

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів

1-2 березня 2022 року

Випуск 21

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2022

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 14575-3546 ПР від 11.11.2008 р.

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол № 4 від 31 березня 2022 року.

Рецензенти:

Гапон С. В., доктор біологічних наук, професор;
Ляпунова В. А., доктор педагогічних наук, професор;
Магась В. О., доктор історичних наук, доцент;
Русол Н. О., доктор філологічних наук, професор;
Стрельчук В. В., доктор фізико-математичних наук, професор;

Редакційна колегія:

Котилів С. А., доктор історичних наук, професор (*голова*);
Миронова С. П., доктор педагогічних наук, професор (*відповідальний редактор*);
Франчук Т. Й., кандидат педагогічних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Бахмат Н. В., доктор педагогічних наук, професор, заступник декана з наукової роботи педагогічного факультету;
Боднарчук Т. Л., кандидат економічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи природничо-економічного факультету;
Докучина Т. О., кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи;
Джурбій Т. О., кандидат філологічних наук, старший викладач, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків навчально-наукового інституту української філології та журналістики;
Комарницький О. Б., доктор історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи історичного факультету;
Кух А. М., доктор педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи фізико-математичного факультету;
Чистякова М. О., кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету фізичної культури;
Шаповал О. Г., кандидат філологічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету іноземної філології.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
НЗ4 збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів.
[Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 21. 368 с.

Електронна версія збірника доступна за покликаннями:

URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6229>

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2021 році.

Адресовано науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(082)
ББК 74.58я431

Матеріали збірника подані в авторській редакції.
Автори опублікованих матеріалів відповідають за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та ін.

УДК 342.72/.73(477+4)(091)

В. І. Адамовський, кандидат історичних наук, доцент

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

У статті досліджується особливості й тенденції розвитку засобів міжнародного захисту прав людини, організація здійснення міжнародної співпраці в гуманітарній сфері, заохочення і розвитку пошани до прав людини і основних свобод всіх людей без виключення, співпраця суверенних держав і їх народів у області прав і свобод людини як в політичному, так і в юридичному аспектах.

Ключові слова: права і свободи людини, міждержавна співпраця, мир і безпека, національні й міжнародні норми.

Процес створення міжнародних стандартів у сфері прав людини в сучасному міжнародному праві звичайно відлічують від моменту створення ООН. У Західній Європі він з'явився віддзеркаленням інтеграційних процесів, що відбуваються на території західноєвропейських держав. Ці процеси почалися ще з 1949 р., з моменту створення Ради Європи. Домінантною філософською ідеєю Ради Європи є права людини, їх визнання в рамках держав, а також охорона і захист на внутрідержавному і міжнародному рівнях. Це знайшло своє закріплення в ст. 3 Статуту Ради Європи, що свідчить, що «кожен член Ради Європи у обов'язковому порядку зобов'язаний визнати принципи верховенства права і здійснення прав і свобод людини за всіх осіб, які знаходяться під його юрисдикцією, щиро і ефективно співробітничати в досягненні мети Ради Європи» [1]. Свідомою реалізацією цієї мети є понад сто п'ятдесяти різного роду конвенцій і угод, що охоплюють різні аспекти захисту прав людини, охорони навколишнього природного середовища, культури, спорту і професійної освіти. Серед них необхідно перш за все виділити Європейську Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Європейську Соціальну Хартію 1961 р., Європейську Хартію про місцеve самоврядування 1985 р., Європейську Хартію про регіональні мови і мови меншин 1992 р., Рамкову конвенцію про захист національних меншин 1995 р. і ін. Таким чином, можна стверджувати, що процес створення міжнародних стандартів прав і свобод людини не тільки впливає на структуру сучасного міжнародного права і формування його нової галузі, але і те, що початок такого процесу на універсальному рівні міжнародно-правового регулювання, стає каталізатором для ідентичних процесів на регіональному рівні міждержавної співпраці.

Для втілення в життя усередині держави юридичних норм, що містяться в міжнародних угодах з прав і свобод людини, необхідна не тільки трансформація їх змісту у внутрішнє законодавство країни, але й потрібне проведення відповідної соціально-економічної політики, направленої на створення умов для фактичного здійснення вимог, що містяться в них. Інакше цінність міжнародно-правових норм про права людини залишається мінімальною, а відповідна держава, що не забезпечує умов для реалізації прав і свобод, повинна оцінюватися державами-учасниками угоди як що ухиляється від узяття на себе зобов'язань.

Міжнародне співтовариство держав напряму пов'язує проблему підтримки миру і безпеки з питаннями за-

безпечення прав і свобод людини. І в цьому виявляється глибокий діалектичний взаємозв'язок забезпечення прав і свобод людини в конкретній державі з підтримкою міжнародного миру – бо держави, в яких зневажаються права людини і основні свободи, представляють загрозу миру. Пояснюється це тим, що, по-перше, забуття вказаних прав звичайно приводить до різкого погіршення соціально-політичної і економічної ситуації в країні. По-друге, це веде до того, що уряд такої країни, щоб відвернути незадоволеність народу від внутрішніх проблем, як правило, фокусуватиметься народний гнів на зовнішніх ворогах, що з неминучістю приводить до озброєних конфліктів і ще більшого знехтування прав і свобод людини, коли під загрозою виявляється саме його існування.

Тому Статут ООН, що проголосив як одна з цілей цієї організації здійснення міжнародної співпраці в гуманітарній сфері, заохочення і розвитку пошани до прав людини і основних свобод всіх людей без виключення, з'явився основним міжнародним фундаментом як в політичному, так і в юридичному аспектах для подальшої співпраці суверенних держав і їх народів у області прав і свобод людини.

Іншим важливим документом в становленні міжнародної системи регламентації і захисту прав людини з'явилася Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [2]. У ній вперше був визначений мінімальний об'єм прав і свобод, яким повинна володіти будь-яка людина в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах суспільного життя, даний перелік конкретних прав. І хоча Декларація не є юридично обов'язковим документом і має рекомендаційний характер для держав миру, проте її практичне значення вельми велике. Це пояснюється перш за все тим, що, по-перше, творці цього документа – представники багатьох держав миру, працюючи під керівництвом вдови Президента США Ф.Д. Рузвельта – Елеонори Рузвельт, проголосили якийсь загальнолюдський мінімум прав і свобод, виходячи з свого розуміння рівня розвитку людської цивілізації в цілому. По-друге, історичне значення цього документа підтверджується тим, що саме 10 грудня – день ухвалення Декларації, щорічно наголошується світовою спільнотою як Міжнародний день прав людини. По-третє, саме на основі цього документа і в розвиток його положень, в подальшому були прийняті юридично обов'язкові міжнародно-правові документи з прав людини.

Найзначнішими з них є Пакт про цивільні і політичні права і Пакт про економічні, соціальні і культурні

права. Обидва пакти прийняті 19 грудня 1966 року і набули чинності, зокрема для СРСР і України, в 1976 році [3]. В даний час діють цілий ряд інших міжнародних угод з прав людини.

Проте, слід враховувати, що, не дивлячись на безперечні досягнення світової спільноти, яка за допомогою міжнародного права встановлює цілий ряд позитивних зобов'язань держав у області прав і свобод людини, ці дії не конституують індивіда як суб'єкта міжнародного права. Як відзначає І.І. Лукашук, він є лише бенефіціарієм, тобто користувачем вказаних норм міжнародного права [4]. Таким чином, права і свободи, що надаються індивіду міжнародним правом, розглядаються перш за все як принципи міжнародного права, обов'язкові до загального визнання і виконання. Як указувалося у Віденській Декларації і Програмі дій, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р., дотримання зобов'язань але заохоченню загальної пошани, дотримання і захисту всіх прав людини і основних свобод для всіх, є священним обов'язком всіх держав, а універсальність цих прав і свобод безперечна [5]. У літературі (зокрема, Р.А. Мюллерсоном), виказана обґрунтована думка, що норми міжнародного права про права людини, з одного боку, зобов'язуючи державу забезпечити особі закріплені в них права, в той же час, з іншою, – надають індивіду право вимагати від держави виконання його міжнародних зобов'язань [6].

Слід вказати, що в сучасному міжнародному праві сформувався і діє як загальновизнаний принцип загальної пошани прав людини. Становлення принципу загальної пошани прав людини і основних свобод для всіх як один з основних міжнародно-правових принципів відноситься до післявоєнного часу і пов'язане безпосередньо з ухваленням Статуту ООН. У ст. 1 Статуту як мета членів Організації мовиться про співпрацю між ними «в заохоченні і розвитку пошани до прав людини і основних свобод для всіх, без відмінності раси, підлоги, мови і релігії». Найважливіше значення в аспекті цього має ст. 55 Статуту ООН, згідно якої «Організація Об'єднаних Націй сприяє: а) підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення і умовам економічного і соціального прогресу і розвитку; у) загальній пошані і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх...». У ст. 56 передбачається, що «всі Члени Організації зобов'язуються робити сумісні і самостійні дії в співпраці з Організацією для досягнення цілей, вказаних у ст. 55».

Виходячи з вищевикладеного, слід помітити, що зобов'язання держав в Статуті ООН висловлені в найзагальнішій формі, тому з моменту ухвалення цього документа і до теперішнього часу держави – члени світової спільноти прагнуть конкретизувати нормативний зміст принципу загальної пошани прав людини. З найбільшою повнотою і універсальністю, як вже наголошувалося, це було зроблено в Загальній декларації прав людини 1948 року і в двох пактах, прийнятих в 1966 році: Міжнародному пакті про цивільні і політичні права і Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, які в сукупності складають Міжнародну Хартію прав людини.

Крім того, систематичний аналіз численних міжнародних документів з прав людини показує, що в сучасному міжнародному праві є універсальна норма, відповідно до якої держави зобов'язані поважати і дотримувати права людини і основні свободи для всіх, без відмінності раси, підлоги, мови і релігії. Вказаний обов'язок носить загальний характер. Це значить, що права і свободи людини підлягають дотриманню у всіх державах і діють відносно всіх осіб без якої-небудь дискримінації. При цьому метою міжнародної співпраці в цій області є не уніфікація національних законодавств, а розробка стандартів (моделей), які служать для держав

своєрідною відправною крапкою при створенні власного національного законодавства.

Таким чином, безпосередня регламентація і захист прав і свобод людини як і раніше залишаються внутрішньою справою кожної держави. Міжнародні норми у області прав людини в переважній більшості не можуть застосовуватися безпосередньо на території держав і вимагають від нього певних кроків по своїй імплементації. Положення, наприклад, Пактів про права людини прямо вимагають від держави вживання заходів, зокрема законодавчих, по забезпеченню індивідам прав, передбачених Пактами.

Як правило, міжнародні документи не визначають, яким чином держава виконуватиме прийняті на себе зобов'язання. Разом з тим, стандарти поведінки, що містяться в міжнародних документах, до певної міри зв'язують свободу поведінки держав у сфері національного законодавства. Більш того, аналіз розвитку нормативного змісту принципу загальної пошани прав людини показує, що індивід поступово стає безпосереднім суб'єктом міжнародного права.

Тут, перш за все, йдеться про грубі і масові порушення прав людини, коли внутрішньополітична ситуація, що склалася в конкретній країні, дозволяє говорити про «систематичні, достовірно підтвержені грубі порушення прав людини і основних свобод» (резолюція ЕКОСОС 1503 від 27 травня 1970 р.) [7]. Такі явища, як геноцид, апартеїд, расова дискримінація і т. п., вже кваліфіковані міжнародним співтовариством як міжнародні злочини і через це не можуть розглядатися як справи, що входять у внутрішню компетенцію держави.

Слід вказати, що сучасне міжнародне право заохочує індивіда все більш брати активну участь в боротьбі за дотримання міжнародних стандартів у області прав людини. Наприклад, Підсумковий документ зустрічі держав – учасників СБСЕ у Відні наказує державам «поважати право своїх громадян, самостійно або сумісно з іншими вносити активний внесок у розвиток і захист прав людини і основних свобод», передбачає «право осіб спостерігати за здійсненням і сприяти виконанню положень документів ОБСЕ і приєднуватися до інших з цією метою» [8]. Документ Копенгагенської наради ОБСЕ зобов'язує державу «забезпечувати, щоб окремим особам було дозволено здійснювати право на асоціацію, включаючи право створювати, приєднуватися і ефективно брати участь в діяльності неурядових організацій, які прагнуть заохочувати і захищати права людини і основні свободи, включаючи профспілки і групи по спостереженню за дотриманням прав людини» [9].

Проте це, як представляється, є вже поступальним розвитком принципу пошани прав людини, яка як самостійний принцип, був фактично вперше сформульований в Завершальному акті ОБСЕ 1975 р. [10]. Необхідно відзначити, що твердження в міжнародному праві принципу пошани прав людини вносить зміни в саму концепцію сучасного міжнародного права. Адже відношення держави до свого населення стає об'єктом уваги міжнародного співтовариства. Держави беруть на себе зобов'язання дотримувати історично досягнуті стандарти прав людини, оскільки, від цього залежить і міждержавні відносини.

Міжнародне право враховує важливий аспект взаємозв'язку внутрішнього і міжнародного життя держав. У статті 3 Конституції України закріплено, що «права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Твердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [11].

В цілому ж твердження в міжнародному праві принципу пошани прав людини – важливе свідчення ступеня цивілізованості як цього права, так і самого міжнародного співтовариства.

Кожна держава володіє суверенною владою видавати норми, що визначають права і обов'язки своїх громадян. Проте реалізація цієї влади повинна відбуватися в рамках міжнародного права. Міжнародний контроль в цій області не суперечить принципу невтручання. У Документі Московської наради Конференції по людському вимірюванню ОБСЄ 1991 року підтверджується, що «питання, що стосуються прав людини, основних свобод, демократії і верховенства закону, носять міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнародного порядку» [12]. Відповідні зобов'язання представляють безпосередній і законний інтерес для всіх держав-учасників і не відносяться до числа виключно внутрішніх справ відповідної держави.

Таким чином, на відміну від інших принципів міжнародного права, принцип пошани прав людини займає центральне положення і в національному праві. Правова база – національні й міжнародні норми – має першочергове значення для ефективного захисту прав людини, в тому числі й в Україні. Причому його ефективність прямо залежить від юридичної грамотності, соціально-економічної обґрунтованості, активної позиції державних органів, недержавних інститутів і самих громадян.

Список використаних джерел:

1. Question of the violation of human rights and fundamental freedoms including policies of racial discrimination and segregation and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories: Report of the Sub-commission under Commission on Human Rights Resolution 8 (XXIII). *UN Economic and Social Council. Commission on Human Rights. Sub-commission on prevention of discrimination and protection of minorities, thirty first session* (E/CN.4/Sub.2/414/Add.4, 14 August 1978). URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G78/084/01/pdf/G7808401.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).
2. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов. *Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН* (A/RES/48/96, 20 December 1993). URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/716/46/img/NR071646.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).
3. Мир пригодный для жизни детей. *Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН*, (A/RES/S-27/2, 10 May). URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/481/80/pdf/N0248180.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).
4. Проведение в жизнь рекомендаций по экономическим и социальным вопросам. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (210 (VIII), 18 March 1949). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/091/12/IMG/NR009112.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
5. Implementation of recommendation on economic and social matters. *Resolution of UN Economic and Social Council* (283 (X), 8 December 1950). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/138/68/IMG/NR013868.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
6. Доклад Комиссии по правам человека. Периодические доклады по вопросам о правах человека и исследования по отдельным правам и группам прав. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (624 В (XXII), 1 August 1956). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/734/59/IMG/NR073459.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
7. Доклад Комиссии по правам человека. Периодические доклады о правах человека и доклады о свободе информации. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (1074 С (XXXIX), 28 July 1965). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/471/25/IMG/NR047125.pdf?OpenElement> (дата звернення: 14.02.2022).
8. Периодические доклады по правам человека и доклады о свободе информации. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (1596 (L), 21 May 1971). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/606/20/IMG/NR060620.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
9. Доклад Комиссии по правам человека. Периодические доклады о правах человека. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (888 В (XXXIV), 24 July 1962). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/373/07/IMG/NR037307.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
10. Report of the ninth session of the Commission on Human Rights (Geneva 7 April to 30 May 1953). *UN Economic and Social Council official records, sixteen session, Supplement No. 8*. (E/2447, 6 June 1953). URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL9/014/23/pdf/GL901423.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
11. Доклад Специального комитета по периодическим докладам. *Комиссия по правам человека, тридцать пятая сессия* (E/CN.4/13.04, 5 February 1979). URL: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G79/104/93/pdf/G7910493.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
12. Вопрос о нарушении прав человека и основных свобод, включая политику расовой дискриминации и сегрегации и апартеида во всех странах, особенно колониальных и других зависимых странах и территориях. *Резолюция Экономического и социального совета ООН* (1235 (XLII), 16 June 1967). URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/523/42/IMG/NR052342.pdf> (дата звернення: 14.01.2022).

The article examines the features and trends of international human rights protection, the organization of international cooperation in the humanitarian sphere, the promotion and development of respect for human rights and fundamental freedoms of all people without exception, cooperation of sovereign states and their peoples in the field of human rights and freedoms. political and legal aspects.

Key words: human rights and freedoms, interstate cooperation, peace and security, national and international norms.

Отримано: 20.02.2022

Д. С. Бабюк, аспірант

СТЕРЕОСКОПІЧНІ ФОТОГРАФІЧНІ ЗНІМКИ ЯК ФЕНОМЕН МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті автор описує період появи фотографічної справи на Поділлі та зокрема у місті Кам'янці-Подільському, особливо висвітлений окремий вид стереоскопічного фото, який довгий час не вважали серйозним іконографічним джерелом. Було зібрано значну добірку із близько 30 стереофотографічних видів у приватних колекціях, здійснено їх класифікацію та визначено авторство окремих знімків.

Ключові слова: стереофотографія, фотограф, Кордиш, Грейм

Однією з тенденцій сучасного етапу розвитку джерелознавства вітчизняної історії є розширення емпіричної основи історичних досліджень, використанням як з писемних, так і інших джерел, які залишалися поза увагою вчених, зокрема фотодокументів. Введення до наукового обігу фотодокументальних матеріалів, вдосконалення джерелознавчих методик їх вивчення є одним із визначальних завдань історичних наук. Зокрема, у даній статті буде розглянуто такий вид фотографічної діяльності, як стереофотографія.

Окремі аспекти проблем розвитку фотографічної справи у Кам'янці-Подільському в II половині ХІХ-ХХ ст. висвітлювались у працях та публікаціях вчених і дослідників, серед яких А. Паравійчук, А. Прусевич, Г. Осетрова, Д. Бабюк, І. Паур, І. Підгурний, Н. Урсу, О. Будзей, Ю. Гаштецький та ін. Варто зазначити, що дослідження питання виникнення та розвитку стереоскопічної фотографії у місті Кам'янці-Подільському в другій половині ХІХ, початку ХХ століття взагалі не було темою спеціальних досліджень.

Офіційною датою винаходу фотографії став 1839 рік, а її винахідником вважається Л. Дагер [1]. Водночас майже одночасно з'явився й жанр стереофотографії, який складався із двох зображень одного і того ж об'єкта, знятого з майже ідентичних ракурсів. Такі фотографії були названі стереоскопічними або стереографічними. Вперше поняття стереоскопії було описано англійським фізиком Ч. Уїтстоном у 1832 р., а метод виготовлення стереографічних зображень був винайдений Д. Брюстером у 1849 р. [2]. Стереоскопічні фотографічні види були надзвичайно популярні у Європі з середини 1850-х та аж до початку 20-го століття, хоча й доволі довго цей вид мистецтва сприймався більше як забавка. Виготовити стереоскопічне зображення можна було за допомогою спеціальної камери з двома об'єктивами, розміщеними на такій відстані один від одного, яка була ідентичною відстані між очима людини (мал. 1). Самі стереоскопічні фотографії являли собою прямокутний картон-бланк, на який було наклеєно два зображення об'єкта, а розглядати такі фотографії можна було за допомогою доволі простого приладу – стереоскопу (мал. 2), який створював для глядача ефект об'ємної картинки.

Мал. 1.

Мал. 2

На Поділлі фотографія з'явилась у 1859 р., а першим містом у якому почало діяти професійне фотографічне ательє був Кам'янець-Подільський – адміністративний центр Подільської губернії. Власником цього фотографічного закладу був Ю. Кордиш, який залишив нам численні фотографічні знімки краєвидів міста, зокрема і стереоскопічні. До найдавнішої відомої стереофотографії можемо віднести вид на кам'янецький замок [5], знятий у 1863 р. (мал. 3). Аналогічну фотографію (мал. 4) авторства Ю. Кордиша, зняту у той самий момент знаходимо у архівній збірці [6]. Зважаючи на мінімальну відмінність у ракурсі між двома фотографіями, ми можемо впевнено стверджувати, що вони були зроблені в один момент на дві різні фотокамери (одна з яких була стереоскопічна), які знаходились одночасно поруч одна з одною. Інший відомий кам'янецький фотограф М. Грейм, який був учнем Кордиша, у 1870-х рр. використовував аналогічний метод зйомки стереоскопічних фотографій. У приватній збірці зберігається стереофотографія (мал. 5) з видом на Новопланівський міст [3], яка аналогічна іншій фотографії (мал. 6), зроблений у той самий момент на звичайну фотографічну камеру [4].

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

Загалом, автором було знайдено та досліджено 27 стереоскопічних знімків з видами Кам'янця-Подільського, які мають неабияку наукову цінність. Добір сюжетів для стереофотографій був доволі різноманітний. Крім Старого замку та Новопланівського мосту зустрічаємо також зображення Костелу на Польських фільварках, Триумфальну браму та дзвіницю Катедрального костелу, Руський ринок, міський парк та міські казарми, Губернаторську площу (сучасна площа Вірменський ринок), а також панорами Старого міста з Польських, Руських фільварків та Гунських криниць. Особливою популярністю користувались види Новопланівського мосту (7 видів), Старого замку (2 види) та міського парку (2 види). Також варто відмітити три портретних стереофотографії із зображенням лірника, іконописця, двох дівчат серед декорацій фотографічної студії та один вид із зображенням інтер'єру Катедрального костелу.

Той факт, що всі описані вище стереофотографії зберігаються у приватних колекціях говорить про те, що

вони були надзвичайно популярні серед міського населення і використовувались, як своєрідна «атракція» для гостей та рідних. На жаль, авторство абсолютної більшості фотографічних знімків встановити неможливо, оскільки жодна з них не має підпису або фірмового штампелю фотографа або студії. За хронологічними рамками можемо стверджувати, що стереофотографія користувалась популярністю протягом всього зазначеного у дослідженні періоду з другої половини XIX та до початку XX століття. Це робить жанр стереофотографії важливим іконографічним джерелом, який на сьогодні є недооціненим та взагалі не дослідженим у спеціалізованих наукових виданнях.

Список використаних джерел:

1. Грушицька І. Б. Розвиток фотографії в Україні. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/4/1/53.pdf (назва з екрану).
2. История фотографии – Развитие стереоскопической фотографии. URL: <https://delphipages.live/ru/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9/development-of-stereoscopic-photography> (назва з екрану).
3. Приватний архів І (м. Кам'янець-Подільський).
4. Приватний архів Бабюка Д. (м. Кам'янець-Подільський).
5. Greim M. – Kamieniec Podolski – Turecka Brama. URL: <https://onebid.pl/pl/fotografie-greim-m-kamieniec-podolski-turecka-brama/800859> (назва з екрану).
6. Muzeum Narodowy w Warszawie, Kamieniec-Podolski. Panoramiczny widok twierdzy nad Smotryczem, 1863, sygn. DI 57503 MNW.

In the article the author describes the period of appearance of photography in Podillya and in particular in the city of Kamianets-Podilskyi, especially highlights a particular type of stereoscopic photography, which for a long time was not considered a serious iconographic source. A significant selection of about 30 stereophotographic species in private collections was collected, classified, and the authorship of individual photographs determined.

Key words: stereophotography, photographer, Kordysh, Greim.

Отримано: 21.02.2022

УДК 327(410:497.1)«1914/1916»

І. І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент

ДОКУМЕНТИ ЗБІРКИ «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ЕПОХУ ІМПЕРІАЛІЗМУ» ПРО СЕРБЬСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (1914-1916 рр.)

У статті простежена англійська зовнішня політика щодо Сербії в ракурсі інформації з російських дипломатичних документів. Розкриті британські оцінки, пояснення, інтерпретації щодо критичних ситуацій і поворотів у міжнародних відносинах 1914-1916 рр.

Ключові слова: Велика Британія, Сербія, Балкани, зовнішня політика, російська дипломатія, липнева криза, матеріально-фінансова допомога, територіальні суперечки, військові дії.

Третя серія радянського видавничого проекту «Міжнародні відносини в епоху імперіалізму» надає важливий корпус дипломатичних документів, які дозволяють окреслити курс британської політики у сербському питанні.

З самого початку липневої кризи 1914 р. у Foreign Office усвідомлювали тривожність становища. 9 липня посол Росії в Лондоні О. Бенкендорф доповідав про свою розмову з очільником Уайтхоллу Е. Греєм. Той зазначив, що вісті з Відня про підготовку демаршу проти Сербії йому дуже не подобаються. «Зрештою – запитав Бенкендорф – ви вважаєте становище серйозним?». Грей відпо-

вів, що волосся стає дибки при думці, що з цього може раптово виникнути загальна війна [1, с.191-193].

Британська преса розділилася у своїх оцінках. Деякі газети (названі у російських документах радикальними) вбачали необхідним негайне підкорення Сербії австрійським вимогам. Але провідні видання («Times», «Morning Post», «Westminster Gazette») відзначали, що Англія, якщо їй не вдасться застерегти від втручання інші держави, буде таки втягнута у війну [2, с.74, 119-120].

Лондон прагнув локалізувати конфлікт. Але Е. Грей чітко розрізняв одиничне від загального у ситуації: «доки ускладнення відбуваються між Австрією та

Сербією, англійські інтереси прямо не зачеплені, але австрійська мобілізація викличе мобілізацію Росії, і з цього моменту виникне становище, у яке будуть втягнуті вже [великі] держави... і в такому разі Англія збереже за собою цілковиту свободу дій» [2, с.69].

Міністр закордонних справ Росії С. Сазонов рекомендував Сербії звернутися за посередництвом до Лондона: «Зважаючи на особливе становище Англії, безсторонність якої у даному питанні поза сумнівом, війни між Австрією та Сербією, можливо, можна би ще уникнути» [2, с.66]. Відповідні інструкції у Лондон було надіслано О. Бенкендорфу.

Проте, за інформацією сербського посла у британській столиці, Е. Грей «не бажає взяти на себе відповідальність за поради сербському уряду» [2, с.62]. Відтак, прем'єр-міністр Сербії Н. Пашич 27 липня, тобто напередодні початку австро-сербської війни, висловився наступним чином щодо російської ініціативи: «Недостатньо з'ясоване ставлення Англії до подій, що розгортаються та її схильність, згідно отриманих свідчень, швидше до невтручання у випадку конфлікту, спонукає сербський уряд побоюватися за успіх звернення, яке може дати Англії привід зайняти щодо Австрії та Німеччини не цілком визначене становище» [2, с.165].

Сербську відповідь на австрійський ультиматум Е. Грей оцінював як помірковану та вельми поступливу, а подальша ескалація з боку Австрії, на його переконання, означала, що вона бажає знищити Сербію. 27 липня він чітко і поінформовав палату громад у сербському питанні та ініціював мобілізаційну готовність флоту «у зв'язку з обставинами моменту» [2, с.148, 150, 183].

З іншого боку, спроби пом'якшення напруги не припинялися. Того ж 27 липня Е. Грей висловив ідею щодо скликання конференції чотирьох, менш зацікавлених, держав (Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія), яка мала здійснити деескалацію [2, с.156, 184, 208]. 30 липня була опублікована дивна стаття у «Times», зміст якої засвідчив спробу реверсу в налаштуванні громадської думки. Редакція підводила читача до висновку, що актуальна ситуація є суто слов'янським питанням, яке стосується Австрії, Сербії та Росії. О. Бенкендорф вказав, що стаття «замість того, щоб допомогти, зашкодила» [2, с.295]. Наступного дня Е. Грей визнав, що більшість британського суспільства наразі налаштована проти війни, а «справа Сербії аніскільки не захоплює громадськість» [2, с.297].

Після старту війни 1 серпня 1914 р. британська дипломатія продовжувала активно цікавитися балканськими справами. Е. Грей привітав пропозицію грецького прем'єр-міністра Е. Венізелоса щодо відновлення Балканського союзу за участі Греції, Сербії, Болгарії, Чорногорії з приєднанням до нього Румунії [3, с.67]. Головною проблемою на шляху до цього були територіальні суперечки між Сербією й Грецією та між Сербією і Болгарією. Взаємні дискусії, у яких країни Антанти, в тому числі Велика Британія, намагалися схилити переговорників до компромісу, затягнулися на довгі місяці.

Російський уряд спонукував англійців допомогти сербам фінансово. 20 серпня 1914 р. С. Сазонов повідомляв О. Бенкендорфа про бажаний британський кредит для Сербії у 20 млн. франків [том 6-1, с.135]. Лондон начебто погодився на це [3, с.202]. Але сербський міністр фінансів 23 вересня наголошував, що ці кошти ще не отримували, натомість проводив з британцями переговори про надання Сербії 800 тис. фунтів стерлінгів. Побажанням, а по суті умовою з англійського боку були територіальні поступки болгарам, а за частину отриманих грошей серби мали розмістити свої замовлення на британському виробництві [3, с.299].

У листопаді 1914 р. сербська сторона просила у країн Антанти військової допомоги – висадження російсько-

го та англо-французького контингенту в Рагузі (Дубровнику) на Адріатичному узбережжі [Том 6-2, с.90]. Дипломатичні представники всіх трьох союзників заявили, що наразі це неможливо й рекомендували сербам поступитися Болгарії у територіальних суперечках (частини Фракії та Македонії). Очевидно, малося на увазі, що у такому разі Сербія могла сподіватися на болгарську військову допомогу. Британські дипломати наголошували, що поступливість Сербії забезпечить їй підтримку також з боку Румунії та Греції [4, с.93; 5, с.58-59, 98].

Ухиляючись від прямої участі у військових діях, Британія позитивно сприймала прохання з Нішу (місце перебування уряду Сербії після окупації австрійцями Белграду) про постачання снарядів, купівлю гвинтівок, відкриття кредиту (по 7 млн. франків кожен із трьох союзників). О. Бенкендорф 16 грудня 1914 р. писав з Лондона: «...сербські справи стали тепер вельми популярними в Англії і займають місце поряд з бельгійськими. Сербський посланник мені відповів, що виявлена до нього увага і демонстрації на його честь цілком підтверджують мої слова» [том 4, с.223]. Британці надіслали морську місію для допомоги дунайській флотилії Сербії, а також команду медиків на чолі з полковником Гунтером [7, с.309].

На початку 1915 р. стала поширюватися інформація про підготовку наступу Центральних держав проти Сербії. У зв'язку з цим активізувалися зусилля щодо вирішення сербо-болгарських суперечностей. Е. Грей виклав своє бачення взаємного компромісу: «можна було б забезпечити становище Сербії, якщо вона повноважила три союзні держави завірвати Болгарію, що та отримає Македонію до ріки Вардар, включаючи Монастир, за умови, що сербські мрії про Велику Сербію, що включають частину Адріатичного узбережжя, будуть реалізовані» [5, с.59]. Але такі пропозиції не зустріли розуміння у сторін.

Про ангажованість Великої Британії у сербських справах в цей час свідчить лист О. Бенкендорфа від 3 лютого 1915 р. Він вказує: «...англійський уряд надає все більшого і більшого значення сербському питанню, яке сьогодні турбує його навіть сильніше бельгійського...» [5, с.168]. Реальна допомога проявилася у виділенні для Сербії 900 тис. фунтів стерлінгів [5, с.183]. Відомо також про прибуття у квітні 1915 р. у грецькі Салоніки 435 вагонів англійської муки для сербів, але «у фуражі англійці відмовили» [6, с.250].

Британський генерал Педжет у розмові з російським посланником в Сербії Г. Трубецьким висловив думку про перекидання на Балкани 20-30 тис. вояків єгипетського експедиційного корпусу. Однак росіянин резонно зауважив: «можливо думка англійського генерала є цілком особистою і не буде підтримана його урядом» [5, с.206]. О. Бенкендорф писав у Петроград 19 лютого 1915 р. про проект Е. Грея надіслати в Салоніки англійську дивізію на допомогу Сербії. Проте він не був здійснений через заперечення секретаря британського МЗС А. Ніколсона, який вважав небажаним втягувати у війну Грецію: «можливі результати військової експедиції не компенсують очевидні ризик і труднощі» [5, с.298].

Обговорення майбутніх сербських кордонів регулярно відбувалося під час лондонських переговорів з Італією навесні 1915 р., яка за свій вступ у війну на боці Антанти висловлювала претензії на Східну Адріатику. Помітне прагнення Foreign Office примирити італо-сербські територіальні суперечності у регіоні, але з наміром забезпечити Сербії вільний вихід до моря, хінтерланду у формі земель Чорногорії, Боснії та Герцеговини [6, с.12-13, 30, 49-54]. Утім, С. Сазонов нарікав, що Е. Грей схиляється до надто великих поступок Італії й тисне на Росію: «обмеження, що зараз нав'язуються Сербії в питанні забезпеченого виходу до моря, будуть зустрінуті із обуренням» [6, с.60]. Лондон же вважав, що працює на

максимальний компроміс і заявив, що сербські побоювання є необґрунтованими [6, с.353, 364, 371].

Інформація про наступ сербських військ в Албанії на початку червня 1915 р. викликала несхвалення у Foreign Office, адже там бажали концентрації всіх сил проти Австро-Угорщини. У Ніш було надіслано рекомендацію про обмеження дій суто оборонними заходами. Сербам нагадали, що відстоювання їх інтересів у переговорах з Італією, Румунією, Болгарією було надскладним завданням британської дипломатії. Дану військову ініціативу названо авантюрою, «яка не може ні вплинути на остаточну долю Албанії ні дві гукнутися безпосередньо на перебігу актуальної війни» [7, с.155].

Тим часом продовжувалися торги за території між балканськими державами. У хитросплетіннях переговорів британці пропонували, щоб в обмін на нечітку обіцянку об'єднання Сербії з Хорватією спонукати першу відмовитися на користь Румунії від Банату [7, с.284-285]. Е. Грей, визнаючи геополітичні амбіції сербів, наголошував також на необхідності врахувати інтереси Болгарії: «До серпня [1914 р.] великобританський народ нічого не знав про сербські жадання – поняття Югославії було відоме лише невеликій кількості вчених, – виборчий корпус у Великобританії був не інформований про те, чи існує який-небудь серйозний югослов'янський рух, що підтримує експансію Сербії аж до самого серця Австро-Угорщини... Однак загальна думка англійських вчених... співчуває зайняттю Македонії Болгарією на основі національного принципу. В Англії ніхто не сумнівається у тому, що принцип національності призначає цей район Болгарії й без поступки їй цих територій на Балканах неможливо забезпечити мир» [7, с.311]. Однак, ні подальші англійські вмовляння, ні тиск, ні навіть погрози (наприклад, відмова у нових кредитах) не змогли переконати сербський уряд і громадську думку поступитися.

Підписання Болгарією угоди з Центральними державами та підготовка операції австро-німецьких військ на Балканах зумовили новий поворот в ситуації. Російська сторона інформувала Лондон, що необхідно відновити призупинене фінансування та прохала виділити 150 тис. війська для порятунку Сербії [8, с.361]. Британський генштаб розпочав підготовку до висадження десанту в грецьких Салоніках. Але суттєвої допомоги сербській армії, затиснутої з трьох боків ворожими військами, англійські та французькі експедиційні сили надати не встигли. Причиною російський посол у Парижі О. Ізвольський назвав «хитання Англії» [9, с.355]. На рубежі листопада-грудня 1915 р. британці, вважаючи балканську кампанію програною, були налаштовані евакуювати свої війська із Салонік. Але наполягання союзників, в тому числі й аргумент, що Велика Британія таким чином би зрадила Сербію [9, с.486], утримали Лондон від такого кроку.

Наступною англійською активністю була організація військово-продовольчого забезпечення сербів з Албанії («місія Лемба») [9, с.306, 308, 335]. Туди ж відступили залишки їх війська та біженці. Англія надала кораблі для конвоювання морських транспортів до албанського узбережжя для сербів, а французи здійснили їх евакуацію на о. Корфу в Адриатиді. Відтак, основні турботи про переможену, але нескорену, Сербію перейшли від Росії та Великої Британії до Франції.

На початку квітня 1916 р. Е. Грей зустрівся з Н. Пашичем. Він ще раз пояснив свою примирливу позицію щодо Болгарії в минулому, підтвердив позитивне ставлення щодо «приєднання до Сербії сербів, що знаходяться за межами королівства та австрійських слов'ян, якщо вони виразять таке бажання» [10, с.578]. Зважаючи на величезні сербські жертви та актуальний

статус Болгарії ворога Антанти, Н. Пашич сподівався, що Е. Грей зніме свої заперечення в питанні Македонії.

Отже, Сербія перебувала в 1914-1916 рр. у важливому полі зору Foreign Office. Статус союзника не втрутавав її від традиційного для британської зовнішньої політики повільного реагування на дипломатичні та військові виклики, різку зміну ситуації тощо. Проте з іншого боку, англійці надавали їй дипломатичну, матеріально-фінансову допомогу, озброєння та військове спорядження й підтримували більшість сербських територіальних прагнень, що зрештою зробило реальним геополітичний проєкт повоєнної Югославії.

Список використаних джерел:

1. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 4: 22 июня 1914 г. – 22 июля 1914 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1931. 419 с.
2. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 5: 23 июля 1914 г. – 4 августа 1914 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 497 с.
3. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 6. Ч. 1: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 481 с.
4. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 6. Ч. 2: 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 388 с.
5. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 7. Ч. 1: 14 января 1915 г. – 23 мая 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 568 с.
6. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 7. Ч. 2: 14 января 1915 г. – 23 мая 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 535 с.
7. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 8. Ч. 1: 24/11 мая 1915 г. – 16/3 октября 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 578 с.
8. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 8. Ч. 1.: 24/11 мая 1915 г. – 16/3 октября 1915 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 500 с.
9. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 9: 17 октября 1915 г. – 13 января 1916 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. 822 с.
10. Международные отношения в эпоху империализма. 1878-1917: Серия 3. 1914-1917. Т. 10: 14 января 1916 г. – 13 апреля 1916 г. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. 646 с.

The author of the article traced British foreign policy towards Serbia from the perspective of information from Russian diplomatic documents. He revealed British assessments, explanations, interpretations of critical situations and turns in international relations of 1914-1916 revealed.

Key words: Great Britain, Serbia, Balkans, foreign policy, Russian diplomacy, July crisis, material and financial assistance, territorial disputes, military action.

Отримано: 22.02.2022

В. В. Верстюк, старший викладач

ВПЛИВ ВИКЛАДАЧІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ФОРМУВАННЯ КАНОНІВ ІСТОРІОПИСАННЯ М. КОСТОМАРОВА

У статті на основі аналізу праць М. Костомарова та наукової літератури висвітлено вплив інтелектуального осередку м. Харкова на формування канонів історіописання Миколи Івановича у 1830-х рр., тобто під час його навчання в Харківському університеті.

Ключові слова: М. Костомаров, українська інтелігенція, український національний рух, професорсько-викладацький колектив, Харківський університет.

Актуальність порушеної у статті проблеми визначається зростанням інтересу українського суспільства до праць попередніх генерацій вітчизняних істориків, що є не лише даниною їх пам'яті, а й об'єктивною потребою часу, яка диктує необхідність нового прочитання і неупередженої оцінки їхньої творчої спадщини. Тому біографічний фактор в історіографії є одним з пріоритетних напрямів досліджень, що сприяє, з одного боку, персоніфікації розвитку історичної думки, а з іншого – реконструкції особистості історика в контексті епохи, окресленню його внеску в примноження наукових знань. У зв'язку з цим поглибленого вивчення потребує науковий доробок М. Костомарова (1817-1885), а саме його історичні та суспільно-політичні погляди, тобто та основа, на якій вибудовуються методологічні засади наукового пошуку дослідника.

Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях В. Антоновича [1], М. Грушевського [4], Я. Козачка [6], Ю. Пінчука [15], С. Стельмаха [17], О. Яся [22] та інших авторів.

Слід в першу чергу відзначити, що під час навчання М. Костомарова в Харківському університеті вирішальний вплив на формування його світогляду мала ідеологія романтизму загалом і, зокрема, творчість групи харківських романтиків Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, О. Корсуна, А. Метлинського, І. Срезневського та ін. [9, с.247]. «Я прочитав Сахарова, іноземні книги про народну поезію, котрі тільки міг дістати, опрацював дисертацію О. Бодяньського про слов'янські пісні. «Малоросійські пісні» М. Максимовича я вивчив напам'ять», – відзначав Микола Іванович в «Автобіографії» [8, с.446-447]. Водночас він захоплювався збіркою П. Лукашевича «Малоросійські та червононоруські народні думи та пісні» (1836), пісні з якої вважав «великим скарбом», а також – «Запорізькою старовиною» І. Срезневського (1833-1838) [8, с.447].

По суті М. Костомаров долучився до так званого народного чи фольклорно-етнографічного романтизму, що сформувався на засадах німецької класичної філософії (Г. Гегеля, Й. Гердера, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга) і безпосередньо був пов'язаний з ідеями українського національно-культурного відродження [20, с.32; 16, с.52]. Зрештою, на думку В. Антоновича, М. Костомаров був одним із засновників історико-етнографічної школи [1], а російський історик О. Шапіро навіть розглядав його як видатного представника «етнографічного історизму» [10, с.510].

Курс російської історії студентам Харківського університету (М. Костомаров там навчався протягом 1833-1836 рр.) викладав ординарний професор П. Гулак-Артемівський – український поет і філолог, якого сучасні дослідники називають «першим харківським славістом» [18, с.120] й «одним із перших полоністів Росії» [12, с.87]. У 1818 р. завдяки його старанням була створена кафедра польської мови, дисципліни якої він викладав [7, с.295]. У 1831 р., після придушення польського повстання, її діяльність була припинена, але зацікавленість слов'язознавчою проблематикою професор переніс у лекції з російської історії [7, с.295]. Спілкування

з цим інтелектуалом, у будинку якого студент М. Костомаров мешкав два останні роки навчання, мало величезний вплив на формування його світогляду. Тут він познайомився з домашнім учителем у Гулаків – А. Метлинським; майбутнім поетом Я. Щоголівим, професором статистики І. Срезневським, студентом О. Корсуном та багатьма іншими відомими діячами українського національного відродження [6, с.18].

Всесвітню історію викладав старший вчитель історії В. Цих, який репрезентував студентам морально-етичну концепцію історичного процесу. Його виклади давньої історії ґрунтувалися на роботах німецьких істориків Б. Нібура та А. Геерна – автора популярного в Росії «Керівництва до історії європейських політичних систем», а виклади з середньовічної історії – переважно на творах французьких істориків-романтиків Ф. Гізо, О. Тьєррі та німецького історика Ф. фон Раумера [17, с.61-62]. «Лекції В. Циха викликали захоплені відгуки про нього студентів, – згадував Микола Іванович, – а різноманітність відомостей, при його величезній пам'яті і невтомній праці, провіщали в ньому чудового представника науки» [8, с.440].

У 1834 р. місце В. Циха, переведеного до університету Св. Володимира, зайняв професор М. Лунін, який мав значний вплив на становлення світогляду молодого історика [3, с.6; 15, с.35]. Філософсько-історичні погляди цього вченого ґрунтувалися на філософській концепції Г. В. Ф. Гегеля з її ідеями про зміни національних генерацій по періодах всесвітньої історії і поділом народів на «історичні» та «неісторичні», теорії «географічного детермінізму» К. Ріттера й методиці конкретно-історичних досліджень Л. фон Ранке. М. Лунін також захоплювався працями Ф. Гізо, Е. Гіббона, інших західноєвропейських істориків [7, с.264]. «Лекції цього професора справили на мене величезний вплив і здійснили у моєму духовному житті внутрішній переворот», – свідчив М. Костомаров [8, с.442]. Наповнені глибоким науковим змістом, вони формували у студентів цілісне бачення історичних процесів, знайомили їх із сучасними методологічними схемами історичного дослідження, принципами відбору і реконструкції історичного матеріалу на основі критичного опрацювання джерел [5, с.88-89; 2, с.351-352].

Характерною особливістю творчості М. Луніна була схильність до узагальнень, створення у слухачів і читачів цілісного, образного бачення історичного процесу. Зовнішній форми професор завжди надавав великого значення, старанно обробляючи свої лекції і праці, які дійсно були прикладом витонченого художнього смаку.

У 1836 р. М. Костомаров закінчив університет зі званням дійсного студента, а в 1837 р. склав іспит на ступінь кандидата. Того ж року, шануючи пам'ять батька-офіцера, вступив юнкером до Кінбурнського драгунського полку, але невдовзі зрозумів безперспективність військової кар'єри. Натомість студіювання документів архіву повітового суду міста Острогоська, де квартирував полк, дозволило йому виявити дослідницькі зацікавлення [21, с.181]. Він підготував свою першу працю «Опис Острогоського слобідського полку», втрачену під

час арешту автора у 1847 р. [11, с.54]. У грудні 1837 р. молодий дослідник повернувся до Харкова, де зблизився з українськими інтелектуалами, які гуртувалися навколо ад'юнкта-професора Харківського університету і видавця фольклорно-історичної збірки «Запорізька старовина» І. Срезневського*. З ним у Миколи Івановича склалися дружні відносини, вони почали обмінюватися історичною літературою [19, с.15].

Таким чином, знайомство з І. Срезневським мало вирішальний вплив на формування зацікавлень М. Костомарова до української літератури, фольклору та історії. Водночас методологія досліджень молодого науковця сформувалася в основному під впливом професора М. Луніна.

Список використаних джерел:

1. Спр. 8086. Антонович В. Б. Програма преподавания на кафедре Русской истории [автограф, 1870/71]. 1 од. 9 арк.
2. Бузескул В. В. Профессор М. М. Лунин, «Харьковский Грановский». К столетию Харьковского университета. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1905. Февраль. Отд. 2. С. 321-374.
3. Грушевский А. С. Из харьковских лет Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург: [б. и.], 1908. 67 с.
4. Грушевський М. Костомаров і новітня історія України. В сорокові роковини. *Український історик*. 1984. № 1-4 (81-84). С. 148-170.
5. Де-Пуле М. Харьковский университет и Д. И. Каченовский. Культурный очерк и воспоминания из 40-х годов. *Вестник Европы*. 1874. Т. 45. № 1. С. 75-115.
6. Козачок Я. В. Українська ідея: з вузької стежки на широкую дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова): монографія. Київ: НАУ, 2004. 352 с.
7. Копилов С. Проблеми історії слов'янських народів у процесі формування наукових поглядів М. Костомарова (середина 1830-х – 1847 рр.). *Питання історії України: збірник наукових статей*. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. Т. 6. С. 295-299.
8. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; примеч. И. Л. Бутича. Киев: Изд-во при Киевском университете, 1989. 736 с.
9. Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків: Основа, 1996. 376 с.
10. Марголис Ю. Д. Из материалов о А. Л. Шапиро. *Памяти Ю. Д. Марголиса: Письма, документы, научные работы, воспоминания* / сост. Н. О. Серебрякова, Т. Н. Жуковская. Санкт-Петербург: Издательство «Серебряный век», 2000. 797 с.
11. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь; вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. Київ: Вища школа, 2005. 543 с.: іл.
12. Мильников А. С. Оформление славяноведения как научной и учебной дисциплины. *Славяноведение в до-революционной России: Изучение южных и западных славян*. Москва: Наука, 1988. С. 81-101.
13. Михеева В. В. Николай Иванович Костомаров в Харькове (1833–1844). Начало пути. Харьков: Тимченко, 2007. 260 с.
14. Неупокоева И. Незученные страницы европейского романтизма. Москва: Наука, 1975. 351 с.
15. Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров. Київ: Наукова думка, 1992. 232 с.
16. Сініціна А. Історико-філософські ідеї українського романтизму (Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров): монографія. Львів: [б. в.], 2002. 160 с.
17. Стельмах С. П. Становлення професорської корпорації в Харківському університеті на початку XIX ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 2000. Вип. 47: Історія. С. 59-63.
18. Страшнюк С. Ю. Болгаристика в Харківському університеті (1805–1869). *Проблеми слов'янознавства: Респ. міжвідомчий наук. зб.* Львів, 1990. Вип. 42. С. 119-126.
19. Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна): монографія / [кол. авт.]; передм. В. С. Бакірова; за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 296 с.
20. Шамрай А. До початків романтизму. *Україна*. 1929. № 10-11. С. 31-53.
21. Янсевиц В. Він гордість України і надбання слов'янського світу. *Гуманітарні науки*. 2004. № 2. С. 178-191.
22. Ясь О. Багатоликий Микола Костомаров / заг. ред. і вступне слово акад. Валерія Смолія. Київ: Либідь, 2018. 304 с.: іл.

The article highlights the influence of intellectual Kharkiv centre on the formation of Mykola Ivanovych historical writing canons in the 1830s that is during his studying at Kharkiv University, and is based on the analysis of Mykola Kostomarov's works and scientific literature.

Key words: M. Kostomarov, Ukrainian intelligentsia, Ukrainian National Movement, professorial-teaching group, Kharkiv University.

Отримано: 17.02.2022

УДК 32(477):004.738.5

О. В. Віннічук, кандидат політичних наук, доцент

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: ЯК УБЕРЕГТИСЯ ВІД МАНІПУЛЯЦІЙ?

Проаналізовано особливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в сучасному суспільстві. Розкрито роль соціальних мереж у підвищенні рейтингу публічності політиків. Охарактеризовано ризики та переваги впливу соціальних мереж на розвиток демократичних країн. Розглянуто основні переваги присутності кандидатів у соціальних мережах під час виборчої кампанії.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, соціальні мережі, ризики демократії, політики, маніпуляції.

В умовах мегашвидкого розвитку мережевого суспільства доводиться адаптуватися до нових правил гри для підтримки публічності. Та чи допоможе беззаперечно «красива» реклама на телебаченні? Відповідь на запитання неоднозначна. Проте соціальні мережі напевно посприяють зростанню у рейтингу публічних особисто-

стей окремим маловідомим політикам. У пошуках публічності, азарту, прихильності електорату української політики вдаються до прийняття непередбачуваних чи то навіть спонтанних рішень.

Кінострічка 2017 року «Інфоголік» (режисери: Валентин Шпаков, Владислав Климчук) допомагає нам

усвідомити, що іноді інформаційна залежність представників соціуму є надмірною, невинуватою. Живучи у світі віртуальних подій, новин, ми часто не помічаємо, що відбувається у нашому реальному житті. То чому б політикам не використати це на власну користь!

Проблемами інтернет-комунікації та спілкування і взаємозв'язком користувачів у мережі займалися вітчизняні вчені: С. Акімова, Ю. Бабаєва, О. Белінська, Д. Іванов, Д. Кутюгін, В. Сілаєва, О. Філатова. Вивченням політичної комунікації в Інтернеті та її ролі у функціонуванні політичної сфери в цілому займалися: Д.В. Акаєва, А. І. Бикова, М. В. Кондрашин, А. Ю. Михайлова.

Відомі дослідники Дж. Несбіт і П. Ебурдін вважають, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології істотним чином підтримують і розвивають демократичні процеси навіть в умовах авторитарних систем. І що особливо важливо, мережеве суспільство значно розширює можливості особистості. Адже громадяни можуть більш ефективно стежити за діями своїх урядів, ніж уряди можуть стежити за діями громадян [2, с.205].

Всупереч попередньому твердженню Президент Туреччини Реджеп Тайп Ердоган під час однієї з пресконференцій 2021 року назвав соціальні мережі однією з головних загроз демократії.

«Соціальні мережі, які на момент своєї появи називалися символом свободи, перетворилися на одне з основних джерел загрози сьогоденній демократії», – зазначив Р. Ердоган.

Так у 2020 р. у Туреччині було ухвалено закон, який зобов'язав платформи соціальних мереж, у яких понад мільйон користувачів, мати законного представника та зберігати дані в країні. За невиконання вимог онлайн-компаніям передбачені штрафи, блокування реклами і скорочення пропускну здатності інтернету до 90%, що фактично призведе до блокування доступу.

Після цього великі соціальні мережі, включаючи Facebook, YouTube та Twitter, відкрили офіси в Туреччині [4].

Проте експерти переконані, що стиль ведення передвиборчої кампанії В. Зеленського вже кардинально змінив механізми політичної комунікації з електоратом. «Новий тип політиків, як-от президент США Дональд Трамп, чи прем'єр Великої Британії Борис Джонсон, або президент України Володимир Зеленський будуть щораз віртуальнішими», – вважає політолог Олег Саакян [6].

Досвід останніх виборчих кампаній в Україні (президентської та парламентської 2019 р), президентської в США 2020 р. вказують на те, що новітній спосіб впливу на електорат з допомогою соціальних мереж є достатньо дієвим, легким та практичним. Він має цілий ряд переваг, адже допомагає інтегрувати навколо теми однодумців та діяти. Проте не варто все ж ігнорувати допомогу фахівців (політичних консультантів, копірайтерів тощо)

Аналізуючи зміни, які відбуваються в сучасному світі відомий дослідник М. Кастельс відзначає, що посилення мережі нових засобів інформації приводить до розвитку персоналізованого лідерства, а шлях до влади лежить через створення віртуального іміджу. Таким чином, сучасні інформаційні технології приводять до активного розвитку нових форм політичної комунікації, у тому числі в онлайн-просторі [1, С.166].

Політизованість українських соціальних мереж експерти називають типовою для країн з нестійкою демократією. В умовах низької довіри до держави суспільство шукає можливість отримувати оперативну інформацію від самих учасників політичних та суспільних процесів [7].

Партнер групи компаній PlusOne М. Саваневський зазначає, що «соцмережі привчають до того, що в політиці є прості рішення на складні питання. І люди чекають на такі прості відповіді, а ті політики, що дають такі прості відповіді стають переможцями» [6].

Соціологічні дослідження підтверджують динамічне зростання в Україні за останні роки кількості користувачів соціальних мереж. Так, за даними дослідження компанії PlusOne, соцмережею Facebook в Україні на початку 2019 року користувалися 13 мільйонів українців. Одночасно дослідники зафіксували, що за останній рік удвічі зростає кількість українських користувачів соцмережі Instagram [6].

Варто відзначити, що прихильники теорії прямої демократії покладають велику надію на Інтернет мережу (саме на соціальні мережі), як середовище прямої (горизонтальної) комунікації між владою та громадянами. Це значно скорочує дистанцію між політиком та виборцем.

Експерти ГО ОПОРА до основних переваг роботи із соціальними мережами під час виборчої кампанії відносять: легкість і швидкість публікації інформації; швидкий зворотний зв'язок; низькі фінансові витрати на рекламу (у порівнянні із розміщенням на зовнішніх носіях та ЗМІ); широке охоплення політично активної аудиторії, яка без централізованого впливу, через своїх «лідерів думок», може проводити агітаційну діяльність; постійне збільшення аудиторії користувачів; ефективний канал оперативного інформування виборців про важливі події, особисті зустрічі, політичні заходи, акції та протести; яскрава платформа для самопрезентації політиків та формування їх політичного іміджу; відсутність цензури [3].

Варто наголосити на тому, що віртуальний простір в Україні є законодавчо неврегульованим. Таким чином стає середовищем платформою змагань армії ботів, «замовних коментаторів», які зачасту поширюють неправдиву інформацію, маніпулюючи громадською думкою.

Досвід виборчих кампаній 2019 року засвідчив надмірну за політизованість соціальних мереж, особливо фейсбуку.

За даними ГО ОПОРА Одним з головних показників популярності публічної сторінки Facebook є показник «Про це говорять» («Talking about»). За даними дослідження експертів переважну частину виборчого періоду найбільш «обговорюваною» була сторінка кандидата Петра Порошенка, та лише інколи поступалася сторінкам: «Юлія Тимошенко», «Команда Зеленського», «Олександр Шевченко», «Віталій Купрій».

До того ж мова йде про найактивніше обговорення сторінки «АнтиПор», що здебільшого дискредитувала Петра Порошенка. Показовим також є те, що сторінка була створена лише 21 січня 2019 року, через 5 днів після блокування схожої за назвою та змістом сторінки «АнтиPor». Високі показники «обговорюваності» за досліджувані період також були у сторінок «Слуга Урода», «Бойкот Партії Регионов», «Обещун» та «Бенін клоун» [3].

Варто відзначити, що єдиний нейтральний меседж, який ширився соціальними мережами під час виборчих кампаній 2019 р., це прагнення бачити «нові обличчя» [5].

Отже, в умовах сьогодення соціальні мережі є тим осередком, який впливає на формування громадської думки та доносить ключові політичні меседжі до представників електорату. Проте недостатній рівень медіа-освідченості представників українського соціуму дозволяє зацікавленим політичним акторам коректно застосувати новітні технології маніпулювання, пропаганди, дезінформації чи поширення чуток, корегуючи їх політичну свідомість на свій лад.

Список використаних джерел:

1. Володенков С. В. Теория коммуникации Х. А. Инниса и современные информационно-коммуникационные технологии: политологический анализ. *Социально-политические науки*. 2011. № 1. С. 164-169.
2. Данько Ю. Соціальні мережі як засіб політичної комунікації. *EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE*. 2015. Volume. Issue 2. С.204-209

3. Константинівська А. Роль соціальних мереж (Facebook) у виборчих кампаніях. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/vybory-prezydenta/vybory-prezydenta-2019/17987-rol-sotsialnikh-merezh-facebook-u-viborchikh-kampaniakh>
4. Куницький О. Ердоган назвав соціальні мережі загрозою для демократії. URL: <https://www.dw.com/uk/erdohan-nazvav-sotsialni-merezh-zahrozoiu-dlia-demokratii/a-60090588>
5. Матвійшин І. Демократія у соцмережах: що українські користувачі пишуть про партії перед виборами. URL: <https://hromadske.ua/posts/demokratiya-u-socmerezah-sho-ukrayinski-koristuvachi-pishut-pro-partiyi-pered-viborami>
6. Савицький О. Соціальні мережі в українській політиці – обережно! URL: <https://www.dw.com/uk/c%0%BE%D1%86%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D1%96-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B>
7. Топ-50 українських блогерів в Facebook и Twitter. Рейтинг НВ. *Новое время*. URL: <https://nv.ua/publications/virtualnye-geroi-politiki-i-zhurnalisty-tesnyat-pop-znamenitostey-v-facebook-i-twitter-infografika-nv-22945.html>

The peculiarities of the development of information and communication technologies in modern society are analyzed. The role of social networks in raising the publicity rating of politicians is revealed. The risks and benefits of the impact of social networks on the development of democratic countries are described. The main advantages of the presence of candidates on social networks during the election campaign are considered.

Key words: information and communication technologies, social networks, risks of democracy, policies, manipulations.

Отримано: 17.02.2022

УДК 342.9

С. Г. Вонсович, доктор політичних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУ «ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС»

Розглянуто теоретико-методологічні аспекти політичного процесу. Увага приділяється розвитку політичного процесу через призму біхевіористського підходу. Робиться спроба класифікації наявних у сучасній політичній науці теоретико-методологічних концепцій аналізу політичного процесу.

Ключові слова політичний процес, політична система, аналіз, політична система.

Політичний процес є надзвичайно складним та багатогранним явищем, що істотно впливає на суспільне життя, тому його всебічний аналіз є невід'ємною складовою наукового розгляду. Неоднорідність рушійних сил політичного процесу призводить до великого кола аналітичних підходів, що виокремлюють різномірні компоненти із відмінною ієрархією впливів. Все це потребує виокремлення мети: умови, що визначає вектори розвитку політичного процесу.

Досягненню поставленої мети було підпорядковано вирішення таких дослідницьких завдань: дослідити основні методологічні засади підходів до визначення сучасного політичного процесу; систематизувати основні напрямки концепцій політичного процесу.

Дослідження політичного процесу та намагання сформулювати його цілісну картину породили доволі широкий спектр методологічних підходів до визначення цього поняття та характеристики його сутності. Так, під впливом теорії еліт В. Парето, Г. Моска та Р. Міхельса, сформувався біхевіористський підхід до аналізу політичного процесу, представники якого (Г. Мерріам, Г. Ласуелл, Ч. Ліндблом) запропонували інтерпретувати політичний процес як узагальнюючий вектор політичних воль, інтересів та ціннісних орієнтацій суб'єктів тих чи інших політичних подій. Водночас також було обґрунтовано інституційну (С. Каптінгтон), структурно-функціональну (Г. Алмонд, С. Ейзенштадт) та системну (Д. Істон) концепції визначення і аналізу політичного процесу. Під впливом політичної компаративістики, конфліктології та транзитології поняття «політичного процесу» стає засадничим для дослідження політичних транзитів (Ф. Шміттер, А. Пшеворські, Д. Растроу, С. Ліпсет, Р. Саква, В. Банс, Т. Аш, К. фон Байме, У. Проїс, Х. Фішер, Ю. Габермас, Р. Даль, С. Гантінгтон) і політичних конфліктів (Л. Козер, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, А. Рапопорт). Значною мірою вказані підходи до аналізу політичного процесу представлені і в межах української політичної та юридичної науки (О. Бабкіна, Т. Нагорняк, М. Примуш, М. Польовий,

О. Бандурка, Т. Бевз, В. Горбатенко, А. Георгіца, С. Головаха, Л. Герасіна, тощо).

Однак саме подібне розмаїття інтерпретацій та методологічних підходів до визначення поняття політичного процесу ставить важливу проблему, по-перше, класифікації наявних у сучасній політичній науці теоретико-методологічних концепцій аналізу політичного процесу, а, по-друге – розробки цілісної теорії політичного процесу, яка була б здатна синтезувати науково-методологічний потенціал окремих теорій і стати основою для формування загальної теорії політичного процесу, яка б могла бути застосована для різних типів політичних систем. Практично у всіх сучасних політологічних дослідженнях політичний процес пов'язується з поняттям політичної системи. Що є цілком зрозумілим, оскільки, якщо дотримуватись класичної філософської дефініції процесу як послідовної та закономірної зміни явищ, ми з необхідністю маємо вказати на те, що виступає носієм цих змін. Проте, наявність подібного зв'язку між політичною системою та політичним процесом може бути витлумачена у різний спосіб. Залежно від короткого огляду розвитку підходів до генезису політичних процесів виокремлюємо таку періодизацію розвитку методологічного та методичного аспектів концепту «політичний процес»: інституційний/неоінституційний етап; біхевіоралістський етап; системний, структурно-функціональний етапи; теорія раціонального вибору; дискурсивна теорія [1]. Найширше трактування поняття «політичний процес» виходить з розуміння його як форми функціонування політичної системи суспільства. З цієї точки зору політичний процес виявляється чітко пов'язаним з політичним розвитком, тобто здатністю політичної системи адаптуватися до нових соціальних цілей й створювати нові інститути, які б забезпечували канали зв'язку між органами державної влади та населенням. Причому як різновид суспільних процесів, що формуються у межах економічної, правової, політичної системи суспільства, політичний процес набуває власної специфіки завдяки тому, що він виникає саме

як результат існування політичної системи. Серед західних дослідників цієї точки зору дотримується Р. Доуз. Для нього політичний процес є тотожним поняттю політики як такої. Причому сама політика тлумачиться ним як процес функціонування будь-яких елементів політичної системи. У цьому сенсі ми фактично маємо справу з вихідним розподілом сфери політичного на дві найбільш загальні складові. Першою з них є політична система (це своєрідна структура політики), а другою – політичний процес (це та ж сама політика, але розглянута не у структурному, а у функціональному аспекті). Так, згідно моделі політичного процесу Р. Дарендорфа ми повинні акцентувати увагу на динаміці змін у суперництві різних груп за ресурси влади [2]. Д. Істон та В. ван Дейк, аналізуючи політичний процес, представляють його у вигляді боротьби різних політичних суб'єктів, що мають конфліктуючі цілі, в результаті якої відбувається контрольований та врегульований владою розподіл (перерозподіл) ресурсів та цінностей. С. Липсет вважав, що політичний процес є одночасно як засобом інтеграції (що вносить в аналіз політичних процесів необхідність врахування такого показника як розв'язання проблемної ситуації), так і фактором конфлікту (в цьому сенсі ми повинні аналізувати динаміку політичних конфліктів) [3].

Сучасна політична наука пропонує два можливі варіанти розв'язання цього питання, які можуть бути визначені як «широка» та «вузька» інтерпретація політичного процесу. Відповідно до першого з них, політичний процес охоплює собою діяльність всіх без винятку суб'єктів політики: як тих, хто здійснює політичне керівництво (це насамперед уповноважені органи державної влади), так і тих, хто виступає його об'єктами. «Вузьке» розуміння політичного процесу, розглядає його лише як діяльність органів-носіїв політичної влади, яка спрямовується на впорядкування, організацію чи трансформацію суспільних відносин. Так, наприклад, у визначенні Ю. Льюїса політичний процес постає як взаємодія (у формі конфлікту чи кооперування) носіїв публічної політичної влади [4, р.29].

Варто зауважити, що поряд з державою не менш важливим джерелом політичної влади стає громадська думка, яка впливає на політичний процес так само як і рішення носіїв державної влади. До речі, на цю властивість політичного процесу в умовах демократичних політичних систем звернув увагу ще Д. Брайс. В результаті чого держава набуває доволі специфічного статусу і перетворюється з самодостатнього суб'єкта політичного процесу на один з його механізмів, завдяки якому суспільство здійснює управління самим собою. Наступною важливою групою концепцій, які дозволяють проілюструвати сутність політичного процесу є «дескриптивні» концепції. Для них головним виступає систематизація та класифікація тих зовнішніх властивостей, які притаманні функціонуванню суб'єктів політичної влади. У зв'язку з чим визначають чотири критерії класифікації полі-

тичних процесів: а) характер змін у політичній системі (залежно від цього всі політичні процеси описуються як еволюційні та революційні); б) характер прийняття політичних рішень (у цьому випадку політичні процеси описуються як відкриті та закриті); в) характер перебігу політичних процесів (тоді всі політичні процеси описуються як стабільні чи нестабільні); г) напрям змін у політичній системі (демократизаційні та редемократизаційні політичні процеси). «Дескриптивні» концепції політичного процесу є не стільки спробою розбудувати певну універсальну дескриптивну теорію політичного процесу, скільки є своєрідними моделями різних типів політичних процесів. Сьогодні, з його невизначеністю політичного розвитку, викликами пандемій, висуває нові питання до аналізу векторів трактування політичного процесу. Так, популярності набувають ідеї «трансгуманізму», які прогнозують перетворення людини шляхом застосування наукових і технологічних відкриттів в «постлюдський» стан [5]

Таким чином, дослідження політичного процесу являє собою складне і багатогранне завдання. З одного боку, це одна з ключових категорій політичної науки, яка може бути відносно чітко визначена. З іншого, визначення політичного процесу є методологічно непростим перед заданою категорією, яка вимагає окремого розгляду на предмет своєї обумовленості і впливу різних парадигмальних позицій на власне визначення. Концептуалізація політичного процесу виходить з панівної науково-методологічної доктрини в певних часових і символічних межах.

Список використаних джерел:

1. Котов Е. Методичні засади формального аналізу політичного дискурсу. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 77–81.
2. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и её проблемы в Восточной Европе. *Вопросы философии*. 1990. № 9. С. 69–75.
3. Липсет М. Политический человек: социальные основания политики; пер. с англ. Е. Г. Генделя, В. П. Гайдамака, А. В. Матешук. Москва: Мысль. 2016. 612 с.
4. Lewis E. American Politics in a Bureaucratic Age: Citizens, Constituents, Clients and Victims. Cambridge: Winthrop Publishers, Inc., 1977. 182 p.
5. More M. «Transhumanism: Toward a Futurist Philosophy». *Extrapy*. Vol. 6, № 1. 1990. P. 6–12.

The considers theoretical and methodological aspects of the political process are considered. Attention is paid to the development of the political process through the prism of a behaviourist approach. An attempt is made to classify the theoretical and methodological concepts of analysis of the political process available in modern political science.

Key words: political process, political system, analysis, political system.

Отримано: 16.02.2022

УДК 94:327(470+438+477)«165»

В. В. Газін, доктор історичних наук, доцент

РАДНОЦЬКА СИСТЕМА І УКРАЇНА

У статті здійснено аналіз політики керівництва Української держави, що сформувалася під впливом Віленської угоди 1656 р., наслідком якої було входження козацької України до антипольської Раднотської коаліції.

Ключові слова: Україна, Річ Посполита, Московська держава, міждержавні відносини, Раднотська коаліція.

У результаті Української національної революції XVII ст. на теренах України постала держава, яка в силу свого географічного становища, потужного військового потенціалу та активної позиції гетьманського уряду

Богдана Хмельницького відразу стала активним учасником регіональної політики. Згідно основних принципів державної ідеї, сформованої Великим українським гетьманом, головними завданнями українського керівництва

було визволення всіх етнічних українських земель з-під влади Речі Посполитої та здобуття незалежності, яка розглядалася як утвердження цілковитого суверенітету українського уряду як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Саме цим завданням підпорядковувалися всі військові та політичні зусилля гетьманського уряду. Однак на шляху їх реалізації стояли серйозні перешкоди. Одні з найсуттєвіших – це політичні цілі сусідніх держав, в плани яких не входила поява сильної та незалежної України, що б суттєво порушило існуючий баланс сил в регіоні.

Яскравим прикладом такої політики була позиція Кримського ханства, яке з початку Революції виступило союзником Війська Запорозького, але згодом всіма силами намагалось зберегти рівновагу між козацькою Україною та Річчю Посполитою.

У 1654 р., прийнявши московську протекцію, Богдан Хмельницький, за умов краху українсько-кримського військово-політичного союзу та провалу молдавської політики, спрямованої на залучення придунайських князівств до антипольської коаліції, все ж отримав союзника у боротьбі проти Речі Посполитої. Однак, невдовзі чітко означилося цілком різне бачення сторонами перспектив українсько-московського союзу. Уже в 1655 р. проявилось бажання Москви здійснити ревізію угоди 1654 р. в бік посилення своїх позицій в Україні та поступового підпорядкування собі гетьманського уряду. Врешті, нехтування інтересами України та амбіційні імперські плани московського двору призвели до започаткування у Немежі під Вільно московсько-польських мирних переговорів. Фактично, було розпочато процес руйнування антипольського об'єднання Москви та Чигирини, а відтак – військово-політичної конфігурації, що склалася в 1654 р.

Україна на була стороною переговорів, а її послі навіть не були допущені до засідань віленської комісії. В офіційних документах ніде не зазначалося, що українські землі повертаються під владу Польщі, а самі московські послі показово демонстрували наміри до останнього її захищати. Однак, під час кулуарних (неофіційних) розмов йшлося про можливість досягнення між Польщею та Московією компромісу в «українському питанні», особливо, коли йшлося про можливість отримання польської корони представником династії Романових. Врешті, питання, які стосувалися українського козацтва, православної церкви та України, відкладалися до рішення наступного сейму [6, с.183].

Укладення польсько-московської угоди викликало тривогу в Чигирині. Прибувши до гетьмана, його посланці змалювали вкрай сумні перспективи для Війська Запорозького, які склалися внаслідок віленських домовленостей. Посилаючись на інформацію від польських комісарів, стверджували що Москва погодилася на укладення миру на умовах Полянівського договору 1634 р., згідно якого всі українські землі мали входити до складу Польської Корони [2, с.555–556].

Інформація про перебіг та результати переговорів, представлена Р. Гапоненком Богдану Хмельницькому, вкрай розлютила гетьмана. В емоційному пориві він погрожував розірвати угоду Московією та шукати турецької протекції, для чого оголосив про скликання старшинського ради [2, с.553].

Недопущення представників Хмельницького до перемовин у Немежі, суперечлива інформація щодо змісту московсько-польських домовленостей, очевидні спроби Варшави та Москви вирішити свої проблеми за рахунок Війська Запорозького (гетьман був переконаний, що Військо Запорозьке було віддане «... як і раніше у володіння ляхам» [4, с. 113], змушували український уряд вжити рішучих контрзаходів, які мали звести до мінімуму негативні для себе наслідки московсько-

польського порозуміння. Головний з них – відмова Москви продовжувати війну проти Польщі, що унеможливило боротьбу за звільнення всіх українських земель з-під польської влади.

Насамперед, український гетьман все ж намагався вплинути на позицію Москви. У численних листах та під час зустрічей з царськими посланцями Хмельницький продовжував переконувати тих, що Польща не відмовляється від антимосковської політики, звертав увагу на інтриги з боку Варшави [8, ф.1407, оп.2, спр.192], вказував, що поляки таємно проводять переговори з Туреччиною [8, ф. 1407, оп. 2, спр. 202].

У якості контрзаходу проти Віленської угоди слід розглядати участь козацької України (всупереч політиці Москви та положень її угоди з Польщею) в діях країн Раднотської коаліції в першій половині 1657 р. Власне її приєднання до антипольського об'єднання Швеції й Трансильванії відбулося ще під час віленських переговорів. З одного боку, це був вияв політики гетьмана Богдана Хмельницького, спрямованої на формування полівасалітетних зв'язків (головним чинником була антипольська спрямованість коаліцій), а з другого – очевидне його невдоволення самими польсько-московськими переговорами.

Власне, українсько-трансильванські зв'язки мали вже доволі значне піддунтя. Активне міжурядове листування, з означенням дружніх відносин, відбувалося ще з 1654 р. [8, ф.1230, оп.2, спр.358, арк.1-2]. Українсько-трансильванські контакти активізувалися з літа 1655 р., коли означилися плани Москви та Варшави розпочати мирні переговори, проти чого виступав Б. Хмельницький [8, ф.1230, оп.2, спр.363, арк.1-2; спр.364, арк.1-5; спр.367, арк.1-3; спр.368, арк.1; спр.371, арк.1-2; спр.372, арк.1; спр.373, арк.1-3; спр.375, арк.1-2; спр.376, арк.1-2]. А вже 17 вересня 1656 р. в трансильванському місті Дюлафехерварі було підписано договір про дружбу між Військом Запорозьким і Трансильванією [2, с.546-547; 3, с.178-179; 7, с.349-350]. А за тиждень (25 вересня) до Хмельницького зі Стокгольма було направлено посольство Якоба Тернешельда та Готарда Веллінга, метою якого була розробка умов майбутнього шведсько-українського договору. Слід відзначити, що Швеція, на ряду з Трансильванією, Українським Гетьманом розглядалася в якості альтернативи Москві. Тому, коли саме окреслилися негативні для України перспективи можливих польсько-московських переговорів, в Чигирині активізували політику в бік Стокгольма [8, ф.1230, спр.361, арк.1-4]. Останній передбачав визнання Швецією незалежності Української держави: послі мали «переконати козаків скласти цілком вільну державу, ні від кого не залежну, проте таку, що знаходиться під протекцією королівської величності (Карла X Густава – В. Г.)». Договір про протекцію передбачав також активну участь українського війська у всіх воєнних кампаніях Швеції, будь то проти Москви, чи Польщі. Послі зосередилися і на тому, щоб розірвати московсько-український союз. Зокрема, акцентували увагу на неправомірних діях з боку Москви стосовно Швеції, коли цар «...без жодних підстав на те напав на володіння його королівської величності і за відсутності короля став воювати їх варварськи і у вищій степені тиранічно». При цьому зазначалося, що дії Москви цілком суперечать інтересам Війська Запорозького. Зверталася увага на неправомірне включення до царських титулів українських земель (Волині, Поділля), «територій, які ніколи не належали до Великого князівства Московського», чим висловлює свої претензії на ці землі [3, с.155-156, 159-160].

Українсько-трансильванська угода, укладена ще у вересні 1656 р., де-факто зробила Військо Запорозьке учасником шведсько-трансильванської антипольської коаліції, утвореної 16 грудня 1656 р. в угорському місті

Радноті [3, с.185]. Як зазначав Л. Кубаля, «...уклавши союз з Ракочі, виношував план захопити цілу Русь Червону аж по Віслу, де споконвічно віра руська існувала та мова руська утримувалася» [1, с.185]. Відтак, 10 січня 1657 р. Хмельницький видав універсал, яким повідомляв про направлення козацького корпусу на з'єднання з військами семигородського князя та оголошувалося, що українськими військами не буде чинитися жодної кривди тим, хто визнає юрисдикцію Війська Запорозького [7, с.354]. Невдовзі війська під командуванням наказного гетьмана А. Ждановича вирушили з Чигирина до Білої Церкви, а звідки – в район Перемишля на з'єднання з силами Ракочі [5, с.211]. Без сумніву, реалізація основних положень Раднотської угоди значною мірою залежала саме від української мілітарної сили.

Отже, активними учасниками тогочасного військового та політичного протистояння виступили Річ Посполита, Московія та Українська держава, які намагалися всіма засобами реалізувати свої державні інтереси. Для Чигирина участь в Раднотській коаліції була відповіддю на відкрите недотримання Москвою умов угоди 1654 р. та намаганням продовжити боротьбу за створення умов для визволення усіх українських земель з-під влади Польщі.

Список використаних джерел:

1. Kubala L. Wojna brandenburska I najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657. *Szkiców historycznych*. Lwów: H. Altenberg, G. Seueart, E. Wende i SP., 1917. Т. V. 439 с.
2. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комис-

сією. Санкт-Петербургъ: Тип. П. А. Кулиша, 1861. Т. 3. 620 с.

3. Акты, собранные въ библиотекахъ и архивахъ Російской имперіи археографическою экспедиціею Императорской академіи наукъ. Санкт-Петербургъ: Тип. П. Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1836. Т. 4. 500 с.
4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упорядн. о. Ю. Мицик. Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2015. Т. 4. 540 с.
5. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1991. 346 с.
6. Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр. Київ: Видавничий дім КМ Академія, 2013. 400 с.
7. Хаванова О. В. Трансильванское княжество в период русско-польского конфликта из-за Украины в 50-е годы XVII в. *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII века*. Москва: Гуманитарий, 2007. С. 341–365.
8. Центральний державний історичний архів України (м. Київ).

The article analyses the policy of the leadership of the Ukrainian state, which was formed under the influence of the Vilnius Treaty of 1656, which resulted in the entry of Cossack Ukraine into the anti-Polish Radnot Coalition.

Key words: Ukraine, Polish-Lithuanian Commonwealth, Moscow State, interstate relations, Radnot Coalition.

Отримано: 19.02.2022

УДК 930.1(438)Потоцький:94(477)

Я. С. Галецька, аспірантка

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ЯНА ПОТОЦЬКОГО (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧ. XIX ст.)

На основі аналізу літературних джерел розглянуто внесок польського вченого Яна Потоцького у розвиток історичних і археологічних досліджень. З'ясовано його роль у становленні краєзнавчого руху в Україні. Проаналізовано біографічні дані і творчий доробок польського дослідника.

Ключові слова: Ян Потоцький, краєзнавчі дослідження, польський вчений, історичні і археологічні дослідження, Україна.

Важлива роль у краєзнавчому дослідженні України кінця XVIII – поч. XIX століття належить польському історичному, археологу і письменнику Яну Потоцькому (1761-1815) [4, с.457]. Він був одним із перших польських дослідників нашого краю. Автор роману «Рукопис, знайдений в Сарагосі», що вартий уваги в світі. У статті досліджується цінність наукового доробку Я. Потоцького та розглядається значення його розвідок для подальшого розвитку краєзнавства в Україні, чому раніше не було приділено належної уваги в працях істориків.

Загальні відомості висвітлені в енциклопедіях і довідниках (в тому числі в інтернет-енциклопедії Вікіпедії). Більш докладне описання вкладу Яна Потоцького в краєзнавчі дослідження в Україні знаходимо в Л. Баженова [1; 2], В. Колесник [5], В. Окаринського [6; 15]. Важливу роль складають і наукові праці самого Я. Потоцького [7; 8; 9].

Мета дослідження – з'ясувати внесок Я. Потоцького у розвиток історичних досліджень, проаналізувати науковий доробок польського вченого та визначити значення його діяльності для розвитку краєзнавства в Україні.

Ян Потоцький (пол. Jan Potocki) народився 8 березня 1761 р. у с. Пиків Вінницького повіту (тепер Калинівського району на Вінниччині [1, с.34]. В 1774–1778 рр.

навчався в Женеві й Лозанні. Здібний до навчання, він швидко вивчив кілька мов, захоплювався античною історією, математикою, природознавчими науками [14]. У 1778 р. він виїжджає до Відня, де вступив до австрійського війська та брав участь у війні в Баварії [11, с.36-37]. Після підписання миру він почав подорожувати. Відвідав Італію, Сицилію і Мальту (1778-1779 рр.). Далі був в Іспанії (1781 р.), Сербії та Угорщині (1783 р.) та інших країнах. Завдяки цим подорожам розпочинається його наукова діяльність. В 1784 р. подорожував до Туреччини і Єгипту. Дорога його проходила з Миргорода через землі Запорозжів і Дніпровський лиман. Голландію і Англію відвідав у 1786 р. [3, с.453].

В 1788 році Потоцький повертається до Варшави, де був обраний депутатом чотирьохрічного сейму від подільської шляхти. Допомогав у вирішенні питань стосовно поділу Речі Посполитої [96, с.453]. У невеликих перервах час від часу повертався на Поділля, де 1798 р. одружився на Констанції Потоцькій [13]. Майже чотири роки проживав у м. Тульчині. В 1802 році Потоцький видав французькою мовою книгу «Коротка історія народу Росії» [2, с.226], яка вразила Олександра I, і він запросив його на службу в міністерство іноземних справ у Петербурзі. Уже в 1805 р. Потоцький очолює делегацію російських вчених до Китаю, 1806 р. організовує

дипломатичний демарш проти наполеонівської Франції. Після підписання в 1807 р. Тільзитського миру Потоцький залишає державну службу і поселяється в помістях спочатку Волині [5, с.594], а з 1811 р. постійно проживає в с. Уладові (Вінниччина), де завершує написання книги «Рукопис, знайдений у Сарагосі». Важка хвороба, неможливість вести активний спосіб життя, бути в центрі світових подій призвели до психічного розладу. 11 грудня 1815 р. Ян Потоцький завершив своє життя самогубством, вистріливши власноруч у голову.

Вивчаючи наукову діяльність, Ян Потоцький захоплювався археологією, старожитностями, історією скіфів, сарматів, давніх слов'ян Польщі, України та Росії [6, с.236]. Ним було надруковано п'ятитомне видання «Дослідження Сарматії» (Варшава, 1789–1892), чотирихтомник «Історичні та географічні матеріали про Скіфію, Сарматію і слов'ян» (Брауншвейг – Берлін, 1796), «Археологічний атлас Європейської Росії» (СПб., 1805) та інші, в яких автор наводить численні факти і події, описує пам'ятки давньої матеріальної та духовної культури України. Створив нариси «Давня історія Херсонської губернії» (СПб., 1804), «Давня історія Волинської губернії» (СПб., 1805) [7] і «Давня історія Подільської губернії» (СПб., 1805) [8], в яких використав археологічні матеріали. Він один із перших польських вчених розглядав Поділля і Волинь, як східнослов'янські землі, які мали історичну спільність з народами Росії та України, а не вважав їх частиною Речі Посполитої. Оглядаючи минулі часи на території України, він вперше на той час спробував систематизувати й проаналізувати археологічні пам'ятки та старожитності, як джерело вивчення, подати схематичну історію первісної доби і епохи середньовіччя та науково її осмислити. Л.В. Баженов вважає, що Я. Потоцький започаткував історико-краєзнавчі дослідження [13]. «Рукопис, знайдений в Сарагосі» вважають історико-філософським і фантастичним романом [9]. М. Балінський зазначив у своєму нарисі: «У першому ряду вчених людей XVIII ст. в Європі знаходиться без всякого сумніву історик граф Ян Потоцький» [10, с.154].

До недоліків в його працях можна віднести відсутність точності, домисли, часто записував деталі без їх додаткового вивчення. В. Окаринський зазначає, що польський вчений с: «одним із засновників історичної географії та хронології, тобто спеціальних історичних дисциплін, етнологом, а також картографом, географом, лінгвістом» [15].

Отже, праці Я. Потоцького становили значний крок вперед у дослідженні слов'янських старожитностей. Він захищав тезу про автохтонність слов'ян, підкреслював, що українці – окремих слов'янський народ. Автор фантастично-філософського роману «Рукопис, знайдений у Сарагосі», в якому проповідує філософські ідеї французьких просвітителів XVIII ст. На жаль, сьогодні книги Потоцького є раритетними виданнями і мало використовуються науковцями. І все ж ми повинні їм віддати належне, як першому науковому досвіду у створенні історії нашого краю.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної ре-

гіоналістики XIX – початку XXI століть): наукове видання. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. 416 с.

2. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: Доля, 1995. 256 с.
3. Баженов Л. В., Кошель О. М. Історик Поділля і Волині граф Ян Потоцький (кінець XVIII та початок XIX ст.). *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки*. Хмельницький, 1999. С. 452-455.
4. Ісаєвич Я. Д. Потоцький Ян. Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. рада: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН історії України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па – Прик. С. 457.
5. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біографічний словник. Вінниця: Розвиток, 2007. 1008 с.
6. Окаринський В. Граф Ян Потоцький (1761–1815): постать в контексті вітчизняної та світової історії та культури (до 250-ліття від дня народження). *Україна–Європа–Світ: міжнародний зб. наук. праць*. Тернопіль, 2011. Вип. 6–7. С. 230–245.
7. Потоцький И. О. Древняя история Волынской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов Государства Российского, сочиненная графом Иоанном Потоцким. Санкт-Петербург: Типография К. Крайя, 1829. 32 с.
8. Потоцький Я. Давня історія Подільської губернії, служащая продолжением первобытной истории народов Российского государства, сочиненная графом Иоанном Потоцким. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1805. 45 с.
9. Потоцький Я. Рукопис, знайдений у Сарагосі: роман / переклад з польської Віктор Дмитрук. Львів: ЛА «Піраміда», 2015. 720 с.
10. Baliński M. Jan Potocki wędrownik, literat i dziejopis. *Baliński M. Pisma historyczne*. Warszawa, 1843. Т. III. S. 137-209.
11. Żółtowska M. E. Potocki Jan. *Polski słownik biograficzny*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1984. Т. XXVIII. S. 36-42.
12. Варнек В. К истории портрета И. О. Потоцкого. *Наука в Сибири*. № 28-29 (2613-2614). 26 июля 2007 г. URL: <http://www-sbras.nsc.ru/HBC/hbc.phtml?22+426+1> (дата звернення: 19.01.2022).
13. Баженов Л. В. Історик Поділля і Волині Граф Ян Потоцький (кінець XVIII – початок XIX ст.). *НПІП Подільські Товтри*. URL: <https://tovtry.com/ua/history/statti/postati/potocki.html> (дата звернення: 18.01.2022).
14. Лозовська Н. Ян Потоцький (1761-1815). До 240-річчя від дня народження. *Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва*. URL: <http://www.library.vn.ua/publications/2001/Pototsk.html> (дата звернення: 20.01.2022).
15. Окаринський В. Смерть як перформанс, життя як виклик: (у)явні образ(и) інтелектуала-нонконформіста переламної доби. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/okarynsky-potocki> (дата звернення: 18.01.2022).

The paper investigates the contribution of the Polish scientist Jan Potocki into the development of historical and archaeological research. His role in establishing regional studies movement in Ukraine has been specified. The biographical data and scientific achievements of the Polish researcher have been analyzed.

Key words: Jan Potocki, regional studies movement, a Polish scientist, historical and archaeological research, Ukraine.

Отримано: 20.02.2022

А. Л. Глушковецький, кандидат історичних наук, доцент

ДЕПУТАТ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ДРУГОГО СКЛИКАННЯ ВІКЕНТІЙ ЛІСОВСЬКИЙ ПРО МОЖЛИВІ ВЕКТОРИ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ІІІ ДУМІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕПУТАТСЬКОГО ЗВІТУ)

У статті розглянуто звіт про окремі аспекти парламентської діяльності депутата Державної Думи другого скликання від Подільської губернії, Вікентія Лісовського, опублікований на сторінках газети «Dziennik Kijowsky». Зокрема проаналізовано другу частину депутатського звіту у якій депутат окреслив настанови для польських представників в майбутній Державній Думі третього скликання.

Ключові слова: Вікентій Лісовський, Державна Дума, депутат, поляки, Польське коло, національне питання.

Історична постать лікаря Вікентія Лісовського (1855-1918), депутата від Подільської губернії, єдиного представника польської спільноти в Державній Думі Російської імперії другого скликання від Правобережної України не знайшла належного висвітлення в історіографії. Між тим він був одним із активних польських депутатів, членом Польського кола та залишив звіт про окремі аспекти своєї парламентської діяльності, опублікований на сторінках газети «Dziennik Kijowsky» [9; 10]. Також існує інша редакція звіту виголошена на засіданні Подільського губернського виборчого комітету 26 червня 1907 р. у Вінниці та опублікована польським істориком Романом Юрковським [11]. Оскільки редакція уміщена в газеті «Dziennik Kijowsky» більш розгорнута та оприлюднювалася для широкого загалу, то ми аналізували саме її. Водночас співставлення інформаційного наповнення обох редакцій звіту потребує подальшого дослідження.

Під час виборів до Державної Думи другого скликання в Подільській губернії поляки, за словами помічника начальника Подільського губернського жандармського управління, не примикали до євреїв та сторонилися всього російського [8, арк.16]. Оскільки вони, завдяки своїй чисельності, мали сильні позиції у курії землевласників, така політика принесла свої плоди. Загалом на 199 місць, виборщиками до Подільського губернського виборчого зібрання було обрано 46 поляків, причому 42 – на з'їздах землевласників [7, арк.15зв-16]. У результаті балотування представник польських землевласників Вікентій Лісовський отримав мінімальну перевагу (99 голосів виборщиків із 193 присутніх на з'їзді) та був обраний депутатом ІІ Державної Думи [5, арк.618-618зв]. Вікентій Лісовський став єдиним депутатом-поляком від усіх трьох губерній Правобережної України [1, с.221].

Про депутата збереглися небагато інформації. Зокрема відомо такі біографічні відомості. Вікентій Карлович Лісовський народився 28 грудня 1855 р., депутат Державної Думи другого скликання Російської імперії від Подільської губернії. Поляк, римо-католицького віросповідання, дворянин. Закінчив медичний факультет Варшавського університету. Служив лікарем в м. Умань Київської губернії. За політичними поглядами був близький до Партії мирного оновлення. Подільський губернатор незабаром після обрання його депутатом Думи назвав Вікентія Лісовського поміркованим прогресистом [6, арк.28]. Безпартійний. Землевласник Гайсинського повіту Подільської губернії (603 дес.) [2, с.251; 3, с.328; 4, с.340; 5, арк.618-618зв].

Він був одним із активних польських депутатів, членом Польського кола та залишив звіт про окремі аспекти своєї парламентської діяльності, опублікований на сторінках газети «Dziennik Kijowsky» [9; 10]. Депутатський звіт Вікентія Лісовського опублікований у двох випусках газети «Dziennik Kijowsky» у серпні 1907 р. є цінним історичним джерелом. У другій частині звіту опублікований в № 186 за 1907 р. газети «Dziennik Kijowsky», Вікентій Лісовський подав свої настанови для майбутніх представників польської нації в ІІІ Державній Думі [10, с.2].

На початку звіту сам автор пояснив причини, які спонукали його до публікації: «У дуже серйозний момент, у переддень виборів до ІІІ Думи, хоча я доповідав групі моїх колишніх виборців з Поділля лише з метою роз'яснення ситуації, погодився на зроблену мені пропозицію, щоб у разі потреби зміст моєї доповіді було опубліковано в пресі. Попри багато запитань, попри численні звинувачення на мою адресу, я вважав за доцільне не виступати в пресі до часу, поки не зможу більш об'єктивно оцінити діяльність наших обох Кіл і поки завершиться передвиборна боротьба. Однак, коли пан [Гнатій] Лиховський (який, як один із колишніх виборців, мав повне право посилатися на мій звіт), у № 29 «Kresów» у статті «У блоці чи самі» умістив не повний текст усього мого звіту, а лише частину, що є дуже одностороннім...» [9, с.1].

У другій частині депутатського звіту депутат викремив вісім пунктів настанов, яких, на його думку, необхідно було дотримуватися польським представникам в майбутній Державній Думі третього скликання.

Першим пунктом Вікентій Лісовський акцентував увагу на тому, що парламентська політика поляків не повинна бути угодицькою щодо Російської імперії. Натомість колишній депутат закликав до активного використання можливостей парламенту для боротьби за права поляків [10, с.2].

Водночас, у другому пункті, автор звіту наголошував, що опозиційність польських думських представників має бути суворо конституційна з визнанням російської державності та приязні до російської нації [10, с.2].

У третьому та четвертому пунктах парламентар вказував, що політика поляків має бути свідомою та послідовною з якомога меншим впливом протистояння окремих польських партій. Він був переконаний у шкідливості перенесення міжпартійної боротьби у Державну Думу [10, с.2].

Зважаючи на досвід роботи в Державній Думі другого скликання, Вікентій Лісовський, у п'ятому пункті підкреслив необхідність уникнення будь-якого приниження гідності інших національностей через надмірне вивищення польської парламентської культури і традицій [10, с.2].

Шостий пункт звіту апелював до національної пам'яті про всю повноту польських прав та формулювання чітких цілей польських національних прагнень, які неодмінно мають бути досягнуті [10, с.2].

Найбільш розлого автор звіту розкрив сьомий пункт настанов. Він стосувався взаємовідносин обох Кіл (тобто депутатів з Королівства Польського та представників Литви і Русі. – А.Г.). Вікентій Лісовський наполягав на необхідності зміни регламентування їхньої співпраці, яка мала бути строго окреслена залежно від напрямку діяльності. Колишній депутат пропонував три можливих варіанти співпраці. Зокрема у національних питаннях пропонував досягати абсолютної солідарності обох Кіл. Натомість «у питаннях, які цікавлять лише одне з Кіл (виключно), рішення залежить від зацікавленого Кола, і за нього має проголосувати інше Коло (маючи дорадчий голос)» та «можуть бути винятково різні інтереси, коли солідарність не є обов'язковою» [10, с.2].

Останній, восьмий пункт засвідчив глибоке розуміння колишнім депутатом національного питання в Російській імперії. Він резонно зауважував, що польські парламентарі мають бути палко зацікавлені всіма місцевими (національними) питаннями і враховувати не лише свої інтереси, а й інтереси всього населення країни [10, с.2].

Отже, звіт депутата від Подільської губернії в Державній Думі Російської імперії другого скликання Вікентія Лісовського є цінним та інформативним джерелом для розуміння польських національних прагнень у Державній Думі Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні в 1863-1914 рр.: поляки в соціо-етнічних конфліктах / пер. з фр. Київ: Критика, 1998. 334 с.
2. Бойович М. М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Второй созыв. Москва: Изд. Тов. Сытина, 1907. 519 с.
3. Лісовський Вікентій Карлович. *Государственная Дума Российской империи: 1906-1917*: енциклопедія / отв. ред. В. В. Шелохаев. Москва: РОССПЭН, 2008. С. 328.
4. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.117. Подольское губернское по городским делам присутствие. Оп.2. Спр.20. Сообщения владельцев предприятий, уездных комиссий по делам о выборах в Государственную Думу, рапорты уездных исправников, сведения о выборах уполномоченных от мелких землевладельцев, городских избирателей, рабочих и их анкеты, о ходе выборов; списки выборщиков по губернии, кандидатов в члены и членов Государственной Думы, перечень изменений в списках избирателей по Проскуровскому уезду, цифровые сведения и отчет о ходе выборов во 2 Государственную Думу по губернии и др. 696 арк.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІА України). Ф.442. Канцелярия Киевского Подольского и Волынского генерал-губернатора. Оп.638. Спр.95, ч.5. Дело о выборах в Государственную Думу. 34 арк.
7. ЦДІА України. Ф.442. Канцелярия Киевского Подольского и Волынского генерал-губернатора. Оп.637. Спр.545. Материалы подготовки уездных съездов в земские учреждения. 61 арк.
8. ЦДІА України. Ф.301. Жандармские учреждения Подольской губернии. Оп.1. Спр.1127. Политические обзоры помощников начальника Подольского ГЖУ за 1906-1914 гг. 94 арк.
9. Wyjaśnienia b. Posia polskiego z Rusi. *Dziennik Kijowsky*. 1907. № 185. С. 1.
10. Wyjaśnienia b. Posia polskiego z Rusi. *Dziennik Kijowsky*. 1907. № 186. С. 2.
11. Sprawozdanie doktora Winsentego Lisowskiego, posła podolskiego do II Dumy Państwowej, z pracy w Dumie i Kole Posłów Polaków Konstytucjonalistów Litwy i Rusi, złożone na posiedzeniu Podolskiego Gubernialnego Komitetu Wyborczego w Winnicy 26 czerwca 1907 roku. *Zanim przyszła "Pożoga": dokumenty i materiały dotyczące działalności polityczno-społecznej Polaków na Podolu w latach 1905-1910 / Wstęp, wybór i opracowanie Roman Jurkowski*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011. S. 264-267.

The article examines a report on some aspects of the parliamentary activities of the deputy of the State Duma of the second convocation from the Podolsk province, Vikentiy Lisovskiy, published in the newspaper «Dziennik Kijowsky». In particular, the second part of the deputy's report was analyzed, in which the deputy outlined instructions for Polish representatives in the future State Duma of the third convocation.

Key words: Vikentiy Lisovskiy, State Duma, deputy, Poles, Polish circle, national question.

Отримано: 25.02.2022

УДК 94(410+497.11)«1917/18»

А. Я. Грачов, аспірант

СЕРБИЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1917-1918 рр.)

В роботі висвітлено роль та місце Сербії у зовнішній політиці Foreign Office в останні роки Першої світової війни. На основі документів з The National Archives простежено напрям інтересів британського зовнішньополітичного відомства й питання, що були в центрі уваги Лондону.

Ключові слова: Сербія, Велика Британія, Foreign Office, зовнішня політика, дипломатія, Перша світова війна.

В роки Першої світової війни Сербія відігравала ключову роль в зовнішній політиці Антанти та Центральних держав на Балканах. Не стала винятком і діяльність Foreign Office. Зовнішня політика в роки Великої війни на Балканах найбільше і найдокладніше досліджена стосовно періоду 1914-15 рр., однак не менший інтерес представляє і завершальний етап конфлікту.

Джерела засвідчують, що в період 1917–18 рр. активність британського зовнішньополітичного відомства на сербському напрямі значною мірою згасла. З цієї точки зору демонстративними є документи Department of Information's Intelligence Bureau: уваги сербським питанням у них було набагато менше, ніж політичним перипетіям Чорногорії, що менша від Сербії як за територією та економікою, так і за політичною вагою в європейській дипломатії. До прикладу, один із документів літа 1917 р. носить назву «Тижневий звіт про Сербію», втім майже весь його текст було присвячено Чорногорії [7, р.36-37]. В іншому звіті Сербія була згада всього лише один раз, і виключно в контексті питання албанської державності [8, р.56-58].

Вагомим доказом є позиція Foreign Office стосовно вироку сербським офіцерам за звинуваченням у державній зраді. Навесні 1917 р. до смертної кари та тривалих термінів ув'язнення було засуджено деяких високопоставлених офіцерів сербського війська. Справа мала політичне забарвлення [7, р.38]: засуджені належали до опозиції сербському прем'єр-міністру Ніколі Пашичу, що зберіг свою посаду й у вигнанні після окупації Сербії Центральними державами, та королівській династії Карагеоргієвичів. Деякі із засуджених мали зв'язки із організацією «Чорна рука», причетною до Сараєвського вбивства. У телеграмі британського капітана Амері до міністра закордонних справ Артура Джеймса Бальфура, а також так у звітах Intelligence Bureau містилось попередження про небезпеку розколу всередині сербського військового керівництва, що могло б стати інструментом в руках Австро-Угорщина [10, р.244-245; 11, р.3 recto]. Foreign Office відповіли капітану Амері, що питання було взято до уваги, а міністр закордонних справ намагається його владнати через свої особисті контакти (автор відповіді не зазначив подробиць), однак потреби безпосереднього втру-

чання в сербські справи в зовнішньополітичному відомстві не бачили і мали сумніви, що це втручання принесе бажаний результат [11, p.5 verso].

Послаблення уваги до Сербії, та і в цілому до Балкан відобразилось і в позиції британського генштабу, що на межі 1917–1918 рр. розглядав пропозицію вивести свої війська із Салонікського фронту та замінити їх підрозділами грецької (Греція вступила у війну влітку 1917 р.) армії [3, p.90].

В грудні 1917 р. відбулися переговори про сепаратний мир між Британією та Австро-Угорщиною. Відомо, що британська сторона пропонувала відновлення незалежності Сербії, однак із територіальними поступками на користь Болгарії, що були б компенсовані Боснією, Герцеговиною та виходом до моря з Далмації [3, p.90]. Така позиція Foreign Office також демонструє значення, яке Сербія мала для Лондона. Подібний підхід присутній і в поглядах британського прем'єр-міністра Девіда Ллойд-Джорджа. Його програма, що торкалась майбутнього земель південних слов'ян, розчарувала югослов'янський рух (центром якого була Сербія): вона передбачала існування південнослов'янських народів у складі автономних утворень всередині Австро-Угорщини [1, с.297].

В липні 1918 р. в Меншн-Хаус, резиденції лорд-мера Лондона, було організовано зустріч, на якій представники Сербії проголосили свою мету у війні. На цю зустріч було запрошено лідера лейбористів Артура Гендерсона [11, p.6 verso]. Останньому довелося узгоджувати із Foreign Office текст своєї промови, підготованої для виступу. Слід припустити, що, окрім очевидних причин для цього, необхідність коригувати зміст промови була зумовлена територіальними проблемами між Італією та майбутньою Югославією. На це вказують згадки в документах The National Archives, присвячених зустрічі, про те, що Бальфур підтримує зв'язок із італійським послом [11, p.7-9 recto]. Варто, втім, зауважити, що на момент зустрічі в італо-югославських відносинах мало місце помітне потепління. Італійська дипломатія визнала єдність та незалежність південних слов'ян [4, p.92]. В середині 1917 р., як показують британські звіти про Сербію та Чорногорію, в італійській пресі проявився курс на зближення з югославістами. Це, стверджували автори звітів, відбулося в збільшенні числа інтерв'ю з лідерами цього руху. Нарешті, 17 вересня 1917 р. у Валоні було освячено меморіал сербським воякам [9, p.254].

На зустрічі в Меншн-Хаус був присутній і сам міністр закордонних справ, про що йому висловив вдячність сербський посол [11, p.13 recto – 14 verso]. Втім, ця важлива, з точки зору британо-сербських відносин, подія, носила більше символічний характер і на зниження уваги Британії до Сербії не вплинула.

4 жовтня 1918 р. відбулась конференція, на якій Ллойд-Джордж та французький прем'єр-міністр Жорж Клемансо домовились: справу подальшого визволення

Сербії візьме на себе Франція, в той час як Британія займеться питанням Константинополя [3, с.91].

31 жовтня 1918 р. глава британського генштабу, за підтримки прем'єр-міністра та міністра закордонних справ, запропонував підготувати візит принца Уельського до Сербії. Візит мав би показати визнання Британією сербських жертв у війні та сприяти посиленню впливу Лондону у регіоні [11, p.15 recto]. Британський монарх відмовив: принц Уельський ніс службу на Західному фронті, і його відсутність серед вояків на завершення війни справила б поганий моральний ефект [11, p.21 recto – 22 recto].

Важливо зауважити, що зниження дипломатичної активності Великої Британії стосовно Сербії – не виняток, а тенденція для балканського напрямку в роботі Foreign Office. Для порівняння, стосовно Греції Лондон також поступився Франції, щоправда, більше для того, щоб віддати паризьким дипломатам складну внутрішньополітичну кухню Греції [2, с.134; 5, p.5; 6, p.94-95].

Таким чином, Британія остаточно відвела проблему Сербії та об'єднання південних слов'ян на другий план своєї зовнішньої політики. Про це свідчать як звіти про справи в Сербії та Чорногорії, де Сербії відводилось дуже мало уваги, так і позиція британського уряду щодо візиту принца Уельського.

Список використаних джерел:

1. За балканскими фронтами Первой мировой войны / отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва: Издательство «Индрик», 2002, 504 с.
2. Соколовская О. В. Греция в годы Первой мировой войны. 1914–1918 гг. Москва: Наука, 1990, 208 с.
3. British-Serbian Relations from the 18th to 21th Centuries, ed. Slobodan G. Markovich. Belgrade: Faculty of Political Sciences, University of Belgrade & Zepher Book World, 2018, 521 p.
4. Dušan T. Bataković. Serbian War Aims and Military Strategy, 1914–1918. *The Purpose of the First World War: War Aims and Military Strategies*. Ed. Holger Afflerbach. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 1 лип. 2015 р. 268 p.
5. The National Archives (TNA). CAB 23/2/42.
6. TNA. CAB 24/10/21.
7. TNA. CAB 24/14/10.
8. TNA. CAB 24/19/11.
9. TNA. CAB 24/25/49.
10. TNA. FO 24/18/55.
11. TNA. FO 800/206.

The paper highlights the role and place of Serbia in the foreign policy of the Foreign Office in the last years of the First World War. Based on documents from The National Archives, the direction of the interests of the British Foreign Office and the issues that were in the centre of London's attention were traced.

Key words: Serbia, Great Britain, Foreign Office, foreign policy, diplomacy, First World War.

Отримано: 21.02.2022

УДК 930.1(438)«18/19»94(477.4)

Р. В. Григор'єв, аспірант

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ПОДІЛЛЯ НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У розвідці зроблено спробу з'ясувати, якою мірою відображено розвиток театрального мистецтва на Поділлі на шпальтах українських часописів другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: театр, мистецтво, Поділля, українські часописи.

Здавна мистецтво і релігія конкурували між собою за вплив на душі та розум суспільства. Активно з ними змагалася тогочасна преса. Донині часописи залиша-

ються живими свідками бурхливих подій минулого. Саме тому ми вважаємо за доцільне в контексті дослідження історії театрального мистецтва на Поділлі в дру-

гій половині XIX – на початку XX ст. зробити огляд кореспонденцій у тогочасній друкованих часописах.

Зокрема, нами було проаналізовано номери «Подольських єпархиальних ведомостей» – видання Подільської єпархії за 1862–1905 рр. в Кам'янці-Подільському (виходило спершу двічі на місяць, а з 1880 р. – щотижня). Вони були типовим єпархиальним друкованим виданням того періоду, яке приділяло увагу питанням тогочасного культурного і передовсім театрального життя краю.

З часів Середньовіччя «лицедійство» церква вважала гріховним заняттям, а акторів попервах навіть заборонялося хоронити на кладовищах. Більш поблажливе, однак все ж суворе, ставлення офіційної православної церкви до театрального мистецтва на сторінках «Подольських єпархиальних ведомостей», особливо на початку їх видання, в першій половині 60-х рр. XIX ст. Так, у № 24 «Ведомостей» за 1862 р. йшлося про згубний вплив театру і музики на вихованців духовних училищ: «Что сказать о любви к музыкѣ, театру, танцамъ и пр. въ воспитанникахъ духовно учебныхъ заведеній, когда занятіе этими искусствами только отнимаетъ у нихъ время, и нисколько не приготовляетъ къ будущему ихъ служенію? (...) Представимъ себѣ... [ученик] насладившись искусствомъ въ театрѣ, возвращается домой поздно вечеромъ, когда товарищи его уже спятъ, стучить въ ворота и дверь, шумить подъ вплиніемъ полученныхъ впечатлѣній и тѣмъ нарушаетъ покой спящихъ товарищей» [10, с.809]. Артистів театральної сцени вважали «непристойним» приймати в церковні хори. «Православное богослуженіе весьма сложно и разнообразно; церковное пѣніе трудно и многосложно, такъ что не всякій способенъ исполнять его» [12, с.461], зазначено номері «Ведомостей» за червень 1863 р. В номері за січень 1865 р. серед «легкомысленныхъ развлеченій, убивающихъ душу» православного християнина вказано звичку «роскошно одѣваться, имѣть богатый столъ, много прислуги, ѣздить въ дорогахъ экипажахъ, дѣлать у себя вечера, посѣщать театры» [14, с.58].

В номері «Подольських єпархиальних ведомостей» за березень 1866 р. автор нещадно критикував практику постановки в єзуїтських школах (що мало місце в далекому XVI ст.) вистав на релігійну тематику, де висміюють протестантських і православних священників. «Кромѣ того іезуиты составляютъ сатиры и пасквили на разновѣрщевъ и задаютъ своимъ ученикамъ для декламации, разсказываютъ имъ ложные анекдоты, учатъ ихъ смѣшнымъ пѣснямъ и проч» [16, с.144]. Осуду піддавалися театральні вистави (вертепи) в римо-католицьких костелах на Різдво та Великдень, які були дуже «шумними» і священнику навіть доводилося через старосту або паламаря їх втихомирювати, а парафіянам нагадувати, «что уже начато свое богослуженіе». Католицьке духовенство навіть звинувачували в тому, що таким чином вони пропагують латинську віру, а під час театралізованих хресних ходів, організованих ксьондзами, «православные будутъ постепенно примыкать къ его процессии и составятъ наконецъ такую толпу пилигримовъ, которая могла бы удовлетворять тщеславію и болѣе значительнаго предводителя патера» [11, с.89].

Цікавий факт зустрічаємо на шпальтах «Ведомостей» про Іоаннікія (Полонського) – з лютого 1795 р. першого православного Кам'янецького єпископа після анексії Поділля Російською імперією та придушення унії. Іоаннікія вважав неприпустимим навіть знаходження архієрейської кафедри поблизу театру, в зв'язку з чим театр (у якому раніше перебувало уніатське духовне училище) було виселено, а його приміщення після довгого супротиву чиновників, особливо віце-губернатора Софоновича, в 1805 р. «поступило обратно въ вѣдѣніе духовное» [15, с.873].

Однак вже у другій половині 60-х рр. в XIX ст. стали зустрічатися приклади компромісного ставлення до

театрального мистецтва. Зокрема, в статті І. Успенського на шпальтах одного з номерів «Ведомостей» 1866 р. йшлося про організовані губернатором О.Д. Горемікіним урочистості на честь спасіння імператора Олександра II під час невдалого замаху. Спочатку на центральному майдані Кам'янця-Подільського відбувся очолений владикою Леонтієм урочистий молебень за участю місцевої еліти. Продовжилися святкові заходи в театрі, де, перед початком благодійної вистави на підтримку «ново-устроюемой бесплатной лечебницы», повний оркестр полкової музики у супроводі хору виконав гімн «Боже, Царя храни». Вся зала підспівувала стоячи [17, с.329].

В № 7 часопису за 1864 р. надруковано повідомлення про те, що архієпископ Кам'янець-Подільський Кирил (Богословський-Платонов), який був одночасно і ректором Подільської духовної семінарії, після екзаменів мав звичку давати прийом «на своемъ хуторѣ вмѣстѣ съ наставниками и членами Консисторіи, гдѣ также играла музыка, пѣли пѣвчіе и дѣлали театральныя представленія религіознаго содержания» [13, с.235]. Таким чином, до кінця XIX ст. ставлення до театрального мистецтва з боку подільського духовенства стає дедалі більш поблажливим, а гнівні звинувачення артистів у згубному впливі на православні душі практично повністю зникають зі шпальт видання.

Цінним джерелом інформації про театральне життя України і Поділля кінця XIX – початку XX ст. слугує «Киевская старина» – щомісячний історико-єтнографічний і літературний часопис, який видавався у Києві російською, а потім і українською мовами упродовж 1882–1906 рр. З 1907 р. змінив назву на «Україна» і, що не менш важливо, видавався переважно українською мовою. Саме у цьому журналі в 1884 р. було опубліковано перший прозаїчний твір Т.Г. Шевченка російською мовою «Княгиня» [18, с.378]. Найбільше свідчень у часописі зустрічаємо про театр на Чернігівщині, Полтавщині та Київщині, що були тогочасними осередками культурного життя України.

Цікаві свідчення зустрічаємо і про витоки народної драми, що було характерно для всієї території України. Зокрема, в номері «Київської старовини» від жовтня 1882 р. вміщена стаття П. Галагана «Малорусский вертеп» з передмовою П.Г. Житецького (про вертеп у родовому маєтку Галаганів у с. Сокиринці на Чернігівщині) [2, с.1-38]. В останньому номері за той же 1882 р. надруковано статтю М.І. Петрова, ординарного професора Київської духовної академії «Старинный южнорусский театр и в частности вертеп» [3, с.438-480]. Цікавими спостереженнями ділиться також Д.І. Багалій – український історик, філософ та громадський діяч, ректор Харківського університету (1906–1910), один із фундаторів Української Академії Наук (1919). У статті «К вопросу о вертепной комедии на Украине», яка побачила світ у грудневому номері «Київської старовини» за 1883 р., автор зазначає: «Что драма эта на Украинѣ прямо западнаго происхождения, вначалѣ чисто-переводная, въ этомъ не можетъ быть ни малѣйшаго сомнѣнія послѣ сравненія, напримѣръ, текста Рождественской драмы, приписываемой св. Дмитрію Ростовскому, и переработокъ подобныхъ ей текстовъ въ спискахъ вертепной комедіи Маркевича и Галагана, съ западными текстами, напечатанными напримѣръ у Parfait [історик французького театру Франсуа Перфе – прим. авт.] въ «Histoire du théâtre français» и др. Говоря это, мы разумѣемъ особенно серьезную, собственно рождественскую сторону нашей вертепной комедіи, такъ какъ ея комическая сторона, дивертисментъ, гораздо болѣе самостоятельна» [4, с.652-665].

Зустрічаються також важливі спостереження стосовно гастролей на Поділлі як місцевих «кочівних театрів», так і труп всеукраїнського рівня під орудою Саксаганського, Садовського, Кропивницького, Губчака та ін.

«Въ Каменецъ-Подольскѣ недавно гостила около мѣсяца труппа галицкихъ артистовъ, давшая рядъ украинскихъ спектаклей. Во главѣ труппы стоитъ г. Михайло Губчакъ, человекъ итelligentный и вполне образованный, окончившій два факультета въ Львовскомъ университетѣ. Труппа эта пользуется успѣхомъ и большимъ сочувствіемъ у себя на родинѣ. Высокое просвѣдительное и воспитательное значеніе ея для народа признаетъ за нею и лучшая часть тамошняго духовенства, съ церковныхъ кафедръ объясняющая народу, что актеры такіе же учителя, какъ и священники даже стоящіе въ нѣкоторомъ отношеніи выше сихъ послѣднихъ, такъ какъ они не ограничиваются проповѣдью одной лишь религіозной морали, а учатъ всему хорошему, что должно быть дорого каждому человекѣ, независимо отъ принадлежности его къ той или другой религіи. Труппа получаетъ правительственную субсидію въ размѣрѣ 6500 гульденовъ въ годъ. Незначительная цифра эта является совершенно ничтожною въ сравненіи съ размѣрами правительственной субсидіи въ пользу польскаго театра доходящей до 50.000 гульденовъ въ годъ.

Что касается матеріального успѣха труппы въ К-Подольскѣ, то къ сожалѣнію, приходится еще разъ констатировать фактъ довольно равнодушнаго отношенія со стороны обывателей Каменца къ симпатичной труппѣ, несмотря на хорошую Игру исполнителей; насколько намъ извѣстно, поляки и евреи обнаружили больше вниманія и интереса къ театру, чѣмъ украинцы. Пребываніе труппы въ К-Подольскѣ совпало съ сельско-хозяйственной выставкою. Артисты дали на выставкѣ концертъ для народа, отказавшись отъ всякой за это платы» («Київська старовина», № 1 від 1902 року) [7, с.211-212].

Цікавою є згадка про театральні постановки у с. Жванець (нині Кам'янець-Подільського району на Хмельниччині), що з'явилася в циклі публікацій «Путевые очерки Подолия» на сторінках «Київської старовини» 1884 р. К.М. Антонович-Мельник, яка підписувалася абрєвіатурою «К.М.»: «Съ наступленіемъ лѣтнаго сезона оживляется какъ торговая, такъ и общественная жизнь мѣстечка; является усиленный спросъ на продукты, сдѣлавшіеся предметами первой необходимости въ жизни культурныхъ классовъ. Сверхъ того является потребность и въ развлеченіяхъ. Во время нашего пребыванія въ Жванецѣ давались спектакли заѣзжей еврейской труппой; афишъ разумѣется не было; за отсутствіемъ театра, представленія давались въ одномъ изъ заѣздовъ. Намъ не удалось посѣтити этотъ импровизированный театръ, но, судя по разсказамъ, представленія шли на русскомъ языкѣ и зала была переполнена публикой, состоявшей какъ изъ представителей еврейскаго населенія, такъ и изъ скачуающихъ купальщиковъ» [5, с.28].

Цікавими є і «Путевые заметки» Н.Д. Іванішева, колишнього віце-президента Київської археографічної комісії, ректора і професора Київського університету, який згадував про свої відвідини м. Тульчина (сучасна Вінниччина) та спостереження за тамтешнім культурним життям: «Въ Тульчинѣ замѣчательнъ палацъ и садъ Потоцкаго. (...) Быль и театръ; играла какая-то несчастная бродячая труппа. Когда играли «Наталку-Полтавку», то актеръ, игравшій роль Петруся, явился настоящимъ Гамлетомъ, съ гамлетовскою фізіономією и такими-же замашками» [1, с.83].

Про театральні гастролі в південно-східній окраїні Подільської губернії зустрічаються згадки у періодиці Галичини, зокрема в «Літературно-науковому віснику» – першому всеукраїнському літературно-науковому і громадсько-політичному часописі, що виходив з 1898 по 1932 р. Заснований з ініціативи М.С. Грушевського та видавався Науковим товариством імені Тараса Шевченка. Зокрема, в № 4 за 1902 р. вміщено матеріал «Українські аматорські вистави», в якому йдеться про те, що «Завдяки

попечителям Народної Тверезости студії (...) в м. Окнах Подільської губ. протягом минулого літа відбувались зі значним успіхом російські й українські вистави що неділі вечером. Ставились більше менше ідейні пєси, між якими публіка найлучше вподобала «Бурлаку» Карпенка-Карого. Сю пєсу давали два рази» [9, с.15].

Відзначимо, що на шпальтах «Київської старовини» публікувались як власні матеріали, так і передруки та огляди інших періодичних видань, а також критичні відгуки про тогочасний театр. Так, у номері за січень 1902 р. з'явилася повідомлення: «Г. Коваленко-Коломацькій помѣстивъ на столбцахъ «Юга» не лишенную общаго интереса статью «О народномъ театрѣ». Указавъ на тотъ фактъ, что лучшія произведенія украинскихъ драматурговъ разрѣшены къ постановкѣ въ народныхъ театрахъ, Г. К. предостерегаетъ устроителей народныхъ спектаклей отъ постановки пьесъ исключительно съ «танцями», «спивамы» да «горилкою» на томъ основаніи, что такія де пьесы нравятся народу. Будучи школой для народа, театръ долженъ предлагать ему лучшія произведенія драматической литературы, а не лубочную стряпню, ничего не дающую ни уму, ни сердцу, или, что еще хуже, поощряющую дурные инстинкты массы» [8, с.349].

Найцікавішим матеріалом, виявленим нами у липневому номері «Київської старовини» за 1885 р., є стаття «К истории театра в Юго-Западном крае», яка представляє собою перекладене Д. Левицьким з польської листування кам'янець-подільських акторів із духовною католицькою владою про заборону вистав на час великого посту та накладеної на артистів церковної заборони. Мандрівна трупа, що взимку 1827–1828 рр. прибула до Кам'янець-Подільського, фактично потерпала від голоду, тому звернулася до католицького єпископа з проханням дозволити їм показувати вистави у великий піст та навіть висловили готовність вносити від кожної вистави пожертву єпархії. «Єпископъ далъ ядовитый и презрительный отвѣтъ, – зазначає автор, – Онъ выставилъ 13 причинъ отказа, отвергъ предложенную актерами жертву, считая ее конечно нечистою, и вмѣсто того предложилъ имъ выдавать отъ себя на хлѣбъ по рублю въ седмицу. Оскорбленные актеры въ ѣдкой формѣ отвергли предложенное имъ нищенское подаяніе, въ язвительныхъ выраженіяхъ доказывали неосновательность епископскаго запрещенія и вновь домогались отмѣны онаго. Въ отвѣтъ на это ксендзъ Замбржницкій, съ вѣдома конечно епископа, грянул на актеровъ анаѣмою съ каедры Каменецкаго собора» [6, с.467-478]. Чим завершилося протистояння можна тільки здогадуватися, адже автору статті листування надійшло у незавершеному вигляді.

Отже, театральне життя на Поділлі у другій половині XIX – на початку XX ст. знайшло відображення на шпальтах місцевих і загальноукраїнських часописів. У публікаціях простежено ставлення світської і духовної влади до театру, українських і польських театральних колективів, вміщено факти про функціонування театрального мистецтва від засудження церквою, заборони і до сприяння та використання театральних інтермедій на релігійну тематику.

Список використаних джерел:

1. Киевская старина. 1882. Октябрь. Т. I. С. 83.
2. Киевская старина. 1882. Октябрь. Т. IV. С. 1-38.
3. Киевская старина. 1882. Декабрь. Т. I. С. 438-480.
4. Киевская старина. 1883. Декабрь. Т. VII. С. 652-665.
5. Киевская старина. 1884. Май. VIII. С. 28.
6. Киевская старина. 1885. Июль. Т. I. С. 467-478.
7. Киевская старина. 1902. Январь. № 1. С. 211-212.
8. Киевская старина. 1902. Январь. № 1. С. 349.
9. Літературно-науковий вісник. 1902. Т. XVII. Кн. IV. С. 15.
10. Подольские епархиальные ведомости. 1862. № 24. С. 809.
11. Подольские епархиальные ведомости. 1863. № 2. С. 89.

12. Подольские епархиальные ведомости. 1863. № 11. С. 461.
13. Подольские епархиальные ведомости. 1864. № 7. С. 235.
14. Подольские епархиальные ведомости. 1865. № 2. С. 58.
15. Подольские епархиальные ведомости. 1865. № 20. С. 873.
16. Подольские епархиальные ведомости. 1866. № 5. С. 144.
17. Подольские епархиальные ведомости. 1866. № 9. С. 329.
18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-и т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 6. С. 378.

An attempt was made to find out to what extent the development of theatrical art in Podillya was reflected in the columns of Ukrainian magazines of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries.

Key words: theatre, art, Podillya, Ukrainian magazines.

Отримано: 17.02.2022

УДК 930.1Огієнко:94(477)«1917/1921»

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор

ОСМИСЛЕННЯ ІВАНОМ ОГІЄНКОМ НА ЕМІГРАЦІЇ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Висвітлюється питання про осмислення Іваном Огієнком подій Української революції 1917-1921 рр. в польській і канадській періоди емігрантського життя. Найбільше увагу звернено на політичні процеси за Директорії Української Народної Республіки, у яких діяч брав участь як міністр освіти, міністр ісповідань та головноуповноважений уряду УНР.

Ключові слова: державний діяч Іван Огієнко, Директорія УНР, Українська революція, оцінка подій.

Еміграція української еліти після поразки революції 1917-1921 рр. стала величезним випробуванням як для державного проводу, так і багатьох політиків, культурних діячів, їх сімей, які, розуміючи свою безрадiсну перспективу, не бажали залишатися на батьківщині, підкореній більшовицьким режимом. Крім вирішення на чужині надзвичайно складних питань, пов'язаних з виживанням взагалі, а також працевлаштуванням, налагодженням побуту, інтеграції в інонаціональні суспільства, українські політемігранти з часом осмислювали своє недалеке минуле, нещодавні події, які призвели до поразки революції, втрати незалежності своєї країни, неможливості продовжувати національне відродження на рідних теренах. Частина з них мріяла про швидке повернення у рідні краї, в разі краху там більшовицького панування.

До цієї когорти належав й Іван Огієнко, який на час перетину українсько-польського кордону в листопаді 1920 року був діючим міністром і членом уряду УНР. Про його емігрантське життя і різнобічну діяльність йдеться зокрема у працях І. Тюрменко [9], М. Тимошика [7; 8], В. Ляхощкого [3; 4] та ін. Утім все ще не з'ясованим у повній мірі залишається питання про його бачення подій Української революції, свідком і активним учасником яких він був, хоча частково воно вже піднімалося [1]. Значущий аспект важливий тим, що дає змогу з'ясувати погляди і оцінки одного із представників табору «переможених» на державотворчі процеси 1917-1920 рр. та історичну невдачу українців створити свою суверенну державу і увійти до спілки цивілізованих народів Європи.

Метою статті є дослідження в концептуально-теоретичному вимірі Огієнкового осмислення основних подій Української революції, як одного із їх свідків та активних учасників, та співставлення його візії із сучасними оцінками українських вчених, що сприятиме об'єктивній оцінці його емігрантської аналітики.

У праці «Моє життя», опублікованій І. Огієнком у 1935-1936 рр., коли він проживав на території Польщі, зафіксовано низку подій у Києві, пов'язаних з розвитком Української революції в добу Центральної Ради (утворення керівного органу національно-визвольного руху, різні з'їзди, універсали, створення уряду Центральної Ради, проголошення УНР, російсько-українська війна, захоплення столиці військами Муравйова, Брестський мир). В окремих із них (другий всеукраїнський педагогічний з'їзд, відкриття народного українського університету і української педагогічної академії, запрошення до складу ради генерального секретаря освіти УНР, лекції для дер-

жавних службовців тощо) брав участь сам автор. Припинення існування Центральної ради пов'язував з позицією Німеччини, яка розпустила цей державний орган [5, с.89].

Під час проживання у Канаді після Другої світової війни відставний державний діяч, повертаючись до цього питання, наголошував, що «Велика революція 1917 року мало була підготовлена в Україні. Вона почалася й творилася в Росії, головню в Петербурзі [Петрограді. – Авт.], а в Україну неслася не революція, а вже революційні накази. <...> Революційні – дуже слабенькі! – партії України пішли за російськими гаслами і виконували чужі накази, бо своєї виробленої «революційної» ідеології на початку не було, а коли й була, то тільки в думках зовсім не багатьох осіб. Спочатку в 1917-1918 роках в Україні панувала автономія, як своя ідеологічна форма державного устрою <...> Це була головна ідеологія початкової Центральної Ради. Українська інтелігенція була нечисленна, політично таки малосвідома, в своїй переважній більшості міцно й сильно пов'язана з інтелігенцією російською. Свої українські партії тільки-но починалися, своєї виробленої традиції ще не мали й народу за собою ще не вели, а коли мали його, то небагато» [5, с.174-175]. Щоправда, на думку І.І. Огієнка, за короткий час український рух набрав великої сили. Цьому сприяли, зокрема, три військові з'їзди. Проте, після жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді український народ «легко і довірливо пішов за комуністичними гаслами, які він добре розумів, а гасла національні були йому аж надто малознані <...> Центром усього питання відразу стала земля, а Центральна Рада якраз із цим питанням найбільше володілась і відтягала» [5, с.176]. Інші аспекти того періоду він обминає.

Гетьманський період державотворення І.І. Огієнко подав під кутом зору його політики щодо творення українських університетів і особливо одного з них – у Кам'янці-Подільському, яким він і ректорував. Про переворот, вчинений прихильниками П. Скоропадського, не повідомляє. Лише зазначає, що відставного генерала було обрано гетьманом України. До заслуг керівника Української Держави відносить не лише заснування університетів, а й відкриття Всенародної бібліотеки та Української Академії наук [5, с.92, 98, 107]. Разом з тим, автор зазначає, що Павло Скоропадський збирався побути на відкриття К-ПДУУ. Проти нього готувався замах біля університетського будинку. Про цей факт пише й В.К. Приходько, який послуговувався Огієнковою інформацією [6, с.85-86]. До свята відкриття закладу ректор звернувся до гетьмана з проханням амністувати політичних в'язнів, хоча відповіді не отримав [6, с.102-

103]. В архівних джерелах зберігається незавірена копія цієї телеграми. Вона свідчить про те, що І.І. Огієнко бачив як хитається гетьманський режим і пропонував зробити крок на послаблення репресій щодо політичних в'язнів і селян, які брали участь у ліквідації поміщицької власності за Центральної Ради [3, с.81-82]. Кінець гетьманщини автор пов'язує з народним повстанням проти неї та перемогою Директорії, наслідком якої стало зречення гетьмана від влади [5, с.107, 109].

Доба другої Української Народної Республіки представлена у працях І. Огієнка ширше, ніж дві попередні, що пов'язано з його активною державницькою діяльністю та участю у різних важливих заходах УНР. Як міністр освіти, він захищав від переслідувань нової влади кількох діячів (М.П. Василенко, П.І. Холодний, Д.І. Дорошенко), які працювали у структурах виконавчої влади попереднього режиму. Відзначив свою участь у створенні програми свята Соборності України та ініціюванні щорічного відзначення цього дня. З початком другої російсько-української війни армія УНР, на думку І. Огієнка, здійснювала «слабенький опір», а селянство почало підтримувати більшовиків. Частина інтелігенції схилилася до співпраці з ними, бо «не вірила у злі наміри» їхньої влади. Враховуючи загрозливе становище для столиці, уряд на своєму засіданні за участю й міністра освіти ухвалив рішення про евакуацію державних установ до Вінниці [5, с.114-115]. Перебравшись з невеликою кількістю працівників міністерства освіти до Кам'янець-Подільського, він незабаром покинув його і не встиг побачити виступ проти Директорії Комітету порятунку революції, який швидко було ліквідовано. Але розголос про це дійшов і до нього в Галичині. Перебравшись на Волинь, міністр взяв участь у політичній нараді уряду УНР та військовиків, яка 11 квітня 1919 р. під головуванням С.В. Петлюри відбулася у Здолбунові. Згодом дізнався про виступ отамана Оскілка, який загрожував збройною захисту країни, таємне рішення ЦК партії соціалістів-самостійників не допускати контактів української влади з більшовиками. Про створення соціалістичного уряду Б. Мартоса, у якому не знайшлося місця для І.І. Огієнка, нічого не повідомляється. Свою діяльність у Міносвіті колишній його керівник, звільнений 26 квітня 1919 р., підсумував низкою найбільш значних результатів у національному освітньому будівництві [5, с.117-118].

На посаді міністра ісповідань, зайнятій 15 вересня 1919 р., І.І. Огієнком було зроблено чимало результативних кроків для становлення і зміцнення позицій Української Автокефальної Православної Церкви (створено Український Священний Синод, розпочато процес українізації церкви, переклад українською мовою богослужбових книг, підготовка священників до української мови церковнослов'янських текстів, складання церковними чиновниками і духовними особами обітниць на вірність УНР, допомога церквою хворим і пораненим козакам української армії тощо) в контексті активної державно-церковної політики [5, с.127-135].

З середини листопада 1919 р. і до жовтня 1920 р. І.І. Огієнко поєднував виконання обов'язків зазначеної міністерської посади з більш складними – головноуповноваженого (ГУ) уряду УНР в умовах польського адміністрування на Поділлі. У зв'язку з цим ним було створено дорадчий колегіальний орган – раду ГУ, своє управління, яке мало розгалужену структуру, налагоджено зв'язки з керівниками військових і цивільних іноземних структур з метою захисту інтересів країни та її громадян. Боляче реагував на завдані українській державі великі матеріальні збитки. Наявне «двовладдя» досить часто призводило до непорозуміння і конфліктів (наведено низку прикладів про протиправні дії чужинців, зокрема і колонізацію шкіл та оголошення Кам'янець-По-

дільським польським містом), на які рішучими протестами реагував ГУ. Усі кричущі факти, що свідчили про порушення українського суверенітету, були зафіксовані і надіслані С.В. Петлюрі у Варшаву (вони лягли в основу «Меморандуму Голови Директорії до пана Начальника Польського Панства в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій Польським Військом»). [5, с.137-153]. Згадуються і контакти І.І. Огієнка з керівними діячами УНР та їхніми тимчасовими представниками в регіоні, його фінансову допомогу Дипломатичній місії УНР у Варшаві, українським збройним формуванням, зухвалий арешт українських міністрів, спроби депортації поляками галичан за Збруч тощо. Зафіксовано також приїзд 1 травня 1920 р. С.В. Петлюри до Кам'янець-Подільського, звіт ГУ керівнику держави, після чого, як стверджує автор, «тяжка праця головноуповноваженого закінчена, хоч і не формально» [5, с.153-166].

Проживаючи в Канаді, І.І. Огієнко стверджував, що завдяки інституту ГУ «фізичний кінець Української держави задержали на цілий рік, власне на час від 16 листопада 1919 року по 9 липня 1920 року. І цим дали змогу держатися ще й далі <...> Це ... доба т. зв. головноуповноваженого уряду УНР міністра, якому була передана вся влада в Україні <...> І я, фактичний діяч і виконавець цієї доби, власне та особа, що її тягла на своїх плечах і відповідальна за неї...» [5, с.183]. Підсумовуючи свою діяльність на посаді ГУ, автор вказував, що вона мала «велике і реальне значення в історії української визвольної боротьби. Це було реальне рятування України, яке спинилося тільки перед грубою фізичною силою ворога!...» [5, с.247-248]. Щоправда, у сучасній українській історіографії запропонований І.І. Огієнком термін «доба головноуповноваженого уряду УНР» не прийнятий, оскільки для цього не має жодних підстав. Хоча треба відзначити, що наявність території, одночасно підконтрольній УНР і речі Посполитій, мала певне моральне і практичне значення для державно-патріотичних сил, які підтримували продовження боротьби за українську державність та вирішення її найближчих зовнішніх та внутрішніх завдань, і у значній мірі пов'язувалася з іменем І.І. Огієнка [1, с.43].

З поміж головних причин, які зумовили поразку боротьби надніпрянських українців за свою державність, автор називає відсутність своєї церкви, а також негативне ставлення більшості політичних партій до українського православного духовенства, молода частина якого, на його думку, «починало вже розуміти українську національну ідеологію» [5, с.177].

Отже, в емігрантський період свого життя І.І. Огієнко осмислював пережиті ним на батьківщині події Української революції 1917-1921 рр. (про завершальний рік цієї епохальної події, пов'язаний з державницькою роботою в складі уряду в екзилі, він не згадає). Попри об'єктивну, хоч і далеко не повністю цілісну фактографічну канву важливих подій, пов'язаних з трьома різними державними утвореннями, він у 85-річному віці спробував зробити свої короткі теоретичні замітки щодо сутності окремих революційних процесів, з якими можна погоджуватися лише частково. Повного аналізу подій революції в улюблену ним «добу головноуповноваженого уряду УНР» він так і не зробив, хоча опублікований фактичний матеріал, здебільшого об'єктивний, мав певне значення для українських емігрантів, а нині може бути використаний у наукових дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк О. М. Іван Огієнко про своє життя, науково-педагогічну, державно-управлінську і громадську діяльність в Кам'янці-Подільському: інтерпретація історика. *Вісник Кам'янець-Подільського національного універси-*

- тету. *Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ на ун-т ім. І. Огієнка, 2018. Вип. 11. С. 30-47.
- Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності / уклад. і автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 384 с.
  - Ляхощкий В. П. Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. 528 с.
  - Ляхощкий В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. 664 с.
  - Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., автор перед. і комент. Микола Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
  - Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / упоряд. та автор передмови В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. 103 с.
  - Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія / передмова М. Г. Жулинського. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.
  - Тимошик М. С. «Лишуть навіки з чужиною». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег: Укр. Прав. Собор Св. Покрови; Київ: Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2000. 548 с.
  - Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія / передмова Н. І. Мироненко. Київ, 1998. 282 с.

The article highlights the issues of Ivan Ohienko's comprehension of the events of the Ukrainian revolution of 1917-1921 in the Polish and Canadian periods of his emigrant life. Mostly attention was paid to the political processes under the Directory of the Ukrainian People's Republic, in which the statesman participated as Minister of Education, Minister of Religions and Chief Commissioner of the Government of the Ukrainian People's Republic.

Key words: statesman Ivan Ohienko, Directory of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian Revolution, assessment of events.

Отримано: 18.02.2022

УДК 908(477.43/44)«17»:061.251

А. Б. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент

ІДЕЇ МАСОНСТВА ТА ЇХ ПРОНИКНЕННЯ НА ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

У статті розглядаються питання формування і змісту ідей масонства, їх поширення на теренах Поділля. Проникнення ідей масонства трактується в контексті впливів Великої Французької революції і прагненнями до змін і новаторства, насамперед у сфері ідеології і моралі. Подільський край активно сприйняв ці ідеї і навіть став місцем, де був сформований проект «Республіки світла» у формі польсько-української федеративної держави. Незважаючи на авантюризм і утопічність проекту, його виникнення і формування засвідчило бажання і цілі тогочасного шляхетського посіпства, стурбованого долею народу і Батьківщини.

Ключові слова: Поділля, масонство, ідеологія.

Понад 300 років масонство виступає активним суб'єктом суспільно-політичних та цивілізаційних процесів, носієм певної ціннісно-мотиваційної системи, а «масонський міф» став частиною масової культури. Світовий масонський рух репрезентує тип світогляду, який ще й досі підтримує «таємничість» та «езотеричну духовність» у сучасному прагматичному світі, спонукаючи людей шукати певні відповіді на «запит» масонства, або ототожнювати його з усім ірраціональним та майже «во рожим» [1, с.31].

Між тим масонство і досі залишається загадкою і навколо його дійсних цілей та завдань ламають списи філософи, соціологи, історики і політики. З одного боку, інтерес до діяльності вільних мулярів постійно зростає, з іншого, – спостерігаємо нестачу, або навіть відсутність серйозних спеціальних академічних досліджень.

В епоху Реформації історична та духовна ситуація Західної Європи встановлює відносну духовну свободу і починається формування «освіченого європейця». З того часу соціальну доктрину масонства складають: створення ідеального суспільства, яким керують «обрані найдостойніші», соціального порядку, соціальної гармонії, здійснення соціальної модернізації, релігія «Великого Архітектора Всесвіту», метафорика Світла (світла знання – Просвітництва), «поширення світла між народами», планування гармонійного міста-символу, створення «містичної архітектури» тощо [2, с.3].

Згодом масонство перетворюється на універсальний інструмент створення «оновленого світу», у якому панує моральний закон та гармонійний порядок. Наприкінці XVIII ст. масонство намагається стати суспільно корисним інститутом, який бере на себе лише ті функції, які принципово не може виконати держава та

інші громадські об'єднання. Найголовніша мета масонства – усвідомлювати та культивувати ті кінцеві цілі людства, які здатні привести його до справжнього блага, а саме цілісності, узгодженості у самому людстві. Умовою можливості реалізації амбітної, майже недосяжної мети стає виховання вільної, автономної, мудрої, добродісної людини, яка є кінцевою ціллю всього людства [6, с.27].

Ключову роль в масонстві відіграє символізм, що обумовлено розумінням масонства як «морально-етичної системи, прихованої в алегоріях та ілюстрованої символами» [4, с.6].

Завданням цього повідомлення є спроба окреслити історичний шлях формування та розвитку ідей масонства, виявити умови їх проникнення на терени подільського краю у другій половині XVIII ст.

Отже, з Європи в Україну наприкінці XVIII ст. прийшло масонство. Масонство набуло значного поширення у зв'язку з Французькою революцією, коли гаслами масонів стали: «Увесь світ – це велика республіка, де всі народи – одна сім'я» та «Свобода, Рівність, Братерство» [3, с.101].

Віктор Савченко зазначає, що «масони створили Нову Європу і були творцями-будівельниками європейської людини». Він стверджує, що під керівництвом львівських масонських лож працювали ложа «Цілковитої вірності» у Кам'янці-Подільському та ложа в містечку Панівці на Поділлі. Ложа «Цілковитої вірності» відкрита 1784 року в Кам'янці-Подільському Великим Сходом Польщі. Вона працювала приблизно до 1787 року. Керівником ложі (майстром стільця) «Цілковитої вірності» був Шимон Родер, а засновником – масон Жан-Батист Прево [9, с.21].

Пізніше, у Кам'янці-Подільському в 1818-1822 рр. діяла ложа «Озіріс до пламенючої зорі» (до 170 чол.), а в містечку Бучнівці (Кам'янець-Подільської губернії) в 1816-1821 рр. – ложа «Мінерва» [10, с.28].

Проте, найбільш масштабно, на думку польського історика Здіслава Скрока, діяльність масонів проявилася у містечку Сутківці, за часів володіння ним Тадеуша Грабянки [11, с.57]. Граф Тадеуш (1740-1807 рр.), був масоном, мартиністом, ілюмінатом, мав гарну освіту і гострий розум, мріяв про реформи і переустрій світу. У французькому Авіньйоні подільський шляхтич утримував власним коштом не лише дім, а й храм, при якому діяла секта Нового Ізраїлю (1788). Секта мала чимало прихильників – і серед аристократів, і серед простолюдинів. При цьому, європейські подорожі і масонські структури дозволили йому запросити на Поділля відомого мистика і авантюриста Джузеппе Бальзамо Каліостро [7].

Саме у Сутківцях таємничий Верховний Магістр Каліостро видобував «філософський камінь» та еліксир вічної молодості, а також на прохання графа розробив для майбутніх українських лож особливий ритуал «Непереможного Скіфського Сонця» (інша назва: «Великий Царський ритуал Атагарзіса – Великого Скіфа») у 14 градусах [5].

Каліостро, перебуваючи в Україні у 1789-1790 роках, склав для місцевих вільних мулярів проект «Республіки світла» – польсько-української федеративної держави (унії), таємним урядом якої мали стати тамплієрські ложі Суворого Чину, засновані подільським шляхтичем графом Т. Грабянкою у власних маєтках – у селах Сутківці, тепер Ярмолинецького р-ну (1775), та Остапівці, тепер Городоцького р-ну (1788). За цим проектом, до світової мега-імперії, окрім Польщі й України, мали увійти всі землі колишньої Візантії (зокрема, Палестина та північ Африки) [5].

Конституція «Республіки світла», була написана французькою мовою рукою самого Каліостро, і стала найбільшою та найшанованішою святиною Великої Ложі ритуалу Великого Скіфа. Під час ритуальних зібрань вона перебувала на престолі достойника, що мав найвищий 14 градус з особливим титулом «Обраного Великого князя і Митрофорного Суверена Скіфії». Окрім цієї святині на престолі Суверена були Великий патент з особистим підписом та повним титулом Каліостро та загадкова Святиня, добута з давнього кургану – «Скіфська Реліквія» – золота прикраса, яка мала на собі «таємничі написи» [8].

Італійський зайда на пару з господарем займався синтезом «філософського каменю», який міг перетворювати різний метал на золото і «дарував» вічну молодість і безсмертя. Тадеуш Грабянка хотів і золота, і молодості, і безсмертя – все це було конче потрібно для створення омріяної мега-імперії, тож грошей на оплату праці славетного мага не шкодував.

Зібравши значні кошти з подільських шляхтичів, захоплених ідеєю реформаторства, Каліостро продовжив свої містичні заняття у центральних містах Російської

імперії. Згодом туди ж перемістився і Грабянка, пороте був схоплений і помер у казематах Петропавлівської фортеці у 1807 року. У Росії не жалували мрійників, які творили свої імперії.

Вважають, що «проект Каліостро» став першим окультно-політичним проектом української Незалежності, який не згинув у віках [8].

Таким чином, Поділля не стояло осторонь поширення ідей масонського новаторства і перетворення світу на шляхетну і досконалу модель. Незважаючи на авантюризм і містику перших масонів, згодом на Поділлі з'явилися численні масонські структури, які долучилися до реальних змін, самопізнання та створення універсальної релігійності, заснованої на внутрішній впевненості в існуванні вищого етичного закону.

Список використаних джерел:

1. Баумейстер А. Буття і благо: монографія. Вінниця: Т. П. Барановська [вид.], 2014. 418 с.
2. Борковський А. Світ як масонство і уявлення. «Ї»: незалеж. культурол. часопис. Львів. № 54: Вільні муляри. Масони, 2009. С. 2-3.
3. Возняк Т. Масонство як будівництво Храмів і людини. «Ї»: незалеж. культурол. часопис. Львів. № 54: Вільні муляри. Масони, 2009. С. 99–119.
4. Димчук А. В. Філософські засади соціальної доктрини масонства: автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Одеса, 2020. 20 с.
5. Єшкілев В. Масонський проект «Україна». URL: <http://www.ji.lviv.ua/n54texts/jeshkilev1.htm>
6. Крижановська О. Таємні організації: масонський рух в Україні. Київ: Наш час, 2010. 200 с.
7. Полухович Д., Квятковський А. Храм на честь Конституції та «дуга Струве». URL: <https://zbruc.eu/node/67818>
8. Пустиннікова І. Сутківці – Замки і храми України. URL: <https://castles.com.ua/sutkovtsy.html>
9. Савченко В. А. Історична хронологія розвитку вільно-мулярства в Україні / голов. ред. Т. Возняк. Одеса, Львів: Незалеж. культурол. часопис «Ї», 2015. 67 с.
10. Савченко В. А. Україна масонська. Київ: Нора-Друк, 2008. 336 с.
11. Skrok Zdzislaw. Podolska legenda. Powstanie i pogrzeb polskiego Podola. Warszawa: Iskry, 2007. 297 s.

The article considers the formation and content of the ideas of Freemasonry, their dissemination in Podolia. The penetration of the ideas of Freemasonry is interpreted in the context of the influences of the French Revolution and the desire for change and innovation, especially in the field of ideology and morality. Podolsk region actively accepted these ideas and even became the place where the project "Republic of Light" in the form of the Polish-Ukrainian federal state was formed. Despite the adventurism and utopian nature of the project, its emergence and formation testified to the desires and goals of the then aristocratic society, concerned about the fate of the people and the Motherland.

Key words: Podolia, Freemasonry, ideology.

Отримано: 17.02.2022

П. В. Кліщинський, кандидат історичних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ ПРЕСИ

У статті проаналізовано прийоми та методи впливу російської імперської пропаганди на читачів періодичних видань Правобережної України на початковому етапі Першої світової війни. Головну увагу приділено технологіям формування образу ворога через посередництво преси.

Ключові слова: Перша світова війна, періодичні видання, пропаганда, «образ ворога».

Останні події в Україні яскраво демонструють, що пропаганда є дієвим механізмом не лише інформаційної війни, а й її «гарячого» етапу. Як доводить історія, російська ж пропаганда протягом століть не змінює своїх способів та методів, а саме технологія створення зовнішніх ворогів з метою відволікання уваги від внутрішніх проблем. Сьогодні, як і сто років тому, це державна інформаційна політика, яка несе загрозу всьому цивілізованому світові і під виглядом «суспільного інформування» займається психологічною обробкою свого населення та населення країн пострадянського простору. В цьому контексті дуже доречною є теорія Дж. Оруелла: «Ворог – один із найважливіших елементів організації репресивного режиму. Це – напівміфічний зовнішній противник (війна ведеться з якоюсь із могутніх, але далеких держав, головним чином десь на околицях країни, хоча ознаки воєнного стану дають постійно про себе знати не тільки в засобах масової інформації, але й у видовищах убитих від вибухів снарядів). У цьому випадку одна з функцій «образу ворога» полягає в тому, щоб бути умовою постійної істеричної мобілізації суспільства для оборони країни» [14, с.17-18].

Перша світова війна стала одним із найбільших потрясінь ХХ ст., першим в історії людства конфліктом глобального масштабу. З огляду на серйозність збройного протистояння і сили супротивників, перед російськими імперськими ідеологами постала потреба викликати у власного населення, перш за все за допомогою офіційної преси, «потрібні» почуття і ставлення до подій війни. У випадку її затяжного та кровопролитного характеру, в суспільстві потрібно було породити неприязнь, ненависть, страх, обурення, бажання ворогові протистояти, бути пильним і стійким у боротьбі тощо.

З огляду на це, техніка зображення ворога в пресі включала декілька моментів:

1. Нагнітання невизначеної загальної загрози безпечі держави її існуванню.
2. Зображення кожного конкретного ворога або окремого супротивника лише в «заниженому» вигляді, з неприємними або комічними подробицями.
3. Визнання перемоги над ворогом, бодай незначної, подвигом, торжеством не окремої людини, а всієї країни.
4. Спосіб подачі «ворога» в пресі або публіцистиці мав бути таким, щоб у читача залишалось не просто задоволення від прочитаного, але й позитивне враження прямої вигоди, виграшу.

Серед основних прийомів пропаганди і формування образу ворога в російській імперській пресі періоду Першої світової війни варто виділити два. Перший із них наділяє ворога негативними рисами визначально, чому сприяє позиція автора, його позиція і думки, висловлені в публікації, специфічно підібрана і подана інформація, в якій читачам декларується: «Ось ворог». Чи погоджуватись і довіряти їй – залежить від читача і від переконливості наведених фактів. Для цього прийому характерна емоційність викладу, використання експресивних слів з яскраво вираженим забарвленням.

Розпалюючи ворожнечу та військові настрої у суспільстві, тодішня російська пропаганда прагнула пред-

ставити дійсним винуватцем війни свого супротивника, виставляючи себе невинною жертвою. Російська сторона спростовувала звинувачення у розпалюванні війни і підготовці до неї, зокрема, заяву про те, що «Росія взяла роль захисниці південних слов'ян, прагнучи захистити їх інтереси шляхом руйнування Австро-Угорської монархії, чим зачіпаються життєві інтереси Німеччини, для якої вельми важливо зберегти Австро-Угорщину могутньою і сильною для захисту Німеччини зі сходу і заходу» [6].

Доволі значну частину населення і збройних сил Російської імперії складала інші національності. Інформація, розміщена на сторінках газет нерідко використовувалась як засіб впливу і зомбування громадськості в «потрібному» напрямку. Намагаючись не допустити переходу когось з них на бік супротивника, а також показати виснаженість економічних ресурсів ворога і недолугість його економіки, в пресі часто з'являлась інформація на тему соціально-економічного становища ворожої країни. Російська преса пильно стежила за подіями у ворожому таборі, подаючи здобуту інформацію під «правильним» кутом зору. Однією з таких подій стала відставка в Німеччині уряду Г. Дельбрюкка, головною причиною якою називалось надзвичайне загострення продовольчого питання в країні: «Продовольча проблема актуальна як ніколи, – писалось в «Современном слове». – Криза повністю охопила країну, яка в силу блокади виявилась відрізаною від сполучення з багатими продовольчими ринками» [7].

Суть другого прийому полягає у безсторонньому наведенні фактів, виходячи з яких населення робить власні висновки, чи вважати ту чи іншу країну ворогом для себе. Подія навмисне подається нейтральними словами, висновки якої має самостійно зробити читач. Так, в одній з російськомовних газет наводився факт того, що 23 липня о 6 годині ранку, за 12 годин до оголошення Австро-Угорщиною війни Росії, австрійці відкрили вогонь по російських вартових і підірвали зі свого боку опору залізничного моста через р. Збруч [8]. Аналізуючи прочитане, громадськість робила висновок про агресивність Австро-Угорщини, в них формувался чіткий образ майбутнього ворога.

Досить часто використовувався прийом протиставлення «своїх» і «чужих». Одним із засобів психологічного впливу на військових та мирне населення була певним чином подана інформація про ведення військових дій. Наприклад, характеризуючи численні великі та незначні збройні сутички, автори газетних публікацій неодноразово вдавалися до навмисного перебільшення втрат супротивника і заниження кількості власних жертв. Подібні тенденції, зокрема, простежуються в російських газетах при висвітленні прикордонних боїв на початку війни. Так, описуючи сутичку біля Гусятини 31 липня 1914 р. між 200 австрійськими жовнірами і 12 козаками, зазначалось, що результатом годинного протистояння стала втрата австрійцями 2 і козаками 1 військового [11]. В перестрілці між російськими і австрійськими солдатами 6 серпня загинули 41 австрійців і 1 російський солдат [5, 12, с.891-892, 896-897]. Подібні речі писали і про протистояння поблизу Городка [2]. На що в буковинській пресі зазначалось, що в прикордонних боях від Волочиська до Новоселиці на початку вій-

ни австрійські війська хоробро та ефективно відбивали напади російських прикордонних загонів: «Пограничні російські сторожі або піддаються, або втікають, а стріляють дуже кепсько» [13].

Маючи переважно пропагандистський характер, матеріали преси зображали дії «ворога» жахливими, дикими, звірячими, варварськими, заперечуючи саму приналежність його до «культурного світу», використовуючи справжні (здебільшого з перебільшенням) або вигадані факти. В одному з номерів «Одеського листка» наводився факт жорстокості та садизму угорських військ, мимовільним свідком якого стали троє російських солдатів. Вони розповідали, що «неподалік містечка Новоселиці на узліссі побачили 11 солдатів-мадяр із офіцером. У всіх у руках були оголені закривавлені кинджали. Недалеко від них стояла прив'язана мотузками до дерева гола дівчина, судячи з плаття, що лежало на землі, – сестра милосердя. Все тіло дівчини було закривавлено та вкрите ранами. Мадяри по черзі кидали в неї кинджали, а один з них натирав рани сіллю» [9]. «Розстріляти, побити, кинути у льох, пограбувати – ось накази, які найчастіше злітали з вуст німецьких полковників та лейтенантів», – йшлося у «Киевской мысли» [8].

Одним із важливих елементів пропаганди в умовах війни і формування «образу ворога» був образ «ворога Бога». Зрозуміло, що католики австрійці та православні росіяни перетиналися на релігійній основі, мали додаткові причини ненавидіти один одного. Ця ненависть активно «підживлювалася» пресою, у якій часто з'являлась інформація про неповагу до духовних цінностей. Так, було висвітлено акт жорстокості та вандалізму австро-угорських військ у бомбардуванні Сатанівського Свято-Троїцького жіночого монастиря, розташованого на самому кордоні. Зазначалось, що австрійці випустили в нього 20 гарматних ядр, внаслідок чого пошкоджені зазнала сама кам'яна конструкція монастиря, Свято-Покровська церква, розташована у ньому, будинок священика та монастирські господарські будівлі [10]. Й інші дані «невиправдані агресії» проти православних храмів, священиків та вірян наводились на сторінках преси [1, 3, 4, 5].

Таким чином, друковані засоби масової інформації періоду Першої світової війни є важливим джерелом для вивчення подій війни та особливостей інформаційного протистояння. І від того як вдало добиралися прийоми і засоби подачі інформації в газетах, багато в чому залежав успіх поставлених політичних і військових завдань.

Список використаних джерел:

1. Австрійці в с.Скотиньянах, Каменецкого уезда 4 миновшего августа. *Православная Подолия*. 1915. №36. 8 сент. С. 925-928.
2. Бой под Городком, – отступление австрийцев. *Киевлянин*. 1914. № 217. 8 авг. С. 3.
3. Заключение пограничного священника. *Православная Подолия*. 1915. № 34. 14 сент. С. 865-870.
4. Заключение пограничного священника (Окончание). *Православная Подолия*. 1915. № 35. 21 сент. С. 889-898.
5. Из донесения Его Приосвященству благочинного, священника м. Гусятина, Каменецкого уезда, о. Климента Млотковского. *Православная Подолия*. 1914. № 34. 14 сент. С. 852.
6. Киевлянин. 1914. 21 июля. №199. С. 3.
7. «Кризис» в Германии. *Современное слово*. 1916. 3 мая. № 2981. С. 1.
8. Киевская мысль. 1914. 26 июля. № 203. С. 3.
9. Одесский листок. 1915. 25 ноября. № 323. С. 2.
10. Подолия. 1914. 24 сентября. № 99. С. 3.
11. Православная Подолия. 1914. 14 сентября. № 34. С. 869.
12. Православная Подолия. 1914. 21 сентября. № 35. С. 891-899.
13. Народный голос. 1914. 19 сентября. С. 3.
14. Гудков Л. Идеологема «врага»: «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. *Образ врага*. Москва: ОГИ, 2005. С. 7-79.

The article analyses the techniques and methods of influence of Russian imperial propaganda on readers of periodicals of the Right Bank of Ukraine at the initial stage of the First World War. The main attention is paid to the technologies of forming the image of the enemy through the press.

Key words: World War I, periodicals, propaganda, «image of the enemy».

Отримано: 22.02.2022

УДК 94(477):373-057.875«192/193»

О. Б. Комарницький, доктор історичних наук, професор

ЖУРНАЛ «СТУДЕНТ РЕВОЛЮЦІЇ» ПРО ДОПОМОГУ СТУДЕНТІВ ЗВО УСРР КОЛГОСПНИКАМ ПІД ЧАС ПОСІВНИХ І ЗБИРАЛЬНИХ КАМПАНІЙ

У статті на основі матеріалів журналу «Студент революції» автор зазначає, що більшовицька влада наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. регулярно мобілізувала студентів закладів вищої освіти УСРР до участі у посівних і збиральних кампаній. Задля цього досить часто оголошували перерви в освітньому процесі, що, звісно, негативно позначалося на його результативності. Водночас, на сторінках журналу наводяться низка фактів про те, що ці кампанії були слабоорганізовані, через що сили студентів не використовували раціонально. Були випадки, коли місцеві селяни негативно ставилися до студентської допомоги. Деякі представники молоді ігнорували «завдання партії» і відмовлялися їхати в села, або дезертирували з колгоспів.

Ключові слова: студент, інститут, технікум, посівна кампанія, дезертир.

Процеси культурного будівництва Української держави тією чи іншою мірою, концентруються, нагромаджуються та віддзеркалюються на шпальтах вітчизняних періодичних видань. Тому преса – важливе історичне джерело, засіб формування громадської думки та практичного втілення окреслених рішень. Джерельні та концепційні основи, які містяться в періодичних виданнях, є своєрідним показником при визначенні вірності обраного державного курсу. В цьому виявляється й інший бік джерелознавчої цінності періодики. Відомо, що багато істориків-джерелознавців пресу називають своєрідним «щоденником часу», який і за формою, і за змістом відповідає тому чи іншому суспільству.

Значною мірою це стосується як сьогодення, так і попередніх десятиліть, зокрема міжвоєнного періоду, коли більшовики, використовуючи політику диктату, «будували соціалізм». Звісно, радянські періодичні видання проходили цензуру. Водночас, відкинувши ідеологічні штампи, на їхніх шпальтах можна знайти масу цікавих фактів. Наше дослідження присвячене аналізу одного з таких видань – журналу «Студент революції», де вміщено низку свідчень про навчальну роботу, громадсько-політичне життя, матеріальне становище студентства радянської України.

Комплексно матеріали досліджуваного часопису почали вивчати лише в період державної незалежності

України. Зокрема, низку публікацій на цю тематику видали автор цієї статті [14-16], а також молоді вчені В. Пагор [26-27] В. Покалюк [28-29], які досліджували діяльність різних типів закладів освіти. Комплексно ця тема не досліджувалася. У нашій статті ми покажемо участь студентів закладів вищої освіти радянської України у посівних і збиральних кампаніях наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.

Студентство допомагало колгоспникам під час посівних кампаній. Спочатку молодь надавала допомогу селянам у підготовчих роботах до посівної. Так, студенти харківських сільгоспінституту та інституту механізації та електрифікації сільського господарства допомагали у складанні планів весняної сівби [13; 30]. Зінов'євський сільгоспінститут організовував студентів у бригади у складі 3-5 осіб, які збирали посівне зерно, протруювали його та очищали [38]. Брали участь у відборі посівного насіння комсомольці Канівського педтехнікуму [33], 40 студентів Лубенського ІСВ [7], молодь Житомирського ІСВ [9] і Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства [30]. У лютому 1930 р. близько 500 студентів Київського кооперативного інституту, з яких було організовано 23 бригади, виїхали у 25 округах, де вони налагодили рахівництво в колгоспах, влаштували кооперативну мережу, брали участь в обліку та підготовці реманенту та площі до посівкампанії. У самому вищій було утворено консультаційне бюро в складі 5 професорів та 9 студентів старших курсів. Київський сільгоспінститут делегував до 18 округів понад 600 студентів [22]. Студенти Вінницького індустріального технікуму зібрали гроші, на які організували в підшефному селі кузню і відремонтували на 80% сільськогосподарський реманент в колгоспі та 30% в індивідуальному секторі [3]. Ремонтувала реманент колгоспів і молодь Житомирського ІСВ [9]. Студенти Київського електромеханічного технікуму займалися угноєнням ґрунтів [1]. Допомогала селянству у підготовчих роботах до посівної кампанії і молодь Харківського медінституту [25].

Більшість студентів залучали безпосередньо під час посівної кампанії. Наприклад, у березні 1932 р. Харківський інститут зернових культур з цією метою відрядив 380 студентів II-III курсів до основних зернових районів України, зернорадгоспів і МТС Криму та Північного Кавказу [19]. Київський інститут агрохімії та ґрунтознавства у 1931 р. надіслав для роботи у селах 33 із 85 студентів і закликав слідувати його прикладу своїх колег із Московського ІАГ. Відряджених студентів розподілили на 3 бригади, які між собою уклали договори про соцзмагання на краще проведення посівної кампанії. Роботу студентів у селах висвітлювала стінгазета «За кадри» [23]. Під час посівної кампанії факультет соціалістичного господарства та механізації Київського сільгоспінституту постійно працював у селах, а інші факультети відряджали туди свої спецбригади [24]. 245 студентів Житомирського ІСВ для участі у посівній кампанії об'єдналися у 36 бригад [12]. У Зінов'ївському ПТ для допомоги селянам у весняній посівкампанії оголосили двотижневу перерву в освітньому процесі [5].

Учась у посівній брала також молодь Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства [30], Харківського ППО (у с. Велика Писарівка Писарівського району) [31], Сталінського ППО (у с. Першотравневе Станіславського району) [20], Вінницького, Зінов'євського (у підшефному селі Грузь), Лубенського [3] і Херсонського ІСВ [8], Київського технологічного інституту, Вінницького індустріального технікуму, Гніванського технікуму цукроварства, Лубенського машинобудівного технікуму, Козятинського технологічного технікуму [35] тощо.

Чимало студентів було задіяно у збиральній кампанії. Наприклад, у 1930-1931 рр. Кам'янець-Подільсь-

кий технікум іноземних мов надіслав у с. Гаврилівці 18 бригад, які відробили 600 трудоднів [39]. Селянам Ізюмського і Риківського району допомагали збирати врожай студенти Ізюмського педтехнікуму [11]. Молодь Харківського ППО брала участь у збиранні врожаю у комуні «Шлях Ілліча» (18 га) і на дослідному полі Маріупольської дослідної станції [6].

Водночас, мали місце випадки, коли не раціонально використовували сили студентів. Так, у березні 1932 р. Харківський інститут зернових культур відрядив 380 студентів. Водночас, «Зернотрест» і «Тракторцентр», яким підпорядковувалися господарства, пасивно, з «холодком» поставилися до використання цієї потужної сили. Вони навіть не повідомили зернорадгоспи і МТС, що до них прибудуть студентські бригади. У свою чергу ці господарства відмовлялися приймати студентів, обіцяючи їх використати як «чорноробів», на яких було менше витрат. Такий крок пояснювали тим, що вони працювали на основі госпрозрахунку, а тому праця студентів для них була не вигідною [19]. Подібне мало місце і в попередньому році, коли студенти, прибувши до Кривого Рогу, змушені були чекати 12 днів поки їх приймуть радгоспи [32]. Мали місце і прорахунки в організації кампанії. Наприклад, керівництво Криворізького ППО під час посівної направило до радгоспу «Червоний шахтар» 200 студентів, об'єднаних у 8 бригад. Натомість, інші села району залишилися без студентської допомоги [21].

Мали місце випадки, коли місцеві селяни негативно ставилися до студентської допомоги. У 1924 р. селяни Андрушківської цукроварні вороже поставилися до студентів Київського сільгоспінституту, вбачаючи у них «паничів, прикажчиків», своїх конкурентів. Пізніше селяни почали ставитися до студентів більш прихильно. Наприклад, селяни с. Міньновці Сквирського району писали: «Вітаємо червоне студентство за їх освітню працю, котру вони проводять на селі. По заклику студентства, ми всі селяни ввійдем в хату-читальню, щоб скинути з себе темряву. При допомозі студентів ми почувуємо, що зможемо одержати ту зброю, яка послужить у боротьбі з селянською темрявою» [4].

Дехто із студентів ігнорував «завдання партії» і відмовлявся їхати в села. Так, комсомольці Козятинського технологічного технікуму Бондарчук і Тудинський відмовилися їхати з бригадою у села для сівби, після чого їх виключили з комсомолу [34]. Деякі студенти Київського кооперативного інституту аргументували своє небажання вирушити у села тим, що робота у колгоспах це не їхня справа [2]. У Червоноприлуцькому технікумі молочарства уникала роботи на селі Д. Розенталя [17]. У Київському інституті агрохімії та ґрунтознавства у стінгазеті «За кадри» і на «чорній дошці» оприлюднили списки студентів-«підривщиків угоди», серед яких – Бурдухова, Кривенко, Сергієнко [23]. У Харківському ІСВ студент Савицький відмовився проводити громадську роботу на селі («на село не поїду, бо їм не цікаво», «нащо їх [селян] вчити, коли з них виходять ідіоти») [18]. Частина проскурівських студентів-третьоккурсників, вихідців з села, так «переродилися, що для [них] життя на селі – все одно, що тюрма». Студенти, вихідці з міста, відмовлялися їхати працювати у села, аргументуючи це тим, що там «немає ніякого активу, що село не культурне, хуліганське» [37].

Мало місце дезертирство студентів з колгоспів. Наприклад, у 1930 р. із студентського радгоспу «дезертирували» 8 студентів Харківського медінституту і 4 студенти Харківського будівельного інституту [38]. Студенти Звенигородського агроекономічного технікуму Н. Ніжна, К. Крайз, В. Дрига за три дні до закінчення закладу, намагаючись уникнути від роботи в селах – дезертирували [10].

У Харківському інституті зернових культур та Київському інституті споживчої та сільськогосподарської кооперації виявили «неприпустиму бездіяльність» і не висвітлювали у студентській пресі роботу у селах студентів [36].

Таким чином, більшовицька влада наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. регулярно мобілізувала студентів закладів вищої освіти УСРР до участі у посівних і збиральних кампаній. Задля цього досить часто оголошували перерви в освітньому процесі, що, звісно, негативно позначалося на його результативності. Водночас, на сторінках журналу наводяться низка фактів про те, що ці кампанії були слабкоорганізовані, через що сили студентів не використовували раціонально. Були випадки, коли місцеві селяни негативно ставилися до студентської допомоги. Деякі представники молоді ігнорували «завдання партії» і відмовлялися їхати в села, або дезертирували з колгоспів.

Список використаних джерел:

- Березюк М. Змагаємося. *Студент революції*. Харків, 1932. № 11-12. С. 13.
- Бригадир. Ганьба дезертирам з студентського радгоспу. *Студент революції*. 1930. № 20-21. С. 56.
- В боях за соціалістичне село (з студкорівських листів). *Студент революції*. 1931. № 11. С. 22.
- Вакуленко К. Село та студентство. *Студент революції*. 1924. № 8-9. С. 43-44.
- Гамус Л. В зразковій – повинні працювати зразково. *Студент революції*. 1930. № 7. С. 42.
- Голова робіткому. Більшовицька подяка. *Студент революції*. 1931. № 21. С. 31.
- Гонтар. Лубенці знайшли основну ланку. *Студент революції*. 1933. № 7-8. С. 3.
- Грудницька М. Вирушили на село. *Студент революції*. 1931. № 8-9. С. 1.
- Журавський І. За гідну зустріч. *Студент революції*. 1932. № 11-12. С. 13.
- З купи листів. *Студент революції*. 1931. № 2. С. 34.
- З купи листів (Д. Волошина). *Студент революції*. 1931. № 28. С. 34.
- З купи листів (Томбак). *Студент революції*. 1931. № 16. С. 33.
- Івченко О. Агрокультурні походи на село. *Студент революції*. 1930. № 5. С. 47.
- Комарніцький О. Б. Журнал «Студент революції» про навчальну та громадську діяльність студентства вищих педагогічних навчальних закладів України (1930-1933 рр.). *Красназнавство: наук. журн.* Київ: ТОВ НВП «Ферокол», 2011. Вип.4 (77). С. 32-37.
- Комарніцький О. Б. Матеріальне становище та антирадянські настрої студентства вищих педагогічних навчальних закладів України на початку 30-х рр. XX ст. (на матеріалах журналу «Студент революції»). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини: зб. наук. пр.* Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2012. Вип. 590-591. С. 157-162.
- Комарніцький О. Б. Студентство педагогічних технікумів України на початку 30-х рр. XX ст. (на матеріалах журналу «Студент революції»). *Література та культура Полісся: зб. наук. пр.* Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2011. С. 65. С. 105-116.
- Комсомолец. «Тихі вороги». *Студент революції*. 1932. № 1. С. 26.
- Кравченко К. Галерея ворогів. *Студент революції*. 1931. № 5. С. 25.
- М. Анд. Погано підготовлені. *Студент революції*. 1932. № 8-9. С. 4.
- Маляр. Студентська допомога селу. *Студент революції*. 1931. № 19-20. С. 27.
- Менський М. Про колгоспи забули. *Студент революції*. 1932. № 11-12. С. 12.
- Музичук. «Засівкампанія – це наша справа». *Студент революції*. 1930. № 11. С. 21.
- Муційчук. Самообілізувалися. *Студент революції*. 1931. № 15. С. 31.
- Ник. Бригади зразок усім студентам. *Студент революції*. 1930. № 7. С. 41.
- О. П. Наша допомога Малописарівці. *Студент революції*. 1933. № 5. С. 24.
- Пагор В. В. Маловідомі сторінки історії Харківського медичного інституту на сторінках журналу «Студент революції» (1920-ті рр.). *Наукові обрії-2015: матеріали наукових конференцій студентів і молодих науковців, проведених кафедрою суспільних наук ХНМУ 2014-2015 н.р.* Харків: Колегіум, 2015. С. 10.
- Пагор В. В. Навчально-виховна та ідеологічна робота в медичних вишах України в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. (за матеріалами журналу «Студент революції»). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Вип. 6. С. 376-385.
- Покалюк В. В. Журнал «Студент революції» про навчальну, науково-дослідну, громадсько-політичну роботу сільськогосподарських вишів УСРР у 1920-ті рр. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. Вип. 9. С. 65-77.
- Покалюк В. В. Навчальна, наукова та громадсько-політична робота сільськогосподарських вишів УСРР на початку 30-х рр. (на матеріалах журналу «Студент революції»). *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2016. Т. 23. С. 340-354.
- Предко О. Включилися у похід. *Студент революції*. 1932. № 8-9. С. 5.
- Рашпіль А. Інститут відповідає за село. *Студент революції*. 1933. № 5. С. 25.
- Рябокін С. Вимушена бездіяльність. *Студент революції*. 1931. № 11. С. 23.
- Саленко Ю. Збираємо насінньо-фонд. *Студент революції*. 1932. № 11-12. С. 13.
- Студент. Дезертирів з комсомолу. *Студент революції*. 1932. № 11-12. С. 12.
- Студент. Допомагаємо підшефним. *Студент революції*. 1932. № 11-12. С. 13.
- Студкор. Студпреса в підготовці до сівби (нотатки). *Студент революції*. 1931. № 7. С. 50.
- Ф.Г.П. Шкідники соцзмагання. *Студент революції*. 1930. № 6. С. 13.
- Хижняк П. Розпочали готування. *Студент революції*. 1932. № 8-9. С. 5.
- Шишковський, Шатбей, Ференс. Шефство по діловому. *Студент революції*. 1932. № 1. С. 27.

In the article based on the materials of the magazine "Student of the Revolution" the author notes that the Bolshevik government in the late 20's – early 30's of the twentieth century. regularly mobilized students of higher education institutions of the USSR to participate in sowing and harvesting campaigns. For this purpose, breaks in the educational process were often announced, which, of course, negatively affected its effectiveness. At the same time, the pages of the magazine cite a number of facts that these campaigns were poorly organized, which is why students' efforts were not used rationally. There were cases when local villagers reacted negatively to student aid. Some young people ignored the "party's task" and refused to go to the villages or deserted from the collective farms.

Key words: student, institute, technical school, sowing campaign, deserter.

Отримано: 16.02.2022

УНР-БЕЛЬГІЯ: СПРОБА НАЛАГОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СПІВПРАЦІ (ЛІТО-ОСІНЬ 1920 р.)

У статті розглядається питання про налагодження торговельно-економічного співробітництва військового характеру між Україною і Бельгією влітку-восени 1920 р. з метою покращення матеріально-технічного стану Армії УНР. Розглядається діяльність Української військової місії на чолі з О. Осецьким. З'ясовано коло її повноважень, хід перемовин з різними бельгійськими фірмами, труднощі роботи тощо. Наголошується на неможливості встановити результати закупівель, оскільки для цього недостатня джерельна база.

Ключові слова: українська військова місія, бельгійські фірми, переговори, номенклатура товарів, матеріально-технічне постачання.

Військові та політичні процеси, що відбувалися в Україні у 1920 рр., мали велике значення для здобуття нею власного суверенітету. Важливу роль для створення власних збройних сил тоді могла відіграти Європа, яка мала значні військово-технічні ресурси. Українські державні чинники намагалися залучити ринки окремих країн до вирішення своїх проблем, хоча не завжди вдавалося досягти бажаного результату. Той досвід має певне значення і для сьогоднішнього, коли Україна тісно співпрацює з Євросоюзом, намагається інтегруватися в один із найбільших ринків світу та із зростаючим загрози російського вторгнення на свою територію, шукає можливостей зміцнити свій військовий ресурс завдяки співпраці з країнами НАТО.

Однією із країн, куди 1920 р. відбула військова місія УНР, була Бельгія. Щоправда, в сучасній історичній літературі про неї лише згадується (А. Руккас, М. Ковальчук [4], Я. Попенко [3], М. Марущак [2]), без з'ясування діяльності. Тому зазначене питання потребує дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі архівних документів висвітлити співпрацю української військової місії на чолі з О. Осецьким з бельгійськими торговельними представниками для поставки необхідного майна Армії УНР влітку-восени 1920 р.

Українсько-бельгійські відносини на початку 1920 року налагоджені не були, через позицію Антанти, яка не визнавала незалежності УНР. І це при тому, що Бельгія була готова до співпраці. Про це, зокрема, свідчить не офіційне визнання Брюсселем української дипломатичної місії на чолі з А. Яковлівим. До того ж треба мати на увазі, що до України був значний інтерес бельгійського бізнесу, який до Першої світової війни мав у її промисловості близько 80% капіталу [3, с.191]. Взаємовигідні відносини між обома країнами стали налагоджуватися після підписання Варшавського договору 21 квітня 1920 р. Саме тоді урядові кола Бельгії підтримали питання щодо визнання української незалежності [3, с.193]. 28 травня за сприяння В. Зелінського посол Бельгії в Польщі І. де Сітру висловився про готовність представників приватних підприємств покращити стан озброєння українського війська, а також наголосив на потребі обміну військовими місіями [4, с.152]. Вже на початку червня у Бельгію відправилася українська військова місія (далі – УВМ), яку очолив О. Осецький [2, с.8; 4, с.155; 3, с.191]. Про це на засіданні Ради народних міністрів (далі – РНМ) УНР 10 червня 1920 р. повідомив військовий міністр В. Сальський [1, с.63]. 13 липня генерал-хорунжий О. Осецький отримав посвідчення, яке дійсно підтверджувало його повноваження як голови УВМ [9, арк.37]. Про відрядження УВМ до Бельгії писав тижневик українського козацтва в Варшаві «Син України». Він розмістив на своїх шпальтах спеціальну замітку: «Українська Військова Місія в Бельгії» [5, с.12].

Постійною проблемою українського війська був брак тяглової сили для перевезення різного військового майна, яка особливо загострювалася у дощову погоду. З огляду на те, що війську не вистачало коней, а замінити

їх було нічим, О. Осецький 31 липня отримав від голови української військової Місії в Польщі В. Зелінського завдання налагодити торговельні відносини з бельгійськими промисловими колами для закупки тракторів. У зв'язку з цим він розпочав пертрактації з підприємцями, які пропонували товар різних марок [8, арк.168–168зв.].

Упродовж свого перебування у Брюсселі УВМ активно прокладала шлях для організації постачання війська і вийшла на державний рівень спілкування. Так, із щоденника голови місії відомо про його зустріч з начальником канцелярії військового міністра Бельгії. О. Осецький порушив питання про допомогу бельгійського уряду у забезпеченні армії УНР необхідними речами. У відповідь отримав таке: «... на превеликий жаль Військове Міністерство зараз нічим допомогти не в силі, бо сама бельгійська армія в стані реорганізації, а майбутній союз із Францією накладає великі обов'язки» [8, арк.156]. Разом з тим бельгійський урядовець пообіцяв особисто звернутися до приватних підприємців у справі придбання речей, яких бракувало українським військовослужбовцям. За сприянням начальника канцелярії українським делегатам з 18 серпня по 1 вересня 1920 р. вдалося провести переговори з вісьмома бельгійськими фірмами щодо поставки автомашин, тракторів та одягу для Армії УНР [8, арк.158–160]. З-поміж інших, найбільш вигідною була пропозиція компанії «l'ocmotions Modernes».

Наприкінці серпня з цією фірмою уклали договір на придбання автомобілів. За умовами угоди доставка та страхування майна мала відбуватися за рахунок УНР, а навантаження та вивантаження – бельгійською стороною. Причому 60% авансу від загальної вартості майна потрібно було внести перед купівлею, а 40% після його прибуття у пункт призначення. При цьому бельгійці перестраховувалися, адже вимагали віддалення приймальних баз від фронту не менше ніж на 100 кілометрів [8, арк.173]. Вони побоювалися втрати майна під час транспортування і, відповідно, решти коштів. Коли до початку здійснення торговельної операції залишилися окремі формальності, уряд УНР несподівано повідомив, що у державній скарбниці не вистачає коштів, а тому запропонував провести розрахунок через натуральний обмін. Розрахунковою валютою мав слугувати цукор, якого для виконання домовленостей потрібно було 34 600 пудів [8, арк.174]. Комерсанти погодилися на запропоноване, але вимагали, щоб цукор був привезений на їхню територію або у порт. Українці ж запропонували проводити товарообмін на терені Польщі [8, арк.160–161]. Як склалася подальша ситуація – невідомо.

На початку вересня 1920 р. Головний отаман С. Петлюра затвердив «Положення про військову Місію УНР в Бельгії». За ним УВМ підлягала безпосередньо військовому міністру, а в політичному відношенні мала проводити працю в контакт з Головною українською дипломатичною місією у Бельгії. УВМ складалася з 7 членів: голови (О. Осецький), референта у господарчих справах (заступник голови – підполковник Піленко), референта у загальних справах (секретар – сотник Дідуник), ад'ютанта (хорунжий Левінський), 2-х кур'єрів та друкарки. У документі чітко вказувалися обов'яз-

ки представництва: 1) ознайомлення з можливими варіантами постачання Армії УНР з Бельгії усім необхідним майном; 2) укладання контрактів з бельгійським урядом і приватними підприємцями з метою придбання необхідних речей для війська [7, арк. 170–170зв.]. Згідно штатів УВМ, на зарплату для її працівників, оренду помешкань та канцелярські витрати на один місяць було потрібно 45 900 тис. франків [7, арк. 171]. Для УНР це були значні кошти.

Із наближенням холодів козакам катастрофічно не вистачало теплого одягу та взуття. Тому представники всіх військових та закупівельних місій, які перебували за кордоном, отримали завдання придбати одяг для бійців. УВМ у Бельгії налагодила відносини з кількома торговельними компаніями. Про це 9 вересня звітував О. Осецький [7, арк. 172]. Найбільш вигідною пропозицією українські дипломати визнали від фірми «Камб'є». Комерсанти пропонували військове обмундирування, один комплект якого складався із: плаща, френча, штанів та кашкета англійського зразка, фланелевої і звичайної сорочки, кальсон, шкарпеток, трьох носових хустин, серветки-рушника, черевиків звичайних для піхоти та кінноти [7, арк. 172 зв.]. 20 вересня у листі до військового міністра начальник Генерального штабу М. Капустянский звинувачував очільника УВМ О. Осецького в тому, що той не надав конкретних відомостей про вартість речей для моніторингу цін на ринках Європи, а також не вказав можливий термін доставки [7, арк. 167]. Незважаючи на ці неузгодженості, уряд наприкінці вересня наказав закупити у «Камб'є» 10 000 комплектів одягу на суму 1 250 000 бельгійських франків [8, арк. 207]. Укладення контракту з бельгійською компанією мало велике значення з огляду на те, що отриманого від Речі Посполитої майна не вистачало для особового складу дивізій, до того ж, укладене перемир'я 12 жовтня між поляками і більшовиками зобов'язувало УНР самостійно шукати шляхи вирішення проблеми щодо матеріально-технічного забезпечення власних збройних сил.

Зважаючи на проведення успішних переговорів представниками УВМ з фінансовими та торговельними колами Бельгії, В. Зелінський запропонував продовжити її працю не менше як на два місяці. Однак в УВМ закінчувалися кошти, надані урядом для її праці [7, арк. 169]. Невдовзі на засіданні РНМ було прийнято пропозицію заступника військового міністра, М. Ковалю-Медзвєцького про виділення 20 440 000 гривень на утримання військової місії УНР в Бельгії упродовж вересня-жовтня [1, с. 218]. Це дало можливість українському представництву продовжити свою діяльність. Вже 20 жовтня 1920 р., генерал-хорунжий О. Осецький отримав завдання провести переговори з торговельно-промисловими представниками Бельгії у справі перенесення на

територію України декількох фабрик з виробництва набоїв, яких гостро бракувало для Армії УНР [6, арк. 26]. Проте не відомо, чим закінчилися перемовини і яка подальша доля місії. Скоріш за все, угода зірвалася через воєнно-політичну ситуацію в Україні.

Отже, українська військова місія в Бельгії розгорнула активну діяльність щодо придбання необхідного матеріально-технічного ресурсу для Армії УНР. Працівникам місії вдалося налагодити торговельно-економічні зв'язки з місцевими підприємцями, які охоче пропонували свої товари для української сторони. Дефіцит коштів, а також зволікання уряду УНР нерідко негативно позначалися на роботі військової місії і вирішенню справи матеріально-технічного забезпечення збройних сил. Загалом досягти необхідної мети не вдалося, хоча до успіху було не далеко.

Список використаних джерел:

1. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: Док. і матеріали у 2 томах, 3 частинах / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.
2. Марущак М. Симон Петлюра Вінницький період. Вінниця: НОВА КНИГА, 2009. 36 с.
3. Попенко Я. Діяльність дипломатичного представництва Директорії УНР в Бельгії та Нідерландах у 1919–1921 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту*. Запоріжжя, 2005. Вип. XIX. С. 188–197.
4. Руккас А., Ковальчук М. Діяльність військової секції при дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 – липень 1920р.). *Київська старовина*. Київ, 2003. № 6. С. 150–158.
5. Українська Військова Місія в Бельгії. *Син України*. Варшава, 1920, 7 серп. Ч. 1. С. 12.
6. ЦДАВО України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 189. 67 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 3211. Оп. 1. Спр. 5. 290 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 3211. Оп. 1. Спр. 15. 356 арк.
9. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 121. 198 арк.

The article considers the issue of establishing trade and economic cooperation of military nature between Ukraine and Belgium in the summer and autumn of 1920 in order to improve the material and technical condition of the Army of the UPR. The activity of the Ukrainian military mission headed by O. Osetsky is considered. The scope of her powers, the course of negotiations with various Belgian companies, difficulties of work, etc. were clarified. It is emphasized that it is impossible to establish the results of procurement, as the source base is insufficient.

Key words: Ukrainian military mission, Belgian companies, negotiations, nomenclature of goods, material and technical supply.

Отримано: 18.02.2022

УДК 1+371](3):008.2

А. В. Найчук, кандидат філософських наук, доцент

ПАРАДИГМАЛЬНІ ОСНОВИ ОСВІТИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА РИМУ

У статті, на основі джерел філософсько-педагогічної думки, вибудовуються освітні складові парадигми Стародавніх Греції та Риму. Аналізується вплив навчально-виховного процесу на формування взаємозв'язку: особистість-держава-суспільство.

Ключові слова: філософсько-педагогічна думка, освіта, навчання, виховання, громадянин, «ідеальний громадянин», держава, суспільство.

Однією із характерних особливостей людського суспільства є те, що кожне нове покоління людей, використовуючи надбання попередніх поколінь, продовжує його розвивати і вдосконалювати на основі свого життєвого досвіду. Це стосується і освіти. Як стверджує

Елізабет Лоуренс у своїй книзі «Витоки і розвиток сучасної освіти»: «Багато принципів, які лежать в основі «новітніх методів», не такі вже й нові, і сучасна філософія освіти своїм корінням глибоко простягається в ми-

нуле, тому мета її вивчення полягає в історичному дослідженні розвитку цих ідей» [2, с.144].

Безперечно, зародження філософсько-педагогічної думки, ми можемо віднести до Стародавнього Сходу, де у взаємодії між вимогами суспільства і поглядами філософів вироблялася освітня парадигма, складниками якої були – орієнтація на релігійні цінності, станово-сімейне навчання. Відтак освіта ставала соціально і професійно диференційованою.

Разом з тим, саме Античний світ – Давня Греція, Давній Рим – заклали фундамент, стали колыскою світової культури, в тому числі і освіти. Досить важко знайти праці Платона, Аристотеля, Цицерона, Сенеки та ін., в яких би не розглядалися педагогічні проблеми.

Метою статті є висвітлення, через призму філософсько-педагогічної думки, становлення і трансформація парадигмальних основ освіти в Античному світі.

Слід зазначити, що формування філософського погляду на світ підготовлено давньогрецькою літературою, культурою (творами Гомера, Гесіода, гномічних поетів), де ставилися питання про місце і роль людини в універсумі, формувалися навички становлення мотивів (причин) дій, а художні образи структувалися відповідно до почуття, гармонії, пропорції та міри. Світоглядною основою розвитку античного суспільства слугувала гуманноцентристська система цінностей, яка знайшла відображення і в античній освіті.

Загальнофілософською основою розвитку освіти античного світу стала пріоритетність виховання громадянина, корисного своєму суспільству. Платон відкрито і впевнено сформулював соціальні цілі освіти, наголошуючи, що закон ставить своєю метою не благоденство одного якогось прошарку населення, а благо всієї держави. То переконанням, то силою забезпечує він згуртованість всіх громадян, роблячи так, щоб вони були один одному взаєморисні тією мірою, якою вони взагалі можуть бути корисні для всього суспільства. Видатних людей він включав у державу не для того, щоб надати їм можливість ухилитися куди хто хоче, але щоб самому користуватися ними для зміцнення держави [10, с.107-108]. Дану проблему у своєму творі «Про обов'язки» розвивав і Цицерон: «Із усіх суспільних зв'язків немає найбільш важливих і більш дорогих, як ті, котрі існують у кожному з нас із державою. Дорогі батьки, дорогі діти, родичі та близькі друзі, але усі симпатії всіх [людей] охоплює одна [тільки] батьківщина, за яку добрий [громадянин] без сумніву прийме смерть, якщо вона піде на користь батьківщині» [12, с.199]. Саме такий підхід сприяв пріоритетності державно-громадського виховання перед становим і сімейним.

Найкраще її обгрунтував Аристотель, зазначаючи, що кожна форма державності вимагає відповідного виховання громадян як найпершої необхідності (оскільки держава складається з них), а для цього необхідне всеохоплююче громадянське державне виховання і навіть суспільне керівництво сімейним вихованням з боку державних чиновників; за самою своєю природою таке державне виховання повинно бути однорідним для всіх громадян – вільного населення («однорідне», «тотожне» виховання) [1, с.401]. Навіть у Давньому Римі, де сімейні традиції були надто сильні, державні форми вважалися більш ефективними і відповіднішими потребам суспільства і людини. Про це у своїй праці «Про виховання оратора» особливо підкреслював Квінтіліан [7, с.41-44].

Не дивлячись на те, що природу людини античні мислителі розглядали і розкривали по-різному (Сократ, вважав, що люди добрі і хороші від природи, а Квінтіліан, вбачав у людській природі хороші і погані сторони), це аж ніяк не впливало на статус освіти, тому що особистість, навіть наділена хорошими якостями, може реалізувати себе тільки через навчання і виховання. Сам же

Сократ зауважував: «Могутні духом, ... якщо отримують освіту, ... стають відмінними, корисними діячами. Залишившись без освіти ... вони бувають дуже поганими, шкідливим людьми». Освіта, за Сократом, потрібна для пізнання хорошого в собі: «Хто знає себе, той знає, що для нього корисно, і ясно розуміє, що він може і що він не може» [4, с.155; 13, с.97].

Відповідно, освіта була націлена не на соціальне «перевиховання» людини, а на розкриття всього позитивного, що в ній є, на її гармонізацію як з природою, так і з соціальним середовищем, що визначало гуманноцентрично – природовідповідний характер античної освіти.

Проте навчання та виховання у античних мислителів не розглядалися як стихійний процес. Вони розуміли соціальну природу античної діяльності і ті зміни, які процес виховання продукує в людині, визначаючи специфіку виховання як організованого соціального процесу. Скажімо, Демокрит зазначав, що «ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їм не навчатися», «Природа і виховання подібні. Саме виховання перетворює людину і, перетворюючи, створює [йому другу] природу» [3, с.9-10].

Платон у праці «Держава» вказував на те, що саме від виховання цілком залежить певний і виражений результат: «... або благо, або його протилежність».[9, с.71]. Сенека наголошував, що наполегливі, постійні заняття укріплюють твердість, поки добра воля не приведе до доброї вдачі [2, с.146].

Відповідно до світогляду формувалася освітній ідеал античного світу, який спрямовувався на всебічно розвинену особистість. Такий ідеал знаходив відображення у тій чи іншій системі освіти, які репрезентувалися тогочасними мислителями. У творах «Держава» і «Закони» Платон, використавши досвід спартанської та афінської системи виховання, накреслив проект нової системи виховання дітей і молоді, побудованої на гармонійному розвитку духовних та фізичних даних [9, с.198-199].

За Платонівською системою, виховання розпочиналося з трьохрічного віку. Найздібніші молоді люди отримували вищу освіту, вивчаючи філософію, астрономію, арифметику, географію, музику. Платон виділяв і якості, якими повинна бути наділена особа, щоб бути зарахованою до вищої школи – правдивість, любов до істини, мужність, здібність до пізнання, справедливості тощо [9, с.287-289, 349].

В основі освітньої системи Аристотеля лежав державно-соціальний підхід: «Ніякої користі не принесуть найкорисніші закони одногослоно усіма особами до держави причетними, схвалені, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку. Якщо вони не будуть у душі його виховання, тобто, якщо основні закони держави – демократичні, в душі демократії, олігархічні – в душі олігархії: бо якщо не дисциплінований один, не дисциплінована і уся держава»[1, с.551].

Аристотелю належить перша спроба встановити вікову періодизацію навчання дітей та молоді, відповідно до якої діти семи років повинні відвідувати державні школи. Підлітки від 14 до 21 року повинні здобувати в школах середню освіту, яка включає знання літератури, історії, філософії, математики, музики [1, с.627-643]. Водночас Аристотель негативно ставився до спартанської системи виховання, в основі якої лежало військово-фізичне виховання. Виходячи з особливостей політичного та соціального розвитку Афін і Спарти, освітні системи їх дійсно відрізнялися, відповідно до позицій, які були зазначені вище. Однак, як справедливо зазначає Г. Ващенко у праці «Виховний ідеал», спільною рисою афінської і спартанської системи є те, що обидві вони фізичне виховання міцно пов'язували з духовним.

І таке співвідношення, на нашу думку, залежало від цілей, які ставилися перед системою освіти, суспільством. Отже, античні громадяни, в тому числі й у Римі, отримували багатогранну підготовку, всебічно обгрунтовану теоретично. У зв'язку з цим античний ідеал суспільства став набагато століть орієнтиром для усіх гуманістичних мислителів і педагогів-практиків.

Основною функцією античної системи освіти, яка знаходила своє відображення у філософсько-педагогічній думці, було не стільки формування всебічно розвиненої особистості, скільки підготовка громадян для виконання своїх громадських обов'язків з управління, захисту, життєзабезпечення своєї держави. Ця підготовка, за Платоном, повинна була розпочинатися з дитинства: «Людина, що бажає стати видатною в якій би то не було справі, повинна з ранніх років вправлятися, то забавляючись, то всерйоз, в усьому, що до цього відноситься. Наприклад, хто хоче стати хорошим землеробом або будівельником, повинен ще в іграх або обробляти землю, або споруджувати якісь-бо дитячі споруди... Самим важливим в навчанні ми визначаємо виховання, яке вносить в душу граючої дитини любов до того, в чому він, коли виросте, повинен стати знавцем і досягти досконалості» [10, с.107].

Характерною особливістю системи освіти античного світу був широкий доступ до освіти усіх громадян. Однак слід зазначити, що система освіти в античному світі мала і низку функціональних обмежень: у Спарті, розуміння «ідеального громадянина» було орієнтоване на виховання і освіти громадянина-воїна; у Давньому Римі культивувався ідеал воїна, а система освіти носила прагматично-кар'єрний характер; освіта не була обов'язково-загальною і багато дітей незаможних громадян не навчалися; обмеження в античному світі мала жіноча освіта, яка в основному була сімейною, лише Спарта надавала однакові можливості юнакам і дівчатам, але навчання і виховання носили мілітаризований характер [5, с.11-14].

Але, не дивлячись на певні недоліки, антична філософсько-педагогічна думка, освіта залишили людству «модель гармонійно розвиненої людини» та ідеального громадянина з боку суспільства. Основу системи освіти склали, рівність освіти і відсутність її жорсткої, сталої диференціації.

Антична філософсько-педагогічна думка базувалася на розумінні сенсу буття як об'єднання в космічному універсумі природи, богів і людини [8, с.12-18].

Відповідно, освітня парадигма в античному світі формувалася, насамперед, як осягнення сенсу буття природи і одночасно як навчання організації співрозмірності життя за законами природи і суспільства.

Слід зауважити, що зручне становище, яке займала «еллінська держава», як зазначав Аристотель [1, с.261], розташовуючись між жителями півночі Європи і Азії, сприяло, з одного боку, використанню культурних ре-

сурсів інших країн [6, с.109-110], з другого, поширювало свої культурні традиції. Поширенню античної культури сприяла також і експансія Давньої Греції і Риму, яка разом з тим призводила до збагачення Стародавньої Греції та Риму й надавала можливість спрямовувати кошти на культуру та освіту. Як результат, антична філософія поширилася на великий простір, який простягався від Ірландії до Середньої Азії і став підґрунтям релігій – християнства та ісламу.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Політика. *Сочинения в четырех томах*. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 375-644.
2. Батлук О. В. Філософія образования Сенеки: кризис цинеронового идеала. *Вопросы истории*. 2001. № 1. С. 143-160.
3. Демокрит. *Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: учеб. пособ. / сост. А. И. Пискунов*. Москва: Просвещение, 1981. С. 9-10.
4. Жураковский Г. Е. *Очерки по истории античной педагогики*. Москва, 1963. 510 с.
5. *Історія педагогіки: навч. посіб. / за ред. М. С. Гриценка*. Київ: Вища школа, 1973. 447 с.
6. *Історія філософії в її зв'язку з освітою: підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, Н. Г. Мозгова та ін.* Київ: Каравела, 2006. 480 с.
7. Квинтилиан. О воспитании оратора. *Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: учеб. пособ. / сост. А. И. Пискунов*. Москва: Просвещение, 1981. С. 39-45.
8. Ліндсей Дж. *Коротка історія культури: в 2-х т. / пер. з англ. В. Герасимчук, Л. Герасимчук*. Київ: Мистецтво, 1995. Т. 2: Від доісторичних часів до доби Відродження. 256 с.
9. Платон. Государство. *Сочинения в трёх томах*. Москва: Мысль, 1971. Т. 3. Ч. 1. С. 89-454.
10. Платон. *Законы. Сочинения в трёх томах*. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. С. 83-478.
11. Поляков Л. В. *Философские идеи в культуре Древней Руси. Историко-философский очерк: (из цикла «Страницы истории отечественной философской мысли»)*. Москва: Знание, 1998. 64 с.
12. Утченко С. Л. *Политические учения Древнего Рима (III-I вв. до н.э.)*. Москва: Наука, 1977. 256 с.
13. *Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремінь, В. В. Ільїн*. Київ: Книга, 2005. 528 с.

The article, based on sources of philosophical and pedagogical thought, builds the educational components of the paradigm of ancient Greece and Rome. The influence of the educational process on the formation of the relationship: individual-state-society is analyzed.

Key words: philosophical and pedagogical thought, education, training, upbringing, citizen, «ideal citizen», state, society.

Отримано: 18.02.2022

УДК (477.43)«1919»

С. В. Олійник, кандидат історичних наук, доцент

СПОГАДИ В. ЛЬОБКОВИЦА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ НА ПОДІЛЛІ

Стаття має джерелознавчий характер. З'ясовується місце і роль спогадів В. Льобковіца для дослідження історії перебування Української Галицької армії на Поділлі в 1919 р.

Ключові слова: Українська Галицька армія, галицьке військо, Поділля, В. Льобковіц.

Українська Галицька армія (УГА) була одним із учасників визвольних змагань українського народу. Історії цього збройного формування присвячено чимало різноманітних публікацій [1-6; 8-10], в т.ч. і його подільській сторінці. Водночас, для об'єктивної картини перебування УГА на Поділлі, велике значення мають мемуари,

спогади учасників тих подій. Безперечно, попри свою суб'єктивність, вони мають вагомe значення для дослідження історії як галицького війська, так і Поділля.

В. Льобковіц належав до стародавнього чеського роду. Він народився у березні 1893 р. в Австро-Угорщині. Як офіцер-штабіст австрійської армії був учасником

Першої світової війни. 3 квітня 1919 р. – у лавах Української Галицької армії, з якою пройшов свій бойовий шлях аж до інтернування в польських таборах. Залишив по собі цікаві спогади «Похід УГА на Київ в 1919 р.», в перекладі з німецької мови опубліковані в 2-му томі унікального документально-наукового видання як «Українська Галицька Армія: Матеріали до історії», що вийшов у світ у Вінніпезі за сприяння колишнього хорунжого українських січовиків Д. Микитюка в 1958 р. [3]. У своєму роді це унікальне видання, яке доповнює картину бойового шляху галицького війська на теренах Наддніпрянщини, представлену у виданих до того часу мемуарах і спогадах командного і солдатського складу УГА, виданнях наукового характеру. Окрім того у спогадах В. Лобковіца є й інформація, що стосується і загального функціонування цього збройного формування. Важливе значення ця праця має і для дослідження подільської складової визвольних змагань на теренах цього краю в 1919 р., зокрема діяльності тут УГА.

Як відомо, 16 липня 1919 р. УГА, під тиском поляків, перейшла р. Збруч і тривалий час оперувала на теренах Поділля. В історичній науці є певна дискусія щодо кількості прибулих у цей регіон галицьких вояків. Вона коливається від 11 до 90 тис. За нашими підрахунками бойовий стан галицького війська можна обрахувати в 40-45 тис. та ще кілька десятків тис. тиловиків і біженців, які прибули разом з галицькими стрільцями. Зазвичай цифри у 80-90 тис., зроблені швидше «на око» [3, с.64-65]. Як свідчать матеріали спогадів В. Лобковіца, його можна віднести до прихильників останньої версії, адже він визначив загальну кількість прибулих галицьких вояків у 85 тис. осіб, хоча і бойовий склад обрахував у 40 тис. [7, с.160].

Колішній отаман (майор) галицького війська згадував, що УГА, яка складалася з трьох корпусів до 20 чисел липня знаходилася на відпочину і розташовувалася відповідно біля Нової Ушиці, Дунаївців та Мурованих Курилівців, а штаб – у Кам'янці-Подільському [7, с.164].

Як учасник бойових дій В. Лобковіц, у своїх спогадах, подав загальну картину наступальних операцій, які здійснювала УГА спільно з армією УНР на Поділлі в липні – серпні 1919 р. (1-й і 3-й галицькі корпуси і Запорозький корпус армії УНР оперували в напрямку на Київ, 2-й корпус галичан, спільно з січовиками – на північ). Автор спогадів, належить до числа тих, хто відмічав існуючі розбіжності та суперечки між командуванням наддніпрянців і наддністрянців, і які, на його переконання негативно впливали на подальший перебіг дій [7, с.164-165].

Серед оглядів наступальних операцій В. Лобковіц найбільше уваги присвятив наступу українців на Жмеринку, зазначивши сили сторін, вказавши основні події, місця битв тощо. Не оминув мемуарист і успішно проведених наступальних операцій на інших напрямках, відмітивши звитягу українського війська під Проскуровом (значні трофеї, серед яких виділявся бронепоезд та значну кількість полонених червоноармійців), а також і визволення від більшовиків Вінниці [7, с.165-166].

Ці перемоги давали надію на успіх у подальшому, відкривали можливість на здобуття українцями Києва і Одеси.

Як учасник тих подій В. Лобковіц не міг не згадати і труднощі, з якими зіткнулося галицьке військо у зв'язку із необхідністю його забезпечення провіантом – «нового хліба ще не зібрано й етап мусів з тим рахуватися» – зазначалося у спогадах. Автор звернув також увагу і на той факт, що на початку перебування на Поділлі галичани зіткнулися із недовір'ям до себе з боку місцевих селян, яке потім змінилося на позитивне [7, с.166-167].

З переходом наступального пориву головних сил УГА і армії УНР у завершальну стадію, безпосередньо на Київ і Одесу, Поділля залишилося в тилу у наступаючих військ.

Знову повернення до теренів подільського краю у спогадах автора відбулося восени 1919 р., коли відступаючи з боями УГА спільно з армією УНР змушена була вести оборонні бої проти переважаючих сил більшовиків і білогвардійців безпосередньо на Східному Поділлі в районі Христинівки, Брацлава, Вапнярки, Монастирища, Дашіва [7, с.200-201].

Таким чином, спогади отамана (майора) В. Лобковіца можна вважати важливим джерелом з історії перебування Української Галицької армії на Поділлі в 1919 р. Вони включають у собі дані про бойовий шлях галицького війська та його побутування на теренах Подільського краю.

Список використаних джерел:

1. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів: Меморіал, 1991. 111 с.
2. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк: Червона Калина, 1974. 325 с.
3. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 292 с.
4. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років 302. XX ст.). 4-е вид., змінене і доп. / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. Львів: Світ, 1992. 702 с.
5. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 307. 1919 році: короткий історичний огляд. 2-е вид. Мюнхен, 1946. Кн. 2. Ч. 3. 200 с.
6. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрільцтва. Львів: Каменяр, 1991. 200 с.
7. Лобковіц В. Похід УГА на Київ в 1919 році. *Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії*. Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. Т. 2. С. 155-204.
8. Солдатенко В. Ф., Савчук Б. П. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. Київ: Світогляд, 2004. 213 с.
9. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 317 с.
10. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка. 1974. 396 с.

The article has a source study character. The place and role of V. Lobkowicz's memoirs for the study of the history of the stay of the Ukrainian Galician Army in Podillya in 1919 is clarified.

Key words: Ukrainian Galician Army, Galician Army, Podillya, V. Lobkowicz

Отримано: 17.02.2022

І. А. Опря, кандидат історичних наук, доцент

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається формування цивілізаційної ідентичності у державах Латинської Америки на сучасному етапі; досліджується взаємодія між країнами на основі загальної цивілізаційної ідентичності; дається оцінка поточного стану формування латиноамериканської цивілізації.

Ключові слова: цивілізація, Латинська Америка, ідентичність.

Цивілізаційний підхід в історії дає можливість для глибокого та всебічного вивчення тих чи інших історичних процесів. Втім, складність його застосування визначається як полісемантичною специфікою поняття «цивілізація», так і різними підходами у методології дослідження. У даній статті спробуємо простежити формування цивілізаційної ідентичності у державах Латинської Америки на сучасному етапі та дослідити взаємодію між країнами на основі загальної цивілізаційної ідентичності.

Означені питання привертати увагу багатьох дослідників, серед яких варто згадати В. Давидов [2], Б. Кузик, Ю. Яковец [4], С. Хантінгтон [5], Я. Шемякін [6], та ін., втім різні погляди вчених на предмет вивчення зумовлюють потребу подальшого наукового пошуку.

В історичних процесах важливу роль завжди відігравали конфлікти на основі міжцивілізаційних суперечностей, що стосувалося і Латинської Америки. «Прагнення націй, що належать до однієї цивілізаційної ідентичності, до інтеграції в рамках наднаціональних структур перетворює цивілізацію на акторів сучасного світу» [2, с.7]. У цьому регіоні, попри вплив англосаксонського світу проростають коріння автохтонних цивілізацій, наочно доводячи велику інерційну силу цивілізаційної складової.

На думку С. Хантінгтона, існує п'ять оригінальних цивілізацій – китайська, японська, індуїстська, ісламська та західнохристиянська. Також, на його думку, до них слід додати православну, латиноамериканську та африканську. «Латинську Америку, – зазначає С. Хантінгтон, – можна розглядати або як субцивілізацію, або як окрему цивілізацію, близько пов'язану із Заходом і яка досі не визначилася, чи належить вона до Заходу чи ні» [5, с.54].

Частина сучасних фахівців, які працюють у сфері цивілізаційних досліджень та визнають близькість латиноамериканського ареалу до західно-християнської цивілізації, надає регіону особливого статусу. Але водночас деякі з них трактують латиноамериканську цивілізацію як прикордонну [8]. Специфіка прикордонності бачиться у зіткненні та конфліктному співіснуванні двох основних типів світового цивілізаційного розвитку – Заходу та Сходу. У латиноамериканському випадку це виявляється за двома напрямками. «По-перше, у ролі «Сходу» у цивілізаційному процесі виступали автохтонні доколумбові цивілізації, які за своїми основними структурними характеристиками ідентичні східним, насамперед давньосхідним суспільствам. По-друге, східна складова опосередковано проявилася через іберійську культуру – іспанську та португальську» [2, с.10-11]. У країн Латинської Америки чимало спільних ознак: 1) мовна єдність чи лінгвістична близькість; 2) соціокультурна подібність; 3) панування універсальної релігії – католицизму; 4) колоніальне минуле; 5) периферійне включення до світової економіки та політики.

У Латинській Америці процес цивілізаційної самоідентифікації відбувається і зараз. У процесі колонізації місцеве населення не витримувало зіткнення з європейською цивілізацією ні фізично, ні культурно. Також воно не могло в широких масштабах використовуватися як продуктивна сила і часто замінялося переселенцями, завезеними з Африки. Привнесення в один цивілізаційний ареал пред-

ставників африканської культури не могло прискорити процес створення єдиної цивілізаційної матриці латиноамериканців. Зони колонізації подібного роду досі характеризуються великою питомою вагою негритянського та мулатного населення. При цьому слід пам'ятати, що колонізація в руслі плантаційного рабства розподілялася на два види. Один – коли метрополіями виступали іберійські держави, отже пізньофеодальні утворення. Інший – коли у тій же ролі фігурували ранньокapіталістичні держави (Англія, Голландія, Франція). Відповідно, подальша еволюція, включаючи стадію здобуття державного суверенітету, демонструє розбіжність в інституційних моделях, у культурних та ціннісних стандартах.

Свою роль відіграли специфічні особливості латиноамериканської цивілізації. По-перше, цивілізаційні матриці, в багатьох випадках не вписуються в державні кордони в їх сучасних обрисах. По-друге, в окремих країнах поєднуються елементи різних матриць. У країнах, де в соціокультурному образі переважає іберійський фактор, на рівні масової культури та масової свідомості присутні стандарти та стереотипи, що передаються новим поколінням від доколумбових коренів, причому не лише індіанського, а й навіть метисного населення. Автохтонна індіанська культура виходить на інші етнорасові групи у традиціях естетики, художньої творчості, музичного життя. Буття громади, сім'я та особистість сприймають цю цивілізаційну спадщину та стереотипи світосприйняття. Мову слід вести і про трудову етику, про міжособистісні відносини, взаємини статей та поколінь. Практично усі дослідники відзначають особливу специфіку у ставленні громадян до державних і політичних інститутів та до влади як такої.

Таким чином, на даний момент всі соціальні спільноти Латинської Америки є сукупністю близьких, але в той же час своєрідних соціокультурних ареалів, цивілізаційні матриці яких істотно відрізняються одна від одної. Безперечно існує загальний стрижень. Це, з одного боку, змінена присутність іберійської культури (насамперед лінгвістична спільність чи близькість) та її інституційний відбиток, з іншого – католицизм. Але таке твердження справедливе для ібероамериканської частини регіону.

Поки що можна сказати, що сумнів щодо правомірності виділення регіону в окрему цивілізацію анітрохи не принижує ідею латиноамериканської солідарності та латиноамериканської ідентичності. «Це може проявитися насамперед у питанні «хто ти?» більшість жителів регіону відповідь майже автоматично спочатку за своїм громадянством (мексиканець, уругваєць тощо), а потім – латиноамериканець. Звісно, можуть бути деякі варіації – центральноамериканець, південноамериканець, мешканець Карибів» [2, с.43]. Визнання латиноамериканської ідентичності цілком зумовлено тим, що регіон об'єднаний, здебільшого, такими факторами як мовна та релігійна спорідненість; схожість історичних доль; геополітичний статус.

Інформаційна революція та глобалізація створюють сьогодні передумови не лише для поширення «вестернізації», а й для формування загального латиноамериканського культурного простору, для іспаномовного інформаційного поля. Інтернет є гарним доказом

цього – квота іспанської мови у ньому зростає випереджуваними темпами у порівнянні з англійською.

На порушене питання можна дивитися і ширше – з позицій ібероамериканської ретроспективи, маючи на увазі безперечну наявність та шанси на розширення ібероамериканського «ринку культури». Його інституційною опорою стає Ібероамериканська співдружність націй (ІСН), що перетворилася на вагомий фактор світової політики. І діяльність ІСН, і об'єктивна інтенсифікація спілкування латиноамериканських та іберійських країн можуть сприяти не тільки відтворенню загального для них стрижня культури, а й певної культурної конвергенції у довгостроковій перспективі.

Отже можна зробити висновок, що питання цивілізаційної ідентичності, по-перше, не може бути вирішено в короткостроковий проміжок часу для суспільств, які ще не до кінця визначили свій цивілізаційний вектор розвитку. По-друге, він є важливим абсолютно для всіх держав і народів сучасності, враховуючи все більшу вагу та вплив недержавних наднаціональних гравців, в особі транснаціональних корпорацій. Щодо латиноамериканської цивілізації дослідники не можуть дійти однозначного висновку, чи існує вона, чи ще продовжує формуватися. Але якщо держави цього регіону бачать себе як ключового гравця міжнародної політики, то немає жодних сумнівів, що в результаті територія Латинської Америки буде місцем

зосередження не лише ібероамериканської культури, а й латиноамериканської цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Белозеров В. К. Государство и его альтернативы. *Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование*. 2013. № 4 (30). С. 109-113.
2. Давыдов В. М. Цивилография и цивилизационная идентификация Латино-Карибской Америки. Москва: ИЛА РАН, 2006. 52 с.
3. Капто А. С. Энциклопедия мира. Москва: Академия, 2013. Т. 2. 672 с.
4. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, диалог, будущее. Москва: Институт экономических стратегий, 2008. Т. 2: Будущее цивилизаций и геоцивилизационные измерения. 648 с.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва: АСТ, 2003. 603 с.
6. Шемякин Я. Г. Латинская Америка: традиции и современность. Москва: Наука, 1987. 192 с.

The article considers the formation of civilizational identity in Latin America at the present stage; interactions between countries on the basis of a common civilizational identity are studied; an assessment of the current state of formation of Latin American civilization is given.

Key words: civilization, Latin America, identity.

Отримано: 17.02.2022

УДК 94(477)(092)«193»

Л. М. Підгірна, аспірантка

ДИПЛОМАТИЧНО-РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАРІЇ ПЧЕЛІНСЬКОЇ У СТАМБУЛІ У 1930-х рр.

У статті проаналізовано дипломатично-розвідувальну діяльність Марії Вольської-Пчелінської, її роль у діяльності «Стамбульської платформи» та налагодженні контактів з дипломатами й керівниками іноземних розвідок для подальшої їх співпраці з урядом УНР в екзилі.

Ключові слова: М. Пчелінська, Стамбул, Денарду, Імура, Туреччина.

Одним із нових напрямків, що з'явився у вітчизняній історіографії у пострадянський період, стала так звана «women's history», тобто дослідження ролі жінок в історичних подіях та процесах. Варто зазначити, що подібні дослідження плідно здійснювались в українській діаспорі (як приклад можна навести праці Н. Полонської-Василенко [5], М. Богачевської-Хом'як [1]). Водночас в Україні подібні дослідження почали з'являтися лише після відновлення незалежності, а в значній кількості – лише на початку ХХІ ст.

Тим не менш, ряд тем і досі потребують вивчення. До їх числа належить участь жінок у дипломатично-розвідувальній діяльності Державного центру УНР в екзилі. Прикладом може слугувати діяльність Марії Вольської-Пчелінської. Показово, що у статті Вікіпедії, присвяченій її матері, ми знаходимо про неї лише скупеньку згадку: «Одружившись зі Вольським Стефаном, Францішка Вольська мала двох дочок: Софію – у майбутньому громадську діячку, та Марію». Як бачимо, жодної інформації щодо другої доньки найбільша Інтернет-енциклопедія не містить.

Марія Степанівна Вольська народилася на Київщині. Її мати, Францішка Вольська, належала до давнього шляхетського роду Лехно-Васютинських і, попри польське походження, вела активну громадську діяльність, виступаючи за самостійну Україну. Сестра – Софія Вольська, перекладачка Жуля Верна, активна діячка жіночого руху, була дружиною Володимира Мурського, керівника розвідувально-дипломатичної місії у Стамбулі у 1929-1935 рр.

Ми мало знаємо про дитинство і молоді роки Марії. Відомо, що вона отримала разом із сестрою початкову

освіту при католицькому жіночому монастирі у Галичині, далі продовжила навчання у Франції та Англії.

У 1917 р. Марія виходить заміж за вихованця Сумського кадетського корпусу, болгарина Пчелінського. Після поневірянь і злиденного життя у Румунії й Польщі подружжя перебирається до Болгарії, де Марія Пчелінська працює машиністкою у посольстві УНР, очолюваному О. Шульгіним [8].

У 1925 р. М. Пчелінська була поранена під час теракту у Софії, вчиненого радянськими спецслужбами у храмі Святої Неділі [6].

Родинне життя не склалось, М. Пчелінська розлучилась з чоловіком і виїхала до Франції, де отримала громадянство, працювала сестрою милосердя в одному з паризьких госпіталів та опікувалась племінницею Лялею, яку батьки відправили навчатися до Франції.

У 1929 р. уряд УНР в екзилі призначив В. Мурського керівником українського представництва в Стамбулі і, супроводжуючи Лялю до батьків, М. Пчелінська у 1931 р. прибула до Туреччини. Саме завдяки Пчелінській перед представництвом УНР відкрилися можливості співпраці із іноземними резидентами. Марія відвідувала модний серед стамбульської верхівки тенісний корт, що належав російському емігранту полковнику Мирилову. Саме на тенісному корті вона знайомиться із аташе французького посольства Денарду. Аби увійти в довіру до Денарду, Пчелінська виконувала доручення зі збору інформації і стеження за радянськими агентами. Їй вдалося встановити одного із радянських агентів на псевдо «Вальтер» і розкрити конспіративну явку радянської резидентури в Стамбулі, що діяла під прикриттям магазину друкарських машинок. В магазині була влаш-

тована пожежа; втрата явки занепокоїла радянську резидентуру [2, арк.50].

Агент «Надія» (вірогідно, завербований радянською розвідкою Микола Забелло) отримав завдання зібрати більше інформації про М. Пчелінську. Зберігся скопійований лист представника уряду УНР, І. Косенка, в якому він на прохання М. Забелло коротко розповідає про Пчелінську [4, арк.329]. Також зберіглося агентурне донесення, в якому агент «Надія» розлого виклав все, що йому вдалося розвідати про Пчелінську а також повідомляє, що вона із Денарду на «ти», у них цілком можливий легкий роман, бо Марія завжди бажана гостя у французькому посольстві, у його кабінеті [2, арк.50].

Пчелінська познайомила Денарду із В. Мурським, започаткувавши офіційну співпрацю української та французької місій у Стамбулі. Згодом у Парижі Денарду зустрівся із представниками уряду УНР в екзилі та керівником служби розвідки французького сегменту, генералом-полковником Армії УНР, О. Удовиченком.

На вже згаданому тенісному корті Мирилова М. Пчелінська познайомилась із військовим аташе, керівником японської резидентури в Стамбулі, полковником Імура [2, арк.50]. Зв'язки із японською розвідкою були вельми важливі для уряду УНР в екзилі, адже в міжвоєнний період цілком серйозно розглядався варіант створення Української Далекосхідної республіки на теренах Зеленого Клину, такої собі буферної зони й місця гуртування українських патріотів для подальшої національно-визвольної боротьби. За словами Є. Коновальця, розпочавши повстання в Україні та заручившись підтримкою Японії, можна було б «тримати Москву у шаху». Японія теж була зацікавлена отримати союзника у протистоянні із радянською Росією, тож Імура шукав виходи на українські кола в Стамбулі.

У донесення агенту «Надія» містяться численні згадки про «чудные отношения» поміж Імурою та Пчелінською, про розкішні букети живих квітів, котрі японський аташе надсилає в дім Мурських для Пчелінської.

Пчелінській вдалось організувати зустріч Мурського із Імурою. Мурський подарував японцю свою книгу «Справжнє обличчя нової Росії», обговорив ймовірність друку нового накладу у Японії, і, що найголовніше, – можливості подальшої співпраці. Пізніше Імура також мав зустріч у Парижі із представниками уряду УНР в екзилі та керівниками українських спецслужб. Для уряду бездержавної нації у вигнанні це був неабиякий дипломатичний успіх, яким він завдячував тендітній жінці – Марії Пчелінській.

По смерті Володимира Мурського, у 1936 р., М. Пчелінська, вочевидь, повернулась до Парижу.

Достовірних даних про її подальшу долю немає. На азербайджанському Інтернет-порталі «Наш Баку» міститься уривок зі спогадів емігранта О. Нікольського. Він згадує, що, гостюючи у 1952 р. в Парижі у свого друга сходознавця Алі Акбара Алі-Мардан-бека Топчи-

башева, він познайомився також і з його дружиною, Марією Пчелінською; дізнався, що вона була членом французького Опору в роки Другої світової війни [7]. На нашу думку, навряд чи у Парижі середини ХХ ст. могло бути дві жінки з однаковими слов'янськими іменами і прізвищами. Тому дозволимо собі припущення, що мова йде саме про нашу героїню.

Подальша доля М. Пчелінської ще потребує свого подальшого дослідження.

Загалом, діяльність Марії Пчелінської може слугувати прикладом використання українськими дипломатично-розвідувальними центрами міжвоєнного часу різноманітних методів та прийомів у своїй діяльності. На нашу думку, неабиякі перспективи має вивчення подібних дослідницьких кейсів в українських осередках у інших країнах, а також порівняння із досвідом спецслужб інших країн (наприклад, із операцією «Ромео», здійсненою розвідкою Німецької Демократичної Республіки).

Список використаних джерел:

1. Богачевська М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884-1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
2. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 7.
3. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 8.
4. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 9.
5. Полонська-Василенко Н. Д. Видатні жінки України. Вінніпег-Мюнхен, 1969. 160 с.
6. Список на убитите и ранените при атентата в катедралата «Св. Неделя» на 16 април 1925 г. URL: <https://edinzavet.wordpress.com/2009/04/14/svnedelia-victim/>
7. Топчибашев Али Акбар Али-Мардан Бек – востоковед. URL: https://ourbaku.com/index.php/%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D1%87%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2_%D0%90%D0%BB%D0%B8_%D0%90%D0%BA%D0%B1%D0%B0%D1%80_%D0%90%D0%BB%D0%B8-%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BD_%D0%B1%D0%B5%D0%BA_%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4?fbclid=IwAR0FLvdtOq5t0caA9-BFiiwEoAmanSVsDR2fqN454Mx92U17waLeyD7n4ks
8. Лотоцький О. У Царгороді. Варшава, 1939. 119 с.

The article analyses the diplomatic and intelligence activities of Maria Volska-Ptchelinska, her role in the Istanbul Platform and establishing contacts with diplomats and foreign intelligence leaders for further cooperation with the UPR government in exile.

Key words: Ptchelinska, Istanbul, Denardu, Imura, Turkey.

Отримано: 20.02.2022

М. П. Плахтій, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНЦЕПЦІЇ К.-О. АПЕЛЯ

У дослідженні концентрується увага на вивченні етики колективної відповідальності К.-О. Апеля. Формування етики колективної відповідальності на основі комунікації спільнот можливе через раціональну аргументацію. Порозуміння у спільнотах можливе через встановлення зв'язку між мораллю окремого індивіда та суспільною, колективною мораллю.

Ключові слова: Карл-Отто Апель, комунікативна філософія, етика колективної відповідальності К.-О. Апеля, комунікативна спільнота, колективна співвідповідальність, глобальні екологічні проблеми.

Глобалізаційні процеси все більше охоплюють Україну яка прагне європейської інтеграції. Наслідки глобалізації простежуються не лише у економічній та політичній сферах діяльності людини, але й охоплюють соціокультурну діяльність. На тлі становлення постіндустріального суспільства все більш активно обговорюються ідеї формування єдиної універсальної етичної думки та відбувається філософське осмислення загальнолюдської комунікації.

Філософські аспекти осмислення пошуку універсальної етики простежуємо у численних сучасних філософів. Одним із перших ці ідеї запропонував К.-О. Апель.

Метою дослідження є етико-філософський аналіз колективної відповідальності у філософській спадщині Карла-Отто Апеля в контексті значущості для вирішення екологічних проблем сучасності.

Карл-Отто Апель (1922-2017) – фундатор трансцендентальної прагматики та етики дискурсу. До найважливіших тем розроблених філософом належать: проблема прагматичного обґрунтування моральних цінностей, пояснення форм раціональності, застосування етики дискурсу до соціальних систем сучасного суспільства. Головні ідеї викладені філософом у таких працях, як «Дискурс і відповідальність. Проблема переходу до постконвенційної моралі», «Парадигми першої філософії» та ін. [2, с.124].

Наукові праці Карла-Отто Апеля стали відомі вітчизняним науковцям завдяки українським перекладам, які зробили А. Єрмоленко, Л. Ситниченко.

А. Єрмоленко переклав українською мовою наступні праці Карла-Отто Апеля: Дискурсивна етика: політика і право [2], Ситуація людини як етична проблема [3], Етноетика та універсальність макроетики: суперечність чи доповнювальність [4], Спрямування англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики [5], Дискурсивна етика як політична етика відповідальності в ситуації сучасного світу [6], Екологічна криза як виклик дискурсетиці [7].

Доктор філософських наук, професор Єрмоленко Анатолій Миколайович є членом міжнародного Комітету Centro Filosofico Internazionale Karl-Otto Apel та автором наступних монографій, які можна вважати розвитком наукової думки К.-О. Апеля: А.М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія [8], А.М. Єрмоленко. Соціальна етика та екологія. Гідність людини [9], А.М. Єрмоленко. Етика і політика [10], А.М. Єрмоленко. Етос і мораль у сучасному світі [11].

Ситниченко Людмила Анатоліївна, кандидат філософських наук, ст. наук, співробітник інституту філософії ім. Г. Сковороди НАНУ, однією із перших привернула увагу українських науковців до розвитку сучасного напрямку філософії – комунікативної філософії. До книги «Першоджерела комунікативної філософії» 1996 р. Л. Ситниченко включила переклади двох робіт К.-О. Апеля: «Обґрунтування етики відповідальності» [12] та «Проблема етичної раціональності» [13].

Проблема відповідальності є однією із важливих етичних проблем, які розглядалися упродовж усієї історії філософії. Категоричний імператив І. Канта, який

обґрунтовує особисту відповідальність, був співзвучний із добою Нового часу, не відповідає умовам сучасного постіндустріального, інформаційного суспільства із його глобальними проблемами. Уперше такі ідеї висунув Г. Йонас у праці «Принцип відповідальності» (1978). Г. Йонас оголошує принцип відповідальності передумовою виживання в умовах технічної цивілізації для окремої людини та людства в цілому [14, с.60].

Таким чином Г. Йонас приходять до висновку про необхідність формування нового категоричного імперативу: «Вчиняй так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтриманням насправді людського життя на Землі» [14, с.60].

Ідеї Г. Йонаса стали базовими для К.-О. Апеля у формуванні етики відповідальності за майбутнє. Метою побудови нової етики науково-технічної цивілізації є формування колективної відповідальності за людські дії та їх майбутні наслідки.

Передумови принципу колективної відповідальності формуються із відношення фактичного буття, із наших можливостей, технологічної та політичної влади. А головне завдання філософської етики полягає у пропозиції ситуативних матеріальних норм. К.-О. Апель вдається до наступного прикладу: «у майбутньому не може бути знищеним жоден вид тварин», або «загроза отруєння після атомного вибуху є аморальною» [12, с.59].

К.-О. Апель наголошує на важливості питання нашої відповідальності перед потребами майбутніх людей та приходять до висновку, що «нині існуюча комунікативна спільнота має вважати умовою рівноправності своїх членів постійне продовження цієї спільноти в майбутньому» [12, с.51]. Йдеться не про те, що окрема людина, одна мусить взяти на себе відповідальність перед майбутнім, а про те, що кожна людина має взяти участь у формуванні колективної відповідальності і узгодити свою діяльність із метою виживання людства.

Формування етики колективної відповідальності на основі комунікації спільнот можливе через раціональну аргументацію. Порозуміння у спільнотах можливе через встановлення зв'язку між мораллю окремого індивіда та суспільною, колективною мораллю.

Необхідно залучити відповідальність у практику, у діяльність – вважає М'яснікова та приходять до висновку, що цінність полягає у максимальній реалізації відповідальності [15, с.94]. Відповідальність є вихідним моментом. Першопочаткова відповідальність, що є характеристикою людського буття та індивідуальна відповідальність, з якої формується відповідальність за першопочаткову відповідальність.

Організація колективної відповідальності має відбуватися на усіх рівнях, починаючи від законодавства до влаштування дитячих садків. Важливої ролі за доби екологічної та ядерної загрози набувають правова галузь, законодавство та політична етика.

Таким чином споглядаємо у системі К.-О. Апеля побудову нової ціннісної моделі колективної відповідальності. Слід погодитись із думкою А. Єрмоленка, який вважає, що «Філософія Карла-Отто Апеля сповнена віри в людський розум, спрямована на досягнення поро-

зуміння між людьми, народами і культурами у розв'язанні глобальних проблем сучасності на засадах планетарної етики спільної відповідальності» [1, с.124].

Підсумовуючи вище викладене слід зазначити, що в умовах науково-технічної цивілізації відбувся перехід від філософії свідомості до філософії комунікації. Філософія комунікації К.-О. Апеля передбачає, що людина завжди має метою взаєморозуміння, відкрита до комунікативної спільноти. За умов кризових явищ сучасності виникає необхідність розробки нової етики, яка б продуктивно вирішувала конфліктні ситуації та визначала міру відповідальності окремої особистості у розвитку усїх глобальних процесів.

К.-О. Апель висуває ідею двох комунікативних спільнот: реальної та ідеальної, співвідношення яких регулюється двома принципами: по-перше, кожна дія повинна виходити із імперативу виживання людського роду, по-друге, реальна комунікативна спільнота повинна прагнути перетворитись на ідеальну комунікативну спільноту. Метою «мовного порозуміння» за К.-О. Апелем є побудова ідеальної комунікативної спільноти. Ця ціль уже закладена у реальній комунікативній спільноті як можливість мовного консенсусу при використанні раціональної аргументації. А зближення реальної та ідеальної комунікативних спільнот є засобом побудови нової етики науково-технічної цивілізації у якій відбудеться формування колективної відповідальності за людські дії та їх майбутні наслідки.

Враховуючи досягнення комунікативної філософії К.-О. Апеля, вважаємо за належне звернути увагу на побудову нової етики для сучасної науково-технічної цивілізації, яка замінить колективну безвідповідальність на колективну відповідальність за продовження існування людства у майбутньому. Порозуміння у спільнотах можливе через встановлення зв'язку між мораллю окремого індивіда та суспільною, колективною мораллю через раціональну аргументацію. Ми вважаємо, що процес побудови спільного комунікативного простору є тривалим у часі та буде результативним за умови побудови нової етики колективної відповідальності усїх за наслідки й побічні наслідки колективної діяльності людей із пріоритетом імперативу виживання людського роду.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко А. Пам'яті Карла-Отто Апеля. *Філософська думка*. 2017. № 3. С. 123-124.
2. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / перекл. з нім., упорядкування А. Єрмоленка. Київ: Укр. філос. фонд, 1999. 74 с.

3. Апель К.-О. Ситуація людини як етична проблема / перекл. з нім. А. Єрмоленка. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 231-254.
4. Апель К.-О. Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 355-371.
5. Апель К.-О. Спрямування англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 372-394.
6. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право / перекл. з нім., упорядкування А. Єрмоленка. Київ: Укр. філос. фонд, 1999. 74 с.
7. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності в ситуації сучасного світу. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 395-412.
8. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
9. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини шанування природи: монографія. Київ: Лібра, 2010. 416 с.
10. Єрмоленко А. М., Малахов В. А., Кисельова О. О. Етика і політика. Київ: Стилос, 2001. 215 с.
11. Єрмоленко А. М. Етос і мораль у сучасному світі. Київ: Парапан, 2004. 200 с.
12. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності / пер. з нім. Л. Ситниченко. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 46-60.
13. Апель К.-О. Проблема етичної раціональності. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 60-67.
14. Шабанова Ю. О., Яременко І. А., Тарасова Н. Ю. Історія філософії: сучасні комунікативні вчення: навч. посібник. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. 120 с.
15. М'ясникова Н. О. Комплексна модель етики відповідальності для сучасної соціальної реальності. *Грані*. 2015. № 5. С. 92-98.

The study focuses on the study of the ethics of collective responsibility K.-O. Apel. Formation of ethics of collective responsibility on the basis of communication of communities is possible through rational argumentation. Understanding in communities is possible through the connection between the morality of the individual and social, collective morality.

Key words: Carl-Otto Apel, communicative philosophy, ethics of collective responsibility K.-O. Apel, communicative community, collective responsibility, global environmental issues.

Отримано: 20.02.2022

УДК 378.14

А. В. Семенюк-Прибатьень, кандидат юридичних наук, старший викладач

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ГАРАНТІЯ ВИСОКОЇ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Нагальною необхідністю у вищій освіті є зміцнення академічної доброчесності та пропозиція процедур для вирішення проблем, що пов'язані із порушенням кодексу академічної доброчесності. Вагомим кроком у сприянні академічної доброчесності та протидії академічній недоброчесності є формування загальнонаціональної системи забезпечення високої якості освіти.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна спільнота, вища освіта, якість освіти, плагіат.

Розвиток системи освіти у нашій країні формують засади громадського суспільства, що впливає на визначення особливостей ментального зв'язку з усвідомленням ролі академічної доброчесності у державній політиці. Незалежність закладу вищої освіти сьогодні зобов'язана втілюватися із врахуванням особливого надання освітніх послуг в умовах сильного суперництва, якості освіти, її необхідності на біржі праці, а саме відступу від цілеспрямованої систематичності освіти.

Протидія нечесним практикам у вищій освіті та наукових дослідженнях, а також зміцнення академічної доброчесності є нагальною необхідністю. Адже, нашій цивілізації знань загрожують нові моделі виробництва знань та байдужість їх порушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що такі науковці, як Сорокіна Н., Артюхов А., Дегтярьова

ва І., Тицька Я., Малогулко Ю., Затхей М., Тодорова І., Семенов О., Іщенко Т., Шишкіна Г., Ніколієва І. та інші присвятили різним аспектам академічної доброчесності багато уваги.

Мета статті – здійснити аналіз академічної доброчесності та самостійних положень поновленого законодавства, які регулюють галузь освіти, саме сприяння академічній доброчесності та пропозиція процедур для вирішення проблем, пов'язаних з порушенням кодексу академічної доброчесності, котрий пропагує п'ять цінностей, важливих для доброчесності: довіра, чесність, власний капітал, повага, відповідальність.

Складно переоцінити важливість окремо виписаної статті № 42 «Академічна доброчесність» у Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII, який дає таке тлумачення поняттю академічної доброчесності: «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [4]. Отже, академічна доброчесність з поняття неписаного та культурософського перетворилась на норму Закону з чітко визначеними тлумаченнями, правилами, критеріями, вимогами та санкціями.

Вектор розвитку усєї національної освітньої системи визначає стаття 42 «Академічна доброчесність», де академічна доброчесність є законною вимогою, цінність якої полягає у створенні довір'я до наслідків вишколу та наукових здобутків [4]. Стаття перераховує головні порушення академічної доброчесності, до яких уміють увадатися здобувачі освіти і учасники освітнього процесу, зокрема академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікат, списування, ошуканство, хабарництво, упереджене оцінювання [1].

Коли оцінюється робота студента, то викладач намагається повідомити про його реальне навчання та визначити, як допомогти йому рухатись далі. Для цього отримана інформація, очевидно, має надходити від нього самого... а не від когось іншого [5, с.23].

З приводу протидії розповсюдженню плагіату слухними є такі заходи:

- використання спеціалізованого програмного забезпечення для вияву плагіату на підручті конкретних приписів та політики стосовно його використання;
- попереднє експертне оцінювання, зокрема й самооцінювання, або технічна перевірка стосовно атрибутів академічного плагіату у роботах, підготованих до друку;
- розбудова національних та університетських інституційних депозитаріїв, що включають бази даних академічних текстів;
- дослідження внутрішніх причин та сьогочасних освітніх практик у галузі боротьби з плагіатом для створення на цьому підґрунті належних політик, інструкцій, керівництв;
- сприяння поширенню наслідків досліджень академічної спільноти;
- інтеграція в освітні програми університетів на рівні бакалаврату та магістратури самостійних навчальних блоків у частці академічної доброчесності, а саме тих, які стосуються модерних стандартів акаде-

мічного письма; суцільне популяризування культури боротьби з плагіатом [3, с.74].

Звідси назріває потреба обізнаності освітян та студентів щодо визначення плагіату та невикористання чужих матеріалів. Для цього необхідно:

- проводити відкриті дискусії зі студентами щодо правил цитування посилань, усвідомлюючи їх роль як студентів;
- навчати студентів адекватно використовувати посилання та методи цитування джерел;
- інформувати студентів про покарання, які застосовуються у випадках шахрайства та плагіату;
- вимагати від студентів дотримуватися кодексу академічної доброчесності;
- записувати правила, яких слід дотримуватися під час написання роботи.

Наукові дослідження показують, що студенти, які навчаються та поінформовані про академічну нечесність, менш схильні до обману [2].

Актуально запобігати та протидіяти розповсюдженню передусім причин, які генерують в академічному середовищі позитивні умови для розквіту академічної нечесності, а не лише її симптомів та часткових виявів. Підтримка академічної доброчесності повинна проходити через виробництво процедур, котрі посилюватимуть на інституційному рівні прозорого спілкування членів академічної спільноти. Плагіат повинен аналізуватися як один із видів псевдонаукової практики та імітування науково-дослідної роботи. Авторитетним важелем у сприянні академічної доброчесності та протидії академічній недоброчесності повинно стати формування загальнодержавної системи забезпечення якості освіти.

Список використаних джерел:

1. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: Нормативна база і світовий досвід. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>
2. Габович О., Кузнецов В., Семенова Н. Українська фундаментальна наука і європейські цінності. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2015. URL: https://www.researchgate.net/profile/A_Gabovich/publication/303248519_Ukrainian_Basic_Science_and_European_Val-ues_Scientific_monograph_Second_Edition/links/5739ef6a08ae9f741b2c952d/Ukrainian-Basic-Science-and-European-Values-Scientific-monograph-SecondEdition.pdf
3. Маслова Н. Г. Академічна свобода та академічна відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 72–76.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Шабалін Ю. Є. Принципи академічної автономії. *Рада директорів*. 2008. № 9. С. 21–26.

There is an urgent need for higher education to strengthen academic integrity and to propose procedures to address violations of the Code of Academic Integrity. An important step in promoting academic integrity and combating academic dishonesty is the formation of a national system for ensuring high quality education.

Key words: academic integrity, academic community, higher education, quality of education, plagiarism.

Отримано: 21.02.2022

С. А. Сидорук, кандидат історичних наук, доцент

ДО ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ РЕКРУТЧИНИ НА ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані окремі аспекти впливу виконання рекрутської повинності єврейським населенням Правобережної України, зокрема її глибокий вплив на уклад життя єврейських громад регіону. Автором зацентована увага на прикладах соціальної диференціації в кагальних громадах та її проявах під час визначення кандидатур у рекрути в ході рекрутських наборів. Також проаналізовано прояви девіації у середовищі єврейських громад, що пояснюється автором як прагненням уникнути несправедливості при здачі в рекрути, так і намаганням зберегти етнорелігійну самобутність громад. Рекрутські набори розглядаються також як пенітенціарний засіб, що використовувався кагалами для усунення «незручних» членів відповідних громад.

Ключові слова: рекрути, євреї, Правобережна Україна, громада.

Дотепер у науковій літературі та в історико-краєзнавчих розвідках особливості виконання рекрутської та супутніх їй повинностей представниками різних етнічних спільнот Правобережної України поки що повною мірою не досліджені. Щодо рекрутської повинності євреїв у зарубіжній та вітчизняній історичній історіографії вже є наукові дослідження, представлені працями Й. Петровського-Штерна [1], Т. Трофімук-Кирилової [2]. Окремих аспекти даної проблематики торкнулися А. Філінок [4], О. Беренштейн [3], Н. Мацко [5], А. Скрипник [6], П. Слободянюк [7] та автор цієї статті [8]. Одними із перших дослідників функціонування рекрутської повинності на теренах Російської імперії є Ф. Іванов [9], П. Щербінін [10], Ж. Корміна [11] та інші російські вчені, які однак, меншою мірою торкнулися проблеми виконання рекрутчини єврейським населенням оскільки територіальні межі їх досліджень стосуються переважно російських історичних губерній, де євреї не проживали. Тому питання впливу рекрутчини на життя єврейських громад всієї Правобережної України залишається актуальним в історичній науці.

Рекрутчина мала надзвичайно негативний вплив на життя всіх станів суспільства Правобережної України. Специфікою внутрішньої політики імперської Росії було доволі своєрідне ставлення до євреїв. В російських урядових колах єврейський народ через його етнокультурну специфіку розглядався не лише як окремий етнос, а й як окремий соціальний стан, що відрізнявся своїм укладом життя від традиційних для Росії суспільних станів.

З моменту запровадження в 1794 р. у Правобережжі рекрутської повинності єврейське населення її виконувало тільки грошми, сплачуючи підчас рекрутських наборів певну суму грошей з кожної громади. Указом від 7 вересня 1794 р. уряд звільнив євреїв від військової повинності. У зв'язку з тим, що питання ні законодавчо, ні нормативно не було унормовано, євреї погано забезпечували рекрутські грошові збори, про що свідчать неодноразові обговорення цієї проблеми в міських магістратах [12]. Однак чіткої регламентації того, яких категорій таке звільнення стосувалося, в узаконенні не було. Новим указом від 21 січня 1796 р. самодержавство наголосило, що така норма стосувалася єврейських купців і міщан. Насправді із середовища євреїв, у тому числі селян, рекрутів не брали. Вони сплачували лише встановлену грошову подат. Цими та іншими заходами російський уряд намагався інтегрувати євреїв у стани імперії, але ніяких норм, котрі б стосувалися їх рекрутської повинності аж до 1827 р. в імперському законодавстві не з'явилося. Загалом, для законодавства щодо рекрутства проявилось дві основні тенденції. По-перше, євреї, як і раніше розглядалися як єдине ціле, як особлива група і виключення щодо цієї повинності стосувалися всіх. По-друге, власті не залишали спроб відрегулювати статус євреїв у суспільстві, чітко визначивши їх як державні, так і земські повинності [13].

Після обнародування в серпні 1827 р. указу Миколи I про введення рекрутської повинності для євреїв [14]

та внесення відповідних змін до рекрутського статуту [15] розпочалась нова епоха щодо її виконання єврейським населенням Правобережної України. З тих пір євреї підлягали виконанню рекрутської повинності нарівні з іншими податними станами. Проте насправді рівність у виконанні повинності, задекларована в цьому документі, мала місце лише на папері.

Перед кожним набором військове відомство призначало необхідну кількість рекрутів з кожної громади, але не цікавилось, хто саме піде в армію. Це вирішували органи єврейського самоуправління – кагали, які відповідали перед властями за своєчасну поставку потрібної кількості бранців. Перед кагальними старостами щоразу поставали питання: кого віддавати до війська. Як і в українських громадах, першими по черзі в рекрути ставились найменш корисні або беззахисні її члени: особи, неспроможні сплачувати податки, діти з багатодітних родин, неодружені та неугодні. У перші роки після запровадження рекрутської повинності для євреїв, чітких, фіксованих рекрутських списків у їхніх громадах не існувало. Тому старшина кагалу міг помститися своєму кривднику, вільнодумцю чи порушнику порядку і здати його в солдати.

Це свідчить про те, що кагали використовували рекрутчину як механізм придушення будь-якого незадоволення та протесту всередині громад. Регулярні набори давали можливість старостам швидко позбуватися людей сумнівної поведінки і стали своєрідним засобом захисту єврейських громад від впливів ззовні.

Із введенням рекрутської повинності для єврейського населення, у його громадах загострилися протиріччя між заможними та бідними їх представниками. Багатії могли без будь-яких труднощів пожертвувати великі гроші на потреби кагалу і замість їх синів поза чергою забирали рекрутів із бідних сімей. Порушуючи закон, у рекрути часом здавали єдиного сина в сім'ї, а іноді, щоб виконати норму набору, підкупляли військове начальство і відправляли в армію хворих і калік [1, с.55].

Відправка до війська єврейських рекрутів ставала трагедією як для них самих, так і для їх сімей. Багато хто з них у вісімнадцять років мали уже сім'ї і дітей, яких повинні були утримувати і без того бідні громади, а тому в солдати намагалися віддати малолітніх, замість тих, хто міг самостійно утримувати свою сім'ю.

У 1834 р. поширились чутки, начебто незабаром євреям заборонять ранні шлюби, збільшать набір серед неодружених, але звільнять від рекрутських наборів тих, хто вже встиг одружитися. Щоб захистити дітей від солдатчини, в єврейських громадах почали терміново одружувати десяти-дванадцятирічних хлопчиків на дівчатках такого ж віку. В результаті рекрутчина «посприяла» появі тисяч молодих пар, яких чекала доля солдатських сімей [17]. Водночас страх перед рекрутчиною сприяв росту в середині громади озлобленості та підозрливості, а інколи досягав небачених масштабів. Відомі два випадки, коли укладання рекрутських списків призводило до вбивств.

У той час серед євреїв з'явилися так звані «мосери» – донощики, які за гроші або з помсти повідомляли

владам про тих, хто не був записаний у книгах кагалу, а тому наче й не існував для військових властей. Цих «мосерів» часто били, а інколи і вбивали. Саме так сталося в 1836 р. у м-ку Дунаївці Подільської губернії, де приховали від призиву здібних учнів – «ієшів». Два «мосери» – Оксман і Шварцман шантажували кагалну верхівку і вимагали грошей, погрожуючи видати учнів губернським властям. І тоді єврейський суд неподалік від Дунаєвця на чолі з раввином Михелем прийняв рішення стратити донощиків. На це, начебто, отримали згоду цадика реббе Ізраєля з Ружина. Одного з донощиків убили, а його тіло спалили у лазні. Інший «мосер» намагався втекти в місто і повідомити про все властям, але його наздогнали і вбили [17; 1, с.57]. Ружинський цадик просидів у в'язниці майже два роки і був відпущений через недостатність доказів, а заарештованого реббе Міхеля євреї відбили у конвою по дорозі до в'язниці, і він утік за кордон. На лаву підсудних потрапило 80 осіб. Військовий суд виніс вирок: відправити головних винуватців на каторжні роботи до Сибіру і багатьох покарати шпіцрутенами крізь стрій у п'ятсот осіб по два, три і навіть по чотири рази, що було рівнозначно смертній карі. Вирок суду підписав особисто Микола І. Близько 30 осіб не витримали покарання і померли під час екзекуції [17].

Розслідування у цій справі стало показовим процесом не лише над єврейською громадою, яка переступила закон. Детальніше з'ясовуючи обставини початкового етапу розслідування, судові інстанції виявили низку порушень та упущень в діях посадових осіб, яким було доручено розслідування цієї справи. За виявлені факти хабарництва два посадовці місцевої адміністрації були піддані військовому суду [18].

Дана історія, отримавши непередбачуваний розвиток, показала, що каральна військово-поліційна система самодержавства тримала у страху та покорі не тільки найнижчі стани суспільства, на які був покладений обов'язок поставляти рекрутів для армії, виконувати на її користь різноманітні повинності й при цьому неухильно дотримуватись законів, а навіть представників державного апарату, які забезпечували інтереси держави в ході рекрутських наборів.

Схожа ситуація склалася під час рекрутського набору і на Волині. У «Заславській справі» підозра впала на мешканців міста Заславля: їх звинуватили в тому, що вони, начебто, втопили кагального, бо той включив хасидів у списки першочергових рекрутів [1, с.57].

Ці та інші факти ще раз підтверджують, що рекрутчина стала причиною страху, який доводив євреїв часом до таких засобів, як донос на всю громаду і сплановане вбивство, і мала негативний вплив на єврейські громади Правобережної України.

Список використаних джерел:

1. Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии: 1827-1914. Москва: Новое литературное обозрение, 2003. 556 с.
2. Трофімук Т. М. Законодавча база виконання рекрутської повинності єврейським населенням Волинської губернії наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки*. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. № 22. С. 32-37; Трофімук-Кирилова Т. М. Найм «добровольців» як спосіб ухилення єврейських громад від виконання рекрутської повинності (за матеріалами Волинської губернії). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: О. Зень, 2014. Вип. 25. С. 135-138; Ї ж. Наслідки виконання рекрутської повинності для єврейських громад Волинської губернії. *Красназнавство*. 2015. № 3/4. С. 81-88.
3. Беренштейн О. Б. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій

половині XIX століття (за матеріалами Правобережної України): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.07. Історія науки і техніки. Київ, 1995. 20 с.

4. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: інкорпорація до складу Російської імперії: дис. ... доктора іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України. Кам'янець-Подільський, 2013. 587 с.; Філінюк А. Г., Сидорук С. А. Вплив церковно-релігійного чинника на особливості виконання рекрутської повинності населенням Поділля. *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». С. 230-244; Філінюк А. Г., Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: суспільно-політичний, соціально-становий і демографічний аспекти: сучасний дискурс. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 316 с.
5. Мацко Н. С. Військова політика Російської імперії на Правобережній Україні (1792–1874 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Тернопіль, 2012. 20 с.
6. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.). Кам'янець-Подільський: Видавель ФОР Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.
7. Слободянюк П. Я. Єврейські общини Правобережної України: наукове історико-етнологічне видання. Хмельницький: Б. в., 2005. 409 с.
8. Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні (1794–1874 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Кам'янець-Подільський, 2010. 255 с.
9. Иванов Ф. Н. Рекрутская повинность на Европейском Севере России в 1831–1874 годах (по материалам Архангельской, Вологодской и Олонецкой губерний): монография. Москва: Изд-во «Перо», 2016. 212 с.
10. Щербинин П. П. Историко-правовые аспекты рекрутской повинности: современные подходы к изучению проблемы (90-е гг. XX в. – начало XXI в.). *Вестник Тамбовского ун-та. Серия: Гуманитарные науки*. 2009. Вып. 3 (71). С. 255-258.
11. Кормина Ж. В. Рекрутский обряд: структура и семантика: автореф. дисс. ... канд. культурологии: спец. 24.00.021 – Культурология. Москва, 2000. 21 с.
12. Державний архів Хмельницької області. Ф. 29. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 12-14.
13. Клиер Дж. Д. Россия собирает своих евреев: Происхождение еврейского вопроса в России: 1772-1825. Москва; Иерусалим: Гешарим: Мосты культуры, 2000. С. 144-145.
14. Про залучення євреїв до виконання натуральної рекрутської повинності, з відміною грошового збору, що її заміняв Іменний [указ] даний Сенату. 1827. Серпня 26. *ПЗЗРІ*. Санкт-Петербург, 1832. Зібрання 2. Т. II. № 1329. С. 727.
15. Статут рекрутської повинності й військової служби євреїв. 1827. Серпня 26. *ПЗЗРІ*. Санкт-Петербург, 1832. Зібрання 2. Т. II. № 1330. С. 727-741.
16. Петровский-Штерн Й. Вказ. праця. С. 55.
17. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев. URL: http://www.chassidus.ru/library/history/kandel/2_7.htm (дата звернення 20.01.2022)
18. Державний архів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 2д. Спр. 221. Арк. 2-6.

The article analyses some aspects of the impact of conscription by the Jewish population of the Right Bank of Ukraine, in particular its detrimental impact on the way of life of Jewish communities in the region. The author focuses on examples of social differentiation in kagal communities and its manifestations in determining candidates for recruits during recruitment. Manifestations of deviation

among Jewish communities are also analyzed, which is explained by the author as a desire to avoid injustice in the recruitment, and efforts to preserve the ethno-religious identity of communities. Recruitment is also seen as a

penitentiary used by the kagals to eliminate "inconvenient" members of the communities concerned.

Key words: recruits, Jews, Right Bank Ukraine, community.

Отримано: 20.02.2022

УДК 94:[32.019.5:335(470)

В. Б. Стецюк, кандидат історичних наук, доцент

MAGIC LANTERN AND IMPERIAL SOLDIERS: FROM THE LIFE OF THE PROVINCIAL GARRISONS OF THE RUSSIAN ARMY IN LATER IMPERIAL TIME

У статті проаналізовано використання у пропагандистській роботі зі солдатами царської армії перших зразків проєкторної техніки – «магічних ліхтарів» («гманних картинок»).

Ключові слова: російська армія, пропаганда, «магічний ліхтар».

The second half of the XIX – the beginning of the XX centuries – a very controversial period in the history of the Russian Empire. In the 1860-1870s, the so-called «Great Reforms» took place in the country – a series of reforms carried out at the initiative of Tsar Alexander II and his entourage. Separately, it is worth dwelling on military reforms of 1860th-1870th, during which recruitment kits, during which landowners and peasant communities could decide to surrender as soldiers, were replaced by universal omnibus military service. Also, there was a reduction in the line of service from 25 to 7 years. The old officer corps, in the acquisition of which the nobles had a significant advantage, were replaced by new officers who received a full-fledged military education in military schools.

Changes in the composition of the army made urgent the issue of modernizing the system of training and education of soldiers. Previously, a soldier who had been drafted into the army for 25 years passed into the possession of the military department and joined the military estate, moving away as a civilian population. A sharp reduction in the line of service made me think about how to tell illiterate soldiers, many of whom had never left their native village before being drafted into the army, about the history of the country, the history of their regiment, etc.

A huge step forward in conducting educational and propaganda work with soldiers was made after the appearance and gradual spread of magic lanterns, which made it possible to make conversations with soldiers more imaginative and expressive.

The first cases of military use of a magic lantern known to us from the press were recorded in 1893. On the empress's birthday, November 14, 1893, in the Irkutsk Reserve Battalion, readings for soldiers «with foggy pictures» began. Reading «loud, slow and expressive, closer to the story, with a stop and explanation when a new picture appears on the screen» [3, c.80].

On the same days, readings were recorded with a magic lantern in Dubno. For example, on November 14, for soldiers of the 41st Selenginsky Infantry Regiment, lieutenant (*poruchik*) Khrapal read a message about the events of the war with Turkey in 1877-1878: the capture of Plevna, Bayazet and the surrender of the Osman Pasha army. The same message was read on November 22 [2, c.53].

It is worth noting that press notes about reading with a magic lantern contained suggestions for the further use of such a technique. So, in correspondence from Irkutsk, techniques for using the flashlight invented by officers were noted. Since the lantern located in front of the audience partially covered the image, the officers «arranged a table with a special design, thanks to which the lantern, being in an inclined position, gives an image at the very top edge of the screen, and, being almost near the ceiling, the picture is visible to the whole audience» [3, c.80].

One of the eyewitnesses of the readings in Dubno offered the following improvements when reading with the help of a magic lantern: «It is advisable that the foggy pictures be lighter on these readings, otherwise the back listeners do not see them well, the topics for each reading would be chosen as short as possible, or the impression that comes from reading loses its strength and benefit from the fatigue that our soldier suffers as a person who is not used to long mental activity. It would also be nice if between the departments of reading played regimental music, which, no doubt, would be a good rest from a certain mental strain» [2, c.53].

It is worth noting that readings with a magic lantern were arranged in shelves located in different cities in terms of population and level of development. In 1895, in the 145th Novocherkassk Infantry Regiment, stationed in the capital of the empire, it was decided to organize various recreational activities for the soldiers during the winter. So, during the celebration of Christmas, Christmas trees were arranged in all companies of the regiment, which the soldiers had never seen in their village. Also, performances, clown performances, family dance evenings for non-commissioned officers were arranged. In addition, the officers conducted several readings with vague pictures, the theme of which was stories from the life of Russian commanders and episodes from past military campaigns – the battle of Sevastopol in 1853-1854, the Russian-Turkish war of 1877-1878 [7, c.513].

But the most important use of a military flashlight was for small garrisons located in remote areas. In 1896, Turin County Military Commander (*uyezdnyy voinskiy nachal'nik*) Lieutenant Colonel I.L. Skursky wrote a magic lantern and pictures on various topics (military affairs, events of biblical history, natural phenomena). To understand the meaning of the magic lantern in the organization of leisure of soldiers, one must take into account that Turinsk at that time was a small town in which they lived approximately 3200 people (only 4-5 percent of the population were literate).

The small escort team under the district military commander did not have any opportunities for cultural recreation, so the organization of the readings made it possible to qualitatively change the pastime of the soldiers. As the local press wrote, «thanks to frequent readings arranged with lower ranks ... the level of mental and moral development between the soldiers has increased significantly» [1, c.4].

At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, reading with a magic lantern became a typical attribute of a soldier's life, at least in numerous garrisons of big cities. When the soldiers club of the Warsaw Fortress opened in October 1899, a table with a magic lantern was installed in it, to which there were paintings with scenes from the Bible, Russian history and military life [6, c.41].

In the 176th Perevolochensky Infantry Regiment, which was located in the Zvenigorodka (small town of Kyiv

Province), in the winter of 1899-1900, readings with foggy pictures were read not only for soldiers, but also for officer children, before whom he spoke on Christmas Eve with a story about Christmas regimental priest Vasily Zenkovsky [4, c.114]. It is especially interesting that during the New Year holidays officers of the Perevolochnensky Regiment arranged performances with foggy pictures for the townspeople in the hall of the city council. An entrance fee of 5 kopeyka (1/100 of Russian ruble) was installed (seating – 10 kopeyka), the collected money, it was decided to send to charity. Despite the set fee, the hall could not accommodate all comers and many of them had to refuse. The fact that many soldiers paid 5 kopeyka each second time to see the paintings they saw, testifies to the interest in the spectacle. Impressed by this effect, the officers of the regiment decided to stage a number of vague paintings with explanatory reading.

Obviously, the practice of conducting educational events with the help of a magic lantern in the Perevolochnensky regiment has become traditional. So, during the Christmas and New Year holidays in the winter of 1900-1901, the soldiers again «showed pictures through the light of the lamp», accompanied by the reading of officers. As an eyewitness noted, the desire of the soldiers to attend such readings was so great that they even had to enter the line [5, c.138].

The peak of the use of magic lanterns in army units occurred in the last decade before the First World War, when cinema already replaced them in the civilian environment. This is explained by the fact that after the defeat in the war with Japan of 1904-1905 and the revolution of 1905-1907, the imperial authorities began to pay much attention to the education of the patriotic feelings of their subjects. One of the tools of such educational work was the celebration of various jubilees reminiscent of past victories of the Russian Empire. In 1909, the bicentennial of the Battle of Poltava was celebrated, and in 1912, with incredible pomp throughout the empire, they celebrated the centenary of Napoleon's expulsion from Russia. The celebrations took place on an extremely large scale – for example, about

100 000 people led by the imperial family took part in the events dedicated to the centenary of the Battle of Borodino.

In provincial garrisons, in addition to solemn services and parades, readings using the «magic lantern» were very often held. For example, in Proskurov, by order of the Commander of the garrison, General N. Orlov, readings were held on the history of the 1812 war [8, c.114-115].

The last imperial anniversary, during which the soldiers of the Russian army actively conducted conversations using the magic lantern, was the celebration of the centenary of the Romanov dynasty, which was to demonstrate the strength of the ruling dynasty and the support of its subjects. A year later, the Great War and Revolution put an end to both the Russian Empire and its army.

Список використаних джерел:

1. Заметки. *Степной край*. 1896. 21 апреля. С. 4.
2. Корреспонденции «Разведчика». Дубно. *Разведчик*. 1893. № 119. С. 53.
3. Корреспонденции «Разведчика». Иркутск. *Разведчик*. 1894. № 172. С. 80.
4. Корреспонденции «Разведчика». Звенигородка. *Разведчик*. 1900. № 484. С. 114.
5. Корреспонденции «Разведчика». Звенигородка. *Разведчик*. 1901. № 538. С. 138.
6. Корреспонденции «Разведчика». Крепость Варшава. *Разведчик*. 1900. № 482. С. 41.
7. Корреспонденции «Разведчика». Петербург. *Разведчик*. 1896. № 295-296. С. 513.
8. Порядок торжественного празднования в г. Проскурове 100-летия Отечественной войны 1812 года. *Военно-исторический вестник*. 1912. № 4. С. 114-115.

The article analyses the use of the first samples of projector equipment in propaganda work with the soldiers of the tsarist army – «magic lanterns» («dark pictures»).

Key words: Russian army, propaganda, «magic lantern».

Отримано: 22.02.2022

УДК 37.013.42

Т. В. Сулятицька, кандидат філософських наук, доцент

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА ОСВІТА

Висвітлюються основні моменти мультикультурної освіти, мультикультуралізму та проаналізовано його зв'язки з культурним розмаїттям, мультикультурністю та освітою. Показано, що мультикультурна освіта сьогодні намагається створити свідому особистість з глобальним поглядом на життя яка, в свою чергу, сприятиме культурному різноманіттю, расовій злагодженості та соціальній рівності. Доведено, що мультикультурна освіта буде більш успішною, якщо базуватиметься на принципах толерантності та мультикультуралізму.

Ключові слова: мультикультурність, освіта, виховання, молодь, толерантність, повага.

В сучасному світі невід'ємною частиною культурної спільноти, в якій міжкультурний діалог повинен відігравати важливу роль як у виховному так і в освітньому процесі, постає мультикультурна освіта. Саме остання, як підхід до викладання та навчання, базується на демократичних цінностях, що утворюють культурний плюралізм у взаємозалежному світі, допоможе досягти поставленого завдання.

Інтерес вищої школи до полікультурного та поліетнічного утворення, що посилюється з кожним днем, обумовлений необхідністю міжнаціонального діалогу та співпраці, посиленням руху расових та етнічних меншин, які виборюють собі право у мультикультурному суспільстві. Модернізаційні процеси, що відбуваються в освіті, повинні відповісти на виклики сучасного полікультурного суспільства, спрямовуючи свою увагу на потреби виховання основ міжкультурної взаємодії учасників освітнього процесу усіх рівнів.

Сьогодні вже стало нормою не лише науково-практична діяльність (участь у міжнародних конференціях, круглих столах), а й навчання, стажування та підвищення кваліфікації (програма академічної мобільності як для здобувачів так і для професорсько-викладацького складу), багатосторонні освітні програми з іноземними вузами, що надасть можливість отримання декількох дипломів, культурний діалог, міжнародний досвід набуття нових професійних навичок.

Виховання та навчання молоді в дусі усвідомлення та прийняття інших культур, готовність до міжкультурного діалогу стимулюються політикою впливових міжнародних організацій, зокрема у Доповіді міжнародної освіти ЮНЕСКО проголошено, що виховання та навчання повинні сприяти тому, щоб «з одного боку людина усвідомила свої корені і тим самим могла визначити місце яке вона займає в сучасному світі, а з іншого – прищепити їй повагу до інших культур» [9, с.52].

У країнах, що розвиваються, для досягнення даного завдання розроблено освітні програми та проекти: «Центр мультикультурних досліджень» (Австралія); «Центр мультикультурної освіти Університету штату Вашингтон» (Сіетл Північна Америка); «Дослідницький центр мультикультурної освіти Університету штату Колорадо»; «Освіта Америки XXI століття»; «Національний навчальний план» (Велика Британія); «Освіта майбутнього» (Франція); «Модель освіти XXI століття» (Японія); Методичний семінар «Мультикультурна освіта: досвід США та його інтеграції в українському контексті» (Україна).

Аналізуючи дослідження та публікації щодо мультикультурної освіти й виховання в європейському просторі, можна зазначити, що дана проблематика впродовж останніх років викликає значний інтерес у науковців [11, с.118]. Одними із перших держав, що визначили правомірність мультикультурної освіти на початку 1970-х рр. були США, Канада та Австралія. Мультикультурна освіта як наукова проблема розглядається в працях як зарубіжних К. Беннета (2003) [4], Дж. Бенкса та К. Бенкса (2010) [2], А. Діксона (2004) [1] так і українських Я. Гулецької [7], О. Гуренко [6], Л. Султанова та Т. Шахрай [12] дослідників.

У міжнародній енциклопедії освіти поняття «мультикультурна освіта» трактується як «педагогічний процес в якому репрезентуються дві або більше культур, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або етнічною ознаками» [8, с.273].

Саме мультикультурна освіта сприяє засвоєнню знань про культури, традиції, цінності представників різних народностей. Завдяки мультикультурній освіті звертається увага на необхідності виховання, толерантного ставлення, у тих хто навчається до носіїв інших культур.

Сьогодні світ все більше стає взаємопов'язаним, транснаціональним, середовищем в якому зникають кордони, інформація поширюється з миттєвою швидкістю за допомогою сучасних засобів комунікації, які створили для спілкування людей різних релігій та світоглядів усі умови та можливості. Кожен з учасників міжкультурної взаємодії може реалізувати особистісний потенціал і, звичайно, що певною мірою, цей процес залежить і від освіти, її готовності до діалогу, до пошуку шляхів поваги та визнання Іншого як рівного.

Сучасні соціокультурні виклики зумовлюють необхідність ставитись до всіх людей, не залежно від етнічних, расових, національних особливостей, з повагою та справедливістю. Мультикультуралізм в освіті орієнтує нас на визнання соціальності Іншого та його права на самореалізацію, він спрямований на всебічне реформування освітньої системи, орієнтованої на забезпечення соціальної справедливості для всього суспільства, включаючи маргінальні групи; здійснення критичного аналізу систем влади та привілеїв; усунення освітньої нерівності та підвищення якості освіти для усіх учасників навчального процесу незважаючи на релігію, сексуальну орієнтацію та фізичні можливості. Мультикультуралізм існує там і тоді, коли люди приймають і заохочують до процвітання множинність культур в суспільстві, адже саме мультикультурність і сприяє взаємовідношенням між носіями різних культур.

Для країн, що мають на меті впровадження концепції мультикультурної освіти, науковий інтерес становлять принципи мультикультурної освіти, розроблені Дж. Бенксом [3]. На думку дослідника провідними принципами мультикультурної освіти слугують такі провідні положення:

- мультикультурну освіту слід розглядати як процес;
- перш ніж розпочинати реалізацію мультикультурної освіти, необхідно домогтись усвідомлення учасниками цього процесу своєї етнічної ідентичності;

- полікультурний підхід до організації навчання має охоплювати всю його організацію;
- у кожному суспільстві має функціонувати свій варіант мультикультурної освіти, що відображатиме його специфіку;
- реалізації мети і завдань мультикультурної освіти має передувати спеціальна підготовка як вчителів, так і батьків;
- впровадження мультикультурної освіти не має обмежуватися певними часовими рамками;
- ідея мультикультурної освіти має знаходити всебічне відображення у змісті навчальних програм [3, с.9-10].

Сьогодні мультикультурна освіта тлумачиться як соціально-політична модель взаємодії, що має на меті становлення соціальної справедливості, поваги та порозуміння. В багатьох закладах вищої освіти як закордонних так і вітчизняних здобувачам освітніх рівнів «магістр» та «аспірант», замість звичної форми іспиту, який зазвичай відбувається у формі розмови між студентом та екзаменатором, пропонують поставити п'єсу, зняти невеличкий відеосюжет, розробити цікавий на їх погляд спецкурс. Не менш важливим є факт залучення студентської спільноти до навчального процесу, що сприяє перерозподілу влади в академічному та інших контекстах. Цінність мультикультурності та мультикультурної світи, включаючи й критику всіх форм домінування, акцент на неупередженості та прагнення до інтеграції теорії і практики сформували підхід до системи викладання, який перетворює аудиторію на інтерактивне навчальне середовище, що інтелектуально та емоційно залучає всіх учасників освітнього процесу [12, с.172-173].

На думку американської дослідниці М. Гібсон [5, с.94-120], для реалізації впровадження мультикультурної освіти в процес професійної підготовки майбутніх фахівців необхідно дотримуватися наступних підходів:

- ✓ Виховання культурного розмаїття. Мета мультикультурної освіти полягає у вирівнюванні освітніх можливостей для студентів з різних культурних осередків.
- ✓ Виховання толерантного ставлення до інших культур, суть якого полягає у формуванні в студентів шанобливого ставлення до інших культур, толерантного ставлення до права студентів бути різними у своїх етнокультурних особливостях.
- ✓ Виховання культурного плюралізму, мета якого полягає у збереженні і розвитку в суспільстві полікультурного плюралізму.
- ✓ Міжкультурне виховання Гібсон [5, с.2].

Мультикультурна освіта є вагомим чинником демократизації нашого суспільства і цілі її тісно пов'язані з політикою та ідеологією мультикультурного суспільства.

Національна асоціація мультикультурної освіти визнає останню як філософське поняття, фундаментом якого є ідеали свободи, братерства, людської гідності та справедливості. Слід наголосити, що одним із факторів мультикультурної освіти має стати бажання дотримуватися соціальної рівності.

Досить часто мультикультурна освіта асоціюється з толерантністю. Толерантність як один із принципів мультикультурності передбачає на налаштування на розуміння та діалог з Іншим, визнання і повагу їхніх прав та відмінностей. Толерантність в своїй основі – це процес збагачення новим культурним надбанням, соціальним досвідом [11, с.110]. Толерантність розуміється як повага та визнання стилів життя і вірувань, що різняться з нашими особистими. На практиці ж, толерантність виявляється у вигляді відчуженої терпимості, а не приймаючої співучасті. Одна із засновників мультикультурної освіти Соня Ньето зазначає, що толерантність виступає лише першим рівнем підтримки мультикультурної освіти. Наступними повинні стати такі як: прийняття, повага, ствердження, солідарність та критика.

Як відмічає Ірина Предборська: «Толерантність – це передусім морально-етичне і комунікативне, що визначає принцип взаємодії представників різних культур в освітньому просторі» [12, с.177], адже саме на мультикультурну освіту покладається важливе завдання, навчити людей жити разом.

Отже, підбиваючи підсумки, варто підкреслити, що для налагодження міжкультурного діалогу необхідною умовою в сьогоденні постає впровадження мультикультурної освіти, яка набуває в сучасному світі обрисів провідної концепції єднання світових культур, невпинного пошуку способів їх реалізації, адже перш за все ця освіта має бути спрямована на покращення умов навчання та успіху усіх здобувачів. Так як учасники освітнього процесу навчаються і думають під впливом власної культурної самобутності, мультикультурна освіта передбачає, що на перший план мають вийти освітні підходи розроблені на основі виховання та цінування як власної культури так і культури Іншого. Сьогодні як ніколи необхідний пошук нових форм комунікації, розвиток здатності до діалогу, уміння бачити та приймати відмінності, шукати загальнокультурні позиції, адже мультикультурна освіта стає могутнім інструментом створення сприятливого демократичного і гуманістичного соціального клімату, засобом гармонізації відносин представників різних цивілізацій та культур [11, с.118].

Список використаних джерел:

1. Ameny-Dixon G. M. (2004) Why multicultural Education Is More Important in Higher Education Now than Ever: A Global Perspective. <http://www.nationalforum.com/Electronic%20Journal%20Volumes/Ameny-Dixon.%20Gloria%20M.%20Why%20Multicultural%20Education%20is%20More%20Important%20in%20Higher%20Education%20Now%20than%20Ever.pdf>
2. Banks J., & Benks C. (2010) Multicultural education: Issues and perspectives (7 th ed.). Wiley.
3. Banks J. A. Teaching ethnic studies: Concepts and strategies. Washington, DC: National Council for the Social Studies, 1973. 232 p.
4. Bennett C. I. (2003) Comprehensive multicultural education: Theory and practice. Pearson Education.
5. Gibson A. Approaches to multicultural education the United States: Some concept and assumption. *Anthropology and Education Quarterly*. Vol. 15. № 1. Special Anniversary Issue: Highlights from the past. 1984. P. 94–120.
6. Гуренко О. І. Полікультурна освіта в Україні: до сутності поняття. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету: Педагогічні науки*. 2009. № 1. С. 95-103.
7. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта сучасної молоді в університетах США: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 262 с.
8. International Dictionary of Education. Vol. 7. Oxford, 1994. 3963 p.
9. Освіта – прихований скарб: доповіді міжнародної конференції за освітою для XXI століття, представлений ЮНЕСКО. Париж: ЮНЕСКО, 1997. 52 с.
10. Султанова Л. Ю., Шахрай Т. О. Полікультурна освіта у контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога: монографія. Кіровоград: Умекс-ЛТД, 2014. 212 с.
11. Сулятицька Т. В. Міжкультурна взаємодія в інформаційному суспільстві: комунікативний аспект: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. 168 с.
12. Філософія освіти. 2013. №2 (13). Методологічний семінар «Мультикультурна освіта: досвід США та його інтерпретації в українському контексті». <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/view/445>

Highlights of multicultural education, multiculturalism and its links to cultural diversity, multiculturalism and education are highlighted. It is shown that multicultural education today seeks to create a conscious personality with a global outlook on life which, in turn, will promote cultural diversity, racial cohesion and social equality. It has been proven that multicultural education will be more successful if it is based on the principles of tolerance and multiculturalism.

Key words: multiculturalism, education, upbringing, youth, tolerance, respect.

Отримано: 20.02.2022

УДК 311.3(477)«18»

С. В. Трубочанінов, кандидат історичних наук, доцент

ОКРЕСЛЕННЯ «КАРПАТСЬКОГО ПРОСТОРУ» В ПОСІБНИКАХ З ГЕОГРАФІЇ ТА СТАТИСТИКИ К. АРСЕНЬЄВА (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Костянтин Арсен'єв – один із найбільш відомих авторів посібників з географії та статистики у Російській імперії в першій половині ХІХ ст. На відміну від інших відомих географів і статистиків він виділяв заселені українцями території у складі монархії Романових в окремий макрорегіон – «Карпатський простір».

Ключові слова: К. Арсен'єв, географія та статистика України, макрорегіон, «Карпатський простір».

Одним із перших серед науковців спробу наукового районування Російської імперії здійснив син простого сільського священика із Костромської губернії Костянтин Арсен'єв (1789–1865), який у першій половині ХІХ ст. був одним із найвідоміших російських географів і статистиків. Про значення його праць та робіт тогочасних статистиків для окреслення українських теренів монархії Романових вказано у нашому монографічному дослідженні [10].

У лютому 1818 р. цензура надала дозвіл К. Арсен'єву на видання його посібника «Коротка загальна географія». Ця праця користувалася популярністю близько трьох десятиліть та витримала 20 видань. Нами опрацьовано перше (1818), третє (1823), четверте (1827), восьме (1833) та чотирнадцяте (1839) видання. Впадає в очі, що у різних виданнях спостерігаються не просто

уточнення й невеликі доповнення у вигляді нового матеріалу, але й достатньо значні концептуальні відмінності, що пов'язано зі зміною наукових пріоритетів і світоглядних орієнтирів автора.

У першому, третьому і четвертому виданнях йшлося про географічну характеристику окремих «просторів» – десяти визначених К. Арсен'євим регіонів, кожен із яких поєднував декілька губерній зі схожим кліматом, ґрунтами, природними ресурсами і виробництвом. За словами автора, ці простори були абсолютно відмінні один від одного в усіх відношеннях [3, с.152; 4, с.225; 5, с.210]. Вся територія Наддніпрянської України була віднесена вченим до Карпатського простору. Загальна характеристика цього регіону в першому виданні була наступною: «Тут знаходяться губернії, що лежать на узгір'ях Карпатських гір, а саме: Чернігівська, Київська, Полтав-

ська, Слобідсько-Українська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська, Волинська і Кам'янець-Подільська, також Бессарабія. Чорний шар землі переривається в багатьох місцях солоними і піщаними степами, чудові пасовища, зрошені річками, різноманітність в продуктах природи, зручні шляхи для зовнішніх сухопутних і морських сполучень – ось відмінна властивість цього простору! Взагалі північна частина цього простору набагато родючіша, ніж південна. Жителі суть малоросіяни, татари, греки, поляки, жиди і власне росіяни. Число їх сягає до 9 000 000. Землеробство, скотарство, вівчарство, фабрики і торгівля в хорошому стані» [3, с.157-158].

У третьому та четвертому виданнях до цієї характеристики було зроблено два доповнення: 1) в переліку губерній Карпатського простору з'явилася ще одна – Курська, яка зайняла своє місце після Полтавської; 2) до жителів краю, власне етнічних груп, додалися «колоністи». Відповідно було зроблено уточнення щодо чисельності населення: до 10.500.000 та до 12.200.000 [4, с.241; 5, с.225-226].

Після загального опису регіону йшов перелік найважливіших міст із короткими характеристиками: місто з пристанню і фортецею, з митницею та ін. У третьому й четвертому виданнях цей перелік було зроблено по губерніям. Характеристики окремих міст були значно розширені в історико-географічному сенсі. Так, при згадці про Овруч вказувалося, що біля нього загинув князь Олег у 977 р. Також у цьому ж повіті знаходилося колись головне місто деревлян Коростень, жителі якого були покарані княгинею Ольгою в 946 р. за вбивство її чоловіка. В одній із приміток зазначалося, що губернії Київська, Чернігівська і Полтавська називалися Малоросійськими [3, с.159-160; 4, с.242-248; 5, с.226-233].

У виданнях «Короткої загальної географії» в 1830-х рр. зазначалося, що за кліматом і якістю ґрунтів Російська імперія поділяється на десять просторів. Оскільки на перше місце було поставлено природні особливості, басейн Прип'яті було віднесено до Низинного простору. Територію Карпатського простору було визначено як землі від Пруту, Просни і Вісли на заході до Десни, Сули і Ворскли на сході. У той же час Південь України було віднесено до Степового простору, до якого були зараховані землі від устя Дністра через пониззя Дніпра і Дону, по берегах Чорного і Азовського морів, аж до Середньої Азії [6, с.144-145; 7, с.151-152].

Так званий топографічний опис (фактично перелік міст і визначних місць) у восьмому та чотирнадцятому виданнях робився відповідно до їхнього розташування на морях, озерах і річках. У зв'язку з цим міста Наддніпрянщини подавалися в переліках міст на річках басейнів Дону, Дніпра, Південного Бугу, Дністра та Дунаю, приморських міст на Азовському і Чорноморському узбережжях [6, с.176-181; 7, с.185-189]. Ця новація з'явилася внаслідок розробки ученим проблеми значення внутрішніх вод для розвитку Росії [1]. В одній своїй праці науковець поділив територію Російської імперії на 15 гідрографічних округів, чотири з яких охоплювали українські терени (Віслинський, Дністровський, Дніпровський та Донський) [2, № 1].

Інша відома праця К. Арсеньева, на видання якої він отримав дозвіл цензури теж у 1818 р., але пізніше «Короткої загальної географії», – «Начертання статистики Російської держави». Перша її частина («Про стан народу») побачила світ вже в 1818 р., друга частина («Про стан уряду») – в 1819 р. К. Арсеньев вказував, що в Російській імперії мешкало до 100 різних племен, що розмовляли 40 мовами. До «слов'янського племені» він відносив росіян, поляків, козаків і слов'янських поселенців у південних губерніях [8, ч.1, с.58].

З 1828 р. К. Арсеньев викладав історію та статистику спадкоємцеві престолу. Пізніше саме великому князеві

Олександрові Миколайовичу вчений присвятив свій новий твір зі статистики – «Статистичні нариси Росії» (1848) [9]. На час виходу цієї праці К. Арсеньев був дійсним членом Російської академії (1836) та академіком Санкт-Петербурзької АН (1841). До того ж, з 1835 р. він керував Статистичним відділенням при раді МВС.

Матеріал у четвертому й п'ятому розділах «Статистичних нарисів Росії» подавався за знайомими із «Короткої загальної географії» регіонами – просторами. Проте були відмінності. Так, К. Арсеньев наголошував, що Карпатський простір географічно відповідає Малоросії: «Складає пологі [схили] Карпатського хребта, що продовжується на схід у вигляді більш-менш помітних підвищень і пагорбів; відроги Карпат більш-менш виразно видно на досить далекій відстані з заходу на схід; вони продовжуються від меж Галичини через Дніпро до верхів'їв приток Дніпровських: Десни, Сули, Псла і Ворскли на північному сході, а на південному сході до верхів'їв різних річок, які належать до Донському басейну, а саме Оскол, Донець та ін., відтак у Карпатському просторі укладаються Малоросія у широкому її значенні та Україна» [9, с.181-182].

За твердженням ученого, Малоросія в широкому значенні поділялася Дніпром на дві половини. В західній частині, на правому березі Дніпра, знаходилися Київська, Волинська і Подільська губернії. Східна половина Малоросії включала губернії Чернігівську, Полтавську та Харківську. К. Арсеньев зазначив, що обидві половини Малоросії мали певні відмінності щодо клімату і якості ґрунтів. Особливо ж це стосувалося Харківської губернії [9, с.182, 185-186].

Учений також згадував хороніми Україна Російська та Польська Україна. Щодо першого слідувала однозначна вказівка – це Харківська губернія, або Слобідська Україна [9, с.186]. Стосовно Польської України, в контексті розповіді про облаштування губерній К. Арсеньевим зазначалося, що її було приєднано разом із Литвою і Курляндією до Російської імперії в останні роки царювання Катерини II. Тобто в даному випадку йшлося про всю Правобережну Україну. Пізніше, описуючи Карпатський простір, учений наголосив: Польська Україна – нинішня Київська губернія [9, с.132, 184-185].

Отже, аналізуючи географію і статистику Російської імперії, видатний російський статистик і географ першої половини XIX ст. К. Арсеньев виділяв окремі макрорегіон – Карпатський простір. Він вказував на головну рису цього простору – його розташування на узгір'ях Карпатських гір. На наш погляд, названа особливість макрорегіону була спробою вченого приховати те, що 10–11 губерній насправді були об'єднані ним не за природно-географічними характеристиками, а за переважаним етнічним складом його мешканців.

Список використаних джерел:

1. Арсеньев К. И. Гидрографическо-статистическое описание городов Российской империи, с показанием всех перемен, происшедших в составе и числе оных в течение двух веков, от начала XVII столетия и до ныне. *Журнал Министерства внутренних дел* (далі – *ЖМВД*). 1832. Ч. VI. № II. С. 8–30; № III. С. 5–28; № IV. С. 1–25; Ч. VII. № V. С. 1–27.
2. Арсеньев К. И. Гидрографическое обозрение России. *ЖМВД*. 1836. Ч. XIX. № I. С. 1–76; № II. С. 335–405; № III. С. 539–589.
3. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география. Санкт-Петербург: Медицин. тип., 1818. III, 325 с., 4 л. табл.
4. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география. Ч. I. 3-е изд., испр. и умнож. Санкт-Петербург: Тип. Импер. Акад. наук, 1823. IV, [2], 272 с.
5. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география. 4-е изд., испр. Санкт-Петербург: Тип. Карла Крайя, 1827. [4], VI, 393 с.

6. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география. 8-е изд., испр. Санкт-Петербург: Тип. А. Смирдина, 1833. [2], V, 275, XXXVII с.
7. Арсеньев К. И. Краткая всеобщая география. 14-е изд., испр. Санкт-Петербург: Тип. А. Смирдина, 1839. [2], V, 294, 43 с.
8. Арсеньев К. И. Начертание статистики Российского государства / сост. Главн. пед. ин-та адъюнкт-проф. Константином Арсеньевым. Ч. 1–2. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Воспитатель. дома, 1818–1819. Ч. 1: О состоянии народа. 1818. [5], XXIII, 245, [2] с.; Ч. 2: О состоянии правительства. 1819. [2], 286, [2] с.
9. Арсеньев К. И. Статистические очерки России. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1848. [10], 503 с.
10. Трубочанінов С. В. Конструювання національного простору: історико-географічні уявлення в українській науковій і суспільно-політичній думці 1830–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: Оіном, 2019. 480 с.

Konstantin Arsenyev was one of the most famous authors of textbooks on geography and statistics in the Russian Empire in the first half of the XIX century. Unlike other well-known geographers and statisticians, he singled out the territories which were inhabited by Ukrainians as part of the Romanov monarchy into a separate macroregion and called it «the Carpathian Space».

Key words: K. Arsenyev, geography and statistics of Ukraine, macroregion, «Carpathian space».

Отримано: 16.02.2022

УДК 94(477.4)«17/18»(081)

А. Г. Філінюк, доктор історичних наук, професор

РОСІЙСЬКА ЗЕМЕЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ І В ПЕРІОД МІЖ ПОДІЛАМИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті на основі джерел і літератури охарактеризовано шляхи та особливості формування російської земельної власності у Правобережній Україні напередодні та в період анексії Російською імперією.

Ключові слова: Правобережна Україна, експансія, земля, помістя, власність, купівля, привласнення.

Реалізацію імперсько-експансіоністських задумів з набуття власності у Правобережній Україні, що входила до складу Речі Посполитої, російське самодержавство розпочало задовго до її поділів. Системного характеру цей курс набув між поділами, дедалі більше концентруючи земельні масиви в руках російських високопосадовців без прямого залучення військової сили. Це дозволяло царизму перетворювати терени великого українського регіону «у важливу економіко-стратегічну базу на південному заході нових рубежів імперії» [13, с.193].

Аналіз літератури і джерел засвідчує, що наприкінці XVIII ст. чимало представників російської знаті старої і нової генерації прагнули набути власності та зміцнити своє станове положення шляхом включення до числа вільної польської шляхти [10, с.74]. З іншого боку, в такий спосіб закладався фундамент для формування «російського характеру краю». В період між поділами Речі Посполитої Катерина II по-насиллиницькому відбирала у власників і наділяла земельними помістями військових і цивільних службовців імперії за «усердную и ревностную службу». Щоправда, близько 80% із них були військовими.

Тоді основу державної власності в Речі Посполитій становила так звана «королівщина», прибутки від якої скеровувалися на державні потреби. Державні маєтки на пільгових умовах надавалися шляхтичам за заслуги перед державою. Частина маєтків роздавалася шляхті на ленному праві, відомому в усій Європі [5]. Такі помістя до другого поділу речі Посполитої не були предметом набуття власності росіянами. Це передусім стосувалося тих, які були в приватній власності. Зокрема, фаворит російської імператриці Г. Потьомкін спочатку в 1784 р. купив у Ф.-К. Любомирського Поберезький маєток [8, с.72], Смілу, а в 1787 р. – величезні маєтки на правому березі Дніпра [1, с.25, 76]. Скуповуючи помістя, він перетворювався в одного з найбільших землевласників республіки й набув право голосу в сеймі і статус одного з польських магнатів. Відтак, придбання помість у Правобережжі мало як господарсько-економічне значення, так і слугувало інструментом втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Фігура Г. Потьомкіна «об'єднувала в собі польського магната, малоросійського гетьмана і близького сподвижника (за деякими припущеннями – таємного чоловіка) російської государинні» [17, с. 516]. Ще на початку липня

1792 р., а Катерина II подарувала генералу від інфантерії Т. Тутолміну Торчинський маєток. На той час він вже мав маєтки в Брацлавському Поділлі – містечко Рашків і належні до нього села. Проте виявилось, що його спадковим господарем був вже згадуваний князь Любомирський. Оскільки його власник біскуп Нарушевич втік, залишивши свого управителя «вакантним», імператриця вирішила виправити ситуацію.

Вже в 1793 р. було проведено заміну приватної власності на державно-приватну й тим самим забезпечено контроль і зверхність російського самодержавства над господарсько-економічною сферою Правобережжя. Зокрема, всі королівські маєтності Речі Посполитої в регіоні «були перетворені в державні та подаровані або передані в оренду російським землевласникам. Завдяки конфіскованим помістям багаті військових і високопоставлених чиновників було нагороджено за військові та політичні заслуги перед імперією» [13, с.194]. Перші імператорські укази про земельні пожалування з нагоди закінчення російсько-турецької війни та підписання Ясського миру. Проте земельні пожалування не були реалізовані через непевну внутрішню і зовнішньополітичну ситуацію, яка змінилася на користь Росії після придушення повстання під керівництвом Т. Костюшка. 3 травня 1795 р. імператриця видала указ про секвестр маєтків осіб, причетних до повстання, який, фактично, вперше комплексно регулював земельні питання на приєднаних територіях [11, с.245, 246, 247, 248].

Значні маєтки і титул графа отримав М. Кречетников, Серед російських чиновників нерухомість у Правобережжі здобули М. Кутузов, Й. Ферзен, О. Безбородько, А. Марков, М. Новосельцев, М. Рєпнін, нащадки Г. Потьомкіна й П. Румянцев. Загалом 65 високопосадовцям було роздано 79550 душ селян. Конфіскацією та наданням земельних володінь російському дворянству уряд намагався послабити позиції польської шляхти на Правобережжі і тим самим не допустити до нових повстань. Протягом всього досліджуваного періоду російський уряд неодноразово наголошував місцевим адміністраціям саме на цьому аспекті їх діяльності. У вересні 1795 р., через рік після придушення повстання, генерал-губернатор направив у губернські правління рескрипт, який вимагав максимально увагу звернути на передачі земельних володінь царським чиновникам і генералам

[4, с.22; 12, с.166-167]. Поки Т. Тутолмін займався військовими діями, пов'язаними з поділами Речі Посполитої та повстанням під проводом Т. Костюшка, Катерини II не стало. Тому генерал став клопотатися про Торчинський маєток вже у 1798–1799 рр. Павло I своїм указом від 9 лютого 1798 р. подарував Торчинський маєток. І знову він зіткнувся з труднощами, пов'язаними з тим, що Торчин із 1540 р. володів магдебурзьким правом і мав статус міста [6, с.62, 63].

У період між другим поділами Речі Посполитої на Поділлі і Брацлавщині зокрема, генерал-майору І. Моркову було подароване Сальницьке староство; старшому раднику Трошинському – Вербецьке і Хребтіївське староства; старшому колезькому раднику А. Алтесті – Литинське староство; небожам князя Потьомкіна-Таврійського, графині О. Браницькій і графині К. Скавронській за заслуги їхнього дядька – Скальське староство; графу У. Ферзену – Просятківське староство; волинському губернатору Шереметьєву Ужицьке і Теремецьке староства, брацлавському губернатору Берхману – Маркушівське староство; надвірному раднику К. Лангу – Голенищівське староство над Збручем; колезькому асесору П. Четверікову – Цивківське староство; секунд-майору С. Кочергину – Горчинське староство; підполковнику А. Ставінському – Бакотське і Семаківське, графу Естергазі – Таборівське і Семаківське староства та ін. [7, арк.2].

Відразу ж після третього поділу Речі Посполитої виспалась черeda повелінь імператриці про передачу у володіння маршалам, генералам і полковникам земель у Правобережній Україні, зокрема фельдмаршалу П.О. Румянцеву-Задунайському (села Серебринці, Ілляшівці, Юрківці та Ізмійлівка), генералу, таємному раднику і члену колегії закордонних справ Російської імперії І. Маркову за указом імператриці від 18 серпня 1795 р. – Кам'янецьке і Летицьке староства [14, арк.3], у тому числі села Купавка, Ольчедаїв, реквізовані в польської поміщиці Косановської [15], полковнику Ставінському (с. Морозівка Зінківського повіту) [16]. Відомий дипломат, граф Морков отримав Довжок і Карвасари [10, с.1032].

Відразу після приєднання Правобережної України російські чиновники розпочали ревізію державних маєтків, перевірку шляхетських прав і документів, які б підтверджували володіння шляхтою тими чи іншими маєтками. Одночасно йшла перевірка шляхтичів на визнання їх у дворянському статусі, оскільки в Російській імперії лише дворяни мали право володіти маєтками з кріпаками. 19 квітня 1794 р. Катерина II підписала указ «Про взяття в секвестр та конфіскацію маєтків учасників повстання та прийняття інших заходів для запобігання заворушень у краї». Ним російський уряд фактично дав зрозуміти місцевій еліті, що до непокірних, крім військової сили, будуть застосовуватись й економічні санкції [2, с.13-14].

За військові заслуги при взятті варшавської Праги та інші «подвиги проти польських заколотників» за указом від 1 січня 1795 р. було призначено маєтності генералу-поручикові графу І. Ферзену в Острозькому ключі з секвестрованих у Т. Чацького, які генерал відмовився прийняти. 688 душ із конфіскованих у поручика Я. Павші отримав генерал-майор І. Поливанов. Привласнені самодержавством помістя отримали генерал-майор П. Ісаєв, генерал-поручик П. Коновніцин, генерал-майор Боровський, колезький радник П. Обресков, французький емігрант граф В. Естергазі та ін. [11, с.216, 218, 220, 222, 223-224, 249]. 18 серпня 1795 р. імператриця винагородила генерал-поручика М. Голенищева-Кутузова конфіскованим у житомирського судді А. Дубравського маєтком у складі містечка та 50 сіл у Радомишльському, Житомирському та Овруцькому повітах [3, с.10]. Значні маєтності були пожалувані генерал-майору І. Моркову, генерал-аншефу М. Салтикову, генерал-поручику Турчанінову, генерал-провіантмейстеру Ново-

сільцеву, дійсним таємним радникам і віце-канцлеру, графу Остерману та обер-гофмейстеру, графу Безбородьку, дійсному статському раднику С. Лашкарьому і статському раднику Д. Трошинському [9, с.213-214].

Отже, в реалізації імперсько-експансіоністських задумів самодержавства напередодні і між поділами Речі Посполитої істотне місце посідало набуття російської земельної власності в Правобережній Україні. Якщо до 1793 р. практикувалося купівля помість, то після другого поділу – переважно привласнення і дарування. Це слугувало не лише інструментом економічного впливу і посилення економічної залежності з боку Російської імперії, а й засобом політичного підпорядкування регіону в її державний організм.

Список використаних джерел:

1. Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. / [пер. з фр. З. П. Борисюк]. Київ: Кліо2020. 872 с.
2. Брославський В. Л. Аграрна політика російського царату на Правобережній Україні у 1793–1861 рр.: зміни у землеволодінні і землекористуванні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Черкаси, 2007. 22 с.
3. Брославський В. Л. Вплив державної політики Російської імперії на дворянське землекористування та землеволодіння на Правобережній Україні у 1793–1830 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. С. 9-14.
4. Брославський В. Л. Землеволодіння та землекористування на Правобережній Україні в кінці XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. П. С. Григорчука]. Вінниця, 2007. С. 19–23.*
5. Брославський В. Форми землеволодіння та землекористування Речі Посполитої на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Broslavskiy_Volodymyr/Formy_zemlevolodinnia_ta_zemlekorystuvannia_Rechi_Pospolytoi_na_Pravoberezhnii_Ukraini_v_druhui_polo.pdf?PHPSESSID=i9hbb34uoij418sb57q0omv9cp7
6. Гуртовий Г. О. Торчин – передзвін віків: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Надтир'я, 2003. 364 с.
7. Інститут Рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Ф. Х. Док. 11631.
8. Маркіна В. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. (Социально-экономическое развитие). Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1961. 236 с.
9. Материали для истории Подольской губернии (1792–1796 гг.). Вып. 1. Каменец-Подольск, 1885. 318, X с.
10. О ревизии протоиереем Иоанном Скворцовым Подольский епархии в 1831 г. *Подольские епархиальные ведомости*. Прибавление 1890. № 45. С. 1029–1032.
11. Рудакова Ю. Основні аспекти земельної політики Катерини II та Павла I на території Правобережної України (на прикладі Волині) С. 243–258. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudakova_Yuliia/Osnovni_asyekty_zemelnoi_polityky_Kateryny_II_i_Pavla_I.pdf?PHPSESSID=sg78fe9thd7ebcmjoa50gpr4f1
12. Смолий В. Возз'єднання Правобережної України з Росією. Київ: Наук. думка, 1978. 192 с.
13. Філінюк А. Г. Нові тенденції та перетворення в господарському розвитку Правобережної України наприкінці XVIII ст. *Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI – XVIII ст.: фактор реформ*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 191–206.
14. Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 210, оп. 1, спр. 3. 52 арк.
15. ЦДАУК, ф. 210, оп. 1, спр. 4. 213 арк.
16. ЦДАУК, ф. 210, оп. 1, спр. 10. 12 арк.

17. Lord R. H. The Sekond Patrition of Poland: A Study in Diplomatic History. Cambridge; London, 1915. P. 514–515.

The article describes the ways and means by which Russians acquire land ownership in Right-Bank Ukraine on

the eve and during the period of annexation by the Russian Empire.

Key words: Right Bank Ukraine, expansion, land, estate, property, purchase, appropriation.

Отримано: 23.02.2022

УДК 355.353-054.6(477)«1918»

О. М. Шолк, аспірант

ІНОНАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Стаття досліджує роль іноземців у формуванні військово-морських сил Української Держави П. Скоропадського. На основі літератури та джерел, автор розглядає вклад неукраїнських морських офіцерів у розбудову українського флоту, повернення кораблів Чорноморського флоту, розбудову морської інфраструктури та підготовки кадрів.

Ключові слова: Військово-морські сили, офіцерський корпус, Українська Держава П. Скоропадський, Чорноморський флот.

Поява України як незалежної держави у 1918 р. поставило питання про формування постійних збройних сил, до складу яких входили і військово-морські сили. Проблема утворення українського флоту в період Революції 1917-1920 рр. мало досліджена у вітчизняній історіографії, оскільки він не зіграв значної ролі у визвольних змаганнях, а його формування так і не було завершено. Окрім того, особистий склад ВМС був переважно неукраїнським, через брак національних кадрів. Морські офіцери не проявляли зацікавленості у розвитку українського флоту. Однак переворот П. Скоропадського і утворення Гетьманату дозволило залучити багатьох морських чинів, із бойовим досвідом, на службу до українських ВМС.

В українській історіографії відсутні окремі публікації з даної проблематики. Лише у працях, присвячених історії розвитку українських ВМС, є поодинокі згадки про службу неукраїнців на флоті. Зокрема, про них згадується у працях: І. Гриценка [1], Л. Левченко [2], М. Мамчака [4], Р. Пирога [7]. Велику цінність має дисертація російського дослідника А. Павленка [6] присвячена особистому складі Чорноморського флоту під час подій 1917-1918 рр. У якості джерел виступає збірник документів за ред. М. Мамчака [3] щодо будівництва українських ВМС і мемуари адмірала Д. Ненюкова – очільника морської бази в Одесі [5].

Мета статті: дослідити участь іноукраїнців у сфері військово-морського будівництва у період існування Української Держави Павла Скоропадського.

Під час Великої війни, на території сучасної України перебували значні контингенти військово-морських сил Російської імперії. Зокрема, увесь Чорноморський флот, що перебував у таких портах, як Миколаїв, Одеса, Херсон, Севастополь, Феодосія, Керч. Окрім того, українські чорноморські порти мали досить розвинуту інфраструктуру. Так, Миколаїв був головним центром суднобудування Імперії, з миколаївської верфі спускали на воду кораблі багатьох видів, серед них і новітні дредноути типу «Імператриця Марія», котрих було збудовано три одиниці: «Імператриця Марія», «Імператор Олександр III», «Імператриця Катерина Велика». Їх конструктором був миколаївський морський інженер Лев Коромальді (його рід мав італійське походження) [2, с.85-86].

Контингент Чорноморського флоту мав доволі унікальну структуру. На відміну від піхотних частин, серед морських чинів був доволі високий відсоток спадкових дворян та офіцерів. Служба на флоті була почесною сімейною справою. Варто згадати родину Аркасів (греків), три покоління котрих служили в Чорноморському флоті. Офіцерський корпус цього флоту відзначав-

ся також існуванням сильних традицій і корпоративної солідарності. Тому серед команд військових кораблів майже не зустрічалось простолудинів, але останні часто були інженерами, артилеристами та технічними спеціалістами [6, с.52].

У період Першої світової війни, Чорноморський флот зіграв значну роль у бойових діях на Східному і Кавказькому фронтах. Дунайська флотилія Російської імперії надавала значну підтримку Румунії, її збройним силам. Саме в період війни на воду були спущені дредноути «Імператор Олександр III» та «Імператриця Катерина Велика», продовжувалось будівництво корабля «Імператор Микола I», котре зупинилось після Лютневої революції [6, с.29]. У 1916 році Чорноморський флот взяв участь у Трапезундській операції, в результаті чого було захоплено Трапезунд – важливу військово-морську базу на Чорному морі. Операцію з висадки морського десанту і захоплення порту розробив контр-адмірал Андрій Покровський, котрий згодом буде командувати ВМС Української Держави. За цю операцію імператор Микола II підвищить його до віце-адмірала. Після операції, Покровський стане комендантом Миколаєва [4, с.306].

Офіцерський корпус в роки Світової війни не зазнав значних втрат. Більш того, поповнювався невеликим числом мобілізованих. Так, на 1917 р. лише 35% усіх офіцерських чинів Чорноморського флоту належали до офіцерів військового часу, а решта – довоєнні кадри. В той же час, в сухопутних військах залишалось всього 4% від кадрових офіцерів довоєнного часу [6, с.47]. Навіть після Лютневої революції отримання морського офіцерського чину було надзвичайно складним, нижні чини могли дослужитись лише до мічмана. Але навіть ті, хто отримував офіцерське звання не приймалися в офіцерську корпорацію через величезну прірву в освіті і вихованні [6, с.50].

Флотські офіцери були доволі космополітичними за своїми поглядами, досить багато із них мали грецьке, німецьке і польське походження. Більшість із них не прийняла Лютневу революцію і намагалась наводити лад на флоті. В той же час командував флоту, віце-адмірал О. Колчак підтримав його українізацію. Але влітку 1917-го він відправився із військовою місією до Англії. Його наступником став адмірал Олександр Німітц (кримський німець), котрий підтримував українізацію, після Жовтневого перевороту підтримав Центральну Раду [1, с.54]. Згодом він виїхав на перемовини до командуючого Українського фронту ген. Щербачова, а замість себе залишить командувати флотом адмірала М. Сабліна. Останній перейде на бік більшовиків і стане винуватцем трагедії 29 квітня 1918 року, коли більша частина Чорноморського флоту буде виведена до Ново-

російська, де згодом потоплена за наказом Леніна [1, с.85]. Частина флоту врятував російський офіцер, капітан 1-го рангу, командир лінкору «Воля» О. Тіхменєва. Саме він в червні повернув у Севастополь частину чорноморської ескадри і деякий час очолював її [4, с.182].

У Севастополі, Феодосії, Миколаєві і Одесі продовжували стояти на рейді кораблі Чорноморського флоту, а морські офіцери, після більшовицького терору, повертались на службу. Після перевороту 29 квітня 1918 р. гетьман П. Скоропадський взявся за відновлення професійної армії і флоту. Більшість офіцерів Імператорського флоту повернулись на свою службу. До них долучились і втікачі із Росії – противники більшовиків. Проте не всі вони були лояльними щодо України. Так, адмірал Д. Ненюков був відвертим українофобом, виступав проти української незалежності [5, с.270]. На службу до гетьмана він пішов лише через переконання останнього, нібито він відновлює російський флот. Але пізніше, коли Скоропадський взяв відкритий курс на українську самостійність Ненюков та ряд інших офіцерів почали готуватись до переходу під командування Добровольчої армії [5, с.271-272].

Формування професійного військового флоту вимагало і залучення спеціалістів, серед яких етнічних українців, або лояльних щодо української влади, було небагато. Владі довелося опиратись на дореволюційні кадри. Усі вони були ветеранами Світової війни і чудово знали свою справу, але в політичній сфері не мали чіткої позиції і вичікували подальших подій [1]. Проте все ж зіграли велику роль у формуванні українських ВМС. Так, уже згаданий віце-адмірал А. Покровський був призначений головою комісії, що займалась формуванням Морського міністерства. Гетьман надав йому звання повного адмірала. Покровський активно займався розбудовою флоту, його структури [3, с.109].

Серед офіцерів Чорноморського флоту служило багато неукраїнців. Так, досить багато було росіян: А. Покровський (перший морський міністр), М. Максимов (помічник морського міністра), Д. Ненюков (голова одеського порту), С. Фабрицький (начальник корпусу берегової оборони), М. Римський-Корсаков (голова миколаївського порту), С. Євдокимов (начальник служби зв'язку ВМС Української Держави), С. Бурлей (начштабу Чорноморського флоту) [4, с.205]. Змішане російсько-французьке походження мав адмірал П. Патон-де-Веррайон – голова Дунайського пароплавства; російсько-грецьке походження мав контр-адмірал С. Фролов – начальник Гардемаринської школи в Миколаєві [2, с.97-98]. Другим помічником А. Покровського – адмірал О. Гадд, котрий очолював окрему бригаду морських тральщиків в Одесі (уродженець Кронштадту). Начальником портів Чорного і Азовського морів був вітебський дворянин контр-адмірал С. Ворожейкін. Російські флотоводці також виконували дипломатичні функції, наприклад контр-адмірал М. Веселкін був військово-морським аташе в Болгарії [7, с.58-60].

Окрім росіян, в українському флоті служили й польські і німецькі офіцери. Так, дуже важливу роль у розбудові українського флоту відіграв адмірал Вацлав Клочковський. За наказом П. Скоропадського, влітку

1918-го він очолював українську військову місію у Севастополі, вів перемовини із німецьким командуванням щодо передачі Україні ряду кораблів Чорноморського флоту [4, с.326]. Зокрема, була передана Мозирська річкова флотилія і декілька есмінців. Іншим відомим поляком на українській службі був адмірал Єжи Свірський. Він очолював штаб ВМС Української Держави. Як і його земляк, адмірал Свірський виконував функції дипломата на перемовинах із німецьким командуванням у Берліні та більшовицькою делегацією у Києві [4, с.192-193]. Обидва польські флотоводці, після антигетьманського повстання, повернуться на історичну батьківщину і закладуть фундамент ВМС Польщі. Кримським німцем був віце-адмірал Олександр Немітц, котрий після повстання перейшов на бік більшовиків.

Отже, залучення іноукраїнців до служби у ВМС Української Держави було необхідним заходом, оскільки українських офіцерів серед морських чинів було вкрай мало. Натомість, російські, польські, німецькі офіцери флоту мали значний військовий досвід та компетенцію. Вони зіграли ключову роль у створенні організації ВМС та його повсякденній діяльності, поверненні кораблів з-під німецького арешту. Однак ці офіцери були лояльними лише особисто гетьману Павлу Скоропадському і після його зречення не мали бажання продовжувати службу в українських ВМС.

Список використаних джерел:

1. Гриценко І. Український Державний Флот в 1917-1919 рр.: історія його становлення, військово-політичної боротьби та занепаду. Київ: Видавець Олег Філок, 2015. 232 с.
2. Левченко Л. Проблема Чорноморського флоту і суднобудівних заводів у роки Української революції: миколаївські візії. *Історичний архів*. Миколаїв, 2017. Вип. 18. С. 84–104.
3. Мамчак М. А. (упоряд.). Військово-морське будівництво в Україні у ХХ ст.: зб. док. Севастополь: Просвіта, 2013. 316 с.
4. Мамчак М. А. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь: Просвіта, 2013. 608 с.
5. Ненюков Д. От Мировой до Гражданской войны. Воспоминания. 1914-1920. Москва: Кучково поле, 2014. 528 с.
6. Павленко А. П. Офицеры Черноморского флота России в революции 1917 г. и начале Гражданской войны (март 1917 г. апрель 1918 г.): дисс. ... канд. ист. наук. Екатеринбург: Уральский федеральный университет, 2015. 291 с.
7. Пиріг Р. Військова еліта Української Держави: еволюція політичних лояльностей. *Укр. іст. журн.* 2018. № 4. С. 46-67.

The paper research the role of foreigners in formation of the Ukrainian Navy of Pavlo Skoropadsky. Based on the literature and sources, author considers the contribution of non-Ukrainian naval officers in the development of the Ukrainian fleet, the return of Black Sea Fleet ships, the development of maritime infrastructure and training.

Key words: Navy, officer corps, Ukrainian State, P. Skoropadsky, Black Sea Fleet.

Отримано: 17.02.2022

КОРОЛІВСЬКА «ВДЯЧНІСТЬ» ВІЙСЬКУ ЗАПОРОЗЬКОМУ ЗА ДОПОМОГУ У ХОТИНСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1621 Р.

У статті висвітлюються заходи короля Сигізмунда III щодо залучення Війська Запорозького до участі у війні з Османською імперією, сутність конкретних умов і можливих поступок та їх дотримання королем після завершення війни.

Ключові слова: король, Сигізмунд III, Річ Посполита, Військо Запорозьке, Хотинська кампанія.

Однією з подій в історії польсько-українських відносин XVII ст., яка чітко розкриває сутність козацької політики правлячої верхівки Речі Посполитої та засвідчує її спроможність і готовність до компромісів була Хотинська кампанія 1621 р. На перший погляд, потрапивши у складну ситуацію та будучи зацікавленими у використанні у війні з Османською імперією мілітарного потенціалу Війська Запорозького, король та представники політичної еліти мали б піти на якісь вагомні поступки.

Першим офіційним майданчиком, на якому обговорювалося це питання, був сейм кінця 1620 р., а поштовхом до нього стала поразка польського війська у Цецорській битві. Головною метою короля було через свого посла Б. Обалковського переконати «полковників, сотників, осавулів і все рицарство Війська Запорозького» якнайшвидше виступити у похід проти «неприятеля Святого Хреста» [2, с.200-201]. Проте, не все було так просто, адже в інструкції на переговори посольства М. Жмайла в одному з пунктів чітко зазначалося, що, якщо король погодиться з вимогами Війська Запорозького, насамперед щодо визнання відновленої єрусалимським патріархом православної церковної ієрархії Київської митрополії, то вони виступлять проти турків, якщо ж будуть відхилені, то ні: «якщо це одержимо, готовність всіляку у п'ятдесят тисяч проти неприятеля Святого Хреста зараз обіцяємо, а якщо не отримаємо, змушені будемо залишитися у своїх кордонах» [2, с.200-201].

В іншому пункті посольської інструкції М. Жмайла йшлося і про те, «аби баніції і всілякі правові процеси спричинені унією як в Короні Польській, так і у Великому К. Литовському у Руському проти братії нашої народу руського від того часу навечно наказано відмінити і церкви повернено» [2, с.202]. Містився також пункт про розширення станових прав і привілеїв козацтва. Зокрема, звучала вимога, щоб король підтвердив їм «вольності старожитні і давні кров'ю заслужені від предків й. к. м. і від самого й. к. м. за старі вислуги, Війську Запорозькому надані, з примноженням для охоти на нові з милостивої ласки короля. А коли б... найсвітліший король, наш пан, вакансією староства на Україні як слуг і підніжків своїх відзначити не забув, чим би охочіше зобов'язані за здоров'я і цілісність Корони Польської і всієї Речі Посполитої усіх наших сил не жаліти, як ніколи не жаліли і вірну покірність нашу засвідчувати ніколи не відмовлялися і не відмовляємося і обіцяємо надалі не відмовлятися» [2, с.203].

Як на нашу думку, це була надзвичайно знакова вимога, адже наголошувалося на тому, що мовляв, якщо Варшаві потрібна військова допомога Війська Запорозького, то нехай потурбується запропонувати в обмін за це щось суттєве для козацтва. Окрім того, прагнення добитися виділення території певного староства чітко засвідчило формування в середовищі козацької спільноти ідеї автономії в складі Речі Посполитої.

Проте, у Варшаві практично проігнорували вимоги Війська Запорозького, передані посольством М. Жмайла. Король обмежився загальними обіцянками збереження традиційних станових прав і вольностей козацтва як «вірних наших підданих», яким випала «оказія справи рицарської» [2, с.207]. Більше того, ще й навіть наго-

лошував, що це буде можливо за досить специфічної умови: «залишитесь при свободах і вольностях ваших, якщо так будете виконувати («справу рицарську»), як право і звичаї Речі Посполитої передбачають» [2, с.208]. Тобто, вкотре намагався підкреслити і нагадати про їх статус як «слухняних підданих». На це вказує і королівська вимога вже в травні виступити у похід, щоб «державу цезаря турецького мечем та вогнем воювати», причому здійснити це потрібно було «пильно і надзвичайно старанно» [2, с.207]. Пізніше, на початку серпня, король уточнив, що похід козацтво мало здійснити в такий спосіб, щоб «жодних обтяжень і труднощів піддані наші також і духовні, і шляхетські у володіннях наших (королівських – О. Ю.) і Речі посполитої не знавали» [2, с.210].

За подібним сценарієм повторилася ситуація і з наступним посольством П. Сагайдачного до Сигізмунда III. В інструкції запорозьким послам, розробленій на загальній раді у червні 1621 р. знову йшлося про вимоги припинення утисків і переслідувань православних, повновлення Православної Церкви у її правах та привілеях; підтвердження козакам Війська Запорозького старих і надання нових станових прав і вольностей. Знову повторювалося застереження про те, що Військо Запорозьке надасть допомогу Речі Посполитій у війні проти турків лише в тому випадку, якщо будуть задоволені усі зазначені вимоги [3, с.589].

У відповідь король знову обмежився декларативними обіцянками. Зокрема, пообіцяв і надалі дотримуватися збереження козацьких вольностей, які він вже попередньо підтверджував. Що ж до їх можливого розширення, то це питання ставив у залежність від подальших заслуг Війська Запорозького, мотивуючи в такий спосіб проявити активність у війні з Османською імперією. Єдине, на що король все ж погодився, то це видати універсал до українських старост з розпорядженням не чинити утисків і збитків козацьким родинам та господарствам під час перебування запорожців на турецькій війні. Ухвали з інших питань відкладалися на пізніше – їх мав розглянути сейм [3, с.596].

Виникає питання – чим же була зумовлена політика абсолютного ігнорування королем та його оточенням в досить складній ситуації вимог Війська Запорозького? По-перше, очевидно, маючи досвід практики поступового наростання козацьких вимог кінця XVI – перших років XVII ст., очікувалося їх ще більшого зростання в умовах потреби військової допомоги Війська Запорозького у війні з Османською імперією. А знаючи про попередні вимоги – розширення прав козацьких гетьманів, наголос на необхідності виконання двосторонніх зобов'язань, прагнення зрівняння у правах зі шляхтою – все це станом на складний період 1620-1621 рр. посилювало у політичній свідомості владної верхівки Речі Посполитої потенційну небезпеку для цілісності Речі Посполитої. А звідси – вперте небажання йти на будь-які поступки Війську Запорозькому.

Надзвичайно вагому роль відігравав також рівень політичної свідомості «народу політичного» – шляхти. Річ у тім, що, як зазначають дослідники, упродовж XVI – XVII ст. в Речі Посполитій відбувався процес формуван-

ня особливого різновиду шляхетської «сарматської» культури з її ідеалізацією річпосполитського політичного устрою, лицарських чеснот, ратних звичаїв та «істинної» католицької віри [1; 5, с.77]. Більше того, традиційна для шляхетського стану сарматська ідеологія спонукала ревно стежити за тим, щоб не допустити якнайменшого приниження (у свідомості самої шляхти) шляхетського гонору, що вбачалося навіть у самій можливості поступок козацтва, яке, в очах шляхти заслуговувало на статус «слухняних підданих» і не більше того. Характерно, що навіть такі вагомні чинники, як погіршення становища власної держави в умовах війни не були підставою для виходу за межі сарматської ідеології.

Саме комплекс зазначених чинників і спрацьовував в контексті впливу на козацьку політику владної верхівки Речі Посполитої у 1621 р.

Аналіз змісту виданої вже після завершення польсько-турецької війни інструкції послам Війська Запорозького до Сигізмунда III засвідчує усвідомлення козацтвом своєї ролі і внеску у справу порятунку Речі Посполитої. Зокрема, у ній зазначалося, щоб король «за криваві і всьому християнству славні і поганству всьому очевидні заслуги..., нагороду слухну в швидкім часі затвердив» [2, с.212]. Йшлося, зокрема, про клопотання, щоб «король..., пан наш милостивий, зважаючи на криваві заслуги і вірність нашу, старожитну віру нашу грецьку волів заспокоїти, вольності, надані нам від предків, королів їх милостей, і від короля й. м. самого, цілісно і непорушно тримав і привілеєм своїм волів затвердити». Посли повинні були також добиватися права вільного проживання козацтва – «без жодного утиску урядового, але при вольностях своїх залишаючись» – в королівських, князівських, шляхетських і церковних володіннях [2, с.213].

На особливу увагу заслуговують ті з пунктів інструкції, згідно яких послы мали клопотатися, щоб король надав козацтву «місто якесь на Україні..., а особливо маєтність, яку предкам нашим к. й. м. зволив дарувати, тобто Бориспіль з прилеглистями». Вважаємо, що це був розвиток ідеї козацької автономії, чіткі обриси якої простежувалися ще в березневій інструкції посольству М. Жмайла. Підтвердженням поступової кристалізації в козацькому середовищі ідеї автономії території проживання козацтва було також і прохання до короля заборонити жовнірам перебувати на території міст, де проживали козаки, особливо у Київському воєводстві [2, с.213]. Погоджуємося з думкою П. Саса про те, що після здобутих у Хотинській війні заслуг, козацтво прагнуло перейти на вигіднішу соціально-станову орбіту, закріпивши за собою важливі прерогативи у правовому плані, а також політичні, соціальні та економічні права [4, с.441].

Якою ж була позиція короля щодо зазначених клопотань Війська Запорозького вже після завершення війни з Османською імперією? У значній мірі її сутність можна простежити на основі аналізу інструкції на переговори польським комісарам від 13 січня 1622 р. Згідно неї чисельність реєстрового козацтва мала бути не бі-

льше 3 тисяч осіб – «щоб більша кількість не була важкою обивателям тамтешнім (шляхті – О. Ю.) і до подальшої сваволі більшої оказії не подавала» [2, с.215]. Причому, якщо «козакам пописаним (реєстровим – О. Ю.)» гарантувалася «відповідно давніх привілеїв цілковита вольність в юрисдикціях своїх», то виписані з реєстру «мали належати до звиклих юрисдикцій своїх панів старост» [2, с.216-217]. В інструкції йшлося також про «гетьмана від й. к. м. поданого і старшого того Війська Запорозького», який повинен був приносити присягу [2, с.216], що означало заборону реєстровикам вільно обирати гетьмана. Щодо територіальних клопотань Війська Запорозького, польські комісари мали повідомити, що «право Речі Посполитої не дозволяє й. к. м. надавати володіння без сейму», а відтак порадити звернутися з відповідними проханнями до сейму [2, с.217].

В контексті релігійних вимог, то, виходячи зі змісту інструкції комісарам на переговори, у Варшаві їх повністю проігнорували. Зокрема, Війську Запорозькому комісари мали пояснити, що оскільки в цьому відношенні «його королівська милість безправ'я і примусу нікому не чинить», тому, мовляв, і козацтву немає чим перейматись, адже вони в цьому плані жодних обмежень раніше «не мали і надалі мати не будуть» [2, с.217].

В комплексі це і була вся «вдячність» короля і владної верхівки Речі Посполитої Війську Запорозькому за надану Військом Запорозьким допомогу у польсько-турецькій війні 1621 р.

Список використаних джерел:

1. Голєнченко Г. «Шляхетская демократия» в Великом княжестве Литовском XVI–XVIII вв. *Беларусь и Россия: общество и государство*. Минск, 1998. Вып. 2. URL: <https://www.yabloko.ru/Themes/Belarus/belarus-33.html>
2. Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / упорядники В. Брехуненко, Ю. Мицик, В. Щербак. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2016.
3. Витоки українського націотворення: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010.
4. Сас П. М. Хотинська війна 1621 року: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011.
5. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції / НАН України, Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019.

The article covers the measures of king Sigismund III to involve the Cossacks in the war with the Ottoman Empire, the essence of specific conditions and possible concessions and their observance by the king after the war.

Key words: king, Sigismund III, the Commonwealth, the Zaporozhian Army, Khotyn campaign.

Отримано: 21.02.2022

Д. Р. Яблонська, аспірантка

НАУКОВА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО (1921-1930 рр.)

У статті висвітлюється основні складові наукової діяльності професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (К-ПІНО), яка мала місце в колективах науково-дослідної кафедри, наукового товаристві, була пов'язана певною мірою із зарубіжними об'єднаннями вчених і матеріалізувалася у таких підсумкових формах як монографії, наукові статті, опубліковані в «Записках» різних юридичних осіб. Окремо розглядається навчально-методичний аспект, пов'язаний із підготовкою та виданням підручників для потреб вишу.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, професорсько-викладацький склад, наукове товариство, науково-дослідна кафедра, праці вчених.

Реформування радянською владою системи вищої освіти на початку 1920-х рр. вплинуло на наукову діяльність викладацького колективу вишів. Зайнятість викладачів суттєво обмежувалася новою владою. Більшовики вбачали у них представників «петлюрівщини» і водночас противників радянської влади, які можуть поширювати націоналістичні погляди, зокрема, у своїх: публікаціях, доповідях на різних конференціях, засіданнях наукових товариств та інших об'єднаннях науковців.

Це питання у тій чи іншій мірі знайшло відображення у науковій літературі. Йдеться про праці О.М. Завальнюка [35; 36], В.А. Нестеренка [49], О.В. Юркової [65] та С.В. Набоки [48]. Проте, цілісно цей аспект залишається недослідженим.

Уся наукова робота професорсько-викладацького складу К-ПІНО у 1920-х рр. концентрувалася у науково-дослідній кафедрі з історії та економіки (з 1924 р. природи, сільськогосподарства і культури) Поділля, місцевому науковому товаристві й деяких закордонних наукових організаціях (Австрії та Польщі). Вона мала на меті підготовку й видання своїх окремих праць і статей у періодичних виданнях. Однак ця робота була під постійним наглядом спецорганів, що постійно обмежувало зайнятість науково-педагогічних працівників: забороняло виїжджати за кордон, позбавляло наукові структури та їх членів свободи дій, повної самореалізації.

Одним із найбільш вагомих осередків К-ПІНО була науково-дослідна кафедра (НДК), яка започаткувалася наказом ректора з ініціативи професора Є.Д. Сташевського у 1922 році [2, арк.1]. Спочатку у її складі було 4 відомих науковці: Є.Д. Сташевський, Ю.Й. Сіцинський, П.В. Клименко та П.Г. Клепатський. Першим її керівником працював професор Є.Д. Сташевський, з 1923 р. – П.В. Клименко [2, арк.3, 5; 65, с.103], а з 1925 р. – І.А. Любарський [35, с.240; 2, арк.4]. Усі керівники дбали про збільшення особового складу кафедри, вже у 1923 р. тут нараховувалося 29 працівників (з них 10 аспірантів), 1924 р. – 38, 1925 р. – 26, хоча наприкінці року їх залишилося тільки 17 [2, арк.5]. Однак, рішення щодо збільшення або зменшення членів НДК приймало Українське головне управління науковими установами, яке і слідувало за їхньою роботою.

Основна робота кафедри спрямовувалася на: проведення наукових досліджень, підготовку аспірантів до наукової та викладацької діяльності, популяризацію наукових результатів серед населення тощо [2, арк. 5; 14, с.148-149]. Одним із пріоритетних завдань членів кафедри було глибоке опрацювання джерел, виконання індивідуальних тем наукових досліджень та періодичне оприлюднення отриманих результатів. Прикладом такої діяльності були професори П.В. Клименко, І.А. Любарський, В.О. Геринович, які працювали над монографіями, виголошували низку доповідей, керували роботою аспірантів тощо [45, с.273].

Кафедра видавала наукову продукцію, зокрема окремі праці (В.О. Гериновича, І.А. Любарського, О.В. Красівського), низку статей у науковому збірнику ВУАН,

«Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти», проблематика яких охоплювала різноманітні питання історії, культури, економіки та природи Поділля. Наприклад, у 1926 р. у згаданих «Записках» (том 1) з'явилися статті В.О. Гериновича, М.В. Курневича, О.М. Кожухова, І.А. Любарського і О.З. Неселовського [37]. У наступному томі цього видання (1927 р.) вони знову опублікували свої розвідки; також вийшла стаття асистента Ю.П. Філя [38]. Крім того, науково-педагогічні працівники публікувалися у «Записках сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі» [41, с.36-51, 77-150; 42, с.1-8, 42-51; 43, с.12-17, 47-67, 106-110, 128-131; 44, с.109-122, 226-239, 255-304].

У 1929 р. на державні кошти почали виходити «Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри» [40], схвально сприйняті науковою громадськістю. Тут розмістили 11 статей науково-педагогічних працівників вишу. На жаль, дане видання не стало періодичним через відсутність фінансів та хвилю політичних репресій проти науковців.

Поряд із НДК викладачі були членами наукового товариства (НТ). Однак, ця структура, створена ще за Кам'янець-Подільського державного університету, виявилася недовговічною і незабаром припинила існування [49, с.87; 34, с.1]. У 1925 р. з ініціативи архівіста та історика, професора П.В. Клименка НТ відновили, але цього разу воно вийшло за межі вишу і об'єднувало наукові інтереси усіх красзнавців Поділля [36, с.154; 48, с.103]. До нього входило майже півтора десятка викладачів ІНО (В.С. Зборовець, Є.Д. Сташевський, П.В. Клименко, Ю.Й. Сіцинський, В.П. Храчевич, В.О. Геринович, П.М. Бучинський, Ф.А. Кондрацький, О.З. Неселовський, В.С. Зборовець, Д.О. Богацький, Ю.П. Філь, К.О. Копержинський, І.А. Олійник [7, арк.3, 4, 5; 48, с.103; 46, с.446-447, 448]), що становило майже 50% чисельності НТ. Основним його завданням було дослідження так званих «білих плям» історії краю, проведення археологічних розкопок, вивчення особливостей клімату регіону та обговорення актуальних проблем в ході різноманітних наукових заходів.

28 листопада 1926 р. щорічні загальні збори товариства ухвалили рішення про видання неперіодичного друкованого органу «Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства», що дозволило розмішувати наукові розвідки його членів. У цьому виданні було опубліковано статті Ю.П. Філя, В.С. Зборовця, М.О. Хитькова, Д.О. Богацького та О.М. Красівського [39, с.101]. Однак, із прийняттям листопадовою (1929 р.) сесією ВУАН постанови про ліквідацію місцевих наукових товариств, на початку 1930 р. Кам'янець-Подільське наукове товариство вимушено припинило своє існування, а разом із ним і його наукове видання.

До 1928 р. виш регулярно отримував наукові журнали із США, Польщі, Німеччини та інших країн світу. Окрім цього, частина професорсько-викладацького складу була дійсними членами різних наукових товариств та

організацій, які діяли у Австрії та Польщі. Зокрема, йдеться про приват-доцента Н.Т. Гаморака, який ще у 1913 р. був обраний до складу товариства природників та лікарів Німеччини [3, арк.60]. Щороку його запрошували на з'їзди, які відбувалися за кордоном. Професора В.О. Гериновича обрали постійним членом Конгресу слов'янських географів і етнографів, що діяв у Варшаві [4, арк.104]. У міжнародній науковій співпраці були помітними й інші викладачі – М.В. Курневич, М.В. Присяжнюк, В.П. Храчевич, О.С. Мельник, В.М. Гегенмейстер, Ю.П. Філь та ін. [5, арк.6; 6, арк.69; 8, арк.17зв., 21зв., 25].

Керівництво вишу не заперечувало проти залучення представників зарубіжних наукових спільнот до рецензування підготовлених для друку рукописів, а також опублікованих робіт викладачів. Зокрема, у 1927 р. професор О.С. Мельник неодноразово отримував на свої наукові праці рецензії від професора зоології Карла Кронахера із Ганноверського зоотехнічного інституту (Німеччина) [8, арк.28]. Згодом, це дало йому змогу отримати преференції при переведенні на кафедру зоології Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституту.

На жаль, зарубіжні зв'язки з вченими та науковими структурами бажали бути кращими, але цьому перешкоджала існуюча влада. Так, коли у квітні 1926 р. було отримано запрошення на V Міжнародну наукову конференцію «Дедукційна мораль» (Італія), то чиновники НКО УСРР не рекомендували посилати заявку на цей форум [1, арк.29]. Саме через зазначене табу викладач педагогіки М.В. Курневич відмовився від свого наміру брати участь в науковому заході. У 1930-х рр. факти міжнародних контактів вчених К-ПІНО будуть використані сталінщиною для незаконних репресій проти них.

Не зважаючи на реорганізацію ЗВО, еміграцію вчених, занепад економічного і фінансового становища, втрату зв'язків українських науковців із закордонними вченими тощо, видання посібників, підручників та інших праць не припинялись. Виходячи з того, що упродовж 1920-х рр. відчувався брак навчальної літератури, викладачі намагалися видавати тексти своїх лекцій, для забезпечення якісного освітнього процесу. Так, професори А.Г. Борис, Н.Т. Гаморак, В.О. Геринович, М.М. Хведорів, асистент О.А. Аленич видали цілу низку посібників, нарисів з різних галузей знань [9-13; 15; 18; 19; 21-27; 30; 31; 33; 47; 50-52; 55-59; 61-63]. А В.П. Храчевич та С.Ю. Гаєвський спромоглися підготувати і видати аж три підручники для студентів педвишів [16; 60; 64]. Крім того було опубліковано низку розвідок, путівників, проектів тощо, що збагачувало навчально-методичну та наукову базу Кам'янець-Подільського ІНО.

Окремої уваги заслуговують монографії В.О. Гериновича «Природні виробничі сили Кам'яниччини», «Кам'яниччина: часть географії», «Антропогеографія України», Ю.Й. Сіцінського – «Кам'яничка фортеця», «Муровані церкви на Поділлі», В.П. Храчевича – «Ссавці та птахи» та С.Ю. Гаєвського – «Александрія» в давній українській літературі. Ч. 1: Давня українська повість» [17; 20; 28; 29; 32; 53; 54]. Ці праці не мали аналогів і засвідчували про високий науково-теоретичний рівень їх авторів. Загалом, актив професорсько-викладацького складу К-ПІНО становлять чотири десятки окремих робіт та понад чотири десятки статей у різних наукових збірниках, «Записках».

Отже, у Кам'янець-Подільському ІНО проводилася значна наукова і навчально-методична діяльність професорсько-викладацького складу, частина якого була організована у різні вишівські і регіональні структури. Окремі вчені були відомі за кордоном з попередніх десятиліть, утім розгорнути свої науково-міжнародні зв'язки їм не вдавалось через політичні причини. Поступова реалізація наукових і навчально-методичних проектів у виші поси-

лювало його потенціал, покращувало умови для проведення на кращому рівні науково-дослідної та навчальної роботи, що позитивно позначалося на авторитеті колективу.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 857. Арк. 29.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 953. Арк. 1-20.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 2. Спр. 125. Арк. 60.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 2. Спр. 126. Арк. 104.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 2. Спр. 346. Арк. 6.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 2. Спр. 356. Арк. 69.
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут рукопису. Ф. 10. Спр. 18954. Арк. 1-5.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 4876. Арк. 17-29.
9. Аленич О. А. Про місяць. Кам'янець-Подільський, 1920. 21 с.
10. Аленич О. А. Сферична геометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.
11. Аленич О. А. Сферична тригонометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
12. Аленич О. А. Комети. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
13. Аленич О. А. Комети. Харків, 1922. 20 с.
14. Баср М. М. Науково-дослідна кафедра «Природи, Сільськогосподарства й культури Поділля при Кам'яничкому СГІ. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'яничі на Поділлі. Кам'янич на Поділлі, 1927. Вип. 4. С. 13.
15. Борис А. Г. Педагогіка і її наукові основи. Кам'янич-Подільський: Шклограф, 1927. 15 с.
16. Гаєвський С. Ю. Теорія поезії: підручник для педперсоналу, старших груп трудової школи Соцвиху. 2-е вид., перероб. й доп. Київ: Державне видавництво України, 1921. 32 с.
17. Гаєвський С. Ю. «Александрія» в давній українській літературі / Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. III. Давня українська повість. Київ: ВУАН, 1929. 257 с.
18. Гаморак Н. Т. Світ бактерій. Харків: ДВУ, 1926.
19. Геринович В. О. Нарис економічної географії України. Частина географічна. Том 2. Кам'янич на Поділлі, 1921.
20. Геринович В. О. Антропогеографія України. Берлін: [б.в.], 1921. 88 с.
21. Геринович В. Географія України. Вінниця: ДВУ Подільська філія, 1922. 131 с.
22. Геринович В. О. Фізична географія: для шкіл та самоосвіти. Катеринослав-Харків: держ. в-во України, 1922. 92 с.
23. Геринович В. О. Основи географії. Катеринослав-Харків: держ. в-во України, 1922. 70 с.
24. Геринович В. О. Картинки з географії Поділля. Календар на рік 1923. Кам'янич на Поділлі, 1923.
25. Геринович В. О. Основи географії: 2-е вид. Харків-Київ: держ. в-во України, 1924. 93 с.
26. Геринович В. О. Мала географія України: навч. посібник. Кам'янич-Подільський, 1924. 406 с.
27. Геринович В. О. Оповідання з антропології: навч. посібник. Кам'янич-Подільський, 1925. 162 с.
28. Геринович В. О. Кам'яниччина: часть географії. Кам'янич-Подільський [б.в.], 1926. Ч. 1: Природа. 68 с.
29. Геринович В. О. Кам'яниччина. Кам'янич-Подільський [б.в.], 1927. Ч. 2: Населення і його економічна діяльність. 168 с.
30. Геринович В. О. Порадник екскурсанта Кам'яниччини. З планом Кам'яничського замку з року 1699. Кам'янич-Подільський: друк. ім. Леніна, 1928. 102 с.
31. Геринович В. О. Екскурсант Кам'яниччини. Кам'янич-Подільський, 1928. 75 с.

32. Геринович В. О. Природні виробничі сили Кам'янецьчини. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська округова плянова комісія, 1930. 83 с.
33. Геринович В. О. Проект використання водяної енергії Дністра і його Подільських приток для електрофікації Подола і Бесарабії. Київ: [б.в.], 1931.
34. Доповідь в історико-філологічній секції Наукового т-ва при Кам'янець-Подільському університеті. *Червона правда*. 1922, 20 квіт. № 85 (185). С. 1.
35. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
36. Завальнюк О. М., Трембіцький А. М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 151-163.
37. Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти / під ред. проф. Гериновича, Ф. Кондрацького, М. Курневича, І. Любарського. Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1926. Т. 1. 88 с.
38. Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти / під ред. проф. Гериновича, Ф. Кондрацького, М. Курневича та ін. Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1927. Т. 2. 197 с.
39. Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській Академії наук товариства. Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1928. 102 с.
40. Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри / редкол.: проф. Кондрацький Ф. А., голова [та ін.]; НКО УСРР, Упр. наук. установами. Полтава: Держвидав України, 1929. Том 1. 187 с.
41. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1924. Т. 1. 199 с.
42. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1926. Т. 3. 80 с.
43. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1927. Т. 4. 190 с.
44. Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1928. Т. 5. 360 с.
45. Зборовець В. Кам'янець-Подільська науково-дослідна кафедра в 2-му півріччю 1923 року. *Червоний шлях*, 1924. № 3. С. 273-276.
46. Історія Національної академії наук України. 1924-1928: Документи і матеріали / упоряд. В. А. Кучмаренко [та ін.]; відп. ред. О. С. Онищенко [та ін.]; НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1998. 762 с.
47. Лисенко Ф. О. Сіль на Україні (в межах Наддніпрянщини). Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.
48. Набок С. В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність*: збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 102-104.
49. Нестеренко В. А. Діяльність наукового товариства в Кам'янці-Подільському у 1921-1923 рр. *Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2017. С. 86-91.
50. Сіцінський Юхим. Нариси з історії Поділля, Вінниця, філ. Всенар. 6-ки України при Укр. акад. наук, Каб. вивчення Поділля. – У Вінниці: [б. в.], 1927 – (3 друк. Укр. Акад. Наук), Нарис 1 Загальний огляд історії Поділля; Нарис 2 Передісторія Поділля. Вінниця, 1927. 74 с.
51. Сіцінський Юхим. Начерки з історії Поділля. Київ, 1920. 15 с.
52. Сіцінський Юхим. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.: історично-археологічні нариси, Українська академія наук. Київ, 1928. 99 с.
53. Сіцінський Юхим. Кам'янецька фортеця. Кам'янець-Подільський, 1929. 10 с.
54. Сіцінський Юхим. Муровані церкви на Поділлі. Львів-Кам'янець-Подільський, 1925. 65 с.
55. Хведорів М. Вступ до аналізу. Вип.1: теорія визначників: лекції, читані студентам фізмат фак. Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1919/20 академ. році. Кам'янець на Поділлі: Видавн. відділ Ради студ. представників, 1920. 107 с.
56. Хведорів М. Аналіз безмежно малюючих. Кам'янець-Подільський: видав. відділ Кам'янець-Подільського державного українського університету, 1920. 64 с.
57. Храчевич В. П. Птахи Поділля. Огляд систематичний / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 5), Кабінет вивчення Поділля. Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1925. 65 с.
58. Храчевич В. П. Ссавці Поділля. Огляд систематичний / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 4), Кабінет вивчення Поділля. Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1925. 48 с.
59. Храчевич В. П. Минуле фавни Поділля. Шкіц з доби XII-XIX століть / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 6), Кабінет вивчення Поділля. Вінниця: Віндерждрук ім. Леніна, 1926. 20 с.
60. Храчевич В. П. Курс загальної зоології: підручник. Харків: Держвидав України, 1930. 585 с.
61. Храчевич В. П. Ссавці та птахи / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук, Кабінет вивчення Поділля. Вінниця: Віндерждрук, 1925. Вип. 7. 128 с.
62. Храчевич В. П. Способи лову та консервування плазунів та земноводних. Кам'янець-Подільський: Шклограф, 1927. 7 с.
63. Храчевич В. П. Виготовлення шкурки земноводних. Кам'янець-Подільський: Шклограф, 1927. 17 с.
64. Храчевич В. П. Курс загальної зоології: підручник. Харків: Держвидав України, 1930. 585 с.
65. Юркова О. В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.): монографія. Київ, 1999. 433 с.

The article highlights the main components of the scientific activity of the teaching staff of Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education (K-PIPE), which took place in the teams of the research department, scientific society, was associated to some extent with foreign associations of scientists, and materialized in such final forms as monographs, scientific articles published in the "Notes" of various legal entities. The educational and methodological aspect related to the preparation and publication of textbooks for the needs of the university is considered separately.

Key words: Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, teaching staff, scientific society, research department, works of scientists.

Отримано: 17.02.2022

А. А. Заводовський, кандидат історичних наук, доцент

ВПЛИВ М. МАКСИМОВИЧА ТА М. ЮЗЕФОВИЧА НА СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДОГО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША (КІНЕЦЬ 30-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 40-х рр. ХІХ ст.)

У статті усесторонньо та неупереджено здійснено аналіз впливу М. Максимовича та М. Юзефовича на становлення популярності та авторитету П. Куліша серед маститих українських та російських учених і громадських діячів наприкінці 30-х – у першій половині 40-х рр. ХІХ ст. Методологія дослідження базується на загальнонаукових методах аналізу, синтезу й системності, та спеціальних – описовому, порівняльно-історичному, реконструкції історичних подій, методі контент-аналізу, який дав можливість виявити й оцінити специфічні характеристики проаналізованих текстів. Автор статті, проаналізувавши відповідні джерела та літературу, вважає, що у 30-х – 40-х рр. ХІХ ст. у колі інтелігенції Наддніпрянщини існувала поки що невідома науковцям таємна організація, яка шукала серед молоді здібних і талановитих людей для інтеграції в український національний рух.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, «довге» ХІХ ст., українське націєтворення, Російська імперія.

Постановка проблеми. Громадську, політичну, літературну та публіцистичну діяльність Пантелеймона Олександровича Куліша (1819-1897) досить глибоко висвітлено в науковій і популярній літературі. Його життєдіяльності присвячували свої праці В. Домонтович, М. Зеров, В. Івашків, Ю. Луцький, Є. Нахлік, В. Петров, Л. Оленівська, Г. Ємельянова, О. Федорук, В. Шандра, Ю. Шевельов, В. Шендрок та ін. Юнацький період життя П. Куліша (означимо його 1837-1849 рр.) докладно описано у М. Чалого [12; 13; 14], Є. Нахліка [6], А. Теслі [7] та ін. Однак, на сьогодні залишається нез'ясованим питання чинників надзвичайно швидкого злету його популярності та авторитету серед маститих українських та російських учених і громадських діячів наприкінці 30-х – у першій половині 40-х рр. ХІХ ст.

Мета дослідження – здійснити усесторонній та неупереджений аналіз впливу М. Максимовича та М. Юзефовича на швидкий злет популярності та авторитету П. Куліша серед маститих українських та російських учених і громадських діячів наприкінці 30-х – у першій половині 40-х рр. ХІХ ст. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових методах аналізу, синтезу й системності, та спеціальних – описовому, порівняльно-історичному, реконструкції історичних подій, методі контент-аналізу, який дав можливість виявити й оцінити специфічні характеристики проаналізованих текстів.

Виклад основного матеріалу. У серпні 1837 р., закінчивши п'ять класів Новгород-Сіверської гімназії, вісімнадцятирічний Куліш прибув у Київ щоб вступити до університету Святого Володимира. Вступна кампанія, як і зараз, відбувалася влітку, а з вересня студенти приступали до навчання. Для вступу необхідно було написати прохання на ім'я ректора і скласти досить непрості іспити. Вже на місці з'ясувалося, що прийдіт був поспішним так, як за тодішніми правилами право на вступ мали лише особи, які успішно здобули семирічну гімназійну освіту. У юнака залишався лише один варіант – зайнявшись самоосвітою, випробувати долю через два роки [14, с.294].

Попри всі негаразди (батько відмовив у фінансовій підтримці, необхідність багато працювати і шукати нові заробітки, померла мати тощо) у 1839 р. Кулішу вдається скласти іспити на історико-філологічному відділенні філософського факультету університету. Зазначимо, абітурієнтом лише «Російська словесність» була здана на «п'ятірку». За «Закон Божий», «Французьку мову», «Географію» та «Історію» він отримав «четвірки». З чотирьох предметів – «Латинської мови», «Німецької мови», «Логіки» та «Фізики» – двадцятирічний Пантелеймон отримав «задовільно». Найгіршою була оцінка з математики – «одиниця». Тож, загальний бал за п'ятибальною шкалою був вкрай невисоким – 3,4 [8, арк.18]. Тож Куліш став студентом «своєкоштным» [10, арк.18]

(у той час студенти ділилися на дві категорії – «своєкоштни», аналог сучасної контрактної системи навчання і «казеннокоштни», що навчалися за кошти бюджету). Очевидно, що блискучих знань молодий Пантелеймон не продемонстрував. Що ж тоді привернуло увагу київської професури до незнайомого юнака?

За короткий час перебування в університеті Пантелеймон Куліш тісно зближається з колишнім ректором університету, професором М. Максимовичем, який часто запрошував студента до себе додому, де вони разом співали українських пісень і читали Вальтера Скотта [1, с.27]. Однак, у грудні 1840 р. через бюрократичні перешкоди Куліш був відрахований зі складу студентів. Однак, авторитетний професор продовжував перейматися долею молодого Пантелеймона навіть після того. Знаний науковець організує студенту-невдачі зустріч з помічником попечителя Київського учбового округу М. Юзефовичем і просить влаштувати його вчителем в одну із гімназій округу. Чекаги прийшлося менше місяця, і вже 28 січня 1841 р. Пантелеймон Олександрович був призначений учителем російської мови в Луцьке повітове училище [9, арк.22]. Зауважимо, у Куліша на той час не було жодного року університетської і лише п'ять років гімназійної освіти. Не дивлячись на це, в училищі, як зазначав сам Куліш у листі до Максимовича від 25 березня 1841 р., його «любили та ласкали» [12, с.181]. Побутові умови молодому вчителю були створені якнайкращі: «Я за 6 рублів сріблом у місяць маю чудову квартиру разом з харчуванням: три кімнати на другому поверсі, де з балкону як на долоні видно лавки та базар. Несамовитий спокій, так як міцні склепіння першого поверху ніякого шуму не пропускають. В одній кімнаті моя спальня та кабінет, в іншій я приймаю гостей, а в третій – спальня мого слуги та комора» [5, с.7]. Погодимось, зазначені побутові умови є сьогодні мрією чи не кожного молодого викладача вищої школи!

Така «посмішка долі» дуже подобалася Кулішеві: «Мене всього тішить те, що я перед учнями зумів повести себе так, що без жодних зусиль змусив їх коритися мені безумовно: уроки вчать чудово, а в класі під час моїх лекцій так тихо, як в університетській аудиторії, чого інші вчителі не можуть досягти ніякими суворостями» [1, с.38]. Завдяки покровительству Максимовича молодий викладач також користувався високою повагою серед старших колег: «Особливо Ваш лист до Зеновича підняв мене на загальну думку цілим аршином вище. Навіть сам наглядчач став до мене шанобливішим, так що дає мені роботу, чого жоден підлеглий від нього ще не удостоївся. Ксьонзи ж, між якими Зенович стоїть ніби главою і з якими він мене познайомив, приймають мене зі знаками величезної шани» [1, с.18].

У Луцькому училищі у поле зору П. Куліша потрапило унікальне зібрання книг, так звана «Олізарівська бібліотека», що нараховувала 15000 томів рідкісних видань, конфіскованих за розпорядженням київського

генерал-губернатора Бібікова після Листопадового повстання 1830 р. з польських магнатських маєтків. Бібліотека мала надзвичайну цінність [11, арк.1]. Фонд бібліотеки був закритий і користуватися ним нікому не дозволялося. Куліш звернувся до смотрителя училища з проханням дозволити йому працювати у цій бібліотеці, але йому було відмовлено. Тоді Пантелеймон Олександрович написав листа до М. Максимовича, в якому попросив «влаштувати справу якось, щоб – або Михайло Володимирович (Юзефович) написав наглядку про вільну перепустку мене в Олзарівську бібліотеку, або щось інше Ви придумаєте. Тільки прошу Вас надати мені право безперешкодно ритися в тих книгах, скільки моєї душі буде завгодно» [1, с.27]. Незабаром надійшло розпорядження попечителя округу, за яким молодому учителю було доручено упорядкування конфіскованого фонду бібліотеки Луцького училища [11, арк.1]. Тепер Куліш мав вільний доступ до дорогоцінного скарбу, який зіграв важливу роль у його самоосвіті. «Між тими книгами, – писав Пантелеймон Олександрович Михайлу Максимовичу, – є праці польських істориків та хронікерів, багато рукописів і що найважливіше – рукописний докладний опис Польських сеймів; більше того багато історичних книг різного роду, є романи Вальтера Скотта» [5, с.27]. Його близький товариш М. Чалый згадував пізніше «Ця бібліотека надзвичайно сприяла розширенню кругозору Куліша, та дала йому можливість поповнити прогалини недостатньої освіти» [13, с.7-8]. Чалый також звертає увагу на те, що у бібліотеці зберігалося повне зібрання романів Вальтера Скотта французькою мовою. Можливість ретельно проштудіювати всі твори всесвітньовідомого «батька» історичного роману дозволило Пантелеймону Олександровичу з часом самому стати «батьком» історичного роману, але лише українського. Однак насолоджуватися книгами «Олзарівської бібліотеки» не довго, так як через півроку, у серпні 1841 р. за протекції того ж М. Максимовича П. Куліша було переведено на посаду вчителя російської мови і словесності до Києво-Печерського дворянського училища.

Ще у 1840 р. завдяки Максимовичеві уперше побачили світ дві кулішеві праці – «Приключение с казаком Бордюгом на Зеленой неделе» в «Литературной газете» та «Малороссийские рассказы» в «Киевлянинне». Відверто кажучи, ці невеличкі, писані російською мовою твори, значної літературної цінності не мали, однак були надруковані на шпальтах досить престижних, на той час, часописів. Більше того, роком пізніше за протекції того ж Максимовича у петербурзькому альманасі «Ластовка» було видано кулішевий твір під назвою «Циган: уривок з казки» [2, с.362-370]. Ця ще студентська «проба пера», була писана лівобережнополіською українською говіркою і друквана в альманасі «ярижкою». «Ластовка» – упорядкована Євгеном Гребінкою, являла таку собі антологію тодішньої української літератури: дві байки та лірична «Українська мелодія» самого Є. Гребінки; «Тече вода в синє море», «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», «Вітре буйний» та главу з поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка; уривки з п'єси «Москаль-чарівник» І. Котляревського; повість «Сердешна Оксана», оповідання «Пархомове снідання» та «На пушення як зав'язано» Г. Квітки-Основ'яненка; «Скажи мені правду, козаче» та «Прощання» О. Афанасьєва-Чужбинського, поезії, байки, народні прислів'я, загадки та переклад з О. Пушкіна Л. Боровиковського, ліричні вірші В. Забіли, байки та народні українські пісні зібрані С. Писаревським [2, с.387-388]. Потрапити у таку солідну компанію «зірок» української літератури для двадцятидворічного літератора-початківця було неймовірним успіхом.

Влітку 1843 р. за протекції Юзефовича Куліша було відряджено проінспектувати міські і монастирські архіви Київської губернії, а в серпні 1845 р. за його ж протекції Пантелеймона Олександровича призначено старшим учителем історії Рівненської гімназії. У Рівному Куліш пропрацював кілька місяців, до того як, завдяки двом його високим покровителям, доля йому знову посміхнулася: у грудні цього ж року він отримав місце старшого учителя російської словесності 5-ї гімназії Петербурга, а через деякий час ще й став викладати російську мову «студентам-іноземцям» Петербурзького університету. У столиці імперії він знаходить своїх нових покровителів в особі корифеїв науково-літературного світу Російської імперії С. Аксакова, М. Погодіна, О. Бодяньського, і самого доленосного для своєї кар'єри – редактора «Современника», а згодом ще й ректора Петербурзького університету П. Плетньова. Куліш став одним з найактивніших співробітників журналу «Современник», де друкувалися його художні, публіцистичні, історичні та етнографічні праці. Ці роки були роками його стрімкого «зіркового злету», про який через десятиліття він писав: «в мене залишилися незабутні спогади про той час життя, коли мене накрили нові враження від буття, і чим більше я віддаляюся від цієї пори, тим сильніше люблю все, що наповнювало тоді моє життя» [4, арк.4].

Висновки. Шлях молодого Пантелеймона Куліша в українську науку у літературу був складним і тернистим. Найширшу участь у його долі та розкритті таланту науковця, письменника, публіциста у молоді роки (наприкінці 30-х – у першій половині 40-х рр. XIX ст.) взяли професор, перший ректор університету Святого Володимира М. Максимович та попечитель Київського університету М. Юзефович.

Аналіз джерел та літератури дає всі підстави вважати, що у 30-х – 40-х рр. XIX ст. у колі інтелігенції Наддніпрянщини існувала поки що невідома науковцям таємна організація, яка шукала серед молоді здібних і талановитих людей для інтеграції в український національний рух.

Список використаних джерел:

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцький; передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк: Торонто, 1984. 326 с.
2. Ластовка: сочинения на малороссийском языке. Санкт-Петербург: издание книгопродавца Василья Полякова, 1841. 389 с.
3. Інститут рукописів НБУ ім. В. Вернадського (ІР НБУ). Ф. 1. № 28998. Арк. 2.
4. ІР НБУ. Ф. 10. № 17270. Арк. 4.
5. Куліш П. Щоденник / упоряд., приміт. С. М. Кіржаєва. Київ, 1993. 88 с.
6. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель. Т. 1. Київ, 2007. 463 с.
7. Тесья А. Молодой Кулиш. *Вопросы национализма*. 2017. № 1. (29). С. 108-148.
8. Центральний державний історичний архів (ЦДА) у м. Києві. Ф. 707. Оп. 5. Спр. 320. Арк. 16-18.
9. ЦДА у м. Києві. Ф. 707. Оп. 7. Спр. 64. Арк. 22.
10. ЦДА у м. Києві. Ф. 707. Оп. 7. Спр. 9. Арк. 16-18.
11. ЦДА у м. Києві. Ф. 707. Оп. 6. Спр. 141. Арк. 1.
12. Чалый М. Воспоминания. *Киевская Старина*. 1889. № 7. С. 149-187.
13. Чалый М. Юные годы П. А. Кулиша. Киев, 1898. 78 с.
14. Чалый М. Юные годы П. А. Кулиша. *Киевская старина*. 1897. № 4. С. 290-299.

The article comprehensively and impartially analyzes the influence of M. Maksymovych and M. Yuzefovych on the formation of popularity and authority of P. Kulish among venerable Ukrainian and Russian scientists and public figures in the late 30's – first half of the 40's of the

XIX century. The research methodology is based on general scientific methods of analysis, synthesis and systematization, and special – descriptive, comparative-historical, reconstruction of historical events, method of content analysis, which allowed to identify and evaluate specific characteristics of analyzed texts. The author of the article, analysing the relevant sources and literature, believes that in the 30's – 40's of the XIX century. Among the intelligentsia

of the Dnieper region, there was a secret organization hitherto unknown to scholars, which sought among young people capable and talented people for integration into the Ukrainian national movement.

Key words: Panteleimon Kulish, "long" XIX century, Ukrainian nation-building, Russian Empire.

Отримано: 25.02.2022

УДК 811+008

*О. О. Барбанюк, кандидат філологічних наук, доцент***ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ КОДИ ЯК СУКУПНІСТЬ ЗНАТЬ ПРО КУЛЬТУРУ МОВНОЇ СПІЛЬНОТИ**

У статті йдеться про культурні коди загалом, які формують національну картину світу, будучи водночас способом структурування культурного знання та лінгвокультурні коди зокрема, які несуть національно-культурну специфіку, відображають особливості культури народу та мовної спільноти, що їх використовує.

Ключові слова: культура, мовна спільнота, код, культурний код, лінгвокультурний код.

У будь-якій культурі формується і функціонує велика парадигма образів, які виконують знакову функцію, які, відповідно, в семіотичі культури називаються культурними кодами. У якості культурного коду може виступати практично будь-яка чуттєво сприймана частина дійсності, тобто усе те, що отримує символічний зміст. Коди культури проявляються у процесах категоризації світу, «категоризація як процес стиснення різноманіття – завжди лише етап взаємодії з оточенням. Власне категорії формуються у нашій свідомості відповідно до конкретних вимог оточення, середовища.... При цьому будь-яка мова адекватно обслуговує свою культуру, надаючи мовні засоби для вираження культурно значущих понять» [3]. В основі категоризації, що розглядається як процес, лежать уявлення про схожість і відмінність об'єктів, що склалися в нашій свідомості.

Кожна культура має свою модель світу, яку в лінгвістиці частіше називають картиною світу. Осягнути картину світу завжди непросто; ми не помічаємо те, як ця картина світу і відповідно коди культури фіксуються в знаках мови. Картина світу чужої культури помітніша, її можна побачити через призму мови, якщо підібрати ключик до системи метафор. Зміст культури представлений різними областями: це звичаї та традиції, мова та писемність, одяг, поселення, робота (праця), виховання, економіка, армія, політичний устрій, закон, наука, техніка, мистецтво, релігія, прояви духовного розвитку народу. Всі ці області у мові реалізуються як системи кодів культури. Саме тому, код культури – це макросистема характеристик об'єктів картини світу, об'єднаних загальною категоріальною властивістю; це понятійна сітка, використовуючи яку носій мови категоризує, структурує та оцінює навколишній та свій внутрішній світ.

Відомий дослідник Р. Барт виділив таку типологію культурного коду, яка визначають його (код) як єдине соціокультурне та комунікативне ціле: соціоісторичний (знання про час, країну та суспільство); науковий (знання про досягнення науки); хронологічний (організація дат у тексті); топографічний (організація простору у тексті); ономастичний (код власних імен); риторичний (соціальні норми організації тексту); акціональний (порядок проходження дій у тексті); наративний (організація розповіді); фатичний (форми звернення); герменевтичний або енігматичний (постановка та вирішення загадки, таямниці, питання тексту); металінгвістичний (текст про текст) тощо.

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики, що розвивається як невід'ємна частина теорії мови, передбачає вивчення мовних реалій не автономно, а в тісному взаємозв'язку з фундаментальними аспектами буття людини – свідомістю, ментальністю, суспільством та культурою. В мові знаходить відображення специфіка світо-

сприйняття людей, які спілкуються нею: значення, виражені мовою, формують колективну філософію, імпліцитно властиву всьому лінгвокультурному співтовариству. В мові, що має першорядне значення у формуванні, зберіганні та передачі стереотипів, символів, моральних установок та цінностей народу, втілюється культура етносу та відображаються його національний менталітет, традиції та особливості світосприйняття. Власне саме тому, одним з перспективних напрямів дослідження в лінгвокультурології стала розробка ідеї бачення мови крізь призму кодів, яка бере початок у працях В. Телії, В. Красних, Д. Гудкова, М.Л. Ковшової та інших лінгвістів [2].

Лінгвокультурологи на етапі вивчення мови виділяють особливий – глибинний – культурний простір, який називають кодами культури. Коди культури – це специфічний для кожної культури набір способів соціальної практики, зведення цінностей та правил гри колективного існування, вироблена людьми система нормативних та оцінних критеріїв, крізь які народ осягає світ. Відтак, код у лінгвокультурології – це глибинний культурний простір. Культура як полікодовий феномен пронизана культурними кодами, які мають здатність перевтілюватися, набуваючи вербального вираження у формі лінгвокультурних кодів.

Так, В. Красних під культурним кодом розуміє «сітку», яку культура «накидає на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його» [1]. На думку В. Шаховського [4], «до культурного коду входять: етнічна картина світу, лінгвально-національний світогляд, заснований на історії суспільства, його стереотипах, традиціях, звичаях, шкалі оцінок, культурних цінностях. Одиниці культурного коду детермінуються ментальними, мовними чи предметними знаками, оскільки культурний код – це конгломерат систем знань про народ, мову та правила користування нею».

Таким чином, знання про культуру мовної спільноти структуруються та систематизуються за допомогою одиниць культурного коду, які містять вербальні (імена власні та номінальні, фразеологізми, цитати, афоризми тощо), авербальні (природні та артефактні), ментальні (стереотипи, звичаї, традиції, обряди, ціннісні орієнтації, оціночні стандарти, типові уявлення, культурні сценарії тощо).

Отже, лінгвокультурні коди мають національно-культурну специфіку. Вони відображають особливості культури народу, який їх використовує. Кожен носій національної культури та мови з ранніх років засвоює ці коди разом із рідною мовою. Культурний код можна поділити на субкоди, ієрархія яких становить образну систему культури. Коди культури формують національну картину світу, будучи водночас способом структурування культурного знання.

Список використаних джерел:

1. Красных В. В. Некоторые базовые понятия психолінгвокультурологии (в развитие идей В.Н. Телия). *Язык, сознание, коммуникация*. 2014. №50. С. 167-175.
2. Савицкий В. М., Гашимов Э. А. Лингвокультурный код (состав и функционирование): монография. Москва: Изд-во Моск. гор. пед. ун-та, 2005. 170 с.
3. Фумкина Р. М. Психолінгвистика. Москва: Academia, 2000. С. 87.
4. Шаховский В. И. Литературный интекст как ключ к культурной памяти российского социума (на материале

публикаций А. Минина). *Политическая лингвистика*. Екатеринбург, 2008. Вып. 2 (25). С. 115-125.

The article deals with cultural codes in general, which form the national picture of the world, while being a way of structuring cultural knowledge, and linguistic cultural codes in particular, which have national and cultural specifics, reflect the culture of the people and language community that uses them.

Key words: culture, language community, code, cultural code, linguistic cultural code.

Отримано: 17.02.2022

УДК 378.147:808

Т. П. Білоусова, кандидат філологічних наук, доцент

РОЛЬ РИТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВИХ І КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено роль дисциплін риторичного спрямування у формуванні мовленнєвих і комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Визначено специфіку навчальних дисциплін, обґрунтовано доцільність їх вибору при формуванні освітньої траєкторії здобувача вищої освіти.

Ключові слова: комунікативні компетентності, мовленнєві компетентності, риторичний дискурс, навчальна дисципліна.

Риторичну освіту сьогодні справедливо називають важливим і перспективним лінгводидактичним напрямом, адже вона формує не лише суто мовленнєві (див. роботи С. Абрамовича, З. Куньч, В. Молдована, Г. Онуфрієнко та ін.), але й професійні комунікативні компетентності майбутніх педагогів, філологів, перекладачів (Ф. Бацевич, Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, Л. Скура-тиський та ін.). Перед сучасною вищою школою постала нагальна потреба у вихованні носіїв змістовного, переконливого, правильного мовлення, людей, наділених комунікативною культурою.

Освітньо-професійні програми галузей знань 01 Освіта / Педагогіка та 03 Гуманітарні науки першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів вищої освіти визначають головну мету: підготовку кваліфікованих фахівців, здатних вирішувати типові і непередбачувані професійні та практичні завдання, в тому числі комунікативного характеру. Це передбачає підвищення рівня компетентностей, безпосередньо пов'язаних із риторичним дискурсом:

- 1) **загальних:** здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність до міжособистісної взаємодії та роботи в команді; здатність застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях; здатність до адаптації та дії в новій ситуації);
- 2) **спеціальних (фахових):**
  - здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження;
  - здатність дотримуватися сучасних мовних норм (з іноземних та державної мови), використовувати різні форми й види комунікації в освітній діяльності, обирати мовні засоби відповідно до стилю й типу тексту;
  - здатність створювати рівноправний і психологічно позитивний клімат для навчання, організувати ефективну комунікацію між учасниками освітнього процесу, керувати власними емоційними станами;
  - здатність використовувати когнітивно-дискусивні вміння, спрямовані на сприйняття й породження зв'язних монологічних і діалогічних текстів в усній та письмовій формах, в різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілку-

вання, володіти методикою розвитку зв'язного мовлення учнів у процесі говоріння й підготовки творчих робіт тощо;

- усвідомлення засад і технологій створення текстів різних жанрів і стилів державною мовою та іноземними мовами, які вивчаються;
- здатність до організації ділової комунікації.

Навіть такий неповний перелік свідчить про необхідність створення ефективного риторичного дискурсу, який пронизував би всі етапи навчального процесу у вищій школі.

Безумовно, риторичний дискурс формується багатьма дисциплінами, що входять до навчальних планів різних спеціальностей. За приклад наведемо «Основи філологічних знань», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Історія та культура України», «Філософія», «Соціально-правові студії», «Педагогіка», «Психологія», «Основи наукових досліджень», «Методика наукових досліджень», «Методика навчання мови (із значенням іноземної мови)», «Методика навчання зарубіжної літератури» та інші. Значний внесок у підвищення комунікативної культури здобувачів вищої освіти вносять навчальні і виробничі практики. Але це не відміння потреби у спеціальній риторичній дисципліні, яка акумулювала б та узагальнювала фрагментовану інформацію та формувала цілісну картину риторичного дискурсу.

Частиною завдань з риторизації освіти вирішує студентський Ораторський клуб, який діє в університеті впродовж трьох років [6], але він об'єднує лише відносно невелику кількість учасників і проводить свої засідання раз на місяць. Тож порушена у статті проблема залишається актуальною і потребує свого розв'язання.

Для цього кафедра слов'янської філології та загального мовознавства пропонує низку спеціальних дисциплін, безпосередньо спрямованих на виховання гарного оратора і свідомого слухача. Розглянемо їх детальніше.

1. «Риторика» інформує про класичний риторичний канон і традиції ораторського мистецтва у Новий час, знайомить з різними його аспектами (роди, види, основні форми ораторського мистецтва, його принципи, правила і закони). Опановуючи курс риторики, здобувачі освіти набувають необхідних знань, умінь та навичок щодо розуміння сутності риторичного дискурсу, змісту риторичної освіти, застосування риторичних ме-

- тоді і прийомів у професійній діяльності та побутовому мовленні.
2. «Мовленнєва комунікація» формує систему знань про мову як специфічний та унікальний феномен спілкування, зосереджує увагу здобувачів освіти на якостях мовлення, що забезпечують ефективний вплив на слухача, демонструє їх реалізацію в різних дискурсах (політичному, освітньому, діловому, побутовому тощо). Знайомить зі специфікою таких різновидів промов, як доповідь, виступ під час обговорення доповіді, повідомлення, лекція, бесіда, інтерв'ю тощо.
  3. «Прагмалінгвістика» поглиблює знання майбутніх фахівців-гуманітаріїв у царині теорії та методології діяльносної лінгвістики. Лінгвістичні аспекти комунікації розглядаються як похідні від мисленневих (когнітивних), що передбачає: аналіз явних і прихованих цілей висловлювання, внутрішньої установки мовця, готовності слухача «піти назустріч» у досягненні шуканого смислу; вивчення типів комунікативної поведінки мовця (мовленнєва стратегія, тактика, правила діалогу, спрямовані на досягнення ефективності спілкування, використання так званих «непрямих» мовленневих актів і різноманітних прийомів мовної гри, різних жанрів спілкування); з'ясування позицій слухача і спостерігача (інтерпретація висловлювання).
  4. «Основи красномовства», відповідно до своєї назви, формують початкові знання здобувачів вищої освіти про красномовство, про шляхи його досягнення й удосконалення. Враховуючи світовий і вітчизняний досвід, дисципліна розкриває основи взаємодії оратора з аудиторією; ознайомлює з етапами підготовки промови, методами і прийомами налаштування мовця на виступ; характеризує основні риси успішного мовлення з погляду якості тексту, голосової техніки, невербалики, використання засобів унаочнення тощо.
  5. «Основи ораторського мистецтва» і «Ораторське мистецтво», крім суто лінгвальних, докладніше зупиняються на паралінгвальних і нелінгвальних засобах комунікації (міміка, жестикуляція, пантоміміка, проксеміка, візуаліка, ольфакторика тощо), вчать критичному ставленню до своїх і чужих виступів, умінню слухати й аналізувати промови з точки зору структури, змісту, якості виголошення, знайомлять слухачів із кращими вітчизняними та зарубіжними зразками ораторського мистецтва.
  6. «Ораторське мистецтво та спічрайтинг», поряд з вищезазначеним, акцентує увагу на специфічних рисах спічрайтингу як PR-технології, розглядає спічрайтерський текст з погляду етапів його підготовки (ідентифікація – робота з інформацією – інтимізація текстового матеріалу – невербальні засоби впливу на аудиторію). Концентрує увагу на психологічних і соціологічних засадах спічрайтингу: увазі, пам'яті, інтересі, рівнях сприйняття інформації, ознаках маніпулювання тощо. Сферою реалізації сформованих під час вивчення дисципліни компетентностей можуть бути практична діяльність в галузі освіти, реклами, зв'язків з громадськістю, формами – виголошення і розробка промов, презентацій, текстів виступів керівника, громадського діяча, організатора культурних заходів, політичного лідера, підготовка до виголошення спічу, досягнення особистих та суспільно значущих цілей у публічній сфері.
  7. «Специфіка комунікації в інформаційному суспільстві» має на меті адаптувати здобувачів вищої освіти до сучасного мовного дискурсу. Дисципліна знайомить з основними ідеями і концепціями інформаційного суспільства як нового ступеня розвитку цивілізації, зі специфічними рисами комунікації в ньому (зміст, правила й норми спілкування, вимоги до мовленнєвої поведінки в різних ситуаціях, форми ефективної переконуючої комунікації, правила встановлення професійних контактів, культура конструктивного діалогу з представниками різних соціальних груп тощо). Крім того, вчить адекватно сприймати комунікативні потоки, захищатись від маніпуляцій, створювати якісний інформпродукт.
  8. «Сценічне та ораторське мовлення» – комплексна дисципліна, що поряд із ораторськими збагачує здобувачів вищої освіти навичками сценічного мовлення, підвищує культуру невербального спілкування. Значна увага приділяється техніці мовлення, а саме володінню голосом, інтонуванню, управлінню аудиторією. Цьому навчають також та студентській театральній студії «Елевсія» [7], але, на жаль, не всі охочі мають змогу долучитися до її занять (у тому числі через епідеміологічну ситуацію в країні). В результаті опанування дисципліни здобувач вищої освіти вміє керувати не лише своїм голосом, але й рухами, мімікою, жестикуляцією; без страху виступає перед аудиторією; підтримує ділові та особисті контакти; позитивно презентує себе у різних сферах; дотримується етичних норм спілкування, принципів толерантності, співробітництва, взаємоповаги.
  9. «Мовно-стилістичні аспекти сценічної майстерності». Дисципліна має на меті прищепити здобувачам вищої освіти важливі для майбутнього педагога / філолога-перекладача навички вільного володіння стилістичними прийомами та засобами сценічного мовлення; ознайомити з елементами виконавського мистецтва; розширити їх культурологічну, мистецтвознавчу обізнаність. Знайомить з історією розвитку сценічної мови, її стилістичними та лексичними засобами, культурою сценічної поведінки, специфікою сценічного костюма, гриму тощо.
- Отже, кафедра слов'янської філології та загального мовознавства шляхом розробки та методичного забезпечення [1-5] різноманітних риторичних дисциплін, організації діяльності студентського Ораторського клубу і театральної студії «Елевсія» надає здобувачам освіти широкі можливості для включення в сучасний риторичний дискурс, формування й удосконалення своїх мовленневих і комунікативних компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Мовленнєва комунікація: підручник. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2013. 460 с.
2. Білоусова Т. П. Риторика: навч.-метод. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 240 с.
3. Дворницька Н. І. Мовно-стилістичні аспекти сценічної майстерності. Кам'янець-Подільський: Апостроф, 2021. 172 с.
4. Дворницька Н. І. Самодіяльний театр. Робота над сценічною мовою. Кам'янець-Подільський, 2021. 57 с.
5. Силабуси та анотації вибіркового дисциплін вільного вибору студента, що пропонується кафедрою слов'янської філології та загального мовознавства. URL: <https://slovfil.kpnu.edu.ua/>
6. Студентський Ораторський клуб. URL: <http://slovfil.kpnu.edu.ua/stud-ok/>
7. Театральна студія «Елевсія». URL: <http://slovfil.kpnu.edu.ua/teatr-stud/>

The article looks at the role of rhetorical education in the development of speech and communicative competences in students of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. It defines the specific character of rhetorical disciplines and grounds feasibility of their choice in the development of students' educational trajectory.

Key words: communicative competences, speech competence, rhetorical discourse, discipline.

Отримано: 17.02.2022

Т. В. Боднарчук, кандидат педагогічних наук, доцент

SPRACHLICHE BESONDERHEITEN DES WISSENSCHAFTLICHEN SCHREIBENS

Стаття присвячена проблемі формування компетентності здобувачів вищої освіти в академічному письмі. Зазначено, що академічне письмо має певні мовні особливості. Особливу увагу приділено лексичним, морфологічним та синтаксичним особливостям академічного письма.

Ключові слова: академічне письмо, мовні особливості академічного письма, лексичні особливості академічного письма, морфологічні особливості академічного письма, синтаксичні особливості академічного письма.

Schreiben ist die zentrale Schlüsselkompetenz in der modernen Informations- und Kommunikationsgesellschaft. Die Wissenschaftler behaupten, dass Schreiben eine komplexe Kulturtechnik ist, die nur durch bewusstes Üben entwickelt und beherrscht werden kann [2, S.30]. Besonders wichtig ist für Studierenden an den Hochschulen das wissenschaftliche Schreiben, weil «die Hochschule ein Schreibprojekt ist. Die Hochschule – wie die Wissenschaft insgesamt – kann nur durch Schreiben existieren. ... Jedes Forschungsprojekt beginnt und endet mit Schreiben» [2, S.103].

Wissenschaftliches Schreiben spielt in der universitären Ausbildung eine zentrale Rolle und gilt als Schlüsselkompetenz, da es in zahlreichen akademischen Berufsfeldern benötigt wird. Studieren bedeutet, die Grundlagen der Wissenschaft zu lernen und sich schreibend mit bestimmtem Studienfach auseinander zu setzen. Das heißt, ohne Schreiben würde es keine Wissenschaft geben. Deshalb ist das Erlernen des wissenschaftlichen Schreibens an den Universitäten sehr wichtig.

Den Problemen des Stils der wissenschaftlichen Texte und des wissenschaftlichen Schreibens in der ukrainischen und auch in der deutschen Sprache sind viele Arbeiten der nationalen und ausländischen Gelehrten gewidmet. Besonders interessant für unsere Arbeit sind die Werke von deutschen Wissenschaftler – D. Heller, K. Ehlich, G. Graefen, O. Kruse, G. Ruhmann, Ch. Pieth, W. Tielmann u.a.

Das Ziel dieser Arbeit ist die Rolle des wissenschaftlichen Schreibens für die Ausbildung der Magister zu erklären und die sprachlichen Besonderheiten der wissenschaftlichen Texte zu zeigen.

Vor allem, unserer Meinung nach, ist es notwendig, die Besonderheiten der Struktur und Organisation der wissenschaftlichen Texte zu erklären. P. Buchner behauptet, dass für die Struktur jeder Textart sehr wichtig die Berücksichtigung solcher Parameter wie Adressat (für wen schreibt man), Anlass (warum ist etwas geschrieben), Ziel (was soll man erreicht werden) und Testsorte ist [1].

Was einen wissenschaftlichen Text betrifft, sind alle diesen Parameter auch sehr wichtig. Der Autor präsentiert die Ergebnisse seiner wissenschaftlichen Forschung, oder man kann auch sagen, dass er die Situation modelliert und den Prozess der Suche nach der Wahrheit in der optimalen Variante, seiner Meinung nach, darstellt. Deshalb der Adressat muss die logischen Schritte machen, um den Prozess der Forschung zu verstehen.

Die Zusammensetzung eines typischen wissenschaftlichen Textes spiegelt die Reihenfolge der wissenschaftlichen Forschungsphasen wider: Bewusstsein für das Problem (Problem, Aufgabe) und Zielsetzung – «Einführung»; Die Suche nach Lösungsmöglichkeiten, die Aufzählung möglicher Optionen und die Hypothese, der Beweis der Idee (Hypothese) – «Hauptteil»; Die Lösung des Forschungsproblems, die Antwort bekommen – «Schlussfolgerung». Deshalb ist es sehr wichtig für Hochschulausbildungserwerber die entsprechenden Sprachmittel zu beherrschen, die etwas begründen, erklären, einschränken, exemplifizieren, folgern, hinzufügen, vergleichen, widersprechen, zusammenfassen usw.

Die wichtigste Aufgabe des wissenschaftlichen Sprechstils ist es, die Ursachen von Phänomenen zu erklären, zu kommunizieren, die wesentlichen Merkmale und Eigenschaften des Gegenstandes des wissenschaftlichen

Wissens zu beschreiben. Die genannten Merkmale des wissenschaftlichen Stils kommen in seinen sprachlichen Merkmalen zum Ausdruck und bestimmen die Konsistenz der richtigen sprachlichen Mittel dieses Stils. Das wissenschaftliche Schreiben hat auch bestimmte sprachliche Merkmale, die sich unabhängig von bestimmten Wissenschaften und von Textsorten (Monographie, wissenschaftliche Artikel, Berichte, Lehrbücher usw.) manifestieren.

In dieser Arbeit versuchen wir diese sprachlichen Besonderheiten in drei Gruppen darzustellen: lexikalische, morphologische und syntaktische Merkmale.

Was die lexikalischen Merkmale betrifft, es ist sehr wichtig, über Termini zu sprechen, die in den wissenschaftlichen Arbeiten sehr oft verwendet werden sollen. Aber man muss auch betonen, dass es notwendig ist, die Fachwörter sinnvoll und korrekt zu verwenden. Die Studierenden sollen eine unmotivierte Anhäufung von Fremdwörtern, die den Text schwer verständlich machen, vermeiden. Zum Beispiel, «*die soziale Transition*» kann man durch «*der soziale Wandel*» ersetzen.

Außerdem versucht man sich in den wissenschaftlichen Texten möglichst kürzer und unpersönlich die Gedanken zu äußern. Deshalb sehr populär ist die Nominalisierung in der wissenschaftlichen Sprache: statt *antworten* – *die Antwort geben*. Es gibt keine feste Regeln der Nominalisierung, aber am häufigsten sind das Reduktion, Präfigierung, Suffigierung oder Konversion. Man muss dabei auch beachten, dass manche Nominalisierungen erfordern feste Präpositionen, deren die Verben nicht brauchen: *beitreten* – *der Beitritt zu Dat*, *überfallen* – *der Überfall auf Akk*.

Der wissenschaftliche Stil hat seine eigene Phraseologie, einschließlich zusammengesetzter Begriffe: *schiefe Ebene*, *taube Konsonanten*, *Verbalisierung*, *Satzverbund*, sowie verschiedene Arten von Klischees: *besteht aus ...*, *wird angewendet auf ...* und so weiter.

Die Sprache der wissenschaftlichen Kommunikation hat ihre eigenen grammatikalischen Merkmale. Die Abstraktion und Verallgemeinerung der wissenschaftlichen Sprache äußert sich in der Funktionsweise verschiedener grammatikalischer, insbesondere morphologischer Einheiten.

Beim Bereich der Morphologie ist besonders bezeichnend, dass wegen der Neigung zur Objektivierung und Anonymisierung nur eine geringe Menge des Konjugations- und Deklinationssystems genutzt wird. Bei der Betrachtung von Person und Numerus sticht speziell das fehlende Auftreten der ersten Person Singular hervor, die wegen des Objektivitätsstrebens häufig mit *man*, *es*, *wir* oder lexikalischen Ausdrücken wie *der Autor/Verfasser* ersetzt wird. Den Gesichtspunkt der Konjugation kennzeichnen die vorwiegende Verwendung des Indikativs, des Präsens und des Aktivs. Allerdings ist in Bezug auf das Genus zu erwähnen, dass zwar der Gebrauch des Aktivs vorherrscht, Passivkonstruktionen jedoch zur Deagentivierung in wissenschaftlichen Texten im Vergleich zur Alltagsprache auch häufiger zu finden sind. Abschließend ist zur Deklination anzumerken, dass hier zur Erhöhung der Deutlichkeit und aus Gründen der Ausdrucksökonomie attributive Genitive und Genitivreihungen vermehrt auftreten, wohingegen Dative und Akkusative seltener zu finden sind.

Die Syntax des wissenschaftlichen Sprechstils zeichnet sich durch eine Tendenz zu Aussagesätze. Zur Erhöhung der Deutlichkeit und Spezifikation dient auch die Häufung von

Relativsätzen und Attributreihungen. Als kennzeichnende Arten sind hier auch Adjektivattribute, Partizipialattribute, Präpositionalattribute und attributive Genitive zu verstehen.

Weitere Mittel zur syntaktischen Kompression in Wissenschaftstexten sind die Verwendung von Partizipial- und Gerundialkonstruktionen an Stelle von Nebensätzen und der Gebrauch von Ellipsen und Aufzählungen.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass beim Erlernen des fremdsprachigen wissenschaftlichen Schreibens sehr wichtig ist, alle obengenannten sprachliche Besonderheiten des wissenschaftlichen Stils zu berücksichtigen, damit die Studierenden wirklich gute wissenschaftliche Texte schreiben können.

Список використаних джерел:

1. Campus. Deutsch als Fremdsprache. Schreiben. B2-C1 / Patricia Buchner. München: Hueber Verlag GmbH & Co. KG, 2015. 96 s.

2. Girgensohn K., Sennewald N. Schreiben lehren, Schreiben lernen (Einführung). Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2012. 136 s.
3. Kruse O., Chitez M. Schreibkompetenz im Studium: Komponenten, Modelle und Assessment. In N. Sennewald & U. Preußner (Hrsg.). *Literale Kompetenzentwicklung an der Hochschule*. Frankfurt, 2012. S. 57-84.

The article deals with problem of forming the competence of higher education seekers in academic writing. It is noted that academic writing has certain linguistic features. Special attention is paid to lexical, morphological and syntactic features of academic writing.

Key words: academic writing, linguistic features of academic writing, lexical features of academic writing, morphological features of academic writing, syntactic features of academic writing.

Отримано: 20.02.2022

УДК 811.111:821.111(73)Фіцджеральд

О. В. Галайбіда, кандидат філологічних наук, доцент

УСКЛАДНЕНІ СТРУКТУРИ СИНТАКСИСУ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ Ф. С. ФІЦДЖЕРАЛЬДА

У статті проаналізовано особливості синтаксису художнього мовлення Ф.С. Фіцджеральда. Визначено сегментування висловлення та ускладнення реченнєвої структури домінантою мовної естетики письменника, засобом ритмізації його творів. Серед мовно-виразових засобів ускладнення актуалізованими є однорідні та відокремлені члени, вставлені конструкції.

Ключові слова: синтаксис, ускладнення, художнє мовлення, однорідні члени, відокремлені члени, вставлені конструкції.

Індивідуальний стиль автора відображено не тільки у змісті його творів, лексичному наповненні, але й у синтаксисі його художнього мовлення. Синтаксис відображає індивідуальні авторські особливості текстотворення. Уживання оригінальних композиційних конструкцій створює те естетичне забарвлення, яке відображає особливості мовомислення автора, його світовідчуття і світосприйняття.

Т.І. Вавринюк зазначає, що засоби експресивного синтаксису «сприяють смисловій конденсації й логічному увиразненню думки, розставляють акценти на важливих елементах художнього тексту, увиразнюють експліцитно виражений зміст і розкривають глибинні змісти, породжують певний тон мовлення, завдяки чому допомагають емоційно вплинути на читача» [1, с.224].

Метою нашої розвідки є аналіз та виявлення особливостей синтаксичної структури творів видатного американського письменника Ф.С. Фіцджеральда, синтаксичних засобів увиразнення його художнього мовлення.

Матеріалом дослідження обрано роман «Великий Гетсбі», який вважають тріумфом літературної творчості письменника. Лірико-романтичний тон роману «Великий Гетсбі» представлений міркуваннями оповідача Ніка, який одночасно є учасником подій, що розгортаються у романі. Близькість до оповідача встановлюється через його ширі зауваження, у яких висвітлено оцінювання тих чи тих героїв або погляди на ті чи ті події та факти. Загалом Нік розповідає історію Гетсбі у ліричному тоні, і мовленню його притаманні ускладнені речення, які інформаційно насичують речення, але водночас є легкими для розуміння.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що синтаксису авторського мовлення художніх творів Фіцджеральда притаманні відносно довгі розповідні структури. Незважаючи на порівняно високу середню довжину речень у тексті роману «Великий Гетсбі», речення з підрядним зв'язком не є характерними. Більша частина складних речень є сурядними та безсполучниковими, часто ускладненими різними зворотами та конструкціями.

Завдяки відсутності підрядного зв'язку досягається легкість сприйняття, оскільки не треба додаткових ментальних зусиль на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між повідомленнями.

Традиційно засобами ускладнення структури простого речення є відокремлені та однорідні члени, вставні і вставлені конструкції, звертання [3, с.251].

Однорідні члени насичують оповідь роману «Великий Гетсбі» повнотою зображення, передають найменші деталі і створюють ефект візуалізації: *He was never quite still, there was always a tapping foot somewhere or the impatient opening and closing of a hand* [4, с.70]. Але особливо емоційно забарвленими є ланцюжки з численими однорідними членами, які створюють фігуру перелічування і передають безглузду наповненість вечірок Гетсбі різними людьми, різними наїдками та напитками, різними розвагами. Основне стилістичне навантаження такого перелічування – передати розмах та розкіш розваг, основною метою яких було вразити Дейзі, у яку був закоханий Гетсбі: *And the Hornbeams and the Willie Voltaires and a whole clan named Blackbuck who always gathered in a corner and flipped up their noses like goats at whosoever came near. And the Ismays and the Chrysties (or rather Hubert Auerbach and Mr. Chrystie's wife) and Edgar Beaver, whose hair they say turned cotton-white one winter afternoon for no good reason at all* [4, с.67].

Перерахунок гостей займає по декілька сторінок тексту, здебільшого однорідні члени є ускладненими уточнювальними парентезними конструкціями та відокремленими означеннями, у яких подана додаткова інформація про тих чи тих людей, часто із сатиричним забарвленням. Ілюзорність успіху, суперечність між зовнішньою успішністю і справжньою сутністю цих людей, моральний занепад, відсутність правдивості створює трагічний образ.

Багаторазове поєднання однорідних членів єдналим сполучником *and* створює враження безконечності, відтворює розмах, надмірну марнотратність та безглузду присутність такої кількості людей, які приходили цілими сім'ями (на що вказує вживання прізвищ у множині), часто і не знали один одного і не були знайомі з господарем маєтку, де вони розважалися. Так ускладнені структури слугують засобом вираження опосередкованого критичного ставлення оповідача до Гетсбі.

Серед відокремлених конструкцій особливо привертають увагу поширені прикладкові структури, які синтаксично не є необхідними елементами реченнєвої структури, але які семантично розвивають значення певних лексем і актуалізують їхнє значення. Наприклад, розкривають чуттєві та романтичні почуття, які переповнювали головних героїв, багатство та розкіш, які їх оточували, і які виражені у лексемі *mystery*: *There was a ripe mystery about it, a hint of bedrooms more beautiful and cool than other bedrooms, of gay and radiant activities taking place through its corridors, and of romances that were not musty and laid away already in lavender, but fresh and breathing and redolent of this year's shining motor-cars, and of dances whose flowers were scarcely withered* [4, с.141].

«Оформлення додаткової думки у формі вставлення є одним із засобів розв'язання протиріччя між лінійністю мовлення й багатоплановістю мисленнєвої діяльності людини» [2, с.175]. У романі «Великий Гетсбі» значна кількість вставлених речень, які слугують засобом висловлення оповідачем своїх дотичних міркувань, коментарів щодо персонажів чи певних обставин: *He was balancing himself on the dashboard of his car with that resourcefulness of movement that is so peculiarly American – that comes, I suppose, with the absence of lifting work or rigid sitting in youth and, even more, with the formless grace of our nervous, sporadic games* [4, с.69].

Вставлення містять додаткові зауваги, які доповнюють повноту опису подій і опосередковано також акцентують надмірні розкіш і багатство Гетсбі: *By seven o'clock the orchestra has arrived – no thin fivepiece affair but a whole pitful of oboes and trombones and saxophones and viols and cornets and piccolos and low and high drums* [4, с.44]. Такі вставлення не тільки забезпечують своєрідне інформативне прирощення до основної опові-

ді, але сприяють її ритмізації. Якщо трансформувати вставлення в окреме речення, текст втрачає на художності й експресивності.

Отже, характерною ознакою синтаксичної організації творів Ф.С. Фіцджеральда є ускладнення структури речення. Речення з ускладненими конструкціями є експресивними, інформаційно виразними й дієвими, і мають більший вплив на читача. У побудові ускладненої прозаїчної строфи розкривається особливість мовомислення письменника і джазовий ритм, який притаманний нарративу його романів.

Список використаних джерел:

1. Вавринюк Т. І. Засоби експресивного синтаксису в художньому тексті. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9 (2). С. 222-228.
2. Жученко Д. И. Интонационная организация вставных конструкций (на мат. английского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Киев, 1973. 21 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. Київ: Знання, 2010. 374 с.
4. Fitzgerald F. Scott. *The Great Gatsby*. London: Penguin books, 1994. 188 p.

The article analyses peculiarities of syntactic structure of F.S. Fitzgerald's novel «The Great Gatsby». As a result of the research it has been proved that syntactic segmentation and complication of sentence structure are the dominant features of language aesthetics of the writer.

Key words: syntax, complication, sentence structure, homogeneous members, detached constructions, parenthetical elements.

Отримано: 17.02.2022

УДК 811.111'367.622

О. І. Главацька, кандидат філологічних наук, доцент

НОМІНАЦІЇ ОСОБИ СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена опису номінацій особи складносуфіксальної структури сучасної англійської мови. Зроблено висновок про необхідність подальшого комплексного аналізу (структурно-семантичних, прагматичних, словотвірних особливостей) названих одиниць на прикладі нових джерел матеріалу.

Ключові слова: іменник, назва особи, номінація, складносуфіксальна структура, універбація.

Постановка проблеми. Однією з головних ознак наукової парадигми кінця ХХ-початку ХХІ століття передусім в гуманітарних науках, як відомо, став антропоцентризм. У лінгвістиці – це один з основних факторів, який зумовив зосередження лінгвістичних студій на вивченні мови у співвідношенні з людиною, її мисленням, світобаченням, роллю у створенні культури, цивілізації, а також на виявленні здібностей людини до пізнання світу, що відображається й у мові. Антропоцентричний принцип пов'язаний зі спробами розглядати мовні явища в межах діади «мова – людина» акцентує увагу на людині та автоматично висуває на перший план вивчення назв осіб, антропонімів, персоналій [6, с.64].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Праці дослідників англійської лексики [3-6 та ін.] зі всією переконливістю свідчать про постійну потребу вивчення та вирішення цілого комплексу проблем, що стосуються номінативного потенціалу слова, його здатності фіксувати, нагромаджувати і відтворювати у свідомості людини певний осмислений нею фрагмент реального світу [1, с.32].

Похідні, що утворені з урахуванням поєднання слів у вигляді «стягнення» в одне найменування і пов'язані з принципом економії у мові, заслуговують на особливу увагу. Заміна словосполучень однослівними номінаціями відбувається за законом економії мовних

зусиль і тенденції до експресивності. Спрощення мови призводить до заміни двох або більше слів одним, що вміщує семантику всіх членів неоднослівного мотиватора, і є тенденцією, що отримала назву «мовної економії» (*Otto Harry Jespersen*), або «законної економії мовних зусиль» (*André Martinet*). У сучасній граматиці таке явище називають *універбацією*. Результатом універбації можна вважати тільки таке мотивоване слово, поряд з яким є синонімічне словосполучення (з мотиватором у його складі), що має характер сталої мовної номінації [2, с.133].

Постановка завдання. Статтю присвячено опису спостережень над структурно-семантичною організацією найменувань особи з неоднослівними мотиваторами. Фактичний матеріал взято зі словників сучасної англійської мови; використано також дані Інтернету та англійських періодичних видань, що виявляють найбільшу оперативність мовного реагування на всі різноаспектні зміни в житті суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо лексичні одиниці, у структурі яких відображено взаємодію компонентів неоднослівних найменувань складносуфіксального типу.

Відповідно опорного слова, ми згрупували похідні у дві групи: *віддієслівні* та *відсубстантивні*.

Найбільш продуктивними є віддієслівні похідні, що називають особу, яка виконує дію, названу дієслівним компонентом неоднослівного мотиватора – словосполучення, сталого виразу або поєднання слів. Перша частина похідного служить свого роду конкретизатором значення опорного компонента. Як правило, суфікс приєднується до дієслівної основи. Продуктивна модель: *noun+verb+-er*: **bookmaker** – one who *makes books* (edits, prints, publishes, or binds books; accepts and pays off bets, as on a horserace); **hairdresser** – one who *dresses* or *cuts hair*; **bricklayer** – a tradesman who *lays bricks* to construct brickwork; shoemaker – a person who *makes* or *mends shoes* and other footwear as a profession; **grave-digger** – one whose employment it is to *dig graves*; **taxi-driver** – a person who *drives a taxi*; **chess player** – someone who *plays* the game of *chess*; **check-taker** – an official who *takes* or collects the *checks* of admission at a theatre, or other public place, in a railway-train; **ticket-holder** – someone who *holds* a valid *ticket* for an event or for a journey and would be able to get his money back; **drugtaker** – one who *takes drugs* – consumes recreational drugs; **drug-runner** – someone who *runs drugs* – brings illegal drugs from the country to another; **camp-follower** – a person who *follows military camps* in order to sell goods or services that the military does not supply; **care-taker** – a person who *takes care* for a property; **scene-stealer** – a performer, as in a play, who *'steals the scene'* – draws the audience's attention away from the other players; **tobacco user** – a person who *smokes (uses) tobacco*; **toll gatherer** – a person who *collects (gathers) a toll*; **beachcomber** – a person who *walks along beaches* collecting (*combing*) interesting or valuable things, either for pleasure or to sell; а також: **cattle lifter**, **cattle rustler**, etc. Цікаво, що похідне **bribetaker** (someone who *takes bribe*) має антонімічне найменування суфіксального утворення без вираженого дієслівного компонента: **briber** – one who *gives bribe*. Як правило, суфікс приєднується до дієслівної основи: **evil-doer** – someone who *commits crimes or does evil things*; рідше – до субстантивної основи: **do-gooder** – someone who *does good* – always tries to help people, especially people who are poor or in trouble. Наведемо приклади новотворів названої моделі: **denim breaker** – a person who *breaks* in a pair of jeans (*denim*) for someone else to wear. Деякі з неологізми зберігають у написанні складні скорочення: **BASE jumper** – a person who *jumps off BASE* – tall objects such as buildings, bridges, or cliffs, using a parachute (*BASE* – an abbreviation for Building, Antenna, Span, Earth).

Інші моделі малопродуктивні:

- модель *noun+verb+^-*: **turnkey** – a person who *'turns a key'* – has charge of the keys of a prison, for opening and fastening the doors; bootblack, **shoeblack** – one who *blacks boots (shoes)*;

- модель *adverb+verb+-er*: **free-thinker** – someone who *thinks free* – forms his own opinion rather than following what other people think; **high-flier** – someone who *flies high* – is extremely successful in their job or in school; **wellwisher** – someone who *wishes well* to a person;

- модель *verb+ pronoun+-er*: **do-nothinger** – a person who *does nothing*; **do-it-yourselfer** ← *do-it-yourself*.

Доповнюють дані похідні складносуфіксальні іменники із субстантивною опорною основою:

- модель *adjective + noun+^-*: **redskin** – a North American Indian (so called from the *red* color of the *skin*); **heavyweight** – a person who has *heavy weight*: 1. A wrestler who weighs more than 214 pounds. 2. A boxer who weighs more than 195 pounds. 3. A very large person. 4. A person of exceptional importance and reputation; **lightweight** – a person who has *light weight* – one weighing not more than 133 pounds (in boxing, wrestling, etc.);

- модель *adjective + noun+-ist*: **speech therapist** – a person skilled in *speech therapy* – treatment to improve the speech of children who have difficulty in learning to speak, for example because of partial deafness or brain damage, or to help restore the power of speech to adults who have lost it or partly lost it through accident or illness; **trade-unionist** – an active member of a *trade union* – an organization that represents the people who work in a particular industry, protects their rights, and agrees on pay, hours, etc. with their employers; **green urbanist** – supporter of *green urbanism* – urban design and planning that aims to minimize a city's impact on the environment; з усіченням ад'єктивної основи: **multireedist** (*multi(ple)+ reed*) – a musician who can perform on *multiple* reed instruments;

- модель *adjective + noun+-er (-eer)*: **left-hander** – someone who uses their *left hand* for writing, throwing etc.; **black marketeer** – a person who sells goods on the *black market*.

Похідні, в яких представлені субстантивні та нумеративні компоненти неоднослівних мотиваторів, моделюються таким чином: *numeral+noun+-er*: **firstnighter** – a person who attends the *first night* of a theatrical or other production (*first night* – the night when a play or show is publicly performed for the first time).

Висновки. Утворення похідних від неоднослівних мотиваторів входить у ядро словотворчої системи найменувань особи за рахунок залучення у цей процес великої кількості словосполучень, в тому числі, стійких, як мотиваторів. Це пов'язано з економією мовних зусиль, тенденцією до експресивності та стиранням стилістичної диференціації (демократизацією) мови. Вважаємо, що універби на позначення особи потребують в подальшому комплексного аналізу та вивчення їх структурно-семантичних, прагматичних, словотвірних особливостей на прикладі нових джерел матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Главацька О. І. Вербалізація новітньої лексики особи тематичної групи 'міжнародний тероризм' у сучасній англійській мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Вип. 13. Т. 3. С. 32-33.
2. Главацкая Е. И. Субстантивы лица в современных русском и английском языках (структурно-семантический аспект): монография. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2015. 250 с.
3. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття. Вінниця: Нова Книга, 2008. 360 с.
4. Зацний Ю. А., Пахомова Т. О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2001. 243 с.
5. Левицький А. Е. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник Житомирського державного університету*. 2005. Вип. 23. С. 16-21.
6. Шиманович Г. М. Когнітивні чинники еволюції назв осіб в англійській мові ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 22 с.

The article deals with the description 'names of a person' with a complex suffix structure in Contemporary English. The conclusion about the necessity of further complex analysis (structural-semantic, pragmatic, word-forming features) on the examples of new units is done.

Key words: noun, name of a person, nomination, compound suffix structure, univerbation.

Отримано: 24.02.2022

Н. А. Глушковецька, кандидат філологічних наук, старший викладач

CONTRIBUTION OF URIEL WEINREICH TO THE STUDY OF PHONETIC INTERFERENCE

У статті простежено внесок знаного американського вченого-мовознавця Уріеля Вайнрайха у дослідження актуальної лінгвістичної проблеми фонетичної інтерференції. Після виходу у 1953 р. його праці «Мовні контакти» в лінгвістиці утверджується не лише дефініція власне мовного контакту, а й поняття інтерференції, яке сприймається більшістю мовознавців. Лінгвіст проаналізував прояви інтерференції на фонетичному рівні та встановив чинники, що спричиняють її появу.

Ключові слова: Уріель Вайнрайх, інтерференція, мовний контакт, мова, мовлення, лінгвістика.

Throughout the last seven decades investigation of the interlingual interference is connected with the name of well-known American linguist Uriel Weinreich. His scientific heritage has not lost its significance until now and takes a key place in modern studies. Nowadays almost every work connected with the problems of interlingual interference contains references to the work of the scientist. Some of his statements and definitions became almost axiomatic in modern linguistic researches. However, the existence of publications dedicated to the scientist and different aspects of his scientific heritage Uriel Weinreich's contribution to the study of interlingual interference [1-6; 11; 12; 13] did not become the subject of special research.

The objective of the present paper was to disclose the contribution of the well-known American linguist Uriel Weinreich to the study of a current linguistic problem – interlingual interference.

After the publication of Uriel Weinreich's work «Language in Contacts» in 1953 the definition of language contact and also the concept of interference was established in linguistics. According to the scientist, the reason of interference arise is language contact and the locus of the contact are language using individuals [7, c.1]. This understanding corresponds to all the signs of multilingualism. After all, bilingualism is also multilingual, but bilingual situations are the most common, so the concept of bilingualism is more commonly used than multilingualism, and sometimes is used instead of it. Therefore, Weinreich identified language contact and bilingualism.

At the same time, Weinreich defined the interference as «<...> the instances of deviation from the norms of either language which occur in the speech of bilinguals as a result of their familiarity with more than one language, i.e. as a result of language contact» [7, c.1]. Until now, most linguists have accepted Uriel Weinreich's definition of interference but with unessential modifications.

The researcher distinguished two phases of interference: in the utterance of bilingual speaker as a result of his personal knowledge of the other tongue (in speech) and interference phenomena in the speech of bilinguals which become habitualized and established.

Therefore, Uriel Weinreich singled out interference in language and speech [10, c.36]. For the differentiation of interference in speech the researcher used the following figurative comparison: « In speech, interference is like sand carried by the stream, in language, it is a sedimented sand deposited on the bottom of a lake» [10, c.36]. Consequently, interference in speech is caused by psychological peculiarities of a person, and interference in language – a sociolinguistic process.

The researcher pointed out nature of language borrowings, analysing the interference. The linguist traced carefully the interference manifestations at the phonetic, lexical and grammatical levels of language and established the dependence of interference types related to the sociocultural conditions of language interaction.

Uriel Weinreich saw the problem of phonetic interference in the manner the speaker perceives and reproduces the sounds of one language in expressions of another. It was identified paradigmatic and syntagmatic factors of phonetic interference. Syntagmatic factors refer to sounds connected

in a certain sequence, that is in speech. Paradigmatic are related to the relationship between the sounds of the model that is the sounds that may appear at this point in speech.

The researcher identified four factors that cause phonetic interference: properly phonic factors, extra-phonic factors within the languages, extra-linguistic factors, residue of erratic cases of interference [8, p.2-3]. The first type includes differences between languages in contact in the stock of phonemes, in the analysis of their components and in the distributional patterns of the phonemes. Extra-phonic factors, according to Weinreich are cases of interference when a speaker tries to avoid undesirable homophony which leads to ambiguity or association with words prohibited in one of these languages. The speaker's desires for achieving understandable or even native-like speech in the general sociocultural setting in which the language contact takes place are distinguished as the extra-linguistic factors. The fourth type of factors the linguist saw in the residue of erratic cases of interference [8, p.2-3].

The results of this investigation show that the main problems of Uriel Weinreich's research were interlingual interference, its manifestations at the phonetic level. Most of his works have not lost their significance at the present stage of linguistic science's development. But further experimental investigations are needed to estimate Uriel Weinreich's scientific achievements to the study of phonetic interference based on modern methodological approaches.

Список використаних джерел:

1. Bleaman I. Uriel Weinreich: Contact Linguist, Historical Linguist, and Yiddishist Par Excellence. *Journal of Jewish Languages*. 2017. №2. P. 131-143.
2. Głuszkowski M. Rosyjski w kontakcie – 65 lat Languages in Contact Uriela Weinreicha. *Przegląd Ruscystyczny*. 2018. №162. P. 7-11.
3. Kim R. Uriel Weinreich and the birth of modern contact linguistics. *Languages in Contact 2010*. Wrocław: Philological School of Higher Education in Wrocław Publishing. 2011. Vol. 4. P. 99-112.
4. Litvinyak O. Uriel Weinreich's «Languages in Contact» in the Soviet Union: Treading a Dangerous Ground. *Respectus Philologicus*. 2021. №40 (45). P. 22-34.
5. Malkiel Y. Uriel Weinreich, Jacob Jud's last student. *Romance philology*. Berkeley; Los Angeles, 1968. №22. P. 128-132.
6. Malkiel Y., Herzog M. Uriel Weinreich (1926-1967). *Language*. 1967. Vol. 43. №2, Part 1. Jun., P. 605-610.
7. Weinreich U. *Languages in Contact. Findings and Problems* / preface by A. Martinet. The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers, 1979. 149 p.
8. Weinreich U. On the Description of Phonic Interference. *Word*. 1957. Vol. 13. №1. P. 1-11.
9. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике. Вып. 6. Языковые контакты*. Москва, 1972. С. 25-60.
10. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблема исследования / пер. с англ. и коммент. Ю. А. Жлуктенко. Киев: Вища школа, 1979. 264 с.
11. Казак Е. А. Уриель Вайнрайх. Американские лингвисты XX века: сборник обзоров. Москва: ИНИОН РАН, 2002. С. 119-126.
12. Літвіняк О. В. «Languages in contact» У. Вайнрайха в російському перекладі Ю. Жлуктенка. *Іноземна філологія*. 2015. Вип. 128. С. 104-112.

13. Пилипчук О. З історії формування соціолінгвістичної термінології: зіставна характеристика відповідників У. Вайнрайха та Ю. Жлуктенка. *Мова і суспільство*. 2013. Вип. 4. С. 131-137.

The article traces the contribution of the well-known American linguist Uriel Weinreich to the study of the current linguistic problem of phonetic interference. After the publication of his work «Language Contacts» in 1953, lin-

guistics established not only the definition of language contact itself, but also the concept of interference, which is perceived by most linguists. The linguist analyzed the manifestations of interference at the phonetic level and identified the factors that cause its occurrence.

Key words: Uriel Weinreich, interference, language contact, language, speech, linguistics.

Отримано: 20.02.2022

УДК 82.091:821.161Браун

І. Ю. Голубішко, кандидат філологічних наук, доцент

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНІВ ДЕНА БРАУНА

Статтю присвячено визначенню жанрової своєрідності романів Дена Брауна, ролі інтермедіальної складової у розвитку сюжету. Досліджуються різні варіанти використання екфрасичних елементів, визначення яких ґрунтується на основі досягнень сучасних літературознавчих розвідок.

Ключові слова: жанр, екфрасис, роман-розслідування, інтелектуальний роман, арт-роман, детектив, Данте Аліг'єрі, Дж. Вазарі.

Одним з найпопулярніших і неоднозначних сучасних американських письменників є Ден Браун. Письменник, крім інших літературних творів, створив серію детективних інтелектуальних історій. Головний герой цієї серії книг – Роберт Ленгдон – професор релігійної символіки в Гарвардському університеті. Сміливий, розумний, справедливий та готовий до авантур і пригод. Дослідження особливостей жанрової структури роману «Інферно» американського письменника і є метою даної статті.

Ден Браун створює свої оповіді, які можна назвати детективними трилерами з історичним або суто інтелектуальним наповненням, за певною схемою, що повторюється з роману в роман. Софія Філоненко підкреслює, що романи Брауна обіцяють читачеві екшен в історичних декораціях, змагання героя з фанатиками (в цьому йому допомагає непересічна жінка), також колекцію кодів, символів, головоломок та інших цікавинок. Саме тому через помітну «формульність» творів авторові інколи дорікають і читачі, і критики. Але це типова ознака детективу, адже він будується за певним каноном: злочин – розкриття цього злочину – покарання винних. Браун додає до своїх оповідей ще й велику частку інформації історичного, мистецького і філософського характеру. Торкається він і сучасного стану розвитку науки, окреслюючи її можливості, але не переводячи у фантастичну площину, оскільки загроза, яку несуть наукові відкриття надто сучасні і реальні, кожен здатний в це повірити.

Все, що розслідує професор Ленгдон, близьке самому авторові. Браун сам розповідав, що підказало йому той чи інший сюжет. Наприклад, у романі «Інферно» чи то письменник, чи то професор Ленгдон, чи вчений-фанатик реалізує своє обожнювання генія Данте Аліг'єрі. Щодо тексту роману, то в ньому весь час цитують поета, свідка страшних часів доби середньовіччя, з його епідеміями чуми тощо. Адже саме рядки з «Божественної комедії» містять ключ до розкриття загадки, пов'язаної із загрозою життю людства. «Шукайте і знайдете», – писав Данте, і ці слова спрямовують всі дії Роберта Ленгдона. Але що шукати? Саме вирішення даної загадки і покладено в основу побудови твору.

Всі романи Брауна можна віднести до романів змішаної жанрової структури. Автор поєднує інформацію зі світу мистецтва (різних його видів) з історичною, медичною, технологічною тощо. Одним з таких романів є «Інферно», бестселер, який декілька років тому набув надзвичайної популярності, як і всі його твори. Але роман і досі ще недостатньо досліджений. Одним з небагатьох досліджень є стаття О. Дехнич і Т. Костроміної «Жанрова специфіка роману Дена Брауна «Інферно» [2]. Дослідниці доходять висновку, що стилістичні і лексичні виражальні

засоби визначають стильову манеру письменника і надають характеристики арт- і конспірологічного детективу. Підкреслюється, що у творі «є багато мистецтвознавчих та архітектурних термінів, безліч назв творів мистецтва, літератури і музики, багато імен видатних людей світу мистецтва і літератури. Роман також відрізняється наявністю величезної кількості символів, знаків, загадок і гри слів, безліччю алюзій і цитат, а також слів і реалій, що нечасто використовуються» [2]. Їхнє значення автор обов'язково пояснює, задовольняючи таким чином потребу читача в пізнанні нового. Одним з прийомів автора є постійне утримування уваги читача: швидка зміна настрою персонажів, станів, атмосфери.

З точки зору О. Федорова, «твори Брауна втілили в собі деякі риси, характерні для цілої лінії розвитку західної прози у сфері масової культури межі ХХ і ХХІ ст.» [4]. Дослідник підкреслює, що відносно подібних творів все частіше використовується термін «роман-розслідування». Романи Д. Брауна цілком відповідають цьому визначенню: авантурно-детективний сюжет супроводжується інтелектуальною складовою – логіка розслідування, а головне – культурологічний аспект.

Отже, характерною рисою сучасного інтелектуального детективного роману є історія, насичена великою кількістю визначних імен зі світу мистецтва і їхніх творів (Данте Аліг'єрі і його «Божественна комедія», Сандро Боттічеллі та його ілюстрації до твору Данте, Вазарі і його архітектурні знахідки тощо). Подібні романи набувають певного пізнавального значення і захоплюють пересічного читача досягненням культури минулого (історія Флоренції, родина правителів Медічі, вигнання з міста Данте, забудова вулиць міста, імена архітекторів і художників та ін.). Основним засобом створення подібної атмосфери є використання екфрасису. Інколи екфрасис розуміють дуже широко – від словесного опису традиційних рукотвірних предметів (храм, палац, ваза, скульптура чи картина) до музичних творів і танцю. З цієї точки зору не всі науковці погоджуються. Багатьма дослідниками екфрасис визначається як різновид інтермедіальності – презентації одного художнього медіа за допомогою іншого. Інакше кажучи – «вербальна репрезентація візуальної реперзентації» [5, с.40]. Наведемо ще одне визначення цього поняття: «Екфрасис – це спроба зазирнути за межі певного виду мистецтва і знайти нову мову для створення світу художньої літератури» [3].

Серед багатьох функцій екфрасису в художньому творі зосередимось на сюжетоутворюючій. У романі «Інферно» сюжет розгортається в межах цитування безсмертного твору Данте Аліг'єрі «Божественна комедія». Ці цитати відсилають героїв роману до різних пам'яток

середньовічного живопису і архітектури. Місце, де мають відбутися фінальні події, позначено такими рядками: «Знайди віроломного дожа Венеції, того, хто коням голови відрізав... та ще кістки сліпої вирвав...» [1, с.333]. Але, розшукуючи ємність, яка містить вірус, що являє загрозу всьому людству (адже вчений Цобріст саме за його допомогою збирався вирішити проблему перенаселення планети), Ленгдон і його супроводжуючі декілька разів помилялися і були вимушені знову перечитувати «послання» Данте. Спочатку це Флоренція, після підказки, що містилася на звороті посмертної маски Данте, шукачі вирушають до Венеції, і, нарешті, опиняються у Стамбулі. Тому що палац, який осідає у воду, – це міський резервуар Єребатан-сараї, розташований поблизу храмового комплексу Святої Софії.

У творах Дена Брауна обов'язково присутній конспірологічний елемент, тобто в основі творів цього жанру лежить теорія змови. Важливою для розуміння особливостей цього жанру є наявність певних незнаних сил, які непомітно керують долями людей (таємна організація Консорціум, генетик Цобріст, котрий заради доведення свого бачення істини готовий знищити людство). Такі детективи обов'язково пов'язані з історичними фактами і таємними знаками, символами і кодами (палаці Флоренції, особливо родини Медічі). Всі ці особливості побудови роману «Інферно» ускладнюють його жанрову струк-

туру, створюючи своєрідний конгломерат ознак інтелектуально-конспірологічного детективного роману.

Список використаних джерел:

1. Браун Д. Інферно: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 608 с.
2. Дехнич О. В., Костромина Т. А. Жанрова специфіка роману Дена Брауна «Інферно». URL: <http://www.inter-nauka.com/> (дата звернення 15.01.2022).
3. Дровалёва Н. Экфрасис в произведениях русских классиков. *Эстетис*. 2017. №2 (11). URL: <https://aesthesis.ru/magazine/february17/ekphrasis> (дата звернення 20.01.2022).
4. Фёдоров А. Искусство прошлого как часть картины мира в массовой литературе конца XIX – начала XXI века. *Бельгийские просторы*: электронный журнал. 2007. №11'07. URL: http://www.hrono.ru/text/2008/fedor11_07.html (дата звернення 23.01.2022).
5. Heffernan J.A. W. *Cultivating picturacy: visual art and verbal interventions*. Waco: Baylor University Press, 2006. 335 p.

The article is focused on the genre peculiarities of the novels by Dan Brown, and the role of the intermedial component in the plot development. It analyses different variants of the implementation of ekphrastic elements, the definition of which is grounded on the results of modern literature studies.

Key words: genre, ekphrastic, intellectual novel, art-novel, detective, Dante d'Alighieri, J. Vazari.

Отримано: 21.02.2022

УДК 811.163.1'0

Н. І. Дворніцька, кандидат філологічних наук, доцент

ВПЛИВ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ НА ФОРМУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ЛІНГВОСИСТЕМ

У статті йдеться про історію моравської мисії святих Кирила та Мефодія й створення слов'янської абетки; окреслені основні віхи становлення слов'янської писемності в Польщі, Чехії, Болгарії. Автор висуває тезу про те, що створена братами священна мова від початку стала мовою богослужіння та проповіді, а також мовою богослов'я та філософії не тільки в південних та східних, але й західних слов'янських культурах.

Ключові слова: старослов'янська мова, церковнослов'янська мова, кирило-мефодієвська традиція, сакральна мова, богослужіння, культурний та мовний спадок, Польща, Чехія, Болгарія.

Спеціалістам-філологам, історикам мови цілком очевидна роль старослов'янської мови в процесі формування слов'янського світу, світогляду, ментальності слов'ян, нормативної мови. Беззаперечно приймаючи постулат про роль старослов'янської (пізніше – церковнослов'янської) мови як *lingua sacra* у формуванні південно-східної слов'янської культури та відповідних мов, філологи мало говорять про досить значний вплив старослов'янської мови, писемності на західні лінгвосистеми.

Менше з тим, саме в цьому аспекті спрямовували свої дослідження відомі польські, чеські, українські, російські лінгвісти. Вивченню означеної проблеми присвячували роботи Л. Булаховський, О. Соболевський, А. Багмут, В. Коломієць, А. Критенко, О. Мельничук, А. Генсьорський, А. Dobrovsky, J. Koritar, В. Havránek, В. Lehr-Splawinski, Т. Miropowicz та інші відомі дослідники.

Висвітленню окресленої проблеми присвячують своє дослідження й сучасні науковці. Цікаві спостереження демонструються в роботах О. Камчатнова, А. Плахоніна, А. Мелькова, Д. Таргонського, який звертає увагу на те, що саме в наш час питання церковнослов'янської мови має особливу гостроту, оскільки розкривають перед дослідником духовні проблеми слов'ян.

Тема нашого дослідження полягає саме в тому, щоб висвітлити роль старослов'янської як мови богослужіння та проповіді не тільки у південних та східних, але й західних слов'ян на перших етапах прийняття християнства на слов'янських землях.

Історичні факти свідчать, що паралельно зі створенням Священної Римської імперії (лат. *Sacrum Romanum*

Imperium Nationis Germanicae, 962–1806), яка у період найбільшого розширення стала осередком становлення католицизму і мала в складі території багатьох сучасних держав (Німеччини, Австрії, Ліхтенштейну, Швейцарії, Люксембургу, Нідерландів, Бельгії, Монако, Сан-Марино, Ватикану, Чехії, Словенії, північної та середньої Італії, частини західної Польщі та частини східної Франції), існувала Велика Моравія (чеськ. *Velkomoravská říše*, словац. *Veľká Morava*). Ця історична держава слов'ян досягла розквіту в 860-880 роках, тобто майже на 100 років раніше своєї могутньої західної сусідки. Офіційно вважається [9-10], що на початку IX століття Великоморавське князівство домоглося фактичної незалежності від Франкської держави, створеної Карлом Великим, і включало територію сучасної Словаччини, Чехії, Словенії, Хорватії, Сербії та Угорщини, а також Малу Польщу, Силезію та частину Західної України. Саме у цей період до складу держави входила територія Закарпаття.

Історики зазначають, що за згодою князя Моймира I, який підтримав християнських місіонерів, 831 року єпископ Регінар Пассауський хрестив у католицьку віру всіх мораван [3].

Але вже 861 року моравський князь Ростислав, вирішивши покінчити із впливом франків у Великій Моравії, звертається з проханням до візантійського імператора Михаїла III надати учених-ченців, які б переклали Святе писання зрозумілою слов'янам мовою. Цим кроком далекоглядний князь бажає віддалити Моравію від впливу католиків, франків і Риму. З цією місією у Моравію направляються так звані «солунські брати» Кирил та Мефодій.

Як відомо, святі Православної (а також Католицької) церкви Костянтин (Кирил) та Мефодій, виконуючи місію християнської євангелізації та катехізації у Великоморавській державі, створили писемність, яка дозволила формувати та поширювати богослужіння на зрозумілій слов'янам мові, що, в свою чергу, стало певною основою для формування унікальної слов'янської культури. Це був науковий подвиг, подія, рівна за своїм значенням хіба що створенню знаменитої латинської Вульгати святого Ієроніма, адже до самого початку національного руху в Європі XV-XVI ст. в історії не засвідчено жодного факту перекладу Святого письма та богослужбових текстів на рідну (бодай зрозумілу) мову вірян.

Як відомо, в результаті перекладу Святого Письма та християнських богослужбових текстів з давньогрецької було створено слов'янську літературну, нормовану мову, яку в мовознавчій науці прийнято називати старослов'янською, а її національні ізводи – церковнослов'янською мовою відповідних редакцій. Слід зазначити, що старослов'янська мова ніколи не була мовою живого спілкування, вона стала основою богослужіння та проповіді, богослов'я, філософії, агіографії. Загальновідомим є факт створення спеціальної азбуки (абетки) для цієї винятково літературної, священної мови. Папа Адріан II, висвятивши Мефодія на єпископа Моравії та Паннонії, дав йому, як своєму легатові, всі місіонерські повноваження. Православна релігія, завдяки богослужінням старослов'янською мовою, почала стрімко поширюватись Великою Моравією. Активно розвивалася література цією мовою; спочатку переклади проповідей, потім і оригінальні твори, наприклад, «Проглас», вірш, у якому Кирил захищає слов'янську літургію. Костянтин (Кирил) і Мефодій склали в Моравії «Судовий закон для мирян», поєднуючи місцеве звичаєве право з передовим візантійським правом, виходячи з установлених на той час законів Візантії. Брати також заснували академію в Великоморавії, спочатку на чолі з Мефодієм, який підготував сотні слов'янських духовних осіб.

Наприкінці 885 року, внаслідок складної політичної ситуації та смерті Мефодія, літургія церковнослов'янською мовою була заборонена, всі його послідовники були вигнані зі столиці Великої Моравії. Учні-вигнанці поширили свої знання в країнах, що входили на той час до Великоморавської держави, зокрема Хорватії та Чехії. Культурна спадщина Великої Моравії збереглася в Болгарських семінаріях (Болгарія). Незважаючи на важкі умови поширення і короткий строк функціонування, старослов'янська мова, абетка залишила значний слід в історії всіх слов'янських народів, що населяли Великоморавське князівство. Вона залишається літургійною мовою в Болгарії, Польщі, Македонії та Сербській Православній Церкві. Надзвичайно важливими в лінгво-історичному аспекті є Життя Кирила, писане старослов'янською Климентом Охридським, та Життя Мефодія (ймовірний автор – наступник Мефодія Горазд), які представляють біографію святих і надають цінну інформацію про Велику Моравію, великих князів Ростислава і Святополка I. Праці Іоанна Болгарського, Климентя Охридського, Чорноризця Храбра, Григорія Мніха та інших складають скарбницю богословської думки, що поширювалася дуже активно серед слов'янських народів.

Про значення слов'янської писемності в житті західних слов'ян свідчать низка фактів. Зокрема, в Житті св. Мефодія, написаному його учнями, згадується про хрещення апостолом князя вісян (західних слов'ян); в посланні німецьких єпископів Папі Іоанну IX в 900 році і в каталозі краківських єпископів XI ст. [11, s.43-47] – йдеться про слов'янську проповідь на Польській землі. Дослідники вважають, що процес євангелізації Малої Польщі та Сілезії було розпочато ще за життя святого Мефодія, тобто задовго до офіційного хрещення цих земель. Мефодій провів у Чехії близько року, освятивши тут перші християнські храми й поставивши для чехів кілька священників. Очевидно, як вважають дослідники, в Польщі і Чехії за часів

династії Пржемысловичів, разом із слов'янським богослужінням розповсюджувалась і слов'янська писемність [10, с.300-305]. В польській історіографії існує концепція про те, що в Кракові за Болеслава Хороброго існувала (крім латинської) митрополія слов'янського обряду, організована учнями Мефодія. Підтвердженням є інформація, представлена в найдавнішій польській хроніці Галя Аноніма XII ст.: «Suo tempore Polonia duos metropolitanos cum suis suffraganeis continebat» [9, s.30]. Таким чином, незважаючи на загальноприйняту до певного часу концепцію, цілком слушною є думка дослідників, що початок слов'янської літургії було розпочато ще до офіційного прийняття хрещення західними слов'янськими країнами [12, s.229].

Підсумовуючи, слід зауважити, що діяльність братів-апостолів припадає (за загальноприйнятою думкою істориків мови) на останній період загальнослов'янської мовної єдності, а, отже, мала відобразитися на формуванні самих нових слов'янських лінгвосистем, зокрема західних, причому не тільки в лексичному, але й у фонетичному, граматичному, морфемно-словотворчому аспектах. Дослідження саме цього матеріалу має представляти надзвичайний інтерес для істориків мови.

Список використаних джерел:

1. Житие Константина. *Сказания о начале славянской письменности* / отв. ред. В. Д. Королюк. Москва: Наука, 1981. С. 70-92.
2. Житие Мефодия. *Сказания о начале славянской письменности* / отв. ред. В. Д. Королюк. Москва: Наука, 1981. С. 93-101.
3. Камчатнов А. М. Старославянский язык: курс лекций. 4-е изд. Москва: Флинта, 2002. 152 с.
4. Мельков А. Русская археология в XIX веке: учебное пособие. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2011. 236 с.
5. Соболевский А. И. Церковнославянские тексты моравского происхождения. *Русский филологический вестник*. 1900. Т. 43. №1-2. С. 150-179.
6. Плахонін А. Г. Великоморавське князівство. *Енциклопедія історії України у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2003. С. 471.
7. Dobrovsky J. Slawin. *Bothschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zur Kenntniss der Slawischen Literatur nach allen Mundarten*. Prag, 1806. 481 S.
8. Kopitar B. *Glagolita Clozianus, id est Codicis Glagolitici inter suos facile antiquissimi [...] servatum in Bibliotheca [...] Comitum Paridis Cloz Tridentini*. Vindobonae, 1836. LXXX, 87 p.
9. Galli Anonymi *Cronica et Gesta ducum sive principum polonorum. Monumenta Poloniae Historica. Nova series*. Cracoviae: 1952. Т. II. CXIV, 198 s.
10. Havránek B. *Otázka existence církevní slovanstiny v Polsku. Slavia*. Roč. XXV. N 2. Praha, 1956. S. 300-305.
11. Lehr-Splawiński T. *Czy są ślady istnienia liturgii cyrylometodziejskiej w dawnej Polsce? Od piętnastu wieków: Szkice z dziejów i dziejów kultury polskiej*. Warszawa, 1961. S. 43-47.
12. Mironowicz A. *Misja metodiańska na ziemiach polskich do końca XI wieku. Elpis*. 2002. №4/6. S. 219-252.
13. Umiński J. *Obrządek Słowiański w Polsce w IX-XI w. i zagadnienie drugiej metropolii w czasach Bolesława Chrobrego. Roczniki Humanistyczne*. R. IV. Z. 4. Lublin, 1953. S. 1-44.

The article deals with the history of the Moravian mission of Saints Cyril and Methodius and the creation of the Slavic alphabet; the main periods of the formation of the Slavic written language in Poland, the Czech Republic, Bulgaria are described. The author suggests that the sacred language created by the brothers became the language of worship and preaching, as well as the language of theology and philosophy not only in the southern and eastern but also western Slavic cultures from the beginning.

Key words: Old Slavonic language, Church Slavonic language, Cyril and Methodius tradition, sacred language, liturgy, cultural and linguistic heritage, Poland, Czech Republic, Bulgaria.

Отримано: 19.02.2022

О. О. Добринчук, кандидат філологічних наук, доцент

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «GERÄUSCH/ШУМ»

У статті розглядаються німецькі фразеологізми та прислів'я, які за своїм значенням співвідносяться із концептом «звуку/шуму». Відібраний практичний матеріал доводить, що дані фразеологічні одиниці конкретизують семантичне значення лексеми «Geräusch/шум» та розташовуються на крайній периферії лексико-семантичного поля «Geräusch/шум».

Ключові слова: лексико-семантичне поле «Geräusch/шум», мікрополе, фразеологізм, прислів'я.

Звуконаслідувальну та звукообразувальну лексику вважають одним із основних засобів для передачі не лише побутових звуків, але й емоційних станів, картин об'єктивного світу. Дослідники не дарма називають її «скарбницею людського досвіду, спостережень, відчуттів і поглядів» [1, с.39].

Шум як різновид звуку характеризується певним набором властивих тільки йому кваліфікуючих сем: «характер шуму» (інтенсивність, довгота, висота, тембр), «джерело шуму» (людина, тварина, природа, артефакт), «каузатор шуму», «сприйняття шуму», «шум, супроводжуючий рух, дії». У нашому дослідженні ми спробували згрупувати деякі німецькі фразеологізми та прислів'я на позначення різних характеристик «Geräusch/шуму» за наведеними вище характеристиками.

Дослідники Л.М. Марчук [6], К.Ю. Гладченко [5], К.Р. Близнюк [2], аналізуючи різні лексико-семантичні поля, стверджують, що до більшості з них можна включати і фразеологічні мовні одиниці, групувати їх у мікрополя ядерної, периферійної зон тощо.

Зрозуміло, що фразеологізми мають дещо вузьке та спеціалізоване значення та дуже мало мають зв'язків з іншими лексемами у семантичній групі, тож усі фразеологізми ми відносимо до крайньої периферії лексико-семантичного поля «Geräusch/шум/звук».

До мікрополя **характер шуму** можна віднести такі фразеологізми:

etw. zerreißt j-m das Ohr; etw. steht j-m nicht gut zu Ohren – різати вуха; аж у вухах ляцять.

auf beiden Ohren taub sein – бути глухим на обидва вуха;

das Ohr beleidigen – вуха в'януть;

Das schönste Geräusch ist die Stille – найкрасивіший звук, це – тиша;

ein nach außen gekehrter Lärm ist heutzutage weit mehr gefragt als eine in sich gekehrte Stille – зовнішній шум сьогодні набагато більш затребуваний, ніж внутрішня тиша.

Вищезгадані фразеологізми також певною мірою описують тишу або мовчання.

До **мікрополя сприйняття** можуть належати такі фразеологічні одиниці на позначення:

1) уваги/неуважності, позитивного сприйняття дійсності, гарних новин тощо:

die Ohren spitzen – нагострити вуха, прислухатися;

Gehör schenken/geben – приділити хвилинку уваги, вислухати;

jedes Wort von den Lippen horchen – ловити кожне слово;

die Ohren auf Empfang stellen; die Ohren aufmachen/ aufsperrren/auf tun – уважно слухати, нагострити вуха;

Musik in den Ohren sein – музика для вух;

j-m ein halbes Ohr leihen; geht zum einen Ohr herein und zum anderen wieder hinaus/ raus; etw. zu einem Ohr (he)rein, zum ändern hinauslassen – в одне вуха влетіло, в інше вилетіло.

2) прояву слухової діяльності суб'єкта, який пов'язаний з рисами характеру або фізичним станом:

die Flöhe husten/niesen hören; das Gras wachsen hören – дуже добре чути;

auf dem Ohr hört j-d nicht – погано чути;

Ohren wie ein Luchs haben – дуже добре чути;

3) набридливих розмов або перевтоми:

j-m mit etw. (D) in den Ohren liegen; j-m die Ohren voll schreien /quasseln/ schwatzen – продижжчати всі вуха; прокричати/ прогудити вуха.

j-m klingen die Ohren – у вухах дзвенить;

4) характеристики суб'єкта:

j-d hat die Glocke läuten hören, weiß aber nicht, wo sie hängt – чути дзвін, а не знати, де він (бути базикалом, плиткарем);

du hast wohl keine Ohren! – ти не маєш вух, тобто зовсім не чуєш;

До мікрополя **джерело шуму** можна віднести такі прислів'я:

Lärm macht nichts Gutes, Gutes macht keinen Lärm – шум не робить добре, а добро не шумить;

drei Schreihälse machen mehr Lärm als tausend schweigende Männer – три крикуни шумлять більше, ніж тисяча мовчунів;

fremde Geräusche sind lauter, als der eigene Lärm – сторонні шуми гучніші, ніж ваш власний шум.

Особливу групу фразеологізмів, які належать до мікрополя «джерело шуму», утворюють фразеологічні одиниці, які позначають шуми різного характеру завдяки **порівнянню людини з тваринами**, або екстраполюють їх риси:

schreien wie ein gestochenes Schwein – голосно кричати, кричати як різаний;

wie ein Bär schnarchen – хроніти як ведмідь;

wie ein Hahn hochgehen – розкудкудахатися.

Зазначимо, що у багатьох фразеологізмах та прислів'ях з денотатом (слухове сприйняття) присутня така обов'язкова лексема як «вуха/Ohren», також часто вживаними є Lärm та Geräusch. Серед дієслів, які найчастіше вживаються у складі фразеологічних одиниць можна назвати hören.

Отже, підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що до лексико-семантичного поля «Geräusch/шум» входять і фразеологізми, і прислів'я, які прямо або опосередковано стосуються шумів. Нами зауважено, що дані словосполучення можуть входити до таких основних макрополів якот: характер шуму, сприйняття шуму, джерело шуму. Щодо розташування окремих фразеологізмів та прислів'їв у структурі лексико-семантичного поля, то на нашу думку, вони будуть розташовуватись на крайній периферії лексико-семантичного поля «Geräusch/шум».

Список використаних джерел:

1. Бабенко О. В., Іванова О. В. Семантичні й структурні особливості звуконаслідувальної лексики (на матеріалі української й англійської мов). *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2015. Вип. 215(1). С. 39-46.
2. Близнюк К. Р. Лексико-семантичне поле «патріотизм» в українській, англійській і польській мовах: дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2019. 263 с.

3. Бойко Н. В. Deutsche Sprichwörter und sprichwortliche Redensarten. Німецькі прислів'я та приказки. Кам'янець-Подільський: Видавць Зволейко, 2008. 304 с.
4. Гладченко К. Ю. Лексико-семантичне поле як структурний елемент мовної картини світу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. (Серія «Філологія. Мовознавство»). 2014. Т. 221, Вип. 209. С. 52-58.
5. Марчук Л. М. Лексико-семантичне поле емоцій жінки в новелах Галини Тарасюк. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 32 (1). С. 70-76.
6. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11. Dudenverlag: Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. 959 s.
7. Wörterbuch für- Redensarten- Redewendungen- idiomatische Ausdrücke – Sprichwörter– Umgangssprache. URL: <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (дата звернення 20.01.2022).
The article examines German phraseological units and proverbs, which in their meaning correspond to the concept of «sound/noise». The selected practical material proves that these phraseological units specify the semantic meaning of the lexeme «Geräusch/noise» and are located on the extreme periphery of the lexical-semantic field «Geräusch/noise».
Key words: lexical-semantic field «Geräusch/noise», microfield, phraseologisms, proverbs.
Отримано: 25.02.2022

УДК 37.016:811'243]:784

A. V. Dubinska, викладач

THE WAYS OF IMPLEMENTATION OF SONGS IN THE ENGLISH CLASS

The article is devoted to ways and methods of implementation of songs in foreign language classes. Here, we highlight the main advantages of using these materials during the lesson. The main criteria for selecting songs for use as a complex and appropriate task in a foreign language lesson are also mentioned. A list of all possible exercises and tasks with the involvement of this type of material is provided and its influence on the development of lexical, grammatical, sociolinguistic and English speaking skills is characterized.

Key words: foreign language, songs, vocabulary, grammar, speaking, skills.

Songs are a useful source of authentic language learning and acquisition. They are usually implemented into an English class to practice different language skills, and to amuse students. Many ESL teachers can contradict the usage of songs during a class because they perceive them as a source of distraction and amusement. But many scientists state their benefits as Levitin in his work. He states: «the human mind acquires new knowledge more quickly when it is presented in the form of a song with rhythm should alert our attention as teachers. Modern discoveries about the parallels between language and music could explain why early humans realized that setting words and stories to music made them easier to remember; the internal constraints of music, its structure and meter and the poetic elements of lyrics, such as alliteration and rhyme, all encourage memorization» [5]. Steven Krashen believes that songs can create a relaxed classroom atmosphere, which will lower the students' affective filters and students can adopt a positive attitude toward learning, which will increase their information processing capabilities [6].

Lesley Lanir in her article on the given topic defines the following positive points concerning the usage of songs in an ESL class:

- 1) by using appropriate songs on suitable topics, teachers can both create a comfortable classroom atmosphere and use the songs to teach language structures and vocabulary;
- 2) music can be used as a socio-emotional aid to encourage students to share and discover songs with their peers;
- 3) songs can introduce students to their classmates' likes and preferences and provide a common ground for discussion;
- 4) they can also encourage quieter students to join in a discussion;
- 5) taking time to discover their students' musical tastes shows interest in the students' needs and, by doing so, teachers can begin to create a classroom climate that encourages learning [4, p.31].

The most popular ways of implementing songs into a language class are not just based on listening but can be taught by handing out the lyrics, looking at the grammar and the sentence structure, highlighting particular vocabulary and analyzing the theme and content. Some of these exercises can be used not only as in-class activities but also as homework. The given exercises are, highly recommended by ESL teachers, to be used with songs in a class: gap-fill or cloze; true/false questions;

ordering activities, where lines must be put in the correct sequence; dictation; adding a final verse; changing pronouns from he/she to you/them; finding the antonyms/synonyms of chosen words; replacing words with synonyms; identifying tenses; finding repetitive words; circling adjectives, connectors and other relevant vocabularies etc. [4, p.31].

Before the implementation of a song into your class, you should consider what kind of song to choose and what for. A teacher can choose a song based on a recently covered topic to recollect the material or test students' knowledge on it, or a topic he/ she wants to introduce next. The language skill you want your students to practice will also affect your choice of song: a slower tune will be often preferred for listening tasks; longer songs are well suited to practicing reading; repetitive lyrics are great for teaching structures and pronunciation. Also, you should mind the content of a song to avoid ambiguous situations like rude words, which are inappropriate for the age of students or lyrics that cannot be suitable for different cultures and peoples [1, p.26].

Another criteria that can be used to choose songs are the following by Curtain and Pesola: a song should contain limited vocabulary; the song should contain language compatible with the one used in the classroom; the song should present a limited musical challenge; the rhythm should be straightforward and repetitive; song topics should be within the experiences of students; it is also helpful if the words of the songs are highly repetitive and if they have a refrain [2, p.23].

In this article, we will demonstrate the usage of songs in ESL class as effective tools for the learning of vocabulary, grammar, and reflectivity of the native language culture. It is going without saying that a song is an authentic useful tool for building up phonological skills by paying attention to the rhythm and rhyme of the lyrics, word stress, particular phonemes and syllables. The most widespread tips that can be used by implementing songs for improving the phonological skills are: substitute some of the rhyming words with a gap, students listen and fill the gaps; highlight the rhyme– show how changing one sound can alter the meaning; add more rhyming words to the common sound family in the song; provide word cards that students must match to the correct sound family; count word syllables to show how the rhythm of the song is created; produce a list of what rhymes and what doesn't and discover why [4, p.32].

A song can be a good activity for warm-up or introduction of a new topic, for instance, if the topic of your class is the environment, you can make students listen to the songs of Michael Jackson's 'Earth song', Jack Johnson, «The 3 R's (Reduce, Reuse, and Recycle)», Miley Cyrus, «Wake Up America» etc. and propose them to guess the topic of a class with providing evidence supporting their answers in a form of words and expressions written out from the song [4, p.32].

A song is an authentic tool for mastering a language because songs can allow students to hear and see many examples of popular colloquial expressions and idioms in their lyrics, which they may face outside the classroom. A teacher can give out a song's lyrics to students, switch on a tape recording of a song and make students highlight different idioms, phrasal verbs and unknown expressions; then a teacher can ask students to explain the meaning that they derive from the context of a song. The good examples of songs that you can make use of this way during a language class are 'Mixed Up World' by Sophie Ellis-Bextor, 'Poker Face' by Lady Gaga, 'When Your Mind's Made Up' by Glen Hansard and Marketa Irglova, 'Take My Breath Away' by Berlin and others. Also, you can combine two activities in one go—to teach topical vocabulary together with sociocultural studies. A good example of it is the topic "Christmas" that you can interweave in two of these perspectives. An instructor can find some songs on the given topic like 'Rudolph, The Red-Nosed Reindeer,' 'I Heard The Bells of Christmas Day,' 'Rockin' Around the Christmas Tree' by Brenda Lee; 'Driving Home for Christmas' by Chris Rea; 'Santa Claus is Coming to Town' by the Jackson 5 and many others. The next step is to ask students to listen to the song, to write out the words that they hear on topic «Christmas»; to check their lists with words, to give proper explanations of them and ask them to build up sentences with the words; later to provoke discussions based on Christmas traditions in English speaking countries that they have heard in songs and to make them compare those traditions with our [4, p.32-33].

Songs can also serve as a tool for discussing a particular grammar point. The common way how to work with songs during the class in the given perspective is to ask your students to look through the lyrics and find some examples of a grammar structure. If you teach adjectives, try choosing songs with many adjectives in the lyrics and ask students to write them down or underline them in handouts with lyrics such as Lenka's 'Everything at once', Kelly Clarkson 'Stronger', Alanis Morissette 'Hand in My Pocket', with the help of which you will be able additionally to practice with our students the ways of comparison of adjectives and pattern «as...as». If you practice, for instance, the Present Perfect tense, take out the verbs and ask students to fill in the gaps with the appropriate form of past participle forms. The songs of Charlene 'I've never been to me', U2 'Still haven't found what I'm looking for', Carpenters 'A song for you' and ABBA 'The winner takes it all' are highly recommended for this grammar topic. An instructor can use completely different activities concerning the songs to spot some grammatical mistakes in songs, try to correct them and explain the grammatical topic and its usage and formation. Like in the song of the Weeknd 'In the Night' students from the very title can find the mistake of inappropriate usage of a preposition *in* instead of *at* that is usually used with the word *night* [1, p.26].

The applications of songs into a class can provoke other in-class and out-of-class activities. The first one is to di-

vide your students into groups of 4-5 and ask them to write another verse of the lyrics, maintaining the same style as the original song; this activity stimulates creativity in the classroom, boosts team skills and develops students writing and speaking skills. The next one is after listening to a song by a well-known singer or group, ask your students to work in groups and prepare an interview with the singer or band members then ask students to role-play the dialogues in front of the class (this activity can stimulate their speaking skills). The third one is to ask your students to divide into groups and give the translations of a song into your native language and later each group will represent their own in a class it will give you a better understanding of their level of foreign language knowledge and skills [4, p.31-33].

In conclusion, using English songs in ELT can be implemented on the grounds that they emancipate full mental and affective power in language learning and promote language awareness and it leads to the fact that effective learning consists of active engagement with the language. English songs are wonderful tools in this respect. Students are moved and motivated by music, rhythm, and authentic themes and full of colloquial language. Also, songs are effective materials of instruction in foreign language classrooms. If used properly by the teacher, English songs are excellent means for cultivating interests and high motivation in the target language and developing basic linguistic skills.

References:

1. Ashmore M. Choosing tunes. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2011. Issue 72 (January). 64 p.
2. Curtain H.A., Pesola C.A. *Language and Children – Making the Match*. New York: Addison-Wesley Publishing Company, 1988. 494 p.
3. Krashen S. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press, 1983. URL: http://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf [assessed 11 February 2022].
4. Lanir L. Making the most of melody. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2014. Issue 90 (January). 64 p.
5. Levitin D.J. The music of my mind: a neuroscientist examines the recipes for listening ecstasy. 2006. *Paste Magazine* [online]. URL: <https://www.essaysforstudent.com/Philosophy/-The-Music-of-My-Mind-A-Neuroscientist-Examines/109725.html> [assessed 18 February 2022].
6. Krashen S. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press, 1983. URL: http://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf [assessed 20 February 2022].

Стаття присвячена шляхам і методам залучення пісень на заняттях з іноземної мови. У ній ми висвітлили основні переваги використання даних матеріалів під час заняття. Також було зазначено основні критерії відбору пісень щодо використання, як повноцінного і доцільного завдання на занятті з іноземної мови. Було надано перелік усіх можливих вправ та завдань із залученням даного матеріалу та схарактеризовано його вплив на розвиток лексичних, граматичних, соціолінгвістичних та навичок говоріння з англійської мови.

Ключові слова: іноземна мова, пісні, словниковий запас, граматики, говоріння, навички.

Отримано: 25.02.2022

I. С. Казимір, кандидат філологічних наук, старший викладач

КОНТЕКСТУАЛЬНІ СИНОНІМИ ЯК ЗАСОБИ ОЦІНКИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У запропонованій статті здійснюється вибірка контекстуально-синонімічних прагмем та аналізуються засоби вираження оцінки у політичному дискурсі.

Ключові слова: контекстуальний синонім, прагмема, контекстуально-синонімічна прагмема.

Процес оцінювання відіграє невід'ємну роль у житті кожного. Через призму власних орієнтирів, принципів, установок та фонових знань про навколишній світ, ми радо оцінюємо себе, ближнього, минуле, теперішнє і навіть майбутнє. Наша мета полягає у з'ясуванні ролі контекстуальних синонімів як засобів реалізації категорії оцінки у створенні емоційності та експресивності на матеріалі політичних статей.

Однією із основних характеристик газетного тексту є оцінний компонент, де оцінка є текстовою категорією, яка підпорядковується інформативності і виражає ставлення автора, його функції у тексті, дійових осіб, ймовірного реального чи модельованого авторською свідомістю і гіпотетичного читача до описуваних подій [2, с.438-439]. Вчені розрізняють два типи оцінок у публіцистичному тексті, відкриті (експліцитні) та закриті (імпліцитні) [3-5]. І. Іванкова у своїй праці виокремлює спосіб передачі імпліцитної оцінки у вигляді метафоричної структури. Так, мовляв, метафора є потужним інструментом впливу на читача, який пов'язаний з емоційною сферою [1, с.94]. У запропонованому дослідженні пропонується дослідити вербальний, імпліцитно-експліцитний аспект оцінки, який реалізується засобами вторинної номінації – контекстуальними синонімами.

Так, проаналізувавши 35 статей британського періодичного видання *THE GUARDIAN*, отримано 22 оцінні структури на матеріалі контекстуально-синонімічних прагмем. Прагмема відноситься до розряду оціночно-референтних слів, є складною, неоднорідною одиницею оціночної лексики, яка містить у стисненому форматі повноцінну думку з того чи того питання. Прагмема «оцінює» власну предметність, виконуючи номінативну функцію. На матеріалі оціночно-референтних слів у нас займають місце контекстуальні синоніми.

Рис. 1. Контекстуально-синонімічні прагмеми в оцінній семантиці

Як видно із діаграми, 12 (60%) випадків налічується негативної імпліцитно-метафоричної структури. Пояснюємо це тим, що газетні тексти апіорі характеризуються

негативною тональністю, яка у такий спосіб, виставляючи гострі чи контрверсивні питання залучатиме ширшу аудиторію читачів та заохочуватиме їх до читання та сприймання так званої «жовтої інформації». Слід наголосити на тому, що усі наведені контекстуально-оцінні структури асоціативно народжуються у тому чи тому суб'єктивному контексті. Окрім того, 3 випадки знаходимо позитивно-оцінних структур на матеріалі контекстуальних синонімів, та 4 випадки нейтральної оцінної структури. Цікавими є випадки бінарної оцінної структури, особливо, коли спостерігається градація конотативних прагмем. Яскраво виражено, коли мова йде про відомого Бориса Джонсона (*pumped-up narcissist, a waste of space, the worst Prime Minister, a sleaze tow, a popular figure, the sleazy old duke of pork, blithering idiot, a leader, a frustrated minister, nauseating, absent-minded joker Boris, raw, child-like, unchannelled, psychotic*). Спочатку він характеризується як нарцис, далі він просто даремно займає простір, потім він постає у вигляді популярної особистості, а згодом і знову – пройдисвіт, огидний, безголовий, інфантильний та ін. Утім, лексична експресія, викликана КС заохочує читати таку інформацію, яка зорієнтована на видо-вищний ефект. Наведені вище приклади контекстуальної синонімії є вербальними складниками газетних текстів політичного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Іванкова І. В. Метафора как средство выражения имплицитной оценки в языке философии. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2016. № 6(60). Ч. 3. С. 93-95.
2. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / укладач І. І. Коломієць. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.
3. Шевченко І. С. Категорії дискурсу як евристична проблема. *Каразінські читання: Людина, мова, комунікація*: матеріал. ІХ Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 лютого 2010 р.)
4. Bednarek M. *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. London: Continuum International, 2006. 253 p.
5. Cap P., Dynel M. *Implicitness: From lexis to discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2017. 312 p.

The given article is aimed at analysing the functioning of contextual synonyms within the scope of evaluative and discursive semantics on the materials of articles from the British periodical «THE GUARDIAN». On the basis of political articles with the involvement of the category of contextual synonymy, a classification has been made and a sample of studied lexemes and pragmeme have been analyzed.

Key words: contextual synonym, pragmeme, contextual-synonymous pragmeme.

Отримано: 16.02.2022

О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор

ДИСКУРС ФІКЦІЙНОГО Й НАУКОВОГО В РОМАНІСТИЦІ ІЕНА МАК'ЮЕНА

У статті представлено аналіз місця і ролі елементів наукового дискурсу в романістиці Іена Мак'юена. Охарактеризовано співвідношення цих елементів із структурно-нарративними принципами творення фікційної (художньої) реальності.

Ключові слова: фікційність, науковий дискурс, нарратив, художня реальність.

Іен Мак'юен перебуває в особливих стосунках із наукою. Про свій інтерес до цієї сфери людської діяльності він заявляв неодноразово [2], а його романи майже завжди, більшою чи меншою мірою включають різноманітну інформацію, що стосується засобів і можливостей наукового (науково-технічного, науково-експериментального, інтелектуально-інформаційного) осягнення світу і людини. Відтак видається цілком закономірним опублікування авторської добірки такого роду матеріалів під загальною назвою «Наука» («Science») [4], яка містить фрагменти з романів письменника «Нестерпне кохання» («Enduring Love», 1997), «Сонячна» («Solar», 2010), «Машини, як я» («Machines Like Me», 2019).

У кожній із названих книг письменника наука справді займає важливе місце, але кожного разу засоби художнього оприявлення наукового дискурсу виявляються різними. В останньому з названих романів Мак'юен вдається до жанру альтернативної історії (перемога Аргентини у Фолклендській війні 1982 року) і вводить у неї реалізовану можливість створення штучного інтелекту, цілком і повністю за образом і подобою людини. У романі цей феномен названо «Святим Граалем науки». Тут наука й інформаційні технології виступають невід'ємними складниками усіх аспектів людського буття. І все ж, вони лише слугують засобом актуалізації суто людських стосунків протагоніста, його кібер-помічника і співмешканця на ім'я Адам та молоді жінки Міранди, гранично загострюючись в силу того, що штучний інтелект (читай: доведена до Non plus ultra раціональність людини) неспроможний до адекватної емпатичної реакції на амбівалентну емоційність людини.

У романі «Сонячна» (2010), який із певними застереженнями можна віднести до «комічного роману», головним героєм є всесвітньо відомий фахівець із квантової фізики, лауреат Нобелівської премії Майкл Берд. Хоча роман насичений численними епізодами обговорення Бердового проєкту побудови потужної електростанції, яка б працювала за рахунок спеціально трансформованої енергії сонячного випромінювання, це є лише тлом для розгортання внутрішньо-психологічного конфлікту протагоніста, спричиненого негариздами у його приватному житті.

Чи не найскладніший варіант сполучення наукового й художнього демонструє роман «Нестерпне кохання». Це історія про вченого на ім'я Джо Роуз, у якого внаслідок надзвичайних обставин, викликаних невдалим запуском повітряної кулі і загибеллю одного з тих, хто намагався зупинити відрив кулі від землі, нав'язливо закохався інший чоловік, Джек Перрі. Намагаючись звільнитися від переслідування і прагнувши віднайти якісь приховані причини того, що сталося, Джо Роуз поступово втрачає психологічну впевненість, аж до нервового розладу. Руйнується сталість його життя, нормальна професійна робота, стосунки з дружиною. Врешті-решт головний герой змушений із ножем у руках захищати себе від переслідувача.

Паралельно до розвитку сюжету в романі розгортається дискусія з проблем співвідношення науки і мистецтва, культури і природи, емоційного та раціонального в людській сутності. На перший погляд, ці дихотомічні пари мають у романі антитетичний вимір, однак у міру поглиблення конфлікту, з одного боку, між Джо і Джедом, з іншого – між Джо і його дружиною Кларисою, а найбільше внутрішньо психологічного, екзистенційного розриву в самому протагоністі, романні антиномії все більше набувають амбівалентного значення.

Джо представлений у романі (особливо спочатку) як людина науки. Однак істотним є те, що його давні студентські амбіції добитися великих успіхів у науці, зазнали фіаско і наразі він є журналістом, який пише про науку. Він боїться собі зізнатися, що ця робота не тільки не приносить йому справжнього задоволення, але весь час нагадує про те, чого він не так і не зміг досягти. У повсякденному житті Джо намагається все раціоналізувати і довести до ладу, але внутрішня незадоволеність супроводжує всі його справи. Конфлікт із Джедом тільки виявив цю притлумлену колізію героя. Невипадково Клариса в кульмінаційний момент подружньої кризи каже йому: «*You went it alone, Joe. Right from the start, before you knew anything about parry, you became so intense and strange and worked up about him. Do you remember his first phone call? You waited two days to tell me about it. Then you were off on your old track about getting back into «real science», when we'd agreed that there was no point...*» [3].

Джо все більше відчуває марність пошуків сенсу власного існування, сенсу тієї «реальної науки», яку він намагається ствердити своїми публікаціями, невідповідність між тим, ким він є і ким прагне бути, і це стає причиною психологічного падіння. Своєрідною ілюстрацією психологічного стану Джо є слова Клариси, коли вона висловлює побоювання, що Джо вигадав собі Джеда, задля того, щоб у його житті знову з'явилася ціль.

Порівняно зі світом Джо світ Клариси видається більш багатим, розмаїтим. Вона не бачить необхідності все пояснювати законами логіки й науки. За фахом вона філолог, а основний предмет її наукових студій – творчість Джона Кітса. Здається, вона повністю віддається своєму мистецтву, однак це створює до часу неусвідомлений відрив від «реального» життя. «Кларисі бракує раціональності й вона надто покладається на свої емоції. Роман зображує цю жінку невинною, трохи несповна розуму, й водночас із нерозвиненим характером. Тут має місце ідея зобразити схему, мисленнєву концепцію зрілості, яка дозволяє збалансувати в собі інтелект та емоційність.» [5].

Структура роману, зокрема його заключна частина, що має форму Додатків («Апендиксу»), в одному з яких наводиться фрагмент наукової статті з описом хвороби Джеда (синдром де Клерамбо), викликала протилежні оцінки оглядачів роману. Така форма включення «реальної науки» у художній твір оцінювалася як надлишкова, але водночас виявляла типову для Мак'юена схильність до нарративної гри, адже й сам цей «науковий опис» є нічим іншим як елементом фікційності [1].

У Додатках до роману має місце й продовження лінії стосунків Джо і Клариси, які були обірвані в основному тексті твору. Втім, згадка про возз'єднання Джо і Клариси після основних драматичних подій не знімає відкритості фіналу: чи зможуть колись близькі люди знову знайти те, що втратили, і чи допоможе їм в цьому усиновлення дитини, залишається для читача невідомим.

Таким чином, складне й багатопланове включення наукового дискурсу в художні стратегії Іена Мак'юена є продуктивним засобом увиразнення філософсько-інтелектуальної й екзистенційно-антропологічної пробле-

матики творів й інструментом втілення авторського бачення світу і людину.

Список використаних джерел:

1. Enduring Love by Ian McEwan. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Enduring_Love.
2. Ian McEwan. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ian_McEwan.
3. McEwan Ian. Enduring Love. URL: <https://epdf.pub/ending-love3f7d6cad40b3eb6308aa66be562c774958302.html>
4. McEwan Ian. Science. Vintage Minis, Penguin Random House, 2019. 144 p.

УДК 811.111'049.2

Г. А. Кришталюк, кандидат філологічних наук, доцент

АНГЛОМОВНА МЕДІАКОМУНІКАЦІЯ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті узагальнюються дослідження з медіакомунікації, уточнюється одиниця дослідження, окреслюється її становлення. Розкривається конструювання точок зору друкованими та електронними медіа. Встановлено, що медіакомунікація здійснює значний вплив не лише на суспільство, а й на мову, яка перетворюється на предмет споживання. Досліджено особливості функціонування медіакомунікації в межах медіа-дискурсу.

Ключові слова: медіакомунікація, друковані медіа, електронні медіа, мова, медіа-дискурс.

Постановка проблеми. Дослідження комунікації набуває обертів, що пов'язано з її стрімким розвитком у руслі сучасних технологій. Наразі постає проблема визначення чітких меж того чи іншого типу комунікації та пошуку ефективних процедур їхнього пояснення. Медіакомунікація відзначається дуже високою конкурентністю, оскільки миттєво реагує на зміни в суспільстві. Відповідно вона потребує постійного вивчення для визначення її сутності та підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень. Комунікація взагалі та медіакомунікація зокрема є актуальним об'єктом дослідження, що розглядався з позицій власне комунікативного, соціолінгвістичного, прагматичного, функціонального, когнітивного та міждисциплінарного підходів [1]. Особливої уваги набуває вивчення комунікації у формі різних дискурсів.

Мета статті полягає у представленні збірного образу медіакомунікації крізь призму медіа-дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіакомунікація – це процес та результат індустріалізованого масового виробництва, збереження, поширення та споживання інформації із використанням друкованих і електронних засобів [4, с.6]. Термін медіа походить від терміну «мас-медіа», який використовується в рекламній сфері з 1920 року [3].

Становленню друкованих медіа передують аудіально-піктографічні за способом творення та аудіо-візуальні за способом сприйняття. Маклуен М. назвав соціальний світ, у якому поширилося використання друкованих текстів, Галактикою Гутенберга [2, с.11] на честь німецького друкаря, який вважається винахідником друкарства на Заході.

Друковані медіа конструюють фіксовану точку зору аудиторії, а перехід до електронних медіа уможливило динамічну точку зору. Із розвитком медіакомунікації відбувається зсув домінанти з мови як інструменту сприйняття та дослідження на мову як предмет споживання [2, с.161].

Поява друкованого формату медіакомунікації в Європі сигналізує про початок технологічного прогресу, коли зміна стає архетипною нормою життя суспільства [2, с.155]. Сучасний електронний формат медіакомунікації демонструє зростання кількості та швидкості змін як її форм та інструментів так і конструктів. Чітких обрисів набула медіакомунікація як об'єкт завдяки розвитку дискурсу взагалі та медіа дискурсу зокрема.

5. Shannan D.G. Intertextuality in Ian McEwan's Selected Novels. URL: <https://www.researchgate.net/publication/318455666>

The article presents an analysis of analysis of the place and role of scientific elements Ian McEwan's novelistic discourse. The correlation of these elements with the structural and narrative principles in creation of the fictional (artistic) reality is characterized.

Key words: fiction, scientific discourse, narrative, artistic reality.

Отримано: 21.02.2022

Медіа дискурс – це вербально-невербальна реальність, яка конструюється в друкованому та електронному форматах опосередковано за допомогою різних інструментів. Медіа дискурс визначає сутність медіакомунікації, її межі, усвідомленість і реалістичність.

У медіакомунікації розрізняємо дескриптивний і прескриптивний аспекти медіа-дискурсу за способом конструювання реальності та її адресованості. Дескриптивний аспект медіа-дискурсу полягає у схопленні та фіксації окремих подій, фрагментів дійсності, з якими знайомиться адресат. Прескриптивний аспект медіа-дискурсу конструює активного адресата, проінструктованого як необхідно діяти залежно від розвитку подій. Медіа-дискурс вирізняється переважанням прескриптивного аспекту над дескриптивним, що забезпечує маніпулятивну та ідеологічну функції цього типу комунікації.

Таким чином, медіа-дискурс виступає інструментом здійснення та організації медіакомунікації. Конкретне втілення дискурсу визначає моделі медіакомунікації.

Перспективи подальших досліджень. Детальний опис і встановлення особливостей функціонування різновидів медіакомунікації, а також розрізнення медіакомунікації та медіа-дискурсу потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел:

1. Dima I.C., Gifu D., Teodorescu M. New communication approaches vs. traditional communication. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. 2014. Vol. 20. P. 46-55.
2. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. The making of typographic man. University of Toronto Press, 1962. 299 p. URL: [https://arato.inf.unideb.hu/fazekas.gabor/oktatas/multimedia/BOOKS/\(by-Marshall-McLuhan\)-The-Gutenberg-Galaxy.pdf](https://arato.inf.unideb.hu/fazekas.gabor/oktatas/multimedia/BOOKS/(by-Marshall-McLuhan)-The-Gutenberg-Galaxy.pdf)
3. Media. URL: https://www.etymonline.com/word/media-#etymonline_v_12509
4. Turov J. Media Today. An introduction to mass communication. New York, London, Routledge, 2009. P. 2-142.

The paper generalizes media communication research, specifies the unit of investigation, outlines its making. It reveals the way of constructing printed and electronic media points of view. It states that media communication influences considerably both society and language, which is being transformed into a commodity. Special attention is paid to the peculiarities of media communication functioning within media discourse.

Key words: media communication, printed media, electronic media, language, media discourse.

Отримано: 18.02.2022

A. Kruk, кандидат філологічних наук, старший викладач

MODERN COMMUNICATIVE METHODS OF TEACHING ESP

У статті розглядаються комунікативні методи викладання англійської мови фахового спрямування, робиться акцент на використанні різноманітних комунікативних вправ, які розвивають у студентів вміння аналітично та креативно мислити, а також здатність сприймати мову на слух.

Ключові слова: англійська мова за професійним спрямуванням, креативне мислення, комунікативні вправи, інтерактивний метод.

The communicative approach has always occupied a central place in the study of English for specific purposes. This approach, as a communicative technique, aims at the possibility of communication. Its main purpose is to teach students to speak fluent English and then to think in it. The main problems with modern communication methods in teaching ESP are considered by N. Armstrong, R. Gryshkova [1], B. Hutauruk, M. Kabanova [3], O. Kazanzhy [2], B. Paltridge, J. Richards, O. Tarnopolskyi [3], O. Zabolotska and others. Researchers have always been interested in different teaching methods. Every year the use of non-standard forms and methods of teaching are studied more and more. Undoubtedly, there is also a great emphasis on the study of the communicative approach in research works.

It is important to know that in communicative approach to ESP learning, the main thing is creative thinking, ie the development of students' ability to think creatively. It is well known that in preparation for teaching a foreign language, we need to choose exercises that are based on an individual approach. Oleg Tarnopolskyi and Maryna Kabanova quite aptly point out that each teacher throughout his professional career develops his own methods of implementing each of the teaching methods, gradually, throughout the teaching career, creating his own system, from which he draws these techniques to solve each specific methodological task facing him in his pedagogical practice [3, p.143].

Most importantly, all English language teaching methods aim to develop four language skills such as reading, speaking, writing and listening. However, all these basic components need to be solved through a variety of communication exercises, audio and video materials, as well as various interactive resources. After all, as Oleksandra Kazanzhy notes, the implementation of a communicative approach in the learning process of foreign language means that the formation of foreign language skills and abilities occurs through the implementation of student's foreign language speech activities. In other words, mastering the means of communication (phonetic, lexical, grammatical) is aimed at their practical application in the communication process. Mastering the skills of speaking, listening, reading and writing is carried out by implementing these types of speech activities in the learning process in conditions that simulate situations of real communication. In this regard, students' learning activities are organized in such a way that they perform motivated actions with speech material to solve communicative tasks aimed at achieving the goals and intentions of communication [2, p.18-19].

Here are some examples of communicative exercises that should be used in practical classes. An interesting communicative exercise is to choose the right caption for the picture. For example, you can take pictures from a comic book, cartoon or movie and sign each of them with small dialogues, but mix the captions. Every picture should be signed with wrong words. The students' task will be to find the correct capture for each picture. This exercise is familiar to traditional matching, but different at the same time. It requires creative thinking and discussion among students. This task also helps to create an English-speaking environment in which students must simultaneously read, com-

municate, participate in role-playing, express their opinions, and make summaries in English.

With the help of great variety of communicative exercises, students have a constant desire to improve themselves. After all, mechanical exercises are replaced by game situations, work with a partner, tasks to find mistakes, the ability to think analytically and creatively. It is important to solve these exercises with tasks in word association, verbal expressions, multiple-choice, newspaper misprints, to sort out the jokes, search the words of similar meaning, puzzle it out or apply different exercises in confusing words. We should also take into account the words of Raisa Gryshkova, who says that in the process of selecting exercises to expand the professional vocabulary of students, the teacher should move from simple to more complex, from word to phrase, use a new lexical unit in a sentence, situation and thematic speech [1, p.82].

We can also update the exercises we know, flip tasks or mix them. For example, a well-known crossword puzzle, we can submit in another way. Instead of answering questions and filling out a crossword puzzle, we can change the tasks. All the answers are revealed, but you need to choose the correct clue for each word in the crossword puzzle, for the already completed crossword puzzle. The challenge is to sort out the clues and write the right number. Proverbs crosswords are also well mastered by students. After all, students like to remember well-known English proverbs and sayings, and even more to associate them with their counterparts in their native language.

In general, communicative language teaching ESP is a kind of interactive method, the purpose of which is to master the skills of spoken language. That is why we should choose exercises for homophones, word bricks, similes, idiomatic phrases, origins of words, puns, etc.

We know that the communicative approach in the study of foreign languages has long gained widespread popularity and gradually began to displace traditional approaches. It should be noted that the communicative approach is effective in learning a foreign language, as it helps to get rid of fear in communication, develops the ability to express students' thoughts without prior training and helps in live communication with native speakers.

References:

1. Гришкова Р. О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
2. Казанжи О. В. Методика навчання іноземної мови: навчально-методичний посібник (до курсу «Методика навчання іноземної мови»). Миколаїв, 2019. 227 с.
3. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.

The article considers communicative methods of teaching English for specific purposes, emphasizes the use of various communicative exercises that develop students' ability to think analytically and creatively, as well as the ability to have an ear for language.

Key words: English for specific purposes, creative thinking, communicative exercises, interactive method.

Отримано: 20.02.2022

Р. В. Кульбанська, старший викладач

LES PRINCIPALES FORMES DE TRAVAUX ÉCRITS EN CONTEXTE UNIVERSITAIRE FLE

На основі аналізу вітчизняної та франкомовної методичної літератури у статті рекомендовано основні види роботи з навчання письмового мовлення у викладанні французької мови як іноземної на немовних факультетах вищих навчальних закладів.

Ключові слова: іноземна мова, писемне мовлення, навчання, реферування, есе.

Le champ de recherche concernant la production écrite est immense. Les spécialistes la considèrent comme l'une des quatre compétences essentielles dans la maîtrise d'une langue étrangère et l'une des plus difficiles en cours de français langue étrangère (FLE).

J.P. Cuq et I. Gruca souligne qu'écrire, c'est produire une communication au moyen d'un texte et c'est aussi écrire un texte dans une langue écrite [4, c.188].

Selon F. Desmons la production écrite est une activité relativement complexe, car les processus mentaux mis en œuvre dans la production écrite (en langue maternelle comme en langue étrangère) sont extrêmement complexes [5, c.93].

Cet article a pour principal objectif de donner un aperçu des travaux menés dans le cadre de la production écrite en considérant son importance dans l'enseignement/ apprentissage du français langue étrangère.

Plusieurs auteurs estiment qu'apprendre à écrire est un aspect important, car les étudiants doivent avoir des compétences en écriture et cet apprentissage nécessite que les apprenants aient plusieurs formes de travaux écrits qui peuvent être incluses dans le contenu des cours de FLE: cartes postales, blogs, SMS, e-mails, tweets, correspondance administrative, listes de courses, étiquettes (sur les emballages des produits), les légendes des dessins, menu, publicité, invitations, modes d'emploi, notices pharmaceutiques, petites annonces, le curriculum vitae, la lettre de motivation pour la recherche d'un emploi, correspondance interne, articles scientifiques, articles de journaux, commentaires et interactions sur la presse en ligne, etc. La production écrite se déroule dans de différents contextes (privé, scolaire, académique, professionnel, etc.) en utilisant différents supports (papier, tablette, écran d'ordinateur). J.-P. Broncart observe qu'en FLE, le croisement des approches actionnelles et des travaux sur les littéracies a suscité une prise en compte plus large des différents types d'écrits, qui s'ajoutent aux écrits scolaires (résumé, dissertation, commentaire, explication de texte, dictées) [3, c.362].

Pour les apprenants, il est important de savoir parler, mais aussi de savoir écrire ce qui fait partie des compétences langagières. Les recherches concernant la production écrite montrent l'importance de cette activité dans la classe de FLE.

L. Vaillancourt, P. Snyder et A. Bari ont élaboré une recension de différents types de productions écrites. On présente ici quelques formes principales qu'il serait nécessaire d'utiliser en cours de FLE dans le contexte de l'université.

La discussion. Elle consiste, à partir d'une question généralement issue du texte résumé, à développer une réflexion personnelle comportant idées, arguments et exemples. Elle fait partie de l'épreuve écrite du français.

La dissertation. C'est un discours argumentatif sur un sujet littéraire ou général en utilisant les lectures faites en classe

comme celles qu'on a pu faire personnellement. Les problèmes posés sont en relation avec la culture ou la littérature.

Le commentaire composé. Il porte sur l'étude d'un texte d'une vingtaine de ligne ou de vers. Les étudiants doivent mettre en évidence l'intérêt personnel et celui de la lecture.

La composition. Le sujet pose à partir d'une citation. Les apprenants sont invités à résoudre le problème pour leur propre compte, fonder un jugement motivé.

Le résumé. Il s'agit d'une version condensée du texte qui suit le déroulement logique du texte dans le même ordre, reformule le texte, garde sa forme grammaticale, s'interdit un montage de citations [1, c. 218].

Essai. L'essai est un texte suivi qui possède un caractère provisoire, c'est-à-dire non définitif. Ce type de production écrite présente une vision engagée et originale sur un sujet. Il peut revêtir plusieurs formes et n'a pas de structure rigide à respecter. L'essai représente une synthèse personnelle sur un thème donné qui s'articule autour d'une perspective principale basée sur une pensée personnelle. Ce type de texte est donc inventif et exploratoire, mais également rigoureusement rationnel [6, c.5].

Pour conclure, les activités de production écrite mentionnées sont importantes dans les domaines académique et professionnel. Les apprenants d'une langue doivent être capables d'écrire pour communiquer leur pensée, exprimer leurs sentiments, donner leur point de vue sur un événement, tirer des conclusions, résumer, rédiger des rapports et des mémoires.

Список використаних джерел:

1. Карамышева Т. В. Драницына Е. С. Практика устной и письменной речи на французском языке. Санкт-Петербург: КАРО, 2001. 272 с.
2. Тарнопольський О. Б. Навчання письма іноземною мовою у ВНЗ. *Іноземні мови*. 2004. №4. С. 9-12.
3. Broncart J.-P. Vingt-cinq ans de didactique de l'expression écrite. Éléments de bilan et perspectives d'avenir. *Revue Suisse des Sciences de l'Éducation*. 2005. №27. P. 361-380.
4. Cuq J.-P., Gruca I. Cours de didactique du français langue étrangère et seconde. Grenoble: Presses universitaires de Grenoble, 2005. 496 p.
5. Desmons F. Enseigner du FLE: Pratique de classe. Paris: Belin, 2005. 265 p.
6. Vaillancourt L. Snyder P. Bari A. La méthodologie apprivoisée. Guide d'introduction à la méthodologie du travail intellectuel. Sherbrooke: GGC, 2001. 146 p.

In the article the main approaches to the development of French writing skills in students of non-language departments are recommended with taking into account the methodological works of native and foreign researchers.

Key words: foreign language, writing, learning, referencing, essay.

Отримано: 20.02.2022

О. М. Литвинюк, кандидат філологічних наук, старший викладач

LEARNING STYLES AND STRATEGIES-BASED INSTRUCTION

The article outlines learning styles and strategies to increase the level of learners' language acquisition. Transformative learning can be challenging for both students and teachers. So it is important to create an open-minded environment where students are encouraged to think about their own learning process and how it can become more efficient.

Key words: language learning strategies (LLS), metacognitive strategies, cognitive strategies, socio-affective strategies, transformative learning.

In order for students to retain, or keep, knowledge for a long time, instructors use learning strategies in the classroom. When students engage with the course content and use strategies to help them remember it, students can communicate better in their new language and also become better language learners overall (Dale, 1946).

Language learning strategies (LLS) are specific actions and steps that learners use to help them remember information. They are important in the learning process and should be explicitly taught by language teachers. Learner strategies:

- allow learners to be self-directed;
- expand the role of teachers;
- are problem-oriented;
- involve many aspects, not just the cognitive;
- can be taught;
- are flexible;
- are influenced by many factors.

There are three main types of learning strategies: meta-cognitive strategies (learners are thinking about the process of learning), cognitive strategies (learners create strategies for specific tasks or assignments) and socio-affective strategies (learners work together to get knowledge). Here are specific classroom techniques to make learners aware of their learning:

- Identify words they don't know, or recognize where and when they don't understand.
- Tell a peer how they solved a comprehension problem.
- Practice self-talk by repeating a positive statement about their learning goals at the beginning of each class.
- Students record what they learned at the end of each week in a learning log to track progress.
- Students use a checklist to ensure that they meet all requirements for an assignment.
- Teacher assigns note takers for each class. The note taker can use the same graphic organizer for each class. Keep a log of class notes that students can go back and look at.
- Teacher assigns a course «wrapper» who summarizes the material at the end of each class.

Student can use Cognitive Strategies like these:

- Categorize new vocabulary words into a graphic organizer to help remember them.
- Imagery: Drawing a picture to symbolize the new vocabulary word in a learning log.
- Repetition: Repeating a concept over and over again to help students remember.
- Music: Building a song, music video, etc. to help students remember.
- Students write synonyms (words with the same meaning) for unknown words.
- Read a paragraph several times for different purposes (main idea, details, to ask questions, etc.)
- Use formulas and patterns to solve difficult grammar and spelling patterns.
- Use rhymes or special phrases to help remember new vocabulary.
- Use different colored pens to mark their work for different criteria.

Students can use Socio-affective Strategies like these:

- Practice a 'Round Robin' activity where they form groups, then trade papers with other groups in the class after each question to share multiple answers.
- Ask students to be peer models and model the correct way to perform the language.
- Assign certain students to teach class material to their classmates.
- In the classroom, display questions that students can ask their peers or themselves if they need help.
- Appoint student roles in the class such as leader, notetaker, time keeper, etc.

In this approach, instructors teach learning strategies and class material at the same time. Students are given explicit opportunities to learn how to learn. This type of instruction occurs in five phases: preparation, awareness-raising, training, practice, personalization of strategies. Here is a classroom example of strategies based instruction:

Oksana's class is learning new vocabulary related to the unit. She wants her students to use imagery as a learning strategy. She will support them through the process in the following ways:

1. Preparation: Show new vocabulary words and ask students in a discussion how they would normally study them.
2. Awareness-raising: Show students a picture related to the new vocabulary word. Present it on the board next to words that they already know that don't have picture. Ask students again if they remember the new word. Bring attention to the picture as a learning strategy.
3. Training: Match other new vocabulary words with pictures. Model and tell students how this is a learning strategy. Students discuss the advantages and disadvantages of this strategy in partners.
4. Practice: Students draw their own pictures for the new vocabulary words without showing their partners. Their partners would have to guess the word based on the picture. Students could rotate pictures among the class until words are memorized.
5. Personalization: Students brainstorm different ways they could use imagery (i.e. using Clipart online, using emojis from cell phone text messages, using pictures from magazines, etc.) Students think of their favorite ways to symbolize vocabulary.

Teaching students how to change their minds about their own learning process may be new to students, but provides an opportunity for them to become more critical thinkers and more autonomous learners. This process, presented by Kelly McGonigal (2005), is called transformative learning.

The teacher would use the transformative learning method to teach learning strategies to students.

1. Activate: Students take a pre-test to understand their learning style. They realize that their style may be different than the strategies they already use.
2. Identify: Give students a list of learning strategies and have them work in groups to think about their advantages and disadvantages.
3. Reflect: Students keep a journal of successful ways they studied information during class.

- Engage: Students have small group discussions about the results of their journal findings on their newly learned strategies at the end of class.
- Test: Using a newly learned strategy, students are given new information and are asked to use the new strategy to remember the material for next class.

Transformative learning can be challenging for both students and teachers so it is important to create an open-minded environment where students are encouraged to think about their own learning process and how it can become more efficient.

Learning strategies and strategies-based instruction are designed to train students how to continue their language learning beyond the classroom. Teachers are encouraged to develop different activities that explicitly teach strategies and also take into consideration the various styles of learners. The goal is to have students use them independently on their own.

Before any activity, instructors should ask themselves two questions:

- What learning styles would be most beneficial in completing a task?
- What learning strategies will my students need to complete this task successfully?

УДК 811.111'42

М. В. Матковська, старший викладач

КОМУНІКАТИВНІ СИТУАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО МІЖКУЛЬТУРНОГО ПИСЕМНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості функціонування комунікативних ситуацій англomовного міжкультурного писемного спілкування. Увагу зосереджено на особливостях комунікативної поведінки британців, їх національного стилю писемного спілкування, що обумовлено типом культури, нормативним етикетом і соціальними нормами. Проаналізовано мовні засоби, які регулярно вживаються для реалізації культурних домінантів в англomовній писемній комунікації.

Ключові слова: комунікативна поведінка, «маніпулятивна» комунікація, культурні домінанти, конвенційність, дистанційність.

Останнім часом у зв'язку із зростаючим інтересом до комунікативної діяльності людини, пов'язаним з дослідженнями в області етно-, соціо-, психолінгвістики і лінгвокультурології в центрі уваги наукових досліджень опиняються культурні домінанти. На думку В.І. Карасіка, «культурний концепт – багатомірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна і понятійна сторони» [1, с.109]. Специфічна кваліфікація концептів пояснюється культурними домінантами поведінки, історично закріпленими ціннісними орієнтаціями, прийнятими у відповідній лінгвокультурі. Сукупність концептів утворює концептосферу народу і відповідно мови і мовлення, що мають безпосереднє відношення до мовної картини світу.

Спробуємо розглянути деякі риси національного характеру англійців, культурні домінанти в англійській концептосфері. Щоб спробувати розібратися в тому, які ж особливості англійського характеру, краще всього спробувати подивитися на нього ззовні, тобто прислухатися до думки сторонніх спостерігачів, і зсередини – з'ясувати, що говорять про себе самі англійці. Англійський характер є, з одного боку, чи не найсуперечливішим і не найпарадоксальнішим в порівнянні з характером інших європейських народів (майже всі його особливості мають і прямо протилежні властивості), а з іншого – дуже цілісним і визначеним, таким, що простежується впродовж багатьох сторіч [2, с.228; 6, с.116].

До найважливіших концептів англійського національного характеру можна віднести ментальні утворення: «будинок», «свобода», «приватність», «закон», «традиція», «стриманість», «джентльменство», «спорт», «гумор», «здоровий глузд», «заповзятливість», «прагматизм», «раціоналізм», «толерантність». Відома дослідниця національних характерів Анна Вежицька виділяє

References:

- Lessard-Clouston M. Language Learning Strategies. *An Overview for L2 Teachers*, Retrieved from *TESL Journal*. 1997. Vol. IX. №4. URL: <http://iteslj.org/Articles/Currie-MITTheory.html>
- McGonigal K. Teaching for Transformation: From Learning Theory to Teaching Strategies. 2005. URL: <https://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/transformation.pdf>
- O'Malley J. M., Chamot A. U. Learning Strategies in Second Language Acquisition, CUP. 1990/
- Oxford R. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. New York: Newbury House, 1990.

У статті викладено стилі навчання та стратегії для підвищення рівня засвоєння мови студентами. Трансформаційне навчання може бути складним завданням як для студентів, так і для викладачів. Тому важливо створити відкрите середовище, де студентів заохочують думати про власний навчальний процес і про те, як він може стати більш ефективним.

Ключові слова: стратегії вивчення мови (СВМ), метакогнітивні стратегії, когнітивні стратегії, соціаль-но-афективні стратегії, трансформаційне навчання.

Отримано: 17.02.2022

характерні концепти, властиві англійському національному характеру. Серед них: «fair play», «self-consciousness», «shy», «snobbery» та інші [6, с.138]. «Fair play» означає прекрасну пристосованість гравця до гри в цілому. Вона регулює відносини гравця як до своїх партнерів по команді, так і з супротивником. «Fair play» припускає забуття індивідом самого себе перед обличчям команди і забуття команди перед обличчям гри. Проте таке забуття не означає повного скасування себе. Ні в якому разі. Воно створює ще сприятливіші умови для ефективної діяльності індивіда, оскільки його власні дії співвідносяться тепер з діями гравців так, що утворюють довершену систему взаємодій. Це інтуїтивне і безперервне відчуття балансу між індивідуальним й загальним і складає справжню суть «fair play» [6, с.168-194].

Комунікативні ситуації англomовного міжкультурного писемного спілкування припускають використання цілого ряду лексико-граматичних засобів, пов'язаних із категорією модальності. До них відносяться: зсув часового плану, умовний спосіб, питальні конструкції, модальні дієслова, модальні модифікатори – лексико-синтаксичні одиниці, орієнтовані на того, хто говорить, слухає або пише. З їх допомогою можна додати висловом певну, як здається, віддаленість від реальності (роблячи їх тим самим ввічливішими). Вони також допомагають забезпечити зручність для співрозмовників абстрактну відстань, що дозволяє відчувати комфортність при писемному спілкуванні [2, с.110].

Виходячи з набору конкретних лексико-граматичних засобів, які реалізуються у вищезазначених стратегічних цілях, можна намітити дві тактики англomовного міжкультурного писемного спілкування, а саме: конвенційності та дистанційованості, пов'язані із зсувом часового плану, з використанням модальних дієслів та умовного способу.

Зсув часового плану можна використовувати як граматичний засіб зниження категоричності вислову, для того, щоб додати діловим листам вид ввічливого прохання і надати тактовної форми питанням особистого характеру, вираженню намірів, різного роду пропозиціям та ін. На думку британських дослідників, при вирішенні таких мовно-мовленнєвих задач в якості свого роду дистанціюючих структур доречніше вживати вислови не в *Present Simple*, а *Past* або *Future*, які припускають певний зсув у минуле або майбутнє щодо моменту мовлення, що дає свободу вибору реплік у відповідь. Проілюструємо можливості реалізації цієї тактики на наступних прикладах із творів Джона Фаулза: *My dear Miss Woodruff, I'll have to ask you to leave this place?* [5, p.123] – (order/instruction); *Will you not take them?* [4, p.265] – (suggestion/offer); *My dear Mrs. Poulteney, if you speak like this I shall have to reprimand you* [4, p.94] – (order/instruction); *I wish to take a companion. I shall be happy to provide a home for such a person* [3, p.137] – (suggestion / offer); *I should certainly wish to hear it before proceeding* [4, p.158] – (request formula); *How much did you intend to spend on buying the collection of books on art, records and clothes for me?* [5, p.118] – (polite enquiry).

На використанні простого майбутнього часу будуть загальноприйняті формули наказу/інструкції (*will you ...*) і пропозиції (*shall I/we ...*); для пом'якшення змісту наміру можливі також варіанти з дієсловами *need* і *have to*: *You will need to wait downstairs* [5, p.169]. Вони використовуються замість прямої вказівки, вираженої наказовим способом. При цьому, варто звернути увагу на те, що «чистий» імператив нерідко є просто образливим для англомовного комуніканта, що рівноцінно безпосередньому замаху на свободу його дій.

Таким чином, в британській комунікативній практиці міжкультурного писемного спілкування, британці часто звертаються до різних культурних домінантів. Важливо при цьому вказати, що необхідність підтримувати безконфліктну атмосферу писемної комунікації, показати себе у вигідному світлі і заслужити позитивну оцінку інших учасників, нерідко вважається неодмінною умовою ефективної комунікативної культури.

Список використаних джерел:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 447 с.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
3. Fowles J. A Maggot. London: Random House, 1996. 464 p.
4. Fowles J. The Collector. London: Pan Books, Cavaye Place, 1986. 383 p.
5. Fowles J. The French Lieutenant's Woman. London: Random House, 2004. 470 p.
6. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human interaction. Berlin; NY : Walter de Gruyter, 2003. 502 p.

This paper is devoted to the analysis of communicative cultural dominants in the British conceptual sphere. Attention is focused on the examination of linguistic means for expressing these dominants in the process of communication and interaction with people. The English-speaking communicative practices are being investigated on the basis of broad integral social and cultural context in the process of which it is possible to figure out the mentioned cultural dominants.

Key words: communicative behaviour, «manipulative communication», cultural dominants, conventionality, distance.

Отримано: 19.02.2022

УДК 811.111/007

І. В. Мельник, кандидат філологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНИХ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ПРОВОКАЦІЙНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглядаються особливості конфліктних комунікативних ситуацій провокаційного мовлення. Основними ознаками провокації в межах конфліктних ситуацій є порушення балансу спілкування, застосування конфронтаційних комунікативних стратегій і тактик, неузгодженість намірів комунікантів, асиметричність соціальних ролей, ігнорування інтересів реципієнта з боку адресанта-провокатора.

Ключові слова: провокаційне мовлення, конфлікт, комунікативна ситуація, провокатор, реципієнт.

Сучасний комунікативний простір є складною системою, в якій людина в різних ситуаціях та за певних обставин поводить і спілкується неоднаково, що характеризується багатогранністю та багатоаспектністю комунікативних процесів і зумовлює різноманіття типів комунікації.

Провокаційне спілкування – особливий тип міжособистісного спілкування, ціллю якого є виклик прогнозованої вербальної реакції. Іншими словами, за допомогою мови здійснює вплив на співрозмовника внутрішньо розрахований на отримання бажаної інформації. Провокаційне мовлення, як і будь-який тип спілкування, відбувається в рамках комунікативної ситуації, тобто тих «обставин, що диктують суб'єкту мовлення певний стиль мовленнєвої поведінки» [3, с.17], який у подальшому впливає на успішність чи неуспішність комунікативного процесу.

Рушійною силою провокації є мотив та ціль, згідно з якими провокатор планує свої мовленнєві дії таким чином, щоб досягти успіху та ефективності мовленнєвої діяльності. Залежно від цілей, які ставить перед собою адресант-провокатор, обирається і ефективний спосіб їх досягнення. Відмінності намірів і мети комунікантів завжди створюють умови для розвитку комунікативного конфлікту, а нерівність соціальних ролей та статусів лише сприяє його загостренню. У конфліктному спілкуванні оцінки як поточної ситуації, так і загальних пози-

цій, намірів знаходяться у протиріччі, тому тексти будуються у тональності незгоди, розбіжності, конфлікту» [5, с.18]. Так, А.Т. Ішмуратов презентує конфронтацію як «хворобливий» вид спілкування [4, с.180]. Конфлікт також визначають, як «нормальний прояв соціальних зв'язків і стосунків між людьми, спосіб взаємодії при зіткненні несумісних поглядів, позицій та інтересів, протиборство взаємозв'язаних двох і більше сторін, які дбають про власні інтереси» [1, с.36]. Так, головною рисою конфлікту є наявність протилежних точок зору (задумів, мотивів, інтересів). Під конфліктною ситуацією І.І. Гулакова розуміє ситуацію, у якій відбувається комунікативний конфлікт, тобто зіткнення двох сторін (учасників конфлікту) через невідповідність їхніх задумів, інтересів, поглядів, у результаті якого одна зі сторін, свідомо чи несвідомо, діє на шкоду іншій (вербально чи невербально), а інша сторона, усвідомлюючи, що вказані дії направлені проти її інтересів та намірів, вдається до відповідних мовленнєвих дій. Явище комунікативного конфлікту дослідники розглядає стосовно умов, що складаються в рамках комунікативної ситуації (особистісних особливостей партнерів по комунікації, обставин спілкування, комунікативних цілей співрозмовників тощо), тобто стосовно структурних елементів акту комунікації [2].

Характерними рисами конфліктних ситуацій провокаційного мовлення є порушення балансу міжособистісної взаємодії, оскільки реципієнта ставлять в умови, коли він не може не надати інформацію; негативне ставлення комунікантів один до одного, що викликано загостренням негативних емоційних станів, порушенням принципів спілкування, різними комунікативними ролями, відмінностями у комунікативній компетенції, досвіді міжособистісного спілкування та багатьма іншими. У таких випадках провокаційне мовлення набуває особливих рис: його основою стає підступність, бажання перехитрити партнера, особисто контролювати ситуацію, вплинути на емоції співрозмовника, чим досягає потрібної мовної реакції з боку партнера по комунікації. Конфліктним ситуаціям притаманне застосування конфронтаційних комунікативних стратегій і тактик. Конфліктні ситуації провокаційного мовлення характеризуються неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними соціальними статусними ролями, ігноруванням інтересів реципієнта з боку адресанта-провокатора, односторонньою реалізацією намірів провокатора, порушенням принципів Ввічливості та Кооперації. Провокатор намагається застосувати свою пріоритетну соціальну роль і статус для впливу на реципієнта таким чином, щоб він діяв у потрібному йому напрямі. Часто це супроводжується дисгармонією у спілкуванні, негативними емоціями, психологічним дискомфортом, роздратуванням, незадоволенням та пригніченістю з боку реципієнта. Зауважимо, що провокація значно частіше реалізується саме в конфліктних ситуа-

ціях. Це пояснюється тим, що провокатор як носій соціальної ролі та пріоритетного статусу намагається використати домінування саме цього фактору для досягнення власних намірів. Така мовленнєва поведінка суперечить безконфліктній міжособистісній інтеракції, проте конфронтаційні дії та прийоми провокатора не заважають йому в досягненні комунікативної мети.

Список використаних джерел:

1. Ворожейкин И. Е. Конфликтология: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2004. 240 с.
2. Гулакова И. И. Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Орел, 2004. 19 с.
3. Гурочкина А. Г. Когнитивный и прагматический аспекты функционирования языковых единиц в дискурсе. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ, 2005. 102 с.
4. Ишмуратов А. Т. Конфликт и згода. Основы когнитивной теории конфликтов. Київ: Наукова думка, 1996. 190 с.
5. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Рус. яз., 2002. 216 с.

The article deal with the peculiarities of the conflict communicative situations within provocative speech. Their main features are interruption of communicative balance, application of confrontational communicative strategies and tactics, intention disagreements, asymmetric social roles, disregard of speaker's interests.

Key words: provocative speech, conflict, communicative situation, provocateur, recipient.

Отримано: 24.02.2022

УДК 811.111'373.7

Т. В. Мітроусова, кандидат філологічних наук, старший викладач

СПЕЦИФІКА ЕТНОНІМУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО СТЕРЕОТИПУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

В англійській мові застосовуються різні способи номінації окремого представника етнічної спільноти. Етнімі в якості фразеологічних одиниць демонструють суттєві результати у вияві мовного коду в лексико-семантичному просторі мови та національного образу світу в лінгвокультурі, в силу того, що найбільше відображають національно-культурну специфіку етносів і являють собою антропологічний код лінгвокультури.

Ключові слова: етнімі, етнімікон, категорія, етнічний стереотип.

Розширення міжкультурних контактів, збільшення етнічної напруги в сучасному світі, конфлікти, що виникають на етнічному підґрунті та необхідність їх вирішення не можуть не знаходити свого відображення в мові, насамперед, в його етнімії.

Етнімі в якості окремого типу назв певний час розглядалися лінгвістами тільки як допоміжне джерело в межах діяхронічного мовознавства, але на початку ХХ сторіччя зростає увага до ролі мови в формуванні та збереженні національної (етнічної) духовної спадщини разом із мовленнєвим втіленням культурно-ментальних категорій. Помічено, що для етнімів значущими є: «розташування у спільному культурному просторі, присутність етимологічного компоненту, енциклопедичність наданої інформації» [2, с.97].

Термін «етнімі» співвідноситься з поняттям етносу – племені, народності, нації, конвіксії, субетносу (І. Белобородова, О. Герд, Г. Ковальов та ін.), підкреслюється що «етнімі, які, номінуючи особливу самоназву, свідчать про самовиділення тієї чи іншої групи населення» [3, с.112], «використання етнімі викликає у свідомості носіїв мови згорнуті в єдиний образ спогади про попередні контексти його використання, оцінки відповідних референтів та ставлення до них» [5, с.62].

Зважаючи на різні напрямки в етнології, етнімі поділяються на різні групи, при цьому науковці не одностайні у виборі назв для самого терміну: етнічні при-

звиська (В. Панін), пейоративи (В. Карасик), етнічні інвективи (В. Жельвіс), ксенетнімі (С. Свірковська), терміни-прізвиська (О. Березович, Д. Гулик), ендоетнімі (О. Нескрябіна), екзоетнімі (О. Герд, В. Буданова), алоетнімі (Н. Подільська, О. Суперанська), етнофолізми (термін увів А. Робак «A Dictionary of International Slurs» (1944 р., «Словник міжнародних інсинуацій», перевиданий в 1979 р.) тощо.

Спроби зберегти свою спадщину, тенденції традиційності, відокремлення від інших культур знаходить прояв в фразеологічних одиницях, що репрезентують стереотипні уявлення образів «свій-чужий». Стереотип – комунікативна одиниця даного етносу, «здатна через актуальну презентацію соціально санкціонованих потреб чинити спонукальний типізований вплив на свідомість особистості – індивіда» [6, с.15].

Першим звертає увагу на зв'язок стереотипів з мовою американський філософ Х. Патнем в роботах «Чи можлива семантика?» та «Значення значення», де розробляє «теорію природних видів», які відносяться до слів, позначаючи тварин, рослини, природні речовини, фізичні величини. Патнем демонструє, що «традиційне» значення, як сукупність необхідних і достатніх умов, не може слугувати для встановлення референцій, і пропонує включити в опис значення слова, поряд з синтаксичним компонентом (який наближається до граматичного значення) та «енциклопедичної» інформації про ексте-

нціонал, опис стереотипу, тобто деякого загальноприйнятого уявлення про денотат.

Етніми не з'являються як даність в готовому вигляді, а впродовж тривалого часу розвиваються на фоні складних соціальних відносин, всмоктуючи в себе будь-які зміни в економічному та політичному житті народів.

Основними способами вторинної номінації в сфері етнімії англійської мови є метафора та метонімія, при цьому метонімія має більшу продуктивність, ніж метафора. До числа метафоричних відносять моделі – «людина – тварина», «людини об'єкт об'єктивної дійсності», до числа метонімічних: «власна назва – представник етносу», гастрономічний продукт – представник етносу», «рід діяльності – представник етносу», «предмет одягу», «частина тіла»: наприклад, towel-heads (араби), особливості розрізу очей (slits – жителі Азії), зачіски (kinks -афроамериканці), мексиканці – field rats (через аграрні роботи на полях Америки), арабів англійці називають: Camel Cowboy, Carpet Pilot, Dune Nigger, Fez, Sand Moolie тощо.

Етніми – це ще й засоби художнього опису. Розглядаючи стійкі образні номінації людини, Н. Землякова звертається до етнімів, серед яких, номінативних одиниць типу «людина як міфологічний, літературний персонаж» найбільша кількість. Етніми як образні одиниці відносяться до наступних сфер:

- 1) характер («хитрий» – циган, єврей, китаець);
- 2) поведінка («ввічливий» – англієць, француз);
- 3) зовнішність («вужкоокий» – китаець, монгол);
- 4) розумові здібності («дурний» – чукча) [4].

Використання, наприклад, етнімів-прізвиськ дозволяє побачити, що в сфері етнімії англійської мови метафора та метонімія як засоби вторинної номінації представлені широко, проте метонімія в сфері етнімії є більш продуктивним способом творення нових лексем, ніж метафора: (Hans – німець), Moses – євреї (асоціативно від біблійної постаті).

В процесі набуття етнімом цілого спектру додаткових конотацій, з'являються нові переносні значення, що робить можливим функціонування етніма в складі фразеологічних одиниць (передаючи при цьому лексичне значення про ту чи іншу націю).

Майже всі, з кими контактували американці/ британці англо-саксонського походження, приблизно з XVII сторіччя, отримали етнічні прізвиська. Прикладами негативного суспільства є чотири регіони, які входять у склад Британського королівства, які здавна в конфліктних стосунках між собою. «Конфлікти сприяють творенню стереотипів, головним чином недоброзичливих, і одночасно користування цими негативними стереотипами національностей закріплює й підживлює конфлікти» [1, с.178]. Наприклад, «Scotch coffee» – окріп, підфарбований горілим сухарем; «to Welsh on a bet» – не заплатити, якщо програв в парі; «to get one's Irish up» –

розілитися. Історія Америки відбилася в наступних прислів'ях: «Too many chiefs and not enough Indians», «The only good Indian is a dead Indian».

В англійській мові багато фразеологічних одиниць, які мають слово «Dutch «голландський, голландець». Негативні конотації пояснюються складними характером взаємовідносин між Англією та Голландією в XVII ст., через що голландці мають такі негативні риси:

- голландці жадібні – «Dutch treat – lunch, supper, date» – побачення /частування, коли кожен платить за себе;
- голландці прагнуть отримати вигоду – «Dutch agreement (bargain)» – угода, вигідна тільки для однієї сторони;
- голландці люблять спиртне – «Dutch courage» – п'яна відвага, «Dutch headache» – похмілля тощо.

Отже, відображаючи живі процеси етногенезу й соціально-політичного розвитку, система етнімів має відкритий характер і поповнюється відповідно до потреби в назві нових етносів, мешканців, держав. Не всі фразеологічні одиниці з етнімами є стереотипами про нації, наявні вирази, які містять етніми через історичні події. Поданий матеріал не вичерпує усіх аспектів розуміння етнімів у контексті лінгвістичних наукових досліджень, що й розглядається як перспектива подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бартми́ньский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / пер. с пол., сост. и отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик. 2005. 527 с.
2. Белобородова И. Н. Этноним «немец» в России: культурно-политологический аспект. *Общественные науки и современность*. 2000. № 2. С. 96-102.
3. Герд А. С. Введение в этнолингвистику. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та. 2005. 457 с.
4. Землякова Н. В. Устойчивые образные номинации человека: структурно-семантический и лексикографический аспекты: Русский язык: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01. Краснодар. 2005. 20 с.
5. Кашкин В. Этнонимы и территория национальной души. *Русское и финское коммуникативное поведение*. Воронеж: Изд-во ВГТУ. 2000. Вып. 1. С. 62-70.
6. Рьжков В. А. Регулятивная функция стереотипов. Знаковые проблемы письменной коммуникации. Куйбышев, 1985. С. 15-21.

In English different ways of nomination are used of a representative of ethnic community. Ethnonyms as phraseological units demonstrate essential results at language code identification in lexico-semantic area of language and national image of the world in linguistic culture, owing to the fact that reflect national cultural specifics of ethnic groups most and represent anthropological code of linguistic culture.

Key words: ethnonym, ethnonimicon, category, ethnic stereotype.

Отримано: 23.02.2022

УДК 82(410):821.161.1Чехов

О. В. Нешута, аспірантка кафедри германських мов і зарубіжної літератури

ТВОРЧИСТЬ А. П. ЧЕХОВА В РЕЦЕПЦІЇ ЕРНЕСТА ГЕМІНГВЕЯ

У статті розглядається критична рецепція творчості А.П. Чехова американським письменником Е. Гемінгвеем та вплив, який здійснила чеховська оповідь на його творчість. Близькість поглядів проявляється як на рівні тематики творів, так і у стратегіях творення характерів. Проведено загальний огляд відгуків письменника щодо російської літератури, що дає змогу говорити про сприйняття літературних відкриттів А.П. Чехова.

Ключові слова: А.П. Чехов, Е. Гемінгвей, Чеховіана, критика, рецепція.

Постановка проблеми. Західні літературознавці постійно відзначають важливу роль, яку зіграв Чехов у розвитку літературного процесу США. Дослідники виділяють драматургію та «малі» прозові форми письменника та їхній вплив на творчість Е. Гемінгвея. Водночас

вплив Чехова на американського класика не піддавався рецептивному аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні перетини творчості обох письменників неодноразово ставали об'єктом аналізу літературознавців. Зокре-

ма, тему Чехов-Гемінгвей досліджували І. Кашкін, М. Левідова, О. Бежан, А. Райт.

Мета дослідження. Мета статті полягає у виявленні особливостей рецепції творчості А. Чехова Е. Гемінгвеем.

Традиції А.П. Чехова прослідковуються в творчості самобутнього майстра американської прози – Ернеста Гемінгвея (1899-1961 р.). Дослідник його творчості І.А. Кашкін стверджував, що Гемінгвей вчився «чіткості деталі чеховської прози ... недовомленості чеховської драми», причому письменник змінив всі ці якості в своїй творчості так, що «змусив сприймати все це як своє» [1].

Критичну рецепцію творчої манери Чехова Е. Гемінгвеем знаходимо у книзі спогадів американського письменника про його життя у Парижі під назвою «Свято, яке завжди з тобою» (англ. *A Moveable Feast*, 1964 р.). У книзі описуються перші літературні досліди молодого письменника та його думки щодо творчості російських письменників, серед яких він виділяв Тургенєва, Достоевського, Толстого та Чехова: «Відколи я відкрив для себе бібліотеку Сільвії Бійч, то прочитав усього Тургенєва, всі твори Гоголя, перекладені англійською мовою, Толстого в перекладі Констанс Гарнетт і англійські видання Чехова. В Торонто, ще перед тим, як ми виїхали до Парижа, мені сказали, що Кетрін Менсфілд пише чудові оповідання, навіть геніальні оповідання; але читати її після Чехова – все одно що слухати старанно зліплени небиліці ще молодій старій панні після оповідань мудрого, досвідченого лікаря, до того ж доброго й простого письменника. Менсфілд була мов розведене пиво. Краще вже пити воду. А от Чехов брав від води саму тільки прозорість. Деякі його оповідання здавалися мені швидше нарисами. Але деякі були просто чудові» [2].

Для ранніх творів і А. Чехова, і Е. Гемінгвея характерний так званий «мінус-прийом». Поняття мінус-прийому і сам термін введени Ю.М. Лотманом, а його основним виявом є несподівана для читача відсутність у творі певного художнього факту, на появу якого він розраховував. Якщо при складній («прикрашеній») структурі тексту побудова смислу здійснюється за рахунок максимальної насиченості текстових засобів, то при простій структурі сенс будується за її межами. Цей прийом виступає дієвим засобом пробудження рефлексії читача. Для прикладу розглянемо розповіді «Товстий і тонкий» Чехова і «Білі слони» Гемінгвея.

У новелі «Товстий і тонкий» художні засоби лаконічні, мова коротка і точна. В експозиції в одному реченні представлено місце дії (залізничний вокзал) і головні герої: товстий і тонкий без імен і докладних характеристик. Портрет детально не змальований і зведений до декількох пам'ятних рис: у товстого: «и губы его, подернутые маслом, лоснились, как спелые вишни», дружина тонкого «худенькая женщина с длинным подбородком», син – «с прищуренным глазом» [4]. Для вираження своєї концепції письменник використовує мінімальний набір художніх прийомів: деталі-символи (винесені в назву), повтори («сам съезился...картонки и чемоданы съезились», фраза «оба были приятно ошеломлены» на початку і кінці розповіді [4]).

Твір Гемінгвея «Білі слони» (з циклу «Переможець не отримує нічого») має зовні теж просту структуру, письменник свідомо не вживає певні конструктивні елементи, тяжіє до «голих» фраз. Лексико-семантичний пропуск («That's the *only thing* that bothers us. It's the *only thing that's made us unhappy*»), повторення займенника *it* («I will love it. I love it now but I just can't think about it»), «And

if I do it you will be happy»), ключова фраза («hills-white elephants») активно спонукають читача роздумувати [5]. В основу розповіді покладена незначна розмова двох закоханих (американця і його супутниці) в барі однієї залізничної станції в Іспанії, які чекають поїзда до Мадриду. Розповідь побудована на діалозі, який кілька разів переривається лаконічними, але рельєфними пейзажними замальовками випалених спекою пагорбів. Вони підкреслюють настрій героїв, атмосферу відчуженості і нерозуміння. За мінімальним використанням мовних засобів, ховається великий світ людських думок і почуттів.

З роками Е. Хемінгвей виробляє свій власний стиль, але чеховські інтонації відчуваються і в творах пізнішого періоду. Наприклад, в новелі «Сніги Кіліманджаро» фрагменти передісторії головних героїв письменника Гаррі і його дружини Елен наче налаштовані на чеховську хвилю. «Що ж сказати про його талант? Талант був, нічого не скажеш, але замість того, щоб застосовувати його, він торгував ним... а його любили ніжно, як письменника, як чоловіка, як товариша і як дорогоцінну власність» [3]. Інтонаційна схожість з пізньою прозою Чехова проступає тут виразно. Крім того, в цьому головним мотивом цього твору є мотив занепащеного життя, характерний для оповідань Чехова. Прикладами можуть служити головні герої Старцев з оповідання «Іонич», професор з повісті «Нудна історія», дядя Ваня в однойменній п'єсі.

Висновки. Проаналізувавши художні особливості і манеру оповіді Е. Гемінгвея, можна зробити висновок про безсумнівний вплив А.П. Чехова на американського письменника. Про це свідчить використання прийому психологічного підтексту і деталі-символу, бесфабульність розповіді і об'єктивізація оповідання, відкриті фінали і лаконізм стилю («мінус-прийом»), спільні мотиви. Стильові моменти подібності у письменників і продовження чеховської манери оповіді в творчості Е. Гемінгвея засвідчують наявність художньої рецепції творчості Чехова американським письменником.

Список використаних джерел:

1. Кашкин И. Эрнест Хемингуэй. URL: <http://ocr.crossw.ru/html/heminguey/heminguey-vstupl-1s.htm> (дата звернення: 13.12.2020).
2. Хемінгвей Е. Свято, що завжди з тобою. URL: <https://bul.in.ua/kh/kheminguej-ernest/svjato-shho-zavzhdi-z-toboju/> (дата звернення: 01.02.2022).
3. Хемінгвей Е. Сніги Кіліманджаро. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=527> (дата звернення: 16.12.2020).
4. Чехов А. Толстый и тонкий. URL: <https://ilibrary.ru/text/464/p.1/index.html> (дата звернення: 18.02.2021).
5. Hemingway E. Hills like white elephants. URL: <https://faculty.weber.edu/jyoung/English%202500/Reading%20for%20English%202500/Hills%20Like%20White%20Elephants.pdf> (дата звернення: 04.12.2020).

The article examines the critical reception of A. Chekhov's work by the American writer E. Hemingway and the influence of Chekhov's stories on his work. The closeness of views is manifested both at the level of the subject matter of the works and in the strategies of character creation. A general review of the writer's critical responses to Russian literature is conducted, which allows us to speak about the perception of A. Chekhov's literary discoveries.

Key words: A. Chekhov, E. Hemingway, Chekhoviana, criticism, reception.

Отримано: 17.02.2022

С. І. Никитюк, старший викладач

ІДІОМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ АМЕРИКАНЦІВ

У статті зосереджено увагу на ідіомах, що відображають національний характер американців. Для ідіом властива образна мотивованість, яка прямо пов'язана із світоглядом народу-носія мови, тому ідіоми культурно-національно марковані. Тож вони слугуватимуть прийнятним матеріалом для формування лінгвокраїнознавчої компетенції про англомовні країни.

Ключові слова: ідіоми, фонові знання, лінгвокраїнознавча компетенція, звичаї, традиції, культура.

Відомо, що між мовою та культурою існує тісний зв'язок, і тому доцільно вивчати іноземну мову, враховуючи компоненти культури, які мають національно-специфічне забарвлення: традиції, обряди, реалії, слова з частковою семантичною еквівалентністю, фразеологізми, установлені етикетні вислови, іншими словами при вивченні іноземної мови необхідно враховувати соціокультурну компетенцію. Остання ж складається із лінгвокраїнознавчої компетенції, до якої у свою чергу варто віднести особливості національного характеру комунікантів, специфіку їх емоційного складу, певні особливості мислення, тому що реальне використання слів в мовленні або відтворення мовлення визначається знанням соціального і культурного життя спільноти, що спілкується даною мовою.

У кожному суспільстві панують свої власні уявлення про поведінку і стосунки стосовно цілого ряду понять, які охоплюють такі сфери, як сім'я, робота, освіта, дозвілля і т.д. Крім того, членів певного соціуму об'єднують спільні знання про реалії, котрі можуть виявитись невідомими іноземцям. Це можуть бути імена політиків, рекламні салогани, ідіоми, тощо [3].

Беручи до уваги тісний взаємозв'язок культури та мови, а також визначаючи складові елементи соціокультурної компетенції, важливо та необхідно враховувати єдність мов зі світом і культурою народів, що розмовляють цими мовами. Подолання мовного бар'єру недостатньо для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Для цього необхідно подолати культурний бар'єр. Фонові знання характерні для жителів конкретної країни і здебільшого невідомі іноземцям, що може ускладнити процес спілкування, оскільки неможливо порозумітись без можливості знайти еквівалент у своїй мові.

У цьому випадку носієм країнознавчої інформації є слово чи словесний комплекс. Такі явища і факти культури, що вони позначають у свою чергу, відомі усім членам мовної спільноти, оскільки засвоюються ними у процесі навчання і виховання. Так, американцям добре відомо, хто такий *Homies Abe* (прізвисько президента Лінкольна), і який асортимент у магазинах *Woolworth* чи «cent stores» (дешеві товари повсякденного вжитку) [2].

Так, у процесі засвоєння чужої мови людина оволодіває й відповідними фоновими знаннями, через них долучається до культури та менталітету іншого народу. У процесі вивчення іноземної мови поза мовним середовищем оволодіння цими знаннями відбувається одночасно із засвоєнням слів з національно-культурною семантикою.

Фонова лексика може бути представлена фразеологізмами, афоризмами, формулами мовленнєвого етикету.

У кожній мові є фразеологізми з національно-культурною семантикою, яка формується під впливом етнолінгвістичних, історичних, соціологічних, культурологічних, ареальних та інших особливостей конкретної мовної спільноти. І.А. Воробйова вважає, що фразеологічна система мови відображає культурно-історичний досвід народу – носія мови, дає можливість зрозуміти національну психологію, національне бачення світу, наприклад: *Praise is not pudding* (Слів густо, а в животі пусто); *Take care of the pence and the pounds will take care of themselves* (Гріш копи стереже) [1]. Очевидно, що в кожному з цих сталих висловів на лексичному рівні присутнє посилання на реалії ан-

глійської культури та способу життя – «пудинг», «пенс», «фунт»; на особливості характеру британців – ошадливість, передбачливість, демократизм.

У фразеологізмах відображені національна культура, звичаї та вірування, фантазія та історія народу, мова якого вивчається, тому вони є найціннішим лінгвістичним явищем будь-якої мови. Особливо цікава тут ідіоматика, та частина фразеології, у якій часто спостерігається повний відрив слів-компонентів від їхнього значення у словнику.

Варто зауважити, що ідіоми культурно-національно марковані й формують лінгвокраїнознавчу компетенцію про англомовні країни, оскільки для них властива образна мотивованість, яка прямо пов'язана із світоглядом народу-носія мови,

Учена-методистка М.К. Колкова провела аналіз літератури, присвяченій цій проблемі, та виділила основні риси характеру американців.

Назвемо деякі з них:

- абсолютна практична домінанта національного характеру – спрямування на успіху будь-якому його втіленні, перш за все, грошовому: *top banana or top dog* (the head of any business or organization; the most influential or most prestigious person in an establishment) – голова бізнесу чи найвпливовіша людина на підприємстві); *big cheese* or an important person (важлива персона), *big gun* (лідер), *big shot* (великий чиновник); *nothing succeeds like success* (success in one thing makes success in other things easier – успіх тягне за собою ще більший успіх);
- якості характеру, що обслуговують головну мету – успіх: змагальний дух, раціоналізм, оптимізм, готовність до гранично напруженої праці заради досягнення мети, успіху, наполегливість у ділі, навчанні, повага до професіоналізму, технічна хватка: *burn the candle at both ends* – to work too hard without enough rest (працювати дуже напружено, не покладаючи рук); *burn the midnight oil* – to study late at night (займатися усю ніч безперервно); *hit the books* – to study your school assignment, prepare for classes (готуватися до занять); *pull up one's sock* – to try to do better (докладати максимум зусиль) [2].

Оскільки ідіоми безпосередньо пов'язані із світоглядом певного народу, то вони, безсумнівно, відображають і його національний характер, який, як відомо, є частиною національної культури.

Таким чином, саме лексика і фразеологія є найчутливішими показниками культурних знань народу, що відображені в мові, і дають змогу дослідникові знайти те спільне, що об'єднує народи, і те унікальне, що вирізняє їх серед інших.

Так, ідіоми відображають характер нації, який, у свою чергу, є невід'ємною частиною культури народу, то, відповідно, вони можуть слугувати хорошим матеріалом для формування вербального компонента лінгвокраїнознавчої компетенції учнів про країну, мову якої вивчають.

Список використаних джерел:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколасової. 2-е вид., випр. і перероб. Київ: Ленвіт, 2002. 328 с.

- Обучение иностранным языкам в школе и вузе: методическое пособие для преподавателей, аспирантов и студентов. Санкт-Петербург: Каро, 2001. С. 170-184.
- Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms: Substance and Structure of Language. University of California Press: Berkley and Los Angeles, 1984.

The article deals with the idioms described a character of the American nation.

Idioms are characterized by figurative motivation which is directly related to the worldview of the native people therefore, it can be argued that idioms are culturally and nationally labeled. They may be claimed to serve an appropriate source for the verbal component of the pupils' country-studying competence.

Key words: idioms background knowledge, linguo-country-studying, customs, traditions, culture.

Отримано: 18.02.2022

УДК 811.111:81'25

Т. М. Петрова, кандидат педагогічних наук, доцент

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОБРАЗ КЕЛЬТІВ В АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

У статті досліджуються англійські прислів'я та приказки, які відображають стереотипні уявлення англійців про валлійців, шотландців та ірландців як представників кельтського етносу. В центрі уваги, перш за все, опинилися риси національного характеру, домашній побут та подружні стосунки.

Ключові слова: прислів'я, стереотипи, національний характер.

Одним із предметів дослідження в лінгвістиці, а зокрема лінгвокультурології, є прислів'я та приказки. Особливий інтерес викликають ті, які притаманні конкретній культурі та конкретному етносу та нерозривно пов'язані з його історією, побутом, мораллю та відображають стереотипи свідомості [1].

Зокрема, прислів'я англійської мови, що відображають уявлення англійців про кельтів, репрезентують, в першу чергу, особливості національного характеру, домашній уклад, взаємини між подружжям, ціннісні та моральні орієнтири. Для англійців шотландці, валлійці, ірландці є представниками «кельтської околиці» (Celtic Fringe), «чужими», що зумовлено історичними чинниками, зокрема, війнами кельтів з англійцями за незалежність.

Наступні приклади ілюструють, як фольклор здатний створити ворожі для англійців образи шляхом применшення переваг противника, акцентуючи його недоліки, або висловлюючи негативне ставлення: «As false as a Scot», «As hard-hearted as a Scot». Прислів'я «We will not lose a Scot» («Ми не втрачимо нічого, навіть щось незначне») показує істинне відношення англійців до шотландського населення своєї країни. Інший приклад «His Welsh blood is up» («Його валлійська кров закипіла») ілюструє поширений стереотип, що валлійці легко піддаються гніву. Вираз «to weep Irish» («прикинутися, що побивається») є наслідком звичаю ірландців слідувати за померлим до могили з голосними вигуками та виконувати жалобні пісні під час похоронної процесії (так звані *coronach*).

Відношення кельтів до англійців, відповідно, теж не відрізнялося особливою приязню, що ілюструє наступна група прислів'їв: «England's difficulty is Ireland's opportunity»; «The heart of an Englishman towards a Welshman» (буквально «почуття англійця по відношенню до валлійця» вживається для опису відкритої чи таємної ненависті); «He that will England win must with Ireland first begin».

У прислів'ї «A Scotch mist will weet (wet) an Englishman to the skin» («Шотландський туман примусить англійця здригнутися до кісток») природне явище (туман) набуває національного статусу й опосередковано символізує шотландський характер, якому притаманні витривалість у суворих погодних умовах та стійкість у протистоянні англійцям.

В Ірландії відстоювання незалежності, утвердження культурної та національної ідентифікації мало більш жорстку форму, ніж у Шотландії. Відомо, що насильницькі методи застосовувалися як із боку англійців, так і з боку ірландців. Наступні ірландські прислів'я вказують на реальне становище ірландських селян у ті часи: «Drink is the curse of Ireland. It makes you shoot at your landlord and it makes you miss him» («П'янство – про-

кляття, воно змушує стріляти у землевласника, а потім жалкувати про це»); «Dirt bodes luck» («Бруд віщує удачу»); «The clartier (the more dirty) the cosier» («Чим брудніше, тим затишніше»).

У наступних прислів'ях відбито пристрась шотландців до мандрівок. Історичним є той факт, що шотландці з давніх-давен відомі в Європі під ім'ям Scotus Viator у що означає «мандрівний шотландець» [2, с.325]: «Far away fouls hae fine feathers» («У заморських птахів гарне оперення»); «A rat, a Scot and a Newcastle grindstone travel all the world over» («Шур, шотландець і жорна з Нью-Касла подорожують по всьому світу»); «Englishman is never at home but when he is miserable, a Scotchman never at home but when he is abroad, and an Irishman never at peace but when he is fighting» («Англійцю затишно, коли він нещасний, шотландцю – коли він за кордоном, а ірландцю – коли він б'ється»).

Наступна група прислів'їв відображає національну культурну рису, успадковану шотландцями у стародавніх кельтів, а саме рівноправність або навіть домінування жінки. У давнину дружини кельтів нарівні з чоловіками брали участь у бойових битвах і навіть очолювали війська. Образ жінки-воїниці є типово кельтським. «Однією з героїнь є британська цариця Боудікка, яка боролася із римлянами. Кельтський пантеон богів також є підтвердженням почесної ролі жінки в кельтському суспільстві: всі богині війни у кельтів були жіночого роду (Маха, Бадб, Морріган), а пантеон ірландських богів очолюється жінкою і називається Племенем Богині Дану... «жінка-воїниці» так само поширене поєднання в кельтській традиції, як і «жінка-друїдеса», «жінка-поет», «жінка-пророчиця», не кажучи вже про королеву та відьму» [2, с.186-187]:

«You'll get your kail through the reek» – «Тобі доведеться терпіти дим, щоб отримати свій суп».

«Him that has a wife has a maister» – «Той, хто має дружину, той має і господаря».

«A woman can beat the devil» – «Жінка здатна впертися з дияволом».

«A man's best fortune, or his worst is a wife» – «Найкраща чи найгірша спадщина чоловіка – це його дружина».

«Nae man can thrive unless his wife let him» – «Жодному чоловікові не дочекатися процвітання, доки його дружина не дозволить йому».

Таким чином, вивчення пареоміологічного фонду мови служить виявленню того, які національні образи створює той чи інший народ. Не викликає сумніву той факт, що прислів'я та приказки допомагають зрозуміти цінності народу, його менталітет, умови соціалізації, які склалися століттями і не можуть зникнути безвісти зі

свідомості народу. Вони є сполучною ланкою між мовою, культурою та менталітетом народу.

Список використаних джерел:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 206 с.
2. British Cultural Studies: Geography, Nationality and Identity / edited by D. Morley, K. Robins. Oxford University Press, 2001. 522 p.
3. Scottish Proverbs. URL: <http://www.fife.50megs.com/index.html>
4. Scottish Proverbs. URL: <http://www.firstfoot.com/index.htm>

5. The Oxford Dictionary of English Proverbs / compiled by G. Smith. 2nd Edition revised by Sir Paul Harvey. Oxford: Clarendon Press, 1966. 760 p.
6. The «Proverbial» Knowledge of Ireland. Proverbs of Ireland. URL: <http://www.ncf.carleton.ca/~bj333/proverbshtml>

The article looks at the English proverbs and sayings reflecting the English stereotypes about the representatives of Celtic ethnic groups (the Welsh, the Scots, and the Irish). On the main focus there are their traits of character, everyday life and family relations.

Key words: proverbs, stereotypes, national character.

Отримано: 21.02.2022

УДК 37.016:811.111:37.091.31

О. О. Попадинець, кандидат філологічних наук, старший викладач

ПРОБЛЕМА ІНТЕРАКТИВНОСТІ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Стаття є спробою довести переваги практичного використання інтерактивних платформ під час дистанційного навчання англійської мови професійного спрямування, які значно підвищують якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння студентами, збагачують зміст освітнього процесу, підвищують мотивацію до вивчення мови, створюють умови для більш тісної співпраці між викладачами і студентами.

Ключові слова: дистанційне навчання, віртуальне навчальне середовище, інтерактивні дистанційні технології.

Інформаційні та комунікаційні технології в системі телекомунікації в усьому світі визнані ключовими технологіями ХХІ століття. Інформатизація освіти є частиною цього глобального процесу. Значну роль у поширенні технологій відкритої освіти відіграє розбудова системи дистанційного навчання. Одним з елементів такого навчання є відео-конференцв'язок, який створює умови для інтерактивної взаємодії учасників процесу навчання на основі використання телекомунікативних мереж.

До проблем дистанційного навчання прикута увага багатьох вітчизняних науковців. Загальні засади організації та впровадження дистанційного навчання в освіту висвітлювали у своїх працях В.М. Аніщенко, В.Б. Байдуліна, В.Ю. Бикова, Г.В. Єльнікова, В.М. Кухаренко, В.М. Лук'яненко, О.В. Рибалко, Н.Г. Сиротенко, А.В. Хуторський, Б.І. Шуневич, В.В. Ягупова, а також зарубіжні дослідники (Б. Гольмберг, Р. Делінг, Ч. Ведмеєр, М. Мур, Р. Бел, Дж. Блумстук, Д. Кіган, Дж. Коумі). Використання інформаційних платформ стало предметом дослідження І. Коржика, О. Кузнецова, О. Толстоброва, В. Артеменко, які вивчають дистанційне навчання з використанням системи MOODLE. Можливості використання платформи Learning Space у дистанційному навчанні досліджують Н. Куусуль, С. Скаун та інші. Проте, проблема використання інтерактивних платформ в процесі навчання англійської мови професійного спрямування досліджена недостатньо.

Метою статті є прагнення довести переваги практичного використання інтерактивних платформ під час дистанційного навчання англійської мови професійного спрямування.

Як свідчить досвід, зацікавленість у тих, хто навчається, актуалізують, насамперед, інтерактивні дистанційні технології, які створюють широкі можливості для підвищення інтересу студентів до процесу навчання, сприяють поглибленню знань, забезпечують можливість словесної взаємодії з викладачами та іншими студентами. Доречність і необхідність використання інтерактивних платформ для навчання підтверджують дослідження українських і закордонних учених. Так, згідно з даними наукових досліджень, проведених Національним тренінговим центром США, інтерактивність дозволяє збільшити відсоток засвоєння матеріалу, оскільки впливає не тільки на свідомість студента, але й на його

почуття, волю (дії, практику). Таким чином, найвищого рівня засвоєння матеріалу під час дистанційного навчання можна досягти при використанні інтерактивних методів навчання (50% – дискусія, 75% – практика через дію, до 90% – при навчанні інших або безпосередньому використанні вивченого).

Для інтенсифікації і вдосконалення процесу навчання в умовах пандемії широко застосовуються різноманітні інтерактивні платформи: MOODLE, Google Meet, Zoom, Discord, WebEx та Skype, з функціями групових чатів, дзвінків та конференцій, демонстрації екрану чи аудіо та відео матеріалів, «Whiteboard» чи «Jamboard» для запису ідей, тверджень та схем. За допомогою даних платформ та їх функцій зберігається взаємозв'язок не лише між викладачем і слухачем, а й емоційний контакт між слухачами; забезпечується розвиток комунікативних умінь і навичок; вміння працювати у команді; прислухатися до думки свого товариша; знімається нервово навантаження слухачів, дається можливість змінювати форми їх діяльності, переключати увагу на ключові питання теми.

Таким чином, відеоконференцв'язок можна вважати найбільш ефективним методом організації дистанційного навчання іноземної мови, через можливість застосування інтерактивних методів навчання на занятті. Зокрема, метод «мозкового штурму», «крутого столу», «дискусії» та ін., метою яких є виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв'язання проблеми. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний поштовх пробуджує бажання активно мислити. Така діяльність залишається провідною в процесі навчання іноземних мов, хоча не менш важливими є й завдання з гейміфікацією (Kahoot – це платформа для гейміфікації навчання, яка дозволяє створювати інтерактивні тести, опитування, завдання для практики та перевірки вивченого матеріалу; Quizlet – дозволяє перевірити розуміння студентами термінів).

Неабияке значення в оптимізації функціонування дистанційного навчання має навчальна презентація та проектна діяльність. Відмінними інструментами для створення навчальних презентацій є: Prezi, Keynote, Nearpod, Haiku Deck, Powtoon, які допоможуть подати навчальний матеріал більш цікавими способами, легко створити інтерактивні класи, використовуючи різноманітні мультимедійні матеріали (зображення, відео, вікторини і т.д.).

Усі перераховані методи можуть використовуватися в роботі викладача фрагментарно у звичайних групах немовних факультетів під час дистанційного навчання, на будь-якій з інтерактивних платформ.

Отже, використання інтерактивних платформ створює широкі можливості для підвищення інтересу студентів до процесу навчання, сприяє поглибленню знань. Інтерактивні платформи дистанційного навчання дозволяють фіксувати процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань під час вирішення практичних завдань. Ефективність забезпечується завдяки більш активному включенню студентів у процес не тільки одержання, але й безпосереднього використання інтегрованого комплексу знань.

Список використаних джерел:

1. Афанасієвська І. О., Усова Я. О. Застосування платформи MOODLE у вивченні професійної англійської мови. *Young Scientist*. 2019. №7.2 (71.2). July. С. 39-42.

2. Тимошук Н. Гейміфіковані елементи на заняттях з іноземної мови професійного спрямування. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Том 4. С. 147-151.
3. Уровицька Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у вищих навчальних закладах: алгоритм впровадження. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 133. С. 23-26.
4. Яременко Н.В. Викладання англійської мови студентам немовних факультетів з використанням інтерактивних технологій. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. Вип. 11 (4). С. 145-149.

This article is an attempt to prove the benefits of practical use of interactive platforms in distance learning, which significantly improve the quality of presentation of educational material and the effectiveness of its assimilation by students, enrich the content of the educational process, increase motivation to learn, create conditions for closer cooperation.

Key words: distance learning, virtual learning environment, interactive distance technologies.

Отримано: 20.02.2022

УДК 81'374:004.912

І. А. Свідер, кандидат філологічних наук, доцент

ЛІНГВО-ІНФОРМАЦІЙНІ МЕТОДИ СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СЛОВНИКІВ

У статті проаналізовано алгоритм укладання електронних словників та їх структура. Авторка визначила лінгво-інформаційні методи створення електронних словників з точки зору комп'ютерної лексикографії та звернула увагу на основні проблеми у користуванні електронними тематичними словниками.

Ключові слова: електронний словник, комп'ютерна лексикографія, гіпертекст, пошук, реєстр, словникова стаття.

Наразі відбуваються швидкі зміни у лексикографії та термінознавстві, зумовлені використанням комп'ютерних технологій для опису мовних одиниць, що, в свою чергу, сприяє організації гіпертекстового простору в лексикографічній практиці і створенню нових та удосконаленню чинних електронних словників. Бурхливий розвиток комп'ютерної лексикографії в останні 20 років довів переваги електронних словників над друкованими, адже пошук та читання інформації у них відбувається набагато швидше та зручніше, що заощаджує час та підвищує ефективність роботи [8; 9].

Комп'ютерна лексикографія – сукупність методів і програмних засобів обробки текстової інформації для створення словників. Її завдання полягає у розробці комп'ютерних алгоритмів, програм, систем та технологій для укладання та використання словників. Лексикографічні системи забезпечують формування словникових статей, зберігання текстової, візуальної та звукової інформації, здійснення обробки словникової інформації (аналіз, пошук, фільтрування, відтворення тощо). Використання у словникових статтях аудіо- та відеоінформації вимагає потужного програмного та технічного забезпечення і спричиняє ускладнення структури баз даних та інтерфейсу користувача лексикографічних систем.

Укладання спеціальних словників, особливості їх функціонування та використання є актуальними завданнями сучасного прикладного перекладознавства і різні аспекти цієї проблеми активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими (В. Дубічинський, М. Пещак, В. Широков, Є. Карпіловська, Н. Сінкевич, О. Балалаєва, М. Лангебах, М. Троссель, Г. Бернгенгольц та ін.). Електронний словник, як явище порівняно нове і водночас досить динамічне та перспективне, на даний час і досі немає усталеного визначення.

Як зазначає Н. Сінкевич, «Електронний словник – це особливий лексико-графічний об'єкт, у якому може бути реалізовано і введено до обігу багато продуктивних ідей, які з різних причин не мали попиту в паперових словниках» [6, с.243]. Лексикографія визначає електрон-

ний словник як комп'ютерну базу даних, що поєднує закодовані словникові статті, які здійснюють швидкий пошук потрібних слів, з урахуванням морфологічних форм пошуку словосполучень (прикладів уживання), які дають змогу визначити правильне значення слова під час перекладу. О. Балалаєва розглядає словник як чітку, послідовну структуру з передмовою, правилами використання, переліком скорочень, корпусом, граматичним описом, різними списками (наприклад, список використаних джерел) [2, с.5]. Зазначимо, що електронний словник – це комп'ютерна база даних, яка дозволяє здійснювати швидкий пошук необхідних слів (словосполучень). Існує думка, що відмінність електронних словників від традиційних полягає у наступних ознаках: гнучкість (комплекс лінгвістичних і програмних прийомів, які спрощують звернення до словника і розширюють можливості користувача при роботі з ним); множинність (здатність організації зв'язків між різномовними лексичними одиницями та незалежного опису лексичних одиниць для кожної мови засобами цієї мови); реверсивність (можливість використання будь-якої з включених у словник мов як вхідної); динамічність (можливість постійного поповнення, корекції, вилучення застарілих даних) [5].

Для електронної лексикографії особливе значення має принцип гіпертексту як основного способу організації віртуального текстового простору. А. Баранов зазначає, що практична цінність гіпертексту полягає в тому, що «він описує тип інтерактивного середовища з можливістю переміщення за посиланнями» [3, с.87]. Посилання, якими можуть виступати слова, фрази або малюнки, дозволяють користувачу вибрати той чи інший текст або малюнок і виводити на екран відомості, пов'язані з ним. Нелінійний характер гіпертексту дає можливість подавати інформацію у вигляді розгалуженої структури, що дозволяє значною мірою розширити рамки словникової статті.

Загальновідомо, що в наш час електронні словники складають конкуренцію друкованим виданням, оскільки набагато спрощують навчальний процес та процес перекладу. Як стверджує дослідник І. Кульчицький, особли-

вої уваги заслуговує автоматизація лексикографічної діяльності. Саме за допомогою електронних словників можна вирішувати такі завдання:

1. Своєчасно слідкувати за змінами вживання лексики у текстах, генерувати тексти і текстові комплекси для їх багатократного та різнопланового вживання.
2. Робити деякі теоретичні узагальнення та проводити різноманітні лексикографічні роботи в автоматичному режимі при втіленні та моделюванні традиційних словників на комп'ютерах.
3. Проводити комплексний аналіз раніше виданих словників та створювати необхідні авторські словники, чим забезпечується лексична повнота реєстру загальномовних тлумачних словників та підвищується якість вправлення при перевиданні всього спектру словників.
4. Створювати науко обґрунтовану базу лексики певної мови з класифікацією її належності до типу словника і проводити багатокритеріальний аналіз для формування реєстру словника у перекладному словництві та узгоджувати реєстри двомовних словників одного типу для різних мов.
5. У термінографії:
  - укладати словники, що найповніше відбивають суть понять, повністю відповідають нормам і правилам сучасної мови;
  - уніфікувати терміносистеми з дотриманням вимог цілісності, експлікованості, повноти та несуперечливості;
  - створювати автоматизовані банки термінів.
6. Уніфікувати та впорядкувати існуючі величезні масиви фактологічних даних для підготовки різних видань енциклопедичного характеру [4, с.7].

А. Шиба вважає, що усі словники розроблені для різних цілей, зорієнтовані на різних споживачів:

- 1) для широкого загалу («Google Translate», «Systran 7 Home Translator»);
- 2) для корпоративного користування («Promt NET Professional»);
- 3) для професійних перекладачів («PT Professional», так звані системи Translation Memory: Transit швейцарської фірми Star, Trados (США), Translation Manager від IBM, Eurolang Optimizer французької фірми LANT, DejaVu від ATRIL (СІНА), WordFisher (Угорщина);
- 4) для тих, хто займається перекладом вебсайтів («InterTran Web Site Translation Server», «Systran Web Translator»);
- 5) для тих, хто користується різними портативними пристроями («Promt Mobile», «Speereo Voice Translator»);
- 6) для тих, хто перекладає усне мовлення (наприклад: «Google Translate for Android») [7, с.360].

При складанні електронного словника використовуються методи систематизації (які полягають у комплексному аналізі єдиного цілого та узгодженості усіх елементів і частин), концептуальний аналіз (під час співвіднесення одиниць з певною категорією, концептом) та дедуктивний підхід (одиниці розподіляються відповідно до готової схеми семантичної організації української та англійської мов [1, с.65].

Отже, системний підхід має стати основним при укладанні електронних галузевих словників. Він має враховувати лінгвістичні, прагматичні та лексикографічні принципи добору лексичних одиниць. Згідно з цими принципами, при доборі лексичних одиниць укладачам слід вибирати найбільш доступний спосіб подачі матеріалу та уникати надмірного перевантаження словникових статей термінами.

Найголовніша перевага хороших електронних словників – одночасний пошук не лише за назвою словникової статті, а й за усім величезним обсягом словника, що просто нереально в паперовому варіанті. Такий пошук створює багатовимірний портрет слова, при цьому витягаються з словникової статті не тільки конкретні приклади його використання і стійкі вирази, в яких слово зустрічається, але і стають явними мовні закони, яким підкоряються правила словотворення.

Список використаних джерел:

1. Андрушук О. С. Принципи укладання електронного словника українсько-англійських фразеологізмів на означення людини. *Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць*. Київ: Київський університет, 2013. Вип. 46. Ч. 1. С. 64-68.
2. Балаласва О. Ю. Інформаційні технології як чинник формування нової парадигми освіти. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 4-7.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва: Едиториал УРСС, 2007. 360 с.
4. Кульчицький І. М. Комп'ютерно-технологічні аспекти створення сучасних лексикографічних систем. Київ: НБУ ім. В.І. Вернадського, 2002. 57 с.
5. Сивакова Н. А. Лексикографическое описание английских и русских фитонимов в электронном глоссарии: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика». Тюмень, 2004. 25 с.
6. Сінкевич Н. М. Сучасний електронний український словник як база лінгвістичного аналізу слова. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2011. Вип. 10. С. 240-244.
7. Шиба А. В. Використання нових інформаційних технологій у процесі формування професійної компетентності майбутнього перекладача засобами інтерактивних технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 28. С. 356-365.
8. Nesi H. Dictionaries in electronic form. *The Oxford History of English Lexicography*. Oxford University Press. 2009. P. 458-478.
9. Rezaei M., Davoudi M. The Influence of Electronic Dictionaries on Vocabulary Knowledge Extension. *Journal of Education and Learning*. 2016. Vol. 5. №3. P. 139-148.

The article defines the algorithm for compiling electronic dictionaries and their structure. The author identified linguistic and informational methods of creating electronic dictionaries in terms of computer lexicography and drew attention to the main problems in the use of electronic thematic dictionaries.

Key words: electronic dictionary, computer lexicography, hypertext, search, register, dictionary entry.

Отримано: 17.02.2022

Н. О. Стахнюк, кандидат філологічних наук, доцент

ТОПОНІМИ У «САЗІ ПРО ВІДЬМАКА» АНДЖЕЯ САПКОВСЬКОГО

Статтю присвячено топонімам у фентезійному циклі «Saga o wiedźminie», А. Сапковського. Характерною рисою цього жанру є прискіпливо описаний світ, абсолютно відмінний від реального. У статті здійснено аналіз топонімів та функцій, які вони виконують в тексті відповідно до жанрової конвенції.

Ключові слова: ономастика, онім, топонім, гідронім, оронім, хоронім.

В останні десятиліття література фентезі набула значної популярності в Польщі. Першим польським «пост-фентезійним» твором є цикл Анджея Сапковського «Відьмак».

Літературна ономастика – галузь мовознавства, яка сьогодні динамічно розвивається. Проривом стала робота А. Вільконя «Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego» [6]. Пізніші дослідження присвячено власним назвам окремих творів та різних письменників. Проте, як пише І. Сарновська-Г'фінг, літературна ономастика досі не опрацювала методик чи «ефективний інструментарій» для вивчення літературних жанрів [4]. Поки що було лише кілька синтетичних досліджень онімії сатиричної літератури [3], а також соціалістичної та сучасної прози [2]. Останніми роками також з'явилася робота про власні назви в літературному та віртуальному просторі фентезі [1].

Онімія, що використовується у творах фентезі, діаметрально відрізняється від власних назв, що використовуються в реалістичних романах. У них спостерігаються також чисельні відхилення від методології та засобів дослідження, якщо йдеться про відношення онімів до їхніх нелітературних аналогів.

Назви країн і земель у циклі про відьмака А. Сапковського демонструють характерну для цього автора тенденцію до створення власних назв на основі різноманітних мовних джерел. Шелевський [5] описує частки в хоронімах, які походять із багатьох європейських мов: наприклад, Ebbing¹ (пор. Ebingen місто в Німеччині), Hengfors (швед. fors водоспад), Maecht (голанд. macht сила, влада), Nazair (пор. Zair давня назва Конго, Saint-Nazaire містечкість у Франції). Деякі оніми – це назви реальних об'єктів, наданих вигаданим землям: Cintra місто в Португалії, Verden місто в Німеччині, Angren місто в Узбекистані тощо.

Переважає більшість хоронімів є власними назвами, які не відповідають номенклатурі жодної мови: Aedirn, Ellander, Kaedwen, Kovir, Lyria, Metinna, Xin'trea (назва Cintry на вигаданій нільфгаардській мові). Цікавим онімом є Pontaria – термін, що походить від назви вигаданої річки Pontar.

Також у циклі фігурують оніми польського походження. Деякі з них є вилозміненими або архаїчними лексемами: Strept (пор. strepet птах сімейства дрохових), Narok (narok дав. панщина, податок, який накладався на прикордонні місті, також: нутрощі), інші оніми загалом є семантично зрозумілими. До другої групи належать: Blotniak і Śmierdziuch (синонімічні терміни болотистої землі Ysgith), Królestwo Rómnocy (назва Koviru), Pograncze, Prowincje, Wolne Stany, збірні назви: Cztery Królestwa.

Ці назви характеризують названий об'єкт, вказуючи на його географічне, геополітичне положення або найважливіші ознаки.

Хороніми в сазі про відьмака Сапковського мають різноманітне походження: Brama Solveigi (пор. Норвезьке жіноче ім'я Solveig), Cwm Pwcca (назва долини з легенди про короля Артура), або, наприклад, хороніми: Dol Angra від Angren (пор. теж болг. dol долина). Часом

зустрічаються синонімічні назви: Dol Blathanna, тобто Dolina Kwiatów; Dol Newi, або ж Dolina Newi. Польськомовні оніми є зазвичай експресивно забарвленими, наприклад Dolina Kwiatów, яка після війни, описаної у творі, трансформуються в Dolinę Poroiów.

У циклі спостерігаються й менш численні назви уловин: Col Serrai (пор. каталон. col перевал, італ. serra гора) і Fen Carn (пор. англ. Fen болото, валій. carn вершина); рівнин: Mag Deira (пор. валій. magh рівнина; пустирів: Pustkowie; узгір'їв: Tukajskie Pogórze (пор. Польське прізвище Tukaj; трясовин: Pereplut (пор. Pereplut персонаж зі слов'янських вірувань) та місів: Bremeervoort (пор. Bremeervoort місто в Голандії) і Peixe de Mar (пор. пор. Peixe риба + mar море. Автор використовує частки з інших мов, серед яких германські, романські та кельтські, але й досить часто створює відапелятивні оніми на основі лексем польської мови.

Ороніми. Гірські хребти є найпоширенішим прикордонним елементом у польській літературі фентезі. Вони не тільки позначають межі чарівної країни, але іноді також становлять природний бар'єр, що відокремлює країни одна від одної. Дуже часто гори є символічним місцем випробування, яке мають пройти герої твору, щоб досягти бажаної мети та виконати свою місію. У циклі про відьмака Сапковського – щоб врятувати прийомну дочку, головний герой Геральт повинен перетнути гори Amell і перевал Gorgona, також відомий як Góra Diabła. Символіка двох останніх назв є очевидною, вказує на труднощі, які герой повинен подолати, щоб пройти випробування.

Багато оронімів зустрічається і в сазі про відьмака Сапковського. Серед назв гірських хребтів домінують реалістичні, багатослівні польськомовні оніми: Sowie Wzgórza (пор. автентичні Góry Sowie) (CO), Góry Sine (пор. назви типу Góry Błękitne, Góry Ogniste (пор. Ziemia Ognista). Згадані назви описують фауну ареалу, колір схилів і бідну флору схилів, де нічого не росте.

Гідроніми. Водні об'єкти в сазі про відьмака Сапковського також обтяжені додатковою символікою. Наприклад, озеро є місцем переходу між світами (мотив запозичений з легенд про Артура). У циклі переважають оніми, що складаються з іншомовних часток або трансформованих лексем: Adalatte (пор. Ada жіноче ім'я, latte кава з додаванням молока), Alba (лат. albus білий, також alba біле літургічне вбрання), Arete (фр. arête вісь, край, Braa (швед. bra добрий), Tango (tango аргентинський танець).

Єдиним польськомовним гідронімом, вигаданим автором, на позначення водойми зі стоячою водою, є назва Złoty Staw, яка складається з елемента, що визначає тип водного об'єкта, та ідентифікуючого – прикметника złoty.

Топоніми в «Сазі про Відьмака» далеко не завжди є реалістичними польськими власними назвами. Але завжди, як у реальному світі, так і у фантастичній реальності, вони надаються об'єктам, важливим для орієнтування в просторі, часто мають лише локальний характер. Найчастіше це назви з топографічною характеристикою або локаційною мотивацією, зустрічаються також назви мотивовані семантичними категоріями приналежності до певної культури. Цікавою особливістю цих назв є їх синонімічність: коли у творі з'являється

¹ Тут і далі цитати з саги про відьмака Анджея Сапковського, до якої входять твори «Krew elfów», «Czas pogardy», «Chrzest ognia», «Wieża Jaskółki», «Pani Jeziora», «Sezon burz».

штучний онім, автор зазвичай «перекладає» його польською мовою.

Список використаних джерел:

1. Domaciuk-Czarny I. Nazwy własne w przestrzeni literackiej i wirtualnej typu fantasy, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. 223 s.
2. Graf M. Literackie nie-nazywanie. Onomastykon polskiej prozy współczesnej. Poznań, 2015. 284 s.
3. Sarnowska-Giefing I. Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku. Poznań: Wydawn. Nauk. UAM, 2003. 335 s.
4. Sarnowska-Giefing I. Onomastyka literacka – integracja językoznawstwa i literaturoznawstwa?. *Metodologia badań onomastycznych*. Olsztyn, 2003. S. 440.

5. Szelewski M. Nazwy własne w utworach Andrzeja Sapkowskiego i Nika Pierumowa. Toruń, 2003. 187 s.
6. Wilkoń A. Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego. Warszawa, 1970. 134 s.

The article is devoted to toponyms in the fantasy cycle «Saga o wiedźminie» by A. Sapkovsky. A characteristic feature of this genre is a meticulously described world, completely different from the real thing. The article analyzes the toponyms and the functions they perform in the text in accordance with the genre convention.

Key words: onomastics, onym, toponym, hydronym, oronym, horonym.

Отримано: 21.02.2022

УДК 378.016:81'243

А. О. Трофименко, кандидат педагогічних наук, доцент

МІЖКУЛЬТУРНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЯВИЩЕ ВІДМІННЕ ВІД КОМУНІКАЦІЇ

Інноваційні зміни у розвитку сучасного суспільства надають значний вплив на систему освіти, актуалізуючи необхідність модернізації та конструювання нової освітнього середовища вузу, лінгвістична освіта студентів у якій було б орієнтоване на розвиток та вдосконалення рівня сформованості іншомовної компетентності з врахування міжнародних освітніх стандартів та відповідно до ціннісних пріоритетів особистості. У зв'язку з цим іншомовна професійна комунікативна компетентність студентів постає як гуманітарний феномен в особистісному та професійному самовизначенні майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: професійна комунікативна компетентність, вторинна мовна особистість, міжкультурна комунікація, іншомовна комунікативна компетенція, професійно-орієнтована підготовка

В умовах «інокультурного середовища» у процесі розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності у студента формуються риси вторинної мовної особи, які роблять його здатним бути ефективним учасником міжкультурної комунікації. Розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів вищу з метою здійснення успішної міжкультурної комунікації і є стратегічною метою навчання іноземної мови. Реалізувати цю мету означає розвинути у спеціаліста здатність до спілкування в «параметрах» текстової діяльності. Таке розуміння кінцевого результату навчання найбільш природно пов'язане з необхідністю не тільки розвивати у студента вміння користуватися відповідною іншомовною «технікою», а й колосальною позамовною інформацією, необхідною для адекватного спілкування та взаєморозуміння на міжкультурному рівні, а також розвивати у ньому такі якості, які дозволять здійснювати безпосереднє та опосередковане спілкування з представниками інших культур.

У роботах багатьох дослідників дається визначення мовної діяльності людини у процесі вивчення нерідної (іноземної) мови, тобто мови іншої країни, як «іншомовної» у ряді таких категорій як «іншомовна культура», «зміст іншомовного спілкування», «мовна іншомовна освіта», «іншомовний розвиток», «іншомовна комунікативна компетенція» (В.В. Сафонова, Н.Д. Гальскова, І.І. Халеева, Г. Нойер, Китайгородська та ін.).

Процес інтеграції України у міжнародне соціо-економічне та політичне співтовариство ставить перед викладачем вищої школи ряд стратегічних завдань, спрямованих на входження у світову академічну іншомовну культуру.

Г.А. Китайгородська зазначає, що у надрах інтенсивного навчання іноземних мов – методичного спрямування 60-80-х років – визріває відповідно до закономірностей розвитку суспільства, а значить, і системи освіти, новий напрям, викликаний новим соціальним замовленням – потребою в багатомовній особистості, тобто формується нова мета навчання мов – оволодіння мовою як засобом іншомовного спілкування [4].

Таким чином, вторинна мовна особистість є сукупністю здібностей людини до іншомовного спілкування на

міжкультурному рівні, під яким розуміється адекватна взаємодія з представниками інших культур. В цьому зв'язку Н.Д. Гальскова визначає міжкультурну компетенцію як:

- чуйне ставлення та інтерес до феноменів іншої ментальності і чужої культури, вміння сприймати та розуміти їх, порівнювати їх із власним світобаченням та культурним досвідом, знаходити між ними відмінності та подібність;
- уміння орієнтуватися у феноменах іншого способу життя, іншого способу свідомості та системи почуттів, іншої ієрархії цінностей, вступати з ними в діалог, критично осмислювати і цим збагачувати свою картину світу» [2].

Теоретичний аналіз низки робіт з проблеми становлення вторинної мовної особи студента вузу у процесі розвитку комунікативної компетентності показав, що більшість дослідників визначає толерантність як центральний значущий компонент у процесі спілкування. На наш погляд, виходячи з досвіду роботи з даною проблематики, не можна недооцінювати такі значущі якості особистості студентів у процесі спілкування як емпатія, доброзичливість, автентичність, конкретність, безпосередність, відкритість, прийняття почуття, конфронтація, самопізнання.

На наш погляд, виходячи зі специфіки сучасного ділового професійного спілкування, необхідно розглянути такі значущі якості особистості у процесі спілкування, як асертивність та атрактивність:

- асертивність – здатність відстоювати та аргументовано доводити свою точку зору, долати смислові бар'єри, впевнено та обґрунтовано відстоювати свою думку у різних формах мовної діяльності: монолозі, діалозі, полілозі;
- атрактивність – уміння зацікавити співрозмовника, привернути його увагу до своєї точки зору, шляхом використання відповідних вербальних та невербальних засобів оформлення мовної взаємодії, зумовлених конкретним контекстом та мовленнєвою ситуацією.

Актуальність діалогічної професійно-орієнтованої діяльності пов'язана з актуальністю особистісної орієнтації освіти, визнаною потребою часу. Сьогодні в епоху

міжнаціональних конфліктів, міжособистісної неузгодженості, перегляду поглядів на місію людини в сучасному світі, гостро постає питання про виховання особи, що займає активну позицію по відношенню до власної освіти, на яку діалог зі світом, з культурою, з іншою людиною і з собою є природним способом життя.

Міжкультурна компетенція того, хто вивчає іноземну мову співвідноситься з його комунікативною компетенцією, привносячи до неї аспекти міжкультурного виміру, але володіючи при цьому власними компонентами, що не входять до компетенції комунікативної.

Ми поділяємо думку Г.В. Єлізарової, що розглядає міжкультурне спілкування як явище, відмінне від комунікації [3].

Отже, проблема глобалізації освіти актуалізує розгляд іноземної мови не лише як засоби спілкування, а й як явища культури, що визначає його етнокультурну функцію. Розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності та становлення вторинної мовної особистості студентів з метою здійснення успішної міжкультурної комунікації зі спеціалістами інших країн є стратегічною метою навчання іноземної мови студентів вишу.

Розвиток комунікативної складової мовної професійно-орієнтованої підготовки студентів вузу є необхідною умовою становлення вторинної мовної особи, здатної здійснювати міжкультурну взаємодію з фахівцями інших країн у полікультурному просторі. Таким чином, вторинна мовна особистість студента немовного вузу розглядається як здатність здійснювати іншомовне спілкування та успішно взаємодіяти з представниками інших культур.

УДК 378.147.091.33:811'243

І. А. Федькова, кандидат філологічних наук, старший викладач

ВИКОРИСТАННЯ ЕСЕ ЯК СПОСОБУ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ КОМУНІКАТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (за професійним спрямуванням)

У статті окреслено особливості формування англійської компетенції за допомогою написання есе, які отримують студенти під час вивчення дисципліни «Іноземна мова (англійська)». З'ясовано, що написання есе є базою для формування у студентів навичок створювати письмові професійно-орієнтовані тексти й сприяє успішному оволодінню англійською мовою.

Ключові слова: іншомовна компетенція, лексичні навички, методика, есе, іноземна мова професійного спрямування.

Метою статті є дослідження особливостей організації процесу навчання англійської писемної компетенції за допомогою есе.

Вимоги до якості професійної підготовки фахівців сьогодні висувають перед вищою школою завдання, одним з яких є пошук ефективних методик розвитку мовленнєвої іншомовної компетенції студентів різних спеціальностей. Уміння спілкуватися мовою професії підвищує результативність праці, допомагає комфортно почуватися на виробництві, у колективі, у ділових контактах, що актуалізує лінгвістичну підготовку зазначеної категорії студентів. Узагальнення наявного досвіду формування правильності професійного мовлення студентів на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням сприятиме вирішенню окресленої проблеми. Дослідники вказують на те, що письмове оформлення думок має значні навчальні переваги. Це процес уповільнений порівняно з усним мовленням, що дає можливість зосередити більше уваги на окремих етапах його здійснення, а це створює умови для вживання таких мовних форм, які ще не достатньо автоматизовані і тому в усній комунікації ще не можуть вживатися. Уживання цих форм у писемному мовленні гарантує вільніше оперування ними в усному мовленні [1, с.219].

Словник Dictionary by Merriam-Webster дає чотири визначення есе, перше з яких – «аналітична або інтерпрета-

Список використаних джерел:

1. Вознюк О. В. Синергетичний підхід до вивчення іноземних мов. *Сайт дидактики Інституту педагогіки НАПН України*. URL: http://didactics.ucoz.ua/load-materiali/http_didactics_ucoz_ua_load_materiali_1/voznjuk_o_v_sinergetichnij_pidkhdid_do_vivchennja_inozemnikh_mov/1-1-0-152
2. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранному языку. Москва: Аркти. Глосса, 2000. 165 с.
3. Єлізарова Г. В. Культура обучения иностранному языку. Санкт-Петербург: КАРО, 2005. 352 с.
4. Китайгородская Г. А. Интенсивное обучение иностранному языку: теория и практика. Москва: Рус. яз., 1992. 254 с.

Innovative changes in the development of modern society have a significant impact on the education system, highlighting the need to modernize and construct a new educational environment, linguistic education of students which would be focused on developing and improving the level of foreign language competence in accordance with international educational standards. In this regard, foreign language professional communicative competence of students appears as a humanitarian phenomenon in the personal and professional self-determination of future professionals.

Key words: professional communicative competence, secondary language personality, intercultural communication, foreign language communicative competence, vocational training

Отримано: 24.02.2022

тивна літературна композиція, яка зазвичай розглядає свій предмет з обмеженої або особистої точки зору» [3]. Написання есе, тобто невеликого твору на певну тему, який містить особисту думку, пов'язане з формуванням у студентів умінь письмового монологу. Для нього характерна комбінація роздуму, опису й розповіді, але переважає роздум. Для написання есе треба навчити студентів будувати в логічній послідовності розгорнуті висловлювання, сформулювати тему, обґрунтувати її вибір, аргументувати, пояснювати, ілюструвати свою думку фактичним матеріалом, робити висновки, узагальнення [2, с.209].

Упродовж вивчення іноземної мови (за професійним спрямуванням) студентам пропонується писати різноманітні есе із запропонованих тем професійного спрямування. Студенти ознайомлені з видами і структурою есе [4], стандартними фразами й зворотами для формулювання головної тези, словами-зв'язками для наведення аргументів і підсумкування, за допомогою яких можуть вибудувати логічну цітку структуру есе.

У написанні есе розрізняють три етапи: *prewriting* (робота з тематичними текстами задля розширення словникового запасу, опрацювання словосполучень, стійких зворотів, фразових дієслів тощо, які допоможуть у написанні есе), *writing* (безпосередньо написання власних висловлювань із запропонованої теми, обґрунтування своєї думки, оформлення на абзаци відповідно до логічної стру-

тури), postwriting (коригування та редагування створеного тексту). Усі етапи вимагають від студентів наявності відповідних знань, умінь та навичок. Важливою є допомога та консультування викладача щодо теми есе, доцільності добору мовного матеріалу тощо.

Отже, написання есе є важливим видом діяльності на заняттях з іноземної мови (за професійним спрямуванням), що сприяє формуванню у студентів навичок створювати письмові тексти для професійної сфери. Ці вміння та навички є запорукою успішного працевлаштування, адже фахівці, які володіють академічним мовленням у професійній сфері є конкурентоспроможними не тільки на вітчизняному, а й на світовому ринках. Перспективним буде дослідження й аналіз типових помилок, які допускають студенти під час написання різних видів есе, а також методика покращення результатів цього виду роботи.

Список використаних джерел:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / кол. авторів під керівн.

С. Ю. Ніколаєвої. 2-е вид., випр. і переробл. Київ: Ленвіт, 2002. 328 с.

2. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 328 с. (Серія «Альма-матер»)
3. Dictionary by Merriam-Webster. URL: www.merriam-webster.com
4. Four types of essay explained. URL: <https://www.oxbridgeessays.com/blog/four-types-of-essay-explained/>

The paper outlines the peculiarities of the formation of English-language competence through essay writing, which supports students in studying ESP. It was found that writing is the basis for developing students' skills to create professionally oriented written texts and effective mastery of English.

Key words: foreign language competence, lexical skills, methods, essays, ESP.

Отримано: 24.02.2022

УДК 37:004

Н. І. Фрасинюк, кандидат філологічних наук, доцент

BLENDING LEARNING STRATEGIES IN ENGLISH TEACHING

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, зумовлена системним впровадженням в освітній процес вищих навчальних закладів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що викликає появу нових видів і форм його організації, зокрема змішаного навчання. На підставі аналізу наукової літератури і практичних напрацювань педагогічної спільноти автором проаналізований зміст та ознаки поняття «змішане навчання» та здійснена узагальнена класифікація моделей змішаного навчання.

Ключові слова: освітній процес, змішане навчання, дистанційне навчання, електронне навчання, стратегія.

In the last few decades, blended learning has arisen as a new and significant educational trend. Research on blended learning is relatively new and is linked with other educational fields such as English teaching methodology, educational technology, computer-assisted language learning and distance education. Blended-learning is generally applied to the practice of new approach using both classroom learning and in person face-to-face with virtual teaching and learning process experiences.

Blended learning has been defined to differentiate between traditional teaching and learning mode and online learning. To illustrate, Bonk and Graham defined blended learning as the combination of traditional face-to-face instruction with computer-assisted instruction. In another definition, Garrison and Vaughan indicate that blended learning was developed from the strengths of face-to-face and distance learning. It combines both types of learning as traditional classroom lecture and online learning used in the teaching and learning process [5].

Furthermore, blended learning is described as one of modern approaches based on the use of education technology in designing and giving new teaching and learning experience. It can involve the mix of teaching approaches integrated by multimedia tools; picture, video, animation etc. It has a good purpose to gain students' interest and achieve better students' experience and outcomes and creates better and different environment of teaching and learning with the aim of achieving good outcomes. Blended learning assists students in obtaining lesson materials more readily, learning from the mistakes of their peers in online discussions, and finds content delivery appropriate to their learning styles. It allows students to feel secure and dependent [2, c.55].

A blended learning mode provides ultimate flexibility in many aspects. It can be applied to any program which holds on to the values of traditional learning and incorporates digital media with that [4]. Blending learning environment can broaden the spaces and opportunities available for learning,

support course management activities (e.g., communication, assessment submission, marking and feedback), enhance the availability and richness of information and resources for students, engage and motivate students through greater opportunities for interactivity and collaboration.

The main blended learning methods are: Face-to-Face: traditional instructor-led learning sessions supplemented with technology to allow learners to control their own learning pace; Rotation: students go from one learning activity to another learning activity, either in a structured learning session directed by a teacher, or online in a self-directed manner; Flex: learning that can be used interchangeably with personalized learning where the students control their learning path, choosing what they to learn; Gamification: game play elements such as points or levels; Online Lab: a digital model with little or no instructor interaction where learners can access content on mobile phones, laptops or tablets; Self-Blend: a supplemental content – either in the form of webinars, white papers, industry blogs, or video tutorials; Online Driver, an entirely self-directed model that takes place in a digital environment where learners can engage with an instructor through chat, email or message board; Flipped Classroom is one where students are introduced to content at home, and practice working through it at school supported by a teacher and/or peers; Project-Based, a model in which the student uses both online learning and face-to-face instruction and collaboration to design, iterate, and publish project-based learning assignments, products, and related artifacts; Self-Directed Blended Learning – students use a combination of online and face-to-face learning to guide their own personalized inquiry, achieve formal learning goals, connect with mentors physically and digitally; Supplemental Blended Learning by which students complete either entirely online work to supplement their day-to-day face-to-face learning; Mastery-Based Blended Learning where students rotate between online and face-to-face learning (activities, assessments, projects, etc.) based on the completion of mastery-based learning objectives [3].

The introduction of all the above models of blended learning requires a systematic and purposeful work. This strategy implementation, in our opinion, should include several stages:

1. Define the goal – before you start develop a strategy for implementing blended learning, you need to answer a few questions:
  - Why higher education in a mixed educational institution?
  - What are the advantages of its implementation?
  - What needs to be changed in the educational institution to implement this project?
  - What steps should be taken by a higher education institution for its success implementation?
2. Select the Blended Learning model – keep in mind that the blended learning model should also work to address specific tasks set by the educational institution. It should be understood that not every model is suitable for all ideas;
3. Consider the technical and personnel component. The main thing is that during the implementation blended learning is not hindered by reasons such as lack of Wi-Fi, PC, Software. The cost of programs and training materials can be significantly cut down on using free content and open source software products code.
4. Provide methodological and regulatory support for change. It should be developed methodical recommendations and normative requirements to the organization of educational process for model blended learning. This applies to the division of material into «online» and «face-to-face part», development of instructional materials for teachers and students, recommendations for use of information and communication technologies for teaching English and methods of active learning in the classroom.

The important features of Blended Learning environment are: increased student engagement in learning, enhanced teacher and student interaction, responsibility for learning, time management and flexibility, improved student learning outcomes, enhanced institutional reputation, more flexible teaching and learning environment, more amenable for self and continuous learning, better opportunities for experiential learning, greater access to information, improved satisfaction and learning outcomes and opportunities both to learn with

others and to teach others, opportunity for collaboration at a distance, individual students work together virtually in an intellectual endeavour as a learning practice.

Thus, a blended approach to learning is about the design of a course that enhances the teaching and learning experiences for students and teachers by combining face-to-face learning activities with online learning components. The main aim of using blended learning approaches is to find a harmonious balance between online access to knowledge and face-to-face human interaction. Blended learning involves a mix of delivery modes, teaching approaches and learning styles.

References:

1. Беседін Б., Вагнер Г. Навчальні технології XXI століття: «змішане навчання». *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. пр. 2017. №5 (85). С. 208-217.
2. Кухаренко В.М. Системний підхід до змішаного навчання. *Інформаційні технології в освіті*. 2015. №24. С. 53-67.
3. Смешанное обучение: 6 моделей для применения в современной школе. *Офіційний блог освітнього проекту «Мобільне електронне образование»*. URL: <http://goo.gl/ktkiVu>.
4. Чердніченко Г.А., Шапран Л.Ю. Модель змішаного навчання і її використання у викладанні іноземних мов. URL: <http://2015.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=83>.
5. Graham C.R. Blended learning systems. *CJ Bonk & CR Graham, The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs*. Pfeiffer. 2006. URL: http://mypage.iu.edu/~cjbok/graham_intro.pdf.

The relevance of the material presented in the article is caused by the system implementation of modern information and communication technologies into the educational process of higher educational institutions, that induces the appearance of new kinds and forms of its organization, such as blended learning. Based on the analysis of scientific literature and practical developments of pedagogical community the author has analyzed the content and features of the concept of "blended learning" and presented a generalized classification of blended learning models.

Key words: educational process, blended learning, distance learning, e-learning, information and communication technology strategy.

Отримано: 20.02.2022

УДК 821.09

В. В. Чорноконь, аспірантка кафедри германських мов і зарубіжної літератури

КАТЕГОРІЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПОЕТОЛОГІЇ УМБЕРТО ЕКО

У статті аналізується концепція «відкритого твору» У. Еко і місце у ній категорії невизначеності. Акцентується на авторському баченні форм і засобів творення невизначеності в модерністських і постмодерністських текстах.

Ключові слова: Умберто Еко, «відкритий твір», поезика, невизначеність.

Відомий італійський письменник, семиолог і літературознавець Умберто Еко неодноразово звертається у своїх працях до аналізу принципових відмінностей між класичною і новітньою літературою, проводячи межу між ними по лінії «відкритості» – «закритості». У праці «Відкритий твір. Форма і невизначеність у сучасній поезії» (1962) [3] вчений наводить багато прикладів із літератури й образотворчого мистецтва, які ілюструють дану тезу і висновує основний критерій розрізнення літературних епох, яким він вважає орієнтацію автора на певний тип читача. У «закритому» творі автор чітко розставляє на різних рівнях тексту знаки, якими скеровує і підштовхує читача до «вірного» розуміння твору. Натомість у творі «відкритого» типу автор пропонує читачеві альтернативні варіанти прочитання твору, і така його позиція є усвідомленою, включається в стратегію текстотворення: «таке усвідомлення насамперед присутнє у самому митцеві,

який <...> обирає «відкритість» як творчу програму і представляє свій твір так, щоб він сприяв появі максимально можливої відкритості...» [3, с.30].

Типовим прикладом «відкритого» твору У. Еко вважає роман Дж. Джойса «Улісс», характеризуючи, зокрема, розділ «Wandering Rocks», в якому «утворено малий універсум, який можна розглядати з різних точок зору і де від поезики Аристотеля, а разом з нею і від уявлення про односпрямовану течію часу в однорідному просторі не залишається й сліду...» [2, с.39].

Внаслідок такої програмної стратегії текстотворення формується нова поезика літературного твору, в якій найбільш очевидним є незавершеність форми. Незавершеність форми може мати різні конкретні прояви: від фрагментизованої розповіді, невизначеності характерів до відкритого чи множинного фіналу.

Для У. Еко «відкритим» є твір, що містить у собі «поле» різних інтерпретаційних можливостей, систему стимулів, наділених змістовою невизначеністю. При цьому читач (реципієнт) неминує потрапляє в поле різних варіантів «прочитань», причому вони постійно змінюються у процесі розгортання і, відповідно, сприйняття тексту. В кінцевому результаті «відкритий» твір постає певною структурою («сузір'ям», за висловом Еко) елементів, які можуть вступати в різні взаємини [3, с.171-172].

На думку вченого, «відкритий твір» не є феноменом, властивим якомусь одному літературному напрямку чи виду мистецтва. Твори такого типу ніби повторюються, реанімуються і певним чином змінюються залежно від епохи і домінуючих у ній світоглядних (епістемологічних) домінант. Грунтують виникнення і формування поетика невизначеності зазвичай стають періоди нестабільності й руйнування усталених і раціонально досягнутих та визнаних систем світорозуміння (наприклад, XVI ст. в європейській історії, що породило мистецтво бароко чи *fin de siècle* на межі XIX і XX ст., коли виникає модернізм). Саме в такі часи мистецька поетика набуває відкритості та незавершеності: «...у будь-якому столітті спосіб структурування художніх форм відображає (у вигляді подібності, метафорично, шляхом переходу поняття в образ) спосіб, за допомогою якого наука чи, у всякому разі, культура тієї чи іншої епохи сприймають реальність» [3, с.49]. Таким чином, художній твір стає своєрідною епістемологічною метафорою свого часу: «Твір мистецтва, сприйнятий як закінчена ілюстрація способу формотворчості, може відсилати нас до певних формотворчих тенденцій, присутніх у всій культурі якогось періоду, – тенденцій, що відображають аналогічні напрямки в науці, філософії, у самому устрої життя...» [3, с.324].

Неперевершеним майстром «відкритого твору» і поетики невизначеності У. Еко вважає Джеймса Джойса і, зокрема й особливо його роман «Фіннеганів помин». Детальний аналіз того, як Джойс вибудовує стратегію невизначеності, італійський учений здійснює в праці «Поетики Джойса» (1965) [2]. Він демонструє, як Джойс досягає змістової розмитості за допомогою мовних ігор, каламбурів, просторово-часових накладень, створюючи свій Порядок, позбавлений причинно-наслідкових зв'язків. «У такій книжці, як «Фіннеганів помин» ... залежно від того, як розуміється те чи інше слово, повністю змінюється ситуація, намічена на попередній сторінці, та залежно від того, як тлумачиться та чи інша алюзія, ставиться під питання та деформується сама тотожність того чи того персонажа, який з'являвся десь раніше чи згодом...» [2, с.391].

Водночас У. Еко наголошує, що Джойс у даному випадку є найбільш яскравим прикладом тенденції, яка просліджується у всьому сучасному мистецтві. «Говорячи про Джойса, слід визнати, що тепер розвиток сучасного мистецтва пов'язаний з чимось на зразок принципу невизначеності, через який, коли форми досягають максимуму ясності у зображенні якоїсь можливої структури світу <...> вже не можна дати жодних конкретних вказівок у тому, як треба рухатися, щоб цей світ перетворити...» [4, с.455].

Поетика невизначеності, будучи найважливішим показником «відкритого твору», на думку У. Еко, неминує викликати до життя новий тип читача, який перестає бути пасивним споживачем інформації, але стає співавтором письменника. Про це йдеться у працях «Роль читача. Дослідження з семіотики текстів» (1979) [1], «Шість прогулянок у літературних лісах» (1994) [5] й у «Нотатках на полях «Імени Рози»» (1983) [2]. Остання є і авторським коментарем до роману, і короткою характеристикою філософії постмодернізму. Еко наголошує на необхідності для читача осягнути композицію роману як лабіринт чи ризому. І власне структуру свого твору автор описує відповідно до образу ризоми, як вона представлена в однойменному есеї Ж. Делеза та Ф. Гваттарі. «Ризома так влаштована, що в ній кожна доріжка може перетнутися з іншою. Немає ані центру, ані периферії, немає виходу. Потенційно така структура безмежна. Простір припущення – це простір ризоми...» [2, с.99]. Така лабіринтно-ризомна структура роману постійно ставить читача в ситуацію незнання, невизначеності, і лабіринт припущення змушує його самотійно шукати відповідь, формувати особисту позицію щодо подій і характерів твору.

Таким чином, феномен художньої невизначеності у працях У. Еко охарактеризований і як філософська категорія, і як основний показник «відкритого твору» у літературі модернізму і постмодернізму.

Список використаних джерел:

1. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. Львів: Літопис, 2004. 383 с.
2. Эко У. Заметки на полях «Имени Розы». *Иностранная литература*. 1988. № 10. С. 88-104.
3. Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике. Санкт-Петербург: Академический проект, 2004. 384 с.
4. Эко У. Поэтики Джойса. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2003. 496 с.
5. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2002. 288 с.

The article analyses Umberto Eco's concept «Open work» and Category of Uncertainty, linked with this concept. The author's vision of forms and means of creating uncertainty in modernist and postmodernist texts is accentuated.

Key words: Umberto Eco, «open work», poetics, uncertainty.

Отримано: 19.02.2022

УДК 811.111.09Голдінг

О. Г. Шаповал, кандидат філологічних наук, старший викладач

НЕНАДІЙНА НАРАЦІЯ В РОМАНІ В. ГОЛДІНҐА «ПАПЕРОВІ ЛЮДИ»

У статті досліджено феномен ненадійної нарації в тексті роману В. Голдінґа «Паперові люди». Проаналізовано поняття «ненадійний наратор» та різні підходи до його визначення. Досліджено індекатори ненадійності нарації у даному тексті.

Ключові слова: наратологія, ненадійний наратор, текст, оповідь.

Однією з поетико-стильових домінант літератури ХХ століття стало ускладнення наративної структури художніх творів. Всезнаючий надійний наратор, якому беззастережно вірив і довіряв читач залишився у минулому. Епістемологічна та аксіологічна непевність як базові компоненти світобачення новітньої доби певним чином знайшли своє втілення у явищі ненадійної нара-

ції. Вивчення даного прийому стало центром уваги багатьох науковців (С. Четмена, А. Нюннінґа, М. Бехти-Гаманчук, М. Підодвірної та ін.). Щодо визначення «ненадійності» наратора у сучасному літературознавстві сформувалось декілька підходів. Більшість дослідників, услід за В. Бутом, визначають надійність/ненадійність наратора відносно його взаємодії з категорією імпліцит-

ного автора (М. Абрамс, Дж. Андерсон, Г. Принс та ін.). Зокрема, М. Абрамс у «Словнику літературних термінів» подає таке визначення: «помилковий або ненадійний наратор є таким, чий сприйняття, інтерпретація та оцінка подій, які він оповідає, не збігаються з імпліцитними судженнями та нормами, які маніфестує автор, і які, як очікує автор, поділятиме пильний читач» [3, с.168]. Інший підхід запропонував А. Нюннінг, який розглядав ненадійність наратора не відносно норм імпліцитного автора, а відносно морально-етичних норм та здорового глузду текстового критика/читача [5, с.40]. Суголосне з позицією А. Нюннінга визначення ненадійного наратора запропонувала вітчизняна дослідниця М. Бехта-Гаманчук: «Ненадійний наратор – це оповідач, який цілеспрямовано, чи нецілеспрямовано хибно інтерпретує оповідь, суперечачи в такий спосіб системі норм та цінностей тексту або читача» [1, с.51]. На думку О. Джумайло, сюжет роману з ненадійним оповідачем зосереджується не на розгортанні фабульних подій, а на «внутрішньому сюжеті», пов'язаному з особистістю оповідача: «засумнівавшись у його надійності, читач починає задаватися питаннями про мотиви спотворення та приховування правди» [2, с.276]. Особливої актуальності така функція ненадійної нарації набуває в оповіді мемуарного або автобіографічного характеру, де жанрова установка на щирість і правдивість неминуче вступає у протиріччя з прагненням автора приховати та прикрасити. Яскравим прикладом такої оповіді постає роман В. Голдінга «Паперові люди». Фабулу роману складає подорож-втеча головного героя, популярного англійського письменника Вілфреда Барклі, який переживає особистісну та творчу кризу, від нав'язливого переслідування професора американського університету Ріка Л. Такера, що прагне стати його офіційним біографом. Не бажаючи перетворитись на предмет дослідження, В. Барклі пише псевдоавтобіографію, яка і складає текст роману «Паперові люди». Закони автобіографічного жанру передбачають повний збіг автора, оповідача і протагоніста, однак, якщо тотожність останніх двох не викликає сумнівів з перших сторінок роману, то ідентичність з ними автора з'ясується поступово і цілковито встановлюється лише у фіналі, коли прояснюється і прихована структура «роману про роман». При побудові оповіді за принципом «текст у тексті» загострюється «момент гри» з читачем, текст набуває рис підвищеної умовності, підкреслюючи його ігровий характер: іронічний, пародійний, театралізований зміст і т.д.

Сумніви щодо надійності оповідача виникають з перших же сторінок твору, адже Барклі повідомляє про свою схильність до пияцтва та провали в пам'яті: «*It was a black hole in my memory of the previous night, where the long summer evening had turned into night. It was not a large black hole – merely a blotch between the after-dinner drinking and – yes, now it was smaller, the black hole I mean, because on its very brink I remembered getting up yet another bottle, opening it, despite their protests and – doing what?*» [4, с.4]; «*The point where drinking can be defined as alcoholism is precisely where the black hole is recognized as part of it <...> it was part of the running of the mind, the universal process*» [4, с.5]. У наведеному фрагменті наратор сам зізнається в ненадійності. Це ставить під сумнів рівень його довіри до власної пам'яті, який з часом лише знижується: «*Middle-age was leaving me and something more advanced was approaching and I didn't much like the look of it. Memory, for example – I think two years, but I'm bad at dates and times and ages, my own included*» [4, с.150]; «*In what must have been about two years – I think two years, but I'm bad at dates and times and ages, my own included*» [4, с.161]. Велика кількість алкоголю та медичні препарати занурюють оповіда-

ча у дивний стан, в якому йому стає важко відрізнити реальність від видіння. Спочатку Барклі постійно ввижається його колишня дружина, пізніше він тікає по всій Європі від Ріка Такера та таємничого Холдея, яких бачить мало не за кожним рогом. Видіння в соборі та на Іспанських сходах в Римі перетворюються на своєрідні одкровення-епіфанії, які змінюють внутрішній світ протагоніста-наратора, змушують його переоцінити своє життя та породжують бажання написати автобіографічний роман. Все це змушує читача сумніватись в правдивості оповіді. Одним з маркерів ненадійності А. Нюннінг визначає «експліцитні метанаративні рефлексії наратора щодо правдивості його розповіді» [5, с.40]. Оповідь Барклі переповнена іронічними коментарями щодо власних висловлювань. Найуживанішим з них є фраза «Ха і так далі», наприклад в ситуації з розривом стосунків з італійською подружкою: «*I thought time would cure me. Ha et cetera*» [4, с.42]. Поступово сповідь Барклі перетворюється на клоунаду: усе своє життя він сприймає як рух від одного фарсу до іншого, а себе найчастіше відчуває клоуном у рудій перуці, з червоним носом та спушеними штанами. Наратор-клоун – один з типів ненадійних нараторів, за визначенням В. Рігана, – не сприймає оповіді серйозно і веде свідому гру з умовностями, правдою та очікуваннями читача, спотворюючи реальність [6, с.143]. Вілфред Барклі, ховаючись за маскою клоуна, за чужими цитатами, тікаючи від Ріка Такера та від себе самого, поступово позбавляється ілюзій та наближується до екзистенційного пізнання своєї внутрішньої суті.

Таким чином, ненадійна нарація є одним із основних інструментів гри з читачем у романі «Паперові люди». Завдяки різноманітним маркерам читач усвідомлює ненадійність протагоніста-наратора Вілфреда Барклі. Серед маркерів ненадійності можна відзначити мовлення оповідача, і навіть його немовні реакції; протиріччя світоглядних та етичних норм наратора світоглядним та етичним нормам імпліцитного читача; аллюзії на тексти Голдінга та інших авторів, що приносять недостатні нараторові смисли; інформаційні лакуни, які створюють враження, що дуже багато залишається за рамками оповіді; сні та видіння Барклі, що дають додаткові відомості про його почуття; іронічні метатекстуальні коментарі та ін.

Список використаних джерел:

1. Бехта-Гаманчук М. П. Ненадійність наратора в текстах нежанру *Misery Lit. Sciences of Europe*. 2017. №18 (18). С. 49-52.
2. Джумайло О. А. Англійський ісповедально-філософський роман 1980-2000 гг.: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.03. Ростов-на-Дону, 2014. 395 с.
3. Abrams M. H. A Glossary of Literary Terms: 6th ed. Orlando: Harcourt Brace College Publishers, 1993. 366 p.
4. Golding W. *The Paper Men*. Guild Publishing, 1984. 191 p.
5. Nünning A. «Unreliable Narration»: Studien zur Theorie und Praxis ungläubwürdigen Erzählens in der englischsprachigen Erzählliteratur. Trier, 1998. P. 3-40.
6. Riggan W. *Picaros, Madmen, Naifs, and Clowns: The Unreliable First-Person narrator*. Norman: U of Oklahoma P., 1981. 206 p.

The article examines the phenomenon of unreliable narrative in the W. Golding's «The Paper Men». The concept of «unreliable narrator» and different approaches to its definition are analyzed. Indicators of narrative unreliability in this text have been studied.

Key words: narratology, unreliable narrator, text, story.

Отримано: 24.02.2022

O. Shmyrko, кандидат педагогічних наук, старший викладач

SPRACHREFLEXION IM DaFnE-UNTERRICHT

Im vorliegenden Artikel wird das Problem der Reflexionsförderung im DaFnE-Unterricht aufgeworfen. Es sei bemerkt, dass es durch Reflexionsprozesse erreicht werden kann, dass die Studierende Sprachkompetenzen noch bewusster wahrnehmen. An die Reflexion unserer Studierenden über die Sprache möchten wir anknüpfen, indem wir die Sprachbewusstheit durch Aktivitäten fördern; Sprache analysieren fördern; Sprachen vergleichen fördern; Unterschiede zu erklären fördern.

Schlüsselwörter: DaFnE-Unterricht, Sprachreflexion, fördern, vergleichen, analysieren.

Einleitung. Der Begriff «DaFnE» (Deutsch als Fremdsprache nach Englisch) entstand in Deutschland in den 80-er Jahren. Die Forscher behaupten: erst in den 1980-er und 1990-er Jahren wurde festgestellt, dass zwischen den Fremdsprachen nicht nur negativer, sondern auch positiver Transfer vorkommen kann [7, S.81-82]. Um dies zu unterstützen, wäre es sinnvoll, Sprachreflexion zu entwickeln. Die erfolgreiche Entwicklung der Reflexion bei den Studierenden im Fremdsprachenunterricht bleibt jedoch seit mehr als Jahrzehnte ein dringendes Problem. Oft wird aber das Erlernen einer Fremdsprache (besonders bei der traditionellen Fremdsprachendidaktik) als ein kontinuierlicher Prozess der Beherrschung lexikalischen und grammatikalischen Materials dargestellt, der mehr Pauken als sinnvolle Wahrnehmung erfordert. Aus empirischen Untersuchungen geht jedoch hervor, dass gut ausgebaute Sprachreflexion zum erfolgreichen Erlernen einer Fremdsprache beiträgt.

Analyse aktueller Forschungsergebnisse und Publikationen. Zur Zeit gehört Reflexionsförderung zu den aktuellen methodischen Prinzipien des DaF-Unterrichts [4, S. 944]. Forscher haben in den letzten Jahrzehnten verschiedene Aspekte der Untersuchung der Reflexion im DaF-Unterricht hervorgehoben. M. Budde betrachtet die Reflexion über die Sprache als leitendes Prinzip im DaF-Unterricht. Die Forscherin untersucht die Wege, Sprachbewusstheit zu entwickeln und sprachliches Wissen zu erwerben [2]. Es geht um die Sprachreflexion und verwandte Begriffe wie sprachstrukturelle Reflexion, eigenkulturelle Reflexion, Selbstreflexion / Selbstevaluation (beide Begriffe stehen in Untersuchungen sehr nah) u.a.m. S. Chudak untersucht eigenkulturelle Reflexion, d. h. die Reflexion über die Ausgangssprache des Studierenden; K. Myczko – Reflexion bei der Förderung der Sprachbewusstheit und Kulturbewusstheit [3; 6, S.47-54].

Die Aufgabe des Artikels besteht darin, herauszufinden, wie der Prozess der Sprachreflexion gefördert werden kann.

Präsentation des Hauptforschungsmaterials. Es wurde während des Semesters den Studierenden beim Studium von Deutsch als zweite Fremdsprache (nach Englisch) vielfältige Aufgaben angeboten, die zur Sprachreflexion anregen. Die folgenden Überlegungen basieren auf den Ergebnissen der durchgeführten Arbeit.

Unsere Aufgabe als Lehrkräfte besteht darin, unseren Studierenden zu helfen, nicht nur intuitiv, sondern auch reflektierend mit Sprache umzugehen. Es sei darauf zurückgeführt, dass Sprachhandeln zum Gegenstand des Nachdenkens werden sollen. Dazu könnten verschiedene Sprachspiele, wie z. B. Zungenbrecher oder Sprachwitze dienen. Oder es wäre schön, wenn unsere Studierenden auf die besondere Logik der deutschen Sprache achten würden, zum Beispiel, dass man die Zahlen so schreibt, wie man sie im Kopf rechnet. Außerdem wäre es hilfreich, die persönlichen Erkenntnisse zu benutzen, die sie über das Lernen von deutscher Sprache gewonnen haben. So, z. B., dass sich Deutsch besonders gut eignet, um wissenschaftliche Erkenntnisse darzustellen, weil sich wissenschaftliche Zusammenhänge leicht ausdrücken lassen. Dazu aber muss man komplizierte Sätze, Passiv und Konjunktiv I verwenden.

Es sei darauf hingewiesen, dass man im Unterricht verschiedene Möglichkeiten des Anknüpfens intensivieren kann. So, z. B., an die Sprachlernerfahrungen unserer Stu-

dierenden möchten wir anknüpfen, indem wir uns auf lateinische Termini verlassen (Prädikat – lat. praedicatum) oder englische grammatikalische Termini verwenden lassen. An das Wissen unserer Studierenden über Sprache möchten wir anknüpfen, indem wir uns auf ihre Kenntnisse aus dem Englischen verlassen. Wenn wir neue landeskundliche Themen erarbeiten, dann knüpfen wir an, indem wir uns auf Vorwissen der Studierenden über Sprache sowie über deutsche Kultur und Landeskunde verlassen (allgemeine Information, Nachrichten, Filme, Bücher, Reisen usw.). Wenn wir über deutsche Kultur sprechen, dann knüpfen wir an, indem wir den Lernenden nach üblichen Kommunikations- und Verhaltensformen in Großbritannien / in den USA fragen, um diese mit der deutschen zu vergleichen. Wenn wir Regeln des guten Tons in Deutschland besprechen, dann knüpfen wir an, indem wir uns auf Vorwissen der Lernenden darüber verlassen (Filme, Bücher, Reisen usw.).

Es sei darauf eingegangen, auf welche Weise eine Wortschatzanalysekompetenz bei Studierenden entwickeln könnte. Um sie über Wörter und Formulierungen reflektieren zu lernen, muss man ihnen ermöglichen, den Wortschatz bewusster wahrzunehmen und dazu bestimmte Lernstrategien zu entwickeln, mit denen sie scheinbar unbekannte Wörter verstehen können. Es stellt sich die Frage, wie die Studierenden über das Wortschatzlernen nachdenken sollten.

Die Sprachbewusstheit äußert sich u. a. in subjektiven Vorstellungen über die Sprache. Ihre Vermutungen entsprechen aber nicht immer der Realität, trotzdem können manche dieser Vorstellungen das Lernen auch erleichtern. Die Studierenden können ganz verschiedene Vorstellungen über die Sprache haben, darum wäre es richtig, wenn sie sich beim Nachdenken über ihr Vorgehen gegenseitig unterstützen und animieren könnten. Studierende sollten ermutigt werden, ihre Vermutungen zu überprüfen, denn «Ähnlichkeit» kann falsch sein, wenn es beispielsweise um interlinguale Homonyme geht – Wörter, die in Schreibweise oder Aussprache ähnlich sind, meist sogar gemeinsamen Ursprungs, aber unterschiedliche Bedeutung haben. Zum Beispiel, das Wort *Gift* wurde von den Studierenden als 'Geschenk' (auch im Sinne von 'Talent' oder 'Hochbegabung') in Analogie zu Englisch definiert. Es ist klar, dass das Wort aus einer Präsprache stammt (seine primäre Bedeutung ist 'etwas Gegebenes'), aber in verschiedenen germanischen Sprachen ging die Entwicklung seiner Semantik in unterschiedliche Richtungen, was zu Unterschieden in seiner lexikalischen Bedeutung führte. Aber solche Beispiele sollten nicht enttäuschend sein, sondern die Studierenden ermutigen, mehr über beide Sprachen und ihre Geschichte zu erfahren. Bewusstes Lernen drückt sich unter anderem in subjektiven Vermutungen über Sprache aus. Obwohl diese Vermutungen nicht immer zutreffen, können eigene Ideen den Lernprozess erleichtern, indem sie persönliche Assoziationen (sogar auch falsche) schaffen: ihre bloße Existenz bedeutet, dass der Reflexionsprozess «angestoßen» wird.

Interpretation der Forschungsergebnisse. Auf dem Hintergrund der durchgeführten Forschung können folgende Schlussfolgerungen gezogen werden. Durch Reflexionsprozesse kann erreicht werden, dass die Studierende während des Unterrichts erworbene und vertiefte Kompetenzen noch bewusster wahrnehmen. Regelmäßige schriftliche und / oder

mündliche Reflexionen und deren aktive inhaltliche Auseinandersetzung ermöglichen den Studierenden ein eigenverantwortliches kompetentes Vorgehen beim Spracherwerb zu erreichen.

Die Reflexion im Fremdsprachenunterricht zielt auf Sprachaufmerksamkeit ab. An die Reflexion unserer Studierenden über die Sprache möchten wir anknüpfen, indem wir die Sprachbewusstheit durch Aktivitäten fördern (eigene Annahmen über Sprache bewusstmachen und zu überprüfen); Sprache analysieren fördern (besondere Logik der deutschen Sprache; wozu sich Deutsch besonders gut geeignet ist u.a.m.); Sprachen vergleichen fördern (wenn man welche Vergleiche anstellt, bedeutet es, dass man die Sprachen analysiert, und wenn eine Parallele zutrifft, hilft es beim Spracherlernen); Unterschiede zu erklären fördern; Sprachspiele durchführen u.a.m.

Perspektiven für weitere Forschung. Die Aussichten für eine weitere Untersuchung sind eine detaillierte Betrachtung der Förderung von Sprachreflexion im DaFnE-Unterricht; Suche nach neuen Möglichkeiten, Sprachbewusstheit bei den Studierenden im Fremdsprachenunterricht zu entwickeln und ihr sprachliches Wissen zu erwerben.

Literaturverzeichnis:

1. Böcker J. Reflexionen über das Fremdsprachenlernen im Tandem. Am Beispiel des Bochumer Tandem-Logbuchs. *Erfahrungen mit Sprachlerntandems: Beratung, Begleitung und Reflexion*: Beiträge der Freiburger Tandem-Tagung 2012. Freiburg: Pädag. Hochsch., 2013. S. 7-29.
2. Budde M. Über Sprache reflektieren. Unterricht in sprachheterogenen Lerngruppen. (Deutsch als Zweitsprache – Fernstudieneinheit 2). Kassel: Kassel University Press, 2012. 193 s.
3. Chudak S. Eigenkulturelle Reflexion im Fremdsprachenunterricht. Zur Stellung und zu den Möglichkeiten der Bewusstmachung eigenkultureller Prägungen der Fremdspra-

chenlernenden im Kontext der Förderung ihrer interkulturellen Kompetenz. *Studia Germanica Posnaniensia XXXIII (33)*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2013. S. 13-27.

4. Hager C. Selbstreflexion. URL: https://www.ectaveo.ch/Mediathek/2015/01/Hager_6-Selbstreflexion-DE.pdf (Abgerufen am: 21.01.2022).
5. Helbig G., Götze L., Henrici G., Krumm H. Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2008. 1715 s.
6. Kleppin K. Selbstreflexion und Selbstevaluation: ein vernachlässigtes Potenzial bei Aufgaben. In: Bausch K.-R. u.a. (Hrsg.). *Aufgabenorientierung als Aufgabe*. Tübingen: Narr, 2005. S. 102-108.
7. Myczko K. Wie viel Reflexion braucht der Fremdsprachenlerner? *Glottodidactica*. Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 2015. XLII/2. S. 45-59.
8. Wypusz J. Konzept Deutsch als Fremdsprache nach Englisch (DaFnE) – Notwendigkeit oder Wunschvorstellung? *International Journal of Applied Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, 2015. V. 42(1). S. 81-91.

Розглянуто можливості сприяння мовній рефлексії на заняттях з німецької мови як другої іноземної (після англійської). На тлі проведеної роботи виявлено, що завдяки рефлексійним процесам здобувачі вищої освіти більш усвідомлено набувають мовних та мовленнєвих навичок. Зазначено, що спонукати процес мовної рефлексії можливо, сприяючи пізнанню мови через діяльність; стимулюючи аналіз та порівняння мов, пояснення їх відмінностей.

Ключові слова: заняття з німецької мови як другої іноземної (після англійської), мовна рефлексія, сприяти, порівнювати, аналізувати.

Отримано: 18.02.2022

УДК 37.016:811.161.1]:9908(438)

Dr. Barbara Januszkiewicz

«MALA OJCZYZNA» W PROCESIE NAUCZANIA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

W niniejszej publikacji autorka opisuje rolę «małej ojczyzny» w procesie nauczania języka polskiego jako obcego. Prezentuje aktywne formy nauczania w tzw. procesie «uskrzydlenia» uczniów, czyli nauce opartej na twórczej dyspozycji uczących się. Autorka przedstawia gry i konkursy związane z miejscem urodzenia czy też zamieszkania uczniów, mające na celu nie tylko poznanie języka polskiego, ale też historii, zabytków architektury, wybitnych przedstawicieli narodu polskiego.

Słowa kluczowe: nauczanie języka polskiego jako obcego, aktywna edukacja, «mała ojczyzna», wspólne dziedzictwo historyczno-kulturowe.

Termin «mała ojczyzna» w latach 90. XX w. na stałe wszedł do edukacji w polskich szkołach. Nauczanie regionalne, czyli powrotu do swoich korzeni stało się podstawą do tworzenia podstaw programowych, programów szkolnych i licznych scenariuszy lekcji [1].

Region bądź «mała ojczyzna» definiowane są najczęściej jako miejsce zamieszkania oraz – a może przede wszystkim – zakorzenienia człowieka, miejsce, które go kształtuje i z którym na różne sposoby się identyfikuje [6, s.44-46]. Wiesław Theiss [8] «małą ojczyznę» określa zarówno realną przestrzeń geograficzną oraz społeczno-kulturową, jak i miejsce w pewien sposób symboliczno-mitotwórcze. Zdaniem Theissa, przestrzeń «małej ojczyzny» nie musi pokrywać się z administracyjnie wyznaczonym obszarem gminy, małego miasta, wsi, wielkomiejskiej dzielnicy czy wreszcie geograficznego regionu. Jest to przede wszystkim przestrzeń pozbawiona określonych granic, przestrzeń pełniąca istotną rolę w budowaniu osobowej świadomości ludzi z nią się utożsamiających. To nade wszystko miejsce doświadczeń, przeżyć oraz formowania się indywidualnych osobowości, jak i biografii. «Mała ojczyzna» to także płaszczyzna tworzenia się niezwykle ważnych więzi lokalnego środowiska oraz zakorzenienia ludzi we własnej, lokalnej tradycji oraz historii [7, s. 87-88].

Chęć zainteresowania uczniów historią ich «małej ojczyzny», w sposób atrakcyjny, aktywny stała się dla mnie inspiracją do tworzenia jednostek dydaktycznych, edukacyjnych gier i konkursów. Howard Gardner [2], twórca teorii wielorakiej inteligencji, za element najzdrowszej metody uczenia, motywujący wewnętrznie, uważa «uskrzydlenie» uczniów. Nazwą tą określa wewnętrzny stan zadowolenia, a nawet radości, przy jednoczesnej koncentracji na wykonywanej czynności. Nie wymaga ono innych zachęt, ponieważ nauka staje się przyjemnością. Uczeń może osiągnąć taki stan «uskrzydlenia», kiedy poznaje wiedzę w sposób aktywny, kiedy to niepostrzeżenie i bez przymusu uczy się w chwilach inspiracji i zaciekawienia. Pobudzenie tej twórczej dyspozycji jest także sprawą relacji między nauczającym a nauczonym [5, s.192].

Gra terenowa «Skarb Podola» realizowana w Kamieńcu Podolskim na zlecenie Generalnego Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Winnicy, odbyła się we wrześniu 2021. Głównym założeniem gry było zaznajomienie uczestników z postaciami wybitnych Polaków, którzy swoim twórczym życiem oraz talentami wnieśli wkład w rozwój lokalnej społeczności. Na poszczególnych stanowiskach usytuowanych w różnych punktach miasta, młodzież poznawała sylwetki znanych Polaków związanych z historią Kamieńca Podolskiego,

m. in.: Zygmunta Stehlika, Józefa Antoniego Rolle, Antoniny Domańskiej, Aleksandra Kremera, Michała Greima, Aleksandra Prusiewicza. Ponadto na każdym punkcie uczestnicy musieli wykonać różnego typu zadania w języku polskim, aby móc dalej kontynuować grę. W projekcie wzięli udział studenci KPNU, jako wolontariusze i uczestnicy.

Następnym podjętym przeze mnie przedsięwzięciem była organizacja i przeprowadzenie konkursu «Polskimi śladami na Podolu». Zadanie zostało zrealizowane ze środków Generalnego Konsulatu RP w Winnicy.

Do głównych celów Konkursu należy zaliczyć: propagowanie polskiej kultury i historii; wzmacnianie zainteresowania nauką języka polskiego; propagowanie polskich zabytków jako wartości ponadnarodowych; rozbudzanie zainteresowania przeszłością, a zwłaszcza dziejami «małej ojczyzny»; uczenie wartości humanistycznych, zasad tolerancji i szacunku dla odmiennych kultur, religii oraz dorobku cywilizacyjnego innych narodów; uczenie szacunku dla wspólnego dziedzictwa historycznego i kulturowego.

Konkurs został skierowany do osób zainteresowanych polską historią, kulturą, architekturą, miejscami związanymi z dziejami Polaków na Podolu. W przedsięwzięciu wzięli udział m. in. studenci KPNU, prace dwojga z nich zostały wyróżnione. Pokłosiem konkursu stała się publikacja naukowa «Ślady polskiej pamięci na Podolu jako naukowo-dydaktyczne jednostki polskiej kultury w Ukrainie» [4] pod redakcją prof. Anatolija Filiniuka i prof. Semena Abramowicza (KPNU).

Kolejny projekt realizowany we współpracy z Uniwersytetem Łódzkim zakłada opracowanie gry planszowej «Polskie dziedzictwo na mapie Podola». koncepcja gry oparta jest na zapoznaniu uczniów z czterema kategoriami: postać, wydarzenie, architektura. Dodatkowy, czwarty zestaw stanowią pytania dotyczące znajomości języka polskiego. Na zajęciach słuchacze poznają sylwetki osób, wydarzeń i budowli związanych z Polską. Gra wymaga językowego opracowania tekstów dla poszczególnych kategorii, które stanowią będą osobne jednostki dydaktyczne. I tak, np. w czasie omawiania tekstu dotyczącego Ignacego Jana Paderewskiego (ur. w Kuryłówce) można wprowadzić odmianę imion męskich zakończonych na -i lub -y. Odmianę nazwisk żeńskich i męskich zakończonych na: -ska, -cka, -dzka, -ski, -cki, -dzki lub tworzenie zdrobnień imion w Polsce. Postać Delfiny Potockiej (ur. Murowanych Kuryłowcach) może być początkiem realizacji tematu moda i uroda. Omawiając zespół urbanistyczno-architektoniczny Starego Miasta w Kamieńcu Podolskim, można wprowadzić temat zakłady i usługi (ceny, ilości, wagi), itd. Zestawy należy dostosować do poziomu biegłości językowej uczniów, a więc łatwiejszy materiał leksykalny dla poziomów A1+,

trudniejszy dla poziomów B1+. Dopiero po zapoznaniu ze wszystkimi kategoriami możliwy będzie udział w grze. Cała koncepcja gry została opisana w artykule *Looking for the traces of Polish heritage on the map of Ukraine. Linguistic educational game* [3].

Podsumowując, wprowadzenie elementu rywalizacji do jednostek dydaktycznych, związanych z «małą ojczyzną», na lekcjach języka obcego pozwala nie tylko na uatrakcyjnienie zajęć oraz zwiększenie motywacji uczniów, ale także na rozwijanie konkretnych sprawności językowych. W tej perspektywie «mała ojczyzna» jawi się jako szczególna przestrzeń psychologiczna, z którą uczestnicy procesu edukacyjnego wykazują związek intelektualny i emocjonalny.

Przypisy:

1. Dziedzictwo kulturowe w regionie. *Założenia programowe, Ministerstwo Edukacji Narodowej*. Warszawa, 1995.
2. Gardner H. Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce, tłum. A. Jankowski. Poznań, 2002.
3. Januszkiewicz B. Looking for the traces of Polish heritage on the map of Ukraine. *Linguistic educational game, «Łódzkie Studia Etnograficzne»*. 2021. № 60. S. 297-302.
4. Januszkiewicz B. Ślady polskiej pamięci na Podolu jako naukowo-dydaktyczne jednostki polskiej kultury w Ukrainie. Kamieniec Podolski, 2021.
5. Niesporek-Szamburska B. Uczyć przez zabawę – od nabywania języka ojczystego do nauki języka obcego. «*Sztuka czy rzemiosło*». 2010. URL: https://www.sjtkp.us.edu.pl/wp-content/uploads/2017/05/siz2_niesporek_szamburska.pdf
6. Ossowski S. Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny, w: tegoż. *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa, 1984.
7. Sobiecka A. Regionalizm i mała ojczyzna. Propozycja Zbigniewa Zielonki. *Prace dedykowane Profesorowi Świetlanemu Musijenkowi. Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego*. Białystok 2013.
8. Theiss W. Mała ojczyzna. *Kultura, edukacja, rozwój lokalny*. Warszawa, 2001.

У цій публікації автор описує роль «малої батьківщини» у процесі навчання польської мови як іноземної. У ньому представлені активні форми навчання у т. зв процес «окрилювання» учнів, тобто навчання, засноване на творчій настанові учнів. Автор представляє ігри та конкурси, пов'язані з місцем народження чи проживання учнів, спрямовані не лише на вивчення польської мови, а й історії, архітектурних пам'яток, видатних представників польського народу.

Ключові слова: навчання польської мови як іноземної, активна освіта, «мала батьківщина», спільна історико-культурна спадщина.

Отримано: 16.02.2022

УДК 811.112.2*38:821.112.2Пфэффель

І. М. Яремчук, кандидат філологічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО СТИЛЮ Г. К. ПФЕФФЕЛЯ

Стаття присвячена розгляду особливостей мовного стилю Г.К. Пфэффеля. Особлива увага звертається на лексико-стилістичні особливості німецькомовної притчі та байки. Встановлено, що дидактичність текстів автора представлена імпліцитно вираженою мораллю. Визначено, що творчість Г.К. Пфэффеля це зразок німецької епічної соціально-критичної байки.

Ключові слова: байка, мова, прагматична функція, притча, стиль.

Кожен тип тексту має певні часові рамки, яким притаманні структурно-композиційні та стилістичні особливості текстів певного періоду. Німецькомовна притча та байка є унікальними різновидами текстів малих жанрових форм і одночасно стикаються з великою кількістю споріднених жанрів.

Дослідження дидактичних жанрових форм, які остаточно сформувалися і набрали найбільшого розквіту в німецькій літературі епохи Просвітництва, дозволяє

виокремити особливий різновид притчі – віршовану повчальну розповідь-притчу. Дидактична (повчальна, моральна) розповідь у віршах посідає значне місце, насамперед, у творчості поетів-байкарів XVIII ст.

Готліб Конрад Пфэффель є одним із найбільш відомих представників епохи Просвітництва поряд із Г.Е. Лессінгом, Ф. Шиллером, М.Г. Ліхтнером, К.Ф. Геллертом. Відносно загальної оцінки творчості Г.К. Пфэффеля, то тут зустрічаються суперечливі думки. Одні

дослідники відмічають натхненність його байок, багатий ідейний зміст, соціально-критичну загостренність, жваву манеру розповіді, виразну мову, оригінальну вигадку, поетичну майстерність, ставлять Пфєффеля в один ряд із Геллертом та Лессінгом. Інші ж розподіляють байки Пфєффеля на дуже слабкі в поетичному й естетичному відношенні і на байки з оригінальним висловом і багатою художньою фантазією [1].

Відомою дослідницею німецької байки, Піхтовніковою Л.С., було визначено, що стиль байок Г.К. Пфєффеля характеризують всі ті стильові риси, які є загальними для байок всіх поетів-байкарів 18-го ст. Це одночасно і епічні, і поетичні, і ліричні тексти. Це майже виключно антитезисні байки з полярними персонажами. В опозиційних парах виступають риси строфічності / астрофічності, монологічності / діалогічності, динамічності / статичності. Дидактичність байок, в основному, представлена імпліцитно вираженою мораллю [1].

Г.К. Пфєффель відомий завдяки віршованим повчальним розповідям, тобто віршованим притчам: «Der tolle Hund», «Das grosse Herz», «Das Goldstück». Прикладом віршованої стислої притчі є притча Г.К. Пфєффеля «Das Große Herz»:

*Vor einem Kirchtur sprach ein armer Pilgersmann
mit einem silbergrauen Scheitel
den Harpax um ein Zehrgeld an.*

«Mein Herz», versetzt der Filz, «ist größer als mein Beutel»,

und gab ihm einen Deut. – «Mag sein», erwidert er;

«nur ist der Beutel voll, und euer Herz ist leer». [2, с.256].

Стислість притчі полягає насамперед у її обсязі, який складає 6 рядків. У притчі чітко змальовані події, які відбуваються біля церковних воріт, тобто локалізовані у просторі. Простота сюжету, стислий виклад подій проявляються в короткій експозиції (3 рядки), а також в стислому діалозі персонажів (3 рядки). У притчі відсутня виокремлена мораль, коментарі автора. Контрастність притчі реалізується у взаємодії персонажів в опозитивному діалозі. В репліках діалогу чітко виражені протилежні точки зору персонажів. Характеристики персонажів є мінімальними; вони містяться у діалозі персонажів. У експозиції має місце «стисле повідомлення». Лексика притчі також сприяє стислості сюжету. У притчі переважає здебільшого загальноживана лексика, яка надає мові оповідача надзвичайної простоти, народно-побутового характеру. Мовний стиль притчі визначаємо як переважно автологічний, що сприяє глибокому сприйняттю підтексту, пізнанню етичних цінностей, а також концентрації думок і емоцій читача.

Стиль притч Г.К. Пфєффеля характеризується реалізацією соціально-критичної функції. Ця функція полягає у критиці негативних рис особистості, суспільства, соціального середовища в непрямій формі; критика замаскована під реалістичним прикладом-ілюстрацією

подібних ситуацій із життя людей, інколи тварин. Прикладом прояву цієї функції є притча Г.К. Пфєффеля «Das Goldstück»:

*In einer Straße fand ein Knabe / ein altes Goldstück.
«Schaut doch her, / ihr Herrn, was ich gefunden habe!» / Rief er entzückt. Von ungefähr / sah es aus seiner Trödelbude / ein Rabbi, namens Ephraim: / «Bei meiner Schomme», sagt der Jude / und lächelt Hohn und stillen Grimm, / «das Ding ist falsch!» / Dem armen Knaben / ward nun auf einmal bang ums Herz. / Ein wenig Zusatz mocht es haben, / doch war es Gold. Der bittere Scherz, / die schlaue Logik des Sophisten / schwieg nicht, bis er voll Ärger / das Stück in einen Brunnen schmiß. / Ihr unberufenen Exorzisten / des Glaubens! Dieser harte Mann / ist euer Bild: ihr raubt dem Christen / ein Gut, das euch nicht nutzen kann. / Gelehrte Herrn Fragmentensreiber, / o werdet lieber Straßenräuber [2, с.258].*

У притчі автор критикує дії євреїв, які лукавлять над простими, бідними людьми. Автор закликає писарів засуджувати жорстоких людей, що грабують у християн добро. Для прагматичного ефекту притчі автор використовує конкретизуючі епітети: «stillen Grimm», «bitter Scherz», «die schlaue Logik» та емоційно-забарвлене звертання: «Ihr unberufenen Exorzisten / des Glaubens! Dieser harte Mann / ist euer Bild: ihr raubt dem Christen / ein Gut, das euch nicht nutzen kann. / Gelehrte Herrn Fragmentensreiber, / o werdet lieber Straßenräuber».

Наведені приклади притч Г.К. Пфєффеля чітко демонструють реалізацію стильових рис: стислість, діалогічність, динамічність. Дидактичність притч реалізується в імпліцитно вираженій моралі.

Таким чином, творчість Г.К. Пфєффеля характеризують стильові риси, які були типовими для епічної ліричної поетичної байки 18-го ст. *Перспективами подальших розвідок* у даному напрямку є вивчення лінгводидактичних особливостей текстів малих форм: казки, шванку, епіграми.

Список використаних джерел:

1. Піхтовнікова Л. С. Композиційно-стилістична характеристика байкової творчості Г.К. Пфєффеля та її місце в еволюції стилю віршованої байки. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20190215-harakteristika-bajkovoyi-vorchosti-g-k-pfeffelya> (дата звернення: 22.01.2022).
2. Wem ich zu gefallen suche. Fabeln und Lieder der Aufklärung. Berlin: Buchverlag Der Morgen, 1971. 317 s.

The article is devoted to the peculiarities of G.K. Pfeffel's language style. Particular attention is paid to the lexical and stylistic features of German-language parables and fables. It is established that the didactic nature of the author's texts is represented by implicit morality. K. Pfeffel is an example of German epic socio-critical fable.

Key words: fable, language, pragmatic function, parable, style.

Отримано: 19.02.2022

УДК 331.108

І. А. Андрейцева, кандидат економічних наук, доцент

ДЖЕРЕЛА ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ У ПЕРСОНАЛІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Автором досліджено різновиди джерел задоволення потреб у персоналі. Здійснено критичний аналіз джерел, виявлено їхні переваги, недоліки, можливості застосування.

Ключові слова: підбір персоналу, джерела підбору персоналу, внутрішні джерела, зовнішні джерела, рекрутингові агенції, інтернет-сайти, оголошення в засобах масової інформації, Державна служба зайнятості, кадрові агенції.

Постановка проблеми. Управління трудовими ресурсами розпочинається з процесу залучення на підприємство необхідної кількості працівників із певними якісними характеристиками. Досягнути високих показників продуктивності праці і конкурентоспроможності підприємства можна завдяки правильному механізму залучення персоналу. Важливість процесів підбору персоналу важко переоцінити, оскільки від них багато в чому залежить подальша діяльність підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення питань ефективного підбору персоналу зробили відомі науковці: Л. Балабанова, А. Беліченко, Н. Гавкалова, Р. Драфт, В. Воронкова, С. Іванова, Н. Маркова, Г. Назарова та ін.

Метою статті є аналіз джерел підбору персоналу і методів, які при цьому використовуються, з врахуванням їх ефективності.

Вклад основного матеріалу. Існує два різновиди джерел підбору персоналу: зовнішні і внутрішні.

Внутрішні джерела передбачають підбір персоналу із співробітників підприємства, інші – за рахунок зовнішніх ресурсів. Відомо, що внутрішні джерела мають обмежені фінансові ресурси, і не дозволяють в повній мірі вирішувати кадрові проблеми.

Для цього використовуються різні внутрішні джерела, кожне з яких має свої переваги й недоліки для підприємства та працівників (табл. 1).

Широко вживаними засобами внутрішнього підбору персоналу є оголошення про вакансії: на сайті підприємства, дощі оголошень, інформаційних листках, а також звернення до лінійних керівників підрозділів про висування кандидатів, аналіз особових справ з метою пошуку співробітників з визначеними якістьми.

Таблиця 1

Внутрішні джерела підбору персоналу [1]

Внутрішні джерела залучення персоналу	
Переваги	Недоліки
- незначні фінансові і часові витрати на залучення кадрів;	- вибір кандидатів обмежений;
- скорочення плинності кадрів;	- появи почуття суперництва;
- планування процесу підбору персоналу;	- погіршення мікроклімату в колективі;
- достовірна інформація про потенціал здобувача;	- відсутність креативу, нових ідей;
- зростання рівня лояльності і мотивації кадрів;	- розвиток сімейності і колективізму;
- зменшення адаптаційного періоду через знайомство з підприємством.	- не задовольняється кількісна потреба в кадрах, а лише якісна, що вимагає додаткових витрат на розвиток співробітників.

Внутрішні джерела підбору персоналу віддзеркалюють «прозорість» кадрової політики підприємства, можливість кар'єрного зростання, розвитку персоналу. Внаслідок цього зростає лояльність до підприємства, мотивація і ступінь задоволення працею кадрів. За умови співпадання ротації персоналу з бажанням самого співробітника, зростає його продуктивність праці.

Внутрішні джерела має сенс використовувати за умови відсутності у керівництва бажання впровадити інновації, нову стратегію розвитку підприємства. Скориставшись можливістю професійного просування працівників, зростає можливість якісного перерозподілу наявного трудового потенціалу підприємства. До таких джерел часто вдаються суб'єкти господарювання задля збереження комерційної таємниці, розроблених ноу-хау.

Підприємство, яке використовує власні сили не може скористатися всіма оптимальними джерелами та засобами зовнішнього підбору, а тому доводиться користуватися допомогою центрів зайнятості та приватних агенцій.

До зовнішнього джерела частіше вдаються у випадку значного збільшення чисельності персоналу або у підборі працівників на лінійні посади, або для отримання нових креативних співробітників. На практиці спостерігається комбінування цих видів джерел, яке компенсує недоліки, притаманні для кожного з них.

Найбільш поширеними є зовнішні джерела найму працівників. Умовно їх поділяють на 2 групи: бюджетні та дорогі. Недорогі джерела: послуги державної служби зайнятості, контакти з університетами і коледжами.

Дорогі джерела – це професійні кадрові агентства (рекрутингові агенції), публікації в засобах масової інформації.

Існують і майже безкоштовні джерела персоналу – інтернет-сайти, що публікують вакансії і резюме претендентів (work.ua, rabota.ua, ua.Jooble.org).

В кожному великому місті працює зазвичай кілька таких локальних сайтів, а також в невеликих містах – власні міські сайти, де можна розмістити оголошення про вакансії. Окрім вказаного, суб'єкти можуть отримати резюме від шукачів, не звертаючись до посередників.

Практика засвідчує, що навіть в умовах кризи і безробіття знайти вузькокваліфікованого спеціаліста не просто. Для посад, які не потребують спеціальних знань, зазвичай користуються найбільш дешевими методами залучення персоналу.

Розглянемо детальніше зовнішні джерела пошуку персоналу:

1. За рекомендацією. Залучають кандидатів за рекомендаціями родичів, друзів, знайомих працівників підприємства. Цей метод досить ефективний і доціль-

ний для невеликих підприємств. В організаціях з чисельністю 50–60 осіб, 40% нових працівників залучаються через знайомства. Такий підхід має суттєвий недолік – є ризик залучення некваліфікованого фахівця.

2. *Безпосередня робота з потенційними співробітниками.* Робота з «незалежними» кандидатами, які самостійно шукають роботу без звернення до спеціалізованих агенцій. Такі претенденти самостійно телефонують на підприємство, відправляють резюме і цікавляться вакансіями. Як правило, це стосується підприємств, які терміново не заповнюють вакансії, але формують базу кандидатів.

3. *Оголошення в ЗМІ.* Це найбільш поширений спосіб залучення претендентів. Оголошення публікують в газетах, на інтернет-порталах, на телебаченні, після чого кандидати самі телефонують. Існують спеціалізовані видання і сайти, орієнтовані на широке коло професій або окремі галузі. Використання онлайн-ресурсів та видань – найбільш ефективний і популярний інструмент залучення кандидатів, проте ефективність оголошення залежить від професійності формулювання вимог до претендентів та їхніх посадових обов'язків. Інтернет має незаперечні переваги щодо вакансій: швидкість і обсяг аудиторії; можливість ведення діалогу з претендентами, що знаходяться в різних місцевостях; проте не всі люди є активними користувачами Інтернету; обмежені можливості оцінювання шукачів з використанням лише електронної комунікації.

Перевагою оголошення в ЗМІ є значна аудиторія населення за відносно низьких затратах. Проте це може бути недоліком, адже може призвести до значного напливу претендентів, більшість з яких не матимуть необхідні якості. Його доцільно використовувати для залучення претендентів масових професій (будівельників). Для залучення спеціалістів оголошення необхідно розміщувати у спеціальних виданнях (фінансових або бухгалтерських, в залежності від потреби). Така спрямованість пошуку обмежує кількість кандидатів, забезпечує вищий рівень їхнього професіоналізму і значно полегшує подальший відбір.

4. *Співпраця із закладами освіти.* Великі підприємства, що дбають про майбутнє, орієнтуються на залучення випускників навчальних закладів, які орієнтовані на творчість, креативність. З цією метою роботодавці проводять заходи в профільних вузах або беруть участь в ярмарках вакансій. Оскільки професійні навички без досвіду роботи оцінити складно, оцінюють особистісні характеристики, навички планування та аналізу. Сфера використання даного джерела незначна, оскільки навряд у вищі шукатимуть керівника середнього та вищого рівнів управління.

Презентації дозволяють залучити випадкових перехожих, осіб, які живуть неподалік і тих, хто шукає додаткові заробітки. Ярмарки вакансій сприяють залученню працівників, які мають бажання змінити роботу. Свята і фестивалі можуть привабити кваліфікованих працівників, яких зацікавило дане підприємство. Проте ці засоби використовують у випадку не термінового закриття вакансій працівників масових професій з середнім і низьким рівнем кваліфікації.

5. *Державна служба зайнятості.* Соціально орієнтована держава завжди зацікавлена в підвищенні рівня зайнятості громадян. З цією метою створена державна служба зайнятості, має власні бази даних, співпрацює з роботодавцями, безробітними. Метод має значний недолік – не всі шукачі звертаються в державну службу зайнятості. Використання можливостей державних центрів зайнятості дозволяє залучити претендентів при незначних витратах. Проте коло шукачів не велике, оскільки послугами центрів зайнятості переважно користу-

ються безробітні, які не завжди є висококваліфікованими спеціалістами та робітниками.

6. *Консалтингові агентства* не здійснюють безпосередньо пошук працівників, а надають необхідну інформацію про ситуацію ринку праці, наявність персоналу певної категорії, рівень їхньої оплати та ін.

7. *Кадрові агенції.* За останні роки рекрутинг став активно розвиватись. Рекрутингові агенції мають власні бази даних, які постійно оновлюються, самостійно ведуть пошук кандидатів у відповідності до вимог замовників. За свою роботу фірми беруть суттєву винагороду – іноді до 40% річної заробітної плати працевлаштованого співробітника. Вони мають певну спеціалізацію: масовий підбір персоналу, ексклюзивний пошук працівників на керівні посади.

В окремих ситуаціях можна дійсно скористатися рекомендаціями колег по роботі, які шукають посаду для свого друга або родича. В інших випадках проводиться тривалий пошук фахівця з вузькою кваліфікацією через рекрутингові агенції.

Правильний вибір зовнішніх джерел сприяє успішному підбору компетентних співробітників з врахуванням специфіки підприємства, його корпоративної культури (табл. 2, 3).

Таблиця 2

Зовнішні джерела підбору персоналу [1]

Зовнішні джерела залучення персоналу	
Переваги	Недоліки
- великий вибір можливих кандидатів; - можливість появи нових ідей; - дозволяє покрити всі потреби в кадрах; - менше загроз виникнення конфліктів в колективі.	- значні витрати; - високий ризик помилкового вибору; - тривала адаптація; - відсутність повної і достовірної інформації про можливість даного кандидата.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика джерел підбору персоналу

Джерела підбору персоналу	Усереднені витрати часу
Засоби масової інформації	Оголошення в газеті публікується через 5-7 днів. Для електронних ЗМІ строк скорочується до дня подачі оголошення. На обробку резюме від кандидатів і попередні інтерв'ю з претендентами йде 5-7 днів
Друзі, знайомі	Для повноцінного опитування кола спілкування достатньо 3-5 днів
Серед випускників закладів освіти	Взаємодія з працівниками відповідних служб ЗО (5-7 днів). Збір резюме з подальшою обробкою – ще тиждень
Працівники підприємства	Для аналізу можливих кандидатів серед працівників підприємства достатньо 1-2 днів
Державна служба зайнятості	Доведення інформації до відповідальних співробітників Центрів зайнятості – 7 днів. Обробка резюме шукачів – 5-7 днів
Агенції з працевлаштування	Встановлення взаємозв'язку зі співробітниками агенцій – 3 дні. Обробка даних – 7 днів
Рекрутингові агенції	Надання інформації працівникам компанії – 1 день. Пошук і відбір кандидатів на посаду силами рекрутингового агентства – 5-10 днів

Використання джерел підбору персоналу залежить від фінансових ресурсів підприємства і терміновості заповнення вакансії. Внутрішні джерела передбачають підбір персоналу зі співробітників підприємства, мають обмежені фінансові ресурси, не дозволяють в повній мірі вирішити кадрові проблеми. Більш поширеними є зовнішні джерела найму працівників. Їх поділяють на

2 групи: бюджетні та дорогі. Недорогі джерела: послуги державної служби зайнятості, контакти з університетами і коледжами. Дорогі джерела – це професійні кадрові агентства (рекрутингові агенції), публікації в засобах масової інформації. Існують і майже безкоштовні джерела персоналу – інтернет-сайти, що публікують вакансії і резюме претендентів (work.ua, rabota.ua, ua.Jooble.org).

Список використаних джерел:

1. Самолук Н. М. Аналіз джерел набору персоналу підприємств. URL: http://masters.donntu.org/2012/iem/konovalenko/library/pdf_1.pdf (дата звернення: 28.11.2021).
2. Іванова С. Мистецтво підбору персоналу: як оцінити людину за годину. Київ, 2004. 160 с.

3. Глуходід Г. Ю. Вдосконалення методики добору персоналу з урахуванням психологічних особливостей претендента на посаду. *Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту*. 2016. № 1(67). С. 15–18.
4. Вдовенко В. В. Формування системи підбору та найму персоналу на промисловому підприємстві. *Управління розвитком*. 2013. № 23(163). С. 94–96.

The author investigates the types of sources of meeting staff needs. The critical analysis of sources is carried out, their advantages, disadvantages, possibilities of application are revealed.

Key words: recruitment, recruitment sources, internal sources, external sources, recruitment agencies, Internet sites, advertisements in the media, the State Employment Service, recruitment agencies.

Отримано: 19.02.2022

УДК 330.34

Т. Л. Боднарчук, кандидат економічних наук, доцент

ДИЗАЙНЕРСЬКЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ

У статті розкрито зміст дизайнерського мислення як інноваційного підходу до ведення бізнесу в сучасних ринкових умовах. Охарактеризовано етапи практичної реалізації дизайн-мислення при впровадженні нових бізнес-проектів.

Ключові слова: бізнес, бізнес-проект, дизайнерське мислення, інновації.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки ведення бізнесу пов'язане зі значними ризиками. За різними статистичними даними від 50% до 70% компаній стають провальними у перші п'ять років свого існування. Це насамперед нові компанії, проте від таких ризиків не застраховані й світові бізнес-лідери. Відомі приклади невдалих бізнес-проектів таких корпорацій, як Apple, Microsoft, Coca-Cola, Facebook тощо. Узагальнюючим чинником провалу на ринку може стати невірний підхід до ведення бізнесу. Жорсткі умови конкурентної боротьби вимагають імплементації інноваційних підходів до розробки та впровадження нових бізнес-проектів, серед яких варто виокремити дизайнерське мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика практичного використання дизайнерського мислення у сфері бізнесу здебільшого висвітлена у працях іноземних науковців та вчених-економістів, зокрема, С. Бланка, Р. Бендера, Т. Деккера, Ч. Мюллера-Роттерберга, Е. Вулери, Е. Лаптона та інших.

Мета статті – дати характеристику дизайнерського мислення як сучасного підходу до ведення бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Деталізація причин бізнес-провалів показує, що серед них домінують такі, як відсутність орієнтованості на клієнта, неякісний бізнес-проект, невчасний випуск продукту, відсутність системності в бізнесі тощо. Більшість проблем бізнесу криється саме у невдалій комунікації зі споживачами. Кожна компанія, яка виходить на ринок або уже функціонує на ринку, має найперше бути клієнтоорієнтованою та пропонувати продукт, що максимально відповідає запитам споживачів. Один із сучасних та інноваційних підходів до ведення бізнесу – це дизайнерське мислення, в основі якого лежить розуміння людських потреб, креативна генерація бізнес-ідей та створення робочого прототипу продукту [1]. Це підхід, який дозволяє проникнути у свідомість споживача з метою його кращого розуміння, створити тестову версію бізнес-продукту та перевірити її на відповідність потребам потенційної цільової аудиторії. Дизайнерське мислення виходить з того, що будь-який бізнес-проект починається з проблеми, яка являє собою «біль» (потребу) потенційного споживача. Рішенням цієї проблеми є конкретна ідея, яка втілюється у відповідний

бізнес-продукт. Для підходу дизайнерського мислення характерна людиноцентричність та клієнтоорієнтованість, простота використання, повторюваність, креативність, гіпотетичність тощо [1].

Методологія дизайнерського мислення є поетапною, допомагає визначити проблему («біль») клієнта та запропонувати численні, максимально відповідні та креативні рішення. Відповідно, процес дизайнерського мислення включає такі стадії (етапи):

- емпатію;
- пошук проблеми (фокусування);
- пошук ідеї (ідеювання);
- прототипування;
- тестування.

У сукупності ці етапи являють собою цикл розробки та впровадження бізнес-продукту, відповідного потребам споживачів. Зокрема, емпатія (співчуття та переживання) в прямому сенсі означає «телепортацію» себе в тіло свого потенційного клієнта. На даному етапі відбувається процес розуміння споживача та пошуку його «болі». Емпатія потрібна для того, щоб зібрати інформацію про потенційну цільову аудиторію та сформулювати свої зусилля на розкриття людських потреб, проблем і запитів. Далі йде пошук основної проблеми – процес формування конкретного, значимого та реального завдання для бізнес-команди [2]. Аналіз результатів емпатійного дослідження дозволяє звузати цільову аудиторію та сконцентрувати увагу на основних «болях» споживача.

Коли команда бізнес-дизайнерів має чітке розуміння щодо наявної проблеми потенційного споживача, вона переходить до наступного етапу – пошуку ідеї (ідеювання). Це процес генерації та вибору ідей як шляхів подолання означеної «болі» потенційного клієнта, що необхідний для переходу до формування конкретних бізнес-рішень. Процес ідеювання являє собою «тріумфальний політ» людської фантазії та потребує максимального прояву креативності [3]. У той же час, сформована бізнес-ідея вимагає обов'язкової візуалізації, що здійснюється на етапі прототипування – створення примітивної моделі продукту для тестування знайдених рішень. На даному етапі ідеї починають втілюватися у життя, а задуми стають матеріальними. Прототипом

бізнес-ідеї може бути відео, малюнок, скетч, примітивна версія тощо, але це необхідно для глибокого дослідження і тестування ідеї – перевірки її на цінність для споживача. В результаті тестування прототипу як останнього етапу дизайнерського мислення відбувається безпосередня комунікація зі споживачем, отримується зворотній зв'язок та інформація, необхідна для покращення й вдосконалення бізнес-продукту.

Основними принципами дизайнерського мислення є вміння поставити себе на місце іншої людини (не варто витрачати час на створення того, що не пригодиться людям, потрібно здійснювати аналіз потреб та бажань споживачів, щоб зробити практичний і дійсно цінний продукт); широта мислення та безмежна креативність; експериментальність та постійна пряма і непряма комунікація зі своїми потенційними споживачами.

На сьогодні дизайнерське мислення як підхід до розробки та впровадження нових бізнес-продуктів активно використовується провідними бізнес-лідерами, серед яких Airbnb, IKEA, Apple, Uber, Google, Facebook, Netflix, Nike, Colgate і т. д. Це підхід, корисність впровадження якого є безумовною у сфері соціального підприємництва, стартапінгу, державних та громадських проєктів, life design тощо.

Висновки. Таким чином, дизайнерське мислення являє собою підхід до розробки бізнес-проєктів, макси-

мально відповідних потребам і запитам споживачів. Методологія підходу передбачає декілька етапів – від емпатії до тестування продукту, проходження яких дозволяє підвищити споживчу цінність продуктів та конкурентні позиції самої компанії.

Список використаних джерел:

1. Bender R. Design Thinking as an Effective Method for Driving Innovative Solutions to Wicked Problems. Fielding Graduate University. 2020. URL: <https://search.proquest.com/docview/2394838219?pq-origsite=primo>
2. Mueller-Roterberg Ch. Handbook of Design Thinking. Tips & Tools for how to Design Thinking. Kindle Edition, 2018. 226 p.
3. Woolery E. Design Thinking Handbook. URL: <https://www.designbetter.co/design-thinking>

The article reveals the content of design thinking as an innovative approach to business in modern market terms. The stages of practical implementation of design thinking in the implementation of new business projects are described.

Key words: business, business project, design thinking, innovations.

Отримано: 22.02.2022

УДК 379.85:504.062

І. І. Ковтунік, кандидат географічних наук, старший викладач

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ, МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

Туризм став ознакою сучасного стилю життя, важливим елементом розвитку світової економіки, а також впливовим чинником міжнародних інтеграційних процесів. Туристична індустрія в наш час перетворилася в провідну галузь, рентабельність якої майже не поступається провідному автомобілебудуванню, видобутку енергоносіїв і високотехнологічному сектору. В багатьох державах світу туристична індустрія є потужним, а часто і єдиним платником податків, забезпечує надходження іноземної валюти в національну економіку, позитивно впливає на інвестиційний клімат і зовнішньоекономічний імідж держави. Опрацювавши літературні джерела в статті визначено головні форми міжнародної співпраці в галузі туризму. Досліджено основні форми багатосторонньої співпраці: міжнародні наради, форуми з питань туризму, співпрацю через різноманітні міжнародні туристичні організації, які стали визначальними для розвитку міжнародного туризму.

Ключові слова: туризм, міжнародний туризм, міжнародна співпраця, міжнародна конференція з питань туризму, Угода між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз.

Постановка проблеми. Як свідчить практика міжнародних відносин, міжнародний туризм на всіх етапах свого розвитку був фактором, який сприяв налагодженню взаєморозуміння між державами та народами, важливим засобом зміцнення миру та дружби, активним стимулятором розвитку зовнішньоекономічних, торговельних і культурних відносин. Таким чином, туризм завжди був сприятливим підґрунтям для міжнародної співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження міжнародного туризму, його місця в світовій економіці, міжнародної співпраці займалися науковці А.Ю. Александрова, Т.В. Божидарнік, М.П. Мальська, Є.А. Окладнікова [1–4], В.С. Сенін та інші науковці [5].

Мета та завдання. Метою статті є вивчити міжнародний туризм, його місце в світовій економіці, міжнародну співпрацю. Досягнення поставленої мети здійснюється через постановку і вирішення наступних завдань:

1. Дослідити місце туризму в світовій економіці.
2. Вивчити співпрацю в галузі міжнародного туризму, форми співпраці, односторонню співпрацю.
3. Дослідити багатосторонню співпрацю в галузі міжнародного туризму.

Виклад основного матеріалу. Туризм став ознакою сучасного стилю життя, важливим елементом розвитку світової економіки, а також впливовим чинником міжнародних інтеграційних процесів. Туристична індустрія в наш час перетворилася в провідну галузь, рентабельність якої майже не поступається провідному автомобілебудуванню, видобутку енергоносіїв і високотехнологічному сектору. В багатьох державах світу туристична індустрія є потужним, а часто і єдиним платником податків, забезпечує надходження іноземної валюти в національну економіку, позитивно впливає на інвестиційний клімат і зовнішньоекономічний імідж держави. Значення туризму як джерела валютних надходжень, розширення міжнародних контактів, постійно зростає. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), внесок туризму в світову економіку становить 10,9% від світового ВВП. До обслуговування такої кількості туристів по всьому світу залучається величезна кількість багатьох фахівців суміжних із туризмом галузей, які і складають базу індустрії та інфраструктури туризму. На сьогодні, в індустрії туризму зайнято 130 млн. чоловік (кожний 15-й).

Існує прямий зв'язок між тенденціями розвитку індустрії туризму і загальними економічними, соціальними і технічними досягненнями. Зростаючий рівень жит-

тя в розвинених індустріальних країнах світу веде до зростання тривалості відпусток і досить високого рівня пенсійного забезпечення, що також має значний вплив на розвиток туризму. В практиці туристичної діяльності розрізняють країни-постачальники туристів (країни-генератори) і країни, які приймають туристів (країни-реципієнти). До перших можуть бути віднесені: США, Німеччина, Велика Британія, Японія, Китай та ін. До других – Франція, США, Іспанія, Італія, Німеччина, Велика Британія та ін. Як бачимо деякі країни світу є як країнами-генераторами, так і країнами-реципієнтами в туризмі. Туристи з найбільш розвинутих країн світу – США, Німеччина, Японія, Велика Британія більше залишають коштів у закордонних подорожах, ніж туристи з інших країн. Експерти UNWTO вказують на те, що існує чіткий взаємозв'язок між тенденціями розвитку туризму і загальним станом економіки в тій чи іншій країні [1, с.375].

Різниця між доходом країни від експорту (видимого і невидимого) і вартістю імпорту (видимого і невидимого) називається платіжним балансом. Платіжний баланс може бути позитивним або негативним. Усі країни світу прагнуть до збільшення доходів від туризму і докладають серйозні зусилля для залучення в країну іноземних туристів. Десять країн з позитивним сальдо туристичного балансу: Іспанія, Італія, США, Франція, Туреччина, Мексика, Греція, Португалія, Австрія, Угорщина. Десять країн з від'ємним сальдо туристичного балансу: Німеччина, Японія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Норвегія, Данія, Фінляндія. Україна з її величезним рекреаційно-туристичним потенціалом має всі шанси ввійти до лідерів серед країн світу з високим рівнем розвитку туризму.

Практикою масового міжнародного туризму вироблені та широко застосовуються різноманітні та досить ефективні форми міжнародної співпраці.

Міжнародна співпраця в галузі туризму розвивається в двох формах: співпраця на двосторонній основі та співпраця на багатосторонній основі.

Двостороння співпраця. Погоджені двома країнами умови довготривалої співпраці у розвитку туризму скріплюються особливими договорами, які переважно називаються міждержавними угодами про співпрацю в галузі туризму. Така форма міжнародної співпраці є найдоступнішою та найефективнішою, оскільки для її реалізації не потрібно створювати жодних окремих організаційних структур. З початку незалежності Україна уклала угоди про співпрацю в галузі туризму більш ніж з 50 країнами світу. В таких угодах договірні сторони визнаючи, що взаємодія в галузі туризму має важливе значення для економіки та культури обох країн та є засобом сприяння їхнього розвитку, а також взаєморозумінню і зміцненню відносин, підтверджують своє прагнення співпрацювати на засадах рівноправності та взаємної вигоди.

Контроль за виконанням таких угод, як правило, покладається на національні туристичні адміністрації, делегації яких регулярно зустрічаються для підбиття підсумків та планування роботи на майбутнє [2, с.124].

Багатостороння співпраця. Багатостороння співпраця передбачає координацію дій із розвитку міжнародного туризму між декількома країнами. *Формами багатосторонньої співпраці* є: міжнародні наради, форуми з питань туризму, а також співпраця через різноманітні міжнародні туристичні організації. Перш за все Україна в галузі туризму співпрацює з ООН, а саме з тими органами ООН, які займаються питаннями міжнародного туризму – це Генеральна асамблея ООН, Економічна і соціальна рада Організації, Секретаріат ООН. Деякі питання туризму належать до компетенції *спеціалізованих установ*, що входять у систему ООН, а саме:

– Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), яка розробляє і здійснює проекти зі збереження світової природної і культурно-історичної спадщини, проводить велику роботу з охорони та відновлення туристичних об'єктів, а також із підготовки кадрів, запроваджує технічні стандарти, сприяє обміну інформацією;

– Конференція ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), яка має спеціальний відділ з туризму, який займається розробкою політики в сфері потенційних можливостей туризму, створенням статистичних баз міжнародного туризму, оцінкою перспектив розвитку основних видів міжнародного туризму [2, с.138].

Велике значення для розвитку міжнародного співробітництва в галузі туризму мають міжнародні наради та форуми з питань туризму, на яких збираються представники туристичних адміністрацій багатьох країн. Найважливішими конференціями, нарадами та форумами для галузі туризму, які були організовані, в основному, ООН та ВТО (UNWTO) стали наступні: Конференція ООН з міжнародного туризму і подорожей, що відбулася в 1963 р. у Римі (відома як Римська конференція) [4, с.269]; Всесвітня конференція з туризму, що відбулася з ініціативи ВТО в 1980 р. у Манілі (Філіппіни). На Манільській конференції було чітко окреслено важливе значення міжнародного туризму, який може розвиватися лише за умов міжнародної безпеки, що, в свою чергу, стає суттєвим фактором забезпечення миру в усьому світі й моральною та інтелектуальною основою для міжнародної взаємодії та співпраці. На Манільській конференції було ухвалено рішення про щорічне відзначення *Всесвітнього дня туриста* (27 вересня, починаючи з 1980 р. – дати проведення Конференції).

Висновки. Значення і роль туризму в наш час для розвитку економіки держав, задоволення запитів особистості, взаємозбагачення соціальних зв'язків між країнами неможливо переоцінити. Туризм відіграв та продовжує відігравати ключову роль в економіці країн світу. Україна не є виключенням у даному процесі і при наявних туристичних ресурсах може зайняти високе місце серед туристичних країн світу. Міжнародна співпраця має виключне значення для розвитку галузі туризму. За допомогою міжнародної співпраці здійснюється захист і збереження природної та культурно-історичної спадщини, охорона навколишнього середовища; технічне співробітництво в галузі туризму, включаючи обмін туристичною інформацією та створення загальносвітової системи туристичної інформації; забезпечення свободи пересування туристів, тобто спрощення паспортних, візових, митних та інших туристичних формальностей.

Список використаних джерел:

1. Александрова А. Ю. Міжнародний туризм: навч. посіб. Київ: КноРус, 2010. 464 с.
2. Божидарнік Т. В. Міжнародний туризм: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 312 с.
3. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Київ: Знання, 2008. 661 с.
4. Окладникова Е. А. Международный туризм. География туристических ресурсов мира. Москва: Корона-Принт, 2011. 382 с.
5. Сенин В. С. Организация международного туризма: учеб. пособ. Москва: Финансы и статистика, 2005. 400 с.

Tourism has become a feature of modern lifestyle, an important element of the global economy and an influential factor in international integration processes. Tourist industry nowadays has become a leading industry, the profitability of which almost equal to the leading motor car industry, energy production and high-tech sector. In many countries

of the world tourism industry is powerful, and often the only taxpayer provides foreign exchange earnings in the national economy, positively affects on the investment climate and external image of the country. Having worked out literary sources in the article the main forms of international cooperation in the field of tourism were identified. The main forms of multilateral cooperation: international sessions, forums on tourism, cooperation through various

international tourist organizations, which are a determinative for international tourist development were studied.

Key words: tourism, international tourism, international cooperation, international conference on tourism, Agreement between Ukraine and EU on simplification of visas formalities.

Отримано 20.02.2022

УДК 582.794.1(477.43-22)

О. С. Корсун, аспірант

МОРФОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ *HERACLEUM SOSNOWSKYI* MANDEN. У ФЛОРИ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано морфологічні та біологічні особливості виду *Heracleum sosnowskyi*. Описано біологічні аспекти інвазійної активності рослин виду у флорі Кам'янеччини.

Ключові слова: борщівник; інвазії; морфологія; онтогенез; фуранокумарини; *H. sosnowskyi*; *H. Mantegazzianum*.

Постановка проблеми. Рід *Heracleum* – дворічні, монокарпічні, рідше, багаторічні рослини родини *Ariaceae*. Рід нараховує близько 70 видів рослин, поширених у північній помірній зоні Азії, Америки та Європи, переважно в горах, на півдні в Гімалаях, Африці та Індії [2]. За М.І. Котовим [5, с.607-610] для «Флори УРСР» наводиться чотири види борщівників: *H. sibiricum*, *H. curpaticum*, *H. palmatum* та *H. sphondylium*. За даними «Определитель...» в Україні росте сім видів: крім вище названих ще *H. stevenii*, *H. ligusticifolium* та *H. pubescens* [10, с.225]. Види є адвентивними рослинами з вираженою інвазією, занесені на територію України як кормові та декоративні рослини.

Матеріали і методи досліджень. Об'єктом дослідження були морфолого-біологічні особливості рослин виду *H. sosnowskyi* у флорі Кам'янеччини. Характеристику морфолого-біологічних ознак подано за результатами власних досліджень та аналізу літературних даних. На території досліджень закладено пробну площу 5 м² в межах популяції виду в околиці села Вихватнівці Кам'янець-Подільського району.

У статті використано класичний порівняльно-морфологічний та популяційний методи, метод закладання пробних площ.

Результати досліджень. Найпоширенішими видами на території України є *H. sosnowskyi* та *H. mantegazzianum* [8, с.506] з секції *Pubescentia* Manden. Спільними морфологічними ознаками є великі розміри рослин, зок-

рема представники виду *H. sosnowskyi* можуть досягати 3-5 м заввишки; масивна товщина стебла – до 10 см; висока насіннева продуктивність та схожість насіння, здатність відкладати період цвітіння в несприятливих умовах. Для обох видів характерний стрижневий тип кореневої системи. Між видами відсутня різка морфологічна диференціація, можливе міжвидове схрещення. Характерною видовою ознакою борщівника Мантегацці є дуже витягнуті та загострені сегменти перисто-складних або трійчастих листків (рис. 1). Корінь добре розвинутий, веретеноподібної форми та потовщенням в базальній частині, здатний проникати в ґрунт на глибину більше двох метрів. Слід зазначити, що рослини одного виду зростаючи в різних біотичних умовах можуть мати кореневу систему з різною глибиною проникнення [7, с.225].

H. sosnowskyi вперше виділений І.П. Манденовою у 1944 році [6]. Стебло одиночне, прямостояче, борознчасто-ребристе, опушене жорсткими волосками. Складається з 5-6 міжвузлів та закінчується центральним зонтиком. Суцвіття – складний зонтик. Зонтики мають великі розміри, багатопроменеві, центральні можуть досягати 80 см, тоді як бокові першого порядку – до 50 см. Квітки білого кольору, крайові зигоморфні, в суцвітті варіюють за формою і розміром. Крайові квітки в діаметрі досягають 20-25 мм, тоді як центральні – 6-8 мм. Першими зацвітають центральні зонтики. Мерикарпії мають три зближені тонкі первинні ребра. Насіння великого розміру, продовгувато-овальної форми, 10-15 мм завдовжки та 6-8 мм завширшки, по краях опушені волосками. Нижні листки великі, довгочерешкові до 2 м, перисто-складні або трійчасті. Черешок листка досягає 1 м в довжину, голий або вкритий рідкими жорсткими волосками. Верхні листки, трилопатеві та сидячі [5, с.227; 1, с.105-107].

Рослини розмножуються виключно насінням та не здатні до вегетативного розмноження. Для виду характерна ентомогамія, автогамія, перехресне запилення. Насіння може переноситися на велику відстань природними шляхами (зоохорія, анемохорія, гідрохорія або антропохорія) [3].

Проводячи обстеження околиць села Вихватнівці, Кам'янець-Подільського району, а саме територія нединочої ферми (16,2 га) у 2021 році було виявлено 5 великих популяцій та близько 18 поодиноких місцезростань *H. sosnowskyi*. Також поодинокі рослини зустрічаються на різних діля-

Рис. 1. Борщівники Сосновського та Мантегацці: А – загальний вигляд *H. sosnowskyi*; Б – листки *H. mantegazzianum*; В – насіння *H. sosnowskyi*

Рис. 2. Досліджувана популяція *H. sosnowskyi* на території непрацюючої ферми села Вихватнівці Кам'янець-Подільського району

нках села, зазвичай над дорогами. Що свідчить про активне розповсюдження популяції борщівника (рис. 2).

Висота найменшої рослини у досліджуваній популяції становила 42 см, найвищої – 164 см.

В онтогенезі борщівника Сосновського виділяють 6 вікових періодів: проростки, ювенільний, іматурний, віргінільний, генеративний та сенільний [11, с.12-29]. Насіння, яке з'явилося наприкінці літа входить в стан спокою та не проростає до настання комфортних умов. Обов'язковою умовою є вплив температури від 2 до 4°C на протязі одного або декількох місяців та вологість насіння – період стратифікації. Під час ювенільного періоду закладається зимуюча брунька та репродуктивний пагін, тим самим закінчується вегетація. Кожний рік вегетації у рослин відзначається формуванням річного кільця пагона з двома генераціями листків [9, с.9-12].

Насіння борщівника Сосновського має високу енергію проростання за умов низьких температур повітря та ґрунту. Висота перших сходів рослин становить близько 40 сантиметрів. В цей час формується до трьох листків. Відзначається повільний розвиток перших двох міжвузлів та інтенсивне його прискорення після формування третього міжвузля. Другий рік вегетації рослини характерний відновленням вегетації за певних температур ґрунту (+1-2°C). Під час періоду цвітіння рослина сповільнює ріст стебел, та повністю зупиняє його до початку масового дозрівання насіння. Цвітіння відбувається протягом 40-45 днів на центральних зонтиках та 7-10 днів на бокових [11, с.15-16].

Після плодоношення рослини відмирають. Якщо для плодоношення немає комфортних умов (недостатньо сонячного світла, поживних речовин, засуха чи регулярне скошування) можливе його відкладення. Так рослина може прожити до 12 років [9, с.10].

H. sosnowskyi як високо інвазійна рослина має ряд біолого-екологічних пристосувань для швидкого поширення насіння та експансії аборигенної флори: висока насіннева продуктивність, активний розвиток надземних органів, можливість відстрочення проростання насіння, слабка ураженість хворобами та шкідниками, здатність до самозапилення тощо [3, с.187].

Плоди та листки рослин містять ефірні олії, до складу яких входять фуранокумарини. Ці фотосенсибілізуючі речовини при контакті зі шкірою можуть ви-

кликати фотохімічний опік, різко підвищуючи чутливість шкіри до ультрафіолетового випромінювання.

Проведені у 1995 році дослідження кумаринів плодів Борщівників флори України показали, що більшість з них відносяться до простих кумаринів (остол, умбеліферол, скополамін), також виявленні фуранокумарини псораленового ряду (псорален, ксантотоксин, імператорин, фелоктерин та інші), та ангелінового ряду (ізобергаптен, сфондин, гераклессол). Вони проявляють заспокійливу, гіпотензивну, антиаритмічну та антибластогенну дію, деякі кумарини мають протигрибкову та контрацептивну дію [4, с.102; 12]. На підставі високого вмісту біоактивних речовин рослин роду *Heracleum L.* можна віднести до перспективних сировинних джерел для синтезу лікарських препаратів.

Отже, у результаті критичного опрацювання літературних джерел було узагальнено особливості морфології рослин виду *H. sosnowskyi*. Визначено особливості онтогенезу та механізми активної інвазії борщівника.

Список використаних джерел:

1. Виноградова Ю. К., Майоров С. Р., Хорун Л. В. Черная книга флоры Средней России. Москва: ГЕОС, 2010. 512 с.
2. Виноградова В. М. Борщевик – *Heracleum L.* Флора Восточной Европы. 2004. Т. 11. С. 400–406.
3. Вихор Б. І., Проць Б. Г. Борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi* Manden.) на Закарпатті: екологія, поширення та вплив на довкілля. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. Вип. 36. С. 185-196.
4. Комісаренко А. М., Комісаренко С. М., Социперова І. Ф. Кумарини плодів рослин роду Борщевик флори України. Вісник фармації. 1995. №3. С. 99–103.
5. Котов М. І. Борщевик – *Heracleum L.* Флора УРСР. 1955. Т. 7. С. 607–610
6. Манденова І. П. Борщевик – *Heracleum L.* Флора СССР. 1951. Т. 17. С. 223–259.
7. Манденова І. П. Новые таксоны рода *Heracleum*. Записки по систематике и географии растений. Тбилисский ботанический институт. 1944. Вып. 12. С. 15–19; 1970. Вып. 28. С. 21–24.
8. Михалюк І. М., Галаган О. К., Дух О. І. Екобіологічні загрози поширення видів роду *Heracleum* на території міста Кременця Тернопільської області. Ukrainian Journal of Ecology. 2017. 610 с.
9. Мошківська С. В. Біологічні особливості борщівника Сосновського і наукове обґрунтування ефективної системи його контролювання в правобережному лісостепу України: автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: спец. 06.01.13 «Герботанія». Київ, 2016. 21 с.
10. Прокудин Ю. Н. Определитель высших растений Украины. Киев: Наукова думка, 1987. 548 с.
11. Сацыперова І. Ф. Борщевики флоры СССР – новые кормовые растения. Ленинград: Наука, 1984.
12. The Genus *Heracleum*: A Comprehensive Review on Its Phytochemistry, Pharmacology, and Ethnobotanical Values as a Useful Herb. 2016. URL: <http://surf.li/bknwu>

The article analyses the morphological and biological features of *Heracleum sosnowskyi*. Biological aspects of invasive activity of the species plants in the flora of on the territory of Kamianets-Podilskyi area are revealed.

Key words: hogweed; invasive; morphology; ontogenesis; furanocoumarin; *H. sosnowskyi*; *H. mantegazzianum*.

Отримано: 21.02.2022

О. С. Лаєрук, кандидат економічних наук, доцент

ГОТОВНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

У статті здійснено узагальнення теоретичних положень і розроблено практичні рекомендації щодо визначення готовності персоналу до проведення організаційних змін.

Ключові слова: персонал, організаційні зміни, готовність, критерії, оцінка.

Постановка проблеми. Висока динамічність розвитку сучасної економіки висуває підвищені вимоги до підприємств щодо їх здатності ефективного та гнучкого реагування на швидкоплинні ринкові чинники, що можливе за умови приділення достатньої уваги управлінню організаційними змінами. Саме тому для реалізації ефективної стратегії розвитку підприємства з урахуванням безперервних змін важливою є підготовка персоналу для їх проведення. Відповідно управління організаційними змінами як напрям сучасного менеджменту виступає найважливішою умовою розвитку для суб'єктів господарювання, а використання ефективних інструментів управління організаційними змінами дає можливість не лише підвищити адаптивність підприємства до зовнішнього середовища, але і реалізовувати концепцію постійного вдосконалювання його внутрішнього середовища. У зв'язку з цим, нагальним питанням стає підвищення готовності персоналу до організаційних змін з метою подолання можливого опору з його боку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння готовності персоналу до змін розглядалося в роботах Т. І. Лепейко, Д. В. Найпака, О. Ю. Гусевої, П. А. Рудика, В. А. Сластєніної та інших вчених [1-5]. Однак недостатньо вивченим є питання визначення єдиного підходу до розробки сукупності критеріїв оцінки готовності персоналу до змін.

Метою проведеного дослідження є узагальнення теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо визначення готовності персоналу до проведення організаційних змін на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Готовність до проведення організаційних змін є складною категорією, оскільки відображає безпосереднє відношення персоналу до змін. Саме успішність здійснення організаційних змін залежить від сили опору змінам: чим він менший, тим ефективніше та швидше будуть здійснені організаційні зміни. Тому визначення готовності підприємства варто розглядати на трьох рівнях: індивідуальному, груповому та організаційному.

Метою менеджменту персоналу при проведенні організаційних змін є отримання необхідної від працівників поведінки, яка аналізується з різних сторін. Для отримання обґрунтованої оцінки готовності до змін доцільно орієнтуватися на сукупність критеріїв, які повинні всебічно відображати даний процес. Це дозволило виокремити такі напрями:

- навчання: яким чином процес навчання дозволяє розуміти особливості організаційних змін на індивідуальному рівні та управляти ними;
- поведінковий підхід (теорії мотивації): як спонукати людей до демонстрації необхідної поведінки за рахунок реалізації системи стимулювання;
- когнітивний підхід: дослідження привабливості організаційних змін і спроможності досягати бажаних для персоналу результатів;
- психологічний підхід: ті відчуття, які переживає індивід та поведінка, яку він демонструє як реакцію на зміни;
- підхід гуманістичної психології: як працівники можуть максимізувати вигоди від змін.

Узагальненням розглянутих наукових підходів до управління організаційними змінами на індивідуальному рівні є модель ADKAR, розроблена в 1998 році компанією Prosci Research. Сутність даної моделі визначається її назвою ADKAR: [6], яка є аббревіатурою таких елементів: A (awareness) – розуміння: для чого потрібні зміни, що буде результатом їх проведення; D (desire) – бажання: чи вмотивовані співробітники до здійснення змін; K (knowledge) – знання: чи знають працівники як здійснити необхідні зміни; A (ability) – здатність: чи забезпеченні ви та ваші співробітники необхідною інформацією та ресурсом для навчання; R (reinforcement) – підкріплення: чи існує система підтримки та стимулювання до здійснення змін.

Зважаючи на це, пропонуємо сукупність критеріїв оцінки готовності працівників до організаційних змін, зокрема:

- інформованість передбачає надання необхідного обсягу інформації про майбутні функції, роботи, завдання;
- навчання – формування і розвиток знань, вмінь, навичок, компетентностей, персональних характеристик шляхом підвищення кваліфікації, перепідготовки, тренінгів;
- бажання – внутрішнє бажання до змін, до реалізації нових завдань, отримання ширшого обсягу обов'язків та повноважень, виконання складнішої та цікавішої роботи, яке включає наявний індивідуальний потенціал;
- незадоволення своїм поточним становищем: посадою, винагородою, змістом роботи;
- знання – ясність процедури здійснення організаційних змін, що передбачає надання чітких рекомендацій керівництва, допоміжного матеріалу, проведення переговорів щодо форми, строків та алгоритму проведення передбачених організаційних змін;
- узгодженість персональних та організаційних цілей;
- розуміння цілей та перспектив впровадження організаційних змін;
- досвід: наявність персонального досвіду участі в проведенні організаційних змін;
- підкріплення: існування системи стимулювання, що передбачає винагороду за підтримку змін та покарання за опір;
- можливість самореалізації – отримання нових функцій та завдань, що глибше відображають внутрішні потреби індивіду.

Вважаємо, що найважливішими критеріями готовності працівників, які потребують підвищеної уваги, є бажання, досвід, знання та інформованість.

Зважаючи на це, пропонуємо процес оцінки готовності персоналу до організаційних змін як послідовність наступних етапів:

- дослідження факторів впливу на готовності персоналу до проведення організаційних змін на підприємстві;
- встановлення критеріїв, що впливають на готовність персоналу до змін шляхом декомпозиції визначення характерних факторів;
- визначення вагомості кожного фактору та критерію з використанням експертного оцінювання;

- розрахунок моделі готовності персоналу до організаційних змін, що дозволить виявити також сфери, які найбільше перешкоджають їх проведенню та відповідно потребують найбільшої уваги з боку керівництва;
- побудова профілю готовності персоналу до організаційних змін.

Таким чином, було визначено критерії оцінки готовності здійснення організаційних змін на індивідуальному рівні, запропоновано процес оцінки готовності персоналу до організаційних змін, який відображає рекомендовану послідовність реалізації інструментів управлінського впливу на персонал підприємства.

Список використаних джерел:

1. Адзізес І. К. Управління змінами. Київ: Book Chef, 2018. 640 с.
2. Буднік М. М., Курилова Н. М. Управління змінами. Київ: Кондор, 2017. 226 с.

3. Гусєва О. Ю. Управління стратегічними змінами: теорія і прикладні аспекти: монографія. Донецьк: Вид-во «Нолідж», 2014. 395 с.
4. Куликов П.М., Беляєва Н.Е. Методический подход и оценивание готовности предприятия к организационным изменениям. *Бизнес-Информ*. 2009. № 5. С. 130-136.
5. Лаврук О.С. Підходи до реалізації управління персоналом підприємства. *Сучасний рух науки: тези доповідей VIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 3-4 жовтня 2019 р. Дніпро, 2019. Т. 2. С. 354-358.*
6. Hiatt J. M. ADKAR: Model for Change in Business, Government and our Community: How to Implement Successful Change in our Personal Lives and Professional Careers. Colorado: Prosci Research, 2006. 148 p.

The generalization of theoretical provisions has been made and practical recommendations for determining the readiness of staff to make organizational changes have been developed.

Key words: personnel, organizational changes, readiness, criteria, evaluation.

Отримано: 18.02.2022

УДК 331.3

В. Ю. Лисак, кандидат економічних наук, доцент

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ

У статті розглянуто існуючі методики щодо формування організаційної поведінки персоналу. Чимало як вітчизняних так і зарубіжних науковців присвятили свої праці даній проблемі. Визначено показники на які впливає організаційна поведінка персоналу підприємства. Описано переваги та недоліки існуючих методів.

Ключові слова: організаційна поведінка, управління персоналом, атестація персоналу, мотивація персоналу, ефективність використання персоналу.

Постановка проблеми. Формування позитивної організаційної поведінки на підприємстві в умовах сьогодення виступає одним з дієвих та ефективних інструментів, які використовує керівництво та менеджери середньої ланки, під час вдосконалення системи управління підприємством в цілому та персоналом зокрема. Це допоможе сформувати кадровий резерв, провести атестацію персоналу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади щодо формування ефективної організаційної поведінки персоналу розглянуті в наукових працях як зарубіжних так і вітчизняних науковців серед яких варто відзначити: А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мексон, А.А. Антонюк, В.П. Бородатий, Г.О. Волощук, М.О. Годящев, С.Я. Єлєцьких, В.М. Нагаєв, Ю.Г. Одогов, В.Г. Пісарев, В.А. Рульєв, Л.І. Скібіцька, Е. Шейн

Формування мети статті. Формування організаційної поведінки на підприємстві є одним з головних аспектів в роботі працівників системи управління персоналом. Враховуючи вищесказане в рамках проведеного дослідження постає необхідність вибору методики, яка б допомогла систематизувати та чітко структурувати систему організаційної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Як правило, в практичній діяльності підприємств показники соціально-психологічної ефективності визначаються шляхом використання соціометричних методів таких як анкетування, тестування, опитування тощо.

Вітчизняні науковці виділяють такі показники соціальної ефективності управління поведінкою персоналу: підвищення рівня трудової дисципліни; зниження рівня плинності кадрів на підприємстві; підвищення рівня оплати праці та соціально-матеріальних винагород; підвищення освітньо-професійного рівня працівників; зниження рівня конфліктності в трудовому середовищі [1, с.231].

Вивчаючи різноманітну літературу яка досліджує показники соціально-психологічної ефективності ми дійшли висновку, що до них можна віднести показники діяльності персоналу підприємства, а саме: згуртованості; розвитку персоналу; активності персоналу. Покращення соціально-психологічного клімату серед працівників підприємства, сприяє зближенню працівників їхньому бажанні перебувати на підприємстві після роботи, бажанню персоналу виконувати поставлені на нього обов'язки.

Прив'язаності персоналу в діяльності підприємств даний показник є досить важливим так як характеризує ступінь відданості персоналу цінностям організації. Працівники досить часто навіть коли не повністю задоволені умовами праці на підприємстві залишаються працювати на ньому оскільки звикли до роботи та не мають бажання змінювати колектив.

Балансу роботи і життя, графік роботи та відпочинку відіграє важливе значення на формування соціально-психологічної ефективності оскільки тривала робота без відпочинку призводить до вигорання персоналу тому керівництво підприємства має приділити увагу на збереження балансу між роботою та відпочинком.

Також на формування організаційної поведінки чималий вплив має рівень задоволення персоналу результатами своєї праці, який можна визначити використовуючи наступні показники: розмір заробітної плати, працівники краще себе почувають коли розмір їхньої заробітної плати здатний задовольнити хоча б первинні потреби; розмір премій та надбавок, працівники мають чітко розуміти систему преміювання на підприємстві вони мають знати за виконання яких завдань вони можуть збільшити розмір своєї премії (виконання роботи понаднормово, зменшення кількості браку в роботі) а також і систему штрафів або санкцій за які вони будуть позбавлені премій. Також система надбавок має бути прозорою однаковою для всіх працівників підприємства

та не суперечити нормативно-правовому регулюванню з боку держави.

Соціально-психологічний клімат в трудовому середовищі значною мірою залежить від психологічних чинників, зокрема психологічної сумісності працівників [2]. Соціально-психологічний клімат в організації оцінюється за сукупністю показників: рівнем згуртованості; соціометричним статусом кожного працівника; рівнем комфортності; коефіцієнтами симпатій, антипатій, бажання та байдужості.

Існує чимало методів оцінювання організаційної поведінки на підприємстві, але більшість із них орієнтована на різні групи працівників, а в сукупності створює загальне бачення розвитку персоналу. Сутність цих оцінювань здебільшого полягає в оцінці трудової діяльності персоналу, а основною метою його оцінювання зазвичай є виявлення переваг та недоліків, забезпечення правильного підбору, визначення оптимальної розстановки та використання працівників відповідно до професійної підготовки та досвіду праці [3].

Використання в практичній діяльності підприємства методів оцінки впливу організаційної поведінки на ефективність діяльності підприємства дасть можливість керівникам та менеджерам середньої ланки. Впроваджувати різноманітні інновації в процес управління а також виробництва та надання послуг. Розрахованих як на коротко так і довгострокову перспективу розвитку підприємства.

Зі всього різноманіття існуючих методів формування організаційної поведінки на підприємстві необхідно обрати ті які дозволять його використовувати як в даний час так і на перспективу в майбутньому.

Доволі цікавим методом, який можна використати під час формування організаційної поведінки на підприємстві є метод Ассесмент-центр, або – центр-оцінки – це один із найкращих методів, що дозволяє провести оцінку

поведінки персоналу, що в своїй основі має взаємодоповнюючі методики, що орієнтовані перш за все на реальні поведінкові риси працівників а також його професійні та психологічні його особливості особистості.

Доволі важливою перевагою даного методу є вагомість його оцінки для визначення відповідності поведінкових характеристик працівників по відношенню до корпоративної культури підприємства. Окрім цього, за допомогою методики Ассесмент-центру оцінюються вагомі поведінкові компетенції – навички міжособистісної комунікації при різних сценаріях, навички планування й оцінки ситуацій, швидкість вирішення проблем.

Висновки. Отже, всі описані методики доповнюють одна одну, хоча в практичній діяльності підприємств можуть використовуватися окремо одна від одної. Для формування та оцінки організаційної поведінки на підприємстві.

Список використаних джерел:

1. Захарчин Г. М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства. Львів. 2009. 272 с.
2. Макеева В. Г. Культура предпринимательства. Москва. 2002. 217 с.
3. Вакуленко С. М. Соціологія праці: наук.-навч. посіб. Київ. Знання, 2008. 262 с.

The article considers the existing methods for the formation of organizational behaviour of staff. Many domestic and foreign scientists have dedicated their work to this problem. The indicators that are influenced by the organizational behaviour of the enterprise staff are determined. The advantages and disadvantages of existing methods are described.

Key words: organizational behaviour, personnel management, personnel certification, staff motivation, staff efficiency.

Отримано: 16.02.2022

УДК 004.04

Т. В. Марусей, кандидат економічних наук, доцент

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті розглядаються існуючі проблеми розвитку підприємств туристичної сфери, обумовлені негативним впливом розгортання карантинних обмежень. Визначено напрями подолання кризових явищ для підприємств туристичної сфери та досягнення ними сталого функціонування. Сформовано основні заходи стабілізації туристичної сфери та мінімізації збитків внаслідок пандемії. Виокремлено етапи розвитку туризму в Україні щодо подолання пандемії.

Ключові слова: туризм, туристичний бізнес, розвиток туризму, пандемія, COVID-19, коронавірус.

Сучасний туристичний бізнес – це одна з найбільш постраждалих галузей у період пандемії коронавірусу. В цих умовах його розвиток опинився під серйозною загрозою, у зв'язку з чим вийти з кризової ситуації можна тільки з новими пропозиціями, новими програмами та підходами до організації туристичної діяльності. Негативні наслідки відчули на собі всі представники туристичної індустрії, проте туристична галузь орієнтована на своє активне відновлення. Будь-яка криза веде не лише до негативних наслідків, а й до пошуку нових можливостей для розвитку галузі, в тому числі прискорення процесів цифровізації туристських сервісів.

Пандемія COVID-19 завдала безпрецедентної шкоди в сфері туризму. Світовий туризм зможе повернутися до докоронавірусного рівня не раніше, ніж через два роки. Такий прогноз оприлюднили на сайті Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) при ООН. За даними організації, втрати сфери туризму в 2020 році склали 1,3 трлн доларів. Кількість міжнародних поїздок знизилася на 74%. Число туристів, які подорожують в інші

країни, знизилася в минулому році на 1 млрд. в порівнянні з показником 2019 року. Поступова вакцинація від коронавірусу допоможе відновити довіру туристів, сприятиме пом'якшенню обмежень на поїздки і поступово поверне подорожі протягом 2021 року. Український туризм через пандемію втратив в 2020 році близько 60 мільярдів гривень, а міжнародний за даними на грудень – понад 900 млрд. доларів.

Відновлення туристичної галузі, яка постраждала від пандемії коронавірусу, в Україні відбувається значно швидше, ніж прогнозували експерти. Надходження від туристичного збору за перше півріччя 2021 року склали 69,5 млн. грн., що значно більше за аналогічні показники минулих років. незважаючи на пандемію, карантин та інші негативні чинники, внутрішній туризм в Україні демонструє позитивні тенденції. Експерти прогнозували відновлення галузі в 2023-2025 рр., однак в Україні цей процес проходить інтенсивніше. Про що свідчать узагальнені дані Держтуризму про надходження від туристичного збору. За I півріччя 2021 р. вони склали 69,5 млн.

грн., (за аналогічний період минулого року – 68,6 млн. грн., 2019 року – 57,9 млн. грн.). Також надходження від туристичного збору за перші 8 місяців 2021 року в порівнянні з аналогічним періодом минулого року зросли у багатьох туристичних регіонах: на Херсонщині – приблизно на 20%, на Івано-Франківщині – на 22%, на Закарпатті – на 36%, в Запоріжжі – на 40% [4].

Для України основними заходами стабілізації туристичної сфери та мінімізації збитків на внаслідок пандемії, можуть виступати [6]: продовження політики скасування зобов'язань із сплати податку на прибуток та ПДВ для об'єктів розміщення, кейтерингу; державна підтримка та стимулювання внутрішнього залізничного та авіасполучення (державні дотації відносно вартості квитків); поступове введення дозволу на організацію відкритих терас, майданчиків для закладів кафе, ресторанів (при збереженні всіх необхідних заходів безпеки для охорони здоров'я); активізація заходів цифрової трансформації вітчизняної сфери туризму; розробка туристичних ваучерів для внутрішнього туризму (як варіант запровадження туристичної картки на визначену суму, яка звільняється від оподаткування); запровадження прозорого механізму використання отриманих до місцевих бюджетів коштів від туристичного збору виключно на розвиток внутрішнього туризму, супутньої інфраструктури; посилення кадрової та технічної можливості медичних закладів та надання медичної допомоги на територіях із значним сезонним припливом туристичних потоків; проведення активної інформаційної кампанії задля підвищення інтересу до внутрішнього туризму, відпочинку на вітчизняних природно-рекреаційних дестинаціях.

Очевидним є те, що одним із важливим документів щодо стабілізації функціонування та перспектив розвитку ринку туристичних послуг в Україні, внаслідок пандемії, є «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні», яка розроблена за підтримки Європейського банку реконструкції і розвитку. Основною метою даного документу є знайти способи розкриття туристичного потенціалу країни та мінімізація наслідків COVID-19. Основними етапами розвитку туризму в Україні щодо подолання пандемії є: мінімізація наслідків пандемії COVID-19 – антикризовий план дій; реорганізація та формування механізму (2021-2022 рр.); підвищення інформованості (2022-2026 рр.); капіталовкладення та розробка продуктів (2027-2030 рр.) [2].

Варто зазначити, що Міжнародні організації та уряди країн, зокрема України вживають термінових заходів з підтримки туристичної сфери через підтримку ліквідності, фіскальні заходи (від прямої фінансової допомоги до прощення кредитування), спрощення правил державної допомоги, нові вказівки щодо прав пасажирів та застосування директив про туристичні подорожі, створення програм та проектів підтримки галузі, запровадження комунікаційних платформ, опитувань, сприяння працевлаштуванню та навчанню в сфері туризму тощо. Більшість урядів країн знаходиться в тісному контакті з представниками туристичної індустрії і допомагають їм подолати труднощі, які виникли під час пандемії COVID-19. Так, уряди країн запровадили бюджетне стимулювання туристичної галузі, власники туристичних фірм отримали можливість обговорення умов надання позик незалежно від розміру їх бізнесу та сплата більшості податків відтерміновано. Не менш важливим є те, що деяких країнах передбачаються компенсації для працівників компаній туристичної галузі, що визнані найбільш постраждалими від COVID-19 [3].

Сьогоднішня ситуація з кризою COVID-19 виявила структурні недоліки в туристичному бізнесі (фрагментований сектор, що здебільшого представлений малим і середнім бізнесом, що надмірно залежить від сезонності),

а також слабку готовність урядів та бізнесу оперативного реагувати на нові виклики й зміни. Проте вона також відкрила нові можливості, які здійснюються завдяки інтенсивній діджиталізації. Цифровізація туристичного сектора почалася задовго до пандемії. Сучасні технології трансформували як бізнес, так і його підходи до клієнтів. Наразі планування подорожі займає декілька хвилин: бронювання літака, ознайомлення з відгуками про будь-який туристичний об'єкт (готель, ресторан тощо), знаходження та оренда житла у будь-якому куточку світу. Ще одним напрямом цифровізації туризму, який набув популярності під час карантинних обмежень, стали віртуальні екскурсії по містах і музеях світу, саме можливість подорожувати онлайн допомагає людям відкривати світ, побачити місця, де ще не бували, одержувати знання, знайомитися з жителями та традиціями різних країн.

Отже, український туристичний ринок знаходиться у досить нестійкому становищі: відсутність державної підтримки, катастрофічне падіння обсягів продажу, невизначеність часу відновлення галузі, серйозне фінансове навантаження та реальні загрози банкрутства значної частини туристичних підприємств свідчать про тяжке становище туристичного ринку. Пандемія коронавірусу й запроваджені з боку багатьох країн суворі протиепідемічні заходи прискорили трансформацію світового туризму. Так, галузь втратила і надалі продовжує втрачати кошти та робочі місця, але завдяки новим цифровим можливостям та підтримці держави туристичний ринок залишається на плаву.

Список використаних джерел:

1. Внучко С., Тимошенко Т. COVID-19 та соціальний діалог в туристичній галузі: практика ЄС та українські реалії. URL: <http://federation.org.ua/podiitafakti/covid-19-ta-sotsialnii-dialog-v-turistichnii-galuzi-praktika-es-ta-ukrainski-realii.htm>
2. Гурська І. С., Федуняк І. О., Стемковська І. В. Формування та перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні під час та після пандемії. *Агросвіт*. 2021. № 5-6. С. 63–67. DOI: [10.32702/2306-6792.2021.5-6.63](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.5-6.63)
3. Жаліло Я. А., Ковалівська С. В., Филипенко А. О., Химинець В. В., Головка А. А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf>
4. Криза у світовому туризмі відступить не раніше 2023 року – ООН. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/novyna/suspilstvo/kryza-svitovomu-turyzmi-vidstupyt-ne-ranishе-2023-roku-onn>
5. Кулиняк І. Я., Жигало І. І., Ярмола К. М. Туристична галузь в умовах пандемії COVID-19: тенденції та заходи підтримання. *Бізнес-Інформ*. 2021. № 1. С. 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-177-184>
6. Світлична В. Ю. Туристична сфера: пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень. *Комунальне господарство міст*. 2020. Вип. 158. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2020-5-158-24-31>
7. Zruchno Travel. URL: <https://zruchno.travel/News/New/5972?lang=ua>

The article considers the existing problems of development of tourism enterprises due to the negative impact of the deployment of quarantine restrictions. The directions of overcoming the crisis phenomena for the enterprises of the tourist sphere and their achievement of sustainable functioning are determined. The main measures to stabilize the tourism sector and minimize losses due to the pandemic have been formed. The stages of tourism development in Ukraine to overcome the pandemic are highlighted.

Key words: tourism, tourism business, tourism development, pandemic, COVID-19, coronavirus.

Отримано: 16.02.2022

О. В. Матуз, асистент

ЛІСОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано показники ведення лісового господарства в Хмельницькій області, а саме площа та види рубок, заготівля деревини за видами рубок та сортиментом, лісовідтворення, заготівлю деревини за видами лісової продукції, лісозахисні заходи. Запропоновано напрями підвищення ефективності діяльності лісових господарств.

Ключові слова: лісове господарство, лісогосподарська діяльність, види використання лісових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питань стану лісового господарства у своїх працях приділили багато уваги чимало вітчизняних дослідників. Серед них можна відзначити Я. Геника, В. Грицайчук, О. Дребот, І. Калущького, Г. Криницького, П. Лакиду, І. Охременко, М. Чернявського та інших [5, 6, 8].

Метою статті є визначення основних принципів сучасного розвитку лісогосподарської діяльності та вироблення низки заходів для оптимізації діяльності лісогосподарських підприємств Хмельницької області.

Результати досліджень. Ліси України за своїм призначенням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Використання лісових ресурсів може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання. У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання лісових ресурсів: заготівля деревини; заготівля другорядних лісових матеріалів; побічні лісові користування; використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт. Спеціальне використання лісових ресурсів на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом – лісорубний квиток або лісовий квиток [1].

Заготівля деревини здійснюється при використанні лісових ресурсів у порядку рубок головного користування, що проводяться в стиглих і перестійних деревостанах. Для заготівлі деревини під час рубок головного користувались в першу чергу пошкоджені, ті, що усяхають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом. Залежно від категорій лісів, природних лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід та інших особливостей застосовуються такі системи рубок головного користування: суцільні, поступові або вибіркові, комбіновані рубки [8]. За 2019 рік лісогосподарськими підприємствами від усіх видів рубок заготовлено 924060 м³ деревини, з них рубки головного користування – 313906 м³ (спеціальні – 321270 м³, поступові та вибіркові – 4338 м³) [4].

З метою поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей власники лісів та постійні лісокористувачі здійснюють лісогосподарські заходи (рубки догляду за лісом, санітарні рубки, лісовідновні рубки в деревостанах, що втрачають захисні, водоохоронні та інші корисні властивості, рубки, пов'язані з реконструкцією малоцінних молодняків і похідних деревостанів тощо) [2]. У 2019 році рубки формування і оздоровлення лісів – 574902 м³ (ру-

бки догляду – 121681 м³, санітарні – 357676 м³, лісовідновні – 9581 м³, ландшафтні – 97 м³), рубок формування і оздоровлення лісів-суцільні – 55228 м³, реконструктивні рубки – 15 м³, інші рубки – 7264 м³. Рубки переформування не проводились [4].

Заготівля деревини в порядку рубок головного користування в розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку, забороняється. Деревина заготовляється також під час здійснення лісогосподарських заходів, не пов'язаних з використанням лісових ресурсів (поліпшення якісного складу лісів), та під час проведення інших заходів. Метою очищення місць рубок є створення сприятливих умов для відновлення лісу, запобігання ерозії ґрунту, зниження рівня пожежної небезпеки та забезпечення належного санітарного стану [7].

Основні показники ведення лісового господарства за 2018–2020 рр. (рис. 1) свідчать про те, що за цей період підприємства працювали стабільно, на що вказують зростання обсягів виробництва продукції, надання робіт та послуг, заготівля ліквідної деревини, незмінні площі рубок лісу.

Кількість виробленої лісової продукції лісогосподарськими господарствами у 2019 році становить – 741380 м³. Структура лісозаготівлі є досить обмеженою за видами. Найбільша питома вага належить заготівлі паливної деревини і складає – 432231 м³, з них 349610 м³ – листяні породи, 82621 м³ – хвойні породи. Дещо менші показники складає заготівля пиловника та фанерного кряжу – 275553 м³, балансової деревини – 16768 м³ та інші сортименти ділового круглого лісу – 16828 м³ [4]. Середня ціна реалізації одиниці лісової продукції у 2019 році складала 1104,3 м³, що на 13,8 грн. за м³ у порівнянні з 2018 роком.

Щорічні обсяги заготівлі продукції побічного користування не є сталими, а в 2020 році обсяги заготівлі ягід, саджанці і новорічні ялинки перевищили рівень 2018 року [5]. Лісогосподарські підприємства у 2020 році реалізували 13344 ялинки та сосни на суму 965 тис. 214 грн.

Основними споживачами лісової продукції на зовнішній ринок у 2020 році є: LUMATECH SPOLKA Z O.O (Польща), ASTEO; U-svit s.r.o (Словаччина), ASTEO INTERNATIONAL (FZE) (U.A.E) [5].

Кількість мисливських тварин у розплідниках та їх передача для заселення у ареалах перебування за видами у 2020 році становила 17 голів копитних тварин, 793 голів перната дичина.

У 2020 році в лісах ліквідовано пожеж на площі майже 12 гектарів, в тому числі хвойних порід – 11 гектарів. Не зважаючи на всі зусилля лісівників станом на 1 січня 2020 року загальна площа загибелі лісів становить майже 214 гектарів, з них: від пошкоджень шкідливими комахами – 146 гектарів, від хвороб лісу – 50 гектарів, від впливу несприятливих погодних умов – 6 гектарів. Відновлення лісів здійснюється на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю. У 2020 році лісгосподарські підприємства відтворили ліси на площі 1381 гектари, що 234 гектари менше у порівнянні з 2019 роком [4]. Лісорозведення здійснюється на призначених для створення лісів землях, не вкритих лісовою рослинністю, насамперед низькопродуктивних та непридатних для використання в сільському господарстві (яри, балки, тощо), виділених для створення полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень [1]. У 2020 році площа лісорозведення шляхом садіння та висівання лісу складала 67 гектарів [4].

Захист лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб. Захист лісів від шкідників і хвороб забезпечується шляхом систематичного спостереження за станом лісів, своєчасного виявлення осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення профілактики виникнення таких осередків, їх локалізації і ліквідації [1]. Площа, на якій виявлено осередки шкідників і хвороб лісу у 2020 році складала 12426 гектарів. У 2020 році площа насаджень, на якій проводились лісозахисні заходи біологічним методом складала 3040 гектарів, що на 148 гектарів менше у порівнянні з 2019 роком. Лісозахисні заходи хімічним методом не проводились [4].

Висновки. Першочергово ведення лісгосподарської діяльності має бути зорієнтоване на раціональне, економічно вигідне використання, відтворення лісових ресурсів, отримання прибутків від господарської діяльності, а також запобігання споживацькому ставленню до лісів. Однією з проблем розвитку лісгосподарської діяльності в регіоні є незаконні рубки, що створюють подвійний негативний ефект – знищення цінного лісового ресурсу, час на відтворення якого є тривалим, та

завдають економічних збитків лісовим господарствам й економіці регіону [3, 5].

Стратегічними напрямками розвитку лісових господарств в Хмельницькій області є: впровадження інновацій. Застосування інноваційних підходів лісокористування повинні базуватися на цільовому прозорому використанні лісів, підвищенні їх стійкості та ефективності, а також посилення еколого-захисних функцій. Досягнути це можна за допомогою: активного впровадження ефективних новітніх технологій від посіву лісів до проведення лісозаготівель та деревообробки; удосконалення та автоматизації систем управління лісовим господарством, лісовпорядкування, інвентаризації та моніторингу стану лісів; забезпечення безпечних умов праці робітників у галузі лісового господарства; ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку [6].

Список використаних джерел:

1. Олійник Є. М. Лісгосподарська діяльність в Україні. Аналітичне дослідження. Київ. Громадська спілка «Біоенергетична асоціація України», 2019. 38 с.
2. Царик Л. П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. Тернопіль: Навч. кн. Богдан, 2006. 256 с.
3. Царик Л. П., Царик П. Л. Ландшафтне різноманіття Поділля: еколого- і ландшафтно-географічні аспекти збереження і відновлення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2012. № 2. С. 154-160.
4. Головне управління статистики у Хмельницькій області. URL: <http://www.km.ukrstat.gov.ua>
5. Добровольська Е. В., Покотильська Н. В. Стан та тенденції розвитку лісокористування. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 63. С. 79–83.
6. Ксьондз С. В. Обґрунтування напрямів підвищення ефективності економічної діяльності лісових господарств. *Агроекономіка*. 2019. №20. С. 64–70.
7. Олійничук О. І. Особливості лісгосподарського виробництва та підвищення його ефективності. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1358/1/3.pdf>
8. Пугінська В. В. Аналіз Сучасного розвитку лісокористування в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2021. Вип. 1 (62). С. 59–65.

The indicators of forestry in Khmelnytskyi region, namely area and types of felling, harvesting of wood by types of felling and sorting, forestry, harvesting of wood by types of forest products, forest protection measures are analyzed. The directions of increasing the efficiency of forestry.

Key words: forestry, forestry, types of use of forest resources.

Отримано: 03.03.2022

УДК 658.33

Н. Ю. Олійник, кандидат педагогічних наук, доцент

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЙНУ ПОВЕДІНКУ ПЕРСОНАЛУ

У статті проаналізовано основні характеристики зовнішнього та внутрішнього середовища впливу на організаційну поведінку персоналу. Систематизовано основні етапи стратегічного планування управління організаційною поведінкою, враховуючи фази аналізу, процесу вибору та імплементації. Узагальнено класифікацію факторів, які впливають на швидкість прийняття управлінських рішень та професійне зростання кожного працівника.

Ключові слова: організаційна поведінка, управління персоналом, фактори впливу на поведінку персоналу, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Управління поведінкою персоналу як сфера діяльності сучасного менеджменту розвивається у контексті соціо-культурологічної складової управління. Культурологічний погляд дає змогу зрозуміти сутність поведінки людини та її роль не як

механічної складової управління, а як особливої цінності, котра завдяки своїм унікальним особливостям здатна примножувати успіхи організації. Характеристикою моделі пізнання поведінки людини в організації, є її здатність пристосовуватися до існуючої системи норм і цін-

ностей поведінки саме такої соціальної системи, в яку вона впроваджується. Завдяки такій властивості, більша частина персоналу позитивно сприймає окремі механізми впливу на поведінку.

Оскільки поведінка персоналу зумовлюється певними мотивами та залежить від дії багатьох факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, важливо їх враховувати та аналізувати можливі впливи на зміни поведінкових процесів працівників. Формування поведінки персоналу повинно відбуватися з урахуванням місії та цілей організації, при цьому спрямовуватися згідно з принципами управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження управління поведінкою персоналу закладені в наукових працях таких зарубіжних учених, як К. Левін, А. Маслоу, Е. Мейо, А. Сміт, Ф. Тейлор, та інших науковців. Тематика організаційної поведінки та управління поведінкою персоналу також відображена у дослідженнях вітчизняних науковців Т. С. Василькова, А. Е. Воронкової, А. В. Дороніна, Г. М. Захарчин, А. М. Колода, О. Є. Кузьміна, Д. С. Ліфінцева, Ф. І. Хміля. Актуальність взаємодії між людьми в колективах висвітлюють у своїх працях Н. В. Гришина, О. І. Золотова, Н. В. Уманський, питанню міжособистісних взаємодій присвятили праці інші дослідники О. О. Бодальов, І. П. Волков, та К. К. Платонов та ін.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на організаційну поведінку персоналу та їх врахування на етапах стратегічного планування управління організацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі кожної організації персонал відіграє визначальну роль у здійсненні всіх функціональних процесів, які згодом втілюються в кількісні показники продуктивності праці та фінансової ефективності. У сучасних умовах інтернаціоналізації будь-які економічно активні, трансформаційні процеси здійснюються людьми, які мають яскраві індивідуальні соціокультурні характеристики, що сформували власну систему цінностей та норм поведінки [1].

Оскільки підприємство не може ефективно функціонувати на ринку без чітко налагодженої системи управління людськими ресурсами, то недооцінювання такого важливого явища, як поведінка персоналу, є неприпустимим. Успішне управління організаційними процесами можливе лише за умови прямого впливу на персонал, що потребує дослідження й оцінювання цілісної системи факторів впливу на поведінку персоналу. При цьому всі основні процеси стратегічного планування й управління людськими ресурсами необхідно сприймати крізь вектор впливу зовнішніх факторів, етапність і зміст яких представлено на *рисунку 1*.

сунку 1.

Основа стратегічного планування в управлінні поведінкою персоналу складається з трьох фаз: аналізу, процесу вибору й імплементації. *Перша фаза загального аналізу* ділиться на три основні етапи. На першому етапі – планування – менеджер повинен системно проаналізувати основні потреби персоналу в перспективі, виділивши найбільш вагомі. На другому етапі – визначення потреби розвитку кожного працівника на особистісному рівні. На третьому етапі формуються вартісні стратегії розвитку персоналу.

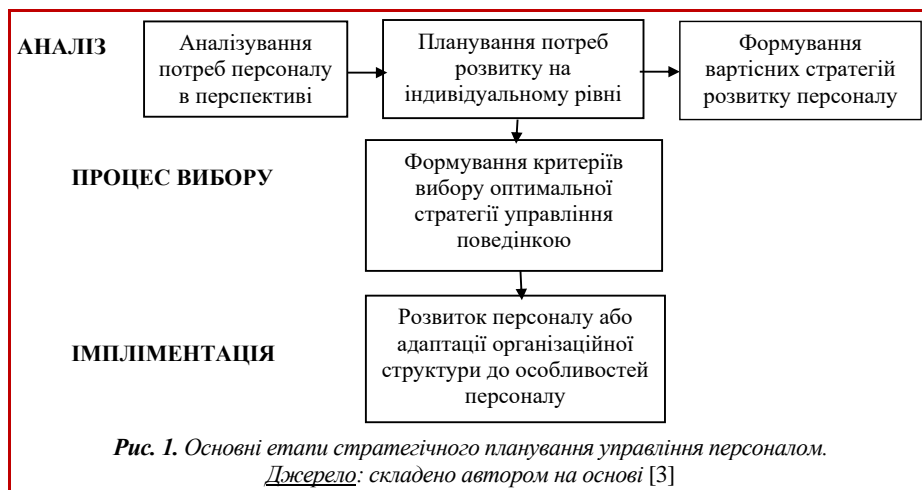
Наступну фазу стратегічного планування становить *процес вибору*. На цьому етапі формуються основні критерії, за якими відбуватиметься вибір оптимальної стратегії управління поведінкою, після попередньої оцінки аналізу персоналу на перших трьох етапах. На завершальній фазі стратегічного планування відбувається *імплементація* напрацьованого результату попередніх фаз, основною метою якого є розвиток персоналу, або адаптація організаційної структури відповідно до особливостей персоналу.

Важливо зауважити, що необхідною передумовою сталого розвитку організації є підвищення його організаційної ефективності. Для її досягнення менеджер повинен мати чітке бачення майбутніх цілей організації, які характеризуються високою варіативністю і повною мірою залежать від факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. При цьому вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на поведінку персоналу є беззаперечним. Головне завдання менеджера – подолання будь-якого дисбалансу між внутрішніми та зовнішніми факторами впливу. Якщо внутрішні фактори можуть бути частково керованими, то зовнішні фактори впливу не мають постійного характеру, тобто є непередбачуваними.

Для подальшої класифікації факторів потрібно попередньо проаналізувати основні характеристики зовнішнього та внутрішнього середовища. До особливостей зовнішнього середовища відносяться: складність і необхідність врахування впливу великої кількості та розмаїття факторів, які є складовими зовнішнього середовища; взаємозв'язок факторів, оскільки зміни в одному з них впливатимуть на зміну інших; динамічність зміни середовища; невизначеність, зумовлена недостатністю кількістю інформації про середовище та її достовірністю [2].

Особливості управління поведінкою персоналу пріоритетне значення має вивчення та аналіз факторів, які впливають на швидкість прийняття управлінських рішень та професійне зростання кожного працівника. Високі темпи зростання ефективності управління персоналом забезпечуються науково обґрунтованим використанням усього комплексу факторів, які впливають на динамічність та креативність управління персоналом. При формуванні й аналізі класифікації факторів, що впливають на управління поведінкою персоналу потрібно зважати на те, що ці фактори діють не ізольовано, а у тісній взаємодії один із одним. Варто розрізняти ознаки таких факторів, а саме:

- *фізіологічні* (стать, вік, стан здоров'я, інтелектуальна спроможність, фізичні здібності),
- *технологічні* (особливості вирішуваних завдань, складність робочого процесу, технічне оснащення, рівень використання НТП);

- *структурно-організаційні* (умови праці, співвідношення чисельності категорій персоналу, масштабність організації, режим роботи, кваліфікація персоналу, рівень залучення персоналу);
- *соціально-економічні* (матеріальне стимулювання, страхування, соціальні пільги, рівень життя);
- *соціально-психологічні* (психофізичний стан працівника, соціально-психологічний клімат, статус і визнання, організаційна культура, подяки та винагороди, перспективи кар'єрного росту);
- *економічні* (рівень конкуренції, інфляція, безробіття, доходи);
- *територіальні* (місце розташування організації, затрати часу на дорогу до місця праці);
- *культурно-релігійні* (культурологічна поведінка працівника, релігійні та політичні переконання) [4].

Теоретичне значення класифікації факторів ефективності управління персоналом полягає в тому, що вона дає змогу в довгостроковій перспективі розробляти стратегію управління людськими ресурсами, визначати співвідношення між факторами, виявляти особливості в дії окремих факторів з урахуванням специфіки кожного напрямку діяльності підприємства, а також оцінювати потенціал розвитку персоналу. У процесі формування чи вдосконалення організаційної поведінки важливо належно оцінити кожен з факторів та їх взаємодію. Внутрішнє середовище складається з безпосередніх чинників та стимулів усередині підприємства, для яких характерна певна суб'єктивність впливу. Зовнішнє середовище відзначається динамічністю та непередбачуваністю, а також не дають змоги повною мірою контролювати процес та аналізувати стратегії на довгострокову перспективу.

Висновки. Управління персоналом, як і будь-якими іншими ресурсами, є незмінною складовою уп-

равлінської діяльності, оскільки кожен керівник відповідно до ієрархії виконує свою роль у досягненні цілей організації і контролю діяльності інших людей, своїх підлеглих. Тому управлінці повинні забезпечити всі необхідні організаційні умови для персоналу, враховуючи фактори впливу зовнішнього та внутрішнього середовища та всебічно піклуватись про його ефективне використання для досягнення організаційних цілей.

Список використаних джерел:

1. Захарчин Г. М. Теорія та методологія формування і розвитку організаційної культури: монографія. Львів: Від-во НУ «Львівська Політехніка», 2011. 348 с.
2. Колот А. М. Мотивація персоналу: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2002. 337 с.
3. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: Кондор, 2013. 296 с.
4. Організаційна поведінка / Дон Гелдрігел та ін.; перекл. з англ. І. Тарасюк. М. Зарицка, Н. Гайдукевич. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 726 с.
5. Організаційна поведінка: навчальний посібник / Т. І. Лепейко, С. В. Лукашев, О. М. Миронова. Харків: Вид. ХНЕУ, 2013. 156 с.

The scientific article analyses the main characteristics of the external and internal environment of influence on the organizational behavior of staff. The main stages of strategic planning of organizational behavior management are systematized, taking into account the phases of analysis, selection process and implementation. The classification of factors that affect the speed of management decisions and professional growth of each employee is summarized.

Key words: organizational behaviour, personnel management, factors influencing personnel behavior, strategic planning.

Отримано: 17.02.2022

УДК 338.48

О. С. Олійник, кандидат економічних наук, старший викладач

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ НА ПОДІЛЛІ

У статті розглянуто динаміку діяльності готельних підприємств на одній частині території України, а саме на Поділлі за період 2018-2020 рр. У дослідженні використано статистичний матеріал за окремими регіонами України, розподіленими на окремі групи показники ефективності. Тенденції в динаміці розвитку готельного бізнесу є відображенням багатьох проблем, які характеризують цю галузь, серед яких: відсутність структури готельного бізнесу; достатня місткість готельної бази; зменшити навантаження на цифрові фонди; невелика кількість зареєстрованих компаній; старовинна матеріально-технічна база готелю; Відсутність чіткого законодавчого визначення готельної діяльності у підрозділах, питання ліквідації об'єктів нерухомості для розвитку готелю, значне розширення міжнародної та національної мережі готелів в Україні тощо.

Ключові слова: готельні підприємства, показники, область, розвиток, проблеми, сучасність.

Постановка проблеми. Сьогодні готельне господарство є однією з найважливіших галузей в Україні. Готельне господарство є однією з найбільш динамічних галузей української економіки. Це особливо важливо для розвитку готельного господарства. До них належать туризм, транспорт, торгівля, харчування, страхування, культура та мистецтво, архітектура та дизайн, послуги та реклама. Крім того, активний розвиток цієї галузі дозволить створити нові робочі місця. Надходження до бюджету важливі для розвитку української економіки гостинності для створення позитивного іміджу туризму для регіону та країни в цілому. Незважаючи на проблеми, з якими стикаються українські готелі в конкуренції. Тепер ми б хотіли битися «під сонцем», якщо це взагалі можливо. В Україні індустрія гостинності розвивається повільно, вартість бізнесу зростає з кожним роком, і компанії потрібно швидко реагувати на готельну індустрію. Необхідно дослідити потенціал та можливості створення національних та міжнародних готельних мереж в країні.

Туристична галузь має велике значення для економічного та соціального розвитку України [1]. Створення нових робочих місць підвищить майбутній рівень наших громадян, підвищить престиж і значення країни у світі. Сприятливі умови для різноманітного туризму для задоволення всіх потреб туристів, наявність різноманітних видів діяльності та джерел розваг, оздоровлення та догляду чи просто відпочинку, бізнесу, якісна робота створюють дружню атмосферу в готелі [2]. У сучасних умовах діяльність цих компаній є досить ризикованою і стає предметом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені України зосереджують увагу питанням розвитку підприємств, в тому числі і готельних. Приміром, слід зауважити праці Вінніченко І.І.[1], Мочерний С.В. [2], Грецин М.Г., Колот В.М., Мендрул О.Г. [3], Шкода Т.Н. [4], Андрійчук В.Г. [5] та інших. У своїх роботах дослідники зосереджуються на гостинності та туризмі, що є основою їх дослідження. Проаналізовано розвиток

туристичної галузі регіону та чинники, що впливають на її розвиток, але виникало багато питань щодо можливості розвитку місцевого готельного бізнесу. Від ретельного аналізу для готельних компаній регіону України потрібні додаткові дослідження. Тому публікацій недостатньо для відображення глибини розвитку і необхідний повний орієнтир сучасного розвитку українського готельного господарства.

Мета статті: вивчити стан динамічного розвитку готельного оператора та визначити характер розвитку в Подільському регіоні України.

Географічне положення України позитивно впливає на розвиток туристичних підприємств, а отже, і готельно-ресторанного бізнесу. Незважаючи на це, кількість готельних номерів на тисячу жителів в Україні майже у вісім разів нижча, ніж у Європі [3].

Основною проблемою, притаманною українським готелям та підприємствам громадського харчування, є відсутність національних готельних мереж, що позитивно вплине на їх діяльність [4]. Готелі та ресторани розвиваються, по-перше, нестабільно, по-друге, з високим рівнем загрози для приватної діяльності. Звісно, на ці послуги також впливає пора року [5].

Отже, для визначення тенденцій розвитку сфери гостинності на Поділлі проаналізуємо низку показників. Так кількість колективних засобів розміщення по регіонами за досліджуваній період з 2018 по 2020 рр. має неоднозначні значення (табл. 1). По-перше, частка Поділля в загальноукраїнському обсязі не значна. По-друге, переважне місце займає Хмельницька обл. По-третє, тенденції змін по Україні притаманні і Поділлю.

Таблиця 1

Кількість колективних засобів розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)
Україна	4719	100,00	5335	100,00	1337	100,00
Поділля	206	4,37	265	4,97	51	3,81
Вінницька	66	1,40	74	1,39	10	0,75
Тернопільська	42	0,89	54	1,01	13	0,97
Хмельницька	98	2,08	137	2,57	28	2,09

Джерело: [6] адаптовано автором

Показники загальної кількості місць у колективних засобах розміщення (табл. 2) за даним регіоном свідчать про коливання за даний період дослідження і вказують на зростання спочатку, а потім спад як загалом по Поділлю так і по всім областям, при чому спад в ваговому вимірі не значний, тобто частку питомої ваги 2020 року і 2018 року по Поділлю в загальній питомій вазі України майже не змінна.

Таблиця 2

Загальна кількість місць у колективних засобах розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)
Україна	300010	100,00	370560	100,00	155029	100,00
Поділля	8438	2,81	11120	3,00	4364	2,81
Вінницька	2001	0,67	2425	0,65	1017	0,65
Тернопільська	2432	0,81	2931	0,79	1269	0,82
Хмельницька	4005	1,33	5764	1,56	2078	1,34

Джерело: [6] адаптовано автором

Показники кількості номерів (табл. 3) в першу чергу свідчать про величину готелю, а потім про можливість одночасного перебування в них туристів.

За аналізований період кількість номерів зменшилася, так як і по всій Україні, що є наслідком пандемії.

Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення на Поділлі (табл. 4) за досліджуваній

період характеризується значним зниженням в 2020 р. по всій подільській території, тай загалом по Україні, хоча значення частки питомої ваги залишається майже не змінним.

Таблиця 3

Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)
Україна	71132	100,00	83147	100,00	37497	100,00
Поділля	3459	4,86	4092	4,92	1855	4,95
Вінницька	894	1,26	1041	1,25	474	1,26
Тернопільська	812	1,14	981	1,18	440	1,17
Хмельницька	1753	2,46	2070	2,49	941	2,52

Джерело: [6] адаптовано автором

Таблиця 4

Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 рік.		2019 рік.		2020 рік	
	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)	Оди-ниць	Питома вага (%)
Україна	7006220	100,00	6960949	100,00	2218583	100,00
Поділля	267428	3,82	264762	3,81	88699	4,00
Вінницька	72045	1,03	70254	1,01	23499	1,06
Тернопільська	49125	0,70	48654	0,70	15609	0,70
Хмельницька	146258	2,09	145854	2,10	49591	2,24

Джерело: [6] адаптовано автором

Охарактеризувавши динаміку діяльності готельних підприємств на частині території України, а саме на Поділлі за період 2018-2020 рр. можна зробити висновки, що за всіма показниками їх тенденції аналогічні тенденціям, що притаманні загалом по всій Україні. Тут відмічається зростання показників у 2019 р. і значний спад у 2020 р. Якщо детально звернути увагу то можна відмітити, що Хмельницька область являється найбільш потужна серед інших областей Поділля в туристичній та готельно-ресторанній справі, що є наслідком відповідних передумов, а саме – наявність історичної спадщини, природні ландшафти, розвиток бізнесу, тощо.

Список використаних джерел:

- Вінніченко І. І. Сутнісна характеристика розвитку підприємства соціально-економічної системи. *Економіка, фінанси, право*. 2012. № 5. С. 8-13.
- Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник. У 2 т. Львів: Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
- Грещин М. Г., Колот В. М., Мендрул О. Г. Економіка підприємства: підручник. Київ: Вид-во КНЕУ, 2009. 816 с.
- Шкода Т. Н. Сутність соціального розвитку підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ": Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2012. № 16. С. 79-64.
- Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ, 2006. 292 с.
- Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

The article considers the dynamics of hotel enterprises in one part of Ukraine, namely in Podillya for the period 2018-2020. The study uses statistical material for individual regions of Ukraine, divided into separate groups. Performance indicators. Trends in the dynamics of hotel business development are a reflection of many problems that characterize this industry, including: the lack of structure of the hotel business; sufficient capacity of the hotel base; reduce the burden on digital funds; a small number of reg-

istered companies; ancient material and technical base of the hotel; Lack of a clear legal definition of hotel activities in departments, the issue of liquidation of real estate for hotel development, significant expansion of the international and national hotel network in Ukraine, etc.

Key words: hotel enterprises, indicators, region, development, problems, modernity.

Отримано: 22.02.2022

УДК 330.3

В. М. Семендяк, кандидат економічних наук, старший викладач

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОЦІНКИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто існуючі методичні підходи щодо оцінки трудових ресурсів. Проведено аналіз кількісних та якісних показників трудових ресурсів та їх оцінка. Виявлено вплив нормування праці на діяльність трудових ресурсів підприємства. Запропоновано використання найбільш дієвих методів оцінки трудових ресурсів.

Ключові слова: персонал, трудові ресурси, методи оцінки трудових ресурсів, кількісні показники, якісні показники.

Постановка проблеми. В діяльності сучасних підприємств є гостра необхідність оцінки ефективності використання трудових ресурсів оскільки, без цього неможливе його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили свої праці оцінці трудових ресурсів варто зазначити наступних: Антонюк В.П., Балабанова Л.В., Вергун В.А., Захарчин Г.М., Климчук А.О., Мороз В.М., Назарова Г.В., Печуляк Ю.С., Хміль Ф.І., Якименко Н.В.

Формування мети статті. Метою статті є дослідження та порівняння існуючих методичних підходів щодо оцінки трудових ресурсів та доцільність їх використання в процесі управління персоналом підприємств.

Виклад основного матеріалу. В практичній діяльності спеціалістів з управління трудовими ресурсами відбувається оцінка ефективності використання трудових ресурсів здійснюється в двох основних напрямках це якісна оцінка трудових ресурсів та кількісна.

На варто забувати і той факт, що на ефективність використання трудових ресурсів окрім економічних та соціальних факторів функціонування персоналу чималий вплив мають організаційні фактори які як зазначалось вище базуються на системі нормативних актів.

Кількісний підхід оцінки ефективності використання трудових ресурсів передбачає врахування при управлінні таких показників як: чисельність працівників підприємства як явочна так і середньооблікова, так як від оптимальної чисельності трудових ресурсів залежить ефективність роботи підприємства в цілому.

Особливість якісних показників полягає у тому, що вони важко піддаються оцінці з боку керівництва вони як правило є не порівнювані або мало порівнюваними між собою, та не мають спільних одиниць вимірювання, що ускладнює їх оцінку. Деякі якісні показники взагалі не мають одиниць виміру такі наприклад як креативні (творчі) здібності трудових ресурсів.

При використанні зазначених якісних показників керівництво підприємства має можливість отримати та провести аналіз трудових ресурсів які знаходяться у розпорядженні підприємства. Однак ці показники прямо залежать від індивідуальних особливостей та потенціалу кожного окремого працівника.

У цьому контексті цікавим постає зіставлення умов реалізації трудового потенціалу проведене Т.В. Синицею [1].

Автором виділено п'ять блоків показників трудового потенціалу особистості: особистісний фактор; інтелектуальний потенціал; соціальний фактор; фізичний потенціал; професійно-кваліфікаційний потенціал, які взаємопов'язані з системою показників трудового по-

тенціалу підприємства та є підґрунтям для формування якісних атрибутивних показників.

Для визначення ефективності використання трудових ресурсів та їх впливу на ефективність роботи підприємства в цілому використовують ряд показників. До них відносяться показники які враховують ефективність витрат праці на рівні підприємства, цим показником виступає продуктивності праці. Даний показник розраховується на одиницю робочого часу на одного працюючого за певний період. Обсяг продукції яку випускає підприємство і витрати праці які затрачені на її випуск виражаються як в абсолютних так і відносних показниках. Однак, крім показника продуктивності праці в процесі управління трудовими ресурсами застосовується і ряд інших не менш важливих показників: економічність (efficiency); дієвість (effectiveness); якість (quality); прибутковість (доходи/витрати) [profitability (benefit/burden)]; якість трудового життя (quality of work life); впровадження нововведень (innovation).

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що одним з важливих показників, який визначає механізм взаємодії показників рівня трудових ресурсів та продуктивності праці тобто ефективності трудового процесу, виступає нормування праці.

Основними функціями нормування праці на думку Данюка В.М. [2, с.13] є:

- планування – норми слугують основою виробничого планування на всіх рівнях, в усіх підрозділах підприємства;
- диференціація заробітної плати – підставою для правильного встановлення заробітної плати працівникам мають бути ретельно обґрунтовані норми;
- організація праці – нормування сприяє виявленню й закріпленню ефективних прийомів і методів праці;
- соціальна – нормування сприяє обґрунтованому й справедливому розподілу трудових доходів між працівниками.

На думку І.В. Багрової, предметом нормування праці є тривалість у часі трудового процесу, його складу і послідовності складових частин. Відповідно його об'єктом вважається доцільна діяльність людини фізичної чи розумової праці, тобто трудовий процес в його конкретному протіканні як складова виробничого процесу на робочому місці. Тому норми праці широко застосовуються у роботі підприємства і визначають ряд його економічних показників [3].

Основним змістом нормування праці вважають: аналіз трудового процесу; вибір оптимального варіанта технології та організації праці; проектування режимів роботи устаткування, прийомів і методів праці, систем обслуговування робочих місць, режимів праці та відпочинку, розрахунок норм відповідно до особливостей

технологічного процесу, їх запровадження з подальшим коригуванням внаслідок змін організаційно-технічних умов [4, с.132].

В практиці управління трудовими ресурсами на сьогоднішній день прийнято застосовувати три основні методи спостереження за витратами робочого часу. До них належать хронометраж, фотохронометраж та фотографія робочого часу. До важливих відмінностей вищезазначених методів виступає структура робочого часу, що досліджуються за їх допомогою. Нажаль всім їм притаманна одна негативна особливість вони є досить трудомісткі в процесі використання та низька точність одиничних спостережень.

Висновки. В процесі нашого дослідження доцільним є використання комбінованого методу оцінки трудових ресурсів який має містити у собі значні управлінські резерви. Застосування даного комплексного методу передбачає взаємодію кількісних та якісних показників а також їх поєднання та комбінування.

УДК 378+550

*О. М. Семерня, доктор педагогічних наук, доцент
А. О. Семерня, студентка КНУ ім. Т. Шевченка*

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ СТАНУ ДОВКІЛЛЯ: ФОРМУВАННЯ БАКАЛАВРА ЕКОЛОГІЇ

У статті описані особливості формування пізнавальної діяльності студентів: майбутніх фахівців-екологів. Проілюстровані ключові положення моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутнього фахівця в освітньому процесі. Запропоновані нові можливості побудови екологічної освіти на основі ідей: елементарності, збереження, симетрії, співвіднесення, додатковості, спостережливості, єдності картини світу, що в сукупності з особливостями процесу пізнання та теоретичними побудовами дидактики спонукають до вироблення механізмів моделювання низки педагогічних явищ. Автори статті описали й охарактеризували моделювання і формування пізнавальної діяльності майбутніх фахівців-екологів. Теперішній стан довкілля в Україні взаємозалежить від вияву в діях світоглядних компетентностей фахівців екологів.

Ключові слова: формування фахівця, екологія, компетентності, стан довкілля, моделювання.

Постановка проблеми. Екологічні проблеми, серед яких охорона природи і здоров'я людей, постають одними з найсуттєвіших на сучасному етапі розвитку людського суспільства. Беручи до уваги стан екології та тенденції розвитку економіки України, можна констатувати зростаючу актуальність розв'язання цих проблем. Створювати нову якість фахової освіти для майбутніх фахівців-екологів – актуальне питання освітньої галузі за тої причини, що довкілля в Україні безпосередньо залежить від вияву в діях світоглядних переконань фахівців-екологів. Сьогодні спонукає до переформування чинних стандартів у рамках формування професійних і фахових компетентностей. Навколо питань компетенцій і компетентностей виникають активні дискусії, завдяки яким поступово торується шлях до ринку праці професіоналів і фахівців [1-3]. З огляду на такі тенденції, правомірним є прагнення до чіткого вибудовування екологічної освіти: ідей елементарності, збереження, симетрії, співвіднесення, додатковості, спостережливості, єдності картини світу. Ці ідеї, у сукупності з особливостями процесу пізнання та теоретичними побудовами дидактики, спонукають до вироблення механізмів моделювання низки педагогічних явищ у навчальному процесі майбутніх фахівців-екологів. Такі ідеї носять й методологічний характер і тому, ми можемо їх застосовувати й для процесу пізнання студентів [1, 4-7].

Мета статті. Описати й охарактеризувати формування освітньої діяльності майбутніх фахівців-екологів на прикладі вивчення дисципліни «Моделювання і прогнозування стану довкілля».

Аналіз досліджень та публікацій за темою. Аналіз відповідних джерел щодо питань компетентності, компе-

Список використаних джерел:

1. Синиця Т. В. Формування та використання трудового потенціалу промислового підприємства. Харків, 2004. 19 с.
2. Данюк В. М. Нормування праці. Київ, 2006. 268 с.
3. Багрова І. В. Нормування праці. Київ, 2003. 212 с.
4. Генкин Б.М. Нормирование труда. Москва, 1985. 272 с.

The article considers the existing methodological approaches to the assessment of human resources. The analysis of quantitative and qualitative indicators of labor resources and their evaluation is carried out. The influence of labor rationing on the activity of labor resources of the enterprise is revealed. The use of the most effective methods of estimating labor resources is proposed.

Key words: personnel, labor resources, methods of labor resources evaluation, quantitative indicators, qualitative indicators.

Отримано: 16.02.2022

тенції [2], формування фахівців [3], дає підстави зробити деякі уточнення. Компетентність – продемонстрована в дії здатність особи виконувати завдання та обов'язки за стандартом, встановленим для певної роботи або певного роду занять, професійної діяльності [2]. Компетентність – сукупність здатностей, якими повинна володіти особа, для виконання завдань і функцій, визначених об'єктом і предметом її діяльності, соціальним і професійним статусом (прихована особистісна якість, яка виявляється тільки через дію (розумову, моторну) [2].

Метод моделювання полягає в тому, що у вивченні деякого об'єкта використовується інший об'єкт, замінюючи перший (модель). У моделюванні, як й і в аналогії, знання про одне явище переносять на інше. Наприклад, у процесі вивчення природних процесів і явищ виникає необхідність у створенні модельних уявлень. Як засіб наочності тут часто використовують моделі, а думки і висновки про явища формуються уже за аналогією. Використання цього методу теоретичного пізнання викликано необхідністю розглядати такі властивості реальних об'єктів або процесів, які за технічними або економічними причинами безпосередньо вивчати неможливо або достатньо складно (наприклад, зародження і розвиток життя на Землі, розвиток космогонії нашого Всесвіту, структура ядра і т.д.). Тоді й удаються до висунення наочних або уявних моделей, відтворюючих дані об'єкти у формі, зручній для спостереження і вивчення. Моделі, вживані в науковому пізнанні, можна розділити на два великі класи: матеріальні та ідеальні. До першого класу входять природні об'єкти; до другого – ідеальні об'єкти, що зафіксовані в певній знаковій формі і функціонують за законами математичної логіки

(останні можна назвати також абстрактно-математичними моделями) [3].

У теорії навчання, з огляду на поліаспектність психолого-педагогічних проблем і теорій (управління, поетапного формування знань (П.С. Атаманчук, П.Я. Гальперін, Н.Ф. Талізін), функціональних систем (П.К. Анохін, Б.В. Ломов), поглядів Б.Г. Ананьєва на особистість, як суспільного індивіда, об'єкта і суб'єкта історичного процесу тощо, метод моделювання, формування фахівця, виступає потужним засобом продукування методик і технологій результативного навчання. Зокрема, у освітньому процесі майбутніх фахівців-екологів моделі відіграють дієву орієнтувальну функцію щодо діяльності викладача та студентів.

Методи дослідження. У даному дослідженні використовуються теоретичні та експериментальні методи. Теоретичні методи дослідження ґрунтуються на аналізі та синтезі літературних й інтернет джерел, моделюванні і прогнозуванні теоретичної бази статті, верифікації та корегуванні моделі статті.

Експериментальні методи дослідження ґрунтуються на спостереженні теоретичної гіпотези концепції, вимірюванні експериментальних даних у вигляді опитувань, анкетування, спілкуванні з пересічними особистостями, не фахівцями галузі з екології. Далі, обробка експериментальних даних за допомогою математичних методів статистики: лінійні методи. Далі, апробація матеріалу у вигляді опублікуванні статті, корегування статейного матеріалу та подальше практичне застосування в освітній діяльності для бакалаврату та в магістратурі.

Основні результати та їх аналіз. Наприклад, з навчальної дисципліни «Моделювання та прогнозування стану довкілля» опорна схема (рис. 1) дозволяє змодельовати цілісність картини даного курсу через акценти на ключові терміни.

Інший приклад, професійні завдання з даної навчальної дисципліни, формують професійні компетентності майбутніх фахівців-екологів, на кшталт:

1 (Рівень Уміння). Як експериментально через моніторинг, можливо отримати екологічні і біологічні характеристики зовнішнього середовища: грядки чи окремої рослини в оранжереї, мікроорганізму в пробірці?

2 (Рівень Переконавання). Як отримати екологічні характеристики глобального потепління, кислотних опадів, озонового шару Землі?

3 (Рівень Переконавання). Як визначити рівень безпечного забруднення річки, озера, поля, міста?

Рекомендація: математичне моделювання.

Ідеалізовані моделі кожної навчальної дисципліни

стають орієнтирами у суб'єкт-об'єктних співвіднесеннях: «студент-пізнавальна задача» або «викладач-пізнавальна задача». Психологічна установка, залучення до діяльності, навіювання відношень, відповідні фахові компетентнісні завдання посилюючого характеру моделюють пізнавальні дії студентів, формують фахівця.

На рис. 2 наведено схему зовнішнього і внутрішнього моделювання пізнавальної діяльності студентів. Зокрема, до зовнішнього моделювання пізнання відносимо психологічну установку (установка – це ступінь розвитку психіки, що передує свідомості, це – готовність, сформована на підсвідомому рівні, до певної активності) та навіювання відношень (подібно до того, як характером сформульованого запитання задається орієнтир на конкретну вимогу, так і характером конкретної вимоги задається орієнтир на особистісне ставлення, що закладається у зміст цього навчального завдання). Це переважно відкриті чинники мотивування особистості студента, фахівця-еколога. Тоді як залучення до діяльності суб'єкта дії (спрацювання механізму психологічної установки та реалізація апробованої формули: «теоретик» має більше експериментувати, а «емпірик» має більше теоретизувати) активізує внутрішні мотиви особистості, майбутнього фахівця з екології, до пізнавальних актів.

Підсилені фахові навчально-професійні завдання компетентнісного змісту перетрансформовують цілеспрямовану інформацію в якісні знання, професійні діало-

Рис. 1. Опорна схема навчальної дисципліни «Моделювання та прогнозування стану довкілля»

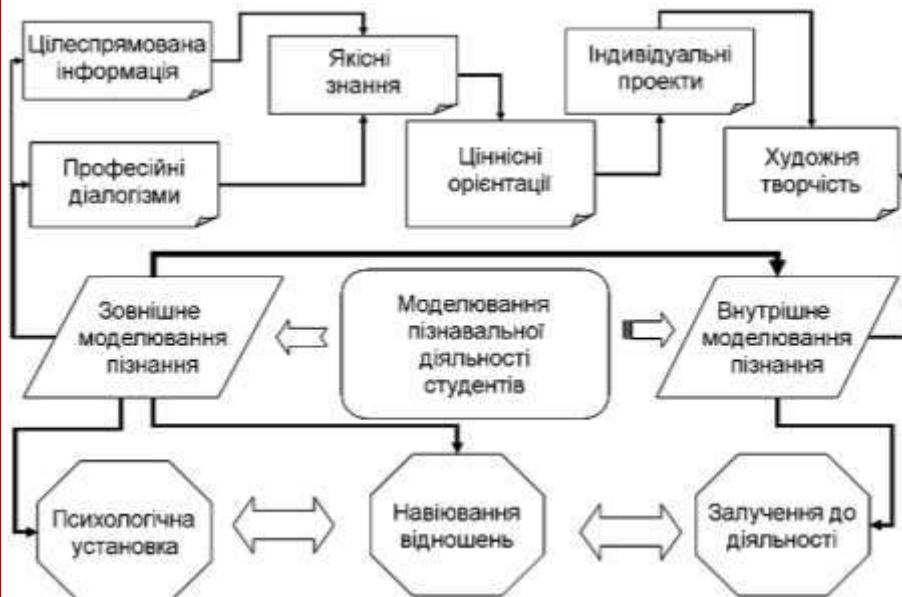

Рис. 2. Моделювання пізнавальної діяльності студентів, формування фахівця-еколога

гізми, ціннісні орієнтири, індивідуальні проекти особистості та художню творчість (див. вище). Далі процес моделювання пізнавальної діяльності студентів, формування фахівця-еколога, переходить у русло самоактуалізації. Результатом такої діяльності стають збагачення індивіда фаховими знаннями, описаними у галузевих стандартах бакалаврату, подальше навчання в магістратурі та аспірантурі.

Висновки. Моделювання пізнавальної діяльності студентів, формування фахівця-еколога, виступає дієвим засобом прогнозування та забезпечення належної результативності у компетентісно-світоглядному його становленні [4, 5, 6]. Подальший розвиток проблеми вбачаємо в розробленні технологічних сценаріїв моделювання пізнавальних дій студентів, формування фахівця-еколога, у вивченні інших спеціально-професійних навчальних дисциплін.

Список використаних джерел:

1. Шаравара В. В., Федорчук І. В., Любинський О. І. Основи екології: навчально-методичний посібник до практичних занять. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 104 с.
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Офіц. вид. Київ: Парлам. вид-во, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/conv#n3>
3. Семерня О. М. Основи методології дієвого навчання майбутніх учителів фізики: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 376 с.
4. Semernia O. M. Ecological and Economic Development of the Kamianets-Podilskyi Municipal Miskteplovodenergiya Enterprise. *Water Security*: monograph. Issue 2 / Editors: prof. Olena Mitryasova & prof. Chad Staddon. Mykolaiv: PMBSNU – Bristol: UWE, 2021. 440 p.
5. Semernia O. M. Global problems in economics, ecology, society at the World. *International scientific and practical conference / Academy of Sciences of Turkmenistan*, Oguz Khan University of Engineering And Technology of Turkmenistan, and May 3-4, 2021.
6. Semernia O.M. Modern problems in economics, ecology, society. *International scientific and practical conference dedicated to the 30th anniversary of Turkmenistan's independence / Academy of Sciences of Turkmenistan and Ministry of Education of Turkmenistan*, and June 12-13, 2021.
7. The Best European Practices for the «Water Security» Platform to Achieve the Goals of Sustainable Development, у

межах програми ЄС Еразмус+ Жана Моне, лютий-квітень 2021 року.

The article describes the formation of an ecologist for example of the discipline "Modelling and Forecasting Environment". The main purpose of this article is to illustrate to the reader the methodology of modelling and formation of an environmental specialist. This can be done if you use special competencies and professional tasks when studying applied disciplines in this specialty. This study uses theoretical and experimental methods. Theoretical research methods based on the analysis and synthesis of literary and Internet sources, modelling and forecasting of the theoretical basis of the article, verification and adjustment of the article model. Experimental research methods based on the observation of the theoretical hypothesis of the concept, the measurement of experimental data in the form of surveys, questionnaires, communication with ordinary individuals, not specialists ecology. The next method is the processing of experimental data using mathematical methods of statistics as linear methods. The next method is the approbation of the material in the form of publication of the article, correction of the article material and further practical application in educational activities for undergraduate and graduate students.

The idealized models of each discipline become landmarks in subject-object relationships. These are attitudes such as "student-cognitive task" or "teacher-cognitive task". Psychological attitude, involvement in activities, suggestion of relations, relevant professional competence tasks of a feasible nature model the cognitive actions of students, form a specialist. In this study for the first time, the scheme of external and internal modelling of cognitive activity of students is given and its use for studying of professional disciplines illustrated. Scientific knowledge has been improved that reinforced professional educational and professional tasks of competency content transform transformed purposeful information into qualitative knowledge, professional dialogues, values, individual personality projects and artistic creativity. The process of modelling students' cognitive activity and forming an ecologist was further developed. The next step is that students' learning becomes self-actualizing. The result of such activities is the enrichment of the individual with professional knowledge described in the industry standards of the bachelor's degree, further study in master's and graduate schools.

Modelling the cognitive activity of students, the formation of a specialist ecologist, is an effective means of forecasting and ensuring proper effectiveness in its competence and worldview. We see further development of the problem in the development of technological scenarios for modelling the cognitive actions of students, the formation of a specialist ecologist, in the study of other special-professional disciplines.

Key words: formation of ecologist, ecology, competencies, state of the environment, modelling.

Отримано: 16.02.2022

УДК 65.012.2

Н. А. Славіна, кандидат економічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ РИЗИКУ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СИТУАЦІЙ

У статті узагальнено теоретичні аспекти пошуку та практичні напрями оптимізації управлінських рішень у нестандартних ситуаціях, які будуть сприяти покращенню системи управління та діяльності організації в цілому.

Ключові слова: управлінські рішення, ризик, невизначеність, ситуаційне управління, ефективність.

Постановка проблеми. Специфіка української соціально-економічної дійсності полягає в тому, що для вітчизняних підприємств об'єктивно потрібна нова управлінська концепція. У сучасних умовах перманентної економічної та політичної нестабільності і ризику універсальна методологія втрачає свою актуальність, а на зміну їй приходить необхідність застосування окремих методів, які з точки зору менеджера найбільш за все

підходять та відповідають шохвилинній ситуації. Для оволодіння сучасними джерелами впливу менеджерів необхідні творчий підхід, відданість для того, щоб ефективні методи управління використовувалися цілеспрямовано й сприяли результативності організації в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми ситуаційної теорії менеджменту завжди були в полі зору закордонних і українських дослідників. Так, в різних аспек-

тах теорію і практику ситуаційного управління досліджували Н. Архіпова, А. Бусигіна, В. Бесєдін, О. Виханський, В. Глухов, В. Герасимчук, Р. Фатхутдінова, В. Попов, С. Ляпунова, Ф. Хміль, А. Шегда та інші. Проте в дійсності є багато питань, які недостатньо досліджено і висвітлено, тому потреба у вирішенні теоретичних та практичних аспектів цих проблем зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є дослідження проблем ситуаційної теорії менеджменту.

Виклад основного матеріалу. В організаціях керівникам різних рівнів часто доводиться розробляти управлінські рішення в умовах недостатньої або ненадійної інформації, а результати їх реалізації не завжди співпадають із запланованими. У таких випадках посилюються напередбачувані невизначеності або ризики, які стають постійними супутниками керівників і спеціалістів більшості компаній [1, с.122].

Вважаємо, що невизначеність – це не зовсім чітка, неточна, неясна або ухильна інформація. Невизначеність пов'язується з розробкою управлінських рішень, а ризик – з реалізацією управлінського рішення. Рішення – це результат розумової діяльності людини, який приводить до якого-небудь висновку або до необхідних дій, наприклад, повна бездіяльність, розробка якої-небудь дії або вибір дії із набору альтернатив і його реалізація.

Дослідження показали, що типовими ситуаціями, де може розкритися творчий підхід, напористість, готовність до ризику, можуть бути наступні:

- робота при зміні планів, програм, управління цією роботою;
- здійснення перетворень й ліквідація опору перетворенням;
- вирішення протиріч/конфліктів;
- самовдосконалення й підвищення рівня цілей.

Управлінські ризики складають частину загальних ризиків компанії. Вони являють собою набір бажаних або небажаних, викликаних управлінськими рішеннями ситуацій, які можуть виникнути або при реалізації рішень, або через деякий час. Управлінські ризики містять в собі організаційні, комерційні (економічні), технологічні, соціальні і правові ризики. Управлінські ризики призводять до оперативних і стратегічних придбань або втрат в діяльності організації. Позитивна дія управлінських ризиків усіма працівниками сприймається як належне, а негативне викликає роздратування у керівників і бажання не припуститися цих ризиків в майбутньому.

При виникненні нових значних ризиків чи змін в існуючих значних ризиках необхідно розробляти відповідні стратегії. Серед можливих альтернатив можуть бути такі:

- 1) уникнути ризику (припинити певну діяльність);
- 2) перекласти ризик на іншу особу (установу);
- 3) прийняти ризик, але мінімізувати його завдяки системі контролю, або отримати можливість заробити прибуток відповідний ризику (залежність потенційної прибутковості та ризикованості операцій).

Нерідко рішення приймаються імпульсивно, під впливом емоційних станів. У тому або іншому ступені у реальному житті «емоційна компонента» – почуття, присутнє при розв'язанні будь-якої виробничої ситуації.

Процес прийняття рішення абстрагується і від «вольової компоненти»: чи буде прийняте рішення реалізоване. Адже сьогодні стан розвитку практичної психології такий, що не дозволяє використовувати сформовані тези в математичних моделях.

Сучасні підходи до вивчення поведінки людини і його психіки визначилися ще на початку XX століття. Але і на початку XXI століття завдання суворого описання механізмів поведінки людини, її діяльності і закономірності розвитку залишається надто важкою, що виключає побудову її математичного аналізу. Але сумісний пошук рішень в цій галузі як з боку психологів, так і з боку математиків, йде в світі досить активно. Так, на сторінках преси широко розглядаються особливості поведінки різних індивідумів при розробці і прийнятті управлінських рішень. Керівник, який уникає прийняття ризикованих рішень, вважається в суспільному значенні небезпечним для організації, тому що прирікає її на застій.

Найбільш успішно діє менеджер в середовищі, яке дозволяє приймати рішення, надаючи при цьому право на помилку. Оскільки ризик – це органічна частина ринкової економіки, постільки природним є і терпляче ставлення до невдач.

Вплив зовнішнього середовища як фактору, який ініціює ризик конкретними причинами, проявляється в зміні умов для прийняття рішення: поява серйозного конкурента на ринку, різкі зміни в погоді, стихійні лиха, зміна в державному регулюванні, курсах валют. Вони обмежують альтернативність у виборі рішень. Безспірним є вплив особистих якостей керівника на прийняття ризикованих рішень, таких як сміливість, воля, знання, заповзятливість, досвід, професіоналізм, прагнення до новизни, лідерства, престижу, позитивного іміджу. Необхідно враховувати, що в широкому розумінні ризик означає прийняття керівником на себе відповідальності за наслідки прийнятого рішення – матеріальної, соціальної, політичної, моральної, правової. Тому готовність до ризику повинна кореспондувати з почуттям відповідальності за соціально-економічні і інші цінності, які знаходяться в розпорядженні керівника [3, с.207].

Список використаних джерел:

1. Осовська Г. В. Менеджмент організацій: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 860 с.
2. Приймак В. М. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб. Київ: Атіка, 2008. 240 с.
3. Ковнак В. М. Теорія і практика прийняття управлінських рішень. Київ: МАУП, 2000. Т. 3, 5, 15.
4. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2004. 699 с.
5. Фролова Г. І. Ситуаційний підхід в сучасній теорії та практиці менеджменту. *Формування ринкових відносин в Україні*: зб. наук. праць. Київ: НДЕІ, 2002. Вип. 16. С. 146-149.

Theoretical aspects of the search and practical aspects of optimization of management decisions in non-standard situations, which will contribute to improving the management system and the activity of the organization as a whole, are summarized.

Key words: management decisions, risk, ambiguity, situational management, efficiency.

Отримано: 18.02.2022

Г. В. Чернюк, кандидат географічних наук, доцент
І. П. Касіяник, кандидат географічних наук, доцент
Б. В. Матвійчук, асистент

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗПОДІЛУ ОПАДІВ І ЗВОЛОЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття містить результати аналізу розподілу опадів та зволоження на території Вінницької області. Кількість опадів на височинах та вододілах на 40-60 мм більша ніж в долинах річок і на закритих підвітряних схилах. Тільки на північній третині території зволоження оптимальне. Середня частина області має дещо недостатнє зволоження. На південь від широти Ладжинського водосховища зволоження недостатнє (0,64-0,60 – як у степовій зоні).

Ключові слова: клімат, опади, зволоження, розподіл, Вінницька область.

Відповідно до завдань Кліматичної програми України і рекомендацій ВМО актуальне значення мають дослідження клімату регіонів. Важливими показниками клімату та оцінки ресурсів тепла і вологи є атмосферні опади та коефіцієнт зволоження. За останні десятиліття на більшості території України кількість опадів збільшилась від грудня до лютого, у жовтні зменшилась, а від березня до вересня і листопада чергуються періоди збільшення і зменшення. Вінниччина відноситься до району з нестійким зволоженням де збільшується ймовірність посушливих років [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Вінницька область розташована в межах басейну ріки Південний Буг та прилягаючих частин Придніпровської і Подільської височин і лівобережного відрізка долини ріки Дністра від водосховища до притоки Кам'янка. Помірноконтинентальний клімат в межах зони лісостепів характеризується сезонними змінами та впливом орографії і рельєфу поверхні, яка поступово знижується до долин Південного Бугу і Дністра та на південний схід.

Для виявлення закономірностей розподілу опадів проаналізовані опубліковані джерела та дані всіх метеостанцій і постів у довідниках по клімату [1, 2, 3, 4, 5, 6], які містять середні багаторічні показники по опадах для 45 пунктів Вінницької області. Враховувалися показники по пунктах спостережень, розміщених навколо меж у сусідніх областях [3, 4, 6, 7]. У таблиці 1 наведені показники середніх річних та місячних сум опадів, визначені за 50-100 років спостережень на метеостанціях і постах. Річна кількість опадів у мм шару води по всіх пунктах наносилася на контурну карту області для виявлення просторових змін в залежності від орографії, рельєфу та інших факторів. Коефіцієнт зволоження розраховано за відношенням річних сум опадів до випаровуваності (максимально можливого випаровування).

Результати досліджень. Найбільші середні суми опадів у Вінницькій області характерні для півночі та північного сходу в межах Придніпровської височини, де випадає 525-560 мм опадів за рік, а у вологі роки 600-650 мм. В басейні південного Бугу річна кількість опадів поступово зменшується з північного заходу (495-544 мм) на південний схід (520-490 мм). На вододілах Подільської височини кількість опадів коливається від 500-510 мм до 520-550 мм при зменшенні у верхніх частинах долин річок до 485 мм. У Придністров'ї розподіл опадів ускладнюється рельєфом з глибокими врізами річкових долин та експозицією схилів вододілів. У гірлових частинах басейнів приток Дністра (Лядової, Немії, Мурафи та інших) кількість опадів зменшується від 520-500 мм до 490-480 мм (таблиця 1). Аналіз розподілу опадів та коефіцієнтів зволоження показав їх залежність від абсолютної висоти рельєфу та експозиції схилів. На висотах менш 100 м (нижні тераси Дністра) кількість опадів складає 480-490 мм і коефіцієнт зволоження 0,60-0,62, а на навітряних схилах зростають до 517-520 мм і 0,62-0,64, відповідно. На висотах 100-150 м кількість опадів збільшується до 504-520 мм і зволоження до 0,63-0,65. На висотах 150-200 м середні суми опадів за рік складають переважно 500-510 мм і коефіцієнт зво-

ження – 0,64. Більша частина пунктів спостережень за опадами розташовані на абсолютних висотах від 200 до 300 м (30). Відповідно, річна кількість опадів і зволоження зростають до 490-520-540-560 мм і 0,62-0,67-0,70-0,76 на висотах 200-250 м; 485-505-530-550 мм і 0,63-0,66-0,73-0,75 на висотах 250-275 м; 510-540-550-570 мм і 0,65-0,72-0,77 на висотах 275-300 м. На абсолютних висотах більше 300 м випадає до 550-560 мм опадів за рік при коефіцієнті зволоження 0,66-0,72-0,76.

Коливання опадів і зволоження обумовлені рельєфом і експозицією схилів. Наприклад, у пункті Гранов (170-200 м) біля відкритого в бік Полісся навітреного схилу височини (320 м) випадає в середньому 570 мм опадів за рік і зволоження 0,74. Район м. Жмеринки (334 м) розташований на північно-східних схилах Подільської височини в пониженні між Мурафськими Товтрами (до 360 м) на півдні і лівобережним вододілом річки Рів (340-350 м) на півночі. Тут середня кількість опадів понижена до 502 мм за рік при збільшенні у вологі роки до 580 мм і коефіцієнті зволоження 0,66 (таблиця 1).

За показниками коефіцієнтів $\geq 0,7$ територія області північніше широти Вінниці знаходиться в області оптимального зволоження, типового для лісостепової зони. Більша частина території розміщена в зоні недостатнього зволоження ($\leq 0,7$). Райони з коефіцієнтом зволоження від 0,66 до 0,69 можна віднести до південної підзони лісостепів. Типовий для степової зони коефіцієнт 0,65-0,60, що свідчить про недостатнє зволоження, визначено для 16 пунктів, розташованих південніше широти міста Гайсин і смт. Муровані Курилівці.

У річному ході найбільше опадів (70-75%) випадає в теплий період (квітень – жовтень) року (350-410 мм). Місячні суми опадів найбільші літом: у липні і червні, до 75-80-83 мм за місяць. У зимові місяці суми опадів зменшуються до 29-23 мм за січень. У квітні і жовтні випадає переважно від 35 до 40 мм опадів.

Сніговий покрив відіграє значну роль у формуванні термічного режиму приземного шару повітря та зволоженні верхніх горизонтів ґрунту. Дати появи та сходження снігового покриву істотно коливаються залежно від синоптичних процесів. Сніговий покрив може з'явитися у перші дні листопада або у третій декаді грудня. В середньому через місяць після появи встановлюється стійкий сніговий покрив. Середні дати утворення від 20 до 25/XII, а руйнування від I/III у Придністров'ї до 10/III на півночі Вінницької області. Стійкий сніговий покрив залягає 70-80 днів з коливаннями від 20-30 до 140-150 днів. Бувають зими без стійкого снігового покриву (20%). Запас води у сніговому покриві змінюється від 10 мм у кінці грудня до 20-30 мм у лютому та на початку березня. Середній з найбільших запасів води наприкінці лютого досягає 30-40 мм і має важливе значення для оцінки запасів води у ґрунті та у басейнах річок. Середня висота снігового покриву у грудні 3-5 см, у січні від 6 до 11 см, у лютому і на початку березня 12 см, у 2-й декаді березня спадає до 7 см, а у 3-й декаді – 4-2 см. В окремі роки відмічалася висота снігового

Таблиця 1

**Розподіл опадів і зволоження на території Вінницької області
(таблиця складена за даними довідників по клімату та розрахунків)**

Висота, м	Метеостанції	Номери місяців року						Σ за рік	Коеф. звол. (г/е)	Σ рік вологий	Зміни ±
		I	IV	VII	X	XI-III	IV-X				
257	Казатин	28	42	79	41	155	394	549	0,75	615	66
255	Махаринці	27	41	77	40	151	384	535	0,73	610	75
300	Осипівка	27	41	76	40	149	379	528	0,72	600	72
309	Уладовка Нова	28	43	80	42	157	401	558	0,76	626	68
284	Хмельник	25	41	72	41	143	397	540	0,73	625	85
240	Голодьки	30	46	86	45	168	430	598	0,8	676	78
245	Уладовка	27	41	77	41	151	388	539	0,7	613	74
240	Мизяков	25	40	71	40	141	391	532	0,68	617	79
259	Плисков	24	36	68	35	132	338	470	0,63	546	76
263	Літин	23	37	66	37	132	363	495	0,67	564	69
252	Плис.-Андрушів. завод	27	40	75	40	149	376	525	0,7	597	72
246	Зозов	29	43	81	42	160	405	565	0,76	642	77
275	Микулинці	29	45	83	43	162	415	577	0,77	651	74
298	Липовець	23	39	68(69)	39	136	376	512	0,68	591	79
285	Винниця	25	41	72(74)	41	144	400	544	0,72	621	77
265	Льбінці	28	42	78	41	155	390	545	0,68	616	71
290	Браїлов	23	38	66(67)	37	132	364	496	0,65	569	73
258	Демидівка	23	38	67(68)	39	132	372	504	0,66	579	75
334	Жмеринка	23	38	67(68)	38	132	370	502	0,66	578	76
309	Ялтушків	23	39	68(69)	39	134	376	510	0,66	589	79
290	Немирів	24	40	72(73)	40	138	396	534	0,69	614	80
170	Гранов	29	36	80(83)	40	169	409	578	0,74	655	77
209	Брацлав	29	39	63(72)	39	156	360	516	0,67	595	79
210	Гайсин	27	37	61(69)	37	150	346	496	0,64	573	77
262	Деребчин	22	37	65(66)	37	127	358	485	0,62	559	74
250	Муровані Курилівці	24	40	70(71)	40	138	385	523	0,67	597	74
230	Зятковці	27	37	60(68)	37	146	342	488	0,62	564	76
262	Немерчи	24	38	68	36	138	377	515	0,66	584	69
300	Голинченці	23	39	68(69)	39	132	376	508	0,65	584	76
210	Клебань	26	33	72(75)	36	153	373	526	0,67	596	70
180	Нижній Ольчедаїв	23	38	67(68)	37	133	368	501	0,64	576	75
196	Соболівка	28	38	62(70)	38	152	351	503	0,64	581	78
230	Комаргород	24	30	66(69)	34	141	342	483	0,61	550	67
318	Вапнярка	28	34	76(79)	39	156	394	550	0,7	639	89
151	Тростяничик	26	32	71(74)	36	151	368	519	0,65	587	68
71	Лядова	25	39	70	36	142	386	528	0,67	601	73
223	Немия	23	34	64	33	130	349	479	0,60	533	54
77	Могілів Подільський	23	36	65	34	132	359	491	0,62	545	54
189	Марковка	25	32	70(73)	35	148	362	510	0,64	582	72
290	Крижопіль	26	32	71(74)	36	151	367	518	0,65	589	71
298	Рудниця	28	34	75(79)	38	161	390	551	0,69	626	75
79	Підлесівка	26	32	71(74)	36	151	366	517	0,64	588	71
180	Чечельник	25	31	68(71)	34	146	351	497	0,62	566	69
248	Піщанка	27	34	74(77)	37	157	384	541	0,68	617	76
120	Цекінівка	24	37	67	35	136	368	504	0,63	559	55

покриву до 10 см вже у 2-й декаді листопада, в грудні до 20 см, у січні до 30-40 см, у лютому і 1-2-й декадах березня – 25 см і у 3-й декаді – 10-15 см. Сильні снігопади бувають найчастіше у січні та лютому в зв'язку з виходом циклонів із Середземного і Чорного морів (40%) та переміщенням західних циклонів (12%).

Висновки і перспективи. Розподіл опадів на території Вінницької області залежить від висоти форм рельєфу і орографії. Найбільші річні суми опадів (525-560 мм) спостерігаються на півночі і північному сході в межах Придніпровської височини. В долині Південного Бугу опади зменшуються з північного заходу на південний

схід до 520-490 мм. На Подільській височині річні суми опадів коливаються від 500-550 мм на вододілах до 485 мм у долинах річок, а в долині ріки Дністра – від 520-500 до 490-480 мм. На більшій частині області південніше широти міста Вінниці зволоження недостатнє, а на південь від широти міста Гайсин коефіцієнт зволоження типовий для підзони північних степів (0,64-0,60). У перспективі доцільно проаналізувати диференціацію зволоження по типах ландшафтних геосистем з метою оцінки їх потреби у зрошенні і раціональному використанні.

Список використаних джерел:

1. Атлас природних умов і естественних ресурсів Української ССР. Москва: ГУГК, 1978. С. 78-104.
2. Довідник з агрокліматичних ресурсів України. Київ: УкрГМЦ, 1993. 718 с.
3. Ліпінський В. М., Дячук В. А., Бабиченко В. М. Клімат України. Київ: вид-во Раєвського, 2003. С. 158-200.
4. Національний атлас України. Київ: ДВНП «Картографія», 2009. 440 с.
5. Природа Украинской ССР. Клімат. Киев: Наукова думка, 1984. 308 с.
6. Справочник по климату СССР. Ленинград: Гидрометеоздат, 1969. Вып. 10. Ч. 4: Осадки. 610 с.; Ч. 5: Облачность и атмосферные явления. 161 с.
7. Чернюк Г. В., Царик П. Л. Кліматичні ресурси Поділля. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2008. № 1. С. 50-59.

The article contains the results of the analysis of rainfall and moisture distribution in the Vinnitsa region. The amount of rainfall on hills and watersheds is on average 40-60 mm higher than in river valleys and on closed and leeward slopes. Optimal humidity is typical only for the northern third of the territory. The middle part of the region is characterized by somewhat insufficient moisture. To the south of the latitude of the Ladyzhyn Reservoir, moisture is insufficient (0.64-0.60 – as in the steppe zone).

Key words: climate, rainfall, humidification, distribution, Vinnitsa region.

Отримано: 20.02.2022

І. В. Яцишина, доктор економічних наук, професор

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ: СУТЬ ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті визначено сутнісні характеристики та здійснено систематизацію трактувань поняття «цифрова трансформація бізнесу», виявлено основні напрями та області цифрової трансформації мікрорівня.

Ключові слова: бізнес, інновації, цифрова трансформація бізнесу.

Уряди розвинених країн із 2011–2013 рр. реалізують спеціальні програми цифрової трансформації (Digital transformation) економіки й бізнесу в основі якої лежать кілька ключових технологій: штучний інтелект; роботизація виробництва і бізнес-процесів; багатоканальний збір та аналіз великих даних, застосування на їх основі інструментів поведінкової економіки – як для передбачення і задоволення попиту і потреб споживачів, так і активного їх формування. Цифровізація (діджиталізація) є змістом Четвертої промислової революції, це «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливило інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку. Цифровізація є визнанням механізму економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, громадської та особистої діяльності» [1]. При цьому цифрова трансформація бізнесу може розглядатись чи не основним наслідком «Індустрії 4.0», однак саме поняття «цифрової трансформації бізнесу» трактується досить неоднозначно (див. табл. 1).

Цифрові технології можуть суттєво змінювати правила гри на ринку та роль його ключових гравців. Темпи інноваційного розвитку є дуже високими, а тому ті технології, що ще кілька років могли бути проривними для підприємства, сьогодні вже можуть не гарантувати його успіху у висококонкурентному інноваційному середовищі.

До ключових складових цифрової трансформації бізнесу відносять [5]:

- щодо роботи з клієнтами: більш глибоке розуміння клієнтів; збільшення доходів від взаємодії з існуючими клієнтами; пошук нових форм взаємодії з потенційними клієнтами;
- щодо операційних процесів: автоматизація виробничих процесів; реалізація творчого потенціалу співробітників; управління продуктивністю на основі аналізу «великих даних»;
- щодо бізнес-моделювання: точкове впровадження нових технологій; впровадження нових, раніше не існуючих цифрових бізнес-моделей; цифрова глобалізація.

За більш широким підходом областями цифрової трансформації визначають [7]:

- функції: маркетинг, операції, людські ресурси, адміністрація, обслуговування споживачів тощо;
- бізнес-процеси: одна або кілька пов'язаних операцій, видів діяльності та наборів для досягнення конкретної бізнес-мети;
- бізнес-моделі;

- бізнес-активи: основна увага приділяється як традиційним активам, так і менш «матеріальним», таким як інформація та клієнти;
- організаційна культура: повинна існувати чітка орієнтована на споживача, усвідомлювана мета, яка досягається набуттям базових компетенцій у всіх сферах, таких як цифрова зрілість, лідерство, бази знань для працівників тощо;
- партнерство або екосистеми: зростання кооперативних, спільних, співтворчих та цілком нових бізнес-екосистемних підходів;
- оточення: клієнти, працівники, партнери: орієнтованість на споживача, досвід користувачів, розширення можливостей працівників, нові моделі робочого місця, зміна динаміки партнерів каналу тощо.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «цифрова трансформація бізнесу»

№ з/п	Автор	Трактування
1.	Б. Банче [2]	Це максимально повне використання потенціалу цифрових технологій у всіх аспектах бізнесу
2.	Х. Кінг [3]	Масштабна трансформація бізнесу, що охоплює увесь набір функцій компанії від автоматизації закупівель до продажу і маркетингу, які впливають як на зміну операційної моделі, так і на інфраструктуру компанії, що базується на цифрових технологіях і функціонує під впливом трьох основних драйверів: зміни запитів користувачів, розвитку технологій і посилення конкуренції
3.	Д. Террар [4]	Це процес переходу організації до нових способів мислення і роботи на базі використання соціальних, мобільних та інших цифрових технологій. Ця трансформація включає у себе зміни в мисленні, стилі керівництва, системі заохочення інновацій і прийнятті нових бізнес-моделей задля покращення роботи співробітників організації, її клієнтів, постачальників і партнерів
4.	А. Колот, О. Герасименко [5]	Кардинальна зміна ментальних моделей, драйвером якої є цифровізація; це усвідомлений, інноваційно орієнтований, ініційований менеджментом компанії процес докорінного удосконалення бізнес-процесів, що охоплює як внутрішнє, так і зовнішнє середовище компанії, на основі пошуку і/або розробки та використання цифрових технологій
5.	Л.С. Шевченко [6]	Перегляд корпоративних, ділових, функціональних стратегій та моделей розвитку бізнес-організацій
6.	Лісова Р.М. [7]	Глибокі та руйнівні (disruptive) зміни, зумовлені застосуванням проривних технологій, які в свою чергу змінюють способи створення та отримання вартості

Складено за [2-7].

Досить складним у методичній площині бачиться оцінювання рівня цифровізації бізнесу. Цифровізація макрорівня має декілька вимірників у вигляді інтегральних індексів. Найбільш методологічно обґрунтованим визнають Індекс цифрової трансформації (Global Con-

nectivity Index, GCI), розроблений компанією Huawei. GCI був створений для аналізу широкого спектра індикаторів для інфраструктури ІКТ і цифрових перетворень. GCI оцінює розвиток цифрової економіки в 79 країнах, використовує для цього 40 показників, які відстежують вплив ІКТ на економіку країни, цифрову конкурентоспроможність і майбутнє зростання. Індекс GCI містить чотири підіндекси: пропозиція, попит, досвід і потенціал; а також п'ять технологічних факторів: широкосмуговий зв'язок, хмара, центр обробки даних, великі дані та Інтернет речей (IoT). Відповідно до такого методологічного підходу країни відносять до одного з кластерів: Starters (GCI Score 20-34), Adopters (35-55) і Frontrunners (56-85). У сукупності ці країни складають 95% світового ВВП. Україна посіла в 2018 р. 50 місце в рейтингу GCI, у 2020 р. – 48 [8].

Оцінювання цифрової трансформації мікрорівня можливо провести за допомогою Індексу цифрової трансформації, розробленого незалежною британською фірмою Vanson Bourne, що розраховується за результатами опитування бізнес-лідерів – керівників, у яких є право ухвалювати стратегічно важливі для бізнес-організації рішення. У 2019 р. в опитуванні брали участь 4600 бізнес-лідерів з 42 країн світу. України серед них не було, але результати опитування можуть бути цікаві і корисні вітчизняному бізнесу для розуміння світових тенденцій [9]. Однак методичний підхід, що базується на суб'єктивних оцінках на нашу думку має низку обмежень і може носити лише регіональний або галузевий характер.

Індекс цифровізації підприємств (IDI – Digitization index), розроблений українськими науковцями, дозволяє оцінювати реальний рівень впровадження цифрових технологій і компетенцій на підприємствах. IDI пропонують розраховувати як середньозважену суму трьох субіндексів [10]:

1) субіндекс «Розвиток інфраструктури» – відображає ступінь розвитку інфраструктури, наявність доступу до Інтернету і якості доступу до Інтернету;

2) субіндекс «Онлайн-витрати» – включає в себе витрати на онлайн роздріб і рекламу онлайн;

3) субіндекс «Активність користувачів» – розраховується як середньозважене значення субіндексів нижчого рівня: активність фірм, активність споживачів і активність державних установ.

На даний час Індекс цифровізації підприємств (IDI) не отримує широкого застосування та інституціонального забезпечення.

Результати цифрової трансформації бізнесу говорять самі за себе. За даними дослідження Dell Technologies Digital Transformation Index, цифровізація сприяє прогнозуванню, управлінню ресурсами, відстеженню поставок і блокчейну. 77% опитаних топ-менеджерів вірять, що в найближчі п'ять років вони використовуватимуть нові технології для прогнозування споживчого попиту; 68% мають намір використовувати найновіші технології для поліпшення прозорості ланцюга постачання, його відстеження й ефективності; 47% уважають, що здійснюватимуть операції з використанням блокчейну. Інше дослідження вказує на те, що 78% фірм, які займаються цифровою трансформацією бізнесу, краще запускають нові продукти чи послуги або виходять на ринок, у тому числі через цифровий маркетинг і персоналізацію; 60% ефек-

тивніше управляють витратами через здешевлення технологічних експериментів [11].

Отже цифрова трансформація бізнесу є не тільки ознакою сучасних соціально-економічних змін, вона спричинює перетворення операційних процесів, бізнес-моделей, філософії підприємництва, що потребує подальших теоретичних обґрунтувань і пояснень. Водночас це реальний процес, що швидко розвивається, тому потребує наукових досліджень, вимірювання і аналізу.

Список використаних джерел:

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80?lang=ru> (дата звернення: 28.12.2021).
2. Банче Б. Цифровізація бізнесу. URL: <https://vlast.kz/corporation/24539-cifrovizacia-biznesa.htm> (дата звернення: 29.12.2021).
3. Vyugina, D. Media Consumption as a Key to New Digital Strategies in Media. *Mediascope*, 2016. № 4. URL: <http://www.mediascope.ru/2233> (дата звернення: 29.12.2021).
4. Terrar D. What is Digital Transformation? URL: <http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation> (дата звернення: 29.12.2021).
5. Колот А. М., Герасименко О. О. Цифрова трансформація та нові бізнес-моделі як детермінанти формування економіки нестандартної зайнятості. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика*. 2020. № 10 (1). С. 33-54.
6. Стріжкова А. В., Шаповалова О. В., Шевченко Л. С. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України: монографія / за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ прав. за безп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. С. 48.
7. Дергачова Г. М., Колешня Я. О. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2020. № 17. С. 280-290.
8. Digital Economy Heat Map. URL: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/index.html> (дата звернення: 28.12.2022).
9. Волк І. Гроші – вже не головна перепона: що підбурює і відлякує бізнес запускати нові технології. URL: <https://mind.ua/openmind/20193794-groshe-vzhe-ne-golovna-perepona-shchopidburyue-i-vidlyakue-biznes-zapuskati-novi-tehnologiyi> (дата звернення: 28.12.2021).
10. Воскобосва О. В., Ромащенко О. С. Індекс цифровізації як основний фактор розвитку цифрових технологій. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 4 (26). С. 56-61.
11. Верховодов А. Цифрова трансформація та потреби бізнесу. URL: <https://medium.com/@untone/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B8%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%83-5ba902f5037d> (дата звернення: 28.12.2021).

The article defines the essential characteristics and systematizes the interpretation of the concept of «digital business transformation», identifies the main directions and areas of digital transformation of the micro level.

Key words: business, innovations, digital business transformation.

Отримано: 16.02.2022

*О. І. Любинський, доктор сільськогосподарських наук, професор
С. С. Тимчук, директор СТОВ АФ «Нефедіське» Кам'янець-Подільського району Хмельницької області;
І. Б. Любинська, старший викладач*

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА НА ПОДІЛЛІ

Розглянуто основні науково-методичні аспекти екологізації аграрного виробництва, окреслено фактори впливу і основні умови сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Визначено, що екологізація аграрного виробництва – складний, інноваційний процес, забезпечення сталого функціонування глобальної економічної системи з урахуванням екологічних викликів та загроз сьогодення, покликаний сформувати екологічно безпечні засади розвитку кожної складової аграрної сфери. Для України актуальним є впровадження ресурсозберігаючих технологій в аграрному виробництві, дотримання вимог екологічної безпеки і використанні земельних ресурсів, розвитку органічного виробництва, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на довкілля.

Ключові слова: екологізація, зелена економіка, сталий розвиток, сільське господарство, органічне виробництво.

Вступ. Стратегія сталого розвитку як передумова довгострокового прогресу й існування людства, який повинен супроводжуватися збільшенням капіталу та поліпшенням екологічних умов. Стратегія сталого розвитку аграрного виробництва передбачає існування оптимального балансу між економічною, соціальною й екологічною сферами. Саме тому нині існує необхідність у переосмисленні ролі економічних та екологічних пріоритетів, де перевага має віддаватися екологічно безпечному розвитку аграрного виробництва [12].

Процес суспільного виробництва неможливо уявити без залучення і впливу на нього природних факторів – природних ресурсів і природних умов. Виробництво сільськогосподарської продукції засноване на використанні природних ресурсів і умов, а його виробничо-технологічні процеси водночас є і біологічними [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологізації аграрного виробництва досліджували багато науковців, що свідчить про її актуальність. Вагомий внесок зробили такі відомі вчені, як: Т.О. Бондур, А.П. Гетьман, А.К. Соколова, Н.С. Макарова, А.С. Малиновський, О.О. Прутська, О.Л. Попова, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, М.В. Шульга та інші. Актуальним залишається вивчення головних аспектів екологізації аграрного виробництва шляхом упровадження міжнародних тенденцій зеленої економіки.

Метою статті є дослідження науково-методичних аспектів екологізації аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Тісний зв'язок сільськогосподарського виробництва з промисловістю в умовах індустріалізації агросфери призвів у кінцевому підсумку до масштабних негативних змін у природному середовищі. Найсуттєвіший вплив на екосистеми і природне середовище має клімат, оскільки він є основним фактором зональності, друге місце посідають геологічні, третє – ґрунтові, четверте – біологічні фактори (рослинний і тваринний світ) [10].

Обмеження негативного впливу сільськогосподарського виробництва сприятиме збереженню та відтворенню природно-ресурсного потенціалу, воно покликано сформувати екологічно комфортне середовище для життєдіяльності населення, забезпечити його екологічно чистою сільськогосподарською продукцією [3].

Однією з основних складових частин стратегії сталого розвитку є концепція зеленої економіки, яка популярна серед національних урядів багатьох країн та широко підтримана міжнародними організаціями, ООН і Організація економічного співробітництва та розвитку розглядають зелену економіку як подальшу трансформацію й уточнення концепції сталого розвитку, що ґрунтується на принципах взаємодії суспільства і природи та передбачає гармонізацію економічного, соціального розвитку та збереження довкілля [5]. Основною метою переходу до зеленої економіки є забезпечення економічного зростання й

інвестицій за одночасного підвищення якості навколишнього середовища й соціальної інтеграції [14].

Програма ООН із довкілля розробила ініціативу, яка спрямована допомогти урядам у формуванні й реалізації політики та процесів зеленої економіки, зокрема в «чистих» технологіях, відновлюваній енергетиці, водопостачанні, транспорті, управлінні відходами, зеленому будівництві, органічному сільському господарстві. Екологізація аграрного виробництва є основою концепції зеленої економіки, адже воно впливає на різні, пов'язані зі сталим розвитком, сфери життя [6].

Екологізація є напрямом розвитку сільського господарства, що базується на освоєні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через створення стійкого агроландшафту за використанням екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості [11].

Стійкий розвиток сільського господарства дає змогу підвищувати рівень продовольчої безпеки та викоринювати голод і є економічно життєздатним, а також забезпечувати збереження земельних і водних ресурсів, рослин та зоогенетичних ресурсів, біологічного різноманіття й екосистем, підвищувати ступінь стійкості до змін клімату та стихійних лих [8].

Одним із напрямів реалізації концепції зеленої економіки в аграрному секторі є органічне аграрне виробництво, результативність якого полягає в ефективності сільськогосподарського виробництва за одночасного зниження антропогенного впливу на навколишнє середовище і природні ресурси. Керівним принципом для органічного сільського господарства є використання матеріалів і технологій, які покращують екологічну рівновагу у природних системах та сприяють створенню стійких і збалансованих агроекосистем [1].

Органічне аграрне виробництво давно популярне та підтримується національними урядів закордонних країн. Важливим аспектом розвитку органічного аграрного виробництва є відведення спеціальних земельних площ для цього та відкриття ринку збуту даних товарів [5].

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» зазначає основні напрями екологічної політики (стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища, гарантування екологічно безпечного природного середовища передусім для життя і здоров'я населення, а також упровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем), хоча не розглядає як окремий на-

прям державної політики розвиток органічного аграрного виробництва [7].

Відмінною ознакою і фундаментальним принципом стратегії еколого-економічного розвитку є екосистемний підхід до вирішення проблем будь-якого масштабу і рівня: глобального, національного, регіонального і місцевого. Екосистемний підхід ґрунтується на ощадливому, а не споживацькому ставленні до природи [3, 4].

Перспективним напрямом реалізації концепції зеленої економіки в аграрному виробництві є впровадження новітніх зелених технологій у практику аграрного виробництва поряд з інструментарієм ресурсно-ефективного та більш чистого виробництва. Дані технології дозволяють забезпечити істотне підвищення продуктивності праці та рентабельності за зменшення витрат енергії, матеріалів, а отже, і негативного впливу на довкілля [5]. До таких технологій належить перехід на використання відновлювальних джерел енергії, підвищення енергоефективності споруд, модернізація системи транспортного сполучення шляхом підтримки і розвитку залізничного та водного транспорту, зменшення викидів вуглекислого газу й ефективна переробка відходів. Для забезпечення екологізації аграрного виробництва потрібно створити дієвий примусовий механізм стягнення екологічних платежів та штрафів, закріплення на законодавчому рівні санкцій і заборон [9].

Активізація забезпечення екологічної спрямованості аграрного виробництва вимагає диверсифікації шляхів щодо нарощування темпів виробництва екологічно чистої продукції, застосування екологобезпечних й енергозберігаючих технологій в сільському господарстві, широкого впровадження інноваційних розробок, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на навколишнє середовище [11].

Основу агропромислового комплексу Хмельниччини складають 1840 сільськогосподарських підприємств, понад 1365 селянських фермерських господарств, 656 – підприємства харчової та переробної промисловості, з них понад 60 є провідними, як в області, так і в Україні. Тваринництво дає значну частину його валової продукції, має великий вплив на економіку агросфери області, на рівень забезпечення важливими продуктами харчування, створення робочих місць, розвиток соціальної сфери, переробної та харчової промисловості, формування ринку органічних продуктів [14].

Висновки. 1. Екологізація аграрного виробництва – складний, інноваційний процес, забезпечення сталого функціонування глобальної економічної системи з урахуванням екологічних викликів та загроз сьогодення, покликаний сформулювати екологічно безпечні засади розвитку кожної складової аграрної сфери.

2. Для України актуальним є впровадження ресурсозберігаючих технологій в аграрному виробництві, дотримання вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів, розвиток органічного виробництва, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на довкілля.

Список використаних джерел:

1. Бондур Т. О. Екологізація виробництва продукції рослинництва як фактор поліпшення її якості. *Економіка агропромислового комплексу*. 2008. № 6. С. 39–43.

- Борисова В. А. Раціональне землекористування та екологізація сільськогосподарського виробництва в умовах реформування аграрного сектора економіки. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2000. Спец. випуск № 16. С. 25-27.
- Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.]. Київ: РВПС України НАН України, 2000. 238 с.
- Ковальова О. В. Програмно-цільовий підхід до управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 105-110.
- Основні засади впровадження «зеленої» економіки в Україні: навчальний посібник / Галушкіна Т. П. та ін. Київ: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.
- Потапенко В. Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах зеленої економіки: монографія. Київ: НІСВ, 2012. 360 с.
- Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697–VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
- Проект резолюції, представлений Головою Генеральної Асамблеї «Майбутнє, яке ми хочемо». Женева, 2012 р. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/436/90/PDF/N1243690.pdf>
- Прокопенко О. В. Економічне стимулювання реалізації екологічної політики інвестиційного забезпечення природокористування. *Ефективна економіка*. 2010. № 8. С. 43–55.
- Ткачук В. І. Екологізація виробництва як пріоритет процесу диверсифікації аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6604>
- Третяк О. М. Фінансове регулювання використання та охорони сільськогосподарських земель у процесі ринкового обороту. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 52-57.
- Шубравська О. В. Сталій економічний розвиток: поняття і напрям досліджень. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36–42.
- Сільське господарство Хмельницької області. URL: www.adm-km.gov.ua/?page_id=446
- Global Green New Deal Policy Brief. Geneva: UNEP, Economics and Trade Branch, International Environment House, 2009. 15 p.

The main scientific and methodological aspects of agricultural production greening are considered, the factors of influence and the main conditions of sustainable development of agricultural production are outlined. It is determined that the greening of agricultural production is a complex, innovative process, ensuring the sustainable functioning of the global economic system, taking into account environmental challenges and threats of today, designed to form environmentally friendly foundations for each component of agriculture. As for Ukraine such greening models are relevant: the introduction of resource-saving technologies in agricultural production, compliance with environmental safety in the use of land resources, the development of organic production that can minimize the negative impact of production and processing on the environment.

Key words: greening, green economy, sustainable development, agriculture, organic production

Отримано: 23.02.2022

УДК 373.3.016:78

О. С. Аліксійчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена висвітленню педагогічних умов розвитку креативності учнів початкової школи на уроках мистецтва. Визначено шляхи оптимізації процесу розвитку креативності особистості. Окреслено орієнтовні рекомендації для педагогів щодо оптимізації процесу розвитку креативності молодших школярів.

Ключові слова: креативність, творча активність, освітній процес, початкова школа, уроки мистецтва.

Розвиток креативності учнів у закладах загальної середньої освіти є одним з головних завдань сучасної української школи. Це сприяє розвитку інтелектуальної та творчої сфери молодших школярів, а також духовному становленню їх особистості. Нова українська школа спрямовує освітній процес на активізацію творчого потенціалу учнів молодшого шкільного віку, формування у них емоційної культури та естетичних поглядів [5].

У молодшому шкільному віці важливо активізувати творчий потенціал дітей, розвивати їх креативність. Це необхідно для того, щоб бути успішним у майбутньому, знаходити інноваційні шляхи вирішення різноманітних проблем, вміти долати труднощі тощо. Креативність є потужним фактором розвитку особистості, це творча здібність, яка визначає готовність школярів до нестандартного мислення. Економічне зростання та процвітання країни напряму залежить від творчо обдарованих та креативних громадян. Саме тому, перед сучасною освітою постає завдання розвитку та виховання креативної особистості, яка була б здатна до продуктивної творчої діяльності у різних сферах.

Даній проблемі присвятили свої наукові розвідки вчені: Ф. Баррон, Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, В. Дружиніна, О. Кучерявий, Л. Масол, В. Моляко, О. Матюшкіна, О. Музика, Я. Пономарьова, Дж. Рензулі, Р. Стернберг, П. Торренс, О. Яковлева та багато інших [1; 2; 3; 4].

Поняття «**креативність**» можна визначити як особистісну здатність, що інтегрує асоціативно-образне мислення, творчу уяву, художню спостережливість, що в комплексі забезпечує продуктивність, новизну, неповторність і оригінальність їх самовираження засобами мистецтва.

Мета статті – визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку креативності учнів початкової школи на уроках мистецтва.

Взявши за основу дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців можна окреслити орієнтовні рекомендації педагогам для оптимізації процесу розвитку креативності молодших школярів:

- педагогу потрібно постійно працювати у плані саморозвитку власної креативності;
- відкривати потенційні творчі здібності кожного учня, обговорювати та реалізовувати творчі пропозиції школярів;
- уважно ставитися до всіх проявів творчої активності дітей на уроці та в позаурочний час;

- застосовувати диференційований підхід до кожного учня у класі;
- формувати у дітей адекватну самооцінку, яка б стимулювала їх до творчої діяльності.

Для оптимізації процесу розвитку креативних здібностей молодших школярів на уроках мистецтва можна визначити наступні **педагогічні умови**:

- забезпечення науково-методичного супроводу розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку;
- застосування педагогом методів, прийомів, ідей мистецької педагогіки, що реалізуються засобами синтезу різних видів і форм творчої діяльності для розвитку креативних здібностей учнів на уроках «Мистецтва»;
- акцентування уваги учнів у процесі сприйняття сюжету твору на можливість варіативного його втілення у власному творчому продукті;
- залучення до репертуару матеріалу, методично доступного та зручного для креативних завдань;
- систематичне та регулярне впровадження творчих завдань у освітній процес уроку мистецтва;
- поступове підвищення рівня складності творчих завдань;
- впровадження творчих завдань у всі види музичної діяльності;
- активне використання наочних методів навчання (відео, репродукції картин, художні фотографії тощо);
- регулярне проведення бесід про музичні твори, стилі, жанри тощо;
- створення творчого середовища на уроці «Мистецтва» для прояву креативності молодших школярів, застосовуючи образність різних видів мистецтва та творчих завдань, які ґрунтуються на варіативності та імпровізації;
- систематичне використання учителем методів та прийомів, що активізують розвиток креативних здібностей у молодших школярів за допомогою інтеграції різних видів мистецтва на уроці (музика, образотворче мистецтво, театр, хореографія, кіномистецтво тощо);
- забезпечення цілісного творчого освітнього процесу на основі вдосконалення змісту навчання й збагачення досвіду творчої мистецько-педагогічної діяльності молодших школярів засобами ігрових технологій;
- застосування методу проєктів у освітньому просторі для розвитку креативних здібностей молодших школярів.

Творча діяльність є різновидом продуктивного, перетворюючого процесу. Від репродуктивної діяльності творча відрізняється створенням нового середовища, сприяє появі нового продукту. Розглядаючи дану проблематику, варто визначити *умови створення творчого середовища* на уроці мистецтва, а саме: створення ігрової атмосфери на уроці; прояв довіри до педагога; повага і визнання незалежності думки школярів; стимулювання до прояву особистої творчості учнів; позитивне, доброзичливе ставлення до створених дітьми творчих зразків; визнання оригінальності створеного творчого продукту; повага до творчості інших учнів; можливість імпровізувати, висувати творчі гіпотези, ідеї; зняття почуття провини за допущені помилки у творчому процесі.

У процесі розвитку креативної особистості молодших школярів важливим є активність особистісної позиції учителя мистецтва, адже шкільні програми висувають на перший план творчість учителя при організації уроку, що дає можливість педагогу творчо підійти до підбору музичного репертуару та ілюстративного матеріалу. Педагог самостійно повинен підбирати методи і форми для реалізації освітнього змісту.

В урок «Мистецтва» можна вводити наступні творчі завдання:

- запропонувати учням допомогти казковим героям знайти відповідь на запитання (вказати назву твору, жанр, композитора, охарактеризувати твір мистецтва тощо);
- розгадавши музичну загадку, допомогти казковій нотці знайти дорогу додому;
- оживити дитячі музичні інструменти, виконавши на них ритмічний малюнок знайомої мелодії, або відтворити картинку природи (дощ, грім, вітер тощо);
- показати голосу напрямку руху (звуковисотності) за допомогою показу рукою мелодичної лінії.

Отже, для розвитку креативності молодших школярів необхідно використовувати на уроці завдання, які

сприяють активізації творчої уяви завдяки образності мистецтва. Важливість впровадження в освітнє середовище уроку інноваційних технологій, проблемних ситуацій, творчих завдань допоможе не тільки урізноманітнити урок, а й дозволить спроектувати активну життєву позицію школярів, яка передбачає впевненість у власних силах і цінність особистих творчих проявів, оригінальності та креативності. Врахування індивідуальних потреб у реалізації свого творчого потенціалу, а також створення відповідних педагогічних умов сприятиме розвитку творчих здібностей та креативності учнів молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
2. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей). Київ: Вища школа, 1998. 155 с.
3. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посібник для вчителів. 2-е вид. Харків, 2014. 255 с.
4. Моляко В. А. Психологія рішення школьниками творчих задач. Київ: Знання, 1983. 96 с.
5. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.

The article is devoted to highlighting the pedagogical conditions for the development of creativity of primary school students in art lessons. The ways of optimizing the process of personality creativity development are determined. Approximate recommendations for teachers on optimizing the process of developing the creativity of younger students are outlined.

Key words: creativity, creative activity, educational process, primary school, art lessons.

Отримано: 18.02.2022

УДК 796.41

Т. Й. Бабюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ НА ОСНОВІ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї

Доведено, що у формуванні екологічної культури дошкільників важливу роль відіграють заклад дошкільної освіти і сім'я. У статті представлено форми спільної роботи педагогів закладів дошкільної освіти та батьків з екологічного виховання дошкільників.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, заклад дошкільної освіти, дошкільники, сім'я.

Одним із важливих напрямків у вирішенні проблеми охорони природи є виховна робота з підростаючим поколінням. Підвалини екологічної свідомості дітей закладаються не тільки у закладі дошкільної освіти і школі, але й у сім'ї. Завданням дошкільної освіти є надання всебічної допомоги родинам у розвитку, вихованні й навчанні дітей. Адже від гармонізації взаємин педагогів та батьків, від вироблення єдиної стратегії виховання дитини залежить, якою людиною вона стане в майбутньому.

Аналіз наявної літератури показав, що не всі аспекти співпраці закладу дошкільної освіти і сім'ї з метою формування природничо-екологічної компетенції старших дошкільників не було достатньо вивчено. Цими питаннями займалися такі вчені як В. Сухомлинський, С. Шмалей, Л. Руденко, З. Плохій, Г. Беленька, О. Пруцакова, В. Маршицька, М. Грицан, О. Каплуновська, С. Ніколаєва, Н. Лисенко, Н. Тарапака, та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні співпраці закладу дошкільної освіти і сім'ї з метою формування екологічної культури старших дошкільників.

Формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку набула актуальності тоді, коли у суспільну свідомість увійшло розуміння взаємозв'язку людини і природи, їхньої взаємозалежності та взаємообумовленості існування. Однак реалії сучасного життя підтверджують, що у значній частині населення нашої країни ще не сформовано екологодоцільну поведінку. Про це свідчить бруд на вулицях, засміченість водойм та їхніх берегів, емоційна байдужість громадян до проблем довкілля, а отже, невідповідальне ставлення до власного здоров'я. Навчити помічати красу довкілля, гармонійно співіснувати з природою та раціонально використовувати її багатства – ось пріоритетні завдання екологічного виховання дошкільників. Чітко усвідомивши в дошкільному дитинстві відповідальність за природу як живий організм, у майбутньому дитина відчуватиме невід'ємну потребу діяти заради збереження та відновлення її багатств [1].

У розв'язанні завдань формування природничої компетентності у дошкільників необхідно покладатись

на професійного педагога, який усвідомлює значущість природничої компетентності у становленні екологічної особистості: знає завдання, зміст та умови формування природничої компетентності дитини з раннього віку; проявляє готовність оптимізувати педагогічну діяльність у закладі дошкільної освіти за Базовим компонентом дошкільної освіти [2]. Екологічна компетентність – складник екологічної культури, усвідомлене володіння екологічними знаннями, способами прийняття рішень, моральними нормами, цінностями, необхідними для екологічно доцільної діяльності [2, с.116].

Формування екологічної культури у дошкільників в сім'ї відбувається через ознайомлення з видовим складом рослин і тварин, їх взаємозв'язки з навколишнім середовищем, шляхом читання книг про природу, організації спостережень за сезонними змінами в житті тварин і рослин, проведення нескладних дослідів в домашніх умовах. Діти 3-7 років – маленькі дослідники, вони намагаються все роздивитися, доторкнутися руками. Предметом цікавості дітей є рослини і тварини. Дорослі відповідають на запитання дітей, підтримують інтерес, викликають бажання самостійно шукати шляхи вирішення завдань.

Важливою умовою успішної реалізації комплексного підходу являється створення середовища, в якому дорослі особистим прикладом демонструють дітям правильне ставлення до природи та активно разом з дітьми беруть участь в природоохоронній діяльності. Саме тому робота з батьками з екологічного виховання дошкільників є складовою частиною роботи ЗДО, оскільки лише спільними зусиллями можна вирішити завдання виховання екологічно грамотної людини.

Взаємодія сім'ї і закладу дошкільної освіти здійснюється в ЗДО як керований процес. Цьому сприяють спеціально сплановані заходи. Здебільшого батьки охоче взаємодіють з вихователями. Тісна взаємодія з батьками – необхідна умова успішної роботи з дітьми. В роботі з батьками можна використовувати як традиційні, так і нетрадиційні форми роботи. Вони спрямовані на розширення знань батьків про методи і прийоми екологічного виховання дітей, залучення їх до спільної з дітьми природоохоронної діяльності. До сучасних форм роботи можна віднести такі, як: бесіди за круглим столом, батьківські збори, консультації, папки-пересувки, круглий стіл, смартмоби, залучення батьків до спільної діяльності з дітьми у природоохоронних акціях, свята, розваги, екскурсії, виставки, конкурси поробок з природного матеріалу, виготовлених руками дітей і батьків, тощо.

Особлива увага в ЗДО приділяється природоохоронним акціям «Бережи воду», «Брати наші менші», «Першоцвіти», «Живі голочки зеленої ялинки», «Чистий ліс». Впродовж року можна проводити акцію «Озе-

лення групи», під час якої діти з батьками приносять живі кімнатні рослини та квіти, виготовлені з покидькового матеріалу. Основним завданням проведення акцій є пропаганда екологічних знань, підвищення рівня екологічної культури у батьків та дітей.

Становлення екологічного світогляду відбувається поступово протягом багатьох років життя й навчання людини. Початок цього процесу, як зазначають педагоги, припадає на дошкільне дитинство, коли у процесі освітньо-виховної діяльності закладаються основи світорозуміння екологічної свідомості і взаємодії з природою. Тому співпраця з сім'ями дітей, спільно організовані заходи не тільки допомагають забезпечити єдність і безперервність педагогічного процесу, але і вносять у цей процес необхідне дитині позитивне емоційне забарвлення [4].

Отже, співпраці ЗДО і сім'ї з метою формування екологічної культури обумовлена новими підходами до змісту дошкільної освіти. Значити, що важливо забезпечувати цікаві умови, застосовувати сучасні форми роботи з батьками з метою формування гармонійно розвинутої особистості з питань екологічного виховання. Співпраця батьків і закладу дошкільної освіти допомагає згуртувати батьківський колектив, взаємодіяти між собою, формувати навички і вміння щодо виховання дітей.

Список використаних джерел:

1. Дошкільнятам про світ природи: старший дошкільний вік: навч.-метод. посібник / Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половина. Київ: Генеза, 2013. 112 с.
2. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ: Світлич, 2010. 144 с.
3. Тарапака Н. В. Проблеми естетичного розвитку особистості дітей дошкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського: навч.-метод. посіб. Кіровоград: [б.в.], 2003. 100 с.
4. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Пуустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. Київ: Педагогічна думка, 2008. 64 с.

The article formulates the pedagogical conditions of environmental education of pre-schoolers. It has been proven that preschool education and the family play an important role in shaping the ecological culture of pre-schoolers. The proposed material allows us to conclude that the interaction of teachers and parents contributes to the formation of ecological culture of preschool children.

Key words: ecological education, ecological culture, preschool institution, pre-schoolers, family.

Отримано: 18.02.2022

УДК 378.1:37.026

*Н. В. Бахмат, доктор педагогічних наук, професор;
О. С. Довгань, асистент*

ІННОВАЦІЇ У СИСТЕМІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВИТИ: STREAM-ТЕХНОЛОГІЯ У НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті означено проблему реалізації STREAM-освіти на уроках у Новій українській школі, окреслено основні шляхи її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Показано STREAM-освіту як інтеграцію природничих наук і технології через інженерію, мистецтво, гуманітарні та соціальні науки із застосуванням математики, читання та письма.

Ключові слова: мультидисциплінарний підхід, Лего, читання, мозаїка, дослідження, комп'ютерне програмування.

Педагогічною інновацією початку XXI століття є STEM-освіта, засади якої відтворюють ключові ідеї Концепції Нової української школи. Для розвитку осві-

тнього середовища початкової школи інноваційний підхід є необхідним, оскільки навчання набуває гнучкості, динамічності та актуальності.

Інтеграція понять, тем, стандартів та оцінок є надзвичайно потужним способом змінити типовий хід навчання молодших школярів і допомогти трансформувати стрімкий рух освіти й адаптувати до нових умов.

В усьому світі проблема розвитку математики та природничих наук є надзвичайно важливою та актуальною, вирішується за допомогою реалізації STEAM/STREAM-освіти, яка займає особливе значення, передбачаючи міждисциплінарний і прикладний підхід у навчанні на основі об'єднання різних наук з метою формування у школярів інноваційного мислення, необхідного для забезпечення розвитку нової системи освіти.

Проблему STEM-освіти досліджували О. Пилипенко (в умовах електронних середовищ), Н. Морзе, М. Гладун (формування ключових компетентностей в учнів робото-технічними засобами), М. Сасків, С. Кальной (динаміка розвитку сучасної STEM-освіти), М. Росток, В. Шарко, Н. Кушнір, О. Саган, І. Савченко, Н. Поліхун (методичні особливості системи навчання у STEM-середовищі), О. Стрижак, І. Чернецький, Н. Гончарова (ключові поняття та категорії STEM-освіти), Г. Біленька К. Крутій, Н. Гавриш, Т. Грицишина, І. Стеценко (методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти у програми розвитку дитини дошкільного віку та учнів НУШ) та інші. Проте, на наше переконання, одним зі шляхів ефективного розвитку системи початкової освіти та досягнення стратегічних цілей є впровадження STREAM-освіти, увага дослідників на яких недостатньо зосереджена.

На початковому рівні освіти найбільш придатним сьогодні вважається STREAM-освіта.

STREAM – це напрямок освіти, в якому природничі науки та технології інтерпретуються через інженерію, мистецтва, гуманітарні та соціальні науки із застосуванням математики, читання та письма. STREAM – мультидисциплінарний підхід, який починає виглядати як доцільне, міждисциплінарне, всім відоме міжпредметне навчання.

Основними шляхами впровадження STEAM-освіти у процес ЗЗСО є:

1. STEAM-проект, який ґрунтується на певній реальній проблемі, шляхи розв'язання якої потребують інтеграції знань з різних навчальних дисциплін. Результати проведеної роботи оприлюднюються в мережі Інтернет або на конкурсах чи турнірах. Це є найбільш розповсюдженою формою реалізації STEAM-освіти у зарубіжній шкільній практиці.

2. STEAM-урок, який є, по суті, зменшеною версією STEAM-проекту. Певними особливостями STEAM-уроку є те, що кожна частина відповідного уроку чітко структурована і має часовий регламент, окрім цього, кількість навчальних дисциплін, які можна залучити для вирішення поставленої задачі, є обмеженою.

3. Мейкер-простір (Мейкер-спейс від англ. Maker Space – простір для мейкера) – це творчий простір дитини, де вона розкриває власні здібності, проявляє талант або обдарованість у певній специфічній діяльності, реалізує власний творчий потенціал, випробує особистісні можливості й відтворює власні задуми в діяльності, не переймаючись тим, що наступний крок може стати хибним, спілкується з однодумцями. Мейкер-простір, у зарубіжних освітніх інноваційних практиках розглядається як простір, який містить специфічне обладнання (наприклад, 3D-принтери, набори LEGO Education, WeDo 2.0 тощо). Саме у процесі роботи дітей у мейкер-просторі «народжуються» ідеї нових проектів, які реалізуються у STEAM-проекті або під час STEAM-уроку. Такі шляхи можна ефективно адаптувати під освітній процес закладів вищої освіти [2].

Першим, надзвичайно важливим, є «місток» від дошкільної до початкової освіти, який можна прокласти за допомогою Лего-ігор (для конструювання будь-яких

об'єктів, ілюстрації арифметичних дій, відносин «більше-менше» тощо).

Особлива увага має надаватися читанню, підбираючи книги, які сучасні діти будуть читати. Любов до читання краще розвивати в них ще до початкової школи, однак це ще можна робити з першого класу. Особливо необхідні книги навколо технологій, але для STREAM-уроків можна використовувати й художню літературу.

Перш ніж починати впроваджувати STREAM-освіту, на наше переконання, варто познайомити молодших школярів із мистецтвом мозаїки, яку можна збирати з кубиків Лего. Однак з учнями можна збирати мозаїку навіть із різнокольорових камінців. У цьому є не тільки краса, а й глибокий сенс.

Наука є теж своєрідною мозаїкою. Але замість кольорових елементів наука складає в свої «малюнки» різні знання. Коли дослідники збирають дані, роблять висновки, все це потроху складається в картинку, як пазл. Учені часто сперечаються та спростовують один одного, замінюючи одні елементи мозаїки іншими, і картина стає яснішою. Потім зібрані картинки стають елементами більших картин.

Діти молодшого шкільного віку природно налаштовані на дослідження та експерименти, і ці природні імпульси за допомогою правильних запитань слід спрямовувати на розуміння базових наукових понять. Пізніше завдяки цьому вони отримують багато переваг:

✓ Вони не відчуватимуть небажання напружуватись або страху нерозуміння, коли їм доведеться опанувати складніші поняття, вивчаючи STEM-предмети в старших класах.

✓ Під час роботи над проектом доводиться розв'язувати комплексну задачу, і доводиться шукати необхідну інформацію, а інколи нестандартні підходи. Таким чином, учні вчать критично мислити та працювати творчо, а не тільки «за підручником». Це підвищує успішність з усіх предметів.

✓ Міжпредметний характер STREAM робить навчання більш системним.

✓ Зв'язок проектів з реальним життям дає широкий простір для творчості та готує до інновацій у дорослому житті. Необхідно розв'язати проектне завдання, хоча єдино вірного рішення може й не бути.

✓ Навчання в невеликих групах, виконання завдань у парах – ще одна перевага, яка забезпечує навчання дітей співпраці в команді, розвиває навички спілкування. Завдяки груповій роботі над проектом навчання стає не тільки більш пізнавальним, а й веселим, що підвищує ентузіазм до навчання, сприяє розвитку «емоційного інтелекту» [1].

Комп'ютерне програмування – це використання мов програмування для управління функціями комп'ютерів (або інших цифрових пристроїв).

Вивчення мов програмування подібне вивченню іноземної мови, і в межах STREAM це можна розглядати як зв'язок між мовною та цифровою грамотністю. Але завдяки чітким правилам мов програмування учні навчаються мислити більш логічно та структуровано. Фактично їм необхідно навчитись розбивати кожну задачу на підзадачі до того моменту, коли це стане «зрозуміло» комп'ютеру. Це формує навички наполегливості та вміння діяти у складній ситуації («завжди є рішення»). Наступні кроки передбачають використання програмування роботів LEGO.

Концепція STREAM-освіти є новою, однак, безумовно, буде розвиватися. Серед напрямків розвитку, які можна передбачити вже зараз, можна назвати робототехніку та штучний інтелект, а також гейміфікацію освіти.

Список використаних джерел:

1. Бахмат Н. В. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до реалізації основ STREAM-освіти в Новій українській школі. *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти у контексті модернізації змісту освіти: колективна монографія* / за ред.: Н. В. Бахмат, Н. В. Гудими. Київ: Міленіум, 2021. С. 145-169.
2. Best project nominees of the StarT season 2020. October 21, 2020. URL: <https://start.luma.fi/en/materials/the-best-of-start-2020/best-projects-2020/>

The article identifies the problem of implementing STREAM-education in the lessons of the New Ukrainian School, outlines the main ways of its implementation in the educational process of general secondary education. STREAM-education is shown as an interpretation of natural sciences and technology through engineering, art, humanities and social sciences using mathematics, reading and writing.

Key words: multidisciplinary approach, Lego, reading, mosaic, research, computer programming.

Отримано: 17.02.2022

УДК 378.147.091.33-027.22:78

Т. В. Борисова, кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА УМІНЬ І НАВИЧОК ХУДОЖНЬО-АНАЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З «СВІТОВОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ»

Статтю присвячено проблемі оптимізації фахової підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до здійснення музично-педагогічної діяльності на засадах інтеграції різних видів мистецтв. Розкриваються методичні механізми формування у студентів умінь і навичок художньо-аналітичного мислення як важливого фактору їх мистецько-педагогічної компетентності.

Ключові слова: майбутні вчителі музичного мистецтва, фахова підготовка, інтегроване вивчення мистецтва, світова художня культура.

Сучасні інтегративні тенденції загальної мистецької освіти зумовлюють необхідність оптимізації фахової підготовки вчителів музичного мистецтва у напрямку посилення її культурологічної складової. Сучасний вчитель музичного мистецтва, окрім належної психолого-педагогічної, музично-теоретичної, музично-виконавської підготовки повинен володіти ще й низкою спеціальних компетентностей, які дозволятимуть йому розкривати учням специфіку й унікальність музичних шедеврів через призму їх взаємозв'язків з творами інших видів мистецтв, що активно функціонували та функціонують у мистецько-культурному полі, формувати уявлення щодо цілісної художньої картини світу, формувати естетичні смаки та уподобання у царині різних видів мистецтв, урізноманітнювати художньо-творчу діяльність школярів тощо.

Важливою вимогою до фахової підготовки сучасного вчителя музичного мистецтва виступає також здатність вільно оперувати різновидовим мистецтвознавчим матеріалом та моделювати музично-педагогічну діяльність на засадах інтеграції музичного, образотворчого, театрального, хореографічного мистецтв та мистецтва кінематографії.

Забезпечити виконання цієї вимоги можливо шляхом цілеспрямованого формування у майбутніх вчителів необхідного спектру художньо-аналітичних умінь і навичок, які слугуватимуть фундаментом його майбутньої музично-педагогічної діяльності, оскільки дозволятимуть у повному обсязі розкривати учням сутнісні аспекти мистецтв у їх видовому та жанровому розмаїтті, проводити аналогії, зіставлення, протиставлення музики та інших видів мистецтв, стимулювати учнівську аудиторію до більш глибокого пізнання мистецтв, мотивувати й стимулювати їх до розвитку і удосконалення у царині мистецької творчості.

Слід зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювались у наукових роботах багатьох вітчизняних та закордонних науковців (Л. Арчажнікової, О. Рудницької, Г. Падалки, О. Щолокової, Л. Масол, О. Плотницької та багатьох інших). Однак, у науковій літературі відсутні є спеціальні наукові розвідки, присвячені дослідженню можливостей саме дисципліни «Світова художня культура» для формування художньо-аналітичного мислення студентів. Відтак, виокремлена

проблема є актуальною і потребує більш ретельного наукового опрацювання.

Метою виконаної наукової розвідки виступає висвітлення теоретичних та методичних аспектів вирішення окресленої проблеми.

Важливою складовою формування художньо-культурологічного підґрунтя фахової діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва виступає дисципліна «Світова художня культура», метою якої є розширення інформаційної обізнаності у питаннях еволюції мистецтв; формування необхідного обсягу мистецтвознавчих знань щодо жанрів, стилів, течій, специфіки художньої мови різних видів мистецтва; розкриття художніх механізмів творення кращих шедеврів мистецької скарбниці людства.

Також внаслідок вивчення дисципліни «Світова художня культура» майбутні вчителі музичного мистецтва мають опанувати вміннями проводити аналогії та порівняння мистецьких явищ із відповідними явищами інших мистецько-культурних регіонів або історичних періодів; характеризувати та аналізувати кращі здобутки світової мистецької спадщини; застосовувати оціно-критичний підхід до визначення художнього рівня творів різних видів мистецтва тощо.

Досягається це не лише за допомогою надання необхідної інформації, але й завдяки активізації інтелектуальних, емоційних, особистісних ресурсів студентів, у процесі їх інтенсивної художньо-аналітичної роботи. Адже сама структура художньо-аналітичних умінь, за переконаннями сучасних науковців, «... складається з чотирьох взаємопов'язаних між собою компонентів: мотиваційно-ціннісного, інтелектуально-логічного, емоційно-чуттєвого, комунікативно-емпатійного» [1, с.8].

Художньо-аналітичне мислення студентів на заняттях з «Світової художньої культури» формується в умовах систематичного інтелектуального осмислення студентами отриманої мистецтвознавчої інформації, самостійного осягнення художньо-образних особливостей зразків художньої спадщини людства, за допомогою широкого застосування форм і методів колективного обговорення проблемних питань, створення спеціальних ситуацій, що спонукають до висловлення власних думок, міркувань, ідей, поглядів, відчуттів щодо тих або інших явищ культури та мистецтва.

Перш за все, майбутні вчителі музичного мистецтва мають усвідомити, що кожен із видів мистецтва є унікальною за своєю сутністю духовно-практичною діяльністю, мета й зміст якої полягає у переживанні митцем тих або інших почуттів, вражень, емоцій тощо, що відображається специфічними художніми засобами, які, у свою чергу, знаходяться у тісному взаємозв'язку із особливостями соціального буття, з тим або іншим періодом культурно-історичного поступу людства, ідеологією, релігією, уявленнями про світ тощо.

У процесі художньо-аналітичної діяльності студенти мають у повному обсязі зрозуміти видову специфіку кожного із мистецтв і, водночас, глибоко осмислити поняття «синкретизм», «комплекс», «інтеграція», «синтез» мистецтв, осягнути лабораторію творчості митців різних історичних епох, течій, географічних регіонів тощо, що потім позитивно відобразиться на їх майбутній музично-педагогічній творчості.

Доцільність застосування інтегративного підходу до здійснення художньо-аналітичної роботи студентів на заняттях з «Світової художньої культури» підтверджується суголосними міркуваннями відомої вченої О. Рудницької, яка стверджує: «Вивчення кожного окремого виду мистецтва, навіть із метою поглибленої професійної підготовки фахівців, потребує використання комплексу граничних філософських, естетичних, культурологічних, мистецтвознавчих та інших гуманітарних знань. Вони необхідні для формування уявлень про функціонування того чи іншого виду мистецтва у художній культурі суспільства, викликаній певними соціально-економічними умовами історичного розвитку. Ігнорування цього, ізольований підхід до розгляду різновидів мистецтва як замкнутих галузей нерідко призводить до обмеження художнього мислення, вузькості образно-асоціативних уявлень, недостатньої наукової компетентності в розумінні стильової атрибутики творів... Тенденції інтеграції в жодному разі не розмивають видової та жанрової специфіки мистецтв, а навпаки – збагачують розуміння кожного з них, оскільки, з одного боку, виявляють взаємовплив окремих видів художньої творчості, а з іншого – утверджують їхнє суверенне існування» [2, с.145].

Тому під час вивчення зазначеного курсу доцільно активно залучати студентів до вирішення комплексних мистецтвознавчих проблем, пов'язаних із співставленням особливостей художнього відображення тих або інших світоглядних або релігійно-філософських уявлень у творах різних видів мистецтв (наприклад, порівняти, у який спосіб відомі художники і музиканти доби Середньовіччя втілювали у своїх творах ідеї теоцентризму, як

змінювалась художня мова митців у добу Відродження у світлі ідеології гомоцентризму тощо).

Досить ефективно також організувати колективні обговорення щодо використання методів і засобів одного виду мистецтва – іншими мистецтвами (наприклад, обговорити, як втілюються принципи музичної форми, стилю музичного письма у композиції і кольоровій гамі живописних полотен прибалтійського художника М. Чюрльоніса (картини «Соната моря», «Скерцо (Соната пірамід)», «Фуга» та інші).

Доцільно також застосовувати у процесі вивчення курсу методи порівняльного аналізу творчості авторів, які належать до одного стильового напрямку або течії мистецтва (наприклад, порівняти твори художників-імпресіоністів (К. Піссарро, К. Моне, П. Ренуара, А. Сіслея, П. Сезанна та ін.) із музичними шедеврами композиторів імпресіоністичної течії (К. Дебюссі, М. Равеля та інших)) тощо.

Узагальнюючи зазначимо, що за умов цілеспрямованого і планомірного застосування інтегративного підходу до опанування навчальної інформації, активного застосування методів аналізу, синтезу, узагальнення у поєднанні із глибоким зануренням у художньо-образний зміст та емоційний «підтекст» творів мистецтва, активізації комунікативної діяльності студентів на ґрунті мистецтва, стимулювання їх до осягнення специфіки художньої творчості в царині різних видів мистецтв, дисципліна «Світова художня культура» здатна позитивно впливати на формування у студентів умінь і навичок художньо-аналітичного мислення і сприяти досягненню більш високих результатів у їх майбутній фаховій музично-педагогічній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Плотницька О. В. Формування художньо-аналітичних умінь майбутніх учителів музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомирський держ. ун-т імені Івана Франка. Житомир. 20 с.
2. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна і мистецька. Київ, 2002. 270 с.

The article is devoted to the problem of optimizing the professional training of future teachers of music art to carry out music-pedagogical activities on the basis of integration of different arts. Methodical mechanisms of formation of students' abilities and skills of artistic and analytical thinking as an important factor of their artistic and pedagogical competence are revealed.

Key words: future teachers of music art, professional training, integrated study of art, world art culture.

Отримано: 21.02.2022

УДК 373.2.091.313-044.247:[004+5+62+7/9

Г. П. Ватаманюк, кандидат педагогічних наук, старший викладач

МЕЙКЕР-ПРОСТІР ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ STEAM-ОСВІТИ У СУЧАСНОМУ ДОШКІЛЛІ

У статті розкрито сутність STEAM-освіти та мейкер-простору як одного з її напрямів, висвітлено особливості організації мейкер-простору в ЗДО, описано окремі види мейкер-простору та подано орієнтовну тематику і зміст роботи у ньому.

Ключові слова: STEAM-освіта, мейкер-простір, творчий продукт, заклад дошкільної освіти, дошкільники.

Вирішення актуальних проблем сьогодення потребує радикальних змін в освіті. Чільне місце серед сучасних підходів до її організації належить STEAM-технології, метою якої (на всіх етапах освітнього процесу) є не нагромадження знань, умінь і навичок, а постійне збагачення вихованців досвідом творчості, формування механізму самоорганізації та самореалізації особистості кожного вихованця. Особливої актуальності STEM-

освіта набуває в дошкільлі. Зарубіжні й вітчизняні науковці Н. Гончарова, К. Крутій, С. Куцупал, А. Оакман, Л. Withrow доводять, що раннє залучення в STEAM сприятиме не лише розвитку креативного мислення та формуванню компетентності на інших рівнях освіти, а й ефективності процесу соціалізації особистості, зокрема формуванню таких навичок і якостей, як співробітництво, комунікабельність, творчість. Досягненню освітньо-

виховних цілей сприятимуть відповідні умови та організація спеціального простору, висвітлення особливостей якого і є *метою* дослідження.

STEAM – напрям в освіті, що охоплює природничі науки (Science), технології (Technology), технічну творчість (Engineering), творчість у мистецтві (Art) та математику (Mathematics) (спочатку цей підхід мав назву просто STEM, без творчої складової). STEAM-освіта передбачає інтегрований підхід до середовища навчання: діти вчаться вирішувати проблеми, стають новаторами, винахідниками, розвивають логічне і креативне мислення та технічну грамотність на основі застосування в навчанні синтезу науки і мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-вжиткове мистецтво та дизайн); часові мистецтва (музика, література); просторово-часові (кіномистецтво, театр, танець) [4]. Теоретичні аспекти проблеми STEM та STEAM-освіти розкрито в працях зарубіжних (Georgette Yakman, George Lucas, Jonathan W. Gerlach) та вітчизняних учених (С. Галата, О. Коршунова, Н. Морзе, та інші). Науковці досліджують проблеми і перспективи цього освітнього напрямку, розкривають особливості використання ігрових технологій у його контексті, висвітлюють проблеми підготовки педагогів до роботи з дітьми, описують шляхи впровадження її на різних рівнях освіти, якими є: STEAM-проект (грунтується на реальній проблемі, шляхи вирішення якої потребують інтеграції знань з різних змістових ліній, оприлюднення результатів діяльності); STEAM-заняття, BYOD, що означає – принеси свій пристрій [1].

«Мейкерство» від англ. *make* перекладається як «робити», «створювати». Завдання мейкера – покращити життя з допомогою того чи іншого винаходу, а вже потім на цьому заробити кошти. Мейкер-простір, або мейкер-спейс (англ. *Maker Space* – простір для мейкера) – це творчий простір людини, де вона розвиває власні здібності, виявляє обдарованість або талант у специфічній діяльності, реалізує свій творчий потенціал, спілкується з однодумцями, випробовує власні можливості й відтворює свої задуми в діяльності, не переймаючись тим, що наступний крок може стати хибним. Мейкерський простір включає мейкерів, які використовують мікс цифрових та ремісничих навичок з метою створення та розповсюдження винаходів і використання їх їхніми громадами [2].

Мейкер-простір в освітній практиці розглядається як простір, оснащений специфічним обладнанням (наприклад, інструменти для роботи з картоном чи деревиною, швейне обладнання) та дії з ним. Саме під час роботи дітей у мейкер-просторі «народжуються» ідеї нових проектів, які реалізуються у STEM-проекті або під час STEM-заняття. Мейкерські здібності – щось робити своїми руками – є практично у всіх, однак в одних їх треба розвивати, а в інших – підтримувати. При всій перспективності такого формату STEAM-освіти як *Maker Space*, його реалізація на практиці ускладнюється тим, що виникає низка потреб – у додатковому фінансуванні освітнього закладу для придбання необхідного обладнання, у виділенні приміщення для побудови мейкер-простору, у спеціальній підготовці майстрів до роботи з інструментами і пристроями. Це зумовлює пошук інших підходів до створення мейкер-простору на кожному рівні освіти.

У дошкільні мейкер-простір – це сприятливі умови для продуктивної діяльності (зонування групових кімнат та їх оснащення), а також організація роботи в них під керівництвом дорослого (майстра). До видів мейкер-простору в умовах ЗДО можна віднести майстерки (майстер-класи), роботу гуртків та секцій, ярмарки, акції тощо. Під час майстерок діти й дорослі можуть долучатися до різних видів мистецтва і робити щось руками.

Дітям дається завдання, потрібні матеріали, шаблони, інструменти, спілкуючись, вони продумують варіанти своїх робіт, здійснюють пошук інформації в Інтернеті (по можливості), виконують завдання. У такий спосіб розвивається мейкерське мислення, якому притаманні креативність, економність, підприємництво, творчі здібності, формуються вміння і навички, а також – погляди, смаки, переконання. Під час майстерки вихованці експериментують, проєктують, займаються дослідженням та генерують інноваційні ідеї, опановують нові техніки у мистецькій діяльності, знаряддя та інструменти. Тематика майстерок може бути різною. Це – розпис великодніх яєць, виготовлення імпровізованих музичних інструментів, ляльок, масок, костюмів і декорацій для театралізованої діяльності дітей і дорослих, лічильного матеріалу, книжок, ігрових атрибутів, вітальних листівок тощо. Створену продукцію діти можуть реалізувати у закладі під час спеціально-організованих у закладі, чи на міському рівні виставок-ярмарок, які створюють додатковий простір для спілкування та обміну досвідом. Ярмарки – це своєрідне альтернативне дозвілля та середовище однодумців, з якими можна обговорити творчі задуми та поділитися досвідом, зустрітися з народними майстрами. Нерідко саме після відвідування таких ярмарок виникають нові ідеї, як у дорослих так і дітей, з'являються мотиви і плани щодо їх реалізації. Іноді однодумці кооперуються для створення нового продукту, об'єднуючи зусилля та матеріальні блага, що сприяє формуванню почуття колективізму, вміння працювати в команді, позитивно взаємодіяти.

Особливе місце в мейкер-просторі займають гурткова і секційна робота, що дає поштовх сучасній освіті до відмови від традиційного навчання на користь спільного виконання проєктів. Мейкерський характер мають гуртки з образотворчої діяльності, виробів з природного матеріалу, гуртки з рукоділля (плетіння, вишивання нитками, бісером, стрічками), гурток з оригами або інших виробів із паперу, «Умілі ручки», заняття якого формуватимуть у дітей не лише творче мислення і здібності, а й вміння раціонально використовувати довкілля, орієнтуючись на сталий розвиток людського суспільства. Великі можливості для розвитку мейкерського мислення дошкільників закладено і в роботі гуртка обробки по дереву (для хлопчиків), який в залежності від того, хто його буде вести, можна назвати «Татусева (дідусева) наука». Послідовність роботи гуртка передбачає ознайомлення дітей із деревиною, її властивостями та різними видами обробки, зразками виробів із дерева; ознайомлення з інструментами – лінійка, олівець, безпечний лобзик із заокругленими кутами, дерев'яний молоток, шаблони фігур, столи тощо; вироблення та обговорення правил безпечної поведінки й роботи в гуртку, фіксація їх у вигляді символів з використанням елементів екліпсії (пояснення через знаки дозвільні і заборонні знаки); віртуальна або ж справжня екскурсія у майстерню майстра по обробці дерева; робота екрану працюючих (електронне табло або магнітна дошка з фотографіями дітей та майстра), технологічна карта з моделювання й виготовлення запланованого виробу. У карті вказуються: назва виробу, його форма, конкретні заміри, обов'язки учасників гуртка, конкретизація і розподіл завдань між ними, зразок результату роботи та елементів дизайнерських рішень, обговорення результатів роботи та варіантів їх застосування в житті людини. Результати продуктивно-творчої роботи гуртка – це такі вироби з дерева, як дошка для нарізки, годівниця для птахів, площинні ляльки-маріонетки для театралізованої діяльності, підставки під посуд, лопатки для гри в піску, основи для площинних декорацій тощо. «Ринок збуту виробів» – оснащення осередків приготування їжі в групових кімнатах, загальної кухні, осередків ігрової та самостійної діяльності дітей, розміщення годівниць на де-

ревах. Як бачимо, функціонування цього мейкер-простору передбачає значні матеріальні витрати на матеріали, інструменти, обладнання приміщення з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог, форму (нарукавники, фартухи) тощо. Вирішенню проблеми за STEAM-технологією, сприятиме спосіб BYOD, або ж спонсорство зацікавлених осіб. Із технологічних карт конкретного гуртка, або разом узятих, складається книга творчості, якою можна скористатися й іншим дітям, батькам, педагогам при виготовленні того чи іншого продукту. Отже, будь-які напрацювання педагога і дітей можуть бути використані іншими людьми, що посилює мотивацію до дії і відповідальність за її якість. Діти переконуються, що їхня праця не марна, вона має цінність і покращує життя своє та інших людей.

Особливою формою наскрізного STEAM-навчання є інтегровані заняття, спрямовані на встановлення міжпредметних зв'язків, що сприяють формуванню в дошкільників цілісного, системного світогляду, актуалізації особистісного ставлення до питань, які розглядаються на занятті. Інтегровані заняття можуть проводитися шляхом об'єднання схожої тематики кількох змістових ліній, або формування інтегрованих курсів шляхом об'єднання змістових ліній різних навчальних програм. Основою ефективності інтегрованих занять є чітке визначення мети і їх планування для забезпечення різнобічного розгляду дітьми певного об'єкта, поняття, явища, що вивчаються. Інтегровані заняття можуть проводитися окремо, або ж у контексті проєкту. Орієнтовна тематика таких проєктів (занять) – «Подарунки для найрізніших» (листівки, сувеніри, закладки, інші корисні предмети), «Будинок для Барбі» (будова з різних матеріалів – кубиків, цеглин, елементів LEGO, картону тощо), «Кімната для ляльки» (дизайн-моделювання), «Оздоров-

лення влітку» (виготовлення власноруч спортивного інвентарю та інших засобів) тощо.

Отже, мейкер-простір в закладі дошкільної освіти – один із напрямів і водночас способів реалізації STEAM-освіти; середовище із відповідним обладнанням і наповненням, учасниками (дітьми і дорослими – мейкерами) та організація роботи в ньому, – що сприяє розвитку інженерного, мистецько-творчого й комерційного мислення дошкільників. Основними видами (формами) роботи у мейкер-просторі є: STEAM-проєкти, STEAM-заняття (інтегровані), майстерки, гурткова і студійна робота, виставки-ярмарки, акції. Мейкер-простір – величезне поле для творчості й реалізації потенціалу (вродженого і набутого) дітей і дорослих.

Список використаних джерел:

1. Кравчук С. Що таке BYOD? URL: <http://thefuture.news/byo> (дата звернення: 20.01.2022 р.).
2. Мейкерський рух. URL: <http://makerhub.org/the-maker-movement/> (дата звернення: 18.01.2022 р.).
3. Патрикєва О., Лозова О., Горбенко С. STEAM-освіта: умови впровадження у навчальних закладах України. *Управління освітою*. 2017. № 1. С. 28–31.
4. STEM – освіта. URL: <http://imzo.gov.ua/stem-osvita/> (дата звернення: 22.01.2022 р.).

The article reveals the essence of STEAM-education and maker-space as one of its directions, highlights the peculiarities of the organization of maker-space in ZDO, describes certain types of maker-space and presents indicative topics and content of work in it.

Key words: STEAM-education, maker-space, creative product, preschool institution, pre-schoolers.

Отримано: 19.02.2022

УДК 75.041.5-055.2:7.035.2»18»:687.122

В. А. Вішаченко, кандидат мистецтвознавства, старший викладач

ЖІНОЧИЙ КОСТЮМ ЕПОХИ КЛАСИЦИЗМУ НА ПАРАДНИХ ПОРТРЕТАХ ХІХ СТОЛІТТЯ

Автор у даній статті характеризує жіночий костюм епохи класицизму, основним джерелом вивчення якого є парадні портрет ХІХ ст.

Ключові слова: портрет, костюм, живопис, епоха класицизму.

Костюм – це система певним чином підібраних предметів одягу та аксесуарів, обумовлена призначенням. Він дає зовнішню характеристику людині, визначаючи її стать, вік, національність, соціальний та культурний статус, етичний рівень. З давніх-давен костюм виконував для людини подвійну функцію, відповідаючи як його утилітарним, так і естетичним запитам [5, с.178].

Костюм – це невичерпне джерело для реконструкції минулого у різних галузях гуманітарних знань. Фахівці різних областей за допомогою даного об'єкта можуть розширити, поглибити свої знання щодо різних предметів дослідження. Так, наприклад, для мистецтвознавців важлива естетика костюма, модний костюм, що відбиває зміну тенденцій, окрім того, костюм є чудовим джерелом для робіт у напрямку історії повсякденності, де він трактується у соціокультурному плані; для фахівців у галузі культурології костюм постає як якась складова та невіддільна частина моделі культури; етнографи вивчають народний костюм, який слугує маркером тій чи іншій групі, виділяючи її.

Автор даної статті досліджує жіночий костюм епохи класицизму в контексті атрибуції живописних портретів ХІХ ст.

Класицизм (від лат. *classicus* – зразковий), художній стиль та естетичний напрямок у європейській літе-

ратурі та мистецтві ХVІІІ – початку ХІХ ст., однією з важливих рис яких було звернення до образів та форм античної літератури та мистецтва як ідеального естетичного зразка [1, с.81]. Класицизм формується, відчуваючи вплив інших загальноєвропейських напрямів у мистецтві: він відштовхується від попередньої йому естетики Відродження та протистоїть активно співіснуючому з ним мистецтву бароко. Стиль класицизму виявився відразу і дуже чітко. Саме тоді в результаті розкопок античних міст Помпеї та Геркуланума виник інтерес до грецької естетики.

Дух свободи, народжений Великою французькою революцією 1789 р., знайшов відображення і в костюмі. Революція різко змінила у Франції всі уявлення про костюм, і протягом десяти років – з 1789 по 1799 рік – костюм парижан змінювався щомісяця, а іноді навіть щодня, відображаючи політичні переконання того, хто його носить [3, с.148].

З початком революції жінки відмовляються від пудри, бо вона виготовляється на основі пшеничного борошна, «призначеного для харчування народу». Їхні сукні відрізняються простотою і шуються зі смугастих тканин з гладкого батисту, шовк не модний. Бажання висловити у костюмі республіканські переконання призводить до наслідування одягу стародавніх греків і рим-

лян, тобто всьому тому, що вважалося справді античним. Особливо яскраво класицизм в одязі проявився в період Директорії (1795-1799). Щоправда, грецькі та римські костюми пропагували деякі художники на чолі із Жаком-Луї Давідом (1748-1825) під час якобінської диктатури. Давід у 1793 році запропонував костюм в античних традиціях як костюм Героїчної Французької революції Ця спроба у чоловічій моді провалилася. А ось жінки ж сприйняли нову моду беззастережно та носили подобу античного одягу ще довго.

У жіночому одязі наслідування грецьких зразків виявляється насамперед у сукнях з високою талією, без корсета, оздоблення, прикрас, з прозорих муслінових тканин або батисту, що вільно спадають. Сукні одягалися на трико, що замінило спідню білизну, або на оголене тіло, в античних сандалях із зав'язками навколо литок, з оголеними руками та глибокому декольте на грудях.

Красуні Парижа досягали незвичайної білизни шкіри, надаючи подібність з мармуровими грецькими статуями. На той час ідеальним втіленням еталона краси стали мадам Рекам'є, мадам Тальєн та Жозефіна Богарне.

З'явилися портрети світських жінок, які позували художникам босоніжками в білих шемізах, не забуваючи прикрасити себе коштовностями як діадем, камей, браслетів, брошів. Особливо чудові портрети юних красунь в образі німф, залишені нам у спадок художниками того часу (Ж.-Л. Давід, Ф.К.Грьогер, М.-Ж. Блондель, Франсуа Жерар). Сукня-шеміз стала улюбленою сукнею епохи директорії.

Всім своїм виглядом жінка повинна була нагадувати мармурову скульптуру. Висока лінія талії визначала співвідношення пропорції короткого ліфа та довгої спідниці: 1:6,5 у профіль та 1:7 зі спини (завдяки невеликому шлейфу позаду). Силует жіночої фігури вписувався у витягнутий прямокутник зі сторонами, приблизно рівними ширині плечей, талії, стегон і низу спідниці.

Роль верхнього античного одягу виконували найтонші індійські шалі. Барвисті блакитні, бірюзові, світло-коричневі з облямівкою, вони покривали шию, плечі, виразно завершуючи чудовий образ.

Римський вплив помітний у жіночій зачісці «а ля Титус» – короткій, гладенькій чи злегка із завитками. Головні убори також наслідували античну форму – обручі, сітки, діадери, пишні пов'язки зі страусовим пір'ям, оксамитові і, шовкові стрічки підтримували зачіски з грецьким вузлом або короткі кучеряві стрижки.

На початку XIX століття настала епоха Імперії – час правління імператора Наполеона I – спочатку не внесла змін у жіночому костюмі. Але вже до 1804 в жіночому одязі відбуваються незначні зміни, насамперед пов'язані з тим, що античний одяг, що надто оголював тіло, необхідно було пристосувати до досить суворого клімату Європи, а також у зв'язку з деякими змінами звичаїв при імператорському дворі.

У жіночому костюмі приблизно з 1804 року, що залишається прихильним класицизму, з'являються рукави, у сукні зменшується декольте, або воно стає закритим до шиї, майже повністю зникає шлейф. Сам костюм став суворішим, скромнішим, хоча він і зберіг ті ж пропорції, які він мав наприкінці XVIII століття [3, с.128].

У 1809 році в костюмі знову з'являється корсет, а спідниця набуває вигляду широкого дзвона з пишної прикрашеною подолом. Парадні сукні розкішно розширюються античним орнаментом, спочатку етрусським і єгипетським, а потім у орнаменті з'являються готичні елементи. Костюм стає важчим, так як сукню роблять із щільного шовку або тонких прозорих тканин на щільній шовковій основі, збільшується кількість поперечної обробки внизу сукні. Розширюється лінія плеча. Лінія грудей залишається завищеною, лінія талії опускається ближче до природної. Лінія низу розширеної спідниці коротшає до щиколотки. Фігура робиться менш високою та стрункою.

Силует костюма ампір прагне циліндричних обрисів високої та стрункої колони. Композиція костюма статична, декоративне рішення переважає над конструктивним. Модниці закуталися в кашмірові шалі, вивезені з Індії в час експедиції Наполеона. Шалі коштували величезних грошей і вважалися основою жіночого гардеробу. Особливо цінувалося мистецтво драпірування шалі. На бали одягали тюрбани з кісеї. Взуття було легке, без каблуків, з вузьким носом та стрічками, якими хрест-навхрест обв'язували ногу.

Кожна епоха створює свій естетичний ідеал людини, свої норми краси, виражені через конструкцію костюма, його пропорції, деталі, матеріал, колір, зачіски, грим. Окрім того, кожна епоха характеризується і певним станом культури, які отримують своєрідне вираження у мистецтві моди та відповідно у портретному мистецтві.

Список використаних джерел:

1. Войченко Л. П. Історія костюма в тезах та ілюстраціях: навч. посіб. Ужгород, 2011. 120 с.
2. Всемирная история костюма, моды и стиля. Минск: Харвест, 2007. 400 с.
3. Захаржевская Р. В. История костюма от античности до современности. Москва: Рипол Классик, 2006. 288 с.
4. Кирсанова Р. Б. Портрет неизвестной в синем платье. Москва: Кучково поле, 2017. 544 с.
5. Мода и стиль / под. ред.: М. Аксенова, Т. Евсеева, А. Чернова и др. Москва: Мир энциклопедий Аванта+, 2007. 480 с.

In this article, the author describes the women's costume of the Classicist era, the main source of which is the ceremonial portrait of the nineteenth century.

Key words: portrait, costume, painting, epoch of classicism.

Отримано: 21.02.2022

Л. М. Воєвідко, кандидат педагогічних наук, доцент

ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються ключові аспекти готовності здобувачів вищої освіти до проведення уроків музичного мистецтва в Новій українській школі. Висвітлено вимоги щодо формулювання мети і завдань уроку, обсягу і змісту навчального матеріалу, вибору форм організації, методів і прийомів навчання школярів, наочно-технічного оснащення уроку музичного мистецтва.

Ключові слова: Нова українська школа, концепція, доктрина, програма, музичні компетентності школярів, формування, аналізування, навчальні цілі, оцінювання, моделювання, навчальний матеріал.

Глибинні зміни в духовному та соціальному базисах держави, євроінтеграція та модернізація змісту національної освіти, висувають нові вимоги до професійної підготовки сучасного вчителя для Нової української школи, що підтверджено у регламентованих документах, таких як: Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Державна Національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти, Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020 р.).

Професійна підготовка вчителів музичного мистецтва у закладах вищої освіти розкрита у працях: Л. Аристової, С. Горбенка [2], С. Сисоєвої [5], Г. Падалки [3], О. Рудницької, О. Щолокової та ін. Окремі аспекти професійної підготовки та готовності вчителя музичного мистецтва до музично-педагогічної діяльності досліджували: Л. Арчажнікова, А. Козир, Л. Масол, Н. Овчаренко, О. Олексюк, О. Ростовський, Т. Скорик, Л. Хлебнікова, В. Черкасов, В. Шульгіна та ін.

Підготовка здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти до проведення уроків музичного мистецтва в НУШ потребує глибоких знань, компетентностей, продумування та реалізації в майбутньому кожного структурного елемента уроку та може відбуватися в такій послідовності:

1) формулювання мети і завдань уроку. Мета уроку стосується освітніх, розвиваючих та виховних аспектів кожного уроку музичного мистецтва в освітньому процесі Нової української школи. Освітня мета полягає в тому, щоб домогтися міцного засвоєння знань, формування практичних умінь, навичок, компетентностей з конкретного навчального матеріалу програми навчального предмету Музичне мистецтво; розвиваюча – розвивати музичні компетентності, мовлення, пам'ять, увагу, уяву мислення, спостережливості, активність і самостійність учнів, прищепити їм способи пізнавальної діяльності та ін.; виховна – сприяти формуванню світогляду, моральних, етичних, естетичних та інших якостей особистості кожного школяра, бути здатними до педагогічної підтримки осіб з особливими освітніми потребами та створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища [4];

2) визначення обсягу і змісту навчального матеріалу. Опрацьовуючи програму, підручник і посібники, визначати провідні положення та ідеї і практичний матеріал для їх розкриття. Слід окреслити внутрішньо-предметні та міжпредметні зв'язки, дібрати нові факти, приклади для наповнення теми новим змістом. Цей матеріал повинен мати належний навчальний та виховний потенціал, сприяти формуванню навичок практичної роботи, розвивати інтереси та здібності учнів, формувати їх мотивацію та організувати їхню пізнавальну

діяльність, знати та вміти використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я- ідентичності;

3) вибір форм організації навчання. Підібравши тип уроку, слід попрацювати над раціональною його структурою, визначити тривалість кожного елементу. Важливо продумати можливість поєднання на уроці фронтальної, групової, парної та індивідуальної роботи, бути готовим до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі, мати знання та компетентності роботи школярів у команді один з одним та із залученими фахівцями, асистентами вчителя для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами;

4) вибір методів і прийомів навчання. Йдеться про методи, які використовуватимуться на кожному етапі уроку, їх поєднання, взаємо доповнення, виходячи з потреб максимальної пізнавальної діяльності учнів на уроці музичного мистецтва. При цьому слід зважати на: провідні мотиви, інтерес учнів до предмета, ставлення їх до уроків учителя; рівень сформованості вміння навчатися, працездатність, регулярність навчальної праці, виконання домашніх завдань; активність на уроках, уважність і дисциплінованість учнів; їх уміння застосовувати знання на практиці; здібності, потенційні можливості кожного школяра [1];

5) вибір наочно-технічного оснащення уроку. Необхідно вміти визначати, яку наочність або технічні засоби навчання і як буде використано на уроці персональний комп'ютер (ноутбук), інші засоби оргтехніки, музичні інструменти, освітні програми, модельні навчальні програми, навчальні програми, підручники, посібники, рекомендації, засоби наочності, педагогічні програмні засоби; електронні освітні платформи, електронні (цифрові) освітні ресурси;

6) визначення змісту й методики виконання домашнього завдання. Обсяг домашнього завдання має бути таким, щоб не перевантажувати учнів. Необхідно продумати зміст інструктажу щодо його виконання. Окрім того, необхідно бути здатними моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів з навчального предмету;

7) складання плану-конспекту уроку. Кінцевий результат підготовки до уроку на основі тематичного плану (з урахуванням його реальності під час вивчення теми). У ньому зазначають тему, мету й завдання уроку, його тип і структуру – послідовність навчальних ситуацій під час викладання навчального матеріалу та самостійної роботи учнів, перелік і місце навчальних демонстрацій, час на кожен етап уроку, необхідні для проведення уроку обладнання та навчальні посібники;

8) перевірка готовності до уроку. Необхідно вміти визначати міру володіння змістом навчального матеріалу, методами і прийомами його розкриття. Слід обов'язково передбачити труднощі, що можуть виникнути під час уроку, і способи їх подолання. Також важливими є наявність вмінь щодо організації та керівництва взаємодією учнів в ході навчального заняття відповідно до навчальних цілей і

способів засвоєння матеріалу учнями; використання ефективних засобів навчання, виховання і розвитку учнів у ході навчального заняття, вміння оптимально розподіляти час навчального заняття, вміння застосування прийомів організації індивідуальної, групової, колективної діяльності учнів на уроках музичного мистецтва;

9) перевірка готовності учнів до уроку. Здійснюється на організаційному етапі й під час перевірки виконання учнями домашнього завдання. Необхідно бути готовим здійснювати оцінювання результатів навчання учнів, аналізувати результати їх навчання, бути здатним забезпечувати самооцінювання власної діяльності та самооцінювання та взаємооцінювання результатів навчання учнів на уроках музичного мистецтва в Новій українській школі.

Підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до проведення уроків постає перед нами як складний, багатоаспектний, цілісний та системний процес із великою кількістю пов'язаних між собою компонентів. Раціональне поєднання змістовно-процесуальних компонентів загальної, інтегральної та спеціальної (фахової) підготовки, дозволить майбутньому вчителю якісно оволодіти системою компетентностей та сформувати професійно-педагогічні особистісні якості, які забезпечать його готовність до майбутньої музично-педагогічної діяльності на уроці музичного мистецтва в Новій українській школі.

Список використаних джерел:

1. Восвідко Л. М. Проблеми сучасної музичної педагогіки у підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва.

Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Н. В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2021. Вип. 31 (2-2021). С. 208-224.

2. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. 348 с.
3. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. Київ: Освіта України, 2008. 274 с.
4. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <file:///C:/Users/PC/Downloads/f502781n16.pdf>
5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.

The article considers the key aspects of the higher education students' readiness to conduct music lessons at the New Ukrainian School. Also, it highlights the requirements for the formulation of the purpose and objectives of the lesson, the scope and content of educational material, the choice of forms of organization, methods and techniques of teaching students, visual and technical equipment of music lessons.

Key words: New Ukrainian school, concept, doctrine, program, musical competencies of schoolchildren, formation, analysis, educational goals, assessment, modelling, educational material.

Отримано: 20.02.2022

УДК 373.2.016:51

І. О. Газіна, кандидат педагогічних наук, доцент

ПАЛИЧКИ КЮЇЗЕНЕРА ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ ОСНОВ МАТЕМАТИКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано особливості системи формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку з використанням дидактичного матеріалу Кюїзенера. Акцентується увага на поетапності використання даної методики в освітньому процесі ЗДО.

Ключові слова: дошкільна освіта, математика, палички Кюїзенера, технологія.

Сьогодні високі вимоги до організації виховання та навчання дітей дошкільного віку роблять нагальним пошук нових, ефективніших психолого-педагогічних підходів до вирішення цієї проблеми. Від того, настільки дошкільник готовий до навчання в школі, залежать його успіхи в опануванні предметів шкільної програми.

Одним з важливих напрямків сучасної дошкільної освіти – є формування в дітей ґрунтовних елементарних математичних уявлень, які мають стати основою подальшого вивчення дітьми математики уже в загальноосвітній школі. Відтак, саме математика в освітньому процесі ЗДО є одним з основних навчальних предметів [1, с.7].

У сенсі формування ґрунтовних математичних уявлень, важливим є саме дошкільне дитинство. Адже відомо, що найбільш інтенсивний розумовий розвиток дітей припадає саме на період з 5 до 8 років. На сьогодні педагогами розроблено низку методичних систем, які визначають методи та етапи реалізації програми формування елементарних математичних уявлень у дошкільників. У цьому сенсі можна назвати роботи А. Белошистої, І. Газіної, Л. Метліної, К. Щербакіної та ін. [2; 3; 6; 7]. Однак сьогодні на часі використання нових інноваційних технологій, які роблять сам процес навчання цікавішим та ефективнішим. Особливо це важливо з огляду особливості організації освітнього процесу за програмою «Нової української школи» (НУШ). Саме там робиться акцент на використанні різноманітних

інновацій, ігрових прийомів, методів, що активізують саме логіко-математичний розвиток тощо. Відтак, з поміж різноманітних технологій та методів навчання звертає на себе увагу та все більше доводить свою ефективність методика навчання математики шляхом застосування дидактичного матеріалу Кюїзенера. Перевага даної методики в тому, що вона універсальна. Адже не суперечить класичним методам навчання основам математики. Більше того – вдало їх доповнює. Палички Кюїзенера прості та зрозумілі дошкільникам. Завдяки тому, що використання даного матеріалу тісно пов'язане з грою, діти із задоволенням його використовують, сприймаючи палички Кюїзенера, в якості звичайного ігрового матеріалу, легко до них звикають [5, с.5].

Освітню технологію відому як «Кольорові палички Кюїзенера» розробив звичайний учитель початкової школи Джордж Кюїзенер з Бельгії. Він запропонував у роботі з дітьми використовувати так звані «числа в кольорі», кольорові палички, кольорові числа (дерев'яні або пластмасові палички, різні за кольором і довжиною): 2x2 см, 2x4 см, 2x6 см, 2x8 см, 2x10 см, 2x12 см, 2x14 см, 2x16 см, 2x18 см, 2x20 см. Кольорові набори структуровані наступним чином: білий брусок позначає число 1 (25 шт.); рожевий – число 2 (20 шт.); блакитний – число 3 (16 шт.); червоний – число 4 (12 шт.); жовтий – число 5 (10 шт.); фіолетовий – число 6 (9 шт.); чорний – число 7 (8 шт.); бордовий – число 8 (7 шт.);

синій – число 9 (5 шт.); помаранчевий – число 10 (4 шт.) [5, с.6].

У чому ж полягають основні переваги даної освітньої технології? По-перше, як уже зазначалося, вона універсальна. Завдяки тому, що вона не суперечить іншим методикам, її можна використовуватися як окремо, так і в поєднанні з іншими (традиційними), доповнюючи їх.

По-друге, вона багатфункціональна. Будучи створеною для навчання дітей математики та розвитку математичних здібностей, вона може використовуватися для розвитку в дітей дрібної моторики, просторового та зорового сприйняття.

По-третє, палички Кюїзенера надзвичайно доступні дітям. Вони прості й зрозумілі. Діти діяльність з ними сприймають як гру [4, с.18].

Важливо, що ця технологія сприяє розвитку пізнавальних процесів у дошкільників, у них розвиваються математичні знання та вміння, вони усвідомлюють поняття «більше – менше», навчаються визначати розташування предметів: «праворуч – ліворуч», «між», «попереду», «позаду», «довше», «коротше», «вище», «нижче»; у них формуються уявлення про послідовність чисел першого десятка, знання про склад числа (у межах 10); діти навчаються ділити ціле на частини й вимірювати об'єкти умовними мірками; засвоїти деякі найпростіші види функціональної залежності; знайомляться з прийомами додавання, віднімання чисел першого десятка, арифметичними задачами [4, с.18].

У процесі занять з використанням паличок Кюїзенера у дітей також розвиваються психічні процеси: сприймання, мислення, зорова і слухова пам'ять, увага, уява. У них відбувається розвиток творчих здібностей, фантазії та уяви. У дітей розвиваються соціальні компетенції: вони оволодівають умінням працювати в команді, навчаються бути соціально активними.

На першому етапі роботи палички Кюїзенера використовують просто в якості ігрового матеріалу (вік дітей може коливатися від 2 до 4 років). На цьому етапі діти граються з паличками, як зі звичайними кубиками, будують різні конструкції та створюють найпростіші зображення предметів та образів. У процесі цієї діяльності вони навчаються розрізняти якісні характеристики паличок – матеріал, колір, розмір, форму [5, с.6]. Вони класифікують палички за кольором; знайомляться з поняттям «множина» (розрізняють «один», «багато», створюють множину) та «величина» (порівнюють палички за висотою, довжиною, шириною); засвоюють просторові уявлення (ліворуч, праворуч, вище, нижче); ознайомлюються з послідовністю цифр числового ряду (від 1 до 5) на основі паличок [4, с.19].

На другому етапі роботи (з дітьми 4-6 шостого року життя) педагог за допомогою паличок Кюїзенера уже вирішує такі математичні завдання: ознайомлює дітей з поняттями кількісної та порядкової лічби, утворенням чисел, розвиває вміння дітей ділити ціле на частини, вимірювати об'єкти, засвоювати прямий і зворотний рахунок, визначати склад числа (з одиниць і двох менших чисел), здійснювати арифметичні дії додавання й віднімання [5, с.7].

Звичайно, використання паличок Кюїзенера не обмежується лише заняттями з математики. Вони можуть успішно застосовуватися в індивідуальній і в повсякденній практичній роботі з дітьми.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. *Дошкільне виховання*. 1999. № 1. С. 7.
2. Белошистая А. В. Формирование и развитие математических способностей дошкольников. Москва: ВЛАДОС, 2003. 400 с.
3. Газіна І. О. Методика формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. 224 с.
4. Єременко О. Г. Організація математичної освіти дітей дошкільного віку засобами роботи з паличковими наборами Кюїзенера. *Сучасні технології формування логіко-математичної компетентності в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку* / за заг. ред. Н. П. Тарнавської, Н. Ю. Рудницької, Ю. М. Мурашевич. Житомир: ФОП «Левковець», 2015. С. 17–20.
5. Клименко І. С. Досвід роботи на тему: «Розвиток сенсорно-пізнавальних здібностей шляхом використання педагогічної технології «Палички Кюїзенера». Запоріжжя, 2016. 21 с.
6. Метлина Л. С. Заняття по математике в детском саду: (Формирование у дошкольников элементарных матем. представлений): пособ. для воспитателя дет. сада. 2-е изд., доп. Москва: Просвещение, 1985. 223 с.
7. Щербакова К. Й. Методика формування елементарних математичних уявлень у дошкільників: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1996. 240 с.

The article analyses the features of the system of formation of elementary mathematical concepts in preschool children using Kuizener's didactic material. Emphasis is placed on the phased use of this technique in the educational process of ZDO.

Key words: preschool education, mathematics, Kuizener sticks, technology.

Отримано: 25.02.2022

УДК 373.21:796.011.3

Л. Л. Галаманжук, доктор педагогічних наук, професор

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ В РОЗВИТКУ РУХОВОЇ ФУНКЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Проведеним дослідженням формували зміст інформації, що дозволяє застосувати у практичній діяльності результати наукових досліджень щодо ефективності врахування рухової асиметрії рук при вирішенні завдань розвитку дошкільників засобами і методами фізичного виховання. Вивченням провідних баз наукових даних у аспекті виокремлення джерел інформації та подальшим їх опрацюванням адекватними методами було встановлено особливості дошкільників із певною асиметрією рук, ефективний спосіб навчання їх новим руховим діям та положення, врахування яких підвищує дієвість фізичного виховання у забезпеченні розвивального ефекту.

Ключові слова: дошкільники, розвиток, рухова асиметрія рук, практика застосування, фізичне виховання.

Вступ. На сучасному етапі одним із дієвих способів поліпшення результатів розвитку особистості, передусім в освітньому аспекті та фізично, є врахування особливості, що пов'язана зі спрямованістю рухової

асиметрії, зокрема мануальної [4; 6]. Проте, дотепер недостатньо інформації, що стосується практичного аспекту реалізації наявних рекомендацій при вирішенні завдань розвитку дітей у дошкільний період [1; 5]. У

зв'язку з цим відзначили необхідність проведення досліджень в означеному напрямі.

Роботу виконано згідно плану науково-дослідної роботи на 2020-2024 роки науково-дослідної лабораторії «Гендерні профілактично-оздоровчі технології фізичного виховання та реабілітації» Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за темою «Створення оздоровчих і розвивальних технологій фізичної активності дітей та студентської молоді».

Матеріал та методи дослідження. Мета дослідження полягала у формуванні інформації, що практично дозволяє застосувати результати наукових досліджень щодо ефективності врахування рухової асиметрії рук при вирішенні завдань розвитку дошкільників. Досягнення такої мети забезпечували використанням комплексу адекватних методів дослідження, а мінімізації суб'єктивних поглядів і суджень сприяло використання різних джерел інформації. При цьому, перевагу надавали літературним джерелам, застосовуючи критичний підхід до їхнього вибору та бази даних Scopus, Web of Science для пошуку таких джерел. Важливим було використання таких ключових слів, як дошкільники, розвиток, рухова асиметрія рук, практика застосування, а також їхні комбінації й абревіатури. При цьому, важливим було врахування часового аспекту появи інформації з досліджуваної проблеми. Ураховуючи все вищезазначене було обрано понад 50 джерел інформації, після цього провели їх остаточний огляд та виокремили зазначену кількість. Для їхнього опрацювання використовували такі загальнонаукові методи: аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення [2; 3].

Результати дослідження. *Загальні відомості про рухову асиметрію.* Батькам, вихователям у закладах дошкільної освіти, необхідно знати та враховувати під час навчання дитини особливості її функціональної асиметрії. Передусім відзначимо, що функціональна асиметрія – еволюційне явище, що значною мірою зумовлене генетично, а її відсутність є головною причиною неспроможності дитини навчатися. Одним із видів такої асиметрії є рухова, тобто її вияв має місце під час виконання різних рухів і дій, наприклад у побуті, під час занять фізичними вправами тощо. Її сутність полягає у тому, що для виконання рухової дії дитина обирає зручний для себе руку (ногу) та напрям (ліворуч, праворуч), якими краще виконувати цю дію. Найчастіше у практиці враховують вид рухової асиметрії, що пов'язаний з виконанням рухів рукою, тобто рухова асиметрія рук. У зв'язку з цим відзначаємо, що на сучасному етапі виокремлюють три можливих варіанти такої асиметрії: перевага правої руки (ППР), перевага лівої руки (ПЛР) або однакове володіння обома руками – амбидестрія (дітей називають амбідекстрами).

Чому потрібно враховувати рухову асиметрію рук. Необхідність врахування такої асиметрії зумовлена комплексом причин. Передусім перенавчати дитину з ПЛР на ППР означає змінювати специфічні якості її психіки, одним із наслідків цього є негативний вплив на емоційний комфорт і здоров'я загалом, на розвиток, успіхи в навчанні, можливість провокації нервово-психічних розладів. Клінічною практичною на сьогодні встановлено, що після перенавчання дитини з ПЛР на ППР («примусове» прилаштування до незручного для себе правого типу рухової поведінки) дитина зберігає всі відмінні від дитини з ППР особливості сенсорної сфери і нервово-психічної діяльності. Іншими словами, таке перенавчання дозволяє вирішити незначне за важливістю завдання (представники ПЛР не є ніякою «незручністю» для суспільства), але при цьому зумовити серйозні негативні наслідки.

Рекомендації з визначення в дитини рухової асиметрії рук. Існує досить багато методик визначення у дитини переваги певної руки. Відносно простою і, водночас на-

дійною з огляду на існуючі вимоги, є кистьова динамометрія обох рук. Для цього використовують прилад «дитячий кистьовий динамометр» (є аналогічний, але для дорослих), а зміст процедури передбачає таке: 1) динамометр кладуть на стіл перед дитиною; 2) пропонують їй узяти прилад; 3) виконати його стискання спочатку однією, потім одразу іншою рукою. Необхідно звертати увагу, якою рукою дитина розпочинає виконання завдання: діти з ППР роблять це правою, діти з ПЛР – лівою руками; фіксують результат, який з'являється на динамометрі після кожного стискання, окремо для правої і лівої рук; 4) завдання виконують тричі, між кожним надається невелика перерва, під час якої увагу дитини переводять на інший об'єкт, зазвичай запитанням про що-небудь. Після виконання трьох спроб кожною рукою визначають середній результат, а саме: додають всі три результати, одержані при виконанні правою рукою, і ділять на три; те саме роблять для лівої руки. Більший результат свідчить про перевагу певної руки над іншою (ПЛР чи ППР), але різниця між результатами повинна бути понад два кілограми; якщо результат два і менше кілограмів, тоді дитина є амбідекстром (А).

Для підтвердження (спростування) визначеної за допомогою динамометрії переваги певної руки (А), доцільно використовувати додатково іншу методику. Вона передбачає проведення 10-и нескладних тестів, ефективність їх виконання вимагає дотримання комплексу умов: 1) відбувається на одинці з дитиною; 2) сидять за столом чітко навпроти неї; 3) створюють сприятливу атмосферу (спокійну, доброзичливу, без фіксації уваги дитини на тому, що ми визначаємо); 4) починають тестування словами: «Зараз ми з тобою програємося» або «Давай ми попрацюємо разом, я буду давати тобі завдання, а ти доклади зусиль аби добре їх виконати»; 5) виконуючи кожне завдання, необхідний посібник (предмет, інший інструментарій) кладуть перед дитиною, чітко на середину стола і на однаковій відстані від правої та лівої рук; 6) усі посібники (предмети, інший інструментарій) розкладають на іншому, допоміжному столі, який дитина не повинна бачити, аби не відволікати її уваги; 7) на початку виконання кожного завдання посібник (предмет, інший інструментарій) беруть з допоміжного столу, а після виконання повертають назад.

Зміст тестових завдань передбачає таке.

Завдання 1 – малювання: Перед дитиною кладуть аркуш паперу і олівець (фломастер). Пропонують намалювати те, що вона бажає (може). При цьому дитину не кваплять. Після завершення малюнка просять її намалювати те саме, але іншою рукою. У випадку відмови (я не вмію, у мене не вийде тощо) дитину заспокоюють (я знаю, що важко намалювати такий самий малюнок правою (лівою) рукою, але ти спробуй, доклади зусиль). Під час оцінювання виконаного завдання звертають увагу на те, якою рукою дитина виконала кращий варіант малюнка (таку руку позначали як провідну). При порівнянні враховують відмінності ліній, чіткість зображення, оскільки малюнки, виконані провідною рукою відрізняються від виконаних непровідною рукою тим, що вони чіткіші, більш пропорційні, лінії рівніші, вияв тремору (тремтіння руки) позначається на лініях значно менше, відсутні додаткові штрихи і розірвані лінії. Під час виконання завдання необхідно звертати увагу на таке, як дитина тримає олівець (правильно, зручно або неправильно, незручно), чи сильно вона напружена, правильно або неправильно сидить.

Завдання 2 – відкриття невеликої коробки: можна використовувати коробки від сірників; дитині дають три таких коробки, вона повинна їх відкрити одну за одною та знайти в одній з них сірник. Таку коробку кладуть останньою у пропонованому дитині ряду. Під час вико-

нання завдання вихователь визначає, яка рука здійснює активну дію, тобто відкриває і закриває коробку, – ця рука і буде провідною.

Завдання 3 – побудова криниці з сірників: під час виконання завдання вихователь звертає увагу, яка рука дитини виконує рухи активніше; вона є провідною.

Завдання 4 – гра у м'яч: використовується маленький м'ячик, який дитина може уіймати та кинути однією рукою; до початку виконання завдання на стіл безпосередньо перед дитиною кладуть три м'ячика; за командою дитина бере один із них і кидає вихователю, потім (але без поспіху, про що треба сказати на початку) бере і кидає другий м'ячик, після цього – третій. Вихователь звертає увагу на те, якою рукою дитина виконує кожну з трьох спроб; така рука є провідною.

Завдання 5 – розкладання карток: на столі перед дитиною кладуть стос із 10-и карток (картинок); за командою дитина бере всі ці картки в одну руку (заввичай непровідну), а іншою (провідною) розкладає їх на столі; після закінчення це завдання повторюється ще один раз.

Завдання 6 – нанизати бісер на голку з ниткою: під час виконання завдання враховується, яка провідна рука виконує активні рухи; активність не залежить від того, в якій руці знаходиться голка – дитина може не нанизати бісеринки на голку, а навпаки просовувати голку в отвір бісеринки.

Завдання 7 – виконання обертальних рухів: дитина виконує дію «відкривання пляшечки з кришкою, що закручується» тричі поспіль (використовується три пляшечки); під час виконання завдання враховують, що активнішою є провідна рука, тобто яка виконує більшість основних рухів; враховують також, що дитина може тримати пляшечку за кришку і відкручувати не кришечку, а крутити пляшечку, але це несуттєво, тому що головним є виконання самого завдання.

Завдання 8 – складання ланцюжка, використовуючи скріпки: під час виконання завдання враховували, що основним рухом у цій дії є «приєднання однієї скріпки до іншої»; цей рух виконується провідною рукою, тоді як непровідною дитина тримає скріпку.

Завдання 9 – побудова з кубиків будинку (огорожі): під час виконання завдання звертають увагу, якою рукою дитина частіше виконує дії з кубиками (бере їх, складає, вилаштовує, виконує інші операції для вирішення завдання) – така рука є провідною. Проте необхідно враховувати, що ця діяльність для дитини звична, а отже вона може виконувати завдання, використовуючи обидві руки; тому увагу звертають на частоту використання дитиною правої та лівої рук.

Завдання 10 – відомості про сімейні особливості у питанні провідної руки: якщо у дитини є родичі (батьки, сестри, бабусі, дідусі) з лівою руховою асиметрією, тоді ці дані фіксують у протоколі тестування (табл. 1). Щодо інших дев'яти завдань, то у випадку виразного домінування лівої (правої) руки цю інформацію позначають знаком «+» у відповідній графі протоколу тестування; при однаково частому використанні як правої, так і лівої рук, знак «+» фіксують у графі «Обидві руки». Узагальнюють одержані результати так: 7 і більше знаків «+» у певній графі свідчить про те, що ця рука є провідною.

Таблиця 1

Протокол фіксації результатів тестування для визначення провідної руки

Тестове завдання	Провідна рука		
	ліва	обидві	права
1	+		
2		+	
3			+
....			
10	+		

Рекомендації з урахування у практичній діяльності рухової асиметрії рук. Передусім необхідно не перенавчати дитину, а виходячи зі статі враховувати характерні для дівчинки (хлопчика) с правою (лівою, амбидекстрією) асиметрією рук притаманні їм особливості. Зокрема, неоднаковим є психічний розвиток, адже діти з ПЛР відзначаються нетиповим психічним розвитком, а саме недостатньо стійкою увагою (дитина неспроможна тривалий час концентрувати увагу на одному об'єкті; знаючи це, батьки і вихователь у закладі дошкільної освіти повинні при перших ознаках неухважності припинити виконання і запропонувати дитині 10-15 хв. активного відпочинку (рухливу гру, виконання комплексу фізичних вправ тощо); в останньому випадку ефективними є вправи на кординацію рухів лівою і правою руками для вияву дрібної моторики, оскільки підвищують ступінь взаємодії півкуль головного мозку, зокрема: «пальчикові ігри», мозаїка, викладання сірників (гудзиків), вишивання тощо.

Інша особливість дитини з ПЛР – неспроможність швидко орієнтуватися в ситуації та уповільнене осмислення взаємовідношень між частинами цілісного зображення. Батьки (вихователь) не повинні вимагати від дитини швидкого орієнтування в ситуації, а надати їй стільки часу, скільки необхідно для вирішення цього завдання. Щодо уповільненого переходу дитини з ПЛР від однієї діяльності до іншої, то тут доцільно після завершення одного виду початкової діяльності зробити перерву (бажано ігрову з виконанням фізичних вправ) і тільки потім розпочинати інший вид діяльності. Характерним для дитини з ПЛР є також дещо знижений обсяг мимовільної, коротко- і довготривалої пам'яті, що призводить до неспроможності відтворити одержану інформацію у первісному вигляді. Наслідок цього – хибне уявлення про її неухважність, хоча причина полягає в особливій стратегії перероблення інформації, а саме аналітичному способі пізнання, тобто коли увагу акцентують на деталях. У зв'язку з цим, після ознайомлення дитини з цілісною картиною, що розглядається, потрібно запропонувати розглянути її в деталях, але без поспіху (не вимагати швидкого виконання завдання). Щодо оволодіння писанням, то тут доцільно спонукати дитину з ПЛР ставитися до писання як до малювання: нехай дитина перемальовує слова зручним для себе способом, досягаючи так максимальної точності; робить це повільніше ніж інші, але акуратно, обов'язково з додержанням вимог щодо якості письма і граматики.

Діти з ПЛР гірше, ніж діти з ППР та А, виконують завдання із зорово-просторовим, але краще виконують завдання зі словесним змістом. Тому для максимального ефекту саме такі завдання повинні становити основу освітнього процесу. Водночас, діти з ПЛР гірше сприймають (на плутати з «бачить»!) те, що розташовано ліворуч від неї; тому, наприклад під час показу картинок, необхідно розміщувати їх дещо правіше від дитини.

При оцінюванні досягнень в навчанні для дитини з ПЛР найбільше підходять завдання, що передбачають усне опитування і питання «відкритого типу» без фіксації часу на їхнє вирішення. Водночас, для дитини з ППР, усе навпаки, а саме письмове опитування, питання «закритого типу» і фіксований час на формування позиції.

Надзвичайно важливою в розвитку дитини у дошкільний період є становлення її моторної функції, а провідним засобом – фізична активність. У зв'язку з цим необхідно детальніше зупинитися на рекомендаціях, які варто враховувати під час їхньої реалізації. Так під час навчання рухових дій дієвим є використання «симетричного» підходу: дитину навчають (незалежно від виду асиметрії рук) виконувати рухові дії як провідною, так і непровідною, руками (ногами) чи в обох напрямках. Важливі умови: використовувати підхід при

вивченні тільки тих рухових дій, які дитина раніше не вивчала; розпочинають вивчати рухову дію спочатку непровідною для дитини рукою, а потім провідною з додержанням рекомендацій загальноприйнятої методики навчання рухових дій, але для забезпечення бажання дитини виконувати завдання у незручній для себе ситуації, спочатку пояснюють і переконують її в необхідності подолати такі незручності. Наприклад: «Ми маємо навчитися долати труднощі. Тому будемо тренуватися робити те, що нам робити складно. Спробуємо виконувати метання тією рукою, якою не звикли це робити». Після цього вихователь, використовуючи образну сюжетну розповідь (асоціації з предметами, явищами природи, тваринами, які відомі дітям, тощо), пояснює техніку виконання рухової дії, потім – здійснює її безпосередній показ. Переконавшись, що дитина зрозуміла дію, пропонують їй скопіювати рухи (виконати за вихователем), використовуючи для цього ігровий метод. Після декількох повторень (формується «загальний малюнок» рухової дії) переходять до деталізованого вивчення рухової дії тією самою непровідною рукою (другий етап навчання). Виконують рекомендації, що не відрізняються від загальноприйнятої: рухову дію вивчають у цілому або по частинах; в останньому випадку окремо вивчається кожний елемент із поступовим їх об'єднанням у цілісну дію; одразу усувають помилки, що виникають, і тільки після цього переходять до вивчення іншого елемента; темп виконання – повільний; кількість повторень залежить від спроможності дитини безпомилково відтворювати елемент, що вивчається, при перших ознаках порушення координації рухів надається відпочинок. На цьому етапі використовують зорові орієнтири, різні допоміжні предмети, музичний супровід (ритм лічби, барабану, читання віршів); результатом є формування у дитини рухового вміння. Після цього розпочинають з першого етапу вивчати ту саму рухову дію, але вже провідною рукою. Вирішують такі самі завдання, що під час вивчення дії непровідною рукою, а важливою умовою є долучення до виконання дії провідною рукою виконання її також непровідною рукою.

На третьому (завершальному) етапі зміст оволодіння руховою дією полягає у почерговому її виконанні провідною і непровідною руками цілісно з поступовим збільшенням швидкості (темпу) виконання. Наприкінці етапу основне завдання полягає у виконанні цілісної рухової дії в поєднанні з іншими руховими діями або (та) у різних умовах, але також почергово провідною і непровідною руками. Усі завдання на цьому етапі виконуються ігровим методом, без фіксації уваги та тому, якою рукою дитина їх виконує; для цього весь необхідний інвентар кладуть перед дитиною на однаковій відстані від її рук.

Запропонований підхід до вивчення рухових дій забезпечує розвиток взаємозв'язків між півкулями головного мозку дитини, що є визначальним у її високій інтелектуальній активності. Іншими словами відбувається комплексний вплив на різні системи організму.

Висновки:

1. Інформація літературних джерел свідчить про існування особливостей дівчаток і хлопчиків дошкільного віку з певною асиметрією рук: неоднакова кількість рухів на мануальну вправність, в яких досягають найвищого рівня оволодіння; стан розвитку рухових якостей та фізичної працездатності.

2. При формуванні умінь дітей із різною асиметрією рук в основних рухах найкращий результат досягається використанням симетричного способу їхнім оволодінням. Він передбачає застосування такої послідовності: спочатку вивчення відбувається непровідною рукою (ногою, напрямі) до формування навички, потім провідною. При застосуванні зворотної послідовності результат менший, а найменший при застосуванні традиційного способу оволодіння руховою дією, тобто тільки провідною рукою (ногою, напрямі).

3. Для підвищення ефективності у розвитку дошкільників засобами і методами фізичного виховання необхідно враховувати положення, що стосуються загальних відомостей про рухову асиметрію; необхідності враховувати рухову асиметрію рук, рекомендації з визначення в дитини рухової асиметрії рук, рекомендації з урахування в практичній діяльності способів навчання рухової дії.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на вивчення інших особливостей, якими відзначаються показники фізичного стану дівчаток і хлопчиків дошкільного віку з різними варіантами рухової асиметрії рук.

Список використаних джерел:

1. Галаманжук Л. Л. Превентивний розвиток рухової активності дітей дошкільного віку: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 500 с.
2. Галаманжук Л. Л., Єдинак Г. А. Основи наукових досліджень: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2019. 154 с.
3. Єдинак Г. А., Галаманжук Л. Л., Мисів В. М., Зубаль М. В., Клюс О. А. Соматотипи та фізичний стан дітей і молоді: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Видавництво «Оіюм», 2021. 408 с.
4. Шиян Б. М., Єдинак Г. А., Петришин Ю. В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ПП Видавництво «Оіюм», 2012. 280 с.
5. Kuhl J., Kazen M. *Hemispheric asymmetry: Does power beat wisdom?* Seattle: Hogrefe and Huber Publishers. 2005.
6. Siedlaczek-Szwed A., Iedynak G., Dutchak M., Stasjuk I., Prozar M., Mazur V., Bakhmat N., Veselovska T., Kljus O., Marchuk D. Evaluation of the physiological characteristics of girls with different handedness using various types of physical training. *Journal of Physical Education and Sport*, 2019. Vol 19. (Supplement issue 4), Pp. 1386-1390. DOI: 10.7752/jpes.2019.s4201.
7. Wang S. S. (2011). The health risks of being left-handed. *The Wall Street Journ.* December 6. Pp. 46-52.

The study formed the content of information that allows to apply in practice the results of research on the effectiveness of taking into account the motor asymmetry of the hands in solving problems of preschool development by means and methods of physical education. The study of leading scientific databases in terms of isolating sources of information and their further processing by adequate methods identified features of pre-schoolers with a certain asymmetry of the hands, an effective way to teach them new motor actions and provisions that increase the effectiveness of physical education to ensure developmental effect.

Key words: pre-schoolers, development, motor asymmetry of hands, practice of application, physical education.

Отримано: 20.02.2022

О. В. Горбатюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Стаття спрямована на визначення поняття інтегроване навчання та особливостей реалізації даної освітньої технології у сучасних закладах загальної освіти.

Ключові слова: інтегроване навчання, інтеграція, міжпредметні зв'язки, сучасна школа

XXI століття, це століття активних трансформацій, в якому мова іде про те, що навчання може бути ефективним лише за умови, що освітній процес є максимально наближеним до реальності, а урок – це частина реальності яка не може існувати сама по собі. Інтеграція, тобто процес зближення та поєднання різних предметів, є одним із найефективніших способів оновлення змісту та методів навчання сучасної школи.

Ця ідея не нова в практиці початкової школи. Використовуючи її вперше, К. Д. Ушинський уявляв, як на курсі навчання грамоти одночасно формуються два види навичок: читання і письмо. Інтегровані уроки читання та письма є актуальними для учнів початкової школи і нині.

Коли ж мова заходить за середню та старшу школу, то пріоритетним напрямом НУШ визначає профільне навчання, яке ґрунтується на активному впровадженні в освітній процес інтеграційних механізмів освітньої діяльності.

У 70-90-х роках 20 ст. велика група науковців активно вивчала механізми інтеграції навчальних дисциплін в освітньому курсі та особливості їх впровадження практично. Серед них Веріте Є., Вороніна Л., Гуревич Г., Дубінчук Є., Пікельна В., Паламарчук Н. та ін. Розв'язування міжпредметних інтеграційних задач у відповідних підручниках описували: Вороніна Л. – міжпредметні завдання в підручниках як засіб навчання прийомам навчальної діяльності; Зоріна Л. – систематичність знань; Махмутов М. – інтеграція та проблемне навчання; Паламарчук В. – встановлення міжпредметних зв'язків у процесі проблемного навчання, міжпредметні зв'язки в процесі професійної старшої школи; Розенберг Н. – наукова термінологія в шкільному підручнику, міжпредметні зв'язки, Свечнікова А. – міжпредметні зв'язки при поглибленні знань; Янцен В. – міжпредметні зв'язки при відборі навчального матеріалу в підручнику та ін. [1].

На сучасному етапі формування та розвитку нової української школи проблема інтегрованого навчання досліджується в різних аспектах. Зокрема, Барановська О., Головка Н., Засекіна Т., Єрмакова І., Кизенко В., Корсакова О., Косянчук С., Кремень В., Липова Л., Ляшенко О., Савченко О., Самодрин А. та інші описали ряд проблем, які були виявлені ними в курсі середньої освіти. Барановська О., Васильська Г., Захарчук Н., Кизенко В., Косянчук С., Кравчук О., Трубачева С. які входять до складу відділу дидактики Інституту педагогіки НАНП України, ведуть мову про необхідність навчання в контексті фундаменталізації, технологізації, інтеграції змісту освіти [2; 3; 4]. Бібік Н., Большакова І., Войтенко О., Галатюк Ю., Гончаренко С., Грущинська І., Іванчук М., Козловська І., Кочина Л., Пушкарєва Т., Савченко О., Титар О. та ін. Ведуть мову про ретельну підготовку педагогів, які впроваджують в освітній процес елементи інтегрованого навчання [5].

Метою статті є висвітлення сутності поняття «інтегроване навчання», окреслення особливостей реалізації інтегрованого навчання в сучасній школі.

Віддієслівний прикметник інтегрований – характеризується як «комплексний, той що ґрунтується на об'єднанні». Тобто, той якого інтегрували, який зазнав дій інтегрування, наприклад, система управління інтегрованого типу, інтегрований прийом або метод, інтегровано

ване навчання, інтегроване управління, інтегрований підсумок, інтегрований курс [6].

Інтегративний підхід до освіти – це підхід, що веде до інтеграції змісту освіти, тобто правильне об'єднання його елементів у ціле [7]; це спосіб побудови навчального змісту таким чином, щоб він підпорядковувався розв'язанню системи внутрішніх та міжпредметних проблем [8]; зумовлює зміну структури окремого предмету або окремої галузі із представленням нової дидактичної моделі, яка заснована на ґрунтовному поєднанні елементів різних навчальних дисциплін із використанням інтегрованих підходів до організації навчального процесу [9].

Виникнення інтеграції є результатом високого рівня реалізації міжпредметних зв'язків, що передбачають не лише наявність зв'язку між галузями знань, а й встановлення глибокого зв'язку між ними. Інтеграція заснована на знаннях, спільних для кількох конкретних наукових галузей які дозволяють комплексно сформувати загальне уявлення про людину як про частинку оточуючого світу [10].

Метою інтегрованого навчання є:

- формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про оточуючий світ;
- виведення української системи освіти на якісно новий конкурентоспроможний рівень;
- створення оптимальних умов для загального, фізичного та розумового розвитку дитини із формуванням навичок критичного, логічного та аналітичного мислення під час комплексного вивчення навчальних дисциплін окремими блоками;
- активізація та розвиток пізнавальної діяльності та пізнавальної активності у здобувачів освіти;
- ефективна реалізація основ навчально-виховної роботи в процесі здобування школярами базової загальної освіти [11].

При реалізації основ інтегрованого навчання в середній та старшій школах, інтеграція здійснюється за двома механізмами:

- розробка та впровадження у навчальний процес інтегрованих курсів, які ґрунтуються на органічній взаємодії між різними навчальними предметами і дозволяють уникати фрагментарності під час отримання учнями інформації відносно певного об'єкту. До інтегрованих курсів, які викладаються в середній та старшій школах належать: «Основи здоров'я», «Природознавство», «Мистецтво»;
- за рахунок використання педагогом на уроках навчального матеріалу, який стосується не лише дисципліни яка вивчається, а й інших, суміжних галузей науки.

Інтегроване навчання – це навчання, яке ґрунтується на використанні спільних складових окремих наук цілісно, що дозволяє формувати у здобувача освіти цілісне сприйняття оточуючого світу.

Список використаних джерел:

1. Барановська О. В. Розвиток інтегрованого навчання: передумови та реалізація в новій українській школі. *Європейський досвід впровадження інтегрованого навчання та перспективи його використання в новій українській школі.* 2018. URL:

- <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14385/1/Baranovska.pdf> (дата звернення: 29.11.2021)
- Барановська О. В. Конструювання змісту профільного навчання на основі міжпредметної інтеграції. *Дидактика: теорія і практика*: зб. наук. праць / за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 32–36.
  - Васьківська Г. О. Організаційно-педагогічні умови профільного навчання. *Молодь і ринок*. 2013. № 5 (100). С. 19–25.
  - Васьківська Г. О. Фундаменталізація змісту гуманітарних предметів у старшій школі в умовах профільного навчання: кол. монограф. / за заг. наук. ред. Г. О. Васьківської. Київ: Пед. думка, 2015. 288 с.
  - Коханко О. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до впровадження інтегрованого навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 27. Т. 3. С. 151–155.
  - Коць Т. «Інтегративний – інтеграційний – інтегрований – інтегровувальний». URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine70-15.pdf> (дата звернення: 01.12.2021)
  - Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ: Юріком Інтер, 2008.
  - Булгакова Н. Б. Вища освіта і Болонський процес: навчально-методичний посібник. Київ: НАУ, 2009.
  - Опачко М. В. Інтегративний підхід до реалізації дидактичного менеджменту у підготовці магістрів-фізиків. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Серія: Педагогічна. 2016. № 22. С. 43–45.
  - Клименко М. В. Впровадження інтегрованого навчання в початкових класах НУШ. URL: <https://vlschool1.jimdofree.com/app/download/11305727521/1.pdf?token=1589447114> (дата звернення: 01.12.2021)
  - Аналітичний звіт. Публічна консультація. Реформа НУШ: новий стандарт для базової освіти, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrschool/2020/12-14/Zvit%20NUSH%2026.11.2020.pdf> (дата звернення: 01.12.2021)

The article is aimed at defining the concept of integrated learning and features of the implementation of this educational technology in modern general education institutions. In defining the key concept, the mechanisms of integration between the basic disciplines, which are appropriate for the use of integrated learning in the modern school, are considered.

Key words: integrated learning, integration, interdisciplinary links, modern school

Отримано: 20.02.2022

УДК 371.13:654.19

М. С. Гордійчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У статті теоретично узагальнено й обґрунтовано практичний інструментарій використання технологій пошуково-дослідницької діяльності дитини дошкільного віку. Закцентовано увагу на чинниках, які свідчать про шкідливий вплив гаджетів для дошкільників (особливо проведення великої кількості часу), зокрема: затримка мовленевого розвитку, втрата контролю над емоціями, зниження пізнавальних здібностей, зниження рухливої активності, погіршення моторики, «кліпове мислення».

Ключові слова: дошкільний вік, спілкування, розвиток дитини, стосунки, дрібна моторика, гаджети.

На розвиток дитини дошкільного віку впливає багато факторів, одним із суттєвіших є спілкування. Проблемі спілкування дорослого з дошкільниками було приділено багато уваги різними вченими. Свої роботи цій темі присвячували такі вчені, як Д.Б. Ельконін, О.А. Шаграєва, Н.Н. Авдеева, Л.Ф. Островская, Е.Л. Кононко, М.И. Лисина та ін. Дошкільне дитинство – важливий період розвитку, це вік початкового фактичного утворення особистості. Найважливішим фактором психічного розвитку дошкільника, за твердженням О.М. Леонтьєва, є його спілкування – спочатку із дорослими, а згодом і з ровесниками та іншими дітьми. Поза спілкуванням неможливий розвиток у дитини специфічно людських функцій, її особистісне становлення [1, с.123-156; с.189-198].

У дошкільному віці дитина інтенсивно оволодіває мовою: за допомогою мови вона ділиться своїми враженнями і вчиться будувати з людьми адекватні стосунки, дізнаючись від дорослих, як це потрібно робити. До кінця дошкільного віку дитина вчиться таким емоціям і почуттям, які допомагають їй встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками і з дорослими. Дитина шести-семи років здатна розуміти моральний сенс відповідальності. Емоційно позитивне ставлення до самого себе, яке лежить в основі структури самосвідомості особистості кожної дитини, що нормально розвивається, орієнтує її на домагання відповідати позитивному етичному еталону. Коли потреба відповідати позитивному еталону поведінки набуває особистісного смислу, в дитини з'являється відповідальність як риса особистості. Шести-семирічна дитина в ситуації взаємовідносин з добре знайомими однолітками може самостійно

визбирати способи правильної поведінки, відстоювати свою думку, брати на себе відповідальність за свою позицію. Дитина вчиться рефлексувати, прогнозувати можливі реакції інших людей на свій вчинок, при цьому вона хоче, щоб люди відчували до неї доброзичливість, вдячність, визнавали і цінували її гарний вчинок.

Дитяче фотографування дає змогу дошкільникам самовиразитися, а педагогу – створити сприятливі умови для реалізації особистісного потенціалу кожної дитини. Під час аналізування фотографій, зроблених дітьми, педагог може визначити сферу їхніх інтересів: світ живої чи неживої природи, рукотворний чи соціальний світ тощо. Дитячі фотографії можна аналізувати за трьома параметрами – тематикою, дистанцією, способами фотографування. Якщо дитина цікавиться рослинним світом, то на більшості її фотографій обов'язково є рослини: кімнатні квіти, трава, чагарники, дерева і все, що з ними пов'язано. Дитяче фотографування – цікавий спосіб використання фотоапарата в освітній діяльності з вихованцями старшого дошкільного віку. За допомогою фотоапарата діти можуть фіксувати важливі та цікаві об'єкти довкілля, явища і події – фоторепортажі «Що є цікавого в нашій групі»; «Дивне на прогулянці», «Найцікавіші сторінки книги», «Буває ж таке, або Дивовижний інтернет». Кількість об'єктів, предметів, явищ характеризує обсяг інтересів дитини в конкретній сфері. Тож педагог має змогу визначити основну зацікавленість дошкільника.

Під час перегляду дитячих фотографій педагог визначає дистанцію, з якої діти робили фотографії: від близької – до панорамної зйомки. Характер фотографій відображає особистісну дистанцію дитини у взаємодії з

довкіллям та людьми навколо. Про поглиблену зацікавленість свідчить зменшення дистанції, фокусування на вибраному об'єкті. Деякі діти експериментують з можливостями фотоапарата. У результаті зазвичай отримують фотографії з нечіткими зображеннями – дитина намагалася фотографувати об'єкти під час руху або робила фотографії різних поверхонь, застосовуючи мікрознімання. Важливо обговорити з дітьми готові фотографії. Наприклад, запитати дошкільників: «Що ти фотографував? Чому сфотографував саме це? Чим відрізняється ця фотографія від інших?».

Таким чином, узагальнення та обговорення дитячої фотодіяльності дають змогу педагогу зрозуміти спрямованість, глибину інтересів кожної дитини і визначити її індивідуальну траєкторію розвитку [3, с.144–156].

Цікаві форми роботи можна організувати з використанням диктофона. Найефективнішими вони будуть з дітьми старшого дошкільного віку, які вміють планувати і здійснювати пізнавально-дослідницьку діяльність. Замість повноцінного диктофона можна використовувати відповідний застосунок у будь-якому мобільному телефоні. Дошкільники можуть використовувати диктофон без допомоги дорослих, а саме: брати інтерв'ю – «Що б ти зробив із... (предмет або матеріал)?», «Як привітати маму зі святом?» тощо. Дитина може бути інтерв'юером, тобто ставити запитання іншим дітям, педагогу, батькам, або ж сама відповідати на чийсь запитання. Такі завдання вправляють дошкільників у вмінні вислухати одне одного, чітко відповідати, висловлювати свої думки. Під час прослуховування запису діти можуть почути себе збоку, оцінити якість мовлення, що сприяє формуванню самооцінки.

Дитина відчуває постійну потребу звертатися до дорослих за оцінкою результатів своєї діяльності і досягнень. У цьому випадку дуже важливо підтримати дитину, оскільки зневага, неповажне ставлення дорослого можуть призвести до втрати впевненості у своїх можливостях.

Спілкування з дорослими і однолітками дає можливість дитині засвоювати еталони поведінки. За період дошкільного дитинства дитина проходить великий шлях в оволодінні соціальним простором з його системою нормативної поведінки в міжособистісних стосунках з дорослими і дітьми. Дитина засвоює правила взаємодії з людьми і в сприятливих для себе умовах може діяти відповідно за цими правилами. Створення атмосфери доброзичливості, радості у спілкуванні дошкільника з дорослим залежить від змісту контактів, адекватного рівню комунікативного розвитку дитини. Нормальний розвиток спілкування дошкільника прискорює хід його загального розвитку.

Дорослий повинен контролювати хід розвитку спілкування дошкільника, встановлюючи випередження чи відставання розвитку його комунікативних потреб і підбираючи адекватну програму спілкування з дитиною.

Визначальна роль у психічному розвитку дитини раннього віку належить дорослому, який піклується про задоволення життєво необхідних потреб дитини у їжі, відпочинку, чистоті тощо. Але тільки цього недостатньо для нормального розвитку малюка. Необхідно налагодити доброзичливі, емоційно позитивно забарвлені, стабільні стосунки з малюком як провідний канал передачі суспільного досвіду, шлях педагогічно доцільних впливів на дитину.

Але в сучасних умовах існують причини, які «сприяють» уникненню спілкування з дитиною, а часто і затримці мовленнєвого розвитку малюка.

Найдивовижнішим чинником затримки мови проявляється у дітей гіпертурботливих мам. Такі мами просто не дають можливості дитині заговорити. Вони вловлюють бажання малюка по руху його руки, підкинута брови або відхиленню куточків губ. І у такої дитини просто немає необхідності говорити!

Не можна забувати, що мовленнєвий і розумовий розвиток тісно пов'язані, і не сформована вчасно мова може спричинити за собою відставання в розумовому розвитку. Для розвитку мовлення дитини, перш за все, необхідно створити сприятливі умови. Найголовніше – якомога більше говорити з дитиною. Дитина має постійно чути мову, звернену до неї, а не з екрану телевізора. Для цього слід постійно коментувати всі побутові ситуації й події життя малюка.

Наші діти ростуть у нових умовах тотальної зайнятості батьків, і, на жаль, їх проблеми – породження нових умов життя дорослих, їх стрімкого життя і відсутності часу. Ця зайнятість часто вибирає інновації, які, на перший погляд, можуть бути зручними і для батьків, і для дітей. Сучасний мобільний телефон або гаджет можуть слугувати «палочкою-виручалочкою». У дитини, яка рано пізнала и «комп'ютерне життя», – не тільки проблеми з вимовою, вона розкоординована, у неї яскраво виражені спалахи агресії, проблеми з харчуванням, вона довго не може заспокоїтися при мінімальному роздратуванні. Важливо розуміти, що мозок маленької людини розвивається в послідовності, яка передбачає якісні переходи від одного ступеня розвитку до іншого, де кожна попередня є основою подальших ступенів або стадій розвитку. Предметно-маніпулятивна діяльність – основна в період дитинства, за якою слідує предметна. Дитина в цей період розвивається за рахунок дослідження предметів з навколишнього світу. І в цей період реальний кубик в руках малюка безпосередньо розвиває його. Він може взяти його в руку, в рот, кинути на підлогу, постукати їм по іншому кубуку і т.п. Але кубик на екрані планшета не володіє набором властивостей, необхідних малюкові, і, природно, не може стимулювати розвиток мозку, дати розуміння властивостей і якостей предметів. Адже властивості всіх віртуальних предметів однакові – плоский екран. Тому, комп'ютерні ігри можна вводити в діяльність дитини після того, як вона оволоділа традиційними видами дитячої діяльності – малюванням, конструюванням, сприйняттям. Коли малюк навчиться самостійно грати в звичайні дитячі ігри – рольові, маніпулятивні, моторні, логічні.

Дійсно, мозок людини влаштований так, що, говорячи простою мовою, ділянки головного мозку, що відповідають за мову і дрібну моторику, пов'язані, і, розвиваючи одну ділянку, ми стимулюємо розвиток іншого. Але дрібну моторику неможливо розвивати, не розвиваючи загальну, а це – вміння дитини вправно і скоординовано рухатися. Сучасні дослідники виявили багато чинників, які свідчать про шкоду гаджетів для дошкільників, зокрема: затримка мовленнєвого розвитку, втрата контролю над емоціями, зниження пізнавальних здібностей, зниження рухливої активності, погіршення моторики, «кліпове мислення» [2].

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що спілкування з дитиною дошкільного віку надзвичайно важливе для її розвитку, замінити його не можна нічим, навіть передовими інноваційними технологіями. Тож, використовувати гаджети для розвитку дитини потрібно дозовано, ретельно підбираючи ігри і визначаючи для цього недовгий проміжок часу.

Список використаних джерел:

1. Бацунов С. Н., Дереча И. И., Кунгурова И. М., Слизкова Е. В. Современные детерминанты развития soft skills. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2018. № 4. С. 198–207.
2. Крутий К. Л., Котій Н. І. Технологія формування полікультурної особистості : конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛПРС» ЛТД, 2010. 220 с.
3. Скрипник М. І. Технології професійного розвитку педагогів: методичний поради́к / упоряд.: Т. М. Сорочан,

М.І. Скрипник. Київ: Держ. вищ. навч. зал. «Ун-т менедж. освіти». 2016. 231 с.

The article theoretically summarizes and substantiates the practical tools for using research technologies of pre-school children. Emphasis is placed on the factors that indicate the harmful effects of gadgets for pre-schoolers (especially spending a lot of time), in particular: delayed

speech development, loss of emotional control, decreased cognitive abilities, reduced motor activity, impaired motor skills, «clip thinking».

Key words: preschool age, communication, child development, relationships, fine motor skills, gadgets.

Отримано: 21.02.2022

УДК 908(477.43-22):277.4-523.42

І. А. Гуцул, кандидат мистецтвознавства, доцент

ОРГАНІЗАЦІЯ САКРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МОЛИТОВНОГО БУДИНКУ РЕЛІГІЙНОЇ ГРОМАДИ ЄХБ с. НЕДОБОЇВЦІ

У статті розглядається організація сакрального простору релігійною громадою конкретного християнського молитовного будинку в контексті протестантського віросповідання, виокремлюються основні постулати, що характерні для сприйняття сакрального простору цією громадою, значимість стильового вирішення архітектури та художнього оздоблення та їх місце в організації художнього простору віруючих.

Ключові слова: сакральний простір, протестантизм, дизайн, художнє оздоблення, християнська символіка.

Актуальність питань історії розвитку протестантської церкви в Україні, її внесок в полікультурний простір нашої держави і досі посідають вагоме місце серед дискусійних тем дослідників сучасної української культури. Проблема вивчення впливу ідеології протестантизму на розвиток архітектури та внутрішнього оздоблення протестантських храмів України набула сьогодні великої значущості, оскільки кількість протестантських храмів на українських теренах зростає, а філософське і теологічне трактування сакрального спричиняє безпосередній вплив на теорію та практику храмового будівництва, засади формотворення сакрального простору у зв'язку з розумінням святості в сучасному світі.

Вплив ідеології протестантизму на розвиток архітектури сучасних протестантських храмів північно-західного регіону України досить розлого аналізує В. Дем'янов [1], також автор досліджує цілі та прийоми організації світлового середовища протестантських храмів на прикладі новітньої протестантської архітектури в межах історичної Волині [2]. Головні тенденції розвитку протестантського храмовбудівництва на території України частково висвітлені в працях А. Сухиянової [3], В. Куцевича [4], Л. Голодецького [5] та ін. Проблеми створення сакрального простору присвячена монографія Л.Р. Гнатюк [6], використання християнської символіки у сакральному мистецтві досліджує Михалевич В.В. [7].

Мета статті дослідити організацію сакрального простору християнами протестантського напрямку на прикладі дому молитви релігійної громади ЄХБ с. Недобоївці.

Сакральний від латинського *sacer* – священний, термін який використовується для означення цінностей найвищого рангу, щось того, що виходить поза межі буденного і належить до абсолюту. Мірча Еліаде стверджував, що сакральним стає те, що виділяється свідомістю як принципово відмінне від людського [8].

Події які описані в Євангелії від Луки 22 р. [9] вказують на пріоритет значення події яка відбулася під час трапези Христа зі своїми учнями по відношенню до місця проведення – звичайної палестинської кімнати. Святий Ісус, майбутня Свята жертва своєю святістю освятив все, що Його оточувало. Тому значимість цієї події була єдиною найважливішою причиною того, що пізніше учні Христа не надавали великого значення зовнішнім умовам, в яких виконувався ритуал спомину – виконання заповіді Ісуса.

Досліджуючи проблему створення сакрального простору в архітектурі Ю. Криворучко стверджує, «простірформує, або ширше – просторовотворче завдання

архітектора сакральної забудови починається зі світоглядної площини, причому чуттєвість («праксіс») стоїть на одному рівні з онтологічністю («теорія») священного. Архітектура храму – це здійснення певної моделі світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світогляду, світобудови. Форми та стилі – архітектурні вирази, знаки та символи цих втілень» [10, с.228].

Вивчаючи характерні особливості еволюції архітектури церков в ХХ сторіччі П.Л. Смородінова відзначає, що протестантизм, будучи концептуальною антитезою католицизму, сформулював і характерні зовнішні ознаки. Одна з його характерних рис – лаконічність фасадів. Для протестантського храму характерна й відсутність надмірної прикраси інтер'єру, оскільки вся увага парафіян має бути звернена до пастора.

На відміну від стародавніх епох, коли архітектура культових споруд визначала стиль епохи (в Античності, Візантії, у готичному чи романському місті храм різко відрізняється від цивільних, тим більше житлових, споруд), нині храм – носій типологічного діапазону. Найчастіше він мало чим відрізняється у рядовій забудові від звичайних будинків [11].

Як приклад візьмемо дім молитви Євангельських Християн баптистів с. Недобоївці, Чернівецької області. Будівля зведена 1925 року самостійно і за свої кошти місцевою баптисткою громадою по проекту архітектора з Канади (прізвище невідоме) [12]. Це однефне приміщення зального типу з високими видовженими у висоту вікнами. Зовнішній вигляд будівлі нагадує велику громадську споруду без християнської символіки, що було характерно для балтійських споруд часу зведення.

У 1988 році під час капітального ремонту дому молитви з підведенням опаловальної системи були проведені деякі зміни як зовнішнього так і внутрішнього виду. Замість дерев'яних ганків були добудовані два сходинкові приміщення які слугували як входом у зал, а також вели до балконів розташованих другим ярусом в середині залу. Стеля залу з плоскої була перероблена на овальну, що збільшило висоту внутрішнього приміщення та дозволило використати ярусне розміщення лавок для сидіння на балконах. Оптичний центр всього інтер'єру це кафедра з надписом «ми проповідуємо Христа розп'ятого», та стіл для причастя, які розміщені перед балконом для хору по центру залу. Місце для хору розраховане на 60 людей і займає приблизно п'яту частину всього внутрішнього простору дому молитви. Також в прибудові знаходяться дві окремі дитячі кімнати для проведення недільної школи.

Загальна біло-срібляста кольорова гама інтер'єру, мінімальна кількість декору, видовжені великі зашторені білими вертикальними жалюзіями вікна, світло-

бежевого кольору підлога та лавки для сидіння, велика люстра та багато сучасних освітлювальних ламп які освітлюють стіни і стелю створюють атмосферу світла і легкості. На фронтоні залу, бічних сторонах овалу стелі та на тильній стороні зображена християнська символіка з цитатами із Біблії. Центральний напис «Бог є любов» викладений об'ємним шрифтом та описує півкруг навколо стилізованого під фрагмент пергаментного сувою гіпсового барельєфа – розгорнутої Біблії, чаші та тернового вінку. Далі по одній та другій бічних сторонах стелі в гіпсовім орнаментальнім обрамленні виконані в пастельних кольорах зображення символіки та написи на декоративній стрічці: розгорнутої Біблії і текстом «Твоє слово є життя»; виноградних грон, колосків пшениці, чаші, хліба, тернового вінку та надпису «Це кров Моя нового заповіту, це творить на спомин про Мене»; ліри з лавровим листям і з написом «Співайте для Господа»; земна куля, білий голуб, білі лілії та надписом «Один Господь, одна віра, одне хрещення»; складені в молитві руки з написом «Завжди моліться»; зображення смолоскипа на фоні картинки маяка, моря і невеличкого човна та напису «Ви світло для світу»; з тильної сторони зображено ангела що летить і в одні руки тримає сурму, а другою притримує стрічку з надписом «Побійтеся Бога і віддайте Йому славу».

Оформлення всього простору разом з зображенням християнської символіки спрямоване на створення атмосфери легкості, світла та духовного настрою і підпорядковане головній цілі – зручному перебуванню віруючих для звершення загальної спільної молитви, прославлення Бога та навчання громади Святого Письма, але ніяк не сприймається присутніми як сакральний простір. Сакральність в зібранні серед віруючих проявляється внаслідок абсолютної віри присутніх в невидиму присутність Ісуса Христа серед них [13], сприйняття себе як Церкви – Тіла Господнього [14] та впливу Духа Святого [15] який проявляється в молитвах, духовних співах, євхаристії, хрещенні та інших подій релігійного життя громади.

Отже, підсумовуючи можна відзначити, що сакральний простір дому молитви релігійної громади с. Недобойці формується духовним чинником присутніх – вірою у невидиму наявність Ісуса Христа серед них, оскільки Святий освячує присутніх та всі дії які вони вчиняють для прославлення Бога. Дизайнерське оздоблення та християнська символіка не несуть ніякого сакрального значення для вірян і лише сприяють комфортному проведенню релігійного служіння. Дім молитви для віруючих має особливе значення як місце де вони поклоняються Богу і сакральним простір стає лише при зібранні громади як Церкви в ім'я Ісуса Христа для спільного поклоніння Святому Богу.

Список використаних джерел:

1. Дем'янов В. О. Вплив ідеології протестантизму на розвиток архітектури новітніх протестантських храмів північно-західного регіону України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 505: Архітектура. С. 227–235.
2. Дем'янов В. О. Світло в новітній протестантській архітектурі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 505: Архітектура. С. 408–413.
3. Сухиянова А. Протестантская архитектура: красота в простоте. *Путь: интернет-газета*. 2008. 3 июня. URL: <http://www.asd.in.ua/archives/775> (дата звернення: 18.01.2022).
4. Куцевич В. Архітектура громадських будівель і споруд в Україні на початку ХХІ ст. *Українська академія мистецтва*. 2010. Вип. 17. С. 251–262.
5. Голодецкий Л. А. Каким быть дому молитвы? *Богомыслие: альманах*. Одесса: ОБС, 1990. Вып. 1. С. 262–266.
6. Гнатюк Л. Р. Засади формотворення сакрального простору: монографія. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49850> (дата звернення: 19.01.2022).
7. Михалевич В. В. Храм як комплекс християнської символіки в сакральному мистецтві середньовіччя. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/47645?locale=ru> (дата звернення: 19.01.2022).
8. Элиаде, М. Священное и мирское. Москва: Изд-во МГУ. С. 17–18.
9. Біблія Онлайн, 2003-2022. Від Матвія 22:1. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/mat-22/> (дата звернення: 17.01.2022).
10. Криворучко Ю. Тенденції розвитку сучасної сакральної архітектури України. *Історія релігій в Україні: праці XI-ї міжнар. наук. конф. Львів, 2001. Т. 2. С. 286–302.*
11. Смородинова П. Л. Эволюция архитектуры западно-христианских церквей в XX веке. *Архитектура и Строительство России*. 2007. № 8. С. 25–30.
12. Архів релігійної громади СХБ с. Недобойці.
13. Біблія в пер. Івана Огієнка. Від Матвія 18:20. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/mat-18/> (дата звернення: 18.01.2022).
14. Біблія в пер. Івана Огієнка. 1 до Коринтян 12:27. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/mat-18/> (дата звернення: 18.01.2022).
15. Біблія в пер. Івана Огієнка. Від Івана 14:26. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/mat-18/> (дата звернення: 18.01.2022).

The article examines the organization of sacred space by a religious community of a particular Christian house of worship in the context of the Protestant faith, highlights the main postulates that characterize the perception of sacred space by this community, the importance of stylistic architecture and decoration and their place in the organization.

Key words: sacred space, Protestantism, design, artistic decoration, Christian symbols.

Отримано: 21.02.2022

УДК 375:371.68; 004.92

К. І. Демчик, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТВОРАМИ ЖИВОПИСУ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРЕЗЕНТАЦІЇ POWER POINT

Статтю присвячено актуальній на сьогодні проблемі – презентації репродукцій творів живопису за допомогою програми Power Point. Виявлено особливості даного виду репродукції для використання в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти. З'ясовані переваги презентації Power Point у представленні дітям старшого дошкільного віку репродукцій творів живопису.

Ключові слова: презентація, репродукція, твір живопису, старший дошкільний вік, образотворче мистецтво.

На сьогодні, враховуючи сучасні умови становлення й розвитку суспільства невід'ємною складовою професіоналізму вихователя закладу дошкільної освіти

постає «його інформаційна компетентність, здатність вирішувати професійні педагогічні завдання із залученням інформаційних та комунікативних технологій» [1,

с.167]. Зважаючи на це, «вкрай важливо задля реалізації цих цілей застосовувати у практиці підготовки педагогів до використання інформаційно-комунікативних технологій у освітньому процесі» [3]. Мається на увазі застосування презентації Power Point.

Загальновідомо, що презентація як комп'ютерний документ, являє собою послідовність слайдів, що змінюють один одного – тобто електронних сторінок. Демонстрація такого документу повинна відбуватися на екрані монітору комп'ютера чи на великому екрані за допомогою спеціальних пристроїв – мультимедійного проектора, плазмового екрану, мультимедійного плато, телевізора, тощо. Крім того, у процесі демонстрації програмові репродукції повинні відразу відображатися на слайдах або можуть з'являтися на них поступово, в певний час, визначений педагогом для підсилення наочності розповіді чи опису та акцентування на особливо важливих деталях репродукції. За потребою вихователь може порушити визначену заздалегідь послідовність демонстрації слайдів і перейти до будь-якого з них в довільному порядку [2, с.45-47].

З'ясувалось, що масштабність застосування мультимедійних презентацій у сфері освіти пояснюється в першу чергу численними перевагами використання. Серед них виділяють такі:

- «інформаційна ємність – основною відмінністю презентацій від інших способів подання інформації є їх особлива насиченість змістом, можливість в одній мультимедійній презентації розмістити досить великий обсяг графічної, текстової та звукової інформації;
- компактність – в якості носіїв для мультимедійної презентації можуть бути використані різні типи дисків, USB-карти, але незалежно від форми і ємності, всі ці типи носіїв відрізняються компактністю і зручністю зберігання;
- доступність – перевага презентації в тому, що її просто зробити;
- наочність і емоційна привабливість – мультимедійні презентації дають можливість представити інформацію не тільки в зручній для сприйняття послідовності, а й ефектно поєднувати звукові та візуальні образи, підібрати домінуючі кольори й колірні поєднання;
- мобільність – все, що потрібно для демонстрації – це носій і комп'ютер;
- багатифункціональність – можливість багаторазового використання однієї мультимедійної презентації, її доповнення новими текстовими і графічними матеріалами» [4].

Під час компонування слайдів вихователь повинен підібрати якісні репродукції програмових картин. Крім того, значну увагу потрібно приділити роздільній здатності, тобто кількості пікселів (крапок) на 1 см³. Найоптимальнішими для сприйняття будуть такі репродукції, які матимуть розміри не менше 1000x1000. Важливим також є те, що на репродукції не повинно бути розміщено ні посилання на сайт, звідки скачаний файл, ні логотип певної фірми чи сайту.

У процесі роботи над створенням презентації, вихователь бере на своє методичне озброєння такі переваги презентації Power Point:

- презентації можуть «створюватися не тільки для показу на стінному екрані для дітей в груповій кімнаті, але також можуть використовуватися для індивідуального перегляду на комп'ютері» [2, с.49];
- комп'ютерні презентації можуть «використовуватися як для занять з безпосередньою участю педагога,

так і без його участі (наприклад, для самопізнання дитиною твору мистецтва);

- потенційна можливість інтерактивності дозволяє комп'ютерні презентації адаптувати під особливості сприйняття дітьми дошкільного віку навчального матеріалу;
- інтерактивність при доборі потрібної послідовності відображення навчальної інформації забезпечує вільне визначення чергування використання фрагментів інформації;
- змістова інтерактивність дозволяє змінювати, доповнювати чи зменшувати обсяг змістової інформації;
- створені презентації легко тиражуються, можуть демонструватися практично на будь-якому комп'ютері і являють собою корисний засіб візуальної твору живопису» [2, с.49].

Слід зазначити, що окрім дидактичних переваг, презентації Power Point мають низку переваг, пов'язаних з тиражуванням та розповсюдженням. Деякі мультимедійні презентації вихователь може віддрукувати й використовувати як мультимедійні проспекти. Створені на інших носіях та пристроях, репродукції можуть компактно зберігатися в цифровому вигляді за допомогою презентацій. Тобто, вони не псуються, не займають багато місця, ними вільно можна керувати в процесі демонстрації та, при необхідності, можна легко модифікувати.

Таким чином, презентації, складені за допомогою програми Microsoft Power Point, є одним із сучасних методів роботи з дітьми старшого дошкільного віку в ознайомленні з творами живопису. Такі презентації, впливаючи через зоровий і слуховий канали сприйняття, не лише формують інформаційну культуру дітей старшого дошкільного віку, але й сприяють підвищенню якості освітньо-виховного процесу в закладі дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 325 с.
2. Махоніна О. В. Використання мультимедійних презентацій як ефективного засобу в навчанні дітей дошкільного віку: методичні рекомендації. URL: http://arzgirrono.narod.ru/new_page_12.htm (дата звернення: 1.02.2022).
3. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» / наук. кер. проекту: О.В. Огнев'юк; наук. ред. Н.В. Кудикіна, В.У. Кузьменко; авт. кол. Е.В. Белкіна, Н.І. Богданець-Білоskalенко, О.Л. Богініч, З.Н. Борисова, М.С. Вашуленко [та ін.]; Мін. осв. і наук., мол. та спорту України, Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 3-є вид., доопр. та доп. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.
4. Ястребов Л.Й. Создание мультимедийных презентаций в программе Microsoft Power Point. *Вопросы Интернет-образования*. № 41. URL: http://vio.fio.ru/vio_41/cd_site/Articles/glava-00/02.htm – Назва з екрану.

The article is devoted to the current problem – the presentation of reproductions of paintings using Power Point. The peculiarities and advantages of this type of reproduction for use in the educational process of preschool education are revealed. The benefits of the Power Point presentation in presenting reproductions of paintings to older preschool children have been identified.

Key words: presentation, reproduction, painting, senior preschool age, fine arts.

Отримано: 23.02.2022

О. М. Душко, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ КУРАТОРА АКАДЕМІЧНОЇ ГРУПИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано основні напрями діяльності та пріоритетні завдання куратора академічної групи в системі підготовки вчителя сучасної української школи з урахуванням умов реалізації кредитно-трансферної системи навчання, тенденцій до підвищення запиту на якісну професійну підготовку, переходу до компетентнісної освіти, реалізації права на вищу освіту особам з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: компетентнісна освіта, підготовка фахівця, вища освіта, куратор академічної групи, тьютор, педагогічний фасилітатор.

Оптимальним варіантом реформування освіти сьогодні є система змін на рівні закладу вищої освіти, мобілізація усіх складових і динамічний поетапний рух до запланованих стандартів. Водночас, запроваджувати зміни можна і на рівні окремих складників вищої освіти, зокрема щодо ролі куратора академічної групи в системі підготовки фахівця.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки проблемі діяльності куратора академічної групи присвячено достатньо наукових дописів: роль наставника академічної групи розглядають Л. Маценко, Р. Сопівник; питання технології роботи куратора академічної групи – І. Авдєєва, С. Гура, В. Базилевич, І. Мельникова, В. Рябченко, В. Сергєєва та ін., про педагогічну діяльність куратора академічної групи українського ЗВО і тьютора британського університету – пишуть М. Голубєва, Н. Дем'яненко, А. Жульківська.

Ми зупинимося на визначенні основних напрямів роботи куратора академічної групи в системі підготовки вчителя сучасної школи.

За традицією в процесі підготовки майбутнього фахівця куратори є первинними організаторами виховної роботи в академічних групах студентів, виконують місію людинотворення студента, спонукають його до самовиховання й самореалізації. З урахуванням вимог сьогодення, не нехтуючи ідеєю колективного кураторства, варто уваги зміщення акцентів у виховній роботі з колективно-організаційної форми на індивідуальну роботу зі студентом. Згідно з вимогами єдиної кредитно-трансферної системи функції куратора-наставника набувають не просто особистісно-орієнтованого значення, скільки мають спрямовуватися на об'єднання зусиль всього колективу працівників вишу, що задіяні в системі підготовки особистості професіонала, стати провідником, консультантом для студента, помічником, другом, авторитетом.

Важливим у цьому аспекті є застосування наставниками особистісно орієнтованих педагогічних технологій, сутнісними ознаками яких стає виховання особистості майбутнього фахівця з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку й самовиховання.

За європейськими освітніми стандартами, куратор сьогодні покликаний виконувати також функції фасилітатора, координатора навчальних дій студента, одним з основних завдань діяльності якого є складання індивідуального навчального плану, індивідуального графіка навчання зі студентами відповідно до спеціальності. Тому особливого значення у професійній підготовці майбутніх учителів в умовах кредитно-трансферної системи набуває систематичний контроль за виконанням ними індивідуального навчального плану, індивідуального графіка навчання. Для успішної реалізації поставленого завдання педагог-фасилітатор повинен допомогти студенту визначити свої можливості; створити умови для усвідомленої навчальної діяльності [3, с.224].

У психолого-педагогічних джерелах зустрічається також поняття «тьютор», яке сучасними вченими дедалі частіше вживається як синонімічне до «куратор».

У сучасній вітчизняній науці, за твердженням науковця Н. Дем'яненко, обґрунтовано декілька підходів до визначення даного поняття: 1) компенсаторний (Н. Борисова, О. Гаврилова, Т. Ковалевська, Т. Койчева та ін.) – тьютором здійснюється моніторинг особливостей студента при прийнятті мети, мотивації навчання, розв'язання навчальних завдань, визначення засобів взаємодії. Тьютор намагається ліквідувати чи компенсувати такі фактори, що заважають навчанню, як нерозуміння студентом навчального матеріалу, неврахування його фізіологічних і психологічних особливостей, труднощів особистісного ставлення, прийняття чи несприйняття соціального оточення; 2) гуманістичний (Т. Колбачева, М. Мамардашвілі, І. Проскурівська, М. Суворов та ін.) – тьютор супроводжує студента не лише в навчальному закладі, а й організовує його побут, готує до екзаменів, допомагає в індивідуальній роботі. Тьютор виступає найближчим помічником і радником студента, замінює на час навчання навіть батьків; 3) інтегративний (А. Бойко, С. Гончаренко, Н. Дем'яненко, Н. Рибалкіна, П. Щедровицький та ін.) – тьютор виконує посередницьку роль між вільною особистістю в освітньому просторі, а саме: є провідником між загальнокультурним та індивідуальним, особистісним і корпоративним, об'єднує процеси не лише навчання, самовиховання, самотворення професіонала, а й формування його системи цінностей, всього способу життя [2].

Сучасний науковець Н. Дем'яненко зазначає, що тьюторство передбачає академічний супровід індивідуальної освітньої траєкторії студента викладачем, більш досвідченим носієм знань і досвіду в аудиторній, дистанційній, парній, індивідуальній чи груповій формі. Дослідниця уточнює, що в його обов'язки входить контроль за успішністю студентів, їх ставленням до навчання, формуванням навичок самостійної роботи.

Доцільність упровадження тьюторства у вітчизняну систему підготовки педагогічних кадрів з одного боку пояснюється суттєвим переважанням у навчальних планах і програмах годин, виділених на самостійну роботу, над аудиторною, що трансформує процес освіти в самоосвіту [1].

З іншого – формування професійної компетентності, як інтегральної здатності до вирішення проблем означеного рівня, не може бути реалізовано в рамках якихось визначених навчальних дисциплін, воно є над предметним, а значить передбачає об'єднання та продуктивну співпрацю усіх викладачів щодо спільності базових позицій та інтеграції змістово-процесуального забезпечення підготовки майбутнього фахівця до професійної діяльності. Важливу роль у даному процесі має відіграти студентський куратор (тьютор), який об'єднує ці зусилля.

На початковому етапі навчання, крім традиційних обов'язків він знайомить студента з метою навчання, його результатами відповідно до моделі випускник, пропонує діагностичний інструментарій для самоаналізу та самоконтролю, в умовах особистісно орієнтованої освіти разом зі студентом, врахувавши специфіку закладу освіти, його особистісні досягнення, можливості,

програмує індивідуальну траєкторію професійного становлення кожного студента.

Далі супроводжує студента передає різноманітні прийоми та правила засвоєння нових знань, сприяє найбільш повному розкриттю особистісного потенціалу студента, підвищенню інтересу студентів до навчання та активізації їх пізнавальної діяльності.

Важливо також, що сьогодні відбувається реалізація права на навчання особам з особливими освітніми потребами, на часі є психологічна підготовка самого куратора до роботи в інклюзивному середовищі. Адже саме куратор академічної групи має допомогти студентам з особливими потребами адаптуватися, створити сприятливий психологічний мікроклімат в академічній групі, толерантні взаємовідносини між всіма учасниками освітнього процесу, бути спроможним розкрити здібності студентів, їх можливості та таланти, співпрацювати з родинами студентів з особливими освітніми потребами.

Отже, сучасна ситуація в вищій школі України, реалізація кредитно-трансферної системи навчання потребують нових підходів до змісту, форм, технології організації виховної роботи куратора. За таких умов статус куратора академічної групи у ЗВО України, зміст його діяльності, характер стосунків зі студентами змінюється. Куратор є не лише носієм життєвого досвіду, організатором дозвілля, а й ініціативною творчою особистістю. Спрямовуючи свою діяльність традиційно на виховання студентської молоді, формування студентського колективу, куратор має бути готовим до здійснення успішного тьюторського супроводу навчання, формування особистості й способу життя майбутнього фахівця;

конструювання і здійснення індивідуальної освітньої і виховної програми кожного студента з яким співпрацює. А згодом бути готовим до співпраці зі студентами з особливими освітніми потребами, до роботи в інклюзивному середовищі.

Список використаних джерел:

1. Дем'яненко Н. М. Система тьюторства: актуалізація ретродосвіду Британії для вищої школи України. *Пост-методика*. 2007. № 6 (77). С. 15-18.
2. Дем'яненко Н. М. Система тьюторства: актуалізація ретродосвіду Великої Британії. *Зб. наукових праць Полтавського Держ. пед. у-ту імені В. Г. Короленка*, 2006. Вип. 6 (57). С. 72-75.
3. Прасол Н.О. Педагогічна фасилітація у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Випуск 1.47 (114). С. 222-226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2015_1_52

In this article substantiates the main directions of activity and priority tasks of the academic group curator in the system of teacher training of the modern Ukrainian school, taking into account the conditions of realization of credit-transfer system of education, tendencies to increase the demand for quality vocational training, transition to a competent higher education, realization of the right to higher education to persons with special educational needs.

Key words: competency education, specialist training, higher education, academic group curator, tutor, pedagogical facilitator.

Отримано: 21.02.2022

УДК 373.2.011.3-051(045)

Н. Г. Каньоса, кандидат психологічних наук, доцент

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ, ВИХОВАННЯ Й НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ STREAM-ОСВІТИ

У статті розглянуто складові STREAM-освіти, наведено обґрунтування необхідності запровадження саме STREAM-освіти з дошкільного віку. Формування сучасного інженера необхідно розпочинати у дошкільному дитинстві, що потребує зміни змісту дошкільної освіти та нових технологій навчання дітей.

Ключові слова: інтеграційний підхід, STREAM-освіта, STEM – STEAM – STREAM – підходи, ключові компетентності.

У зв'язку з тим, що найбільшій популярності зараз набувають професії пов'язані з новими інформаційними технологіями – інженери, програмісти, фахівці нанотехнологій, виникає необхідність підготовки майбутніх працівників цієї сфери. У педагогічному просторі поняття STEM-освіти набуває все більшої популярності. Сьогодні спостерігається, що у більшості випускників закладів вищої освіти не сформоване інженерне мислення. Причинами цього не завжди є недоліки професійної освіти, вони мають більш глибоке коріння: недостатня увага приділяється розвитку конструктивного мислення на всіх рівнях освіти (починаючи з дошкільного віку); низький рівень розвитку уяви та творчого мислення, основи якого закладаються у період формування базової культури особистості у дошкільному віці; невміння працювати у команді, страх брати на себе лідерство; відсутність поваги до інтелектуальної праці та інтелектуальної власності. Сучасні освітні стандарти всіх рівнів освіти націлюють освітян на пошук технологій формування інноваційного, інженерного мислення. Однією з найефективніших технологій навчання розумінню знань дітей є технологія STEM-освіти.

Перевагою STEM-освіти є те, що у порівнянні із класичною, дитина має можливість бути більш самостійною, незалежною. У процесі навчання за STEM нав-

чальний прогрес можна оцінити об'єктивніше, а діти сприймають власні помилки легше. STEM-освіта націлена на розвиток продуктивного, критичного мислення дітей, формуванні в них цілісної картини світу, вміння досліджувати, моделювати, творити.

STEM-освіта – це послідовність курсів або програм навчання, яка поєднує природничі науки, технологію, інженерію та математику. Така система освіти допомагає дітям вчитися жити у сучасному світі, який швидко змінюється [3].

Основні положення щодо сутності інтегрованого підходу є предметом ряду досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, І. Беха, М. Вашуленка, Н. Гавриш, І. Зязюна, В. Ільченка, І. Кіндрат, О. Савченко та ін. Теоретичні та практичні проблеми розвитку ключових компетентностей дітей дошкільного віку висвітлені у працях дослідників: П. Вогеліус, П. Вріггод, Р. Данон, О. Пометун, К. Пономарьова, О. Савченко, Е. Свенік, А. Хуторський та ін. Аспекти впровадження STEM-освіти дітей дошкільного віку досліджуються авторами О. Бутурліною, Д. Васильєвою, С. Кириленко, Л. Клименком, К. Крутій, О. Кузьменком, В. Мачуським, Н. Морзе, І. Пархоменком та ін. Зарубіжний досвід упровадження STEM-освіти описано в дослідженнях вчених, як D. Langdon, J. Schwab, B. Means, N. Morel, A. House, A. Nicolas та ін.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти ключовими компетентностями, які повинні бути реалізовані на етапі дошкільної освіти визначено: рухову і здоров'язбережувальну, особистісну, предметно-практичну та технологічну, сенсорно-пізнавальну, логіко-математичну та дослідницьку, природничо-екологічну та навички, орієнтовані на сталій розвиток, ігрову, соціально-громадянську, мовленнєву, художньо-мовленнєву, мистецько-творчу (художньо-продуктивну, музичну, театралізовану), які мають продовження в освітньому процесі початкової школи та впродовж життя [1]. Одним із ефективних підходів до формування означених компетентностей є система STREAM-освіти, яка генерує основи для вдалої самореалізації особистості за освітніми напрямками, поданими Державним стандартом дошкільної освіти.

Наприкінці 1990-х у США зародився STEM-підхід до навчання, який сьогодні запроваджується на державному рівні у країнах, орієнтованих на вирощування власної науково-технічної еліти. Абревіатура STEM розшифровується як Science – наука, Technology – технологія, Engineering – інженерія, або інженерне мистецтво, Mathematics – математика. Іноді у цей набір додається буква R, що позначає читання і письмо (Reading + Writing), або буква A, що відповідає слову Мистецтво (Arts). В Україні STEM-освіта пов'язана, перш за все, із системою додаткової та позашкільної освіти і розвивається сьогодні дуже динамічно.

Science: астрономія (наука про Всесвіт), фізика (наука про склад і структуру матерії, а також про основні явища в неживій природі), хімія (наука про будову й перетворення речовин), біологія (наука про живу природу), науки про Землю (географія, геофізика й геологія), медицина (наука про людське тіло та його хвороби).

Technology: формування уявлення про предметно-перетворювальну діяльність людини, світ професій, шляхи отримання, зберігання інформації та способи її обробки; здатності до формулювання творчих задумів, усвідомленого дотримання безпечних прийомів роботи та користування інструментами і матеріалами; розвиток пізнавальної, художньої і технічної обдарованості, технічного мислення у процесі творчої діяльності, навичок ручних технік обробки матеріалів (папір, дерево, глина тощо); ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями, гаджетами; експериментування.

Reading + Writing: акцент на розумінні дитми змісту тексту, пропедевтичний (вступний) курс навчання грамоти, *розвиток* моторики, підготовка руки до письма.

Engineering: проектування, наочне моделювання, конструювання.

Arts: просторові мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, декоративно-прикладне мистецтво та дизайн); часові мистецтва (музика, література); просторово-часові (кіномистецтво, театр, танець).

Mathematics: кількісні відношення та просторові форми, логіка.

З огляду на визначення напрямів освіти та фізіологічні особливості зростаючої особистості можна зробити висновок: STREAM для дошкільників та учнів молодших класів; STEAM для середньої та старшої школи; STEM для профільної та вищої освіти [4].

В основі STEM-підходу чотири принципи:

1. Проектна форма організації освітнього процесу, під час якого діти об'єднуються у групи для спільного вирішення навчальних завдань;

2. Практичний характер навчальних занять, результат вирішення яких може бути використаний для потреб сім'ї, групи, ЗДО, ЗЗСО, ЗВО тощо;

3. Міжпредметний характер навчання: навчальні завдання конструюються таким чином, що для їх вирішення необхідне використання знань одразу кількох навчальних дисциплін;

4. Охоплення дисциплін, які є ключовими для підготовки інженера або спеціаліста з прикладних наукових досліджень: предмети природничого циклу (фізика, хімія, біологія), сучасні технології та інженерні дисципліни.

Головна мета STEM-підходу – подолати властиву традиційній освіті відірваність від вирішення практичних завдань та побудувати зрозумілі дітям зв'язки між навчальними дисциплінами.

STEAM-підхід передбачає, що, окрім вирішення технологічних питань, у проектній діяльності діти: навчаються навичок роботи в команді; навчаються конструктивно критикувати та відстоювати свою думку; освоюють презентаційні компетентції; вчать генерувати ідеї в умовах невизначеності; застосовують принципи дизайну та маркетингу для створення та просування продукту; усвідомлюють творчий потенціал застосування технологій у різноманітних сферах діяльності.

STEM – STEAM – STREAM – підходи, засновані на дослідженні як провідному типі навчальної діяльності. Нехай, не зовсім науковому, іноді спонтанному і несподіваному, але все ж таки дослідженні. В основі якого – проблеми, питання, процеси, продукти. Проект, в якому є цілі, завдання та ролі. І діти – суб'єкти: самостійні автори, ініціатори, лідери та члени команди. І не теми заняття, а артефакти та проблемні ситуації.

Переваги та актуальність STEM-освіти сьогодні очевидні. Але є серйозна небезпека перетворення цієї живої та прогресивної системи на нові формалізовані заняття з освоєння «навичок XXI століття». Тому найважливішою психолого-педагогічною умовою реалізації STEM освіти для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є професійний розвиток педагогів, які працюють у цій системі. Один із принципів STEM-освіти, озвучений на Міжнародній конференції «STEAM forward» у 2014 році в Єрусалимі – «Science is fun!». Заняття наукою мають стати святом, вони мають захоплювати та бути цікавими дітям. Дитина повинна самостійно відкривати красу навколишнього світу. Тому, перш ніж навчати вихователя основ робототехніки, необхідно навчити його новим принципам організації освітнього процесу. Відповідно до STEM-педагогіки дитині має бути цікаво вчитися, знання має бути застосовним на практиці і безпосередньо пов'язане з практикою, саме навчання має бути цікавим за формою, що захоплює дитину та приносить реальні плоди в майбутньому, наперед у професії. Саме практика поєднує розрізнені природничі знання в єдине ціле.

STREAM-освіта є одним із ефективних підходів формування ключових компетентностей визначених Базовим компонентом дошкільної освіти. До завершення дошкільної освіти «дитина виявляє допитливість, ставить питання дорослим і одноліткам, цікавиться причинно-наслідковими зв'язками, намагається самостійно вигадувати пояснення явищ природи та вчинків людей; схильна спостерігати, експериментувати. Має початкові знання про себе, про природний і соціальний світ, в якому вона живе; знайома з творами дитячої літератури, має елементарні уявлення у галузі живої природи, природознавства, математики, історії тощо; дитина здатна до прийняття власних рішень, спираючись на свої знання та вміння у різних видах діяльності». «Дитина виявляє ініціативу і самостійність у різних видах діяльності – грі, спілкуванні, конструюванні та інших., здатна вибирати собі рід занять, партнерів зі спільної діяльності» [1]. Дитина вчиться розвивати у собі допитливість, дослідницькі навички та інженерний стиль мислення, виробляє навички командної роботи. Життєдіяльність дитини до школи може бути

просто підготовкою його до шкільного навчання. Це час набуття першого культурного досвіду самовизначення, розвитку ініціативи, зародження творчої активності, потреби самореалізації та рефлексії [2].

Отже, застосування STREAM-освіти як інтегрованого підходу сприяє формуванню ключових компетентностей дітей дошкільного віку, визначених Базовим компонентом дошкільної освіти, які спонукатимуть розвитку особистості – освіченої, високої культури і рівних можливостей. Саме така особистість може бути справді вільною, вміти навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, бути здатною до участі у міжкультурному спілкуванні.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazoviy-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini?=&print> (дата звернення: 1.02.2022).
2. Барна О. В., Балик Н. Р. Впровадження STEM-освіти у навчальних закладах: етапи та моделі. *STEM-освіта та*

шляхи її впровадження в навчально-виховний процес: зб. матеріалів I Регіональної науково-практичної веб-конференції, Тернопіль, 24 травня 2017. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. С. 3–8.

3. Гончарова Н. О. Глосарій термінів STEM-освіти. Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка. Київ: РА «Освіта України», 10 (79). 2018.
4. Крутий К., Грицишина Т. STREAM-освіта дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення. *Дошкільне виховання*. 2016. № 1. С. 3–7.

The article considers the components of STREAM-education, substantiates the need to introduce STREAM-education from preschool age. The formation of a modern engineer must begin in early childhood, which requires a change in the content of preschool education and new technologies for teaching children.

Key words: integration approach, STREAM-education, STEM – STEAM – STREAM – approaches, key competencies.

Отримано: 19.02.2022

УДК 378.013+780.71

Ж. Ю. Карташова, кандидат педагогічних наук, доцент

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКОНАВСЬКО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті охарактеризовано особливості готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності у процесі інструментального навчання, визначаються властивості й спеціальні здібності, які сприяють виконавському втіленню різних граней художнього образу інтерпретованого музичного твору.

Ключові слова: готовність, виконавсько-інтерпретаційна діяльність, інструментальне навчання, музичне виконавство.

Сучасна вітчизняна освіта переживає період глобальних трансформацій, які зумовлені новими тенденціями в розвитку суспільства, а також динамікою науково-технічного прогресу. Високі вимоги до якості фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва зумовлюють необхідність створення та впровадження оновленої системи інструментально-виконавської підготовки студентів мистецьких закладів вищої освіти.

Розглядаючи інструментально-виконавську підготовку в ракурсі модернізації різних ланок загальноосвітньої, мистецької освіти, що сприяє розвитку сталого інтересу до опанування й впровадження в музично-педагогічну практику інноваційних технологій, звертаємо увагу на вагомість даної проблеми у сучасній мистецькій підготовці студентів.

Аналіз наукових досліджень показує, що інтерпретація в музичному навчанні завжди була предметом особливої уваги педагогів-музикантів. На думку багатьох дослідників, виконавець відбирає зі свого життєвого досвіду ті спогади, навички, образи, що, на його думку, притаманні виконуваному музичному твору [5, с.37].

У музичній інтерпретації, на думку В. Москаленко, показовим є розуміння цього феномена з точки зору особистісної позиції виконавця музичного твору. Виконавець відчуває музичний твір не як завершене за задумом автора, а як основу для подальшого творчого пошуку. Нотний запис виконуваного твору трактується при цьому як інтонаційна програма, яка повсякчас вимагає нового смислового наповнення. Саме виконавець музичного твору створюючи художньо-музичні образи, надає їм глибину й художню масштабність [3, с.121].

На думку Є. Гуренко, музична інтерпретація – це «активне співпереживання, можливість пропустити чужі почуття крізь власне серце, певна життєва позиція, во-

лодіння майстерністю, рівень виконання певних технічних завдань. Отже, чим яскравіше фігура виконавця, тобто його індивідуальність з творчою спрямованістю, життєвим і професійним досвідом, тим впевненіше почуватиметься він у виконавській діяльності, тим самостійніше й оригінальніше буде його творчість» [1, с.129].

Однією з головних рис музичного виконавства є створення художньо-музичного образу, його характеру, який включає аналітичну роботу над виділенням провідних рис музичного образу, оскільки вони визначають необхідне нюансування, розподіл акцентів, окреслюють кульмінаційні моменти; виокремлюють типові та індивідуальні риси художньо-музичного образу, розуміння його значення і пошук способів яскравого його відтворення за допомогою відповідного тембрального звучання, фразування, звуковедення тощо.

Виділені ознаки виконавської діяльності можуть бути ефективними лише на тлі розвинутих технологічних прийомів музично-виконавської творчості, що включає: типологічні особливості виконавця, рівень оволодіння ним музично-технічними і творчо-виконавськими навичками, широту й рухливість темпераменту особистості тощо. Вони визначають не тільки багатство музичного матеріалу, з якого складається виконавський образ, але й весь творчий потенціал виконавця, який забезпечує його індивідуальність у цьому процесі.

Зазначені аспекти виконавської діяльності відкривають нові можливості для концептуального і проєктованого засвоєння професійних знань, які забезпечують:

- високу достовірність прогнозування результатів і керівництво педагогічними процесами; аналіз і систематизацію, на науковій основі, практичного досвіду та його використання; комплексне рішення освітніх і соціально-виховних проблем;

- сприятливі умови для особистісного творчого розвитку;
- зменшення ефекту впливу негативних обставин на особистість;
- вибір найбільш ефективних і розробка інноваційних моделей для вирішення соціально-педагогічних проблем [2, с.178].

Для становлення самосвідомості виконавця має значення не стільки пасивне знайомство з музичним мистецтвом, скільки активне залучення до виконавської творчості. У процесі цієї творчості конкретизуються мотиви самовираження виконавця й потреби пізнати істину. Спроба висловити музичною інтонацією сприйняття навколишньої дійсності, свій душевний стан вчить бачити, відчувати, розуміти, знайти найточніші, необхідні темброві відтінки, що безперечно не може не відбитися на формуванні культури виконавства.

У процесі виконавської діяльності студент повинен володіти своїм емоційним станом, тому що емоція на рівні музично-художнього узагальнення повинна бути соціально значущою «розумною емоцією» [4, с.132]. Саме на цьому етапі майбутній вчитель музичного мистецтва повинен показати роль чуттєвих даних – музичного слуху, здатності розрізнити тембральні фарби, які надають особливу виразність і достовірність музичним художнім образам.

Формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності у процесі музично-інструментального навчання ми визначаємо як процес набуття майбутніми учителями музичного мистецтва тих властивостей і спеціальних здібностей, які сприяють виконавському втіленню різних граней музичного образу відповідно до логіки розвитку його художньої сутності та спроможності привносити особистісно-духовний зміст інтерпретованого музичного твору.

Критерієм сформованості мотиваційно-спрямованого компонента готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності визначаємо ступінь умотивованості набуття виконавсько-інтерпретаційних умінь.

Критерієм когнітивно-оцінювального компонента готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності визначаємо ступінь опанування майбутніми фахівцями інструментальними знаннями, вміннями та навичками в інтерпретації музичних творів.

Критерієм виконавсько-самостійного компонента готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва

до виконавсько-інтерпретаційної діяльності є міра особистісної потреби майбутнього вчителя музики до художнього відтворення музичного образу твору.

Критерієм творчо-продуктивного компонента готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності в процесі інструментального навчання є ступінь підготовленості студентів до виконання інтерпретаційної діяльності.

Отже, системність й процесуальну цілісність готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності в процесі інструментального навчання забезпечує взаємозв'язок та взаємозалежність названих компонентів та критеріїв. Лише у щільній взаємодії вище зазначенні структурні компоненти можуть забезпечити ефективне формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності в процесі інструментального навчання. Моделювання процесу формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності є важливим компонентом інструментально-виконавського навчання, спрямованого на якісне покращення професійної підготовки музикантів-педагогів.

Список використаних джерел:

1. Гуренко Е. Проблемы художественной интерпретации (философский анализ). Новосибирск: Наука, 1982. 256 с.
2. Козир, А. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти. Київ: НПУ, 2008. 380 с.
3. Москаленко В. Лекции по музыкальной интерпретации: учеб. пособие. Київ: Вид-во ТОВ «Типографія «Клякса», 2012. 272 с.
4. Петрушин В. Музыкальная психотерапия. Москва: Владос, 1999. 175 с.
5. Чернявська М. Аксіологічний аспект теорії інтерпретації та проблеми музичної педагогіки: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ: КГК, 1996. 20 с.

The article describes the features of the future music teacher's readiness for performing and interpretive activities in the process of instrumental learning, identifies properties and special abilities that contribute to the performance of various aspects of the artistic image of the interpreted musical work.

Key words: readiness, performing and interpretive activity, instrumental training, musical performance.

Отримано: 22.02.2022

УДК 7.06:741

О. А. Кліш, кандидат архітектури, старший викладач

СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНИХ ПРОЄКТІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 023 ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО, РЕСТАВРАЦІЯ

У статті розкрито своєрідність процесу дипломного проектування в межах спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Наголошено, що володіння компетенцією візуалізації результатів дослідження у простій і наочній формі є необхідною умовою творчої діяльності.

Ключові слова: дипломний проєкт, кваліфікаційна робота, образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка здійснює підготовку здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», яка є однойменною із спеціальністю 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація у галузі знань 02 Культура і мистецтво. Оскільки в системі української освіти останнім

часом спостерігається активний процес модернізації, то здійснення моніторингу подібних освітніх програм і в тому числі зазначених в них вимог до кваліфікаційних робіт (дипломних проєктів) є актуальним і дає змогу сформулювати уніфіковані рекомендації до їх виконання.

Мета дослідження полягає у визначенні умов випускної атестації здобувачів вищої освіти першого рівня

з присвоєнням кваліфікації: Бакалавр з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації.

Основним джерелом дослідження послуговували відповідний стандарт вищої освіти [5] та освітньо-професійна програма «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво» спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [3]. Також в об'ємі дослідження було проведено аналіз недавніх і сучасних методичних рекомендацій до виконання дипломних робіт в межах вказаної спеціальності [2; 4] і до перевірки на академічний плагіат [1].

Освітньо-професійна програма «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» відповідно до стандарту вищої освіти інформує, що кваліфікаційна робота має передбачати розв'язання складної спеціалізованої задачі або практичної та/або наукової проблеми відповідного рівня в сфері образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації, що характеризується комплексністю і невизначеністю умов, із застосуванням теорії та методики предметної галузі та сфери професійної діяльності [3; 5]. Вона не повинна містити академічного плагіату, списування та фальсифікації і має бути розміщена на сайті К-ПНУ або кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва, або у репозиторії К-ПНУ. Перевірка на академічний плагіат здійснюється на етапі подання матеріалів робіт для розгляду кафедрою [1, ст.3].

Мета кваліфікаційної роботи (дипломного проекту) – розв'язання завдань практичного характеру у межах спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», застосовуючи сукупність набутих у процесі усього періоду навчання теоретичних знань і практичних навичок.

Випускна атестація проводиться відкрито у формі публічно захисту кваліфікаційної роботи (дипломного проекту) перед Екзаменаційною комісією. До захисту допускаються лише ті студенти, що виконали всі вимоги навчального плану підготовки бакалавра.

В основному, узагальненим є те, що в методичних рекомендаціях до кваліфікаційної роботи у межах вказаної спеціальності в основному формуються критерії до двох складових дипломного проекту: теоретичної і практичної його складових. Тобто, до складу роботи входить пояснювальна записка та оригінал-макети виробів чи комплектів виробів, колекції, натурні зразки, робота в матеріалі тощо. Крім цього, вагомим елементом на захисті також виступає презентація проекту в електронному вигляді [2; 4].

Кваліфікаційна робота (дипломний проект) виявляє рівень підготовки фахівця, при виконанні якої студент має можливість:

- показати рівень самостійності проектного мислення й ступінь адаптації до реальних умов нашого часу;
- виявити творчі здатності, уміння критично аналізувати аналогічні рішення для побудови цілісної авторської концепції проекту;
- продемонструвати оригінальність і професійний рівень пропонованих проектно-графічних і художньо-пластичних рішень запропонованої авторської концепції, елементи новизни в реалізації конкретних об'єктів дипломного проекту;
- чітко і ясно аргументувати прийняття рішень;

- продемонструвати володіння технічними можливостями, графічними та живописними прийоми, матеріалами, техніками виконання;
- показати гуманітарну ерудицію та вміння працювати з літературою.

Теми дипломних проектів формуються випусковою кафедрою, відповідно до змістовної сутності спеціальності «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» та з урахуванням існуючих потреб вітчизняних умов. Теми дипломних робіт обираються студентом самостійно та узгоджується з керівником дипломної роботи [2].

Отже, дипломний проект в межах спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація є підсумковою кваліфікаційною роботою і повинен засвідчити вміння студента максимально виразити задум творчої роботи, застосувати художньо-композиційне мислення як у процесі виконання проекту, так і в сфері візуалізації інформації, дотримуватись узагальненого комплексу базових і спеціальних знань, отриманих за час навчання, зокрема, принципів викладу та оформлення теоретичного дослідження, законів композиції, кольорознавчої грамоти, дотримання стилю, техніки у виконанні та подачі візуальної частини проекту.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації з перевірки курсових, дипломних/кваліфікаційних робіт (проектів), дисертацій, авторефератів дисертацій здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на академічний плагіат. URL: https://drive.google.com/file/d/1_p3iNg-Z-j8R5i0etL3nglqy3G7RmVoX/view
2. Оляніна С. В., Осипова Т. Г. Виконання та захист дипломних робіт на здобуття ступеня бакалавра. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021.
3. Освітньо-професійна програма «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво» спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». URL: <https://drive.google.com/file/d/1e3Ji3bP4cyosLzP8vou2JL9mVnFAskvL/view>
4. Смірнова О. О. Методичні рекомендації до виконання творчої дипломної роботи студентами зі спеціальності «Образотворче мистецтво». Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 2012.
5. Стандарт вищої освіти. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Ступінь «бакалавр». Галузь знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальність 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.05.2019 р. № 725. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/023-Obrazotv.mist.dekorat.mist.restavr-bakalavr.28.07.pdf>

The article reveals the specifics of the implementation of diploma project in specialty 023 Fine arts, decorative arts, restoration. It is emphasized that the competence of visualization of research results in a simple and understandable form is necessary for art students.

Key words: diploma project, qualification work, fine arts, decorative arts, restoration.

Отримано: 20.02.2022

Г. П. Ковальчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ В 1920-1930 РОКАХ ХХ ст.

У статті на основі аналізу історико-педагогічної літератури показано розвиток та реалізацію реформаційних ідей пошуку нових освітніх технологій з трудового навчання й виховання в 1920-1930 рр. Досвід цих років мав особливий вплив на подальше реформування школи і знайшов своє творче втілення на сучасному етапі розвитку теорії та шкільної практики в нових експериментальних програмах з трудового навчання школярів.

Ключові слова: трудове навчання, трудова школа, праця, виховання, комплексні програми.

Значне місце в сучасному процесі реформування і модернізації загальноосвітньої школи в ХХІ ст. належить визначенню трудової підготовки навчально-виховного процесу в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури набувають вирішального значення.

Нині існує гостра суспільна потреба у вдосконаленні трудового навчання і виховання дітей у діяльності загальноосвітньої школи, яка водночас пов'язана з вивченням історичного досвіду минулого, аналізом праць, ідей та думок про трудову підготовку, що зробили вагомий внесок і мають певні позитивні риси та заслуговує увагу сьогодні.

Одним з найбільш цікавих для поглибленого дослідження історії національної школи з проблеми трудової підготовки є період 1920-1930 рр., коли трудовий принцип відіграв домінуючу роль у навчанні та вихованні школярів та був системоутворюючим елементом всього змісту освіти.

Необхідність звернення до досвіду даного періоду зумовлена тим, що в ці роки в центрі уваги освітян стояли питання про створення і принципи діяльності різних типів навчальних закладів, змісту і методів навчання з метою врахування інтересів і нахилів дітей та реальних потреб суспільства, радикальне переосмислення ролі і значення праці в житті школярів.

Перші спроби аналізу розвитку трудового навчання 20-30-х рр. ХХ ст. з'являються на початку 1950-х рр. Серед них праці Ф. Корольова, З. Равкіна, Т. Корнейчика [8], де висвітлюється загальний розвиток радянської школи, і в цьому контексті приділяється увага і становленню системи трудового навчання в Україні та розвитку політехнічної освіти (М. Горбачова «Політехнічне навчання у розвитку радянської школи (1930-1934 рр.)» (1954), Р. Лопатнікової «Проблема політехнічної освіти в історії будівництва радянської школи (1917-1929 рр.)» (1954) та ін. авторів).

У 1960-х рр. історію трудового навчання досліджували українські вчені-педагоги: І. Бугаєвич, В. Нечипорук, І. Пащенко, Д. Сметанін, Д. Сергієнко, М. Ярошенко які висвітлювали передумови і процес становлення системи трудової підготовки в школах України в 1920-1930 рр., її зміст, форми, методи, а також досвід роботи окремих загальноосвітніх шкіл, як міських, так і сільських. Зокрема у працях М. Гриценка, М. Гриценка [5], Г. Ясницького разом із загальними питаннями розвитку шкільництва в 1920-1930 рр., розкривалися особливості будівництва трудової школи, аналізувалися державні заходи щодо трудового навчання і виховання.

Процеси демократизації змінили ставлення науковців до історії трудового навчання, і аналіз діяльності трудової школи 1920-х рр. став носити більш об'єктивний характер. У сучасному теоретичному й методичному осмисленні трудового навчання і виховання в школах даного періоду України відіграли наукові розробки дослідників Г. Васильовича [3], А. Вихруща [4], В. Дідуха, В. Мадзігона, В. Кухарського, Г. Терещука, Д. Тхоржевського [13] та ін.

Відтак, незважаючи на те, що в історико-педагогічній науці вже нагромаджено знання про досвід трудово-

го навчання і виховання в 1920-1930 рр., досліджувана проблема завжди виступала предметом вивчення. Актуальність даної проблеми і потреби розвитку історико-педагогічного знання обумовили вибір теми статті: «Трудове навчання і виховання у загальноосвітніх школах України в 1920-1930 роках ХХ ст.».

Мета статті – виявити та дати обґрунтовану оцінку сутності трудового навчання і виховання учнів в загальноосвітній школі України досліджуваного періоду, її структурним та змістовим особливостям.

Сучасна історико-педагогічна наука вважає, що реформування освітньої системи в 1920-ті роки було викликано зміною парадигми «школи навчання» на парадигму «трудова школа». Ця ідея – трудова школа – розвивалася українськими педагогами ще до 1917 р. (С. Ананьїн [2], О. Музиченко, С. Русова, Я. Ряпко [11], Я. Чепіга [15], та ін.), а набула широкого запровадження як стрижнева в ранній радянський період.

Ще в 1919 року вийшло «Положення про єдину трудову школу УСРР», яке було охарактеризовано з позицій реформування освітньої системи. Вивчення всіх навчальних предметів пропонувалося проводити трудовим методом, який передбачав включення дітей у такі види діяльності: гра (в ранньому дитинстві), спостереження, досліди, експерименти (фізичний, біологічний, лабораторний та ін.), ручна та розумова праця, екскурсії та ін. [12, с.60].

Так, влітку 1920 року Наркомос УСРР вперше видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи на трудових засадах [6]. У той час в Україні було взято курс на динамічний, творчий підхід до будівництва трудової школи. Наприклад, вчитель історії П. Алампов зазначав, що діти на уроках включалися в такі різні трудові процеси: спостереження елементів культури в оточенні (результати праці людини); використання трудових процесів (збір матеріалів людської культури у навколишньому оточенні); дослідження матеріалів та ілюстрація тих чи інших життєвих явищ, малювання; влаштування музею [1, с.169].

На початку 20-х років минулого ст. в школах України праця виступала як окремий предмет. У цей час в школах організовуються майстерні, але цей процес гальмується складними повоєнними умовами. Аналіз педагогічної та науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що в 1920-ті роки трудове навчання часто носило характер самообслуговування. Головним джерелом настанов щодо організації навчально-виховної роботи в школі стали спеціальні «Порадники по соціальному вихованню» (1921-1928), які щорічно видавав Народний комісаріат освіти. В них вміщувалися директивні матеріали про школу й виховання, навчальні плани та програми, настанови щодо форм та методів навчання [9, с.24].

Наприкінці 1922 р. у Москві розпочалася робота по створенню нових шкільних програм в основу яких було покладено вивчення школярами трудової діяльності людини. «Праця», «природа», «суспільство» стали основними складовими першої програми трудової школи. Ці комплек-

сні програми в РСФРР вперше були видані в 1923 р., а в УСРР – у 1924 р. і вони були опубліковані і запроваджені у «Пораднику по соціальному вихованню» як експериментальні в дослідних школах України [10, с.27].

Цікавими, на наш погляд, є думки професора С. Ананьїна щодо реформування класно-урочної системи навчання та запровадження комплексної системи в трудовій школі. Він наголошував, що «праця на шкільному городі, даючи корисні господарські наслідки є приводом і джерелом до вивчення якнайрізноманітніших наукових питань, з працею сполучених» [2, с.133].

Ці комплексні програми в Україні почали широко застосовуватись і у 1924/26 навчальному році. При цьому обов'язкове введення цих програм викликали значний спротив з боку вчителів, не готового ні теоретично, ні методично до роботи за комплексними програмами [14, с.7].

Починаючи з 1927/29 навчального року, у зв'язку з реорганізацією семирічних трудових шкіл у фабрично-заводські семирічки і школи колгоспної молоді, Наркомос УСРР неодноразово переглядав навчальні плани. У кожному новому варіанті таких навчальних планів збільшувалась кількість годин на вивчення різних предметів а також на працю учнів у шкільних і фабрично-заводських майстернях і цехах, на пришкольних земельних ділянках, в господарствах радгоспів і колгоспів за рахунок гуманітарних предметів.

Отже, аналіз розвитку ідей та практики трудового навчання й виховання в 1920-1930 рр. дозволяє зробити висновки про те, що в цей період відбувалося теоретико-методологічне і науково-методичне обґрунтування діяльності всієї системи освіти. Це був період посиленої уваги демократизації та експериментування в школі, випробуванню нових методик і технологій, широкого залучення зарубіжного педагогічного досвіду. Вони закріпили тенденцію до перетворення трудової школи в «школу навчання» і тим самим перекреслили творчі знахідки і здобутки українських педагогів. Саме цей досвід 1920-х років мав особливий вплив в періоди реформування школи (1950-і, 1980-і роки). Водночас новаторські ідеї української педагогіки 1920-1930 рр. знайшли своє творче втілення на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та шкільної практики в нових експериментальних програмах з трудового навчання, спрямуванні трудової підготовки на професійне самовизначення школярів тощо.

Список використаних джерел:

1. Алампієв П. Трудові процеси на уроках історії культури. *Путь просвещения*. 1923. № 1. С. 165-172.
2. Ананьїн С. А. Трудове виховання його минуле й сучасне. Київ: Книгоспілка, 1924. 148 с.
3. Василькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). Київ: Український Вільний Університет, 1996. 360 с.
4. Вихрущ А. В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX – початок ХХ ст.). Київ, 1993. 173 с.
5. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) / за ред. С. А. Літвінова. Київ: Радянська школа, 1966. 260 с.
6. Збірник матеріалів Київської губнаросвіти. Київ, 1920. 49 с.
7. Ільченко А. Актуальні проблеми та перспективи загальної трудової підготовки учнівської молоді в умовах розбудови національної освіти. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2002. № 4. С. 2-3.
8. Королєв Ф. Ф., Корнейчик Т. Д., Равкин З. И. Очерки по історії советської школи і педагогіки (1921-1931). Москва, 1961.
9. Порадник по соціальному вихованню. Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1921. Вип. 1. 135 с.
10. Порадник по соціальному вихованню. Головоцвців Наркомпросу УСРР. 3-е вид. ДВУ, 1924. 271 с.
11. Ряппо Я. Проблема «професіоналізму» й «політехнізму» в радянській шкільній системі. *Робітнична освіта*. 1928. № 4-5. С. 3-15.
12. Тези доповіді Наркомосу УСРР про проведення в житті положень єдиної трудової школи. *ЦДАВО України*, ф. 166, оп. 1, спр. 388, арк. 58.
13. Тхоржевський Д. О., Вихрущ А. В., Кухарський В. М. Трудова політехнічна школа: міфи та реальність (1917-1941). Київ, 1994. 133 с.
14. Федорівський К. Трудова школа і трудове виховання. *Радянська освіта*. 1926. № 7-8. С. 7.
15. Чепіга Я. Ф. Азбука трудового виховання освіти. Київ: Держ. виробництво, 1922. 136 с.

The article based on the analysis of historical and pedagogical literature shows the development and implementation of Reformation ideas for finding new educational technologies for labor training and education in 1920-1930. The experience of these years had a special impact on further school reform and found its creative embodiment at the present stage development of theory and school practice in new experimental programs for labor training of students.

Key words: labor training, labor school, labor, education, comprehensive programs.

Отримано: 22.02.2022

УДК 372.4.03

О. В. Ковальчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто різні підходи науковців до трактування поняття «творчі здібності», їх змісту та структури. Проаналізовано психолого-педагогічні засади розвитку творчих здібностей у молодших школярів. Виділено педагогічні умови формування творчих здібностей у молодших школярів.

Ключові слова: творча особистість, творчі здібності, творча діяльність.

Пошук шляхів та засобів розвитку творчих здібностей учнів у різних сферах діяльності постає як одна з найактуальніших проблем сучасної початкової школи. За роки навчання у початковій школі учні мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці в різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

Виховання творчої особистості та процес розвитку її творчих здібностей завжди були в центрі уваги педагогічної науки (Я. Коменський, О. Духнович, К. Ушинський, В. Сухомлинський, О. Савченко та ін.).

Для визначення оптимальних умов, які б забезпечували процес розвитку творчих здібностей молодших школярів, насамперед слід з'ясувати сутність та зміст поняття "умова". Поняття "умова" у тлумачному словнику української мови визначається як певна сприятлива обставина, чинник, правила, що існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності та забезпечують нормальну роботу чого-небудь.

С. Гончаренко трактує педагогічні умови як демонстрацію сукупності процесів відношень, необхідних для виникнення та існування певного об'єкта або обста-

вин процесу навчання, які є результатом відбору, конструювання і пристосування елементів, змісту, методів, засобів навчання для досягнення поставлених завдань [1]. О. Пехота поняття "умови" визначає як систему певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети.

Визначаючи педагогічні умови навчання, Г. Падалка наголошує, що «умови – це цілеспрямовано створені чи використані обставини мистецького навчання, що забезпечують можливість досягнення його результативності» [2]. Отже, під педагогічними умовами розвитку творчих здібностей ми розуміємо такі спеціально створені умови, які необхідні й достатні для забезпечення продуктивності перебігу навчально-виховного процесу та досягнення визначеної мети – розвитку творчих здібностей.

Відтак ми визначили такі педагогічні умови розвитку творчих здібностей:

1. Мотиваційне забезпечення розвитку творчих здібностей у навчальній діяльності (навчальному процесі). Ми вважаємо, що ця педагогічна умова є полікомпонентним утворенням, тож для її ефективної реалізації потрібно здійснити роботу в таких напрямках мотивації: стимулювання творчої активності учнів, забезпечення творчої атмосфери навчальної діяльності. Творча активність виступає інтегрованим поняттям, яке об'єднує у собі складну систему творчих мотивів та здібностей особистості. С. Діденко характеризує поняття творчої активності як більш-менш стійке утворення динамічного характеру, яке є не окремою рисою особистості, а її інтегральною якістю, що складається з цілого комплексу емоційних, інтелектуальних, характерологічних особливостей, які дають людині змогу творити у будь-якому виді людської діяльності і виявляються, як самодіяльність, у вільній, свідомій, ініціативній внутрішньо необхідній діяльності.

Творча активність розуміється як стала і водночас динамічна інтегративна особистісно-діяльнісна характеристика, що спрямовує людину на перетворювальну діяльність та забезпечує творчий рівень цієї діяльності завдяки єдності двох основних структурних елементів: творчо орієнтованої мотиваційної сфери та творчих здібностей, які є своєрідним підґрунтям творчої активності. На нашу думку, творча активність є внутрішньою потребою у творчості, яка базується на загальній активності та взаємодії творчих мотивів і здібностей, виявляється, формується та розвивається у процесі творчої діяльності та по суті є самодіяльністю, спрямованою на перетворення дійсності та особистості. Ефективність розвитку творчих здібностей значною мірою залежить від стимулювання творчої активності школярів. Якщо поняття "стимул" тлумачиться як причина, що спонукає до дії, то стимулювання виступає вже як заохочення, поштовх до чогонебудь. Важливим наслідком стимулювання творчої активності школярів є можливість самоствердження шляхом виконання творчої діяльності. Адаже творчість дає дитині можливість задовольнити одну з основних потреб людини у самовираженні та самореалізації. Отже, стимулювання творчої активності, будучи компонентом мотиваційного забезпечення розвитку творчих здібностей, розуміється нами як заохочення, спонукування до посилення творчої діяльності та реалізації творчих ідей, поштовх до розкриття потенційних можливостей особистості в процесі власної музичної творчості. Забезпечення творчої атмосфери навчального процесу є важливим мотиваційним компонентом розвитку творчих здібностей. Реалізація цього процесу відбувається на ґрунті особистісно-індивідуально орієнтованого підходу, коли на час виконання творчої діяльності передбачається розвиток особистості учня, спрямованість творчості на самопізнання, самореалізацію, забезпечуючи таким чином дію внутрішніх механізмів формування особистісних якостей, зокрема творчих здібностей.

Ще одним фактором забезпечення творчої атмосфери є створення позитивного емоційного клімату. На думку В. Кузіна, складовими частинами творчості є знання, емоційна сфера та вміння. О. Кулаченко та І. Молодушкіна у своїх дослідженнях наголошують, що вирішальна роль у формуванні емоційного клімату належить саме вчителю. На думку науковців, важливим аспектом у цьому процесі є стосунки між учителем та учнями. Діти, які виховуються в умовах гуманістичного, демократичного стилю спілкування, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, відчують емоційне задоволення, радість. Натомість стан напруження, пригнічення, незадоволення спостерігається у школярів тоді, коли вчитель дотримується авторитарного стилю педагогічної взаємодії. Така позиція педагога не дає змоги наблизитися до особистості учня, через що між учителем та учнем майже не виникають довірливі, доброзичливі стосунки. Отже, створення позитивного емоційного клімату, яке виявляється у заохоченні та стимулюванні прагнень дітей до творчості, підтримці їхньої віри у власні сили та можливості, увазі до потреб, інтересів, думок кожного учня дає можливість досягти вагомого результату у процесі розвитку творчих здібностей.

2. Педагогічне керівництво процесом розвитку творчих здібностей. Процес розвитку музично-творчих здібностей є важливим завданням освіти, тому вчитель має усвідомлювати ступінь своєї відповідальності у цій роботі, об'єктивно оцінювати свою педагогічну діяльність, враховувати особливості сприйняття учнями педагогічного впливу.

Важливою умовою, яка забезпечує розвиток творчих здібностей, є педагогічне керування цим процесом. Як слушно зазначає О. Ростовський, процес педагогічного керування характеризується динамічністю, імпровізаційністю, зіткненням суджень і вражень [3], він характеризується виникненням прогнозованих і нестандартних ситуацій, пошуком шляхів їх розв'язання. Едвард де Боно, відомий як один із провідних авторитетів в галузі навчання творчого мислення, зазначав: «Творчості можна й потрібно вчити. Ті, хто дотримується протилежних поглядів, гальмують розвиток суспільства. Можливо, ми не зможемо зробити кожному людину геніальною, але у світі так багато можливостей для творчості, що кожен може знайти тут своє місце» [3, с.56]. Зважаючи на думки науковців, ми вважаємо, що одним із факторів педагогічного керування розвитком творчих здібностей виступає особистість вчителя, який планує, організовує та забезпечує результат цього процесу.

В контексті цього важливою умовою розвитку творчих здібностей є власна творча діяльність вчителя, адже педагог, який ніколи не творив сам, не зможе розвинути цю здібність в учнях. Цю думку можна аргументувати словами В. Моляко, який вважає суттєвим положення про наскрізну роль творчості у всьому процесі підготовки й діяльності фахівців. Тобто йдеться про підготовку до творчої діяльності на різних вікових та професійних етапах. Ще одним із факторів педагогічного керування є врахування індивідуальних та вікових особливостей школярів у процесі розвитку творчих здібностей – пристосування методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних психофізіологічних особливостей дітей (природні задатки, темперамент, характер, здібності, вік тощо) для забезпечення гармонійного розвитку особистості. Це досягається завдяки використанню методології індивідуального й диференційованого підходів у навчанні та вихованні дітей.

Унаслідок усебічного вивчення особистості кожного учня вчитель повинен мати уявлення про типологічні та індивідуальні особливості психофізичного розвитку дітей та про те, що спонукало дитину до певного вчинку. На основі цього є змога підібрати й використати в роботі

найефективніший педагогічний інструментарій для здійснення педагогічного керівництва процесом розвитку творчих здібностей. Ураховуючи різний рівень розвиненості дітей, їх темперамент і характер, стиль виховання в сім'ї, умілий педагог має надати необхідну допомогу тим дітям, які мислять повільніше, підібрати посилені творчі завдання, результати виконання яких спонукатимуть учнів до творчої діяльності. Ще одним фактором педагогічного керівництва розвитком творчих здібностей учнів шкіл мистецтв засобами електронного музичного інструментарію є педагогічний контроль, який полягає в прогнозуванні, систематичному контролі та аналізі результатів творчої діяльності. Прогнозування результатів творчості дозволяє підібрати такі форми, методи роботи та творчі завдання, які найбільше підходять для самореалізації та розкриття творчої індивідуальності кожного школяра у певному виді творчої діяльності. Постійний контроль та аналіз результатів творчої діяльності дозволяє оперативно коригувати її перебіг, а також з'ясувати причини, що викликають відхилення в очікуваних результатах [5]. Зазначимо, що для здійснення ефективного педагогічного керівництва процесом розвитку творчих здібностей учнів шкіл мистецтв із використанням електронного музичного інструментарію педагог повинен дотримуватися таких вимог: вибирати такий музичний матеріал для уроків, який може бути основою формування конкретних творчих навичок і водночас відповідати дидактичним вимогам; використовувати прийоми, методи, форми роботи, що сприяють створенню на уроці атмосфери творчої активності, зацікавленості, невимушеності; враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів; зацікавити дітей своїм творчим ставленням до діяльності; прогнозувати результати творчої діяльності та здійснювати їх контроль та аналіз.

3. Розвиток творчих здібностей на основі системи творчих завдань. Розвиток творчих здібностей буде ефективно проходити тільки тоді, коли школярі опиняться у ситуаціях, які вимагають творчого, самостійного, оригінального вирішення. Створення таких ситуацій дозволяє отримати школярам суб'єктивно нові знання, уміння та навички в процесі творчої діяльності, впливаючи відтак на розвиток творчих здібностей учнів. Творчі завдання – це завдання, в результаті яких учень у процесі творчої діяльності самостійно знаходить та застосовує спосіб вирішення завдання, створюючи таким чином щось нове. В. Роменець розглядає творчі завдання як систему, у якій творчі завдання є впорядкованими та взаємопов'язаними на основі ієрархії методів творчості та спрямовані на розвиток творчих здібностей. Структура системи творчих завдань, на думку дослідниці, містить у собі цільовий, змістовий, діяльнісний та результативний компоненти [4].

О. Савченко під системою творчих завдань розуміє впорядковану сукупність взаємопов'язаних творчих завдань, розроблених на основі ієрархічної побудови методів творчості та орієнтованих на пізнання, створення, перетворення і використання у новій якості об'єктів, явищ, ситуацій та спрямованих на розвиток творчих здібностей школярів [5]. Під системою творчих завдань ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних між собою проблемних завдань чи ситуацій, вирішення яких забезпечує ефективний розвиток творчих здібностей та набуття учнями нових знань, умінь та навичок у процесі творчої діяльності. Принципи інтегративності, дотримання якого сприятиме ефективному розвитку творчих здібностей в системі творчих завдань, у нашому випадку є поліфункціональними.

Отже, як підтверджує аналіз педагогічної практики, із вступом до школи процес формування творчих здібностей дітей великою мірою починає залежати від педагога, від того, як він організовує навчання, які методи і засоби використовує при цьому, які завдання пропонує учням, і від того, чи сам вчитель є творчою особистістю.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи: сучасне тлумачення. Рівне: Волинські обереги, 2012. 192 с.
2. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: [монографія] / Міністерство освіти і науки України; голов. ред. К. А. Романова. Київ: Освіта України, 2008.
3. Ростовський О. Я. Методологічні орієнтири гуманізації музичної освіти у контексті природи музичного сприймання. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 56-59
4. Роменець В. А. Психологія творчості. Київ: Либідь, 2001. 288 с.
5. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ: Магістр, 1997. 256 с.

The article examines the different approaches to scientific interpretations of "creativity", its content and structure. As a result, delineated two related, but not identical concepts of "creative" abilities and "creativity". Given the generalization of scientific positions on the concept of creative skills, rethinking them in the light of the process of education of primary school children was given a generalized definition: creativity – synthesis features and personality traits that characterize the level of compliance with certain type of creative activity and determine their level of effectiveness.

Key words: creative personality, creativity, creative activity.

Отримано: 18.02.2022

УДК 378:17.022.1«20»

І. О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор

ПРІОРИТЕТНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено ключові цінності вищої освіти в умовах сучасного реформування. Розглянуто, що педагогічні технології зорієнтовані на формування системного творчого мислення і спроможності генерувати нестандартні ідеї в контексті педагогічної теорії і практики. Підкреслюється значимість критичного мислення, аналізу, індукції, дедукції в процесі системотворення.

Ключові слова: цінності, студентська молодь, вища освіта, пріоритети.

Сьогодні, як ніколи гостро постає проблема якості та ефективності вищої освіти, адже саме вона є гарантією успішного майбутнього кожної нації. Саме на початку XXI століття всі країни світу, і Україна не виняток,

розробляють власні стратегії розвитку вищої освіти, модернізуючи та вдосконалюючи її. Парадигма розвитку вищої освіти, в умовах сьогодення, полягає у фундаментальній трансформації удосконалення ключових

аспектів якості освіти, стратегій вироблення спільних дій, актуальних наукових підходів які домінують в різних країнах світу. Акцентується увага на певний набір правил, цінностей, законів, наукових підходів і теорій, за допомогою яких можна оцінювати якість освіти.

Цілком очевидно, що саме студентська молодь це і є майбутній потенціал країни. При цьому, університети є ключовими центрами культури, що несуть відповідальність за просвіту суспільства його розвиток та вдосконалення. Університети ХХІ століття приймають активну участь у процесах глобалізації, яка впливає на вищу освіту, пропонує дивовижні нові можливості для навчання і дослідження, які більше не обмежуються національними кордонами роблячи студентське життя більш насиченим, різноманітним та результативним.

Питанням розвитку і удосконалення вищої освіти в умовах сучасного реформування присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, таких як Андрущенко В.П., Андреев В.І., Бех І.Д., Валеєв Р.Г., Гальперіна В.О., Гершунський Б.С., Горобець Ю.І., Гришкова Р.О., Євтух М.Б., Єльнікова Г.В., Карпенчук С.Г., Кремень В.Г., Левченко Т.І., Лозова В.І., Луговий В.І., Медведєв І.А., Огнев'юк В.О., Олійник В.В., Порев С.М., Рябова З.В., Савельєв В.Л., Саух П.Ю., Свіридов О.О., Сисоєва С.О., Степко М.Ф., Ткаченко В.М., Цехмістрова Г.С., Фоменко Н.А. та ін.

Метою статті є висвітлення цінностей сучасної вищої освіти в умовах реформування. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних **завдань**: проаналізувати пріоритетні напрями освітньої діяльності у сучасній вищій школі; акцентувати увагу на ключових ціннісних орієнтирах в умовах сьогодення.

Цілком очевидно, що в умовах сьогодення при формуванні ціннісних орієнтацій викладач повинен розуміти:

- пред'явлення цінностей студенту;
- усвідомлення цінностей;
- прийняття усвідомленої ціннісної орієнтації;
- закріплення ціннісних орієнтацій.

Зауважимо, про необхідність у даному аспекті забезпечення відповідних умов. А саме: вільний розвиток позитивно значущих ціннісних орієнтацій; глибоке осмислення усвідомлювальної ціннісної орієнтації; широке співвіднесення ціннісної орієнтації із системою цінностей; перенесення значущих цінностей на різні життєві й професійні ситуації; самостійний пошук нових професійно й, особистісно прибавлених цінностей; виокремлення аксіологічних тенденцій в освіті; пошук механізмів переведення особистості зі стану «Я – реальне» в «Я – ідеальне» [2, с.385-386].

Сучасна вища освіта повинна готувати студентство, здатних жити в глобалізованому й надзвичайно динамічному світі, сприймати його змінність як складову власного способу життя. *Глобалізація, трансформаційні процеси та неперервна інформаційна змінність* обумовлюють включення студента в складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних та швидких рішень. Саме тому основна увага педагогічних колективів має приділятися подоланню консерватизму в підходах до навчально-виховної діяльності, наявних стереотипів педагогічної праці та мислення учасників освітнього процесу. Тільки *інноваційна* за своєю сутністю освіта може виховати людину яка буде жити за інноваційними законами глобалізації. *Суть інноваційної освіти*, полягає у тому, що вона орієнтована не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє. У кращих своїх зразках вона орієнтована не стільки на передачу знань, які постійно застарівають, скільки на оволодіння базовими компетенціями, які дозволяють потім, у міру необхідності, здобувати знання самостійно. Саме тому така вища освіта має бути пов'язана з

практикою більш тісно, ніж традиційна. Зауважимо, що ознаками інноваційної освіти є високий професіоналізм та компетентність майбутніх фахівців. Зазначимо, інноваційна освіта має три цілі: забезпечити високий рівень інтелектуально-особистісного та духовного розвитку студента; створити умови для оволодіння навичками наукових досліджень та виробити відповідний стиль мислення; забезпечити оволодіння методологією нововведень у соціально-економічній та професійній сферах.

Процеси державотворення, що відбуваються в Україні, спричинили, без сумніву, істотні перетворення в системі вищої освіти. Сучасний вищий навчальний заклад повинен не просто дати студентам той чи інший обсяг знань і умінь, а й сформувати таку людину, яка здатна творчо мислити, аналізувати та приймати рішення, виробити свою позицію в житті, свій світогляд, ціннісні орієнтири, ставлення до себе та інших і вміння адаптуватися до умов життя. Це відповідно вимагає *зміни стратегії управління* процесом навчання, за якою акценти переносяться на особистість як суб'єкт навчальної діяльності. Тому постала проблема перебудови і підвищення якості та ефективності педагогічного процесу. У зв'язку з цим *освіта одержує нові філософські й методологічні передумови: демократизацію, індивідуалізацію, свободу творчості, що прямо стосується поняття гуманізації як способу, засобу формування цінностей. За умови саме гуманізації освіти, при побудові освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності, змінюється ціннісна парадигма, у якій, що особливо важливо, домінуючими, пріоритетними стають морально-етичні цінності.*

Відомі науковці В. Огнев'юк, С. Сисоєва, Т. Левченко, С. Карпенчук сьогодні акцентують увагу, що для розвитку вищої освіти необхідно мобілізувати творчий потенціал і мотивацію студента, шукати засоби збереження творчості і креативності викладачів і студентів. Рівень розвитку країни цілком очевидно залежить від якості вищої освіти, яка є фундаментом майбутнього, високого рівня освіченості та професійної підготовки фахівців, сформованості різних компетенцій. Якість вищої освіти має будуватися на системі наукових підходів і теорій, взаємодії теорії і практики, співвідношенні навчальної та дослідницької складових, на встановленні певних закономірностей, цілеспрямованого комбінування, мобілізації інтелектуальних ресурсів та безумовно формування фундаментальних ціннісних орієнтирів сучасної студентської молоді.

Підсумовуючи вище наведений матеріал, підкреслимо, що інноваційний процес, педагогічна творчість, компетентність, гуманізація й демократизація, культура управління, інтелігентність та інтелектуальність студентсько-викладацького складу – це є ті цінності вищої освіти актуалізація яких сприяє реалізації тих першочергових освітніх завдань, яких ми визначаємо пріоритетними та перспективними.

Перспективним напрямом подальших досліджень є адаптація національної системи вищої освіти до сучасних європейських вимог.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ: Либідь. 2008. С. 10–15.
2. Карпенчук С. Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки): монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 688 с.
3. Левченко Т. І. Концептуальна парадигма розвитку вищої освіти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2017. 344 с.
4. Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Освітлогія: витоки наукового напрямку: монографія / за ред. В. О. Огнев'юка. Київ: ВП «Едельвейс», 2012. 336 с.

5. Огнев'юк В. О., Сисосва С. О. Вступ до освітології: навчальний посібник. Київ: ВП «Едельвейс», 2017. 382 с.

The article highlights the key values of higher education in the context of modern reform. It is considered that pedagogical technologies are focused on the formation of systematic creative thinking and the ability to generate non – standard ideas in the context of pedagogical theory

and practice. The importance of critical thinking, analysis, induction, deduction in the process of system formation is emphasized.

Key words: values, student youth, Higher Education, priorities.

Отримано: 19.02.2022

УДК 378.147.091.33-027.22:75

Н. І. Кучма, асистент

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОПІЮВАННЯ У СТУДЕНТІВ ТВОРЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті обґрунтовано значення навички копіювання творів мистецтва як складової компетентностей майбутнього художника, роль відповідної дисципліни в освітніх програмах художніх спеціальностей. Проаналізовано низку праць дослідників педагогічного аспекту копіювання, наведено його визначення, класифікацію копій, описано методику копіювання.

Ключові слова: копія, методика копіювання, джерела копіювання, мистецтво.

Сучасна художня освіта передбачає оволодіння майбутніми фахівцями навичками пізнання й відтворення довкілля в образах, одержання знань у галузі історії мистецтва і культури, що сприяє розвитку творчого потенціалу здобувача, формуванню його високих моральних якостей. Значною мірою реалізація цих вимог відбувається через освітні програми художніх спеціальностей, серед освітніх компонент яких важлива роль належить копіюванню.

Дане дослідження полягає у тому, що використовуючи практику копіювання, студенти художніх спеціальностей розширюють свої можливості як в області педагогічної майстерності, так і в художньо-творчій діяльності. Педагогіці копіювання присвячена низка досліджень (Бліновська К., Майданець-Брагілевич О., Мунтян С., Пилипенко І., Чепелик О., Смичковська О., та ін.). У них автори розкривають категоріальний предмет поняття, дають визначення процесу, діляться методикою його реалізації в освітньому процесі вищої школи.

Мета статті – формування навичок копіювання у студентів творчих спеціальностей.

Для того, щоб домогтися справжньої майстерності в академічному живописі, потрібно ретельного, цілеспрямованого, систематичного вивчати техніки і технології майстрів минулого. Саме тому в арсеналі теоретичних розробок по спецдисциплінах, що становлять профільну частину навчання, неодмінно повинна входити методика, основними завданнями якої буде систематизація знань і умінь в області копіювання творів станкового олійного живопису і, що найважливіше, адаптація їх до існуючої системи підготовки художника-педагога.

Копіювання – «... це тривалий трудомісткий процес, що вимагає певної технологічної підготовки. Розрізняють декілька видів копій: повторена копія, яка дорівнює за розміром оригіналу, написана і підписана самим автором: репліка – копія, що виконана в розмірах, відмінних від оригіналу, самим автором або під його наглядом: власне копія, виконана без прямої участі автора або після його смерті (учнівські копії); зменшена копія, яка виконана в розмірах, менших оригіналу» [1, с.12].

Копія в образотворчому мистецтві, означає точне відтворення художнього твору в усіх деталях, в тому ж матеріалі, техніці і на тих же основах.

Автори методичних рекомендацій щодо навчання копіювання О.М. Смичковська, С.Д. Мунтян пропонують класифікацію копій, за якою їх можна поділити на три групи: автентичні, вільні, компілятивні. Автентичні – це копії, виконані безпосередньо з оригіналу. Вони мають на меті максимально точне наближення до нього. Такі копії ні в якому разі не є підробками, оскільки робляться з ко-

рекцією розмірів оригіналу, як в сторону зменшення, так і збільшення. Вільні копії – основний і доступний вид сучасних копій. Виконуються з репродукцій, якість яких завжди сильно поступається оригіналу. Тому художник, який виконує таку копію, створює творчу інтерпретацію оригіналу, схожу до літературного перекладу, створює, по суті, самостійний твір. Копіюючи, художник повинен вжитися в стиль майстра, прочитати його. Компілятивні – це різновид вільних копій, що представляють собою самостійний художній твір вже в повному розумінні слова. Компіляція виконується на основі певної картини, яка доповнюється елементами або фрагментами інших творів цього майстра або майстрів того ж стилю [1, с.13].

Досить складним моментом у навчанні копіювання є те, що копіюється площинне зображення, й навіть найтонша передача всіх ліній і плям не наближує до розуміння зображення форми, відтворення якої є чи не основним завданням в оволодінні навичкою малювання як з натури, так і за уявою. Процес оволодіння майстерністю художника неможливий без розуміння того, як триміру форму в просторі зобразити на двомірній площині аркуша паперу. Тому копіювання в навчальному процесі доцільно поєднувати з натурними постановками і замальовками [2].

У процесі проведеного дослідження з'ясовано, що формування навичок копіювання у майбутніх художників відбувається в процесі вивчення спеціальної дисципліни, викладання якої має відповідне навчально-методичне забезпечення, традиційну методику, вимоги до джерел копіювання. Аналіз літератури засвідчив, що використання творів майстрів минулого у процесі навчання здобувачів художніх спеціальностей копіювати сприяє набуттю не тільки технічних навичок, а й вихованню духовності, високих моральних якостей. У продовженні роботи над темою дослідження передбачається розробка методичних рекомендацій, присвячених копіюванню творів мистецтва, складання орієнтовного переліку джерел копіювання.

Список використаних джерел:

- Смичковська О. М., Мунтян С. Д. Методичні рекомендації до дисципліни «Теорія та практика живопису» для самостійної роботи здобувачів вищої освіти 1 року навчання ОС «Бакалавр» спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Хромотична композиція. Частина 2. «Копіювання та стилізація натюрморту». Практичні завдання для самостійної роботи з теоретичними поясненнями. Одеса, 2020.
- Коробко Г.Ю. Профессиональная подготовка художников-педагогов в условиях вариативных форм и средств изобразительной деятельности. Краснодар, 2006. 193 с.

3. Ваняев В. А. Копирование произведений станковой масляной живописи на примере специальной подготовки художника-педагога (современная версия). *Наука и школа*. 2012.
4. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. ЛНАМ. Львів: Українські технології, 2005. 528 с.
5. Копирование произведений масляной живописи в системе подготовки художника-педагога. URL: <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-02/dissertaciya>

The article substantiates the importance of the skill of copying works of art as part of the competencies of the future artist, the role of the discipline in the educational programs of art specialties. A number of works of researchers of the pedagogical aspect of copying are analyzed, its definition, classification of copies are given, the method of copying is described.

Key words: copy, methods of copying, sources of copying, art.

Отримано: 19.02.2022

УДК 378.147:78

В. М. Лабунець, доктор педагогічних наук, професор

СПЕЦИФІКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У пропонованій статті висвітлюється специфіка педагогічної та інструментально-виконавської діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва; інструментально-виконавська та педагогічна компетентність вчителя розглядається, як одна із спеціалізовано-професійних компетентностей, що характеризує готовність до вільного використання музичного інструмента (інструментів) у професійній діяльності.

Ключові слова: інструментально-виконавська діяльність, мистецька освіта, професійна освіта, виконавська постановка, готовність.

В умовах європейської інтеграції, державних політико-економічних і соціокультурних змін в Україні розвиток духовної культури молоді, відповідно до загальнолюдських демократичних цінностей та національних традицій, є одним із найважливіших завдань реформування освіти.

Музичне мистецтво, зокрема інструментально-виконавське, сприяє розвитку дітей і юнацтва, впливає на творення внутрішнього світу особистості, сприймання нею виразності слова й краси голосу, словесного та музичного смислу, усвідомлення причетності до інструментально-виконавської традиції українського народу. Разом з тим, студентська молодь часто віддає перевагу розважальній музиці, що пропагується шоу-бізнесом через засоби масової інформації та має низьку художню якість. Саме тому виконавсько-педагогічна діяльність вчителя музичного мистецтва набуває особливого значення, оскільки спрямована на формування духовних потреб, естетичних інтересів, ідеалів і смаків молоді на кращих зразках світового музичного мистецтва в їхньому жанрово-стильовому розмаїтті.

Дослідження специфіки педагогічної інструментально-виконавської діяльності вчителя музичного мистецтва базується на методологічних засадах загальної теорії діяльності людини, що потребує її поглибленого розгляду. В еволюції теорії діяльності можна вирізнити декілька основних напрямів:

- ✓ перший – філософський, який бере свій початок від часів античної філософії і для якого характерним є плюралістичні позиції (ідеалістичної, матеріалістичної, дуалістичної) щодо категорії «діяльність»;
- ✓ другий – психологічний, який з'явився на початку XX століття і для якого притаманним є визначення сутності діяльності людини, її структури;
- ✓ третій – міждисциплінарний і міждисциплінарний, який розпочався з другої половини XX століття до теперішнього часу, що передбачає реалізацію діяльнісного підходу як методологічного знання в різних сферах науки і освіти.

На думку О. Отич, для мистецької педагогічної діяльності є специфічним: 1) її рефлексивний характер, що перетворює її на метапрофесійну діяльність, надбудовану над самостійною діяльністю учнів; 2) прогностичність, спрямованість у майбутнє, «неповнота» і віддаленість результатів; 3) неперервність, що перетворює

її на служіння, яке не припиняється доти, доки живе педагог; 4) єдність навчально-виховної, розвивальної та професіоналізуючої функцій; 5) мистецький характер діяльності, що вимагає від педагога артистизму, імпровізаційності, творчості тощо [2, с.43].

Г. Падалка вважає, що педагогічна діяльність вчителя музичного мистецтва багатогранна, але основним у ній є стимулювання учнів до творчого самовираження в художній діяльності [3, с.50]. Така багатогранність діяльності музичного педагога в школі потребує розгляду складної структури видів музичної діяльності вчителя.

Згідно думки О. Рудницької, структура музичної діяльності включає види: творчість, виконання, розповсюдження й сприймання музики [4, с.112]. Л. Арчажникова до видів музично-педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва відносить педагогічну, хормейстерську, музикознавчу, музично-виконавську, дослідницьку роботу, що базується на вмінні самостійно узагальнювати й систематизувати отримані знання [1, с.17].

Професійну підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментально-виконавської та педагогічної діяльності ми визначаємо як процес, спрямований на формування готовності студентів до виконавсько-педагогічної діяльності. Готовність майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної діяльності розглядаємо як результат фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, що визначається рівнем оволодіння студентами системою музично-педагогічних компетенцій і привласненням цінностей інструментального мистецтва та педагогіки.

Інструментально-виконавську та педагогічну компетентність учителя музичного мистецтва ми розглядаємо як одну із спеціалізовано-професійних компетентностей, яка характеризує готовність до вільного використання музичного інструмента (інструментів) у професійній діяльності в закладах освіти та виявляється у рівні володіння такими компетенціями:

- ✓ програмово-репертуарними (знання інструментального репертуару та здатність самостійно добирати інструментальні твори для проведення уроків музичного мистецтва й організації позакласної музично-творчої діяльності школярів; уміння здійснювати історико-стильовий, художньо-педагогічний, музично-теоретичний і технічно-виконавський аналіз інструментальних творів шкільної програми з музичного мистецтва);

✓ технічно-виконавськими (сформованість техніки гри на інструменті та індивідуальної виконавської манери вчителя – виконавська постановка; координація функцій рук та раціональність рухів; вправність пальців; точність звуковисотної інтонації (для виконавців на струнних і духових інструментах); володіння аплікатурними прийомами; штрихова техніка та звуковедення, культура звуку; метроритмічна чіткість; сформованість аналітико-слухових навичок; доцільне використання технічних можливостей музичного інструмента; здатність до самоаналізу і самокоригування);

✓ інтерпретаційними (здатність до виконавської інтерпретації музичних творів дотримання авторського задуму композитора, стилю, жанру, форми твору; спроможність розкрити художній образ твору за допомогою виконавської техніки та виразальних засобів – динаміки, агогіки, логічного фразування, тембрової відповідності тощо);

✓ інструментально-методичними (володіння методикою навчання гри на музичному інструменті (або інструментах) учнів – дотримання принципів музичної педагогіки у процесі інструментального навчання школярів; знання методів визначення музичних здібностей та анатомічних особливостей учнів;

✓ уміння організувати елементарне музикування учнів на уроках музичного мистецтва; володіння методикою індивідуального та колективного навчання школярів гри на музичних інструментах у поза навчальній діяльності; здатність застосовувати диференційований підхід до учнів з різним рівнем загальної музичної підготовки у процесі формування виконавської постановки та розвитку техніки гри на музичному інструменті; володіння методами роботи над інструментальним твором);

✓ концертмейстерськими (здатність до концертмейстерської діяльності – сформованість навичок ансамблевої гри; знання особливостей акомпанування солістам (вокалістам, інструменталістам), учнівським вокально-хоровим, музично-інструментальним, хореографічним та іншим творчим колективам);

✓ сценічними (готовність до культурно-освітньої та концертно-виконавської діяльності – здатність до психоемоційного саморегулювання та навіювання у процесі власного публічного виступу; спроможність керувати концертно-виконавською діяльністю школярів; сформованість сценічної культури; артистизм; творчий імідж тощо).

Суспільство двадцять першого століття чекає на вчителя, який володіє системою професійних знань і умінь, вміє підтримувати рівень психолого-педагогічної та фахової підготовки, знайомий з новітніми досягненнями і науково-педагогічними дискусіями на національному та світовому рівнях, прагне до постійного саморозвитку та самовдосконалення, тобто є готовим до педагогічної та інструментально-виконавської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Арчажникова Л. Профессия – учитель музыки: кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1984. 111 с.
2. Отич О. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього професійного навчання: теоретичний і методичний аспект: монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 752 с.
3. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2010. 274 с.
4. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька: навчальний посібник. Київ, 2002. 270 с.

The proposed article highlights the specifics of pedagogical and instrumental activities of the future teacher of music; instrumental-performing and pedagogical competence of a teacher is considered as one of the specialized-professional competences, which characterizes the readiness to freely use a musical instrument (instruments) in professional activities.

Key words: instrumental and performing activity, art education, professional education, performance staging, readiness.

Отримано: 16.02.2022

УДК 745/749:677.074

І. В. Лашко, асистент

РЕНОВАЦІЯ ДЖИНСІВ У АРТ-ТЕКСТИЛИ

У статті розглядається творчість митців, що виконують свої роботи з повсякденного матеріалу. А також вплив їх творчості на культуру та природу завдяки реноваційним процесам.

Ключові слова: денім, джинси, реновація, творчість, мистецтво.

Через збільшення світового споживчого ринку виникає потреба у посиленні дій відносно відходів або наданню предметам другого життя.

Джинси – звичний предмет гардеробу, з безліччю варіацій на тему того, як їх можна носити. Вони чудово служать у повсякденному рутинному процесі, на вечірках чи неформальних заходах. І мало хто, одягаючи джинси, підозрює, що за певних маніпуляцій вони можуть стати арт-об'єктом, неповторним зображенням будь-чого. Джинсова тканина – це дуже міцний і довговічний текстильний виріб. Спочатку його використовували як робочий одяг для фермерів і тих, хто працював на важких роботах. Унікальна техніка переплетіння, що надає таку міцність деніму, дозволяє вільно працювати з ним. У світі небагато художників, які створюють твори повністю з деніму, а саме Ян Беррі (Jan Berry) зі Швеції, Деніз Сагдіч (Deniz Sağdıç) із Туреччини, Чой Со Янг (Choi So Young) з Південної Кореї.

Мета роботи – проаналізувати творчість митців, що займаються реновацією джинсів у якості мистецтва.

У Світі існує багато майстрів що використовують джинси у якості тла для своєї творчості, але не використовують його як основу у своєму мистецтві. Хоча сучасний світ створює багато можливостей для такого прояву своєї креативності. Але незначна кількість митців у своїх роботах використовують майже все з джинсового одягу – від гудзиків до швів, від поясів до підкладок, та надають матеріалу альтернативного життя.

Ян Беррі (Jan Berry) – британський художник, який створює мистецькі твори виключно з джинсової тканини. Для створення портретів, пейзажів та інших унікальних робіт, Беррі повторно використовує джинсовий одяг. Він узяв собі псевдонім «Denim», щоб підкреслити свою відданість деніму. Його картини дуже схожі на фотографії і повністю відтворюють навколишнє оточення звичного нам повсякденного життя і портрети людей [7; 9]. У 2013 році Беррі був названий одним із впливових художників у світі за версією Art Business News «30 до 30».

Майстер почав експериментувати з мистецтвом під час навчання в університеті, а потім під час роботи в

ТМВ як арт-директор. Крім Лондона, його роботи були представлені в галереях та на художніх ярмарках у Швеції, Португалії (Кальета Мадейра), Сполучених Штатах (Новий Орлеан, Майамі, Фермаунт, Есбері Парк, Хемптонс, Портленд, Сан-Франциско, Падука). Твори Беррі дуже багатозарові та тривимірні. У кожній роботі художник ретельно відбирає зразки джинсів, які вирізає, обрізає, рве, а потім склеює, щоб створити в творах глибини та простір [1; 2].

Деякі з майстрів, що займаються реновацією джинсів, походять з країн сходу та Азії, посідаючи важливе місце у циклі переродження матеріалу. Одною з таких митців є Деніз Сагдич (Deniz Sağdıç), родом із Туреччини. Вона практикує дивовижне мистецтво з декількох творчих прийомів, які складаються з розрізаних джинсів для створення портретів. Вона перетворює цілу пару джинсів на мистецтво використовуючи, як тканини різних відтінків синього, так і гудзики, що дає змогу «оживити» обличчя з дивовижними деталями. Для своїх робіт художниця застосовує всі види відходів, придатних для обробки та формування, особливо текстильні вироби. Більшість портретів створено шляхом склеювання прямих шматків тканини [5]. Її роботи засновані на двох основних принципах переробки «recycling» і «upcycling». Коли Деніз вперше почала працювати з денімом, то була дуже схвилювана його фізичними властивостями як матеріалу. Незважаючи на те, що джинс є тканиною, він підходить для всіх видів різання, згинання, в'язання та зіскрібання. Зіскрібаючи джинс можна досягти його різних шарів і захопити нескінченну кількість різних кольорових тонів, не турбуючись про крихкість тканини. Вона розташовує природні кольори та форми цих об'єктів таким чином, щоб вони створювали співвідношення світла та тіні на різних площинах. Проблеми, які вона висловлює у своїх роботах, стають помітними через форми, що виникають у такий спосіб [3]. Багато текстильних виробників підтримують роботу Деніз, надсилаючи шматки, що залишилися від виробництва, чи старі товари, розробки, зразки. Також у майстрині є багато робіт, які вона створила лише з металевих гудзиків або шкіряних етикеток з джинсового одягу [3].

Найбільш відома своїми міськими пейзажними композиціями, створеними з відкинутого джинсового одягу та акрилової фарби Чой Со Янг (Choi So Young). Сучасна корейська художниця збирає зі старих джинсів міські пейзажі з дивовижною правдоподібністю та неймовірною деталізацією. Стіни, вікна, прорізи, тіні, півтіні – картини художниці мають майже фотографічну точність [8].

Чой досліджує міське життя в діапазоні високо-текстурних і детальних робіт. Її винахідливе використання поживклих шкіряних етикеток, плям від відбілювача та вкладишів для кишень, що підкреслюють опис телефонних стовпів, неба чи піднятих вздовж шосе магістральних стовпів, пропонує особливо динамічне дослідження банальної повсякденної тематики. Художниця створює урбаністичні краєвиди зі старих джинсів, знайдених у секонд-хендах. Вулицею, вікном або будинком стають гудзики, шви, кишені, петлі ременів, знаходячи своє місце для зображення тієї чи іншої деталі. Найчастіше Чой Со Янг «малює» свій рідний Пусан, де навчалася мистецтву в Університеті Донг Ей в Пусані,

Південна Корея [4]. Її роботи виділяються завдяки розумному використанню різних відтінків синього, вибіленого деніму та зворотного боку тканини. Море і гори, що оточують місто, знаходять напрочуд реалістичне втілення в колажах художниці. Але найбільше зачаровують висотні будинки та тісні квартали нагромаджених один на одного різнопланових будинків в азійському стилі [10]. Чой брала участь у багатьох шанованих мистецьких ярмарках, включаючи Art Miami Basel і Art Chicago. Вона продовжує жити і працювати в Кореї [6].

Мистецтво часто виникає з самостійних процесів, які неможливо уявити разом. Але створення мистецьких об'єктів – це сукупність певних дій у яких споріднюються реноваційні процеси. Саме це і створює унікальність творчого пошуку та його прояву. Реноваційні процеси важливі як для митців так і для світу загалом, адже перетворення відходів споживчого ринку це найкращий вихід у ситуації перенасичення.

Список використаних джерел:

1. Ian Berry – Denimu. URL: <https://cattogallery.co.uk/artists/ian-berry/exhibition2013/> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Ian Berry. URL: <https://www.magnumphotos.com/photographer/ian-berry/> (дата звернення: 14.01.2022).
3. İşği yeniden görmemizi sağlayan çalışanları için. URL: <https://www.haberturk.com/deniz-sagdic-ile-geridonusum-sanati-3018381> (дата звернення: 11.02.2022).
4. Korean Artist Creates Urban Landscapes Out of Denim that Sell for Thousands of Dollars. URL: <https://awesomebyte.com/korean-artist-creates-urban-landscapes-out-of-denim-that-sell-for-thousands-of-dollars/> (дата звернення: 13.01.2022).
5. Maxime Delmas. L'artiste Deniz Sağdıç crée des portraits étonnants en découpant des jeans. URL: <https://creapills.com/deniz-sagdic-jeans-20210420> (дата звернення: 13.01.2022).
6. Choi So Young. URL: <http://www.artnet.com/artists/choi-so-young/> (дата звернення: 14.01.2022).
7. Все это сделано из джинсы (Ян Берри). URL: http://patchtoquilt.ru/board/kvilty/vse_ehto_sdelano_iz_dzhinsy_jan_berri/7-1-0-262#.Yg0jqmFByUk (дата звернення: 15.01.2022).
8. Джинсовые картины Choi So Young. URL: http://patchtoquilt.ru/board/panno/dzhinsovye_kartiny_so_young_choi/8-1-0-147#.Yg0jqGFBYUk (дата звернення: 12.01.2022).
9. Картины из старых джинс – Ян Берри (Ian Berry). URL: http://patchtoquilt.ru/board/panno/kartiny_is_staryh_dzhins_ian_berry/8-1-0-149#.Yg0joWFByUk (дата звернення: 11.01.2022).
10. Невероятные джинсовые города Choi So Young. URL: <https://www.livemaster.ru/topic/2939731-neveroyatnye-dzhinsovye-goroda-choi-so-young> (дата звернення: 12.01.2022).

The article examines the work of artists who perform their work from everyday material. And also the influence of their creativity on culture and nature due to renovation processes.

Key words: denim, jeans, renovation, creativity, art.

Отримано: 23.02.2022

І. Ю. Лебідь, кандидат педагогічних наук, доцент

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У ШКОЛАХ ПОДІЛЛЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу розкрити та проаналізувати особливості професійної діяльності учителів регіону, визначити основні особистісні та професійні якості, якими мали володіти учителі та виокремити особливості їхньої педагогічної майстерності.

Ключові слова: професійна діяльність, професійні якості, педагогічна майстерність, педагогічні уміння, освітній простір.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що за роки незалежності України в історико-педагогічному доробку з'явилася низка праць, які досліджують питання становлення особистості учителя Є. Барбіна [1], Л. Дровозюк [3], І. Демков [2], Л. Мільто [6]. Використовуючи хронологічний, змістовий та порівняльні методи історико-педагогічного дослідження виявлено, що професійні здібності педагогів були предметом обговорення ще в античні часи.

Так, Є. Барбіна, зазначає, що Сократ (469 – 339 рр. до н.е.), Аристотель (384–322 рр. до н.е.), Цицерон (105–43 рр. до н.е.) вважали сутністю мистецтва вчителя уміння стимулювати в учнів потяг до істини, розвивати самостійне мислення, а не повідомляти готові положення. Процес навчання вважали «божественним покликанням», бо учитель повинен уміти зробити душу вихованця прекрасною, навчити його справедливо, чесно й розумно жити [1, с.71].

У середні віки питання підготовки вчителів було предметом науково-практичних інтересів Я. Коменського, Й. Песталоцці, А. Дістервега тощо. Так, Я. Коменський називав учителя майстром, а школу – майстернею, він зазначав, що вчитель повинен бути всебічно розвиненим, висококультурним, володіти красою мови, комунікативністю, уміти виникати в мислення дитини та захоплювати її увагу [4, с.71].

Отже, спираючись на матеріали, що містяться в архівних документах педагогічного спрямування, з'ясовано, якими чеснотами й фаховими здібностями був наділений подільський учитель у першій половині ХІХ ст. Ними стали: любов та повага до здійснюваної педагогічної діяльності; повага до учнів та педагогічного колективу; стриманість, вимогливість як до себе, так і до учнів, особистий приклад у повсякденному житті.

Базуючись на дослідженні нормативних джерел, з'ясовано, що найбільшою повагою серед учнів користувалися ті педагоги, які проявляли любов до дітей, повагу до особистості учня, були об'єктивними у своїх судженнях, демонстрували власний позитивний приклад, зацікавленість у всебічному розвитку вихованців, утвердженню їхньої самооцінки тощо.

У Положенні від 8 листопада 1845 р., яке було видане МНО, чітко регламентувались права та обов'язки вчителя. У своїй викладацькій діяльності учитель повинен був ураховувати вікові особливості учнів і рівень їхніх умінь та навичок, він мав пояснювати матеріал доступно, у роботі використовувати методи диференційованого навчання, особливу увагу приділяти тим учням, яким навчання дається важко, але й не забувати про заохочення старанних учнів.

Як зазначено в документі, «вчитель у процесі викладацької діяльності не повинен втрачати головної мети виховання – моральної. Провідним в успішній роботі є прив'язання учнів до наставника; він легко може її здобути, діючи на учнів не лише погрозами та страхом, а й смиренністю, лагідним переконанням та повчальним прикладом» [7].

Від педагогів вимагали вільного володіння дидактичними та академічними здібностями, рекомендували

не використовувати суто механічні методи навчання, але сприяти збагаченню розуму учнів корисними та потрібними істинами.

О. Лаврінченко відзначає, що педагогічна майстерність учителя в першій половині ХІХ ст. привертала увагу тогочасних дослідників, науковець наводить свідчення І. Демкова, який у третій частині свого підручника зауважив, що вчителі зобов'язані за своєю посадою займати місце батьків учня під час їхнього перебування в школі, і якщо батьки здійснюють недостатній педагогічний вплив на дитину – працювати з подвійними зусиллями. Педагоги повинні, навчаючи Закону Божого, виховувати в учнів такі риси, як порядність, вірність християнським і церковним настановам, смиренність тощо [5, с.338].

Стосовно стилю педагогічного спілкування між учителями та учнями в навчальних закладах Поділля першої половини ХІХ ст., то, згідно з аналізом наукових джерел, він мав переважно авторитарний характер. Учитель одноосібно приймав будь-які рішення, у спілкуванні з учнями застосовував переважно вимоги, які висловлював у жорсткій формі.

До обов'язків учителів подільських шкіл входило виконання функцій класного керівника, а саме: ретельно вести класний журнал, де відзначали успіхи учнів з усіх предметів, а також записували зауваження; у кінці кожної навчальної четверті виписувати оцінки та зауваження на кожного учня в спеціальні атестаційні таблиці; контролювати ведення індивідуальних щоденників успішності школярів [8, с.260-261].

Отже, проаналізувавши особливості педагогічної діяльності, здійснивши ретроспективу розвитку питань педагогічної майстерності у вітчизняній та зарубіжній педагогічній спадщині, виокремили особливості професійної діяльності учителів на Поділлі в першій половині ХІХ ст.

Список використаних джерел:

1. Барбіна Є. Професійна майстерність учителя в історії педагогічної думки. *Рідна школа*. 1998. № 2. С. 71-74.
2. Демков М. И. История русской педагогики. 2-е изд. Москва, 1910. Ч. II: Новая русская педагогика (XVIII век). 627 с.
3. Дровозюк Л. М. Творчий вчитель в історії педагогіки України другої половини ХІХ ст. поч. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. Вип. 34. С. 272-276.
4. Коменський Я. А., Локк Дж., Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. Москва: Педагогика, 1989. 416 с.
5. Лаврінченко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: [монографія]. Київ: Богданова А.М., 2009. 340 с.
6. Мільто Л. О. Підготовка педагогічних кадрів в університетах дореволюційної Росії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць / редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. Вип. 38. С. 330.*

7. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т.: [навчальний посібник. 4-е вид. стереотип.]. Київ: Либідь, 1992. Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 р. 640 с.
8. Субтельний О. Історія України-Руси. Київ: Либідь, 1992.

The article attempts to reveal and analyse the features of professional activity of teachers in the region, to deter-

mine the main personal and professional qualities that teachers should have and highlight the features of their pedagogical skills.

Key words: professional activity, professional qualities, pedagogical skills, pedagogical skills, educational space.

Отримано: 16.02.2022

УДК 739.2

С. В. Луць, кандидат мистецтвознавства, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЮВЕЛІРНОГО АРТ-РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглядається специфіка формування сучасного ювелірного арт-ринку України, який за відносно короткий час наповнився великою кількістю відомих брендів, що продукують ювелірні вироби різноманітного асортименту, вирізняються широким діапазоном типологічної структури, а також виразно звучать прогресивними та якісними формами застосування новаторських технологічних концепцій.

Ключові слова: українське ювелірство, арт-ринок, бренд, ювелірні вироби.

З огляду на всі передумови, що виникли після падіння тоталітарної радянської системи, де приватне ювелірство було заборонене та переслідувалося законодавством, не випадково в Україні, окрім яскравих представників авторського ювелірства, утворюються колективи, які, прогресуючи, у майбутньому стрімко перетворюються на потужні ювелірні компанії. Серед учасників культурно-творчого процесу зазначеної галузі на головні позиції виходять ювелірні фірми, що вирізняються ексклюзивним виконанням ювелірних творів з використанням новаторських креативних конструктивно-формотворчих прийомів, де процеси взаємодії художньо-образної та технологічних складових утворюють композиційні концепції з глибокою філософією. Відзначимо, що активне суперництво в колі визнаних ювелірних брендів повною мірою стимулювало до появи на українському та світовому ювелірному арт-ринку нових творів високого мистецького рівня.

Вирізняється низка наукових праць у вигляді окремих публікацій, дисертацій та монографій українських мистецтвознавців, що в тій чи іншій мірі аналізують аспекти українського ювелірного арт-ринку, зокрема: Р. Шагала, З. Чегусової, Л. Пасічник та інших [3; 2; 1].

Мета статті розглянути особливості формування ювелірного арт-ринку в Україні на початку XXI століття.

Завдяки впровадженню нових сучасних технологій, перше десятиліття XXI ст. позначилося зростанням широкого кола приватних ювелірних підприємств, що здебільшого географічно займають всю територію країни. Український ювелірний ринок за відносно короткий час наповнився великою кількістю ювелірних виробів різноманітного асортименту та широким діапазоном типологічної структури. Прогресивні та якісні форми застосування новаторських технологічних концепцій в українському ювелірстві, що спеціалізуються на тиражному виробництві, набули прагматичної значимості та вийшли на лідируючі позиції, проте художньо-естетичний рівень та якість виготовлення ювелірних виробів не завжди відповідали високому рівню виготовлення та бажали бути кращими.

Однак у загальній атмосфері творчості, серед ювелірних фірм тиражного виробництва останнього десятиліття XX ст. на ювелірному ринку країни з'являються компанії, де результати колективної праці набувають виразних художньо-образних та складних конструктивно-технологічних ознак, що не зовсім розраховано на масового споживача. Варто зауважити, що використання у виробничому процесі новітніх технологій, креативних дизайнерських підходів у розробленні моделі майбутньо-

го ювелірного виробу призвело до активізації конструктивного творчого мислення художників, які активно почали вводити до своєї творчості різноманітні формотворчі інновації, розставляючи акценти на експериментальність. Такі ювелірні фірми все частіше звертаються до ексклюзивного виготовлення ювелірних виробів, що демонструють творчий характер продукту та заявляють про це на різних спеціалізованих ювелірних виставках.

Зокрема, вагому роль у розвитку сучасного українського ювелірства відіграла низка цікавих культуротворчих проєктів, а саме організація та проведення перших всеукраїнських конкурсів та виставок «Ювелір Експо-Україна». Нині це провідна міжнародна виставка ювелірних прикрас, яка є центральною та однією з головних галузевих фахових подій для всіх представників ювелірного ринку, що проходить двічі на рік: у травні та листопаді. Зазначена спеціалізована виставка висвітлює здобутки провідних художників і майстрів ювелірства та відкриває нові імена кращих фахівців ювелірної галузі з усіх регіонів країни та закордону. Виставка освітлює тенденції розвитку сучасного ювелірного мистецтва та ринку загалом, дає можливість ознайомитися з ексклюзивними авторськими роботами – як відомих ювелірних компаній, так і майстрів авторського ювелірства. До плану роботи виставки входять: семінари, конференції, конкурси, презентації, покази ювелірних виробів та багато інших тематичних заходів, що відтворюють поступ українського ювелірства на сучасному етапі розвитку. Проведення першої національної виставки ювелірних виробів коштовних прикрас та аксесуарів «Ювелір Експо-Україна'99», яка була організована та проведена Київською міською державною адміністрацією, АТ «Київський міжнародний контрактний ярмарок» та господарчою асоціацією «Діамант», стала значимою подією «... на яку довго чекали ювеліри, фахівці, мистецтвознавці, художники і просто цінувальники ювелірного мистецтва» [4]. Учасниками першої виставки стали відомі підприємства: ВАТ «Українські ювеліри», Вінницький завод «Кристал», Львівський, Одеський і Харківський ювелірні заводи, а також новоутворені молоді, але вже популярні творчі колективи, серед яких – тоді ще Ювелірне ательє «Лобортас» (нині КюД «Лобортас»), ювелірна фірма «Фіал +», ТОВ «Гаразд», ВТП «Ювелірсервіс» та інші майстри новітнього українського ювелірства [4, с.25]. Зазначена виставка розкрила творчий потенціал та надала професійної цілеспрямованості, після неї були численні перемоги багатьох творчих колективів і ряду представників авторського ювелірства в різних номінаціях на щорічних спеціалізованих виставках, що відбувалися в Україні та за кордоном.

Зробивши загальний аналіз ряду експозицій виставок «Ювелір Експо-Україна» доходимо висновку, що якість художньої виразності основного масиву ювелірних виробів середини першого десятиліття ХХІ ст. знижується та характеризується здешевленням продукту за рахунок полегшення ваги виробу завдяки інноваційним технологічним процесам масово-тиражного виробництва та методам спрощення конструкції виробу. Однак, усе ж існує окрема категорія ювелірних прикрас, де декларується індивідуальний підхід та принципи виготовлення виробів, що вирізняються цікавими художньо-образними ідеями та, трансформуючись у матеріалі, репрезентуються як ексклюзивні. Автори такої ювелірної продукції, як правило, систематично є активними учасниками творчих конкурсів, що проводяться в рамках Міжнародної виставки «Ювелір Експо-Україна», а також інших спеціалізованих форумів, де своєю творчістю представляють ту чи іншу ювелірну компанію. Серед них нині вже визнані та утверджені ювелірні фірми, такі як: Київський, Харківський, Білоцерківський ювелірні заводи; ювелірні компанії з м. Вінниці, де головні акценти в композиції робляться на вставках з діамантів: «Золотий Вік», «Аріста», «Алмаз Діамант», «Мальва», «Діадема», «Оникс», «Діам», «Кімберлі», «Прикраси», Ювелірний дім «Золотий Вік», Вінницький завод «Кристал»; ювелірні компанії з м. Харкова, що здебільшого спеціалізуються на виготовленні виробів зі срібла: «Брюс», «Агні», «Вік»; компанії-заводи з Краматорська: «Ювеліреліт», «Золото», «Укрзолото», «Імперія золота», Ювелірний дім «SA&GA», а також багато інших представницьких брендів зазначеної галузі, що виразно виділяються на українському ювелірному ринку [5].

Варто зауважити, що українські ювелірні компанії, які досягли певного фахового рівня, сформували власну специфіку виробництва, де відчутні акценти на виразність дизайнерського вирішення, пріоритети використання матеріалів, ефективне раціоналізаторське впровадження до технологічного процесу особливих методів роботи та інших чинників, що створюють імідж ювелірного бренду, як правило, вирізняються серед загального масиву українського ювелірного виробництва, які працюють за принципами колективної роботи. За специфікою ідеології принципів та методів роботи на початку ХХІ ст. ряд ювелірних фірм виокремлюються у традиційні для світового ювелірного виробництва форми функціонування, що мають виразні типологічні, технологічні, індивідуальні ознаки, тяжіють до утворення виразних художньо-образних концепцій та, як правило, формуються на певних стилістичних напрямках і локальних стилях. Серед них такі відомі нині бренди як: Кюд «Лобортас» (м. Київ), Юве-

лірний дім «Дюльбер» (м. Сімферополь), Ювелірний дім «Кімберлі» (м. Вінниця), Ювелірний дім «Сова» (м. Київ), Ювелірний дім «Zarina» (м. Київ), Ювелірний дім «Оберіг» (м. Київ), Ювелірний дім братів Шуригінних (м. Київ), Ювелірний дім «Karpov&Karpova Jewellery» (м. Київ) та інші [1].

Отже, процес становлення та розвитку українського ювелірного арт-ринку в усіх його проявах початку ХХІ ст. досягає досить високого рівня. У підсумку сформувалася низка відомих українських брендів, що продукують ювелірні вироби, де окрім художньо-образного сприйняття, відтворюється широкий діапазон оперування найскладнішими технологічно-технічними прийомами. В сучасному українському ювелірстві окреслюються нові специфічні принципи композиційного та технологічного формотворення, що зокрема характеризуються ознаками традицій українського декоративно-прикладного мистецтва та методів дизайну, де представлено індивідуальні манери виконання ювелірних творів. Усе це дає підстави для утворення нових стилістичних напрямів ювелірного мистецтва України загалом.

Список використаних джерел:

1. Луць С. В. Класичний ювелірний Дім «Лобортас» в українському ювелірному мистецтві на зламі ХХ–ХХІ століть. (Україна, Київ). III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні тенденції сучасної науки»: мат. конф. Київ, 7 липня 2014 року. Київ, 2014. С. 35–39.
2. Пасічник Л. В. Ювелірне мистецтво в контексті художнього процесу останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття (за матеріалами виставок Києва). *Українське мистецтвознавство*. Київ, 2012. Вип. 12. С. 27–36.
3. Шмагалю Р. Ювелірне мистецтво України: авторський пошук і ринок. *Образотворче мистецтво*. 2012. № 3–4. С. 34–35.
4. Ювелірне мистецтво України / Jewelry Art of Ukraine: альбом / album / Київська міська державна адміністрація; АТ «Київський міжнародний контрактний ярмарок». Київ, 2001. 192 с.
5. URL: <http://www.expoplaza.kiev.ua/ukr/news/192>

The article considers the specifics of the modern jewellery art market of Ukraine, which in a relatively short time was filled with a large number of well-known brands producing jewellery of various assortments and a wide range of typological structure, as well as clearly sound progressive and high-quality forms of innovative technological concepts.

Key words: Ukrainian jewellery, art market, brand, jewellery.

Отримано: 22.02.2022

УДК 373.3:7]-027.31

Л. В. Мартинюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЄКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

У статті сфокусовано увагу на інноваційних проєктах розвитку сучасної початкової мистецької освіти, розглядаються новітні форми організації навчально-виховного процесу в початкових спеціалізованих мистецьких закладах.

Ключові слова: мистецька освіта, початковий спеціалізований навчальний заклад, методи, музична педагогіка, творчий потенціал.

У сучасній педагогіці початкова мистецька освіта є самостійною, рельєфно окресленою моделлю, діапазон якої охоплює широкий спектр завдань: від духовного становлення особистості до забезпечення належного культурно-естетичного клімату цивілізованої держави. Зміни в системі мистецької освіти в Україні пов'язані, насамперед, з утвердженням її незалежного статусу і переходом до нових суспільно-економічних відносин. Як і

раніше, ефективність початкової мистецької освіти сьогодні знаходиться в прямій залежності від якісного рівня загальної системи естетичного виховання, що координує всі причетні до цього соціально-виховні інститути: заклади середньої освіти, культурно-мистецькі установи, творчі спілки, відповідні громадські організації. Однак, при цьому в загальній педагогічній системі, поряд із традиційними, випробуваними часом навчальними закладами,

мають місце нові мистецько-навчальні установи, зорієнтовані, насамперед, на пошук найбільш ефективних підходів у реалізації завдань підготовки висококваліфікованих, конкурентоздатних у світовому культурному просторі викладачів музичного мистецтва. Саме вони є предметом нашого дослідження в даній статті.

На сьогодні жорсткі умови економіки є малосприятливими для позитивного вирішення проблем мистецької освіти, тому пошук нових форм організації навчально-виховного процесу в закладах початкової мистецької освіти є особливо нагальним. Саме з такою метою у нашій державі реалізуються інноваційні проекти, що мають забезпечувати підготовку високопрофесійних фахівців, які в майбутньому зможуть примножити інтелектуальний та мистецький потенціал держави. Прикладом такого проекту може слугувати Київська дитяча Академія мистецтв – поліфункціональний заклад, в якому поєднуються випереджаючі дослідження ідей та методів музичної педагогіки, акумуляція світового досвіду та власних національних традицій з експериментальним пошуком конкретних шляхів формування творчого потенціалу обдарованої дитини, підготовки високоосвічених, конкурентоспроможних фахівців, спроможних у недалекому майбутньому гідно презентувати українське мистецтво.

Основними методологічними засадами, на яких базується педагогічна виховна система в Академії – це навчити учня творити і прагнути творчості. Для цього впроваджуються оригінальні методики та форми роботи: нетрадиційно організований ігровий простір аудиторії; застосування елементів театралізації; побудова уроку, що включає сенсорику, фантазування, імпровізаційність, інтелектуальні комп'ютерні ігри тощо. Засвоєнню мистецьких дисциплін та їх знакових систем сприяє широке використання сучасних інформаційних технологій (мультимедійні, комп'ютерні програми, аудіо-, відеоряди). Навчально-педагогічна структура Академії створила умови для функціонування кількох навчальних закладів різного обсягу і спрямування. На сьогодні основним з них є Вищий мистецький коледж (ВМК), що об'єднує чотири рівні навчання (підготовча школа – початкова школа – середня школа – вища школа) і надає випускникам ступінь бакалавра мистецтв. Ефективність системи безперервного навчання (14 років), єдиний процес навчальної та художньої діяльності має забезпечити, передусім, розкриття творчих можливостей дитини, захист інтелектуальної власності особистості, розуміння таланту як важливого чинника національного багатства держави [2, с.26]. Поряд з Вищим мистецьким коледжем на сьогодні в Академії діють авторські школи, майстер-класи, спецкурси, а також передбачається відкриття 11-річної школи мистецтв та гуманітарної школи з мистецьким напрямком (на базі одного із навчально-виховного комплексу). Інноваційність цих закладів визначають кардинальні зміни форм і методів навчання та виховання, спрямовані, насамперед, на забезпечення заданої суми знань, формування мистецько-творчого потенціалу та морально-духовної культури особистості. Однак, вони не є альтернативними до існуючої системи початкової мистецької освіти, оскільки базуються на закладених у цій системі положеннях і вимогах самовдосконалення й реалізують засади руху від уніфікованого до поліваріантного навчання. Водночас, ці заклади, функціонуючи в межах академічно встановлених традицій, є динамічними, творчо-гнучкими структурами, спрямованими на пошук нових форм освітньої діяльності, відповідно до завдань часу, соціально-економічної та культурної ситуації в країні [3].

Прикладом інноваційної моделі сучасної початкової музичної освіти в Україні є київська школа мистецтв

Роланд, головна відмінність якої від уже існуючих шкіл – це застосування у процесі навчання сучасних цифрових музичних інструментів та прогресивних методик із викладання музичного мистецтва. Школа мистецтв Роланд пропонує новий підхід до процесу навчання у різних видах мистецтв – музичного мистецтва, вокалу, живопису, акторської майстерності. Методика, що застосовується в даному навчальному закладі, не тільки розвиває розумові здібності і духовність дитини, допомагає їй реалізувати свій творчий потенціал, але й робить процес навчання цікавим та незабутнім. Тут враховуються усі досягнення психології та педагогіки, і не випадково вживається слово «людина», а не «дитина» [1, с.94]. Для учнів школи мистецтв Роланд не існує вікових обмежень, тут вчається як діти, так і дорослі, успішно діє розроблена викладачами програма сімейного навчання. Педагоги та батьки тих дітей, які навчаються у школі мистецтв, відмічають в учнів підвищення самооцінки та впевненості у собі, вміння зосередитися в умовах концертного виступу. Такий процес навчання приносить учням максимум користі і задоволення, так як школа використовує: новітні методики викладання; індивідуальний підхід до кожного учня; сучасні цифрові інструменти; індивідуальну програму навчання з урахуванням побажань та вподобань учня; новітні комп'ютерні технології та музичні програми. Домінуючим принципом навчального процесу в школі мистецтв є використання елементів творчості: імпровізації, підбору «на слух» мелодії та акомпанементу, складання власних композицій, вивчення та застосування комп'ютерних програм, вибору музичних напрямків: класична музика, джаз, рок, поп, сучасна танцювальна музика Techno та Dance. Інноваційні методи роботи вищезазначених навчальних закладів використовуються прогресивними керівниками різноманітних творчих колективів, зокрема, вони знайшли своє продовження та застосування в роботі Зразкового дитячого театру пісні «Любава» та вокальної студії «Невгамовні», які працюють на базі Кам'янець-Подільської міської музичної школи ім. Фадея Ганіцького.

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні найбільш ефективною і принциповою є саме така навчально-виховна система, яка поєднує національну ідею, власні традиції та найвищі духовні і технічні досягнення людства. Діяльність вищезазначених мистецьких закладів є ознакою нового часу, якому притаманні бажання рухатися вперед, спираючись на вже набутий досвід, з метою створення найсприятливіших умов організації початкової мистецької освіти для обдарованих дітей України.

Список використаних джерел:

1. Кононко О. Л. Яке нам потрібне виховання. Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати. Київ: ред. загальнопед. газ., 2014. 128 с.
2. Мартинюк Л. В. Методичні рекомендації до практичних занять з курсу «Хоровий клас та практикум роботи з хором». Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. 80 с.
3. Масол Л. М. Інтегративні технології викладання мистецтва у ЗНЗ. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*: зб. наук. пр. Київ, 2004. Вип. 8. С. 25–29.

The article focuses on innovative projects for the development of modern primary art education, considers the latest forms of organization of the educational process in primary specialized art institutions.

Key words: art education, primary specialized educational institution, methods, music pedagogy, creative potential.

Отримано: 20.02.2022

*Н. В. Мелекесцева, кандидат філологічних наук, доцент ;
Н. В. Гудима, кандидат філологічних наук, доцент*

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті визначено потенціал уроків англійської мови для реалізації інтегрованого підходу в умовах Нової української школи, здійснено аналіз Типових освітніх програм щодо інтеграції змісту навчального предмета «Англійська мова» та інших предметів початкової школи.

Ключові слова: інтеграція, інтегрований підхід, урок англійської мови, початкова школа, Нова українська школа.

Провідним принципом STEM-освіти (природничі науки – Science, технології – Technology, технічна творчість – Engineering, мистецтво – Art та математика – Mathematics) є інтеграція, що передбачає вивчення різних аспектів педагогічного процесу як єдиного цілого, яке дає новий якісний результат, нову системну й цілісну освіту, а також створює можливості для системної організації навчальної праці школярів та економії навчального часу.

Актуальність STEM-освіти й інтегрованого навчання в початковій школі визначається потребою формування інтегративного типу мислення, цілісного уявлення про загальну будову світу у здобувачів освіти з метою подальшої їх успішної адаптації в реальних життєвих умовах. Зауважимо, що Державним стандартом початкової освіти (2018) інтегроване навчання визначене як основна форма організації освітнього процесу Нової української школи [1].

Інтеграційні процеси в початковій освіті НУШ висвітлено у дослідженнях таких українських учених, як О. Безкорса, Н. Бібік, І. Большакова, М. Вашуленко, Л. Данилова, М. Кірик, О. Муращенко, О. Савченко та ін., проте недостатньо дослідженим залишається питання інтегрованого навчання англійської мови, що й зумовлює актуальність наукової розвідки.

Мета статті – схарактеризувати інтегрований підхід до організації змісту навчання англійської мови здобувачів початкової освіти в умовах Нової української школи.

Англійська мова – це один із найбільш універсальних шкільних предметів, що має значний потенціал для інтеграції. Інтегрований підхід на уроках іноземної мови використовують для досягнення конкретних цілей, які Д. Койл описав як правило чотирьох «С»: communication (комунікація) – підвищення комунікативної компетентності здобувачів освіти; content (зміст) – розвиток знань, умінь і навичок із конкретної предметної області; culture (культура) – залучення до діалогу культур, формування міжкультурних знань; cognition (пізнання) – розвиток мислення [5, с.17].

Вважаємо, що сам зміст навчального предмета «Англійська мова», де мовні знання засвоюються через інші предметні області, а також компетентнісний підхід закладають основи для застосування інтегрованого підходу на уроках англійської мови.

На основі аналізу змісту Типових освітніх програм початкової школи [4] узагальнено основні тенденції до інтеграції в контексті формування ключових компетентностей молодших школярів.

Ключова компетентність «спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами» закладає підвалини для інтеграції уроків англійської та української мови, літературного читання, «Я досліджую світ», зокрема завдяки змісту тем «Природа і навколишнє середовище України», «Подорож Україною», «Свята та традиції України», що уможливило популяризацію України, української мови, українських традицій, культури.

Інтеграція з уроками літературного читання полегшує процес навчання учнів виразно декламувати вірші

англійською мовою з використанням різного темпу й ритму, читати в особах, драматизувати із застосуванням невербальних аспектів спілкування.

Реалізація математичної компетентності на уроках англійської мови є підґрунтям для інтеграції з уроками математики: у 1 класі учні вивчають числівники від 1 до 10; у 2 – до 20, насамперед у межах тем «Я, моя родина і друзі» (вік молодших членів родини і друзів), «Свята та традиції» (час, години), «Харчування» (ціна фруктів, овочів, напоїв); у 3 класі учні опановують числа до 100 («Я, моя родина і друзі» – вік старших членів родини і друзів; «Свята та традиції» – дата, час; «Відпочинок і дозвілля» – магазини і покупки). На уроках англійської мови можна активізувати та закріпити знання з початкового курсу математики, що мають практичну спрямованість і застосовуються в повсякденному житті, зокрема про властивості та відношення предметів; лічбу; вживання кількісних і порядкових числівників, дії додавання й віднімання; час, міри часу (година, хвилина, секунда, доба, тиждень, місяць, рік), умінь їх скорочено називати; грошові одиниці (українські, британські, американські) та співвідношення між ними, умінь записувати їх скорочено.

Компетентності у природничих науках і технологіях, соціальна та громадянська компетентності є основою для інтеграції уроків англійської мови та «Я досліджую світ». Така компетентність формується в межах теми «Природа»: у 1 класі учні ознайомлюються з назвами домашніх улюбленців, у 2 – із назвами диких і свійських тварин, пір року, а також уведено тему «Людина», яка передбачає засвоєння іноземною мовою назв частин тіла (3-4 класи – гігієна, стан здоров'я), у 3-4 класах – під час вивчення теми «Природа та навколишнє середовище України та країн, мови яких вивчаються» (природні явища, погода та вибір одягу, довкілля) [4]. Учні висловлюють враження від спостережень за природою, описують англійською мовою природні явища, аналізують та оцінюють їх роль у життєдіяльності людини, вчать сприймати природу як цілісну систему.

Під час вивчення окреслених тем на роках англійської мови можна інтегрувати навчальний матеріал із курсу «Я досліджую світ» за такими темами: «Я і моя сім'я», «Різноманітність рослин і тварин», «Здоровий спосіб життя», «Явища природи». Також інтеграція цих двох навчальних предметів дозволяє навчити учнів правильної поведінки вдома, у школі, на міських вулицях, взаємодопомоги. У цьому випадку комунікативні мовні завдання повинні бути пов'язані з предметними діями, що супроводжуватимуться мовленнєвими формулами знайомства, привітання, вибачення, прощання, запрошення, привітання, розповіді, бесіди, описи, прохання, подяки, пропозиції, відхилення, схвалення тощо.

Інформаційно-цифрова компетентність формує основи для інтеграції з уроками інформатики, оскільки учні вивчають англійську мову з використанням програмних засобів, соціальних мереж, володіють значним досвідом веб-пошуку і часто самостійно знаходять необхідну інформацію з онлайн-джерел, використовують інформаційно-комунікаційні технології для реалізації поставлених завдань [2].

Для учнів початкових класів мовленнєві завдання на основі дії – ігри та пісні з рухами, такі завдання, як малювання, розфарбовування, вирізання, склеювання, фізичні вправи – мають комунікативну цінність і дуже ефективні у засвоєнні іноземної мови, тому доречною буде інтеграція уроків англійської мови та мистецтва, технологій та основ дизайну, фізичної культури.

Отже, інтеграція на початковому ступені навчання здійснюється через поєднання змісту навчального матеріалу з англійської мови та інших навчальних предметів. Такий підхід є одним із напрямів дидактичного оновлення уроків англійської мови в початковій школі, що відповідає компетентнісному підходу Нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт початкової освіти. *Учитель початкової школи*. 2018. № 4 (вкладка). С. 1-16.
2. Дидактичні та методичні засади компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов у початковій школі: навчально-методичний посібник / за наук. ред.

В. Г. Редька; відп. за вип. Т. К. Полонська. Київ: «КОНВІ ПРІНТ», 2020. 288 с.

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrain-ska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 02.02.2022).
4. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. Київ: Видавництво «Світ», 2019. 336 с.
5. Coyle D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 170 p.

The article reveals the potential of English lessons from the point of view of the implementation of an integrated approach in the New Ukrainian school, analyses the Standard educational programs to define the integration processes in the content of English and other primary school subjects.

Key words: integration, integrated approach, English lesson, primary school, New Ukrainian school.

Отримано: 18.02.2022

УДК 748(477.43)

Н. В. Мендерецька, магістр, асистент

ТЕХНІКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ХУДОЖНЬОЇ ОБРОБКИ СКЛА

Стаття присвячена питанням розвитку технік та технологій художньої обробки скла на Поділлі, його стилістичним і морфологічним особливостям, проблемам сучасного дослідження.

Ключові слова: скло, декоративно-прикладне мистецтво, форма, матеріал, особливості, тенденції.

Одною з найцінніших праць з історії і етнографії Подільського краю та Кам'янецьчини є «Приходы и церкви Подольской епархии» Юхима Йосиповича Сіцінського. В книзі подано всі найголовніші географічні, історичні, етнографічні відомості про усі поселення Поділля. Праця відзначається систематизацією фактичного матеріалу, новизною його викладу, серйозністю дослідження, глибиною пізнань, використанням писемних джерел, частина з яких безповоротно втрачена. Ю.Й. Сіцінській по праву вважається фундатором поділезнавства, батьком історії Подільського краю. Так, на сьогодні ця праця є чи не єдиним топонімічним джерелом для розгляду, вивчення і доказу існування розвинутого скловиробництва на теренах Кам'янецьчини у XVIII ст. У Сіцінського зустрічаємо 24 поселення на території Подільської губернії у назвах яких є слово «гута».

«Новая Гута сначала была, очевидно, стеклянным заводом, устроенным в Смотричских лесах; доселе сохраняются остатки этого завода, и в деревне есть семейства с фамилией Склярусов» [5].

«Что касается приписных деревень, то Старая Гута, по всей вероятности явилась в начале XVIII в., в лесах; название этого поселения показывает, что это был первоначально стеклянный завод» [5].

Значний інтерес до вивчення міського ремесла спостерігається у 20-30-х рр. XX ст. Найвагомішою постановою серед дослідників цехового ремесла того періоду був П.В. Клименко. Чималу увагу він звертав на специфіку розвитку промисловості регіону, що базувалася на основі землевласницького господарства, а також міську промисловість, пов'язану з «міщанським суспільством і капіталом».

До унікальних цехових пам'яток належить віднайдені і опублікована П. Клименком книга кам'янецького бондарсько-стельмахівсько-колодйського столярського цеху від 1601 до 1803 рр. Особливо цінними для нас є записи у книзі рубежу XVIII–XIX ст. На основі останніх робимо висновок, що цехове життя подільських міст в період переходу Поділля під владу Росії не зазнало суттєвих змін [3].

Гутне скло (від нім. die Hütte – будівля, в якій знаходиться скловарна піч). Перші згадки про вітчизняні скляні майстерні – гуті зустрічаються в документах XV–XVI ст., тобто набагато пізніше існування склярства в Київській Русі. При трактуванні терміну розрізняють три аспекти. Перший пов'язаний з традиційною схильністю дослідників усе давнє українське скло називати гутним, виходячи з найпоширенішої у давнину назви склоробних майстерень. Гутними називають також лише ті старі вироби, що дістали своє завершення біля скловарної печі. Третій погляд виник за принципом аналогії: гутним склом називають також вироби сучасних майстрів-гутників.

Термін вказує насамперед на особливості технології виробництва, суть якої полягає в тому, що формування виробу відбувається без використання спеціальних форм і тому називається вільним видуванням, або вільним формуванням.

Відродження українського скловиробництва почалося у XIV–XV століттях, а надзвичайний розвиток – у наступні два століття. Саме тоді виникли перші гуті – невеликі підприємства з виготовлення скла.

Якщо глянути на сучасну карту Хмельниччини, то ми знайдемо 17 сіл з назвами, що походять від слова «гута» – Гута, Стара і Нова Гута, Стара і Нова Гутиська, Гута-Морозовецька, Гута-Глибівська та інші. Століття тому населених пунктів з такими назвами було близько 30. Все може означати одне – в нашому краї були сприятливі умови для скловиробництва, отож й для функціонування гут.

Головним продуктом виробництва волинських і подільських гут були посудини чотирьох основних типів: пляшки – з XVIII століття наймасовіші скляні вироби, кварта та штофи – ємності чотиригранної форми з горлом, зазвичай, темно-зеленого або брунатного кольору, аптечний та інший дрібний посуд, й нарешті – посуд для пиття, з яких найпоширенішим були різноманітні склянки та кухлі. Всі ці вироби наших гутників мали попит не лише на своїх землях, а й вивозилися до Московщини, Білорусі, Польщі та Прибалтики [2].

Півний кухоль XVII–XVIII ст., виявлений на пл. Польський ринок Кам'янець-Подільського у 2019 році. Кухоль циліндричної форми з ручкою, піддоном та увігнутим денцем. XVII ст. характеризується збільшенням асортименту скляного посуду. В цей час збільшилась місткість посудин та стали тоншими стінки. У склоробних майстернях (гутах) тонкостінний посуд виготовлявся за допомогою складової трубки. Вироблялися такі посудини для пиття, як: склянки, кухлі, келихи, чарки на ніжці. Популярними були кухлі для пива, які мали циліндричну чи конусовидну форми. Циліндричні з увігнутим конусом денцем та піддоном у нижній частині. Основа кухлів обгорталась гарячим склом створюючи піддон, що додавало виробу стійкості. Наявність піддону усувала необхідність шліфування дна, що в той час вимагало значних затрат праці. Загалом, у гутництві XVII–XVIII ст. налічувалося до 14 професій. Такий складний процес виробництва утруднював кустарне гутництво, спонукаючи ремісників-гутників об'єднуватись в цехи. Склоробні цехи активно функціонували як на території Поділля, так і в його історичному центрі – Кам'янці-Подільському. Археологічні дослідження музейників: Вірменський бастион [6].

В українських гутах майже виключно застосовувалась одна з найдавніших у скляному виробництві техніка вільного видування. Вона давала можливість максимально використовувати властивості скла, відзначалась простотою та відсутністю готових форм чи шаблонів. Кожен складув мусив бути одночасно і техніком, і художником.

Форма виробу зумовлювалася його практичним призначенням. За цим принципом створені всі кращі зразки старого гутного посуду – від найпростіших скляниць і до фігурного скла. Багатство і неповторність форм гутних виробів посилювалися широким використанням кологориту скла, яке полягало в основному у забарвленні самого матеріалу і поліхромній обробці готової продукції. В деяких випадках ці способи поєднувалися.

Список використаних джерел:

1. Гагенмейстер В. Гутне скло Поділля. Кам'янець-Подільський: Наука, 1931. 34 с.
2. Історія українського мистецтва в шести томах. Київ, 1968. Т. 3: Мистецтво другої половини XVII–XVIII століття.
3. Клименко П. В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX віку. *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія*. Київ: УАН, 1927.
4. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. Київ: АН УРСР, 1963.
5. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. 996 с.
6. <https://www.youtube.com/watch?v=4gwMzfk97cE>
7. <http://muzeum.in.ua>

The article deals with the development of art glass processing in Podillya, its stylistic and morphological features, problems of its current research.

Key words: glass, applied arts, form, material, features, tendencies.

Отримано: 19.02.2022

УДК 908(477.43/.44):655.3.066.32(477.43/.44)«1907/1913»

І. В. Паур, кандидат історичних наук, доцент

ВИДИ ПОДІЛЛЯ НА ПОШТОВИХ ЛИСТІВКАХ ПОЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА КРАЄЗНАВЧОГО (1907–1913)

У статті проаналізовано іконографію поштових листівок Польського товариства краєзнавчого, виданих до Першої світової війни. З'ясовано, що товариство популяризувало подільські краєвиди на поштівках з метою утвердження історико-культурної спадщини «східних кресів» як національного надбання польського народу. Визначено, що упродовж 1907–1913 рр. види Поділля були представлені в серії поштівок «Польські замки» та «Поділля».

Ключові слова: пошта, листівка, Польське товариство краєзнавче, фортеця, замок, Поділля.

На початку XX ст. поштові листівки, створені на межі поштової та видавничої справи, мистецтва, міжлюдської комунікації і краєзнавчої діяльності, були багатограниним соціокультурним явищем, а їх дослідження сприяє аналізу окремих аспектів історії суспільної свідомості. Усвідомлювали потенціал поштівок члени Польського товариства краєзнавчого (далі – ПТК), які видавали поштові листівки з видами пам'яток «східних кресів», відносячи їх до національного надбання польського народу, з метою популяризації та збереження історико-культурної спадщини краю в контексті політики зміцнення держави, згуртування нації та об'єднання земель.

Кореспондент ПТК «Земля» А. Чарновський на сторінках часопису проаналізував поштівки, видані ПТК упродовж 1907–1951 рр., зокрема політику видавництва, тематику, графічне оформлення тощо [10]. Діяльність ПТК у сфері збереження пам'яток історії та культури на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр. дослідила Н. Заставецька [2].

У 2007 р., до 100-річчя заснування ПТК, Р. Кречманський у Варшаві [8] та Б. Дунін-Вільчинський і В. Ковальський у Любліні [6] опублікували два альбоми-каталоги поштівок виданих товариством. У першому альбомі поштові листівки були згруповані за темами «Сучасні кордони Польщі» та «Креси Речі Посполитої», а види оборонної архітектури Поділля представлено в підрозділі другої теми – «Замки кресові» [8, с.118–131]. У другому поштівки

1907–1950 рр. розміщено серіями у хронологічній послідовності, а види оборонної архітектури Поділля подано в I (1907), II (1908), IV (1910), VI (1913) серіях «Польські замки» та «С: Поділля» (1908) [6, с.3, 14, 15, 16–20, 45, 46].

Мета роботи – проаналізувати іконографію поштових листівок ПТК, виданих до Першої світової війни, та визначити види, що популяризували історико-культурну спадщину Поділля.

ПТК було створено в жовтні 1906 р. у Варшаві. В його структурі діяли профільні комісії та секції, організовано бібліотеку, налагоджено видавництво щотижневого спеціалізованого журналу «Земля» (з січня 1910 р.) [2, с.276–277]. У лютому-березні 1910 р. на сторінках часопису опубліковано краєзнавче дослідження Я. Варнківни «На колишньому кордоні», у якому проаналізовано історію Кам'янець-Подільського від найдавніших часів до поділу Речі Посполитої (№ 9, 10), описано пам'ятки історико-культурної спадщини Старого міста і Нового плану (№ 10, 11), особливості міського ярмарку в День св. Яна (№ 11). Публікація проілюстрована видами міста, окремі з яких уже були видані ПТК на поштових листівках [9].

Видавнича діяльність була одним з основних занять ПТК. До складу профільної комісії входили З. Глогер, О. Яновський, В. Врублевський, М. Вишніцький та ін. Вони організували видавання путівників, періодики, поштівок, а їх розповсюдженням займався як централь-

не керівництво організації, так і регіональні відділення. Так, упродовж 1907–1915 рр. товариство видано 36 серій поштівків по 2 тис. примірників. Вартість однієї поштівки становила 5 коп., для членів товариства була передбачена знижка 10% на купівлю однієї поштівки та 20% – серії [10, с.210]. Серед пріоритетних були краєвиди колишніх регіонів Речі Посполитої з метою патріотичного виховання молоді та об'єднання населення єдиною великодержавною ідеєю. Зокрема, до Першої світової війни ПТК видало шість серій поштівків «Польські замки» («Zamki Polskie»), серед яких були види оборонної архітектури Поділля – Кам'янець-Подільського, Меджибожа, Жванця, Панівців, Пиляви та Зінькова.

Перша серія поштівків була надрукована 1907 р. у Варшаві в закладі Б. Вежбицького за проектом та малюнками М. Вишніцького, а серед 15 видів польських замків за № 6 – Кам'янець-Подільська фортеця. Тоноване фотографічне зображення фортеці обрамлене модерною віньеткою з домінуванням золотого, чорного та червоного кольорів. У центрі композиції віньетки силуети «крилатих гусарів» (лицарської кінноти Речі Посполитої – авт.), що надавало поштівкам польського національного забарвлення. У верхній центральній частині лицьового боку є напис готичним шрифтом – «Polskie Towarzystwo Krajoznawcze», у нижній вказано походження архітектурної споруди (Kamieniec-Podolski), автора проекту і художнього оформлення декоративної рамки (М. Wisznicki) та рік (1907). Для поштівки було використано зображення фортеці з боку Карвасар, а тому чітко проглядаються башти (Папська, Ковпак, Тенчинська, Ляска) та житлова забудова передмістя.

У 1908 р. товариство видало серію «Поділля» із 14 поштових листівок, що популяризувала подільські краєвиди [6, с.16–20]. Фотограф товариства К. Кульвіч став автором світлин цієї серії [9, с.152]. Цього ж року надруковано II серію «Польських замків» із 12 поштівків, серед яких – види Меджибожа та Жванця. Фотографічні зображення цієї серії оздоблені декорованими рамками із зображеннями з лівого боку поштівки елементів вбрання «крилатих гусарів». У верхній центральній частині поштівки є напис бронзовим готичним шрифтом на бежевому тлі – «Polskie Towarzystwo Krajoznawcze», у нижній вказано походження архітектурної споруди (№ 7 – «Międzybóż», № 12 – «Żwaniec»), у нижньому лівому куті – автора проекту (М. Wisznicki) та рік (1908). Друга серія поштівків була надрукована у Варшаві в закладі Б. Вежбицького за проектом та малюнками М. Вишніцького.

У 1910 р. у фототипії А. Трибальського в Кракові ПТК видало IV серію «Польських замків» із 15 поштівків. У композиції лицьового боку цієї серії розміщено чорно-білі фотографічні зображення руїн замків у Панівцях (№ 11), Пиляві (№ 12) та Зінькові (№ 15), прикрашені віньетками, декоративною рамкою та симетричним зображенням елементів вбрання «крилатих гусарів». Над декоративною рамкою червоними літерами на золотому тлі версаліком (заголовними літерами – авт.) подано назву товариства, під рамкою – золотими літерами на червоному тлі назву зображеного виду. В лівому нижньому куті є прізвище керівника проекту – М. Вишніцького. Адресний бік поштівків містить інформацію щодо ПТК (є адреса товариства у Варшаві – Єрусалимський проспект, 29), фототипії та історичну довідку про зображені види.

У 1913 р. літографічне зображення Кам'янець-Подільської фортеці ПТК використало в шостій серії «Польських замків». Вона була надрукована у видавництві «В.В.С.» та мала № 3 в серії, а історична довідка до неї була продубльована з виду фортеці першої серії (1907). На адресному боці, як і в попередніх серіях, вказано автора проекту та малюнка М. Вишніцького [6, с.78].

Дослідивши світлини поштівків, не вдалося визначити автора виду Кам'янець-Подільської фортеці I та VI серії «Польських замків», проте з'ясовано, що світлину фотографа товариства К. Кульвіча із видом фортеці було використано в серії «Поділля» [9, с.152], а зображення Меджибізької фортеці та руїн замків у Панівцях, Пиляві, Зінькові належать кам'янецькому фотографу М. Грейму. Останній був єдиним фотографом на Поділлі, який приділив увагу руїнам замків задля популяризації унікальних історичних пам'яток архітектури і таким чином зберіг для нащадків неіснуючі сьогодні об'єкти. Окрім того, фотохудожник додав до цієї серії архітектурних об'єктів Поділля (здебільшого руїни замків, що мали культурно-мистецьку цінність) місячну тематику, створивши досить містичну та захоплюючу серію фотографій, тиражовану автором у серії поштових листівок «Місячне сяйво» [4, с.46–47].

Отже, упродовж 1907–1913 рр. види Поділля на поштівках ПТК були тиражовані в I (1907), II (1908), IV (1910), VI (1913) серіях «Польські замки» та серії «С: Поділля» (1908). Видавнича комісія товариства для друку визначених поштівків використовувала світлини фотографа товариства К. Кульвіча та кам'янецького фотомайстра М. Грейма. Художнє оформлення поштівків зазначених серій здійснював М. Вишніцький – член видавничої комісії, художник і керівник проекту. Зображальний ряд визначених поштівків дає можливість проаналізувати, які історико-культурні пам'ятки Поділля були особливо цікавими та цінними для членів ПТК.

Список використаних джерел:

1. Западенко І. Поштові та фотографічні картки – джерело дослідження забудови Меджибожа початку ХХ століття. *Науковий вісник «Межибіж»*. 2015. № 1. С. 301–310.
2. Заставецька Н. Діяльність Польського товариства краєзнавчого у сфері збереження пам'яток історії та культури на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 275–281.
3. Літевчук В. Волинь на листівках Польського краєзнавчого товариства. URL: <https://monitor.press.com/ua/extensions/statti-ua/6239-2023.html> (дата звернення: 03.02.2022).
4. Копилів С., Паур І. Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця ХІХ – початку ХХ ст.: історико-іконографічне дослідження: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 204 с.
5. Приватна колекція поштових листівок І. Паур (м. Кам'янець-Подільський).
6. Dunin-Wilczyński B., Kowalski W. Piękna nasza Polska cała... Pocztówki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Lublin: WSSP, 2007. 233 s.
7. Kotłowski J. Dawne pocztówki: historia, ikonografia, kolekcjonerstwo. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1998. 70 s.
8. Kreczmański R. Śladami starej pocztówki: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Warszawa, 2007. 175 s.
9. Warnkówna J. Na dawnej rubieży. *Ziemia*. 1910. № 9. S. 136–140; № 10. S. 150–154; № 11. S. 167–170.
10. Czarnowski A. Widokówki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. *Ziemia*. 1979. S. 209–217.

The article analyses the iconography of postcards of the Polish Society of local lore issued before the first World War. It was found out that the society popularized Podolsk landscapes on postcards in order to establish the historical and cultural heritage of the «Eastern Kress» as a national treasure of the Polish people. It is determined that during 1907–1913, types of defence architecture of Podillia were presented in a series of postcards «Polish castles» and «Podillia».

Key words: postcard, Polish Society of local lore, fortress, Castle, Podillia, historical reference.

Отримано: 20.02.2022

І. С. Підгурний, кандидат мистецтвознавства, доцент

ВІДПОВІДНІСТЬ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТЬОГО ХУДОЖНИКА ОСВІТНІМ КОМПОНЕНТАМ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ

У статті автор розглядає поняття цифрових компетентностей, їх ролі у професії художника, та специфіку використання спеціалізованого програмного забезпечення у сфері образотворчого мистецтва. Розглянуто основні професійні ІТ компетенції, необхідні фахівцям у галузі візуальних видів мистецтв для ефективного змістового забезпечення освітнього процесу.

Ключові слова: цифрові компетентності, діджиталізація, образотворче мистецтво, художник, інформаційно-комунікаційні технології.

Останнім часом в українській освіті реалізується компетентнісний підхід до формування освітніх програм. Незважаючи на певний консерватизм не стала винятком і художня освіта. У 2019 р. введено в дію ряд стандартів вищої освіти у галузі культури і мистецтва.

Також у цей же час на рівні держави було взято курс на цифровізацію країни і в першу чергу в освіті. Усе реалізується на законодавчому рівні за допомогою відповідних наказів, положень, постанов, інших нормативних документів. Практично будь-який професійний стандарт чи стандарт вищої освіти за певною спеціальністю містить у переліку компетентностей пункт пов'язаний з комп'ютерною грамотністю у професійній сфері. Найбільш загально згадані компетентності вживаються у наступному формулюванні: «інформаційно-цифрова», або «здатність використовувати інформаційні і комунікаційні технології». Також серед фахових спеціальних компетентностей зустрічаються наступні формулювання «... проводити сучасне мистецтвознавче дослідження з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» і забезпечення вимог «орієнтуватися в розмаїтті сучасних програмних та апаратних засобів, використовувати знання і навички роботи з фаховим комп'ютерним забезпеченням (за спеціалізаціями)». Визначення безпосереднього переліку сучасних програмних засобів, які потрібно опанувати випускнику художньо-творчих спеціальностей (освітніх програм), а також якими освітніми компонентами (навчальними дисциплінами) вони повинні забезпечуватися і є **метою статті**.

Напрямок досліджень актуальний, тому публікації на близьку, споріднену тематику в українській науці за останні 5 років достатньо. Серед них можна виділити дослідження, які в загальному характеризують перспективи розвитку професій і ролі в них цифрових та комунікаційних компетентностей [1]. Також активно розвивається напрям діджиталізації мистецтва як явища, а також адаптація музейних та пам'яткоохоронних установ до сучасних реалій онлайн технологій [8]. Досить широкий спектр публікації охоплює перелік засобів для реалізації цифрових компетентностей при вивченні конкретних освітніх компонентів або галузей образотворчого мистецтва та дизайну як спорідненої сфери мистецької діяльності [2; 3; 5; 7]. Наше ж дослідження є спробою узагальнити перелік освітніх програм, які існують в межах спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, а також можливі переліки назв освітніх компонентів (по суті назви навчальних дисциплін), які забезпечують інформаційно-комунікаційні компетентності у галузі професійної художньої мистецької освіти.

Отже назва спеціальності, яка готує художника – 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, станом на 2021 рік в українських закладах вищої освіти цю спеціальність забезпечують 40 установ зі 114 освітніми програмами. Унікальних назв 37: «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво», «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво», «Образотворче та декоративне мистецтво, «Образотворче

мистецтво», «Мистецтво мультимедіа», «Актуальні мистецькі практики», «Мистецтвознавство», «Мистецтвознавство. Теорія та історія мистецтва», «Мистецтвознавство. Організація та управління розвитком художньої культури», «Арткураторство та галерейна діяльність», «Монументальний живопис», «Образотворче мистецтво. Станковий живопис», «Станковий і монументальний живопис», «Станковий живопис», «Стріт-арт і монументальне мистецтво», «Сценографія та кіносценографія», «Книжкова та станкова графіка, реставрація», «Графіка», «Графіка вільна, оформлення та ілюстрація книги», «Прикладна та промислова графіка», «Образотворче мистецтво. Художній текстиль», «Декоративне мистецтво», «Художня обробка бурштину», «Художня кераміка», «Художнє скло», «Художній метал», «Художнє дерево», «Художній розпис тканин», «Сакральне мистецтво», «Художнє ткацтво», «Монументально-декоративна скульптура», «Станкова і монументальна скульптура», «Реставрація творів мистецтва», «Реставрація творів станкового і монументального живопису», «Реставрація та експертиза творів мистецтва», «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва». Спостерігається або уніфікація – найбільш поширеною є назва, яка збігається із назвою спеціальності «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», або абсолютна диференціація – прагнення до унікальності.

Ту ж саму тенденцію можна спостерігати при формуванні назв освітніх компонентів пропонує закладами освіти (ми виділили 5 основних груп навчальних дисциплін де спочатку найбільш популярні назви освітніх компонентів, а остання п'ята група включає перелік унікальних ОК:

- ✓ «Комп'ютерна графіка з основами дизайну» («Комп'ютерна графіка», «Основи комп'ютерної графіки», «Художньо-комп'ютерна графіка», «Основи графічного дизайну», «Комп'ютерний дизайн», «Комп'ютерні графічні системи», «Основи Web-дизайну») – 40%;

- ✓ «Комп'ютерне проектування» та/або моделювання, «Методи комп'ютерного проектування» (з обсягом від 6 до 25 кредитів ЄКТС) 30%;

- ✓ «Інформаційні технології у професійній галузі» («Сучасні інформаційні технології», «Сучасні інформаційні технології у професійній діяльності» «Інформаційно-комунікаційні технології» (ІКТ), «Комп'ютерні технології», «Інформаційні технології в реставрації») 11%;

- ✓ «Тривимірне моделювання» («Тривимірна анімація», «Основи проектування інтер'єру», «Проектування інтер'єру», «Графічне 3-D моделювання», «3D-матеріали і текстири», «3D моделювання скульптури», «3D-об'єкти») 11%;

- ✓ Інші («Основи анімації», «Візуальне програмування та мультимедіа», «Електронне врядування у сфері культури», «Техніко-технологічна експертиза творів мистецтва та дизайн-продукції», «Пакети прикладних програм», «Медіаменеджмент», «Комп'ютерно-проектна практика») 8%.

Як правило дві перших групи дисциплін є нормативними, 3–5 групи належать до вибіркових компонентів.

Усі вищепераховані освітні компоненти забезпечують компетентності і програмні результати із формулюванням «здатність використовувати інформаційні і комунікаційні технології», «...проведення сучасного мистецтвознавче дослідження з використанням інформаційно-комунікаційних технологій», «орієнтуватися в розмаїтті сучасних програмних та апаратних засобів, використовувати знання і навички роботи з фаховим комп'ютерним забезпеченням (за спеціалізаціями)». Проте не лише ці компетентності у кожному конкретному випадку окремі освітні компоненти ще 2-3 інші професійно-орієнтовані компетенції.

Отже кожна із освітніх компонент передбачає використовувати сучасне обладнання та програмне забезпечення в освітніх цілях, але не конкретизує яке саме. На рівні держави, а конкретно Міністерства освіти і науки України і Національного агентства забезпечення якості вищої освіти існують загальні вимоги щодо сучасності апаратного забезпечення персональних комп'ютерів. Програмне забезпечення, як правило, не регламентується ні на рівні вимог, ні у змісті освітніх програм закладів вищої освіти. Конкретизація відбувається на рівні навчально-методичних комплексів освітніх компонент, робочих програм навчальних дисциплін, та/або їх силабусів. Орієнтовний, але невиключний перелік програмних засобів для персональних комп'ютерів може виглядати так: PowerPoint, InkSkape, Adobe Illustrator, CorelDRAW, Krita, Adobe Photoshop, PhotoPaint, SketchUp, Blender, пакети програм Autodesk з інтегрованими програмними інструментами та Graphisoft і т.і. Враховуючи розвиток мобільних технологій варто зазначити, що значну частину функцій сьогоденні здатні взяти на себе сучасні смартфони, які наразі хоч і не здатні замінити сучасний настільний ПК, але можуть його суттєво доповнити. Але про роль мобільних додатків у забезпеченні цифрових компетенцій, а також про можливості сучасних смартфонів у освіті в тому числі дистанційної, в наступних дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Баніт О. В. Освіта майбутнього: нові професії – нові компетентності. 3-й Міжнародний науково-практичний WEB-форум «Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя», 25-28 травня 2021 року», Київ-Харків, 2021. URL: https://lib.iitta.gov.ua/729350/1/Баніт_О.В._тези-2.pdf
2. Близнюк М. М. Методична система навчання етнодизайну майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва на основі інформаційних технологій: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (технічні дисципліни)» / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 40 с.
3. Віштакенко О. Ф., Підгурний І. С. Використання растрових графічних редакторів при реставрації живописних творів: можливості та проблеми. *Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору*: зб. наук. праць за результатами Міжнар.

наук.-практичного семінару. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. С. 52–57. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/1262?show=full>

4. Горбань Л. В. Цифрове мистецтво як шлях до STEAM-професій. *Інноваційні практики наукової освіти*: мат. Всеукраїнської науково-практичної конф. (Київ, 8–11 грудня 2021 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 570 с.
5. Горбань С. І. Можливості інформаційно-комунікативних технологій у формуванні професійної компетентності майбутніх художників сакрального живопису. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2017. № 1. С. 175–181.
6. Давидова С. Аналіз структурних складових професійної компетентності учителя образотворчого мистецтва. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка*. 2018. № 1 (20). С. 256–262.
7. Корній Д. В., Підгурний І. С. Формування авторського стилю в сучасному мистецтві комп'ютерної графіки. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи* / [ред.-упоряд.: А. Душний, М. Махмудов, М. Стреначікова, В. Ільницький, І. Зимомря]. Банська Бистриця – Баку – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг: Посвіт, 2019. С. 45–46.
8. Панас Н. Б. Використання цифрових технологій у музейній та пам'яткоохоронній діяльності. *Молодий вчений*, 2019. № 6 (2). С. 257–259. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:-31udCaAeDUJ:scholar.google.com/&hl=uk&as_sdt=0.5&scilib=1024
9. Пічкур М. Сучасна професійно-художня освіта: сутність, парадигми, традиції, новації, проблеми. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2021. № 1 (5). С. 52–62.
10. Підгурний І. С. Місце цифрового мистецтва у сучасній візуальній культурі. *Гагенмейстерські читання: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 19-20 листопада 2020 р.: до 145 річниці від дня народження визнач. укр. художника-педагога Вячеслава Розвадовського / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка; Львів. нац. акад. мистецтв; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича; редкол. С. Копилов, Н. Урсу, Р. Шмагалю. Кам'янець-Подільський: Панькова А. С., 2020. С. 242–243.*

In the article, the author considers the concept of digital competences, their role in the artist's profession and the specifics of the use of specialized software in the field of fine arts. The main professional competencies necessary for specialists in the field of visual arts for effective maintenance of the educational process are considered.

Key words: digital competences, digitalization, fine arts, artist, information and communication technologies.

Отримано: 18.02.2022

С. В. Поліщук, кандидат педагогічних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВЧЕНЬ ЗАРУБІЖНИХ ПЕДАГОГІВ РЕФОРМАТОРІВ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Автор статті звертає увагу на основні теорії і течії зарубіжних педагогів реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ століття, які були прийняті вітчизняними вченими як такі, що в найбільшій мірі відповідають формуванню дитини як особистості. У статті особлива увага приділена теоріям, які були направлені на трудове виховання, що в найбільшій мірі відповідало потребам тогочасного періоду.

Ключові слова: теорія, виховання, особистість, вплив, розвиток.

На рубежі ХІХ – ХХ століть у Західній Європі та США з'явився цілий ряд нових теорій, концепцій і вчень виховного характеру, що у своїй сукупності здійснили певний вплив на розвиток вітчизняної теорії виховання. Їх провідною ознакою була поглиблена увага до особистості дитини. Представники зарубіжної реформаторської педагогіки зосередились на дослідженні природи дитинства та пошуку шляхів формування особистості. Вони відкидали педагогічні орієнтири попередньої епохи щодо виховання підростаючого покоління, які базувались на жорстких авторитарних методах, що принижували особистість дитини, обмежували її самостійність, не сприяли розвитку її індивідуальних особливостей, породжували страх перед вихователем.

У 20-х рр. ХХ століття передові вітчизняні вчені педагога й діячі освіти С. Васильченко, Г. Ващенко, Г. Гринько, Т. Лубенець, Я. Мамонтов, С. Русова, М. Скрипник, Я. Чепіга, О. Шумський та інші теж почали шукати шляхи поліпшення виховного процесу. Вважаючи дітей найдорожчим скарбом, вони постійно опікувалися розростанням майбутнього народу і вимагали особливого підходу до виховної справи. При цьому українські науковці орієнтувалися як на власне бачення шляхів і методів виховання підростаючого покоління, так і вдавалися до пошуку цих шляхів у вченнях, концепціях, ідеях зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Можна констатувати, що в 20-ті роки в Україні в умовах революційних перетворень, з одного боку, сформувався соціальний запит на нові концепції виховання, з іншого – існувала пропозиція у вигляді новітніх теорій зарубіжних педагогів-реформаторів.

В цьому контексті особлива увага приділялася дослідженню ідей виховного характеру учнівської молоді, які піднімалися зарубіжними педагогами-реформаторами кінця ХІХ – початку ХХ століття а саме: Е. Кей, Ф. Гансберга, Г. Шарррельмана, Л. Гурлітта, А. Фер'єра, О. Декролі, Е. Демолена, М. Монтессорі, Дж. Дьюї та інших. Вони вважали, що процес виховання дитини має бути спрямований на формування цілісної людської особистості.

Саме на ідеї цих зарубіжних педагогів-реформаторів були звернені погляди ряду визначних вітчизняних педагогів тогочасного періоду, які потужним фронтом виступили за реформування освітньої школи і освітньої системи взагалі. Це такі відомі педагоги, як: С. Русова, О. Залужний, С. Лозинський, О. Попов, Я. Чепіга, А. Пінкевич, І. Соколянський, Н. Руновський, В. Краєвський, Г. Гринько, О. Піскунов, Я. Ряппо, С. Черкасенко, С. Титаренко та інші.

Посилена увага до ідей зарубіжних педагогів-реформаторів виховного характеру була зумовлена, перш за все, тими протиріччями і проблемами, які були викликані революційними подіями, розвитком національного просвітницького руху, невідповідністю традиційної школи соціальним і політичним перетворенням.

Особливо великого значення вищезгадані зарубіжні педагоги-реформатори приділяли проблемам виховання дітей та учнівської молоді. Ними було розроблено ряд теорій виховного спрямування, які були направлені

на формування (як зазначалося вище) цілісної людської особистості. Найбільш прогресивними, на наш погляд, були такі теорії: експериментальна педагогіка, теорія «вільного виховання», Дальтон-план (Е. Паркхерст), теорія «трудова школа» і громадянського виховання (Г. Кершенштейнера), «Школа дії» (В. Лая), «метод центрів інтересу» (О. Декролі, Е. Ертлі).

Зміна підходів до формування змісту навчання і виховання в загальноосвітніх школах, використання комплексних програм в 20-х роках призвели, як уже зазначалося, до критики класно-урочної системи й запровадження нових організаційних форм і методів навчання й виховання. Орієнтиром у вирішенні даних питань для українських педагогів були надбання зарубіжної реформаторської педагогіки і, в першу чергу, так званий Дальтон-план.

Зауважимо, що свою назву ця система індивідуального навчання, авторкою якої була американська вчителька Е. Паркхерст, одержала за місцем застосування (м. Дальтон, штат Масахусетс). Система Дальтон-план (вона ще називалась лабораторною або системою майстерень) суттєво відрізнялась від традиційної організації навчання й виховання. Замість традиційних класів в школі створювались предметні майстерні, в яких мали збиратись учні для виконання певного завдання вчителя. Вчитель при цьому керувався програмою, яка розбивалась на мінімальну, середню і максимальну. Саме такий підхід, на думку Е. Паркхерст, повинен був сприяти виявленню різних здібностей окремих учнів і встановленню різних темпів роботи. Американська вчителька, посилаючись на власний досвід, відмічала: «В себе в школі я, звичайно, відводила учням ¼ години кожний ранок «на збір думок» і підготовку посібників і матеріалу для подальшої роботи; в цей же період, разів два на тиждень учень давав звіт своєму класному наставнику (або вчителю, який керує групою, в котру входить даний учень). Організація загальних класних уроків повинна бути в руках кожного лабораторного інструктора і залежала від його знання окремих учнів» [1, с.125]. До занять з цілим класом О. Паркхерст відносилась скептично і з цього приводу підкреслювала: «Фактично, оскільки всі учні різняться і темпом роботи, і здібностями, клас, як ціле, ніколи не існував і не буде існувати. Як неможливо насильно об'єднати сорок учнів, так не можна об'єднати і п'ять, і чим швидше інструктор звільниться від цієї ілюзії – тим краще для школи. Тримати учнів разом, на одній роботі – це значить гвалтувати їх волю, а головна мета Дальтонського плану – знищити насилля над дитиною в усіх його формах. План повинний служити стільки ж звільненню педагога, як і звільненню дитини. При новому плані педагог і учень повинні одержувати великі можливості самопрояву» [1, с.126].

Особливе місце в цій сукупності різноманітних теорій зарубіжних педагогів-реформаторів посідає «теорія трудової школи», прихильниками якої були визначні вчені-педагоги досліджуваного періоду: О. Залужний, В. Протопопов, Я. Чепіга, І. Соколянський, Я. Ряппо, Я. Мамонтов, які вважали, що процес виховання дитини повинен лежати через працю, оскільки вільна праця

сприяє розкриттю дитиною своїх здібностей і нахилів, що в кінцевому підсумку формує їх особистість.

Тому ідея трудової школи в 20-ті роки набула в Україні парадигмального статусу.

Відомий український педагог Я. Чепіга надав розгорнуту характеристику так званому трудовому методу навчання й виховання. У трудовій школі, на думку вченого, «процес виховання мусить іти через стосунки з речами, ознайомлення з об'єктами, з законами природи та її явищами за допомогою праці. Трудовий метод примушує школу відкрити широко двері для входу в неї всім сторонам життя й учні мусять зв'язати свою освіту з працею в майстернях, переробкою здобутого власним досвідом та лабораторним шляхом» [3, с.100]. Трудовий метод навчання не віддаляє, а наближає до оточення, привчає учня спостерігати світ, відчувати природу, розвиває уміння, синтезуючи їх для одного певного світогляду. Як наслідок, школяр отримує такі життєві знання, звички й розуміння і такий їх обсяг, які в майбутньому дадуть йому змогу сформулювати як повноцінна особистість [3, с.101; 2].

Керівники української освіти досліджуваного періоду визнавали велике освітнє й виховне значення ідей зарубіжних педагогів-реформатів. Одночасно вони ро-

зуміли значення поглиблення процесу виховання учнівської молоді, виходячи із національних інтересів. Зважаючи на це, вони підкреслювали необхідність взаємодії шкільного і сімейного виховання як одного з найважливіших чинників соціалізації дитини.

Список використаних джерел:

1. Паркхерст Э. Воспитание и обучение по дальтонскому плану / пер. с англ. Р. Ландсберг. 2-е изд. Москва: Новая Москва, 1925. 247 с.
2. Чепіга Я. До вільної трудової школи. *Вільна українська школа*. 1918-1919. С. 81–85.
3. Чепіга Я. Практична трудова педагогіка. Київ; Харків: Б. в., 1924. 121 с.

The author pays attention to the main theories and trends of foreign educators of reformers of the late nineteenth – early twentieth century, which were accepted by domestic scholars as those that best meet the formation of the child as a person. The article pays special attention to theories that were aimed at labor education, which best met the needs of the time.

Key words: theory, education, personality, influence, development.

Отримано: 21.02.2022

УДК 378.147:[37.011.3-051:78

О. М. Прядко, кандидат педагогічних наук, доцент

ДІЯЛЬНІСНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються проблеми фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва у вищому навчальному закладі, вивчається її структура, здійснюється характеристика особливостей розвитку окремих компонентів, проводиться аналіз специфіки формування діяльнісно-інтелектуального комплексу знань та вмінь студентів.

Ключові слова: фахова підготовка, майбутній вчитель музичного мистецтва, музична педагогіка, діяльнісно-інтелектуальний компонент.

Вчитель сучасної української школи має бути готувим реагувати на низку соціально-політичних запитів, які виникають в умовах існування українського суспільства, володіти чіткою національною позицією, прагненням розвивати та примножувати культурні, інтелектуальні надбання народу та спрямовувати свої зусилля на формування національної ідентичності, патріотизму вихованців. Музичне мистецтво є могутнім засобом розвитку кращих особистісних якостей учня. Вчитель музичного мистецтва зобов'язаний глибоко усвідомлювати ті виховні, розвиваючі та формуючі функції, які здатне виконувати музичне мистецтво, досконало володіти широким арсеналом прийомів та методів музично-естетичного виховання учнів, спрямованих на їх культурний, інтелектуальний, емоційний розвиток.

Педагогічна діяльність вчителя у школі складний та багатогранний процес, що вимагає володіння комплексом фахових знань та вмінь. М. Фіцула виокремлює психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну, соціально-гуманітарну складові професійної діяльності вчителя [4, с.46-47]. Вчені у сфері музичної педагогіки виокремлюють предметно-діяльнісний, емоційний, особистісний, професійний, навчально-науковий, естетичний, компоненти педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва [3, 2, 1]. Актуальним є визначення ролі діяльнісно-інтелектуального компоненту фахової підготовки майбутнього педагога-музиканта, вивчення специфіки застосування заходів щодо забезпечення його реалізації.

Метою написання статті є вивчення місця та ролі діяльнісно-інтелектуального компоненту в структурі фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Музика пронизує усі сфери життя людини, постійно супроводжує її. Діяльність педагога-музиканта полягає у підготовці особистості до активного використання всього потенціалу музичного мистецтва, формування умінь застосування її розвиваючої, виховної, організуючої, мотивуючої, комунікативної функцій. Цілеспрямоване, послідовне музичне виховання дозволяє озброїти кожного ефективними засобами використання усього потенціалу музичного мистецтва, уміло застосовувати активізуючі, мобілізуючі, релаксаційні ресурси музики в повсякденному житті. На вчителя музичного мистецтва у школі покладається обов'язок підготувати людину до ефективної взаємодії з музичним мистецтвом, навіть в тому випадку, коли професійна діяльність її в дорослому житті не пов'язана з музичною творчістю.

Діяльнісно-інтелектуальний компонент фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва передбачає формування ґрунтовної знанневої бази та накопичення на цій основі складного комплексу практичних методичних, музично-виконавських умінь та навичок, що дозволить реалізовувати навчальну, виховну, розвиваючу діяльність. У структурі підготовки майбутнього педагога-музиканта цей компонент передбачає розвиток здатності вивчати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати музично-педагогічні знання, засвоювати ефективні засоби розв'язання педагогічних завдань, передбачати результат власної професійної діяльності, результативність застосовуваних підходів у навчанні, їх перспективність та ефективність. Осмислення педагогічних завдань, наполеглива робота з відшукування нових, креативних шляхів їх розв'язання, рішучість в експериментуванні з новими підходами дозволяє вчителю просуватися уперед у професійній діяльності, сягати нових вершин педагогічної майстерності.

Музично-педагогічна підготовка включає обов'язкове оволодіння студентом різними видами музичної діяльності (вокально-виконавської, інструментально-виконавської, диригентської), що триває з паралельним освоєнням методики викладання дисциплін вокально-хорового та інструментально-виконавського циклу. Можливість осягнення ґрунтовних науково-методичних основ постановки голосу, психофізіологічних механізмів процесу голосоутворення, акустичних законів фонації, наукового обґрунтування виховання виконавського апарату музиканта-інструменталіста дозволяє поєднувати інтелектуальне осягнення науково-методичних основ музичної педагогіки з практикою виконавської діяльності. Таким чином забезпечується можливість реалізації інтелектуально-діяльничого підходу у фаховій підготовці вчителя, що складає умови для оволодіння студентами дієвими засобами координування процесу музичного навчання учнів, ефективними підходами у формуванні музичних умінь та навичок. Єдність високого інтелектуального та загальнокультурного рівня розвитку особистості педагога, сформованості фахових знань та вмінь, комунікативних, поведінкових навичок, креативності є ознакою готовності педагога до ефективного розв'язання професійних завдань. Для власного творчого саморозвитку, розробки креативних підходів у викладанні мистецьких дисциплін, особистого творчого зростання педагог має уміти творчо опрацьовувати та оперувати отриманою в ході інтелектуального осягнення навчальною інформацією. Урок музичного мистецтва націлений в першу чергу на естетичний та емоційний розвиток учнів, тому вчитель має бути готовим виявляти творчість, чуйно реагувати на запити учнів, гнучко оперувати освоєними та доступними на занятті навчально-методичними прийомами. Творчий розвиток особистості учня може здійснювати лише творчий, захоплений своєю професією педагог.

Отже, володіючи складним комплексом фахових знань та вмінь вчитель музичного мистецтва готовий спрямовувати свої зусилля на розкриття індивідуального потенціалу кожного вихованця, актуалізацію творчих, естетичних, фізичних, інтелектуальних можливостей учнів, стимулювати дітей до самопізнання та самореалізації в мистецтві та творчій діяльності, виявляти їх природні задатки, активізувати розвиток здібностей, що необхідно не лише для особистісного розвитку кожного, а й для розвитку українського суспільства, культури загалом.

Список використаних джерел:

1. Горбенко С. С. Навчально-наукова діяльність студентів з методики музичного виховання: навчально-методичний посібник. Київ: Освіта України, 2010. 180 с.
2. Козир А. В. Професійна майстерність учителів музики: теорія і практика формування в системі багаторівневої освіти: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. 378 с.
3. Полякова О. С. Психологічні основи музично-педагогічної діяльності: монографія. Мінськ: БГПУ, 2005. 195 с.
4. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 168 с.

The article considers the problems of professional training of future music teachers in higher education, studies its structure, characterizes the peculiarities of the development of individual components, analyses the specifics of the formation of activity-intellectual complex of knowledge and skills of students.

Key words: professional training, future teacher of music art, music pedagogy, activity-intellectual component.

Отримано: 20.02.2022

УДК 372.83

І. Л. Лукас, кандидат педагогічних наук, старший викладач

STEM-ОСВІТА ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

На основі численних досліджень проаналізовано погляди науковців щодо використання STEM-освіти як засобу розвитку творчого потенціалу особистості. Оскільки головним завданням сучасної системи освіти є впровадження STEM-освіти та створення педагогічних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, самостійного критичного мислення, ціннісних орієнтацій та формування спектра освітніх компетентностей, адекватних новим життєвим реаліям. Розкрито актуальність впровадження STEM-освіти в освітній процес.

Ключові слова: STEM-освіта, творчість, креативність, творчий потенціал, неперервність, інтеграція, дослідницька діяльність.

У сучасних умовах модернізації дошкільної освіти особлива увага приділяється ролі закладу дошкільної освіти як організатора освітнього середовища для розвитку особистості дошкільника. Дошкільна освіта є першою ланкою у неперервній системі освіти, від її старту залежатимуть якість та динаміка особистісного розвитку, світосприйняття та світорозуміння дорослої людини. Оскільки сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти характеризуються переходом від традиційної моделі виховання до розвивальної конструктивної, орієнтованої на результат, тому однією із головних завдань національної освіти є перехід до STEM-освіти, що сприяє підвищенню якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів, готових до креативної діяльності у нових соціокультурних умовах, здатних приймати оригінальні та адекватні до ситуації рішення, бачити перспективи та планувати стратегії й тактики розвитку ефективної міжособистісної взаємодії [3].

Педагоги нового покоління повинні вміти кваліфіковано обирати та застосовувати саме ті технології, які

повною мірою сприятимуть досягненню мети, а саме гармонійному розвитку особистості із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. STEM-освіта має починатися з раннього дошкільного віку і подовжуватися в студентські роки. Крім того, раннє залучення в STEM може підтримати не лише розвиток креативного мислення та формування компетентності дослідника, а й сприяти кращій соціалізації особистості, тому що розвиває такі навички, як: співробітництво, комунікативність, творчість тощо [6].

STEM-освіта дає можливість викликати у дітей бажання самостійно мислити, формувати нестандартне, інженерне мислення, виховати інтерес до точних наук, розвивати винахідницькі здібності, зацікавити малят математикою, викликати бажання пізнавати світ та робити відкриття. А ще навчити спостерігати та зрозуміти як рослинний та тваринний світ дає невичерпний матеріал для розв'язання різноманітних інженерних завдань.

STEM-освіту часто називають «навчанням навпаки». Ланцюжок «від теорії до практики» у STEM зазвичай

чай зворотний: спочатку – гра, придумування та майстрування пристроїв і механізмів, конструювання, а вже потім, у процесі цієї діяльності, – опанування теорії і нових знань. Загалом аббревіатура STEM розшифровується як science (природничі науки), technology (технологія), engineering (інженерія), mathematics (математика) – і найбільший «козир» STEM-освіти у тому, що вона допомагає опанувати їх не відокремлено, а за допомогою інтеграції всіх дисциплін у єдину систему навчання.

Теоретичним підґрунтям розв'язання проблеми активізації застосування STEM-технологій в освітньому процесі є праці українських та закордонних вчених із питань психології та педагогіки творчості (Б. Ананьєв, Дж. Гілфорд, Л. Коган, О. Леонт'єв, А. Макаренко, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, С. Сисоева та інші). Сучасні дослідники велику увагу звертають на таке поняття, як «творчий потенціал особистості». І. Мартинюк визначає творчий потенціал як сукупність можливостей реалізації нових напрямів діяльності суб'єкта творчості [4].

В. Моляко визначає творчий потенціал як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність та здатність до творчої самореалізації й саморозвитку. Творчий потенціал – це саме та система, яка цілком прихована від будь-якого зовнішнього спостереження; більше того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі можливості. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. При цьому творчий потенціал стає не уявною, а реальною, прогнозованою цінністю лише тоді, коли реалізовується у винаходах, конструкціях, книгах, картинах, фільмах та ін. Учений представляє загальну структуру творчого потенціалу, що визначається такими складовими: задатки, нахили, які проявляються у наданні переваг чомусь; інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, потяг до створення чогось нового; швидкість у засвоєнні нової інформації; прояви загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність; порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здібності до реалізації власних стратегій і тактик різних проблем, завдань, пошуку виходу з нестандартних, екстремальних ситуацій [5, с.23].

Щодо структури творчого потенціалу ґрунтовними для нас є підходи Є. Ільїна, відповідно до яких творчий потенціал людини розглядається у вузькому й широкому сенсах. У вузькому сенсі це творчі здібності, здатність до уяви і дивергентного мислення, в широкому – це ще й властивості особистості, що сприяють реалізації творчих здібностей, а саме: мотиви, деякі емоційні та вольові якості, рівень компетентності [2]. Варто відзначити, що творчий потенціал особистості у вузькому сенсі підлягає діагностуванню, у широкому – тільки прогнозується з урахуванням ступеня розвинутої особистісних якостей.

Оскільки творчий потенціал складається із системи загальнокультурних і професійних знань, світогляду, на основі яких будується й регулюється його діяльність, розвивається здатність до відчуття нового, розвитку творчого мислення, його гнучкості, критичності та оригінальності, здатності швидко змінювати свою діяльність відповідно до нових умов. Тому, для активізації творчого потенціалу особливої уваги заслуговує теорія рішення дослідницьких задач (ТРВЗ), основоположником якої є винахідник, письменник-фантаст – Г. Альт-

шуллер [1]. «Вчися мислити сміливо!» – основна ідея ТРВЗ, яка базуються на наступних компонентах:

✓ *Розв'язування відкритих задач.* У житті, часто, все не так однозначно: доводиться стикатися з інформацією, яка може зовсім не знадобитися для вирішення задач, варіантів знаходження невідомого може бути декілька і потрібно вибрати найбільш оптимальний.

✓ *Формування творчої уяви.* Сьогодні, відповідно ТРВЗ можна стверджувати, що винахідником може стати будь-яка людина, починаючи від програміста і закінчуючи домогосподаркою. ТРВЗ пропонує конкретні прийоми, що допомагають розвивати творче, креативне мислення.

✓ *Розвиток асоціативного та системного мислення.* Саме асоціації допомагають робити відкриття. Для розвитку асоціативного мислення потрібно звільнитися від стереотипів, розширювати сферу асоціацій.

Також необхідно відзначити, що працювати в руслі концепції STEM-освіти здатні тільки педагоги, які отримали спеціальну підготовку або пройшли додаткове професійне навчання і готові працювати в єдиній системі природничо-наукових навчальних дисциплін і технологій [6].

Отже, головним завданням сучасної освіти є впровадження STEM-освіти та створення педагогічних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, самостійного критичного мислення, ціннісних орієнтацій та формування спектра життєвих компетентностей, адекватних новим життєвим реаліям. Діти вчать критично мислити, спостерігати, проектувати, аналізувати та робити висновки, проводити власні експерименти тощо.

Список використаних джерел:

1. Альтшуллер Г. Найти идею: введение в теорию решения изобретательских задач. Петрозаводск, 2003. С. 173–185.
2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 448 с.
3. Коваленко О., Сапрунова О. STEM-освіта: досвід упровадження в країнах ЄС та США. *Рідна школа*. № 4 (1036). Квітень, 2016. С. 46–50.
4. Мартинюк І. Творчий потенціал і самореалізація особистості. *Психологія і педагогіка життєтворчості*. Київ, 1996. 792 с.
5. Моляко В. О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності. *Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко*. Київ: Освіта України, 2008. 702 с.
6. Чемяков В. Н., Крылов Д. А. STEM – новый подход к инженерному образованию. *Вестник Мари́йского государственного университета*. Йошкар-Ола, 2015. Выпуск № 5 (20). С. 59–64.

On the basis of numerous studies, the views of scientists on the use of STEM-education as a means of developing creative abilities are analyzed. We believe that the main task of the modern educational system is the introduction of STEM-education and the creation of pedagogical conditions for the development of creative potential of the individual, independent critical thinking, value orientations, and the formation of a spectrum of educational competences that are adequate to new life realities. The article considers ways of introducing STEM-education into the educational process.

Key words: STEM-education, creativity, creative potential, continuity, integration, research activities.

Отримано: 22.02.2022

Т. Д. Пухальський, кандидат педагогічних наук

ЗАСТОСУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ОСВІТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються проблеми застосування дистанційних освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах закладів вищої освіти.

Ключові слова: дистанційні освітні технології, учитель музичного мистецтва, професійна підготовка.

Застосування технологій дистанційної освіти у практиці університетів ще донедавна було лише одним із перспективних напрямів розвитку, орієнтованим на інноваційні підходи та досвід провідних закордонних вишів. Однак, світова пандемія Covid-19 внесла свої корективи і наразі дистанційна освіта стала вимогою сьогодення у підготовці спеціалістів всіх рівнів і напрямів. Зі зрозумілих причин перехід закладів освіти на нову функціональну модель відбувався раптово, оминувши такі тривалі процеси як наукове вивчення, навчально-методичні розробки, побудова віртуальної освітньої інфраструктури, нарощення матеріальної бази, вироблення алгоритмів належного функціонування та ін. Кваліфікаційна інтеграція технологій дистанційної освіти у систему професійної підготовки фахівців допомогла зберегти та продовжити освітній процес в університетах в умовах пандемії, але й породила чимало наукових та методичних проблем, вирішення яких потребує ґрунтовного наукового дослідження.

Стратегічним напрямом розвитку сучасної освіти всіх рівнів є перехід від інформаційно-репродуктивної парадигми до компетентнісної. Реформа освіти триває, проте на даному етапі розвитку уже зрозуміло, що дистанційне навчання не може зводитись лише до обміну інформацією, а діяльнісний підхід і надалі має лишатись головним орієнтиром професійної освіти [3; 4].

Особливого значення ця проблема набула у підготовці фахівців мистецького спрямування, зокрема майбутніх учителів музичного мистецтва. Музично-педагогічна діяльність за своєю природою надзвичайно складне поняття, яке має комплексний та інтегративний характер. Найперше така складність виявляється у музичному виконавстві, у якому органічно реалізується діяльнісний освітній підхід у процесі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Проте, складність застосування дистанційних освітніх технологій у підготовці педагога-музиканта пов'язана також не тільки з реалізацією освітніх парадигм, а з рядом обмежень самих інформаційно-комунікаційних систем, які перешкоджають продуктивній та якісній музично-професійній підготовці.

Наукових розробок присвячених дистанційній освіті майбутніх учителів музичного мистецтва небагато, більша частина з яких привертає увагу до проблем дистанційного викладання музичного мистецтва у школі, конструювання інтерактивних дистанційних курсів для школярів, оволодіння сучасними технологіями навчання, організація науково-дослідної роботи тощо. Публікації О. Афонічної, Л. Гаврилової, Л. Васильєвої присвячені конструюванню дистанційних теоретичних курсів (сольфеджіо, аналізу музичних форм, історії музики та ін.), але проблеми дистанційного викладання виконавських дисциплін (музичного інструменту, постановки голосу, хорового диригування, хорового класу) не приділена належна увага.

Мета статті – розглянути проблеми застосування дистанційних освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах закладів вищої освіти.

Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва забезпечується комплексом психолого-

педагогічних, музично-теоретичних та музично-виконавських дисциплін, останні з яких передбачають формування у майбутнього фахівця комплексу професійних музичних компетентностей (інструментально-виконавських, вокально-виконавських, диригентсько-хорових) як в груповій (ансамблевій) так і в індивідуальній (сольній) формі. На перший погляд, за такою структурою підготовки вчителів музичного мистецтва особливих перешкод у переході на технології дистанційної освіти немає, але специфічні особливості музично-виконавської діяльності надзвичайно ускладнюють цей процес.

Розглянемо основні проблеми, які перешкоджають ефективному застосуванню дистанційних освітніх технологій у підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва, а саме на індивідуальному практичному занятті у формі відео-конференції:

- низька якість звуку перешкоджає викладачу об'єктивно сприймати якість виконання музичного твору студентом (спотворена амплітудно-частотна характеристика аудіо-потоків позначається на музичному звуці, його тембрі, атаці, динаміці тощо);
- звукова затримка аудіоряду складає від 0,2 до 40 ms, що унеможлиблює будь-яке ансамблеве виконання музичних творів чи виконання під акомпанемент концертмейстера;
- розбіжність відеоряду зі звуком (зависання, асинхронність), низька роздільна здатність, просторова деформація, створюють особливі труднощі у викладанні хорового диригування, а також позначаються на оцінці навичок спілкування студента з хором;
- відсутність тактильного відчуття перешкоджає правильному формуванню виконавського апарату студента;
- емоційний бар'єр між студентом та викладачем позначається на якості інтерпретації музичних творів.

Зрозуміло, що карантинні умови навчання у ЗВО швидко змінюються, постійно відбувається переоцінка загроз, які принесла світова пандемія у національну систему освіти, завдяки чому з'являються нові освітні форми, інтегруються нові цифрові технології в освітній процес. Проте застосування технологій дистанційної освіти у структурі підготовки фахівців таких специфічних професій як вчитель музичного мистецтва має спиратися на гарантований освітній результат – готовність до музично-педагогічної діяльності в умовах школи, що ставить ряд важливих завдань перед науково-педагогічною спільнотою: вдосконалення та адаптація технологій дистанційної освіти до музично-педагогічної діяльності, пошук нових ефективних форм дистанційного навчання, розробка комбінованих систем професійної підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва нового зразка. За цими напрямками вбачаємо перспективи наших подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Васильєва Л. Досвід формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до використання технологій дистанційного навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 7. С. 48–58.

2. Гаврілова Л. Г. Специфіка розроблення дистанційних курсів з музично-історичних дисциплін. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 58. Вип. 2. С. 28-37.
3. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
5. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстремне дистанційне навчання в Україні: монографія / за ред. В. М. Ку-

харенка, В. В. Бондаренка. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.

The article considers the problems of application of distance educational technologies in the professional training of future music teachers in the conditions of higher education institutions.

Key words: distance educational technologies, music art teacher, professional training.

Отримано: 19.02.2022

УДК 376-056.36.016:78

Т. В. Совік, кандидат педагогічних наук, доцент

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглядаються аспекти формування естетичного виховання учнів молодшого шкільного віку в спеціалізованих навчальних закладах (дитячих музичних школах): розкривається компонентна структура «естетичної вихованості» учня молодшого шкільного віку; розглядаються основні завдання, умови естетичного виховання учнів у спеціалізованих навчальних закладах.

Ключові слова: естетичне виховання, естетична вихованість, учень молодшого шкільного віку, спеціалізований навчальний заклад.

Оптимізація шляхів естетичного виховання підростаючого покоління є важливим завданням, що стоїть перед сучасною українською освітою. Зазначена проблема висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів (Ю. Алієв, Д. Джола, Н. Киященко, Б. Неменський, Г. Рігіна, М. Таборідзе, В. Шацька, А. Щербро та інших). В. Шацька визначає естетичне виховання як виховання здатності цілеспрямовано сприймати, відчувати і правильно розуміти й оцінювати красу в навколишній дійсності, зокрема в явищах мистецтва [5].

Науковець О. Григор'єва виокремлює завдання естетичного виховання:

- формування у дітей здатності сприймати, відчувати, правильно розуміти і цінувати прекрасне в навколишній дійсності та мистецтві, формування навичок використання засобів мистецтва для пізнання життя людей, самої природи;
- розвиток глибокого розуміння краси природи, здатності берегти цю красу;
- озброєння учнів знаннями, а також прищеплення умінь і навичок в області доступних дітям видів мистецтв – музики, співу, малювання, художнього слова, драматизації;
- розвиток творчих здібностей дітей, умінь і навичок відчувати і створювати красу в навколишньому житті, на заняттях, вдома, в побуті;
- розвиток у дітей розуміння краси в людських відносинах, бажання і вміння вносити красу в побут [2, с.35].

Естетичне виховання здійснюється у ході ознайомлення з творами мистецтва; в рамках власної образотворчої, музичної, театралізованої, експресивно-рухової та іншої діяльності особистості.

Поняття «естетична вихованість» вікової категорії 6-10 років (молодшого шкільного віку) розуміється як єдність естетичних почуттів, уявлень дитини про прекрасне і потворне, естетичних знань, ціннісних орієнтацій та їх проявів у естетичній діяльності, поведінці [4]. Естетичний розвиток учнів молодшого шкільного відбувається під впливом споглядання, «відчуття» естетичних явищ життя і мистецтва. Молодший шкільний вік є найбільш сензитивним для естетичного виховання: закладаються передумови для формування світогляду (поглядів, принципів, цінностей, ідеалів і переконань) підростаючого покоління. Емоційна сфера домінує над інтелектуальною, тому швидкість, чутливість до всього яскравого, нового, незвичайного викликає в учнів мо-

лодшого шкільного віку глибокий емоційний відгук (ступінь чутливості, сприйняття).

Освітньо-виховний процес у закладах початкової мистецької освіти спрямований на розвиток духовного багатства особистості учнів, морально-естетичний характер їх діяльності, мотивів, поглядів, переконань, а також накопичення знань, умінь і навичок в усіх видах музичної діяльності. Заняття з музичних дисциплін дають унікальну можливість для формування в учнів основ естетичної культури, естетичних смаків особистості, закладають початкові основи її загальної культури.

Естетичне виховання засобами музичної освіти в дитячій музичній школі забезпечується комплексом завдань: розширення музичного кругозору; виховання світогляду і моральних якостей; виховання волі і характеру; виховання інтересу до творчої праці; виховання дисциплінованості; виховання витонченості жестів та осанки; виховання відкритості, правдивості, привітності; виховання поваги до старших і почуття товарищескості; виховання культури мови [1; 3].

Під час вивчення циклу музичних дисциплін (вокально-хорове мистецтво, гра на музичному інструменті, світова та українська музична література, сольфеджіо, колективне музикування (хор, оркестр) в учнів молодшого шкільного віку формуються спеціальні творчі музичні здібності, що розвивають естетичні погляди, смаки, почуття. Музикування розвиває в учнів здатність відчувати музику, стає змістом духовного життя, засобом естетичного розвитку, індивідуальної та колективної творчості, самовираження дітей.

Однією з педагогічних умов ефективного естетичного виховання у закладах початкової мистецької освіти є підбір музичного репертуару. Учень відчуває духовний, емоційний світ композитора, занурюється у відповідну епоху через музичний твір. Тому завдання викладача – правильно підібрати музичний репертуар для учня відповідно до його вікових особливостей (урахування емоційного стану учня, спроможності зрозуміти твір, музичної пам'яті, технічних можливостей виконання тощо). На заняттях з музичних дисциплін учні через призму музичних творів знайомляться з красою навколишнього світу, висловлюють своє ставлення до життя та творів музичного мистецтва.

Естетична вихованість учнів молодшого шкільного віку базується на синтезі когнітивного (естетичні поняття, знання, потреби, судження, переваги), спонукального

(естетичні переживання, емоції і почуття, естетичне сприйняття, емоційна виразність мистецтва, емоційність (оцінювання) та діяльнісного компонента (вміння і навички естетичної діяльності, творча активність, формування творчих здібностей). Розвиток зазначених компонентів естетичної вихованості учнів молодшого шкільного віку відбувається шляхом виконання ряду завдань, спрямованих на формування у дітей естетичної сприйнятливості, вміння бачити і відчувати явища мистецтва; збагачення досвіду учнів естетичними музичними враженнями; розвиток сенсорної вихованості; збагачення емоційної сфери учнів, розвиток музичних здібностей, умінь і навичок. Від якості формування естетичної вихованості в молодшому шкільному віці залежить подальший розвиток та становлення особистості, її естетичне ставлення та орієнтування в життєвому просторі (критерії оцінювання прекрасного в мистецтві та житті).

Список використаних джерел:

1. Антошина М. Музыкальное развитие в ДМШ. Сборник: Музыканту-педагогу. Москва, 1939. 326 с.
2. Григорьева О. Н. Критерии развитости музыкально-эстетического вкуса младших школьников. *Музыкале і*

тэатральнае мастацтва: праблемы выкладання. 2008. № 3. С. 34-37.

3. Киященко Н. И. Цели, задачи и принципы эстетического воспитания. Эстетическое воспитание: теория и практика. Москва, 1990. 244 с.
4. Сивашинская Е. Ф. Педагогика: в помощь сдающему государственный экзамен. Брест: Изд-во БрГУ имени А. С. Пушкина. 2009. URL: http://pedlib.ru/Books/6/0374/6_0374-1.shtml (дата звернення: 18.09.2021).
5. Шацкая В. Н. Общие вопросы эстетического воспитания в школе. Москва: АПН РСФСР, 1955. 181 с.

The article discusses aspects of formation of aesthetic upbringing of elementary school students in specialized educational institutions (children's music schools): reveals a component structure of "aesthetic upbringing" of a younger school age pupil; the main tasks, conditions of aesthetic education of students in specialized educational institutions are considered.

Key words: aesthetic education, aesthetic education, elementary school student, specialized educational institution.

Отримано: 19.02.2022

УДК 739.2:75

Т. Н. Такіров, старший викладач

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ ПОЗОЛОЧЕНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НА ТВОРАХ МИСТЕЦТВА

У статті розглянуто історію та технологію виготовлення позолочених елементів на творах мистецтва.

Ключові слова: позолочене дерево, декор, паволока, вірменський болус, полімент, золочення.

У інтер'єрах XVI, XVII та XVIII ст. як у світських, так і культових велику роль відігравало різьблене позолочене дерево. Характер різьблення з часом змінювався. У XVI ст., наприклад, було поширено різьблення низького рельєфу, часто накладне. Його золотили, розфарбовували, накладали на кольорові фони. Поряд із різьбленим було багато і розписного дерева: меблі, дерев'яні посуд, церковні приладдя, численні кіоти.

У XVII ст. намітився новий напрямок у характері різьблення: під впливом Західної Європи з'явилося глибоке різьблення, яке поступово замінюється наскрізним з високим рельєфом та з'являються об'ємні композиції. Цьому сприяли численні різьбярі-іноземці з Литви та Польщі. Мотив для нового різьблення брали з друкованих аркушів та книг із гравірованими заставками, що привозилися з-за кордону. Особливою популярністю серед різьбярів користувалася у середині XVII в. лицьова Біблія Піскатора. Нові прийоми у роботі з деревом перетворювали його на складний наскрізний візерунок, що складається з переплетень рослинного орнаменту, який включав квіти, плоди, ягоди; популярні були виноградні листя та грони, а також різноманітні картуші. Усі ці мотиви отримують самобутнє трактування, що особливо помітно у провінційних майстрів.

Різьбярі працювали в тісному контакті з іконописцями. Останні робили для них розробку малюнка на папері та дереві, що складалося із загальної композиції, окремих деталей та шаблонів у натуральну величину. Після виконання різьблення іконописці її оліфіли, фарбували та золотили. Тому і закупівля матеріалів (фарб, золота, срібла та ін.) входила до обов'язків іконописців [1, с.96–97]. Але вже на початку XVII ст. вся робота проводиться різьбярями та позолотниками без іконописців.

У оздобленні світських інтер'єрів золочене різьблення широко використовує Б.В. Расстреллі. Він бере активну участь у оздобленні інтер'єру, створюючи плани, малюнки, ескізи внутрішнього декору, предметів

прикладного мистецтва: меблів, ваз, освітлювальних приладів, настільних прикрас [2]. В кресленнях та начерках Расстреллі не тільки визначав загальний декор інтер'єру або форму предмета, а й розробляв конкретний характер різьблення. Позолочене різьблення у його інтер'єрах було настільки багато, що за нею ховалися конструктивні елементи будівлі. Расстреллі широко використовував накладне ажурне різьблення по білому тлі. Він же широко використовував об'ємну золочену скульптуру в інтер'єрі та в екстер'єрі будівлі.

Більш широко користується золоченим різьбленням та ліпленням архітектор В.Ф. Бренна. Поряд із класичними мотивами він вводить військову орнаментику: щити, мечі, шоломи, панцирі, сагайдаки зі стрілами, стволі знарядь, палаючі ядра, прапори, вінки з дубового листя. Ці ж мотиви трапляються і на предметах прикладного мистецтва, виконаних за його ескізами [3].

Багаторусний іконостас у православної церкви з певною композицією ікон по ярусам склався у XV ст. З'являються мотиви пальм, виноградної лози з пишним листям та гронами ягід. Останній елемент стає особливо популярним із другої половини XVII ст. Велику роль починає грати позолота зі сріблом на кольорових (зелених, синіх, червоних) фонах, кольорові лаки та суцільна позолота. Архітектура іконостасу XVI ст. за своєю формою лаконічна, без об'ємних деталей, різьблення самостійного значення ще немає, вона виступає вперед, лише обрамляє і підкреслює красу іконного письма – у цьому її основне призначення [4].

Застосування золочення на різних матеріалах (металі, дереві, камені, пергаменті, кістці та ін.) відома здавна. Одним із ранніх творів, що дає опис технології роботи з сусальним золотом, є трактат Ченніно Ченніні «Книга про мистецтво або Трактат про живопис», датований кінцем XIV – початком XV ст. [5]. Робота поділяється на глави, з поетаним описом процесів, повідомляється рецептура та технологія золочення.

Добре висушене дерево тричі проклеюється пергаментним клеєм (клей, ймовірно, не був занадто міцним). Після наклейки паволоки приступали до нанесення ґрунту. Наповнювачем ґрунту служив відмучений гіпс, а в'язучим – пергаментний клей. Перший шар ґрунту розподілявся на основі круговими рухами руки, щоб зв'язок з основою був міцнішим. Наступні шари наносили рівною довгою паличкою або пензлем, щоразу в протилежному напрямку до попереднього шару і не даючи йому остаточно висохнути. Кількість шарів ґрунту для тонких і дрібних робіт могло бути два-три, а для більших – до восьми та більше [5, с.23]. При роботі з ґрунтом Ч. Ченніні рекомендує робити відразу один заміс на всю роботу; ґрунтувати протягом одного дня (у крайньому випадку закінчувати вночі). Обробка ґрунтованої поверхні проводилася механічним шляхом залізними скребочками та тонко відточеним лезом до стану слонової кістки.

Для поліментного золочення Ч. Ченніні наводить два рецепти підготовки. Складовими компонентами полімента служили вірменський болус і білок з водою. Полімент наносили товстим пензлем одним рухом 3-4 рази і після просушування полірували полотном, після цього поверхня змочувалась сильно розведеним білком і далі накладалося золото [5, с.93]. Полірування золота проводилося зубками з гематиту, сапфіру, смарагду, топазу, рубіну, гранату, тобто. «Чим благородніший камінь, тим він (зубок для полірування) кращий» [5, с.91]. Якщо ж не було відповідного каменю, то міг використовуватися зуб будь-якого звіра, який харчується м'ясом. По полірованому золоту майстер виконував гравіювання, карбування або писав кольоровими фарбами багатий одяг. Така обробка золочених поверхонь була широко поширена на Заході при виготовленні дерев'яної скульптури де майстри досягли високого рівня [5, с.93]. Наводяться рецепти олійного золочення, яке вживалося під час роботи на стіні, дошці, залізі, склі. До складу протрави (так Ченніні називає олійну підготовку) входила варена олія, розтерта з невеликою кількістю мідянки. Якщо потрібно було скоротити час просихання протрави, кількість мідянки збільшувалася. Позолочення вироблялося на відліп, коли олійна підготовка висихала в повному обсязі. Інший склад протрави, на яку можна накладати золото вже після 30 хв. сушіння, складався з часникового соку, білила, болуса та урини. Протрава була нестійка до вогкості.

Ще існують рукописи кінця XVI – початку XVII ст. в яких сказано, що процес підготовки до золочення проходив так: іконні дошки проклеювалися двічі або тричі міздровим чи осетровим клеєм. Для кожного наступного просочення брався більш густий клей [6, с.215]. ґрунт складався зазвичай із крейди. У перший шар іноді додавався попіл. За консистенцією левкас був схожим на густі вершки, і його наносили в 3-4 шари: 1-й шар – рідкий теплий, 2-й шар – густіше, також теплий, 3-й шар – холодний густий [6, с.215]. Левкас розтирали пальцем і розкладжували чотирикутною паличкою. Обробка проводилася камінцем, змоченим у воді, гострим ножом, вологою ганчіркою та хвощем. Підкладкою під золото служила вохра, розтерта на воді. Перед накладанням золота поверхня змочувалась водою або з допомогою «грецької губки» наносили міздровий клей. Після просушування золото полірували ведмежим зубом. При олійному золоченні користувалися оліфою. Вживали і «зілля часникове» [6, с.43]. Вважаються цікавим рекомендації другої половини XVII ст. про підклеювання зруйнованого левкаса на іконах теплим риб'ячим клеєм з подальшим розкладженням його теплим камінням через полотно [6, с.199].

Діонісій наводить 3 рецепти поліменту, який відрізнявся вже на той час складністю технології та техніки приготування [7, с.10–11]. Полімент наносили в 2-4 шари, після висихання його змочували горілкою та клали золото. Полірували собачим зубом. Підготовка, призна-

чена для матового золочення, складалася із суміші константинопольської вохри, клею та шафрану [7, с.13]. До вказаних вище рецептів підготовки додано ще один: зола, віск, фарба. «Позолота за такою підготовкою добре полірується [7, с.22]. Для золочення стінного живопису, шкіри, скла, мармуру, металу автор користувався «мурдентом»: сурик, зварена ляна олія, фарба. За такою підготовкою золотили на відліп та полірували заячою лапою. Інший рецепт «мурденту»: сурик, вохра, товчена раковина, мідна яра, білила [7, с.37–38].

При позолоченні на часниковий сік Діонісій рекомендує додавати до нього лише фарбу, але застерігає: «... Знай і те, що на стінах, як і на іконах, малювання на часниковому соку тримається тільки на таких місцях, які не схильні до вогкості, хіба вони відкриті і обсушуються повітрям. Якщо ж вони відволожуються або заглушені і не обсушуються повітрям, то дивись, не клади тут на стіну фарби із часниковим соком, бо згодом вони пліснявіють і псуються, а наводь їх по мурденту, як зазначено тобі вище» [7, с.39].

В цій статті ми розглянули тільки де які рецепти позолочення. Загалом їх існує дуже багато. Якщо проаналізувати наведений, далеко не повний, список рецептур золочення, то виявиться крайня строкатість та суперечливість технологічних та технічних прийомів. Кожен майстер працював, керуючись власним практичним досвідом та чуттям. Це призводило до того, що прийоми одного майстри суперечили методиці іншого. Як приклад можна розглянути технологію та рецептури основних процесів при золоченні. Підготовка основи: для проклеювання одні майстри брали клей слабший, ніж для ґрунтовки, інші для проклейки та для приготування ґрунту користувалися клеєм однієї концентрації. Кількість проклеєнь 2-3, в «Ремісничій газеті» доцільність проклеювання взагалі ставиться під сумнів. Послідовність проклеєнь у майстрів різна: одні спочатку проклеювали слабким клеєм, другі робили навпаки. У більшості посібників рекомендується проклеювати основу «до глянцею», тобто. до утворення на її поверхні клейової плівки, у деяких рекомендується не допускати утворення плівки. Приходимо до висновку: скільки людей та майстрів, стільки і думок. І всі вони правильні та мають право на життя.

Список використаних джерел:

1. Денисов Ю., Петров А. Зодчий Растреллі. Матеріал для вивчення творчості. Львів: Держбудвидав, 1963. 203 с.
2. Єрмінія або Настанова про мальовниче мистецтво, складене ієромонахом і живописцем Діонісієм Фурноаграфіотом / переклад з грец. Порфирія Успенського. Праці київської духовної академії, 1868. Т. 1. 250 с.
3. Лукомський Г. К. Вологда в її старовині. У кн.: *Опис пам'яток художньої та архітектурної старовини*. Санкт-Петербург, 1914. 162 с.
4. Оранієнбаум. Китайський палац-музей та парк. Ленінград: Леніздат, 1941, 44 с.
5. Симоні П. К. До історії побуту книгописця, палітурника та іконного писаря при книжковій та іконній будівлі. Вип. 1. Санкт-Петербург, 1906. (Матеріали для історії техніки книжкової справи та іконопису, витягнуті з російських та сербських рукописів та ін. джерел XV–XVIII ст.). Вип. № 106.
6. Соболев Н. М. Російське народне різьблення. Москва-Ленінград: Вид-во Academia, 1934. 447 с.
7. Ченніні Ч. Книга про мистецтво або Трактат про живопис / перекл. з італ. О. М. Лужецької. Москва, 1933. 139 с.

The article considers the history and technology of making gilded elements in works of art.

Key words: gilded wood, decor, pavoloka, Armenian bolus, poliment, gilding.

Отримано: 21.02.2022

Н. О. Урсу, доктор мистецтвознавства, професор

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ КАМ'ЯНЕЧЧИНИ ВОЛОДИМИРА ШАВРІНА

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів педагогічної та видавничої діяльності представника Художньо-промислової школи Кам'янецьчини, художника, карикатуриста, графіка Володимира Шавріна.

Ключові слова: мистецтво, графіка, карикатура, педагог, видавничі та художньо-педагогічна діяльність.

На сучасному рівні розвитку суспільства питання культурної спадщини Кам'янецьчини, вплив її на становлення та розвиток національної системи освіти набуває неабиякої актуальності. Багатогранний потенціал мистецтва міститься у самій його суті та пояснюється тим, що емоційний чинник, духовні ідеали особистості – первинні відносно інтелекту у формуванні людських інтересів, ставлення до світу в цілому.

У відродженні української культурної спадщини особлива увага надається творчості представників, які присвятили своє життя служінню мистецтву, ретельно зберігаючи для сучасного та майбутнього найкращі зразки минулої століття, а також створенню освітніх художніх осередків для ознайомлення з ними молодого покоління. Одним із представників цієї мистецької плеяди є Володимир Володимирович Шаврін – художник-графік, карикатурист. Про нього практично відсутня будь-яка інформація, але дещо вдалося знайти і викласти у межах даної статті. Більшість відомостей про художника надала у своїх спогадах донька директора Художньо-промислової школи у Кам'янці-Подільському Володимира Гагенмейстера – Ольга Ерн-Гагенмейстер. Питання розгляду мистецької спадщини художників Кам'янецьчини є актуальними тому, що дотепер залишилося багато нез'ясованих обставин, канули в літу імена видатних художників та митців-педагогів, їх методи та прийоми впровадження мистецтва в життя пересічних людей. До сьогодні ці питання знаходилися майже поза увагою сучасних вчених. Нарешті у червні 2021 року в Національному художньому музеї України була представлена монографія відомої київської дослідниці Євгенії Петрівни Демченко «Шаврін 2-й, Володимир» – результат багаторічних пошуків та знахідок, завдяки яким авторці вдалося наново відкрити постать Володимира Шавріна.

Мета представленої статті – акцентувати певні аспекти педагогічної та видавничої діяльності художника.

Ім'я художника Володимира Шавріна, який народився у Києві, загубилося у вихорі Першої світової війни та подальших лихоліть... Іноді його прізвище трапляється на сторінках періодичних видань, але – з різними ініціалами, подеколи, навіть, з епітетом «загадковий». А все через те, що його часто плутали з рідним братом – художником Федором Шавріним [1].

Народився митець у 1884 році. Успішно закінчив Київську художню школу, далі деякий час навчався у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, яку не вдалося закінчити, бо звідти митця забрали в армію. Паралельно він отримував медичну освіту на фельдшерських курсах.

Був учасником I світової війни; тоді сталася у пригоді професія фельдшера. Доля привела його до подільської землі, але під Кам'янцем, у селі Зінківці, він був поранений. Одружився з місцевою дівчиною, яка його врятувала, потім доглядала до повного одужання. Молода дружина працювала вчителькою у сільській школі. Щасливе подружжя переїхало до Кам'янця-Подільського, де вдалося знайти місце праці. Володимир влаштувався до Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи, де викладав малювання і ліплення [5, с.222-223].

Його карикатури і шаржі були представлені у Третьяковській галереї в Москві, а також знаходяться в архі-

вах Києва і потребують розшуку та аналізу. Талант В. Шавріна дозволяв йому створювати гротескні образи, в яких загострювалися індивідуальні риси портретованих людей, гіпертрофічно посилювалися характерні особливості природи. У графічних вправах він подавав зображувані об'єкти крізь призму власного таланту, дещо ідеалізуючи, часто змінюючи пропорційні співвідношення, замінюючи одні компоненти іншими в угоду задуманій композиції. Так, у 1926 році народився цікавий шарж-автолітографія педагогічного колективу Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи імені Г.С. Сковороди, де в гумористичній манері були зображені В. Гагенмейстер, В. Корецька, Є. Мельницька, О. Адамович, І. Стойкевич, М. Олійник, М. Косак, В. Шаврін, М. Корецький [3]. Шарж зберігається у приватному архіві доньки Володимира Гагенмейстера Ольги Ерн у Львові. Пані Ольга надала єдину відому фотографію художника, котра дає певне уявлення про зовнішній вигляд митця [4].

Учень художника, військовий журналіст, полковник Олександр Титович Мельник, який закінчив разом з Михайлом Ліщинером, Ніною Сулковською та Зоєю Охримович Кам'янець-Подільську художньо-промисловою школу (1930), теж малював шаржі у газеті Львівського прикордонного округу «Слава Родині», наголошуючи, що мистецтву карикатури його навчив саме Володимир Шаврін. У родині Шаврінних народилася донька, яку назвали Катерина.

Безперечний інтерес викликає стаття Є. Котляра «Вывранные еврейские страницы: по следам изданий по иудаике Владимира Гагенмейстера», що розкриває невідомі дотепер сторінки атмосфери тієї великої подвижницької роботи, котру почали Гагенмейстер, його колеги і учні в Кам'янці-Подільському. Автор торкається матеріалів, що висвітлюють працю художника-науковця над дослідженням пам'яток єврейського мистецтва, які він не відділяв від українського, вважаючи це єдиною культурною спадщиною регіону. У статті згадується викладач школи Володимир Шаврін. Автор пише, що художник не лише викладав у профшколі, а й брав активну участь у видавничій діяльності навчального закладу. Митець ілюстрував публікації викладачів і студентів школи рисунками і автолітографіями. Зокрема, оформив видання книжки в шкільній друкарні «Селянський одяг на Поділлі», яка побачила світ у 1927 році [2, с.68]. Альбом, що зберігається у фондах Хмельницького обласного художнього музею, оформлений ілюстраціями – папір наклеєний на картон, на папері – уніфіковані кольорові автолітографії розміром 275 x 210; 128 x 86 [6].

Культурно-мистецький осередок художньо-промислової школи відіграв важливу роль у житті В. Шавріна. Водночас, неправомірно було би вважати цей чинник найголовнішим, оскільки митець приїхав на Кам'янецьчину майже сформованим художником зі стійкою громадянською позицією та конкретними ідеями щодо творчої, дослідницької та викладацької роботи. Варто акцентувати досить переконливий вплив його особистості у складі колективу школи на стан проблем художнього життя і мистецької освіти в регіоні.

Після закриття у 1933 році Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи Володимир повернувся у Київ до родичів (там мешкала сестра художника), зго-

дом переїхав до Москви. В. Шаврін загинув під Москвою, вночі замерз. Коли відійшов у засвіти – невідомо.

Отже, можна зробити наступні висновки: творчий доробок В. Шавріна є достовірною інформацією про культурне надбання минулого, а його живописні і графічні композиції – важливим іконографічним джерелом вивчення життя й побуту полікультурної спільноти на подільських теренах. Художньо-педагогічна діяльність митця залишила помітний слід в історії Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи і заслуговує на подальше дослідження.

Список використаних джерел:

1. Демченко С. Шаврін 2-й, Володимир. Київ, 2021.
2. Котляр Є. Вырванные еврейские страницы: по следам изданий по иудаике Владимира Гагенмейстера. ЦАЙТШРИФТ. Журнал по изучению еврейской истории, демографии и экономики, литературы, языка и этнографии. Минск-Вильнюс: Petro Ofsetas, 2012. Т. 7 (2). С. 64-81.

3. ПАОЕ (Приватний архів Ольги Ерн-Гагенмейстер). Шарж-автолітографія колективу Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи імені Г. С. Сковороди, 1926.
4. ПАОЕ. Фотографія Володимира Володимировича Шавріна.
5. Урсу Н. О. Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін Я.І., 2016. 240 с.: іл.
6. Хмельницький обласний художній музей. Селянський одяг на Поділлі: альбом. Кам'янець-Подільський: в-во Художньо-Промислової Профшколи. 1927.

The article is devoted to the consideration of some aspects of pedagogical and publishing activity of the representative of the Art and Industrial School of Kamianets-Podilskyi Region, artist, cartoonist, graphic artist Volodymyr Shavrin.

Key words: art, graphics, caricature, teacher, publishing and art-pedagogical activity.

Отримано: 19.02.2022

УДК 378.147.091.313:37.011.3-051

В. В. Федорчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Стаття присвячена висвітленню проблеми використання проектних технологій у процесі підготовки майбутнього педагога в закладі вищої освіти. Запропоновано приклади застосування проектної діяльності на заняттях курсів «Освітні технології» та «Педагогіка».

Ключові слова: проектні технології; лепбук; інтелектуальна карта; освітній процес; здобувачі вищої освіти.

Зміни в освіті часто залежать від суспільних трансформацій та розвитку ринку праці. Тому освітні інституції, педагогі не стоять на місці, а активно реагують на нові тенденції й реалії, враховують сучасні потреби та передбачають майбутні виклики і перспективи, оновлюючи форми, зміст, методи, технології навчання і виховання.

У цьому контексті актуальною постає проблема підготовки педагогічних кадрів, здатних працювати згідно з новими методологічними орієнтирами, які окреслює Концепція Нової української школи. Адже випускник нової школи має бути не лише особистістю, патріотом, але й інноватором. А інноватора здатний виховати лише педагог-інноватор, який володіє сучасними технологіями і методами навчання і виховання, і може підготувати майбутніх педагогів до їхнього застосування в освітньому процесі. З цією метою вважаємо за необхідне знайти майбутніх вчителів початкової школи з сучасними педагогічними технологіями, зокрема проектними. Найкраще це робити, на нашу думку, використовуючи ці технології у роботі зі студентами, під час їхнього навчання в закладі вищої освіти.

Сутність технології проектування (методу проєктів), особливості застосування проектної діяльності досліджували Ю. Бахметова, Н. Воскресенська, І. Дичківська, О. Пехота, Є.С. Полат, М. Чепіль та ін. Проблеми організації проектного навчання присвячені дослідження К. Гансуар, Ю. Корокошко. Автори розглядають метод проєктів як одну з новітніх прогресивних педагогічних технологій.

Мета статті: розкрити суть і значення проектної технології у процесі підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності.

У зв'язку з реформування системи освіти проектна технологія переживає своє друге народження як ефективне доповнення до традиційних методів та інших педагогічних технологій, що сприяють становленню особистості як суб'єкта діяльності й соціальних відносин.

«Проектна технологія, або як її ще називають, метод проєктів, на сьогоднішній день – це спосіб досягнення конкретної дидактичної мети завдяки детальній розробці проблеми, яка має завершитись реальним практично відчутним результатом» [за 1]. Проектну технологію розуміють також як «комплексний педагогічний метод, що сприяє становленню таких якостей здобувачів освіти як колективізм і здатність до співробітництва, допомагає накопичувати досвід у взаємодії, самостійності, плануванні, організації, контролі власної діяльності та творчості під час виконання навчальних завдань» [2].

У літературі можна зустріти різні поняття: проєкт, метод проєктів, проектна технологія, які позначають активну практичну діяльність учасників освітнього процесу для досягнення наперед заданої мети. Ми вважаємо ці поняття тотожними, які змінювали одне одного в ході історичного розвитку. На сьогодні, на наш погляд, найактуальнішим і найсучаснішим є поняття проектної технології, яким, поряд з іншими, надалі і послуговуватимемось у даному дослідженні.

Існують обов'язкові «критеріальні вимоги до сучасного розуміння проектних технологій:

- наявність освітньої чи соціально значущої проблеми;
- дослідницький характер пошуку шляхів розв'язання;
- структурування діяльності відповідно до класичних етапів проектування;
- самодіяльний характер творчої активності здобувачів освіти;
- практичне або теоретичне значення результату діяльності;
- педагогічна цінність» [2].

Результати проектної діяльності мають бути «відчутні»: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження. Проектна діяльність завжди орієнтована на самостійну роботу – індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного проміжку часу.

Метод проєктів спонукає студентів до активної взаємодії. Застосовуючи даний метод на практичних заняттях, здобувачам вищої освіти можна запропонувати виконання ролей школярів та педагога-координатора. Разом з тим, проєкт – це не алгоритм, який складається з чітких етапів. Це модель творчого мислення і прийняття рішень.

Проектна технологія, на нашу думку, може знайти своє успішне застосування і в закладах вищої освіти, а саме в процесі підготовки майбутніх педагогів. Ефективним є використання методу проєктів під час вивчення курсу «Освітні технології». Ознайомлюючи студентів з різноманітними освітніми технологіями, важливо забезпечувати як розуміння теоретичного підґрунтя інновацій, так і усвідомлення можливостей практичного застосування програмового матеріалу. З цією метою, на наш погляд, доцільно застосовувати проєктну діяльність. Завданням майбутніх педагогів є розробка і відповідне письмове оформлення фрагментів уроків з використанням вивчених різних технологій. Оскільки фрагменти готуються поступово, впродовж вивчення курсу, а окремі з них моделюються на заняттях, то до завершення курсу «Освітні технології» кожен студент матиме папку з відповідними фрагментами уроків, що і становитиме підготовлений проєкт. Така робота виявляє дієвість отриманих знань, допомагає усвідомити можливості їх використання у педагогічній діяльності, а матеріальний результат проєктної роботи (папка з фрагментами уроків) буде хорошою опорою для студентів як під час проходження педагогічної практики, так і в подальшій професійній діяльності.

Застосування проєктної роботи у закладі вищої освіти можна організувати також під час роботи над лепбуком чи інтелектуальною картою. Лепбук (з англ. lap – коліно, book – книга) – це саморобна папка, книжка чи зошит, де зібрані й оформлені різноманітні корисні матеріали з теми, яка вивчається. Лепбук обов'язково містить різні за розміром та формою кишеньки, вставки, рухливі деталі, віконця, міні-книжечки тощо з цікавою інформацією, що стосується предмету вивчення. В умовах закладу вищої освіти ми пропонуємо виготовляти лепбуки студентам вдома, як проєктну самостійну роботу, об'єднавшись у групи.

Тема і складність лепбука можуть бути різними. Але найкраще робити лепбуки на якісь часткові, а не на загальні теми. Наприклад, можна зробити загальний лепбук на тему «Педагогіка». Але він вийде занадто оглядовим – навряд чи дасться в ньому повністю відобразити всі аспекти науки чи навчальної дисципліни. Тому ми пропонуємо студентам виготовляти свої проєкти з кожної конкретної теми, завдяки чому можна подати більш конкретну, обширну інформацію, детальніше відобразити кожне питання теми, що буде значно продуктивніше.

Ще одним із ефективних інструментів у навчальному процесі, що може бути використаний як проєкт, є «карта знань (Mind Map) – діаграма, яка використовується

для візуального упорядкування інформації» [3]. Її також називають карта розуму, карта пам'яті, інтелект-карта, ментальна карта. Але призначення й алгоритм створення при цьому не змінюються: за допомогою карти знань можна структурувати інформацію у візуальній формі.

Для створення інтелект-карти в центрі горизонтального розташованого аркуша паперу записується тема або основне поняття, щоб зручно було надалі на ньому фокусуватися. Далі записують суттєві, ключові слова, поняття, які характеризують основне слово у вигляді образу. Ключові слова розташовують на різнокольорових гілках, що розходяться від центральної теми. Це сприяє структурованому сприйняттю теми, дозволяє класифікувати інформацію, розподілити за певними критеріями.

Під час вивчення педагогіки залучаємо студентів до створення інтелект-карт з різних тем курсу. Здобувачі вищої освіти можуть відображати центральні поняття та основну інформацію на аркушах А3 або А4, з використанням малюнків або без них, працюючи індивідуально, в парі або в групі.

Загалом використання проєктних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти, зокрема в процесі підготовки майбутніх педагогів, дозволяє переконатися у їх дієвості: студенти більш відповідально ставляться до виконання завдань, виявляють активність, зацікавленість у вивченні відповідних навчальних дисциплін. Участь здобувачів вищої освіти в проєктній діяльності сприяє формуванню їхньої позитивної мотивації до оволодіння педагогічними дисциплінами, забезпечує ситуації успіху в освітньому процесі.

Список використаних джерел:

1. Тенюкова Г., Хрисанова Е. Применение метода проектов в музыкальном обучении и воспитании школьников. ФГБОУ ВО «Чувашский государственный педагогический университет им И. Я. Яковлева». Чебоксары. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=28673> (дата звернення 10.03.2021).
2. Аліксійчук О. С., Федорчук В. В. Проектна діяльність студентів у процесі опанування навчальної дисципліни «Шкільний курс світової художньої культури та методика його викладання». Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д.Г., 2009. 44 с.
3. Кіндрат І. Технологія Mind Mapping: джерела, концептуальні засади, термінологія. *Вихователь-методист дошк. закл.*: щоміс. спеціаліз. журн. 2018. № 4. С. 16–22.

The article is devoted to the problem of using project technologies in the process of training future teachers in higher education. Examples of application of project activity at classes of courses "Educational technologies" and "Pedagogy" are offered.

Key words: design technologies; notebook; smart card; educational process; applicants for higher education.

Отримано: 17.02.2022

УДК 338:336

Т. Й. Франчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ІНТЕРАКТИВНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті йдеться про проблеми фінансової грамотності людини, особливості формування фінансової компетентності в системі початкової освіти. Акцентується увага на інтерактивних підходах, моделях та технологіях навчання, можливостях забезпечення особистісної зорієнтованості діяльності школярів.

Ключові слова: фінансова грамотність, інтерактивні методи, особистісно зорієнтована освіта, компетентність.

Потреби вирішення фінансових проблем стосуються всіх сфер життєдіяльності людини і є актуальним у всі її вікові періоди. Сучасна людина – це фінансово компетентна людина, яка може не лише ефективно управляти своїми матеріальними статками, а і програ-

мувати їх перспективний розвиток, примноження, максимально орієнтуючись на реальні соціально-економічні умови життя і діяльності, зовнішні обставини, які регулюють увесь комплекс фінансових відносин. На противагу – відсутність достатнього рівня фінансової грамот-

ності людини призводить до конфліктних ситуацій, неспроможності прийняти правильне рішення у фінансових ситуаціях та умовах, що складаються, аби забезпечити свій добробут, захистити набуті статки.

За результатами проведеного за підтримки USAID в червні 2019 року дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія і фінансове благополуччя в Україні», Україна є на одному рівні з найнижчих рівнів серед 30 країн за результатами опитування ОЕСР [3].

Низький рівень фінансової грамотності людини позначаються не лише на мікрорівні, тобто її особистих проблемах та проблемах її сім'ї, а і на державному рівні через розвиток фінансових відносин, фінансових ринків через довіру до фінансових інститутів, політики держави у сфері фінансів загалом, що закономірно призводить до уповільнення темпів економічного зростання. Також важко переоцінити значення браку фінансової грамотності населення щодо розвитку підприємницької діяльності, малого та середнього бізнесу.

Найбільш мобільна вікова група (віком від 20 до 30 років) характеризується низьким рівнем понятійного апарату у сфері фінансів (кредит, іпотека, страхування, змінювані процентні ставки, інвестиційні фонди, акції або облігації та ін.), актуальних проблем розвитку фінансової сфери в Україні та можливостей її ефективного використання, здатності управляти власними фінансами, визначати можливі перспективи їх поповнення та практичного використання.

Однією з актуальних проблем у зазначеному контексті є недооцінювання значення фінансової грамотності дитини, інтеграція її в освітню систему дошкільної, початкової освіти. Йдеться про потребу дати дітям не стихійне, а комплексне уявлення про цінність грошей, вміння ними розпоряджатися, елементарно планувати їх використання, бути здатними до формування заощаджень. Тому йдеться про зміст цього сегмента початкової освіти, а також пошуку адекватного інструментарію формування фінансової грамотності дитини, починаючи з початкового періоду її соціалізації.

Закономірно, що особливої актуальності набувають проблеми пошуку методів навчання, які були би природо відповідними для дитини, відповідали її інтелектуальним здібностям і були у зоні її пріоритетних інтересів.

Зважаючи на те, що в умовах модернізації системи початкової освіти на основі концепції Нової української школи, надається перевага суб'єкт-суб'єктній системі взаємовідносин учасників освітнього процесу (на рівні вчитель-учень, учень-учень), особливу цінність представляють інтерактивні методи навчання.

Проблемам сучасних підходів, форм, методів розвитку фінансової грамотності дітей присвячено значна кількість наукових праць як теоретичного, так і прикладного характеру, розроблено велику кількість конкретних практичних алгоритмів діяльності, починаючи від коротких вправ, ігрових ситуацій, завершуючи системними технологіями формування фінансової грамотності школяра.

Розроблені навчальні програми, відповідні їм посібники «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?» у рамках Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» та Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», також адаптовані створені нідерландськими дослідниками навчальні програми розвитку фінансової грамотності для дітей та підлітків (A review of financial-literacy education programs for children and adolescents). Високу цінність представляє вітчизняний проєкт формування фінансової грамотності дітей «Цікава фінансова грамотність», реалізація якого базується на використанні різних дидактичних ігор, інтерактивних методів навчання, використанні кейс-методів, які спрямовані на забезпечення елемен-

тарних, життєво значущих уявлень дитини про фінанси, використовуючи природовідповідні методи організації навчальної діяльності. З означеної позиції проаналізуємо такі інтерактивні вправи [2]:

Вправа, яка вчить школярів визначати різницю між потребами та бажанням дитини: Завдання: попросить записати три бажання та три потреби кожного. Дайте час обдумати відповідь, у процесі роботи намалюйте Т-графік, кожна з колонок якого підписана як «Потреби» та «Бажання». Через декілька хвилин бажуючі зможуть озвучити свої списки, а клас прокоментує, у яку колонку варто записати кожен пункт. Усі учні можуть самостійно виконати умови завдання.

Вправа, яка вчить дітей стежити за тим, скільки грошей вони «заробляють» (подарунки, кишенькові гроші), скільки витрачають і чого діти потребують. Створіть бюджет. Практикуйтесь у створенні бюджету за такою схемою: визначайте мету, окресліть суму для її здійснення, вкажіть шляхи надходження коштів, фіксуйте основні та супутні витрати.

Аналіз цих вправ, передусім, вказує на високий рівень особистісної орієнтованості процесу, оскільки перед школярем ставляться завдання у контексті реального життєвого простору дитини, реальних проблем та ситуацій, з якими вона стикається у житті. Окрім того, дітям не пропонують зразки вирішення проблем, а активують творчість та власну потребу пошуку оптимального варіанту. У такий спосіб формуються алгоритми вирішення проблем, індивідуальні моделі поведінки в контексті ситуацій, пов'язаних з фінансами. Вони стають предметом обговорення групи та консолідованого пошуку оптимальних рішень. Тобто фактично формується ситуація, в умовах якої культивується позиція школяра як суб'єкта освітньої діяльності, стимулюючи його до аналітичної, дослідницької діяльності, здатності до систематизації отриманої інформації, використання її для створення власних обґрунтованих рішень, які будуть не просто теоретичним інформаційним баластом, а вони будуть активними та практично орієнтованими.

Крім того, такий формат освітньої діяльності підвищує пізнавальний інтерес школяра, розвиває його творчість, реально сприяє формуванню інтегральних компетентностей, передбачених концепцією Нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору». Київ, 2019. 49 с. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf
2. Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?: навчальний посібник / авт. кол.; Київ, 2019. 272 с.
3. The official site of Ukrainian Financial Sector Transformation (USAID Financial Sector Transformation Project) (2019), «Financial Literacy, Financial Inclusion, and Financial Well-being in Ukraine: USAID Financial Sector Transformation Project», URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf

The article deals with the problems of financial literacy, the peculiarities of financial competence' formation in the primary education system. Emphasis is placed on interactive approaches, models and technologies of learning, opportunities to ensure personal orientation of pupil's activities of compliance with the activities of students, their personal orientation.

Key words: financial literacy, interactive methods, personality-oriented education, competence.

Отримано: 23.02.2022

ЕСТЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ НАРОДНОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ У ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито естетико-педагогічне значення української дитячої народної музичної творчості у вихованні молодших школярів.

Ключові слова: дитяча народна музична творчість, народні пісні, національна система освіти.

Як зазначено в «Концепції національного виховання», визначальним є принцип народності виховання, що зумовлює потребу у формуванні насамперед національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу. Один із шляхів духовного відродження України – прилучення дітей молодшого шкільного віку до української дитячої народної літературно-музичної творчості. В останні роки підвищується інтерес до народної творчості. Так, у школах України впроваджено новий предмет – народознавство, організовують спеціальні фольклорні класи. Проте, на нашу думку, знати і розуміти історію України й народну творчість повинні не тільки учні, які навчаються у фольклорних класах, а й усі, хто живе в Україні, оскільки це – моральний обов'язок освіченої людини.

О. Воропай, Г. Довженок, А. Іваницький, О. Смоляк, В. Сухомлинський у своїх дослідженнях розглядають багатожанровість українського фольклору та його значення у вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Мета статті – розкрити естетико-педагогічне значення української дитячої народної музичної творчості у вихованні молодших школярів.

У праці «Серце віддаю дітям» [5] В. Сухомлинський розповідає про благодійний вплив українських народних пісень на його вихованців. Рідна пісня, визначаючи поетичне бачення навколишнього світу, допомагає виховати в дітей естетичне ставлення до природи, тонкість сприймання, емоційну чуйність. Крім того, пісня розкриває перед дітьми рідне слово як величезне духовне багатство українського народу. Водночас важливо не упустити такий період – дошкільний та молодший шкільний вік, коли діти особливо сприйнятливі до педагогічного впливу. Їхній художній смак розвинений ще недостатньо, він тільки формується. І якщо з раннього віку дитина слухає і виконує українські народні пісні, слух поступово засвоює їхні мелодичні й ритмічні особливості, вони запам'ятовуються, стають звичними, близькими.

Побувають різні жанри української літературної народної творчості: колискові пісні, забавлянки, заклички тощо. Так, у простих і ласкавих колискових піснях виражено ширю любов до дитини. У багатьох колискових піснях є епізоди, пов'язані з тваринами: котиком, мишкою, бджілкою, наприклад «Котику сіренький», «Ой ну, коту, коточок», «Котик волохатий». Колискові пісні мають неабияке педагогічне значення. З перших днів життя дитина слухає мелодію, що сприяє розвитку її музичних здібностей.

Виховне значення мають також жартівливі пісеньки. Вони допомагають дитині уважніше засвоювати правила хорошої поведінки, слухняності та терпимості. Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяють розвиткові дитячої творчості.

Здавна існують і примовки – короткі, переважно віршовані звернення до тварин, птахів і комах, імітування пташиних голосів. Вони облагороджують серця дітей, об'єднують їх з природою, вчать дбайливо ставитися до всього живого.

Стимулюють розвиток творчої фантазії дітей лічилки, які можуть бути потішними й поетичними. За допомогою лічилок можна розширити словниковий запас дітей, розвинути чутливість до змістових та інтонаційних відтінків слів. Важливо, що діти не тільки використовують лічилки, а й самі їх придумують.

Привертає увагу дітей такий оригінальний жанр народно-літературної творчості, як загадка. Народні загадки розкривають особливості рідної мови, вчать мислити. Але не тільки мисленню й мовленню сприяють загадки. Вони поетизують для дитини навколишній світ, розкривають такі особливі явища, які могли б залишитися непомітними.

Цікаве заняття для дітей – зачування і промовлення скоромонок: «Роса росить ноги босі», «Ворона проворонила вороненя», «Босий хлопець сіно косить» та ін. Основне значення скоромонок у тому, що вони розвивають у дітей зосереджену увагу й дикцію.

Народні ігри – один з найдавніших і найгуманніших засобів виховання дитини. Ось чому визначні педагоги, етнографи, діячі культури К. Ушинський, О. Пчілка, Л. Українка, П. Чубинський, М. Маркевич, С. Русова, В. Верховинець та інші вивчали і пропагували народні ігри як оригінальний вид дитячого фольклору. К. Ушинський мріяв про той час, коли теоретичне й практичне вивчення народних ігор стане одним із головних предметів для педагогів. Ігри «Піжмурки», «Квач», «Огірочки», «Кривий танець», «Щурки-палки», «Ковалі», «Класи» розвивають у дітей спритність, швидкість, витривалість, координацію рухів, розумову кмітливість, а також тренують нервово-м'язову систему Знання, що отримують діти через народні ігри, зокрема веснянки, гаївки, руханки, гагілки тощо, спрямовані на те, щоб малюки поступово зрозуміли єдність між людиною і природою. До того ж, якщо дитина в процесі гри, змагання співає, складно промовляє чи ритмічно рухається, то її поведінка не буде агресивною та зверхньою до однолітків.

У народній педагогіці визначено дві групи дитячих ігор. Перша – це спонтанні ігри. Діти дошкільного віку часто в повсякденному житті вигадують ігри в пожежників, козаків, школу тощо, залучаючи до них інших дітей. Для цих ігор важливо створити доцільне середовище відповідно до сезону – придбати та виготовити іграшки, вдало розмістити обладнання для ігор під відкритим небом, для ігор з водою, піском, землею, а також гойдалки, каруселі, м'ячі, скакалки тощо. Першокласники залюбки гратимуться народними дидактичними іграшками, ляльками, музичними інструментами – сопілками, свистунцями, вітрячками, кониками, візками тощо. До другої групи можна умовно віднести ігри, спеціально видані для розваги та навчання. Вони допомагають вихованцям самостійно вибирати способи поведінки, будувати взаємини з партнерами в реальних життєвих ситуаціях, застерігають від помилки, дисциплінують.

Один з найпопулярніших і найулюбленіших дітьми жанрів народної літературної творчості – казка. В українському казковому епосі типовими персонажами є хитра лисиця («Лисичка-Сестричка», «Лисиця-кума»), дурний вовк («Вовчик-братчик», «Вовк-панібрат») і наївний заєць («Зайчик-побігайчик»), часом також кіт, коза, собака й кінь. Так, лисицю в казках зображають, як уле-

сливу та хитру, вовка – нерозумним, простуватим, собаку – розумною, відданою людині, зайця – боягузливим, kota – ледачим, півня – горланем і самовпевненим.

Корисне творче завдання як для дітей дошкільного, так і для молодших школярів – спів українських народних пісень. Бажано, щоб народні пісні діти засвоювали не тільки у співацькій діяльності, а й під час інструментального музикування. Виконуючи такі твори, можна запропонувати дітям акомпанувати на елементарних дитячих музичних інструментах. Це спонукає їх згадати знайомі мелодії і за допомогою внутрішнього слуху уявити їхнє звучання.

Отже, створення національної системи освіти в умовах розбудови незалежної української держави потребує адекватного спрямування виховання. Засвоюючи і використовуючи попередній досвід, нові покоління збагачують та удосконалюють його, роблять свій внесок у розвиток педагогічної науки. Кожний історичний період відображується на змісті виховання дітей. Разом з тим він зберігає те основне, що визначає сутність педагогічної системи, провідним носієм і пильним охоронцем

якої є український дитячий фольклор. Естетико-педагогічне значення українського дитячого фольклору багатопланове: він сприяє розвитку мислення, мовлення, уяви та вихованню моральних чеснот.

Список використаних джерел:

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Мюнхен: Українське видавництво, 1956. Т. 1-3. 456 с.
2. Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. Київ: Наукова думка, 1961. 172 с.
3. Іваницький А. І. Українська народна музична творчість Київ: Музична Україна, 1990. 336 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. школа, 1988. 180 с.

The article reveals the aesthetic and pedagogical significance of Ukrainian children's folk music in the education of primary school children.

Key words: children's folk music, folk songs, national education system.

Отримано: 19.02.2022

УДК 378.011.3-052:376-056.2/3

Ю. Ю. Бугера, кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито зміст, значення і умови особистісного самовдосконалення здобувачів вищої освіти в галузі спеціальної освіти. Визначено, що на сучасному етапі становлення національної системи освіти важливим є розвиток особистості, здатної до визначення особистісних способів самореалізації, саморозвитку, самоосвіти й професійного самоствердження.

Ключові слова: розвиток особистості, саморозвиток, діяльність, самовдосконалення, особистісне самовдосконалення, самовиховання

Постановка проблеми. Відповідно до Стандарту вищої освіти України однією із фахових компетентностей здобувачів вищої освіти є здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку. Сучасною суспільною потребою є наявність кваліфікованих фахівців спроможних до активного сприйняття нового, до безперервного особистісного та професійного самовдосконалення. Відтак, сучасна вища освіта поряд з якісною професійною підготовкою передбачає всебічний розвиток особистості кожного здобувача вищої освіти спроможного до саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самовдосконалення визначається стрижневим фактором розвитку особистості у наукових доробках Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, Г. Балла, І. Беха, О. Бодальова, Л. Виготського, С. Гончаренко, В. Лозової, О. Леонтєва, А. Макаренка, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, О. Савченко, К. Ушинського, Л. Хомич та ін. Ідеї здатності до самовизначення, самовдосконалення та саморозвитку особистості розглянуто в працях М. Бахтіна, М. Бердяєва, І. Донцова, С. Рубінштейна, Г. Тульчинського та ін.

Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів щодо реалізації завдань професійної діяльності в контексті вирішення проблеми розвитку особистості, розглянуто у наукових працях Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтєва, Л. Рубінштейна, Б. Теплової та ін.

Вивченню різних аспектів професійного самовдосконалення педагога присвячені дослідження Л. Сущенко, І. Скляренко, О. Прокопової, Т. Шестакової та ін.

Мета статті полягає у визначенні змісту та значення особистісного самовдосконалення майбутніх фахівців у галузі спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самовдосконалення відіграє особливу роль у становленні особистості оскільки, впливає на здатність людини до рефлексії та самопізнання. Підвищення якості підготовки здобувачів вищої освіти забезпечується внутрішньою мотивацією у постійній потребі застосування системи рефлексивних та дидактичних умінь [3; 4]. Відтак, чим вищий рівень рефлексивності майбутнього фахівця, тим успішніше він зможе реалізуватись як професіонал, здатний вирішувати професійні завдання, виявляти власну ініціативу, пропонувати різноманітні варіанти вирішення завдань, застосовувати творчі інноваційні технології до їх виконання, брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності, аналізувати наслідки своїх дій тощо.

Т. Григоренко виділяє наступні загальні рефлексивні вміння формування професійної компетентності фахівців в галузі спеціальної освіти. А саме: ставити реальні цілі як основу для оцінки результативності своїх професійних дій; прогнозувати наслідки, здійснювати контроль та самоконтроль; доповнити чи змінити план, програму, оцінювати та підводити підсумки досвіду своєї практичної роботи і використовувати у своїй практиці досвід своїх колег; проявляти високу професійну готовність під час виконання своїх обов'язків за будь-яких обставин; методи роботи в конкретних умовах з метою досягнення бажаного результату; усвідомлювати виконану діяльність, самокритично відноситись до неї [2; 4].

Отже, рефлексія поєднує власні можливості з умовами майбутньої професії. Професійна підготовка фахівців в галузі спеціальної освіти передбачає саморозвиток та самоздійснення на орієнтацію до самовдосконалення, через свідому постановку та виконання професійних завдань більшої складності, дозволяють майбутньому фахівцю осмислювати й адекватно оцінювати свої мотиви й інтереси.

Саморозвиток – це процес, в результаті якого проходить удосконалення розумових, фізичних та моральних якостей особистості, що обумовлює якісний розвиток цілісної особистості розвитку її індивідуальності [3; 4].

М. Боришевський, Г. Костюк розуміють саморозвиток як внутрішню, інтенцію до дії, що стає стрижневою сутнісною здатністю і є мотиваційним процесом, що направлений на свідоме самовдосконалення шляхом створення нових цінностей та особистісного зростання, тобто особистість стає суб'єктом власного розвитку. [1; 2].

С. Соколовська визначає професійний саморозвиток як компонент професійної підготовки та постійний процес кількісних і якісних змін та орієнтується на високі професійні досягнення; свідомий цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності відповідно до вимог, умов психолого-педагогічної праці й особистої програми розвитку; цілеспрямоване усвідомлене самовдосконалення, самозміна з ціллю досягнення високих результатів в майбутній професійній діяльності. Саморозвиток, як неперервний процес стає певною формою підвищення професіоналізму під час навчання або трудової діяльності в межах спеціальності [3; 4].

Саморозвиток майбутніх фахівців в галузі спеціальної освіти – це процес усвідомленого цілеспрямованого розвитку, що включає самовдосконалення своїх знань, умінь, професійних і особистісних якостей, що

забезпечує особистісне зростання та ефективність професійної діяльності. Т. Северіна вважає, що процес саморозвитку реалізується як у свідомо визначених, так і в неусвідомлених формах з метою вироблення чи зміни фізичних або моральних якостей і є значно ширшим процесу самовдосконалення, що передбачає усвідомлений, цілеспрямований, перетворювальний, позитивний вплив на власну особистість відповідно до визначеної стратегії самотворення [3].

Висновки. Отже, професійний розвиток пов'язаний з професійно значущими вміннями та навичками здатності до рефлексії та самоаналізу які передбачають високий рівень самосвідомості, зокрема й фахової. Однією з умов успішного вирішення завдання розвитку особистості ми вбачаємо у вихованні у здобувачів вищої освіти прагнення до постійного особистісного самовдосконалення, готовності до постійної самоосвітньої роботи та самовиховання.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 1. 280 с.
2. Григоренко Т. Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... доктора філософії: 016 «Спеціальна освіта» / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2021.

3. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.
4. Лозенко А. П. Особливості впровадження моделі формування рефлексивних умінь у студентів-майбутніх учителів початкових класів у процесі їх дидактичної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 13. С. 101-107.
5. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти – ступеня бакалавра – з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 016 Спеціальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/016-Spets.osvita-bakalavr.28.07.pdf>

The article reveals the content, meaning and conditions of personal self-improvement of higher education in the field of special education. It is determined that at the present stage of formation of the national education system it is important to develop a person capable of determining personal ways of self-realization, self-development, self-education and professional self-affirmation.

Key words: personal development, self-development, activity, self-improvement, personal self-improvement, self-education.

Отримано: 21.02.2022

УДК 376.011.33-053.4-056.313

М. Г. Буйняк, кандидат психологічних наук, старший викладач

ЗМІСТ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ РАНЬОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті висвітлено сутність та зміст корекційної допомоги дітям раннього віку з інтелектуальними порушеннями; наголошено на значущості ранньої корекційної допомоги; окреслено напрями реалізації корекційної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями раннього віку; акцентовано на значущості участі батьків в процесі психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: рання корекційна допомога, діти з інтелектуальними порушеннями, зміст корекційної роботи, напрями корекційної роботи, батьки дітей з інтелектуальними порушеннями.

Значущість ранньої корекційно-розвиткової допомоги обумовлена високою пластичністю головного мозку дітей немовлячого і раннього віку, його сприйнятливостю до зовнішніх впливів, що сприяє швидшому та якіснішому утворенню нервових зв'язків та, як наслідок, формуванню уявлень дитини про навколишній світ, вмінь і практичних навичок. Тому своєчасне і доцільне поєднання корекційно-розвиткового впливу зі збереженими та компенсаторними можливостями організму у ранньому віці може суттєво зменшити негативний вплив первинного порушення на розвиток дитини та попередити виникнення багатьох вторинних і супутніх порушень. Саме тому, працюючи з дітьми з різними категоріями порушень у розвитку, доцільним є якомога ранній початок корекційного впливу.

Психолого-педагогічна допомога дітям раннього віку з різними категоріями освітніх потреб була об'єктом вивчення багатьох вчених як в Україні, так і за її межами: Т. Басілової, Д. Брікера, О. Віннікової, О. Єкжанової, С. Костроміної, М. Матвєєвої, С. Миронової, М. Пітерсі, Ю. Разенкової, В. Ремажєвської, Л. Прохоренко, Л.М. Шипіциної та ін. Усі дослідники наголошують на винятковій актуальності означеної проблеми та зазначають, що головними умовами її успішного розв'язання є командна співпраця кваліфікованих фахівців, активне залучення батьків до роботи у команді та правильна послідовність роботи з дитиною [1; 3].

Метою статті є висвітлення змісту та напрямів корекційної роботи з дітьми раннього віку з інтелектуальними порушеннями.

Зазначимо, що психолого-педагогічне вивчення та корекційна робота з дітьми з інтелектуальними порушеннями у ранньому віці здійснюється з урахуванням трьох ліній розвитку – пізнавального, фізичного і соціального, кожна з яких передбачає визначені показники та напрями роботи [1; 3].

Розглянемо зміст корекційно-розвиткової роботи з дітьми раннього віку з інтелектуальними порушеннями відповідно до вказаних ліній розвитку.

Фізичний розвиток дітей немовлячого і раннього віку з інтелектуальними порушеннями характеризується виразним відставанням функції прямостояння, яке спостерігається протягом усього періоду раннього дитинства. Зокрема, у цих дітей пізніше формується вміння утримувати голову у вертикальному положенні, значно пізніше вони починають самостійно сидіти і ходити [1]. Тому одним із завдань допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями раннього віку є стимуляція фізичного розвитку, формування у них як загальних рухових вмінь та навичок, так і дрібної моторики [3]. Реалізація цього завдання здійснюється з обов'язковим залученням медиків (педіатр, невролог, лікар ЛФК) та з урахуванням структури порушення, ступеня інтелектуального порушення і клінічного діагнозу.

Провідною характеристикою пізнавального розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями у ранньому віці є знижена реакція на зовнішні подразники, байдужість до навколишнього середовища, низька пізнавальна активність загалом [1; 2]. Ці ознаки обумовлені органічним ураженням кори головного мозку дифузного характеру та особливостями функціонування нервової системи. Зазначимо, що предметна діяльність, яка є провідною у ранньому віці, та наочно-дійове мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями самостійно не формуються. Тому, працюючи над пізнавальним розвитком, перш за все потрібно спрямувати зусилля на його стимулювання, формування новоутворень психіки, предметної діяльності та наочно-образного мислення [2]. обов'язковим при цьому є дотримання принципу урахування онтогенетичного розвитку психічних функцій. Корекційна робота з пізнавального розвитку містить такі складові:

- розвиток сенсорно-перцептивної діяльності та формування еталонних уявлень;
- формування наочно-образного мислення паралельно із розвитком мовлення, яке у дітей з інтелектуальними порушеннями у ранньому віці не є засобом спілкування і передачі суспільного досвіду;
- розвиток розумових операцій;
- поетапний розвиток предметної діяльності (предметно-маніпулятивна, предметно-практична);
- формування передумов для оволодіння ігровою діяльністю.

Соціальний розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями у ранньому віці також не відповідає параметрам типового, що виявляється у відсутності комплексу пожвавлення, нездатності дитини диференціювати людей на «своїх» та «чужих» на першому році життя; навички самообслуговування та здатність до взаємодії і комунікації з дорослими у предметній діяльності на другому-третьому році життя також спонтанно не формуються і потребують корекційного впливу [1; 2]. Тому, працюючи над соціальним розвитком, слід спрямувати корекційно-педагогічний вплив на формування навичок емоційного і ситуативно-ділового спілкування з дорослими і однолітками та найпростіших навичок самообслуговування. Зауважимо, що, як і в попередніх лініях розвитку, у соціальному визначальним у плануванні змісту і виборі методів корекційної роботи є ступінь інтелектуального порушення.

Зазначимо, що корекційна робота за вказаними лініями розвитку не здійснюється ізольовано за кожним напрямом, а передбачає їх єдність.

В успішній реалізації корекційної допомоги у ранньому віці провідну роль відіграють батьки дитини та інші члени родини, які проживають разом з нею. Саме від їхньої активної позиції, готовності навчатися корекційним прийомам впливу на розвиток дитини і виконувати рекомендації фахівців вдома залежать подальший розвиток дитини та перспективи її соціалізації [2].

Отже, рання корекційна допомога дітям з інтелектуальними порушеннями передбачає використання форм і методів, які спрямовані на корекцію фізичного, пізнавального і соціального розвитку. Зміст роботи за вказаними напрямками визначається з урахуванням ступеня інтелектуального порушення, клінічного діагнозу та індивідуальних особливостей дитини. Реалізація корекційної допомоги дітям раннього віку здійснюється фахівцями різного фаху (корекційними педагогами, медиками, психологами та ін.) із обов'язковим залученням батьків дитини.

Список використаних джерел:

1. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.
2. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. А. А. Колупасової. Київ: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX». 2010.
3. Сансіоло Т., Прохоренко Л. Контрольний список сфер розвитку для діагностики та раннього втручання й корекції поведінки: навч.-метод. посіб. Київ, 2021. 103 с.

The article describes the essence and content of correctional care for young children with intellectual disabilities; the importance of early correctional care is emphasized; the directions of realization of correctional work with young children with intellectual disabilities are outlined; emphasis is placed on the importance of parents' participation in the process of psychological and pedagogical support of young children with intellectual disabilities.

Key words: early correctional care, children with intellectual disabilities, the content of correctional work, are as of correctional work, parents of children with intellectual disabilities.

Отримано: 21.02.2022

УДК 159.922.76-056.313-053.6

Т. І. Валько, аспірантка

СТАВЛЕННЯ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ РОДИНАХ

У статті проаналізовано вплив батьківського виховання на формування системи уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями, які виховуються в соціально неблагополучних родинах.

Ключові слова: підлітки з інтелектуальними порушеннями, батьки, уявлення про сім'ю, соціально неблагополучна родина.

Останнім часом науковий інтерес до проблем сімей, в яких виховуються діти з інтелектуальними порушеннями (далі – діти з ІП), активно збільшується. Дослідження не обмежуються лише методичними питаннями формування у дітей тих чи інших знань і навичок. Акцент корекційного впливу зміщується на сім'ю дитини з ІП. Особлива увага приділяється позитивному впливу близьких на дитину, створенню сприятливих умов для її навчання не тільки в спеціальному закладі освіти, але і вдома. Також гостро стоїть проблема вивчення рівня соціального благополуччя цих сімей та їх

виховного потенціалу, зокрема в питаннях підготовки дітей до самостійного сімейного життя та формування у них комплексу необхідних для цього уявлень.

Психологічні особливості формування уявлень про сім'ю підлітків з ІП представлено у дослідженнях А. Іваненко. Окремі аспекти проблеми підготовки учнів з ІП до самостійного сімейного життя в контексті їх морального виховання представлені у наукових працях В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинського, О. Хохліної; статевого – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, М. Матвеевої, С. Миронової, А. Мухіної; соціаліза-

ції – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мاستюкової, Г. Шаумарова та ін.

Благополуччя родини визначається гуманністю у взаєминах її членів, вмінням любити і поважати одне одного, єдністю у вирішенні проблем, психологічним комфортом тощо. Науковці вказують, що навіть у соціально благополучних родинах батьки досить часто діють, керуючись лише власними переконаннями про виховання та розвиток підлітку з ІІ, позаяк не завжди об'єктивно оцінюють можливості своїх дітей, а отже – потребують допомоги фахівців. Дослідження, проведені В. Ткачовою, засвідчили, що у сім'ях підлітків з ІІ близько 1/3 батьків є випускниками спеціальних закладів освіти [1]. Наслідком цього є недостатня компетентність щодо батьківства та виховання дітей, проблеми матеріального і соціального благополуччя. У таких сім'ях батьківські функції нерідко делегуються іншим родичам. Частина батьків підлітків з ІІ ведуть неблагополучний спосіб життя, зокрема: вживають алкоголь, чинять насилля, схильні до правопорушень. Зважаючи на знижений рівень критичності мислення, підлітки з ІІ не здатні об'єктивно оцінити сімейну ситуацію, в якій зростають, тому часто наслідують дев'янтну поведінку батьків.

У процесі нашого дослідження респондентів просили охарактеризувати свій актуальний досвід сімейного життя, а саме: розповісти про своїх рідних та взаєностосунки з ними, побут, дозвілля тощо. За результатами 86,6% респондентів охарактеризували свій актуальний сімейний досвід з негативної точки зору: «Мама мене покинула», «В сім'ї постійні сварки та бійки», «Мені краще наодинці», «Батько п'є, курить в хаті» та ін. 6,6% підлітків в нейтральному ключі розповідали про рідних, демонстрували позитивні емоційні реакції «У мене велика родина: мама, тато, двоє братів і сестричка...», «Сумую за домом», «Мама у мене дуже красива» тощо. 6,6% відмовились говорити на цю тему. Підлітки з інтелектуальними порушеннями, які виховуються в неблагополучних родинах, неповних сім'ях або є сиротами з неохотою, роздратуванням та іноді образою розповідали про своїх рідних, що є ознакою негативного досвіду сімейного життя. Характеризуючи свою сім'ю

респонденти з ІІ зводили розповідь до перерахунку її членів. Для отримання більш детальної інформації підліткам потрібно було ставити навідні запитання: «Розкажи про свою маму», «Як ви проводите у родині спільний час?», «Які у тебе відносини з меншою сестрою?» тощо. Відповіді респондентів з ІІ були стислими, одноманітними, примітивними.

Отже, відповіді респондентів з ІІ можуть свідчити про актуальне переживання негативного досвіду сімейного життя. Незважаючи на інтелектуальне порушення підлітки з ІІ осмислюють сімейні конфлікти, поведінку батьків, відчують образу, озвучують потребу у підтримці, любові, радості. Відсутність позитивного зразка сімейних стосунків може призвести до створення неблагополучних сімей самими підлітками з ІІ. На наш погляд, критеріями готовності батьків до підготовки своїх підлітків до самостійного сімейного життя є педагогічна грамотність, активна участь у виховному процесі, ціннісне ставлення до дитини. Ця готовність може сформува- тись лише за умови надання ефективної системи соціальної, психолого-педагогічної допомоги фахівців соціально неблагополучним сім'ям, в яких виховуються діти інтелектуальними порушеннями.

Перспективою розгортання дослідження в зазначеному напрямі є розробка змісту та методів роботи з неблагополучними сім'ями, в яких виховуються підлітки з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Ткачова В. В. Історичний екскурс в проблеми сімей, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку URL: <http://socio.125mb.com/tkacheva-istoricheskiy-ekskurs-problemu-semi-26871.html>

The article analyses the influence of parental upbringing on the formation of a system of ideas about the family of adolescents with intellectual disabilities who are brought up in socially disadvantaged families.

Key words: adolescents with intellectual disabilities, parents, ideas about the family, socially disadvantaged family.

Отримано: 20.02.2022

УДК 376-056.36-053.4:796.17

О. М. Вержуховська, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОНСТРУЮВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

У статті розглянуто теоретико-практичні основи розвитку навичок конструювання у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Ключові слова: навички конструювання, старші дошкільники, порушення інтелекту, діти з порушеннями інтелекту.

Постановка проблеми. Ігрова діяльність виступає провідним видом діяльності дітей дошкільного віку, що не зменшує вагомості впливу інших видів діяльності на психічний та фізичний розвиток дітей. Від рівня розвитку ігрової діяльності дошкільників залежить формування образотворчої діяльності (аплікація, ліплення, малювання, конструювання), а саме тому, що даний вид діяльності включає у себе відповідний рівень розвитку мовлення та навичок сюжетно-рольової гри.

Конструювання як вид образотворчої діяльності має велике значення для психофізичного розвитку дошкільників, а саме розвиток психомоторної діяльності, сприймання та уявлень про цілісний образ предметів довкілля (якість сприйняття будь-якого реального об'єкта, якщо він сприймається цілісним образом, суттєво зростає), усіх пізнавальних психічних процесів, особли-

во елементів наочно-образного та наочно-схематичного мислення, усного мовлення.

Аналіз останніх досліджень. Науковці досліджували різні аспекти формування образотворчої діяльності, навичок конструювання в дошкільників як з типовим розвитком (А.Н. Давидчук, З.В. Ліштван, Л.А. Парамонова), так і з порушеннями інтелекту (В.В. Бабошко, О.П. Гаврілушкіна, І.В. Гладченко, А.А. Катаєва, А.Г. Обухівська, Б.В. Сермесєв, Е.А. Стребелева, Н.Д. Соколова, Д.І. Шульженко, К.В. Щербаківа). О.П. Гаврілушкіна, А.А. Катаєва, Е.А. Стребелева, Н.Д. Соколова займалися методикою навчання конструювання у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Г.О. Блеч, С.В. Трикоз досліджуючи питання формування уявлень про навколишнє середовище у дошкі-

льніків з порушенням інтелектуального розвитку та їх сенсорне виховання зауважували, що розвиток початкових уявлень про довкілля, сприймання його, відтворення просторових відношень між предметами та їх частинами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту дає змогу розвивати навички конструювання.

О.В. Чеботарьова у процесі трудового виховання дітей дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку, побачила, що при розв'язанні завдань з конструювання у них виникає потреба в орієнтуванні на ознаки предметів, що є суттєвим у розвитку просторових уявлень, навички і вміння які надалі впливають на розвиток і вдосконалення зорово-моторної координації та покладаються в основу розвитку навчальної діяльності.

А.А. Катаева, Е.А. Стребелева зазначають на тому, що оволодіння навичками конструювання сприяє розвитку мовлення та збагачує зміст ігрової діяльності дітей. Дитина з порушеннями інтелекту засвоює необхідні слова у зв'язку з потребою відповідного виду діяльності, що сприяє формуванню правильного усного мовлення і різних способів використання словникових конструкцій дітьми у процесі виконання завдань. При цьому дитина з порушеннями інтелекту привчається здійснювати конструктивні дії, аналізувати об'єкти, плануючи свою діяльність за словесною інструкцією дорослого.

Мета статті полягає у розкритті теоретико-практичних основ формування навичок конструювання у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Низький рівень розвитку ігрової діяльності в значній мірі впливає на характер продуктивної діяльності дошкільників з порушеннями інтелекту. Так, до кінця дошкільного віку ці діти у більшості випадків не оволодівають предметним малюнком. Їх малювання навіть до початку навчання у школі залишається на рівні хаотичного штрихування і носить процесуальний характер. Не складає винятку і конструктивна діяльність цих дітей.

На думку, О.П. Гаврілушкіної конструювання, як особливий вид продуктивної діяльності виникає, на певному етапі розвитку психіки і перебуває у тісній взаємозалежності зі сприйманням, мисленням, мовленням, ігровою діяльністю.

Розвиток дошкільників з порушеннями інтелекту має ряд специфічних особливостей у сфері засвоєння нею соціального досвіду. Це передусім пов'язано з раннім органічним ушкодженням центральної нервової системи. Одним із прикладів цього є стан різних видів діяльності дошкільників з порушеннями інтелекту, особливо тих, які знаходяться в несприятливих педагогічних умовах. Несприятливі для психічного розвитку дитини умови можуть складатися не тільки в сім'ї, але і в спеціальних дитячих закладах, якщо там в ході навчання не застосовуються методи, адекватні рівню і можливостям кожної дитини.

Характеризуючи навички конструювання дошкільників з порушеннями інтелекту дослідники, а саме О.П. Гаврілушкіна, Н.Д. Соколова, у своїх працях зазначають на наявність дій, які не тільки не спрямовані на отримання продуктивно-предметного результату, але які по своїй суті протирічать конструктивним властивостям будівельних матеріалів. До них відносяться: облизування, покусування, постукування та ін. Такі, не відповідні функціональному призначенню матеріалів, дії можна спостерігати у дошкільників з порушеннями інтелекту до кінця дошкільного віку, особливо, якщо з ними не проводилась спеціальна робота по навчанню вміння гратись, малювати, конструювати. Такі дії нагадують ознайомче маніпулювання, які виконують діти раннього віку в нормі з новими предметами. Проте у дітей з типовим розвитком ці дії спрямовані на активне

ознайомлення з предметом і проявляються разом з іншими дослідницькими маніпуляціями: вони розглядають предмет, перекладають з однієї руки в іншу, повертають його в руках і т. д. таке вивчення поглинає дитину і супроводжується сильною емоційною забарвленістю.

Отже, формування навичок конструювання у дошкільників з порушеннями інтелекту має ряд специфічних особливостей, насамперед, це пов'язано з раннім органічним ураженням центральної нервової системи. Навички конструювання у дошкільників з порушеннями інтелекту самостійно не формуються і не спрямовуються на отримання продуктивно-предметного результату.

У процесі вивчення рівня сформованості навичок конструювання у дітей з порушеннями інтелекту, як і з нормотиповим розвитком можливо використати методики:

- «Складання піраміди з кілець»;
- «Складання матрьошки»;
- «Розкладання паличок і брусочків відповідно до зразка»;
- «Дошка Сегена», тощо.

Особливо цікавим, на наш погляд, є методика, яка об'єднує різні методичні засоби і прийоми та вимагає наступні завдання, зокрема:

- а) конструювання об'ємних будівель із кольорових кубиків однакової величини за допомогою малюнка-зразка,
- б) викладання фігурна площині за зразком малюнком,
- в) конструювання за методикою Косса тощо.

Саме це дасть нам змогу вивчити рівень організації процесу, рівень сформованості відображення соціальних уявлень, адекватний віку та пізнавальному розвитку дітей.

Рівень організації процесу конструктивної діяльності можливо оцінити наступним чином: прийняття або відмова від завдання, розуміння умов завдання, мовленнєве супроводження, відношення до створених конструкцій, необхідність педагогічної допомоги.

Методика формування навичок конструювання у старших дошкільників з порушеннями інтелекту, повинна включати в себе наступні види конструювання:

- конструювання за об'ємним зразком;
- конструювання за словесною інструкцією;
- конструювання за використанням уявлених об'єктів;
- конструювання збірно-розбірних іграшок;
- моделювання лялькової кімнати тощо.

Ці методики з одного боку сприяють розвитку конструктивних та пізнавальних умінь і навичок та формуванню таких якостей особистості, як активність, ініціативність, наполегливість тощо. З іншого – підготовці дітей дошкільного віку до навчання, а саме створення психологічної готовності до переходу на новий провідний вид діяльності дітей.

Висновки. Отже, результативність формування навичок конструювання впливає на подальший рівень адаптації та соціалізації старших дошкільників з порушеннями інтелекту до навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах»: програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали. Київ: ПрАТ Видавництво «Київська правда», 2012. 96 с.
2. Гладченко І. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах»: програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали. Київ: ПрАТ Видавництво «Київська правда», 2012. 112 с.
3. Трикоз С. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і

виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах»: програма з сенсорного виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали. Київ: ПрАТ Видавництво «Київська правда», 2012. 112 с.

4. Чеботарьова О. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах»: програма з трудового вихован-

ня, методичні рекомендації, дидактичні матеріали. Київ: ПрАТ Видавництво «Київська правда», 2012. 96 с.

The article considers the theoretical and practical foundations of the development of design skills in older pre-schoolers with intellectual disabilities.

Key words: design skills, senior pre-schoolers, intellectual disabilities, children with intellectual disabilities.

Отримано: 19.02.2022

УДК 373.1

В. І. Ворох, аспірантка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми економічного виховання у світовій педагогіці. Визначено основні підходи та орієнтири провідних західних дослідників на сутність економічного виховання. Охарактеризовано когнітивний, біхевіористський та інтеракціоністський підходи до визначення сутності економічного виховання.

Ключові слова: виховання, економічне виховання, економічна освіта, економічні навички.

Постановка проблеми. Тенденції соціально-економічного розвитку суспільства актуалізують проблему вдосконалення змісту економічного виховання підростаючого покоління, пошуку та розробки ефективних методів виховного впливу. Доцільно відзначити, що в Україні про цей вид виховання активно заговорили тільки наприкінці ХХ ст., у той час як в західній науці економічному вихованню приділяли увагу, починаючи з етапу становлення та розвитку ринкових засад господарювання, а активне формування відповідних течій і теорій економічного виховання та економічної соціалізації особистості, починаючи з дитячого віку припадає на середину ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення сутності та змісту економічного виховання зробили В. Барріс, Т. Бері, А. Берті, А. Бомбі, Дж. Брунер, К. Гудмен, Т. Керет Уард, К. Крауз, Д. Лассар, Г. Маршал, Л. Магрудер, Ж. Піаже, П. Плінер, К. Ролан-Леві, Р. Саттон, Р. Сінглер, А. Стасей, А. Страсус, П. Томас, Д. Томсон, П. Уемблі, К. Фокс, Д. Фрідман, К. Шусслер та ін. Їх вчення базувались на психологічних аспектах виховання у дітей розуміння різних економічних категорій.

Метою дослідження є визначення теоретичних засад формування сутності економічного виховання у провідній психолого-педагогічній науці.

Результати дослідження. Як свідчить проведений теоретичний аналіз, формування економічних понять у школярів через грошовий обіг розглядали американські дослідники Дж. Брунер, К. Гудмен, Р. Саттон та ін., регламентуючи вивчення сприйняття школярами монет різного номіналу, а також особливості поведінки із грошима дітей із багатих та бідних сімей [5]. У цьому контексті з'явилися передумови користування дітьми кишеньковими грошима, їх раціонального витрачання та планування бюджету витрат, формувались навички здійснення покупок у магазинах. Дослідженню питань впливу різноманітних чинників (вік, стать, соціальний статус та ін.), формування у дітей уявлень про гроші та поведінки з ними, а також формування уявлень у них уяви про джерела отримання грошей та відповідні товарно-грошові відносини досліджували А. Берті, А. Бомбі, Г. Маршал, Л. Магрудер, П. Томас та ін. [4; 2 та ін.]. Формування у дітей уявлень про базові економічні категорії (ринок, товар, ціна, попит, пропозиція, раціональний вибір, прибуток та ін.) досліджували В. Барріс, А. Берті, Т. Бері, А. Бомбі, К. Крауз, Р. Сінглер, Д. Томсон, К. Фокс та ін. [3]. Крім того, фахівцями розгляда-

лися питання розуміння і сприйняття дітьми співвідношень понять: «ціна-якість» (В. Барріс, А. Берті, А. Бомбі та ін.); «ціна-трудова зусилля» (Т. Керет Уард, К. Фокс та ін.); «ціна-попит-пропозиція» (Т. Керет Уард, К. Крауз, Д. Томпсон та ін.); «прибуток-вигода-економія» (Т. Бері, К. Крауз, Д. Томсон та ін.) [3; 4].

Досить значимими для уявлення про сутність економічного виховання вважаються праці дослідників у напрямку розпорядження дітьми кишеньковими грошима (Р. Абрамович, В. Зелізер, П. Плінер, Д. Фрідман та ін.). Ними рекомендовано батькам давати своїм дітям регулярні платежі у вигляді кишенькових грошей, щоб формувати навички ощадливості, пропорційного розподілу витрат та їх планування. На їх думку, це сприяє усвідомленню дітьми цінності грошей, уявлення про ціни товарів, які можна купити за ці гроші та скільки їх можна купити [3]. Значна увага західних дослідників приділялася також питанню визначення чинників економічного виховання, чому присвячені праці таких фахівців, як С. Джонес, Л. Макгрудер, Г. Маршал, Г. Олпорт, Р. Саттон, М. Сігал, П. Томас, А. Фенем, Д. Швальб, Г. Ягода та ін.

Як наголошує В. Зелізер, значимі зміни у соціально-економічному середовищі розвинених країн відбулися саме завдяки зростанню уваги до значимості надання дітям кишенькових грошей та більш ефективного виховання на цій основі їх майбутніх організаційно-підприємницьких здібностей [1]. У той же час Є. Сидякіна із посиленням на дослідження Р. Абрамовича, Д. Фрідмана та П. Плінера вказує, що діти, які отримують кишенькові гроші від батьків тільки за певну виконану роботу, значно повільніше починають засвоювати питання економічного виховання, ніж діти, які отримують гроші «просто так», як рівноправні члени родини. Останні краще орієнтуються у товарах, цінах, платіжних картках тощо, тобто більш свідомо входять в економічну реальність [4].

На сьогодні дослідниками виокремлюються три основні підходи до питання економічного виховання дітей [5, с.47-50]: 1) когнітивний – заснований на теоріях Ж. Піаже та К. Коді, що розвиток дитини є процесом її адаптації до зовнішнього світу, у ході якого дитина розвивається та поступово досягає рівня економічної ерудиції дорослої людини; 2) біхевіористський – заснований на дослідженнях А. Бандури, Р. Уолтерса, Б. Скіннера та К. Халла, який передбачає засвоєння моделей економічної поведінки шляхом спостереження та копіювання поведінки інших; 3) інтеракціоністський – заснований на дослідженнях А. Берті та А. Бомбі, у відповідності з якими дитина вважається активним діячем економічних відносин.

На нашу думку, біхевіористський підхід має низку переваг перед іншими, оскільки, з одного боку, дає можливість формувати та аналізувати реальну споживачку поведінку (наприклад, порівняння цінових та інших характеристик товарів), а з іншого – формувати у дітей базові абстрактні економічні поняття (ціни, товари, доходи, податки тощо).

В межах цього підходу важлива роль відводиться соціальному оточенню дитини, яке і виступає основою його економічної поведінки, оскільки саме воно формує погляди дитини на неї. Дитина не тільки починає копіювати поведінку дорослих (їх економічні дії), але і позитивно або негативно налаштовується на різноманітні економічні процеси залежно від реакції на них дорослих (наприклад, процедура витрачання коштів у більш бідній родині є ощадливою, на відміну від більш заможних батьків).

Також варто відзначити, що увага західних дослідників була також прикута до питання пошуку надійних та ефективних джерел економічного виховання. Тому в межах інтерекціоністського підходу було також визначено, що економічну інформацію діти отримують із чотирьох основних джерел (батьки, ровесники, реклама та самі товари на ринку). При цьому перші три джерела самі доносять до дитини необхідну економічну інформацію, а четверте – є результатом власної активності дитини, яка пізнає ринок, ключові чинники вибору товару, основні етапи здійснення покупки тощо [6, с.28].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Загалом же можна зробити висновок, що європейські, американські та японські освітні програми школярів містять достатню інформацію, що допомагає формувати у них розуміння сутності економічних потреб, навичок поводження з грошима, планування витрат, орієнтуватися в базових економічних термінах, а також виховувати повагу до приватної власності, до чесних умов конкуренції. Перспективою подальших досліджень визначено формування авторських підходів до визначення

сутності економічного виховання як психолого-педагогічної категорії.

Список використаних джерел:

1. Зелизер В. Социальное значение денег. Деньги на булавки, чеки, пособия по бедности и другие денежные единицы. Москва: Дом интеллектуальной книги, Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. 283 с.
2. Ильюшенко Г. А., Шадрин Н. В. Педагогические условия формирования у детей 6-7 лет представлений о деньгах как экономической категории. *Вектор науки ТГУ*. 2012. № 4 (11). С. 122-124.
3. Карпова С. И., Иванова В. С. Теоретические вопросы экономического воспитания детей дошкольного возраста. *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*. 2017. № 2. Т. 16. С. 24-30.
4. Сидякина Е. А. Историко-педагогический анализ проблемы формирования экономических представлений у детей дошкольного возраста в России и за рубежом. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология*. 2012. № 4 (11). С. 272-275.
5. Солонников В. В., Солонникова Н. В. Изучение потребностей социализации детей: обзор зарубежного опыта. *Вестник РГГУ. Серия: Философия. Социология. Искусствоведение*. 2018. С. 43-64.
6. De la Ville V-I., Tartas V. Developing as consumers. *Understanding Children as Consumers*. D. Marshall (ed.). London: SAGE Publ. Inc., 2010. P. 23-40.

Theoretically rethinking and shaping the statement about the essence of economic development among the world's pedagogues was appointed. The main approaches and landmarks of the leading western successors on the day of the economic development were determined. Cognitive, behavioural and interactional approaches to the definition of the essence of economic development are characterized.

Key words: education, economic education, economic education, economic skills.

Отримано: 22.02.2022

УДК 372.461:376.36-056.264

Ю. В. Галецька, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК В РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті охарактеризовано основні напрямки роботи із казкою та визначено педагогічні умови розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами казок.

Ключові слова: мовлення, дошкільники, народна казка.

Постановка проблеми. Казка є важливим засобом розвитку виразності дитячого мовлення. Для дітей характерне образне мислення і, щоб уява дитини намалювала яскраву, барвисту картину, не потрібно детального опису предмету, його способу дії, достатньо натяку. Казка глибоко проникає в думки дитини, змушує замислитися. Читаючи казку дитина потрапляє у чарівний світ мрій, фантазуючи уявляє, аналізує, розмірковує, а значить розвивається, відбувається формування особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливе місце в системі засобів розвитку мовлення дошкільників посідає казка. Її вплив на виховний процес дітей було розкрито в роботах педагогів-класиків (Я.А. Коменський, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.), психологів (Ю.А. Аркін, М.Я. Басов, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Н.Д. Виноградов, Д.Б. Ельконін, С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе та ін.), сучасних педагогів (Л.В. Артемова, А.К. Бондаренко, Г.І. Григоренко, Р.І. Жуковська, В.Г. Захарченко, Т.О. Маркова, Д.В. Менджеричька, О.І. Сорокіна, О.П. Усова, Г.С. Швайко, К.І. Щербакова та ін.).

Мета статті – визначити педагогічні умови розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами казок та охарактеризувати основні напрямки роботи із казкою.

Виклад основного матеріалу. Казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і мовлення [4].

Виділяють наступні завдання розвитку мовлення під час роботи із казкою: працювати над звуковимовою дітей, розвивати звукову культуру їх мовлення, збагачувати словник, граматичний лад, зв'язне виразне мовлення; навчати дітей побудові повних і виразних відповідей за змістом прочитаної казки; вчити характеризувати твір; удосконалювати інтонаційну виразність мовлення; стимулювати вміння вживати епітети, метафори, порівняння, синоніми, антоніми, образні вирази, приказки, прислів'я; уточнювати розуміння дітьми абстрактних, часових, просторових понять, слів з переносним значенням, фразеоло-

гічних виразів; вправляти в утворенні іменників з суфіксом, зміні дієслів за часом, заміні іменників займенниками та навіпаки; розвивати у дітей мислення й уяву, емоційну чуйність, пам'ять; розвивати розуміння казки на основі побудови наочної моделі; виховувати вміння відзняти казкові ситуації від реальних [1].

Робота з казкою включає в себе три основні напрями роботи [3]:

1. Знайомство з казкою.

2. Засвоєння спеціальних засобів літературно-мовленнєвої діяльності; ознайомлення дітей із засобами художньої виразності, розвиток звукової сторони мови, словника, граматичного ладу, зв'язного мовлення.

Цей напрямок включає в себе наступні види роботи:

- виділення в літературному творі епітетів, порівнянь і їх активне використання дітьми при описі предметів, переказі казок, творення історій;
- опис предметів із зазначенням їх наочних ознак: колір, форма, величина, матеріал; спеціальні ігри та вправи з використанням синонімів і антонімів;
- навчання дітей побудові повних і виразних відповідей на запитання за змістом прочитаного; опис малюнків, іграшок, персонажів казок за питаннями педагога; декламування віршів (багаторазові повторення);
- ігри-драматизації за творами дитячої літератури з індивідуальними ролями, які вимагають від дітей інтонаційної та мимічної виразності.

3. Розвиток розумових здібностей – завдання на розвиток мислення та уяви:

- формування вміння відбирати умовні замісники для позначення персонажів казки і дізнаватися різні казкові ситуації з показу на замісниках (з використанням рухових моделей і моделей серіаційного ряду);
- розвиток вміння використовувати готову просторову модель (наочний план казки) при переказі знайомої казки. Спочатку використовувати готову просторову модель, а потім вміти самостійно будувати і використовувати просторові моделі при переказі, творенні казок;
- розвиток здібностей до подання уявної ситуації з різноманітними деталями.

Важливим в організації процесу навчання є логічна послідовність, реалізація принципу поступового ускладнення. Послідовність занять з розвитку словесної творчості у дітей: ознайомлення з казкою як літературним жанром; творчий переказ казки (від імені головного героя, заміна кінцівки); придумування продовження казки; складання казки за опорними словами; заміна характеру персонажів казки; розв'язання проблемних ситуацій та суперечностей у казці; самостійне придумування дітьми казок [6].

Існує безліч прийомів, які ефективно використовують у бесідах за казкою [3]:

- питання (повинні бути різноманітними за своїм спрямуванням: допомогти точніше охарактеризувати героїв казки або допомогти дітям відчувати головну ідею казки тощо);
- розгляд ілюстрацій, тому що вони допомагають зрозуміти казку;
- словесні замальовки: діти самі уявляють себе художниками, придумують і розповідають, які б малюнки вони самі намалювали до цієї розповіді;
- повторне читання уривків з тексту, тоді діти повніше сприймають художні засоби казки, помічають порівняння, епітети та інші засоби виразності;

- пригадування і розповідь про смішний (сумний, казковий, реальний, страшний) епізод;
- переказування опису природи, пояснення вчинків героїв, які особливо запам'яталися;
- драматизація казки або уривків із знайомих казок, цікавих у плані збагачення та активізації словникового запасу;
- звертання уваги на специфічність художньої форми, образність мови у творі (повтори, зачин, кінцівка, порівняння, постійні епітети), вчити розуміти відмінність казки від оповідання тощо.

Успішному розвитку мовлення дітей сприяє використання різноманітних методів та прийомів у роботі з казкою [4]:

- придумати нові назви відомих казок (наприклад, казка «Рукавичка» – «Дружня рукавичка», «Новий дім для звірів», «Як дід загубив рукавичку»);
- введення частки «не» у зміст казки («Не ріпка виросла у діда на грядці, а...» – «Дід виростив не велику капустину, а...»);
- знайти слова однакові за звучанням, а різні за значенням (замок – замок);
- впізнати слово без голосних звуків і назвати їх (Кз дрз – Коза дереза; Клбк – Колобок; Дв пвнк – два півники);
- назвати слова, які «образилися і втекли з казки»;
- відгадати, яка це казка, наприклад: «Жи-бу-ді-ба-бу-у-ни-ку-ря-зне-ку-ря...».

Казка, вводячи дошкільника у світ фантазії, пробуджує їх до активної діяльності. Спочатку до співтворчості, а надалі – до творчості. Дитина через емоції і почуття, викликані казкою, сприймає колорит народності в передачі казкового образу, красу рідної мови.

Висновки. Для дітей казки є найулюбленішим жанром художніх творів. Діти можуть слухати казки до безлічі разів. Вони цікаві дітям своєю простотою та зрозумілістю. Казки збагачують та активізують словниковий запас дитини, розвивають зв'язне логічне мовлення, допомагають правильно будувати діалоги.

Список використаних джерел:

1. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ: Слово, 2006. 304 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 376 с.
3. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.
4. Гавриш Н. В. Казки живуть всюди. *Дошкільне виховання*. 2012. № 1. С. 6-7.
5. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку: монографія. Київ: Фенікс, 2008. 497 с.
6. Сухомлинский В. А. Комната сказки. *Избранные произведения*: в 5-ти т. Киев: Радянська школа, 1980. Т. 3. С. 188-200.

The article describes the main directions of work with a fairy tale and determines the pedagogical conditions for the development of speech of older preschool children by means of fairy tales.

Key words: speech, pre-schoolers, folk tale.

Отримано: 23.02.2022

Н. С. Гевчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ SMART ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ГРОМАД

У статті проаналізовано визначення поняття «Smart моделі», розглянуто критерії Smart моделі, виокремлено характеристики використання кожного із критеріїв. Підкреслено важливість та актуальність використання даної моделі у розвитку громад.

Ключові слова: проєкт, Smart проєкт, Smart модель, критерії, розвиток громад.

Кожна ідея, ініціатива потребують обґрунтування, підтримки певних організацій чи впливових осіб, пошук коштів на реалізацію тощо. Все це є складовими проєктної діяльності як невід'ємної частини реалізації соціальних ініціатив на різних рівнях (державному, регіональному, локальному). Тому, кожен фахівець, у якій сфері він б не працював, повинен володіти навичками проєктування, прогнозування та моделювання як базовим інструментарієм проєктної діяльності на всіх рівнях. Цей інструментарій динамічно розвивається і є системою знань, що використовується у світовій практиці розробки та впровадження ефективних соціальних проєктів та програм, які успішно можна реалізовувати на рівні розвитку громад.

Поняття SMART моделі часто асоціюють з концепцією Пітера Друкера – управління за цілями SMART (чи розумні) проєкти – високотехнологічні рішення на варті бізнесу. Це коли технології виходять за рамки дослідницьких інститутів і з'являються в повсякденному житті людей у вигляді зручних гаджетів і міських локацій. Таким чином, це породжує новий вигляд регіонів, коли міста перетворюються в іміджеві і технологічні мегаполіси, де кожен об'єкт інфраструктури спрямований на комфорт і безпеку жителів. По суті, SMART проєкти – це бізнес для людей, не позбавлений інвестиційної привабливості. Тут з'єднується соціальна і комерційна складові і виходить вигідний з точки зору бізнесу, і корисний, з точки зору соціуму, проєкт [1].

Якщо звернутися до вільної енциклопедії, то ми отримаємо визначення SMART, як мнемонічної абревіатури, компоненти якої є критеріями постановки завдань, наприклад у проєктному управлінні, менеджменті та персональному розвитку. Вперше ця абревіатура згадується в листопаді 1981 р. в публікації Джорджа Дорана (англ. George T. Doran) в журналі Management Review і утворена вона зі слів англ. specific, measurable, assignable, realistic, time-related – конкретна, вимірювана, має виконавця, реалістична, обмежена в часі. Вважається, що відповідність завдань наведеним критеріям значно збільшує ймовірність їх виконання та досягнення загальної мети.

Розглянемо більш детально критерії SMART моделі соціального проєкту.

Написання проєкту – це завдання, в якому варто дотримуватися чіткості, лаконічності й бути максимально конкретним.

Фахівці із проєктного менеджменту радять користуватися SMART-моделлю, розробленою німецьким ученим Пітером Друкером. SMART модель – абревіатура 5 критеріїв, за якими необхідно оцінити ідею, – specific, measurable, attainable, relevant, time-bound (конкретність, вимірність, територіальність, реалістичність, визначеність у часі) [3].

Проаналізуємо кожен із них.

S – необхідно чітко сформулювати мету. Намагайтеся бути конкретнішими в тому, що хочете зробити. Визначте, чого ви чекаєте від інших. Менше вживайте загальні слова і використовуйте дієслова дії. Будьте обережні з деталями. Наприклад, ваш досвідчений колега потребує меншої кількості деталей в порівнянні з новачком.

M – прописати конкретні результати проєкту. Визначте, які показники ви використовуватимете для розуміння відповідності своєї мети. Виділіть конкретні терміни, по яких можна виміряти прогрес [2].

A – описати впевненість у досягненні мети, що передбачає володіння ресурсами (зовнішніми і внутрішніми) для реалізації проєкту. Подумайте про те, чи є у вас необхідні інструменти і навички для досягнення мети. Переконайтеся, що досягнення цього завдання знаходиться в межах ваших можливостей. Перевірте усі неконтрольовані чинники, якщо такі є.

R – розповісти про реалістичність мети. Якщо у кінцевому результаті мета не надто реалістична, розбийте її на кілька адаптованих цілей. Проаналізуйте, чи є мета практичною і орієнтованою на конкретні результати. Перевірте, чи має вона відношення до ваших навичок і кваліфікації.

T – сформулюйте чіткі терміни досягнення мети. Вкажіть термін, коли завдання має бути завершено. Встановіть терміни, використовуючи дні, місяці, квартали.

Кожен проєкт може мати своє текстове оформлення. Нижче, наведемо загальні вимоги до нього.

Оформлення. Кожна організація чи інше джерело фінансування має власні (як правило, дуже специфічні) вимоги, проте у проєктах є стандартні пункти практично для будь-якої установи. Це титульний аркуш, анотація, вступ, огляд актуального ринку/літератури, детальний опис проєкту (включно з цілями та методами досягнення), бюджет і терміни.

Титульний аркуш. Як правило, включає в себе коротку назву для науково-дослідного проєкту, інституційну приналежність заявників (назву організації, університет і т.д.), особисті дані, назву та адресу грантової агенції, дату та кількість фінансування. Більшість грантових установ висувають особливі вимоги до титульного аркуша, тому чітко їх дотримуйтеся [4].

Анотація. Коротке зацікавлення вашим проєктом, огляд особистих цілей і результатів.

Вступ. У вступі охопіть ключові елементи вашого проєкту – цілі та завдання, а також значення дослідження та очікуваний результат. Постановка завдання повинна забезпечувати обґрунтування проєкту, його необхідність та актуальність. Яким чином ваш проєкт відрізняється від попередніх досліджень і практик на цю ж тему? Які новітні методи будете використовувати? Максимально зацікавите грантодавця, вкажіть інноваційні методи досягнення цілей та інші особливі моменти.

Огляд актуального ринку/літератури. Пункт, що передбачає ґрунтовний аналіз попередніх проєктів і досліджень на подібну тему. Якщо, скажімо, ви хочете отримати грант на відкриття тревел-журналу, опишіть ринок продукції, вкажіть чим ваш проєкт відрізнятиметься від існуючих і чому він буде корисним. Грантодавцю важливо розуміти, що ви зробили необхідні попередні дослідження для впровадження своєї ідеї. Огляд бази повинен мати критичний характер [1].

Опис проєкту. Кістяк усієї заявки. За потреби його можна розділити на тематичні підпункти. Розкажіть про

деталі проекту, докладно викладіть проблеми, цілі та завдання, методи досягнення, процедуру впровадження та поясніть очікуваний результат/результати. У пункті опису проекту дайте волю своїй фантазії. Будьте оригінальними та практичними. Напишіть відповіді на основні запитання (що? де? коли? як?), поясніть, чому саме така методика найкраще підходить для досягнення цілей. Чітко поясніть зв'язки між цілями, методами й результатом.

Бюджет. Найкраще представлення бюджету – у вигляді таблиці з докладним описом позицій із описовою частини бюджету (обґрунтування бюджету). Це пояснює різні витрати. Не бійтеся складати бюджет, що перевищує розмір гранту. Це дасть зрозуміти, що ви не шукаєте повної суми, а розглядаєте додаткові можливості фінансування. Узгоджуйте проект бюджету з вимогами конкретної грантової організації. Часто вони пишуть про ліміти на конкретні пункти.

Терміни. Укажіть конкретні межі кожного етапу. Спробуйте зробити візуальну версію часових рамок реалізації або зобразіть усе у зведеній таблиці. Це дозволить грантодавцю зрозуміти й оцінити планування та реалістичність проекту. Повний обсяг проекту бажано вмістити максимум у 10 сторінок. Окремо ви можете додати листи підтримки проекту, рекомендаційні листи та додаткові пояснення до бюджету.

Список використаних джерел:

1. Гевчук Н. С., Савель І. С. Соціальне проєктування: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2018. 153 с.
2. Моніторинг і оцінювання: Заради чого? Яким чином? З яким результатом? Навчальний посібник. Київ, 2018. 178 с.
3. Соціальне планування у місцевих громадах: теорія і практика / за заг. ред. О.В. Безпалько. Київ: Видавничий дім «Калита», 2008. 134 с.
4. Соціальне проєктування: методичні рекомендації до практичних завдань для студентів спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» другого (магістерського) рівня / уклад. С. Ю. Гончарова. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 49 с.

Determination of concept "model Smart" is analysed in the article, the criteria of model Smart are considered, descriptions of the use are distinguished each of criteria. Importance and actuality of the use of this model are underline in development of communities.

Key words: project, Smart of project, Smart model, criteria, development of communities.

Отримано: 17.02.2022

УДК 346.2

Н. Є. Гоцуляк, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

У статті проведено теоретичний аналіз особливостей індивідуальної наукової діяльності в сучасних умовах карантинних обмежень. З'ясовані складнощі, з якими стикаються науковці в ході організації індивідуального наукового дослідження. Акцентовано увагу на особливостях, що пов'язані із он-лайн опитуваннями як форми отримання інформації для подальших наукових досліджень. Також розглянуто особливості етичної чутливості при будові індивідуальних досліджень в умовах карантинних обмежень.

Ключові слова: наукова діяльність, дослідження, он-лайн опитування, карантин, карантинні обмеження, соціальна ізоляція.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 стала з огляду на її масштабність неабияким випробуванням для українського суспільства і всього людства. Стала вона викликом і для науковців різних галузей, які намагаються здійснювати наукову діяльність у дистанційному режимі. Складність відповіді на цей виклик спричинюється зокрема тим, що за умов дистанційності значно утруднюється діагностичний та емпіричний блоки дослідження. Враховуючи соціальне дистанціювання та ізоляцію, пошук ефективних шляхів організації наукових досліджень набувають вирішального значення. Також, очевидно є підвищення ефективності он-лайн досліджень. Зараз більше, ніж будь-коли, важливою є ефективна підтримка не тільки ідеї участі у дослідженнях, але і самих учасників – як емоційно, так і, за можливості, фінансово. Проводячи індивідуальні дослідження важливо чітко розуміти, яким має бути результат дослідження, хто отримає користь від результату і як його можна здійснити у найбільше кологічному та зберігаючому форматі. Особливо це важливо у сучасних умовах – умовах карантинних обмежень – коли співпраця між суб'єктами наукових досліджень переходить у нову площину, що, у свою чергу, вимагає нових підходів щодо організації та проведення подальшої роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські вчені, зокрема В. Байдик, Л. Бегеза, О. Вознюк, Т. Гніда, В. Дорожкін, І. Євтушенко, О. Завгородня, В. Зливков, О. Іванова, О. Ігнатюк, Т. Кабиш-Рибалка,

Є. Калюжна, О. Коваленко, В. Кремень, С. Лукомська, Л. Лук'янова, С. Максименко, В. Моргун, Р. Мороз, Н. Ничало, Н. Павлик, В. Панок, Е. Помиткін, Я. Пилинський, О. Радзімовська, Д. Романовська, В. Рибалка, З. Становських та ін., у наукових працях наголошують на збереженні психологічної стабільності українського суспільства в умовах глобальної дестабілізації соціально-економічної реальності, спричиною пандемією COVID-19 [2]. Науковці наголошують про специфіку індивідуальної наукової діяльності, яка полягає у тому, що окрім теоретичного блоку, дослідження можуть містити й емпіричний блок. В умовах карантинних обмежень ускладнюється процес отримання інформації від учасників досліджень, виникає ряд питань щодо технічного, організаційного, дидактичного забезпечення дистанційної форми організації індивідуальних досліджень. Отже, у зв'язку з вищезазначеним, зростає роль оптимізації наукового процесу в умовах пандемії та карантинних обмежень.

Мета статті – здійснити аналіз особливостей організації наукової діяльності в умовах карантинних обмежень.

Виклад основного матеріалу. Нові, як для світу загалом, так і для наукової спільноти зокрема, умови невизначеності, спричиненої пандемією та карантинном, стали викликом, що породжує не тільки значне підвищення рівня тривоги, стресу та різноманітних соціально-економічних проблем, але і викликає необхідність пошуку нових шляхів організації наукових досліджень.

Найбільш доступною формою отримання інформації від учасників досліджень стають різні інтернет платформи.

Кількість онлайн-опитувань стала закономірною відповіддю в умовах соціальної ізоляції. Від початку карантину, в соціальних мережах та на інших інтернет-ресурсах, стали досить інтенсивно з'являтися запрошення до участі в опитуваннях, різних за характером, походженням, метою та оформленням. На поточний період, ще відбувається або вже проведена велика кількість досліджень, представлених науковою спільнотою. Проаналізувавши понад 10 таких прикладів, що поширювались у соціальних мережах, ми вважаємо, що необхідно дослідити особливості індивідуальної наукової діяльності в умовах карантинних обмежень.

Дослідники відмічають такі особливості, що пов'язані з он-лайн опитуваннями як форми отримання інформації для подальших наукових досліджень [1]:

- викривлення репрезентативності: не всі респонденти мають доступ до інтернету, та не всі респонденти, що мають доступ, воліють брати участь у дослідженнях (деякі використовують інтернет виключно із розважальними цілями);

- зниження ефекту соціальної бажаності відповідей: в онлайн опитуваннях респонденти більше схильються до ширих відповідей, ніж до тих, що скоріше будуть схвалені інтерв'юером;

- на відміну від традиційних опитувань, де низька частка респондентів, що погоджується брати участь у опитуванні, збільшує вірогідність помилки, для онлайн-опитувань спрацює протилежний ефект: чим нижчою є частка респондентів, що завершили заповнення опитувальника, тим точнішою є зріз думок.

Також необхідно враховувати, що в умовах, де стресові фактори більшає, виникає потреба в особливій етичній чутливості при побудові індивідуальних досліджень та підвищеного рівня уваги до того, що може виступити тригером негативних переживань як у вступній частині з інструкцією, так і в основній частині опитувальника.

Участь у дослідженні, звісно, є самостійним свідомим вибором кожного і відмова від участі також, тому, можна сказати, що надавши всі застереження, дослідник має надалі повну свободу формулювати запитання та вибирати оформлення згідно власного бачення. Проте, питання у виразно науковому форматі, переважені термінами або іншою специфічною лексикою, варто відмічати, як ті, що призначені лише для окремих категорій населення. Таким чином, варто звернути увагу на, власне, презентацію питань відповідно до цільової аудиторії та перевіряти їх на доступність.

Якщо говорити далі про особливості організації вибірки в ході індивідуального наукового дослідження в умовах карантину, є додаткові пункти, що потребують контролю. Варто відмітити, що в рамках онлайн-семінару «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину» [1], було розглянуто окремі з них, наприклад особливості гендерного розподілу, особливостей мотивації осіб, що взяли участь в онлайн-опитуваннях тощо. При цьому, не менш важливо зважи-

ти, що більшість досліджень не містило параметру «країна (або, навіть, місто) проживання», що в умовах карантину часто може позначатися на результатах, відповідно до локальних заходів забезпечення населення та динаміки поширення хвороби. Зокрема, у фейсбуці можна було зустріти розширене в українському сегменті дослідження білоруського психолога, чие опитування містило питання, пов'язані з проведенням вільного часу під час пандемії, де серед варіантів відповіді були такі, що дозволені на території Білорусі та неможливі на території України (наприклад, похід у кіно).

Розглядаючи ситуацію з релевантністю питань, що пропонуються, привертає увагу використання в опитуваннях стандартизованих методик. Варто ретельно звертати увагу не тільки на те, що не всі їх шкали можуть зберегти свою вагу при такій кардинальній зміні умов існування, але і те, що більшість з них не було адаптовано в Україні взагалі або реадаптація не проводилася більше 10 років, що суперечить рекомендаціям з їх використання [3].

Висновки. Враховуючи соціальне дистанціювання та ізоляцію, пошук ефективних шляхів організації наукових досліджень набувають вирішального значення. Водночас, подальших препенцій та уточнень потребує якість організації дистанційних та врахування таких проблем, як: 1. Технічні ускладнення (раптові зміни та порушення структури анкети, відсутність інтернету у деяких респондентів тощо); 2. Переваженість дистанційними опитуваннями респондентів. 3. Низька мотивація респондентів до участі у опитуваннях.

Список використаних джерел:

1. Єременко А. В. Сильні і слабкі сторони віддалених методів досліджень (телефонних і on-line) у порівнянні з face-to-face дослідженнями. *Відео онлайн-семинар «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії COVID-19 і карантину»*, 15.05.2020. URL: <https://www.facebook.com/events/675004599929640/>
2. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка; колектив авторів]. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с. URL: file:///E:/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%90%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%9D/COVID19_new.pdf
3. Durand, C., & Blais, A. Quebec 2018: A Failure of the Polls? *Canadian Journal of Political Science*. 2020. 53(1). P. 133-150.

The article analyses the theoretical features of individual scientific activity in modern conditions of quarantine restrictions. The difficulties faced by scientists in organizing individual research have been identified. Emphasis is placed on the features associated with online surveys as a form of obtaining information for further research. The features of ethical sensitivity in the construction of individual research in quarantine restrictions are also considered.

Key words: scientific activity, research, online survey, quarantine, quarantine restrictions, social isolation.

Отримано: 23.02.2022

Н. М. Гончарук, доктор психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЯК КОМПОНЕНТУ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз конкурентоспроможності як компонента соціального розвитку особистості. Охарактеризовано сутність та основні змістові характеристики конкурентоспроможності, визначено її основні чинники. На основі аналізу наукових досліджень виокремлено компоненти конкурентоспроможності, що виступають основними структурними складовими соціального розвитку особистості.

Ключові слова: конкурентоспроможність, соціальний розвиток особистості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування Нової української школи та в контексті провідних положень Державного стандарту базової середньої освіти висувуються особливі вимоги до підвищення соціальних компетентностей школярів. Вони потребують широкого залучення соціальної активності та здатності учнів досягати високих результатів діяльності у заданих умовах. Провідною діяльністю у шкільному віці є навчальна за відповідними освітніми галузями. Вона потребує не лише вмінь та навичок пізнавальної діяльності, а й соціалізація учнів в умовах конкурентного дитячого середовища. Зважаючи на це, **метою статті** є дослідження психологічних умов формування конкурентоспроможності у шкільному середовищі як складової соціального розвитку особистості учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність у шкільному віці означає властивість особистості займати провідні позиції у навчальній групі. Науковці описують її як ступінь переваги щодо інших учасників у відповідній сфері (Т.Ю. Андріяко [1, с.64]); високий рівень підготовленості до діяльності та спроможність до неперервного навчання і самонавчання (Н.В. Бахмат [3, с.259]); особистісну якість, яка інтегрує у собі необхідні соціальні характеристики (В.І. Жигір, [4, с.37]); потенційну або реалізовану здатність до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає власну позицію стосовно інших (І.О. Піддубний, А.І. Піддубна [7]); можливість конкурувати із дійовим залученням індивідуальних характеристик, які визначають можливість адаптуватися до умов середовища та швидко реагувати на будь-які зміни соціального, економічного, психологічного, нормативного характеру (І.М. Леган [5, с.22]).

Важливими чинниками конкурентоспроможності науковці визнають:

- а) ціннісну орієнтацію на самовдосконалення, зумовлену високими стандартами діяльності [1, с.67];
- б) відповідність змісту психологічної готовності потребам середовища; здійснення моніторингу процесу становлення конкурентоспроможності [5, с.37];
- в) пріоритетне визнання визначальності природного розвитку; формування організаційної структури процесу становлення конкурентоздатної особистості [4];
- г) розроблення сучасних засобів та форм ефективної організації навчальної діяльності на основі раціональної інтеграції інноваційних і традиційних технологій навчання [3, с.263].

Навчання дітей у закладах середньої освіти є важливим етапом їхнього життя, який пов'язаний із процесами самоствердження, розумінням власного ресурсно-

го потенціалу, усвідомлення міри своєї компетентності при вирішенні нагальних проблем. В одних дітей це активує цілий арсенал здібностей та уможливорює досягати певних результатів, а в інших породжує стресові стани та соціальну дезадаптованість.

Зазвичай, шкільне життя пов'язане з певними обов'язками, що забезпечуються шляхом задіяння соціальної відповідальності та виконанням соціальних ролей. Часто буває так, що саме соціальні ролі і соціальний статус задовольняють потребу дітей у досягненнях і є основною віхою конкурентоспроможності особистості. Характер взаємин з однолітками визначає ступінь задоволеності спілкуванням та формує емоційний життєвий ресурс особистості. Діти, які задоволені своїм місцем у системі учнівських взаємин, мають вищу потенційну здатність, ніж ті, до яких негативно ставляться у колективі однолітків. Зважаючи на це, багато вчених в основу соціального розвитку особистості ставлять соціально-психологічні критерії конкурентоспроможності: здатність зайняти відповідний соціальний статус у системі соціальних стосунків, задоволеність від спілкування з однолітками.

Часто джерелом учнівських переживань виступає навчальна діяльність. Загалом, пізнавати нове – це захоплююча життєва мандрівка у світ незвіданого та цікавого. Але, буває так, що ставлення дітей до навчання залежить від того, якою мірою воно виявилось засобом реалізації їхніх потенційних можливостей. Здатність засвоювати шкільну програму залежить не лише від власних досягнень, а й від рівня конкурентоспроможності особистості в навчальній діяльності. Вчений Б.М. Андрієвський, який досліджував питання готовності дітей до навчання, стверджував що шкільна зрілість – це досягнення такого ступеню у розвитку, коли діти стають конкурентоспроможними брати участь у шкільному навчанні [2]. Найбільш вагомим рушійним чинником її реалізації є інтелектуальний ресурс особистості, який забезпечується системою пізнавальних якостей особистості та операційним арсеналом розумових процесів.

Втім, конкурентоспроможність у навчальній діяльності пов'язана не лише з інтелектуальним потенціалом учнів, а й зі специфікою їх мотиваційних, вольових, комунікативних якостей. Мотиваційно навчання у школі пов'язане з усвідомленою необхідністю навчатись і досягати високих результатів [8]. Мотивацію до дій закладають внутрішні протиріччя, які пов'язані із бажанням бути компетентним у різних сферах діяльності, з одного боку, і недостатністю знаннєвого арсеналу, з іншого.

Не менш важливими рисами, які забезпечують конкурентоспроможність є вольові здібності, реалізовані у цілеспрямованості, організованості та наполегливості. Інтелектуальний потенціал без наполегливості і щоденної праці над самовдосконаленням і розширенням власного багажу знань, не дасть необхідних результатів.

Звертаючись до проблеми визначення основних чинників конкурентоспроможності особистості слід позиціонувати важливість і доцільність розвитку комунікативного ресурсу. Б.М. Андрієвський відмічає, що успішність у навчанні пов'язане з цілісною системою взаємозв'язаних якостей особистості. Вона включає не

лише рівень розвитку пізнавальної, аналітико-синтектичної діяльності, а й конкурентну здатність дітей в умовах соціальних взаємин і здатність дітей будувати продуктивні взаємостосунки, що важливо не лише для соціальної взаємодії, а й для встановлення ділових зв'язків, яких потребує забезпечення навчальної діяльності у системі «учень-вчитель» [2].

Висновки з даного дослідження. Отже, конкурентоспроможність особистості – це багатоконпонентна структура, яка вимагає комплексного підходу. На основі аналізу наукових досліджень виокремлено її головні компоненти, якими визначено: ресурсний потенціал (інтелектуальні здібності, рівень досягнень); динамічну основу дій (сформованість внутрішньої потреби в освоєнні нових знань, прагнення до самоактуалізації, внутрішню активність); вольовий потенціал (здатність ставити мету, планувати, приймати рішення, долати труднощі, докладати зусиль для реалізації цілей); комунікативну здатність (вміння ефективно будувати ділові взаємини, навички позитивно спрямованої комунікації, сформованість моральних засад спілкування); соціально-психологічний потенціал (готовність до прийняття соціальної позиції школяра, усвідомленість своїх прав та обов'язків).

Список використаних джерел:

1. Андрияко Т. Ю. Конкурентоспроможність як прояв акмеологічної культури особистості. *Рідна школа*. 2011. № 10. С. 64–67.
2. Андриєвський, Б. М. Проблеми готовності шестирічних дітей до навчання в школі. *Педагогічний альманах*. Херсон: РПО, 2010. Вип. 5. С. 69

3. Бахмат Н. В. Конкурентоспроможність учителя початкової школи в умовах інформатизації освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9(1). С. 257–263.
4. Бикова В. О. Управління процесом формування конкурентоспроможності учителя початкової школи в умовах інформатизації освіти: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 13.00.06. Луганськ, 2013. 20 с.
5. Жигір В. І. Про деякі умови професійної підготовки конкурентоспроможного вчителя у ВНЗ. *Наукові праці Донецького НТУ*. 2017. Вип.1 (20). С. 34–39.
6. Лєган І. М. Конкуренція і конкурентоспроможність на ринку праці: концептуалізація базових понять. *Інноваційна економіка*. 2012. № 2(28). С. 105–109.
7. Піддубний І. О., Піддубна А. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. Харків: Інжек, 2004. 264 с.
8. Wright N.D., Pearce J.W. & Busbin J.W. Linking customer service orientation to competitive performance: does the marketing concept really work? *Journal of marketing theory and practice*. 2015. Vol. 5(4). P. 23–34.

The article presents a the recital and methodological analysis of competitiveness as a component of social development of the individual. The essence and main semantic characteristics of competitiveness are characterized, its main factors are determined. Based on the analysis of scientific research, the components of competitiveness as structural components of social development of the individual are identified.

Key words: competitiveness, social development of personality.

Отримано: 19.02.2022

УДК 925.159:923-04

О. В. Гудима, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті розглянуто психологічні засади розвитку міжкультурної компетентності учнів, які передбачають: надавання учням інформації соціокультурного плану; навчання працювати з обмеженою кількістю інформації; уникнення заперечення та неприйняття явищ іншомовної культури; формування у школярів рефлексивного ставлення до виконання власної діяльності.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, представники різних країн і культур, відкритість до різних культур, захист культурної ідентичності кожної людини, заперечення та нівелювання явищ іншомовної культури.

Гуманізація навчального процесу в закладах загальної середньої освіти як стратегічний напрямок розвитку в цілому сучасного європейського педагогічного процесу є закономірним та історично обумовленим явищем. Зараз це відчутна потреба в освічених, творчих та активних особистостях, здатних до самовдосконалення, взаєморозуміння та взаємодії з носіями різних мов і культур на благо людства.

Основною метою навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти є розвиток в учнів уміння використовувати іноземну мову як інструмент діалогу культур і цивілізацій сучасного світу. Ця мета передбачає взаємопов'язаний комунікативний та соціокультурний розвиток учнів засобами іноземної мови з метою підготовки школярів до міжкультурного спілкування в різних сферах життя.

Сучасні концепції викладання іноземних мов характеризуються прагненням не лише забезпечити учнів необхідними мовними засобами, а й сформувати певну пізнавальну компетентність, яка б створювала відчуття культурної спільності з носіями мови та надала спілкуванню особливу завершеність та багатовимірність. Проте засвоєння реальних фактів і концептуальних теорій іншомовної культури, цінностей, норм, умовно-

стей, усього того, що є змістом міжкультурної компетентності, здійснюється учнем, носієм понять, ідей і цінностей, засвоєних у процесі навчання. Відповідно, соціокультурна компетентність, формування якої зараз розглядається як одна із завдань навчання іноземних мов, насправді стає міжкультурною компетентністю через неминучу взаємодію рідної культури з культурою, що засвоюється [1].

Процес вивчення іноземної мови в закладах загальної середньої освіти має передбачати взаємопов'язані та рівнозначні аспекти, зокрема пізнавальний чи загальноосвітній, збагачення духовного світу особистості, здобуття та розширення знань про культуру країни, мову якої вивчають учні. Проект державного загальноосвітнього стандарту в галузі «Іномовна освіта» передбачає набуття учнями в процесі навчання комунікативної компетентності, яка, крім мови та мовлення, включає як соціокультурну, так і міжкультурну компетентність. Знання історії, географії, економіки, державного устрою та культури поряд з особливостями мовлення та флексійної поведінки носіїв мови перебувають на одному рівні зі знаннями мови, мовленнєвими навичками та вміннями.

Культура – ключове поняття нашого дослідження. У сучасній науковій проблематиці вона розглядається

як світ смислів, компоненти яких є домінуючими і, відповідно, компонентами культури є знання, їх цінності також регламентуються. Тому культура має ментальний характер і її реальність стає комунікативною, що передбачає, як відомо, імпліцитний компонент – так зване фонове знання. Певне бачення світу, властиве кожній культурі, дозволило ввести поняття «картина світу» як форми самоорганізації культурного простору. Згідно з Ч. Дж. Брамфітом, «культура – великий гіпноізер» [2, с.66]. Ця вдала метафора підкреслює, що в будь-якій культурній системі процес мислення так чи інакше обмежений загальною конфігурацією, і кожна культура має ділянки реальності, які досягаються в більш/менш повному, або зовсім непоміченому просторі. Звичайно, людська діяльність не вписується в рамки культури, інакше не було б поняття «динаміка», «розвиток», «прогрес», «творчість» тощо.

Правильне використання англійської мови в соціальному контексті вимагає від учня не тільки знання, що «говорити», а й «як» і «коли говорити». І тут, як це парадоксально звучить, ми знову звертаємося до давнього значення слова «культура» – за таких умов можна говорити про культивування душі учня. Безсумнівно, що володіння двома або кількома мовами збагачує людину не лише додатковими знаннями інших культур, а й здатністю розуміти й бути толерантним до представників інших країн. Європа (і весь світ) після падіння Берлінської стіни стала зовсім іншою не лише з точки зору міжнародної політики, а й з точки зору культурного розмаїття. Глобалізація є таким відповідним терміном для економічної та політичної експансії наддержав, і водночас з точки зору протидії глобалізації зростає регіональне, локальне суверенне формування. За таких умов культура стає дуже важливим поняттям.

При виборі засобів навчання іноземної мови, перш за все підручників, необхідно пам'ятати про їх відповідність віковим особливостям учнів, рівневі мовної підготовки, реаліям сучасного життя, вимогам поточної програми.

Мета дослідження – показати й обґрунтувати психологічні шляхи розвитку міжкультурної компетентності школярів у галузі «Іншомовна освіта».

Для розв'язання поставлених у статті завдань використано такі теоретичні **методи дослідження**: категоріальний, структурно-функціональний, аналіз, систематизація, моделювання, узагальнення.

Результати дослідження. У статті детально показано, що саме означає вираз «європейський розвиток в освітній парадигмі»: прагнення зрозуміти представників різних країн і культур, подолати упередженість щодо них, визнати їх спільні інтереси, поважаючи національні; відкритість до різних культур, захист культурної ідентичності кожної людини; дотримання юридичних зобов'язань і правових рішень у парадигмі прав людини; бажання співіснувати в гармонії та йти на компроміси, що дають змогу примирити інтереси різних сторін; захист свободи, плюралістична демократія, права люди-

ни та діяльності; розвиток системи виробничого й економічного обміну між державами, які є чинниками індивідуального та соціального добробуту і політичної стабільності; турбота щодо збереження екологічної рівноваги в Європі та в усьому світі; бажання зберегти мир у Європі та у світі загалом.

Отже, психологічні шляхи з метою розвитку міжкультурної компетентності учнів передбачають: надавати учням інформацію соціокультурного плану, що нерідко залишається поза контролем школярів; практично довести, що культурні явища найяскравіше виявляються в певній економічній чи політичній перспективі; навчати учнів працювати з обмеженою кількістю інформації; навчати школярів уникати заперечення та неприйняття явищ іншомовної культури; сформулювати у школярів рефлексивне ставлення до виконання власної діяльності. Наголошено, що у методиці навчання іноземних мов до засобів навчання висуваються серйозні вимоги. Отже, методи навчання з метою розвитку міжкультурної компетентності учнів повинні: а) актуалізуватися у формі навчального матеріалу і виконувати його основні функції, наприклад, бути засобами діяльності, що забезпечує активність учителя та діяльність учнів у навчальному процесі вивчення іноземної мови; б) орієнтуватися на мету навчання, що сприятиме досягненню цілей у процесі викладання іноземної мови; в) бути інструментами реалізації методів і прийомів, які застосовуються у навчальному процесі та забезпечують управління діяльністю вчителя й учнів; г) відповідати сучасним досягненням методики викладання іноземних мов і забезпечити впровадження новітніх технологій навчання іноземної мови.

Список використаних джерел:

1. Гончарук Наталія, Онуфрієва Ліана. Психологічний аналіз рівнів побудови комунікативних дій. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М., 2018. Вип. 24 (1). С. 97–117. DOI: 10.31470/2309-1797-2018-24-1-97-117.
2. Brumfit, Ch. J. *Communicative Methodology in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 166 p.

The article considers are psychological ways of developing students' intercultural competence, which include: providing students with information on the socio-cultural plan; learning to work with a limited amount of information; avoidance of denial and rejection of the phenomena of foreign culture; formation of students' reflective attitude to the performance of their own activities.

Key words: intercultural competence, representatives of different countries and cultures, openness to different cultures, protection of cultural identity of each person, negation and rejection of the phenomena of a foreign-language culture.

Отримано: 18.02.2022

О. І. Данилюк, кандидат економічних наук, доцент

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У науковій статті проведено теоретичний аналіз форм та джерел фінансового забезпечення системи соціального захисту. Через основні форми соціального захисту визначено особливості фінансування соціальних трансфертів.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний захист, фінансовий механізм, соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога.

Постановка проблеми. Рівень життя населення залежить від якісного фінансового забезпечення соціального захисту. Відтак здійснення ефективної політики соціального захисту населення вимагає створення відповідного фінансового механізму її реалізації, здатного забезпечити істотне підвищення добробуту кожного громадянина України. Тому необхідною умовою успішного виконання соціальним захистом своїх функцій є своєчасне та повне фінансове забезпечення всіх соціальних виплат та програм, що обумовлює обґрунтування та реалізацію дієвих механізмів фінансового забезпечення соціального захисту громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми формування ефективної системи соціального захисту населення завжди перебували в колі наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, тему фінансового забезпечення соціального захисту висвітлювали у своїх працях такі вчені-економісти: Л. Баранник, О. Насібова, М. Мальований, А. Огінська, А. Клименко, С. Юрій та інші.

Мета статті. Дослідити механізм реалізації фінансового забезпечення соціального захисту населення шляхом виділення в ньому джерел, форм, методів та напрямів фінансування. Визначити особливості фінансування соціальних трансфертів через основні форми соціального захисту – соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу.

Стратегія соціальної політики держав членів Європейського Союзу спрямована на забезпечення сталого рівня життя населення, підвищення рівня зайнятості, зменшення нерівності у доходах, посилення соціального захисту населення і подолання бідності. Необхідність реалізації конструктивних підходів до реформування фінансового забезпечення вітчизняної системи соціального захисту з метою максимально можливого наближення до відповідних загальноєвропейських норм і стандартів обумовлює визнання Україною стратегічним пріоритетом орієнтацію на європейську модель соціального захисту [1].

Вагоме значення для підтримки дієвості, ефективності та фінансової стійкості системи соціального захисту населення мають фінансове забезпечення та фінансове регулювання. На думку науковців Юрія С.І., Федосова В.М., фінансове забезпечення і фінансове регулювання є узагальнюючими методами фінансового механізму, оскільки включають окремі часткові методи фінансового впливу на соціально економічний розвиток суспільства [5].

Фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується через відповідні форми фінансових відносин, яким притаманні певні характерні риси та особливості практичного застосування, в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів системи соціального захисту населення: бюджетне фінансування, соціальне страхування, благодійництво, грантове фінансування, фінансове забезпечення суб'єктами підприємницької діяльності, кредитування. Рівень фінансового забезпечення соціального захисту населення характеризується співвідношенням сукупних видатків на соціальний захист до валового внутрішнього продукту. Соціально орієнтована економічна система пе-

редбачає достатньо високий рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет, ступінь контролю держави за соціально-економічними процесами та поширення практики надання соціальних послуг через суспільні фонди споживання.[2]

Безпосередньо методи фінансового забезпечення в Україні реалізуються через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальну допомогу.

Сам процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи: 1) формування фінансових ресурсів; 2) використання фінансових ресурсів. Кожен з етапів характеризується набором певних елементів.

Основним джерелом фінансових ресурсів у соціальному захисті є ВВП, в процесі розподілу та перерозподілу якого формуються первинні та вторинні доходи інституційних секторів економіки, частина яких через сплату податків та соціальних внесків (обов'язкових чи добровільних) спрямовується на формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Ці джерела можна об'єднати у три великі групи: 1) державні централізовані фонди (до них відноситься державний та місцеві бюджети, а також усі соціальні фонди, які входять до їх складу); 2) державні децентралізовані фонди (до даної групи входять фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) недержавні соціальні фонди (які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, населення та держави).

Фінансовий механізм реалізації соціального захисту населення передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання. У ринковій економіці соціальний захист населення реалізується за допомогою фінансових ресурсів усіх економічних агентів: домашніх господарств, суб'єктів господарювання і держави. Незважаючи на доволі диверсифіковану структуру джерел фінансування соціального захисту населення, головну роль серед них все ж відіграють кошти, акумульовані у централізованих і децентралізованих фондах фінансових ресурсів держави.

Висновок. Таким чином, фінансове забезпечення соціального захисту можна визначити як систему грошових відносин розподільного характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат. Основними формами соціального захисту, через які відбувається безпосередньо фінансування соціальних трансфертів, є соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога. Незважаючи на різні джерела фінансування та умови виплати соціальних трансфертів, дані форми доповнюють одна одну, створюючи всеохоплюючу систему соціального захисту населення. Слід зазначити, що трансформаційні перетворення в соціальній структурі суспільства, розвиток інноваційних форм фінансових інструментів зумовлюють постійне удосконалення механізму фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Список використаних джерел:

1. Данилюк О. І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7056>
2. Насібова О. В. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 10. С. 48–54. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/9.pdf
3. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-10.
4. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуаль-

- ний зріз. *Економіка та держава*: науково-практичний журнал / Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України; ТОВ «Ред. журн. «Економіка та держава»; редкол.: Федоренко В. Г., Кучеренко Г. Б., Амоша О. І. [та ін.]. Київ, 2018. № 4, квітень. С. 131-136.
5. Юрій С. І., Федосов В. М. *Фінанси*. Київ: Знання, 2012. 687 с.

In the scientific article the theoretical analysis of forms and sources of financing and financial support of the social protection system is carried out. The main forms of social protection determine the features of financing social transfers.

Key words: financial security, the social protection, financial mechanism, social welfare, social insurance, social assistance.

Отримано: 19.02.2022

УДК 159.98:167

Ю. П. Данчук, кандидат психологічних наук, старший викладач

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення суті і цільового призначення психологічного тренінгу, розкриваються основні методологічні положення, принципи і механізми тренінгу, його місце і роль у психологічній науці і практиці.

Ключові слова: психологічний тренінг, соціальні системи, саморегуляція.

Не дивлячись на те, що психологічний тренінг має глибоке історичне і наукове коріння, а за останніх 10-15 років став однією з найбільш поширених форм психологічної практики, тренінг ще не всюди сприймають адекватно. У таких відносно «закритих» організаціях як органи внутрішніх справ, Міністерство з надзвичайних ситуацій та інших тренінг ще часто асоціюється з психодіагностикою, експериментальними дослідженнями, іспитами та іншими таємничими маніпуляціями, які проводять психологи з людьми. Разом з тим численні автори в один голос зауважують, що на сьогодні немає загальноприйнятого поняття «тренінг». Ці обставини, а також відсутність загальної теорії психологічного тренінгу, заплутане положення з його різновидами й їх місцем у загальній системі методів психології, недостатня розробленість прикладного використання тренінгу, зокрема у системі правоохоронних органів, зумовлює актуальність розкриття методологічної сутності і визначення цього поняття.

Метою статті є аналіз різних підходів до визначення суті і цільового призначення психологічного тренінгу, розгляд основних методологічних положень, загальних принципів, закономірностей і механізмів тренінгу, його місця і ролі у психологічній науці і практиці.

Застосування тренінгу пов'язане з потребою в змінах, які підвищують вірогідність успіху в навчальній та професійній діяльності, в особистісному та суспільному благополуччі. На сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття «тренінг», що призводить до розширеного тлумачення тренінгу, цим терміном позначаються самі різноманітні прийоми, форми, способи і засоби, що використовуються в психологічній практиці.

Термін тренінг (від англ. *train, training*) має ряд значень: навчання, виховання, підготовка, тренування, дресування. Подібна багатозначність властива і його науковим визначенням. Ю.Н. Смельянов визначає тренінг, як групу методів розвитку здібностей до навчання й оволодіння будь-яким складним видом діяльності [2].

Тренінг визначається як спосіб перепрограмування наявної у людини моделі регуляції поведінки і діяльності. Існує також визначення тренінгу як частини запланованої активності організації, спрямованої на збільшення професійних знань і умінь, або на модифікацію соціаль-

ної поведінки персоналу способами, що поєднуються з цілями організації і вимогами діяльності.

У сучасній психології поширені визначення тренінгу як одного з активних методів навчання або соціально-психологічного тренінгу. Л.А. Петровська розглядає соціально-психологічний тренінг як засіб впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, вмінь і досвіду в області міжособистісного спілкування. Як «засіб розвитку компетентності у спілкуванні», «засіб психологічного впливу» [1]. На думку Л.А. Петровської, терміни «активна соціально-психологічна підготовка», «активне соціальне навчання», «лабораторний тренінг», «групи інтенсивного спілкування», «групи відкритого спілкування», «перцептивно-орієнтований тренінг», «тренінг чутливості (сенситивності)» є еквівалентами соціально-психологічного тренінгу, мета якого – розвиток компетентності в спілкуванні, її комунікативної, інтерактивної і перцептивної складової.

Г.А. Ковальов відносить соціально-психологічний тренінг до методів активного соціального навчання як комплексного соціально-дидактичного спрямування.

Б.Д. Паригін відносить тренінг до методів group-counseling (групового консультування), описуючи їх як активне групове навчання навичкам спілкування і життя в суспільстві взагалі: від навчання професійно корисним навичкам до адаптації до нової соціальної ролі з відповідною корекцією Я-концепції та самооцінки.

Визначення тренінгу як методу навчання є недостатньо точним, оскільки здобуття знань, умінь і навичок не вичерпує весь діапазон змін, що відбуваються в ході тренінгу, зокрема трансформації установок, відносин, мотиваційних структур особистості. Використання ознаки активності для визначення тренінгу викликає певні сумніви, оскільки активність є властивістю суб'єкта, а не методу. В даний час найбільш часто для визначення тренінгу використовується термін «психологічний вплив».

Під психологічним впливом прийнято розуміти застосування у міжособистісній взаємодії винятково психологічних засобів з метою впливу на стан, думки, почуття, дії, іншої людини, цілеспрямоване перенесення інформації від одного учасника взаємодії до іншого. Поняття психологічного впливу пов'язується також з категорією «вплив». Вказується, що «суб'єкт, здійснює вплив, ставить перед собою певну задачу: домогтися бажаного

результату від об'єкта впливу» прямо або не спрямовано, в разі не спрямованого впливу суб'єкт не прагне викликати «ту чи іншу реакцію в об'єкта впливу».

Пропонований С.І. Макшановим термін «зумисна зміна» дає можливість описати безліч явищ, що відносяться до динаміки психологічних феноменів людини та групи, відображають процесуальні та продуктивні характеристики тренінгу, підкреслюють «суб'єкт – суб'єктний» характер тренінгу, ефективність якого пов'язана з прийняттям відповідальності за події в тренінгу як ведучим, так і учасником тренінгу.

У зв'язку з цим нами пропонується визначити тренінг як багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи і організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини. Тренінг забезпечує набуття учасником професійно важливих якостей, умінь і їх перехід на рівень навичок, створює умови для розв'язання особистісних проблем і розвитку здібностей особистості.

У досвіді тренінгової практики міцно закріпилися відповідні принципи, які широко описані в різноманітних літературних джерелах [2]. На думку більшості психологів головним з цих принципів є – опанування чогось нового, через власні активні зусилля.

Ми вважаємо, що прийшов час змінити ставлення науковців і практиків до тренінгу, який, поза всякого

сумніву, може і повинен бути всебічним предметом наукових досліджень. Оскільки тренінг як унікальна система психологічного конструювання, оновлення і навіть переродження людей і груп сприяє високопродуктивному виконанню цілей і завдань у самих різних організаціях. Саме тому використання тренінгів усе більше поширюється у багатьох професійних галузях діяльності людини.

Список використаних джерел:

1. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 12. С. 50–66.
2. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача». Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. 240 с.
3. Шевцова И. В. Тренінг личностного роста. Санкт-Петербург: Речь, 2017. 144 с.

The article provides an analysis of different approaches to determining the essence and purpose of psychological training, reveals the main methodological provisions, principles and mechanisms of training, its place and role in psychological science and practice.

Key words: psychological training, social systems, self-regulation.

Отримано: 20.02.2022

УДК 378.147:364-051]:316.48

Н. М. Дідик, кандидат психологічних наук, доцент

ДІАГНОСТИКА ГОТОВНОСТІ ДО ВЕДЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розкрито роль соціального партнерства у професійній діяльності соціального працівника. Проаналізовано результати діагностики готовності до ведення переговорів та розв'язання конфліктів у майбутніх фахівців соціальної сфери. Запропоновано засоби розвитку даної готовності.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальне партнерство, діагностика, готовність до ведення переговорів, розв'язання конфліктів.

Постановка проблеми. У час соціально-економічних перетворень актуальною є професійна підготовка фахівців соціальної сфери, здатних максимально ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми. Тому важливою є здатність майбутнього фахівця до партнерської взаємодії, що передбачає співпрацю з соціальними інституціями для допомоги соціально-вразливим категоріям населення. В освітньо-професійній програмі Соціальна допомога спеціальності 232 Соціальне забезпечення це закладено у таких загальних компетентностях соціального працівника: Здатність працювати в команді. Здатність до міжособистісної взаємодії. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо. У таких спеціальних компетентностях: Здатність виявляти і залучати ресурси організацій-партнерів з соціальної допомоги для виконання завдань професійної діяльності. У таких програмних результатах навчання: Виявляти готовність до взаємодії з колегами по роботі, приймати управлінські рішення в організації роботи виконавців, використовувати знання особливостей функціонування соціальних закладів. Визначати зміст співпраці з громадськістю, організаціями та установами з метою залучення їх до соціального захисту населення. Ефективно працювати як індивідуально, так і у складі міждисциплінарної команди фахівців. Вміння взаємодіяти у професійному полікультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень. Про важливість соціального партнерства для фахівця соціальної сфери говорили такі вчені: А. Андрущенко, І. Дубровський, В. Жуков, І. Зверева, І. Мельник, Н. Романова, В. Скура-

тівський та ін. В останні роки за тематикою соціального партнерства в соціальній роботі з'явилося багато наукових праць таких науковців: І. Колле, В. Красномовець, Н. Махначова, А. Пасека, О. Петров, С. Процок, О. Савчук, І. Суровцева, О. Шапоренко та ін.

Разом з тим, не достатньо вивченою є проблема діагностики готовності майбутніх фахівців до соціального партнерства. Це стало метою для написання статті – проаналізувати готовність до ведення переговорів та розв'язання конфліктів у майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. Майбутні фахівці соціальної сфери відповідно до навчальних планів професійної підготовки вивчають навчальну дисципліну «Соціальне партнерство в соціальній роботі».

Під час навчальних занять здобувачі вищої освіти для поглибленого самопізнання проходять діагностичні методики з теми «Конфлікти та їх вирішення»: «Діагностика готовності до ведення переговорів і розв'язання конфліктів», «Діагностика рівня конфліктності особистості», «Чи легко Ви налагоджуєте ділові контакти?», «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації» та ін. Обов'язково є інтерпретація та висновки щодо отриманих результатів, самоаналіз власної поведінки у конфліктній ситуації, обґрунтування прикладами з власного життя.

Здобувачі вищої освіти виконали методику «Діагностика готовності до ведення переговорів і розв'язання конфліктів» [2, с.313-315]. Вони за дев'ятибальною шкалою оцінювали наскільки є компетентними і підготовленими у знаннях з конфліктології, уміннях вести переговори та здібними розв'язувати конфлікти. Окремо за кожним з цих

знань, умінь та здібностей підраховували результати. Чим вищий сумарний бал тим більша підготовленість до ведення переговорів та розв'язання конфліктів. Рівнів готовності було 9: дуже низький, низький, нижче середнього, дещо нижче середнього, середній, дещо вище середнього, вище середнього, високий, дуже високий.

Отже, за результатами діагностики отримано такі дані.

✓ Знання з конфліктології: середній рівень – 40%; дещо вищий середнього – 40%; високий – 20%.

✓ Уміння вести переговори: дещо нижче середнього – 20%; середній рівень – 60%; високий – 20%.

✓ Здібність розв'язувати конфлікти: дещо нижче середнього – 20%; вище середнього – 40%; середній рівень – 40%.

Отже, за результатами діагностики, найвищими за рівнем розвитку є знання з конфліктології, що передбачають такі знання: історію зародження і розвитку конфлікту; психологічні та інші особливості учасників конфлікту й осіб із найближчого оточення; особливості типів і видів конфліктів; основні прийоми і правила ведення спору, переговорів та розв'язання конфліктів; сильні і слабкі якості, які у є у вас, виявляються у конфліктній ситуації і при веденні переговорів.

Уміння вести переговори знаходиться переважно на середньому рівні розвитку, що передбачає такі уміння: визначити і діагностувати тип і вид конкретного конфлікту; іти на обґрунтовані компроміси; встановити контакти навіть з ворожо налаштованими особами; застосовувати контрприйоми проти «брудних» прийомів, методів; нейтралізувати дії людей, які розпалюють конфлікт; вести переговори про розв'язання конфлікту, навіть якщо протилежна сторона уникає переговорів; передбачати і прогнозувати хід розвитку подій, пов'язаних з конфліктом.

Взагалі відсутній високий рівень розвитку у здобувачів вищої освіти за здібністю розв'язувати конфлікти, що передбачає такі здібності: проявити принциповість і гнучкість у розв'язанні конфлікту; встановити і коректно вести

переговори; самокритично оцінити ситуацію і прогнозувати розвиток подій; проявити витримку і високі моральні якості при загостренні конфлікту; зацікавити протилежну сторону у позитивному розв'язанні конфлікту; виділити можливі напрями розвитку конфлікту; враховувати і не допускати попередніх помилок і прорахунків.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Отже, за результатами діагностики готовності до ведення переговорів та розв'язання конфліктів у майбутніх фахівців соціальної сфери, найвищий рівень розвитку у здобувачів вищої освіти притаманний знанням з конфліктології, дещо нижчий – умінням вести переговори; високий рівень розвитку відсутній для здібностей розв'язувати конфлікти. Це означає, що майбутні фахівці соціальної сфери більше володіють знаннями щодо феномену конфлікту, ніж практичними навичками його вирішувати. Тобто у їх професійній підготовці під час викладання, наприклад, курсу «Соціальне партнерство в соціальній роботі» та інших суміжних навчальних дисциплін, варто звернути більшу увагу на практичне розв'язання конфліктних ситуацій, програвання ділових ігор, відвідування тренінгу подолання конфліктів та ін.

Список використаних джерел:

1. Романова Н. Ф., Мельник І. П. Соціальне партнерство: навчально-методичний посібник. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 238 с.
2. Русинка І. І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами: навчальний посібник. Київ, 2007. 332 с.

The article reveals the role of social partnership in the professional activity of a social worker. The results of diagnostics of readiness to negotiate and resolve conflicts in future social workers are analyzed. Means of development of this readiness are offered.

Key words: social worker, social partnership, diagnostics, readiness to negotiate, conflict resolution.

Отримано: 20.02.2022

УДК 376-056.263:316.77

О. І. Дмитрієва, кандидат педагогічних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ У СІМ'Ї, ЩО ВИХОВУЄ ДИТИНУ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

Підґрунтям повноцінного розвитку мислення, мовлення, інтелекту дитини з порушенням слуху є постійна комунікативна взаємодія з батьками, рідними у різноманітних видах діяльності. У публікації представлені окремі складові організації комунікативного простору у сім'ї, яка виховує дитину з порушенням слуху у процесі пізнання дитиною навколишнього середовища.

Ключові слова: дитина з порушенням слуху, батьки, сім'я, комунікативний простір, навколишнє середовище.

Загальний розвиток кожної дитини, формування її пізнавальної діяльності залежить не лише від стану здоров'я дитини, особливостей її психофізичного розвитку, а й від умов зовнішнього середовища, у якому вона виховується, від впливу, який здійснюють на неї найближчі родичі, батьки.

У «Конвенції ООН про права дитини», прийнятій у 1989 році і ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, зазначено, що кожна дитина має право на життя, батьків і право на особливу турботу й допомогу. Повний і гармонійний розвиток дитини потребує сімейного оточення, атмосфери щастя, любові і розуміння. Особливого значення для розвитку дитини з порушенням психофізичного розвитку, у тому числі, дитини з порушенням слуху, набуває процес спілкування з найближчими оточуючими людьми.

Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн довели, що психіка розвивається шляхом «соціального

наслідування», засвоєння досвіду. Дитина реалізує свої можливості, опановує знання про навколишній світ, навчається правилам і нормам співіснування з іншими людьми лише завдяки тому, що люди, які її оточують, передають їй власний досвід, навчають її. Важливою складовою цього процесу є організація комунікативного простору у родині, що виховує дитину з порушенням слуху.

Поняття «комунікативний простір» ми використовуємо відповідно до трактування значення цього терміну у довідкових джерелах як «такий, що стосується комунікації як інформації, спілкування». Батькам дитини з порушенням слуху варто розуміти, що за умови організації такого комунікативного простору у власній родині вони зможуть ефективно взаємодіяти з дитиною, спілкуватися, виховувати та розвивати її. Результати такої взаємодії вливатимуть на подальшу долю дитини, на особливості її соціалізації, професійну орієнтацію тощо.

Вітчизняними науковцями (Н. Адамюк, А. Замша, О. Дробот, С. Кульбіда) розглянуто різні варіанти розвитку дитини з порушенням слуху у сім'ї стосовно наявності чи відсутності порушення слуху у батьків [2], розглянуто специфіку комунікативних потреб дошкільників з порушенням слуху [3], комунікативну доступність освітнього середовища для школярів з порушеннями слуху [5], досліджено специфіку виховання дитини з порушенням слуху у сім'ї [1].

Зокрема визначено, що народження глухої дитини у глухої мами не викликає занепокоєння у неї, спілкування між мамою і дитиною формується з перших днів народження дитини у жестовій формі; у спеціальний заклад дошкільної освіти і спеціальний заклад загальної середньої освіти такі діти приходять з достатнім знанням жестової мови, знають дактилологію, на заняттях активні, зацікавлені, чим відрізняються від глухих однолітків, які народилися у сім'ях чуючих батьків [2, с.37]. Комунікативний простір такої сім'ї сповнений постійної і стабільної комунікативної взаємодії, на усі запитання діти отримують вичерпні відповіді, незрозумілі поняття або ситуації доступно пояснюються дитині.

Якщо глуха дитина народжується у сім'ї чуючих батьків, зазвичай, це є справжньою трагедією, адже батькам важко змиритися з порушенням розвитку своєї дитини [4, с.117-119]. Часто пошук лікарів, які б «повернули слух» дитині, несвоєчасно розпочата корекційна робота, почуття провини перед дитиною, незнання і невміння спілкуватися з дитиною відволікають батьків від постійної взаємодії, в тому числі й комунікативної, що, у свою чергу, перешкоджає встановленню контактів з дитиною, співпраці з нею тощо. Порушення слуху обумовлює обмеженість соціального спілкування. Проте саме соціальний досвід суттєво впливає на формування психіки дитини.

У межах нашої публікації вважаємо за потрібне висвітлити певні складові організації комунікативного простору у сім'ї, яка виховує дитину з порушенням слуху у процесі пізнання навколишнього світу.

Базою для розвитку мислення, мовлення, формування свідомості для маленької дитини з порушенням слуху є усе те, що її оточує, навколишнє середовище: явища природи, жива і нежива природа; предметне середовище(предмети побуту: меблі, посуд, одяг, транспорт тощо); соціальне середовище(система відносин, що склалася у конкретному соціумі: люди, певний колектив людей тощо). Завданням батьків у організації комунікативного простору для дитини з порушенням слуху є: використати усе, що оточує дитину, спробувати дати максимальні відповіді на усі запитання, що виникнуть у дитини у процесі пізнання навколишнього світу.

Необхідно враховувати усі засоби, за допомогою яких варто організовувати комунікативний простір: дії, наочність, мовлення(усне, писемне, дактильне, жестове) у різному їх співвідношенні залежно від індивідуальних особливостей дитини та здатності батьків використовувати їх. Зокрема, варто використовувати різні варіанти взаємодії з дитиною у комунікативному просторі:

1. Корисно разом з дитиною розглядати, читати книжки про природу, дитячі енциклопедії. Це потрібно

робити «дозовано», щоб дитина не перевтомилася, зацікавилася і була ініціатором наступної «зустрічі» з книгою.

2. Під час прогулянок на вулиці, у парку з дитиною варто звернути увагу на явища природи, дерева, квіти, старатися пов'язати це з тими знаннями, які дитина уже має внаслідок знайомства з книгами.

3. За можливості варто відвідувати природничі виставки, музеї, знаходити експонати або картини, на яких представлені зображення тварин, птахів, квітів, які ви раніше бачили в книгах або під час прогулянок.

4. Для взаємодії вдома можна використати тварини-іграшки, муляжі овочів, фруктів, картинки з їх зображеннями, різноманітні лото тощо.

Важливо пам'ятати, що усі дії мають супроводжуватися поясненнями за допомогою різних вищезазначених видів мовлення. Мовленнєвий супровід, міміка, пантоміміка дорослих, активна жестикуляція, позитивні емоції – усе це сприятиме розширенню уявлень дитини з порушенням слуху про світ, який її оточує, збагаченню комунікативної взаємодії з батьками та позитивному розвитку дитини з порушенням слуху.

Список використаних джерел:

1. Виховання дитини з порушеннями слуху в умовах сім'ї / за ред. Т. В. Сак. Київ: Наук. світ, 2009. 216 с.
2. Дитина зі світу тиші: на допомогу батькам нечуючої дитини: науково-методичний посібник / уклад.: Н. А. Зборовська та ін.; за ред. С. В. Кульбіди. Доп. і доопрац. Київ: СПКТБ УТОГ, 2011. 328 с.
3. Дробот О. Специфіка комунікативних потреб у дошкільників з порушеннями слуху. *Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей*: матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. Київ: Симоненко О. І., 2021. С. 56-58.
4. Дмітрієва О. І. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями слуху дошкільного віку. *Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення*: навчально-методичний посібник / [кол. авторів: за заг. ред. С. П. Миронової]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. С. 112-123.
5. Замша А. Комунікативна доступність освітнього середовища для школярів з порушеннями слуху. *Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей*: матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. Київ: Симоненко О. І., 2021. С. 62-64.

The basis for the full development of thinking, speech, intelligence of a child with hearing impairment is a constant communicative interaction with parents, relatives in various activities. The publication presents some components of the organization of communicative space in the family, which raises a child with hearing impairment in the process of learning about the child's environment.

Key words: child with hearing impairments, parents, family, communicative space, environment.

Отримано: 20.02.2022

Т. О. Докучина, кандидат педагогічних наук, доцент

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 016 СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ООП В РІЗНИХ ТИПАХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Здійснено аналіз професійної діяльності фахівців спеціальної освіти. Обґрунтовано актуальність формування горизонтальної професійної мобільності майбутніх фахівців спеціальної освіти у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: професійна мобільність, професійна діяльність, фахівці спеціальної освіти.

У процесі професійного навчання здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта необхідною є підготовка майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності в різних типах освітніх закладів, що передбачає виконання різних професійних завдань та функціональних обов'язків. У цьому проявляється горизонтальна мобільність фахівців спеціальної освіти та підвищується їхня конкурентоспроможність на ринку праці.

Вченими розглядаються різні аспекти проблеми підготовки фахівців до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах спеціальної школи, інклюзивного навчання, навчально-реабілітаційного закладу та ін. (М. Берегова, В. Бондар, Н. Засенко, І. Луценко, О. Мартинчук, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Л. Прядко, С. Миронова, Л. Руденко, В. Синьов, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.). Дослідження науковців підтверджують актуальність та необхідність системної і комплексної підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти до реалізації професійної діяльності в різних установах та закладах відповідно до професійної компетентності.

Професійна діяльність фахівця спеціальної освіти є багатоаспектною та передбачає виконання різних видів діяльності. У Стандарті спеціальної освіти зазначається, що фахівці мають здійснювати психолого-педагогічну та корекційно-розвиткову роботу з дітьми з ООП у спеціальних та інклюзивних закладах освіти на відповідних посадах [3].

Аналіз літературних джерел, нормативних документів, практика підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта, співпраця з потенційними роботодавцями та моніторинг працевлаштування випускників свідчать про широкий спектр можливостей професійного працевлаштування. Зокрема, фахівець спеціальної освіти може реалізовувати свою професійну діяльність у таких освітніх закладах:

- спеціальні заклади освіти (ЗДО, спеціальна школа, навчально-реабілітаційний центр);
- спеціальні групи при ЗДО/класи при ЗЗСО;
- ЗДО та ЗЗСО з інклюзивною формою навчання;
- інклюзивно-ресурсні центри та ін.

Функціональні обов'язки фахівців можуть суттєво відрізнятися у процесі роботи в різних закладах, де вони займають різні посади та реалізують різні види професійної діяльності. Зокрема, у закладах спеціальної освіти фахівці здійснюють професійну діяльність на посадах вчителя спеціальної освіти, вихователя та асистента вчителя спеціальної освіти. В умовах інклюзивного закладу фахівці працюють у ролі вчителя-дефектолога, асистента вихователя закладу дошкільної освіти, асистента вчителя закладу загальної середньої освіти, асистента вчителя-дефектолога. Відмінність у роботі вчителя спеціальної освіти та вчителя-дефектолога передусім полягає у тому, що останній не здійснює навчальну дія-

льність з дітьми з ООП, а реалізує корекційно-розвиткову складову психолого-педагогічного супроводу. Посади асистентів попри те, що в загальному визначатимуться спільними професійними завданнями, також будуть відрізнятися з урахуванням закладу освіти (спеціального чи інклюзивного), які мають різну специфіку організації процесу навчання. Функціональні обов'язки фахівців спеціальної освіти в інклюзивно-ресурсному центрі визначаються в основному спрямованістю на діагностико-консультаційну та корекційно-розвиткову роботу з дітьми з ООП [1; 2; 3].

Отже, мобільність фахівців спеціальної освіти проявляється в готовності працювати в різних закладах відповідно до професійної компетентності, а також займати різні посади, що відрізняються функціональними та посадовими обов'язками. Готовність виконувати різні функціональні обов'язки в межах своєї професійної компетентності має формуватися у процесі фахової підготовки (вивчення відповідних дисциплін та проходження практики), що власне й забезпечить професійну мобільність.

Перспективними напрямками дослідження буде розробка кваліфікаційної характеристики різних посад, які можуть займати фахівці спеціальної освіти в різних типах закладів.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 545 «Положення про інклюзивно-ресурсний центр». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 р. № 609 «Про затвердження примірних Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2020 р. № 799 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти». URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/75054/

The analysis of professional activity of specialists of special education is carried out. The relevance of the formation of horizontal professional mobility of future specialists in special education in the process of professional training is substantiated.

Key words: professional mobility, professional activity, specialists of special education.

Отримано: 20.02.2022

С. В. Дорофєй, кандидат психологічних наук, старший викладач

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ВНУТРІШНЯ ПЕРЕДУМОВА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРА

У статті розглядається проблема сутності творчого потенціалу особистості з психологічних та педагогічних позицій. Їх узагальнення дозволило вважати творчий потенціал інтегративною властивістю людини, яка характеризує міру її можливостей здійснювати творчу діяльність, визначає її готовність та здатність до творчої самореалізації й саморозвитку. Творчий потенціал особистості з одного боку виступає важливою передумовою творчого процесу, а з іншого – його результатом.

Ключові слова: творчий потенціал, творча особистість, творча діяльність, творчі здібності.

Сучасні змінні умови суспільного життя і свідомості вимагають формування творчої особистості учня на основі якісної освіти та розвитку його творчих можливостей. Розвиток творчого потенціалу особистості є одним із актуальних завдань сучасного суспільства, освіти. Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні є забезпечення потреб особистості у самореалізації та самоствердженні. Кожна цивілізована країна дбає про творчий потенціал суспільства взагалі і кожної людини зокрема. Це пов'язано з увагою до розвитку творчих потенцій особистості, надання їй можливості проявляти свої здібності. Сьогодні творчість проголошується невід'ємною складовою будь-якої діяльності особистості. Нагальна потреба активізації творчої перетворюючої діяльності в умовах нових реалій суспільного розвитку викликала необхідність глибокої наукової розробки проблеми творчого потенціалу особистості.

Проблема творчого потенціалу особистості знайшла своє відображення у працях таких вчених, як Б.Г. Ананьєв, Н.В. Кузьміна, О.М. Лук, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн та ін., де творчий потенціал інтерпретується як категорична форма творчої активності особистості. Ряд дослідників (Г.С. Костюк, Б.М. Теплов, О.М. Матюшкін, Н.В. Кузьміна, В.О. Моляко та ін.) під творчим потенціалом фактично розуміють обдарованість, готовність до творчої діяльності, міру можливостей особистості здійснювати творчу діяльність. Г.С. Альтшуллер розглядає даний феномен як якість, що характеризує міру можливостей особистості здійснювати діяльність творчого характеру. Н.В. Кузьміна ототожнює творчий потенціал із психоенергетичними ресурсами і резервами особистості, що виражаються в інтенсивності духовного життя і можуть розряджатися в інших видах діяльності. Згідно В.О. Моляко, «творчий потенціал – це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження; більш того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі можливості. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. Творчий потенціал стає не уявною, а реальною, прогнозованою цінністю лише тоді, коли реалізується у винаходах, конструкціях, книгах, фільмах» [1].

Внутрішньою передумовою творчої діяльності, ядром творчої обдарованості є творчий потенціал, що являє собою сукупність можливостей, засобів, які можуть бути приведені в дію, використані для розв'язання певних задач, досягнення поставлених цілей. Творчий потенціал як можливі творчі прояви особистості; творчі можливості, які закладені в кожній людині з народження, розкриваються в різних сферах творчої діяльності. Творчий потенціал реалізується у творчих зусиллях, пов'язує можливості людини і її реальне життя в єдиний процес життєтворчості, в якому кожна мить може бути народженням нових можливостей та їх реалізацією. Творчий потенціал людини може розглядатися у вузькому і широкому сенсах. У вузькому сенсі це творчі здібності, і насамперед здатність до уяви і креативного мислення, в широкому

сенсі – це ще й особливості особистості, що сприяють реалізації творчих здібностей: мотиви, деякі емоційні та вольові якості, рівень компетентності.

В літературі зустрічаються різні конкретні підходи до структури творчого потенціалу. Представники онтологічного підходу М.В. Копосова, О.О. Довгань та ін. визначають творчий потенціал як характерну властивість індивіда, що визначає міру його можливостей у творчому самовдосконаленні та самореалізації, вбачаючи в творчому потенціалі найвищий етап розвитку потреби особистості у внутрішніх перетвореннях. Здібнісний підхід представлений у роботах Д.Б. Богоявленської, А.В. Брушлінського, Л.П. Овсянецької, О.Л. Яковлевої акцентує на ролі творчого потенціалу як основи творчих здібностей людини та розглядає його як інтелектуально-творчу передумову творчої діяльності. Більш продуктивним вважаємо визначення поняття творчого потенціалу в руслі діяльнісного підходу – як властивості, що характеризує міру можливостей особистості здійснювати творчу діяльність (Г.С. Альтшуллер, В.О. Моляко, В.Ф. Овчінніков). При тому прихильники даного підходу відзначають, що при дослідженні творчого потенціалу надзвичайно важливо розглядати не лише сукупність властивостей, що становлять його структуру, а й характер та інтенсивність їх взаємозв'язку.

В.О. Моляко, досліджуючи проблему творчості та обдарованості, виділяє такі основні складові творчого потенціалу людини як: прагнення до розвитку, духовного зростання; здатність дивуватися, здібність повністю орієнтуватися в проблемі; спонтанність, безпосередність мислення; здібність до швидкого засвоєння нових знань, «відкритість» новому досвіду; здібність до синтезу, аналізу, комбінування, диференціації явищ; ентузіазм; здібність до самовираження, внутрішня зрілість, скептицизм, сміливість, мужність та ін. [3].

О.М. Матюшкін розглядає творчу обдарованість як загальну психологічну передумову творчого розвитку, становлення творчої особистості і виділяє основні структурні компоненти обдарованості дитини, такі як:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- дослідницька творча активність, яка проявляється в знаходженні нового, в постановці та розв'язанні проблем;
- можливість досягнення оригінальних, нестандартних рішень;
- можливість прогнозування і передбачення;
- здібність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки.

Запропонована ним концепція творчої обдарованості передбачає розробку і реалізацію спеціальних творчих програм та учбових матеріалів і являється теоретичною основою практичної допомоги талановитим дітям в створенні умов для розвитку їх творчого потенціалу [2]. Проте динамічність реформування освітньої галузі вимагає нових підходів до формування творчої особистості учнів, зокрема інноваційних.

Для реалізації цієї мети важливо користуватися новітніми технологіями навчання. Нетрадиційні форми навчання, оригінальні методи, інноваційні технології на уроках спонукають дитину до нестандартного мислення, пошуку різноманітних розв'язків завдань, пізнавальної активності, фантазування та розкриття творчого потенціалу. Отже, вчителі повинні підбирати ефективні інноваційні форми та методи роботи, залучаючи учнів до активної навчальної діяльності, в процесі якої розвиваються їх творчі здібності.

Список використаних джерел:

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 137 с.
2. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 29-33.

3. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*, 2004. № 6. С. 2-9.
4. Рибалка В. Р. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1996. 236 с.

The article considers the problem of the essence of the creative potential of the individual from a psychological and pedagogical standpoint. Their generalization allowed us to consider creative potential as an integrative property of man, which characterizes the degree of his ability to carry out creative activities, determines his readiness and ability to creative self-realization and self-development. The creative potential of the individual on the one hand is an important prerequisite for the creative process, and on the other – its result.

Key words: creative potential, creative personality, creative activity, creative abilities.

Отримано: 21.02.2022

УДК 159.922.7

Т. В. Дуткевич, кандидат психологічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті висвітлено методи й прийоми вивчення дитячої психології, які є необхідними чинниками формування професійного мислення студентів.

Ключові слова: професійне мислення, дитяча психологія, поняття, знання, формування.

Постановка проблеми. У підготовці педагога дошкільної освіти передбачено вивчення дитячої психології як необхідної складової формування професійного досвіду. Методичні аспекти формування професійного досвіду майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі вивчення дитячої психології досліджено недостатньо.

Аналіз останніх досліджень. Підготовка майбутніх вихователів системи дошкільної освіти розкривається переважно у педагогічних працях (Г.В. Беленька [1], О.Л. Богиніч [2], Р.В. Куліш [3], Л.В. Литвин [4] та ін.). Автори відзначають суттєву психолого-педагогічну складову моделі фахівця системи дошкільної освіти. Головні завдання педагога, під час вирішення яких необхідні знання з дитячої психології, у тому, щоб розпізнавати і підтримувати педагогічно значущі прояви активності дитини, спрямовувати їх у належне русло; спиратися на бажання та інтереси вихованців при формуванні у них початкових уявлень та знань про дійсність, при озброєнні їх навичками спілкування та діяльності.

Провідним процесом розумової діяльності студента є мислення, завдяки якому інтелектуалізується вся пізнавальна сфера. Проте розвиток мислення студента не є автоматичним та спонтанним. Адже ситуації, коли студент орієнтований на запам'ятовування, а не на розуміння навчального матеріалу явно гальмують інтелектуалізацію. Створення умов, у яких вивчення тієї чи іншої навчальної дисципліни перетворюється на процес формування професійного мислення, виступає суттєвим завданням у роботі викладача.

Основний зміст. Метою теоретичної підготовки студентів з дитячої психології є засвоєння ними системи відповідних знань та понять, що дозволить у майбутньому самостійно вирішувати професійні завдання.

Знання відображають суспільний досвід, узагальнюють суттєві для практичної та пізнавальної діяльності закономірності. Провідне значення у засвоєнні знань відіграє мислення. Засвоєння знань відбувається двома основними шляхами: індуктивним та дедуктивним, на різних етапах яких переважають ті чи інші пізнавальні процеси.

При вивченні дитячої психології засвоєння знань відбувається дедуктивним шляхом. Так, спочатку студенти знайомляться із загальними поняттями дитячої

психології (розвиток психіки, джерело, умови, рушійні сили розвитку психіки, періодизація психічного розвитку, закономірності психічного розвитку, психологічний вік та його критерії тощо), а потім переходять до розгляду конкретних випадків: розвиток пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення), розвиток самосвідомості, розвиток спілкування дитини. При цьому слід зважати на вже отриману психологічну підготовку студентів. Якщо вони вивчали загальну психологію, то поняття пізнавальних психічних процесів лише актуалізують у пам'яті, якщо ні, їх треба розкривати у курсі дитячої психології. Наприклад, перейти до розгляду розвитку мислення дитини слід лише після того, як студентами буде засвоєно поняття «розвиток» та «мислення».

Засвоєння різних тем навчального матеріалу вимагає різних прийомів мисленнєвої діяльності студентів. Наприклад, набуття знань про психічні процеси дитини передбачає здатність студентів виділяти в їх проявах суттєві властивості (що відображає і як саме відображає психічний процес), бачити в них загальне (всі психічні процеси є формами відображення) і відмінне (безпосереднє відображення, опосередковане, вторинне і т.д.), виділяти лінії розвитку (види, властивості).

Ще один приклад. Знання про розвиток спілкування дитини з дорослим вимагає сформованості поняття спілкування, розуміння ролі спілкування з дорослим для забезпечення умов його життєдіяльності, виділення критеріїв розвитку спілкування, порівняння проявів певних критеріїв на різних вікових етапах. В результаті формується поняття про чотири форми спілкування дитини з дорослим: ситуативно-особистісну, ситуативно-ділову, позаситуативно-пізнавальну, позаситуативно-особистісну.

Уявлення про, а Формування основних понять дитячої психології проходить наступні етапи.

1. Дифузне (нечітке, розмите) поняття, зближене з уявленням. Студент не усвідомлює ознак понять психіки, розвитку, діяльності, особистості, а використовує їх інтуїтивно, роблячи багато помилок.

2. Виділення деяких зовнішніх ознак без розмежування суттєвих та несуттєвих. Наприклад, студент називає діяльністю лише фізичну роботу, доступну для спо-

стереження і таку, що призводить до отримання матеріального продукту.

3. Виділення групи суттєвих ознак у загальному наборі властивостей. Студент розуміє, що діяльність – це будь-яка активність, що спрямовується усвідомленою метою. Вона є і зовнішньою (фізичною), і внутрішньою (психічною).

4. Самостійне перенесення на нові об'єкти виділених суттєвих ознак. Так, студент відносить дитячу гру до категорії діяльності, хоч вона і не призводить до отримання зовнішнього продукту.

Як бачимо, виділення суттєвих ознак при формуванні понять значно ускладнюється завуальованістю суттєвих ознак зовнішніми, які насамперед впадають у вічі. Так, студент може назвати поведінку тварин діяльністю на підставі того, що вона досяжна для спостереження та має продукт (гніздо, нора). Завдяки тому, що викладач виправляє помилки студента, несуттєві загальні ознаки відкидаються, і студент правильно визначає діяльність як цілеспрямовану активність.

Управління формуванням понять передбачає два етапи:

1. Організація викладачем виділення студентами суттєвих ознак за допомогою їх моделювання у схемах, символах або варіювання прикладів певного типу для виявлення незмінної основи (виділення форм спілкування за допомогою порівняльної таблиці).

2. Підкреслення для студента значення суттєвих ознак як необхідних критеріїв у використанні поняття. Наприклад, постановка завдань, розв'язання яких потребує орієнтування на суттєві ознаки (визначити форми спілкування дошкільнят за їхніми описами).

Основні способи формування мислення спираються на засвоєння умінь працювати за алгоритмом, виявляти суттєві структурні ознаки та відносини, визначити у матеріалі загальні категорії. Наприклад, алгоритм визначення рівня розвитку мислення дитини щодо опису процесу вирішення ним завдань передбачає такі етапи розумової діяльності студента: 1) чітко згадай показники низького рівня розвитку мислення дитини; 2) порівняй показники низького рівня розвитку мислення дитини з наведеним описом; 3) якщо в описі є ознаки низького рівня розвитку мислення, то відповідь готова; 4) якщо ні, то повтори попередні кроки щодо середнього (потім – високого) рівня розвитку мислення дитини.

Вміння студента визначати у матеріалі загальні категорії (якість, кількість, причину, слідство, мета, засіб, функції) та логічні структури (класифікація, включення, виключення) спирається на визначення ним ознак цілого класу об'єктів, які потім автоматично переносяться на об'єкт, що належить до цього класу. Наприклад: якщо це явище – підсвідоме, то воно має всі ознаки підсвідомості взагалі. При цьому головним є правильне визначення категорії, до якої належить певне психічне явище (процес, стан чи властивість).

Окреме завдання викладача полягає у розвитку творчого мислення студента, яке відрізняється від логічного. Завдання логічного мислення – підпорядкувати всі факти відомим закономірностям, нові завдання відомим. У творчому мисленні – навпаки – завдання полягає в усвідомленні схематичності, обмеженості засвоєних знань порівняно з дійсністю, з'ясування невідомого, незвичайного. Творче мислення актуалізується під час здійснення наукових досліджень з дитячої психології.

Отже, формування мислення у процесі вивчення дитячої психології передбачає спеціальну організацію викладачем активної розумової діяльності студентів на матеріалі різноманітних ситуацій дитячого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бельська Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія. Київ: Світич, 2006. 304 с.
2. Богініч О. Л. Шляхи вдосконалення системи підготовки фахівців дошкільної освіти. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine
3. Куліш Р. В. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 1.45 (106). С. 73-76.
4. Литвин Л. В. Характеристика наукових досліджень з професійної підготовки вихователя дошкільного навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 136-144.

The article deals with the methodical peculiarities and the system of work to form students' professional thinking during studying of child psychology.

Key words: professional thinking, child psychology, concepts, knowledge, forming.

Отримано: 18.02.2022

УДК 376-056.26

О. М. Зан, аспірантка

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОГНОСТИЧНИХ ДІЙ

У статті розкривається складова формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями – вміння організувати та планувати власні дії. Наведено теоретичний аналіз наукових праць із проблеми розвитку організаційної діяльності та планування у процесі навчання в початковій школі. Наголошується на необхідності формування самостійності та поетапного засвоєння дій в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: молодші школярі, планування, самостійність, організація дій.

Для успішної соціалізації у сучасному суспільстві необхідно формування в молодого покоління вміння чітко розподіляти різноманітні види діяльності для виконання їх протягом обмеженого часу, конструювати різні варіанти виконання діяльності та здійснювати вибір оптимального шляху вирішення завдання. Успішне прогнозування результатів будь-якої діяльності та її виконання особистістю можливе лише при забезпеченні високого рівня розвитку в неї вміння організувати діяльність, в основі якої полягає вміння планувати власні дії.

Цілеспрямоване формування вміння у молодших школярів планувати пов'язане з початком навчання у школі. Згідно з положенням Нової української школи про початкову загальну освіту розвиток вміння планувати в учнів є необхідним для досягнення ними високих освітніх результатів у навчальній діяльності, оскільки планування сприяє упорядкуванню та систематизації дітьми навчальних дій, своєчасному прогнозуванню можливих труднощів та шляхів їх подолання. Особливо гостро це питання стоїть для молодших школярів з інте-

лектуальними порушеннями, це пов'язано з рівнем розвитку мислення у цій категорії школярів [5].

Проблема формування вміння планувати власну діяльність у молодших школярів розкривається у працях П. Гальперіна, В. Давидова, О. Лурії, С. Миронової, В. Синьова [1; 2; 3; 5; 6]. На думку вчених, планування є універсальною навчальною дією учня, що забезпечує його здатність до організації процесу оволодіння новими знаннями й способами дій і здатність до продуктивної взаємодії з однолітками та дорослими. Формування вміння планувати у молодших школярів здійснюється поетапно:

- набуття первинного досвіду виконання дій та мотивації;
- формування нового способу (алгоритму) дії, встановлення первинних зв'язків із наявними способами;
- тренінг, уточнення зв'язків, самоконтроль, корекція;
- контроль [1].

В.В. Давидов розглядає планування як визначення послідовності проміжних цілей з урахуванням кінцевого результату; складання плану та послідовності дій. Він зазначає, що успішність здійснення діяльності планування молодшим школярем залежить від кількості передбачуваних їм покрокових процесів і ретельного зіставлення їх між собою. Автор показує, що формування планування у молодших школярів пов'язані з розвитком теоретичного мислення [2].

П. Гальперін вважає, що основу вміння планувати становить розвиток внутрішнього плану дій молодшого школяра. Дослідник виділяє п'ять етапів розвитку внутрішнього плану дій у молодших школярів. На першому етапі планування має зовнішній характер: діти за допомогою педагога озвучують послідовність своїх дій. На другому етапі при складанні плану молодші школярі спираються на поставлену мету та кінцевий результат, у процесі виконання дій з реалізації плану у них проявляються помилки та розбіжність із необхідним результатом. На третьому етапі у молодших школярів проявляється здатність до прогнозування – від уявлення плану дій для досягнення кінцевого результату, до уявлення проміжних результатів. Учні виконують дію у внутрішньому плані, та реалізують її у практичній діяльності, регулюють власну діяльність відповідно до плану. На четвертому етапі при побудові плану вирішення завдання молодші школярі перетворюють практичне завдання на теоретичне. Оцінка результату здійснюється на основі рефлексії та логіки досягнення мети. На цьому етапі в учнів проявляється самостійність у процесі формування внутрішнього плану дій. Дії у внутрішньому та зовнішньому плані узгоджені, послідовні, логічні [1]. Побудова плану можлива після аналізу структури завдання [6].

В. Синьов вважає, що вміння планувати власну діяльність у молодших школярів проявляється у здатності вибудовувати послідовність уявних дій та реалізувати ці дії у практичній діяльності. Основу планування становлять передбачення та навмисність. В. Синьовим виявлено чотири типи реалізації плануючої функції мислення у молодших школярів: маніпулятивний тип (відсутність планування), покроковий (визначення способу дії на основі аналізу виконання попередньої дії), найближче планування (подання у внутрішньому плані часткового вирішення завдання), раціональне планування (вибір у внутрішньому плані найбільш оптимального способу розв'язання завдання з кількох варіантів) [5].

У роботах В. Коваленко, Ю. Бистрової наголошується, що на формування вміння планувати власні дії у навчальній діяльності молодших школярів впливає організація співпраці на уроках. У зв'язку з цим педагогу необхідно створювати оптимальні умови для розвитку гуманістичних міжособистісних стосунків дітей, активно застосовувати на заняттях технології групового та

колективного способів навчання. При цьому з метою профілактики агресивної, конфліктної поведінки дітей дослідники рекомендують використання засобів арт-терапії. Формування у молодших школярів вміння планувати у навчальній діяльності сприятиме профілактиці їхньої дезадаптації до умов шкільного навчання [6].

У роботах С. Миронової розглядаються педагогічні технології, що сприяють формуванню вміння планувати у тих, хто навчається у початковій школі: проблемне навчання, кейс-технологія, ігрові технології, технологія організації навчального співробітництва. На думку дослідника, систематичне використання зазначених технологій під час уроків у початковій школі забезпечить активне осмислення молодшими школярами з інтелектуальними порушеннями структури та змісту навчальних завдань, створення універсальних алгоритмів їх вирішення [4].

Грунтуючись на цих дослідженнях, розглянемо методи формування вміння планувати у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у навчальній діяльності. На початковому етапі навчання учнів плануванню вчителю необхідно використовувати метод обговорення готового плану вирішення навчального завдання. Для цього педагог промовляє всі етапи дії, організує колективний аналіз діями послідовності дій. У процесі аналізу у молодших школярів формуються можливості співвідносити виконані події, їх проміжні результати, визначати послідовність процесів, що веде до необхідного результату.

Формуванню вміння планувати у навчальній діяльності сприяє також застосування педагогом методу аналізу деформованого плану розв'язання навчального завдання, основу якого складає обговорення вчителем із молодшими школярами плану з виявлення типових помилок, нераціональних дій та наступної корекції [5].

У процесі формування вміння планувати у дітей з інтелектуальними порушеннями у початковій школі ефективним методом також є використання вчителем плану з недостатніми або надмірними діями. Педагог може запропонувати учням деталізувати план розв'язання навчального завдання, складений у загальному вигляді, або доповнити план, у якому відсутні деякі дії.

Після освоєння молодшими школярами розглянутих вище методів планування навчальної діяльності вчителю необхідно запропонувати самостійно скласти власний план вирішення навчального завдання. Спочатку педагог пропонує дітям орієнтовну основу діяльності – алгоритм упорядкування плану. Учні розробляють план розв'язання навчального завдання за алгоритмом, вчитель надає їм необхідну допомогу. У міру оволодіння цією діяльністю на рівні автоматизації діти набувають здатність здійснювати планування самостійно, без опори на алгоритм. На цьому етапі у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями формується раціональне планування навчальної діяльності.

Отже, формування вміння планувати у молодших школярів необхідно здійснювати цілеспрямовано та поетапно. При цьому необхідно пропонувати дітям орієнтовну основу діяльності, зразки різних видів готових планів вирішення навчального завдання, надавати необхідну допомогу. У подальших дослідженнях ми будемо розглядати використання методів планування на уроках образотворчого мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Гальперін П. Л. Развитие исследований по формированию умственных действий. *Психологическая наука в СССР*. Москва, 1959. Т. 1. 283 с.
2. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. Москва: Интор, 1996.
3. Лурья А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов. *Психологическая наука и образование*. 1997. Том 2. № 4. URL:

<https://psyjournals.ru/psyedu/1997/n4/Luria.shtml> (дата звернення: 11.01.2022).

4. Миронова С. П. Педагогические технологии в обучении детей с нарушениями познавательной деятельности. *Культурогенезные функции дошкольного и специального образования: развитие 211 инновационных моделей: сборник научных статей / отв. ред. Т. Н. Семенова. Чебоксары: Чуваш. гос. пед. унт, 2017. С. 123-125.*
5. Синев В. Н. Особенности воспитания социально-нормативного поведения учащихся вспомогательной школы. *Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе.* Москва, 1994. С. 278-297. URL: <https://docplayer.com/27402471-Vospitanie-i-obuchenie-detey-vo-vspomogatelnoy-shkole.html> (дата звернення: 11.01.2022).
6. Bystrova Yu., Kovalenko V. Kazachiner O. Social and Pedagogical Support of Children with Disabilities in Condi-

tions of General Secondary Educational Establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers.* 2021. Vol. 12(3), pp. 101–114. DOI: 10.47750/jett.2021.12.03.010.

The article reveals the component of the formation of prognostic activities in junior high school students with intellectual disabilities – the ability to organize and plan their own actions. Theoretical analysis of scientific works on the problem of development of organizational activity and planning in the process of learning in primary school is given. Emphasis is placed on the need for the formation of independence and the gradual assimilation of the actions of students with intellectual disabilities.

Key words: junior schoolchildren, planning, independence, organization of actions.

Отримано: 18.02.2022

УДК 376.011.3-051

А. О. Косовська, аспірантка

ОСОБЛИВІСТЬ КОМАНДНОЇ РОБОТИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА В РІЗНИХ ТИПАХ ЗАКЛАДІВ

У статті проаналізовано законодавчо визначенні функціональні обов'язки корекційних педагогів та виокремлено типи закладів різного підпорядкування для дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: корекційний педагог, професійна діяльність, функціональні обов'язки, типи закладів, команда взаємодія.

Корекційним (спеціальним) педагогом вважається фахівець, який здобув освіту за спеціальністю 016 Спеціальна освіта та оволодів відповідними знаннями, вміннями та навичками щодо здійснення навчально-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Професійна діяльність корекційного педагога регламентується нормами Закону України «Про освіту» відповідно до якого, суть її полягає в інтелектуальній, творчій педагогічній діяльності, самоосвіті педагога, спрямованій на навчання, виховання та розвиток особистості дитини з особливими освітніми потребами, враховуючи її індивідуальні особливості, а також сприяння у засвоєнні дитиною загальнокультурних компетентностей [1].

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає змогу виокремити ряд науковців, які зосередили свою увагу на дослідженні різних аспектів професійної діяльності корекційних педагогів, зокрема: В. Боднар, М. Буйняк, Л. Журенко, І. Дмитрієва, А. Колупаєва, Н. Компанець, З. Левин, О. Мартинчук, С. Миронова, М. Шеремет, та ін. Враховуючи проведені дослідження варто зосередити увагу саме на особливостях командної взаємодії у професійній діяльності корекційного педагога, враховуючи тип закладу для дітей з особливими освітніми потребами. Метою дослідження є проаналізувати функціональні обов'язки корекційного педагога та виокремити типи закладів, для дітей з особливими освітніми потребами у яких здійснюють свою професійну діяльність корекційні педагоги.

Для повного та всебічного визначення змісту професійної діяльності корекційного педагога було проведено аналіз кваліфікаційних характеристик професій в галузі спеціальної педагогіки визначених у Випуску 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики № 518 від 29.03.2017 [3], відповідно до якого серед професіоналів у сфері спеціальної педагогіки визначено посади вчителя-дефектолога та вчителя логопеда. Враховуючи завдання нашого дослідження, провели структурування завдань та обов'язків прописаних у нормах чинного законодавства, розділивши їх по напрямках, які в сукупності формують цілісну структуру посадових функцій відповідних професій, яка подається у вигляді *таблиці 1*.

Проведений аналіз функціональних обов'язків виокремлює чотири напрями спрямування професійної діяльності спеціального педагога, зокрема: організаційно-методичний напрям, під час якого педагог проявляє свою творчість та інтелектуальність шляхом планування, розробки та модифікації інструментарію навчально-виховного процесу; корекційно-розвитковий напрям, під час якого корекційний педагог реалізовує свою педагогічну майстерність шляхом безпосереднього навчання та виховання дітей, враховуючи індивідуальність кожного; напрям взаємодії з іншими, який зумовлює спеціальну педагогіку, шляхом застосування комунікації, співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу задля досягнення комплексності навчально-виховного процесу для дітей з особливими освітніми потребами; особистісний напрям, під час якого корекційний педагог вдосконалюється як професіонал в галузі спеціальної освіти. Підсумовуючи теоретично-обґрунтований зміст професійної діяльності корекційного педагога слід відмітити два основних прояви діяльності, зокрема індивідуальну та групову (командну) форму роботи. Також варто зауважити, що гармонійне поєднання індивідуальної та групової форм професійної діяльності фахівця спеціальної освіти призводить до досягнення успішних результатів під час навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами. Особливістю в професійній діяльності корекційного педагога є застосування командної взаємодії між усіма працівниками закладу, який забезпечує освіту для дітей з особливими освітніми потребами.

Відповідно до чинного законодавства [1-5], в Україні функціонують заклади для дітей з ООП різного підпорядкування, зокрема заклади системи МОН – заклади дошкільної освіти компенсуючого та комбінованого типів, спеціальні школи, навчально-реабілітаційні центри, заклади інклюзивного навчання; заклади системи Міністерства соціальної політики України – дитячі будинки-інтернати, центри комплексної реабілітації; заклади системи Міністерства охорони здоров'я України – будинки дитини; реабілітаційні заклади (відділення, підрозділи).

Функціональні обов'язки спеціальних педагогів

Організаційно-методичний напрям	Корекційно-розвитковий напрям (навчально-виховний)	Взаємодія з іншими	Особистісний напрям
Вчителя-дефектолога			
<ul style="list-style-type: none"> ○ Планування навчально-виховної, корекційно-розвиткової та реабілітаційної роботи і забезпечення умов її виконання з дотриманням індивідуальних особливостей дитини; ○ формування оптимальної педагогічної стратегії; ○ визначення напрямів, форм, методів, прийомів навчально-виховного, реабілітаційного та корекційного процесу; ○ забезпечення безпечних умов освітнього та реабілітаційного процесу. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Проведення навчально-виховних, корекційно-розвиткових та реабілітаційних занять з дітьми, що мають порушення фізично-розумового розвитку; ○ спостереження та фіксація динаміки розвитку дитини; ○ формування у дітей суспільної моралі, духовних та культурних цінностей; ○ сприяння соціальній адаптації дитини. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Консультування батьків (законних представників) щодо питань освіти та догляду дітей, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей; ○ надання рекомендацій іншим фахівцям (педагогам), щодо особливостей розвитку дітей з ООП, специфіки їх навчання; ○ узгодження індивідуальних програм розвитку та реабілітації. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Дотримання педагогічної етики; ○ підвищення професійної кваліфікації; самоосвіта.
Вчителя-логопеда			
<ul style="list-style-type: none"> ○ Планування та аналіз проведеної роботи; ○ розроблення та вдосконалення навчально-корекційних програм; ○ створення сприятливих умов для дітей з урахуванням складності мовленнєвих порушень; ○ формування оптимальної педагогічно-корекційної стратегії; ○ підбір ефективних засобів, форм та методів корекційного та реабілітаційного процесу; ○ ведення документації. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Проведення навчальних корекційно-розвиткових та компенсаційно-реабілітаційних занять з дітьми, що мають мовленнєві порушення; ○ спостереження та фіксація динаміки мовленнєвих змін у розвитку дитини; ○ формування почуття впевненості у дитини шляхом усвідомлення нею власних досягнень у засвоєнні методів корекції мовлення; 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Надання консультативної допомоги батька, щодо виправлення порушень усної та писемної мови; ○ узгодження індивідуальних програм розвитку та реабілітації дитини; ○ консультуванні інших фахівців які взаємодіють із дітьми, що мають порушення мови. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Дотримання педагогічної етики; ○ вдосконалення професійної кваліфікації; ○ самоосвіта.

Враховуючи призначення закладів та специфіки їх роботи можна відмітити суть професійної діяльності спеціального педагога в залежності від типу закладів. Найбільша значимість діяльності корекційних педагогів спостерігається в закладах підпорядкованих системі МОН, характерність їх професійної діяльності полягає у безпосередньому забезпеченні навчально-виховного процесу, включаючи корекційно-розвивальну спрямованість. У спеціальних закладах системи МОЗ та Мінсоцполітики, роль корекційного педагога характеризується другорядністю, однак його професійна діяльність є невід'ємною складовою для забезпечення комплексності надання, передбачених відповідними закладами, послуг. В результаті проведеного аналізу, вдалося виокремити спільну рису, характерну для професійної діяльності корекційного педагога у всіх типах закладів, не залежно від системи підпорядкування, а саме необхідність постійної командної взаємодії корекційного педагога з іншими учасниками освітнього процесу та з фахівцями різного професійного спрямування. Проведений аналіз нормативно-правових документів, дає можливість виокремити значимість командної взаємодії у всіх закладах для дітей що мають порушення психофізичного розвитку незалежно від підпорядкування [1-5].

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у визначенні рівня готовності корекційних педагогів до командної взаємодії у різних типах закладів для дітей з ООП.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю: Постанова КМУ № 978. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.01.2022).
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 21.02.2022).
3. Про затвердження Випуску 80 "Соціальні послуги" Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників: Наказ Міністерства соціальної політики від 29.03.2017 № 518. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0AQ81ED09A> (дата звернення: 21.01.2022).
4. Про затвердження Типового положення про будинок дитини: Наказ МОЗ від 18.05.98 № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98#Text> (дата звернення: 21.02.2022).
5. Типове положення про мультидисциплінарну реабілітаційну команду: Постанова КМУ від 03.11.2021 № 1268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#n262> (дата звернення: 21.01.2022).

The article analyzes the legislative definition of the functional responsibilities of correctional teachers and identifies the types of institutions of different subordination for children with special educational needs.

Key words: correctional teacher, professional activity, functional responsibilities, types of institutions, team interaction.

Отримано: 18.02.2022

А. І. Куриця, кандидат психологічних наук, старший викладач

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛІДЕРА

У статті йдеться про психологічні особливості лідерства, зазначено чинники, важливі для формування особистості лідера. Висвітлено факти, які сприятимуть розвитковій мотивації до лідерства.

Ключові слова: особистість лідера, суб'єктивні чинники формуванні особистості лідера, об'єктивні чинники формуванні особистості лідера.

На сучасному етапі дослідження лідерства важливим моментом є те, щоб виявити та дослідити протиріччя між наявним на сьогодні уявленням про те, що лідерство є соціально-психологічним феноменом і визначається індивідуальними та груповими соціально-психологічними факторами, і недостатністю даних про те, які саме чинники справляють істотний вплив на розвиток лідерських якостей людини, виконуючого роль керівника, тощо.

Проблемі лідерства присвячені праці сучасних психологів, педагогів, у яких обґрунтовано необхідність формування лідерських якостей майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів, у процесі професійної підготовки, зокрема в процесі навчання (Н. Белякова, О. Маковський, О. Романовський), у позанавчальній роботі (Н. Семченко), громадській діяльності (М. Лукашевич, О. Снісаренко, Л. Сніцар).

Дослідниця О. Цикаршвілі вважає, що формування лідерських якостей залежить від різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема політичних та соціально-економічних (ситуація невизначеності чи екстремальна ситуація як умова необхідності дії, зміна місця проживання, трагедія чи урочиста подія тощо), фізіологічних та психологічних (фізична привабливість, харизма, зміна в сприйняттях, настроях та ціннісних установках тощо) та педагогічних (застосування педагогічних технологій).

Для того, щоб виявити роль суб'єктивних і об'єктивних чинників у формуванні особистості лідера, проаналізуємо результати опитування досвідчених лідерів, проведеного К. Дж. Марджерісоном, та студентів більшість з яких ще не набули достатнього досвіду лідерства. Респондентам ставилося питання: «Які чинники допомогли (для студентів – «допомогли би») вам розвиватися як лідеру?».

Отже, чинники, виділені лідерами: здатність працювати з різними людьми; взяття на себе відповідальності за важливі завдання; потреба досягати результатів; досвід лідерства на початку кар'єри, великий досвід виконання інших різноманітних функцій; наявність більшої кількості ідей та пропозицій, ніж у інших колег, пошук нових можливостей, підтримка від безпосереднього начальника; здатність змінити управлінський стиль, щоб відповідати обставинам; підтримка сім'ї, друзів.

Серед чинників, виділених студентами, є: підтримка вищим керівництвом; підтримка друзів, оточуючих; автономія, вільний вибір дій; взяття на себе всієї відповідальності, зокрема за негативні результати діяльності; здатність знайти підхід до людей, зберегти добрі стосунки з усіма – вищим керівництвом та підлеглими; зв'язок лідерства зі сферою, яка цікавить, де можна проявити себе; спеціальна підготовка до виконання лідерських функцій, здобуття знань, як впливати на інших; наслідування, засвоєння досвіду людини, що є взірцем як лідер; здатність зацікавити, запропонувати щось нове іншим; досвід лідерства.

Як свідчить аналіз даних, успішні досвідчені лідери на перше місце ставлять суб'єктивні чинники («мій успіх залежить передусім від мене самого: моїх здібностей, умінь, мотивації, а потім від інших людей: підтримка вищим керівництвом, спеціальна підготовка тощо»), а студенти – об'єктивні («якби мене висунули на лі-

дерську позицію, підтримали»). Заслугує на увагу той факт, що обидві групи респондентів надають значення спеціальній підготовці до лідерської діяльності, але для студентів вона є актуальнішою, оскільки для них навчальна діяльність є основною.

Одержані результати переконливо свідчать про необхідність упровадження до навчального процесу передусім суб'єктивних педагогічних умов формування лідерських якостей студентів.

Для нашого дослідження значний інтерес мають праці зарубіжних дослідників Б. Басса та Б. Шаміра, в яких указано, як харизматичні лідери впливають на послідовників для того, щоб спонукати їх самих до лідерської позиції, при цьому суб'єктивні умови впливу реалізуються за допомогою об'єктивних, якими є способи лідерства. Так, Б. Шамір велику увагу приділяє розвитковій мотивації послідовників – майбутніх лідерів. Їх мотивація може ґрунтуватися на:

1) особистій ідентифікації (наслідування поведінки лідера, прийняття тих самих установок, щоб бути схожим на лідера) та соціальної ідентифікації (отожнення себе зі зборами людей, такими як група, організація або нація). Лідер забезпечує розвиток мотивації за допомогою таких способів, як виділення організації серед інших шляхом змагання; створення культури організації, що включає символи (фірмові знаки, девізи, форму одягу); впровадження ритуалів, наприклад, виконання гімну компанії або групові вправи перед роботою, церемонії, вечірки, процедури ініціації.

2) інтеріоризації (засвоєння цінностей та ідеології лідера, ототожнення справи з життям). Її реалізація забезпечується через залучення випробувачів до нової цікавої діяльності, й при цьому лідер зменшує значення зовнішніх цінностей (виплат, відпусток) і підкреслює внутрішні цінності (задоволення від самого процесу роботи).

3) індивідуальної самоефективності (переконання в тому, що людина компетентна і здатна досягти мети) та колективної самоефективності (переконання в тому, що група як єдине ціле є компетентною і здатна досягти мети). На основі аналізу й інших зарубіжних джерел, зокрема праць Дж. Алана та В. Шеклтона, досягнення індивідуальної самоефективності реалізується за допомогою таких способів, як організація «запалюючих зборів» – інтенсивної програми тренінгу, що включає емоційний обмін думками, саморозкриття, супроводжується звуковими і світловими шоу, ритуалами; створення робочих груп, які самі здійснюють набір кадрів, розробку й упровадження стратегій підвищення якості роботи, контроль за діяльністю, проводять збори, на яких всі співробітники роблять внесок у поліпшення якості.

Суб'єктивні умови розвитку послідовників лідером також реалізуються за допомогою об'єктивних – способів лідерства. Розвиток мотивації здійснюється через настроювання, при якому лідер створює чітку картину майбутнього стану та спонукає підлеглих перетворити її на реальність. Інтелектуальна стимуляція (здобуття послідовниками необхідних знань, розвиток їх інтелектуальних та креативних умінь) реалізується за допомогою таких способів, як дискусії, обмін думками, в процесі яких лі-

дер заохочує послідовників використовувати свою увагу і «кидати виклик» прийнятим способам виконання роботи, не соромитися думати, впроваджувати в діяльність зміни і інновації. Розвиток мотивації та вмінь також реалізується за допомогою залучення послідовників до нової активної діяльності та наділення їх повноваженнями.

Список використаних джерел:

1. Белякова Н. Социально-психологические особенности проявления лидерства в студенческих группах: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология». Москва, 2002. 19 с.
2. Лукашевич М. Самоменеджмент в освіті: можливості і перспективи. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 3. С. 67-69.
3. Маковський О. Особливості формування якостей лідера у курсантів вищих військових навчальних закладів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Київ, 2002. № 1. С. 200-204.

4. Семченко Н. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2005. 23 с.
5. Коттер Дж. Истинная роль лидера. *Лидерство*. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006. С. 48-75.
6. Шеклтон В. Психология лидерства в бизнесе. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 222 с.
7. David Katz & Robert L. Kahn, *The Social Psychology of Organizations*. New York: Wiley, 1976, chap. 11.

The article deals with the psychological features of leadership, the factors important for the formation of the personality of the leader. Factors that will contribute to the development of motivation for leadership are highlighted.

Key words: leader's personality, subjective factors of leader's personality formation, objective factors of leader's personality formation

Отримано: 18.02.2022

УДК 159.3

Д. І. Куриця, кандидат психологічних наук, старший викладач

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

У статті йдеться про психологічні особливості професійного вигорання, проаналізовано значення терміну «професійне вигорання», зазначаються ключові ознаки наявності або відсутності синдрому вигорання. Розглядаються стадії професійного вигорання, компоненти, зокрема напруження, резистенція та виснаження. Зазначено певні прийоми профілактики даного синдрому.

Ключові слова: професійне вигорання, компоненти синдрому професійного вигорання, симптоми.

Прийнято вважати, що одним із найважчих наслідків довготривалого професійного стресу є синдром «професійного вигорання». В науковій літературі існують різні визначення поняття «вигорання», проте, в найбільш загальному розумінні, воно розглядається як довготривала стресова реакція або синдром, що виникає внаслідок тривалих професійних стресів середньої інтенсивності. У зв'язку з цим синдром психічного вигорання позначається рядом авторів як «професійне вигорання», що дозволяє розглядати це явище в аспекті особистої деформації професіонала під впливом професійних стресів.

В сучасній психологічній літературі зустрічається ряд досліджень які стосуються особливостей вияву професійного стресу та синдрому «професійного вигорання» у керівників та працівників освітніх організацій, медичних установ, комерційних, правоохоронних, спортивних організацій, психологічних служб, працівників МНС (О. Бондарчук, М. Білова, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Н. Козубай, В. Корольчук, Г. Ложкін та ін.); дослідження виявів професійного стресу та синдрому «професійного вигорання» у працівників системи державної служби, зокрема, у працівників державної податкової служби України (Т. Грубі) та в працівників системи державної служби.

Проблема аналізу синдрому професійного вигорання знайшла певне відображення в роботах російських та українських вчених, які стосуються вияву професійного стресу у персоналу в різних соціальних сферах: банківській сфері (Л. Карамушка), будівництві (Н. Козубай), освіті (О. Бондарчук, Т. Зайчикова), медицині (А. Арутюнов, М. Багрий, Л. Карамушка), спорті (Г. Вельський), в сімейній сфері (Т. Титаренко) та ін.

К. Маслач виділила ряд симптомів синдрому вигорання, зокрема, відчуття емоційного виснаження, агресивні почуття, розвиток негативних відносин до клієнтів – дегуманізація і деперсоналізація, негативне самоприйняття у професійному плані – недостатність почуття професійної майстерності та професійної впевненості. Також виділено наступні ключові ознаки наявності або відсутності синдрому вигорання: 1) індивідуальна

межа самозбереження – межа можливостей нашого емоційного «Я» протистояти виснаженню, протидіяти «вигоранню»; 2) внутрішній психологічний досвід, що включає позитивні відчуття, конструктивні установки, мотиви, очікування; 3) негативний індивідуальний досвід, в якому сконцентровані проблеми, дистрес, дискомфорт, дисфункції та/або їх негативні наслідки.

К. Маслач вважає, що прояв «професійного вигорання» має три стадії. На першій стадії «професійного вигорання» індивідуум виснажений емоційно й фізично і може скаржитися, наприклад, на постійний головний біль. Для другої стадії «професійного вигорання» характерні дві сукупності симптомів. Наприклад, у працівника може розвинути негативне, цинічне і знеособлене ставлення до людей, з якими він працює (до колег і клієнтів), або, навпаки, у нього можуть виникнути негативні думки про себе через почуття, які з'являються до працівників або клієнтів. Щоб уникнути цих негативних почуттів, менеджер або працівник «заглиблюється в себе», виконує тільки мінімальну кількість роботи, ні з ким не спілкується. В нього можуть проявлятися ознаки й симптоми однієї чи обох груп. Заключна стадія – повне «професійне вигорання» – трапляється, власне, не часто, проте вливається у повній відразі до всього, менеджер або працівник ображений на самого себе і на все людство. Життя здається йому невідвладним, він не здатен емоційно реагувати на події, зосередитися на проблемах.

На перших двох стадіях «професійного вигорання» індивідуум може «відновитися», повернутися у звичне русло професійної діяльності, але, щоб повернутися до нормального життя, йому необхідно або навчитися жити в тих обставинах котрі скалися, або прикласти зусилля щоб змінити ситуацію.

Заслугує на увагу підхід В. Бойко, в якому виділено наступні компоненти синдрому «професійного вигорання»:

✓ «Напруження» – характеризується відчуттям емоційної виснаженості, втоми, викликаної власною професійною діяльністю. Симптоми: переживання психотравмуючих обставин – людина сприймає умови роботи

та професійні міжособистісні стосунки як психотравмуючі; незадоволеність собою – незадоволеність власною професійною діяльністю і собою як професіоналом; «загнаність у кут» – відчуття безвихідності ситуації, бажання змінити роботу чи професійну діяльність; тривога й депресія – розвиток тривожності у професійній діяльності, підвищення нервовості, депресивні настрої.

✓ «Резистенція» – характеризується надмірним емоційним виснаженням, що, в свою чергу, провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, котрі роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою. Симптоми: неадекватне вибіркове емоційне реагування – неконтрольований вплив настрою на професійні стосунки; емоційно-моральна дезорієнтація – розвиток байдужості у професійних стосунках; розширення сфери економії емоцій – емоційна замкненість, відчуження, бажання припинити будь-які комунікації; редукція професійних обов'язків – згортання професійної діяльності, прагнення якомога менше часу витратити на виконання професійних обов'язків.

✓ «Виснаження» – характеризується психофізичною перевагою людини, спустошеністю, нівелюванням власних професійних досягнень, порушенням професійних комунікацій, розвитком цинічного ставлення до оточуючих, розвитком психосоматичних порушень. Симптоми: емоційний дефіцит – розвиток емоційної нечутливості на тлі перевиснаження, мінімізація емоційного внеску у роботу, автоматизм та спустошення людини при виконанні професійних обов'язків; емоційне відчуження – створення захисного бар'єру у професійних комунікаціях; деперсоналізація; психосоматичні та психовегетативні порушення – погіршення фізичного самопочуття, розлади сну, головний біль, проблеми з артеріальним тиском, шлункові розлади, загострення хронічних хвороб тощо.

В контексті вирішення питання профілактики синдрому «професійного вигорання» можна брати за основу

певні прийоми, запропоновані Л. Карамушкою та Т. Зайчиковою на основі вивчення праць зарубіжних вчених (Дж. Гібсон, Д. Іванцевич, Д. Доннеллі, Дж. Грінберг, Л. Джоуелл):

1. Опанувати стратегією вибіркового сприймання. Не давати думкам опановувати собою.

2. Зробити своє життя «святом», сконцентруватися на всьому позитивному, при досягненні навіть маленької мети, дозволити собі насолоджуватися успіхом.

3. Навчитись використовувати гумор як «буфер» у стресовій ситуації.

4. З метою профілактики виникнення фази емоційного та фізичного напруження застосовувати різні техніки медитації та аутогенного тренування, а також фізичні вправи, котрі необхідно вибирати та використовувати, зважаючи на індивідуально-психологічні особливості.

Список використаних джерел:

1. Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. 20 с.
2. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти] / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. Київ: Міленіум, 2004. 264 с.

The article deals with the psychological features of burnout, analyzes the meaning of the term «burnout», notes the key signs of the presence or absence of burnout. Stages of burnout, components, including stress, resistance and exhaustion are considered. Certain methods of prevention of this syndrome are indicated.

Key words: burnout, components of burnout syndrome, symptoms.

Отримано: 17.02.2022

УДК 376:34

В. Е. Левицький, кандидат педагогічних наук, доцент

ОКРЕМІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСІБ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Стаття містить результати узагальнення вивчення питання теоретичних та практичних аспектів розвитку осіб зі складними (комбінованими) порушеннями. Висвітлюються окремі методичні рекомендації щодо оптимізації означеного процесу.

Ключові слова: діти із складними порушеннями, реабілітація, корекційна педагогіка, розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді. До складних відносять поєднання двох або більше психофізичних порушень (зору, слуху, мовлення, розумового розвитку та ін.) у однієї дитини. У якості синонімів терміну «складні» порушення у літературі використовуються й інші, рівнозначні йому: «комплексні» «поєднані», «комбіновані» [1].

Аналіз досліджень та публікацій. Питаннями діагностики, класифікації, корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи з дітьми означеної категорії у різний час займалися: І.О. Соколянський, О.І. Мещеряков, В.О. Липа, М.С. Певзнер, Г.П. Бертинь, О.А. Катаєва, Т.О. Басилова, Л.А. Головчиц, М.В. Жигарева, А.В. Короткова, І.В. Саломатіна, Р.О. Марєєва, О.М. Мастюкова та ін.

Мета статті: розглянути теоретичні та практичні аспекти розвитку осіб зі складними (комбінованими) порушеннями. Висвітлити окремі методичні рекомендації щодо оптимізації означеного процесу.

Виклад основного матеріалу. Навчання і виховання дітей зі складними порушеннями є маловивченим та дискусивним питанням спеціальної педагогіки. Разом з тим, дослідні роботи у плані побудови і розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги стосувалися, в основному, окремих видів складних порушень, тобто окремих приватних його випадків. Таким чином, проблема вивчалася нерівномірно. Одними з перших були вивчені діти з порушеннями інтелектуального розвитку і слуху. Складність вивчення дітей цієї групи полягала в тому, що відсутність або зниження слуху (особливо у ранньому віці) викликає зниження інтелекту за типом олігофренії. Найбільший внесок був зроблений у розробку психолого-педагогічної системи виховання сліпоглухих дітей. Звернення до настільки важкої з педагогічної точки зору категорії дітей і успіхи у цьому напрямку не пройшли марно для всієї проблематики складних (комбінованих) порушень в цілому. Адаже вивчення даної проблеми у її цілісному вигляді у ході систематичного

дослідження припускає знаходження спільних рішень, з'ясування принципів відмінностей процесу розвитку дитини з комплексним порушенням від розвитку дітей з окремими формами їх первинних варіантів [1].

Багато батьків, зіткнувшись з порушеннями психофізичного розвитку у перші роки життя, шукають допомоги виключно у медиків, не звертаючись до корекційних педагогів. Багато дітей зі складними порушеннями дійсно проходять необхідний курс у лікарнях, де вони піддаються тривалій депривації.

Категорія дітей зі складною (комбінованою) структурою порушення настільки різноманітна, що програми навчання і виховання потребують постійного редагування та індивідуалізації. Більшість таких дітей (шкільного віку) навчається у спеціальних класах навчально-реабілітаційних центрів.

У число першочергових завдань, що постають перед фахівцями, входить завдання ранньої діагностики. Занадто пізня діагностика – типове явище у практиці роботи. Внаслідок цього діти зі складними порушеннями розвитку зазвичай пізно потрапляють у сферу спеціального навчання. Нерідко така можливість виникає лише на початку шкільного віку.

У ранній діагностиці посилюється значення нейрофізіологічних методів ефективного дослідження. Сучасна наука і техніка дозволяють на першому році життя дитини, діагностувати наявність сенсорних порушень при їх середній та більшій ступені вираженості. Істотні труднощі містить психологічне дослідження з метою ранньої діагностики, що виникають при кваліфікації відхилень у розумовому і емоційному розвитку дитини і з'ясуванні їх причин, що криються або у соціально-педагогічних або у біологічних передумовах, пов'язаних зі структурою порушення, або і в тому та іншому одночасно.

Загальною закономірністю, властивою для розвитку дітей зі складними (комплексними) порушеннями, є особлива обтяженість умов раннього розвитку. Наявність не одного, а двох і більше первинних порушень мінімізує контакти із зовнішнім світом, ставить в умови депривації і у сензитивні періоди становлення психічних функцій дефіцитарність розвитку прогресує. Це веде до недорозвинення як окремих функцій (предметні дії, формування образів предметів, просторова орієнтація і моторика, емоційно-чуттєвий контакт з дорослими і спілкування), так і до загальної затримки психічного розвитку. Становище ускладнюється тим, що соціальне середовище, як правило, залишається мало пристосованими до особливостей пізнавальної діяльності такої дитини. Таким чином, виявляється, що по відношенню до дитини зі складним порушенням завдання подальшої компенсації порушень розвитку стають більш широкими не тільки в силу складності порушення, але і в силу істотного відставання у розвитку, пов'язаного з втраченими можливостями ранньої компенсації.

Дослідники, що займаються проблемою комбінованих порушень, одноставно відзначають факт, що психічний розвиток при подвійному або потрійному порушенні не зводиться до суми особливостей психічного розвитку при кожному з них, а утворює нову, складну структуру і вимагає особливого психолого-педагогічного підходу. Так, сліпоглухі діти у своєму розвитку істотно відрізняються від дітей інших нозологій (глухих, сліпих та ін.). Відсутність зору і слуху прирікає дитину на ізоляцію від зовнішнього світу, і психіка не отримує належного розвитку. Часто її ідентифікують як дитину із глибоким ступе-

нем порушення розумового розвитку: у неї обмежене пізнання навколишньої дійсності, порушені можливості спілкування з людьми і формування навичок і норм поведінки. Проте вона має значні потенційні можливості щодо інтелектуального розвитку [3].

Характерним наслідком комплексних порушень є зменшення доступних каналів, різке звуження можливого діапазону засобів компенсації. Завдання корекційного педагога полягає в тому, щоб виявити шляхи розвитку орієнтувальної діяльності дитини, знайти нехай і дуже вузькі, але реальні і перспективні шляхи компенсації складного порушення. Вирішальним фактором розвитку буде включення дитини у педагогічний процес.

Ряд загальних положень, що стосуються психолого-педагогічної організації умов корекційної роботи з дітьми з комплексним порушенням. Це: практичні дії з предметами, без чого неможливо сформувати повноцінний їх образ; використання соціальних методів взаємодії з речами, які входять у безпосереднє оточення; спрямованість дій на задоволення потреб спочатку органічних а потім соціальних [1]. Використовуючи метод спільно-розподіленої дії, дорослий формує способи самообслуговування, цілеспрямовано зменшуючи власну активність і делегуючи дитині функції та повноваження.

Висновки. Площиною діяльності дитини із складним порушенням, що має найважливіше значення, стають самообслуговування (навчання самообслуговуванню) і ручна праця. Саме у цій сфері вперше організовується доступна повноцінна соціальна взаємодія із зовнішнім середовищем. Оволодіння функціями (застосуванням) навколишніх предметів у процесі навчання є необхідною умовою реального пізнання предметного зовнішнього світу, виступає засобом розвитку пізнавальної діяльності дитини, зокрема формування сенсорних процесів [4].

Взаємодія з дорослим у процесі спільно-розподіленої дії з предметами є сприятливою основою для розвитку комунікативної діяльності дитини. Принципова (потенційна) можливість оволодіння мовленням і вихід на шкільну освіту, включаючи трудове навчання, стає вирішальним фактором соціальної адаптації дітей зі складними порушеннями розвитку.

Список використаних джерел:

1. Липа В. А. Психологические основы педагогической коррекции. Славянск: Предприниматель Маторин Б.И., 2012. 386 с.
2. Мещеряков А. И. Слепоглухонемые дети. Развитие психики в процессе формирования поведения. Москва: Педагогика, 2004. 276 с.
3. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
4. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП «Леся», 2010. 779 с.

The article contains the results of generalization of the study of theoretical and practical aspects of development of persons with complex (combined) disorders. Some methodical recommendations on optimization of the specified process are covered.

Key words: children with multiple disability, rehabilitation, correctional pedagogy, development.

Отримано: 17.02.2022

РАЦІОНАЛЬНА ПСИХОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ЗМЕНШЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТРЕСУ

Проаналізовано значення раціональної психотерапії у профілактиці та роботі психолога з особами, які перебувають у тривожному, стресовому стані. Відзначено, що позитивний результат в раціональній психотерапії залежить від врахування індивідуальних установок людини та її можливостей в послідовній систематичній роботі. Висвітлено основні форми та методи раціональної психотерапії.

Ключові слова: раціональна психотерапія, емоційний стрес, тривожність, ресурс, особистість.

Постановка проблеми. В останні роки новим методологічним і теоретичним контекстом вивчення сильних сторін та ресурсів особистості стала раціональна психотерапія. Сучасна людина, особливо у містах, зазнає колосальних нервових навантажень, викликаних великою кількістю інформації. Наш час відзначено виникненням чи посиленням цілого ряду стресогенних факторів, які негативно впливають на психічне та фізичне здоров'я людини.

Раціональна терапія допомагає по-новому поглянути на психотравмуючу ситуацію, знизити рівень емоційної напруги. Зміна неправильних уявлень людини досягається певними методичними прийомами, проте суттєва якість раціональної психотерапії – це побудова їх на логічній аргументації – простежується у всіх її модифікаціях та відрізняє її від інших методів психотерапії. Важливо відмітити, що життєві труднощі можуть виникнути у кожній людини, але тільки особи, які володіють добре розвиненими особистісними ресурсами мають здатність пережити важкі ситуації, переоцінити цінності, побачити нові життєві перспективи, пом'якшивши при цьому дію психотравмуючої ситуації. У мінливих життєвих ситуаціях люди, здатні адаптуватися до будь-яких умов, переходячи на нову схему психічної саморегуляції [2].

Аналіз останніх публікацій. Учені Г. Калмиков, Х. Пезешкіан, Л. Сердюк, І. Ханецька, які працюють в цьому напрямку вказують, що здатність до пізнання людини раціональна, тобто інтелектуальну частину людини. Раціональна психотерапія тривоги та страху – це терапія, заснована на розумі та логіці. Даний вид терапії підходить не всім і не завжди, але якщо рівень тривоги не дуже високий, то можна починати саме з цього методу. Якщо рівень негативних емоцій великий, то спочатку потрібно вдатися до терапії, орієнтованої на почуття, а після застосовувати раціональні методи [1].

Мета статті полягає у теоретичному аналізі ефективності застосування раціональної психотерапії для зменшення емоційного стресу та визначені її основних форм та методів роботи.

Виклад основного матеріалу. Раціональна психотерапія здавна застосовується для зменшення емоційного стресу (зокрема, у спортивній практиці), проте ефективність не завжди висока. Це пов'язано, зокрема, з неможливістю на свідомому рівні регулювати процеси, пов'язані з активацією симпатичної нервової системи та залоз внутрішньої секреції. Крім того, як вказують деякі автори, спроби вплинути на схвильовану людину за допомогою умовлянь виявляються безуспішними через вибірковість сприйняття емоційно значущої інформації, бо людина, яка перебуває в стані емоційного збудження, з усього інформаційного потоку вибирає, сприймає, запам'ятовує і враховує тільки те, що відповідає її домінуючому емоційному стані. Тим не менш, раціональна терапія може бути використана в комплексі з іншими методами на заключному етапі корекції емоційного стресу, коли загальний рівень збудження вже знижений до прийняттого рівня. Людям з високим рівнем тривожності раціональна психотерапія допомагає знижувати суб'єктивну значущість ситуації, переносити акцент на

осмислення діяльності та формування впевненості в успіху, а особам із низьким рівнем тривожності вона, навпаки, допомагає підвищувати увагу до мотивів діяльності, посилюючи почуття відповідальності [1].

Основними формами та методами раціональної психотерапії є:

Пояснення і роз'яснення, що включають тлумачення сутності проблеми, причин її виникнення з урахуванням можливих психосоматичних зв'язків, які до цього, як правило, ігноруються і не включаються у «внутрішню картину людини». В результаті реалізації цього етапу досягається більш зрозуміла ситуація проблеми, яка знімає додаткові джерела тривоги і відкриває людині можливість більш активно самій контролювати ситуацію.

Переконавання – корекція як когнітивного, так і емоційного компонента ставлення до проблеми, сприяє переходу до модифікації особистісних установок людини.

Переорієнтація – досягнення більш стабільних змін в установках людини, насамперед щодо проблеми, пов'язане зі змінами в системі її цінностей і виводить її за межі проблемної ситуації [1; 2].

Як приклад застосування раціональної терапії у зниженні рівня стресу можна навести кілька когнітивних постулатів, які допомагають по-новому поглянути на психотравмуючу ситуацію і знизити рівень емоційної напруги:

1. *Визначення сфери своєї компетентності:* «Уявно окресліть навколо себе коло, куди входить те, що вам належить, що ви любите, на що можете впливати – «коло вашої компетентності». Туди увійде ваш будинок, ваші близькі та друзі, ваші улюблені заняття, ваші плани та ін. За це коло неминуче потраплять безліч речей від далеких галактик до величини податку на додану вартість. Подумайте над цим і усвідомте, що ми не можемо і не повинні прагнути контролювати все в цьому світі, а також реагувати на все, що відбувається в ньому».

2. *Найкраще – ворог хорошого.* Якщо весь час прагнути до досконалості, то можна витратити занадто багато сил на процес – і втратити з уваги кінцеву мету. Багато людей доводять себе до стану хронічного стресу тим, що намагаються досягти досконалості там, де це зовсім не обов'язково. Йдеться про цілком розумних, організованих і цілеспрямованих менеджерів чи чиновників, які витрачають масу зусиль на те, щоб на їхньому робочому столі завжди панував ідеальний порядок або ж годинами шліфують квартальний звіт. Є жінки, яких просто вбиває складка на шторах або порошок на полірованій поверхні серванту. Таким людям можна нагадати слова Ганса Сельє, який попереджав: «Зізнайтеся, що досконалість неможлива. Встановіть собі реальну вершину, прагніть її і задовольняйтеся цим. Залишіть собі час для радощів та відпочинку».

3. *Розділяйте рольові функції та особистісні реакції.* З проблемою змішування особистісних та рольових реакцій часто стикаються представники багатьох професій, які за обов'язком служби змушені приймати чи виконувати непопулярні рішення: міліціонери, судді, вчителі та ін. Щоб зберегти в таких умовах душевну рівновагу і не стати жертвою стресу, потрібно вміти відокремлювати

свою соціальну роль від особистісної. Для цього потрібно усвідомити, які ваші вчинки є рольовими (фактично незалежними від вас), а які ви приймаєте, виходячи зі своїх особистих уподобань та установок. Подумки порівняйте свою професійну роль з професійним одягом (мундиром, спеціалкою), і коли ви змушені виконувати неприємні для інших дії, уявляйте собі, що ці дії йдуть не від вас, а від спецодягу. Коли ж люди будуть направляти на вас потік негативної енергії, нехай вона йде на ваш мундир. Раз на тиждень витрушуйте ваш робочий одяг або чистіть його, уявляючи, як разом з пилом з нього злітають усі негативні почуття та побажання.

4. *Прагматизація стресу*: «Якщо хтось критикує вас або каже вам неприємні речі, то перш ніж випускати з надиркових залоз порцію руйнівного адреналіну, зробіть емоційну паузу (для цього можна видихнути і на якийсь час затримати дихання), після чого запитайте себе: «Яку користь я можу отримати з даних слів?». Із запальної критики ви, якщо постараетесь, можете отримати якусь нову інформацію про себе або про співрозмовника. А далі потрібно похвалити свого опонента. Наприклад: за те, що він допомагав вам тренувати витримку і терпіння; за те, що він допоміг вам подивитися на себе збоку; за радість перемоги над собою та над ситуацією (якщо ви все-таки не піддалися на провокацію і не дали волю гніву та роздратуванню)» [3].

Крім специфічних заходів профілактики стресу, необхідно використовувати і профілактичні, загальнозміцнюючі заходи. Раціонально побудований та організований режим дня створює передумови для оптимальної працездатності, попереджає розвиток втоми, підвищує загальну опірність організму людини. Також допомагають упоратися зі стресами улюблені захоплення

(хобі), перегляд гарного фільму, читання книги, спілкування з друзями, спілкування з домашніми тваринами, гарні музичні твори [2].

Отже, в основі раціональної психотерапії знаходиться правильне, доступне розумінню людини трактування характеру та причин виникнення стресу шляхом логічного переконання, навчання правильному мисленню. Перспективою наступних досліджень є огляд моделей раціональної психотерапевтичної роботи з клієнтами, які пережили травму та аналіз їх ефективності в залежності від характеру пережитої травми.

Список використаних джерел:

1. Бардин Н. М., Жидецький Ю. Ц., Кіржецький Ю. І. Стресостійкість: навчальний посібник. Львів, 2021. 204 с.
2. Калмиков Г. В. Психотерапія і психоконсультація: підходи до встановлення статусу. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Дніпро, 2021. № 1. С. 77–82.
3. Карлюк Ю. Я. Теоретичний аналіз методів психотерапії посттравматичного стресового розладу. *Abstracts of III International scientific and practical conference*. (14-16 October 2020). P. 323–332.

The importance of rational psychotherapy in the prevention and work of psychologists with people who are in an anxious, stressful state is analyzed. It is noted that a positive result in rational psychotherapy depends on taking into account the individual attitudes of man and his capabilities in consistent systematic work. The main forms and methods of rational psychotherapy are highlighted.

Key words: rational psychotherapy, emotional stress, anxiety, resource, personality.

Отримано: 18.02.2022

УДК 376.3.373.21.502

Г. О. Лукачович, аспірантка

КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

В статті розглянуто проблему корекційних можливостей природничо-екологічного виховання під час логопедичної роботи з дошкільниками з загальним недорозвиненням мовлення. Узагальнено сутність поняття «природничо-екологічне виховання», висвітлені елементи природничо-екологічної компетентності дошкільників.

Ключові слова: дошкільник, корекція, загальне недорозвинення мовлення, природо-екологічне виховання, природо-екологічна компетентність.

Постановка проблеми. Діти з загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) мають труднощі у засвоєнні базових знань і вмінь, недостатність пізнавальної та емоційно-вольової сфери (Е. Данілавічюте, Р. Левіна, О. Мілевська, Є. Соболевич, Трофименко та ін.), що не дозволяє їм адекватно сприймати оточуючий світ, помічати і розуміти взаємозв'язки у природі, залежність свого здоров'я від стану середовища. Це призводить до обмеження світогляду та до нерозуміння необхідності збереження природи.

Природничо-екологічне виховання дошкільників є важливим засобом формування особистості, що володіє знаннями й навичками екологічно доцільної поведінки в природі. Для розвитку дітей з ЗНМ його розглядають як чинник корекції [3, с.243]. Формування адекватного ставлення до природи підвищить ефективність корекційного впливу на особистість дитини з ЗНМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природо-екологічне виховання науковці вивчали в контексті загального всебічного розвитку дітей (Г. Бельська, В. Лях, М. Монтесорі, А. Нарочна, Т. Науменко, Л. Печко, О. Половіна, С. Русова, В. Скуратівський, О. Скрип-

ченко, М. Ушинський, С. Якименко та ін.). Доведено, що дошкільний вік є важливим для становлення екологічного світогляду, що передбачає навчання вмінь гуманно взаємодіяти з природним середовищем (А. Богуш, Н. Горопаха, Н. Пустовіт, Р. Рославець, М. Фіцула).

Праці Л. Віготського, Н. Лисенко, З. Плохій, Л. Савченко, В. Сухомлинського, Х. Шапаренко та ін. показують, що у спілкуванні з природою дитина емоційно розкривається, у неї розвивається пізнавальна активність, спостережливість, пам'ять; збагачується словниковий запас, формуються уміння відповідати на питання та переказувати почуте.

Дослідження С. Lin, H. Chai, J. Wang та ін. довели, що екологічна освіта допомагає дітям подолати свої початкові страхи, отримати задоволення від навчання, покращити навички спостереження, уяви, аналізу, розвинути креативність та логічне мислення [4, с.1-5]. В той же час розвиток природничо-екологічної компетенції дошкільників з ЗНМ як елемент корекції в логопедичній роботі висвітлений в наукових джерелах недостатньо.

Мета: з'ясувати сутність поняття «природничо-екологічне виховання» та проаналізувати його корек-

ційні можливості у логопедичній роботі з дошкільниками з загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку мовлення дитини з ЗНМ необхідно формувати у неї усі сфери: афективно-емоційну, інтелектуальну, комунікативну, мотиваційну. Дослідження вказують на зв'язок між пізнанням та емоціями (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), оскільки розумова психічна діяльність ґрунтується на вольових якостях дитини та супроводжується різними емоційними проявами. А природа – безмежне джерело емоційно-чуттєвого пізнання. Природничо-екологічне виховання відбувається через розвиток природничо-екологічної компетентності.

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти і програм для закладів дошкільної освіти у дітей, в тому числі із ЗНМ формують природо-екологічну компетентність, яка передбачає доцільну поведінку «в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формуються у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності» [1, с.12]. При цьому розширюють уявлення дітей про різноманітність природи, Космос, живі і неживі об'єкти, зв'язки в природі, ознаки пір року і явищ природи, особливості розвитку рослин, тварин, їх взаємозалежність, будову, види, умови життєдіяльності, класифікацію штучних матеріалів, вплив людини на довкілля, екологічні проблеми, необхідність збереження, відтворення й охорони навколишнього середовища. У процесі цього дитина досліджує властивості об'єктів, учиться дотримуватися правил поведінки в природі розвиваючи: цікавість, емоційність, доброту, чуйність, увагу, повагу, позитивізм, пізнавальні якості, мотивацію, небайдужість, любов і гуманне відношення до людей і природи, розуміння сталого розвитку [1, с.12-14].

Коли у дітей формуються уявлення про навколишнє природне середовище, створюється емоційна основа слова, яка сприяє сприйманню словесних описів об'єктів, явищ і їх взаємозв'язків, що дуже важливо при загальному недорозвиненні мовлення. Це дозволяє нарощувати словник дитини, розвивати лексико-семантичну сторону мовлення, формувати граматично правильне зв'язне мовлення дошкільників, що водночас сприяє розвитку мислення.

Вивчення природничої інформації під час логопедичної роботи з дітьми з ЗНМ може відбуватися з метою налагодження комунікації, формування мотивації та інтересу, розвитку пізнавальних процесів. У природному середовищі наочно відображаються складні для абстрактного розуміння взаємозв'язки. При цьому у дошкільників формуються уявлення про природу і предметний світ, збагачується емоційний досвід, розвиває-

ться уважність, дослідницькі і мовно-мисленнєві навички [2, с.46-50].

У логопедичній роботі з дітьми з ЗНМ природо-екологічне виховання дозволяє: розвивати афективно-емоційну сферу дошкільника через виховання любові до природи; розвивати якості емоційно-вольової сфери дитини; формувати інтелектуальну сферу шляхом опанування природо-екологічних знань на тлі мовленнєвої діяльності; опанувати комунікативні навички, що включає мовленнєво-мисленнєвий розвиток; розвивати мотиваційну сферу, що формує природодоцільну поведінку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Природничо-екологічне виховання дошкільників спрямоване в цілому на формування початкових елементів екологічної культури, яка ґрунтується на знаннях про природу. Засвоєння цих знань викликає особливі труднощі у дошкільників із ЗНМ з огляду на структуру їх мовленнєвого порушення. Логокорекційний вплив із використанням елементів природничо-екологічного виховання сприятиме засвоєнню природничих знань, оптимізує лексико-семантичний розвиток. Перспективи дослідження вбачаємо у аналізі лексичної семантики природо-екологічного змісту з метою її опрацювання на логопедичних заняттях.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. 2000. URL: <http://surl.li/jyzz>
2. Максимова О. О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку. *Педагогічні науки: зб. наукових праць*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2016. Вип. LXXIV. Том 2. С. 46-50.
3. Філоненко М. М. Еколого-психологічний розвиток дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць*. 2007. № 2 (4). С. 238-244.
4. Lin C. Y., Chai H. C., Wang J. Y., Chen C.J., Liu Y. H., Chen C. W., & Huang Y. M., 2016. Augmented reality in educational activities for children with disabilities. *Displays*. Vol. 42. P. 1-54.

The article considers the problem of correctional possibilities of natural and ecological education during speech therapy work with pre-schoolers with general speech underdevelopment. Here we generalize the essence of "natural and ecological competence of pre-schoolers and describe aspects of natural and ecological correction of general speech underdevelopment.

Key words: pre-schooler, correction, general speech underdevelopment, natural-ecological education, natural-ecological competence.

Отримано: 18.02.2022

УДК 005.3:316.77

Ж. В. Мельник, кандидат психологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті розглянуто сутність і значення соціальних технологій у сучасному менеджменті. Розкрито роль особистості менеджера як головного фактору забезпечення ефективного розвитку організації (установи) соціальної сфери.

Ключові слова: соціальна технологія, соціальна політика, соціальний менеджмент у системі соціальних технологій, соціальна сфера, менеджер соціальної сфери.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення і практичного застосування соціальних технологій в управлінні зростає у зв'язку з розвитком впливу людського фактору на діяльність організацій (установ) соціальної сфери. Менеджмент організацій мусить розвивати соціально-економічні програми, спрямовані на розвиток

людського потенціалу і посилення його впливу на виробництво. Соціальні технології допомагають в реалізації соціальної політики, впливають на зростання ефективності праці та конкурентних переваг підприємства, а також можуть створити відчутний економічний і соціальний ефект [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційною базою дослідження конкурентних стратегій слугували праці таких науковців, як: Л. Белова, В. Білявський, О. Віноградська, І. Ворожейкін, В. Іванов, І. Лебедев, Н. Стефанов та ін.

Метою статті є дослідження сутності та ролі соціальних технологій у сучасному менеджменті.

Виклад основного матеріалу. Соціальні технології у системі соціального управління є засобом регуляції життєдіяльності трудового колективу, оптимізації соціальних відносин і процесів, що відбуваються в ньому. Мова йде про сукупність: методів, форм, засобів ефективної організації соціального життя, спрямованих на забезпечення самореалізації особи у всіх сферах життєдіяльності людини.

Соціальна технологія – специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації й самоорганізації різних видів соціальної діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування й діагностики параметрів соціальних процесів, за допомогою якого феноменом соціальної реальності стають не окремі соціальні процеси, а соціальне життя в цілому.

Соціальний менеджменту системі соціальних технологій – цілісна система (теорія і практика) управління складними соціальними процесами на основі якісних критеріїв їх гармонізації.

Функції соціальних технологій можна класифікувати за такими групами [3]:

1) функції, що орієнтовані на формування та оптимізацію соціальної організації колективу й вдосконалення його соціальної структури;

2) функції, що орієнтовані на створення сприятливих умов для реалізації своїх соціальних та політичних прав і надання можливості задовольнити матеріальні й духовні потреби працівника;

3) функції, що спрямовані на виховання і розвиток соціально значущих якостей працівників.

Соціальні технології дають змогу виробити нову модель поведінки керівника, що дозволить будувати ефективний менеджмент організації (установ) соціальної сфери. Використання персоналу в підготовці й ухваленні управлінських рішень і постійне навчання формує у працівників усвідомлене відчуття причетності, сприяє підвищенню соціальної свідомості працівників та їх активності, а також зацікавленості останніх у результатах діяльності [2].

Як правило, успіх організації пов'язується з ім'ям та діяльністю менеджерів. Вони формують цілі організації, забезпечують її ресурсами, планують і здійснюють контроль, приймають рішення й організують діяльність. Особистість менеджера – це головний фактор забезпечення ефективного розвитку організації (установи) соціальної сфери.

Зміст праці менеджера значною мірою визначається сферою його діяльності. Менеджер соціальної сфери, це – фахівець в галузі аналізу соціальної політики, соціальної роботи та управління життєдіяльністю суспільства, здатний вирішувати широке коло соціальних проблем. Соціальний менеджер – це посередник між суспільством, соціальною групою, сім'єю та індивідом. Він має відповідну професійну підготовку для надання соціальної допомоги для вирішення різного роду соціальних проблем. Соціальний працівник працює на межі особистого і громадського і, головним чином, там, де виникають ускладнення.

Поява потреби у професійних соціальних менеджерах пов'язана зі зміною поняття «допомога як розподіл матеріальних благ» і перехід до мобілізації зусиль на самовивітання з адресною допомогою соціального

інституту [4]. Основна задача соціального менеджера полягає в тому, щоб допомогти громадянам, сім'ї, соціальним групам, що опинилися у скрутному становищі, розібратися в ситуації і знайти вихід, використовуючи особисту ініціативу, власну працю та наявні ресурси.

Потреба в професійному менеджменті зумовлена складністю соціальної роботи та особливостями професійної діяльності типу «людина – людина». Мета діяльності соціального менеджера і полягає у розкритті та повній реалізації творчого потенціалу кожного співробітника та трудового колективу в цілому. Змістом діяльності є те, що досвід соціальної роботи на підприємствах дозволяє віднести цю роль до групи практичних ролей, оскільки соціальний менеджер в американському прочитанні є професіонал переважно керівного плану (від англ. *manager* – керуючий).

Для забезпечення належного розвитку економіки та соціальної політики Україна потребує значних інтелектуальних і фінансових інвестицій у соціальну сферу. Останнім часом у країні відчувається гостра потреба у професійній підготовці нового покоління управлінського корпусу, у науковому переосмисленні концепцій та технологій сучасного менеджменту у різних галузях соціальної сфери, в оптимізації державної соціальної політики, яка безпосередньо пов'язана із соціальною безпекою наших співвітчизників.

Забезпечення соціальної безпеки особистості і суспільства потребує від усіх соціальних інститутів постійного аналізу мінливої соціальної ситуації в суспільстві, формування, насамперед, управлінського механізму, який би дозволив своєчасно реагувати на соціальне самопочуття населення, компетентно і професійно впливати на задоволення його життєво важливих інтересів. Розв'язання цієї задачі безпосередньо пов'язане із менеджмент-освітою, професійною підготовкою нового покоління управлінців-менеджерів. Але соціальна сфера (до якої відносяться освіта, охорона здоров'я, культура, фізичне виховання і спорт, соціальний захист та інші напрямки соціальної практики), поки не забезпечена професійно підготовленими управлінськими кадрами з ринковою орієнтацією.

Таким чином, пошук найбільш прийнятних, сучасних форм управлінської діяльності у соціальній сфері передбачає нову парадигму професійної підготовки управлінських кадрів у відповідності із соціальним замовленням, яке відображає суспільні та особисті інтереси громадян України в цілому, що дозволило б у найкоротші строки і на якісно новому рівні забезпечити соціальну сферу компетентними спеціалістами у сфері організаційно-управлінської діяльності.

Отже, менеджер – це член організації, що здійснює управлінську діяльність і вирішує управлінські завдання. Тому з повною відповідальністю можна стверджувати, що менеджери є ключовими людьми в соціальних службах та установах соціальної сфери [4].

Список використаних джерел:

1. Білявський В. М. Оцінка ефективності соціальних технологій у системі корпоративного управління організацією. *Вчені записки ун-ту «КРОК»*. Вип. 28. Т. I. 2011. С. 21–29.
2. Білявський В. М. Підвищення рівня соціальної відповідальності торговельного підприємства. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2009. № 5. С. 84–91.
3. Лебедев І. В. Соціальні технології сучасного менеджменту. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. вип. Стратегічні імперативи сучасного менеджменту*. Київ: КНЕУ, 2012. Ч. 2. С. 362–375.
4. Лескова Л. Ф. Менеджер соціальної сфери – нова професія нашого часу. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 279–281.

The article considers the essence and significance of social technologies in modern management. The role of the manager's personality as the main factor in ensuring the effective development of the organization (institution) of the social sphere is revealed.

Key words: social technology, social policy, social management in the system of social technologies, social sphere, manager of the social sphere.

Отримано: 18.02.2022

УДК 364-7.01:339.138

Л. П. Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент

МАРКЕТИНГ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються теоретичні аспекти маркетингу соціальних послуг, а також виділяються складові компоненти маркетингу соціальних послуг.

Ключові слова: маркетинг, соціальний маркетинг, маркетинг соціальних послуг, соціальні послуги.

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних відносин у сучасному суспільстві передбачає реалізацію заходів щодо підвищення ефективності діяльності установ, що надають соціальні послуги. Маркетинг соціальних послуг пов'язаний з некомерційними організаціями, основною метою діяльності яких є не отримання прибутку, а орієнтація на досягнення певного соціального ефекту.

Аналіз останніх досліджень. Питанням у сфері маркетингу соціальних послуг присвячено ряд наукових досліджень. Зокрема, формуванню концепції маркетингу соціальних послуг в умовах інформатизації, інтелектуалізації та інтернет-економіки досліджувала М. Максименюк [3], у працях А. Приходько розглянуто специфічні особливості маркетингу соціальних послуг, визначено основні напрями та види маркетингу соціальних послуг, проаналізовано основні складові (7P) маркетингу соціальних послуг за концепцією Мак Карті [6], соціальний маркетинг і соціальну відповідальність бізнесу досліджували Т. Шталь та О. Тищенко [7], добротинність і добротинний соціальний маркетинг українського підприємництва розглядав І. Лантух [2].

Мета статті: розглянути теоретичні аспекти маркетингу соціальних послуг та виділити його складові компоненти.

Виклад матеріалу. Розглянемо понятійно-категоріальний апарат маркетингу соціальних послуг, який включає в себе, зокрема, такі поняття як: маркетинг, маркетинг соціальних послуг, соціальний маркетинг, соціальні послуги.

В. Воронкова у своїх працях маркетинг визначає як систему управління та втілення, ціноутворення, просування та реалізації ідей, товарів та послуг через обмін, що задовольняє цілі окремих осіб та організацій [1].

У своїх дослідженнях А. Приходько [6] розглядає маркетинг соціальних послуг як вид маркетингу, в якому в якості продукту виступає послуга. Маркетинг соціальних послуг, як зазначає автор, використовує державний некомерційний сектор (лікарні, школи, пошта), приватний некомерційний сектор (авіакомпанії, банки, готелі, юридичні фірми). Підприємства чи установи вирішують, три головні маркетингові задачі, реалізуючи маркетинг соціальних послуг: створюють послуги, які перевищують послуги конкурентів у напрямі новизни, сервісу, доступності цін; забезпечують високу якість послуги; забезпечують максимальний рівень продуктивності. Маркетинг соціальних послуг проявляється у розробці, реалізації та контролі конкретних програм щодо надання соціальних послуг різним групам клієнтів з метою соціального добробуту населення. З позиції маркетингу в сфері соціальних послуг здійснюється діяльність з метою задоволення соціальних потреб конкретних споживачів (отримувачів) (окремих осіб або

груп осіб, які опинились у складних життєвих обставинах) таких послуг. [6].

Соціальний маркетинг – вид маркетингової діяльності, який забезпечує розробку, реалізацію і контроль соціальних програм, що спрямовані на підвищення рівня сприйняття визначених верств суспільства соціальних ідей, рухів або практичних діянь. *Соціальний маркетинг* переслідує різні цілі: досягнення розуміння (поживні цінності продуктів харчування); спонукання до одноразових дій; прагнення змінити поведінку споживача (користування автомобільними засобами безпеки); зміна уявлень (у роботодавців на те, що праця інвалідів може бути високоефективна) [6].

Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують допомоги з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Складні життєві обставини – це такі обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний та психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [1].

Соціальний маркетинг чи маркетинг соціальних послуг використовується у двох значеннях: 1) у якості загальної характеристики будь-якого неklasичного, некомерційного маркетингу; 2) у якості соціального маркетингу, тобто як світ маркетингу у соціальному значенні, пов'язаному з соціальними програмами, проектами, ініціативами. Мова йде про використання маркетингу соціальних послуг у таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, спорт, екологія. Стосовно діяльності соціальних суб'єктів у некомерційній сфері концепція соціального маркетингу забезпечує підвищення результативності діяльності при обмеженості ресурсів у реальних умовах ринку і зовнішнього середовища. Соціальний маркетинг, коли у якості соціального продукту виступають ідеї, програми, особистості, різноманітні соціальні послуги, у першу чергу направлений на отримання позитивної соціальної реакції споживачів. Проте це все не означає, що гроші і матеріальні цінності тут взагалі не присутні. Слід сказати і про коректність застосування термінів «соціальний маркетинг» і «некомерційний маркетинг». Як перший, так і другий тип маркетингу будуються на принципах обміну, на яких базується і класичний маркетинг. Сучасна концепція соціального маркетингу виступає принципово новим підходом до урегулювання соціальних змін і соціальних процесів у демократичному, ринковому суспільстві, її можна пролонгувати

на сферу державного та регіонального управління, організації політичної діяльності тощо [4].

Серед основних типів маркетингу сфери соціальних послуг виділяють: *споживчий маркетинг*, де транзакції здійснюються між соціальними установами або волонтерами (надавачами соціальних послуг) та кінцевими споживачами (отримувачами соціальних послуг): фізичними особами чи групами осіб та *діловий маркетинг*, де обидві сторони обміну послуг представлено організаціями [5].

Також у сфері маркетингу соціальних послуг використовуються різні види маркетингу в залежності від різних критеріїв: за формою власності установ, що надають соціальні послуги (маркетинг державних соціальних послуг, маркетинг недержавних соціальних послуг, маркетинг комунальних соціальних послуг); згідно мети діяльності установ, що надають соціальні послуги (комерційний маркетинг, некомерційний маркетинг); згідно внутрішнього або зовнішнього середовища установи (зовнішній маркетинг, внутрішній маркетинг); згідно видів соціальних послуг (маркетинг соціально-педагогічних послуг, маркетинг соціально-психологічних послуг, маркетинг соціально-економічних послуг, маркетинг соціально-медичних, маркетинг соціально-побутових, маркетинг соціально-правових, маркетинг послуг з працевлаштування, маркетинг інформаційних послуг) [6].

Як бачимо, маркетинг соціальних послуг досить складна, багатостороння система, що вимагає абсолютно нових інструментів, стратегій та організаційних структур для ефективного маркетингового процесу.

Висновки, перспективи дослідження. Отже, слід зазначити, що значення маркетингу соціальних послуг зростає в умовах реформування соціальної сфери. Тому, використання концепції маркетингу в управлінні державними, комунальними і недержавними установами соціальної сфери має забезпечити більш повну відповідність їх суспільному призначенню. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні методологічного забезпечення процесу маркетингу соціальних послуг.

УДК 376.019.3-056.313:91

І. І. Матвійчук, аспірантка

РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ КАРТИ У ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ УЧНЯМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті описується значення роботи з картою на уроках географії на основі аналізу літературних джерел. Виділені вимоги та труднощі, які виникають при її вивченні учнями з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: географічна карта, учні з інтелектуальними порушеннями, просторові зв'язки, корекція розумових операцій.

Сьогодні система загальної середньої освіти в Україні повністю змінила свою «траєкторію» руху. Ми відійшли від схоластичного підходу ведення навчального процесу в цілому, а переймаємо досвід передових європейських країн, у яких в центрі освітнього процесу стоїть дитина (дитиноцентризм), навчають не «зазубрюванню» інформації, а отриманню практичних вмій, творчого мислення, вміння висловлювати свою думку та вільно її виражати. Попри нові ідеї реалізації освітнього процесу, використання наочних засобів навчання залишаються незмінними як для дітей з типовим розвитком, так і для учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – учні з ІП). Зокрема на уроках географії з учнями з ІП наочність відіграє велику роль, адже у зв'язку з наявними порушеннями вищих психічних процесів діти самостійно не в змозі уявити, усвідомити чи проаналізувати явище, поняття без опори на органи чуття. Тому використання географічних

Список використаних джерел:

1. Воронкова В. Г. Маркетинг соціальних послуг: навч. посібник для ВНЗ / ред. В. Г. Воронкова; М-во освіти і науки України. Київ: Професіонал, 2008. 575 с.
2. Лантух І. В. Добročинність і добročинний соціальний маркетинг українського підприємництва. *Науковий вісник Полтавського університету*. 2010. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5\(2\)_3.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5(2)_3.pdf)
3. Максименюк М. Ю. Концептуалізація маркетингу соціальних послуг в умовах інформатизації, інтелектуалізації та інтернет-економіки. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 67. С. 182-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2016_67_19
4. Мельник В. В. Формування концепції інформаційного менеджменту: сутність, задачі, основні напрями розвитку. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*: [зб. наук. пр.]. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2012. Вип. 49. С. 122-134.
5. Полтораєк В. А. Маркетинговий підхід до аналізу соціальних змін в українському суспільстві. *Вісник ХДАУ*. 2008. № 1. С. 23-28.
6. Приходько А. Ф. Маркетинг соціальних послуг. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2014. Вип. 19. С. 173-178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2014_19_28
7. Шталь Т. В., Тищенко О. О. Соціальний маркетинг і соціальна відповідальність бізнесу: взаємозв'язки й результати. *Маркетинг менеджмент*. 2012. URL: <https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/journals/2012/4/97-104>

The article examines the theoretical aspects of social services marketing, as well as highlights the components of social services marketing.

Key words: marketing, social marketing, social services marketing, social services.

Отримано: 17.02.2022

карт є обов'язковим та корекційно важливим елементом вивчення предмету «Географія».

Метою статті є аналіз спеціальної та загальної дидактики навчання; виділення труднощів в опануванні географічної карти учнями з інтелектуальними порушеннями.

У загальній дидактиці навчання географії питанням значущості використання географічних карт займалися: Ю. Баришева, В. Димкович, І. Душина, Л. Картель, С. Кобернік, Л. Колмичков, С. Копилець, Т. Кучер, І. Малафійк, Г. Обух, Н. Побідайло та інші. У спеціальній методичці навчання географії учнів з ІП питання картографічної наочності присвячені дослідженням вчених: В. Вовк, Т. Головіна, І. Кабелко, В. Липа, Л. Одинченко, Т. Пороцька, О. Сагалевич, В. Синьов, Т. Скиба та інші.

У загальній дидактиці навчання усі засоби наочності класифіковані та розділені на групи. Окремо були роз-

роблені класифікації засобів навчання з географії. Широкого застосування набуває класифікація С. Коберніка і в освітньому процесі учнів з особливими освітніми потребами. Згідно неї географічні карти відносяться до картографічних посібників, у яких за допомогою символів описують і зображують географічні об'єкти і явища.

За дослідженням О. Надтока важливим елементом розвитку методики навчання географії є особливий підхід до роботи з картографічним матеріалом, тому що географічна карта є складною інформаційною системою. Фактично у ній міститься штучна мова, якою досить легко можна описати або проілюструвати навколишню дійсність. Тому для учня карта постає не лише в ролі ілюстративного матеріалу, частини навчального матеріалу, важливого об'єкту вивчення, її роль значно більша – вона є важливим інструментом аналізу дійсності [4].

Як стверджують О. Непша, Л. Прохорова, Т. Зав'ялова, робота з географічною картою сприяє розвитку уявлень, пам'яті, логічного і просторового мислення. Систематична робота з нею формує вміння витягати закладену в ній необхідну інформацію, сприяє засвоєнню теоретичних знань, формує образну, просторову географічну картину світу [5].

Згідно досліджень, які проводили О. Варакута та Б. Заболотький, було встановлено, що географічна карта у процесі навчання виконує дуже важливу психолого-педагогічну роль: сприяє впорядкуванню знань, полегшує їх осмислення і засвоєння, узагальнення і систематизацію [1].

В свою чергу І. Кабелко відмітив, що з усіх картографічних посібників на уроках географії з учнями з ІП найчастіше використовується карта. Вона є обов'язковим елементом, без якого навчання географії немає сенсу [2].

Як показують спільні дослідження Л. Одинченко та О. Мігунової, географічна карта має високу дидактичну ефективність, забезпечуючи формування в учнів картографічних знань і навичок самостійного використання картографічного матеріалу для отримання географічної інформації. Тому в спеціальній методиці географії важливе місце займає розробка та впровадження в сучасний навчальний процес нових різнобічних прийомів і методів роботи з географічною картою [3].

Проте, методика організації роботи з географічною картою з учнями з ІП має ряд своїх особливостей:

- карта має відповідати темі, яка вивчається;
- поетапна робота з вивчення карти: потрібно поступово знайомити учнів із кольорами (що ними зображують); умовними знаками (для чого вони потрібні тощо); видами карт (для вивчення клімату України буде одна карта, а для вивчення клімату Африки інша); масштабом карт тощо;

- учителю потрібно надавати учням розширені інструкції, поступово зменшуючи допомогу та ін.

Згідно існуючих досліджень було виявлено, що опанування географічною картою учнями з ІП має ряд відмінностей пов'язаних з:

- низьким рівнем розвитку розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування та ін.;
- зниженою здатністю до утворення просторових зв'язків;
- низьким рівнем орієнтації у просторі;
- спотвореним сприйманням;
- низькою мотивацією до навчання;
- відсутністю самоконтролю та ін.

Отже, географічні карти відіграють важливу роль у процесі вивчення географії учнями з ІП. Вони є засобом корекції за умови правильного їх використання. Підвищується також пізнавальна активність на уроках, розвиваються вищі психічні процеси. Тому подальшу роботу вбачаємо у комплексному застосуванні географічних карт та друкованих засобів навчання в освітньому процесі учнів з ІП.

Список використаних джерел:

1. Варакута О., Заболотький Б. Система роботи з географічними картами. *Краєзнавство, географія, туризм*. 2006. 16 (453). С. 4.
2. Кабелка І. Формирование знания карты у учащихся с интеллектуальной недостаточностью на уроках географии. *Специальная адукация*. 2016. № 2. С. 29–34.
3. Мигунова А., Одинченко Л. (2019). Инновационные подходы к формированию картографических знаний учащихся на уроках географии в специальной школе. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. URL: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2019-10-03-031>
4. Надтока О. Особливості використання картографічного матеріалу на заняттях географії засобами інформаційно-комунікативних технологій. URL: http://maptimes.inf.ua/CH_12/23.pdf
5. Непша О., Прохорова Л., Зав'ялова Т. Методичні підходи до роботи з картографічними посібниками на уроках географії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том II: Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці*: монографія. Ужгород-Київ: Посвіт, 2019. С. 130–139.

The article describes the importance of working with a map in geography lessons based on the analysis of literature sources. The requirements and difficulties that arise in its study by students with intellectual disabilities are highlighted.

Key words: geographical map, students with intellectual disabilities, spatial connections, correction of mental operations.

Отримано: 20.02.2022

УДК 376-053.4-056.313

А. В. Мішеніна, аспірантка

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЕБЕ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто особливості формування уявлень про себе у дітей дошкільного віку. Здійснено аналіз специфічних особливостей формування уявлень про себе у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: соціальний розвиток, уявлення про себе, дошкільники з інтелектуальними порушеннями, особистість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психології та педагогіки значна увага присвячена вивченню проблеми соціальних уявлень у дітей дошкільного віку, зокрема й уявлень про себе. Соціальні уявлення наповнюють змістом поведінку людини та її соціальні відносини. Особливості психічного розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку створюють

труднощі для взаємодії з рідними та однолітками, що відображається на розвитку самосвідомості та формуванні уявлень про себе. Тому проблема формування уявлень у дітей з інтелектуальними порушеннями про себе ще з дошкільного віку є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психології вчені (О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн

та ін.) досліджували процес соціалізації у зв'язку з проблемою розвитку особистості в онтогенезі. Різні аспекти проблеми психічного розвитку дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями описані у працях М. Матвєєвої, Н. Морозової, Ж. Намазбаєвої, С. Рубінштейн, В. Синьова та ін. Як один із процесів соціального мислення соціальні уявлення розглядали К. Абульханова, А. Славська, Н. Смірнова та ін. Все ж додаткових досліджень потребує проблема формування уявлень у дітей з інтелектуальними порушеннями про себе, оскільки це вони мають значний вплив на розвиток особистості та успішність соціальної адаптації.

Мета статті – теоретичний аналіз особливостей формування уявлень про себе у дітей дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Період дошкільного дитинства є фундаментом для подальшого формування та розвитку всебічно розвиненої особистості, складовою якої є соціально-громадська компетентність, що проявляється у здатності до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, готовності до посильної участі в соціальних подіях [1]. Сформованість цієї компетентності передбачає прояв ціннісного ставлення до себе, своїх прав і прав інших людей, наявність уявлень про соціальне життя.

Розвиток соціальних уявлень та накопичення соціального досвіду дитиною відбувається у процесі соціалізації, її взаємодії з сім'єю, однолітками та іншими людьми в суспільстві. На думку Г. Марчук, соціальні уявлення є частиною когнітивного компоненту соціального досвіду індивіда, який містить соціальні уявлення, поняття, знання про «світ людей», про себе та проявляється в соціальних уявленнях дітей і судженнях [4].

Для дітей з інтелектуальними порушеннями процес соціалізації та формування соціальних уявлень набуває особливого значення, адже діти цієї категорії мають суттєві труднощі при включенні в суспільство через особливості психічного розвитку [3]. В цілому слід зазначити, що при порушеннях інтелектуального розвитку спостерігається повільний темп розвитку соціальної перцепції, виділення дитини в якості об'єкта міжособистісної взаємодії. Мотиви вибору дошкільниками партнерів для гри незрілі і часто не відповідають вікові.

Уявлення про самого себе є одними з показників успішного соціального розвитку дошкільника (Г. Блеч, С. Козлова) [2]. Система уявлень дитини про себе починає формуватися ще в ранньому віці. Ці уявлення є результатом усвідомлення своїх фізичних, моральних, інтелектуальних, особистісних властивостей. В період старшого дошкільного віку у зв'язку з розвитком самосвідомості уявлення дитини про себе складаються і розвиваються завдяки спілкуванню з родиною та однолітками і процесу самостійного пізнання [5].

Характерними особливостями для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є суттєве зниження, порівняно з дітьми із типовим розвитком, необхідності у взаємодії з дорослими та однолітками. Ситуативно-ділова форма спілкування переважає у дітей до кінця дошкільного віку. Особистісні контакти надто збіднілі. Ціннісні уявлення дітей виявляються сформованими лише ззовні, часто мають спотворений характер і багато стереотипів. Суттєво відстають в розвитку вербальні та невербальні засоби комунікації [2; 3]. Визначені особливості розвитку дітей з інтелектуальними

порушеннями ускладнюють процес формування соціальних уявлень та уявлень про себе зокрема.

Знання та уявлень про себе у дошкільників з інтелектуальними порушеннями формуються у процесі ознайомлення з навколишнім. Цей напрям виховання дошкільників передбачає формування особистої культури та бережливого ставлення до себе, інших людей; ознайомлення дітей з близьким оточенням; формування загальних уявлень про місце людини в суспільстві. Орієнтовними показниками розвитку уявлень дитини про себе у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями є наступні: називає своє ім'я, прізвище, вік та адресу; знає про свої обов'язки в родині і виконує їх; дотримується правил поведінки в сім'ї, зі старшими; має уявлення про будову власного тіла та частини обличчя; потребу турбуватися про своє здоров'я [6].

Отже, соціальні уявлення є елементарною базою для засвоєння різних видів соціального досвіду. Основи соціальних знань та уявлень дитини про себе формуються ще з раннього віку в процесі спільної взаємодії з рідними та навколишнім світом і проявляються в ставленні дитини до себе, членів сім'ї, до свого становища в суспільстві. Однак особливості психічного розвитку дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку вимагають іншого підходу для успішного формування та розвитку уявлень у дитини у процесі корекційно-виховної роботи.

Перспективним напрямом дослідження визначаємо обґрунтування власного трактування «соціальні уявлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку» та їх компонентів.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doskhilnovi%20osvity.pdf
2. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ, 2012. 96 с.
3. Мамайчук И. И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. Санкт-Петербург, 2006.
4. Марчук Г. Проблема формування соціального досвіду дошкільників в світлі поглядів Т. Поніманської. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/750603.pdf>
5. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
6. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. URL: <http://kirc.kupyansk-rada.gov.ua/info/page/12115>

The article considers the peculiarities of the formation of ideas about themselves in preschool children. The analysis of specific features of formation of representations of children with disturbances of intellectual development about themselves is carried out.

Key words: social development, representation about self, pre-schoolers with intellectual disorders, individual.

Отримано: 17.02.2022

С. П. Миронова, доктор педагогічних наук, професор

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ

У публікації обґрунтована необхідність науково-педагогічної практики у процесі підготовки докторів філософії спеціальності 016 Спеціальна освіта; висвітлені її мета, завдання, зміст, основні компетентності, яких набудуть здобувачі вищої освіти; описані особливості її організації.

Ключові слова: науково-педагогічна практика, доктор філософії, спеціальна освіта, освітньо-наукова програма, викладацька діяльність, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Здобувачі вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня доктор філософії мають бути підготовленими до науково-дослідницької та викладацької діяльності. Оволодіти відповідними компетентностями можна у процесі як теоретичної, так і прикладної діяльності. Адже без практичної підготовки будь-яка навичка чи вміння є формальними.

Аналіз останніх досліджень. Національна рамка кваліфікацій орієнтує на підготовку таких фахівців 8 рівня, які будуть здатними розв'язувати значущі проблеми у сфері професійної діяльності, науки, інновацій, професійної практики [3]. Такі ж завдання висуває до підготовки майбутніх докторів філософії і державна освітня політика. Вчені, які досліджують проблеми вищої освіти також наголошують на актуальності прикладних компетентностей здобувачів [1; 2]. З огляду на це, освітньо-наукова програма підготовки докторів філософії спеціальності 016 Спеціальна освіта також має містити відповідні компетентності та результати навчання.

Метою публікації є висвітлення мети, завдань, змісту науково-педагогічної практики як складової підготовки докторів філософії спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Виклад основного матеріалу. Орієнтиром для розробки програми практики були чинні документи МОН України, нормативні положення з освітнього процесу в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, освітньо-наукова програма «Спеціальна освіта».

Одним із обов'язкових професійних освітніх компонент здобувачів вищої освіти третього рівня цієї спеціальності є «Методика викладання дисциплін спеціальності «Спеціальна освіта», яку вивчають на 2 курсі аспірантури. Ця дисципліна готує майбутнього доктора філософії до викладацької діяльності за фахом, в тому числі й за рахунок великої кількості практичних і лабораторних занять. Проте для закріплення навичок потрібна безпосередня взаємодія майбутніх викладачів із студентами в умовах реального освітнього процесу. Саме на такі завдання і орієнтована науково-педагогічна практика, запланована на 3 курсі. Метою практики є формування компетентностей, необхідних для цілісного виконання комплексу функціональних обов'язків викладача спеціальності 016 Спеціальна освіта у закладах вищої освіти.

Під час практики у здобувачів закріплюються інтегральні, загальні та спеціальні (фахові) компетентності, зокрема:

✓ Здатність володіти педагогічною майстерністю, педагогічною технікою, професійними вміннями до передачі наукових знань майбутнім фахівцям галузі спеціальної освіти під час освітнього процесу у ЗВО з дотриманням студентоцентрованого підходу в навчанні.

✓ Здатність саморозвиватися і самовдосконалюватися протягом життя, оцінювати рівень власної фахової компетенції та підвищувати професійну кваліфікацію, адаптуватися до змін у професійній діяльності.

✓ Здатність моделювати, здійснювати й оцінювати освітню діяльність у галузі спеціальної освіти та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках, обґрунто-

вано обирати і ефективно використовувати освітні технології, методи і засоби навчання й виховання осіб з особливими освітніми потребами з метою забезпечення запланованого рівня особистісного розвитку суб'єктів цільової аудиторії.

✓ Уміння здійснювати підготовку текстів навчальних та наукових видань, навчально-методичного контенту із забезпечення навчального процесу.

Одним із головних програмних результатів навчання є оволодіння аспірантами закономірностями і принципами організації освітнього процесу у закладі вищої освіти; вміння формулювати зміст, цілі навчання, способи їх досягнення, форми контролю; здатність здійснювати підготовку текстів навчально-методичного контенту, нести відповідальність за ефективність підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта. Вагомо, щоб під час практики здобувачі навчилися інтегрувати свої наукові дослідження у практику освітнього процесу.

Науково-педагогічна практика триває 4 тижні і передбачає вивчення досвіду профільної кафедри та закріплення різних видів професійної діяльності викладача ЗВО, зокрема:

- Ознайомлення з ОПП спеціальності 016 Спеціальна освіта, НМК дисциплін, навчальними та робочими програмами, обладнанням кафедр спеціальності.
- Відвідування та аналіз занять провідних викладачів спеціальності 016 Спеціальна освіта.
- Підготовка лекцій, практичних/лабораторних занять.
- Ознайомлення з студентами, психолого-педагогічний аналіз студентського колективу, студентського активу.
- Проведення 2-х лекцій з презентаціями.
- Проведення практичних, лабораторних занять (4 заняття).
- Індивідуальна робота з студентами.
- Розробка тестів / контрольної роботи / МКР.
- Проведення виховних заходів зі студентами.
- Розробка завдань для практики бакалаврів.
- Проведення засідання студентського наукового гуртка / проблемної групи з представленням своєї наукової тематики.
- Участь у засіданні кафедри.
- Виступ на науково-методичному семінарі кафедри відповідно до теми дисертації.

Під час практики здобувачі вивчають специфіку освітнього процесу підготовки за спеціальністю 016 Спеціальна освіта; порівнюють особливості навчання бакалаврів і магістрів; визначають специфіку дистанційного навчання та користування платформами MOODLE, Google Meet викладачами.

Науково-педагогічна практика оцінюється за критеріями, що дозволяють врахувати як навички викладацької діяльності, так і діловодства в ЗВО.

Критерії оцінювання результатів практики та визначення рівня сформованості компетентностей:

1. Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної, зокрема, викладацької діяльності.

2. Сформованість педагогічної майстерності аспіранта, загальна та мовленнєва культура, ораторське мистецтво.

3. Здатність до самостійного пошуку, оптимального вибору традиційних та інноваційних засобів, прийомів, форм і методів навчання, освітніх технологій.

4. Розвиток педагогічного мислення, вміння вивчати досвід колег, здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки всіх видів професійної діяльності, власна професійна компетентність.

5. Характер міжособистісних стосунків, які склалися у практиканта з студентами, здатність до особисто-орієнтованого спілкування.

6. Активність, мобільність у процесі виконання завдань практики, здатність до професійного саморозвитку.

7. Рівень науково-теоретичної підготовки з дисциплін спеціальності, вміння використовувати знання з різних дисциплін у процесі підготовки та проведення лекційних і практичних занять, самостійної і наукової роботи з студентами, адекватність і повнота оперування ними тощо.

8. Здатність брати участь у організації науково-педагогічної роботи профільної кафедри, знання та розуміння принципів організації роботи профільної кафедри.

9. Розвиток вміння створювати власні науково-педагогічні твори за профілем кафедри.

10. Здатність забезпечувати освітній процес підготовки фахівців спеціальності 016 Спеціальна освіта.

11. Дисциплінованість та відповідальність практиканта, правильність і грамотність оформлення звітних матеріалів практики.

Висновки. Науково-педагогічна практика є невід'ємною складовою підготовки майбутніх докторів філософії.

Список використаних джерел:

1. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О.В. Малихін, І.Г. Павленко, О.О. Лаврентьєва, Г.І. Матукова. Київ: КНТ, 2014. 262 с.
2. Немченко С. Г., Голік О. Б., Лебідь О. В. Педагогіка вищої школи: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. 534 с.
3. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti>
4. Рівні Національної рамки кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>

The publication substantiates the need for scientific and pedagogical practice in the process of training doctors of philosophy specialty 016 Special education; highlighted its purpose, objectives, content, basic competencies that will be acquired by applicants for higher education; features of its organization are described.

Key words: scientific and pedagogical practice, doctor of philosophy, special education, educational and scientific program, teaching activities, institution of higher education.

Отримано: 18.02.2022

УДК 159.94-376

С. А. Михальська, доктор психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ООП

У дослідженні розглянуто особливості емоційного стану батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Підкреслюється, що батьки перебувають у постійній фізичній та емоційній втомі, знаходяться в переживаннях, сумнівах, в емоційному напруженні, хронічному стресі, що призводить до виникнення синдрому емоційного вигорання.

Ключові слова: емоційне вигорання, батьки, діти з особливими освітніми потребами.

Важливою передумовою адекватного розвитку дитини з порушенням розвитку є виховання в емоційно сприятливому і стабільному соціальному середовищі, саме в родині відбувається закладання майбутніх основ і навичок, необхідних для успішного існування людини в навколишньому світі [4, с.244].

Батьки дітей з особливими освітніми потребами перебувають у фізичній та емоційній втомі, знаходяться в переживаннях, сумнівах, в емоційному напруженні, хронічному стресі, роздратуванні, спустошеності та ін. Такі умови стають основним чинником розвитку синдрому емоційного вигорання у батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Тому проблема емоційного вигорання батьків дітей з особливими освітніми потребами в останні роки набуває особливої актуальності.

В. Бойко, К. Маслач, В. Орел, Н. Водопьянова, Г. Нікафоров, Дж. Фрейденбергер та ін. у своїх працях розглядали проблему емоційного вигорання. На факт наявності вигорання у батьківській сфері вказується у роботах таких сучасних фахівців як Л. Базалева, М. Королева, Е. Лісова, О. Кляпець, Л. Пілецька, Ю. Попов, Т. Титаренко, В. Ткачова, Л. Шипіцина та ін. Питання розвитку емоційного вигорання батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами у своїх працях розкривали Б. Андрейко, М. Радченко, А. Руденко, Т. Скрипник, Г. Соколова, І. Сухіна, В. Ткачова, Л. Шипіцина та інші.

В. Бойко емоційне вигорання розглядав, як вироблений особою механізм психологічного захисту в формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на обрані психотравмуючі впливи [2].

Т. Титаренко і О. Кляпець підкреслюють, що вигорання – це «своєрідний стан виснаження, що виникає внаслідок комунікативного стресу» [8, с.4].

Сьогодні науковці все частіше говорять не тільки про професійне емоційне вигорання, а й про батьківське емоційне вигорання, яке пов'язане зі зростаючим рівнем стресу у сучасних батьків.

Л. Пілецька визначає емоційне вигорання в сім'ї, як «загальне психічне виснаження людини, що виявляється в зниженні її зацікавленості сімейним життям, сімейними справами, поступовому згасанні мотивації, пов'язаної із сімейними стосунками, зниженні ефективності виконання нею своїх сімейних обов'язків і загальних психосоматичних порушеннях» [5, с.227].

І. Збродська прийшла до висновку, що батьки, які виснажуються під впливом тривалого стресу та надмірних вимог, яке ставить батьківство, можуть переживати батьківське вигорання, яке впливає на їх особистість, на їх стосунки з партнером й, особливо, на дітей, інакше кажучи, порушує всю сімейну систему. Симптомами батьківського вигорання можуть бути фізичні (неймовірна слабкість, проблеми зі сном тощо) та емоційні симптоми (дратівливість, насилля, почуття провини,

гнів чи відсторонення, розчарування, низька самооцінка, бажання втечі) [3].

На думку М. Химко на рівень емоційного напруження, який переживають батьки дітей з особливими освітніми потребами впливає, як проходив процес діагностування проблем і яким способом була подана інформація про порушення розвитку [10, с.54, 204].

В. Ткачова виділяє періоди і «важкоподолані» кризові стани в родині, які виховують дітей з фізичними порушеннями:

- народження хворої дитини (0-3 року);
- період постановки її діагнозу (3-5 років);
- період підтвердження попереднього діагнозу, визначення програми навчання (7-9 років);
- перший рік навчання в школі;
- перехід у старші класи;
- пубертатний період;
- період професійної орієнтації;
- вирішення проблем особистого життя [9].

І. Сухіна [7] досліджувала індивідуально-особистісні властивості батьків дітей з особливими освітніми потребами, які впливають на розвиток емоційного вигорання. Її спостереження показали, що найбільш важливими чинниками, які стимулюють розвиток емоційного вигорання є:

- властивості темпераменту (високий рівень нейротизму та емоційної реактивності; емоційна нестійкість; тривожність; інтровертованість; толерантність до ситуації невизначеності);
- особистісні характеристики (зовнішній локус контролю; негативна оцінка самоефективності; негативна самооцінка; відсутність самоповаги; низький рівень розвитку саморегуляції; невміння долати стреси; висока амбіційність, агресивність, прагнення до змагальності, нетерпачість; значна патологічна зануреність у сімейне життя).

Б. Андрейко встановила, що у батьків дітей з несприятливим прогнозом психофізичного розвитку, у порівнянні з батьками здорових дітей, більше виражено почуття провини, роздратованість, підозрілість, фізична агресія, фрустрація, хронічна втома, фізичний та когнітивний дискомфорт, тривожність, депресія і значно нижчі показники самопочуття та настрою. Для батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку раннього віку, у порівнянні з батьками дітей середнього дошкільного віку, характерні вищі показники порушення емоційної сфери, непрямой агресії та агресивності, негативізму та суттєво нижчі показники самопочуття і настрою. В свою чергу, у батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку середнього дошкільного віку вищий рівень, у порівнянні з батьками дітей раннього віку, почуття провини, фрустрації, також більше прийняття дитини та симбіозу [1].

Г. Соколова досліджуючи особливості емоційного вигорання батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна прийшла до висновку, що найбільш актуальними проблемами для батьків є прагнення обмежити свої професійні обов'язки і неповна адекватність емоційного реагування. Якщо ці симптоми проявляються разом, то батьки прагнуть обмежити свою професійну діяльність, звести до мінімуму іншу роботу та займатися лише дітьми [6].

І. Сухіна [7] розробила методичні рекомендації для батьків дітей з особливими освітніми потребами і включили три рівні регуляції психофізичного стану:

1) фізіологічний (достатньо тривалий і якісний сон; збалансоване, насичене вітамінами і мінералами харчування; достатнє фізичне навантаження; фітотера-

пія; масаж; терапія кольором; ароматерапія; дихальні вправи; водні процедури та ін.);

2) емоційно-вольовий (гумор; музика; спілкування з друзями; відвідування музеїв; перегляд кінострічок; заняття улюбленою справою, хобі; спілкування з природою, тваринами; медитації, візуалізації, аутотренінги; арт-терапія);

3) ціннісно-смысловий (самоусвідомленість; самоприйняття; саморегуляція; асертивність; емоційний інтелект та психогігієна).

Отже, аналіз наукових досліджень стосовно особливостей емоційного стану батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами показав, що вони постійно перебувають у фізичній та емоційній втомі, знаходяться в переживаннях, сумнівах, в емоційному напруженні, хронічному стресі, роздратуванні, що призводить до емоційного вигорання.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей профілактики емоційного вигорання батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Андрейко Б. В. Несприятливий прогноз розвитку дитини раннього віку як чинник порушення емоційного стану батьків: дис. ... канд. психологічних наук (доктора філософії): 19.00.08 «Спеціальна психологія». Київ, 2018. 248 с.
2. Бойко В. В. Синдром емоціонального вигорання в професіональному обшени. Санкт-Петербург: Сударыня, 2012. 122 с.
3. Збродська І. Феномен батьківського вигорання як предмет психологічного дослідження. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Випуск 12 (57). С. 38–52.
4. Клопота Є. А. Психологічні основи інтеграції в суспільство осіб з вадами зору: монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 408 с.
5. Пилецька Л. С. Емоційне вигорання в сім'ї як чинник неконструктивних життєвих стратегій подружжя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць*, 2018. 2(46). С. 224–231.
6. Соколова Г. Особливості емоційного вигорання батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. *Наука і освіта*. 2018. № 5-6. С. 118-122.
7. Сухіна І. Емоційне вигорання у батьків дітей з особливими освітніми потребами: реалії та шляхи подолання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2020. Вип. 17. С. 220–235.
8. Титаренко Т. М., Кляпець О. Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин: науково-методичний посібник. Київ: Міленіум, 2007. 140 с.
9. Ткачова В. В. Психологическое изучение семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии: монография. Москва: УМК «Психология»; Московский психолого-социальный институт, 2004. 192 с.
10. Химко М. Б. Психологічні особливості до батьківського ставлення до дітей з аутизмом: дис. ... канд. психологічних наук:19.00.07 «педагогічна та вікова психологія». Київ, 2010. 337 с.

The study examines the emotional state of parents raising children with special educational needs. It is emphasized that parents are in constant physical and emotional fatigue, are in anxiety, doubt, emotional tension, chronic stress, which leads to emotional burnout.

Key words: emotional burnout, parents, children with special educational needs.

Отримано: 17.02.2022

Ю. А. Михальська, кандидат психологічних наук, старший викладач

КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З ДЦП

Клініко-психологічне обстеження дітей з ДЦП є складним, але важливим елементом допомоги дітям. Визначено, що порушення рухових функцій у дітей, хворих на церебральний параліч, завжди поєднується з порушенням психічних функцій і особистості. Найчастіше психічні порушення при ДЦП виявляються у вигляді розладів емоційно-вольової сфери, пізнавальної діяльності та особистості.

Ключові слова: дитячий церебральний параліч, діти, рухові функції, психічні порушення, емоційно-вольової сфера, особистісний розвиток, пізнавальна діяльність.

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) – це група непрогресуючих синдромів, які є наслідком недорозвитку або ушкодження мозку в пренатальному, інтранатальному та ранньому постнатальному періодах і характеризуються затримкою і патологією рухового, мовного та психічного розвитку. Вперше термін «вроджений церебральний параліч» запропонував у 1827 році J. Gazauviel, який описав геміпаретичну форму захворювання [3].

Значний внесок у вивчення проблеми ДЦП зробив англійський хірург-ортопед Літл, який першим вказав на роль перинатальної патології в етіології ДЦП. Надалі вивченням ДЦП займалися Р. Маккейсом, П. Полані, К. Семьонова, С. Мастокова, А. Бадалян, Е. Калижнюк та інші.

На теперішній час показник поширеності ДЦП, за даними різних авторів, коливається від 2,4 до 5,9 і більше на 1 тис. новонароджених, за останні роки спостерігається тенденція до збільшення цього показника. За даними ряду авторів, на 10000 новонароджених припадає 34-32 дитини, які страждають церебральним паралічем. Захворювання в 1,3 рази частіше виявляється у хлопчиків. У 90% випадків ДЦП діагностують у дітей раннього віку (до 3 років), але вперше може бути виявленої і у пацієнтів віком 8-15 років [3; 5, с.6-12].

Порушення рухових функцій у дітей, хворих на церебральний параліч, завжди поєднується з порушенням психічних функцій і особистості. Проте, основним клінічним симптомом при ДЦП є порушення рухових функцій, однак, крім цього, у дітей з ДЦП мають місце порушення зору, слуху, мови, інтелекту. У деяких дітей спостерігаються судомні синдроми.

У зв'язку з тим, що термін ДЦП не може ввібрати в себе весь спектр патологічних порушень, які виникають при цьому захворюванні, багато років ведуться пошуки і розробки оптимальної класифікації цього порушення [4].

Залежно від причини виникнення та локалізації основних порушень мозку формуються різні клінічні форми. Згідно з класифікацією, запропонованою К.О. Семьоною (1978 р.), є 5 основних форм ДЦП:

- спастична диплегія;
- геміпаретична форма;
- подвійна геміплегія;
- гіперкінетична форма;
- атонічно-астатична форма.

Найпоширенішою формою ДЦП є спастична диплегія. Це так звана «хвороба Літля», спричинена переважно передчасними пологами. Тонус м'язів кінцівок підвищений. Вона проявляється у вигляді тетрапарезу (уражені руки й ноги), при якому нижні кінцівки уражені більшою мірою. Ступінь мовленнєвих, психічних та рухових порушень залежить від часу та сили дії шкідливих факторів [4; 5 с.6-12].

Геміпаретична форма характеризується односторонністю процесу. Виділяють правосторонній та лівосторонній геміпарези. Мовлення та інтелект зазвичай збережені. Може мати місце дизартрія. У таких малюків частіше, ніж у дітей з іншими формами захворювання, порушується оптико-просторовий гнозис і виявляються

складні порушення емоційно-вольової сфери. Часто спостерігаються епілептичні напади.

Подвійна геміплегія є найтяжчою формою ДЦП, оскільки має місце тетраплегія (ураження рук і ніг), рухові можливості практично відсутні. Руки уражені більше, ніж ноги. Цим дітям недоступні навіть елементи самообслуговування. Дитина не може навчитися самотійно сидіти, стояти, ходити. Моторика не розвинута [4; 5, с.6-12].

Гіперкінетична форма характеризується гіперкінезами, м'язовою ригідністю шиї, тулуба, ніг. Не дивлячись на важкий рухове порушення, обмежену можливість самообслуговування рівень інтелектуального розвитку при цій формі ДЦП вищий, ніж при попередніх.

Атонічно-астатична форма характеризується гіпотонією м'язів тулуба і кінцівок за наявності високих сухожилних рефлексів, та інших проявів мозочкової недостатності. У дітей з переважним ураженням лобних долей у 75-80% має місце затримка психічного розвитку або інтелектуальні порушення. При переважному ураженні мозочка, за тієї ж рухової симптоматики, інтелект збережений, діти вчаться за програмою масової школи. Мовлення уповільнене, скандоване [5, с.6-12].

Клініко-психологічне обстеження дітей з ДЦП є надзвичайно складним. Це обумовлено важкою руховою патологією, а також наявністю у більшості дітей інтелектуальних, мовних і сенсорних порушень. Тому обстеження дітей з ДЦП має бути направлено на якісний аналіз отриманих даних. Завдання для дітей повинні бути не тільки відповідати віку дитини, але і рівню її сенсорного, моторного та інтелектуального розвитку. Сам процес обстеження необхідно проводити у формі ігрової діяльності, доступній дитині. Особливу увагу слід звернути на рухові можливості дитини з ДЦП. Облік фізичних можливостей хворого дуже важливий при психологічному обстеженні [5, с.6-12].

Як уже зазначалося, страждає не лише рухова сфера, а й психічні функції дитини хворої на ДЦП. Психічні порушення при ДЦП виявляються у вигляді розладів емоційно-вольової сфери, пізнавальної діяльності та особистості [1; 2, с.158-175].

Механізм порушення психіки під час ДЦП досить складний і визначається часом, ступенем і локалізацією ураження мозку. Картина психічних порушень за умови раннього внутрішньоутробного ураження характеризується більш важким порушенням інтелекту. Якщо ураження розвинулися у другій половині вагітності й у період пологів, то психічні захворювання мають більш мозаїчний, нерівномірний характер. У дітей із церебральним паралічем чіткий взаємозв'язок між проявами рухових і психічних порушень відсутній.

Для дітей із ДЦП характерна незрілість емоційно-вольової сфери, наявність егоцентризму, сугестивності, зниження вольової активності, що пов'язують із неправильним вихованням [1].

У дітей із ДЦП відзначаються такі порушення особистісного розвитку, як знижена мотивація до діяльності, страхи, пов'язані з пересуванням і спілкуванням, прагнення до обмеження соціальних контактів. Причи-

ною цих порушень найчастіше є неправильне виховання хворої дитини і реакція на фізичне порушення. Органічне ураження ЦНС чинить негативний вплив на розвиток особистості дітей із ДЦП, що багато в чому визначає особливості особистісного реагування дитини на фізичні порушення [1].

Порушення пізнавальної діяльності виявляються у відсутності інтересу до занять, поганій зосередженості, повільній, низькій розумовій працездатності та концентрації уваги, зниженні пам'яті, мислення [2, с.158-175].

Тому варто пам'ятати, що порушення рухових функцій у дітей, хворих на церебральний параліч, завжди поєднується із порушенням психічних функцій і особистості загалом. Це захворювання залишається стійкою причиною важкого фізичного стану дитини. І відповідно до порушень, слід застосовувати індивідуальний підхід при розробленні корекційно-розвиткових занять для кожної дитини.

Список використаних джерел:

1. Завітренко Д. Ж., Барбулат М. Р., Завітренко А. М. Особливості інтелектуального розвитку дітей із церебральним паралічем. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 13(2). С. 117-120.

2. Колишкін О. В. Вступ до спеціальності «Корекційна освіта»: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2013. 392 с.

3. Пітик М. І. Дитячий церебральний параліч: сучасні підходи до діагностики, лікування і принципи реабілітації. *Неврологія. Психіатрія. Психотерапія*. № 1 (36), березень 2016 р. С. 28-29.

4. Пулінець Т. Г., Липко І. В. Особливості психофізичного розвитку дітей із дитячим церебральним паралічем. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1(49). С. 271-278.

5. Чеботарьова О. В. Коваль Л. В., Данілавічюте Е. А. Дитина із церебральним паралічем. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.

Clinical and psychological examination of children with cerebral palsy is a complex but important element of helping children. It has been determined that impaired motor functions in children with cerebral palsy are always combined with impaired mental function and personality. Most often, mental disorders in cerebral palsy are manifested in the form of disorders of the emotional and volitional sphere, cognitive activity and personality.

Key words: cerebral palsy, children, motor functions, mental disorders, emotional and volitional sphere, personal development, cognitive activity.

Отримано: 17.02.2022

УДК 159.923

L. A. Onufriieva, Dr. in Psychology, Professor

CRITERIA OF EMOTIONAL MATURITY OF FUTURE SPECIALIST IN SOCIONOMIC PROFESSIONS

Встановлено, що критеріями емоційної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій є: чутливість, відкритість емоційному досвіду; усвідомленість; адекватність прояву і вираження почуттів (відповідність зовнішній ситуації, внутрішньому стану); психологічне благополуччя (впевненість у собі, задоволеність життям, відсутність психосоматичних симптомів); зрілі способи перетворення емоцій (сублімація, гумор, творчість); довільність (вміння управляти власними емоційними переживаннями і власною поведінкою).

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна сфера особистості, критерії емоційної зрілості особистості, емоційна компетентність, майбутні фахівці соціономічних професій, інтегральна властивість.

The urgency of the research problem. At the present stage of psychology development the emotional competence of future socionomic specialists is a necessary condition of a personality's successfulness in a professional environment (D. Goleman, M. Reynolds), it is a factor in personality development (H. Andreieva, R. Bak, O. Yakovleva). The definition of emotional competence can be formulated as awareness in the emotional sphere of a personality.

According to the analysis of scientific sources on the study it is known that a number of terms related to the concept of «emotional intelligence» are used in the psychological science, in particular: «emotional rationality» (Носенко & Коврига, 2003), «emotional self-realization» (Власова, 2005), «emotional thinking» (О. Тухомырова), «emotional literacy» (К. Steiner), «emotional talent», «emotional culture», «emotional maturity» (Onufriieva, 2017a; Onufriieva, 2016).

D. Goleman defines the emotional competence as the ability to recognize and acknowledge the own feelings, as well as the feelings of others for self-motivation, for managing personal emotions and relationships with others. In his view, emotional competence includes two components: personal competence (self-understanding, self-regulation and motivation) and social competence (empathy and social skills) (Андреева, 2007; Гоулман, 2010; Goleman, 1995).

The researcher K. Saarni considers the emotional competence as a set of eight kinds of abilities or skills: the awareness of personal emotional states; the ability to distinguish emotions of others; the ability to use the dictionary of emotions and forms of their expression characteristic for the

culture; the capability of sympathetic and emphatic inclusion into experiences of others; the ability to understand that inner emotional state does not necessarily correspond to the external manifestation of both the individual and other people; the ability to cope with their negative feelings; the realization that the structure and the character of relationship to some extent are determined by the fact how emotions are expressed in the relationships; the ability to be emotionally appropriate, that is to make their own emotions.

The aim of the article is to define and develop the essential characteristics and structural components of the emotional maturity of future specialists in socionomic professions, to disclose the characteristic psychological features of emotionally mature and emotionally immature respondents.

Analysis of recent researches. Lots of foreign scientists (R. Bar-On, D. Goleman, D. Karuzo, D. Liusin, J. Meyer, P. Selovey and others) paid attention to the emotional intelligence. The methodological basis of the study consists of scientific studies concerning patterns of emotional sphere formation. General aspects of emotions, emotional maturity are presented in the works of H. Breslav, O. Zaporozhets, O. Kulchytska, A. Olshannikova, A. Sukhariev, O. Chebykin, O. Yakovliev and others. Scientists distinguish various types of competencies, being in close relationship to psychological culture of personality and emotional competence in the scientific literature, in particular: social (L. Lepikhova, V. Romek, H. Syvkova); communicative (Y. Zhukov, Y. Yemelianov, Y. Kuzmin, T. Nikolaiev, L. Petrovska, Y. Sydorenko) auto psychological (T. Yehorova); socio-psychological (A. Koch);

psychological (A. Derkach, V. Zazykin, L. Mitina); life-based (S. Lytvyn-Kindratiuk) and others.

The study of emotional competence is a new element in the study of personality's emotional sphere. The concept of emotional competence is included into a number of terms related to professional competence. The expediency of this phenomenon analysis is caused by emotions in professional activities of future specialists in socio-economic professions. Theoretical and methodological approaches to the correlation between intellectual and emotional concepts are considered in the works of B. Ananiev, L. Vyhotskyi, S. Rubinshtein, O. Miasyshev and others. The close relationships between thinking, intelligence and emotional processes are presented in the works of famous psychologists V. Viliunas, B. Dodonov who emphasized the importance of emotional processes in human behavior.

The main material research. While studying the emotional maturity of a personality, scientists (Власова, 2005; Искандерова, 2006; Кандыба, 2014; Півень, 2017; Чудина, 2003; Onufrieva, 2017, etc.) wanted to identify its characteristics: awareness (understanding) of their own and others' emotional states, feelings, experiences and adequacy of their expression; responsibility for their emotional states, feelings, experiences; the ability to control, manage their emotions and experiences; emotional response, adequate to the age, socio-cultural norms, needs, values and interests of the subject; positive attitude to the world, to others, to yourself, your life, your future; emotional stability as a stable predominance of positive emotions; ability to receive and provide emotional support, self-support, «self-reliance»; developed empathy, etc.

In general emotional maturity is seen as an integrated quality of personality that reflects the optimal development of the emotional sphere at the level of adequacy of emotional response in certain socio-cultural and intrapersonal circumstances. It is a necessary component of building a successful professional activities, harmonious interpersonal relationships, achievements of integrity of the personality, support of mental and physical health. The emotional maturity is characterized by a predominance of positive sign of emotional activity and human reactivity in the interaction with internal and external world. The problem of the personality's emotional maturity was considered in domestic and foreign psychology and psychotherapy (O. Chebykin, O. Alborova, D. Abrakhamsen, J. Meyer and others).

The emotional competence consists of the following components: self-consciousness; self-control; empathy; relationship skills.

The main ingredient of emotional intelligence is self-consciousness. A person with high level of self-consciousness knows his strengths and weaknesses and can understand his emotions. Self-understanding means a deep understanding of oneself, one's needs and motives. The second component is self-control. It is a consequence of consciousness. Self-regulation is an important component of emotional intelligence. It allows people not to be «prisoners of their feelings». Such people will always be able not only to calm their emotions, but direct them in a useful way. The first two components of emotional intelligence are the skills of self-management, the next two are empathy and communication skills (skills of relations). They belong to the person's ability to manage relationships with others. Successful interaction with other people is not possible without empathy. It is the ability to put oneself in the other's place, considering feelings and emotions of others in the decision-making process. Communication skills are the ability not as simple as many people may think. It is not just the friendliness, but the friendliness with a purpose: to encourage people in the desired direction.

The psychologists define emotions as a special class of subjective psychological states, reflecting the process and the results of practical activities directed at their urgent

needs satisfaction in the form of experience. Emotions are the specific reaction of organism to changes in the internal or external environment. Affect fully captures the entire human psyche and causes a reaction to the situation in general. Affect is the most powerful emotional reaction; it appears as a strong, rapid and short emotional experience (Onufrieva, 2017a; Onufrieva, 2016).

The scientists prove the fact that positive emotions are more common than negative ones. They arise when actual result of a perfect behavioral act matches or exceeds the expected useful result, and conversely, the lack of real result leads to negative emotions.

The emotional intelligence formation corresponds to voluntary activities and dialogue on the basis of certain willpower. There is the high level of self-control, a certain emotional response strategy, the feeling of psychological well-being, positive attitude to oneself. The high self-esteem is preferable for emotional intelligence formation. The high level of emotional intelligence corresponds to the highest level of man's inner world development. Every type of professional activities requires specific competencies that ensure effective implementation of this subject's professional activity. In the context of the studied problems the emotional competence of a specialist of socio-economic professions consists in its conscious readiness for implementation of emotional competencies necessary for effective professional activities and solving social problems.

Emotional immaturity of future specialists in socio-economic professions leads to internal conflicts, lack of contact with their feelings and desires, inadequate self-expression, lack of psychological well-being, maladaptation in the outside world, disharmonious relationships with others, and low quality of professional tasks. Therefore, it is advisable to work with this category of respondents, aimed at developing their emotional intelligence, the formation of the ability to manage emotions and regulate behavior, which optimizes the formation of their emotional maturity.

Conclusions. In the result of the study we made a conclusion that the criteria for emotional maturity of future specialists in socio-economic professions are: sensitivity, openness to emotional experience; awareness; adequacy of manifestation and expression of feelings (compliance with the external situation, the internal state); psychological well-being (self-confidence, life satisfaction, lack of psychosomatic symptoms); mature ways to transformed motions (sublimation, humor, creativity); arbitrariness (the ability to manage their own emotional experience and their own behavior).

References:

1. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. *Вопросы психологии*. 2007. № 5. С. 57–65.
2. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект на работе / пер. с англ. А. П. Исаевой. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2010. 476 с.
4. Искандерова Ф. В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия. *Вестник КАСУ. Выпуск: Образовательные технологии*. № 1. 2006. С. 130–134.
5. Кандыба М. О. Психологические особенности эмоциональной зрелости личности. *Наука и образование – новое измерение. Педагогика и психология*. 2014. № 20. Т. II (10). С. 122–125.
6. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ: Вища шк., 2003. 126 с.
7. Півень М. А. Структурні особливості емоційної зрілості особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2017. 18 с.

8. Чудина Е. А. Эмоциональная зрелость личности: определение понятия и выделение критериев. *Личность и проблемы развития: сборник работ молодых учёных* / отв. ред. Е. А. Чудина. Москва: Изд-во ИП АН, 2003. С. 112–116.
9. Goleman D. Emotional intelligence. New York, 1995. 352 p.
10. Onufriieva L. A. The Psychology of Professional Realization of a Future Specialist's Personality: Theoretical and Methodological Aspect. Monograph. Bonus Liber: Rzeszów, 2017. 194 s.
11. Onufriieva L. A. Future socio-economic specialists' emotional competence and professional becoming. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. Montreal: CPM «ASF». September # 16.2017a. P. 39–42.
12. Onufriieva L. A. Emotional intelligence in the future socio-economic specialists' professional psychological training. *Sci-*

ence and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IV(47). Issue: 101. Budapest, 2016. P. 34–37.

The criteria of emotional maturity of future specialists in socio-economic professions are established to be the following: sensitivity, openness to emotional experience; awareness; adequacy of manifestation and expression of feelings (compliance with the external situation, the internal state); psychological well-being (self-confidence, life satisfaction, lack of psychosomatic symptoms); mature ways to transform emotions (sublimation, humour, creativity); arbitrariness (the ability to manage their own emotional experiences and their own behaviour).

Key words: emotional intelligence, emotional sphere of a personality, criteria of emotional maturity of a personality, emotional competence, future specialists in socio-economic professions, integrated feature.

Отримано: 17.02.2022

УДК 376.011.3-051:159.994

О. М. Опалюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СТАНУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

У дослідженні порушуються актуальні проблеми особливостей стану емоційного вигорання корекційного педагога.

Ключові слова: спеціальний педагог, корекційний педагог, емоційне вигорання, профілактики емоційного вигорання, попередження емоційного вигорання.

Постановка проблеми. Синдром професійного (емоційного) вигорання – серйозна недуга, що загрожує представникам усіх професій, але найбільше від неї потерпають учителі, корекційні педагоги, психологи, соціальні працівники. В сучасних умовах варто впроваджувати методичні розробки тренінгових заняття які містять інформаційні повідомлення про синдром «емоційного вигорання», причини його виникнення, основні симптоми та шляхи подолання, а також рекомендації для його профілактики та методики, що допомагають визначити наявність синдрому у корекційних педагогів.

Результати проведеного аналізу наукових досліджень дозволили зробити висновок, що ступінь прояву емоційного вигорання серед спеціальних педагогів є критичним.

В умовах збільшення кількості дітей з особливими освітніми потребами та рівня складності цих порушень, динамічних змін у системі освіти, професійна діяльність корекційного педагога все частіше супроводжується стресами, емоційним виснаженням і вигоранням. Насамперед це стосується молодих спеціалістів зі стажем роботи до 10 років із більш високими показниками сформованості емоційного вигорання. Саме цей факт свідчить про специфічність професійної діяльності спеціального педагога, її високу складність та стресогенність. Така ситуація потребує кардинальних і рішучих змін у системі освіти, оскільки впровадження інклюзивної освіти, ймовірно, буде призводити до збільшення як і категорій педагогів, що мають виражений синдром емоційного вигорання, так і брак кваліфікованих спеціалістів, готових працювати з дітьми з особливими освітніми потребами попри позитивну динаміку в напрямі зростання кількості таких дітей. Відтак, профілактика та мінімізація емоційного вигорання спеціального педагога потребує системного підходу на різних етапах його професійної діяльності [1].

Мета доповіді – дослідити актуальні проблеми стану емоційного вигорання корекційного педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти особливостей стану емоційного вигорання корекційного педагога висвітлені в роботах сучасних теоретиків соціально-психологічної думки: емоційне

вигорання (О.М. Гнезділова, С.Т. Губіна, Ю.П. Жогно, А.Р. Каримова, О.Я. Кляпець, Л.В. Кондрацька, О.В. Крапивіна, Г.О. Лопатіна, Л.Д. Мардер, О.В. Сербова, Т.Д. Сидоренко, Н.Ю. Цибуляк, М.М. Цуканов та ін.), професійне вигорання (Т.В. Зайчикова, Н.В. Назарук, О.В. Сечко, Л.І. Тишук та ін.), психічне вигорання (Т.В. Большакова, М.В. Борисова, Ю.І. Віданова, К.Ю. Жеглова, Н.В. Мальцева й ін.), синдром вигорання (Н.Є. Водоп'янова, А.С. Куфлієвський, О.С. Старченко-ва, Т.І. Ронгінська та ін.), синдром емоційного вигорання (Ю.П. Жогно, В.В. Кустова, Н.В. Никорчук, П.Ф. Сидоров та ін.), синдром професійного вигорання (Н.Є. Водоп'яновата ін.), синдром психічного вигорання (Є.Г. Ожогова, В.О. Орел та ін.), вигорання особистості, вигорання душі (Л.О. Китаєв-Смик).

Виклад основного матеріалу. Симптоми емоційного вигорання: почуття виснаження або втоми: призводить до порушення сну, зниження імунітету, проблем із концентрацією; інтелектуальна й емоційна дистанція з роботою; відчуття негативу та цинізму відносно ситуацій, пов'язаних із роботою, відірваність від колективу, відсутність мотивації, негативне сприйняття реальності; зниження професійної ефективності: внаслідок цього розвивається відчуття неспроможності, з'являються сумніви у власних здібностях і компетентності.

У дослідженні Сербова О.В. Лопатіна Г.О., Цибуляк Н.Ю., було здійснено аналіз поняття «емоційне вигорання» з психолого-педагогічних позицій; розглянуто та проаналізовано наукові дослідження, присвячені проблемі емоційного вигорання фахівців. Встановлено, що емоційне вигорання у спеціальних педагогів відбувається через прояви симптомів компоненту резистентності, тобто, найбільш поширеними симптомами прояву синдрому є емоційноморальна дезорієнтація, неадекватне вибіркове емоційне реагування, розширення сфери економії емоцій, редукція професійних обов'язків. Існує певна закономірність проявів емоційного вигорання спеціальних педагогів, що залежить від професійних криз та від складності умов праці. Доведено, що рівень прояву емоційного вигорання серед спеціальних педагогів є критичним, специфічними ж є високі показники

емоційного вигорання саме у молодих спеціалістів зі стажем роботи до 10 років. Визначено, що психологічний супровід професійної діяльності спеціальних педагогів є ключовим напрямом надання психологічної підтримки цим спеціалістам, а його реалізація слугує засобом попередження і профілактики їх емоційного вигорання. У рамках психологічного супроводу професійної діяльності фахівців схарактеризовані основні напрями профілактики та попередження емоційного вигорання спеціальних педагогів [1].

Отже, які є наслідки емоційного вигорання: хронічний стрес у людей з синдромом вигорання негативно позначається на навичках мислення і спілкування, а також перевантажує нейроендокринну систему. Згодом наслідки вигорання можуть привести до проблем з пам'яттю, увагою та емоціями. У людей з емоційним вигоранням прискорюється витончення префронтальної кори головного мозку – відділу, відповідального за когнітивну діяльність. Кора стоншується природним чином в процесі старіння, але у тих, хто відчував емоційне вигорання, ефект був виражений більш помітно. Ризику піддається не тільки мозок. Вигорання значно збільшує ймовірність розвитку коронарної недостатності.

Професія спеціального педагога вважається найуразливішою серед соціономічних професій. З одного боку, успішна професійна діяльність спеціального педагога в умовах сучасної парадигми освіти вимагає високого рівня його компетентності, оскільки пов'язана з великою кількістю непередбачуваних і неконтрольованих педагогічних ситуацій, нерегламентованим режимом роботи, високою особистісною відповідальністю за життя та здоров'я дітей, неможливістю отримати швидко позитивну динаміку своєї діяльності тощо. А з іншого боку, високі соціальні вимоги, а також постійна активізація внутрішніх ресурсів особистості обумовлюють підвищену стресогенність цієї професії. Це призводить до зниження ефективності та продуктивності професійної діяльності спеціального педагога, а також зумовлює підвищення ризику дезадаптивних і деструктивних змін особистості фахівця. І, як наслідок, інтенсивні емоційні перевантаження можуть привести до емоційного виснаження, а потім і до вигорання. Тому одним із найбільш поширених різновидів професійної психологічної деформації серед спеціальних педагогів є емоційне вигорання [1].

В наукових дослідженнях розглядаються два види профілактики в залежності від стану здоров'я, наявності

факторів ризику розвитку будь-якого синдрому або захворювання. Первинна профілактика – система заходів попередження виникнення і впливу чинників ризику розвитку синдрому або захворювань. Як заходи первинної профілактики синдрому емоційного вигорання науково-педагогічних працівників організації, які можуть використовувати раціональний режим праці і відпочинку, правильне і збалансоване харчування, заняття спортом і т.ін. Вторинна профілактика – комплекс медичних, соціальних, санітарно-гігієнічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на раннє виявлення та попередження загострень, ускладнень і хронізації захворювань, обмежень життєдіяльності, які викликають дезадаптацію хворих у суспільстві, зниження працездатності, в тому числі інвалідизації та передчасної смертності.

Синдром емоційного вигорання в корекційного педагога настає на тлі фізичного і психічного виснаження людини. Тому запобігти такому захворюванню допоможуть профілактичні заходи, спрямовані на зміцнення здоров'я та фізична профілактика емоційного вигорання, яка полягає в дієточному харчуванні з мінімальною кількістю жирів, яке включає вітаміни, рослинну клітковину і мінерали. Корисними будуть фізичні вправи та прогулянки на свіжому повітрі. Також дотримання режиму дня та виділення достатньо часу повноцінному сну. З метою психологічної профілактики синдрому емоційного вигорання корекційного педагога варто організувати обов'язковий вихідний раз на тиждень, упродовж якого слід добре відпочити як морально так і фізично.

Список використаних джерел:

1. Сербова О. В. Лопатіна Г. О. Цибуляк Н. Ю. Емоційне вигорання спеціального педагога. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/556/514.pdf/>
2. Колтунович Т. А. Як не згоріти в полум'ї професії: теорія, діагностика, корекція: навчально-методичний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2016. 164 с.

In the study, the actual problems of the state of emotional burnout of the corrective teacher are violated.

Key words: special teacher, correctional teacher, emotional burnout, prevention of emotional burnout, prevention of emotional burnout.

Отримано: 22.02.2022

УДК 364-43:[316.61:316.48

Т. Л. Опалюк, доктор педагогічних наук, професор

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито особливості конфліктологічної культури як складової загальної культури особистості, зокрема особистості соціального працівника. Проаналізовано поняття «конфліктологічна культура», з'ясовано підходи до визначення понять «культура особистості», «конфліктологічна культура» та визначено місце конфліктологічної культури у загальній культурі особистості.

Ключові слова: конфліктологічна культура, культура особистості, соціальний працівник, конфлікт.

Постановка проблеми. Основним завданням сучасної школи, що підтверджується й поширюється Міністерством освіти і науки України та Міжнародною організацією ЮНІСЕФ є створення нового освітнього простору, головними засадами якого є створення безпечного навчального середовища, а також забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Концепція «Нова українська школа» (НУШ) вимагає реформування існуючого алгоритму розвивальної, корекційної та профілактичної роботи, адже дуже часто в освітніх закладах постає проблема булінгу та порушення норм поведінки учнями,

що не дозволяє в повному обсязі досягти поставлених демократичних орієнтирів.

Сучасна освіта як багатовимірною інновацією включає рішення, пов'язані з формуванням середовища, інфраструктури і силового поля, створенням цінностей і сприятливого клімату для розвитку, впровадження та реалізації інновації. Вона пов'язана не тільки з матеріальною складовою системи освіти, але і з тонкими ідеологічними складовими: емоційно-ціннісними, смисловими основами нововведення.

Аналіз останніх досліджень. Суть та значення конфліктологічної культури є предметом дослідження значної кількості науковців: зокрема, зміст понять «компетентність» та «конфліктологічна культура» вивчали А. Анцупов, Є. Богданов, В. Ващенко, В. Зазикін, У. Мастенбрук, Л. Петровська, Н. Самсонова, Л. Цой, А. Шипілов. О. Єфімова та Б. Хасан зосереджували свою увагу на специфіці та характерним ознаками поняття «конфліктологічна культура».

Виклад основного матеріалу. Соціальна культура включає конфліктологічну культуру особистості, фахівця. Вивчення проблеми конфліктологічної культури стає все більшою необхідністю для сучасного суспільства тому, що дає практичні навички попередження конфлікту чи його розв'язання, якщо він уже виник. Стрімке ускладнення стосунків у сучасному суспільстві поставило перед людством важливе та складне завдання – підтримувати гармонію між людьми у соціумі. Це можливо за умови вивчення, розвитку та формування загальної культури особистості в цілому та конфліктологічної культури, зокрема.

Для того, щоб визначити поняття «конфліктологічна культура», потрібно спочатку проаналізувати, що таке культура – культура у широкому сенсі, як загальнолюдське поняття, та культура в узькому, що стосується людини, особистості.

Поняття «культура» можна трактувати двома способами. Перший підхід – аксіологічний (ціннісний) – до культури відносить тільки кращі творіння людства, вона – арена для духовного вдосконалення людей. Такий підхід відносить до культури тільки позитивне, відповідне певним цінностям. Вибір цінностей, що складають її, в свою чергу, часто є вкрай суб'єктивним, тому про зміст культури при аксіологічному трактуванні можна сперечатися.

Другий підхід – антропологічний. Розуміння культури в антропологічному сенсі розширює її сферу: під культурою розуміється все, що відрізняє людське суспільство від природи, включає в себе все, що створено людьми. Антропологічне розуміння культури дає можливість цілому ряду наук про суспільство досліджувати дану тему, розглядаючи її з різних сторін. При цьому основним завданням стає вивчення не культури в цілому, а лише окремих її сторін, складових частин.

У тлумачному словнику читаємо: «Культура (лат. *Cultura* – обробіток, обробка, виховання, освіта, розвиток, шанування) – складна гомеостатична система («велика система», «суперсистема») позабіологічної природи, що містить сукупний досвід видового існування людини і забезпечує накопичення, відтворення, розвиток і використання цього досвіду, паралельно з відтворенням видових ознак самої людини».

У психологічній традиції культуру визначають вужче, як сукупність форм набутої поведінки, що виникають в результаті пристосування і культурної адаптації людини до навколишніх умов життя. Культура – це моделі поведінки плінном часу.

«Культура – це продукт соціального життя та громадської діяльності людини», – визначав культуру Л. Виготський.

Тобто у вузькому сенсі культура – це набутий особистістю та суспільством досвід та моделі поведінки, що, як продукт соціального життя, виникають у результаті пристосування та адаптації, передаються з покоління в покоління.

Конфліктологічна культура особистості, на думку багатьох дослідників, є інтегративною якістю, що ґрунтується на екзистенціально-гуманістичних цінностях, охоплює культуру мислення, культуру відчуттів, комунікативну культуру і поведінкову культуру, що виявляється в оптимальних стратегіях взаємодії в конфліктах, що забезпечують конструктивне вирішення проблем. Тож перед нами стоїть задача з'ясувати підходи до визначення понять «культура особистості», «конфліктологічна культура» та визначити місце конфліктологічної культури у загальній культурі особистості.

Конфліктологічну культуру різні автори визначають по-різному. Н.В. Самсонова пише: «Конфліктологічна культура особистості полягає в прагненні (потребі, бажанні) і умінні людини попереджати і вирішувати соціальні конфлікти: міжособистісні, міжгенічні та міжнаціональні».

Герхард Шварц пише про конфліктологічну культуру, яка поступово розвивається, еволюціонує від простих форм роботи з конфліктом (втеча, знищення), до найскладніших (компроміс, консенсус). Причому процес розвитку конфліктологічної культури, який виражається в оволодінні складнішими стратегіями роботи з конфліктом, йде як у кожного окремого індивіда, так і у всього людства.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Отже, конфліктологічна культура особистості, на думку багатьох дослідників, є інтегративною якістю, що ґрунтується на екзистенціально-гуманістичних цінностях, охоплює культуру мислення, культуру відчуттів, комунікативну культуру і поведінкову культуру, що виявляється в оптимальних стратегіях взаємодії в конфліктах, що забезпечують конструктивне вирішення проблем. Ними здійснено спробу з'ясувати підходи до визначення понять «культура особистості», «конфліктологічна культура» та визначити місце конфліктологічної культури у загальній культурі особистості.

Таким чином, проблематика конфліктологічної культури залишається надалі актуальною в освітній сфері. Перспективою подальшого вивчення даної проблематики є дослідження проблеми формування та розвитку конфліктологічної культури працівника соціальної сфери в освітньому просторі.

Список використаних джерел:

1. Кайдалова Л. Г., Альохіна Н. В., Шварп Н. В. Удосконалення конфліктологічної компетентності викладачів вищої школи в системі підвищення кваліфікації. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27164>
2. Мухіна Л. Теоретико-методологічні підходи до розгляду поняття конфліктологічної компетентності як складової професійної компетентності викладача. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2072-4772/article/download/45166/41417>

The article reveals the features of conflict culture as a component of the general culture of the individual, in particular the personality of the social worker. The concept of "conflict culture" is analyzed, approaches to the definition of "personality culture", "conflict culture" are clarified and the place of conflict culture in the general culture of personality is determined.

Key words: conflict culture, personality culture, social worker, conflict.

Отримано: 16.02.2022

*Н. П. Панчук, кандидат психологічних наук, доцент***ЗОРІЄНТОВАНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТА**

У статті проаналізовано психологічні особливості зорієнтовано-ціннісного підходу. Встановлено, що процес розвитку особистості та її ціннісно-професійне самовизначення залежить від рівня та ступеня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості. Виявлено, що особистісно-орієнтований підхід використовує технологічні механізми виховання, розраховані на залучення всіх компонентів структури особистості у соціальній міжособистісній взаємодії. Лише за дії особистісно-орієнтованої технології студент в змозі відчувати, що він не просто перебуває, а повноцінно живе в атмосфері людяності, гуманності.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистісно орієнтований підхід, особистісні цінності, професійне самовизначення, смисл життя, активність, самоактивність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розуміння ціннісно-сислової свідомості особистості як сукупності ціннісних орієнтацій, цінностей, установок підводить до визнання значущості процесу її становлення в ході навчання у виші. Період, коли особистість в процесі професійної підготовки входить в професійну діяльність є одним з важливих етапів формування особистості.

Аналіз останніх досліджень. Аспектам проблеми особистісно орієнтованого підходу до виховання молоді присвячені дослідження І.Д. Беха, В.О. Моляко, О.Г. Балла, тощо. Дослідниками Л.В. Долинською, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєвим, В.М. Мицько, М.С. Пряжніковим, С.О. Ставицькою, Н.Ф. Шевченко, Н.В. Чепелевою, М.С. Яницьким тощо вивчаються ціннісні орієнтації як елементи структури фахівця у процесі його професійного становлення.

Метою нашої статті є розкриття психологічних особливостей зорієнтовано-ціннісного підходу в процесі професійної підготовки студента.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісно зорієнтоване виховання тісно пов'язане з сучасними психологічними теоріями особистості, особливо гуманістичною. Гуманістичний підхід полягає в тому, що викладач ставиться до студентів як до самостійних суб'єктів, здатних діяти за власним вибором, бажаннями, переконаннями. Інакше кажучи, педагог виходить із того, що у кожного в його вчинках є особистісний зміст і особистісна значущість, на які необхідно спиратись у виховному процесі. Спеціальні дослідження [4], присвячені вивченням особливостей мотивації вибору та отримання професії вчителя та усвідомлення студентами вимог до сучасного вчителя показали переважання у студентів предметних мотивів та низький рівень їх поєднання з професійними. Трансформація особистістю свого внутрішнього світу, особливо глибинних смислотворчих установок та цінностей, є надзвичайно складним процесом навіть при умові усвідомлення нею неспроможності своїх смислотворчих устремлень.

Важливими є теоретико-методологічні положення особистісно орієнтованого виховання І.Д. Беха [3]. Вступ до навчального закладу змінює соціальний статус особистості, посилює соціальний розвиток особистості та включення її в різні сфери суспільних відносин і майбутньої діяльності. Водночас процес розвитку особистості та її ціннісно-професійне самовизначення залежить від рівня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості. І.Д. Бех підкреслює, що особистісний ріст залежить від того, наскільки певна особистість «поєднується з загальноприйнятою системою духовних цінностей, якою мірою укріплюється її духовна свідомість. Остання виступає у якості тієї внутрішньої інстанції, в якій здійснюється згадане єднання, як процес набуття смислу соціальних вимог» [3, с.21]. На його думку, суб'єкт з розвинутою ціннісною системою є «дійовим носієм моральних норм, на якого можна поклатися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних

проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що марнотратним» [3, с.20].

Кожна мета, яку ставить перед собою людина і відповідна поведінка, перш ніж реалізуватись, співвідноситься з системою її особистісних цінностей. Система особистісних цінностей, в якій вкорінені цілі і наміри особистості, виконує функцію організації життєдіяльності особистості. «І що важливо – така особистість активно використовує їх для вирішення не побутових, а, насамперед, смислотворчих проблем, які виражаються для кожної людини в системі «вічних питань» людського існування. Ієрархія особистісних цінностей і смислів не дозволяє особистості, з одного боку, розчинитись в емпіричному бутті, втратити дійсні сутнісні потенції, оскільки розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості, виявляючись виразником стабільного, інваріантного, з другого, – дає можливість існувати і діяти вільно, тобто свідомо, цілеспрямовано, виходячи з самої себе» [3, с.17].

І.Д. Бех використовує поняття «особистісні цінності», під якими розуміє факт включення суб'єкта у соціальні зв'язки та відношення. Поняття «особистісні цінності» відтворює факт освоєння конкретними індивідами суспільних цінностей, а значить, у ньому відображається значущість чи, можливо, рівень значущості, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, предметів, явищ тощо. Саме особистісні цінності у подальшому виступають унормованими утвореннями як приписи чи заборони, котрі задають очікувану, належну, необхідну чи бажану поведінку, або існують у вигляді ідеалу, зразка для наслідування [1, с.95].

Важливим для нас було положення особистісно орієнтованого підходу про те, що одним із основних факторів формування особистісних цінностей «вважається свідомо інтелектуальна робота людини по все більш глибокому і широкому відображенню дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання визначених динамічних тенденцій» [3, с.18]. Структура людських здібностей, говорить І.Д. Бех, формується і будується «не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх динамічних тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення зовнішньої дійсності» [3, с.18].

Ціннісна система, укорінюючись в структурі самосвідомості, виступає як її необхідна установка – морально значуща і відповідально активна. «Вона і є єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх особливостей особистості у дійсність здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому» [3, с.20].

За умов, коли педагогічний процес загалом, оволодіння новими знаннями, цінностями зокрема, формуються як співтворчість, процеси смислотворення і життєтворення зливаються в одне ціле і стають процесом цілісного осмислення і перетворення, перебудови людиною життя.

Обґрунтовуючи зміст та шляхи становлення ціннісної сфери особистості майбутнього компетентісного фахівця, ми брали до уваги те, що лише за дії особистіс-

но-орієнтованої технології студент в змозі відчувати, що він не просто перебуває, а повноцінно живе в атмосфері людяності, гуманності. Особистісно орієнтовані технології створюють, по-перше, простір для прояву особистих проблем студентів, з яких складається їх власне життя, і без яких вони не уявляють себе особистостями. По-друге, у такому виховному середовищі особисті проблеми юнаків вирішуються найбільш психологічно оптимальним для них чином, а саме: студент не зазнає приниження його гідності з боку викладача. Будь-яка життєва колізія завжди виступатиме приводом для утвердження гідності студента [2].

Особливо важливим для нас було положення про те, що, особистісно орієнтоване виховання надає можливість вихованцеві краще функціонувати як особистості. Такого результату можна добитися в результаті того, що і викладач, і студент працюють в єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, який запобігає психологічному напруженню як результату переживання небезпеки від неділякатного втручання викладача у юнацький світ. Студент має щоразу відчувати, що зустріч з викладачем відкриває для нього нові можливості як щодо емоційних вражень, так і щодо спілкування та вільної поведінки [2].

Висновки. Сучасні тенденції гуманізації вищої освіти свідчать про посилення уваги до ціннісного становлення майбутніх фахівців у набутті професіоналізму. Значна кількість емпіричних психологічних досліджень підтверджує думку про вплив професії людини на її сприйняття та розуміння світу, а також самого себе. Фахівці сприймають оточуючий світ і свою особистість у ньому через призму світу своєї професії, а власне, світ

професій є невід'ємною частиною суб'єктивної моделі світосприйняття у фахівців.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
4. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.

The article established that the process of development of the person and its value-professional self-determination depends on the level and degree of social activity, self-activity and productivity of the person. Valuable orientations act as a result of self-development of the individual, structuring with regard to the external activity of the process of implementation and the process of deployment of personal values and meanings. It is revealed that person-oriented approach uses technological mechanisms of education, designed to involve all components of the structure of the personality in social interpersonal interaction. Only through the actions of personality-oriented technology, the student is able to feel that he is not just located, but fully lives in an atmosphere of humanity, humanity.

Key words: values, value orientations, personally oriented approach, personal values, professional self-determination, meaning of life, activity, self-activity.

Отримано: 18.02.2022

УДК 376.016-056.313:94

І. Л. Рудзевич, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ІСТОРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглядаються особливості засвоєння історичного матеріалу дітьми з порушеннями інтелекту на уроках історії. Проаналізовано умови засвоєння історичних знань цією категорією дітей.

Ключові слова: урок історії, заклад спеціальної освіти, історичний матеріал, історія України, друковані джерела, засвоєння історичних знань, історичний факт.

Постановка проблеми. Метою навчального курсу «Історія України» у закладі середньої спеціальної освіти є ознайомлення дітей з інтелектуальними порушеннями з найбільш важливими подіями в історії України та її сучасним життям; забезпечення зростання самосвідомості та розширення кругозору молодого покоління.

Вивченням особливостей засвоєння історичного матеріалу дітьми займалися К. Баханов, А. Вагін, П. Гора, С. Єжов, А. Єрмоленко, Л. Задорожна, Т. Ковбасюк, В. Комаров, Д. Полторак, О. Пометун, А. Стражев, Г. Цвікальська та ін. Зокрема, ними наголошувалося на тому, що на уроці краще запам'ятовується той матеріал, який діти аналізують, роблять висновки, узагальнення, порівняння, висловлюють власну точку зору, свої думки, самостійно пояснюють події та явища. Науковці (В. Бондар, А. Капустін, Л. Петрова, Г. Плешканівська та ін.), вказують на труднощі, з якими стикаються старшокласники при засвоєнні історичних знань [2; 3].

Дефектологи В. Бондар, Є. Голікова, Т. Голубева, А. Капустін, М. Кузьміцька, В. Лапшин, В. Луценко, І. Озерський, Л. Петрова, Г. Плешканівська, Т. Пороцька, Б. Пузанов, Т. Федорова та ін. відмічали, що навіть у старших класах, працюючи зі складними текстами, школярі сприймають зміст переважно як послідовність конкретних ситуацій, що не пов'язані між собою [2; 3].

У зв'язку з цим вивчення особливостей сприйняття історичного матеріалу дітьми з інтелектуальними порушеннями та визначення умов, що забезпечуватимуть ефективність засвоєння ними історичних знань є актуальною проблемою і на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Науковці стверджують, що в дітей з інтелектуальними порушеннями за прочитаними словами не виникають наочні образи та конкретні уявлення. Сприймаючи окремі об'єкти, вони виокремлюють лише загальні ознаки, характерні для цієї категорії історичних понять, а образи, що виникають на основі сприймання, не диференційовані та не конкретні [1; 2; 3].

Слід відмітити, що одним із засобів активізації пізнавальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями є робота над друкованими текстами. У дослідженнях В. Луценка, Т. Пороцької, Т. Федорової відмічається, що підручник виконує корекційно-дидактичні функції навчання здобувачів середньої освіти з інтелектуальними порушеннями.

Рівень засвоєння історичних знань Н. Гіренко пропонує оцінювати за такими показниками:

- знання історичних фактів і подій відповідно до програми з історії України закладу спеціальної середньої освіти;

Рис. 1. Схема вивчення історичної події

- уміння встановлювати хронологічну послідовність історичних фактів;
- вміння визначати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між історичними фактами [3].

Умовами досягнення корекційно-розвивальних цілей вивчення історичних знань є:

1. Дотримання вимог вивчення нового матеріалу. А саме: новий матеріал вивчається за планом, який може застосовуватися на уроках у трьох варіантах: дається вчителем у готовому вигляді; складається учнями разом із вчителем під час роботи над параграфом підручника; пригадується учнями перед вивченням конкретної історичної події. Завданням вчителя полягає в тому, щоб показати і закріпити в свідомості дітей, що вивчити історичну подію – це означає знайти відповіді на запитання (див. рис. 1). Ця схема є план-орієнтиром, що допомагає уникнути характерної для дітей цієї категорії фрагментарності знань, робить процес сприйняття більш цілеспрямованим.

2. Вивчення нового матеріалу по пунктах плану і закріплення вивченого.

3. Надання допомоги здобувачам. На перших етапах вивчення можна виділяти в кожній частині нового матеріалу опорні слова і фрази; використовувати демонстраційні картки, що можуть оформлятися на класній дошці. Ця допомога поступово зменшується, вчитель привчає дітей самостійно виділяти і запам'ятовувати головне в новому матеріалі.

4. Застосовувати різні методи і прийоми.

5. Навчати дітей здобувати знання з підручника, картин, карт, відео посібників, а не отримувати знання тільки у готовому вигляді. Завдання вчителя при цьому – спрямовувати пізнавальну діяльність учнів вміло поставленими запитаннями і завданнями.

6. Варіювати застосування запитань, історичних карт, картин. Постійне словесне змінення запитань із збереженням його змістового значення усуває механічне запам'ятовування відповіді, сприяє розвитку гнучкості мислення.

7. Закріплення отриманих знань та формування правильних стійких уявлень узагальнюючого характеру, що ґрунтуються на суттєвих ознаках понять і явищ. Під закріпленням вивченого на уроці слід розуміти подальше осмислення учнями вивченого раніше. Закріплення нерозривно пов'язане з вивченням нового матеріалу і проводиться як у процесі його вивчення (закріплюється

кожний пункт вивченого нового), так і під час спеціально відведений для закріплення. При цьому потрібно прагнути: повторювати головні, опорні пункти матеріалу; узагальнювати все вивчене шляхом складання зв'язної розповіді по відпрацьованому плану. Зокрема, складання зв'язної розповіді після попорційного вивчення нового матеріалу допомагає учням пов'язувати, систематизувати в одне ціле все вивчене і таким чином подолати в певній мірі фрагментарність засвоюваного; домашнє завдання, метою якого є більш стійке закріплення вивченого на уроці, розвиток навичок самостійної роботи. Домашнє завдання дається вчителем з урахуванням принципу доступності, тобто вчитель повинен диференційовано підходити до кожного учня, пояснювати на уроці і перевіряти його виконання.

Висновки. Ефективне засвоєння дітьми з порушеннями інтелекту історичного матеріалу значною мірою залежить від тих педагогічних заходів, методів та прийомів, що забезпечують якісне його засвоєння та закріплення на уроках історії.

Список використаних джерел:

1. Блеч Г. О., Трикоз С. В. Дитина з порушенням інтелектуального розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
2. Василюк В. Історія України у допоміжній школі. *Діагностика*. 2012. № 4. С. 8-11.
3. Гіренко Н. А. Особливості роботи з друкованим текстом на уроках історії у спеціальній школі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 6. С. 85-90. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_6_1
4. Методика викладання історії в допоміжній школі: методичні рекомендації / упорядники: Гіренко Н. А., Гришин Ю. І., Липа В. О. Слов'янськ: СДПУ, 2010. 157 с.

The article considers the peculiarities of the assimilation of historical material by children with intellectual disabilities in history lessons. The conditions of assimilation of historical knowledge by this category of children with intellectual disabilities.

Key words: history lesson, institution of special education, historical material, history of Ukraine, printed sources, assimilation of historical knowledge, historical fact.

Отримано: 23.02.2022

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Автор статті описує сутність понять «суб'єкт діяльності» та «суб'єктність» та їх взаємозв'язок. У статті виділяються психологічні умови формування суб'єкта наукової діяльності: побудова індивідуальної траєкторії особистісно-професійного розвитку студента, поєднання різних форм організації освіти, організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі наукової співтворчості.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, наукова діяльність, освітній простір закладу вищої освіти, суб'єкт наукової діяльності.

Постановка проблеми. Проблема суб'єкта та суб'єктності у сучасній психологічній науці набуває особливої актуальності та розглядається в контексті мети освіти, внутрішньої свободи, розвитку особистості, професійного успіху та самореалізації тощо. Водночас сьогодення констатується, що жодна творча та професійна діяльність неможлива без здатності до наукового пошуку, особливого типу організації знань пов'язаних з ними світогляду, розвинутого професійного мислення, мотиваційної сфери тощо. І чим складнішою є трудова діяльність, тим більшу роль відіграють активність, творчість, самостійність, саморегуляція, рефлексія, ініціативність, єдність знань та досвіду тощо, тобто основні властивості суб'єкта діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний аналіз проблеми «суб'єкта» у психологічній та філософській науці засвідчує, що ця категорія є діяльнісною (Б.Г. Ананьев, К.А. Абульханова, Д.Б. Богоявленська, Д.О. Леонтьєв, О.К. Осницький та ін.), тобто має прямий зв'язок з організацією діяльності, управління нею і породження власної діяльності (на противагу реалізації діяльності під керівництвом іншого).

В цьому випадку зміст поняття «суб'єкт», на думку Л.І. Анциферової, відрізняється від категорій «індивід», «особистість» та «індивідуальність» [1] і конкретизується в концепції суб'єкта діяльності та суб'єкта життєвого шляху.

Як зазначають В.І. Слободчиков та Є.І. Ісаєв «стати суб'єктом певної діяльності – означає освоїти цю діяльність, оволодіти нею, бути здатним до її здійснення і творчого перетворення» [4, с. 521] і саме творчий характер діяльності є основною властивістю суб'єкта діяльності (В.В. Давидов, А.Л. Журавльов, Л.І. Анциферова та ін.).

Водночас, як зазначає М.Л. Смульсон дослідження суб'єктності та суб'єкта в українській психологічній школі спирається на суб'єктно-вчинкову парадигму В.А. Роменця та концепцію самопроекування (Н.В. Чепелевої) [5]. Суб'єкт активності, за В.А. Роменцем, виявляється у формі особистості, яка виявляється через вчинок [3], а В.О. Татенко підкреслює здатність суб'єкта психічної активності до самовизначення та саморозвитку, до самоздійснення [6].

Спостерігаємо розмаїття якостей суб'єкта, які виокремлюються, в межах різних психологічних концепцій суб'єкта та суб'єктності: активність в системі соціальних взаємодій, здатність до саморегуляції та самоорганізації (К.А. Абульханова); ініціативність, творчість, самоуправління (Г.О. Балл); свобода вибору, відповідальність за нього, здатність до рефлексії та саморозвитку (О.М. Волкова); здатність до саморегуляції та творчості, саморозвитку тощо (В.В. Селіванов); виокремлення себе з навколишньої дійсності, протиставлення себе їй, взаємозв'язок з іншими людьми як суб'єктами (А.В. Брушіньський); вольові якості (ініціативність, організованість та цілеспрямованість) (В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв); здібності, які визначають придатність до діяльності (С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьев); особистісний смисл, мотиваційна регуляція діяльності (О.Г. Асмолов, Д.О. Леонтьєв).

Сукупність всіх цих властивостей і якостей, як зазначає В.Д. Шадріков, визначає суб'єктність в конкретній діяльності, тобто здатністю ініціювати конкретний вид діяльності, подолати низку зовнішніх та внутрішніх перешкод і отримати максимально високі результати [7]. Становлення суб'єктності, як зазначає М.Л. Смульсон, слід розглядати у трьох аспектах: становлення професійної та освітньої суб'єктності і становлення суб'єктності людей похилого віку [5].

Мета дослідження полягає у виокремленні основних психологічних умов формування суб'єкта наукової діяльності в освітньому просторі закладу вищої освіти.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Теоретичний аналіз психологічної сутності суб'єкта діяльності, його основних властивостей та якостей та основних механізмів становлення та розвитку суб'єкта виявив, що, по-перше, становлення та розвиток суб'єктності відбувається завдяки трьом психологічним механізмам: ментального моделювання світу, змінюванню рефлексивної позиції та переструктуруванню знаряддево-смислових схем діяльності [5]; по-друге, діяльність проектування, як зазначає П.П. Дітюк, як проектування власного життя та діяльності, забезпечує «суб'єкту проектування можливість вийти у власне суб'єктивну позицію щодо них» [5] і є умовою становлення суб'єктності; по-третє, цілеспрямоване формування згаданих вище якостей та властивостей особистості як суб'єкта конкретного виду діяльності можливе за умови зміни змісту і структури освітнього простору закладу вищої освіти. І, говорячи про освітній простір закладу вищої освіти, ми маємо на увазі поєднання і взаємодію різноманітних форм організації освітнього середовища (формального, неформального та інформального). Якщо формальна освіта забезпечує підґрунтя для наукової співтворчості студента та викладача через оволодіння технологічно-знанським компонентом професійної діяльності, формування системи загальних та спеціальних компетентностей, передбачених освітньо-професійною (освітньою) програмою, то неформальна та інформальна освіта стимулюють власну ініціативну пошукову діяльність студента, що неодмінно призводить до формування творчого ставлення до дійсності, її переосмислення та водночас сприяє формуванню суб'єктності майбутнього фахівця.

Відповідно ми припускаємо, що забезпечити формування суб'єкта наукової діяльності можливе шляхом перебудови освітнього простору закладу вищої освіти в напрямку побудови здобувачем вищої освіти індивідуальної траєкторії особистісно-професійного розвитку та залученням його до навчальної діяльності, що конструється як навчально-дослідницька діяльність / наукова співтворчість. Створення умов, які забезпечують усвідомлення, прояв та підтримку якостей суб'єкта, побудова суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач-студент» при здійсненні науково-пошукової діяльності, заохоче студента, як зазначає О.І. Галян, «до самостійності та активності, створюються умови для усвідомленої самореалізації й самоорганізації» [2, с.17], тобто умови становлення суб'єкта наукової діяльності.

Висновки. Отже, цілеспрямоване привнесення змін у зміст та структуру освітнього простору закладу вищої освіти: побудова індивідуальної траєкторії особистісно-професійного розвитку студента, поєднання різних форм організації освіти (формальної, неформальної та інформальної), організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі наукової співтворчості в освітньому процесі закладу освіти сприятиме формуванню основних властивостей та якостей суб'єкта наукової діяльності. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на з'ясування релевантності розвитку суб'єкта наукової діяльності виокремлених умов.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. И. Психологическое содержание феномена «субъект» и грани субъектно-деятельностного подхода. URL: <http://ipras.ru/conf/ancif.htm> (дата звернення 20.01.2022)
2. Галаян О. І. Апробовані моделі розвитку суб'єктності особистості учнів як емпірична верифікація результативності гуманітарно-орієнтованого освітнього середовища. *Молодь і ринок*. № 12 (167), 2018. С. 13-18.
3. Роменець В.А. Вчинок і повстання канонічної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенко. Київ: Либідь, 2006. С. 11-36.
4. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: введение в

психологию субъектности: учеб. пособие. Москва: Школа-Пресс, 1995. 384 с.

5. Смутьсон М. Л. Психологичні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі: монографія / М. Л. Смутьсон, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська, Д. С. Мещеряков, М. М. Назар [та ін.]; за ред. М. Л. Смутьсон. Київ-Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 180 с.
6. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Міленіум, 2017. 184 с.
7. Шадриков В. Д. Субъект и субъектность деятельности: определение понятий. *Человек, субъект, личность в современной психологии: материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А. В. Брушлинского* / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. Москва: ИПРАН, 2013. Т. 1. С. 176-179.

The author describes the essence of the concepts of "the subject of activity" and "subjectivity" and the interrelation. The author identifies the psychological conditions for the formation of the subject of research activity: building an individual trajectory of personal and professional development of students, a combination of different forms of education, organization of subject-subject interaction in research collaboration.

Key words: subject, subjectivity, research activity, an educational environment of the university, subject of research activity.

Отримано: 20.02.2022

УДК 364-27

Ю. В. Сербалюк, кандидат історичних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ АДРЕСНОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

У статті розглянуто становлення принципу адресного підходу до надання соціальної допомоги в історії соціальної роботи. Виявлено практику запровадження адресної допомоги у США, Європі. Досліджено впровадження адресної соціальної допомоги в Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: адресність соціальної допомоги, історія соціальної роботи.

Пошук моделей та шляхів здійснення ефективної соціальної політики, дієвого соціального забезпечення знаходить своє відображення у наукових дослідженнях О. Данилюк, О. Драч, О. Макарова, С. Кудлаєнко, К. Піскун та ін. Проблема адресності соціальної допомоги в Україні стала особливо актуальною з проголошенням незалежності. Відмова від патерналістської моделі соціальної політики радянської доби, наріжним каменем якої було соціальне забезпечення, поставило на порядок денний запровадження принципу адресності в організації соціального захисту населення. Стара система соціальної допомоги була неефективною, оскільки більшість пільг, допомог надавались або у натуральній формі, або всьому населенню, а рівень фінансування соціальної сфери став недостатнім.

Людство на протязі своєї історії завжди практикувало підтримку слабких, хворих, немічних. Традиції такої підтримки століттями обмежувались пожертвами, милостинею, організацією спільних трапез на свята чи під час здійснення релігійних ритуалів. Християнське віровчення, яке набуло поширення у Європі у Середні віки, ставило в обов'язок християнам і Церкві опікуватись нужденним, давати милостину тим, хто просить. З часом стало зрозуміло, що така система соціальної підтримки була малоефективною: вона провокувала неробство, зростання жебрацтва, що ставало державною проблемою. Це спонукало правителів приймати нормативні акти, які обмежували чи забороняли жебрацтво, запроваджували каральні санкції проти тих, хто просив милостину, а також і проти тих, хто її давав. У Західній Єв-

ропі це спостерігалось у першій половині 16 ст., у Російській імперії – на початку 18 ст.

У XIX ст., у зв'язку із загострення соціальних протиріч, викликаних розвитком капіталізму, ставало все більш зрозумілим, що необхідно щось міняти в організації соціальної допомоги, щоб зробити її більш ефективною у боротьбі з бідністю, у подоланні соціальних девіацій, у досягненні стабільності у суспільстві, збереженні людського економічного потенціалу. Одним із шляхів розв'язання цього питання стало запровадження адресності надання соціальних допомог і послуг, а також становлення соціальної роботи, як професійної діяльності.

Першими кроками до запровадження адресності можна вважати нормативні документи ще епохи Середньовіччя, які зобов'язували місцеву владу, парафіяльні громади дбати про своїх жебраків. Однак справжній прорив у цій справі стався у XIX ст. У 1818 р. Товариство по боротьбі з бідністю у Нью-Йорку започаткувало «рух дружніх візитерів». Теоретичним підґрунтям нового підходу до подолання злиденності стала ідея, що людина опускається до стану бідності через невміння організуватись, знайти роботу, економічно виправдано вести власне господарство, планувати витрати, вирішувати конфлікти з найближчим оточенням. Таким людям потрібно допомогти, в першу чергу, порадою у веденні домашнього господарства, вихованні дітей, налагодженні стосунків з оточуючими, допомогою у пошуку роботи, моральною підтримкою. Матеріальна допомога розглядалась як щось другорядне і надавалась у крайньому випадку, оскільки вважалося, що грошові подач-

ки ображають людську гідність. Товариство задля досягнення принципу адресності розділяло місто на невеликі райони, у які направлялись групи у декілька чоловік, членів Товариства. Ці групи налагоджували знайомства з жителями району, обстежували бідні сім'ї та сім'ї, що опинились у скрутному становищі з інших причин.

У Європі розвитку теорії і практики організації адресної соціальної допомоги сприяли успіхи Ельберфельдської системи, яка вперше була випробувана в місті Ельберфельд (Німеччина) у 1852 р. Вона ґрунтувалася на принципах децентралізації і індивідуалізації соціальної опіки. Оскільки місцева влада була відповідальною за становище бідняків і мала сама фінансувати всі заходи з подолання бідності, вирішено було здійснити якісний облік тих, хто дійсно мав потребу у допомозі, а також виявити характер і об'єм соціальних послуг. Для цього було найнято людей, які здійснювали такий моніторинг по окремим районам міста. Це дало можливість не лише заощадити міські кошти, а й зробити таку допомогу більш ефективною. Згодом цей досвід перейняли інші німецькі міста – Бремен, Мюнхен, Любек та інші.

На рубежі XIX-XX ст. схожа система активно упроваджувалася в Східній Європі і давала непогані результати. У 1883 р. у Подільській губернії було засновано Кам'янець-Подільське товариство допомоги бідним. У перші місяці роботи Товариство розпочало практику роздачі грошових допомог населенню. Бажаючих отримати її виявилось забагато. Серед них були і ті, хто дійсно потребував термінової допомоги, як-то хворі, нездатні до праці, так і ті, хто вирішив поправити своє матеріальне становище дармовою копійкою. Щоб надати справі допомог більш адресного характеру, щоб їх отримували ті, хто її потребує у першу чергу, Товариство поділяє місто з передмістям на дільниці. За кожною дільницею закріплювався один-два члени Товариства, які збирали інформацію про бідних, немічних, хворих, відвідуючи їх місце проживання, розпитуючи сусідів. Допомога у Кам'янці-Подільському з введенням дільничного поділу стала більш адресною, але виникла нова проблема: люди, які отримували гроші, не думали над тим, як ці кошти розподілити на місяць, а за пару днів витрачали. У таких випадках гроші дільничні члени Товариства почали видавати невеликими частинами, слідкуючи за характером витрат підопічних [2].

Принцип поділу міста на дільниці, який практикували у Кам'янці-Подільському ще у кінці 1883 – початку 1884 рр., у Москві з'явився у вигляді дільничних попечительств про бідних у 1894 р. Це вважалось передовим підходом і активно пропагувалось і рекомендувалось до поширення по країні міністерством внутрішніх справ [4].

У Кам'янець-Подільському у 1907 р. було утворено місцеве Римо-католицьке благодійне товариство.

Одним з напрямків його діяльності була допомога бідним одновірцям. Задля більшої адресності Товариство поділило місто на 5 районів: 1) Старе місто, 2) Новий план, Мукша, 3) Польські фільварки, Біланівка, Зінківці, 4) Руські фільварки, 5) Підзамче. За кожним районом були закріплені контролер, опікуни, члени комітету, які і організовували надання допомоги у своїх районах. Це робило діяльність товариства більш ефективним, а допомогу більш адресною [2].

Таким чином, об'єктивні причини необхідності подолання масового жебрацтва, зростання бідності в період запровадження ринкових відносин, сприяли запровадженню адресності у наданні соціальної допомоги задля зростання її ефективності.

Актуальність цієї проблеми на сьогодні залишається високою, про що свідчать рекомендації щодо принципів і способів функціонування адресної соціальної допомоги у сучасних умовах, запропонованих німецькою консультативною групою з питань економічних реформ та Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій [3] а також активна нормотворча діяльність у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Данилюк О. І. Адресність соціальної допомоги як ефективний інструмент у подоланні малозабезпеченості: теоретичний підхід. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 27. С. 88-97.
2. Сербалюк Ю. В. Соціальна опіка в Правобережній Україні (1860-ті – 1914 рр.): історичний аспект: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 220 с.
3. Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України. Берлін/Київ, 2008. 18 с. URL: <http://surl.li/bktvz> (дата звернення 12.01.2022).
4. Циркуляр департаменту хозяйственного от 3 марта 1899 г. По вопросу повсеместной организации попечительства бедных. ЦДІАУК. Ф. 442. Оп. 662. Спр. 3. Арк. 24-25

The formation of targeted approach principle to the social assistance provision in the social work history is considered. The practice of introducing targeted assistance in the United States and Europe has been identified. The introduction of targeted social assistance in Kamianets-Podilskyi has been studied.

Key words: social assistance targeting, social work history.

Отримано: 20.02.2022

УДК 159.943

А. В. Сімко, кандидат психологічних наук, старший викладач

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ КОРЕКЦІЇ ПСИХОМОТОРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті теоретично обґрунтовано застосування корекційних програм, які спрямовані на максимально можливе значення до реалізації рухової функції і формування особистості індивідуально збереженого психофізичного здоров'я дитини з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: корекційні програми, психомоторні можливості, психомоторний розвиток, діти дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. Вивчення психомоторики дітей з особливими освітніми потребами дає підстави стверджувати, що незалежно від особливостей моторної недорозвиненості та ступеня стійкого органічного по-

рушення пізнавальної діяльності, всім їм притаманні значні труднощі при виконанні завдань, які спрямовані на зміну засвоєних рухів. Оскільки спроможність відійти від одного разу знайденого і засвоєного руху ґрунту-

ється на орієнтувально-дослідницьких можливостях психомоторики суб'єкта, то саме порушення останніх і є центральною ланкою відповідної патології [4; 5].

Спроможність змінювати свої психомоторні стереотипи (ефективність орієнтувально-дослідницьких рухів) у дітей з особливими освітніми потребами відіграє особливу важливу роль в їх адаптації до навколишнього середовища. Водночас завдання щодо корекції у обтяжених інтелектуальними вадами дітей можливості диференціювати рухи є досить складним і вимагає визначення відповідних психолого-педагогічних засад цієї роботи, що є важливим науковим і практичним завданням [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання цієї проблеми започатковане у працях М.О. Бернштейна, О.В. Запорожця, М.П. Вайзмана [1; 2; 4], які досліджували психомоторику як складове ієрархічне утворення низки рівнів побудови рухів і запропонували систематизувати з цих позицій патологію реалізації рухової функції у обтяжених інтелектуальними вадами дітей, а також вивчати психіку як орієнтувально-дослідницьку діяльність. В сучасних дослідженнях розуміння таких особливостей функціонування психомоторики підтверджується [6]. Проте залишається недостатньо дослідженою можливість проведення корекційної роботи на цій основі у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Також даною проблематикою займалися: А.В. Сімко (2014), А.І. Шинкарук (2005).

Мета – окреслити психолого-педагогічні засади розробки нових програм корекції психомоторних можливостей на основі порівнявального підходу до побудови рухів та дослідження психіки як орієнтувальної активності у дітей дошкільного віку зі стійким органічним порушенням пізнавальної діяльності, для збереження їх психофізичного здоров'я.

Викладення основного матеріалу. Проведені нами теоретичні та емпіричні дослідження можливостей удосконалення програм корекції психомоторного розвитку дітей-олігофренів дошкільного віку дозволяють стверджувати, що ці програми доцільно розробляти, насамперед, на основі психофізіологічних наукових поглядів М.О. Бернштейна [1; 2]. Автор здійснив ряд досліджень, які експериментально довели, що організм є активною цілеспрямованою системою, а не реактивною системою, яка тільки пасивно відповідає на зовнішні впливи та пристосовується до навколишнього середовища. Активність організму спрямована на задоволення потреб, на досягнення певної мети [7]. Тобто, на подолання навколишнього середовища, а не на урівноважування з ним. Це негентропійна система, вона протидіє ентропії. Відповідно і корекційні програми мають враховувати цю активність.

Водночас дослідження реалізації психомоторної функції людиною за допомогою точних апаратних методик однозначно довели, що при повторенні дій неможливо абсолютно точно повторити рухи. Наприклад, виконуючи удар молотком по зубилу робітник щоразу точно попадає по ньому, проте рухи ланок тіла в кожному ударі відрізняються за своїми траєкторіями. Отже, вчений прийшов до висновку, що повторюється тільки завдання, а «накази» нервової системи м'язам мають змінюватися із врахуванням конкретних, реальних умов виконання дії. Більше того, є відповідність між «образом потрібного майбутнього» і результатом дії, а не відповідність між результатом рухів і «наказами», що ідуть від мозку до м'язів. Останнє пояснюється значною складністю будови рухового апарату та силового поля дії. Описану закономірність «повторення без повторення» також необхідно враховувати при розробці програм психомоторного розвитку дітей.

Для реалізації рухової функції мозок людини не тільки надсилає певні «накази» м'язам, а й отримує від аналі-

заторів інформацію про результати виконання цих «наказів» і порівнявши їх з «образом потрібного майбутнього» дає нові корегуючі «накази», які спрямовані на подолання відхилень реальних рухів від бажаних. Іншими словами, існує не тільки прямий зв'язок (мозок – м'язи), а й зворотній (м'язи, смислові аналізатори – мозок). І це експериментально доведене М.О. Бернштейном положення щодо механізмів регуляції рухів має обов'язково враховуватись в програмах корекції психомоторики.

Грунтовно дослідив вчений і те, що для побудови рухів різної складності суб'єкт психомоторної активності віддає «накази» на ієрархічно різних рівнях центральної нервової системи. Побудова рухів це система всіх сенсорних синтезів, що приймають участь в координуванні певної дії та система еферентних імпульсів в їх єдності. Побудова рухів реалізується п'ятьма рівнями, кожен з яких є провідним для вирішення певного класу психомоторних завдань, інші рівні (коли один з них взяв на себе функцію провідного) виконують фонові функції. Зазвичай робота фонових рівнів не усвідомлюється. Ці ідеї М.О. Бернштейна знайшли практичне застосування при відновленні рухів у поранених в роки Великої Вітчизняної війни.

Розробка програм корекції психомоторних можливостей дітей дошкільного віку також має враховувати те, що експериментально довів О.В. Запорожець – в основі будь-якого пізнавального процесу дитини є практичні дії. Онтогенетичні дослідження автора однозначно довели, що сприймання це згорнута перцептивна дія. Мислення також першопочатково є практичним узагальненням (наочно-дійове мислення). Інеріоризація розумілась О.В. Запорожцем як перетворення у внутрішнє першопочатково зовнішньої орієнтувальної діяльності. Більш того, сама психіка досліджувалась автором як орієнтувально-дослідницька діяльність, що було значним доробком до створення в психології теорії діяльності [7]. Однією з психолого-педагогічних засад розробки програм корекції психомоторики є створена О.В. Запорожцем концепція виникнення і розвитку довільних рухів і дій. Ця концепція опосередковано підіймає проблему сензитивних періодів формування психомоторних функцій, яка є особливо актуальною для дошкільного віку.

Отже теоретико-методологічними засадами розробки програм корекції психомоторики дітей з особливими освітніми потребами та збереження їх психофізичного здоров'я можуть бути положення М.О. Бернштейна про: активність живих систем, неможливість точного повторення рухів в діях, необхідність зворотного зв'язку і корекцій в керуванні рухами, ієрархію рівнів побудови рухів (кожен з яких є провідним для вирішення певного класу психомоторних завдань). Та положення О.В. Запорожця про те, що: в основі пізнавальних процесів дитини є практичні дії, психіка може досліджуватись як орієнтувально-дослідницька діяльність, є онтогенетично зумовлені особливості виникнення і розвитку довільних рухів і дій.

Список використаних джерел:

1. Бернштейн Н. А. О построении движений. Москва: Медгиз, 1947. 255 с.
2. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва: Медицина, 1966. 349 с.
3. Бех І. Д. Теоретичні засади навчання і розвитку аномальних дітей. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 4. С. 147-155.
4. Вайзман Н. П. Психомоторика детей олигофренов. Москва: Педагогика, 1976. 104 с.
5. Клименко В. В. Механизмы психомоторики людини. Київ: 1997. 192 с.
6. Сімко А. В. Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 136 с.

7. Шинкарюк А. І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. 448 с.

The article theoretically substantiates the use of correctional programs, which are aimed at the maximum possible importance for the implementation of motor function and

personality formation of individually preserved mental and physical health of a child with special educational needs.

Key words: correctional programs, psychomotor opportunities, psychomotor development, preschool children with special educational needs.

Отримано: 20.02.2022

УДК 159.923

Н. С. Славіна, кандидат психологічних наук, доцент

РОЛЬ ЕМОЦІЙ ТА ПОЧУТТІВ У ЖИТТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто основні напрями розвитку емоцій та почуттів, які зумовлюють гармонійне особистісне зростання дошкільника. Досліджено загальні умови та закономірності психічного розвитку дитини.

Ключові слова: психічний розвиток дитини, психіка, емоції, дошкільне виховання, гармонійне зростання.

Дослідженням загальних умов та закономірностей психічного розвитку дитини присвячені праці відомих вітчизняних психологів (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Ш.О. Амонашвілі, Л.І. Божович, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, В.О. Крутецький, Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, Н.О. Менчинська, А.В. Петровський, М.М. Поддьяков, С.Я. Рубінштейн, П.Р. Чамата та інші).

Ними встановлено залежність психічного розвитку від власної активності дитини як суб'єкта різних видів діяльності і спілкування, а також детермінацію психічного розвитку та формування особистості біологічними та соціальними факторами. Зроблено висновки про те, що ефективним є таке навчання та виховання, яке враховує досягнутий рівень психічного розвитку підростаючої особистості та сприяє формуванню психічних структур на основі актуалізації її потреб у нових знаннях та видах діяльності.

Ці дослідження окреслюють головні орієнтири проблеми загальних закономірностей психічного розвитку дітей. Однак гуманізація педагогічної роботи з дітьми як одна з ключових позицій перебудови у сфері виховання актуалізує психологічні дослідження в галузі психології розвитку емоційно-почуттєвої сфери.

Щодо психіки дитини подібні думки висловлені Л.І. Божович. Вона надає ключового значення проблемі емоційних переживань у загальному психічному розвитку дитини. При цьому підкреслює важливість розуміння афективного ставлення дитини до соціального середовища: «Ми розглядаємо афективні стани як тривалі, глибокі емоційні переживання, безпосередньо пов'язані з активно діючими потребами та прагненнями, що мають для суб'єкта життєво важливе значення».

О.В. Запорожець наголошував на необхідності розгортання фундаментальних наукових досліджень емоційної сфери дитини, особливо у зв'язку з розповсюдженням суспільного дошкільного виховання. Вчений вважав, що психологічна наука без вчення про емоції нічого не вартує.

У працях Л.С. Виготського, О.В. Запорожця, В.П. Зінченка доведено, що емоції є не тільки однією із найважливіших психічних функцій, а виступають ядром у цілісному розвитку особистості дошкільника.

Як бачимо, провідні вітчизняні психологи розглядають емоції як найбільш яскравий феномен, що виявляється у поведінці дитини та відіграє чільну роль у її психічному та особистісному розвитку.

У сучасній психології емоціями називають будь-які переживання, що відбуваються на різному рівні і виступають у різних формах. Однак вищого пізнавальні, моральні, естетичні почуття властиві тільки людині.

Почуття виникають у спільній з іншими людьми суспільно корисній діяльності, в ній вони формуються і в

свою чергу впливають на її протікання. Тільки бажана мета і досягнуті результати надають усій діяльності спрямованого, стійкого характеру, спонукають людину до ініціативи і творчості, мобілізують її сили й винахідливість.

Більшість авторів, характеризуючи зміст емоцій дитини, розглядають їх як специфічне переживання. Емоція, на думку В.І. Кульчицької, тісно взаємодіє першим враженням, виникає у конкретній ситуації, має певний зміст і супроводжується виразними рухами.

Отже, найчастіше емоції визначаються як переживання особою в певний момент свого ставлення до чогось або до когось-небудь (до наявної або майбутньої ситуації, до інших людей, до себе тощо). Переживання ж особистістю свого ставлення до когось чи чогось визначає її почуття.

Спираючись на аналіз вищезазначених праць, доцільно визначити основні напрями розвитку емоцій та почуттів, які зумовлюють гармонійне особистісне зростання дошкільника:

- 1) розвиток здатності розпізнавати основні емоції за характерними зовнішніми ознаками від загального до тонко диференційованого сприймання і визначати емоційні стани, свої і не свої переживання;
- 2) засвоєння, розширення та збагачення репертуару соціальних форм вияву своїх почуттів, що свідчить про поступовий розвиток соціальних емоцій;
- 3) розвиток емоційних переживань від менш стійких і швидкоплинних, ситуативних до стійких і глибоких, пов'язаних із внутрішнім смислом, тобто до почуттів;
- 4) розвиток емоційної чутливості, емпатії – співпереживання;
- 5) розвиток здатності до емоційного передбачення – випереджальної корекції дій;
- 6) набуття емоціями більш узагальненого, більш усвідомленого, «розумного» характеру, довільності та позаситуативності;
- 7) формування вищих почуттів – моральних, естетичних, інтелектуальних.

Рівень інструментальних емоцій формується у дитини в процесі спільної діяльності з дорослим, внаслідок чого дії дитини набувають таких властивостей, як предметність та соціальність. Перші дії дитини є діями соціального походження і лише значно пізніше вони наповнюються різним предметним змістом. Поява у дитини власних практичних дій спонукає механізм виникнення інструментальних емоцій. З цього моменту відбувається процес диференціації соціальних та предметних дій як важливої основи виникнення соціальних та предметних емоцій та почуттів. Рівень власне соціальних емоцій характеризується зародженням та розвитком у межах емоційної підсистеми «дитина-мати» соціальних емоцій, що пізніше особливо яскраво виявля-

ються у становленні достатньо автономної емоційної підсистеми – «дитина-ровесник». Таким чином, домінування у свідомості дитини предмета її переживань слугує основою для побудови багаторівневої системи емоційної регуляції поведінки у дошкільному віці. Внаслідок становлення цих рівнів у процесі онтогенезу у дитини появляється емоційне світовідчуття як складно організоване почуття. Узагальнюючи цей підхід, його автори дійшли до таких висновків:

- кожен рівень має свій період особливої актуальності та свого внеску у визначенні модальності емоційного світовідчуття як складного базисного почуття;
- кожна підсистема функціонує у цілісній системі емоційної регуляції поведінки дитини досить автономно, але в той же час у тісному взаємозв'язку з іншими підсистемами;
- негативні емоції та афекти, що виражені в одній із підсистем, можуть суттєво спотворювати емоційно-чуттєве тло, характерне для інших рівнів;
- сприятливий вплив на емоційне світовідчуття дитини, на її відносини з близькими дорослими дозволяє здійснити проблемне психологічне консультування та застосування соціально-психологічного тренінгу [1; 2].

Отже, дошкільний вік є важливим й відповідальним періодом в житті людини, як і момент народження особистості. У цей період відбувається прискорений

розвиток психічних процесів і властивостей особистості, маленька людина активно освоює широкий спектр різних видів діяльності. Від народження до 6 років дитина проходить велику частину свого розвитку.

Висновки. Таким чином, на самому початку життя дитини закладаються динамічні властивості її психіки та формуються її здібності.

Список використаних джерел:

1. Запорожец А. В. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / А. В. Запорожец, Я. З. Неверович, А. Д. Кошелева и др. Москва: Просвещение, 1996. 176 с.
2. Зеньковський В. В. Психология детства. Москва: Просвещение, 1998. 378 с.
3. Кульчицька О. І. Розвиток емоцій у дошкільному віці. Київ: Освіта, 1997. 37 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва: Смысл. 1989. 781 с.

The article considers the main directions of development of emotions and feelings that determine the harmonious personal growth of pre-schoolers. The general conditions and regularities of the child's mental development have been studied.

Key words: mental development of a child, psyche, emotions, preschool education, harmonious growth.

Отримано: 23.02.2022

УДК 364-786-054.7+159.98-054.7

В. І. Снівак, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ І РЕАБІЛІТАЦІЇ МІГРАНТІВ

У статті розглядаються особливості діяльності соціального працівника у процесі соціально-психологічної адаптації і реабілітації мігрантів.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, реабілітація, мігрант, міграційна політика, соціальний стрес.

Зі збільшення масштабів міжнародної міграції її економічні, соціальні, культурні та політичні наслідки зростають. Міграція може бути виступає творчою економічною та соціальною силою, що викликає приплив працівників, розвиток економіки, збагачення культури. Мігранти з готовністю їдуть до іншої країни і готові запропонувати місцевим ринкам праці не лише свою високу кваліфікованість, але й наситити ринок праці масовими професійними навичками. Тому метою міграційної політики будь-якої країни є створення таких інституційних, правових та економічних механізмів, які дозволили б згладити її негативні наслідки, максимально виділивши при цьому позитивні ефекти.

Серед несприятливих соціальних наслідків міграції досить істотне значення має обумовлене нею зростання соціального стресу як у момент безпосереднього переселення, облаштування, так і на стадії адаптації до нових умов. Термін «приживлюваності» переселенців на новому місці близько десяти років. «Приживлюваність» включає в себе аспекти соціальної та біологічної адаптації, стадію облаштування [2, с.96].

Так, в період очікування (надзвичайна, початкова фаза) людина завичай відчуває почуття невпевненості, ізоляції, безпорадності перед обличчям своєї сім'ї, страху переслідування, занепокоєння і невизначеність щодо свого майбутнього, почуття скорботи по тому, що втрачено.

Соціальний працівник повинен забезпечити доступ до процедури надання притулку і що стосується її інформацією; допомогти у підготовці необхідних документів для отримання статусу біженця або вимушеного пересе-

лення; підтримати психологічно і знайти можливість для первинної матеріальної допомоги.

На наступному етапі форми допомоги залежать від результату прийнятого рішення. Якщо відмова – необхідно роз'яснити альтернативи (подати апеляцію, прохання про виїзд в іншу країну або повернення на Батьківщину), запобігти паніці і негативної реакції на отриману відповідь. Особи, визнані біженцями, потребують після прибуття на місце відчуття безпеки, відчувають потребу в повазі і розумінні, доброзичливості.

У зв'язку з цим стратегія успішної інтеграції біженців буде в певній мірі залежати від:

- застосованими прийомом;
- цілісності сім'ї біженця або її роз'єднаності;
- наявності важкої душевної травми;
- належності/неналежності до національної меншини у себе на батьківщині;
- наявності у них чітко визначених цілей (постійне або тимчасове пристанище).

Проблеми, які виникають найчастіше: розлука з батьківщиною та близькими, бюрократія і нерозуміння чиновників, різне ставлення населення, труднощі з мовою, відсутність особистих заощаджень і необхідність допомагати тим, кого залишили на батьківщині.

Біженці прибувають в країну притулку з самими різними цілями. Але в будь-якому випадку соціальний працівник повинен пам'ятати про те, що біженець:

- хоче розраховувати в новій країні на безпеку для себе, своїх близьких;

- хоче відчувати, що його сприймають як особистість, потребує поваги щодо своїх рішень і бажань;
- буде використовувати свої знання і здібності;
- бажає жити вільною людиною, влаштуватися в новій країні і виховувати дітей в атмосфері миру і спокою;
- побажає або не побажає підтримувати культурні зв'язки з країною свого походження;
- захоче або не захоче повернутися на батьківщину навіть у тому випадку, якщо це виявиться можливим;
- все життя він буде сумувати про те, що він втратив: про людей, з якими розлучився, про рідні місця, культури свого народу.

При вимушеній міграції з одного природного і соціального середовища людина переміщується в інше, болісно розриваючи безліч природно-антропологічних зв'язків і штучно створюючи їх на новому місці. У цьому сутність соціальної роботи з мігрантами як з маргіналами [2, с.98].

Тому для соціальних працівників об'єктом застосування своїх професійних знань стає робота в міграційних службах, які співпрацюють зі службами соціального захисту, соціального обслуговування та охорони здоров'я, соціально-епідеміологічними службами. Найбільш складні умови роботи в центрах тимчасового розміщення змушених мігрантів. Більш сприятливі умови для мігрантів створюються в місцях компактного проживання переселення [1, с.45].

Успішне вирішення соціальних проблем мігрантів можливо при дотриманні основоположних принципів у наданні соціальної допомоги даній категорії людей.

Дослідження міжнародного досвіду свідчить, що в роботі з мігрантами вирішальну роль відіграє міграційна урядова політика, практичне виконання якої у всіх сферах державної і суспільної діяльності забезпечує чітко сформульована Програма з питань відносин між різними громадами. Встановлення в країні добросусідських відносин між її громадянами та мігрантами передбачає надання їм міцного правового статусу та рівних можливостей із метою участі в різних сферах суспільного життя.

Зважаючи на це, проблеми етнічних відносин і питання роботи з мігрантами варто розв'язувати, враховуючи наступні принципи:

- по-перше, слід пам'ятати, що більшість мігрантів залишаються в країні, яка прийняла їх, на постійне чи тривале проживання і зможуть зробити вагомий внесок у розвиток її економіки;
- по-друге, органи державної влади повинні сприяти адаптації й успішній інтеграції мігрантів у нове суспільство, боротися з їх дискримінацією;
- по-третє, варто усвідомлювати, що інтеграція і встановлення добросусідських відносин між місцевим населенням і мігрантами – це довготривалий процес, який, поряд з іншими проблемами, передбачає надання мігрантам (зокрема і тим, що тут народилися і довгий час проживають) можливості отримання громадянства країни.

У роботі з мігрантами доводиться розглядати причини характеру солідарності, що складається на новому місці, а також загальну атмосферу в регіоні та соціальної інтеграції на старому місці, причин переселення, особливості цінностей і механізмів реінтеграції на новому місці. Поєднуються індивідуальна, сімейна, групова, суспільна соціальна робота та соціальне адміністративне планування. Надзвичайно важливо співпрацювати з органами влади, із засобами масової інформації, соціальними службами різного характеру. При цьому соціальний працівник спирається на допомогу деяких спеці-

лізованих державних і громадських центрів. Серед них: Координаційна рада допомоги біженцям і вимушеним переселенцям, яка проводить просвітницьку роботу; центр допомоги біженцям допомагає створювати робочі місця на підприємствах; Міжнародна організація з міграції, що надає експертну та консультативну допомогу, організовує семінари; ЕКО-центр «середовище проживання» розробляє проекти розселення та будівництва житла для вимушених мігрантів за їх участю.

Однією з характерних особливостей сучасного суспільства і сучасного світу є значне підвищення ступеня «відкритості» як соціальних, так і територіальних структур. Це явище передбачає великий спектр можливих наслідків, одним з яких являються різні за своїми масштабами, інтенсивністю, напрямками та темпами міграційні потоки. Сьогодні міграція стала однією з найважливіших рис суспільного життя і однією з підстав для виникнення, існування і загострення багатьох соціальних і особистісних проблем [1, с.56].

Для успішного вирішення цих проблем необхідні не лише політична воля, наявність відповідних ресурсів, можливостей і досвіду, а й певні теоретичні вишукування і напрацювання, які дозволяють, по-перше, досить чітко визначити самі поняття «міграція», «міграційний процес», «мігрант» та інші. По-друге, окреслити предмет дослідження і практичної діяльності, по-третє, розкрити внутрішню неоднорідність даного явища, його основні тенденції та закономірності.

Таким чином, соціальна адаптація є не лише стан людини, але й процес, протягом якого соціальний організм набуває рівновагу і стійкість до впливу і впливу соціального середовища.

Соціальна адаптація набуває виняткової актуальності в переломні періоди як життєдіяльності людини, так і в періоди радикальних економічних та соціальних реформ.

Отже, організовуючи і здійснюючи соціальну роботу з біженцями і вимушеними переселенцями необхідно враховувати ряд обставин, які багато в чому визначають потреби цих категорій людей. По-перше, мігранти в тій чи іншій мірі потрапляють в ситуацію маргіналізації чинності втрати ними «територіальних коренів». При цьому, руйнується звична для людини природне і соціальне середовище життєдіяльності, порушуються її найважливіші природно-антропологічні права такі, як право на етнічну ідентифікацію, на певний рівень життя, житло, сім'ю і т.п. Реалізація цих та інших прав значною мірою пов'язана з можливістю постійного або тривалого проживання в певному місці [2, с. 59]. І друге, мігранти – це люди, що знаходяться в стані психологічної, культурної та соціальної дезадаптації, що багато в чому визначає зміст необхідної їм соціальної підтримки та допомоги.

Список використаних джерел:

1. Дідик Н. М. Соціально-психологічна реабілітація: загальні аспекти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: МЕДОБОРИ-2006, 2015. 172 с.
2. Романовська Л. І., Джигун Л. М., Синюк Н. В. Теорія та практика реабілітаційної роботи. Хмельницький: ХНУ, 2009. 222 с.

In the article are examined the features of activity of social worker in the process of social-psychological migrant's adaptation and rehabilitation.

Key words: social-psychological adaptation, rehabilitation, migrant, migrational politics, stress.

Отримано: 18.02.2022

РОЗВИТОК ПОЗИТИВНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН У РІЗНОВІКОВІЙ ГРУПІ ЗДО

У статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми розвитку позитивних взаємин дітей у різновіковій групі дошкільного закладу. Виявлено, що для успішної соціалізації дошкільників, які є єдиними дітьми у сім'ї, суттєве значення має досвід міжособистісних взаємин у групі дітей різного віку.

Ключові слова: різновікові взаємини, різновікова група, позиція «старшого» і «молодшого».

Постановка проблеми. Проблема різновікових взаємин дітей дошкільного віку у наш час стала об'єктом окремих наукових досліджень. Більшість психологів і педагогів переконані, що найскладніші виховні завдання успішно вирішуються саме у різновіковому об'єднанні, коли діти вчать з повагою ставитися до старших і турбуватися про молодших. Накопичення такого досвіду є важливим надбанням у процесі соціалізації особистості. У різновіковому спілкуванні дитина виконує різні соціальні ролі: то молодшого, то старшого товариша, то рівного з однолітком партнера. Вона має змогу вибрати власну лінію поведінки в різних життєвих ситуаціях. Спілкування дітей в різновікових об'єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а на її соціальний досвід і може здійснюватися як «на рівних» (при цьому паспортний вік може не мати принципового значення), так, і у взаємодії, коли суб'єкти усвідомлюють свою позицію «старшого» і «молодшого» партнера.

Мета статті. Науково-теоретичне обґрунтування позитивного впливу різновікових взаємин на формування особистості дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування виховної ролі взаємин дітей різного віку, їх значення та вплив на розвиток позитивних сторін особистості вихованців знаходимо у працях видатних педагогів минулого К. Ушинського, Є. Тіхеевої, А. Макаренка та В. Сухомлинського. Цінність спільної діяльності у різновікових об'єднаннях дітей підкреслюють у своїх працях також і сучасні вітчизняні вчені Є. Димов, І. Кон, В. Кузьменко, О. Мудрик, Н. Олійник. В. Кузьменко [3, с.22] вважає, що прихід дитини у різновікову групу дошкільного навчального закладу істотно змінює соціальну ситуацію її розвитку, яка до цього часу, загалом, визначалася зв'язками в системі спілкування «дитина-дорослий» та «дитина – одноліток». Тепер ці зв'язки доповнюються спілкуванням у системі «дитина – дитина іншого віку».

Про корисність різновікових контактів для формування доброзичливого ставлення до оточуючих та моральних почуттів у дітей дошкільного віку говорять педагогічні дослідження В. Аванесової, О. Давидчук, І. Дьоміної, Г. Маркової, І. Печенко. За визначенням В. Ортинського [5, с.43], спілкування дітей різного віку є корисним не лише для «молодших», але і для «старших» дітей.

Дослідженню впливу старших дошкільників на розвиток особистості молодших дітей були присвячені наукові дослідження С. Гаврилюк, В. Нечаєвої, Л. Пеньєвської, Г. Тришневської. С. Гаврилюк [1, с.12] підкреслює, що позитивні якості та звички старших дошкільників особливо яскраво виявляються у спілкуванні з дітьми, молодшими за віком. У дослідженнях Л. Суценко [7, с.84] показано, що різновіковий колектив сприяє розвитку різноманітних зв'язків між молодшими та старшими дітьми, встановленню взаємин взаємодопомоги, відповідальності, зацікавленості в успіхах і результатах колективних справ. С. Максименко [4, с.17] стверджує, що різновікове спілкування є специфічною комунікативною діяльністю, що має свою мету, засоби та результати й виконує предметно-перетворювальну функцію в сфері суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Проблема психології різновікових взаємин є предметом уваги також і зарубіжних психологів. Позицію молодших і старших дітей у родині, їх претензії на виняткову

прихильність з боку батьків вивчали Р. Мей, Д. Мак-Клеланд, Д. Зіглер, Р. Уолтерс, Л. Хьелл. Слід зазначити, що у поглядах психологів існують певні розбіжності щодо визначення оптимальної вікової різниці між дітьми для формування позитивних взаємин. Так за даними Г. Крайг [2, с.162], чотирьохрічна дитина з появою братика чи сестрички ще не може бути помічником батькам, доглядаючи за маленьким, а у віці семи-восьми років вона досить добре допомагає доглядати за двохрічною дитиною. Р. Річардсон, А. Берже, Я. Рембовський доводять, що оптимальна вікова різниця між дітьми повинна бути не більшою, ніж три роки. Така різниця у віці сприяє продуктивній взаємодії і найкращому позитивному впливу один на одного. На думку Р. Річардсона [6, с.34], якщо різниця у віці дітей перевищуватиме п'ять-шість років, кожен із дітей за характером буде більше схожий на єдину дитину в сім'ї.

Висновки. Спілкування дошкільників різного віку можливе за умов організації цікавої і змістовної діяльності з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних інтересів кожної дитини. При спілкуванні молодших дітей зі старшими створюються сприятливі умови для розвитку мовної активності молодших дітей. Досягнутий рівень розвитку інтелектуальних і вольових якостей старших дошкільників є «зоною найближчого розвитку» для молодших дітей.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк С. М. Педагогічна ефективність театралізованої діяльності дітей різного віку в навчально-виховному комплексі «школа – дошкільний навчальний заклад». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: наук. зб. / УДПУ ім. П. Тичини*. Київ: Наук. світ, 2014. Вип. 9. С. 202-208.
2. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. *Серия: Мастерская психологии*. 9-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2015. 940 с.
3. Кузьменко В. У. За віком і за інтересами (комплектування різновікових груп). *Дошкільне виховання*. 2000. № 7. С. 19-20.
4. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. Київ: Форум, 2012. Т. 1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. 319 с.
5. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
6. Річардсон Р. Семейные узы, которые связывают. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 237 с.
7. Суценко Л. О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 2009. 20 с.

In the article the looks of home and foreign psychologists are analysed to the role of mutual relations of children of different age in development of personality of child. The problem of mutual relations of children of different age small part of researches is sanctified to. The special attention is required by opening of psychological features of communication of children in the groups of preschool educational establishment.

Key words: mutual relations of children of different age, group of different age, position «chief» and «junior».

Отримано: 20.02.2022

О. М. Ткач, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КІНЕЗІОТЕЙПУВАННЯ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розкриті деякі теоретичні а практичні аспекти використання кінезіотейпування у практиці відновлення рухливості та чутливості артикуляційних та мімічних м'язів, що найчастіше використовується у роботі вчителя-логопеда.

Ключові слова: кінезіотейпування, тейп, рефлекторний вплив, корекція м'язового тону.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток логопедії як науки передбачає використання нових методів впливу, їх адаптацію, модифікацію та вивчення ефективних умов для успішної корекції мовленнєвих порушень. Кінезіотейпування стало одним з таких методів, однак для більшості практикуючих логопедів цей метод залишається маловідомим та майже не використовується у корекційній роботі.

Метою статті є ознайомлення практикуючих логопедів із загальними вимогами до використання тейпів у процесі відновлення м'язового тону мімічної та артикуляційної моторики.

Виклад основного матеріалу. Кінезіотейпування – це метод симптоматичного лікування, профілактики і реабілітації м'язів і зв'язок людини. Термін походить від двох слів «kinesio» (рух) і «tape» (стрічка). Кінезіотейп – це стрічка з особливої еластичної бавовняно-паперової тканини, на одну зі сторін якої нанесено гіпоалергенний клей.

Тейпування дозволяє опосередковано, через шкіру, впливати на розташовані в ній рецептори і нервові закінчення, надаючи потужний нейрорефлекторний вплив.

Метод кінезіотейпування відомий в світі вже більше 30 років. Автором унікальної методики кінезіотейпування став американський доктор, японського походження на ім'я Кензо Касі. Раніше цей простий і ефективний метод використовували спортсмени при різних травмах. Не так давно тейпи почали з помітною результативністю використовувати для корекції ДЦП, РАС, мовленнєвих порушень та інших дитячих захворюваннях, таких як – плоскостопість, вальгусна установка стопи, сколіоз, х-подібні ноги.

В арсеналі сучасного вчителя-логопеда існує багато інноваційних та нетрадиційних корекційних технологій, які сприяють ефективності логопедичної роботи, серед яких логопедичний масаж, Су-Джок-терапія, казкотерапія, літотерапія, хромотерапія тощо. Останнім часом активного використання в логопедичній практиці набуває технологія кінезіотейпування [2].

Тейпування вважається основним методом кінезіології. Сутність кінезіологічного тейпування полягає в накладенні спеціальних липких смужок тканини (тейпів) з урахуванням векторів руху м'язів і суглобів. Основною дією кінезіотейпів є створення сприятливих умов для поліпшення соматогенетичних процесів, що реалізуються за рахунок нормалізації мікроциркуляції в сполучній тканині шкіри і підшкірної клітковини, зменшення болю, відновлення функціональної активності м'язів і оптимізації аферентної імпульсації. За рахунок еластичних властивостей тейпа відбувається механічне підведення шкіри і підшкірно-жирової клітковини на місці нанесення аплікації. Це створює сприятливі умови активації мікроциркуляції в сполучній тканині і міжклітинній речовині і сприяє виведенню продуктів метаболізму і поліпшення лімфодренажу, а також зменшує внутрішньотканевий тиск безпосередньо під аплікацією. Завдяки щільному прилягання до покривних тканин тіла і наявності термочутливого адгезивного шару, тейп активно стимулює рецепторний апарат шкіри і впливає на нижні тканинні структури і органи. Тейпи поділя-

ються на декілька видів: кінезіотейпи, панч-тейпи, динамік-тейпи, крос-тейпи.

Кінезіотейпування застосовується у: спортивній медицині (травми різного генезу, порушення роботи опорно-рухової системи, профілактика травм і розтягувань тощо); ортопедії і травматології (профілактика і лікування деформацій і порушення функцій кістково-м'язової системи, наслідки травм і захворювань тощо); медичній реабілітації; хірургії; акушерстві і гінекології; стоматології; педіатрії (профілактика і лікування опорно-рухової і кістково-м'язової систем, ДЦП тощо); естетичній медицині (усунення келоїдних рубців, наслідків оперативного втручання, набряків судинного генезу і лімфостазу); неврології (лордоз хребта, остеохондроз, парези і плегії різного генезу тощо); логопедії (порушення тону мімічних, жувальних і артикуляційних м'язів, обмеження рухів в мімічній і артикуляційній мускулатурі, гіперсаливація, дихання ротом, порушення функцій жування і ковтання, апраксія і диспраксія, інфантильний тип ковтання, підвищений піднебінно-глотковий рефлекс, неможливість утримання артикуляційних поз при постановці і автоматизації звуків, утруднення носового дихання та диференціації ротового і носового дихання, використання в якості міофункціонального навантаження при проведенні артикуляційної гімнастики і постановки звуків) [3]. Кінезіотейпування має як показання так і протипоказання до застосування, стає більш продуктивним у поєднанні з логопедичним масажем, міофункціональними апаратами (трейнери, вестибулярні пластини).

У своїй практиці логопеди найчастіше використовують кінезіотейпування мімічної і артикуляційної мускулатури. Над м'язами артикуляційного апарату, які повністю або частково не виконують свою функцію, логопед накладає тейпи з певним натягом. Вони змушують головний мозок реагувати на м'язи, які не виконують свою функцію. У відповідь мозок починає вчитися керувати м'язами артикуляційного апарату і поступово відновлює свідомий контроль над ними. Правильно нанесені тейпи вчать пацієнта логопеда прикривати рот і автоматично ковтати слину. Крім цього, тейпування дозволяє відновлювати свідомий контроль над рухом губ, що, в свою чергу, сприяє поліпшенню дикції при вимові губних звуків ([Б], [Ф], [П], [В], [М] тощо).

Механізм впливу тейпування на м'язи артикуляційного апарату:

✓ Ефект «подразнення рецепторів». Тейпи впливають на різноманітні рецептори у м'язах (пропріорецептори) та шкірі, над якими вони були накладені, таким чином, змушуючи головний мозок звертати увагу на м'язи, які «відмовляються» працювати.

✓ Ефект «ліфтингу». Тейпи піднімають шкіру, фасції паретичних м'язів, за рахунок чого поліпшується лімфоток і мікроциркуляція в них, що є необхідною умовою для нормальної роботи м'язових волокон.

✓ Ефект «дискомфортного натягу» – формування за допомогою тейпа незвичного розташування органів артикуляції (нижньої щелепи, губ тощо). Такий підхід призводить до бажання ними рухати, «повернути» їх на звичне місце і утворює новий фізіологічний руховий стереотип. Дотримуючись певних правил тейпи накла-

даються дитині на шию, в проекції під'язикової кістки, до якої прикріплені м'язи, які використовуються в актах ковтання. Це викликає автоматичний рефлекс ковтання і весь час, поки тейп тримається на шкірі, дитина періодично буде ковтати слину – тобто тренувати м'язи, які беруть участь в ковтанні. Якщо дитина не вимовляє губні звуки [В], [Б], [П], [М], [Ф] через порушення іннервації колового м'яза рота, то також рекомендовано використання тейпування. Еластичне, легке стягання темпами навколугубної області призводить до подразнення пропріорецепторів колового м'яза і дитина мимоволі починає ворухити губами, а саме тренувати ослаблений коловий м'яз рота – і таким чином вчиться керувати своїми губами. Як результат, відновлюється зв'язок кора – периферична частина мовленнєвого апарату. При тейпуванні використовуються проста аплікація, наприклад, тейпи наклеюються тільки на круговий м'яз рота (одна смужка) і комбінована аплікація – тейпи наносяться на коловий м'яз рота, жувальну мускулатуру і (або) шию одночасно (дві та більше смужок).

Висновки. Кінезіотерапевту та логопеду, які тільки починають застосовувати тейпування в своїй практиці, важливо пам'ятати, що до застосування тейпування є як показання так і протипоказання. Крім цього, необхід-

но знати і дотримуватися правил накладення та зняття аплікації, правильно працювати з натягом тейпа і вміло поєднувати з іншими корекційними технологіями.

Список використаних джерел:

1. Что такое кинезиология? URL: <http://fysiotape.su/kinesiology>
2. Инструкция по применению кинезиотейпов. URL: <https://athleticmed.ru/articles/instruktsija-po-primeneniju-kinezio-tejpa>
3. Кинезиологическое тейпирование. URL: <https://kharkov.therapynemo.com/rehabilitation/kineziologic-heskoe-tejpirovanie>
4. Сімко А. І. Корекція психомоторики дітей-олігофренів дошкільного віку: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 180 с.

The article reveals some theoretical and practical aspects of the use of kinesio taping in the practice of restoring the mobility and sensitivity of articulatory and facial muscles, which is most of tensed in the work of a speech therapist.

Key words: kinesio taping, tape, reflex effect, correction of muscle tone.

Отримано: 21.02.2022

УДК 377/378.14

Т. Й. Франчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ: ГРУПОВІ ТА ПЕРСОНІФІКОВАНІ ФОРМАТИ

У статті представлено результати досліджень проектної діяльності у контексті освітньої, акцентуючи увагу на різних форматах її об'єктивації, а також особливостях особистісно зорієнтованих, персоніфікованих підходів до її реалізації.

Ключові слова: проект, проектна діяльність, особистісно зорієнтована освіта, компетентність.

Актуальним є трактування проектної діяльності в освіті у контексті її поліфункціональності, тобто у самому широкому ракурсі. Вважається, що наразі проектність – це «один із вимірів рівня культури суспільства, а проектна діяльність забезпечує активне залучення учнів, викладачів та керівників закладів професійної освіти до вирішення власних життєвих і професійних завдань. Деякі західні вчені навіть вважають, що весь сучасний світ (а не тільки система освіти) можна розглядати як сукупність різноманітних проектів. З'явився навіть спеціальний термін «project-based world» – світ, що базується на проектній діяльності» [1, с.9].

Теоретико-практичні основи проектної діяльності є предметом системних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В.П. Беспалька, М.Ю. Кадемїї, В.Х. Кіплатрік, Н.Г. Ничкало, О.М. Пехоти, І.П. Підлаого, О.С. Полат, Г.К. Селевко, С.О. Сисоевої, В.І. Слободчикова та ін. На основі аналізу різних досліджень є підстави стверджувати, що однією з актуальних проблем у сфері розвитку проектної діяльності є деяка обмеженість трактування її сутності. Зокрема, традиційно вважається, що проекти є одним із сучасних методів навчання, спрямованих на забезпечення його особистісної орієнтованості, підвищення ефективності процесу. Також проекти більшою мірою сприймаються як ситуативні, епізодичні дії (комплекс дій), як спосіб вирішення якоїсь проблеми.

Більш системний аналіз свідчить про те, що потенціал проектної діяльності у сфері освіти, інклюзивної у тому числі, має значно ширший спектр дії і вона стосується проектування індивідуальних освітніх траєкторій, формування ключових компетентностей, розвитку особистісних якостей, реалізації життєвих планів та ін. Проектна діяльність у контексті інклюзивної освіти є однаково актуальною для студентів і викладачів, що особливо важливо на етапі переходу на систему компе-

тентнісної освіти, формування готовності працювати за її стандартами. Загалом йдеться про розвиток проектної мислення студента, викладача, яке дозволяє ефективно працювати в системі особистісної освіти. Отож, проектування правомірно трактувати як сучасний алгоритм інноваційних змін, які реально сприяють забезпеченню якості, а відтак і конкурентоспроможності освітньої системи (макро, мікро), кожного її суб'єкта. У цьому відношенні особливої значущості набуває науково-дослідницька діяльність, що реалізується як у структурі навчання, так і автономно через спеціальну організацію наукових досліджень з конкретних проблем. Проектна наукова діяльність у навчальному закладі є біфункціональною у глобальних сенсах, оскільки вона забезпечує якість освіти на етапі переходу до компетентної, привносячи дослідницький компонент у її структуру, і також вона здатна створювати інноваційний «продукт», який може бути комерціалізований.

Архіважливою у зазначених сенсах є система суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин учасників проектної діяльності, що інтегрально визначається як командна робота з властивими їй характеристиками. Вона так само реалізується як у структурі навчальних проектів, так і наукових. До прикладу, це актуально для наукових об'єднань (будь-якого рівня та штибу), що базується на прагматизмі співпраці, а далі закономірно вибудовується система морально-етичних цінностей (останні з'являються пізніше для того, щоб забезпечити, з одного боку, конструктивність співпраці, з іншого – умови для самореалізації, комфортність самопочуття кожного). При тому масштабні об'єднання починаються з локальних і множаться за логікою утворення самодостатніх систем, які можуть функціонувати як у рамках материнської, так і автономних утворень, які у будь-якому разі будуть складати її актив. І найбільш цінним надбанням конструктивної спільної праці буде отриманий досвід органі-

зації діяльності, формування продуктивних, психологічно комфортних взаємовідносин у групі, тобто досвід формування команди і роботи в ній.

Ми розробили підхід, відповідно до якого саме проектна діяльність може бути системотвірною у цьому складному процесі. Це не є безальтернативним, оскільки можна формувати інші системи з іншими системотвірними елементами і це буде конфігурація суб'єктів з іншим типом взаємозалежностей, механізмів взаємодії між ними.

Є дві провідні стратегії єднання, інспірування колективної взаємодії: одна через заклики і лозунги, інша – через абсолютно природовідповідні та прагматичні моделі співпраці зацікавлених сторін, в результаті якої створюється «продукт», який представляє цінність для всіх і кожного. Так можна сприяти створенню потужної глобальної системи (освітньої, наукової) на основі механізмів концентрації та конгломерації підсистем. Взаємодія відбувається як по-горизонталі, так і по-вертикалі – аж до спілкування між студентами на рівні співпраці між проектними групами, які працюють у рамках дослідження міждисциплінарних освітніх, наукових проблем.

Розпочинати масштабну проектну діяльність необхідно з визначення уже наявного активу та потенційних можливостей освітньої системи, яка концентрує в собі абсолютно унікальні характеристики, до прикладу: визнання того, що у визначеному освітньому закладі уже напрацьований досвід проектної діяльності, який попри свої успішні проекти, не забезпечує конкурентоздатності на ринку освітніх послуг, наукових проектів; наявність реального активу, який складають небайдужі викладачі, студенти, які заявляють про свою готовність працювати над проектами, об'єднуватися, спільно добиватися успіху; сформоване бачення того, як ситуативні проекти трансформувати у системну діяльність, яка буде нарощувати проектний потенціал, множити локальні проекти і об'єднувати їх у масштабні; розуміння того, що кожний, хто «заходить» у проект будь-якого рівня, повинен апріорі орієнтуватися на суб'єктну позицію, тобто прийняти те, що він не лише виконує, а й аналізує, пропонує, корегує, тобто він – партнер не лише у локальному проекті, над яким працює певна дослідницька група, а й загальному процесі розвитку проектної діяльності освітнього закладу.

Що стосується управлінського сегменту, то він більшою мірою забезпечує прогнози, моделі, технології, алгоритми проектної діяльності (стратегічне планування), а не пропонує конкретні рецепти, приписи, вказівки. Останні мають бути результатом спільної діяльності, співпраці членів команди. Домінанта зовнішнього управління руйнує саму основу проектної технології, що базується на принципах командної роботи, партнерських взаємовідносин, консолідованого управління.

Необхідно зауважити, що розуміння проекту і підхід до проектування, окрім традиційних алгоритмів, має бути персоналізованим і відозмінюватись відповідно до поставленої мети і безпосередніх виконавців. Проектні методи – це особистісно орієнтовані методи навчання/діяльності, а це означає, що якщо ми хочемо зробити їх активними, маємо адаптувати до себе, своєї концепції та стилю професійної діяльності.

Нижче представлено окремі алгоритми персоналізованого досвіду проектної діяльності автора. Індивідуальність починається з трактування ключових понять, як от: проект – це передовсім головний сенс діяльності, що дефініціюється як «кинутий вперед». Центрація на ньому передбачає: спочатку бачення того, що ти хочеш отримати в перспективі. Важливо «намалювати картинку» (структуровану, яскраву, наповнену смислами та очікуваннями і при тому не боятися ідеалізувати: так окреслюються межі в рамках яких передбачається робота. Далі доцільно «втягувати» все, чим володієте на

рівні конкретних знань, уявлень, думок, ідей, які знаходяться не лише на рівні свідомості, а і підсвідомості і вони з'являються за рахунок фіксованих асоціативних зв'язків. На цьому етапі починається робота над формуванням чіткої/або умовної (це буде залежати від проекту) мети проектної діяльності, «прив'язуючи» її до реальних умов, часових рамок та ін. По ходу роботи вона завжди відозмінюється і у цьому ракурсі добавляється багато можливостей, які були окреслені на етапі роботи над прогнозованим результатом. Дуже часто можливості, які на початку роботи видаються малоімовірними, виявляються доволі реалістичними у зв'язку з додатковими діями, побічними результатами (подекуди деталь може стати ідеєю, яка змінить запланований порядок дій та ін.). Резерви акумулюються саме на території ідеалістичного прогнозу та думок, які закономірно з'являються у результаті його глибокого та системного осмислення. Після зробленого прогнозу та актуалізації власних резервів щодо його реалізації можна звертатися до літератури. І тоді ми не просто читаємо літературу з теми, а у нас працює принципово інша установка: ми шукаємо відповіді на питання, які з'являлися у процесі попередньої роботи. Цінність такого підходу полягає в тому, що у такий спосіб: а) читання літератури буде мотивованим, ми отримаємо максимум інформації, яка складе основу наших компетентностей з проблем, які є найбільш актуальними в рамках проекту, і нашого більш чіткого і головне – обґрунтованого бачення можливих перспектив роботи; б) будемо вбезпечені від копіювання та наслідування, які апріорі не можуть призвести до успіху, а також перетворюють діяльність у рутинну і виснажливу; в) головні підходи до діяльності та реальні напрацювання будуть з'являтися у процесі читання літератури за рахунок актуалізації свого уже у загальних рисах сформованого уявлення на початковому стихійно-інтуїтивному рівні прогнозування. Усе це в комплексі забезпечить особистісну орієнтованість, а значить і оригінальність проектної роботи, стимулюючи потребу проникнення у її глибинну сутність, що неодмінно породжує захопленість, а відтак і бажання її продовжувати. Окрім прагматичних цілей, формується ситуація успіху, відчуття особистісної самореалізації. Лише після роботи з літературою на початковому етапі проектування ми ще раз повертаємося до прогнозованого результату та цілі саме цього конкретного проекту.

Далі працюємо над дистанцією, яку ми визначили у площині між метою та прогнозованим результатом: а) моделювання загальної логіки процесу, поділяючи її на відносно самостійні відрізки/етапи роботи, кожний з яких завершається контрольно-рефлексивними діями і корегуванням (за необхідності) наступного етапу роботи; б) планування роботи над усім періодом, як і кожним етапом роботи, що супроводжується адекватним змістовим наповненням та вибором оптимальних технологій роботи з ним; в) фінальне оцінювання та рефлексивний аналіз проектної роботи, який стосується не лише її загальної ефективності, а і процесу реалізації, ефективності дій, конструктивності взаємовідносин та ін. Це важливо задля перспективи удосконалення наступного циклу проектної роботи через врахування досвіду отриманих успіхів, а також проблем, що ускладнювали процес їх досягнення.

Запропоновані алгоритми роботи реалізуються з дотриманням таких базових принципів як: практичної доцільності, прагматизму; цілісності та взаємодії на основі чіткої організації, доцільного розподілу функцій; взаємозалежності на основі поєднання колективної відповідальності та автономії (можливостей самореалізації кожного).

Список використаних джерел:

1. Проектна діяльність у системі професійної (професійно-технічної) освіти: практичний посібник / В. О. Радкевич, О. В. Бородієнко, Л. П. Пуховська, О. А. Самойленко, О. П. Радкевич, Н. В. Базелюк. Житомир: Полісся, 2020. 236 с.

The article presents the results of project activities' research in the context of education, focusing on different formats of its objectification, as well as features of personal-directed approaches to its implementation.

Key words: project, project activity, personal-directed education, competence.

Отримано: 25.02.2022

УДК 159.9.019

О. М. Чайковська, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті визначено сутність і класифікацію девіантної поведінки підлітків, розглянуто особливості психологічної превенції поведінкових відхилень. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови профілактики девіантної поведінки підлітків.

Ключові слова: важковиховувані підлітки, девіантна поведінка, профілактична робота, психологічна превенція.

Постановка проблеми. Соціальна незрілість, несформованість правових установок часто призводить до правового нігілізму молоді, свідомого ігнорування вимог закону, заперечення соціальної цінності права, що знаходить вияв у різних формах девіантної поведінки. У зв'язку з цим однією з центральних проблем теорії і практики виховання є розробка ефективної профілактичної методики, спрямованої на нейтралізацію негативних соціальних впливів і формування позитивної спрямованості молодих людей, становлення їхньої морально-правової культури. Ріст масштабів злочинності, труднощі корекції девіантної поведінки, наявність безлічі теоретичних концепцій обумовлюють особливий інтерес до вивчення цього явища.

Внаслідок відхилень від нормальної поведінки відбувається руйнація спокійного укладу життєдіяльності. Підлітки є найактивнішим психологічним суб'єктом і тому прояви соціально неприйнятної поведінки найвиразніше проявляються саме у них. В цьому віці, коли не сформований стійкий світогляд, особи найбільше піддаються зовнішньому впливу. Сприймаючи інтереси, погляди оточуючих, вони обирають, всмоктують їх у себе і в подальшому керуються ними. Із закріпленням девіантної поведінки у підлітку все більше затуплюються позитивні почуття, що посилює його емоційну невірноваженість і стає підґрунтям виникнення міжособистісних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній соціологічній, психологічній і педагогічній літературі проблемі відхилень у поведінці молоді приділяється значна увага. В системі вітчизняного соціально-гуманітарного знання сформувалося декілька напрямів її дослідження. Психолого-педагогічний аспект виникнення поведінкових девіацій розкритий у працях М. Алемаскіна, О. Киричука, А. Кочетова, І. Лисенко, В. Оржеховської, С. Подмазіна, Т. Титаренко, В. Татенко, М. Фіцулі, С. Яковенко та ін. Соціально-педагогічному аспекту девіантної поведінки присвячені дослідження О. Александровської, О. Безпалько, Р. Вайноли, А. Капської, І. Козубовської, Н. Пихтіної, М. Рожкова, Л. Шнейдер. Соціально-психологічний аспект девіантної поведінки молоді знайшов відображення в працях С. Белічевої, Ю. Клейберга, І. Кона, Н. Максимової, В. Менделевича, О. Гарновської, Г. Товканець, Н. Толстих, Т. Яценко та ін.

Девіантна поведінка у підлітковому віці представляє собою складне явище, і тому вивчення цієї проблеми має міждисциплінарний і різноплановий характер. Своєчасна, якомога більш рання психологічна діагностика девіантних рис особистості, розробка комплексу заходів психологічної допомоги особистості у зазначених випадках потребує сукупних зусиль психологічної теорії і практики.

Мета статті – проаналізувати особливості профілактики девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення поглядів дослідників на сутність девіантної поведінки дозволяє виокремити основні характеристики цього феномена: низька загальна культура, відсутність позитивних інтересів і прагнень, зневажливе ставлення до оточуючих, агресивність, грубість, запальність, недисциплінованість, шкідливі звички (куріння, наркоманія, алкоголізм, вживання нецензурної лексики). Дослідники розрізняють відхилення корисливого, агресивного і соціально-пасивного типу, а також стадії формування асоціальної поведінки: несхвалювана поведінка, засуджувана поведінка, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, деструктивна поведінка.

У сучасній науці розглядається три групи девіантної поведінки:

- 1) антисоціальна (делінквентна), яка суперечить правовим нормам, погрожує соціальному порядку та оточуючим людям. Це може бути, наприклад, хуліганство, крадіжки, пограбування, фізичне насилля, торгівля наркотиками, жорстокість до тварин.
- 2) асоціальна (аморальна) – порушення моральних норм, що загрожує благополуччю міжособистісних відносин. Може проявлятися в агресії, сексуальних девіаціях (безладні статеві зв'язки, проституція, зваблення), азартних іграх на гроші, бродяжництві, втечах з дому, шкільних прогулах, брехні.
- 3) аутодеструктивна, яка відхиляється від медичних або психологічних норм і загрожує цінності та розвитку самої особистості. Саморуїнуюча поведінка зустрічається у таких формах: суїциди, хімічна залежність, фанатизм, віктимність – психологічна схильність до того, щоб стати жертвою (Ніколенко, 2004).

Для попередження й подолання поведінкових порушень необхідна добра продумана й організована система соціальних впливів.

В. Оржеховська пропонує профілактичну роботу з учнями починати з ранньої профілактики відхилень у поведінці, яка розпочинається в дошкільному закладі. Запропонована нею система профілактичної роботи складається з трьох блоків: перший – дитячий садок – початкова школа; другий – учні 5–8 класів, де переважно зосереджується увага батьків і педагогів на інтелектуально-пізнавальному розвитку підлітків, оскільки в цей період катастрофічно падає інтерес до навчання; третій блок – взаємодія вчителів, батьків та учнів як суб'єктів профілактики на основі розвитку різних форм самоврядування, допомоги й захисту дитини (Оржеховська, 1996).

Ефективна реалізація профілактичної роботи, на наш погляд, можлива при забезпеченні комплексності, послідовності, диференційованості, своєчасності застосування засобів впливу.

Є. Змановська називає різні форми психологічної превенції поведінкових відхилень: організація соціаль-

ного середовища; інформування підлітків і молоді, використовуючи лекції, бесіди, спеціальні відео і телефільми; активне вироблення соціально-важливих навичок; організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці (уявлення про ефект заміщення девіантних вчинків), альтернативні форми активності: отримання нових знань і вражень через мандрівки; випробування себе (походи в гори, різні види спорту, що вимагають ризику й сміливості, значуще спілкування); творча, релігійно-духовна, благодійна діяльність та ін.; організація здорового способу життя: уявлення про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з оточенням і своїм організмом; активізація особистих ресурсів: спорт, творчість, творче самовираження, участь у групах спілкування й особистого зростання, арт-терапія та інше; мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки спрямована на профілактику рецидивів чи їх негативних наслідків (Змановская, 2003).

Слід підкреслити, що проведення профілактичної роботи ставить цілу низку вимог до педагогічних працівників щодо умінь і навичок спілкування з важковиховуваними підлітками, яке повинно спрямовуватись на руйнування психологічних бар'єрів різного характеру; розуміння внутрішнього стану й ситуативного настрою підлітку та їх врахування в процесі взаємодії; подолання у сприйманні й спілкуванні педагогічних стереотипів; вміння показати особисту зацікавленість, щире бажання допомогти підлітку у вирішенні його проблем.

Висновки. Отже, профілактика і попередження девіантної поведінки неповнолітніх є не тільки соціаль-

но-значимою, але й психологічно необхідною. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватись в наступних основних напрямках: з'ясування несприятливих факторів зі сторони найближчого оточення, які обумовлюють відхилення в розвитку особистості підлітків і своєчасна нейтралізація цих дезадаптуючих дій; своєчасна діагностика асоціальних відхилень в поведінці неповнолітніх і здійснення диференційованого підходу у виборі профілактичних засобів психолого-педагогічної корекції відхиленої поведінки.

Список використаних джерел:

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр Академия. 2003. 288 с.
2. Ніколенко О. С. Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків. Чернівці: Рута, 2004. 80 с.
3. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. Київ: КВІАН, 1996. 352 с.

The article defines the essence and classification of deviant behaviour of adolescents, considers the features of psychological prevention of behavioural disorders. The pedagogical conditions for the prevention of deviant behaviour of adolescents are theoretically substantiated.

Key words: difficult teenagers, deviant behaviour, preventive work, psychological prevention.

Отримано: 21.02.2022

УДК 159.98:37.011.3-051]:373-056.2/3

О. В. Чонік, кандидат педагогічних наук, доцент

ГОТОВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття присвячена проблемі готовності здобувачів вищої освіти до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивних закладах. Подано результати анкетування студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, інклюзивні заклади, діти з особливими освітніми потребами.

Ефективність запровадження інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти у значній мірі залежить від підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, які усвідомлюють соціальну вагомість своєї професії, володіють високою мотивацією до виконання професійної діяльності, знають вікові та психологічні особливості дітей з особливими освітніми потребами, вміють налагоджувати співпрацю з усіма членами мультидисциплінарної команди і батьками школярів.

Підготовку майбутніх корекційних педагогів у закладах вищої освіти вивчали В. Бондар, Л. Гренюк, О. Мартинчук, С. Миронова, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Н. Савінова, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Томіч, М. Шеремет та ін.

Метою нашого дослідження є вивчення готовності здобувачів вищої освіти спеціальності 016 Спеціальна освіта до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивних закладах.

О. Мартинчук зазначає, що спеціальний педагог закладу освіти з інклюзивним навчанням повинен бути конкурентоспроможним фахівцем і успішною особистістю, яка відповідає таким сучасним вимогам працевлаштування, як соціальна відповідальність, адекватне сприймання і реагування на нові чинники, самостійність і оперативність у прийнятті рішень, готовність до демократичного спілкування, до соціально активних дій, здатність швидко адаптуватись до нових умов праці, орієн-

туватись на високий результат, когнітивна гнучкість та емоційна компетентність тощо [2, с.189].

У структурі підготовки майбутніх фахівців в галузі спеціальної освіти О. Мартинчук виокремлює професійно-особистісний, теоретико-когнітивний та практико-діяльнісний компоненти готовності до роботи в умовах інклюзивного закладу [2, с.283]. М. Берегова виокремила наступні критерії готовності майбутніх спеціальних педагогів до роботи в інклюзивному навчальному закладі, зокрема: мотиваційно-емоційна готовність, гностично-технологічна готовність, деонтологічно-мовленнєва компетентність, рефлексивно-оцінна діяльність. На думку дослідниці, підготовка майбутніх вчителів-дефектологів до роботи в умовах інклюзивної освіти повинна враховувати мотиви студентів до роботи у закладах загальної середньої освіти, набуття майбутніми спеціальними педагогами знань про особливості роботи в умовах інклюзивного закладу, відображати етичну культуру, психолінгвістичну компетентність педагога, вміння студентів до рефлексії, самооцінки, оцінки діяльності інших педагогів [1, с.17].

Ми провели дослідження з метою вивчення ставлення майбутніх корекційних педагогів до інклюзивного навчання; з'ясувалось, які, на їхню думку, труднощі можуть виникнути у них у процесі роботи в інклюзивному закладі, якими якостями мають володіти фахівці, які працюють в умовах інклюзивного закладу, чи хотіли би вони працювати в закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, на якій посаді хотіли би пра-

цювати в інклюзивному закладі, чи достатньо у них знань і вмінь для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які курси хотіли б вони прослухати у закладі вищої освіти з метою підвищення своєї інклюзивної компетентності.

У дослідженні взяли участь 32 здобувачі вищої освіти 3-4 курсів спеціальності 016 Спеціальна освіта Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. З них: 20 (62,5%) студентів, які навчаються за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. Логопедія; 12 (34,48%) респондентів, які здобувають освіту за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка. Методом дослідження було анкетування.

Результати анкетування свідчать, що всі здобувачі вищої освіти позитивно ставляться до інклюзивної освіти. Проте 12,5% опитаних зазначили: «Ставлюся до інклюзивного навчання позитивно, окрім випадків, коли порушення дитини обмежує можливість навчання інших дітей», «В цілому позитивно, якщо воно буде забезпечуватись на відповідному рівні, проте є випадки, коли інклюзивне навчання не дасть потрібні можливості для розвитку особистості» тощо.

На запитання про труднощі, які можуть виникнути у них у процесі роботи в інклюзивному закладі, 87,5% респондентів дали наступні відповіді: «недостатньо практики», «складність буде у налагодженні контакту з дітьми, а також проблеми з переведенням теоретичних знань у практичні», «Думаю їх буде багато. Теорія це одне, а робота із дітьми і їхніми батьками на практиці це зовсім інше», «труднощі можуть виникнути з самим початком роботи, тобто певний такий страх, що щось зроблю не так, можу нашкодити», «робота з батьками дітей з ООП, булінг, мала кількість спеціалістів, які дуже добре знаються у цій сфері», «налагодження тісної взаємодії з фахівцями, відсутність взаєморозуміння з вчителями» тощо. Лише 12,5% студентів впевнені, що у них не будуть виникати труднощі у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі.

На думку майбутніх корекційних педагогів, фахівців, які працюють в інклюзивному закладі, мають володіти такими якостями, як «доброта, розуміння, співпереживання, відповідальність, креативність», «комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати, навички вирішення конфліктних ситуацій», «висококваліфікованість, пунктуальність, винахідливість, творчість, терпеливість», «гнучкість та креативність», «постійно самовдосконалюватися», «шанобливо ставитися до дітей», «розсудливість, доброта, мудрість, чесність, терпеливість, постійно ввічливий «генератор ідей» і жага до роботи» тощо.

84,38% здобувачів вищої освіти хотіли би працювати в інклюзивному закладі. 12,5% опитаних теж виявили бажання працювати у закладі загальної середньої освіти, проте мають деякі сумніви щодо своєї готовності. Лише 3,13% респондентів не хочуть працювати у цьому типі закладу.

На запитання, яку б посаду хотіли би обіймати в інклюзивній школі, студенти, які навчаються за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. Логопедія, вказали, що хотіли би працювати логопедами і практичними психологами. Здобувачі вищої освіти, які здобувають освіту за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка, зазначили, що мають бажання працювати корекційними педагогами, асистентами вихователів і вчителів.

На запитання, чи достатньо у них знань і вмінь для роботи в інклюзивному закладі, студенти відповіли наступним чином: «потрібно ще поповнювати свій багаж знань, щоб бути більш компетентною», «недостача досвіду», «необхідно ще напрацювати багаж знань», «їх ніколи не буде достатньо, адже у праці з дітьми стандартні правила не підходять, кожна дитина, як нова книжка, зі своїм сюжетом та родзинками», «ще потрібно попрацювати над собою», «знань достатньо, потрібно більше практики» тощо.

Здобувачі вищої освіти зазначили, що хотіли б прослухати у ЗВО з метою підвищення своєї інклюзивної компетентності такі курси, як: «Психологічний розвиток дітей з ООП», «Планування роботи асистента учителя закладів загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання», «Альтернативна комунікація», «Сурдопедагогіка», «Психологія розвитку дитини з РАС», «Особливості розвитку дітей з ООП», «АВА терапія», «Психологічний супровід підлітків з ООП», «Методики роботи з дітьми з ДЦП, з порушеннями зору, з складними порушеннями розвитку» тощо.

Результати анкетування свідчать, що всі здобувачі вищої освіти позитивно ставляться до інклюзивної освіти. Більшість з них хотіли би працювати у закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням відповідно до своєї спеціальності. Проте зазначають, що у них у процесі роботи в інклюзивному закладі можуть виникнути труднощі, пов'язані з недостатністю практичного досвіду. На думку студентів, корекційні педагоги, які працюють в інклюзивному закладі, мають володіти такими якостями, як доброта, чуйність, відповідальність, творчість, терпеливість тощо. Переважна більшість здобувачів вищої освіти вважають, що мають достатньо знань для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному закладі. Але зазначили, що потрібно ще працювати над підвищенням рівня інклюзивної компетентності, і вказали про доцільність введення в навчальний план додаткових дисциплін з цією метою.

Таким чином, вважаємо за доцільне у процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка інклюзивної освіти», «Робота асистента вчителя і вихователя», «Психологічний супровід інклюзивної освіти» та інших, а також розробки програм практики, яку проходять студенти в інклюзивних закладах, врахувати результати нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Берегова М. Підготовка майбутнього корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: формування професійних компетенцій. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3 (62), вересень. Т. 2. С. 14–18.
2. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.03. Київ, 2019. 614 с.

The article is devoted to the problem of readiness of higher education seekers to work with children with special educational needs in inclusive institutions. The results of the survey of students majoring in 016 Special education have been presented.

Key words: higher education seekers, inclusive institutions, children with special educational needs.

Отримано: 21.02.2022

УДК 811.161.2:165.9

І. С. Беркещук, кандидат філологічних наук, доцент

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ РОМАНУ МАРІЇ ДЗЮБИ «УКРИТІ НЕБОМ»

Пропонована розвідка знайомить нас з лінгвокультурним фрагментом мовної картини світу авторки. На матеріалі прислів'їв та приказок нам змальовується фрагмент життя українського народу, його устрій, традиції. Поширеними є використання метафор та метонімії.

Ключові слова: мовна картина світу, прислів'я та приказки, метафора, метонімія.

У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до дослідження мови, особливою увагою користуються питання взаємозв'язку культури і мови, менталітету і мови, мови і мислення. Сучасних дослідників дедалі більше цікавить мовний тип соціуму, національномовні моделі світу. Ідеї В. фон Гумбольдта та О. Потебні покладено в основу етнолінгвістичних досліджень, які розглядали питання розвитку мови у зв'язку з «духом народу», його ментальністю, способами життєдіяльності.

Рідко у дослідницьких працях ідеться про відображення у мовній картині світу рис національної ментальності. Недостатнє вивчення мовної картини світу як феномену ментальності українців на матеріалі творчості письменниці Марії Дзюби і зумовило актуальність нашої статті.

Мета дослідження – на основі роману Марії Дзюби «Укриті небом» проаналізувати мовну картину світу українців, відображену у прислів'ях та приказках тощо; визначити спеціальні особливості національної ментальності, лінгвокультури.

Роман «Укриті небом» має дуже багату й образну мову, він містить безліч прислів'їв та приказок, що дозволяє в стислій, сконденсованій формі передати багатотомовий досвід народу. Прислів'я і приказки, вжиті Марією Дзюбою у романі, влучно характеризують суспільні явища, розкривають почуття героїв, їхні переживання, допомагають повніше і яскравіше відтворити їх побут та звичаї.

Основними тропами у прислів'ях та приказках виступають метафори та порівняння. В основі метафоризації лежить внутрішній зв'язок між предметами, явищами природи та життям людини, її діяльністю, суспільними відносинами. Найпоширеніші перенесення якостей і дій тварин та рослин на життя людей, – і в цьому відображається світогляд наших предків.

Найчисленнішими є прислів'я та приказки з метафорами, пов'язаними з поведками тварин, птахів, якостями рослин: «Коло доброї курки і пустий когут запіє» [3, с.41], «Старий кінь борозни не псує» [3, с.42], «Пустити осот в огород» [3, с.50], «Сові сонце очі коле» [3, с.192], «Силуваним конем не наїздишся» [3, с.204].

Багато паремій побудовано на різновиді метафори – персоналізації реалій побуту: «Довела ниточка до клубочка» [3, с.75], «Через горнець і вогонь з водою жживаються»; «І стіни вуха мають» [3, с.145].

Марія Дзюба вживає багато паремій, в основі яких – зооморфізм – зображення людей у вигляді тварин. Більшість образів тварин вживається у сталих значеннях, за ними закріпились певні характеристики людини.

Вовк – хижий. *З кінською гривною у вовчий табір не йдуть* [3, с.214].

Засць – боягуз. *До їди вовк, а до роботи засць* [3, с.43].

Свиня – нахабна, влізлива. *Чухайся, свиня, в тин, як нема з ким* [3, с.53].

Свиня і в болоті – царівна [14, с.169]. *Якби свині крила, то вона й небо би зрила* [3, с.210].

Віл – працьовитий. *Як жаба не пнулася – волом не стане* [3, с.176].

Орел – благородний. *На орла не одягають сідла* [3, с.204].

Лисиця – хитра, підступна. *Видить лиска, звідки блиска* [3, с.177].

Не менш поширеними є порівняння. У приказках і прислів'ях, ужитих Марією Дзюбою у романі порівнюється майже все: і речі та дії, що мають спільні чи подібні риси, і ті, що нічого спільного не мають (таким прийомом досягається ефект нелогічності вчинків чи невідповідності якості, ознаки). При цьому можуть виражатися як позитивні, так і негативні емоції – осуд, іронія, гнів тощо: «*Прилипла, як голодний Пилип до миски*» [3, с.55], «*Жінка не бита, як коса не клепана*» [3, с.72], «*Вибір, як серед моря: нема де напитися, зате є де втопитися*» [3, с.96], «*Повне колосся додолу гнеться, а пухте вгору пнеться*» [3, с.112], «*Роззявляє гембу, як Меланка на торговиці*» [14, с.98].

Натрапляємо і на метонімію, яка найкраще проявляється у семантичному ряді – людина, риси людини: «*Під носом косовиця, а на розум це й не орано*» [3, с.174], «*Жди дяки від прибудної псяки*» [3, с.210], «*Очима винесеш більше, ніж плечима*» [3, с.120].

У деяких прислів'ях чи приказках зміст будується на причинно-наслідкових відношеннях, наприклад: «*Як допече, то з самої води хліб спече*» [3, с.40], «*За біду підсе – сама бідою будеш*» [3, с.42], «*Хто стукає, тому відчиняють*» [14, с.65], «*Як тривога, то до Бога, по тривозі, та й по Бозі*» [3, с.229].

Підсилює ідейну спрямованість паремій і засіб протиставлення: «*Нема риби без корости, а чоловіка без злості*» [3, с.39], «*Бог очі засліпить, а біду приліпить*» [3, с.40], «*Бідний піт лє, а багатий його кров п'є*» [3, с.80].

Отже, у зразках усної народної творчості – прислів'ях та приказках – зображених Марією Дзюбою в «Укритих небом», знайшли відображення різні прояви життєдіяльності людини, її матеріальні й духовні потреби, соціальні відносини, характерні реалії сімейного і громадського побуту, вірування, релігійні, морально-

етичні, звичаєво-правові настанови, естетичні ідеали, людські переживання і настрої. Вони відображають багатоманітне життя народних мас, а широке розмаїття виразально-зображальних засобів (порівнянь, епітетів, метафор), використаних у таких жанрах, допомагає у повнішому обсязі дати уявлення про світобачення та світосприймання українців. Сила, мудрість і поетична краса таких надбань – це вияв народного розуму й гумору, влучності й дотепності народного слова.

Вивчення мовної картини світу є новим, оригінальним і перспективним напрямком у розвитку мовознавства, що застосовує комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднує в собі методи, властиві кільком наукам (лінгвістиці, фольклору, етнографії, психології тощо), – і внаслідок цього ми маємо новий погляд на традиції народу, специфіку його мови та мислення.

Картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазії, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт є всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації. Феномен світу, пізнано-

го через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова.

Використання Марією Дзюбою зразків усної народної творчості насичує роман національним колоритом, допомагає повніше відобразити життя і побут героїв, їхнє розуміння явищ навколишнього світу.

Список використаних джерел:

1. Барабаш О. Лексичний склад мови як відображення картини світу народу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 38. Ч. II. С. 116-120.
2. Данилюк Н. Культурологічна лексика сучасної української народної мови. *Дивослово*. 1999. № 8. С. 12-13.
3. Дзюба М. Укриті небом. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 240 с.

The proposed exploration acquaints us with only a fragment of the language picture of the world the author. On the material proverbs and sayings we portrayed piece of history of the Ukrainian nation, its structure and traditions. The common is the use of metaphors and metonymy.

Key words: language world, proverbs, metaphor, metonymy.

Отримано: 18.02.2022

УДК 82.0:821.161.2

І. В. Волковинська, кандидат філологічних наук, старший викладач

СОЛІЛОКВІЙ ЯК РІЗНОВИД АВТОКОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена дослідженню наративних стратегій у сучасній українській літературі. Зокрема розглянуто функціональні можливості солілоквію як форми автокомунікації. Встановлено, що такий прийом здатен якнайкраще ілюструвати тенденції змалювання нового героя сучасної літератури.

Ключові слова: автокомунікація, наративна стратегія, солілоквій, А. Любка, О. Забужко.

Еволюційні процеси в літературі характеризуються перманентними оновленнями на різних рівнях структури художнього твору. Епоха постмодернізму відзначається особливо активними пошуками новацій як в плані змісту, так і в аспекті форми. Серед прийомів одивнення літературних творів особливо увагу привертають наративні стратегії, переосмислення та комбінування яких значно розширює рецептивний потенціал літератури ХХІ століття. Сучасні автори активно оперують як традиційними прийомами нарації, так і вдаються до новаторських. Значної популярності набирає прийом автокомунікації, що пояснюється прагненням митців передати всю складність і внутрішню неоднорідність героя сучасної літератури.

Поняття "автокомунікація" знайшло теоретичне обґрунтування у праці Юрія Лотмана "Про дві моделі комунікації в системі культури". Дослідник наголошує, що автокомунікація реалізується в тому випадку "коли суб'єкт передає повідомлення самому собі" [2, с.76]. При цьому значущості набуває не передача інформації (адже вона вже відома адресанту), а зміна коду повідомлення, що в свою чергу вказує на перебудову самого суб'єкта.

У сучасній українській літературі дедалі більшої популярності набирає така форма автокомунікації як солілоквій. Цей прийом прийшов із драматичного мистецтва і поширився на усі жанри художньої літератури. Для солілоквію характерна "наявність своєрідної бінарної опозиції. Ця опозиція може поставати у вигляді аксіологічних альтернатив, між якими рухається свідомість героя, який перебуває в межовій ситуації, стоїть перед моральним вибором чи переживає екзистенційну кризу. Інколи солілоквій структурується за моделлю діалогу, учасниками якого є різні іпостасі особистості персонажа або навіть амбівалентні начала його внутріш-

нього "я", що вступають у своєрідний двобій" [4, с.3]. Дослідники цього прийому акцентують його експресивні можливості: "Солілоквій є одним із найпотужніших методів, які застосовуються драматургами щоб посилити сюжет і передати вражаючу тему" [5]. Мухамед Алам наголошує на принциповій відмінності солілоквію від внутрішніх монологів та діалогів і відзначає, що "солілоквій показує підсвідомий психічний конфлікт героя" [6]. Роздвоєння особистості на окремі "Я", що вступають у повноцінну дискусію між собою – одна з найвиразніших ознак солілоквію.

У сучасній українській літературі знаходимо чимало прикладів солілоквію. Так у романі "Твій погляд, Чіо-Чіосан" Андрій Любка вдається до цієї форми автокомунікації, щоб розкрити образ протагоніста Марка Задорожного. Солілоквій реалізується через внутрішній діалог персонажа з голосом його померлої дружини Ралуки. Прикметно, що голос говорить чоловікові саме те, що він хоче чути: схвалює його рішення помститися за неї; запевняє, що Ралука любила його; заспокоює: "Ралука не померла, вона тут, сидить в узголів'ї й тихо мені нашіптує: відомсти за мене, убий його..." [3, с.23]; "Я справді любила тебе, – сказала мені Ралука. Голос її звучав у моїй голові чітко і ясно" [3, с.234]; "Я не була самотньою, у мене був ти, – запевнив мене лагідно голос Ралуки" [3, с.236]; "Ти робив мене щасливою, ти робив мене крацюю, – промовила Ралука, мовби почувши мої думки" [3, с.245]. Голос, що виникає у свідомості Марка як голос Ралуки, стає в опозицію до його совісті, яка пробуджується і не дає спокою. Це добре ілюструє діалог протагоніста й лікаря у психіатричній клініці, куди Марк ненадовго потрапляє: "Тоді десь у тих випарах я й почув голос Ралуки, вона говорила зі мною. Казала, що любить. Пробувала заспокоїти. Що я ні в чому не винен. – А ви відчували почуття провини перед

нею? – Ні, – збрехав я, бо мені було соромно" [3, с.271]. В останній розмові зі суддею Миколою Зінченком внутрішній голос Марка, друге "Я" персонажа, яке стає на його захист, все більше віддаляється від образу Ралуки. На початку її голос промовляв ніжно і лагідно. Тепер Марк чує слова, що не були характерні для його дружини: "Кого ти слухаєш, кому ти віриш! Встань і дай йому в морду, вбий його! <...> Він бреше. Скажи йому, скажи! <...> Заткни йому писок! – вимагала Ралука, хоч ніколи раніше я не чув від неї таких різких слів" [3, с.328]. У фінальних рядках роману солілоквиї експлікується, набирає форми діалогу, що свідчить про кульмінацію внутрішньої напруги в свідомості роздвоєного Марка: "З останніх сил я спромігся на шепіт, що тонує десь між моїм горлом і холодною поверхнею стола: – Я не хотіла цього... Я не бивала себе, не бивала... Це не я..." [3, с.332]. Персонаж озвучує те, що гнітило його від самої смерті Ралуки.

Химерний, фантастичний світ вимальовує за допомогою солілоквию Оксана Забужко в повісті "Інопланетянка". Письменниця Рада вступає в діалог із Посланцем – істотою напоказ міфічною: "– Я божеволію? – спитала, здригнувшись на звук власного голосу. / – Ні, – незворушно озвався голос по той бік завіси: трохи рідкий, сипливий – як і ціла та проява, невиразний голос. / – В такому разі, хто ти? / – Посланець." [1, с.169]. Однак, невдовзі читачу стає зрозуміло, що нарація у формі діалогу з фантастичним Посланцем – лише ілюзія. Насправді ж оповідь має всі ознаки автокомунікативності, а саме – солілоквию. Впродовж діалогу розкривається внутрішня сутність героїні, експлікуються її внутрішні протиріччя, сумніви і поривання. Насамкінець стає зрозуміло, що Посланець – не міфічна істота, а іпостась самої Ради.

У сучасній українській літературі солілоквиї є результатом розширення нарративних стратегій і пошуку нових засобів змалювання героя нового часу – неодно-

значного, суперечливого. На відміну від інших форм утілення автокомунікації (монологу, внутрішнього діалогу) солілоквиї здатен увиразнювати особливо складний внутрішній конфлікт, показувати героя в його різних іпостасях та експлікувати важливі смислові значення.

Список використаних джерел:

1. Забужко О. Інопланетянка: Неофантастична повість. Забужко О. Сестро, сестро: Повість та оповідання. Київ: Факт, 2005. С. 167–227.
2. Лотман Ю. О двух моделях коммуникации в системе культуры. Лотман Ю. М. Избранные статьи в 3-х томах. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллин: Александра, 1992. С. 76–89.
3. Любка А. Твій погляд, Чіо-Чіо-сан: роман. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2018. 336 с.
4. Торкут Н., Борискіна К. Специфіка та роль солілоквиї у римській п'єсі "Юлій Цезар" В. Шекспіра. Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. Запоріжжя: КПУ, 2016. № 3–4. С. 3–8.
5. Abdulaziz M. A. Soliloquies as a Dramatic Technique in Advancing the Plot In Shakespeare's Play Hamlet. URL: <http://repository.sustech.edu/bitstream/handle/123456789/12161/Research.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
6. Alam M. Soliloquies in Hamlet: Necessary or Unnecessary In the Context of the Play. 2015. Vol. 2. Issue 3. P. 1-10. URL: www.noveltyjournals.com

The article is devoted to the study of narrative strategies in modern Ukrainian literature. In particular, the functional capabilities of soliloquium as a form of autocommunication are considered. It is established that such a technique is able to best illustrate the trends of portraying a new hero of modern literature.

Key words: autocommunication, narrative strategy, soliloquium, A. Lyubka, O. Zabuzhko.

Отримано: 20.02.2022

УДК 378.016:070(100)(091)

О. С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор

ВИВЧЕННЯ АНАЛІТИЧНИХ ЖАНРІВ ЖУРНАЛІСТИКИ В ПРАГМАТИЧНИХ АСПЕКТАХ

Вивчення аналітичних жанрів журналістики розглядається в прагматичних аспектах. Визначається, що за жанровою природою аналітична журналістика спрямована на пошуки різних варіантів вирішення суто практичних проблем. Успішне засвоєння дисципліни "Аналітичні жанри" ґрунтується не на фіксації окремих фактів, а на логіко-мисленнєвій процедурі, що пов'язана з предметно-практичною діяльністю автора і реципієнта.

Ключові слова: аналітичні жанри журналістики, журналістська освіта, прагматизм.

Жанрово-родові ознаки журналістських творів сприяють аргументованій і логічній їх систематизації. Це забезпечує можливість "класифікувати і типологізувати численні результати творчої праці різноманітних авторів з метою встановлення загальних закономірностей розвитку світової, національної, регіональної чи індивідуальної журналістики" [2, с.22]. Жанрова сутність аналітичної журналістики полягає у логіко-мисленнєвому розчленуванні цілісного на складові компоненти (структурні елементи) з деталізованим розглядом кожного з них і у взаємозв'язках з метою досягнення своєрідності (унікальності, неповторності) цієї єдності. Особлива значимість аналітики криється в предметно-практичній налаштованості автора журналістського матеріалу. Саме така якість приваблює і реципієнта. До того ж, природа аналітичних жанрів обумовлена принципом "випередження явищ (подій)". Завдяки такому положенню прогнозується очікуваний практично-реальний стан об'єктів аналізу.

Та попри цю важливу рису в сучасній українській журналістиці аналітичні жанри займають далеко не провідне місце. Особливо жалюгідним виглядає становище журналістської аналітики в регіональних виданнях. "Се-

ред публікацій у регіональних друкованих виданнях майже половину становлять інформаційні жанри – 45,4%; прес-релізи, звіти та інші інформаційні матеріали – 6,5%. Ще 5,1% становлять інтерв'ю й різноманітні опитування. До аналітичних публікацій можна віднести лише 4,8% публікацій" [3]. Досить часто провідні місцеві ЗМІ не можуть похизуватися оприлюдненням яскравих аналітичних матеріалів. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що потенційні реципієнти зацікавлені в отриманні логічно-аналітичного пояснення багатьох повсякденних і глобальних проблем. Невідповідність між запитом (з боку реципієнтів) і пропозицією (з боку журналістів) може пояснюватися недостатньою компетенцією працівників ЗМІ. "Загальним недоліком аналітичних творів у сучасних газетно-журнальних виданнях є, таким чином, не брак фахівців, а знижений загальноосвітній рівень українських журналістів" [1]. Задля подолання означеної диспропорції доречно посилити таку складову в підготовці майбутніх журналістів, як вивчення аналітичних жанрів у прагматичних аспектах.

Навчальна дисципліна "Аналітичні жанри" в освітньо-професійній програмі бакалавра напряму підготовки

(спеціальності) 6.030301 Журналістика міститься як з'єднувальна ланка між "Інформаційними жанрами" і "Художньо-публіцистичними жанрами". Вивчення аналітичних жанрів гарантуватиме набуття знань стосовно поняття про журналістські аналітичні методи та їх класифікацію, уявлень про аналіз як метод і про форми аналізу, характеристик найбільш уживаних у друкованих ЗМІ аналітичних жанрів: кореспонденцію, її інформаційну природу; коментар як оперативне реагування на актуальну подію; статтю та її різновиди; огляд як панорамне відтворення дійсності; лист, огляд листів – необхідне джерело інформації та зв'язків з громадськістю; огляд преси як надання можливості читачу вибору, що читати і про що читати; рецензію як жанр критики; журналістське розслідування – синтетичний жанр аналітичної журналістики; рейтинг як аналіз подій і фактів у формі ранжування.

В усіх аналітичних жанрах акцентується на думці як такій. Домінантними питаннями, відповіді на які шукає журналістська аналітика, є "Чому?" і "Навіщо?". Саме ці питання стимулюють розгортання авторської думки, а пошук відповідей на них стає своєрідним імпульсом і рушійною силою аналітичного сюжету.

Успішному вивченню аналітичних жанрів в прагматичних аспектах допомагає написання курсових і магістерських робіт, створення курсових і бакалаврських проєктів. До прикладу, здобувачі вищої освіти можуть опанувати теми: "Місце і значення листа в сучасній українській пресі"; "Функції кореспонденції в регіональній періодиці"; "Стаття як жанр в "Українській правді". Деталізований вибір об'єкту чи предмету дослідження доцільно робити з врахуванням достатнього обсягу зразків аналітичних жанрів або ж яскравих їхніх особливостей. Сутність дослідницької праці полягає у вивченні методики створення журналістської аналітики, її тематики і структури, стильових і типологічних ознак. Наприклад: "Аналітичні жанри у виданнях різного типу"; "Новітні трансформації журналістської аналітики"; "Модифікації аналітичних жанрів у кросмедійній журналістиці". Також частина тем пов'язується з творчою лабораторією журналіста, з вивченням конкретної методики з написання творів аналітичного спрямування. До прикладу: "Специфіка роботи журналіста над аналітичною кореспонденцією"; "Особливості опрацювання читачських коментарів і листів"; "Як написати проблемну статтю високого якісного рівня".

Для вивчення аналітичних жанрів журналістики прийнятною є аксіоматичне твердження: "Усе пізнається в порівнянні". Тому для засвоєння особливостей аналітичних жанрів варто обирати декілька видань для проведення зіставних характеристик за типологічними ознаками. Наприклад: "Стаття в політичній пресі (на прикладі партійних видань "Слуги народу", "Європейської солідарності", "Свободи)"; "Типологія провідних аналітичних жанрів: кореспонденція, лист, стаття, огляд, рецензія"; "Особливості статей у виданнях різних областей України". Варіанти наведених формулювань можна розширювати до компаративних масштабів. Для цього потрібно, щоб об'єкти для порівняння знаходились в межах різної національної журналістики. До прикладу: "Проблемна стаття в "Українській правді" і в "Файненшл таймс (*Financial Times*)"; "Аналітичні матеріали на сторінках видань "Дзеркало тижня" і "Гардіан (*The Guardian*)"; "Якісний рівень аналітичних матеріалів Національної суспільної телерадіокомпанії України, Радіо Свободи і BBC".

Об'єкт і предмет вивчення в аналітичних жанрах журналістики визначаються прагматичною мотивацією. Проблемно-тематичний діапазон дисципліни "Аналітичні жанри" включає питання щодо основних тенденцій і загальних закономірностей жанрового розвитку журналістики. У якості ілюстративного матеріалу доречно використовувати аналітичні твори, які оприлюднюються

в ЗМІ різних країн. Це допоможе сформувати системно-цілісне сприйняття причинно-наслідкових зразків з метою отримання практичних порад і перспективних варіантів до конкретних дій.

Призначення дисципліни "Аналітичні жанри" не вичерпується механічним оволодінням різноманітними прийомами і методами аналізу. Головне – прищепити майбутнім журналістам вміння органічно переходити від теоретизованих міркувань до практичних рішень і дій. Завдання, які реалізуються під час лекційних чи практичних занять, покликані формувати утилітарне застосування набутих знань. Індивідуалізовані варіанти модульної контрольної роботи формулюються в аспекті отримання практично корисних результатів. Наприклад, персональним виконавцям пропонується: Варіант І. 1) написати кореспонденцію про поточну місцеву подію з оперативним аналізом: обсяг у межах 150–200 газетних рядків (4000–5400 знаків з пробілами); 2) написати статтю з політичного аналізу: обсяг 300 газетних рядків (8100 знаків з пробілами); 3) написати коментар на тему "Фінансування на ремонт доріг": обсяг у межах 100–150 газетних рядків (2700–4000 знаків з пробілами); 4) написати рецензію – тема матеріалу: театральна прем'єра: обсяг рецензії – до 200 газетних рядків (до 5400 знаків з пробілами); 5) здійснити огляд коментарів з певної теми на YouTube чи Facebook: обсяг у межах 100–150 газетних рядків (2700–4000 знаків з пробілами). Подібні завдання позначаються різними рівнями складності, охоплюють одразу декілька провідних аналітичних жанрів.

Успішному засвоєнню дисципліни "Аналітичні жанри" в прагматичних аспектах сприяє актуалізація усіх професійно-журналістських здобутків. Журналістська майстерність, що репрезентується кращими зразками вітчизняної і зарубіжної аналітичної журналістики, також посилює спрямування на отримання практично корисних результатів.

Вивчення дисципліни "Аналітичні жанри" потрібно вести у системній єдності теоретико-методологічних знань і емпіричного досвіду. Це забезпечить дієву прагматику світогляду і вчинків майбутніх журналістів. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків між різноманітними явищами і фактами дійсності конкретизує перспективне моделювання їхнього розвитку, а також уможливить практичне прогнозування різних варіантів результатів і наслідків.

Список використаних джерел:

1. Василенко М. С. Тенденції розвитку аналітичних матеріалів у сучасній журналістиці. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1443>
2. Волковинський О. С. Провідні художньо-публіцистичні жанри: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"», 2014. 96 с.
3. Єременко С. Вигадана реальність місцевих ЗМІ: чому медіаконтент не відбиває актуальних проблем українського суспільства. *Інститут демократії ім. Пилипа Орлика*. URL: <http://idpo.org.ua/reports/1505-vigadana-realnist-miscevix-zmi-chomu-mediakontent-ne-vidbivaye-aktualnix-problem-ukraïnskogo-suspilstva.html>

The study of analytical genres of journalism is considered in pragmatic aspects. It is determined that by the nature of the genre, analytical journalism is aimed at finding different options for solving purely practical problems. Successful mastering of the discipline "Analytical Genres" is based not on the fixation of individual facts, but on the logical-mental procedure associated with the subject-practical activities of the author and the recipient.

Key words: analytical genres of journalism, journalism education, pragmatism.

Отримано: 20.02.2022

С. О. Гнатенко, аспірант

РЕЦЕПТИВНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОНЕТУ В ЗБІРЦІ ДЖЕН БЕРВІН

У статті розглядається рецептивна трансформація сонету в збірці Джен Бервін «Nets». Авторка прийомом «виритання» претексту Вільяма Шекспіра створює нові архітектонічні і смислові варіанти. Вагомого значення набувають контекст і алюзії, за допомогою яких створюються як нові образи й зміст, так і метатекст.

Ключові слова: сонет, трансформація, «виритання», архітектоніка, контекст, деканонізація, Джен Бервін

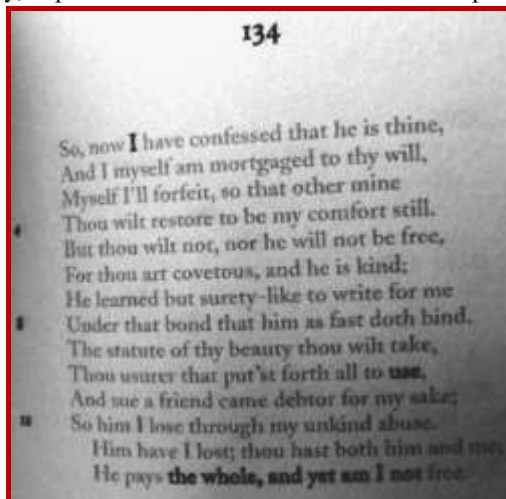
У сучасній поетичній практиці існує ціла низка варіантів трансформації сонету. Як зазначає Стівен Ріган, «[в]ивчення сонету, зрештою, є вивченням поезії в її найінтенсивнішій формі» [6], тому сучасні трансформації сонету є такими актуальними для вивчення. На думку Керол Берц, сонет як рестриктивна й технічно чітко сформована поетична форма була певною мірою викликом для трансформацій. Вона виокремлює такі типи сучасної трансформації сонету: «вступ у полеміку з канонічністю сонету у формах пародії й сатири чи інших метапоетичних формах» [2], частим вираженням є створення поетичних творів, які пародіюють класичні тексти, зберігаючи їхню канонічну архітектоніку; «сонет до сонету», кардинально змінюючи змістові очікування від здебільшого збереженої форми; нарративізація сонету, яка супроводжується поступовою деканонізацією форми і відмовою від окремих елементів його класичної архітектонічної форми [2]. Стівен Грейс зазначає, що сонет можна розглядати як «ознаку того, що сучасна поезія має історію» [4, с. 7]. Дослідження трансформації сонету в сучасній поезії є актуальним з огляду на ці чинники.

Метою розвідки є розгляд радикального прийому трансформації сонету в поетичній збірці Джен Бервін «Nets».

Одним із радикальних методів трансформації класичного сонету можна вважати експериментальну збірку Джен Бервін «Nets» [1], назву якої можна перекласти і як «Мережі», і як «Сіті». В основі цього експерименту лежить прийом «erasure», тобто «виритання», «зафарбовування» чи іншого варіанту приховування значної частини тексту, таким чином утворюючи з того, що залишилося, цілком новий текст [3].

Приклади таких типів сонету містяться в збірці Джен Бервін. За її власним маніфестом: «Книга, створена у палімпсесті сонетів Шекспіра, щоб утворити викристалізовані та прозорливі нові поезії» [1]. Така графічно виражена й лаконічна поетична трансформація відображена навіть у назві: «Nets» є з одного боку уривком назви збірки Шекспіра «Sonnets», а з іншого відсилає до процесу «відлову сіткою» обраних із них слів і фраз [5].

До прикладу, візьмемо сонет 134, який, на нашу думку, виражає саме це змістове наповнення збірки:

Сонет Шекспіра присвячений темі кохання як «ко-рисливої та нечесної операції, яка зв'язує учасників у неминуче рабство» [7]. З шекспірівського тексту утворюється єдине речення «I use the whole, and yet I am not» [1]. Фокус зміщено на саморефлексію, розуміння фрагментарності буття, і водночас посилюється алюзія на палімпсестну природу збірки.

Аналогічно розглянемо трансформацію сонету номер 2. Сонет Шекспіра присвячений увиразненню образу молодості, яка старіє, і заклику не витратити час і народити дитину, яка повторить батька і збереже його красу. Це заклик не марнувати красу, присвятивши себе самозадоволенню, а народжувати дітей, задовольняючи таким чином світ і природу, яка буде стежити за тим, що він робить зі своїм життям [7]. У сонеті образ бур'яну використаний у якості порівняння минулості юності.

У кінцевому підсумку в трансформації Джен Бервін зберігається такий текст: «a weed of small worth / asked / to be new made» [1]. Образ бур'яну тут перетворено на символ бажання до переродження й оновлення. Образ стає центральним, і жодного натяку на продовження роду не залишено. Жадання особистого переродження, хоч яким незначним є його об'єкт, є новим центральним образом поезії.

Отже, поетична збірка Джен Бервін створена методом трансформації сонетів Шекспіра за допомогою прийому «erasure», тобто «виритання», «зафарбовування». Залишена незначна частина тексту створює повністю нові змісти й образи, які опосередковано вступають у полеміку з оригінальними текстами, завдяки чому створюється метатекст. Відбуваються суттєві зсуви в архітектоніці творів. Шекспірівський текст не знищується повністю, а лише притлумлюється. Читачеві залишається право як ігнорувати класичний інваріант, так і активно залучати претекст до новітніх інтерпретацій. Завдяки конкретизації тексту (за Р. Інгарденом) сучасний автор створює один з можливих варіантів безлічі смислових ланцюгів. Вагома роль відводиться контексту, на тлі якого увиразнюється значення окремих слів і актуалізується зміст новостворених фраз.

Список використаних джерел:

1. Bervin J. and William Shakespeare. Nets. 2017.
2. Berz C. B. Mapping the Contemporary Sonnet in Mainstream and Linguistically Innovative Late 20th – and Early 21st Century British Poetry. *Etudes britanniques contemporaines*. № 46. 2014. URL: <http://journals.openedition.org/ebc/1202>
3. Erasure. Glossary of poetic terms. URL: <https://poets.org/glossary/erasure>
4. Grace S. W. Forms of Memory: The Sonnet in Contemporary British and Irish Poetry. University of York. 2019. https://theses.whiterose.ac.uk/26008/1/Grace_103023399_CorrectedThesisFinal.pdf
5. Meters P. Nets, By Jen Bervin. Unpaginated. Ugly Duckling Presse. 2004. URL: <http://jacketmagazine.com/25/metr-berv.html>
6. Regan S. The Sonnet. 2019. Internet resource.
7. Shakespeare's Sonnets. Oxquarry Books, 2001. Internet resource.

The paper is focused on receptive poetics of sonnet transformation in Jen Bervin's «Nets» poetic collection.

The writer employs such method as «erasure» of William Shakespeare's pretext to create new architectonic and content variants. Context and allusions, which lead to the creation of new images and content, as well as metatext are of significant importance.

Key words: sonnet, transformation, «erasure», architectonic, context, decanonization, Jen Bervin.

Отримано: 21.02.2022

УДК 821.161.2.09Лепкий

Л. І. Громик, кандидат філологічних наук, старший викладач

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІ АСПЕКТИ НОВЕЛИ БОГДАНА ЛЕПКОГО «ШУМКА»

У статті досліджується проблема взаємодії словесного, музичного й живописного компонентів у творі Б. Лепкого «Шумка». Проаналізовано функції музичних і малярських імплікацій на структуротворчому й образному рівнях художнього тексту.

Ключові слова: інтермедіальність, музика, живопис, музикалізація прози, колористика.

Українська література кінця XIX – початку XX ст. чітко оприявнила тенденцію до кардинального оновлення художніх і стилевих практик, утвердження нових естетичних принципів, а також тяжіння до різноманітних творчих пошуків, оригінальних мистецьких форм і способів відтворення дійсності. Вагомим виявом модерністських експериментів став синтез українського письменства із суміжними мистецтвами, передусім живописом і музикою, засоби художньої виразності яких сприяли появі оригінальних малярсько-літературних і музико-літературних феноменів. Як слушно зауважив О. Рисак, українська література доби модернізму «розширила аспекти самовираження художника, а нюансуванню палітри цього самовираження великою мірою сприяв процес синтезу мистецтв. Бо до художніх творів, особливо тих, які народжені в епоху великої соціальної напруги, треба підходити не тільки як до закономірного художнього вияву певних ідей, «закодованих» програм, а й як до активного виразу особистісного начала митця» [6, с.60].

Такий міжмистецький діалог актуалізує потребу в літературознавчих студіях, спрямованих на дослідження творчості письменників доби українського модерну, зокрема на взаємодію та взаємопроникнення різних видів мистецтва в літературному творі з перспективи теорії інтермедіальності.

Творчість Богдана Лепкого під цим кутом зору сучасні науковці досліджують не часто. З-поміж існуючих на сьогодні праць варто назвати в першу чергу ґрунтовне дослідження Н. Гавдиди [1], присвячене особливостям літературно-малярського дискурсу творчості письменника. Актуальність цієї проблеми підтверджують також монографії Н. Лупак [5], О. Рисака [6], М. Ткачука [7] та наукова розвідка З. і М. Лановик [3], об'єктом дослідження яких стали окремі поетичні й прозові твори письменника у їх взаємозв'язках із живописом чи музикою. Яскравим прикладом реалізації таких взаємозв'язків художнього слова з музичним та образотворчим мистецтвом може стати новелістика Б. Лепкого, зокрема його твір «Шумка» з властивими йому ознаками музикалізації та візуалізації словесного тексту, виявлення яких і визначає мету цієї статті.

Ліричну новелу «Шумка» Б. Лепкий надрукував уперше в газеті «Діло» у 1984 році. Не можна не погодитися з думкою Н. Гавдиди, що твір є «взірцем синкретизму літератури, малярства і музики» [1, с.155] у ранній творчості письменника. Уже сама назва новели безпосередньо вказує на міжмистецькі, а саме літературно-музичні зв'язки, оскільки шумка – це українська народна пісня.

Сумна мелодія української шумки, яку грає на фортепіано героїня новели – молода дівчина Марійка своєму коханому Стефанові, володіє особливою семантичною наповненістю, що проявляється передусім на екзистен-

ційному рівні. У цьому випадку екзистенційна властивість музики розкривається у площині таких категорій, як життя і смерть, утворюючи не лише змістове ядро художнього твору, але й визначаючи, головним чином, його структуру. Важко хворий двадцятидворічний хлопець в очікуванні близької смерті благає дівчину востаннє за грати його улюблену чарівну шумку, говорить про близький кінець свого життя, неминучість розставання. Саме музика стає для нього не лише своєрідним спогадом про першу зустріч і зародження кохання, а й дає йому можливість на якийсь момент забути про смерть, відчутти себе живим, повернутися у щасливе й безтурботне минуле. Тужлива мелодія відтворює емоційний стан героїв твору, формує своєрідне психологічне поле, у якому вони перебувають у надзвичайно напружений момент свого життя, відтак стає своєрідним метафізичним простором, що об'єднує двох молодих людей у відчутті неминучої трагедії: «Та як же вона грала! Під дрібонькими її руками плакали струни. Лився з них не голос, а самі великі краплисті сльози, і котилися по тихих степових долинах, по жалібних цвинтарних цвітах, і ранньою росою сідали на плачливих листочках берези. Аж тут знічев'я зриваєсь буря! Гудять дикі акорди і вихром лютим кидаються на ті перлові сльозини, що розкотились по степових долинах, і по жалібних цвинтарних цвітах, і по сумних плачучих березах. І гонить вітер ті сльози-перлини, доки не зілля їх в одну, сумом і тугою текучу струю. А в отій жалібній струї потонули і молода ясноволоса дівчинка, і хворий хлопець» [4, с.297-298].

Музика інтенсифікує екзистенційну ситуацію, посилює емоційний градус глибокої пригніченості та психічного напруження Марійки і Стефана. Для того, щоб передати невисловлене, письменник відтворює душевні страждання й емоції тих, хто за допомогою музики може сказати більше, ніж за допомогою слів, переводить невисловлене у площину конкретних звукових асоціацій і візуальних образів: «Щораз, то тихше плакала шумка. Щораз спокійніший виходив голос з прикритих струн, аж врешті пісня розплилась в повітря та зілялася з запахом бозів і черемхи та з ясним місячним світлом» [4, с.299]. Завдяки музиці змінюються акценти в тональності тексту, досягається максимальний рівень його психологізації та музикалізації. Письменнику вдається за допомогою музики не лише розкрити внутрішній стан персонажів, але й використати її як універсальний засіб образотворення, у системі координат якого перебувають і вербальні, і акустичні, і візуальні образи.

Інтермедіальні взаємовпливи літературного й музичного полів новели «Шумка» значною мірою зумовлюють її структурну організацію. «Виявляючи свою генологічну приналежність через рівень кореляції з музичними творами, модерна новела вказує на те, що структура подібних творів підпорядкована мистецьким законам, які

своєю основою мають справити певне враження, відчуття, викликати асоціації» [2, с.149]. Структуротворча функція музики проявляється в застосуванні письменником окремих прийомів музичного компонування, зокрема лейтмотиву, повтору, динаміки зміни настрою. Вдруге звучить сумна українська шумка, її глибоко особистісне сприйняття молодю дівчиною розкривається на тлі двох різних моментів її життя – останніх днів вмираючого від невиліковної недуги Стефана, якого вона кохає, і залишення молодого й багатого панка, до якого вона не має жодних почуттів. У стані максимального емоційного й психологічного напруження героїня інтуїтивно шукає розраду в музиці, у мелодії сумної української шумки, через яку встановлюється певний метафізичний зв'язок з минулим, що повертає її в ірреальний вимір пережитого горя: «Підійшла до фортеп'яна, піднесла віко, і понеслися далеко, ген далеко чарівні звуки тужливої шумки. То не голос добувався зі струн, – то кануть великі перлисті сльози, і котяться по заклятих степових долинах, і розсипаються жемчугами по цвинтарних жалібних цвітах, і росицею сідають на листочках плачучої берези. Аж тут знічев'я зривається буря! Гудять дикі акорди і лютим вихром кидаються в погною за сльозами, що розкотились по степових долинах, і по цвинтарних жалібних цвітах, і по листочках плачучої берези. І гонить вітер ті сльози-перлини, доки не зілля їх в одну велику струю... туги і глибокого болю» [4, с.300]. Музичні образи вкотре стають засобами розкриття психологічного стану героїні, особливостей її жіночого світосприйняття на високому реєстрі внутрішнього страждання.

Наприкінці твору втретє звучить мелодія шумки, тобто автор дотримується принципу троїстості, що логічно структурує горизонтальний розвиток сюжетної лінії. Однак фінал новели залишається відкритий. Рефлексія глибокого емоційного потрясіння й сугестивний стан, зумовлені ефектом буквально фізичного переживання музичного твору як чогось сакрального, відтворюють глибоку внутрішню боротьбу знесиленої дивними видіннями та слуховими галюцинаціями дівчини: «Випростувані дрібонькі ручки безсилно опустились додолу і з цілої ваги вдарили по клавішах. Всі струни озвались нараз одним голосним і непонятним акордом...» [4, с.301].

Важливим аспектом у системі міжмистецьких кореляцій твору має також і живописна складова. Як художник Б. Лепкий не міг не реалізувати у своїх творах виразний потяг до зображальності, візуалізації художньої реальності, зокрема на рівні образної структури. У новелі «Шумка» письменник вдається лише до окремих, проте виразних візуальних акцентів, використовуючи при цьому ресурси колористики, чуттєвих малярських асоціацій, світлотіней і контрастів. Наприклад, портрет героїні новели акцентовано теплим кольором її волосся («золотоволоса дівчина», «ясноволоса дівчина», «золоте волосся»), «рожевими» устами, «перловими» сльозами. Така колористика не лише символізує життя, молодість,

красу, а й суголосна мальовничій картині пробудження природи, буяння кольорів і пахоців травневого вечора («запах черемхи і синього бозу», «цвіла черемха, розвивалися сади, розцвіталися цвіти, співали птахи і всьо всміхалося житем...»), «розцвіла черемха виливала свої пахощі чарівні, і зірка палахкотіла на тихім небозводі...»). Водночас такі описи контрастують із холодними кольорами, які маркують відповідний мортальний простір новели, пов'язаний зі смертельною недугою молоді людини й невблаганного наближення кінця її життя («синяво-біле сяєво ясного місяця упало на його вихуділі лиця і живим сріблом переливалося по буйному волосу», «упав між них синяво-білий промінь ясного місяця», «на його лиці спинилося місячне світло, ясно-проміне, але мертвецьки-зимне»).

Отже, аналіз новели Б. Лепкого «Шумка» виявляє характерну особливість авторської концепції творення художнього світу, що проявляється на рівні активної взаємодії вербального, музичного й живописного кодів. Інтермедіальний вимір твору письменника маркований як його структурними характеристиками, так і чуттєвими образами, що в межах новелістичного жанру формують складну, проте органічну синтетичну цілісність.

Список використаних джерел:

1. Гавдида Н. Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого: монографія. Київ: Смолоскип, 2012. 228 с.
2. Колінько О. П. Новела і музика: до проблеми художнього синтезу в малій прозі порубіжжя XIX–XX ст. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. «Філологічні науки»*. 2013. № 2 (6). С. 148–154.
3. Лановик З., Лановик М. «Ноктюрн» Богдана Лепкого в культурно-історичному контексті розвитку жанру. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство*. 2012. № 36. С. 3–13.
4. Лепкий Б. Вибрані твори: у 2 т. / упорядкув. та передм. Н. І. Білик, Н. І. Гавдида; прим. Н. І. Білик. Київ: Смолоскип, 2007. Т. 1. 604 с.
5. Лупак Н. М. Літературно-музичне буття образу Мазепи: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2007. 200 с.
6. Рисак О. О. Найперше – музика у слові: проблема синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа», 1999. 402 с.
7. Ткачук М. П. Модерністський дискурс лірики та новел Богдана Лепкого. Тернопіль: ТНПУ, 2005. 128 с.

The article investigates the problem of interaction of verbal, musical and pictorial components in B. Lepky's work «Shumka». The functions of musical and painting implications at the structural and figurative levels of the artistic text are analyzed.

Key words: intermediality, music, painting, musicalization of prose, coloristic.

Отримано: 16.02.2022

УДК 821.161.2-3(477.43)Мачківський

Т. О. Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач

М. МАЧКІВСЬКИЙ ЯК АВТОР БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ

У статті подано огляд біографічних прозових творів подільського письменника Миколи Мачківського. Звернено увагу на особливості інтерпретації біографії видатних постатей в епічних жанрах.

Ключові слова: біографічна проза, роман, література Поділля, М. Мачківський.

Літературно-біографічна проза у сучасних літературознавчих студіях займає помітне місце. Окреслена проблема стає все частіше об'єктом наукових досліджень, як в теоретичному, так і в практичному застосу-

ванні: М. Бахтін, О. Валевський, Г. Винокур, О. Галич, О. Дацюк, Д. Жуков, Д. Затонський, В. Кардін, Б. Мельничук, Андре Моруа, Ж. Неф, Д. Стус, М. Утехін, І. Янська та ін..

Біографічна проза, у класичному потрактуванні, є особливим літературним видом, основними ознаками якого є: правдивість зображення образу видатної особи, високохудожність оповіді, опора на справжні документи та факти, безпристрасність біографа, глибоке занурення в психологію головного героя й таке інше; звернення увагу на альтернативні й фіктивні життєписи, в яких органічно переплелися правда та вимисел. Постмодерні варіантні форми художньої біографічної прози вирізняються синкретичністю – літературна гра з біографічним фактажем поєднується з історичною правдою, при цьому, дотримуючись рідко логічності та послідовності при викладі подій та життєвих фактів.

Жанр класичної художньої біографії інтерпретував у своїй літературній творчості подільський письменник Микола Мачківський.

До біографічної прози письменника належать твори «Чорний Дяк», «До вежі червеної», «Живи – як сад...», «За сонячний промінь тримаючись...», «Провесін в імлі, або Роман-есе про Олександра Деко», «Сорокодуби».

«Сорокодуби» – це перша художньо-біографічна повість М. Мачківського про вітчизняного поета Володимира Булаєнка, який виступає центральним персонажем твору. Автор у повісті зосереджує свою увагу на ключових моментах життя і творчості подільського поета, опираючись на спомини сучасників, архівні матеріали та глибокий аналіз творчого доробку письменника. Також у повісті побіжно зображено й міні-портрети інших майстрів слова – Тодося Осмачки, Микити Годованця, Костя Гордієнка, Володимира Ладизця та ін..

«Провесін в імлі, або Роман-есе про Олександра Деко» – біографічний роман Мачківського, написаний у формі новел, в якому оповідається про життєвий і творчий шлях відомого українського письменника, літературознавця, перекладача, громадського діяча Олександра Деко. У цьому творі автор намагався з'ясувати усі аспекти життя і творчості О. Деко; роман написаний у формі роздумів.

Спробою сформуванню художній портрет поета Миколи Федунця виявилася повість-портрет «За сонячний промінь тримаючись...». Книга складається з десяти розділів, які автор викремив як найважливіші етапи життєтворчості М. Федунця.

«Живи – як сад...» – літературознавча повість про життєву і творчу долю подільського письменника і журналіста Мар'яна Красуцького. Повість має переважно літературно-критичний характер, хоча елементи художності у творі присутні.

Детальніше хотілося б зупинитися на найзнаковіших біографічних творах М. Мачківського – романах «Чорний дяк» і «До вежі червеної». Його роман «Чорний дяк» знайомить читача з письменником давньої української літературної доби Ісайєю Кам'янчанином, «До вежі червеної» – з життєтворчістю класика ХХ століття Наталею Кашук.

Новаторством Мачківського стало те, що він уперше, хай і в художньому творі, систематизував і ґрунтовно опрацював біографії вищезазначених письменників. Постає, що стали головними персонажами романів М. Мачківського, на сьогодні є малодослідженими та вивченими. Як про Наталію Кашук, так і про Ісайю Кам'янчанина у сучасній літературознавчій науці є дуже мало фактів та відомостей. Ретельно працюючи над архівними матеріалами, письменник систематизував у одному творі ту інформацію, котра була не відомою широкому загалу.

Роман «Чорний дяк» (2000) – літературна версія життя і творчої діяльності давнього українського письменника-полеміста Ісайї Кам'янчанина, написана на основі віднайдених на сьогодні документів. Узяття до

уваги також наукові припущення вітчизняних і зарубіжних дослідників (Дмитра Абрамовича, Костянтина Харламповича, Леоніда Юзефовича, Степана Бабишина, Вікторії Колосової, Євгена Денисова, Едварда Кінана, Мечислава Гебаровича тощо).

Окрім історичної правди, значне місце у творі займає й художній домисел автора. Письменник, послугуючись історією, творить вигадані людські образи, художні картини. Тут не обійшлося без творчої фантазії, певної частки домислу, деяких персонажів подано під зміненими прізвищами, оскільки відомо, що такий чоловік був, але, яким було його справжнє ім'я, відомостей не лишилося.

Та історичний контекст є домінуючим, а художній домисел лише підсилює історичну правду. Автор своєрідно інтерпретує історичний матеріал, органічно поєднує його з художнім домислом, вишуканою, образною мовою.

Для стилю твору властиве поєднання документалізму з тонким ліризмом і дотепним гумором. У романі діють й інші історичні особи, зокрема – однієї людини, земляк і побратим Ісайї Кам'янчанина письменник просвітник Герасим Смотрицький, князь Василь-Костянтин Острозький, першодрукар Іван Федоров, молдовський господар Олександр Лепушняну, російський цар Іван Грозний, князь Андрій Курбський, польський король Сигізмунд II Август, французька королева Катерина Медічі.

У романі подається своєрідна версія життя і духовних шукань письменника-полеміста Ісайї Кам'янчанина.

Наступний біографічний роман «До вежі червеної» (2005) письменника присвячений життю і творчості однієї з перших письменниць, що належала до шістдесятників, Наталії Кашук (1937–1991), яка є відомою українською поетесою і журналісткою. В анотації до книги читаємо: «Зворушливо розповідається у творі про зустрічі поетеси з видатними майстрами слова Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Платоном Вороньком, хірургом Миколою Амосовим, про її дружбу з передчасно згаслими молодими поетами Степаном Будним, Василем Симоненком, Віктором Кушніром, Володимиром Собоновичем, скульптором Галиною Кальченко, кіноактором Іваном Миколайчуком». [1]

Якщо матеріалу для попереднього роману практично не було, то для написання «До вежі червеної» автор використав багато інформації зі спогадів сучасників Наталії Кашук.

Наталія Кашук за походженням була україною, постаттю із досить виразними рисами українського національного характеру. Людиною з виразним почуттям національної гідності, залюбленою в українську старовину, чому сприяла дружба й опіка над нею відомої кам'янецької фольклористки й краєзнавиці Тамари Сис-Бистрицької, з високим рівнем національної свідомості. Їх стосунки дуже детально та правдиво зобразив М. Мачківський у творі.

Композиційно цей роман також членується на чотири окремі повісті. Тут такий поділ зумовлений періодизацією життєтворчості письменниці, змінами у її житті.

Художньо-біографічна проза Миколи Мачківського є вартісною не лише у художньому плані, а й в історичному. У той час, коли літературне краєзнавство Поділля перебуває на етапі активного розвитку, твори такого жанру стають підґрунтям та основою літературознавчих розвідок.

Список використаних джерел:

1. Мачківський М. До вежі червеної. Роман-життєпис. Хмельницький : Поділля, 2005. 448 с.
2. Мачківський М. Реабілітований Ісайя Кам'янчанин. *Соборність*. 2002. № 2. С. 71-78.
3. Мачківський М. Чорний дяк : роман. Хмельницький: Поділля, 2000. 328 с.

The article provides an overview of biographical prose works of the writer from Podillya Mykola Machkivsky. Attention is paid to the peculiarities of the interpretation of the biography of prominent figures in epic genres.

Key words: biographical prose, novel, literature of Podillya, M. Machkivsky.

Отримано: 17.02.2022

УДК 811.161.2:81'4

Н. М. Дзюбак, кандидат філологічних наук, доцент

ПАРЦЕЛЬОВАНІ РЕЧЕННЯ ЯК МАРКЕРИ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ

У статті на основі аналізу наукової літератури окреслено основні підходи до визначення і тлумачення парцельованих речень та їхнього називання. Кваліфіковано парцеляти як типові засоби розмовного мовлення. Визначено причини, що зумовлюють виникнення цих структур, та наведено приклади використання парцельованих конструкцій у дискурсах різних стилів як доказ взаємопроникнення розмовного мовлення в інші функціональні стилі сучасної української мови.

Ключові слова: розмовна мова, приєднання, парцеляція, парцельовані речення, синтаксеми.

Постановка проблеми. Сучасна комунікативна практика суспільства знаходить свою реалізацію у різних формах і засобах. Актуалізація функціонального аспекту дослідження мови зумовила потребу розширення теоретичної бази мовних засобів та явищ, а також вивчення їхніх інтегративних зв'язків, які відображають сучасні тенденції суспільної комунікації, диктують потребу перегляду утрадиційнених теорій та поглядів, серед яких постає питання й синтаксичних засобів розмовного мовлення. Сучасна розмовна українська мова характеризується низкою специфічних ознак та засобів, які відбивають синхронічні тенденції та сучасні процеси розвитку національної мови, серед яких помітне місце посідає парцеляція.

Аналіз досліджень і публікацій. Специфіку формально-синтаксичної організації парцельованих речень досліджували Г. Рибаківа, В. Стрельцов; структурно-семантичні особливості – Л. Ступакова, Л. Рижикова; комунікативно-експресивні та синтаксичні функції цих синтаксичних утворень стали об'єктом вивчення О. Іванчикової та Ю. Ванникова; комунікативно-прагматичні функції – О. Вільчицької, О. Сковородникова; інтонаційне оформлення – Р. Лисиченко, Л. Сержана. Учені активно досліджували особливості функціонування парцельованих конструкцій у текстах різних стилів та жанрів, зокрема у мові засобів масової комунікації (Л. Конюхова), поетичному дискурсі ХХ століття (Т. Шевченко).

Хоча парцельовані речення є досить популярним об'єктом наукового дослідження, однак залишається відкритим питання називання цих структур, належно не досліджено й причини їх виникнення, потребують доопрацювання та систематизації питання виникнення та функціонального потенціалу цих засобів. Потреба у комплексному дослідженні цих синтаксем зумовлює їх актуальність як об'єкта наукового вивчення.

Мета наукової статті – визначити статус парцельованих речень як маркерів розмовного мовлення.

Явище поділу речення на частини, які інтонаційно розглядаються як самостійні речення привернуло увагу мовознавців ще з 30–40-х роках ХХ століття. Вперше ці одиниці потрапили в поле зору чеського лінгвіста В. Матезіуса. Ш. Баллі кваліфікував таке явище як своєрідну «дислокацію», що являє собою виділення частини речення в самостійну одиницю [1, с.25]. О.М. Пешковський, Є.В. Кротевич, І.Г. Чердніченко та ін. відносили такі незвичайні синтаксичні одиниці до неповних речень з опущеним одним чи кількома членами речення. О.О. Шахматов розглядав як присудково-безпідметові односкладні речення. Термін «приєднання» вперше запропонував Л.В. Шерба, відзначивши при цьому роль приєднувальних сурядних сполучників, що часто входять

до складу таких синтаксем. Так в науковому обігу синтаксестів з'явився термін, який почали використовувати для називання частин попереднього (основного) речення, що виникли в результаті розчленування його цілісної структури на кілька інтонаційно-сміслових частин [2, с.200]. З тих пір потрапляємо на досить розмаїте номінування аналізованих одиниць в науковій літературі, зокрема: «відокремлені речення», «приєднувально-видільні речення» (І. Петличний), «видільні речення (конструкції)» (П. Коструба), «приєднувальні речення» (П. Дудик), «приєднувальні конструкції» (С. Крючков). У 1951 році О. Єфремов у праці «Язык Н.Г. Чернышевского» вперше використав термін «парцеляція», визначивши це явище як стилістичну фігуру, яка «ламає» речення на частини, перетворюючи їх в еквіваленти самостійних речень, деформуючи структуру речення своєрідним розстановленням розділових знаків, що порушує загальноприйняті пунктуаційні норми. Тривалий час парцеляція ототожнювалась із приєднанням або ж розглядалася як частина широко розвиненої системи приєднання, що зумовлено кількокомпонентним складом аналізованих синтаксичних конструкцій та інтонаційною розірваністю висловлення, що супроводжується експресивно забарвленою паузою. Чітко розмежував ці явища А. Сковородников. На думку вченого, приєднання – явище формально-статичного аспекту речення, це граматична категорія, що має власне граматичне значення (значення додаткового повідомлення) та власну граматичну форму, виражену спеціальними сполучниками, сполучними словами та іншими формальними засобами. Парцеляція – явище функціонального аспекту речення, це стилістичний прийом, що полягає у відокремленні частини висловлювання, побудованого за моделлю речення, у самостійне висловлювання [3, с.128]. Розроблення цієї теорії продовжив А. Загітко, який вважає, що парцеляція – це мовленнєве членування єдиного системного цілого, а приєднання – це суто мовленнєве доповнення змісту речення [4, с.306]. Учений розглядає парцеляцію як засіб експресивного синтаксису [4, с.523].

А отже, парцеляція (*від фр. *pazcelle* – частка*) – прийом, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно й пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення. В результаті членування одного речення, простого чи складного, виникає дві або більше частин, з яких основна (більша) називається базовою, а менша (менші) – парцелятом.

На нашу думку, речення такого типу з'явилися в розмовному мовленні. Причини виникнення цих одиниць синтаксису зумовлене конвенціями та законами живого спілкування, що характеризується непередбачуваністю, спонтанністю, невимушеністю, непередбачуваністю обставин комунікації, обмеженим часом спіл-

кування тощо. Ці ознаки впливають на процес формування повідомлення мовцем.

Парцеляція може бути зумовлена низкою чинників, зокрема:

1) бажанням адресанта продовжити чи доповнити повідомлення, уточнити його зміст, наприклад: – *А ти заходь у гості! Сьогодні о сьомій! Мама пиріг спече!* (О. Сайко «Новенька та інші історії», с.46);

2) бажанням адресанта виділити найбільш важливу частину повідомлення для адекватного сприймання адресатом: – *Я ж бачу, щось сталося! Ти мушиш мені усе розповісти! І то негайно!* (О. Сайко «Новенька та інші історії», с.61). *Шановні колеги, третій місяць триває ескалація на кордонах України. Третій місяць...* (Стенограма засідання Верховної Ради України від 01.02.2022);

3) емоційним чи фізичним станом мовця, коли він неспроможний чи немає змоги сформулювати цілісне висловлення: – *Так, вибачте, це я винна. Я була разом з хлопцями... Я дуже люблю футбол ... Таку подачу зробила... Не розрахувала сили... А ще біля вікон...* (О. Сайко «Новенька та інші історії», с.53). – *Ні, ти таки з'їхала з глузду! Закохатися? Отак ні сіло ні впало? В Микутенка?* (О. Сайко «Новенька та інші історії», с.61). *Ми тишилися, що хоча б у такому напівкастрованому вигляді ми будемо мати дієвий закон, де регулюється питання територіальної оборони. Але тишення марні* (Стенограма засідання Верховної Ради України від 01.02.2022).

Останнім часом спостерігаємо явище інтеграції різних стилів та жанрів в одному тексті чи дискурсі. Як результат розмовне мовлення знаходить втілення в худож-

ньому, публіцистичному, офіційно-діловому, науковому стилях сучасної української мови. Оскільки парцельовані конструкції є засобами розмовного мовлення, то їх цілком можна вважати маркерами розмовного стилю, а за наявністю цих засобів в конкретному тексті чи дискурсі відстежувати та вивчати явище взаємопроникнення стилів.

Список використаних джерел:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Иностран. лит-ра, 1975. 456 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквівалентні речення). Київ: Наук. думка, 1973. 288 с.
3. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: Опыт системного исследования: дисс. ... докт. филолог. наук. Красноярск, 1982. 362 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2001. 430 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

The article, based on the analysis of scientific literature, outlines the main approaches to the definition and interpretation of parcelled sentences and their names. Parcels are qualified as typical means of colloquial speech. The reasons for the emergence of these structures are identified, and examples of the use of parcelled constructions in discourses of different styles as evidence of the interpenetration of colloquial speech in other functional styles of modern Ukrainian are given.

Key words: colloquial language, accession, parcelling, parcelled sentences, syntaxes.

Отримано: 19.02.2022

УДК 811.161.2'273.23

Я. В. Журенко, аспірантка кафедри української мови

ЯКІСНІ ТА КІЛЬКІСНІ ВІДМІННОСТІ В СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ НАЗВ ЧОЛОВІЧОЇ/ЖІНОЧОЇ СТАТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню індивідуальної картини світу Оксани Забужко, а саме аналізу лексем на означення лексико-семантичних полів з ядреними лексемами «чоловік» і «жінка» в повістях та оповіданнях О. Забужко.

Ключові слова: фемінність, маскулінність, дискурсивний аналіз, гендерні стереотипи.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Проблема співвідношення фемінності-маскулінності як елемента культури цікавить багатьох фахівців з різних галузей. Закономірним є зацікавлення лінгвістів до чоловічого і жіночого мовних світів, спільних та відмінних стратегій поведінки та системи прийомів концептуалізації світу різними статами через мову, що прокує створення стереотипів, які формуються зі стійких уявлень, закладених релігіями, національним досвідом, фольклорними традиціями тощо, а соціостатеві загальноприйняті уявлення про «мужність» і «жіночність» наявні в кожній лінгвокультурі. Гендерні дослідження започатковано британськими та американськими лінгвістами: це насамперед С. Беннет, А. Годдард, Л. Паттерсон, Дж. Міллс, Д. Спендер, Дж. Уїлліамс та ін. Упродовж останніх років гендерна проблематика активно досліджується у вітчизняному (О.Л. Бессонова, Г.Ю. Богданович, Л.М. Сінельнікова, О.М. Холод, А.Г. Шиліна та ін.).

Аналіз останніх досліджень. Обрана проблематика в лінгвістиці на сьогодні є ще досить недостатньо дослідженим явищем, і гендерні ознаки мовної картини світу не завжди є очевидними, однак перехід мовознав-

ства до нової наукової парадигми, для якої визначальним є людський чинник і особистість мовця як такого, зобов'язує мовознавців розширювати свої погляди на поліфункціональність засобів мови у світлі гендерного феномена. Коли говорити про методики феміністичного прочитання тексту, то найцікавішими видаються дослідження представників американської й французької шкіл [4; 3]. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, на переломі культурних епох зацікавлення проблемами гендерної ідентичності знову стали досить актуальними в культурологічних процесах. Найновішим дослідженням такого спрямування є дисертація Тетяни Кравець «Гендерні стереотипи в сучасному українському масмедійному дискурсі» (2021) [2]. Крім семантико-ідеографічної репрезентації матеріалу аналізуються якісні і кількісні відмінності у структурі виділених лексико-семантичних полів у мові і у текстах збірки «Сестро, сестро» О. Забужко. Так, наприклад, у мові є менша кількість мовних одиниць на позначення жіночої статі. Це пояснюється «гендерною семантикою».

Виклад основного матеріалу. Мовні портрети чоловіків і жінок різняться між собою. Проте такий портрет за матеріалом словника дещо різниться від даних, що ілюструють прозу О. Забужко.

Опираючись на результати виявлених якісних та кількісних відмінностей у структурі ЛСП назв осіб чоловічої/жіночої статі в українській мові, виділяємо певні характеристичні риси.

Висновки про характеристики, притаманні особам чоловічої/жіночої статі, зроблено з урахуванням як власне мовної семантики, так і авторської.

Знаки «+» та «-» відображають більший чи менший прояв певної характеристики стосовно осіб чоловічої/жіночої статі у досліджуваних текстах і мовній українській культурі, про що свідчать відмінності у кількісних та якісних характеристиках у розглянутих лексико-семантичних полях.

Основні характеристики осіб чоловічої статі в українській мовній культурі і текстах О. Забужко

Характеристики	Особа чоловічої статі	Українська мовна культура	Тексти Оксани Забужко
Політична та соціальна активність		0	0
Соціальна аморфність, пасивність		+	+
Прагнення до суспільного визнання, здобуття авторитету		0	+
Неамбітність, непретензійність щодо соціальної значимості		+	0
Ексцентричність, манірність		0	+
Активна життєва позиція		-	-
Пасивність, вайлуватість, млявість		+	±
Сумирність		+	-
Егоцентризм, індивідуалізм		-	+
Альтруїзм, безкорисливість		+	-
Відкритість, щирість, довірливість		+	-
Грубість, агресивність		-	+
Толерантність, терпимість, незлобивість		+	-

Основні характеристики осіб жіночої статі в українській мовній культурі та в текстах О. Забужко

Характеристики	Особа жіночої статі	Українська мовна культура	Тексти Оксани Забужко
Егоцентризм, амбітність		-	+
Прагнення до суспільного визнання, здобуття авторитету		-	+
Неамбітність, непретензійність щодо соціальної значимості		+	-
Соціальна активність		-	+
Активна участь у підприємницькій діяльності		-	+
Хазяйновитість, домовитість		+	+
Наявність у характері лідерства		-	+
Сумирність, терпимість, незлобність		+	-
Ексцентричність, манірність		-	+
Грубість, агресивність		-	+
Чуйність, щирість, співчутливість		+	-
Комунікабельність, говірливість		+	-
Стриманість, врівноваженість		-	+
Дбайливість		+	+
Гостинність, привітність		+	-

Цілком очевидно, що загальна семантична структура досліджуваних ЛСП має багато спільного, але разом з тим існує й ряд виявлених відмінностей, зумовлених змінами в поглядах на стосунки між двома статтями, на лідерство між ними, а отже, і на зміну рольової поведінки чоловіків і жінок у кінці ХХ-го – на початку ХХІ-го століття.

Проілюструємо це прикладами з текстів збірки О. Забужко.

Жіночі риси: якості лідера: «Дарка вже мала за собою біографію, цілком гідну майбутнього криміна-

льного або політичного лідера (межа між цими двома, як відомо, вельми плітка й визначається не вдачею, а обставинами)» (40); **тимчасова лагідність:** «Прямим, незабарним наслідком стала Дарчина прищухлість, сумирність і глибоководне занурення в книжки саме тоді розпочався у неї період запійного читання – аж до кінця навчального року» (41); **вразливість:** «Ленця-оленят боронитися» (55); різне розуміння «жіночого щастя»: 1) «Потім у неї все було гаразд: заміжжя, і злидні, і діти, й хвороби, і нелюба праця, й маленькі радощі – наприклад, нова квартира або купівля шкіряного пальта» (58); 2) «Сяке-таке ім'я в своїй галузі, сяку-таку матеріальну незалежність, наскільки взагалі це можливо в наших умовах, і дві монографії, одна з них по докторській, і один вузівський підручник, і два розлучення...» (66).

Чоловічі риси: ревності, безпідставні: «Роздратована Мілена чоловіковими ревностями, вигукнула (все-таки підлецена), – мовляв, на фіга він їй здався, той італієць, якому, на думку чоловіка, вона цілий вечір робила очками на фуриеті» (134); **бажання, щоб ними захоплювалися** «А мені, між іншим, як кожній людині, хочеться, щоб мене вряди-годи гладили по голівці й казали, який я гарний, причому щиро, щиро казали!» (181); «Валентин Степанович займався сам од себе, і це багаття не потребувало вбогого хмизу будь-чиєї інтелектуальної співучасті: говорив він розкішно, просто-таки бароково, густо заплітав в'юнки хаці образно-мальовничих складнопідрядних речень, де треба, тонко пропускаючи тонкі просвіти значущих пауз, розворюючи зміст подихом аристократичних інтонацій: легка іронія, скепсис, сумовита констатація прикрої людської недосконалості» (191) тощо.

Висновки. Аналізуючи твори О. Забужко, можна зробити висновок щодо змін, що відбуваються у суспільстві жінок та чоловіків, які обмінюються рисами раніше притаманними лише так званій «другій статі». Таким чином, художні твори О. Забужко, а саме збірка «Сестро, сестро», дають підстави вважати, що авторка, виявляючи тенденцію до точного найменування речей та ситуацій, прагне змінити не лише традиційне сприйняття чоловіка та жінки, але й через специфічну вербалізацію їх образів у власних творах змінює ставлення до «жіночої» літератури, створюючи власний соціолект.

Список використаних джерел:

1. Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання. Київ: Факт, 2004. 240 с.
2. Кравець Т. Гендерні стереотипи в сучасному українському масмедійному дискурсі: автореф. дис. ... к.ф.н. Київ, 2021. 19 с.
3. Kolodny A. Dancing through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice and Politics of a Feminist Literary Criticism' in Elaine Showalter (ed.). *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*. London: Virago, 1986. P. 44–67.
4. Showalter E. *Sexual Anarchy. Gender and Culture at the Fin de Siecle*. New York: Viking, 1990. 242 pp.

The article is devoted to the study of Oksana Zabuzhko's individual picture of the world, namely the analysis of tokens for the definition of lexical-semantic fields with nuclear tokens «man» and «woman» in O. Zabuzhko's novels and short stories.

Key words: femininity, masculinity, discursive analysis, gender stereotypes.

Отримано: 20.02.2022

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МЕДІАКРИЧНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНІ

У положеннях наукової статті автор проводить аналіз сучасного вітчизняного медіадискурсу, який показав, що медіакритика в Україні, хоч і є відносно новим сегментом журналістики, однак інтенсивно розвивається у декількох напрямках – медіакритики, медіаграмотності та медіамоніторингу й є синтезованим явищем, виконуючи низку важливих функцій щодо контролю та регуляції інформаційного простору, зокрема інформаційно-комунікаційну, пізнавальну, регулятивну функції.

Ключові слова: професійна медіакритика, функції медіакритики, медіамоніторинг, медіаосвіта, фейкові новини, наратив.

В умовах значної комерціалізації сучасного інформаційного простору та ринкової економіки, особливої уваги набуває така галузь журналістської діяльності як медіакритика, ключовими завданнями якої є забезпечення балансу між реальністю та її представленням у засобах масової комунікації, а також допомога суспільству в пізнанні нових реалій і тенденцій у діяльності ЗМІ.

Стан та перспективи розвитку вітчизняної медіакритики ставали об'єктом наукових розвідок Ю. Голоднікової (2009), О. Довженка (2013), О. Короченського (Короченский, 2002), Б. Потятинника (2017), А. Сулім (2015). Однак, у зв'язку із стрімким розвитком медіакритичного дискурсу, зазначена проблема потребує постійного уточнення, що й зумовлює актуальність пропонованої статті. Завдання статті: 1) дослідити сучасний вітчизняний медіадискурс; 2) проаналізувати проблемні аспекти медіакритичних видань; 3) виявити перспективи розвитку української медіакритики.

Визначаючи ключові тенденції розвитку української медіапубліцистики, можна констатувати, що зазначена галузь діяльності у інформаційному дискурсі перебуває в залежності від інших сфер суспільно-економічного життя й не користується великим інтересом впливових бізнесових груп, які б виявляли бажання щодо її інвестування. Наслідками цього стало припинення діяльності інтернет-видання «Телекритика» у листопаді 2020 року, як видання, яке не мало потенціалу вийти на самоопитність та стати прибутковим. До того ж, як зазначає Ю. Голоднікова, «медіавласники не зацікавлені в матеріалах, які критикують медіа. Розвиток якісних регіональних ЗМІ нині може відбуватися або за рахунок грантів, або з використанням запозиченого за кордоном досвіду. Чимало власників проголошують нові стандарти якості виробництва ЗМІ та журналістської етики, але в результаті все залишається без змін» [8].

Проте, закладені напрями роботи в «Телекритиці» знайшли продовження в інших медіакритичних інтернет-виданнях, зокрема на порталі ресурсу «Детектор медіа», який «поєднує створення медійного контенту, різнопланові дослідження медійного простору, ринку та продукту, модерування професійної дискусії в журналістському цеху, адвокацію законодавчих та суспільних змін, що стосуються медіа, та медіаосвіту, спрямовану на широку аудиторію» [2].

Найважливіші цілі, які намагається реалізувати «Детектор Медіа» – це покращення якості українських медіа, підвищення медіаграмотності українського суспільства та протидія дезінформації та пропаганді. До складу порталу входять п'ять сайтів: «Детектор медіа» – головне інтернет-видання про медіасферу та навколomedійну тематику, вочтог українських медіа; MediaSapiens – нішеве інтернет-видання про медіаграмотність в Україні та світі, розвиток критичного мислення; «Суспільне. Детектор медіа» – нішеве інтернет-видання про суспільне мовлення в Україні та світі; «Відеотека» – мультимедійна онлайн-платформа для відеоконтенту і лонгвідів про медіасферу; «Вибори і ЗМІ» – періодичне інтернет-видання про вибори та медіа, що оновлюється під час виборчих кампаній.

Ключовим моментом у досягненні визначних напрямків роботи є те, що на сайті не лише регулярно публікуються матеріали медіапубліцистики, а й те, що медіакритика поєднана із іншою формою контролю – медіамоніторингом, який «дозволяє підвищувати рівень обізнаності суспільства щодо порушень професійних стандартів, маніпуляцій та дезінформації у медіа, закладаючи підвалини журналістського та громадянського протистояння цим засобам» [3].

Аналіз медіакритичних вітчизняних ресурсів показав, що ключові напрями їх роботи спрямовані головним чином на виявлення та спростування фейків, виникнення яких зумовлене війною на Донбасі та поширенням пандемії COVID-19. Зокрема, актуальність теми про вірус зумовила створення окремих рубрик, які повністю присвячені аналізу цієї теми. До прикладу, на сайті «Детектор медіа» є сторінка «Правда і вимисел про коронавірус», де майже щодня публікуються результати моніторингу ЗМІ щодо фейків про COVID-19 в Україні та світі й здійснюється їх спростування. Загалом, експерти вже здійснили класифікацію коронавірусного наративу, виокремивши у ньому 5 підтем: 1) конспірологічні теорії; 2) проти України та української системи охорони здоров'я; 3) «антивакцинаторські»; 4) щодо лікування коронавірусу; 5) дискримінаційні [6].

Однак, якщо тенденція висвітлення фейків пандемії – тренд останніх двох років, то нейтралізація інформаційних впливів, пов'язаних із військовими діями на Донбасі – триваліша в часі і становить загрозу національному суверенітету країни. Аналізуючи сучасну стратегію інформаційної війни, Наталія Лигачова зауважує, що «пропагандисти стали більш обережними. Вони зараз використовують якісь наші помилки і невдачі. Наприклад, тема тарифів активно розкручується як підстава розповідати, що ми держава, яка не відбувається і не здатна забезпечити рівень турботи про громадян, що нам треба в Росію і тільки Росія нам допоможе. Прямої пропаганди, такої як «розп'ятий хлопчик» дуже мало, але отака прихована пропаганда справляє більше враження на людей» [5].

Значну увагу сучасна медіакритика приділяє висвітленню реформування законодавства в інформаційній сфері, яке зумовлене декількома факторами. Найперше, це необхідність наближення нормативної бази до сучасних реалій функціонування конвергентних медіа та визначення порядку регулювання мережевих видань, які з огляду інформаційну війну та засилля російської пропаганди, потребують особливого контролю. По-друге, комерціалізація медіавласності становить певну загрозу для суспільства у зв'язку з ризиками відстоювання інтересів кінцевих бенефіціарних власників медіа, а не аудиторії.

Відтак, моніторинг сучасного медіадискурсу показав, що медіакритика в Україні, хоч і є відносно новим сегментом журналістики, однак інтенсивно розвивається у декількох напрямках – медіакритики, медіаграмотності та медіамоніторингу й є синтезованим явищем, виконуючи низку важливих функцій щодо контролю та регуляції інформаційного простору, зокрема інформаційно-комунікаційну, пізнавальну, регулятивну. Серед перспектив

розвитку вітчизняної медіакритики є залучення до осмислення цього дискурсу більшої частини читацької аудиторії, підвищення рівня медіаграмотності та медіакультури у суспільстві. Характерною ознакою вітчизняної медіакритики є те, що вона головню виступає механізмом саморегуляції ЗМІ, адже її матеріали присвячені інтерпретації тенденціям і проблемам розвитку медіаринку. Ще однією рисою української медіакритики є те, що вона переважно представлена он-лайн виданнями, а деякі з них функціонують завдяки закордонній донорській підтримці, адже не є прибутковим сегментом ЗМІ, виступаючи аксіологічно-пізнавальною сферою журналістики та цивілізаційним фактором суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Голоднікова Ю. Медіавласникам не потрібна медіакритика. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/5823/2012-10-30-yuliya-golodnikova-mediavlasnykam-ne-potribna-mediakrytyka> (дата звернення: 28.10.2021).
2. Детектор медіа: Про нас. URL: <https://go.detector.media/about/> (дата звернення: 28.10.2021).
3. Довженко О. Сучасна українська медіакритика: чинники формування, проблеми та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2013. Випуск 37. С. 131-138.
4. Короченский А. П. «Пятая власть»? Феномен медіакритики в контексте інформаційного ринку. Ростов: Междунар. ин-т журн. и филол. 2002. С. 272.
5. Лигачова Н. «Дезінформація ставатиме тонкішою та вигадливішою». URL: <https://go.detector.media/nataliya-ligachova-dezinformatsiya-stavatime-tonkishoyu-ta-vigadlivishoyu/> (дата звернення: 28.10.2021).
6. Рябоштан І. Війна, COVID-19 та народна медицина. URL: [https://ms.detector.media/trendi/post/28197/2021-09-27-viyna-covid-19-ta-narodna-medytsyna-yaki-dezinformatsiyini-naratyvy-poshyreni-v-ukrainskomu-](https://ms.detector.media/trendi/post/28197/2021-09-27-viyna-covid-19-ta-narodna-medytsyna-yaki-dezinformatsiyini-naratyvy-poshyreni-v-ukrainskomu-mediaprostori-i-yak-proty-nykh-borotysya/)

[mediaprostori-i-yak-proty-nykh-borotysya/](https://ms.detector.media/trendi/post/28197/2021-09-27-viyna-covid-19-ta-narodna-medytsyna-yaki-dezinformatsiyini-naratyvy-poshyreni-v-ukrainskomu-mediaprostori-i-yak-proty-nykh-borotysya/) (дата звернення: 28.10.2021).

7. Стеблина Н. «Велике будівництво», «замовні» привітання та коментарі Пескова – як джинсували регіональні ЗМІ. URL: <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/velyke-budivnytstvo-zamovni-pryvitannya-ta-komentari-pyeskova-yak-dzhynsuvaly-rehionalni-zmi.html> (дата звернення: 28.10.2021).
8. Сулім А. А. Типологія напрямів медіакритичних досліджень. *Наукові записки Інституту журналістики*: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2013. Т. 50. С. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_50_11 (дата звернення: 26.11.2021).
9. Ткаченко пропонує блокувати в соцмережах за фейки про вакцини та COVID-19. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/28331/2021-10-20-tkachenko-proponuie-blokovaty-v-sotsmerezakh-za-fejky-pro-vaktsyny-ta-covid-19/> (дата звернення: 26.11.2021).
10. Чернявська Л. В. Форми медіа-критики у світовому контексті й перспективи її розвитку в Україні. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2017. № 4. С. 201-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2017_4_38 (дата звернення: 26.10.2021).

In the provisions of the scientific article the author analyses the current domestic media discourse, which showed that media criticism in Ukraine, although a relatively new segment of journalism, but is developing rapidly in several areas – media criticism, media literacy and media monitoring and is an important phenomenon. and regulation of information space, in particular information-communication, cognitive, regulatory functions.

Key words: The professional media criticism, the functions of media criticism, the media monitoring, the media education, the fake news, the narrative.

Отримано: 21.02.2022

УДК 811.161.2'28:821.161.2.-342Руданський

Б. О. Коваленко, доктор філологічних наук, доцент

ВІДБИТТЯ ГОВІРКОВИХ РИС У БАЙКАХ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

У статті охарактеризовано найголовніші фонетичні та граматичні особливості подільських говірок, що виявляються у байках Степана Руданського.

Ключові слова: С. Руданський, подільський говір, говіркові риси, фонетичні особливості, граматичні особливості.

Творчість С. Руданського – видатне, новаторське й до певної міри етапне явище в історії української літератури. Його творчість високо оцінили П. Колесник, П. Лісовий, П. Перебийніс, М. Сиваченко, І. Скрипник, Ю. Цеков та ін.

Письменник виступив оновлювачем української поезії, майстром слова і творцем чудових співомовок. Справжнім відкривачем Степана Руданського як поета був І. Франко. За життя письменник опублікував лише кілька своїх оригінальних творів та перекладів.

Твори С. Руданського – це рухлива, жива мозаїка, майже калейдоскоп, у якому кожен окремий дрібний елемент дає уявлення про велике ціле. Водночас ці дрібні окремі елементи утворюють загальну картину великого цілого.

Мову творів Руданського досліджував І. Матвійс, який зауважив, що поет намагався уникати вузьких діалектизмів, мова його творів постає загальноукраїнською, вона легко сприймалася і сприймається українцями з різних місцевостей, однак подільський говірковий колорит у мові творів поета відчувається виразно [4].

Мета нашої розвідки – з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища в байках С. Руданського, які вміщені у збірці «Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-их рр.». Упорядник збірки М. Левченко у передмові зазначав: «Ті подільські казки та оповідки, що ми їх тут видаємо, то записи переважно 1850-их років двох видатних подолян: відомого поета Степана Васильовича Руданського та дуже працюютого етнографа Андрія Івановича Димінського» [3, с.VII].

Ця збірка казок стала джерельною базою нашого дослідження з двох причин, по-перше, вона не була ще предметом спеціального мовознавчого вивчення, по-друге, її упорядник М. Левченко, на відміну від попередників-видавців, мав твердий і непохитний принцип – «додержатися всіх індивідуальних особливостей оригіналу і не виправляти орфографію записувачів, навіть якщо вона була не систематичною і не витриманою» [3, с.XVI]. Саме такий підхід дає змогу виявити лінгвальні особливості збирачів фольклору на різних мовно-структурних рівнях.

Серед говіркових особливостей байок фіксуємо:

I. На фонетичному рівні це, зокрема, так зване *укання*. Звук [o] в ненаголошеній позиції зазнає звуження, отже, наближається до [y]. Щодо далі на захід, зазначає Ф. Жилко, то укання виступає більш виразно [2, с.125]. Поодинокі випадки цього явища фіксуємо в байках: «Взяли черці з него міру, збили *домувину*, по *домувині* припустили й гріб...» (3, с.171).

Досить помітним явищем є випадання звука у середині присудкового слова *треба*, випадання звука в дієслові *хотіти*: «А що, каже, – Сатанайле? Нема більше?» – «А нема, Боже!» – «То *тра* благословити!» – каже Господь» (3, с.164–165).

Дієслова II дієвідміни в 3-ій особі однини в українських діалектах звичайно зберігають флексійний [-m]. Відмінності між діалектами в цій формі найчастіше проявляються в тому, що в одних із них флексійне [-m] зберігає свою м'якість, а в інших він зазнав ствердіння [1, с.133]. стверділий кінцевий [-m] є характерною ознакою подільських говірок, наприклад: стверділий кінцевий *m'*: «Отто як задумав Господь сотворити світ, то й *говорит* до найстаршого ангела Сатанайла: «– А що, – каже, – архангеле мій, ходім творити світ!» (3, с.164); «Отто вже *іст* і чоловік. Тільки що ковтає, аж *находить* Господь! Так теє яблуко в горлі і осталоє» (3, с.166).

Вставні приголосні [л], [н] після губних: «Жие собі Гадам. Отто вже его Господь і діточками поблагословив; така-то ему втіха та радість, що, здається, вічне хотів би жити; а до того ще й *здоровля* ему служило» (3, с.167).

Найбільшу кількість фонетичних варіантів в українських діалектах має числівник *один*, що підтверджують дані південно-західних діалектів. В аналізованих текстах маємо форми числівника один з початковим *є* і його рефлексом *і*: *єдного*, *єден*, *єдного*: «*Єдного* часу задумав Господь затопити землю і витопити всіх людей, які тільки були. Та й каже до *їдного* святого чоловіка: «Роби ти, – каже, – корабель, святий чоловіче, бо я хочу землю затопити!» (3, с.167). Рядом варіантів представлено в текстах казок числівник *чотири*: «Та й благословит землю на всі *шотири* часті. І як поблагословив, так тая земля і зачала рости» (3, с.164–165)

Подільські говірки характеризуються твердістю приголосного [p]: «Заким вигулькнув із *мора*, так того піску як не було: геть вода зміла!» (3, с.164); «Тогді ангел і каже до Гадама: «*Роспрагайся*, чоловіче, та *запрагай* коня!» (3, с.167).

Помітна тенденція до вживання приставних [z], [ʒ]: «...грішнеє тіло, та й згубило чоловіка. Бо як би не воно, любенько жив би собі *Гадам* у раю» (3, с.166).

Визначальною рисою подільських говірок діалектологи називають відсутність подовжених приголосних в іменниках середнього роду II відміни: «Подивився Гос-

подь – і зараз дає Гадамові заступ, лопату і жменю *насія...*» (3, с.166); «Птахи позлітали – та й знову сідають, а носорожець ізнов в воду головою. І злітали і сідали, аж поки зівсім не втопили носорожця. Отто-ж то тепер і пропали носорожці з *коріням* і *насіяням*» (3, с.168).

Спорадичне вживання дієслівних форм з нескладовим [ʃ]: «Отто вони й *пійшли* над море, а море таке темне-темне, – сказано безодня!» (3, с.164).

II. На граматичному рівні також фіксуємо низку говіркових рис: вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-ишч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-иш-*: «Отто Давид і просив собі у Бога три сини: одного – найкращого, другого – *найсильнішого*, третього – *найрозумнішого*. Бог ему і дав Йосипа, Самсона і Соломона» (3, с.171–172).

У формах прикметників трапляється закінчення *-ий* (*-им*) замість *-ій* (*-ім*): «Аж за *третим* разом сказав уже Сатанайл: «Беру тебе, земле, на ім'я Господьне!» (3, с.164).

У досліджуваних текстах зафіксовано злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, деформованому вигляді: «...*та й каже до него*: «Оттак, Гадаме: не *хотів-ісь* шануватись» – говорить купець: – «Не програв-єсь, може?» (3, с.168).

Отже, аналіз мови байок Степана Руданського дозволяє зробити висновок, що, по-перше, лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля, по-друге, їхня мова відбиває ряд діалектних рис, зокрема фонетико-граматичних, збережених дотепер, що свідчить насамперед про давність та живучість цих говірок.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища шк., 1980. 246 с.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ: Радянська школа, 1955. 315 с.
3. Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х рр. / з передмовою акад. А. М. Лободи; упорядкував Микола Левченко. Київ, 1928. Вип. 1/2. 601 с.
4. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Степана Руданського. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine68-69-6.pdf>

In the article the most important phonetic and grammatical features of Podillia dialects, which are found in the fables of Stepan Rudanskyi, have been characterized.

Key words: S. Rudanskyi, Podillia dialect, dialectal features, phonetic features, grammatical features.

Отримано: 17.02.2022

УДК 811.161.2'282

Н. Д. Коваленко, доктор філологічних наук, доцент

ВИЯВЛЕННЯ МОВНОГО ПРОСТОРУ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті обґрунтовано особливості виявлень територіального українського мовлення у фразеологічних одиницях, акцентовано на проектуванні в них культурно-національного коду нації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, текст.

Цілісний аналіз фразеології всього діалектного континууму є одним із першочергових завдань. Втрата навіть невеликої кількості одиниць призведе до прогалин в описі інформаційності національної фразеосистеми, територіального поширення одиниць, міжговіркових та міжмовних зв'язків.

Матеріали дескриптивних праць, тексти говіркового мовлення із так званих діалектних хрестоматій ще й до цього часу залишаються поза увагою фразеологів. Підкреслимо, що в текстах було знайдено не тільки невідомі раніше одиниці, а встановлено умови, широкі контексти їхнього вживання.

Теоретичні напрацювання зі слов'янської фраземіки загалом та української зокрема (Бориса Ларіна, Василя Лавера, Лариси Скрипник, Мар'яна Демського, Надії Бабич, Валерія Мокієнка, Віктора Ужченка), лексикографічні описи окремих говорів уможливають порівняльний аналіз різних українських діалектних ареалів як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ; пошук джерел витворення фразеологічних номінацій; причин втрати формальних варіантів фразем чи навпаки їх активізації на певних територіях і що найважливіше – створення інтегрального зведеного словника української народної фразеології.

Відомо, що описано фразеовживання на окремих територіях, а цілісного погляду на фразеосистему українського діалектного мовлення досі немає. Цим зумовлена актуальність пропонованої теми дослідження.

Підвищена увага до розмовності допомагає виявити на рівні фразем явища стирання чи збереження говіркових рис, зокрема важливо з'ясувати їх стійкість на фразеологічному та лексичному рівнях; неповною є інформація про територіальне поширення фразем, міжговіркові відповідники.

Фраземи мають особливий статус: це проектори культурно-національного коду нації; образні виразники ознак чи характеристик людини, явищ, процесів; своїм значенням передають експресію та емоційність, відтворюють різні сторони буття носіїв говірок; мають високий рівень варіативності та синонімії; довше зберігають архаїзми, регіоналізми та ін.

Глибина досліджень фразеологізмів значною мірою залежить від точності відтворення у записах структурних особливостей говірок, що забезпечує докладна фонетична транскрипція.

Зокрема, фразеологізми здатні зберігати у своїй структурі особливості різних рівнів говірок, наприклад, фонетичні риси: у подільських говірках *'бути 'н'іби на вок'роп'і* 'дуже хвилюватися'; *заробити на с'іл' до восе^ллец'а* 'мало заробити'; морфологічні риси: подільські: *го'р'іти во'г'ом* 'сердитися'; *'жити йак у'Бога за 'пазхоу' / 'пазхом* 'жити щасливо, заможно'; *хра'пит 'тан'би' 'воре"* 'голосно хропіти'; *шо 'бул'ку на 'воду пус'кайе* 'улесливо говорити'; гуцульські: *убу'тися, гей медві'дь у я'годи* 'надягнути невідповідне взуття'; закарпатські: *ли'тнуд' до н'о'го, ги му'хи до ме'ду; позе'рат', ги те^л'а' на нів'і' воро'та; п'іе, гі дуга; ходит', гі кіб'і кору'ну мав на гол'ві; такы'й, гибы на ті'мн'а в'ав.*

Емпірична база української діалектології, сучасні ґрунтовні дослідження утвердили особливий статус текстів зв'язного говіркового мовлення як багатовимірного, комплексного, самодостатнього джерела з невичерпною інформативністю для багатьох суміжних наук. Автентичні спонтанні тексти діалектного мовлення мають усі специфічні риси, притаманні усній формі висловлення. Специфіка мовного простору багатогранніше може виявлятися на підставі текстів, що містять як нефіксовані раніше мовні одиниці, явища, синтаксичні моделі, відбивають їх реалізацію в контекстуальних ситуаціях, різну актуалізацію смислового та емотивного плану вираження. На підставі опублікованих текстів українських говорів з'ясовано інформативні можливості цього виду джерела діалектології.

У говірковому мовленні діалектоносій є виразником етнічної свідомості, колективних знань; важливо, що в тексті наративу чітко простежуємо індивідуаль-

ність мовця зі спектром відчуттів і почуттів, емоцій, особистого досвіду, оцінок.

Комплексний аналіз фразеологізмів українських говорів (з'ясування процесів їх утворення та побутування, території поширення, причин варіювання, втрати активності чи активізації в мовокористуванні, їхньої ролі як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення, можливостей проектувати культурно-національні коди народу) нерідко ускладнений складною природою цих одиниць, взаємодією багатьох чинників, а також особливостями мотивацій ФО.

З'ясовано, що діалектне мовлення постійно продукує закодовані у внутрішній формі фразеологізми, які не тільки утворені у відповідній культурі, часто «народжені» з культурними компонентами, а й зберігають узагальнене надслівне вираження елементів етнокультури.

Зіставлення особливостей уживання фразеологізмів та їхніх компонентів за діалектними текстами і словниками, що відтворюють локальні особливості різних діалектних зон, виявило наявність у віддалених між собою діалектах: 1) однакових одиниць; 2) варіювання компонентів (як основних образних маніфестантів, так і інших складників); 3) різну семантику формально однакових фразеологізмів.

Фразеологізми як мовні одиниці зберігають у своїх значеннях світогляд носіїв мови / говірок, який має загальнолюдську символіку та власне національні категорії культури, здатні набувати нових семантичних відтінків. Важливо, що ФО з досліджуваними словами-компонентами, завдяки спостережливості українців, образно-узагальнювальному мисленню, етнопам'яті про давні дохристиянські звичаї та обряди репрезентують стереотипи та оцінки зовнішнього вигляду людини, її поведінки та мовлення, морально-етичні якості, соціальні відносини, а також характеристики природних явищ, довкілля.

Традиційним є образно-метафоричне відображення у фраземі зв'язку людини з навколишнім (ближнім) світом та осмислення себе в цьому світі, а звідси й розуміння законів побудови всесвіту загалом.

На різних територіях оприявлені переваги у використанні символічних компонентів у складі фразем, виділені різні ознаки чи риси об'єкта у складі фразеологізмів. Семантичні акценти пояснюють соціальними чинниками, навколишньою природою, територіальними особливостями ведення господарства, сільськогосподарськими традиціями, психологією сприйняття дійсності, правилами моралі, що зафіксовано у фразеологічній картині світу.

Актуальним є укладання регіональних фразеологічних словників на основі текстів діалектного мовлення, де найповніше розкривається природа фразеологізмів, їх варіювання, здатність передавати найтонші почуття та емоційні стани мовців, свідчення про мовну вправність носіїв говірок. Отримані результати стануть важливим складником лінгвогеографії, лексикографії, спонукатимуть до створення синтетичного загального фразеологічного словника українського діалектного мовлення.

In the article the peculiarities of identifying the territorial Ukrainian speech in phraseological units have been substantiated, the emphasis is made on the development of the cultural and national code of the nation in them.

Key words: phraseological unit, dialectal speech, dialect, text.

Отримано: 17.02.2022

ПРОБЛЕМА ДИСКУРСИВНИХ СЛІВ ЯК ПІДТЕКСТОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Дискурсивні слова виконують у художніх текстах Г. Тарасюк текстотвірну функцію за допомогою текстових категорій когезії, інформативності, модальності.

Ключові слова: дискурсивні слова, текстотвірні функції, парадигматичний аспект.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження стилю творів Галини Тарасюк демонструє, що мовні засоби та прийоми створення образів надзвичайно прості та носять відкритий характер, тобто образи письменниці прості та зрозумілі, одночасно вони мають оцінний характер. Крім того ознаками будь-якого стилю та мети авторського тексту є дискурсивні слова, які імпліцитно передають авторські завдання, закладені в тексті. Дослідження зумовлене потребою поглибленого вивчення індивідуально-авторського сприймання дійсності, що відображається в конструкціях мови письменників, є одним із оцінних елементів будь-якої культури.

Аналіз останніх досліджень. Підґрунтя для лінгвістичного аналізу художніх текстів заклали видатні науковці О. Потебня, Л. Булаховський та ін. О. Потебня вважав, що естетико-стилістичний аналіз художніх текстів є першим шаблоном загального дослідження літературної мови [2].

Система засобів, які створюють ядро і периферію художніх текстів, відображає парадигматичний аспект цієї категорії, оскільки мовленнєвий зміст багатший, ніж реалізоване в ньому мовне значення. Ядро лексичного значення слова з градаційною семантикою представляє структуровану сукупність семантичних ознак, наявність яких є обов'язковою умовою для названого предмета, ознаки, дії. Їхня присутність чи відсутність мотивована інтенсифікаційними ознаками.

Парадигматичні відношення – «... відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови» [1, с.65], а синтагматичні – «... відношення одиниць, розташованих лінійно: це здатність мовних елементів поєднуватися» [1, с.66].

Ці два мовні аспекти уперше виділив Ф. де Соссюр, парадигматичний аспект він визначав як асоціативний [69, с.458] та вважав, що він є фундаментальним для семантичних досліджень. Взаємозв'язок репрезентованих у дослідженні аспектів пояснюємо тим, що з погляду логіки, ознака є різновидом оцінки, яка може характеризуватися як із якісного, так і з кількісного плану.

Мета статті – полягає в з'ясуванні функціонально-стилістичних особливостей лексичних та граматичних засобів художніх текстів, функціонуванні їх як вияву менталітету українського народу.

Виклад основного матеріалу. Ці два мовні аспекти уперше виділив Ф. де Соссюр, парадигматичний аспект він визначав як асоціативний [3, с.458] та вважав, що він є фундаментальним для семантичних досліджень. Взаємозв'язок репрезентованих у дослідженні аспектів пояснюємо тим, що з погляду логіки, ознака є різновидом оцінки, яка може характеризуватися як із якісного, так і з кількісного плану.

Невизначеність меж між ознаками спричиняє роздуми щодо використання того чи того засобу. Мовне вираження певних межових ситуацій здійснюється через наповнення речення закритим рядом слів, між якими встановлюються парадигматичні відношення, – так звані парадигматичні ряди. У тексті серед

зображальних засобів до ядра належать слова-ознаки, яким письменниця надає особливого значення: «*Здавалося, нове ім'я відчиняло перед нею браму до чогось незвіданого, грізно-таємничого, перед яким вона ставала чужа сама собі, зовсім іншою дівчинкою, не схожою на ту, яку звали Людя*» (Г. Тарасюк).

Непроцесуальна ознака в українській мові закладена в якісних прикметниках, іменниках на ознаку якості, властивий предмету опосередковано. У граматиці на визначення такої ознаки вживають термін «опредмечена ознака». При семантичній відмінності якості вищезгаданих іменників та якості прикметників у обох випадках можливий кількісний рух, градація відтінків. Діалектичний зв'язок між кількістю та якістю – загальноновизнана реальність. Якість – не самостійна категорія: її основне призначення – поєднання з предметністю. Рух ознаки в українській мові реалізується ступенями порівняння, іменниками та прикметниками, категорією оцінки тощо. Усі ці форми в тексті Галини Тарасюк подибуємо достатньо широко. Напр.: «*Рівні тільки дурні. Яким не вистачає розуму вирватися з рівних уперед. А мудрі – кожен сам по собі вищий і ще вищий. Зрівнює – бідність. Багатство – вище. Робить недосяжним для плебсу... ось для таких..., запрограмованих природою на роль рабів, прислуги, черні! Та ти йому хоч сто демократій дай, тисячу свобод, посади за один стіл із самим... президентом Америки, а воно – раб рабом*» (Г. Тарасюк).

У текстах Галини Тарасюк ознаку особливо яскраво простежуємо в групах слів, об'єднаних спільним значенням, що наближає їх до семантичного поля, а саме: іменники та прикметники з тим самим значенням якості, ознаки, але на різних градаційних значеннях. Напр.: «*Який же я ідіот, – думав дорогою, – на кого ображаюсь? На це бидло? Вічно голодне, як сарана, а тому вічно продажне бидло? На цей люмпен? Йому б тільки жерти в три горла за чужий кошт та ганьбити людей, які щось роблять... народ лінивців і експропріаторів...*» (Г. Тарасюк).

Передача почуттів, хвилювань героїв зафіксовані такими поєднаннями, в яких простежуємо перелік слів, що містять нарощування ознаки з можливим зсувом до нейтрального рівня. Напр., опис хвилювань головної героїні: «*Жінка глибоко вдихнула і міцно заплющила очі, вичавлюючи з них сухі сльози, що повертали її знову і знову а пекельні кола безпросвітнього відчаю. Щоб не думати про чоловіка, намагалася думати про тих трьох. Здавалося б – остання стадія падіння, морального розпаду, деградації! гірше худоби! Немите, вошиве, спить проти неба, годується покидьками... само покидьок, а з яким трепетним почуттям, з яким пієтетом воно дивилося на ту... ту жінку! Як на... королеву! І вона, ця чумичка, ця заволока сифілістична, йшла, як королева! Як цариця світу! Землі не торкаючись! Та Я так ніколи не йшла... Та, власне, не пригадую, чи була коли такою блаженно щасливою...*» (Г. Тарасюк).

У лабораторії письменниці поєднання слова набуває особливої виразності – це багатогранний витвір, який віддзеркалює особу письменниці.

У Г. Тарасюк в індивідуальному стилі подибуємо однорідні слова як засіб ідентифікації стильових засобів.

Напр.: «Тож відклавиши рішуче на невизначений строк докторську дисертацію на тему «Метафора в українській поезії епохи Незалежності», Ганна Парфенівна з притаманною їй внутрішньою пристрастю і завидною відданістю справі радикального фемінізму, який, мов переповнена чаша терпіння, мав от-от вихлопнутись на голові **маскуналізованого, закритого! Заширеного!** Затовченого чоловіками українського суспільства дев'ятим валом інтелектуального (поки що!) жіночого протесту...» (Г. Тарасюк); «...**своєю аморальною поведінкою, всім своїм ганебним ницим існуванням оголяв її тили, обеззброював перед підступним, жорстоким, завкредним світом**»; "Дзвінок був безперервний, нахабно-вимогливий» (Г. Тарасюк).

У однорідності превалює синтагматичний спосіб поєднання «означуване – означальне». При поєднанні іменників з однорідними означеннями авторка передає різні аспекти: 1) описує зовнішній вигляд: «... **посвіжілі, ожкилі будівельники...**» (Г. Тарасюк); 2) опис внутрішнього стану та характеру: «...**субтильний, безхарактерний, із ламкою, по-жіночому вразливою, психікою...**» (Г. Тарасюк); «**І той страх, ганебний, якийсь... утробно-гормональний, рабський був сильніший за розум!**» (Г. Тарасюк).

Однорідність градаційно підсилюється лексичним повтором. Поєднання компонентів на одному рівні в тому ж самому висловленні створює особливу експресію. Напр.: «**Власне, трагічне відкриття планетарної несправедливості так вразило жінку, що вона раптом... зареготала на весь голос... Спонтанний грубий сміх болісно полоснув пороху світанкову тишу, призолочену сонячним сходом. вдарився луною об стіни фешенебельних висоток і довго-довго осипався вниз, як облуплена штуркатурка. Троє внизу від того наглого, знуцального **реготу** шартнули, як маріонетки, глянули синхронно вгору і застигли з роззявленими ротами**» (Г. Тарасюк).

За допомогою однорідних рядів Г. Тарасюк описує психологічний портрет героїв або подвійність їхніх почуттів. Пор.: «**За що я біля нього свій вік змарнувала?..**

Монстр монстром. Чому? – питаю себе і плачу. Нещасна, спрацьована жінка, якій страшно озирнутись у своє минуле. Так страшно, як зазирнути у прірву. Але – зазираю. І бачу на самісінькому дні тієї прірви – себе, молоду, що, як ласочка, припадає до нього – любого, недосяжного, осоружного... Єдиного. На цілий світ, на все життя – єдиного!» (Г. Тарасюк); «**І тоді воно, молодесеньке слово, золотим зайчиком просковзне в мою темну тишу, у тиху темін, і поцілує в уста, вередливе дівча...**» (Г. Тарасюк).

Висновки і перспективи дослідження. Отже, дослідження мови новел Г. Тарасюк доводить майстерність письменниці, яка створює образи, їхні портретні характеристики не стихійно, а цілеспрямовано, урахувавши три основних чинники: замисел новел, соціальне обличчя героя, тобто його звичайний і мовний портрети та відношення автора до героя.

Парадигматику розглядають як один з двох систематичних аспектів у вивченні мови, що досліджує мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення, опозиції.

Список використаних джерел:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія», 1999. 288 с.
2. Потєбня О. Естетика і поетика слова. Київ, 1985. 301 с.
3. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. 821 с.

Discursive words perform a text-forming function in G. Tarasyuk's art tests with the help of text categories of cohesion, informativeness, and modality.

Key words: discursive words, text-forming functions, paradigmatic aspect.

Отримано: 19.02.2022

УДК 811.161.2

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ЕКСПРЕСИВНО-МОВЛЕННЄВИХ ЗАСОБІВ ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ

Дослідження структури складних речень в ідіостилі письменниці спрямовано на з'ясування синтаксичної семантики цих конструкцій і зумовленості їх використання у художньому тексті. Останній, як продукт діяльності письменниці, вибудовується на наявних у мові засобах, але з урахуванням особливостей використання їх потенціалу в індивідуальному стилі митця.

Ключові слова: складне речення, значеннєва структура, складносурядне речення, складнопірядне речення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Вивчення мови художніх творів передбачає виявлення функціональної своєрідності мови художньої літератури у певну епоху, знання про історичні закономірності розвитку літературних стилів та з'ясування складної структурної єдності засобів і форм словесного вираження художнього задуму й розвитку індивідуального стилю митця. Аналізуючи навіть окремі сторони індивідуального почерку письменника в тому чи тому жанрі художньої літератури, дослідник виявляє мовну специфіку відбору і використання мовних засобів художнього відображення реальної дійсності. В українському мовознавстві здійснено цілу низку студій, у яких розкриваються особливості мовної майстерності письменників (І.К. Білодід, І.Є. Грицютенко, О.Ф. Дем'яненко, С.Я. Єрмоленко, П.С. Дудик, Г.М. Колесник, А.К. Мойсієнко, Н.М. Сологуб, З.Т. Франко та ін.).

Мова художньої літератури – це вищий ступінь літературної мови. Кожен художній твір є результатом образного пізнання та відображення дійсності. Для аналізу художнього тексту важливо встановити функціональну спрямованість його, зумовленість авторського відбору засобів вираження семантичної структури. Об'єктом аналізу може виступати макротекст або будь-який компонент художнього тексту в єдності з іншими, що передбачає виявлення явних і прихованих смислів, словесно не виражених, підтекстових зв'язків. Усе це забезпечує з'ясування закладеного в художньому тексті ідейного задуму, його естетичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Образна мова, за словами С.Я. Єрмоленко, наповнює естетичним змістом будь-які безобразні мовні елементи. Вбираючи в себе компоненти всіх інших функціональних стилів, художній стиль трансформує їх, надає їм конотативних значень. Відповідно відбувається оновлення експресивних

засобів. Художній стиль має свої норми, які змінюються залежно від літературних традицій, течій, напрямків, художніх шкіл та індивідуального стилю. Мовно-виражальні прийоми, засоби змалювання, наприклад, портрета, пейзажу в творах І. Нечуй-Левицького відрізняються від портретної характеристики персонажа чи описів природи в сучасній художній літературі, зокрема в творах Валерія Шевчука, Євгена Гуцала (тобто існує мовно-художня образність, типова для певної доби) [2, с.718]. На думку К.Ф. Шульжука, органічним складником художнього стилю є насамперед розмовно-побутові синтаксичні конструкції, хоч у ньому поєднуються й інші форми їх реалізації, властиві іншим стилям мови. Дослідник зазначає, що «мовна модель складного речення підпадає під вплив різноманітних перетворень, модифікацій, додаткових функціональних нашарувань, що реалізуються передусім через інтонацію, порядок компонентів і їх лексичне наповнення» [5, с.4].

Мета статті – з'ясування структурних і семантичних особливостей складних речень в ідіостилі Марії Матіос як виразників експресії.

Виклад основного матеріалу. За матеріал дослідження править текст роману М. Матіос «Солодка Даруся». «У «Солодкій Дарусі» є свої інгредієнти: національна тематика, діалектна мова, позитивні автентичні герої, огидні й негативні москалі, сцени тортур – усе, що треба для Великого Українського роману з непоганими шансами на Шевченківську премію»¹.

Вибір шляхів і способу художнього відображення дійсності залежить не лише від обдарованості письменника, а й від прилучення його до актуальних суспільно-естетичних проблем свого народу. Інтонаційна структура складних речень тісно взаємодіє з семантикою усіх одиниць мови, створюючи індивідуальний авторський ритм мовлення, нарощує смислову глибину задуму письменника. Загальноживані слова, метафоризуючись, виконують експресивну функцію в оцінно-естетичних виявах любові до рідного краю, до простої людини.

Мовленнєвий аналіз, або мовленнєва знакова конструкція, трактується у лінгвістиці як побудоване зі знаків мови (слів) за законами і правилами його конструкцій (речень, абзаців і більш складних одиниць) відомлення або його елемент (фраза, синтагма тощо).

Мовленнєвому знакові властиві план вираження, що являє собою системну єдність експонентів і концептів, і план змісту – систему концептів і смислів, – опосередкований логіко-семантичним планом тексту (метою та ідейним задумом автора). Художній текст, на відміну від інших текстів, для яких основною функцією є інформаційно-фактуальна функція, характеризується інформативно-концептуальною функцією, адже образне відображення дійсності концептуально осмислене митцем слова й ускладнене додатковими цілями до основної мети мовлення, насамперед – впливу на уяву читача естетично.

За словами М.Д. Феллера, у мовному знакові відбувається опосередкування матеріального (позначуваного) та ідеального (значення). Мовленнєвий знак відображає, зображує дійсність, і при цьому препарує її так, як бажає чи може представити її читачеві автор [3, с.32]. Повідомлення, твір – це особливий вид знака – «конструкція зі знаків, яка зображує у мовленні відрізок дійсності, представлений читачеві з певною метою і під певним кутом зору» [3, с.33].

Текст як цілісний витвір будується за принципом зв'язку між його одиницями як однорівневими (висловлення – висловлення), так і різнорівневими: складна синтаксична єдність (надфразна) – висловлення. У ху-

дожньому тексті письменник має великі можливості вияву авторської свободи щодо структурування тексту, добору мовних засобів та їх структурування відповідно до жанру твору. Проте індивідуальний стиль виробляється на ґрунті семантичного і стилістичного потенціалу слів, синтаксичних побудов, а також усталених правил їх використання в актах мовлення. Можливість чи набір можливостей мовних одиниць можуть бути реалізовані багатократно, але потенціал може обмежуватися дією певних правил чи позамовних чинників, зокрема характером описуваної ситуації. С.Я. Єрмоленко справедливо розмежовує стилістичні значення, пов'язані з лексикою і синтаксичними явищами, характер і стилістична природа яких інші: «Таким синтаксичним категоріям, як двоскладне чи односкладне речення, однорідні члени речення, складнопідрядна чи складносурядна, сполучникова чи безсполучникова конструкція, не можна приписати, скажімо, ознаки урочистості або фамільярності. Тут, як і при аналізі лексичної семантики, виділяються стилістичні явища, що проявляються тільки в конкретному вживанні синтаксичних одиниць, при наповненні їх відповідною лексикою і функціонуванні в інтонаційно-синтаксичній структурі тексту, іншими словами, йдеться про «стилістичне звучання» тієї чи іншої форми, уживаної в контексті, а не про її постійну диференційну ознаку – стилістичне значення» [1, с.42]. Тому вивчення особливостей ідіостилу письменника повинно базуватися на вияві детермінованості мовних засобів з погляду системних параметрів та функціональної специфіки в організації тексту і вираженні авторського задуму. Саме на цих критеріях будується дослідження різних типів складних речень у прозових текстах Марії Матіос.

Текстоцентричний підхід до вивчення семантики слова і синтаксичних побудов дає можливість виявити їхні функції відповідно до сфери, умов і настанови мовної комунікації. Як зазначає Л.І. Мацько, межі синтаксичного простору мовної одиниці в тексті визначаються не тільки обсягом лексичного значення слова, а й загальною семантикою тексту, виокремленого його внутрішнім контекстом і підтекстом та ситуацією мовного спілкування [3, с.218].

У процесі реченнєтворення авторка надала перевагу складносурядним реченням протиставного типу – 10,8% конструкцій, що вказують на контрастний зміст сурядних частин, орієнтований на відображення невідповідностей між діями, процесами або станами:

Пси її чекали – а не дочекавшись, поплентались по дворах і завулках, а Іван так і просидів під брамою, вгорувшись залишеним Дарусею коцом (55).

Формальними показниками протиставності в таких реченнях є семантичні протиставні сполучники *а, але, та (але), проте, зате, однак*.

Ти хоч і дурний, вибач мені на слові, але ти часом і розумний буваєш (57).

З-поміж використаних Марією Матіос протиставних сполучників домінує сполучник *а* – 8%. Він є носієм протиставно-обмежувальних семантико-синтаксичних відношень.

З неї (дівчорі сспросу нема, а спрос буде з нього (52).

Семантика сполучного засобу *але* дозволяє оформляти протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові, протиставно-компенсувальні семантико-синтаксичні відношення – 1,5%.

Та вона хоч і німа, але у десять раз розумніша від цих розумаків (53).

Обмежено використала Марія Матіос сполучник *зате* – 0,06%, що відображає його закономірне вживання в українській мові.

¹ З інтерв'ю Інтернет-виданню «Українська правда» від 26.11.2005 р.

У прозових художніх творах письменниці не виявлено складносурядних (двокомпонентних) речень з протиставним сполучником *однак*.

Складносурядних конструкцій зіставного типу виявлено 2,4% синтаксичних одиниць. У синтаксисі їх кваліфікують як перехідні конструкції між складносурядними реченнями закритої структури і складносурядними реченнями відкритої структури, що зумовлено перебуванням однієї частини конструкцій у зоні власне-зіставних відношень, іншої – в зоні зіставно-єднальних відношень.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, аналіз індивідуального стилю письменника передбачає виявлення і характеристику експресивно-мовних засобів відображення дійсності, використання яких зумовлене актуальними суспільними проблемами. Формування індивідуального стилю письменника залежить від зовнішніх умов і соціальної проблематики дійсності, експресивно-мовних уподобань автора, особливостей функціональної специфіки організації художнього тексту у вираженні авторського задуму.

Аналіз складносурядних речень Марії Матіос з погляду реалізації в них категорії сурядності дав змогу виявити 36,5% складних синтаксичних одиниць, творення яких характеризується поступовим розвитком.

За ознакою наявності / відсутності сполучників сурядності переважають конструкції зі сполучними засобами.

Список використаних джерел:

1. Ермоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.
2. Ермоленко С. Я. Художній стиль. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2000. С. 717–718.
3. Мацько Л. І., Сидоренко Л. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
4. Феллер М. Д. Стиль и знак. Стиль как способ изображения действительности. Львів: Вид-во «Вища школа» при ЛДУ, 1984. 167 с.
5. Шульжук К. Ф. Функціональні параметри складного речення в художньому стилі. *Актуальні проблеми сучасної філології*: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: РДГУ, 2002. Вип. 10. С. 4–10.

The study of the structure of complex sentences in the idiosyncrasy of the writer is aimed at clarifying the syntactic semantics of these constructions and the conditionality of their use in the literary text. The latter, as a product of the writer's activity, is built on the means available in the language, but taking into account the peculiarities of the use of their potential in the individual style of the artist.

Key words: complex sentence, semantic structure, compound sentence, compound sentence.

Отримано: 16.02.2022

УДК 811.161.2'276.6

Р. І. Монастирська, кандидат філологічних наук, старший викладач

СУЧАСНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ ВОКАБУЛЯР: ТЕРМІННИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про формування сучасного українського релігійного вокабуляра, що приваблює становленням терміної лексики, зокрема лексико-генетичними й граматичними особливостями, репрезентованими різними структурними моделями. Виявлено явища синонімії, антонімії, гіпонімії у сучасній українській релігійній терміносистемі.

Ключові слова: релігійна терміна лексика, українська терміносистема, вузькоспеціальний релігійний термін, структурна модель, однокомпонентний термін, двокомпонентний термін, трикомпонентний термін.

Сучасне мовознавство вивчає релігійні термінопоняття, які є складовою духовного життя людини. Починаючи від офіційних публічних проповідей до спілкування в соціальних мережах існує кілька одиниць на позначення денотата релігійного поняття: *сакральний, богословський, церковний, релігійний* тощо. Об'єктом нашої уваги є сучасний релігійний вокабуляр. Відтак, метою нашого дослідження є аналіз релігійної терміної лексики, що приваблює лексико-генетичними й граматичними особливостями.

Головним джерелом формування релігійної терміносистеми є національна українська мова, її лексика та генетика. Найприкметнішою рисою релігійної лексики є перевага значної кількості так званих спеціальних слів, пристосованих власне для цього стилю. Наприклад, дослідниця Наталія Пуряєва (2001) подає такі вузькоспеціальні терміни, вживані лише у релігійній термінології: *акатист* – похвальна пісня на честь Ісуса Христа; *жезло* – предмет архиєрейського богослужіння – висока палиця, увінчана хрестом; *загальниця* – період церковного року, на який Церква звільнює вірних від одноденного посту середі й п'ятниці; *митра* – богослужбовий головний убір єпископа, архімандрита та нагородженого нею протоієрея, що має вигляд корони, оздобленої іконами; *кадильниця* – богослужбова посудина, що являє собою круглу чашу з кришкою на ланцюжках, у яку на жевріюче вугілля кладуть ладан для здійснення кадіння. У релігійній лексиці існують терміни, що не мали й не мають поза конфесійним стилем якогось стильового значення. Вони є загальноживаними: *хліб, брат, учи-*

тель, вино, сестри, батьки, вінець, вода, дзвінок, крісло, чаша, свічка. Серед загальнорелігійних найменувань умовно виділяють терміноодиниці на позначення біблійних персонажів (*Бог, Ісус Христос, Святий Дух, Мати Божа, святий, апостол, Іуда, ангел тощо*). У Словнику церковно-обрядової термінології (Пуряєва, 2001) подано чималу кількість непохідних термінолексем, які постають цілісно у нашій свідомості: *Апостол* – священно-богослужбова книга, яка містить Діяння й Послання св. Апостолів; *артос* – хліб, освячений на Великдень; *бурса* – торбинка, у якій переноситься дароносицю додому до хворого; *вервиця* – замкнена мотузка із зав'язаними вузлами чи нанизаними на неї кульками, призначена для відрахування прочитаних молитов; *жезло* – предмет архиєрейського богослужіння – висока палиця, увінчана хрестом; *капиця* – церковна споруда, у якій при потребі з дозволу єпископа можна здійснювати богослужіння; *регент* – керівник церковного хору; *саван* – біле покривало, яким накривають у труні тіло померлого мирянина; *тябло* – ярус ікон на іконостасі; *фіал* – нижня частина кадильниці; *храм* – спеціально освячена споруда з вівтарем, призначена для проведення богослужінь.

Граматична характеристика релігійної термінології представлена різними за структурою моделями. Найпоширенішими є однокомпонентні терміни: *акатист, амвон, біжниця, ванна, вервиця, воспріємниця, говіння, дяк, свангеліє, єпископ, жертвовник, ієрей* тощо. Серед двокомпонентних термінів переважають конструкції:

- прикметник + іменник: *антифон недільний, батюшко вінчальний, благословіння іменословне, жест літургійний, лампа вічна, хустка євхаристійна;*
- віддієслівний іменник + іменник: *піднесення рук, умивання ніг;*
- іменник + іменник: *Ісус Навин, Григорій Богослов, Діва Марія, сувої Закону, Михайло Пселл;*
- іменник + прикметник: Іларіон Київський.

Віднаходимо також і трикомпонентні терміни:

- іменник + іменник + прикметник: *хрещення Духом Святим;*
- іменник + прикметник + іменник: *Успіння Пресвятої Богородиці, Індекс заборонених книг,*
- іменник + іменник + іменник: *теорія посланництва України, монограма Ісуса Христа;*
- прикметник + іменник + іменник: *Всеукраїнська рада церков. Багатокомпонентні терміни подибуємо в незначній кількості: Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, Українська православна церква у Канаді (Шевченко, 2004).*

Важливим є дослідження релігійних термінів через зіставлення дефініцій. Причинами появи **синонімії** в українській релігійній термінології можна вважати:

- заміну термінів грецького й латинського походження українськими відповідниками (*процесія – хресний хід, кація – ручна кадилиця, агіасма – Свята вода – Йорданська вода, Агнець – Святий хліб, літургія – Служба Божа – Євхаристія – Обідня;*
- паралельне вживання релігійного терміна церковнослов'янського походження та українського відповідника (*алилуя трегуба – алилуя потрійна, антифон воскресний – антифон недільний, восприсмник – батько хрещений – поручитель, копіс – спис, єлей – олива, жєних – наречений, горне місце – високе місце, невіста – наречена, подвижний празник – рухоме свято;*
- паралельне функціонування народних форм (*каяник – покутник; хресні батьки – куми – батьки хрещені, Різдвяний піст – Пилипів піст – Пилипівка, Петрів піст – Петрівка – піст Апостольський;*
- вплив символічних понять (*неділя – день Господній – день восьмий, Антипасаха – Провідна неділя – неділя Дарна – Томина неділя – Біла неділя – Неділя Оновлення, Вхід Господній в Єрусалим – Вербна неділя, П'ятдесятниця – Зелені свята – Зіслання Святого Духа на Апостолів, Піст Великий – Передпасхальний Піст – Велика Чотиридесятниця – Великоговіння, Піст Успенський – Макавійка – Богородичний піст).*

У сучасній релігійній термінології переважають синтаксичні синоніми-конструкції, що співвідносяться за будовою і збігаються за значенням: «слово – слово»: *мирування – миропомазання, фелон – риза, цвинтар – кладовище, свято – празник;* «слово – словосполучення»: *агіасма – свячена вода, Трефологій – Мінея Святокова, мирствування – мирний виголос, жертвовник – стіл предлошення, процесія – хресний хід, Півустав – Часослов Малий, звання – сан духовний, настоятель – парох – священик парафіяльний, семисвічник – семираменний свічник, Середопістя – Хрестопоклонна неділя, хрещеник – син хрещений, титарня – скринька церковна; «словосполучення – словосполучення»: *бити поклони – класти поклони, благословіння хлібів – освячення хліба, пшениці, вина та єлею, Надвечір'я Різдва Христового – Святий вечір, вода свячена – свята вода, дяконський амвон – передвітарний амвон, літургійний день – доbove коло богослужінь, собор кафедральний – престольний храм – соборний храм тощо.**

Визначальною рисою **антонімів**, представлених у Словнику-довіднику з релігієзнавства (Шевченко, 2004), є протиставленість: *рай – пекло; Христос – Антихрист; хрещення – похорон.*

Однією з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури, є гіперо-гіпоніми **похід** – *похід церковний, похід хресний, похід процесійний, похід молитовний, похід похоронний, похід для проводу тіла; тайнство – Тайнство Вінчання, Тайнство Євхаристії, Тайнство Слопомазання, Тайнство Слоосвячення, Тайнство Маслосвяття, Тайнство Миропомазання, Тайнство Священства, Тайнство Покути, Тайнство Сповіді; піст – піст Апостольський, піст Великий, піст Літній, піст Передпасхальний, Великий піст, піст Різдвяний, піст Повний, піст Малий, піст Суворий, піст Спасо-Богородичний.*

Висновки. Заналізований матеріал дає підстави висновкувати, що релігійна терміна лексика підпорядковується законам української мови, оскільки є знаком спеціальної системи, яка обслуговує сферу релігії, і одиницею лексичного складу української мови, тому в релігійній термінології поєднуються і протиставляються одне одному стабільність як властивість будь-якої знакової системи і синонімічність, яка притаманна лексичній загальнолітературній мові. Специфічними рисами досліджуваної терміносистеми є конотації. Лексика релігійної термінології – багата й своєрідна. У ній вагомо представлені марковані елементи, вона різноманітна за походженням, її складники активно вступають у синонімічні й антонімічні відношення. Перспективним є вивчення церковних термінів на фонетичному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Вереш М. Т. Загальна лінгвістична характеристика християнсько-богословської терміносистеми. *Термінологічний вісник*. Вип. 2(2). 2013. С. 104–107.
2. Ворона І. І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. № 23. Том 1. Одеса, 2016. С. 14–16.
3. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика. *Збірник мовознавчої комісії наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Русі-України*. Мюнхен, 1988. С. 99–146.
4. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посіб. Київ, 2005. 368 с.
5. Павлова І. Лексика конфесійного стилю. *Дивослово*. 2001. № 1.
6. Пітин В. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській та французькій лексикографії. *Молодий вчений*. 2018. № 3. С. 139–143.
7. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Київ: Свічадо, 2001. 160 с.
8. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ, 2004. 560 с.

The article deals with the formation of modern Ukrainian religious vocabulary, which attracts with the formation of term vocabulary, in particular lexico-genetic and grammatical features represented by various structural models. The phenomena of synonymy, antonymy, hyponymy in the modern Ukrainian religious terminology system are revealed.

Key words: religious term vocabulary, Ukrainian terminology system, narrowly specialized religious term, structural model, one – component term, two – component term, three – component term.

Отримано: 18.02.2022

І. А. Насмінчук, кандидат філологічних наук, доцент

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ У ПУБЛІЦИСТИЦІ М. РЯБЧУКА

На матеріалі публіцистики М. Рябчука у статті продемонстровано шляхи подолання в сучасному культурному просторі поняття «амбівалентності української ідентичності» та пов'язаного з ним дискурсу «вестернізації/советизації» як засобу самоідентифікації українців. Праці М. Рябчука аналізуються у контексті часу і фактів біографії автора.

Ключові слова: М. Рябчук, публіцистика, журналістика, самоідентичність, концепція, креольська ідеологія.

В українській журналістиці М. Рябчук посів чільне місце насамперед як майстер публіцистики, яку він називає «способом свого громадянського існування» [6, с.7]. Багаторівневий погляд на українську сучасність заявлений в його книгах «Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення» (2000), «Дві України: реальні межі, віртуальні ігри» (2003), «Постколоніальний синдром. Спостереження» (2011), «Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації» (2012), «Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки» (2019), «Лексикон націоналіста та інші есеї» (2021), а також статтях, опублікованих у періодичних виданнях «Сучасність», «І», «День», «Поступ», «Збруч», «Критика», «Українське слово» та ін. Високу оцінку публіцистиці М. Рябчука дали політологи, журналісти, історики, мовознавці, акцентуючи в них потужну заглибленість у проблему українського націєтворення, всебічну обсервацію теми сучасного українського націоналізму, а також наявність нестандартних концепцій відносно національних процесів в Україні і світі. За книгу «Лексикон націоналіста та інші есеї» письменник у 2022 році удостоєний Шевченківської премії у номінації «Журналістика, публіцистика». Грошову винагороду лауреат передав на оборону України.

У центрі зацікавлень прихильників та опонентів М. Рябчука перебувають такі визначальні концепти його полемічних міркувань: «малоросійська ідентичність», «дві України», «постколоніальний синдром», «креольська ідеологія», «креольська психологія», «європейські стандарти націєтворення» тощо.

У своїх виступах автор послідовно концептуалізує контрверсійну тему «двох Україн» та сумнозвісної амбівалентності української ідентичності. Незадовго до Революції Гідності у статті «Замість «відродження»» (2013) М. Рябчук з тривогою говорив про «небезпечне зростання соціальної віддалі між двома мовно-культурними групами, з виразною тенденцією до дискурсивного «віншування» супротивної групи та її витіснення зі сфери нормальності у сферу девіації. (Причому це стосується не лише іншування «бандер», «свідомітів» і «майданів», а й такого самого виштовхування у позалюдську, хтонічну сферу «даунбасівців», «яничарів» та «бандюковичів»» [5]. Наслідком цього процесу стало «формування на тій самій території чи в різних регіонах двох цілком різних націй – з абсолютно відмінними уявленнями про власне минуле, майбутнє та одна про одну» [5]. Не секрет, що саме великоруський колоніалізм у всіх його проявах і був тим спадком, який тривалий час блокував процеси формування надрегіональної спільноти. Постколоніальна амбівалентність стала ґрунтом для підживлення хворих марень путіна про «малоросійський» компонент «великоросійської» ідентичності. Але головне джерело маніакальних потуг кремлівських злочинців, як справедливо зазначає публіцист, – це «міфологічний образ себе, що розвинувся у Росії протягом XVIII та XIX століть, і був некритично засвоєний у західному академічному світі, засобах масової інформації та поп-культурі» [8].

У межах України дослідник виокремив два проєкти, з якими люди отождоюють себе. Перший, за визна-

ченням М. Рябчука, – це українська національна емансипована ідентичність, друга – її альтернатива – совєтсько-східнослов'янська ідентичність, зрощена на радянсько-російському мовно-ідеологічному ґрунті. Як свідчать результати недавніх досліджень Центру ім. Разумкова, якими послідовно підкріплюються роздуми публіциста, найбільш чужою за «культурою, традиціями і поглядами» для жителів донбаського регіону залишається Галичина. Вона і сьогодні, в умовах російсько-української війни, для них ментально дальша, ніж Росія. «Це не означає, – каже М. Рябчук, – що жителі Сходу вважають галичан і взагалі західників «гіршими» (буває по-різному), але безумовно – іншими, інакшими, не «своїми»» [3]. Даючи собі звіт у тому, що вестернізація однієї частини України та советофільство іншої зумовлені історичними обставинами, автор предметно доводить, що цей поділ насправді не просторового, а свідомісного характеру. Ні про який поділ на Україну «передзбручанську» і «ззбручанську», як закидають М. Рябчуку його опоненти, не йдеться. Демаркаційна лінія проходить не у просторі, а в людських головах, хоча «межі тут теж розмиті» [6, с.72]. Уявлення про Україну як свою/іншу чи навіть свою/чужу породжує низку дихотомічних опозитів, серед яких на ударному місці не схід/захід, а насамперед незалежність/колоніалізм, демократія/авторитаризм, Європейський Союз/Євразійське об'єднання, відродження української мови/русифікація тощо. Отже, базова просторова модель захід/схід інтегрується у складну систему свідомісних орієнтирів, що корелюють із зовнішньополітичними орієнтаціями та мовно-культурними уподобаннями.

Досліджуючи системні властивості інфантильної свідомості, М. Рябчук застосовує термін *креоли*. Відомо, що первісно цим етнографічним терміном називали нащадків іспанських і португальських колонізаторів у Латинській Америці, тобто осіб європейського походження, народжених і зрощених поза Європою. Провівши певні історичні аналогії з українськими реаліями, М. Рябчук називає «креолами» не лише російських колоністів та їхніх нащадків, але й аборигенів, «асимільованих до панівної мови й культури і, здебільшого, перейнятих суто колонізаторською зневагою до мови й культури своїх колишніх одноплемінників» [6, с.71]. За словами публіциста, ця суспільна група не ідентифікує себе ні з росією, ні з сср, ані з міфічним східнослов'янським союзом. Однак тією ж мірою вона не ідентифікує себе з Україною українофонів, послідовно сторонячись української державної традиції. «Креолам» як продукту колоніального панування М. Рябчук протиставляє «аборигенів», звісно, не в розумінні етнографічної термінології, а в розумінні кардинально іншого типу світовідчуття і світогляду, іншого ставлення до української мови і культури, колоніалізму та його наслідків, перспектив побудови держави-нації тощо. Письменник добре усвідомлює приблизність запропонованих термінів, адже, на його переконання, вони «не описують усієї повноти та складності явища, а лише вказують на певну дихотомію, тенденцію, евристичну модель, яка дає змогу багато чого, хоча й далеко не все, зрозуміти» [6, с.72]. Важливо підкреслити, що письменник-публіцист не лише констатує наявність в Україні двох різних ідентич-

ностей, він, що головне, шукає способи їх консолідації. Багатоманіття цих способів М. Рябчук зводить до двох ключових: на основі спільної культури і на основі спільних інституцій, бо ж «для омріяної нами національної консолідації можливість пишати ефективністю уряду, невідкупністю судівництва чи надійністю банківської системи є не менш важливими, ніж пишання солов'їною мовою та найкращими у світі піснями» [3]. Ті випробування, які з 24 лютого 2022 року переживає Україна у єдності своїх східних і західних теренів, підтверджують слухність міркувань письменника-публіциста.

Отже, основна лінія диференціації у самоідентифікуванні українців, на переконання М. Рябчука, проходить не через просторові, а саме через свідомісні орієнтири. Саме тому на ударному місці в його публіцистичних текстах опиняються не географічні чи геополітичні терміни штибу «центр і захід versus південь та схід», а терміни світоглядно-психологічного характеру, наприклад, «совестизація», «вестернізація», «аборигени», «креоли» тощо.

Список використаних джерел:

1. Грабовський С. Креоли, креоли, навкруг самі креоли. *І.* 2001. Ч. 23. С. 197–214.
2. Гриценко О. Парадокси запізнілого міфотворення. *Критика*. 2000. Ч. 9. С. 13–16.
3. Рябчук М. Більшість українців не вважає себе європейцями. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/mikola-riabchuk-bilshist-ukraintiv-ne-vvzhaie-sebe->

jeuropeitsiami/historylocalhistory (дата звернення: 02.02.2022).

4. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ: Критика, 2000. 303 с.
5. Рябчук М. Замість «відродження». *Збруч*. 23 серпня 2013.
6. Рябчук М. Лексикон націоналіста та інші есеї. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 216 с.
7. Рябчук М. «Один народ», або Дещо про таємниці української душі. *Збруч*. 25 серпня 2021.
8. Рябчук М. Шість російських історичних міфів про Україну. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/ukrayina-v-rosiiskii-istorichnii-mifologiyi-mikola-riabchuk/> (дата звернення: 10.02.2022).
9. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Тарашука. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1994. 224 с.

The article demonstrates ways to overcome the notion of «ambivalence of Ukrainian identity» and the related discourse of «Westernization/Sovietization» as a means of self-identification of Ukrainians in the modern cultural space on the basis of M. Ryabchuk's journalism. M. Ryabchuk's works are analyzed in the context of time and facts of the author's biography.

Key words: M. Ryabchuk, journalism, self-identity, concept, Creole ideology.

Отримано: 21.02.2022

УДК 811.161.2*38

А. С. Попович, доктор педагогічних наук, доцент

ІНТЕГРАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

У статті схарактеризовано інтегративні можливості лінгвостилістичного аналізу тексту. Увагу зацентовано на сучасних різновидах лінгвостилістичного аналізу тексту.

Ключові слова: стилістика, лінгвостилістичний аналіз тексту, функційний стиль, мовні засоби.

Стилiстичний аналіз тексту створює підвалини для вмотивованого добору й використання мовних засобів у власних висловленнях. Цей метод формує в уміння розпізнавати стилістично марковані мовні одиниці й декодувати їх, визначати ознаки індивідуального стилю, аналізувати тропи й фігури, а також удосконалює вміння аналізувати мовні засоби з погляду їхньої виразовості.

Лінгвостилістичний аналіз тексту кваліфікують як метод навчання (П. Кордун, М. Пентилюк, Т. Чижова, Л. Федоренко), розпізнавальну вправу (К. Плиско), прийом навчання (М. Пентилюк), специфічний прийом (С. Караман, Л. Рожило). Л. Мацько, О. Сидоренко й О. Мацько на означення названого методу використовують дефініцію *семантико-стилістичний аналіз*, П. Дудик – *семантико-стилістичний метод*.

Узагальнюючи погляди науковців, кваліфікуємо лінгвостилістичний аналіз тексту як метод вивчення стилістики, що передбачає характеристику функціонування в тексті мовних засобів (фонетичних, лексичних, граматичних) і визначення стильової й стилістичної своєрідності тексту [3, с.270].

Дослідження ефективності застосування методу стилістичного аналізу тексту довело необхідність залучення знань із лінгвокультурології, прагмалінгвістики, когнітивної й комунікативної лінгвістики й ін., адже щоб «аналіз тексту став системним і цілісним, його необхідно будувати на іншій теоретичній базі, яку здатна надати сучасна лінгвістична наука про текст, збагачена даними теорії мовленнєвої діяльності, герменевтики й інших наук, що розвивалися впродовж останніх років і які мають відношення до породження, сприйняття й

розуміння тексту» [4, с.8]. Сьогодні в наукових студіях усе частіше звертається увага на багатоплановість й різноаспектність стилістичного аналізу тексту, зокрема в контексті комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології тощо. С. Єрмоленко переконує: «Зважаючи на утвердження в сучасному мовознавстві психологічного, антропологічного напрямку досліджень, можна передбачити й актуалізацію відповідних методів аналізу художніх творів, спеціалізації підходів до інтерпретації художніх і нехудожніх текстів» [6, с.14]. Виконуючи стилістичний аналіз тексту, варто відзеркалювати й ці площини: з'ясувати процес взаємодії автора й реципієнта (психолінгвістичний аспект), визначити інтенції, мету й прийоми впливу на адресата (прагматичний аспект), шляхи віддзеркалення індивідуально-авторської картини світу (когнітивний аспект) тощо.

За особливостями застосування набутих сучасної лінгвістики вирізняємо такі види стилістичного аналізу тексту, як стилістично-когнітивний, стилістично-історичний, стилістично-лінгвоекологічний, стилістично-дискурсивний, стилістично-прагматичний, стилістично-комунікативний, стилістично-психолінгвістичний та ін.

Стилiстично-когнітивний аналіз передбачає характеристику принципів організації інформації в тексті, виявлення аспектів мовної картини світу, мовно-естетичних знаків національної культури. Здійснюючи стилістичний аналіз текстів, потрібно зважати на мовленнєву реалізацію способів мислення, сферу емоцій особистості, своєрідність авторської концептосфери, ставлення особистості до повідомлюваного, способи струк-

турування тексту (аналіз явищ, систематизування їх, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизування, класифікування) й послуговування мовними «формулами».

Почасти стилістичний аналіз обмежується характеристикою мовних засобів образності, тому звужується об'єкт стилістичного розгляду до рівня лексики й фразеології та образної семантики. Новим напрямом у пояснення стилістичних засобів стануть історичні коментарі – виконання стилістично-історичного аналізу, під час якого потрібно збагнути, що суттєвим є «не співвідношення «система – стиль – норма (як в історії мови), не норма як стабілізована протилежність стилю – на тлі системи (як в історії літературної мови), а стиль як результат розвитку системи на тлі нейтральної норми» [2, с.16]. Під час виконання стилістично-історичного аналізу тексту потлумачується розповсюдженість (регулярність, частотність уживань) і епізодичність стилістичних ознак (на фонетично-стилістичному, лексично-стилістичному й граматично-стилістичному рівнях) та їхній зв'язок із суспільною епохою й розвитком української літературної мови цього періоду; використання тих чи тих образних засобів у інших творах певного письменника (динаміка від твору до твору), у письменників тієї ж історичної доби, в інших майстрів пера; повторюваність певних позицій у тексті, що породжує стиль і специфіку мовних засобів; продовження письменником мовностилістичних традицій чи породження інновацій; урахування в тексті вимог естетичної системи того часу; наявність відступів і їхню мету; наявність індивідуально-особистісного в тексті або перевагу традиційного (трафаретного); ступінь функційної доцільності використання позамовних варіантів, що визначається часом написання твору; принципи відбору мовних засобів: символіка (система авторських символів і способи їхнього естетичного перетворення – евфонія, ритм, цитати, потенційні слова тощо) та композиція, або синтактика (принципи розташування слів, їхня організація в синтагмі, єдність, принципи організації тексту); семантичні характеристики слова, що змінюється в контексті; наявність переосмислень значень слов'янських слів, розвиток переносних значень, їхнє поетичне осмислення в контексті; принципи створення тексту, текстотворювальні елементи, семантичні принципи образності слів; зв'язок між розгортанням конотацій слова й інтелектуальними потребами культури, загальнокультурний контекст конотацій тощо.

У процесі виконання стилістичного аналізу автентичного тексту долається незрозумілість окремих слів, структурних елементів, відкриваються мовні глибини, гармонія й безмежжя можливостей української мови [1, с.25]. Під час порівняльно-стилістичного аналізу основного й канонічного (остаточного) текстів, звертається увага на мовні засоби розширення сфери художнього мислення письменника, мовні особливості вдосконалення художньо-образних структур, точність уживання слова, смислове наповнення словесних образів, смислово-відтінки, мовно-емоційне навантаження тощо.

Вагомим на сучасному етапі виявився стилістично-лінгвоекологічний аналіз тексту, зокрема виявлення в текстах стилістичних помилок, випадків порушення стилістичних норм, засобів правильності й виразності мови та ін.

Стилістично-дискурсивний аналіз тексту передбачає розгляд структурно-семантичних особливостей тексту у взаємозв'язку з екстралінгвальними основами комунікації (вплив ситуативного контексту, умови породження висловлень і тексту) [5, с.226]. Важливо визначити мовні засоби відбиття авторської ідеї та авторської позиції, а також способи підпорядкування цьому необхідних стилістичних ресурсів.

Стилістично-комунікативний аналіз – потрактування лінгвістичних (відбір і організація мовних засобів різних рівнів із урахуванням мовної системи й мовленнєвої системності, зумовленої авторським задумом) і екстралінгвістичних (особистість автора й адресата, мета й завдання, що визначають комунікативну діяльність, специфіка сфери спілкування, особливості ситуації, жанр та ін.) чинників спілкування, пов'язаних із породженням тексту і його інтерпретацією [5, с.158–162].

У процесі стилістично-прагматичного аналізу тексту звертається увага на аналіз мовних засобів впливу на адресата, типи мовленнєвого реагування на стимул, засоби успішності мовленнєвих актів та їхню інтерпретацію, засоби мовленнєвого спілкування в діалозі, бесіді, суперечці; наявність перформативних висловлень (*обицяю..., каюсь..., визнаю...*), зокрема ментальних (*проаналізуємо, передбачимо*); мовні засоби етикетного спілкування та ін.

Здійснення лінгвостилістичного аналізу тексту різних функційних стилів – високий щабель розвитку стилістичних умінь і навичок. Важливим є грамотне послуговування лінгвістичною й стилістичною термінологією, оволодіння методикою й поняттєвим апаратом стилістичного аналізу, коректна побудова тексту аналізу, вміння логічно, точно й доказово репрезентувати написаний аналіз тексту й відстоювати свої погляди й позиції.

Список використаних джерел:

1. Гриценко П. Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір*. Київ, 2014. Ч. 2. С. 19–27.
2. Колесов В. В. Общие понятия исторической стилистики. *Историческая стилистика русского языка: межвузовский сб. научн. тр.* Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет имени О. В. Куусинена, 1990. С. 16–36.
3. Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.
4. Ревуцкий О. И. Анализ художественного текста как коммуникативно обусловленного связного целого. Минск: НИО, 1998. 68 с.
5. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. Москва: Флинта: Наука, 2011. 696 с. URL: <https://cutt.ly/nPdRMaz>
6. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ століття: система понять і бібліографічні джерела / уклад.: С. П. Бибики, Т. А. Коць, С. Г. Чемеркін та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Грамота, 2007. 368 с.

The article characterizes the integrative possibilities of linguistic and stylistic analysis of the text. Attention is focused on modern varieties of linguistic and stylistic analysis of the text.

Key words: stylistics, linguistic and stylistic analysis of the text, functional style, language tools.

Отримано: 18.02.2022

Л. Прокопів, аспірантка кафедри української мови

ІМПЛІЦИТНІСТЬ АВТОРСЬКИХ СЕНТЕНЦІЙ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена вивченню проблеми виявлення категорії інтимізації в сучасній українській прозі.

Ключові слова: імпліцитність, метафора, дискурсивний аналіз, пресупозиція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження феномена тексту здійснюється за допомогою різних методів, серед яких найбільш поширеним у лінгвістиці тексту є контекстуально-інтерпретаційний, що є різновидом функціонального парадигмального методу. **Контекстуально-інтерпретаційний метод** являє собою сукупність процедур, спрямовану на встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимості в соціокультурному контексті, а також на реконструкцію авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту тощо. Деякі дослідники вважають цей метод різновидом загального описового методу, хоч останній застосовується, звичайно, щодо менш складних мовних одиниць. Контекстуально-інтерпретаційний метод передбачає два етапи: контекстуалізацію й інтерпретацію. Перший спрямований на вияв жорсткої системи безперервного контексту, в межах якого здійснюється розвиток відповідної теми й розкриття концепту тексту. При цьому враховуються контеккти породження (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон автора, їхнє занурення до універсуму культури й відповідного буттєвого часу і простору) і рецепції (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон читача, їхнє занурення до універсуму культури, відповідного світу дійсності), комунікативний контекст, макроконтекст цілого текстового масиву і мікроконтексти (операційні контексти) фрагментів тексту. На підставі контекстуалізації здійснюється інтерпретація інформації, закладеної в тексті, установалення авторської мети та стратегій впливу на читача і т. ін. Саме цей метод є найбільш дієвим для передання імпліцитного смислу.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення метафори у функціональній ролі, тобто як маркера імпліцитності в певному тексті, показника ідіостилію письменника, поетичного угруповання, мистецького стилю чи літературного покоління належить до числа дискусійних питань сучасної лінгвістики. Різні аспекти вказаної проблеми знайшли відбиття в працях українських (Л. Андрієнко, Н. Варич, Л. Кравець, Т. Матвеева, І. Нечитайло, І. Олійник, Л. Ставицька) лінгвістів.

Мета статті – продемонструвати процес авторського суб'єктивно-стилістичного метафотворення, який позначений трансформацією потенційно-віртуальних смислів в актуальні, репрезентує самотність і неординарність художньо-асоціативного мислення.

Виклад основного матеріалу. Зіставляючи засоби позначення відомого предмета або події і його репрезентативність у попередньому тексті, слід відмітити, що тема – контекстне дане може: а) містити присудок, який повторює те, що вже було використано в передтексті як пресупозиційні знання (видові характеристики обох присудків в цьому випадку нерідко виявляються різними): *Та хіба я міг думати, що все так обійдеться? Що дійде до суду?* (А. Дімаров, 75); б) можливо використовувати контекстний синонім раніше згаданого присудка: *Зал аж здригнувся від овацій, всі звелася, мені аплодували, а юна студенточка підбігла до мене й простягнула отакений букет квітів* (А. Дімаров, 79); в) включати в свій склад такий присудок, який співвідноситься з використаним в передтексті позначенням

певного предмета або події за допомогою іменника: *Я не піддався на його сентименти: цей чоловік був мені зараз огидний* (А. Дімаров, 79).

Тема-дане може називати і такий предмет або подію, про існування якого адресат був повідомлений без допомоги передтексту, завдяки своєму попередньому життєвому досвіду. В цьому випадку можна говорити, що тема означає так зване *емпіричне дане*.

Теми зі значенням емпіричного даного характерні перш за все для висловлень, що корелюють з відповідними загальними судженнями, тобто для таких висловлень, в яких наявне твердження не про якийсь конкретний предмет або подію, а про кожен член більшості предметів або подій. Зрозуміло, що якщо про існування конкретного предмета або події адресат мовлення, як правило, повинен бути спеціально поінформований, то про наявність насправді цілого класу предметів або подій йому в більшості випадків відомо заздалегідь: *Будинки стояли схожі один на одного, як унітази* (А. Дімаров, 123).

Тема може означати такі предмети або події, факт існування яких не був згаданий у передтексті і разом з тим однозначно впливає з його змісту: *Я люблю тебе навіть тоді, коли мені не подобається твоя поведінка. Це приносить мені / страждання* (А. Дімаров, 42); *Уві сні мене вразило моя самотність так, що мені стало шкода самого себе. І я прокинувся у/ сльозах* (А. Дімаров, 42).

У другому прикладі в першому висловленні не говориться про те, що оповідач прокинувся, однак, той факт, що він спав, однозначним чином припускає, що через певний час сон скінчився. Тому тема другого висловлення *І прокинувся я* означає подію, яка фактично вже відома адресату мовлення, тобто дане. Джерелом інформованості адресата в цьому випадку є, з одного боку, попередній контекст, а з іншого – життєвий досвід цього адресата, його знання про взаємозв'язок подій в об'єктивній дійсності. Ці причини дозволяють інтерпретувати теми цього типу як контекстно-емпіричне дане.

Нарешті, можливі і такі теми, коли інформованість адресата мовлення про існування тих чи тих предметів або подій виникає під впливом ситуації повідомлення. Це теми зі значенням *ситуативного і ситуативно-емпіричного даного*. Про ситуативне дане ми говоримо в тих випадках, коли джерелом поінформованості адресата про існування того чи того предмета або події є сама ситуація спілкування, а про ситуативно-емпіричне дане – коли подібна поінформованість виникає в результаті взаємодії ситуації спілкування з життєвим досвідом адресата.

Висловлення з темами характерні головним чином для безпосереднього усного спілкування [2, с.15-16]. В умовах опосередкованого спілкування за допомогою писемних текстів, коли із самої ситуації спілкування випливає лише знання адресата мовлення про існування тексту, який ним сприймається, такі теми функціонують як однотипні за змістом. Як свідчать спостереження, теми, що включають у свій склад присудки, можуть означати лише контекстно-емпіричне дане. Як правило, вони називають сам процес створення текстів (інформація про те, що такий процес існував, легко виводиться зі знань про існування самого тексту за допомогою життєвого досвіду адресата): *Бо й люди, здавалося, живуть тут такі самі безликі й схожі одне на одного, / приречені до кінця своїх днів губитися в отій сірій масі* (А. Дімаров, 123).

Можливі також теми, які називають відправника тексту. Проте висловлення з такими темами характерні головним чином для стилю листів: *Дорогі батьки! Пише вам цей лист / ваша донька Ганнуся.*

Тема висловлення означає нове, тобто невідомий адресату мови предмет або подію. Також необхідно відмітити, що перш за все теми-нове можуть виступати як позначення невизначених об'єктів. Використовуючи слова або словосполучення зі значенням невизначеності (так звані невизначені дескрипції), мовець, як зазначає дає зрозуміти, що він має на увазі конкретний предмет, який, однак, невідомий адресату і який, він не повинен ототожнювати ні з яким відомим йому і раніше згадуваним предметом: *Він би, повторюю, не поступився і на йоту жодною із звичок, що їх набув за довгі роки служби в місцях, куди його закидала сувора доля військового* (А. Дімаров, 123).

Окреслюючи і визначаючи невідомі адресату мови об'єкти, їхні найменування не передають йому ніяких нових знань, оскільки мінімальний акт пізнання, який зводиться до того, що формується новий образ, який представляється як уточнювальний варіант визначеного вже існуючого образу, тобто раніше встановленого знання, іменується предикацією. Це визначення предикації видається більш точним, ніж інші, відповідно до якого під предикацією розуміється віднесення даного змісту, даного предмету думки до дійсності, що здійснюється в реченні (на відміну від словосполучення).

Можна стверджувати, що теми означають *непредикувальне* (тобто не пов'язане з передачею нових знань) *нове*. Водночас об'єктивно виражене в тексті значення визначеності зовсім не обов'язково збігається з реальною поінформованістю адресата мовлення, тобто зі значенням даності. Постаючи визначеним і водночас новим для адресата, теми передають цьому адресатові нові знання про існування у зображеній дійсності тих або тих предметів або подій. Однак робиться це імплі-

цитно, тому що, на думку відправника повідомлення, адресат вже має ці знання. Тому в цьому випадку можна говорити про теми зі значенням імпліцитно предикувального нового [3, с.160].

Керівництво знає, як важливо для нормального розвитку користуватися новими технологіями. Вони це усвідомлюють / на самітах, де інші держави вже показують своє виробництво, яке вони розробляють протягом років. (А. Дімаров, 10). Тема останнього з висловлень імпліцитно предикуює повідомлення *Вони це усвідомлюють / на самітах*. Експліцитно предикуються лише повідомлення про місце, де відбулася подія, також: *І Мадюдя таки поїхав до матері, коли настали літні канікули* (А. Дімаров, 128).

Висновки і перспективи дослідження. Зіставляючи цих два приклади, необхідно зауважити різний ступінь імпліцитності здійснюваної їхніми темами предикації різний. А, отже, перспективи дослідження вбачаємо в аналізі різних засобів створення імплікацій них смислів як авторського задуму.

Список використаних джерел:

1. Дімаров А. А. Містечкові історії: повісті. Київ: Рад. письменник, 1983. 558 с.
2. Федосюк М. Ю. Данное и источники его появления в высказывании. *Синтаксис и стилистика: функциональный аспект*. Москва: УДН, 1982. С. 10–22.
3. Федосюк М. Ю. Скрытая предикация в прозе А. С. Пушкина. *История структурных элементов русского языка*. Москва: МГПИ, 1982. С. 15–163.

The article is devoted to the study of the problem of identifying the category of intimacy in modern Ukrainian prose.

Key words: implicitness, metaphor, discursive analysis, presupposition.

Отримано: 21.02.2022

УДК 811.161.2:821.161.2–3.Д1/7.08

3. С. Шевчук, кандидат філологічних наук, старший викладач

АКТИВНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В МОВІ ПРОЗИ ЛАРИСИ ДЕНИСЕНКО

У статті подано опис найбільш продуктивних лексико-семантичних процесів у мові прози Лариси Денисенко, що є необхідною передумовою для дослідження змістовної сторони її індивідуального стилю, світогляду, ставлення до життя, людей, творчості.

Ключові слова: лексема, Лариса Денисенко, оказіоналізми, антропоніми, екзотизми, народна етимологія.

Розвиток мови – об'єктивний процес, зумовлений поступальним рухом людського суспільства взагалі і кожної особистості зокрема. Проблема лінгвального освоєння дійсності (як гносеологічний чинник), закономірне прагнення до поглиблення інформативності та місткості висловлення (як чинник інтелектуалізації мовлення), зближення культурологічних сфер народів світу (як історичний чинник) є каталізаторами постійних змін у мові.

Найвиразніше відбиває динаміку мови її лексико-семантичний рівень, на розвиток якого значно впливає позамовна дійсність. Будь-які нові поняття, що стають набуток колективного мовного мислення нової епохи, потребують номінації; поява нових результатів людської діяльності призводить до виникання нових назв, формування нових галузей науки стимулює творення нових термінів тощо. Разом із зовнішніми чинниками розвиток лексики визначають і внутрішні мовні чинники: характер словотвірного потенціалу; системні взаємозв'язки всередині різних тематичних груп слів; переносне вживання слова зі стилістичною метою. Поповнення лексики відбувається постійно і є одним із виявів т.зв. «життя» мови.

Дослідження лексико-семантичного складу української мови неодноразово було об'єктом аналізу в окремих часових проміжках. Зокрема, розвиток лексичного складу української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. досліджували П. Тимошенко, О. Муромцева; шляхи і засоби збагачення лексики української мови в першій половині XX ст. вивчав І. Співак; зміни в словниковому складі української мови за період Другої світової війни були об'єктом уваги І. Тараненка; процес неологізації української мови в 50-70-х рр. XX ст. аналізували А. Москаленко, П. Доценко, Ю. Редько, В. Токар, В. Присяжнюк, М. Фещенко, О. Терещенко, І. Шишкін та ін.; В. Коломієць розглядала зміни в лексиці української мови за післявоєнний період на тлі інших слов'янських мов. Поповнення лексичного складу української мови новими словами та значеннями особливо активізувалося в останнє десятиліття XX ст. (праці В. Герман, І. Самойлової, О. Стишова). На сучасному етапі активні лексико-семантичні процеси вивчають О. Тараненко, О. Сербенська, Л. Мацько, О. Стишов, К. Ленець, Д. Мазурик та ін.

З огляду на сучасний стан вивчення стилістики, зауважимо, що в українському мовознавстві лексеми, які функціонують у творах певних письменників, а також індивідуальний стиль, особливо письменників сучасності, потребують глибшого опрацювання. Тому **мета нашого дослідження** – опис найбільш продуктивних лексико-семантичних процесів у прозових творах Лариси Денисенко.

У сучасних художніх текстах широко використані розмовні засоби, тому значне наукове зацікавлення становлять дослідження «розмовного» словотворення. У мові прози Лариси Денисенко свої стилістичні властивості репрезентують ті словотворчі засоби, у яких експресивність зумовлена внесенням деяких розмовних елементів, зокрема принагідно вжитих неологізмів, утворених формальними показниками розмовності (функціонуванням лексико-семантичних суфіксів і префіксів) а також словотвірних типів. Стилістичні відтінки оказіональних значень здебільшого соціально зумовлені. Їх коло досить широке: іронія, насмішка, презирство, зневага, співчуття тощо, наприклад: «*А в мене є проблеми з таксистами, вірніше, вони завжди були. В Туреччині таксиста мене постійно нагрівали, користуючись тим, що розрзняти купюру в 1 000 000 та 10 000 лір фактично неможливо. В Італії вони постійно цюсць крали, підірвані сучі діти. Не вірте, дівки, італійським таксистам, хай ви навіть шаленої краси, вони прищмокуватимуть губами, віддаючи вашій красі належне, однак потім неодмінно поцуплять гаманця і не відмовлять собі у задоволенні помацати вас під спідницею. Навіть у Чехії, це ж сусіди, майже ми (хоча одне це мало б мене насторожити), таксиста, котрі мають чіткі тарифи за кожним напрямком, щось таке робили з лічильниками, що мені постійно доводилося переплачувати» [1, с.69]. Зазначені оказіоналізми мотивовані відповідними лексемами того ж контексту і сприймаються як новоутворені, а не відтворені.*

Часто письменниця використовує приклади народної етимології з розмовної мови, хоч нерідко й сама створює подібну гру слів, напр.: «*Складні люди, як складні швейцарські ножі, тиць – відкривача для пляшок, тиць – ніж, тиць – інші незрозумілого призначення леза...*» [2, с.155].

Мовна стилізація в прозі Лариси Денисенко – це свідоме переймання мовних ознак певного стилю, жанру, характерних для відповідної історичної пори [4, с.413]. Мета стилізації в романі – відтворити в художньому тексті часовий і локальний колорит, дати відчутти соціальний тип зображуваного середовища. Тому, письменниця у своїх творах активно використовує лексико-семантичні групи екзотизмів (лексичні, етнографічні, семантичні).

Серед екзотизмів виділяємо тематичну групу **власних назв**: «*За обговоренням деталей минув певний час, і ось уже я, гарноня Неллі у вишуканому одязі від Шанелі. Стою в Сеульському аеропорту з якоюсь солодко-квітковою. На мій слух, назвою: Інчеон*» [1, с.36]; «*Ми розкланюємося, і він іде, залишаючи мене на одинці з рекламними обличчями «LG», «Samsung», «Daewoo»*» [1, с.40].

Етнографічні екзотизми охоплюють такі тематичні групи місцевої лексики:

1) назви одягу і взуття, що мають поширення тільки серед жителів певної місцевості *чхіма, чогорі, ханбок*. Наприклад: «*А це я придбала собі жіночий ханбок (це мені сказали, що воно називається «ханбок», якщо я добре розчула, корейське кімоно), воно складається із спідниці, якою можна кілька разів обгорнутися, це називається «чхіма», насиченого червоного кольору, та короткої блузи. Що має назву «чогорі», вона теж червона, але спокійнішого відтінку. Різні червоні кольори, наче чхіма посміхається, а чогорі – стриманіша»* [3, с.75];

2) назви житлових і господарських приміщень та їх частин, знарядь праці, предметів побуту, пов'язаних із специфікою природно-кліматичних умов і занять населення: «*У традиційній корейській кав'ярні я присіла на циновку, отримала запашний чай та кнедлики, специфічні, солодкі, але насправді непогані»* [3, с.75];

3) назви окремих соціальних чи моральних явищ, чи професій: «*А навчає вона нас тому, що, приміром, абетка називається «Хангиль» і складається із 14 приголосних та 11 голосних, сполучення яких утворюють двоскладові звуки, що дозволяє своєю чергою, утворювати тисячі слів та передавати на письмі практично будь-які звуки»* [2, с.87].

Творчу манеру Лариси Денисенко вирізняє органічне поєднання у її творах лексем різних груп, багатство прийомів досягнення експресії, постійна увага до стилізації.

Активними щодо свого вживання лексико-семантичними підгрупами в прозі Лариси Денисенко є такі мовні одиниці:

1) антропоніми, а саме: імена, прізвища, які стосуються безпосередньо українців: *Богдан, Неля*, поляків: *М'якиш*; корейців: *Мей, Донг*; американців: *Джон, Майкл*; литовців – *Віргіс*, німців – *Йохан фон Вайхен*;

2) географічні назви, а саме: населені пункти: *Київ, Москва, Сеул, Женева, Лодзь, Каліфорнія*;

3) усномовні складні оказіональні утворення, які передають афективний стан мовця. Це поодинокі оказіоналізми, утворені злиттям слів: «*Зазвичай Неллі виглядала веселою: дратівливо-веселою, зло-веселою, радісно-веселою, а зараз вона була ніяка»* [2, с.101];

4) розмовно-знижені лексеми: *гівняшки, дурня*;

5) екзотизми безпосередні й опосередковані: *Annyeong hasimnikka?*

Проза Лариси Денисенко ніяк не вписується в «канон» української літератури, оскільки письменниця постійно намагається віднайти щось нове в собі, людях, подіях, тобто постійно перебуває в пошуку. На прикладі творів авторки засвідчуємо суттєві зміни, викликані функціонуванням активних лексико-семантичних процесів, зокрема вживанням різних шарів лексики, а також особливостями формування нових значень, нових семантичних конотацій та часових мовних ідентифікаторів, що зумовлені дією екстралінгвальних чинників.

Список використаних джерел:

1. Денисенко Л. Калейдоскоп часу / передм. Т. Щербаченко. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.
2. Денисенко Л. Нова стара баба. Денисенко Л. Відлуння: від загиблого діда до померлого: роман / передм. Г. Гузьо. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.
3. Денисенко Л. Танці в масках. Київ: Нора-друк, 2015. 212 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 413 с.
5. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. Харків, 2000. 187 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / за ред. Русанівського В. М., Гараненка О. О., Зяблюка М. П. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2000. С.307-309.

The article describes the most productive lexical and semantic processes in the language of prose of Larisa Denysenko, which is a necessary prerequisite for the study of the content of her individual style, worldview, attitude to life, people, creativity.

Key words: token, Larisa Denysenko, occasionalisms, anthroponyms, exoticisms, folk etymology.

Отримано: 19.02.2022

Н. П. Шеремета, кандидат філологічних наук, доцент

ДІАЛЕКТИЗМИ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ У СУЧАСНИХ ПІСЕННИХ ТЕКСТАХ

У статті окреслено основні стилістичні аспекти говіркового мовлення у сучасних пісенних текстах, здійснено лінгвостилістичний аналіз лексичних діалектизмів у творах Кузьми Скрябіна та гурту Перкалаба, визначено комунікативні прийоми мовленнєвого впливу на аудиторію.

Ключові слова: діалектне мовлення, пісенний текст, лінгвостилістичний аналіз, комунікативний прийом.

Невід'ємною частиною «масової культури» поч. ХХІ ст. стала масова музика, особливість якої зводиться до тенденції змішування стилів і цілих музичних патернів. Цей атрибут молодіжної культури останніх років є досить своєрідним: з одного боку, молодь активно за своєю лексеми, які присутні в пісенних текстах, і, водночас, аби утримати певну цільову аудиторію, популярні виконавці підігрують їй, застосовуючи мовні засоби вираження експресії. Тому в контексті розвитку масової музики важливо дослідити творчість популярних музичних гуртів, визначити особливості лексичного наповнення текстів.

Якщо використання діалектів з їх фонетичними, граматичними, лексичними, фразеологічними особливостями у мові українських художніх творів стало предметом досліджень В. Німчука, Ф. Жилка, Г. Матвіяса, В. Грещука, Г. Аркушина та ін. Однак обширність цієї проблеми потребує додатково вивчення, дослідження та аналізу окремих аспектів. Зокрема це стосується масмужичного дискурсу.

Мета дослідження – проаналізувати особливості використання нелітературних мовних засобів, зокрема діалектизмів, визначити їхню основну стилістичну навантаження в сучасних пісенних текстах.

Об'єкт дослідження – пісенні тексти популярних музичних гуртів кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Дослідники художньої та музичної сучасної творчості відзначають позитивну текстотвірну роль діалектизмів, їхню стилетворчу функцію. Здебільшого сходяться на тому, що використання діалектизмів має бути обережним, стилістично виправданим. Але, зважаючи, що «мова молоді – це соціолінгвістична й соціокультурна конгломерація в громадському просторі мови, така ж різнобарвна, строката, особливо здатна до сприйняття всього нового, як і її носії. Основним принцип молодіжного сленгу стає «своєрідний виклик суспільству, неприйняття його норм, зразків» [1, с.21], у сучасних піснях часто вживаються діалектизми. А саме діалектизми дають можливість авторам стилізувати мову твору – підкреслити територіальне походження персонажів, окреслити їхні характери, індивідуальні особливості, освіту, загальний розвиток, рівень гумору, дотепності і навіть душевний настрій. Йдеться не лише про певні правила дотримання літературного стандарту, а й про правила володіння механізмом зіставлення, обігрування різних форм національної мови з метою досягнення художньо-естетичного ефекту. Діалектизми починають виступати засобом типізації, індивідуалізації, а також засобом локалізації зображуваних подій.

О. Тараненко зазначає, що говори південно-західного наріччя «по-перше, виявляють значно ширшу експансію в розмовному стилі, у художньому й навіть публіцистичному стилях, по-друге, їхнє стилістичне призначення, безперечно, різноманітніше» [5, с.28]. Це: 1) звичайна функція засобів мовного реалізму; 2) функція мовної бравади, хизування автора своєю «іншістю»; 3) функція, цілком протилежна попередній, яка не передбачає жодних активних стилістичних завдань і яка, отже, відсутня в іншому регістрі, – функція мовної природності («це моя мова, і чому я маю її соромитися?»),

небажання пристосуватися до особливостей іншого, нехай і «правильного», соціолекту, помітні в мовній поведінці представників Галичини [5, с.28].

Саме з таких мотивацій використовує діалектизми у своїй творчості Кузьма Скрябін. Вони часто є досить відомими широкому загалу і не потребують особливого пояснення, як-от: *всьо, файно, жисє, зимний, ніц, видіти* тощо.

... Але дивно, як то всьо жисє (Кузьма Скрябін. Ненормальне літо) [4].

Я купу всього видів, купу всього чув і мав... (Кузьма Скрябін. Победа) [4].

Я собі захотів політати десь під небом. Двоє гарних крил і мені вже ніц не треба (Скрябін. Птахи) [4].

Говіркова лексика може вживатися і для підсилення змісту думки, підкреслення жартівливого, розмовного забарвлення. Як-от, у пісні «Глина» гурту «Перкалаба» з Івано-Франківська:

Стайна чиста, побілена,

Фіра добра, деревлена,

Глина свіжа, не зелена,

Впрів від щастя і в гриби (Перкалаба. Глина) [3].

Діалектизми стають засобом локалізації зображуваних подій. Наприклад, у пісні «Кафельний пам'ятник», де зображено гірську місцевість, використано діалектизми гуцульського говору:

Слава Ісу, нероби.

Щістя, здоров'я, многая літ усім.

Най жисє Гуцулія.

...Я народився в Гриняві.

Щісте я там запізнав (Перкалаба. Кафельний пам'ятник) [3].

Діалектна лексика в піснях «Перкалаби» виступає також засобом відтворення певних фрагментів навколишньої дійсності:

Єк нема доджу, то якби вкрав десь кагленку.

І вверг у ріку, то буде злива і повінь.

Так стався ноів потоп, і вода, що потім утахла... (Перкалаба. Горрри!) [3].

Широке використання гуцульського діалекту виправдане, він органічно вплітається в текст, передає неповторний мовленнєвий колорит гуцулів, вводить читача в гуцульський «світ, усесвіт». Таким чином діалектизми виконують експресивну функцію. З цього приводу В. Чабаненко зазначає: «Потрапляючи в художній текст, діалектизм перестає бути звичайним говірковим елементом. Він одразу ж набуває додаткових смислових та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організованістю цього тексту й через те інтенсивно увиразнюється. Експресивність діалектизму підтримується, безперечно, ще й тим враженням мовної свіжості, небуденності, яке він справляє на читача або слухача» [6, с.84].

У пісенних текстах відображено також давні українські традиції та обряди. Наприклад, у таких уривках:

І прийшло Христове свято

А турбот у нас багато

З шутками ходили до церков. О! О! прийшло велике свято. (Перкалаба. Просерамера) [3].

У цій строфі вжито діалектизм *шутка* на позначення верби, яку освячують у Вербну неділю. Це дозволяє передати дух свята та місцевий колорит. Традиції Водохреща відображено у таких рядках:

А я їду купатись голяка На Водохрестя, ну на Йордана. (Перкалаба. Голяк) [3].

Цікавим є той факт, що зазвичай до діалектизму подають тлумачення, певний літературний відповідник, у процитованому уривку навпаки.

Діалектизми – це також один із художніх прийомів відтворення побуту. Наприклад, у піснях «Перкалаби» маємо текст, який складеться майже з діалектів на позначення реалій побуту:

*Цятка, риска і котулька, шишка, мишка, барабулька,
миска, ложка і виделка, юшка, рибка і миделко,
коні, гачі і дівчата, бринза, кролик і санчата,
хрестик, кружка і лушпайка, дзигар, мешти, сина байка,
стьокла, мячик і потоки, двері, вікна, харкнув в око,
пив горівку, мацав дівку, всі горби люблю довіку,
фіра, коні і корови, шоби були всі здорові,
гальба пива, суха риба, білий, синій, добра глива,
бубонь, вуса, штриха, шепкм, білет, флеша, добрі флеку,
коси, цвєки і мурашка, боба варит добру кашку,
гануш, бануш барабануш,
кренділь-бенділь скочив в пенділь
свято грибів і форелів!!!!* (Перкалаба. Свято грибів і форелів) [3].

Отже, у пісенних текстах сучасних українських гуртів важливу номінативну функцію, стилетворчу та образотворчу роль виконує діалектна лексика, яка є одним із засобів передачі колоритності та локалізації подій, засобом типізації мови персонажів, відтворення певних фрагментів навколишньої дійсності, досягнення стилістичної експресії.

Список використаних джерел:

1. Бабенко О., Кравченко О. В усному мовленні – сленг. *Урок української*. 2004. № 11–12. С. 19–25.
2. Мосенкіс Ю. Український молодіжний сленг: Стан і перспективи досліджень. *Дивослово*. 2007. № 12. С. 32–35.
3. Перкалаба. Тексти пісень. *Наше. Тексти пісень*. URL: <https://cutt.ly/APOd22r>
4. Скрябін. Тексти пісень. *Українські пісні. Pisni.org.ua*. URL: <https://cutt.ly/OPod1DK>
5. Тараненко О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики ... *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 23–41.
6. Чабаненко В. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 68 с.

In the article outlines the main stylistic aspects of dialects speech in modern song texts are outlined, linguistic and stylistic analysis of lexical dialects in the works of Kuzma Scriabin and the Perkalaba band is carried out, communicative methods of speech influence on the audience are identified.

Key words: dialect speech, song text, linguistic and stylistic analysis, communicative reception.

Отримано: 21.02.2022

УДК 373.5.091.33

Р. М. Білик, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АСТРОНОМІ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито основні аспекти реалізації навчання в закладах освіти, зокрема під час вивчення астрономії. Обґрунтовано значення сучасних інформаційних технологій для методики навчання астрономії, зокрема програм для реалізації «віртуального планетарію». Розглянуто найкращі Android додатки, що дають змогу глянути на зоряне небо навіть удень і досконало вивчити його.

Ключові слова: STEM-освіта, STEM-технології, астрономія, фізичні явища, небесні тіла, віртуальні лабораторії.

Сучасна система освіти зазнає сьогодні кардинальних змін. Це проявляється у впровадженні елементів STEM-освіти, особливо це актуально під час проведення уроків з природничих дисциплін, зокрема на уроках астрономії. Реалізація STEM-технологій навчання в закладах освіти вибудовує принципово нову систему природничо-математичної освіти з новими можливостями і результатами. Зважаючи на це, сьогодні перед учнями та вчителями постають актуальні питання: оволодіння учнями інноваційними методами наукового пізнання, а вчителям природничо-математичних дисциплін – методикою їх реалізації у освітній процес.

Для оволодіння принципами STEM-освіти, потрібне не просте спостереження фізичних явищ, а розуміння змісту фізичних, хімічних, географічних закономірностей, що призвели до його виникнення. Завдяки цьому в учнів формується повноцінна картина фізичного світу, їх світогляд. Важливим для формування у дітей світогляду на об'єктивний світ і місце в ньому людини відіграє саме астрономія. Саме тому вона є важливим компонентом STEAM-освіти, яка орієнтована на розвиток мислення, логіки та одночасного пізнання світу. Використання інтерактивних методик під час вивчення астрономії роблять заняття максимально цікавими та ненадокучивими.

Особливістю STEM-освіти є те, що воно передбачає інтегроване навчання з «тем», а не з навчальних предметів. Завдяки цьому відбувається поєднання між-дисциплінарного і проектного підходів, відбувається інтеграція природничо-математичних наук в інженерію, технічне моделювання в технології [5].

Таким чином, учні для вирішення реальних проблем, мають використовувати знання в галузі різноманітних наук. Для розв'язання цих завдань потрібне комплексне застосування знань з усіх вивчених ними раніше предметів, а не лише з якогось окремого [2, 4]. Тому починаючи з 2016 року в Україні було визнано інтегровану концепцію STEM-освіти (науки (Science), технології (Technology), інженерії (Engineering) та математики (Mathematics)). Наука – це сфера, яка вивчає природні явища шляхом наукового дослідження. Технологія – це сфера, в якій застосовуються всі предмети для вирішення проблем, відповідно до потреб людини. Інженерія – це сфера, яка займається творчими інноваціями та створенням різноманітних речей для потреб людини, використовуючи знання математики, технології для винахідництва. Математика – це важливий компонент наукового дослідження, що забезпечує математичне моделювання реальних фізичних процесів, забезпечення їх статистичних та математичних обрахунків.

Астрономія як навчальний предмет специфічний, саме ця риса відрізняє його від інших дисциплін природничо

циклу, що вивчаються в загальноосвітніх школах. У змістовному плані цей предмет містить матеріал світоглядного характеру, який завершується вивчення природничих наук. Наголос на його великі міжпредметні зв'язки з фізикою, математикою, географією, історією та іншими предметами обов'язковий при освоєнні основних понять предмету.

У школі методика навчання астрономії застосовується поки що лише на рівні емпіричних даних, тобто на знаннях та вміннях окремих вчителів та методистів. В учнів немає загальна картина світосприйняття, це спричинено кількома чинниками [1]:

- 1) невідповідність змістовної частини, до якої можна віднести весь навчальний матеріал, що включає уявлення про безліч астрономічних законів і явищ, великі міжпредметні зв'язки, та наявності комплексних досліджень щодо змісту та обсягу навчального курсу, наданого учням старшої школи.
- 2) розбіжність між існуванням навчально-методичного комплексу, що включає навчальні програми, підручники, навчальні посібники, матеріально-технічна база навчального курсу, розробки лабораторних та практичних робіт тощо;
- 3) протиріччя між різноманітністю та складністю змісту навчального курсу астрономії та дуже обмеженою кількістю годин, які відводяться на його вивчення. Так, за навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів за редакцією Я.С. Яцкова на вивчення астрономії (рівень стандарту) відводиться лише 35 год, з них 1 год – резервний час, що досить обмежує можливість реалізації STEM-технологій в шкільному курсі астрономії;
- 4) відсутність астрономічного кабінету, який включає все необхідне сучасне обладнання і довідковий матеріал з астрономії. До найнеобхіднішого оснащення належать: телескоп, армілярна сфера, квадрант, рухлива карта зоряного неба, шкільний астрономічний календар;
- 5) нераціональне використання інформаційних комп'ютерних технологій (ІКТ) та цифрових ресурсів (мережа Інтернет, навчальні модулі, віртуальні лабораторії, комп'ютерний планетарій);
- 6) відсутність спеціальної професійної підготовки у вчителів астрономії, роль яких найчастіше виконують вчителі фізики та/або природознавства. У той час, коли в Україні було скорочено години викладання астрономії в загальноосвітніх школах, і зменшено або зовсім прибрано профілі «Астрономія» в педагогічних вузах, то в багатьох країнах Європи і також у США, де астрономія не входила до освітнього стандарту, зроблено спроби ввести її у освітній процес [5].

В умовах карантину та самоізоляції через пандемію гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, особливо актуальним стало використання технологій дистанційного/мобільного навчання. Система дистанційного навчання реалізовувалась за допомогою модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища (MOODLE), сервісу для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей – Zoom, віртуальних лабораторій – PhET (<https://phet.colorado.edu/uk/>), Віртуальний STEM-центр Малої академії наук України та ін.

В умовах впровадження STEM-освіти в навчальний процес сучасної школи все більшого значення набуває консультативна функція вчителя, тобто основний акцент зміщується з вчителя на учня та проблему, яку потрібно розв'язати. Вчитель має допомагати учням у розв'язанні поставленого завдання, сприяти їх пізнавальній діяльності. Учитель – помічник учня в інформаційному просторі, який через діалог навчає ефективно використовувати інформаційні ресурси для його освіти.

Для методики навчання астрономії важливим є те, що застосування нових інформаційних технологій дає змогу подолати проблему навчальних астрономічних спостережень. Саме вони відіграють важливу роль у астрономії, адже спостереження активізують навчальний процес, спонукають до подальшого теоретичного осмислення матеріалу, дають змогу систематизувати факти та відповідні поняття, сприяють формуванню в учнів загальнонаукових уявлень про різноманітність і причину зумовленість явищ природи, цілісної фізичної картини світу, неперервність розвитку наукових знань.

Таким чином проектування й конструювання уроку астрономії із застосуванням STEM-технологій передбачає цілеспрямоване поєднання педагогічних ситуацій, створених з огляду на зміст навчання, технічного оснащення приміщення класу та доступного програмного забезпечення нових інформаційних технологій (НІТ). Все це вимагає від учителя й учнів організації інформаційного середовища навчання. Кожен урок для такого середовища вчитель конструє з урахуванням як загальних, так й індивідуальних особливостей учнів, зважаючи на умови навчального закладу, в якому буде відбуватися процес навчання.

Розглянемо функції НІТ, які можна задіяти при вивченні астрономії:

1. Доступність інформаційних ресурсів з астрономії. Під час формування змісту навчального матеріалу перед вчителем сьогодні постає проблема оптимальності у доборі навчального матеріалу, він має бути найкращим і, головне, ефективним у навчальному процесі.
2. Виготовлення електронних навчальних ресурсів чи їх окремих елементів із застосуванням інформації, взятої з мережі Інтернет (додатки віртуальної та доповненої реальності – SkySafari, Stellarium, Star Walk та ін., онлайн-ресурси для створення інтерактивних презентацій – Canva, Prezi, Google Presentations). Це те, що нині вчителі застосовують для створення електронних презентацій.
3. Спільність навчальної діяльності з астрономії учнів та вчителя, яка сьогодні виходить за межі роботи в комп'ютерному класі та класі з астрономії. Функції НІТ тут значно ширші – наприклад, вміння організувати відкрите навчання з астрономії під відкритим небом.
4. Виконання віддалених астрономічних спостережень з використанням професійного обладнання, наданого провідними науковими організаціями чи спеціалізованими навчальними центрами, що забезпечують доступ до інтернет-телескопів. Ця функція важлива для навчання астрономії на профільному рівні.

5. Організація й виконання індивідуальних та колективних навчальних проєктів (презентації, огляди джерел інформації, робота з базами даних тощо), конкурсів та олімпіад незалежно від місця проживання учнів.
6. Формування й підвищення інформаційної культури учнів, розвиток умінь оцінити ефективність і надійність інформації, отриманої з різних джерел [3].

Як показує практика, спостереження астрономічних явищ не завжди вдається організувати під час навчальних занять, і причин цьому є безліч. Для подолання цих проблем вчителі та учні можуть застосовувати «віртуальні планетарії». Реалізація «віртуального планетарію», в залежності від поставлених завдань, може бути здійснено на ПК через застосування таких програм, як: SkyChart, RedShift, Stellarium, Celestia, Google Maps, Google Earth, WorldWide Telescope та ін. [2].

Сьогодні астрономія є ефективним каталізатором, який забезпечує інтерес учнів до вивчення небесних явищ. Саме у шкільному віці учні добре засвоюють основи науки й техніки, значно краще ніж на інших етапах життя, і саме в цей час у них формується інноваційне мислення та науковий світогляд. Окрім того, астрономія для дітей є стежиною у прокладанні кар'єрного шляху не лише в галузі астрономії, а й в інших суміжних науках – від інженерії до біології чи навіть космічних технологій, поповнюючи у майбутньому ряди працівників STEM галузі.

Список використаних джерел:

1. Anantasook R., Anantasook S., Yuenyong C. Developing the Astronomy and Architecture Unit for Providing Students' Perception of the Relationship between Science, Technology, Engineering, and Mathematics. *International Annual Meeting on STEM Education: IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series*. 2019. P. 1-8.
2. Бузько В., Єчкало Ю. Елементи доповненої реальності при вивченні астрономії як засіб реалізації STEM-освіти. *STEM-освіта проблеми та перспективи*: збірник матеріалів III Міжнародного науково-практичного семінару, м. Кропивницький, 24-25 жовтня 2018 р. / за заг. ред. О.С. Кузьменко та В.В. Фоменка. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. С. 13-16.
3. Мохун С.В., Борсук Ю.В. Використання новітніх інформаційних технологій (НІТ) при проведенні астрономічних спостережень. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*: збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 9-10 листопада, 2017). Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. № 1. С. 148-152.
4. Шевчук О. Використання віртуальних планетаріїв в ракурсі STEM-освіти в старшій школі. *STEM-освіта проблеми та перспективи*: збірник матеріалів III Міжнародного науково-практичного семінару, м. Кропивницький, 24-25 жовтня 2018 р. / за заг. ред. О.С. Кузьменко та В.В. Фоменка. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. С. 93-94.
5. Шибка О.С. Астрономія для малюків: практичний досвід впровадження STEM-курсу для дітей молодшого віку. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. № 13. С. 175-189.

The article reveals the main aspects of the implementation of teaching in educational institutions, in particular in the study of astronomy. The significance of modern information technologies for the methodology of teaching astronomy, in particular, programs for the implementation of the «virtual planetarium» is substantiated. The best Android applications, which allow you to look at the starry sky even in the daytime and thoroughly study it.

Key words: STEM-education, STEM-technology, astronomy, physical phenomena, celestial bodies, virtual laboratories.

Отримано: 18.02.2022

В. О. Гнатюк, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Я. В. Чікуркова, студентка групи М1-М20

СПІВВІДНОШЕННЯ ДВОЇСТОСТІ ДЛЯ ЗАДАЧІ МІНІМІЗАЦІЇ КУСКОВО-ЛІНІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ПРИ ОБМЕЖЕННЯХ, ЗАДАНИХ СИСТЕМОЮ ЛІНІЙНИХ РІВНЯНЬ, ТА ДОДАТКОВОМУ ОБМЕЖЕННЮ НА НОРМИ ДОПУСТИМИХ РОЗВ'ЯЗКІВ

У статті для задачі мінімізації кусково-лінійної функції при обмеженнях, заданих системою лінійних рівнянь, та додатковому обмеженню на норми допустимих розв'язків доведено теорему існування оптимального розв'язку та встановлення співвідношення двоїстості.

Ключові слова: кусково-лінійна функція, теорема існування, оптимальний розв'язок, співвідношення двоїстості.

Постановка задачі. Нехай X – лінійний нормований простір, X^* – простір, спряжений з X ; u_p , $p = \overline{1, r}$, x_i , $i = \overline{1, n}$, – фіксовані елементи простору X ; $c_i \in \mathbb{R}$, $i = \overline{1, n}$, $\rho > 0$. Поставимо задачу відшукування

$$\inf \left\{ \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p) : f(x_i) = c_i, i = \overline{1, n}; \|f\| \leq \rho \right\}. \quad (1)$$

Задачу (1) будемо називати задачею мінімізації кусково-лінійної функції при обмеженнях, заданих системою лінійних рівнянь, та додатковому обмеженню на норми її допустимих розв'язків. Позначимо через $Q = \{f \in X^* : f(x_i) = c_i, i = \overline{1, n}; \|f\| \leq \rho\}$. Тоді задачу (1) можна подати у такій еквівалентній формі:

$$\inf_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p). \quad (2)$$

Теорема 1 (існування оптимального розв'язку задачі (2)). *Якщо $Q \neq \emptyset$, то задача (2) має оптимальний розв'язок.*

Доведення. Переконаємося, що функція $\psi(f) = \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p)$, $f \in X^*$, є неперервною на X^* у розумінні слабкої* топології на X^* . Нехай $f_0 \in X^*$, $\varepsilon > 0$ та

$$\begin{aligned} O(f_0) &= O(f_0; u_1, \dots, u_r; \varepsilon) = \\ &= \left\{ f : f \in X^*, |f(u_p) - f_0(u_p)| < \varepsilon, p = \overline{1, r} \right\} \end{aligned}$$

– окіл точки f_0 у слабкій* топології на X^* , що визначається елементами u_p , $p = \overline{1, r}$, та числом $\varepsilon > 0$. Тоді для всіх $f \in O(f_0)$

$$\begin{aligned} |\psi(f) - \psi(f_0)| &= \left| \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p) - \max_{1 \leq p \leq r} f_0(u_p) \right| \leq \\ &\leq \max_{1 \leq p \leq r} |f(u_p) - f_0(u_p)| < \varepsilon \end{aligned}$$

(див., наприклад, [1, с. 306]).

Це й означає, що функція $\psi(f)$, $f \in X^*$, є неперервною у будь-якій точці $f_0 \in X^*$ і, отже, на X^* . Переконаємося, крім того, що Q є слабко* компактною множиною простору X^* . Нехай $f_0 \in CQ$, де CQ – доповнення множини Q до простору X^* . Тоді $f_0 \notin Q$. Звідси випливає, що $\|f_0\| > \rho$ або існує $i_0 \in \{1, \dots, n\}$, що $f_0(x_{i_0}) \neq c_{i_0}$. Нехай $\|f_0\| > \rho$. Оскільки $\{f : f \in X^*, \|f\| \leq \rho\}$ є слабко* компактною множиною (див., наприклад, [2, с. 35]), то множина $\{f : f \in X^*, \|f\| > \rho\}$ є слабко* відкритою множиною простору X^* . Тому існує окіл $O(f_0)$ точки f_0 у слабкій* топології X^* , що $\|f\| > \rho$, $f \in O(f_0)$. Отже,

$O(f_0) \subset CQ$. Нехай тепер існує $i_0 \in \{1, \dots, n\}$, що $f_0(x_{i_0}) \neq c_{i_0}$, наприклад, $f_0(x_{i_0}) > c_{i_0}$. Оскільки відображення $f \in X^* \rightarrow f(x_{i_0})$ є слабко* неперервним на X^* (див., наприклад, [3, с. 48]), то існує окіл $O(f_0)$ точки f_0 в слабкій* топології X^* такий, що $O(f_0) \subset CQ$. Звідси випливає, що CQ є слабко* відкритою множиною X^* , а тоді Q є слабко* замкненою підмножиною слабко* компактної множини $\{f : f \in X^*, \|f\| \leq \rho\}$. Тому Q є слабко* компактною множиною простору X^* (див., наприклад, [2, с. 24]). Оскільки $\psi(f)$, $f \in X^*$, є слабко* неперервною на X^* функцією, а Q – слабко* компактна множина X^* , то внаслідок узагальненої теореми Вейерштрасса (див., наприклад, [4, с. 28]) існує $f^* \in Q$, що $\max_{1 \leq p \leq r} f^*(u_p) = \psi(f^*) = \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p)$, тобто оптимальний розв'язок задачі (2) існує.

Теорему доведено.

Далі будемо припускати, що $Q \neq \emptyset$. З урахуванням цього припущення та теореми 1 задачу (2) можна подати у такій еквівалентній формі:

$$\min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p). \quad (3)$$

Поряд із задачею (3) будемо розглядати задачу відшукування

$$\begin{aligned} \sup \left\{ \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \left\| \sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right\| : \lambda_i \in \mathbb{R}, \right. \\ \left. i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\}. \end{aligned} \quad (4)$$

Теорема 2. Має місце таке співвідношення:

$$\begin{aligned} \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p) = \sup \left\{ \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \left\| \sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right\| : \right. \\ \left. \lambda_i \in \mathbb{R}, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\}. \end{aligned} \quad (5)$$

Доведення. Нехай f^* є оптимальним розв'язком задачі (3). Тоді $f^*(x_i) = c_i$, $i = \overline{1, n}$, $\|f^*\| \leq \rho$,

$\max_{1 \leq p \leq r} f^*(u_p) = \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p)$. Тоді для довільних $\lambda_i \in \mathbb{R}$, $i = \overline{1, n}$; $\alpha_p \geq 0$, $p = \overline{1, r}$, $\sum_{p=1}^r \alpha_p = 1$, одержимо, що

$$\sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \left\| \sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right\| =$$

$$\begin{aligned}
 &= \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \max_{\|f\| \leq 1} f \left(\sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right) = \\
 &= \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \max_{\|f\| \leq \rho} f \left(\sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right) \leq \\
 &\leq \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - f^* \left(\sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right) = \\
 &= \sum_{i=1}^n \lambda_i (c_i - f^*(x_i)) + \sum_{p=1}^r \alpha_p f^*(u_p) = \\
 &= \sum_{p=1}^r \alpha_p f^*(u_p) \leq \sum_{p=1}^r \alpha_p \max_{1 \leq p \leq r} f^*(u_p) = \\
 &= \max_{1 \leq p \leq r} f^*(u_p) = \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p). \quad (6)
 \end{aligned}$$

Зі співвідношень (6) випливає, що

$$\begin{aligned}
 \gamma^* &= \sup \left\{ \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \left\| \sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right\| : \right. \\
 &\left. \lambda_i \in R, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\} \leq \\
 &\leq \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p). \quad (7)
 \end{aligned}$$

Маємо, що

$$\begin{aligned}
 \gamma^* &= \sup \left\{ \sum_{i=1}^n \lambda_i c_i - \rho \max_{\|f\| \leq \rho} f \left(\sum_{i=1}^n \lambda_i x_i - \sum_{p=1}^r \alpha_p u_p \right) : \right. \\
 &\left. \lambda_i \in R, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\} = \\
 &= \sup \left\{ \min_{\|f\| \leq \rho} \left(\sum_{i=1}^n \lambda_i (c_i - f(x_i)) + \sum_{p=1}^r \alpha_p f^*(u_p) \right) : \right. \\
 &\left. \lambda_i \in R, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\}. \quad (8)
 \end{aligned}$$

Позначимо через $B_\rho^*(0) = \{f : f \in X^*, \|f\| \leq \rho\}$;

$$\begin{aligned}
 M &= \{(\lambda, \alpha) = (\lambda_1, \dots, \lambda_n; \alpha_1, \dots, \alpha_r) : \\
 &\lambda_i \in R, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1\}; \\
 F(f; (\lambda, \alpha)) &= F(f; (\lambda_1, \dots, \lambda_n; \alpha_1, \dots, \alpha_r)) = \\
 &= \sum_{i=1}^n \lambda_i (c_i - f(x_i)) + \sum_{p=1}^r \alpha_p f(u_p); \\
 f &\in X^*, (\lambda_1, \dots, \lambda_n; \alpha_1, \dots, \alpha_r) \in R^{n+r}.
 \end{aligned}$$

З урахуванням цих позначень рівність (8) набере вигляду:

$$\gamma^* = \sup_{(\lambda; \alpha) \in M} \min_{f \in B_\rho^*(0)} F(f; (\lambda, \alpha)). \quad (9)$$

Легко переконатися, що функція $F(f; (\lambda, \alpha)) \in$ вгнутою та слабко* неперервною на X^* при фіксованому $(\lambda, \alpha) \in R^{n+r}$ та опуклою і неперервною на R^{n+r}

при фіксованому $f \in X^*$. Оскільки, крім того, множина $B_\rho^*(0) \in$ опуклою та слабко* компактною множиною простору X^* , а множина $M \in$ опуклою множиною простору R^{n+r} , то згідно з теоремою Фань-Цзі (див., наприклад, [5, с.34]) та рівністю (9)

$$\begin{aligned}
 \gamma^* &= \sup_{(\lambda; \alpha) \in M} \min_{f \in B_\rho^*(0)} F(f; (\lambda, \alpha)) = \\
 &= \min_{f \in B_\rho^*(0)} \sup_{(\lambda; \alpha) \in M} F(f; (\lambda, \alpha)) = \sup_{(\lambda; \alpha) \in M} F(\bar{f}; (\lambda, \alpha)) = \\
 &= \sup \left\{ \sum_{i=1}^n \lambda_i (c_i - \bar{f}(x_i)) + \sum_{p=1}^r \alpha_p \bar{f}(u_p) : \right. \\
 &\left. \lambda_i \in R, i = \overline{1, n}; \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\},
 \end{aligned}$$

де $\bar{f} \in B_\rho^*(0)$.

З останнього співвідношення випливає, що $\bar{f}(x_i) = c_i, i = \overline{1, n}, \|\bar{f}\| \leq \rho$, тобто $\bar{f} \in$ допустимим розв'язком задачі (3) і

$$\begin{aligned}
 \gamma^* &= \sup \left\{ \sum_{p=1}^r \alpha_p \bar{f}(u_p) : \alpha_p \geq 0, p = \overline{1, r}, \sum_{p=1}^r \alpha_p = 1 \right\} = \\
 &= \max_{1 \leq p \leq r} \bar{f}(u_p) \geq \min_{f \in Q} \max_{1 \leq p \leq r} f(u_p). \quad (10)
 \end{aligned}$$

Зі співвідношень (7), (10) випливає справедливості співвідношення (5).

Теорему доведено.

Співвідношення (5) назвемо співвідношенням двоїстості для задачі відшукування величини (1) ((2), (3)). Зауважимо, що співвідношення двоїстості (5) можна використати для встановлення критеріїв оптимальності допустимих розв'язків задач (1)-(4).

Список використаних джерел:

1. Корнейчук Н.П. Экстремальные задачи теории приближения. Москва: Наука, 1976. 320 с.
2. Гольштейн Е.Г. Теория двойственности в математическом программировании и ее приложения. Москва: Наука, 1971. 351 с.
3. Гудима У.В., Гнатюк В.О. Опуклий аналіз: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 112 с.
4. Канторович Л.В., Акимов Г.П. Функциональный анализ. Москва: Наука, 1984. 752 с.
5. Фань Цзи. Теоремы о минимаксе. *Бесконечные антагонистические игры*. Москва: Физматгиз, 1963. С. 31-39.

In the article the problem of minimize piecewise-linear function with the constraints given by the system of linear equations, and the additional constraint on the norms of admissible solutions. For these problem the achieved theorem of existence of the optimal solution and the establishment of interrelation of duality.

Key words: the piecewise-linear function, the theorem of existence, the optimal solution, the interrelation of duality.

Отримано: 16.02.2022

У. В. Гудима, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Д. І. Кучерин, магістрант групи М1-М20

ЧИСЕЛЬНИЙ МЕТОД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ДЕЯКОЇ ЗАДАЧІ ДРОБОВО-КУСКОВО-АФІННОГО ПРОГРАМУВАННЯ З ДОДАТКОВИМ ОБМЕЖЕННЯМ НА НОРМИ Ї ДОПУСТИМИХ РОЗВ'ЯЗКІВ

У статті побудовано метод розв'язування задачі дробово-кусково-афінного програмування в просторі, спряженому до лінійного нормованого простору, з додатковим обмеженням на норми її допустимих розв'язків.

Ключові слова: задача дробово-кусково-афінного програмування, оптимальний розв'язок, чисельний метод

Нехай X – лінійний над полем дійсних чисел нормований простір; X^* – простір спряжений з X ; $x_i, i = \overline{1, n}$; $u_l, l = \overline{1, p}$; $v_m, m = \overline{1, q}$, – фіксовані елементи простору X ; $c_i, i = \overline{1, n}$; $a_l, l = \overline{1, p}$; $d_m, m = \overline{1, q}$; ρ – фіксовані дійсні числа, $\rho > 0$. Поставимо задачу відшукування

$$\inf \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)} \quad (1)$$

при обмеженнях

$$f(x_i) \geq c_i, i = \overline{1, n}, \quad (2)$$

$$f \in X^*, \|f\| \leq \rho. \quad (3)$$

Задачу (1)-(3) будемо називати задачею дробово-кусково-афінного програмування в просторі X^* , спряженому з X , з додатковим обмеженням на норми її допустимих розв'язків або просто задачею дробово-кусково-афінного програмування. Позначимо через D – множину допустимих розв'язків задачі (1)-(3), тобто:

$$D = \{f \in X^* : f(x_i) \geq c_i, i = \overline{1, n}, \|f\| \leq \rho\}.$$

Будемо припускати надалі, що: $f(v_m) + d_m > 0$, для всіх $f \in D, m = \overline{1, q}$, тобто, що $\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) > 0, f \in D$. З урахуванням уведених позначень задачу (1)-(3) можна записати у такому вигляді:

$$\inf_{f \in D} \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)}.$$

Елемент $f \in D$ будемо називати допустимим розв'язком задачі (1)-(3), а допустимий розв'язок f^* цієї задачі будемо називати її оптимальним розв'язком (екстремальним елементом), якщо:

$$\frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f^*(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f^*(v_m) + d_m)} \leq \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)}, f \in D.$$

Теорема 1 [1]. Припустимо, що для задачі (1)-(3) $D \neq \emptyset$. Для того щоб елемент $f_0 \in D$ був оптимальним розв'язком задачі (1)-(3), необхідно і достатньо, щоб f_0 був оптимальним розв'язком задачі відшукування

$$\beta_D^*(M_0) = \min_{\substack{f(x_i) \geq c_i, i = \overline{1, n}, \\ \|f\| \leq \rho}} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right), \quad (4)$$

де
$$M_0 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)}, \quad (5)$$

причому

$$\beta_D^*(M_0) = 0.$$

Доведення. Необхідність. Нехай $f_0 \in D$ і f_0 є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3) та M_0 обчислено за формулою (5). Тоді для всіх $f \in D$ маємо, що

$$M_0 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)} \leq \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)}.$$

З урахуванням того, що $\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) > 0$, з останньої нерівності одержимо, що для всіх $f \in D$

$$M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \leq \max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l). \quad (6)$$

Звідки для всіх $f \in D$

$$\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \geq 0. \quad (6)$$

Поставимо у ліву частину нерівності (6) $f = f_0$. Тоді одержимо, що

$$\begin{aligned} & \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m) = \\ & = \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l) - \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)} \min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m) = \\ & = \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l) - \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l) = 0. \quad (7) \end{aligned}$$

Із (6) та (7) одержуємо, що

$$\begin{aligned} & \min_{\substack{f(x_i) \geq c_i, i = \overline{1, n}, \\ \|f\| \leq \rho \\ (f \in D)}} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right) = \\ & = \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m) = 0. \end{aligned}$$

Це й означає, що f_0 є оптимальним розв'язком задачі (4)

Необхідність доведено.

Достатність. Нехай для $f_0 \in D$ маємо, що

$$\min_{\substack{f(x_i) \geq c_i, i = \overline{1, n}, \\ f \in D}} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right) = 0. \quad (8)$$

Доведемо, що f_0 є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3). Зі співвідношення (8) випливає, що для всіх $f \in D$:

$$\begin{aligned} & \max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \geq 0, \\ & \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)} \geq M_0 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + a_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)}. \end{aligned}$$

Звідси випливає, що f_0 є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3).

Теорему доведено.

Чисельний метод розв'язування задачі (1)-(3). Спочатку вибираємо довільний функціонал f_0 , який задовольняє співвідношенням (2), (3). Нехай

$$M_0 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)}. \text{ На першому кроці методу,}$$

розв'язуємо таку задачу оптимізації:

$$\beta_D^*(M_0) = \min_{\substack{f(x_i) \geq c_i, \\ i=1, n, \\ f \in X^*, \|f\| \leq \rho}} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + \alpha_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right) =$$

$$= \min_{f \in D} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + \alpha_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right). \quad (9)$$

Позначимо через $f_1 \in D$ – оптимальний розв'язок задачі (9). Оскільки при $f = f_0$

$$\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + \alpha_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m) =$$

$$= \max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + \alpha_l) - \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)} \min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m) = 0,$$

то

$$\beta_D^*(M_0) = \max_{1 \leq l \leq p} (f_1(u_l) + \alpha_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m) \leq 0.$$

Якщо $\beta_D^*(M_0) = 0$, то відповідно до теореми 1 f_0 є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3). Якщо ж $\beta_D^*(M_0) < 0$, то

$$\max_{1 \leq l \leq p} (f_1(u_l) + \alpha_l) - M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m) < 0,$$

$$\max_{1 \leq l \leq p} (f_1(u_l) + \alpha_l) < M_0 \min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m).$$

Оскільки $\min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m) > 0$, то з урахуванням

попередніх співвідношень одержуємо, що

$$M_1 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_1(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m)} < M_0 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_0(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_0(v_m) + d_m)}.$$

Далі знаходимо

$$\beta_D^*(M_1) = \min_{f \in D} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + \alpha_l) - M_1 \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right) =$$

$$= \max_{1 \leq l \leq p} (f_2(u_l) + \alpha_l) - M_1 \min_{1 \leq m \leq q} (f_2(v_m) + d_m).$$

Маємо, що $\beta_D^*(M_1) \leq 0$. Якщо $\beta_D^*(M_1) = 0$, то згідно з теоремою 1 $f_1 \in D$ є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3). Якщо ж $\beta_D^*(M_1) < 0$, то тоді

$$\max_{1 \leq l \leq p} (f_2(u_l) + \alpha_l) - M_1 \min_{1 \leq m \leq q} (f_2(v_m) + d_m) < 0,$$

$$\frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_2(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_2(v_m) + d_m)} = M_2 < M_1 = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_1(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_1(v_m) + d_m)}.$$

$$\text{Нехай } M_{r-1} = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_{r-1}(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_{r-1}(v_m) + d_m)}, r = 1, 2, \dots, \text{ де}$$

$f_0 \in D$. Знаходимо

$$\beta_D^*(M_{r-1}) = \min_{f \in D} \left(\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + \alpha_l) - M_{r-1} \min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m) \right) =$$

$$= \max_{1 \leq l \leq p} (f_r(u_l) + \alpha_l) - M_{r-1} \min_{1 \leq m \leq q} (f_r(v_m) + d_m).$$

Маємо, що $\beta_D^*(M_{r-1}) \leq 0$. Якщо $\beta_D^*(M_{r-1}) = 0$, то f_{r-1} є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3). Якщо ж $\beta_D^*(M_{r-1}) < 0$, то знаходимо

$$\frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_r(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_r(v_m) + d_m)} = M_r < M_{r-1} = \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_{r-1}(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_{r-1}(v_m) + d_m)} \text{ і т.д.}$$

Має місце таке твердження.

Теорема 2. Якщо X є сепарабельним лінійним нормованим простором, то має місце рівність:

$$\lim_{r \rightarrow \infty} \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f_r(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f_r(v_m) + d_m)} = \min_{f \in D} \frac{\max_{1 \leq l \leq p} (f(u_l) + \alpha_l)}{\min_{1 \leq m \leq q} (f(v_m) + d_m)}. \quad (10)$$

Якщо f^* є частковою у розумінні слабкої збіжності границею послідовності $\{f_r\}_{r=1}^{\infty}$, то f^* є оптимальним розв'язком задачі (1)-(3).

Список використаних джерел:

1. Гудима У.В. Кучерин Д.І. Критерій оптимальності допустимого розв'язку для задачі дробово-кусково-лінійного програмування. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізико-математичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип.14. С. 32-37.

In the article the numerical method of solving the problem of fractional-piecewise-affine programming in the space conjugate to the linear normalized space, with additional restriction on the norm admissible solutions.

Key words: the fractional-piecewise-affine programming problem, the optimal solution, the numerical method.

Отримано: 20.02.2022

Т. В. Думанська, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ЕЛЕМЕНТАРНОЇ МАТЕМАТИКИ В GOOGLE MEET

Основну увагу в роботі акцентовано на можливостях та основних характеристиках створення й використання Google-форм для активізації пізнавальної діяльності та проведення контролю знань здобувачів вищої освіти. У статті обгрунтовано необхідність модернізації методів і засобів проведення практичних занять з елементарної математики з використанням Google додатків.

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, інформатизація освіти, Google-форми, елементарна математика, здобувач вищої освіти, контроль знань, тест, тип питання.

Уже не нова ситуація з пандемією змушує увесь освітній простір ще більше використовувати новітні технології дистанційного навчання, постійно навчатися та самовдосконалюватися. Для максимально ефективної роботи кожному викладачеві необхідно безперервно вчитися чомусь новому, знаходити нові методи викладання, а також мотивувати здобувачів вищої освіти до відповідальної активної участі в навчальному процесі.

Головною метою навчання елементарної математики повинно бути не тільки вивчення фундаментальних засад математичної науки, а загальний особистісний розвиток здобувачів вищої освіти, який забезпечуватиме повноцінне функціонування людини у сучасному життєвому середовищі. Цьому, безумовно, сприятиме підвищення пізнавальної активності, що є комплексною науково-педагогічною проблемою.

Метою статті є розкриття шляхів активізації пізнавальної активності студентів, зокрема використання Google-форм на практичних заняттях з елементарної математики під час дистанційного навчання.

Як свідчить власний досвід, а також і досвід колег, використання засобів дистанційного навчання, зокрема Google Meet, не забезпечує активності усіх учасників відеозв'язку. Тому найголовнішим завданням педагога на кожному навчальному занятті є активізація пізнавальної діяльності студентів. Для цього потрібно надавати перевагу тим методам і засобам, що передбачають залучення здобувачів освіти до активного здобування знань. Потрібно боротися зі стереотипністю, ніколи не дозволяючи собі звикнути до чого-небудь.

Ми можемо використовувати технології дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти для проведення вивчення окремих тем з предмета, консультацій, оцінювання. Для проведення дистанційного тестування на допомогу викладачу приходять онлайн-сервіси.

Google-форми – це один з типів документів, доступних на Google Docs. Сервіс широко використовується для проведення різноманітних опитувань, зокрема і для тестової перевірки рівня засвоєння знань. Google-форми використовують, як тестову платформу, що позбавляє від паперової тяганини, крім того, результати тесту не загубляться, так як зберігаються в хмарі Google [1].

Google-форми дозволяє створювати форму з різними елементами або типами питань (табл.). Будь-яке питання можна зробити обов'язковим для відповіді. Під час створення форми є можливість легко змінювати порядок питань та обирати дизайн для їх оформлення. Посилання на форму генерується автоматично після її створення.

Переваги використання Google-форм на практичних заняттях полягають у тому, що: викладач може переглянути відповіді здобувачів освіти поіменно із зазначенням дати і часу виконання завдання, опрацьоване на занятті або в позаурочний час; існує прямий і зворотний зв'язок між викладачем і студентом; можливе архівне зберігання великих обсягів навчальної та звітної інформації з можливостями їх передачі; є можливість оцінки і контролю рівня опанування відповідним навчальним матеріалом й коригування рівня навчальних досягнень з предмета.

Таблиця 1

Типи запитань Google-форми

Типи запитань	Пояснення
Текст (рядок)	Респонденту пропонується вписати коротку відповідь на запитання
Текст (абзац)	Респондент вписує розгорнуту відповідь
Один із списку	Респондент повинен вибрати один варіант відповіді з декількох запропонованих
Декілька зі списку	Респондент може обрати кілька варіантів відповіді
Список, що відкривається	Респондент вибирає один варіант із списку
Шкала	Респондент повинен поставити оцінку, використовуючи цифрову шкалу (наприклад, від 1 до 5).
Сітка	Респондент вибирає певні точки в сітці, що складається зі стовпців і рядків.
Дата	Респондент вибирає дату, використовуючи календар.

Для перевірки уміння правильно відтворювати отримані знання доцільно використовувати неоднорідні тестові завдання закритої форми з множинним вибором, які передбачають мінімум три можливі відповіді (але не більше п'яти), серед яких правильною є лише одна. Вважається, що ця форма завдань є найбільш доцільною для різноманітних відомостей із предметів професійно-теоретичної підготовки.

Складаючи такі тестові завдання з елементарної математики варто дотримуватись наступних правил: питання мають бути простими й зрозумілими; варіанти відповідей мають бути максимально стислими; тільки один варіант із запропонованих є правильним. Вважаю, що перелічені правила надають можливість перевірити рівень знань з теми та визначити прогалини у знаннях за мінімальний час. Перевірка відбувається швидко, оскільки відразу після завершення тестування викладач має можливість переглянути відповіді у формі.

Тестування пропонує проводити наприкінці кожного практичного заняття з елементарної математики задля отримання об'єктивних оцінок здобувачів вищої освіти, оскільки не всі учасники відеоконференції проявляють активність (а то й, взагалі, відсутні, незважаючи на наявність їх у списку учасників). *Обов'язкове* проходження тесту мотивуватиме студентів зрозуміти, засвоїти та запам'ятати навчальний матеріал, розглянутий на занятті. Активність роботи здобувачів освіти покращиться у разі, коли тестування проходитимуть тільки ті, хто не відповідав.

Отже, одним із ефективних шляхів активізації пізнавальної активності здобувачів вищої освіти є використання Google-форм – альтернативного і потужного засобу хмарних технологій для формування системи тестів контролю навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Виноходов А.А. Використання сервісів Google та хмарних технологій в навчальному процесі: навч. посіб. Нікополь, 2017. 26 с.

The main attention in the work is focused on the possibilities and basic characteristics of creating and using

Google-forms to activate cognitive activity and control the knowledge of higher education students. The article substantiates the need to modernize methods and tools for conducting practical classes in elementary mathematics using Google applications.

Key words: computerization of education, Google forms, elementary mathematics, activation of cognitive activity, higher education seeker, knowledge control, test, type of question.

Отримано: 21.02.2022

УДК 517.5

*І. Б. Ковальська, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
О. І. Радзівська, кандидат фізико-математичних наук, доцент*

НАЙКРАЩІ НАБЛИЖЕННЯ УЗАГАЛЬНЕНОЇ ПОХІДНОЇ В БАНАХОВИХ ПРОСТОРАХ

Основна задача теорії наближень полягає в тому, щоб встановити властивості апроксимаційних характеристик досліджуваної функції, ґрунтуючись на її диференціально-різницьких властивостях.

Якщо твердження дають можливість зробити висновок про швидкість прямування до нуля послідовності найкращих наближень елемента f поліномами степеня n за інформацією про узагальнену похідну цього елемента, то їх в теорії наближень прийнято називати прямими теоремами.

У статті розглядається обернена теорема – за заданою послідовністю найкращих наближень вектора f поліномами степеня n встановлюються його диференціально-різницькі характеристики.

Перші обернені теореми були розглянуті ще на початку минулого століття С.Н. Бернштейном. Основним моментом їх доведення є нерівності між нормами поліномів і їх похідних. Такі нерівності називаються нерівностями Бернштейна. Як частковий випадок, вони можуть бути отримані з теореми, розглянутої в статті.

Ключові слова: найкращі наближення, узагальнені похідні, обернені теореми, нерівності Бернштейна, диференціальні характеристики, банахів простір.

Розглянемо довільний банахів простір B , в якому задана повна мінімальна система векторів $\{\varphi_m\}_{m=1}^{\infty}$, а $\{\varphi_m^*\}_{m=1}^{\infty}$ – спряжена до неї система, яка належить до B^* і $\{\lambda_m\}_{m=1}^{\infty}$ – послідовність комплексних чисел.

Означення [4]. Якщо для елемента $f \in B$ ряд $\sum_{m=1}^{\infty} \lambda_m (f, \varphi_m^*) \varphi_m$ збігається до деякого елемента $g \in B$, то вектор g називається похідною вектора f і позначається $\partial_{\varphi}^{\lambda} f$, а саме

$$\partial_{\varphi}^{\lambda} f = \sum_{m=1}^{\infty} \lambda_m (f, \varphi_m^*) \varphi_m \quad (1)$$

Підмножину всіх векторів $f \in B$, що мають $\partial_{\varphi}^{\lambda} f$ – похідні, будемо позначати через $V(\partial_{\varphi}^{\lambda})$.

Вектор

$$T_n(\varphi) = \sum_{m=1}^n c_m \varphi_m, \quad (2)$$

де c_m – довільні комплексні числа, назвемо поліномом степеня n за системою $\{\varphi_m\}$. Зауважимо, що через мінімальність системи $\{\varphi_m\}_{m=1}^{\infty}$, коефіцієнти c_m в (2) однозначно визначаються вектором $T_n(\varphi)$.

Величини

$$E_n(f; \varphi_m) = \inf_{T_n(\varphi)} \|f - T_n(\varphi)\|, \quad n=1,2,3,\dots \quad (3)$$

називають найкращими наближеннями вектора f поліномами степеня n за системою φ_m .

Якщо твердження дають можливість зробити висновок про швидкість прямування до нуля послідовності найкращих наближень елемента f поліномами степеня n за інформацією про $\partial_{\varphi}^{\lambda} f$ – похідну цього елемента, то їх в теорії наближень прийнято називати прямими теоремами.

У статті розглядається обернена теорема – за властивостями послідовності $E_n(f; \varphi_m)$ робимо висновок про

властивості самого елемента $f \in B$ і його $\partial_{\varphi}^{\lambda} f$ – похідних, тобто за заданою послідовністю $E_n(f; \varphi_m)$ найкращих наближень вектора f поліномами степеня n встановлюються його диференціально-різницькі характеристики.

Перші обернені теореми були розглянуті ще на початку минулого століття С.Н. Бернштейном [2]. Основним моментом їх доведення є нерівності між нормами поліномів і їх похідних. Такі нерівності називаються нерівностями С.М. Бернштейна. Як частковий випадок, вони можуть бути отримані з теореми, розглянутої в статті.

Розглянемо стали

$$\mu_n(\partial_{\varphi}^{\lambda}) = \sup_{T_n(\varphi_m) \leq 1} \partial_{\varphi}^{\lambda} T_n(\varphi_m), \quad n=1,2,3,\dots, \quad (4)$$

які існують в силу лінійної незалежності векторів φ_m . Їх ми будемо називати константами Сеґе для $\partial_{\varphi}^{\lambda} f$ – похідної (див. [1, 3, 8]). В прийнятих позначеннях має місце наступне твердження.

Теорема [4]. Нехай для деякої зростаючої послідовності натуральних чисел $\{n_i\}_{i=1}^{\infty}$ збігається ряд

$$\sum_{i=1}^{\infty} \mu_{n_{i+1}}(\partial_{\varphi}^{\lambda}) E_{n_i}(f, \varphi). \quad (5)$$

Тоді

$$f \in V(\partial_{\varphi}^{\lambda}) \text{ і } E_{n_j}(\partial_{\varphi}^{\lambda} f, \varphi) \leq 2 \cdot \sum_{i=j}^{\infty} \mu_{n_{i+1}}(\partial_{\varphi}^{\lambda}) E_{n_i}(f, \varphi). \quad (6)$$

Якщо $B = L_p$, $L_p = L_p[0; 2\pi]$, $1 \leq p < \infty$, з нормою

$$\|f\|_p = \|f\|_{L_p} = \left(\int_0^{2\pi} |f(t)|^p dt \right)^{1/p}, \quad \text{функції } \varphi_m(x) = e^{imx},$$

$m \in \mathbb{Z}$, $\lambda_m = e^{i \frac{\pi}{2} \beta \text{sign} m} \psi^{-1}(|m|)$, де $\psi(|m|)$ – послідовність невід'ємних чисел, β – деяке дійсне число, тоді ряд (1) співпадає з рядом Фур'є $(\psi; \beta)$ – похідної в розумінні Степанця функції f ([5]). При цьому також множина $V(\partial_{\varphi}^{\lambda})$ перетворюється в клас функцій L_{β}^{ψ} , а вектор (2) стає тригонометричним поліномом $T_n(x) = \sum_{m=-n}^n c_m e^{imx}$. $E_n(f, \varphi_m)$ для цього випадку буде

найкращим наближенням функції f тригонометричними поліномами:

$$E_n(f) = \inf_{T_{n-1} \in T_{2n-1}} \|f - T_{n-1}(\cdot)\|_p, \quad 1 \leq p < \infty,$$

де T_{2n-1} – множина тригонометричних поліномів степеня не вище $n-1$.

З умови (4) слідує, що

$$\partial_\varphi^\lambda T_n(\varphi_m) \leq \sup_{T_n(\varphi_m)=1} \partial_\varphi^\lambda T_n(\varphi_m) = \mu_n \left(\partial_\varphi^\lambda T_n(\varphi) \right).$$

У введених вище позначеннях $\partial_\varphi^\lambda T(\varphi_m)$ співпадає з поліномами $T_n(\cdot)_\beta^\Psi$ і при $\mu = O(1)\Psi^{-1}(n)$, де $O(1)$ – величина, рівномірно обмежена по n , маємо нерівність:

$$\|T_n(\cdot)_\beta^\Psi\|_p \leq O(1)\Psi^{-1}(n)T_n(\cdot)_p. \quad (7)$$

Якщо для довільного тригонометричного полінома $T_n(\cdot)$ степеня n виконується нерівність (7), то тоді кажуть, що пара $(\psi; \beta)$ належить множині B_p [6, с.115]. У випадку якщо простір L_p замінити на C і $\psi(k) = k^{-1}$, $k = 1, 2, \dots$, $a \beta = 1$, співвідношення (7) перетворюється у відому нерівність С.М. Бернштейна (в ній величина $O(1)$ може бути замінена на 1).

А якщо пара $(\psi; \beta)$ належить множині B_p , то можна зробити висновок, що з наведеної вище теореми випливає твердження 1) теореми 9.1 [6, с.120], так званої оберненої теореми, в якій за заданою послідовністю найкращих наближень функції f з C чи L_p , $1 \leq p < \infty$ встановлюються диференціальні – різницеві характеристики цієї функції.

Також з теореми випливає наслідок, доведений як окреме твердження в [7].

Наслідок. Нехай f належить $L_p[0; 2\pi]$, $1 \leq p < \infty$, і $E_n(f)_p$ – найкращі наближення тригонометричними поліномами степеня не вище $n-1$. Тоді, якщо $(\psi; \beta)$ належить множині B_p і збігається ряд

$$\sum_{m=1}^{\infty} E_m(f)_p (\psi(m))^{-1},$$

то у функції f існує $(\psi; \beta)$ – похідна f_β^ψ , яка належить L_p і для якої виконується нерівність:

$$E_n(f_\beta^\psi)_p \leq K \sum_{m=n}^{\infty} E_m(f)_p (\psi(m))^{-1}, \quad n \in N,$$

де K – величина, яка може залежати від $\psi(\cdot)$.

Список використаних джерел:

1. Арестов В.В. Об интегральных неравенствах для тригонометрических полиномов и их производных. *Изд-во АН СССР. Серия матем.* 1981. Т. 45. С. 3-22.
2. Бернштейн С.Н. О наилучшем приближении непрерывных функций посредством многочленов данной степени. *Соч. Москва: Изд-во АН СССР, 1952. №1. С. 11-104.*
3. Зигмунд А. Тригонометрические ряды. Москва: Мир, 1965. Т. 1, 2.
4. Ковальська І.Б., Радзівська О.І. Обернена теорема для деякого елемента f банахового простору B . *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 2. С. 76-77.*
5. Степанец А.И. Методы теории приближений. Киев: Ин-т математики НАН Украины, 2002. Ч. I. 427 с.
6. Степанец А.И. Методы теории приближений. Киев: Ин-т математики НАН Украины, 2002. Ч. II. 468 с.
2. Степанец А.И., Жукина Е.И. Обратные теоремы приближения $(\psi; \beta)$ – дифференцируемых функций. *Укр. мат. журн.* 1989. Т. 41, №8. С. 1106-1112.
7. Szegő G. Über einen satz des Herrn Serge Bernstein. *Schrift. Konigsberg. Gelehrten Gesellschaft.* 1928. Vol. 5. №4. P. 59-70.

The main task of the theory of approximation is to establish the properties of the approximation characteristics of the function on the basis of its investigated properties. If the statements allow on the basis of information about the generalized derivative of the element f to draw a conclusion about the rate of approach to zero of the sequence of the best approximations of this element by polynomials of degree n , then in the theory of approximations they are called direct theorems.

In the given article the inverse theorem is considered – properties of sequence of the best approximations we draw a conclusion about properties of an element f of Banach space B and its generalized derivatives. That is, according to a given sequence of the best approximations of the vector f by polynomials of degree n establish its differential characteristics.

The first inverse theorems were considered at the beginning of the last century by S.N. Bernstein. The main point of their proof is the inequalities between the norms of polynomials and their derivatives. Such inequalities are called Bernstein inequalities. As a partial case, they can be obtained from the theorem considered in the article.

Key words: the best approximations, generalized derivatives, inverse theorems, Bernstein inequalities, differential characteristics, Banach space.

Отримано: 16.02.2022

*А. М. Кух, доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики;
О. М. Кух, асистент*

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ STEM-ОСВИТИ В ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ-ФІЗИКІВ

Інноваційною технологією природничо-математичної освіти є STEM, що формується логічне мислення, технічну грамотність, вирішення проблемних питань, оволодіння цифровими технологіями. Головна мета впровадження STEM-освіти полягає в реалізації державної політики щодо посилення розвитку науково-технічного напрямку в навчально-методичній діяльності на всіх рівнях. На основі визначення компетентностей, що формуються інформаційно-освітнім середовищем STEM освіти сформовано компетентнісну модель навчальної дисципліни «Сучасні педагогічні тенденції STEM освіти», визначено її результати, зміст практичної та дослідницької діяльності, форми контролю засвоєння теоретичної компоненти, самостійних та індивідуальних проєктів. Середовищно-компетентнісний підхід може стати основою для визначення стандартів STEM освіти на змістовому і матеріально-технічному рівні.

Ключові слова: компетентність, інформаційно-освітнє середовище, цифрова компетентність, STEM.

Одним із напрямків інноваційного розвитку природничо-математичної освіти є система навчання STEM, завдяки якій в учнів та студентів формується логічне мислення та технічна грамотність, чітка система розв'язку прикладних задач природничих наук, вирішення проблемних питань, оволодіння інноваційними технологіями, вони стають новаторами та винахідниками. STEM-освіта дозволяє змінити погляди на вирішення глобальних проблем людства: пошук альтернативних джерел енергії, вирішення екологічних проблем, глобальне потепління, пошук ліків від глобальних пандемій, очищення стічних вод, демографічної проблеми, проблема голоду, тощо.

Головна мета впровадження STEM-освіти полягає у реалізації державної політики з урахуванням нових вимог Закону України «Про освіту» щодо посилення розвитку науково-технічного напрямку в навчально-методичній діяльності на всіх рівнях. Для розв'язання цього завдання в закладах вищої освіти пропонується ввести навчальну дисципліну «Сучасні педагогічні тенденції STEM освіти». В Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка така дисципліна запроваджена на другому (магістерському) рівні підготовки для спеціальності 014 «Середня освіта. Фізика», «Середня освіта. Математика».

Розглянемо основні завдання і способи реалізації такої навчальної дисципліни.

Проектування змісту будь-якої дисципліни починається і формування стратегічної мети. Основні напрямками-цілями дисципліни при підготовці вчителів фізики вбачаємо у:

- інтеграції наук (всебічного вивчення явищ природи, постановка інтегрованих дослідницьких робіт з використанням програмно-вимірювальних комплексів Nova5000, Einstein);
- оволодінні основами робототехніки (управління та програмування роботів та автоматизованих систем);
- цифровізації всіх ланок освітнього процесу (вивчення цифрових технологій, створення Lego-, Mind-Storm- та Arduino- проєктів);
- медіаосвіті (створення науково-навчального відео контенту, формуванні критичного мислення при роботі в соціальних мережах);
- освоєнні інформаційно-комунікаційних технологій (проектування педагогічних програмних засобів з фізики, добір засобів і методів дистанційної освіти);
- формуванні навичок управління (радіоуправління роботами, дронами; навчально-пізнавальним процесом, дослідницькою діяльністю учнів);
- 3d проектуванні і моделюванні (вивченні і дослідженні середовищ 3d проектування, 3d моделювання, 3d друку);
- розвитку винахідництва і технічної творчості (оволодіння TRV3, застосування 3d моделювання до розв'язання прикладних задач);
- формуванні математичного дизайн (елементів математичного моделювання, математичного мистецтва, фракталів);

- написанні наукових текстів та повідомлень (анотацій, тез, статей);
- скрайбінгу (написанні і створення історій з природничих дисциплін навчального характеру);
- розробці і використанні елементів доповненої і віртуальної реальності.

Досягнення таких цілей можливе за умов сформованого інформаційно освітнього STEM середовища. Нагадаємо, що освітньо-інформаційне середовище – це сукупність компонентів, які забезпечують інтерактивну взаємодію соціально-культурного розвитку особистості в межах освітньої системи навчального закладу або окремої дисципліни [1].

Компонентами такої моделі освітньо-інформаційного середовища є закономірності (реалізація мети і принципів його формування), матеріально-технічні і людські ресурси, ідейно-технологічне забезпечення, яке дозволяє реалізовувати освітню (навчальну) технологію (рис. 1).

Рис. 1. Компоненти освітньо-інформаційного середовища

У рамках побудованої моделі освітнє інформаційне середовище має виконувати такі основні функції (рис. 2):

- соціалізації користувачів середовища – інтеграції, зумовлену властивостями цілісності і універсальності освітнього середовища за допомогою засобів інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечувати обмін інформацією, даними, враженнями, думками.
- установчу, яка забезпечує фундаменталізацію інформаційних ресурсів з виробленню установки на розв'язання поточних задач освіти і навчання, усвідомлення мети, професійної спрямованості;
- прогнозуючу, яка пов'язана з властивостями багатогранності та надмірності і полягає в представленні надмірної широкої системи різноманітної інформації, що весь час розширюється, і давати відповідь про прогнозовані результати взаємодії (засоби пошуку інформації, довідники, глосарії, енциклопедії, тощо);
- конструктивну, пропонувати рекомендації для розв'язання задач, прийняті рішень, виборі наступного кроку взаємодії;
- проєктивну, формувати експериментальну, надавати можливість дослідної перевірки гіпотез [2, 8].

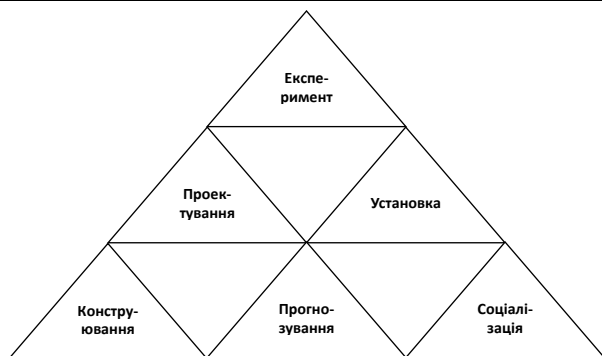

Рис. 2. Функції освітньо-інформаційного середовища

Освітньо-інформаційне середовище має забезпечувати формування низки компетентностей (рис.3), а саме:

- комунікативну;
- творчу;
- діяльнису;
- цілепокладання;
- орієнтаційну (оод);
- інформатичну (здатність);
- самоконтролюючу (контролюючу);
- розвитку інтересів;
- усвідомлення потреб;
- інформаційну (гносеологічна, знаннєва).

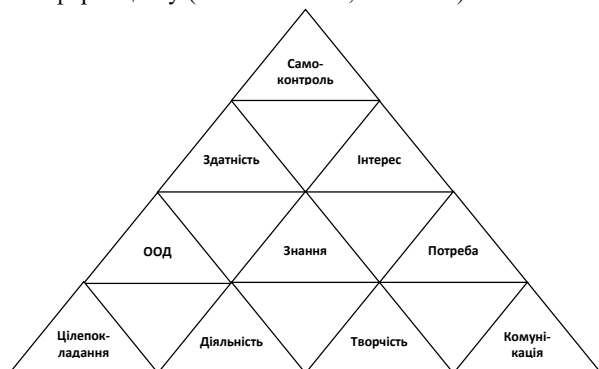

Рис. 3. Компетентності, які формуються в освітньо-інформаційному середовищі

Основна ідея побудови STEM освітніх середовища – цифровізація освітнього процесу [3, 7], оволодіння інноваційними методами, об'єктами і технологіями. Оволодіння цифровою компетентністю в умовах STEM освітнього середовища це оволодіння менеджментом прийняття рішень, просування в освоєнні нових прийомів і методів діяльності на основі інноваційних інструментів та технологій досягнення мети освіти чи навчання (рис. 4).

Рис. 4. Цілі цифрової компетентності у проєкції на освітній менеджмент

Освоєння інноваційних цифрових технологій передбачає їх дослідження та оцінку, що створює передумови для здійснення контролю діяльності через формування точності у виконанні операцій та здійснення обчислень. Разом з автоматизацією це стає основою для здійснення експертизи технологій та інтеграції їх у процес професійної діяльності. Сьогодні ставить задачу надати нинішньому та майбутнім поколінням, незалежно від соціального та культурного походження, характе-

ристич успішних інноваторів – включно з допитливістю (або цікавістю), використанням фантазії, критичним мисленням, розв'язанням проблем та наполегливістю (стійкістю чи витривалістю), що включає позитивне прийняття ризику. Ці характеристики пов'язані з «креативністю», тобто процесом, який зазвичай передбачає уявлення можливостей, створення чогось нового, рефлексію і зміну об'єкту створення. У ширшому сенсі це спосіб розуміння світу та дій у ньому. «Креативність» тут означає створення чогось нового у певному контексті або прагнення до досягнення мети у новий спосіб через варіацію, поєднання нових способів діяльності.

Підтримуючи розвиток низки цифрових компетентностей [4, 9], які сприяють формуванню інноваційного потенціалу, можна розраховувати на ширші переваги для суспільства, що забезпечить основу для працевлаштування, особистої самореалізації та розвитку, соціальної інтеграції та активного громадянства.

Тому основними ознаками сформованості цифрової компетентності є вміння використовувати, доступитись, фільтрувати, оцінювати, створювати, програмувати та поширювати цифровий контент; керувати та захищати інформацію, вміст, дані та цифрові ідентичності, а також ефективно працювати з програмами, пристроями, штучним інтелектом та роботами. З проєкцією на освітнє STEM середовище виділяємо основні ознаки компетентності: поширення цифрового контенту, його оновлення, класифікація, креативність у використанні, поєднанні способів діяльності, критичне мислення (рис. 5).

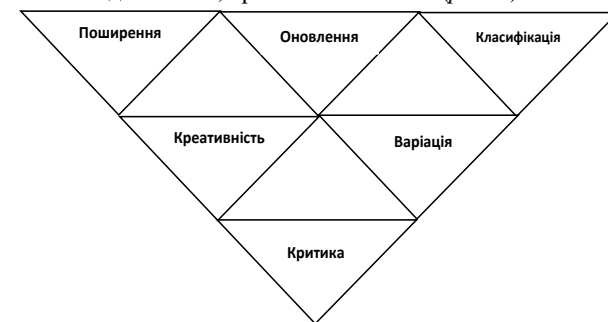

Рис. 5. Компетентність в ознаках результату в проєкції на освітнє середовище

Робота з цифровими технологіями та вмістом вимагає рефлексивного та критичного, і водночас допитливого, відкритого та перспективного ставлення до їх розвитку. Вона також вимагає етичного, безпечного та відповідального підходу до використання цих інструментів [5].

Таким чином, основними компетентностями у формуванні STEM фахівця є комунікативна; творча; діяльнису; цілепокладання; орієнтаційна (оод); інформатична (здатність); самоконтролююча (контролюючу); розвитку інтересів; усвідомлення потреб; інформаційну (гносеологічна, знаннєва); поширення цифрового контенту, його оновлення, класифікація, креативність у використанні, поєднанні способів діяльності, критичне мислення.

Впровадження в навчальний процес моделі STEM-освіти дозволить сформувати в студентів такі STEM-компетентності, як:

- уміння поставити проблему;
- уміння сформулювати дослідницьке завдання й визначити шляхи його вирішення;
- уміння застосовувати знання в різних ситуаціях, розуміти можливість інших точок зору щодо розв'язання проблем;
- уміння оригінально розв'язати проблему;
- уміння застосовувати навички мислення високого рівня.
- здійснювати оцінювання та прогнозування потреб, які можна реалізувати засобами STEM;

- розробляти міжпредметні проекти в галузі STEM освіти;
- навчати з використанням технології кейс стаді, методу проектів, тощо [5].

Результатом навчальної дисципліни «Сучасні тенденції STEM-освіти» в підготовці магістрів фізиків вбачаємо у

- поглибленні знань з теоретичних основ впровадження STEM-освіти;
- оволодінні нормативно-правовим забезпеченням STEM-освіти;
- вдосконалення навичок моделювання STEM-навчання шляхом інтеграції природничо-математичних дисциплін;
- вдосконалення навичок організації навчальних досліджень в межах STEM-заняття.

Змістовий компонент вибіркової дисципліни сконцентровано у темах:

1. Завдання STEM освіти з фізики в школі (Поняття STEM. Основні варіанти реалізації STEM-освіти. Завдання STEM-освіти з фізики).
2. STEM інтеграція і природничо-математична освіта (Складові STEM в різних варіантах впровадження. STEM – інтеграція природничих наук та її результат. STEM у школі: вітчизняний і світовий досвід).
3. Проектне навчання і STEM. (Основні поняття проектної технології навчання. Структура навчального проекту. Етапи виконання навчальних проектів. Навчальні проекти студентів з фізики).
4. Проектування STEM уроків (Узгодження освітніх програм з вимогами STEM освіти. STEM проекти і мобільні додатки. Дослідницькі проекти STEM).
5. Ресурси STEAM освіти на уроках фізики (Формування STEM-навичок у класі на платформі Microsoft. Віртуальний STEM-центр Малої академії наук України. Teacherstryscience. Scientix. Портал GoLab. mSTEAM. TryEngineering).
6. Доповнена реальність на уроках фізики та астрономії (Корисні ресурси віртуальних фізичних лабораторій. Що таке доповнена реальність. Ресурси CoSpaces. Electricity AR. cg-physics AR. e-Pathshala AR (Augmented Reality). Physics Lab AR. Physic virtual lab. ScienceViz).
7. Основи робототехніки (Проекти на основі Arduino на уроках фізики. Проектна діяльність з використанням цифрових лабораторій. Цифрові сенсори у навчальних дослідженнях. Моделювання на основі Ардуіно в Tinkercad. ARDUINO IDE).
8. 3D проектування і STEM (3d проекти та їх реалізація. 3d проекти і 3d друк. Розробка 3d проекту в Tinkercad. Основи 3d друку CURA, 3DBuilder).
9. 3d проектування і моделювання як елемент STEM (Середовища для 3D моделювання. Paint 3D, SkretchUp, AUTOCAD, COMPAS 3D, tFLEX, 3dMAX) Розробка історій Scrach).
10. Медіапроекти при вивченні фізики в школі (Поняття про медіа освіту. Формування критичного мислення методами медіаосвіти. Медіапроекти в навчанні фізики), тощо.

Практичний компонент на меті оволодіння проектною технологією пізнання, а саме:

1. Ознайомлення з тематикою навчальних проектів з фізики в 10-11 кл.;
2. Розробка дослідницьких проектів на основі технології SMART;
3. Розробка проекту з ефектом доповненої реальності ;
4. Розробка і реалізація медіа проекту з фізики;
5. Елементи віртуальної реальності в проектах з фізики;
6. 3D проекти фізичних приладів;

7. Елементи теорії розв'язання винахідницьких задач;
8. Основи управління дронами;
9. Основи проектування робототехнічних систем на основ Arduino;
10. Розробка і втілення інформаційних проектів з фізики та ін.

Одним із компонентів фахового становлення майбутнього фахівця вбачаємо у постановці інтегрованих досліджень, наприклад, постановка інтегрованих лабораторних робіт:

1. «Фізика – астрономія»: «Дослідження сонячних джерел енергії».
2. «Фізика – біологія»: «Дослідження швидкості руху рідин по судинах».
3. «Фізика – хімія»: «Дослідження швидкості хімічної реакції».
4. «Фізика – біологія»: «Визначення розмірів малих тіл».
5. «Фізика – біологія»: «Визначення розмірів клітин методом інтерференції».
6. «Фізика – географія, біологія»: «Дослідження коронних розрядів на геологічних і біологічних об'єктах».
7. «Фізика – екологія»: «Дослідження прозорості водних розчинів».
8. «Фізика – екологія»: «Визначення товщини поверхневих плівок методом інтерференції».
9. «Фізика – географія»: «Визначення магнітних властивостей речовин методом поляризації».
10. «Фізика – біологія, географія»: «Спектральний аналіз біологічних об'єктів» та ін.

Тематика самостійної роботи охоплює організаційно-комунікаційні аспекти фахівця STEM освіти, а саме:

1. Організація Днів науки як в університеті.
2. Організація наукових пікніків.
3. Участь та організація університетських олімпіад із технічної творчості та ІТ.
4. Організація конкурсів, майстер-класів, тренінгів, зимових та літніх STEM-шкіл з обдарованими учнями.
5. Організація STEM-фестивалю.
6. Організація тренінгів з метою підвищення кваліфікації вчителів міста та області в галузі STEM-освіти.
7. Організація науково-практичних семінарів з підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань інноваційної освітньої діяльності у сфері STEM-освіти.
8. Організація виставки науково технічної творчості.
9. Організація експозиції фізико-технічного музею.
10. Організація віртуальних екскурсій, тощо.

Індивідуальні проекти можуть охоплювати різноманітну тематику, наприклад:

1. Регулювання освітлення кабінету.
2. Вимірювання параметрів освітнього середовища (температура, вологість, тиск).
3. Автоматизація поливу (автопоїлка).
4. Куточок екологічної енергетики.
5. Доповнена реальність при вивченні теми з фізики.
6. Елементи віртуальної реальності при підготовці лабораторних занять з фізики.
7. Візуалізація магнітних полів різних джерел.
8. Розробка мехатронної системи зашторювання вікон.
9. Розробка копіювального робота.
10. Проект струменевого принтера на органічних барвниках (3d друк тканин) та ін.

Контрольний етап полягає в захисті проектів: короткотривалих – на одне заняття (практичні, індивідуальні), середньотривалих – два-чотири заняття (лабораторні роботи, самостійна робота, групові), довготривалих – на протязі вивчення курсу (індивідуальні проекти).

Таким чином, на основі визначення компетентностей, що формуються інформаційно-освітнім середови-

щем STEM освіти сформовано компетентнісну модель навчальної дисципліни «Сучасні педагогічні тенденції STEM освіти», визначено її результати, зміст практичної та дослідницької діяльності, форми контролю засвоєння теоретичної компоненти, самостійних та індивідуальних проєктів.

Вважаємо, що середовищно-компетентнісний підхід може стати основою для визначення стандартів STEM освіти на змістовому і матеріально-технічному рівні.

Список використаних джерел:

1. Модернізація освітнього процесу на підставі компетентнісного підходу. URL: <http://osvita.ua/school/-method/1313/> (дата звернення: 20.09.2021).
2. Ключові освітні компетентності. URL: <http://osvita.ua/school/method/2340>
3. Кух А.М. Моделювання системи фахової підготовки викладача фізики. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. Вип. 66. С. 83-85.
4. Кух А.М. Професійні компетенції учителя фізики та процес їх формування. URL: <http://journals.uran.ua/-index.php/2307-4507/article/view/32968/29567> (дата звернення: 20.09.2021).
5. Кух А.М., Кух О.М., Дінділевич Є.М. Зміст професійно-методичної компетентності майбутнього вчителя фізики. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2307-4507/-article/view/31806/28414> (дата звернення: 20.09.2021).
6. Кух А.М., Кух О.М. Дидактичний процес професійно-методичної підготовки вчителя фізики. URL: <http://official.chdu.edu.ua/index.php/2307-4507/article/-viewFile/35224/31249> (дата звернення: 20.09.2021).
7. Ключові компетентності для навчання впродовж життя 2018. Цифрова компетентність. URL: <http://dystosvita.blogspot.com/2018/01/2018.html> (дата звернення: 20.09.2021).
8. Кух А.М., Кух О.М. Технологія уточнення компетентностей і професійно методична підготовка учителя фізики. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Серія: Педагогічна. 2017. Вип. 23. С. 166-170. URL: http://nbuv.gov.ua/-UJRN/znpkp_ped_2017_23_52 (дата звернення: 20.05.2021)
9. Кух О.М., Кух А.М. Цифрова метакомпетентність: задачі, рівні, результати. URL: <https://pednauk.cuspu.edu.ua/-index.php/pednauk/article/view/454/398> (дата звернення: 20.05.2021).

Innovative technology of natural and mathematical education is STEM, which is formed logical thinking, technical literacy, problem solving, mastery of digital technologies. The main purpose of STEM education is to implement state policy to strengthen the development of scientific and technical direction in educational and methodological activities at all levels. Based on the definition of competencies formed by the information and educational environment of STEM education, the competency model of the discipline «Modern pedagogical trends of STEM education» is formed, its results, content of practical and research activities, forms of control of theoretical components, independent and individual projects. The environmental competence approach can be the basis for setting STEM standards of education at the content and material level.

Key words: competence, information and educational environment, digital competence, STEM.

Отримано: 17.02.2022

УДК 78.147:371.134:53:004.92:004.55

О. М. Кух, асистент;

А. М. Кух, доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У БОРОТБІ З НЕГАТИВНИМ КОНТЕНТОМ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

В статті пропонуються методи інформаційної культури у боротьбі з негативним контентом інтернет мереж. Основними методами є: формування у населення об'єктивного ставлення до джерел даних, і, навіть в першу чергу, необхідність спиратися на перевірені дані в судженнях: висловлювання, підтвержене фактами, завжди краще голосливого; статистика значить більше, ніж одиничний досвід; наукова публікація «важить» більше за інші, а аналіз багатьох досліджень – більше, ніж будь-який одиничне дослідження; формування здібностей до логічного критичного мислення; поширення менш емоційного стилю прийняття рішень. Велика частина маніпуляцій громадською думкою заснована на порушенні у людей будь-якого почуття і спонукання їх діяти згідно своїм емоціям, зовсім не розмірковуючи. Якби вдалося прищепити людям звичку абстрагуватися від почуттів перед прийняттям рішення, більша частина потенційно негативного контенту не досягла б мети.

Ключові слова: негативний контент, інформаційна культура, інформаційна безпека, критичне мислення, емоційність.

Розглядаючи методи боротьби з негативним контентом, слід почати з визначення цього терміну. Під *негативним контентом* розуміють інформацію, що робить деструктивний вплив на психіку людини і (або) суспільну свідомість або ж інформацію, поширення якої порушує або права, або законні інтереси користувачів. Обидва формулювання вкрай невизначені, тому на практиці під «захистом від негативного контенту» розуміється захист від декількох істотно відмінних один від одного видів інформації.

Найбільшу підтримку в світі знаходить боротьба з дитячою порнографією – її забороняють 77% країн-членів ОБСЄ, і тільки в трьох заборона на неї була на офіційному рівні відкинута. Слідом йде заборона на заклики до насильства – пропаганду ненависті за етнічною, релігійною, расовою ознакою, виправдання злочинів проти людства, заклики до війни і матеріали екстремістських організацій. Так само часто називається негативним контентом наклеп, соціально-небезпечна рек-

лама алкоголю і сигарет, які сіють паніку повідомлення про теракти, вияв імовірно екстремістських поглядів і шкодить розвитку дітей (надмірне насильство, порнографія) інформація, а так само відомості і інструменти, що суперечать уявленням про морально-етичні норми конкретних країн (сайти політичних опонентів і правозахисних організацій, ЛГБТ-пропаганда, соціальні мережі і пошукові системи). Окремим розділом можна виділити ресурси, що порушують економічні інтереси – торрент-трекери і файлообмінники.

Головний і практично єдиний спосіб боротьби з негативним контентом – це його блокування. Технічно воно може здійснюватися в тощі доступу (на комп'ютері користувача), в мережі (на рівні провайдера) і інфраструктурно (через глобальні інфраструктурні сервіси і безпосередньо через співпрацю з власниками серверів). Що стосується юридичних і економічних методів боротьби, то вилучення негативного контенту з мережі може бути також досягнуто наступними способами:

- повідомлення постачальника послуг і закриття їх сайту;
- видалення посилання з відповіді на пошуковий запит;
- виключення сайту з контекстної реклами;
- видалення з нього сервісів платіжних платформ;
- вилучення домену.

Боротьба з негативним контентом йде в активній співпраці з провайдерами, постачальниками платіжних і пошукових послуг, власниками серверів і простими користувачами мережі, які допомагають виявляти сайти та контент, що порушують закон.

На даний момент блокування будь-якого контенту в мережі пов'язано з істотними труднощами. По-перше, не існує методу, який би гарантував повне блокування ресурсу, так само як і методу, який би не вимагав витрат і не знижував продуктивність мережі. Багато засобів блокування заважають доступу не тільки до контенту, що видається, але й до всього сегменту мережі в цілому, що обмежує права невинних і, як наслідок, викликає громадський супротив. Більш того, набирають обертів сучасні технології, а мережі входять в конфлікт з методами блокування. Такі проблеми виникли з DNSSEC, який дозволяє зробити з'єднання більш безпечним, виключаючи перенаправлення, але при цьому не може коректно обробляти заборону на доступ до ресурсу, поступове введення якого істотно знижує ефективність блокування, а також дозволяє швидше змінювати IP адреси та мережеве розташування. Введення SPDY-протоколу призведе до збільшення захищених з'єднань в Інтернеті, і, як наслідок, до проблем при блокуванні, заснованому на аналізі вмісту пакетів, а хмарні технології зводять нанівещь можливості інфраструктурного блокування контенту – інформація може легко міняти фізичне розташування, як і раніше залишаючись доступною. Крім того, існує можливість створення віртуальних приватних мереж, трафік яких передається через шифрування тунельного з'єднання, що робить в принципі неможливим його аналіз. Віртуальні мережі можна тільки заборонити повністю – але це сильно вдарить по підприємствах, що використовують їх для законного обміну інформацією, і призведе до економічних збитків. Поширення цих технологій робить блокування все менш ефективним.

Якщо повернутися до двох визначень негативного контенту, то можна помітити, що лише небагато з відповідного до них заборонено або контролюється. Інформація може негативно впливати на особистість або соціум, порушувати законні інтереси користувачів – і при цьому не підпадати під жодну з розглянутих вище категорій. Найчастіше банальне невігластво, чутки і домисли в поки незвичних для нас умовах інформаційного світу можуть бути куди більш руйнівними, ніж усвідомлені інформаційні диверсії екстремістів. На даний період існування людство та інформаційного суспільства таким «руйнівним невіглаством» є розповсюдження різного типу інформації про шкідливість вакцинації від Covid-19.

В іноземній літературі прийнято такий поділ негативного контенту на види: незаконний (illegal) і шкідливий (harmful). Перший – інформація, заборонена до поширення законом. Другий – інша суспільно небезпечна інформація, яка не заборонена кримінальним або адміністративним законодавством, але для якої встановлені певні обмеження на її поширення. І якщо з першою категорією все досить зрозуміло і організовано, то у другій спостерігаються великі відмінності між країнами і загальна невизначеність в цій сфері. В цілому, з країн-членів ОБСЄ тільки 34% блокують будь-якої шкідливий контент, і найчастіше підставою для обмеження є локальні моральні і етичні норми, релігійні уявлення, поширені думки.

Тим часом деякі ідеї, що не порушують ніяких законів і анітрохи не ті, хто підбурює громадську думку,

можуть бути по-справжньому шкідливі. Окремі випадки, які підпадають під визначення негативного контенту, але все одно повсюдно і безкарно поширювані:

- відмова від щеплень. Незважаючи на їх доведену ефективність, щеплення все одно викликають протест у деяких людей. Більш того, в українськомовному сегменті інтернету (який в більшості випадків є перекладом російськомовного) інформацію про їхню користь знайти навіть складніше, ніж про їх шкоду – при тому, що основний аргумент проти вакцинації – розвиток аутизму – ґрунтується на одній-єдиній відкликаній статті, що розповідала про упереджене дослідження. При цьому в історії зафіксовано кілька випадків, коли саме добровільна відмова від вакцинації ставала причиною виникнення епідемій. Якби ж хтось спробував збільшити захворюваність за допомогою навмисного зараження, наприклад, водою, це, безсумнівно, було б розцінено як злочин, але тиражування чуток, що ведуть до тих самих наслідків, ніяк не може бути покараним.
- альтернативна (не доказова) медицина як така. Переважна кількість методів «нестандартної» і «народної» медицини неефективні, якщо не шкідливі, так що в кращому випадку призводять до запізнілого лікування. Але навіть якщо в тому чи іншому матеріалі міститься прямий заклик «не вірити лікарям» чи «не приймати антибіотики», то, якою б не була шкідливою дана порада, подібна інформація негативним контентом не врахується.
- віра у шкідливість ГМО. За статистикою, більшість покупців як в Україні, так і в США не бажають купувати харчові продукти з ГМО. При цьому сама по собі модифікація – перспективна наукова розробка, що дозволяє поліпшити ефективність виробництва і в кінцевому рахунку – ціну і якість товару, а публікації, які відстоюють його потенційну небезпеку, не є науковими. Але це не заважає цілим політичним партіям виступати за обмеження поширення ГМО, гальмуючи тим самим розвиток цієї технології і завдаючи фінансових збитків виробникам.

Загальні ознаки цих, і багатьох подібних, випадків – неможливість прямої законодавчої заборони та масовість. Дійсно, не можна заборонити людям мати власну думку, виявляти побоювання і закликати до контролю чогось, що здається їм небезпечним – це означало б початок справжньої деспотії з повальною цензурою. Однак в демократичному суспільстві щирі або створені навмисно помилки, поширившись широко, отримують силу, з якою доводиться рахуватися і якій необхідно щось протиставити. Невігластво, звичайно, було завжди, але воно було статичним та зашкарубленим; нова божевільна ідея просто не могла поширитися швидко, а головні шляхи швидкісного інформаційного обміну знаходилися в руках людей найбільш освічених.

Розгляд поточної практичної і законодавчої ситуації, а так само існуючих проблем в області боротьби з негативним контентом показує, що ця боротьба не може бути зведена тільки до заборони і видалення тих чи інших відомостей технічними засобами відповідно до законів будь-якої країни. В умовах зростаючих обсягів інформації визначення типу потенційно небезпечного контенту, його законодавче виділення і заборона, а після й захист громадян від нього здається вкрай складним у багатьох випадках. Негативну інформацію можна метафорично порівняти з хворобою: можливо обмежити один розсадник зарази, ізолювати в спеціальних лікарнях заражених, можна навіть ввести карантин для цілого міста – але ніяк не вийде завадити кожній людині щохвилини стикатися з патогенними і потенційно патогенними мікроорганізмами. Щоб домогтися по-справжньому постійних успіхів, потрібно говорити не про обмеження, а про імуні-

тет, не про захист людей інформаційної ери від інформації, а про вироблення здібностей поводитися з інформацією, не дозволяючи їй стати шкідливим контентом. Зрештою, методи роботи з людьми, нітрохи не змінилися за останні тисячі років. Вони куди простіші, ніж із засобами передачі інформації, які видозмінюються постійно. Та й обсяги роботи різняться: якщо абсолютний приріст населення постійно падає, то приріст інформації – тільки зростає. Гуманітарні методи знешкодження потенційно негативного контенту.

Слід зауважити, що, за винятком випадків авторського права і державних таємниць, правдива інформація не повинна визнаватися ні незаконною, ні шкідливою. Усвідомлене введення громадян в оману не може бути політикою сучасної держави: це шлях диктатури, а не демократії, цензури, а не боротьби з негативним контентом. Такі методи підривають довіру до організацій, що борються з негативним контентом, зводять їх працю нанівець з плином часу. Існує, звичайно, питання особливостей розвитку дітей, але тут можна сказати, що якщо якась інформація повсюдно поширена, то спроби приховати її тільки підірвуть довіру до вихователя; якщо ж інформація не поширена, то вона прихована від дітей самим фактом своєї унікальності: серед гігантських масивів даних знайти що-небудь рідкісне без спеціалізованого запиту дуже складно.

В іншому ж боротьба з негативним контентом найчастіше складається з боротьби проти обману або невігластва: покарання явної брехні-наклепу, припинення чуток, які деформують інформацію про події в цілях створення паніки, обмеження діяльності організацій, що пропагують очевидно шкідливі політичні та релігійні ідеї під виглядом справжніх і суспільно корисних, і так далі. Можна боротися, забороняючи поширення негативного контенту, а можна – поширювати контент корисний. Зрозуміло, одне не виключає іншого, але друге здається в багатьох областях більш перспективним: замість того, щоб просівати (перевіряти) гігантські обсяги даних в пошуках шкідливих, потрібно тільки забезпечити легкість знаходження даних, що є корисними та суперечать негативним. Помилкова інформація, про яку відомо, що вона помилкова, вже не так небезпечна; вона не викликає ажіотажу і тому не тиражується настільки широко. Насамкінець, вона буде «заборонена» сама собою – просто загубившись серед інших даних. Почасти такий підхід використовується вже зараз. Так, надання своєчасної та об'єктивної інформації про ситуацію в країні і діяльності уряду дає громадянам впевненість в завтрашньому дні і довіру до влади, і його набагато легше реалізувати, ніж фактична заборона всіх соціально небезпечних чуток. Просвітницька діяльність є результативнішою, ніж боротьба з наслідками невігластва.

Заходи, які могли б бути ефективними при такому «позитивному» методі боротьби з негативним контентом.

1. Виявлення авторитетних джерел.
2. Створення рейтингу джерел інформації.
3. Поліпшення навичок обробки інформації у населення.

В рамках боротьби з негативним контентом особливо важливо навчити людей пізнавати різноманітні демагогічні прийоми, маніпуляції і підтасовування. Ось деякі з них:

I. Спростування аргументації:

1. Прямі бездоказові твердження: «Наш продукт – номер один на ринку...».
2. Посилання на стереотипи: «Природно, всі жінки хочуть дітей».
3. Використання неявних замовчувань: «Прагнути до багатства безглуздо, адже його не візьмеш на той світ».
4. Посилання на недостовірні джерела: «У мого сусіда друг особисто бачив...».
5. Видача бажаного за дійсне: «Смерть завжди несправедлива, тому її не може бути».

6. Некоректні аналогії: «сумнівається подібний сліпому».
7. Коректні аналогії: «Такі податки – це просто грабїж!».
8. Кількісно-якісні підміни: «Немає різниці, помре одна людина або десять, адже в будь-якому випадку загинуть люди!».
9. Некоректний висновок: «Божевільні ніколи не визнають, що вони божевільні. Всі, хто не зізналися в божевільлі – божевільні».
10. Видача наслідку за причину: «Більшість невротиків коли-небудь зверталися до психолога. Від психологів одна шкода».
11. Видача кореляції за причину: «Всі померлі від раку до цього пили воду».
12. «Замкнене» коло: «Лідер не може брехати, адже він говорить, що його слова – правда».
13. Некоректна дихотомія: «Або анархія, або тиранія».
14. Неправильне використання квантора загальності: «Всі жителі Західної України – націоналісти».
15. Неявне завдання безлічі – метод «справжнього шотландця».
16. Темпоральна індукція: «Такого зараз немає і ніколи раніше не було – значить, і не буде!».
17. Ототожнення частини і цілого: «Філіппінці образилися...».
18. Теоретичний формалізм: «Відсутність доказів буття не є доказом небуття».

II. Ігнорування аргументації

1. Пряме ігнорування.
2. Просте відведення («переведення стрілок»).
3. Відповідь питанням на питання: «А ВИ де тоді були?».
4. Відведення на верхній рівень: «Хвороба – просто окремий випадок неблагодолуччя. Поговоримо про неблагодолуччя в суспільному житті».
5. Концентрація на деталях: «Про що можна говорити з людиною, яка невірно розставляє коми?».
6. Некоректна термінологія: «Страта – це вбивство!».
7. Перекручування і доведення до абсурду: «Забув? А голову ти не забув?».
8. Інверсія презумпції: «Чому це ми повинні доводити, що наше лікування допомагає? Все видно і так. Це ви доведіть, що воно шкідливе!».
9. Висування несиметричних умов: «Я – дуже зайнята людина. Якщо ви вважаєте, що еволюція існує, доведіть мені просто і ясно, в одному абзаці».
10. Розмін тезами: «Я погодився з вами, тепер і ви погодьтеся зі мною».
11. Зайвий релятивізм: «Він зробив безліч злочинів? Ну і що? Ніхто з нас не був в його ситуації, і хто ми, щоб засуджувати інших людей...».

III. Заперечення логіки:

1. Пряма дискредитація тези: «Навіть якщо це правда, говорити так все одно не можна. Це огидно!».
2. Пряма апеляція до емоцій: «Хіба якісь сухі раціональні викладки можуть змусити нас відмовитися від...».
3. Об'єктивно-суб'єктивна підміна: «Так, помилки вкрай рідкісні. Але хотіли б ви самі стати жертвою такої ось помилки?».
4. Використання емоційно забарвлених термінів – вам диверсанти, нам партизани.
5. Апеляція до моралі: «використання арбалетів аморально, тому що вони занадто смертоносні».
6. Посилання на щось засуджуване: «Гітлер був католиком. Сповідь заміною католикам совість!».
7. Посилання на схвалюваних авторів / концепції:
  - авторитети з іншої області;
  - посилання на авторитети минулого.
8. Залякування наслідками: «Так, ми жахливо помилилися, але якщо це визнати, то ми втратимо вплив і почнеться громадянська війна!».

9. Наклеп.
10. Образи.
11. Провокації.
12. Видача нейтральних і позитивних якостей за недоліки: принциповість – фанатизм, сміливість – авантюризм.
13. Підкреслення недоліків, які не мають відношення до теми: «Про що можна говорити з людиною, котра робить такі помилки!».
14. Приписування прихованих мотивів: «Він не просто так це говорить! Він на зарплаті у Моссада!».

З метою зниження впливу подібних або ж інших прийомів могли б використовуватися методи, спрямовані на:

- формування у населення об'єктивного ставлення до джерел даних, і, навіть в першу чергу, необхідність спиратися на перевірені дані в судженнях: висловлювання, підтвержене фактами, завжди краще голосливого; статистика значить більше, ніж одиничний досвід; наукова публікація «важить» більше за інші, а аналіз багатьох досліджень – більше, ніж будь-який одиничне дослідження.
- формування здібностей до логічного мислення. Для того, щоб не впасти в оману, людина повинна бути здатною розбивати зв'язний текст на тези і аргументи, виділяти зв'язки між ними і визначати їх характер. Це вміння здається простим, але насправді воно настільки контрінтуїтивне, що породжує велику частину дивовижних і, найчастіше, жахливих домислів і обманів, від яких страждає людство.
- поширення менш емоційного стилю прийняття рішень. Велика частина маніпуляцій громадською думкою заснована на порушенні у людей будь-якого почуття і спонукання їх діяти згідно своїм емоціям, зовсім не розмірковуючи. Якби вдалося прищепити людям звичку абстрагуватися від почуттів перед прийняттям рішення, більша частина потенційно негативного контенту не досягла б мети.

Щоб інформаційний ресурс не скомпрометував себе, необхідно не допускати перекручень фактів в кожному матеріалі – особливо в вигідну одній із соціальних груп сторону. Можливо, буде простіше, щоб організацією подібного роду проєктів займалися приватні інтернаціональні організації, які не залежать ні від якої влади. Зрештою, в інформаційному обміні бере участь все більше і більше людей, і організувати контроль за негативним контентом без широкого співробітництва з громадськими організаціями та приватними фірмами вкрай складно.

Технології, що дозволяють гарантовано ізолювати користувача від негативного контенту не існує. Кількість само-

го контенту зростає. Вплив громадської думки в соціальній і політичній сфері зростає, і все частіше воно стає саме громадським, тобто думкою часто некомпетентних людей, схильних до стереотипів, популізму і демагогії. Так чи інакше, твердий фундамент справжніх, цінних знань необхідний, як необхідні і вміння поводитися з інформацією у якомога більшої кількості людей.

Список використаних джерел:

1. Беляков К.І., Онопрієнко С.Г., Шопіна І.М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір: монографія / за заг. ред. К.І. Белякова. Київ: КВІЦ, 2018.
2. Головка О.М. Цифрова культура та інформаційна культура: права людини в епоху цифрових трансформацій. *Інформація і право*. 2019. №4 (31). С. 37-44.
3. Грязнова Ю.В. та ін. «Інформаційна культура людини: проблеми та перспективи». *5-а Міжнародна багатодисциплінарна наукова конференція з соціальних наук і мистецтв SGEM 2018*. 2018.
4. Кух А.М., Кух О.М. Інформаційна культура студентів та інформатизація студентів. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [Актуальні проблеми природничо-математичної освіти в середній і вищій школі]* (Херсон 13-15 вересня 2018) / укладач: В.Д. Шарко. Херсон: Видавництво ХНТУ, 2018. С. 88-90.
5. Олійник В.В. Формування інформаційної культури майбутніх учителів початкової школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. 2020.
6. Рост объема информации – реалии цифровой вселенной. URL: <http://www.tssonline.ru/articles2/fix-corp/rost-obema-informatsii--realii-tsifrovoy-vselennoy> (дата звернення: 16.08.21). Назва з екрану.

The article offers methods of information culture in the fight against negative content of Internet networks. The main methods are: the formation of the population's objective attitude to data sources, and, even in the first place, the need to rely on verified data in judgments: the statement, confirmed by the facts, is always better than unsubstantiated; statistics mean more than a single experience; scientific publication «weighs» more than others, and the analysis of many studies – more than any single study; formation of abilities to logical critical thinking; spreading a less emotional style of decision making. Most of the manipulation of public opinion is based on the violation of any feelings in people and encouraging them to act according to their emotions, without thinking. If people could be instilled with the habit of abstracting from feelings before making a decision, most potentially negative content would not achieve its goal.

Key words: negative content, information culture, information security, critical thinking, emotionality.

Отримано: 24.02.2022

УДК 538.9,539.2

*С. В. Оптасюк, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Р. А. Поведа, кандидат фізико-математичних наук, доцент*

РОЗРАХУНОК ЕНЕРГЕТИЧНОГО СПЕКТРА ЕЛЕКТРОНІВ В КВАНТОВИХ ЯМАХ, В ЦЕНТРІ ЯКИХ Є ДОДАТКОВА ЗАГЛИБИНА

У статті виконана оцінка енергетичних станів в прямокутній квантовій ямі, в якій є додаткова заглибина, що розташована симетрично щодо стінок ями. Отримані значення енергій визначають положення піків ВАХ тунельно-резонансних структур, що мають складний профіль легування або гетеромежі всередині активної частини резонансного пристрою.

Ключові слова: енергетичний стан, квантова яма, рівняння Шредінгера.

У сучасній напівпровідниковій мікро- і наноелектроніці широке застосування отримали шаруваті структури з перемінним складом або непостійним профілем легування [1-2]. Особливі структури пониженої розмірності дозволяють створювати пристрої якісно нового рівня [3]. Як правило, для пояснення властивостей і ре-

жимів роботи зазначеного типу напівпровідникових приладів необхідно вдаватися до квантово-механічного опису моделей пристроїв [4, 5].

Одним з перспективних приладів наноелектроніки є резонансно-тунельний діод (РТД). Для створення нового покоління РТД і гетеролазерів з розділним елект-

ронним і оптичним обмеженням [6, 7] застосовуються структури з прямокутними квантовими ямами, в центрі яких є додатковий провал (рис. 1).

Завдяки енергетичному провалу виникають нові можливості для управління станом квантових рівнів в широкій основній частині ями. У літературі відсутній досить повний теоретичний опис залежності енергетичного спектру від положення і ширини провалу в квантових ямах складної форми, що дозволяє описувати характеристики деяких приладів наноелектроніки.

У статті представлений розрахунок енергетичних станів в прямокутній квантовій ямі, в якій є додаткова заглибина, розташована симетрично щодо стінок ями.

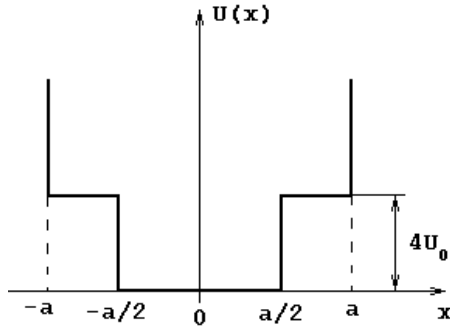

Рис. 1. Вигляд прямокутної квантової ями, в центрі якої є додатковий провал

Початкові умови:

$$U(x) = \infty, \text{ при } |x| \geq a;$$

$$U(x) = 0, \text{ при } |x| < a/2;$$

$$U(x) = 4U_0, \text{ при } a/2 < |x| < a; U_0 = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ma^2}.$$

Знаходження енергетичного спектра електрона в ямі.

Квантова яма симетрична відносно початку системи координат, тому в подальшому можна розглядати тільки дві області:

$$I - 0 < x < a/2,$$

$$II - a/2 < x < a.$$

Запишемо рівняння Шредінгера для областей:

$$-\frac{\hbar^2}{2m} \frac{d^2 \Psi_1(x)}{dx^2} = E \Psi_1(x),$$

$$-\frac{\hbar^2}{2m} \left(\frac{d^2}{dx^2} + 4U_0 \right) \Psi_2(x) = E \Psi_2(x).$$

Запишемо дані рівняння домноживши на $-\frac{2m}{\hbar^2}$:

$$\Psi_1'' + k^2 \Psi_1 = 0, \text{ де } k = \sqrt{\frac{2mE}{\hbar^2}};$$

$$\Psi_2'' - \chi^2 \Psi_2 = 0, \text{ де } \chi = \frac{1}{\hbar} \sqrt{2m(4U_0 - E)}; \text{ для } E < 4U_0;$$

$$\Psi_2'' - \gamma^2 \Psi_2 = 0, \text{ де } \gamma = \frac{1}{\hbar} \sqrt{2m(E - 4U_0)}; \text{ для } E > 4U_0.$$

Загальний розв'язок цих рівнянь, з врахуванням того, що в точці $x=a$ функція повинна перетворюватись в 0 та $E < 4U_0$ (випадок с низькими енергіями)

$$\Psi_1(x) = A \sin(kx) + B \cos(kx),$$

$$\Psi_2(x) = C \cdot \sinh(\chi(x-a)).$$

Граничні умови: $\Psi_1(a/2) = \Psi_2(a/2)$,

$$\Psi_1'(a/2) = \Psi_2'(a/2)$$

Внаслідок симетрії потенціалу, розв'язки можуть бути парні і непарні.

Розглянемо два випадки.

1) Парні стани $\Psi_1'(0) = 0$

Для парних станів загальний розв'язок рівняння Шредінгера буде у вигляді:

$$\Psi_1(x) = B \cos(kx),$$

$$\Psi_2(x) = C \cdot \sinh(\chi(x-a))$$

З граничних умов слідує:

$$B \cos\left(\frac{ka}{2}\right) = C \cdot \sinh\left(\chi\left(\frac{a}{2} - a\right)\right),$$

$$-B \cdot k \sin\left(\frac{ka}{2}\right) = C \cdot \chi \cdot \cosh\left(\chi\left(\frac{a}{2} - a\right)\right).$$

Розділивши одне рівняння на інше отримаємо:

$$-k \tan\left(\frac{ka}{2}\right) = \chi \cdot \coth\left(\chi\left(-\frac{a}{2}\right)\right),$$

$$k \tan\left(\frac{ka}{2}\right) = \chi \cdot \coth\left(\frac{\chi a}{2}\right) \quad (1)$$

Розглянемо величину:

$$\frac{\chi a}{2} = \frac{a}{2} \sqrt{\frac{2m \cdot 4U_0}{\hbar^2} - \frac{2mE}{\hbar^2}} = \sqrt{\frac{a^2 \cdot 2m \cdot 4U_0}{4 \hbar^2} - \frac{a^2 \cdot 2mE}{4 \hbar^2}}$$

Введемо нову змінну $\xi = \frac{ka}{2} = \frac{a}{2} \sqrt{\frac{2mE}{\hbar^2}}$, тоді:

$$\frac{\chi a}{2} = \sqrt{\frac{\pi^2 \cdot 4U_0}{4 E_0} - \xi^2} = \sqrt{\pi^2 - \xi^2},$$

де $E_0 = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2ma^2}$ – мінімальна енергія частинки.

З врахуванням даних змін рівняння (1) переписується у вигляді:

$$\frac{ka}{2} \tan\left(\frac{ka}{2}\right) = \frac{\chi a}{2} \cdot \coth\left(\frac{\chi a}{2}\right)$$

$$\xi \tan(\xi) = \sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right),$$

$$\text{ctg}(\xi) = \frac{\xi}{\sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right)}.$$

Таким чином, ми отримали трансцендентне рівняння для парних станів, розв'язок якого можна отримати графічно (див. рис. 2).

2) Непарні стани $\Psi_1(0) = 0$

Для парних станів загальне рівняння Шредінгера буде мати вигляд:

$$\Psi_1(x) = A \sin(kx),$$

$$\Psi_2(x) = C \cdot \sinh(\chi(x-a)).$$

З граничних умов слідує:

$$A \sin\left(\frac{ka}{2}\right) = C \cdot \sinh\left(\chi\left(\frac{a}{2} - a\right)\right),$$

$$A \cdot k \cos\left(\frac{ka}{2}\right) = C \cdot \chi \cdot \cosh\left(\chi\left(\frac{a}{2} - a\right)\right).$$

Розділивши одне рівняння на інше отримаємо:

$$k \cdot \text{ctg}\left(\frac{ka}{2}\right) = \chi \cdot \coth\left(\chi\left(-\frac{a}{2}\right)\right),$$

$$k \cdot \text{ctg}\left(\frac{ka}{2}\right) = -\chi \cdot \coth\left(\frac{\chi a}{2}\right). \quad (2)$$

З врахуванням заміни рівняння (2) переписується у вигляді:

$$\frac{ka}{2} \text{ctg}\left(\frac{ka}{2}\right) = -\frac{\chi a}{2} \cdot \coth\left(\frac{\chi a}{2}\right),$$

$$\xi \cdot \text{ctg}(\xi) = -\sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right),$$

$$\text{ctg}(\xi) = \frac{-\sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right)}{\xi}.$$

Таким чином, ми отримали трансцендентне рівняння для непарних станів, розв'язок якого можна отримати графічно (див. рис. 2).

Рис. 2. Графічне представлення розв'язку рівняння Шредінгера для парних та непарних станів

де $f1(\xi) = \text{ctg}(\xi)$

$$f2(\xi) = \frac{\xi}{\sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right)},$$

$$f3(\xi) = \frac{-\sqrt{\pi^2 - \xi^2} \cdot \coth\left(\sqrt{\pi^2 - \xi^2}\right)}{\xi}.$$

Щоб запобігти комплексних значень χ необхідно накладати обмеження $\xi \leq \pi$. З врахуванням накладених обмежень розв'язок трансцендентних рівнянь буде наступний:

$$\xi_1 = 1.18582;$$

$$\xi_2 = 2.3236.$$

Для знаходження енергетичного спектру використаємо формулу:

$$\xi = \frac{ka}{2} = \frac{a}{2} \sqrt{\frac{2mE}{\hbar^2}},$$

$$\frac{2 \cdot \xi \cdot \hbar}{a} = \sqrt{2mE},$$

$$E = \frac{4 \cdot \xi^2 \cdot \hbar^2}{2ma^2} \frac{\pi^2}{\pi^2} = \frac{4 \cdot \xi^2}{\pi^2} E_0.$$

Підставивши отримані значення ξ , отримаємо:

$$E_1 = \frac{4 \cdot 1.18582^2}{\pi^2} E_0 = 0.5699 E_0,$$

$$E_2 = \frac{4 \cdot 2.3236^2}{\pi^2} E_0 = 2.18818 E_0,$$

$$E_3 = \frac{4 \cdot 3.3174^2}{\pi^2} E_0 = 4.46022 E_0.$$

УДК 53(07)+372.853

О. П. Панчук, кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ

Матеріал даної статті стосується дослідження та розв'язання проблеми управління процесами формування компетентнісного та світоглядного становлення майбутнього вчителя фізики. Також в даній статті ілюструється можливість впровадження технології бінарних цілеорієнтацій (конкретна навчальна дисципліна + методика її навчання) як засобу формування цілісного педагогічного кредо майбутнього вчителя фізики.

Ключові слова: фізика, природничо-наукова грамотність, бінарність цільової програми, компетентність, педагогічне кредо.

Актуальність здійснених нами наукових досліджень, перш за все, доказово співвідноситься з необхідністю значного підвищення рейтингу професії природничо-наукового спрямування, який сьогодні катастрофічно ни-

При $a = 1$

$$E_0 = \frac{\pi^2 \hbar^2}{2m} = \frac{\pi^2 \cdot (1.05 \cdot 10^{-34})^2}{2 \cdot 9.1 \cdot 10^{-31}} = 5.694 \cdot 10^{-4} \text{ Дж},$$

тоді енергії станів будуть рівні:

$$E_1 = 0.5699 E_0 = 0.3245 \cdot 10^{-3} \text{ Дж};$$

$$E_2 = 2.18818 E_0 = 1.2459 \cdot 10^{-3} \text{ Дж};$$

$$E_3 = 4.46022 E_0 = 2.5396 \cdot 10^{-3} \text{ Дж}.$$

Таким чином, розв'язавши рівняння Шредінгера для випадку малих енергій $E < 4U_0$, в даній роботі виконана оцінка енергетичних станів в прямокутній квантовій ямі, в якій є додаткова заглибина, що розташована симетрично щодо стінок ями. Завдяки наявності вищезгаданої енергетичної заглибини в середині квантової ями виникають нові можливості для управління станом квантових рівнів в широкій основній частині ями.

Список використаних джерел:

1. Заячук Д.М. Нанотехнології і наноструктури: навч. посібник. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 580 с.
2. Пека Г.П., Стріха В.І. Поверхневі та контактні явища у напівпровідниках. Київ: Либідь, 1992. 240 с.
3. Sulabha K. Kulkarni Nanotechnology: Principles and Practices. 3rd ed. New Delhi: Co-published by Springer International Publishing, Cham, Switzerland, with Capital Publishing Company, 2015. 403 p.
4. Вакарчук І. О. Квантова механіка: підручник. 4-е вид., доп. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 872 с.
5. Поплавко Ю.М. Нанофізика, наноматеріали, наноелектроніка: навч. посібник. Київ: В-во «КПІ», 2012. 300 с.
6. Наноелектроніка. Квантово-механічні засади, структури, фізичні властивості: навч. посіб. / Д.М. Заячук, Ю.І. Якименко, В.М. Співак, О.В. Богдан, А.Т. Орлов, В.М. Коваль. Київ: Кафедра, 2013. 428 с., іл.
7. Saeedkia D. Handbook of Terahertz Technology for Imaging, Sensing and Communications. Woodhead Publishing Limited. 2013. 641 p.

In this paper, the estimation of energy states in a rectangular quantum well is performed, in which there is an additional depth located symmetrically with respect to the well walls. The obtained energy values determine the positions of the I-V characteristics of tunnel-resonant structures having a complex doping profile or heteromarcie within the active part of the resonant device.

Key words: energy state, quantum well, Schrödinger equation.

Отримано: 24.04.2022

пективі, на підготовку компетентних молодих фахівців, здатних долучитися до реалізації важливих державних програм, пов'язаних зі створенням високоточної військової техніки, впровадженням нанотехнологій, розробкою і втіленням елементів космічних програм.

Інноваційність здійсненого дослідження вбачаємо у дієвому поєднанні двох феноменальних дидактичних ліній:

- 1) впровадження освітніх інтеграційних тенденцій у якісне навчання молоді (проекти – STEM- або STEAM-освіта);
- 2) забезпечення тотальної природничо-наукової грамотності учнівської та студентської молоді (проекти – УЦОЯО).

Оптимістичний прогноз: в умовах реалізації презентованого наукового проекту природничо-наукова компетентність та професійно-науковий світогляд стануть важливими пріоритетами в житті кожної людини. На такому підґрунті можемо очікувати багато корисних науково-технічних знахідок і впроваджень.

Інтеграція України в загальноєвропейській освітній простір усе більш явно ставить у центр вітчизняної системи освіти пріоритети особистості. Складність і неоднозначність змін, що відбуваються в нашому суспільстві, ставлять педагога перед необхідністю ціннісного самовизначення, вимагають від нього реалізації демократичних і гуманістичних принципів у педагогічній діяльності, підвищення рівня його професійної підготовки. Це вимагає переходу від типових педагогічних технологій навчання до особистісно орієнтованих [1-3]. Цю проблему досліджували відомі психологи сучасності О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, І.Д. Бех, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, О.М. Леонтев, А.В. Петровський, В.В. Рибалка, І.С. Якиманська та ін.

Філософсько-педагогічні аспекти особистісно орієнтованого навчання у дидактиці фізики та педагогіці окреслювали Е.В. Бондаревська, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, Є.В. Коршак, М.Т. Маргінюк, О.В. Киричук, В.Г. Кремь, О.І. Ляшенко, О.Я. Савченко, М.І. Садовий, В.В. Серіков та ін. Сьогодні існує значна кількість теоретичних концепцій такого навчання. Проте, наукова думка ще не дає однозначної й аргументованої відповіді на питання про сутність психолого-педагогічних умов, що забезпечують процес розробки і впровадження особистісно орієнтованих технологій у систему вищої педагогічної освіти.

У процесі навчально-пізнавальної діяльності студент має стати суб'єктом, потенційно готовим до самоактуалізації, самовизначення, саморозвитку і самореалізації у професійній діяльності, а ставши суб'єктом цієї діяльності, він змінює дійсність. На нашу думку, навчання має ґрунтуватися на суб'єктності людини як першооснові учіння, визнавати за нею права на самовизначення і самореалізацію в навчально-пізнавальній діяльності через оволодіння її способами. Таке твердження вимагає кардинальної зміни мети й ціннісних орієнтацій навчального процесу, оновлення змістового компонента і його гуманітаризації, перебудови технології, зміни методики діяльності педагога та розширення в ній технології співробітництва, коригування характеру навчально-пізнавальної діяльності студента, як суб'єкта навчального процесу.

Все це кардинально змінює функції навчального процесу, основними серед яких стають розвивальна і функція самовдосконалення, а не навчальна і виховна, як у традиційній системі. А це вимагає суттєвої корекції змісту освіти та шляхів і методів її реалізації. Змістовий компонент навчального процесу має охоплювати, з одного боку, все те, що потрібно для формування і розвитку особистості, а з іншого – для формування особистості професіонала.

Під час конструювання і реалізації навчального процесу враховується суб'єктний досвід кожної людини, його соціалізація в умовах освітньо-виховних систем,

оскільки в межах особистісного підходу суттєво змінюються орієнтири, за якими відбувається життя людини та її взаємодія з соціальним середовищем і професійними подіями. Саме діяльність стає засобом розвитку людини, а якщо вона не забезпечує цього розвитку, не задовольняє потреб людини, вона повинна прагнути її змінити [1]. Цього можна досягти шляхом упровадження в навчальний процес нових педагогічних технологій, в основі яких – розуміння, активний діалог, самоуправління, взаєморозуміння, що передбачають суб'єкт-суб'єктні взаємини між педагогами та студентами.

Необхідність розробки особистісно орієнтованої технології вивчення фізики пов'язана зі значимістю цієї дисципліни для формування світогляду людей, знання основ якої потрібні широкому колу випускників у майбутній практичній і професійній діяльності і здатність забезпечити формування багатомірного комплексу психологічних якостей особистості. Навчання фізиці супроводжується різними труднощами, подолання яких можливе при наявності в молодих людей стійкого інтересу до пізнання як цієї дисципліни, так і до відповідної наукової галузі, до застосування отриманих знань в практичній діяльності, до розуміння наукової картини світу.

Удосконалення фундаментальної професійної підготовки, зокрема учителів фізики, повинно більшою мірою базуватися на суб'єкт-суб'єктній основі [2]. При цьому має бути підсилена і чітко визначена роль самого студента в навчальному процесі. Головний спосіб реалізації особистісного підходу в навчанні – зробити навчання сферою самоствердження особистості. Педагогічні зусилля будуть успішними лише за умови активізації власних сил особистості викладача і студента. Особистісно орієнтоване навчання реалізується через діяльність, що має не лише зовнішні загальні атрибути, а і своїм внутрішнім змістом передбачає співробітництво, саморозвиток суб'єктів навчального процесу виявлення їхніх особистісних функцій.

Технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу передбачає спеціальне конструювання навчального дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій для його використання, форм контролю за особистісним розвитком в ході навчально-пізнавальної діяльності. Тільки при реалізації принципу суб'єктності освіти можна говорити про особистісно орієнтовані технології. Діяльнісний підхід до навчання в системі фундаментальної професійної підготовки майбутнього учителя фізики виступає в двох ролях: не лише як взаємодія викладача і студента, але і як предмет вивчення засобів професійної діяльності майбутнього учителя-предметника.

Реалізація особистісно орієнтованого процесу виконання експериментальних завдань може забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості людини як суб'єкта пізнавальної діяльності, що разом і є основною умовою гуманізації будь-якої роботи. За теперішнього стану речей варто від авторитарних, пояснювально-ілюстративних технологій навчання все більш рішуче переходити на технології дослідництва, пошуку, творчого навчання, коли на перший план виходить учень, як суб'єкт-діяч, а не суб'єкт-виконавець, має бути присутня зорієнтованість на власний досвід, на пошукову і творчу активність, а цього можна досягти через належну фахову підготовку майбутнього учителя.

В такому ракурсі методична складова професійної підготовки майбутнього учителя має розгортатися через поєднання цільових орієнтацій змісту самого курсу навчальної дисципліни та змісту методики її викладання. Окреслення кінцевої мети діяльності студента в процесі навчання можливе лише за умови комплексного аналізу вимог освітньо-професійної програми фахової підготовки та вимог навчальної програми дисципліни. Вивчаючи конструкцію, призначення і правила експлуатації приладів, ресурсне оснащення кабінету чи лабораторії, студент

вчиться користуватися ним і давати оцінку його педагогічним і технічним якостям, складає установки за схемами й описами, які вміщені в методичних посібниках. А також він опановує методику і техніку виконання різних видів навчального експерименту з дотриманням основних дидактичних вимог до них, навчається чітко демонструвати і правильно пояснювати передбачені навчальними програмами досліди, здобуває навички в дотриманні правил безпеки роботи під час проведення усіх видів експерименту.

Науково грамотна особа розуміє функцію й мету спірних поглядів і критики, а також те, чому вони є важливими елементами наукового знання, вона також має вміти будувати обґрунтовані результати досліджень твердження.

Загалом же, теоретичні напрацювання та набутий досвід [1-3] дають нам підстави констатувати, що природничо-наукова компетентність (прогнозована і керована результативність навчання) педагога-фізика гарантовано забезпечується в умовах реалізації бінарної моделі його навчання.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук П.С., Панчук О.П. Дидактичні основи формування фізико-технологічних компетентностей учнів: монографія. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2011. 252 с.

2. Атаманчук П.С. Теоретичні і практичні основи управління процесами компетентнісного становлення майбутнього учителя фізико-технологічного профілю. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський: КПНУ імені Івана Огієнка, 2016. Вип. 22: Дидактичні механізми дієвого формування компетентнісних якостей майбутніх фахівців фізико-технологічних спеціальностей. С. 7-15.

3. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі: підручник для студентів вищих навчальних закладів (гриф МОН України) / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський: КПНУ імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.

The material of this article deals with the study and solution of the problem of managing the processes of formation of competence and worldview of the future physics teacher. This article also illustrates the possibility of introducing the technology of binary goal orientations (specific discipline + methods of its teaching) as a means of forming a holistic pedagogical credo of the future physics teacher.

Key words: physics, natural science literacy, binary of the target program, competence, pedagogical credo.

Отримано: 18.02.2022

УДК 378.146;51-7

*Т. М. Пилипюк, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
О. Б. Розумовська, старший викладач кафедри комп'ютерних наук*

КВАЛІМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто застосування кваліметричної технології в дослідженні освітнього процесу. Представлено алгоритм застосування кваліметричного підходу до оцінки організації освітнього процесу для однієї з спеціальностей закладу вищої освіти. Наведено результати дослідження.

Ключові слова: кваліметрія, кваліметрична модель, експерт, коефіцієнт вагомості, шкала оцінювання.

Вступ. Кваліметрія – наука про методи кількісного оцінювання якості, яка розкриває можливість вимірювання будь-яких якісних явищ на основі використання факторно-критеріальних моделей. Вона надає комплексну оцінку якості через сукупність показників із застосуванням відповідної математичної моделі (за Г.Г. Азгальдовим та Е.П. Райхманом). Кваліметрія активно розвивається в нашій країні, визнається і освоюється фахівцями в усьому світі.

Дослідження універсального кваліметричного підходу уможливило його використання для дослідження освітнього процесу. Основою дослідження є розробка факторно-критеріальної моделі.

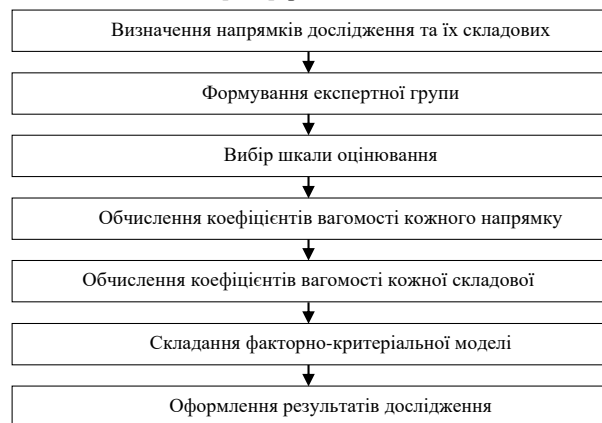
В дослідженні освітнього процесу з допомогою кваліметричного моделювання можна виділити, наприклад, такі загальні напрямки: підготовка освітнього процесу, організація освітнього процесу, здійснення освітнього процесу, результативність освітнього процесу [1].

Для дослідження організації освітнього процесу в закладі вищої освіти авторами запропоновано підхід, основу якого складають результати опитування здобувачів вищої освіти через анкету «Викладач очима студентів».

Результати такого дослідження доповідалися на Х Міжнародній науково-практичній конференції «Математика. Інформаційні технології. Освіта» (Луцьк-Світязь, 4-6 червня 2021 р.) [3].

Основна частина. Загальний підхід до проектування кваліметричних моделей для оцінки якості освітнього процесу представлено в [2; 4]. Факторно-критеріальна модель, як правило, оформляється у вигляді таблиці. Для зручності оформлення таблиць і здійснення всіх підрахунків рекомендується використовувати програмний засіб Microsoft Excel (версія не має значення). Побудову загальної кваліметричної моделі детально розглянуто в [4].

Загальний алгоритм застосування кваліметричного підходу (побудови кваліметричної моделі) можна представити схематично [2; 4] (рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм побудови кваліметричної моделі

Формування складу експертної групи – одна з найважливіших процедур, що визначає надійність і точність кваліметричної оцінки об'єкта. Як правило, експертна група складається з кваліфікованих фахівців, що володіють необхідним запасом знань і практичного досвіду, які стосуються об'єкта оцінювання, і організованих для експертного оцінювання якості цього об'єкта. Формування експертної групи полягає у визначенні її структури (наприклад, може бути передбачено кілька підгруп, що спеціалізуються на оцінюванні різних груп показників), професійного складу, кількості експертів та відборі експертів. Експерти повинні однаково розуміти цілі і завдання оцінювання якості об'єкта, задовольняти вимогам компетентності,

зацікавленості, діловитості і об'єктивності [4]. Кількість експертів в групі залежить від значної кількості факторів і умов, зокрема від важливості розв'язуваної проблеми, наявних можливостей і т.ін.

Побудову загальної кваліметричної моделі детально розглянуто в [4] і застосовано нами до дослідження

якості викладання математичних дисциплін на спеціальності 122 Комп'ютерні науки.

Особливість дослідження полягає в тому, що в якості експертів виступають здобувачі вищої освіти.

Отримана кваліметрична модель представлена на рис. 2.

№ за/п	Напрямки діяльності	Вагомість напрямків	Складові діяльності	Вагомість складових	Ступінь проявлення складових	Сума
1	Рівень сформованості методичної компетентності та інформаційної культури	0,21	Організованість, уміння раціонально використовувати навчальний час	0,28	0,25	0,07
			Вільне володіння матеріалом, вміння якісно і логічно викласти його зміст	0,23	0,25	0,06
			Забезпеченість викладання дисципліни навчальними та методичними матеріалами	0,20	0,25	0,05
			Рівень об'єктивності викладача в оцінці знань здобувачів освіти	0,30	0,5	0,15
Всього		0,07				0,33
2	Рівень сформованості предметної компетентності	0,42	Формування під час навчального процесу системного мислення здобувачів освіти	0,38	0,5	0,19
			Використання матеріалів, що відображають сучасний стан наукових досліджень	0,29	0,25	0,07
			Культура мовлення викладача	0,33	0,5	0,17
Всього		0,18				0,43
3	Рівень сформованості морально-комунікативної компетентності	0,38	Уміння підтримувати контакт з аудиторією	0,42	0,75	0,31
			Уміння створювати в аудиторії сприятливу емоційно-психологічну атмосферу	0,25	0,25	0,08
			Доброчинність, повага, тактовність у ставленні до здобувачів освіти	0,33	0,5	0,17
Всього		0,20				0,54
Загальна оцінка		0,45				

Рис. 2. Кваліметрична модель «Кваліметрична оцінка якості викладання математичних дисциплін на спеціальності 122 Комп'ютерні науки»

З таблиці (рис. 2) видно за якими напрямками діяльності проводилось дослідження.

Вагомість напрямків та складових отримана розрахунком з таблиць експертів (рис. 3-6). Розрахунок відповідних показників детально розглянуто в [2].

Напрям діяльності	Вагомість	Експерти				Σ
		1	2	3	4	
Рівень сформованості методичної компетентності та інформаційної культури	0,21	1	2	1	1	5
Рівень сформованості предметної компетентності	0,42	2	3	2	2	10
Рівень сформованості морально-комунікативної компетентності	0,38	3	1	2	3	9
	1,00					24

Рис. 3. Обчислення коефіцієнтів вагомості напрямків діяльності

Складові діяльності	Вагомість	Експерти				Σ
		1	2	3	4	
Уміння підтримувати контакт з аудиторією	0,42	3	3	3	1	10
Уміння створювати в аудиторії сприятливу емоційно-психологічну атмосферу	0,25	1	2	1	2	6
Доброчинність, повага, тактовність у ставленні до здобувачів освіти	0,33	2	1	2	3	8
	1,00					24

Рис. 6. Обчислення коефіцієнтів вагомості за складовими напрямку 3

Складові діяльності	Вагомість	Експерти				Σ
		1	2	3	4	
Організованість, уміння раціонально використовувати навчальний час	0,28	4	1	4	2	11
Вільне володіння матеріалом, вміння якісно і логічно викласти його зміст	0,23	1	4	3	1	9
Забезпеченість викладання дисципліни навчальними та методичними матеріалами	0,20	2	2	1	3	8
Рівень об'єктивності викладача в оцінці знань здобувачів освіти	0,30	3	3	2	4	12
	1,00					40

Рис. 4. Обчислення коефіцієнтів вагомості за складовими напрямку 1

Складові діяльності	Вагомість	Експерти				Σ
		1	2	3	4	
Формування під час навчального процесу системного мислення	0,38	2	3	3	1	9
Використання матеріалів, що відображають сучасний стан наукових досліджень	0,29	1	1	2	3	7
Культура мовлення викладача	0,33	3	2	1	2	8
	1,00					24

Рис. 5. Обчислення коефіцієнтів вагомості за складовими напрямку 2

Особливість оцінного підходу в нашому дослідженні полягає в тому, що для визначення оцінок експертів і заповнення відповідних таблиць використовувались підраховані середні оцінки, виставлені здобувачами вищої освіти відповідних академічних груп.

В таблицю кваліметричної моделі (рис. 2) назви напрямків дослідження, назви складових у межах кожного напрямку, коефіцієнти вагомості напрямків, а також коефіцієнти вагомості складових в межах кожного напрямку переносяться з відповідних таблиць (рис. 3-6).

У представленій кваліметричній моделі (рис. 2) в стовпці «Ступінь прояву складових» за кожним показником пропоставляється одна з оцінок:

- 0 – якщо відповідна діяльність не здійснювалась;
- 0,25 – якщо відповідна діяльність здійснювалась на низькому рівні;
- 0,5 – якщо відповідна діяльність здійснювалась на середньому рівні;
- 0,75 – якщо відповідна діяльність здійснювалась на достатньому рівні;
- 1 – якщо відповідна діяльність здійснювалась на високому рівні.

Обчислюється загальна підсумкова комплексна оцінка кваліметричної моделі.

Аналіз загальної оцінки здійснюється з використанням відповідних критеріїв. Ми використали такі критерії:

- 1) загальна оцінка $v < 0,25$ – рівень здійснення напрямку діяльності низький;
- 2) загальна оцінка $0,25 \leq v < 0,45$ – рівень здійснення напрямку діяльності середній;
- 3) загальна оцінка $0,45 \leq v < 0,65$ – рівень здійснення напрямку діяльності достатній;
- 4) загальна оцінка $0,65 \leq v < 0,85$ – рівень здійснення напрямку діяльності оптимальний;
- 5) загальна оцінка $v \geq 0,85$ – рівень здійснення напрямку діяльності високий.

Необхідно зауважити, що найчастіше використовуються оцінки в межах від 0 до 1, що дозволяє орієнту-

ватися на класичну шкалу оцінювання, хоча критерії можуть бути інші.

Отримана загальна оцінка (0,45) говорить про те, що викладання математичних дисциплін на спеціальності 122 Комп'ютерні науки здійснюється на достатньому рівні.

Придатність як самої факторно-критеріальної моделі, так і коефіцієнтів вагомості та шкали оцінювання, встановлюється шляхом численних експертних перевірок і неодноразової апробації. Лише при повторенні однакових або близьких оцінок для об'єктів, можна вважати що в результаті дослідження отримано об'єктивну інформацію. Інакше, отримана оцінка може мати інформативний характер і буде потрібним вивчення об'єкта іншими методами.

Тобто, для підтвердження чи заперечення результату даного дослідження, потрібно здійснити аналогічне дослідження з використанням результатів анкетування, проведеного повторно через певний проміжок часу.

Висновки. Застосування кваліметричного моделювання в дослідженні освітнього процесу дає можливість визначити чинники, що впливають на його результативність. Після проведення оцінювання, слід планувати і здійснювати заходи щодо поліпшення організації освітнього процесу.

Результати дослідження з використанням кваліметричного моделювання уможливають узгодження інтересів всіх учасників освітнього процесу.

Запропонований підхід оцінки організації освітнього процесу з використанням кваліметричного моделювання на основі результатів анкетування студентів може бути використаний для оцінки організації викладання будь-яких навчальних дисциплін на будь-яких спеціальностях закладу вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Байназарова Е.А., Ракчеева В.В. Мониторинг и оценивание качества образования: методическое пособие. Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. 58 с.
2. Пилипюк Т.М. Вимірювання в освіті з використанням кваліметричних моделей. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсум. звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 2. С. 85-87.
3. Пилипюк Т.М., Розумовська О.Б. Кваліметрична оцінка якості викладання математичних дисциплін на спеціальності «комп'ютерні науки». *X Міжнародна науково-практична конференція «Математика. Інформаційні технології. Освіта»*: тези доповідей. Луцьк-Світязь, 4-6 червня 2021 р. Луцьк, 2021. С. 48-50.
4. Pylypiuk T. The Use of Qualimetric Models in the Organization of Monitoring Research at the University. *Journal of International Scientific Publications: Educational Alternatives*. 2020. Vol. 18. P. 21-29. URL: <https://www.scientific-publications.net/en/article/1002095/>

The article considers the application of qualimetric technology in the study of the educational process. Algorithm of applying a qualimetric approach to assessing the organization of the educational process for one of the specialties of higher education is presented. The results of the study are also presented.

Key words: qualimetry, qualimetric model, expert, weighting factor, evaluation scale.

Отримано: 19.02.2022

УДК 78.147:371.134:53:004.92:004.55

А. О. Пицаль, аспірант;

А. М. Кух, доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики;

О. М. Кух, асистент

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ ФІЗИКИ В ШКОЛІ

Розглядається проблема застосування інформаційних та комунікаційних цифрових технологій на уроках фізики. Основна увага приділена використанню цифрових лабораторій під час підготовки і проведення навчального фізичного експерименту. Проведено аналіз типових сучасних цифрових лабораторій та обґрунтовано доцільність їх використання під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів при вивченні фізики.

Ключові слова: інформатизація освіти, цифрові лабораторії, навчальний фізичний експеримент, цифрові технології.

Сьогодні велика кількість навчальних програмних засобів використовується на уроках фізики для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. В умовах дистанційної освіти це чи не єдиний засіб формування інтересу до вивчення фізики і виконання навчального плану вивчення предмету. І хоч ніякий комп'ютер не замінить реальний фізичний експеримент, використання комп'ютера є цілком виправданою необхідністю. Для вчителів фізики використання інноваційних технологій при проведенні навчального фізичного експерименту відкриває цілу низку можливостей. Інформаційні технології можуть використовуватися як при проведенні реального експерименту, так і при проведенні моделювання, комп'ютерного. У сучасних школах постійно розширюється інформаційна база, з'являються нові технології фізичної освіти, які включають в себе нове комп'ютерне обладнання, що значно розширює можливості вчителя фізики для демонстрацій та пояснення ризикоманітних фізичних явищ.

Аналіз літературних джерел і практики використання інформаційних та цифрових технологій в процесі навчання фізики в школі показує, що їх впровадження у навчальний процес є актуальною проблемою, яка потребує суттєвого науково-теоретичного та експериментально-методичного обґрунтування.

Мета статті: здійснити аналіз інформаційних педагогічних програмних засобів (ППЗ) та цифрових технологій для використання в навчальному процесі з фізики в загальноосвітній школі.

Використання фізичних експериментів безумовно активізують пізнавальну діяльність учнів, тому одним з основних завдань, які ставляться перед учителем фізики, є пошук оптимальних форм і методів інтегрування реального і віртуального експериментів, що сприятимуть наочності й доступності сприйняття матеріалу [1]. Використання віртуальних моделей у навчальній діяльності дозволяє формувати в учнів уміння самостійно проектувати найпростіші моделі фізичних об'єктів [2].

Оскільки сучасна методика фізики пропонує велику кількість демонстрацій з кожної теми шкільного курсу фізики, перед учителем виникає проблема відбору віртуальних дослідів, які найповніше відповідають дидактичній меті дослідження, найвиразніше ілюструють явище чи фізичну теорію і можуть бути відтворені під час реального фізичного експерименту [3]. Використання ППЗ на уроках фізики необхідне, але завжди (коли це можливо) в комплексі з реальними дослідями, тому що фізика – наука експериментальна. Не слід зловживати ППЗ і перетворювати реальний експеримент на віртуальний. Будь-яке ППЗ, яке б

воно добре не було, повинно мати межі свого використання, а тому не слід зацикловатися тільки на ньому, необхідно використовувати й інші методи навчання.

Використання віртуальних моделей у навчальній діяльності пов'язане з формуванням в учнів умінь самостійно проектувати у віртуальному середовищі найпростіші моделі фізичних об'єктів. Оскільки сучасна методика фізики пропонує велику кількість демонстрацій з кожної теми шкільного курсу фізики, перед учителем виникає проблема відбору віртуальних дослідів, які найповніше відповідають дидактичній меті дослідження, найвиразніше ілюструють явище чи фізичну теорію і можуть бути відтворені під час реального фізичного експерименту.

Теперішність навчання фізики відзначається оновленням педагогічних програмних засобів і технологій. Першість тут належить програмному продукту об'єднання «Квazar-мікро» «Бібліотека електронних наочностей» та «Віртуальна фізична лабораторія», які використовуються як для постановки фронтального експерименту, так і для виконання лабораторних робіт. Для розробки уроків з фізики використовуються «Конструктор уроків».

ППЗ «Фізика 7-9. Електронний зашкільник» дозволяє персонально (при використанні комп'ютерної мережі) підійти до розв'язування задач і виявити можливі прогалини в знаннях учнів.

На уроках астрономії широко використовують віртуальну модель зоряного неба «Stellarium» [4]. Такий засіб корисний при вивченні зоряного неба, планет Сонячної системи, зоряних скупчень, галактик та багатьох інших об'єктів.

ППЗ «Фізика та астрономія» містить в собі велику кількість моделей для вивчення фізики, відеороликів про вчених-фізиків та 8 навчальних фільмів з астрономії. Демонстрація відеороликів про вчених стимулює до вивчення предметів через знайомство з життям вченого. Демонстрація фрагментів навчальних фільмів в багатьох випадках дозволяє учням при їх перегляді знайти додаткові приклади того чи іншого явища, а також приклади його застосування.

Одним із популярних засобів для навчання природничим наукам є інтерактивний проект Phet-моделювання Університету Колорадо [5], який містить велику кількість безкоштовних, цікавих, інтерактивних, науково обґрунтованих комп'ютерних моделей для предметів природничо-математичного циклу. Всі Phet-симуляції знаходяться у вільному доступі на Phet-сайті і прості для використання в класі. Вони написані в Java і Flash, тому можуть бути запущені за допомогою стандартного веб-браузера. Утім, для забезпечення освітньої ефективності і зручності використання всі моделі широко апробовані й оцінені.

Ще одним прикладом проектного середовища є VirtuLab «Віртуальна образовательная лабораторія» [6], дозволяє здійснити підготовку до експерименту, отримати пояснення явищ, що вивчаються і провести аналіз експерименту. Аналогічними властивостями характеризується і педагогічно-програмні засоби: «Віртуальна фізична лабораторія. Фізика 10-11» (для загальноосвітніх навчальних закладів) [1], віртуальна лабораторія All-fizika.com, лабораторія фізичних симуляцій MyPhysicsLab, фізична лабораторія Physical Sciences.

Ідея досліду, його хід й отримані результати мають бути зрозумілими учням. З цією метою вчитель пояснює схему установки, усі її складові, звертає увагу на вимірювальні прилади, або на ті елементи, що виявляють спостережуваний ефект. Для моделювання і дослідження процесів, які відбуваються в електричних колах, існує набір спеціалізованих пакетів MicroCap, DesingLab, Multisim, Electronics Workbench, які можуть використовуватися у шкільній практиці.

Сьогодні науково-технічна промисловість пропонує нове навчальне обладнання, яке легко поєднується з

комп'ютерною технікою. До його складу входять аналого-цифрові перетворювачі, різноманітні датчики фізико-хімічних величин, навчальні прилади, які керуються цифровими пристроями, автоматизовані навчально-експериментальні комплекси. Цифрова лабораторія – це сучасна універсальна комп'ютеризована лабораторна система, яка використовується для проведення широкого спектру досліджень, демонстрацій, лабораторних робіт з фізики, хімії та біології. Основу лабораторії складає персональний мобільний комп'ютер із сенсорним екраном Nova 5000, вимірювальні датчики, програмне забезпечення і реєстратор USB Link для персонального комп'ютера [3].

Прикладом такого обладнання є цифрова лабораторія Einstein, що дозволяє учням значно розширити свої знання з відповідних тем, дає змогу організувати перехід від виключно якісних оцінок досліджуваних явищ до системного аналізу їх кількісних характеристик. Цифрова лабораторія – це сучасна універсальна комп'ютеризована лабораторна система, яка використовується для проведення широкого спектру досліджень, демонстрацій, лабораторних робіт з фізики, хімії та біології[2]. Основу лабораторії складає реєстратор даних LabMate+, вимірювальні датчики, програмне забезпечення і реєстратор USB Link для персонального комп'ютера. Використовуючи USB або Bluetooth з'єднання, Einstein™ LabMate™ + підключається до пристроїв на базі Windows, Linux, Mac, Android та iOS. До даної комплектації входить 8 зовнішніх датчиків, які розширюють перелік лабораторних робіт, які можуть бути виконані за допомогою цифрової лабораторії [5]

Під час роботи з цифровою лабораторією в рамках проведення лабораторних досліджень можна зазначити наступні позитивні моменти:

- велику точність результатів вимірювань і їх достовірність, оскільки програмні засоби дають можливість застосовувати методи, які знижують нагромадження похибок під час округлення й обчислення проміжних величин;
- автоматизацію збору, обробки та систематизації даних, що економить час і сили учнів і надає можливість зосередити увагу на фізичній суті досліджуваного явища;
- традиційні лабораторні роботи набувають нового змісту й більшого обсягу і стають цікавими для учнів, оскільки використовується сучасне комп'ютерне обладнання;
- отримані дані в графічній і табличній формах дають можливість не лише наочно спостерігати досліджувані процеси, але й проводити серйозну статистичну обробку результатів.

Як показує практика, учні, які використовують цифрові технології під час навчального дослідження, відрізняються глибиною розуміння суті досліджуваних явищ і їх відповіді на запитання є більш ґрунтовними [4].

Працювати з даним цифровим комплексом можливо у двох варіантах.

1. Основу першого варіанту складає Реєстратор даних LabMate+ – особливий реєстратор, який за допомогою USB кабелю може бути під'єднаний до будь-якого комп'ютера. До цього реєстратора може бути одночасно підключено до восьми датчиків, що, більш ніж достатньо для проведення навіть складних експериментів. Підключивши веб-камеру, можна буде не лише проводити складні експерименти, але і створити високоінформативні мультимедійні презентації, які будуть містити звук, текст, відеоматеріали й експериментальні дані.
2. Основу другого варіанту складає власне портативний комп'ютер. Щоб зручніше працювати з комп'ютером, можна використовувати маніпулятор «миша» і клавіатуру. Час автономної роботи комп'ютера від вбудова-

ного акумулятора – близько 3 годин. До складу кожної лабораторії входить комплект датчиків і програмне забезпечення – програма MultiLab.

Використання сучасних цифрових лабораторій є ефективним засобом активізації дослідницької діяльності школярів. Наочні демонстрації з основних розділів фізики з використанням сучасних інформаційних технологій в подальшому допоможе зрозуміти і освоїти принципи одержання даних та здійснення автоматизованих розрахунків. Простота у керуванні цифровими лабораторіями є важливим моментом при виборі обладнання для фізичних дослідів. Завдяки їм можна швидше, якісніше, точніше, правильніше відтворити фізичний експеримент і з легкістю отримати результати підраховані комп'ютером, даючи змогу подальшого аналізу чи доопрацювання результатів того чи іншого фізичного явища.

Використання цифрових лабораторій та інформаційних засобів під час проведення навчального фізичного експерименту, надає можливість компенсувати недостатню матеріальну базу кабінетів фізики. Також сприяє розвитку у дітей творчого та логічного мислення, навчає аналізувати, співставляти, синтезувати та оцінювати інформацію, яка ґрунтується на основі інтерпретації даних, графіків, таблиць, діаграм тощо.

Список використаних джерел:

1. Желюк О.М. Засоби НІТ у навчальному фізичному експерименті. *Фізика та астрономія в школі*. 2003. №3. С. 39-43.

2. Лаврова А.В., Олійник С.С. Використання мультимедійних засобів під час навчання фізики. *Актуальні проблеми математики, фізики і технологічної освіти*. 2012. №2. С. 54-59.
3. Заболотний В.Ф., Лаврова А.В. Шкільний фізичний експеримент з використанням комп'ютерно орієнтованих засобів навчання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічна*. 2014. Вип. 20. С. 136-139.
4. Петриця А. Особливості використання цифрових лабораторій у навчальному фізичному експерименті. *Молодь і ринок*. 2019. №1. С. 44-48.
5. Сипчук С.Ю. Використання цифрових лабораторій на уроках фізики. *Технології електронного навчання*. 2020. №4. С. 78.

The problem of application of information and communication digital technologies in physics lessons is considered. The main focus is on the use of digital laboratories in the preparation and conduct of educational physical experiments. The analysis of typical modern digital laboratories is carried out and the expediency of their use during the organization of educational and cognitive activity of students in the study of physics is substantiated.

Key words: informatization of education, digital laboratories, educational physical experiment, digital technologies.

Отримано: 24.02.2022

УДК 053

*Р. А. Поведа, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Т. П. Поведа, кандидат педагогічних наук, доцент*

СИНТЕЗ СПЕКТРІВ МОЛЕКУЛЯРНИХ СТРУКТУР МЕТОДОМ ГАРТРИ-ФОКА

У статті наведені нормальні моди коливань та вигляд оптичних спектрів інфрачервоного діапазону (IR) і комбінаційного розсіяння світла (Raman) мономерної молекули поліпропілену, які обчислені за допомогою аналітичної комп'ютерної програми Gaussian методом Гартрі-Фока.

Ключові слова: Gaussian, поліпропілен, комбінаційне розсіяння світла, інфрачервоне поглинання.

Квантово-механічні розрахунки використовують для передбачення геометричної будови, енергії, термодинамічних характеристик не тільки для відомих молекул, але й для теоретично можливих. На даний час квантово-механічний метод надзвичайно швидко розвивається і є одним з найважливіших методів досліджень. Особливої цінності цей метод набуває в разі передбачення властивостей невідомих сполук, синтез яких може бути досить складною процедурою, що вимагає великих витрат часу і матеріальних ресурсів дослідників. До того ж, на сучасному етапі розвитку комп'ютерної техніки і створення високопродуктивних та універсальних програм, існує можливість розрахунку важливих властивостей сполук з дуже високою точністю і надійністю. Однією з програм для розрахунку класів структури і властивостей молекул є програма Gaussian. На сьогоднішній день за допомогою комп'ютерного моделювання можна розраховувати не тільки окремі атоми (мономери), а й величезні групи атомів, що повторюються (полімери).

Як приклад полімерів можна розглянути поліпропілен. Поліпропілен – це синтетичний термопластичний неполярний полімер з класу поліолефінів. Це біла тверда речовина, що отримується в промисловості шляхом полімеризації пропілену при середньому і низькому тиску і обов'язково присутності металоорганічних каталізаторів. В результаті співполімеризації етилену і пропілену отримують співполімери пропілену. Можливість синтезувати поліпропілен з'явилася не так давно. Це сталося в 1954 році, коли німецький хімік-органік Карл

Циглер і італійський хімік Джуліо Натта відкрили металокмплесний каталіз полімеризації олефінів. Каталітична стереоспецифічна полімеризація ненасичених найпростіших вуглеводнів і синтез всьляких структурних різновидів поліпропілену відбулися через змішування металоорганічних каталізаторів. Завдяки цьому відкриттю Джуліо Натта в 1963 році була присуджена Нобелівська премія. Таким чином було отримано перший поліпропілен – найлегший термопласт. Пропілен полімеризується при температурі нижче вісімдесяти градусів і десяти атмосферах.

Таким чином, метою даної роботи є демонстрація можливості обрахувати аналітичними методами з допомогою програми Gaussian (використовує метод Гартрі-Фока) нормальні моди коливань, вигляд оптичних спектрів інфрачервоного діапазону (IR) та комбінаційного розсіяння світла (Raman) не тільки мономерів, а й полімерів. Розрахунок проводився в два етапи – оптимізація енергетичних станів та розрахунок коливальних мод методом Гартрі-Фока [1-4]. Програма дає можливість спостерігати результати обчислень в динаміці за допомогою анімації, це неможливо побачити в друкованому виданні, тому нижче наводимо схеми у тривимірній проекції, на яких напрямок коливань позначено векторами. У зв'язку із складністю структури і великою кількістю мод коливань для прикладу наводимо лише деякі з них (рис. 1-12).

На рис. 13 та рис. 14 наведено вигляд синтезованих спектрів пропілену.

Таблиця 1

Основні моди коливань комбінаційного розсіяння світла та інфрачервоного поглинання пропілену

Moda	Freq	IR (infrared)	Raman
1	22.88	0.0027	0.2599
2	43.10	0.0023	0.1392
3	52.84	0.0036	0.1041

Продовження таблиці 1

4	61.83	0.0046	0.0520
5	66.91	0.0015	0.0162
6	103.23	0.0070	0.1058
7	136.41	0.0190	0.0535
8	194.33	0.1007	0.1843
9	219.60	0.0438	1.7819
10	255.06	0.0014	0.5607
11	258.15	0.0081	0.0863
12	263.27	0.0130	1.2846

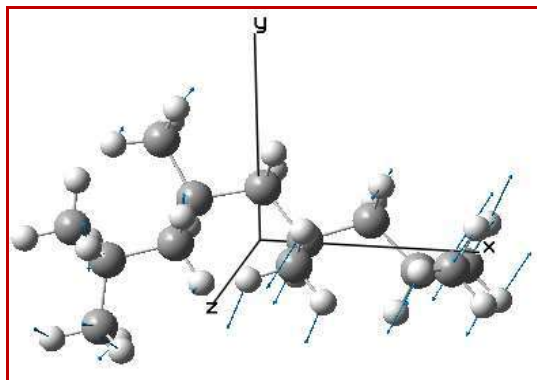

Рис. 1. Нормальна мода коливань № 1

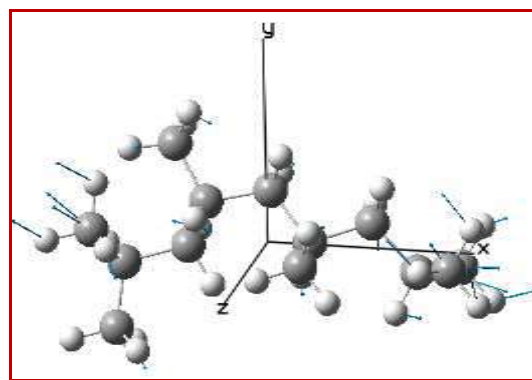

Рис. 2. Нормальна мода коливань № 2

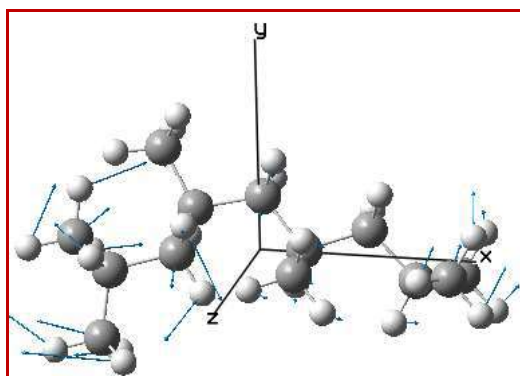

Рис. 3. Нормальна мода коливань № 3

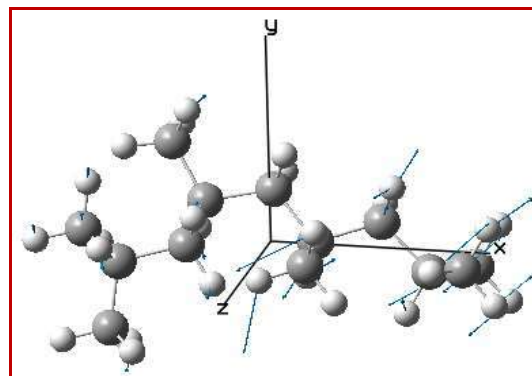

Рис. 4. Нормальна мода коливань № 4

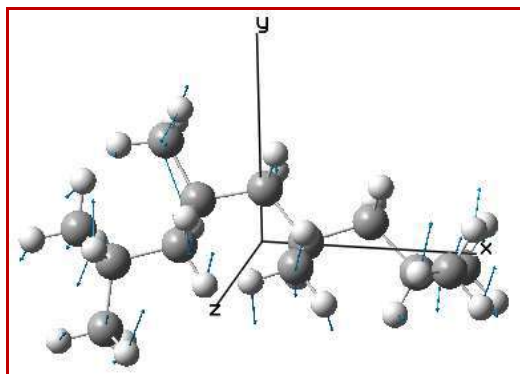

Рис. 5. Нормальна мода коливань № 5

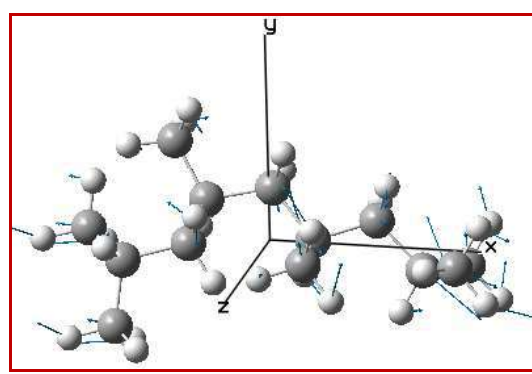

Рис. 6. Нормальна мода коливань № 6

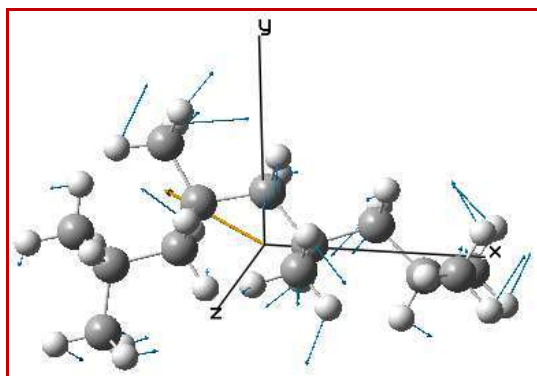

Рис. 7. Нормальна мода коливань № 7

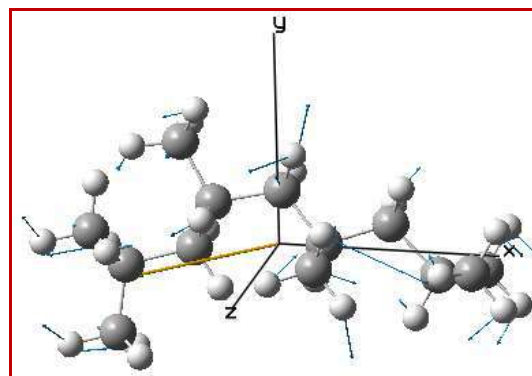

Рис. 8. Нормальна мода коливань № 8

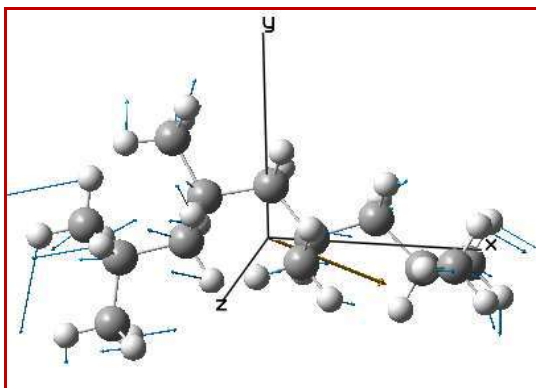

Рис. 9. Нормальна мода коливань № 9

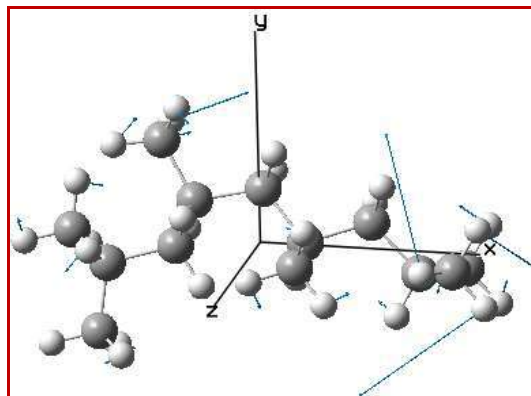

Рис. 10. Нормальна мода коливань № 10

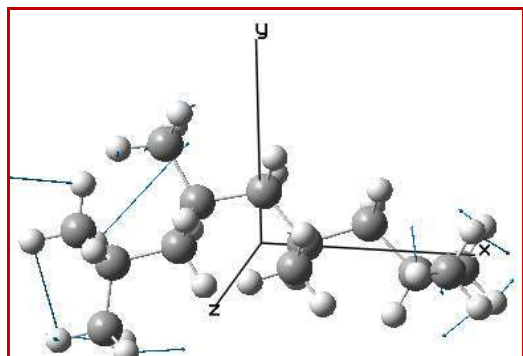

Рис. 11. Нормальна мода коливань № 11

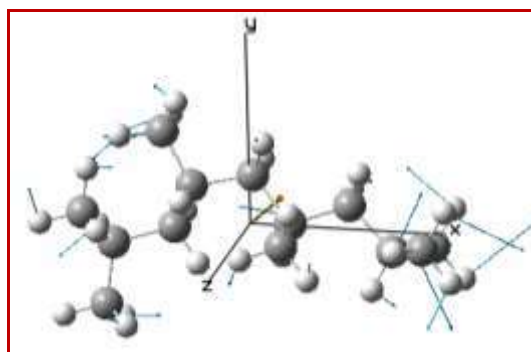

Рис. 12. Нормальна мода коливань № 12

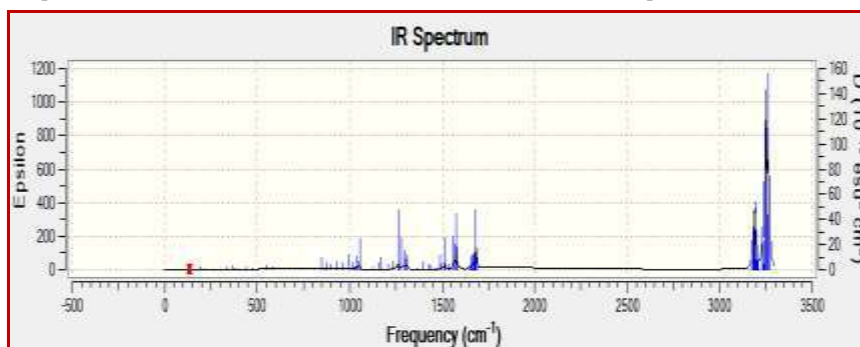

Рис. 13. Синтезований спектр інфрачервоного поглинання пропілену

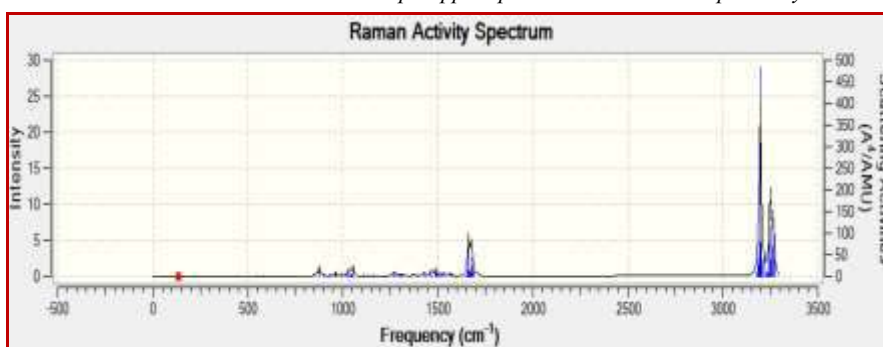

Рис. 14. Синтезований спектр комбінаційного розсіяння світла пропілену

Отже, отримані спектри комбінаційного розсіяння світла та інфрачервоного поглинання поліпропілену методом Гартрі-Фока квантово-механічних обчислень мають високу ступінь достовірності та можуть виступати модельними при дослідженні подібних молекулярних структур.

Список використаних джерел:

1. Мокрушин В.С. Квантово-химические расчеты органических молекул. Екатеринбург, 2005. 28 с.
2. Кобзев Г.И. Применение неэмпирических и полуэмпирических методов в квантово-химических расчетах. Оренбург, 2004. 150 с.

3. Щембелов Г.А., Устынюк Д.А., Мамаев В.Н. и др. Квантово-химические методы расчета молекул. Москва: Химия, 1980. 256 с.
4. Кларк Т. Компьютерная химия. Москва: Мир, 1990. 250 с.

The paper presents the normal modes of oscillation and the form of optical spectra of infrared (IR) and Raman scattering of a monomeric polypropylene molecule, which were calculated using the Gaussian analytical computer program by the Garthry-Fock method.

Key words: Gaussian, polypropylene, Raman scattering, infrared absorption.

Отримано: 20.02.2022

*Т. П. Поведа, кандидат педагогічних наук, доцент;
Р. А. Поведа, кандидат фізико-математичних наук, доцент*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМУ СПРОЩЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ УСНОГО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ З ФІЗИКИ

Важливим аспектом у підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Середня освіта (Фізика)» є засвоєння ними методів, способів та прийомів розв'язування задач з фізики. Аналіз і оцінювання спрощень, допущених в умові або у розв'язуванні задачі, представляють інтерес з погляду розвитку фізичного мислення учнів. Усне розв'язування задач є необхідним прийомом з методичної точки зору, оскільки розвиває внутрішню інтелектуальну діяльність та мислення учнів.

Ключові слова: задачі з фізики, способи і прийоми розв'язування задач, прийом спрощення, усне розв'язування задач.

Навчити учнів розв'язувати задачі – одне з найважливіших і найвідповідальніших завдань вчителів фізики, тому на формування цієї компетенції під час підготовки фахівців у ЗВО слід звертати особливу увагу. Успіх учнів у розв'язуванні задач з фізики значною мірою залежить від попереднього розв'язування ряду системи задач, доцільно вибраної вчителем та знань учнів загальних і окремих методів їх розв'язування. За останні роки різними авторами та авторськими колективами створено багато посібників з набором задач з усіх розділів фізики середньої школи, проте дуже важливим є засвоєння методики розв'язування задач, яка озброїть молодого вчителя способами і прийомами розв'язування задач з фізики.

Кожна задача вимагає певних аналітичних навичок учня, а іноді – здогадки та винахідливості учня. Важливо, щоб запропоновані вчителем задачі учні могли розв'язати різними способами. Розв'язування такого роду задач з фізики має значний вплив на інтелект учнів, які в майбутньому можуть стати вченими, інженерами, людьми з високим інтелектом.

Вправи та задачі повинні вчителем підбиратись так, щоб уникати типових труднощів, які виникають під час розв'язування, щоб з розв'язання простіших задач учні робили узагальнюючі висновки для розв'язування складніших. Доцільним є розв'язування простіших задач подібних до задач підвищеної складності.

Особливу увагу учнів слід звертати на застосування **прийому спрощення** під час розв'язування задач. Учням потрібно пояснювати, що при вивченні фізики як навчального предмета розглядаються, як правило, задачі про ідеалізовані фізичні явища. Об'єктом розгляду в них виступає не реальний об'єкт, а його ідеальний образ – фізична модель. Це пояснюється тим, що реальні об'єкти і явища дуже складні і взаємопов'язані. Їх вивчення з урахуванням всіх взаємозв'язків і всіх взаємодій являє собою неперборну математичну задачу. Найважливіша риса фізики як науки – розумна ідеалізація конкретних фізичних задач. Якби фізики не ідеалізували задачі, то вони не змогли б розв'язати до кінця жодної конкретної задачі. Умови і обмеження, що спрощують розв'язування задачі формулюються в самій задачі, або присутні в прихованому або неявному вигляді.

Приклад 1. Тіло масою $m = 5$ кг кинуте під кутом 30° до горизонту з початковою швидкістю $v = 20$ м/с. Нехтуючи опором повітря, знайти зміну імпульсу тіла за час польоту, а також імпульс сили, що діє на тіло під час польоту.

Одна умова, яка спрощує розв'язання задачі, вказана в явному вигляді: опором повітря можна знехтувати. Решта, що спрощують умови, маються на увазі:

- 1) не враховується обертання Землі навколо Сонця;
- 2) не враховується обертання Землі навколо своєї осі;
- 3) тіло вважається матеріальною точкою;
- 4) вектор прискорення вільного падіння має один і той же напрямок в будь-якій точці траєкторії;

5) чисельне значення g вважається постійним: $g = 9,8$ м/с².

Пункти 1 та 2 мало впливають на розв'язування задачі. Якщо ж відкинути припущення 4, то задача сильно ускладнюється.

В кожній задачі вводяться свої умови, що спрощують розв'язання, загальним є наступне: потрібно нехтувати несуттєвими, другорядними взаємодіями.

Важливо розуміти, що в ідеалізованому об'єкті тільки нехтують якимись властивостями тіла, а насправді тіло ці властивості має. Але якщо в умовах конкретного завдання ці властивості виявляються слабо, то можна їх не враховувати.

У фізиці багато ідеалізованих об'єктів. До них відносяться матеріальна точка, абсолютно тверде тіло, ідеальний газ та інші. У понятті «матеріальна точка» нехтують розмірами тіла в порівнянні з відстанню, що розглядаються в задачі. У понятті «ідеальний газ» нехтують розмірами молекул і їх взаємодією на відстані.

Ідеалізують не тільки фізичні об'єкти, але і фізичні процеси. Прикладами ідеальних процесів є ізохорний, ізобарний, ізотермічний, адиабатний. Іноді, розв'язуючи конкретну задачу, нехтують зміною фізичної величини, вважаючи, що вона дуже мала.

Таким чином, внаслідок ідеалізації та спрощення, у фізиці замість реального фізичного явища розглядається його схематична модель.

Також, наприклад, якщо у задачах йдеться про суміші чи розчини, слід приймати такі спрощення (якщо не вказано інше): усі суміші, розчини, сплави однорідні; якщо змішують два розчини, що мають об'єми V_1 та V_2 , то об'єм суміші буде $V = V_1 + V_2$.

Розв'язуючи задачі «на рух», слід звертати увагу учнів на такі спрощення:

- рух на окремих ділянках вважаємо рівномірним;
- повороти тіл, що рухаються відбуваються миттєво, без втрат часу, швидкість при цьому змінюється миттєво;
- швидкість тіла, що рухається за течією річки дорівнює швидкості тіла в стоячій воді $V_{\text{тіла}}$ плюс швидкість течії річки, а коли тіло рухається проти течії, то його швидкість дорівнює $V_{\text{тіла}} - V_{\text{течії}}$.
- коли в умові задачі йдеться про рух плотів, то приймаємо, що вони рухаються з швидкістю течії річки.
- якщо в задачі тіла рухаються назустріч одне одному, то ці тіла зближуються зі швидкістю, що дорівнює сумі їх швидкостей. Якщо йдеться про рух в одному напрямі, то одне тіло наздоганяє інше, чи швидше від нього з швидкістю, яка дорівнює різниці швидкостей цих тіл.

Застосування прийому спрощення значно полегшує розв'язування багатьох задач з фізики майже з усіх розділів фізики. Крім того аналіз і оцінювання спрощень, допущених в умові або у розв'язуванні задачі, насамперед представляють інтерес з погляду розвитку фізичного мислення учнів.

При розв'язуванні деяких задач з кінематики і динаміки тіло вважають матеріальною точкою, та опором повітря нехтують. Коли розв'язують задачі з статички, то вважають, що балки, стержні та інші тіла однорідні, а сили тяжіння прикладені до середини цих тіл.

При розв'язуванні задач з електростатики вважають, що заряди точкові і містяться у вакуумі, а діелектрична проникність повітря дорівнює 1.

У розділі постійний струм опором з'єднувальних провідників нехтують, якщо немає приміток, то не враховується внутрішній опір джерела струму, опір амперметра вважають дуже малим.

У задачах для малих кутів тангенси заміняють їх синусами.

Для округлення числових обчислень деяких фізичних величин дає змогу уникнути громіздких обчислень і мати при цьому цілком задовільні результати. Так, для обчислень користуються такими даними: прискорення вільного падіння 340 м/с^2 ; швидкість звуку у повітрі 340 м/с ; атмосферний тиск 100 кПа .

Звичайно, що спрощення не повинні переходити встановлених меж, порушення яких може привести до спотворення умови задачі.

Практика також показує, що багато кількісних задач можна і навіть необхідно **розв'язувати усно**. Така доцільність стосується насамперед тренувальних задач та задач на закріплення простих закономірностей. При усному розв'язуванні задач учні не роблять ні записів, ні обчислень. Таке розв'язування задач сприяє розвитку внутрішньої інтелектуальної діяльності учнів, їхнього мислення. Усне розв'язування кількісних задач неможливо розглядати без поєднання з розв'язуванням такого виду задач у письмовому вигляді. Нажаль, на уроці на усне розв'язування задач вчителями часто відводиться не більше 3-5 хвилин часу. Проте, на нашу думку дуже важливо, щоб застосування усного способу розв'язування задач з фізики набуло систематичного характеру (з 7-го по 11 клас), тоді від нього буде найбільший ефект.

На початковому етапі вивчення фізики доцільно розв'язувати усно серію задач на переведення одних одиниць швидкості в інші. Часто у задачах з фізики учням доводиться з км/год переводити в м/с (зводити до СІ).

Перетворення легше виконувати за правилом: щоб виразити швидкість у м/с, яка дана у км/год, треба її розділити на 3,6.

$$\text{Наприклад, } 36 \frac{\text{км}}{\text{год}} = \frac{36000 \text{ м}}{3600 \text{ с}} = \frac{36 \text{ м}}{3,6 \text{ с}} = 10 \frac{\text{м}}{\text{с}}.$$

У разі зворотного перетворення дану швидкість множать на 3,6.

$$10 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 10 \frac{3600 \text{ км}}{1000 \text{ год}} = 10 \times 3,6 \frac{\text{км}}{\text{год}} = 36 \frac{\text{км}}{\text{год}}.$$

Для закріплення цього правила необхідно 2-3 задачі розв'язати з учнями письмово, а потім ряд задач усно. Зазвичай це задачі політехнічного змісту.

Задача 1. Швидкість картоплекопалки на полі дорівнює 3,6 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Розв'язання: 3,6 км = 3600 м; 1 год = 3600 с.

$$V = 3,6 \text{ км/год} = \frac{3600 \text{ м}}{3600 \text{ с}} = 1 \text{ м/с}.$$

Відповідь: швидкість комбайна 1 м/с.

Задача 2. Вантажівка рухається по ґрунтовій дорозі з швидкістю 9 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Цю задачу учні розв'язують усно.

Якщо $36 \text{ км/год} = 10 \text{ м/с}$, то $9 \text{ км/год} = 2,5 \text{ м/с}$.

Відповідь: швидкість комбайна 2,5 м/с.

Задача 3. Навантажений «Камаз» рухається зі швидкістю 27 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Задача 4. Вантажний автомобіль «МАЗ» (вантажопідйомність 14,5 тон) рухається з швидкістю 54 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Задача 5. Швидкість автобуса «ЛАЗ» 72 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Задача 6. Швидкість літака 450 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Задача 7. З повідомлення прогнозу погоди: «Вітер північно-східний. Швидкість вітру 10-15 м/с. При поривах 20-25 м/с». Виразіть цю швидкість у км/год.

Задача 8. При вільному падінні парашутиста (до розкриття парашута) його швидкість у верхніх шарах атмосфери 900 км/год, а в нижніх 270 км/год. Виразіть цю швидкість у м/с.

Навчання учнів застосовувати прийоми спрощення та усного розв'язування кількісних задач з фізики має важливе значення для розвитку їх внутрішньої інтелектуальної діяльності, мислення та творчих здібностей.

Список використаних джерел:

1. Дідович М.М., Пастушенко С.М., Сергієнко В.П. Розв'язування задач з фізики: навч. посібник. Київ: Діал, 2004. 180 с.
2. Лега Ю.Г., Садовий М.І. Розв'язування задач з елементарної фізики: навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 544 с.
3. Ляшенко Я.О., Хоменко О.В. Збірник задач з фізики з прикладами розв'язання: навч. посіб.: у 2 ч. Суми: Сумський державний університет, 2013. Частина 1: Механіка. Термодинаміка. Електростатика. 224 с.
4. Поведа Т.П. Навчальні задачі з фізики як компетентнісно-світоглядні засоби формування рівнів обізнаності та самостійності учнів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №3. Фізика і математика у вищій та середній школі:* зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 70-76.
5. Розв'язування навчальних задач з фізики: питання теорії і методики / [С.У. Гончаренко, Є.В. Коршак, А.І. Павленко та ін.]; за заг. ред. Є.В. Коршака. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. 185 с.

An important aspect in the preparation of applicants for higher education in the specialty «Secondary Education (Physics)» is the mastery of methods, techniques and techniques for solving problems in physics. The analysis and evaluation of the simplifications made in the condition or in solving the problem are primarily of interest from the point of view of the development of students' physical thinking. Oral problem solving is a necessary methodological approach, as it develops students' inner intellectual activity and thinking.

Key words: problems in physics, methods and techniques of solving problems, methods of simplification, oral problem solving.

Отримано: 18.02.2022

*О. М. Рачковський, старший викладач кафедри фізики;
О. Г. Чорна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фізики*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

У статті розглянуто особливості вивчення навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» здобувачами вищої освіти фізико-математичного факультету, які передбачають формування у здобувачів вищої освіти первинних умінь та навичок дослідницької діяльності на першому ступені вищої освіти у формах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра за спеціальністю 014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика).

Ключові слова: наука, здобувач вищої освіти, науково-дослідна діяльність, наукова робота, наукове дослідження, педагогічне дослідження.

Науково-дослідна діяльність здобувача вищої освіти є важливою складовою освітнього процесу в університеті. Вона виступає обов'язковою частиною підготовки майбутніх висококваліфікованих фахівців, здатних розв'язувати важливі наукові проблеми. Окрім цього науково-дослідна діяльність допомагає майбутньому вчителю сформувати необхідні творчі здібності, вміння самостійно мислити, розвивати свої уміння та навички проведення активного наукового пошуку. Оскільки науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти спрямована на поглиблення засвоєння навчального матеріалу, вона розпочинається на першому курсі та передбачає набуття початкових навичок самостійної теоретичної роботи, що пов'язано із вивченням сучасних методів дослідження, теоретичних основ постановки проблеми, організації наукових досліджень, методики вивчення наукової літератури, вміння планувати науково-дослідну роботу та обробляти перші наукові дані [6].

Метою статті є аналіз особливостей вивчення навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» майбутніми учителями фізики, математики. Вивчення навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» передбачає формування у здобувачів вищої освіти первинних умінь та навичок дослідницької діяльності на першому ступені вищої освіти у формах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра. Опановуючи «Основи наукових досліджень», здобувачі вищої освіти набувають передбачені освітньо-професійною програмою компетентності щодо розуміння сутності науки; методології та методів наукових досліджень, їх застосування; логіки наукових досліджень; змісту наукової діяльності й самостійної роботи з навчальною, науковою, методичною літературою; процесу підготовки наукових робіт.

Метою вивчення дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти теоретичних знань про сутність, роль, функції науки й наукових досліджень у суспільному житті та їхній взаємозв'язок із практикою, навичок організації й проведення наукових досліджень. Завданням вивчення дисципліни є здобуття здобувачем освіти таких можливостей і переваг: доступ до наукових творів; первинні теоретичні знання і практичні уміння з опрацювання джерел інформації; знання основних методів проведення наукових досліджень з математики, фізики, педагогіки та психології; знання про зміст, правила й норми наукового стилю мовлення, про вимоги до оформлення результатів своєї праці; навички коректного ставлення до результатів чужої праці; володіння науковою етикою.

Вивчення дисципліни ґрунтується на партнерській співпраці викладачів і здобувачів вищої освіти, особистісно орієнтованому підході до освіти, принципі систематичності та послідовності в освіті, аналітико-синтетичній професійно спрямованій діяльності студента. Компетентності, формуванню яких сприяє дисципліна: здатність до пошуку інформації, її аналізу та критичного мислення; здатність використовувати інформаційно-комунікаційні технології; здатність використовувати системні знання з математики, фізики, інформатики, педагогіки, методики навчання математики, фізики

та інформатики, історії їх виникнення та розвитку. Програмні результати навчання [2, 3]:

1. Демонструвати знання й розуміння основних концепцій, принципів, теорій фундаментальної математики, фізики та використовувати їх на практиці.
2. Демонструвати культуру математичного мислення, логічну та алгоритмічну культуру.
3. Виявляти здатність до самонавчання та продовження професійного розвитку.
4. Уміти організувати власну діяльність та одержувати результат у рамках обмеженого часу.
5. Уміти здійснювати збір, опрацювання, аналіз, систематизацію науково-методичних відомостей, уникаючи при цьому плагіату.

Отже, у результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

- знати форми науково-дослідної та навчально-дослідної роботи; методіку пошуку інформації; методіку і методологію наукового дослідження в своїй галузі; основні етапи дослідницької діяльності; основні інформаційні джерела та правила користування ними; правила академічної доброчесності; вимоги до структури та змісту основних частин реферату, курсової роботи; особливості наукового стилю мовлення в письмовому й усному варіантах; правила оформлення результатів наукового пошуку;
- вміти: планувати свою наукову діяльність; працювати з інформацією; цитувати наукові джерела, робити посилання на них; вести самостійне наукове дослідження з використанням сучасних методик; оформляти його результати у вигляді реферату, наукової доповіді, конкурсної роботи, тез, курсової роботи, кваліфікаційної роботи; прилюдно захищати власні погляди на проблему, обстоювати свою точку зору під час наукової дискусії, об'єктивно аналізувати результати чужої праці.

Бачимо за доцільне таку послідовність вивчення тем у процесі засвоєння знань з дисципліни «Основи наукових досліджень»:

Тема 1. Поняття наукового пізнання та означення наукової проблеми.

Тема 2. Організація науково-дослідницької діяльності.

Тема 3. Методи наукових досліджень.

Тема 4. Система науково-технічної інформації.

Тема 5. Поняття експерименту. Експеримент та експериментально-аналітичні методи. Математичне, фізичне та комп'ютерне моделювання.

Тема 6. Основні етапи науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти.

Тема 7. Особливості структурних частин наукової роботи.

Тема 8. Оформлення результатів наукової роботи.

Особливу увагу на практичних заняттях приділяємо підготовці здобувачів вищої освіти до проведення педагогічних досліджень. Оскільки сучасне педагогічне дослідження багатопланове, складно структуроване, вивчає проблеми в розвитку і взаємозв'язках. Усе це потребує

максимальної підготовки та об'єктивності в процесі здобуття емпіричних фактів. У зв'язку з цим здобувач вищої освіти має бути готовим до вирішення проблем сучасних педагогічних досліджень, у здобутті точних, науково достовірних даних. Цьому сприяє використання комплексу теоретичних, емпіричних та статистичних методів дослідження. У будь-якому педагогічному дослідженні зазначають загальноприйняті методологічні параметри, до яких відносять проблему, тему, об'єкт і предмет дослідження, мету, завдання і гіпотезу. Основними критеріями якості педагогічного дослідження є актуальність, новизна, теоретична і практична значущість. Усе це визначає програму дослідження, яка складається з двох частин: методологічної та процедурної (методичної). Тому, здобувач вищої освіти університету повинен мати чітке уявлення про систему організації студентської науково-дослідницької діяльності протягом усього процесу навчання.

Практика свідчить [6], що організація науково-дослідної роботи студентів сприяє підвищенню якості підготовки фахівців, зростанню науково-педагогічної кваліфікації науково-педагогічних працівників, безпосередньому використанню значного наукового потенціалу з метою прискорення науково-технічного і суспільного прогресу й досягнення відповідних економічних і соціальних результатів. У ЗВО, на відміну від інших наукових закладів, успішно поєднуються навчальна й наукова діяльність. Причому науково-дослідна діяльність є органічною частиною й обов'язковою умовою успішної роботи закладів вищої освіти. Здобувачі вищої освіти не тільки одержують новітню наукову інформацію під час аудиторної роботи і виробничих практик, але й беруть участь у наукових дослідженнях. Таким чином, підвищення ефективності науково-дослідних робіт у ЗВО, залучення до їхнього виконання здобувачів вищої освіти підвищують якість підготовки фахівців. У результаті підготовки до науково-дослідної діяльності здобувачі вищої освіти-майбутні фахівці проявлятимуть здатність займатися самоосвітою, цілеспрямовано здійснювати власну пошукову діяльність, наукову роботу, ефективно розв'язувати науково-дослідні завдання на наступному рівні здобуття вищої освіти та в подальшій професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Лаврентьєва О. Науково-дослідницька діяльність майбутніх учителів у системі вдосконалення методологічної ку-

- льтури. *Фізико-математична освіта*. Науковий журнал. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. №1 (4). С. 7-13.
2. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Математика, інформатика)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Математика) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, затверджена Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 25 березня 2021 року (протокол № 4).
3. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Фізика, інформатика)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 122 Комп'ютерні науки галузі знань 12 Інформаційні технології, затверджена Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 25 березня 2021 року (протокол № 4).
4. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / за заг. ред. Т.В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 272 с.
5. Чорна О.Г. Професійна діяльність вчителя фізико-технологічного профілю у системі управління охороною праці в закладі освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 25. С. 157-161.
6. Чорна О.Г., Рачковський О.М. Формування готовності здобувачів вищої освіти до науково-дослідної діяльності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. 27. С.171-174.

The article considers the peculiarities of studying the discipline «Fundamentals of Scientific Research» by higher education students of the Faculty of Physics and Mathematics, which provide for the formation of higher education and primary research skills at the first level of higher education in the forms provided by the bachelor's degree program. 014 Secondary education (Mathematics), 014 Secondary education (Physics).

Key words: science, applicant for higher education, research activity, scientific work, scientific research, pedagogical research.

Отримано: 19.02.2022

УДК 004.738+7.01

О. А. Смілько, кандидат педагогічних наук, доцент

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВЕБДИЗАЙНІ

У статті розглядаються сучасні тенденції у вебдизайні, аналізуються основні підходи та особливості їх реалізації; також звертається увага на важливості формування злагодженої інформаційної архітектури Інтернет-ресурсів, перелічуються перспективні методології композиціонування матеріалів на вебсайтах, обґрунтовується необхідність якісного їх оформлення.

Ключові слова: вебсайти, вебдизайн, вебконтент, інформаційна архітектура, атомарний дизайн.

Поява Інтернету кардинально змінила наше життя. Всесвітнє павутиння, динамічно розвиваючись, обплутало практично всі сфери життєдіяльності сучасної людини. Тепер за допомогою мережевих сервісів і вебзастосунків можна багато чого робити – знаходити потрібну інформацію, спілкуватись з незнайомими людьми, заробляти гроші, купувати різноманітні товари, бронювати житло в різних країнах, замовляти квитки та екскурсійні тури тощо.

Значною мірою популярність вебресурсів визначається їх затребуваністю та зручністю використання. Тому розробники відповідних вебсайтів намагаються робити їх адаптованими під різні пристрої, легкими в користуванні та привабливими.

Синергетичний ефект від поєднання функціональності вебсайтів та принадаєності їх оформлення може сприяти

просуванню пропонованих на них послуг, товарів, ідей. Тож дизайн відіграє велику роль у веброзробці, тому вивченню його основ, сучасних тенденцій і особливостей їх реалізації потрібно приділяти значну увагу під час підготовки фахівців відповідних спеціальностей.

Метою статті є окреслення сучасних тенденцій вебдизайну, які слід вивчати з майбутніми фахівцями ІТ-галузі на заняттях з відповідних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти.

Останніми роками в цифровому просторі накопичилася величезна кількість інформаційних ресурсів різноманітного спрямування, наповнення та якості. Немало зацікавленими вебаналітиками, соціологами, психологами, контент-менеджерами з різних країн проведено контент-аналітичних досліджень всього багатства Інтернет-

матеріалів, і за результатами цих досліджень сформовано більш-менш корисні поради та рекомендації, які доречно вивчати та в переважній кількості варто намагатись втілювати у практичній діяльності веброботників.

Вибagliвий Інтернет-користувач у задоволенні своїх інформаційних, професійних та побутових потреб неодмінно прагне чогось неординарного, саме тому майбутніх веброботників потрібно навчати бути креативними в оформленні сучасних вебресурсів. Наприклад, доречно створювати вебсторінки, матеріали яких ефективно впливатимуть на емоції [3]. Адже емоційність вабить, захоплює увагу, а значить з її допомогою можна досягати потрібних цілей.

Емоційність може стосуватись як графічного контенту, так і, наприклад, шрифтового оформлення [1], особливо заголовків рубрик, змістовних блоків, фреймів. Також дуже ретельно потрібно добирати кольори для оформлення вебсайтів – колірну схему, кількість в ній кольорів, основний, вторинні [2]. Це чи не найвідповідальніша справа у графічному оформленні. Крім того, новомодними тенденціями вважаються градієнти, м'які тіні, плаваючі та анімовані елементи дизайну, з якими також варто час від часу експериментувати.

Відносно нещодавно в поліграфічному, а згодом і в цифровому дизайні почали реалізовуватись ідеї вільного позиціонування та довільного накладення елементів, у оформленні стали вітатися випадки виходу за межі модульних сіток, відходу від обмежень таблиць. Суцільна свобода та руйнування стереотипів – девіз нових тенденцій у вебдизайні.

Звісно, те, що шукають на сайтах Інтернет-користувачі – це інформація. І вона для кращого її сприймання та розуміння має бути представлена на сайтах найкращим чином.

Ще в далекому 1998 році славнозвісний Пітер Морвілл і Луї Розенфельд написали книгу «Інформаційна архітектура для всесвітньої павутини», а згодом навіть створили Інститут інформаційної архітектури (що проіснував до 2019 року) – організацію, яка на певний час перетворилася в одну з найбільших у світі професійних груп вебфахівців, котрі досліджували особливості цифрового ландшафту та формували провідні принципи дизайну та інформаційної архітектури в ньому.

Знання основ когнітивної психології, ментальних моделей і особливостей візуального сприйняття користувачами різноманітних об'єктів, безумовно, допомагає тиме найкраще структурувати вебконтент [4], тому в інформаційну епоху як ніколи важлива скоординована робота інформаційних архітекторів, дизайнерів користувачького досвіду (UX-дизайнерів), дизайнерів взаємодії (IxD-дизайнерів) та контент-менеджерів.

Значної уваги при вивченні основ сучасного вебдизайну потребує методологія Бреда Фроста «Атомарний дизайн» [5], що втілює в собі розбивку композиції сайту на найпростіші компоненти. Навчаючись проектувати сайти за атомарним підходом, потрібно починати

створювати дизайн не з макетів сторінок, а з «атомів» – шрифтів, відступів, полів введення, анімації та інших дрібних деталей. У свою чергу «атоми» об'єднуються і утворюють «молекули» – наприклад, картинку з підписом і посиланням. Сукупність «молекул» утворює організм – окремі блоки, великі деталі інтерфейсу. Вони зрештою формують шаблон або прототип сторінки. Останнім рівнем атомарного дизайну є сторінки. Звісно, ця методологія повинна втілюватись в життя при застосуванні ще й адаптивного підходу, що забезпечує оптимальне відображення та взаємодію сайту з користувачем незалежно від роздільної здатності та формату пристрою, з якого здійснюється перегляд вебсторінок.

Добре навчатись вебдизайну на гарних прикладах, на проектах вебсайтів щорічних переможців, досліджуючи використовувані ними технології [7], а також на різноманітті найбільш екстравагантних вебсайтів, створених людьми з усього світу та зібраних у спеціальні колекції [6].

Але, звісно, кращий досвід можна здобути лише під час практичної роботи, виконуючи індивідуально або в команді цікаві творчі проекти. Фаховість, креативність розвиватиметься з часом, але лише за умови прагнення, посидючості та наполегливості.

Список використаних джерел:

1. Емоції і шрифти у веб-дизайні. URL: <http://www.websvit.com/blog/2015/11/04/emotsiji-i-shryfty-u-veb-dyzajni/#more-3213>
2. Колір в веб-дизайні: особливості використання та основні тренди 2020. URL: <https://brainlab.com.ua/uk/blog-uk/kolir-v-veb-dizayn-osoblivost-vikoristannya-ta-osnovni-trendu-2020>
3. Створіть емоційний веб-дизайн вашого сайту. URL: <https://internetdevels.ua/blog/emotional-web-design>
4. Babich N. The Beginner's Guide to Information Architecture in UX. URL: <https://xd.adobe.com/ideas/process/-information-architecture/information-ux-architect>
5. Frost B. Atomic design. URL: <https://bradfrost.com/blog/post/atomic-web-design>
6. Httprster is an inspiration resource showcasing totally rocking websites made by people from all over the world. URL: <https://htprster.net>
7. The awards of design, creativity and innovation on the internet. URL: <https://awwards.com>

Annotation: the article discusses current trends in web design, analyzes the main approaches and features of their implementation; attention is also drawn to the importance of forming a coherent information architecture of Internet resources, promising methodologies for composing materials on websites are listed, and the need for their high-quality design is substantiated.

Key words: websites, web design, web content, information architecture, atomic design.

Отримано: 17.02.2022

УДК 37.091.33-028.22:51

Ю. Л. Сморжевський, кандидат педагогічних наук, доцент

ПРО МЕТОДИКУ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ПОСІБНИКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «ДОДАВАННЯ І ВІДНІМАННЯ ДРОБІВ» В КУРСІ МАТЕМАТИКИ 6 КЛАСІ

У статті розкрито методику використання наочності при вивченні теми «Додавання і віднімання дробів» у курсі математики 6 класу.

Ключові слова: принцип наочності, види наочних посібників, дробі з однаковими знаменниками, додавання і віднімання дробів з однаковими знаменниками, додавання і віднімання дробів з різними знаменниками, мішані числа.

Актуальність дослідження. Перед вчителем математики стоїть завдання не лише дати учням міцні знання і навички з основ наук, а й розвинути їх мислення, зацікавити вивченням математики, активізувати їх пізнавальну діяльність, привчити працювати самостійно,

но, щоб, закінчивши школу, вони могли самостійно підвищувати свою кваліфікацію в майбутній трудовій діяльності.

У зв'язку з цим сучасна педагогіка та психологія математики спрямовують зусилля на те, щоб виявити

можливості учня, розширити і максимально використати їх для розвитку особистості.

Тому не випадково в останні десятиріччя постійне вдосконалення методів, засобів і форм організації навчання математики, насамперед відшукання шляхів підвищення ефективності уроку з математики, стало предметом особливої уваги з боку школи, вчителя, педагогічної і психологічної науки.

Завдання підвищення ефективності уроків з математики вимагає від учителя вміння володіти методами, засобами і формами навчання, як традиційними, виробленими віковим досвідом вчителів і методистів, так і тими, які виникли і ввійшли в шкільну практику відносно недавно. Уміле володіння арсеналом педагогічного досвіду дасть можливість творчо використовувати існуючі шляхи підвищення ефективності уроків з математики, принципи дидактики, зокрема, принцип наочності. Зауважимо, що наочність є важливим компонентом активізації пізнавальної і навчальної діяльності учнів.

Аналіз актуальних досліджень та постановка проблеми. Використання наочності в процесі навчання математики сприяє розумовому розвитку учнів, допомагає виявити зв'язок між науковими знаннями і життєвою практикою, полегшує процес засвоєння і сприяє розвитку інтересу до знань, стимулює розвиток мотиваційної сфери учнів [1].

В даний час середні загальноосвітні навчальні заклади перейшли на нову програму з математики [2] і нові підручники. На жаль, методика використання наочності на уроках математики застаріла, не відповідає ні діючій програмі, ні діючим підручникам з математики. Тому виникає необхідність у розробці цієї методики [3].

Мета статті. Розкрити методику використання наочних посібників при вивченні теми «Додавання і віднімання дробів» у курсі математики 6 класу.

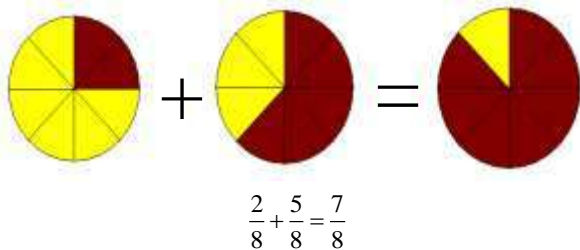
Виклад основного матеріалу. Розкриємо методику використання наочності при вивченні теми «Додавання і віднімання дробів» у курсі математики 6 класу [4].

Перед вивченням додавання і віднімання дробів з різними знаменниками потрібно пригадати правила додавання і віднімання дробів з рівними знаменниками. Для цього варто використати *слайди 1 і 2*.

Слайд 1

Додавання дробів з однаковими знаменниками

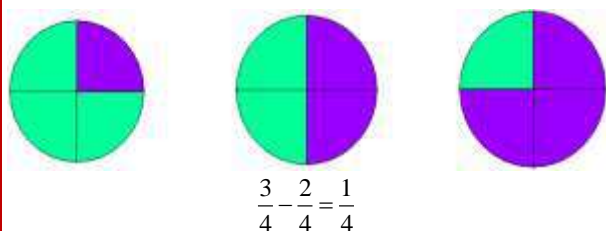
Щоб додати дробу з однаковими знаменниками, треба додати їх чисельники і залишити той самий знаменник.

Слайд 2

Віднімання дробів з однаковими знаменниками

Щоб знайти різницю дробів з однаковими знаменниками, треба знайти різницю їх чисельників і залишити той самий знаменник.

Пояснення додавання і віднімання дробів з різними знаменниками доцільно супроводжувати демонстрацією *таблиці 1*.

Таблиця 1

Додавання і віднімання дробів з різними знаменниками

Щоб додати (відняти) два дробу з різними знаменниками, треба звести їх до спільного знаменника, а потім застосувати правило додавання (віднімання) дробів з рівними знаменниками.

Наприклад, знайдемо суму $\frac{3}{7} + \frac{4}{9}$. Найменший спільний знаменник доданків дорівнює 63. Маємо:

$$\frac{3^9}{7} + \frac{4^7}{9} = \frac{27}{63} + \frac{28}{63} = \frac{27+28}{63} = \frac{55}{63}.$$

Знайдемо різницю $\frac{17}{18} - \frac{11}{12}$. Найменший спільний знаменник цих дробів дорівнює 36. Тоді:

$$\frac{17^{12}}{18} - \frac{11^{13}}{12} = \frac{34}{36} - \frac{33}{36} = \frac{34-33}{36} = \frac{1}{36}.$$

Для дробів, як і для натуральних чисел, правильні переставний і сполучний закони додавання:

$$\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{c}{d} + \frac{a}{b} \text{ – переставний закон,}$$

$$\left(\frac{a}{b} + \frac{c}{d}\right) + \frac{p}{q} = \frac{a}{b} + \left(\frac{c}{d} + \frac{p}{q}\right) \text{ – сполучний закон.}$$

Приклади:

$$\begin{aligned} 1) \frac{2}{7} + \frac{1}{3} &= \frac{1}{3} + \frac{2}{7}, \text{ бо } \frac{2^{13}}{7} + \frac{1^{17}}{3} = \frac{6}{21} + \frac{7}{21} = \frac{6+7}{21} = \frac{13}{21} \quad \text{і} \\ \frac{1^7}{3} + \frac{2^3}{7} &= \frac{7}{21} + \frac{6}{21} = \frac{7+6}{21} = \frac{13}{21}; \\ 2) \left(\frac{2}{5} + \frac{1}{3}\right) + \frac{2}{15} &= \frac{2}{5} + \left(\frac{1}{3} + \frac{2}{15}\right), \text{ бо } \left(\frac{2^{13}}{5} + \frac{1^{15}}{3}\right) + \frac{2}{15} = \\ &= \left(\frac{6}{15} + \frac{5}{15}\right) + \frac{2}{15} = \frac{6+5}{15} + \frac{2}{15} = \frac{11}{15} + \frac{2}{15} = \frac{11+2}{15} = \frac{13}{15} \quad \text{і} \\ \frac{2}{5} + \left(\frac{1}{3} + \frac{2}{15}\right) &= \frac{2}{5} + \left(\frac{1^5}{3} + \frac{2^1}{15}\right) = \frac{2}{5} + \left(\frac{5}{15} + \frac{2}{15}\right) = \frac{2}{5} + \frac{5+2}{15} = \\ &= \frac{2^3}{5} + \frac{7^1}{15} = \frac{6}{15} + \frac{7}{15} = \frac{6+7}{15} = \frac{13}{15}. \end{aligned}$$

Під час вивчення додавання і віднімання дробів слід повторити з учнями поняття мішаного числа, правило перетворення мішаного числа в неправильний дріб, відомі учням з 5 класу, і розглянути правило перетворення неправильного дробу в мішане число. Для цього можна використати *таблицю 2*.

Таблиця 2

Мішані числа

Суму дробу і натурального числа записують у вигляді **мішаного числа**:

$$5 + \frac{2}{3} = 5\frac{2}{3}.$$

Кожне мішане число дорівнює деякому неправильному дробу з тим самим знаменником. Щоб знайти чисельник цього дробу, треба цілу частину мішаного числа помножити на його знаменник і до результату додати чисельник дробової частини.

Наприклад, щоб перетворити в неправильний дріб мішане число $4\frac{2}{5}$, треба $4 \cdot 5 + 2 = 22$, тоді $4\frac{2}{5} = \frac{22}{5}$.

Продовження таблиці 2

Щоб з неправильного дробу виділити цілу частину, тобто перетворити його в мішане число, треба чисельник поділити на знаменник. Неповна частка – це ціла частина, а остача – чисельник дробової частини.

Наприклад, щоб дріб $\frac{53}{9}$ перетворити в мішане число, ділимо 53 на 9. $53 : 9 = 5$ (ост. 8). Тому $\frac{53}{9} = 5\frac{8}{9}$.

Закріплення цієї теми доцільно провести у формі фронтального опитування, використовуючи *слайд 3*.

Слайд 3

Дайте відповіді на питання:

1. Сформулюйте правило додавання і віднімання дробів з рівними знаменниками.
2. Сформулюйте правило додавання і віднімання дробів з різними знаменниками.
3. Що таке мішане число?
4. Як перетворити неправильний дріб у мішане число?
5. Як перетворити мішане число у неправильний дріб?
6. Чи кожний неправильний дріб можна перетворити в мішане число?
7. Які є закони додавання для дробових чисел?

З метою підготовки учнів до тематичного контролю доцільно запропонувати самостійну роботу, зразок якої демонструється, використовуючи комп'ютерну презентацію (див. *слайд 4*).

Слайд 4

Самостійна робота	
Варіант 1	Варіант 2
1 ⁰ . Виконайте дії: а) $3\frac{4}{9} + \frac{1}{6}$; б) $2\frac{2}{3} - \frac{5}{9}$.	1 ⁰ . Виконайте дії: а) $\frac{3}{4} + 1\frac{3}{8}$; б) $2\frac{1}{3} - \frac{5}{6}$.
2 ⁰ . Порівняйте дробі: $\frac{4}{9}$ і $\frac{5}{12}$.	2 ⁰ . Порівняйте дробі: $\frac{3}{7}$ і $\frac{4}{15}$.
3*. Розв'яжіть рівняння: $\left(x - \frac{2}{5}\right) - 0,3 = 2\frac{1}{4}$.	3*. Розв'яжіть рівняння: $\left(x - \frac{1}{6}\right) - 0,5 = 1\frac{2}{3}$.

УДК 517.5

В. А. Сорич, кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Н. М. Сорич, кандидат фізико-математичних наук, доцент

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ НАЙКРАЩИХ НАБЛИЖЕНЬ

Досліджено апроксимативні властивості лінійної комбінації функцій та їх узагальнених за О.І. Степанцем похідних. Обчислено точні значення найкращих наближень у рівномірній та інтегральній метриках класів 2π -періодичних функцій породжених такими лінійними комбінаціями.

Ключові слова: згортка, найкраще наближення, інтерполяція, умови Ні-кольського, Нада.

Нехай C, L, L_∞ – простори 2π -періодичних функцій зі стандартними нормами $\|\cdot\|_C, \|\cdot\|_L, \|\cdot\|_{L_\infty}$, а U_∞^0 , U_1^0 – одиничні кулі просторів L_∞, L відповідно і елементи яких ортогональні константи. Нехай, далі, $L_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N}$ – класи 2π -періодичних функцій запроваджених О.І. Степанцем, які допускають зображення своїх елементів у вигляді згортки

4*. Для приготування $6\frac{1}{2}$ кг крему кухар бере $3\frac{8}{15}$ кг молока, $\frac{7}{12}$ кг какао, а решту становить цукор. Скільки кілограмів цукру бере кухар для приготування крему?	4*. Для приготування 12 кг морозива взяли $7\frac{4}{15}$ кг води, $2\frac{11}{20}$ кг молочного жиру, $1\frac{23}{30}$ кг цукру, а решту становив фруктовий сироп. Скільки взяли кілограмів сиропу?
5**. Знайдіть значення виразу, обираючи зручний порядок обчислення: $\left(9\frac{3}{7} + 2\frac{9}{16}\right) - 5\frac{3}{7}$.	5**. Знайдіть значення виразу, обираючи зручний порядок обчислення: $\left(4\frac{5}{8} + 1\frac{6}{11}\right) - \frac{6}{11}$.

Висновок. Як свідчать результати експериментального дослідження, наведена вище методика використання наочності при вивченні теми «Додавання і віднімання дробів» активізує увагу учнів, підвищує їх інтерес до математики, розвиває мислення учнів.

Список використаних джерел:

1. Оборудование кабинета математики: пособие для учителей / В.Г. Болтянский, М.Б. Волович, Э.Ю. Красс, Г.Г. Левитас. 2-е изд. Москва: Просвещение, 1981. 191 с.
2. Математика. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Перун, 2017. 40 с.
3. Смержевський Ю.Л., Смержевський Л.О. Методика використання наочності на уроках математики в 5-6 класах: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. 156 с.
4. Математика: підруч. для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. / Н.А. Тарасенкова, І.М. Богатирьова, О.М. Коломіць, З.О. Сердюк. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. 304 с.

The article reveals the method of using clarity in the study of the topic «Addition and subtraction of fractions» in the course of mathematics 6th grade.

Key words: principle of clarity, types of visual aids, fractions with the same denominators, addition and subtraction of fractions with the same denominators, addition and subtraction of fractions with different denominators, mixed numbers.

Отримано: 19.02.2022

$$C_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N} = C \cap L_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N}. \quad (3)$$

Класи $L_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N}$ та $C_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N}$ можна охарактеризувати як згортки елементів вигляду (1), породжених твірними ядрами вигляду (2). Для зручності покладемо $L_{\beta}^{\psi} U_1^0 = L_{\beta,1}^{\psi}$,

$$C_{\beta}^{\psi} U_{\infty}^0 = C_{\beta,\infty}^{\psi}.$$

Через $\Sigma_{n,m}(\varphi; t_{n-1,i}; x)$, позначимо суму

$$\Sigma_{n,m}(\varphi; t_{n-1,i}; x) = \sum_{i=1}^m (f_{\beta_i}^{\psi_i}(x) - t_{n-1,i}(x)),$$

де $t_{n-1,i}(\cdot)$ – тригонометричний многочлен степеня $n-1$.

Зрозуміло, що коли $f(x) \in L_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N} (C_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N})$, то її (ψ_i, β_i) – похідна $f_{\beta_i}^{\psi_i}(x)$ знаходиться в множині $L_{\beta-\beta_i}^{\psi/\psi_i} \mathfrak{N}$ (див., напр., [1, с.35]). Тоді лінійна комбінація функцій $f(x) \in L_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N} (C_{\beta}^{\psi} \mathfrak{N})$ та її похідних $f_{\beta_i}^{\psi_i}(x)$ запишеться у вигляді згортки $F(x) \frac{\alpha_0}{2} + (\varphi * K)(x)$, де ядро згортки має вигляд

$$K(t) = K(t, \bar{\alpha}) = \sum_{i=1}^m \alpha_i \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\psi(k)}{\psi_i(k)} \cos \left(kt - \frac{(\beta_{(k)} - \beta_{i,(k)}) \pi}{2} \right). \quad (4)$$

Будемо вважати далі, що тригонометричний многочлен $t_{n-1}(t)$, може співпадати з ядром $K(t)$ лінійної комбінації $F(x)$ не більше ніж в $2n+2$ точках на періоді. Без втрати загальності можемо вважати також, що значення неперервної на $(0, 2\pi)$ функції $K(t)$ в точці 0_+ невід’ємне.

В статті знайдено величини найкращого сумісного наближення деяких лінійних комбінацій функцій та їх похідних для класів, породжених ядрами, що задовольняють відому в теорії наближення умову Нікольського A_n^* , або навіть більш жорстку ніж A_n^* , умову Надя N_n^* .

У даному повідомленні наведено нові достатні умови, що забезпечують належність відповідних ядер згорток та їх лінійних комбінацій до множини N_n^* (а, отже, і до A_n^*), і на цій основі знайдено точні значення величин найкращих наближень на класах згорток із лінійними комбінаціями ядер Бернуллі. Поряд із цим, див., напр. [2] існують такі ядра та такі значення параметрів задачі, при яких умови N_n^* (A_n^*) не виконуються.

Розглядається задача знаходження точних значень величин

$$E_{n,m}(U_{\infty}^0)_C = \sup \inf_{\varphi \in \mathcal{U}_{\infty}^0} \sum_n (\varphi; t_{n-1,i}; x)_C, \quad (5)$$

$$E_{n,m}(U_1^0)_L = \sup \inf_{\varphi \in \mathcal{U}_1^0} \sum_n (\varphi; t_{n-1,i}; x)_L, \quad (6)$$

які прийемо за найкраще сумісне наближення класів $C_{\beta,\infty}^{\psi}$ та $L_{\beta,1}^{\psi}$ в просторі C та L відповідно.

Позначимо $\Delta_n^*(t, \bar{\alpha}) = K(t - \bar{\alpha}) - t_{n-1}^*(t, \alpha)$.

Проводячи міркування аналогічні до досліджень роботи [2] приходимо до справедливості твердження:

Теорема 1. Нехай непарне ядро $K(t) = K(t, \bar{\alpha})$ вигляду (4) інтерполюється многочленом $t_{n-1}^*(t)$ степеня $n-1$ не більше ніж в $2n+1$ -й точці на періоді, при цьому знак похідної різниці $\Delta_n^*(t, \bar{\alpha})$ в точці π

$$\text{sign}(\Delta_n^*(\pi, \bar{\alpha})) =$$

$$= \text{sign} \left(\sum_{i=1}^m \alpha_i \sum_{k=1}^{\infty} (-1)^k k \frac{\psi(k)}{\psi_i(k)} \sin(\bar{\beta} - \bar{\beta}_i) \frac{\pi}{2} - t_{n-1}^*(\pi) \right)$$

співпадає зі знаком $(-1)^n$.

Тоді для всіх $n \in N$ та $\alpha_i \in R, i = \overline{1, m}$, для яких справджуються вказані обмеження, має місце включення $K(t, \bar{\alpha}) \in N_n^*$ та виконуються рівності

$$E_{n,m}(U_{\infty}^0)_C = E_{n,m}(U_1^0)_L = K(t, \bar{\alpha}) - t_{n-1}^*(t)_L = \left| \frac{4}{\pi} \sum_{i=1}^m \alpha_i \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^k \frac{\psi((2k+1)n)}{\psi_i((2k+1)n)} \sin(\bar{\beta} - \bar{\beta}_i) \frac{\pi}{2}}{(2k+1)} \right|. \quad (7)$$

Теорема 2. Нехай парне ядро $K(t) = K(t, \bar{\alpha})$ вигляду (4) інтерполюється многочленом $t_{n-1}^*(t)$ степеня $n-1$ не більше ніж в $2n+2-x$ точках на періоді, при цьому знак різниці $\Delta_n^*(t, \bar{\alpha})$ в точці π

$$\text{sign}(\Delta_n^*(\pi, \bar{\alpha})) =$$

$$= \text{sign} \left(\sum_{i=1}^m \alpha_i \sum_{k=1}^{\infty} (-1)^k \frac{\psi(k)}{\psi_i(k)} \cos(\bar{\beta} - \bar{\beta}_i) \frac{\pi}{2} - t_{n-1}^*(\pi) \right)$$

співпадає зі знаком $(-1)^{n+1}$.

Тоді для всіх $n \in N$ та $\alpha_i \in R, i = \overline{1, m}$, для яких справджуються вказані обмеження, має місце включення $K(t, \bar{\alpha}) \in N_n^*$ та виконуються рівності

$$E_{m,n}(U_{\infty}^0)_C = E_{n,m}(U_1^0)_L = K(t, \bar{\alpha}) - t_{n-1}^*(t)_L = \left| \frac{4}{\pi} \sum_{i=1}^m \alpha_i \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\frac{\psi((2k+1)n)}{\psi_i((2k+1)n)} \cos(\bar{\beta} - \bar{\beta}_i) \frac{\pi}{2}}{(2k+1)} \right|. \quad (8)$$

Зауваження. Використовуючи результати О.І. Степанця по найкращому наближенню класів функцій $C_{\beta,1}^{\psi}$ та $C_{\beta,\infty}^{\psi}$, див. напр., [1, с.252-260], ми можемо отримати очевидні нерівності

$$E_{n,m}(U_{\infty}^0)_C \leq \sum_{i=1}^m |\alpha_i| E_n \left(L_{\beta-\beta_i, \infty}^{\psi/\psi_i} \right)_C$$

та відповідно

$$E_{n,m}(U_1^0)_L \leq \sum_{i=1}^m |\alpha_i| E_n \left(C_{\beta-\beta_i, 1}^{\psi/\psi_i} \right)_L,$$

де $E_n(\mathfrak{N})_X = \sup \inf_{f \in \mathfrak{N}} f - t_{n-1X}$ – величина найкращого наближення функціонального класу $\mathfrak{N}$ в метриці простору X .

Ці нерівності в деяких випадках є точними, але в переважній більшості є грубими та далекими від справжніх значень величини найкращого сумісного наближення.

Список використаних джерел:

1. Степанец А.И. Классификация и приближение периодических функций. Киев: Наук. думка, 1987. 268 с.
2. Сорич Н.М., Сорич В.А. Нові апроксимаційні ефекти ядер Вейля Надя. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2021. Вип. 20. С. 95-100.

The approximate properties of the linear combination of functions and their generalized by O.I. Stepanets derivatives are investigated. The exact values of the best approximations in uniform and integral metrics of classes 2π -periodic functions generated by such linear combinations are calculated.

Key words: convolution, best approximation, interpolation, conditions of Nikolsky, Nagy.

Отримано: 18.02.2022

УДК 004.2+378.4

В. А. Федорчук, доктор технічних наук, професор

ПРОЕКТУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОЦЕСОРА ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «АРХІТЕКТУРА ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ»

Для формування фахових компетентностей здобувачів вищої освіти спеціальності «Комп'ютерні науки» важливим компонентом їх фахової підготовки є здатність забезпечити організацію обчислювальних процесів в інформаційних системах різного призначення з урахуванням їх архітектури, системної організації та конфігурування. Для цього слід приділити особливу увагу вивченню основ функціонування обчислювальних систем та їх компонент, зокрема центрального процесора. Оскільки процесор є складним технічним пристроєм, здобувачі вищої освіти часто стикаються зі значними труднощами в освоєнні учбового матеріалу, який стосується структурної організації та функціонування процесора. Перспективним підходом до вирішення зазначеної проблеми є розгляд роботи процесора на основі моделювання його структури із розрахунком технічних параметрів складових, узгодженням розмірності сигналів тощо.

У статті розглядається задача редукції складної обчислювальної системи, а саме – процесора, з метою спрощення учбового матеріалу при розгляді теми «Процесор» в рамках вивчення курсу «Архітектура обчислювальних систем» здобувачами вищої освіти спеціальності «Комп'ютерні науки» за освітньо-професійною програмою «Комп'ютерні науки та інформаційні технології».

Ключові слова: центральний процесор, редукція складної обчислювальної системи, моделювання роботи процесора, проектування структури процесора, учбова модель процесора.

Вступ. При підготовці фахівців спеціальності «Комп'ютерні науки» вагомою складовою у формуванні фахових компетентностей здобувачів вищої освіти є вивчення навчальної дисципліни «Архітектура обчислювальних систем». Без фундаментальних знань, що стосуються архітектури і системної організації сучасних обчислювальних систем немислимо повноцінно сформувати весь спектр компетентностей, що передбачені Державним стандартом спеціальності 122 Комп'ютерні науки та освітньо-професійною програмою «Комп'ютерні науки та інформаційні технології» [1, 2]. В свою чергу, при вивченні курсу «Архітектура обчислювальних систем» важливе значення для здобувачів вищої освіти має розуміння процесів, що протікають під час функціонування головного пристрою цих систем – центрального процесора, а також способів його взаємодії з іншими компонентами обчислювальної системи [3]. Оскільки схемотехніка сучасних процесорів є надскладною, а принципи функціонування залишаються в основі залишаються незмінними, при вивченні теми «Процесор» пропонується підхід до вивчення цієї теми, який ґрунтується на розгляді спочатку основних принципів та алгоритму функціонування процесора, а далі на основі отриманих знань проводити проектування віртуального учбового процесора з компонент, роботу яких потрібно розглянути на попередніх лекціях.

Алгоритм роботи процесора. Виклад матеріалу доцільно розпочати з розбору алгоритму процесора.

Центральний процесор виконує кожну команду за алгоритмом, що складається з таких кроків:

- 1) виклик команди із пам'яті, за адресою, що міститься в лічильнику команд та переміщення зчитаної команди в регістр команд;
- 2) визначення типу викликаної команди;
- 3) якщо команда використовує слово з пам'яті, визначення, де знаходиться це слово;
- 4) переміщення слова, якщо це необхідно, в регістр центрального процесора;
- 5) виконання команди;
- 6) зміна значення лічильника команд шляхом його збільшення на 1, що відповідає зміщенню на наступну команду;
- 7) перехід до кроку 1, щоб розпочати виконання наступної команди.

Така послідовність кроків (*вибірка-декодування-виконання*) є основою роботи всіх комп'ютерів. Однак, ця пос-

лідовність може забезпечувати лише виконання лінійної програми. Для апаратної реалізації програмного розгалуження необхідно мати можливість здійснення команди переходу, яка б виконувалась після певного результату команди перевірки умови. Оскільки при виконанні команди переходу послідовність виконання команд порушується, то б крок роботи процесора не може виконуватись в такому вигляді. Для здійснення команди переходу використовується інший алгоритм роботи процесора, а саме:

- 1) виклик команди із пам'яті, за адресою, що міститься в лічильнику команд та переміщення зчитаної команди в регістр команд;
- 2) визначення типу викликаної команди (*є командою переходу*);
- 3) зміна значення лічильника команд шляхом запису в нього адреси переходу, що відповідає зміщенню на потрібну команду;
- 4) перехід до кроку 1, щоб розпочати виконання нової команди.

Для можливості виконання будь-якого типу команд (команд переходу та інших команд) потрібно об'єднати два алгоритма в один. Блок-схему алгоритму приведено на *рис. 1*.

Проектування процесора, який працює з одноадресними та безадресними командами. Процес проектування процесора є багатокритеріальним, оскільки результат залежить від великої кількості факторів. Виходячи з технологічних можливостей і задач, які потрібно вирішувати, а також враховуючи існуючі стандарти, визначаються з набором команд, які виконуватимуться процесором на апаратному рівні. Далі розраховуються розрядність пам'яті, АЛП, регістрів, шин. При цьому необхідно попередньо визначитись зі структурою машинних команд та способами адресації. Після цього можна приступати до проектування компонент процесора та засобів їх взаємодії.

Для наочності розглянемо процес проектування процесора, який працює з одноадресними та безадресними двохбайтними командами.

Припустимо, що процесор має в наборі 16 команд. Тоді для коду команди (операції) достатньо відвести 4 біта, а останні 12 біт можуть використовуватись для адреси, що дає можливість безпосередньо адресувати $2^{12} = 4096$ комірок пам'яті. В результаті отримаємо розмір оперативної пам'яті у 8 Кбайт. Приклад оперативної пам'яті з фрагментами програм та даних приведено на *рис. 2*.

За адресою першої комірки пам'яті (000000000000) міститься команда переходу, отже вона змінить порядок виконання команд – замість наступної команди, що міститься за адресою 000000000001 буде виконуватись команда, адреса якої вказана за КОП, тобто за адресою 000000010000. Для унаочнення процедури адресації на рис. 2 відповідні адреси відображаються на однаковому тлі та з'єднані стрілками.

За адресою 000000000001 міститься початок фрагменту програми для додавання двох операндів, що містяться в оперативній пам'яті за адресами 000000010000 та 000000010001. Отримана сума записується в оперативну пам'ять за адресою 000000010010.

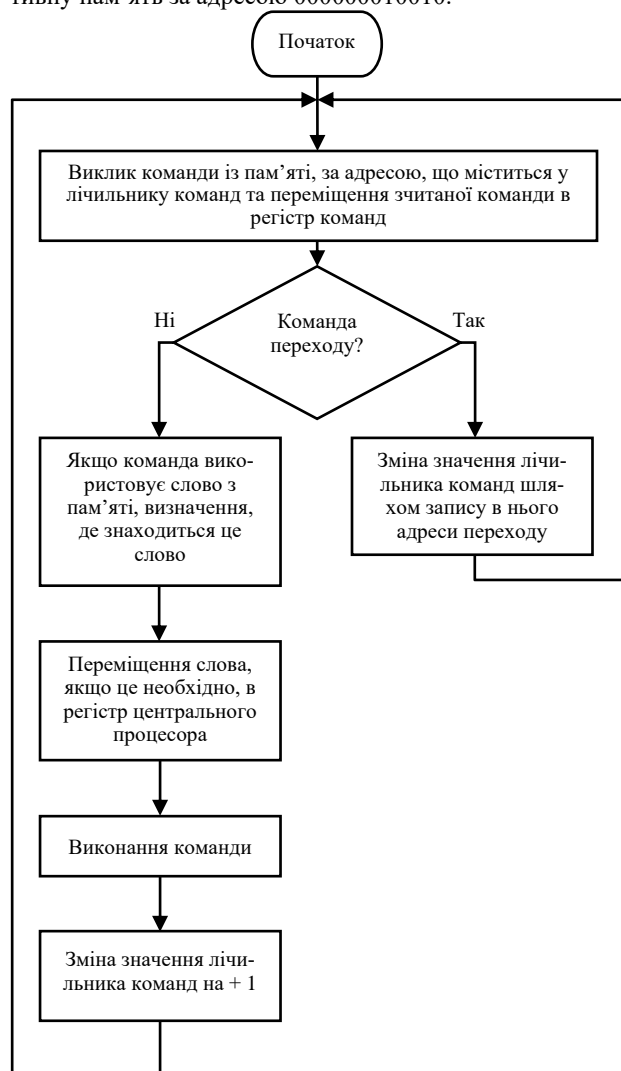

Рис. 1. Блок-схема алгоритму роботи процесора

Рис. 2. Приклад оперативної пам'яті з фрагментами програм та даних

Для розуміння команд, що записані в машинних кодах приведемо їх пояснення (рис. 3).

КОП				Адреса, операнд, розширення КОП			
0	0	0	0	0	0	0	0
Перехід				Адреса переходу			
0	1	0	1	0	0	0	0
Вибірка даних за адресою і запис в RG1				Адреса операнду			
0	1	1	0	0	0	0	0
Вибірка даних за адресою і запис в RG2				Адреса операнду			
1	0	0	0	0	0	0	0
Додавання значень RG1 і RG2 та запис в А				Розширення команди			
0	1	0	0	0	0	0	0
Запис вмісту А в комірку пам'яті за адресою				Адреса результату			

Рис. 3. Значення коду операції (КОП) для деяких команд процесора

Для виконання такого типу програм процесор може мати структуру, що приведена на рис. 4. Зліва розміщується оперативна пам'ять, яка з'єднується з процесором 12-розрядною шиною адрес (ША), 16-розрядною шиною даних (ШД) та 2-розрядною шиною керування (ШК). Оскільки по шині даних передаються як команди, так і власне дані, ця шина з'єднана з регістром команд (РГК), акумулятором (А) через схему комутації СК1 та регістрами арифметико-логічного пристрою (АЛП) відповідно RG1 та RG2. Схема комутації дає змогу приєднувати чи від'єднувати пристрій від шини за допомогою керуючого сигналу К. Це потрібно для того, щоб не допускати випадків, коли до шини приєднано більше одного пристрою-джерела цифрових сигналів, оскільки вони будуть конфліктувати між собою. Натомість приймачі цифрових сигналів можуть з'єднуватись зі спільною шиною не створюючи конфліктів.

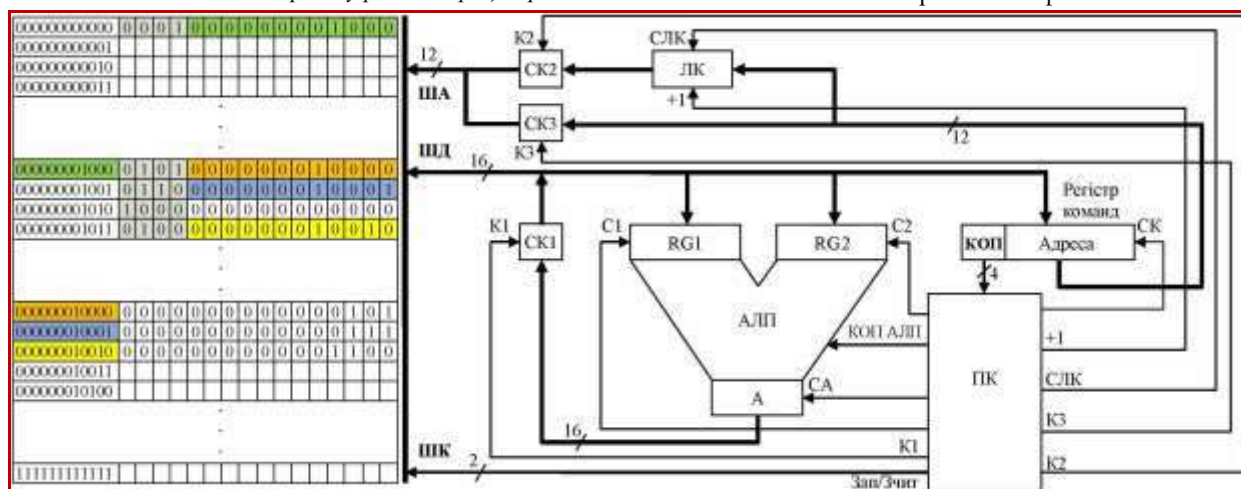

Рис. 4. Функціональна схема процесора, що працює з одноадресними та безадресними командами

Регістр команд розділений на дві зони – 4-розрядна зона коду команди, яка з'єднана з пристроєм керування (ПК) та 12-розрядна зона адреси, яка з'єднана з лічильником команд (ЛК) та ША через схему комутації СК3. ЛК також з'єднаний з ША через схему комутації СК2.

Лічильник команд – це регістр, в якому є функція збільшення його вмісту на одиницю шляхом подачі відповідного сигналу (+ 1). Запис в лічильник команд здійснюється як у звичайний регістр шляхом подачі сигналу СЛК. Лічильник команд виконує важливу функцію – він вказує на адресу наступної команди, яка буде виконуватись процесором. Перехід на наступну команду в лінійній програмі здійснюється за допомогою сигналу +1, а перехід – шляхом запису в регістр адреси переходу.

Як розглядалось раніше, робота процесора зводиться до виконання алгоритму, що приведений на рис. 1. Окрім команди переходу, всі інші команди виконуються за одним сценарієм, а саме, вибором операндів та виконання операції над ними (виконання команди). Якщо процесор проектується під певний набір команд, то для виконання кожної з них розробляється певна послідовність дій, яка реалізується шляхом вироблення певної послідовності керуючих сигналів. Генерація розробленої послідовності сигналів здійснюється електронними схемами, які проектуються окремо для кожної команди з набору команд процесора. Отже, кожній команді з набору команд відповідає електронна схема, яка активізується за кодом команди. В результаті об'єднання всіх таких електронних схем, забезпечивши при цьому автоматичну активізацію за кодом операції відповідної схеми генерації керуючих сигналів, отримаємо пристрій керування, який є основою процесора.

Звичайно, приведена на рис. 4 схема процесора є спрощеною (наприклад в ній відсутні внутрішні регістри загального використання, регістр стану, регістр прапорів тощо) і не може забезпечувати широкий набір команд, однак, вона дає змогу зрозуміти принцип роботи процесора.

Функціонування процесора. Для розуміння основ функціонування процесора розглянемо процеси, що відбуваються в комп'ютері при виконанні фрагменту програми, що міститься в оперативній пам'яті яку зображено на рис. 2.

Фрагмент програми складається з таких дій: виконати команду переходу; зчитати з оперативної пам'яті перший операнд; зчитати з оперативної пам'яті другий операнд; додати операнди; результат записати в оперативну пам'ять. Для виконання цих дій послідовність сигналів, які повинен згенерувати пристрій керування процесора, може бути такою, як подано у таблиці 1. При цьому будемо вважати, що на початку роботи процесора значення всіх регістрів нульові. На сірому тлі приводяться керуючі сигнали, що відповідають загальному алгоритму роботи процесора, що приведений на рис. 1, а на жовтому – сигнали для виконання самих команд.

Таблиця 1

Послідовність сигналів керування процесора

Стани сигналів	Опис дії
K2=1	Значення лічильника команд 000000000000 через схему комутації СК2 подається на шину адрес
ШК=3чит	За адресою 000000000000 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме команда з кодом 0001000000001000 і далі подається на шину даних
СК=0,1,0 ↑ ↓	Команда з кодом 0001000000001000, яка присутня на шині даних по приходу переднього фронту сигналу СК зберігається в регістрі команд

K2=0	Схема комутації СК2 від'єднує лічильник команд від шини адрес
КОП=0001	Пристрій керування декодує код команди і визначає, що команда є командою переходу. Активізується схема для генерації сигналів команди переходу.
СЛК=0,1,0 ↑ ↓	Адреса переходу 000000001000 із зони адреси регістра команд записується в лічильник команд, тобто ЛК = 000000001000
K2=1	Значення лічильника команд 000000001000 через схему комутації СК2 подається на шину адрес
ШК=3чит	За адресою 000000001000 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме команда з кодом 0101000000010000 і далі подається на шину даних
СК=0,1,0 ↑ ↓	Команда з кодом 0101000000010000, яка присутня на шині даних по приходу переднього фронту сигналу СК зберігається в регістрі команд
K2=0	Схема комутації СК2 від'єднує лічильник команд від шини адрес
КОП=0101	Пристрій керування декодує код команди і визначає, що команда не є командою переходу. Активізується схема для генерації сигналів команди зчитування даних з пам'яті за адресою, що слідує після КОП, і запис їх в регістр RG1.
K3=1	Значення адреси даних 000000010000 через схему комутації СК3 подається на шину адрес
ШК=3чит	За адресою 000000010000 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме операнд із значенням 0000000000000101 і далі подається на шину даних
С1=0,1,0 ↑ ↓	Операнд зі значенням 0000000000000101, який присутній на шині даних по приходу переднього фронту сигналу С1 зберігається в регістрі RG1
K3=0	Схема комутації СК3 від'єднує зону адреси регістра команд від шини адрес
+ 1 = ↑ ↓	По приходу переднього фронту сигналу + 1 значення лічильника команд 0000000001000 збільшується на одиницю і становить 0000000001001
K2=1	Значення лічильника команд 000000001001 через схему комутації СК2 подається на шину адрес
ШК=3чит	За адресою 000000001001 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме команда з кодом 0110000000010001 і далі подається на шину даних
СК=0,1,0 ↑ ↓	Команда з кодом 0110000000010001, яка присутня на шині даних по приходу переднього фронту сигналу СК зберігається в регістрі команд
K2=0	Схема комутації СК2 від'єднує лічильник команд від шини адрес
КОП=0110	Пристрій керування декодує код команди і визначає, що команда не є командою переходу. Активізується схема для генерації сигналів команди зчитування даних з пам'яті за адресою, що слідує після КОП, і запис їх в регістр RG2.

Продовження таблиці 1

K3=1	Значення адреси даних 000000010001 через схему комутації СК3 подається на шину адрес
ШК=Зчит	За адресою 000000010001 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме операнд із значенням 000000000000111 і далі подається на шину даних
C1=0,1,0↓↑	Операнд зі значенням 000000000000111, який присутній на шині даних по приходу переднього фронту сигналу C2 зберігається в регістрі RG2
K3=0	Схема комутації СК3 від'єднує зону адреси регістра команд від шини адрес
+ 1=↑↓	По приходу переднього фронту сигналу + 1 значення лічильника команд 0000000001001 збільшується на одиницю і становить 0000000001010
K2=1	Значення лічильника команд 0000000001010 через схему комутації СК2 подається на шину адрес
ШК=Зчит	За адресою 0000000001010 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме команда з кодом 1000000000000000 і далі подається на шину даних
СК=0,1,0↓↑	Команда з кодом 1000000000000000, яка присутня на шині даних по приходу переднього фронту сигналу СК зберігається в регістрі команд
K2=0	Схема комутації СК2 від'єднує лічильник команд від шини адрес
КОП=1000	Пристрій керування декодує код команди і визначає, що команда не є командою переходу. Активізується схема для генерації сигналів команди додавання операндів АЛП і запису результату в регістр А (акумулятор).
КОП АЛП=ADD	Вміст регістрів RG1 і RG2 додається в АЛП
СА=0,1,0↓↑	Результат додавання із значенням 0000000000001100, який міститься в АЛП по приходу переднього фронту сигналу СА зберігається в регістрі А
+ 1=↑↓	По приходу переднього фронту сигналу + 1 значення лічильника команд 0000000001010 збільшується на одиницю і становить 0000000001011
K2=1	Значення лічильника команд 0000000001011 через схему комутації СК2 подається на шину адрес
ШК=Зчит	За адресою 0000000001011 зчитується з оперативної пам'яті вміст комірки, а саме команда з кодом 0100000000010010 і далі подається на шину даних
СК=0,1,0↓↑	Команда з кодом 0100000000010010, яка присутня на шині даних по приходу переднього фронту сигналу СК зберігається в регістрі команд
K2=0	Схема комутації СК2 від'єднує лічильник команд від шини адрес
КОП=0100	Пристрій керування декодує код команди і визначає, що команда не є командою переходу. Активізується схема для генерації сигналів команди для запису вмісту регістру А (акумулятора) в оперативну пам'ять за адресою, що слідує після КОП

Продовження таблиці 1

K3=1	Значення адреси даних 000000010010 через схему комутації СК3 подається на шину адрес
K1=1	Регістр А (акумулятор) через схему комутації СК1 приєднується до шини даних (на шині даних міститься результат операції 0000000000001100)
ШК=Зап	В комірку оперативної пам'яті за адресою 000000010010 записується з шини даних результат операції із значенням 0000000000001100
K1=0	Схема комутації СК1 від'єднує регістр А (акумулятор) від шини даних
K3=0	Схема комутації СК3 від'єднує зону адреси регістра команд від шини адрес
+ 1=↑↓	По приходу переднього фронту сигналу + 1 значення лічильника команд 0000000001011 збільшується на одиницю і становить 0000000001100

Як видно з таблиці, послідовність сигналів, що приводиться на сірому тлі, для команд, що не є командами переходу повторюється.

На рис. 5 подано послідовність керуючих сигналів (часову діаграму), що виробляє пристрій керування ПК при виконанні команди переходу (перші шість рядків таблиці 1).

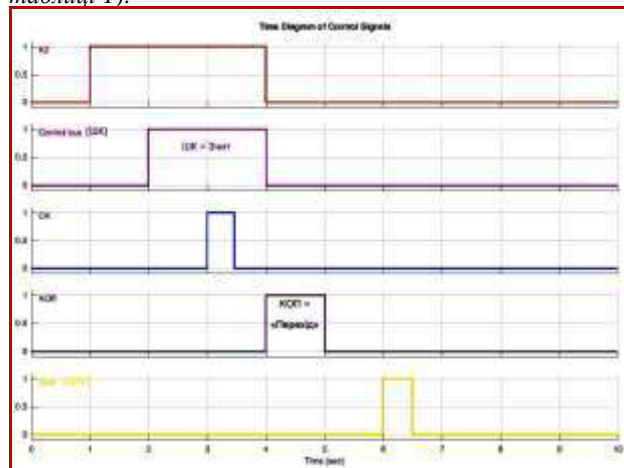

Рис. 5. Часова діаграма сигналів пристрою керування при виконанні команди переходу

Висновки. Отже, запропонований підхід до подолання труднощів при вивченні роботи центрального процесора дає змогу не лише унаочнити роботу процесора, але й вийти на більш якісний рівень засвоєння знань здобувачів вищої освіти, а саме – застосовувати набуті знання для проектування структури апаратної частини, системи команд та інструментальних засобів для виконання простіших обчислювальних операцій.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розширення числа команд центрального процесора з можливістю моделювання різних способів адресації, а також різної довжини команд, що виконуються безпосередньо апаратною частиною.

Список використаних джерел:

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2019 р. № 962 «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 122 «комп'ютерні науки» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-122-kompyuterni-nauki-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>

2. Computer Science 2013: Curriculum Guidelines for Undergraduate Programs in Computer Science. URL: <http://www.acm.org/education/CS2013-final-report.pdf>
3. Олеський О.В. Принципи роботи комп'ютерних систем. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 144 с.

For the formation of professional competencies of students majoring in «Computer Science» an important component of their professional training is the ability to ensure the organization of computational processes in information systems for various purposes, taking into account their architecture, system organization and configuration. To do this, special attention should be paid to the study of the basics of computer systems and their components, in particular the CPU. Because the processor is a complex technical device, students often face significant difficulties in mastering educational material related to the structural organi-

zation and operation of the processor. A promising approach to solving this problem is to consider the operation of the processor based on modelling its structure with the calculation of technical parameters of the components, coordination of the dimension of the signals and so on.

The article considers the problem of reducing a complex computer system, namely the processor, in order to simplify the study material when considering the topic «Processor» in the course «Computer Systems Architecture» by students majoring in «Computer Science» in the educational program «Computer Science and Information Technology».

Key words: central processor, reduction of complex computer system, processor operation modelling, processor structure design, processor training model.

Отримано: 19.02.2022

УДК 519.6

В. С. Щирба, кандидат фізико-математичних наук, доцент

ОПТИМІЗАЦІЯ ОБЧИСЛЕНЬ У ВЕЛИКИХ МАСИВАХ

Розглядається проблема чисельної обробки масивів даних великої розмірності. Порівнюються алгоритми роботи з структурованими даними. При розрідженості даних рекомендуються специфічні алгоритми проведення матрично-векторних операцій.

Ключові слова: чисельні методи, схема Холецкого, розріджені матриці.

Великі масиви, зазвичай, подають у вигляді матриць: одновимірні (вектори), двовимірні (таблиці), тривимірні і, взагалі кажучи, n -вимірні в багатопараметричних задачах.

Традиційні методи обробки таких матриць в багатьох випадках є неефективні, а іноді навіть неможливі. Зокрема, я встановив, що на домашньому комп'ютері не можна зберегти матриці розмірності 16.000×16.000 . Не вистачає оперативної пам'яті. Розв'язок системи рівнянь розмірності 12.000×12.000 методом Гауса вдалося одержати лише за 45 хвилин.

Може виникнути запитання, в яких прикладних задачах зустрічаються масиви таких розмірностей. В більшості динамічних задач математичної фізики доводиться дискретизувати значення параметричних функцій з малим кроком, що призводить до стрімкого зростання розміру масивів.

Незважаючи на інтенсивний розвиток грид-мереж та хмарних обчислень на сьогодні залишається актуальною проблема пошуку потужних комп'ютерних ресурсів для математичних розрахунків різного роду таких наукових задач, адже сьогодні розвиток фізичного пізнання охоплює все нові і нові сфери дійсності. Зрозуміло, цей процес не позбавлений численних проблемних аспектів, пов'язаних, зокрема, з можливістю використання сучасних комп'ютерних технологій у дослідженні фізичних процесів. Чисельні перешкоди на шляху експериментальних досліджень фізичних процесів зумовили заговорити про їх складність. У зв'язку з цим все частіше обговорюється спеціальна тема – фізика складних систем.

Постає потреба у високопродуктивних обчисленнях за зниження затрат, адже побудова сучасного кластера чи грид-мережі потребує значних витрат в тому числі і фінансових.

Досить часто при розв'язуванні прикладних математичних задач з обчислень у великих масивах доводиться мати справу з системами лінійних алгебраїчних рівнянь великої розмірності. Як відомо, метод Гауса з головною матрицею порядку n потребує виконання n^3 алгебраїчних операцій, див., наприклад, [4]. Для порівняння навіть сучасний потужний персональний комп'ютер, маючи потужність в 50 гігафлопсів, тобто виконуючи 50×10^9 алгебраїчних операцій в секунду, систему в 10 000 рівнянь та невідомих може розв'язати за 20 секунд. Тому

актуальним постає питання пошуку ефективніших ніж метод Гауса алгоритмів розв'язання системи лінійних алгебраїчних рівнянь великої розмірності.

В багатьох випадках вдається суттєво прискорити процес розв'язання системи лінійних рівнянь, використовуючи схему Холецкого (L - P факторизацію). Основна ідея методу полягає у заміні матриці A на добуток двох трикутних матриць L і P . Тоді алгоритм складається з трьох етапів. На першому етапі визначають коефіцієнти матриць L і P .

Виходячи із співвідношення $Ax = b$, відповідно до заміни матриці A на добуток двох матриць одержимо $(LP)x = b$. Ділі скористаємось асоціативністю множення матриць: $(LP)x = L(Px) = b$.

Якщо позначити $Px = y$, то одержимо систему лінійних рівнянь $Ly = b$, яку розв'язують на другому етапі. Оскільки матриця, зазвичай, L – нижня трикутна, то процес розв'язування значно спрощується.

Одержавши на другому етапі координати вектора y , на завершальному третьому етапі розв'язують систему лінійних рівнянь $Px = y$. Знову ж таки, оскільки матриця P трикутна, то це спрощує процес відшукування коренів.

У випадку симетричної матриці A використання схеми Холецкого розв'язання системи лінійних алгебраїчних рівнянь модифікується у метод квадратного кореня.

У випадку трьохдіагональної матриці A використання схеми Холецкого розв'язання системи лінійних алгебраїчних рівнянь модифікується у метод прогонки.

Можна ще говорити про ефективність схеми Холецкого і для п'ятидіагональних матриць. При більшій розмірності доведеться чимало зусиль приділити математичному виведенню ітераційних формул, хоча це не дивлячись на рутинну роботу не так і складно, але, з іншої сторони, при чисельному розв'язуванні диференціальних рівнянь математичної фізики, де найчастіше зустрічаються матриці такого виду (багатодіагональні), обмежуються рівняннями другого порядку і більш ніж п'ятидіагональні матриці не розглядаються.

В більшості, навіть у задачах математичної фізики, накладаються додаткові умови і втрачається системність розміщення даних. Хаотичний характер їх розташування зумовлює розробляти алгоритми обробки розріджених даних.

В більшості випадків вони є досить простими і легко програмуються. Найбільше труднощів викликає програмування суми векторів (а отже і матриць), але при високих ступенях розрідженості, як показали чисельні експерименти, ці алгоритми набагато ефективніші за традиційні методи обробки масивів.

Таким чином, для ефективної роботи у великих масивах доцільно використовувати структуру розміщення ненулевих даних: симетричність чи діагональ-

ність матриць, а при великих ступенях розрідженості – модифіковані алгоритми обробки закодованих даних.

The problem of numerical processing of large data sets is considered. The robot algorithms are compared with structured data. At data sparseness, specific algorithms for performing matrix-vector operations are recommended.

Key words: numerical methods, Kholetsky scheme, sparse matrices.

Отримано: 20.02.2022

УДК 796.01(477)

В. Л. Авінов, викладач;

М. В. Зубаль, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;

І. В. Райтаровська, старший викладач

ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ І ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ

Масові фізкультурно-спортивні заходи займають важливе місце в системі організації здорового способу життя населення України.

Вони є методом залучення широких мас населення занять фізичною культурою й спортом, реабілітації організму, підвищення фізичної підготовленості, виховання необхідних рухових навичок і вмінь, сприяють підвищенню мотивації до занять фізичною культурою й спортом.

Спортивно-масові заходи – це змагальна ігрова діяльність, учасники якої з урахуванням їх віку, статі, підготовленості мають приблизно рівні можливості досягти перемоги в доступних їм вправах. Ця доступність створюється спеціальним підбором змагальних вправ, складності й довжини дистанцій, ваги використовуваних снарядів, а також тривалістю й інтенсивністю виконання рухових дій. Крім того, для змагання з різним контингентом учасників з метою вирівнювання їхніх фізичних можливостей використовуються гандикапи, фора, порівняльні коефіцієнти й заохочувальні бали.

Фізкультурно-оздоровчих масові заходи поєднують у своєму змісті не тільки спортивні змагання з метою перевірки навичок і вмінь, набутих у процесі занять фізичними вправами, але й з метою організації активного оздоровчого відпочинку, релаксації та реабілітації. Це зумовлює до розширення та урізноманітнення програм, використання новітніх технологій, поповнення технічного та тактичного арсеналу, підвищує вимоги до особливостей підготовки й проведення масових фізкультурно-оздоровчих заходів з населенням різних вікових та соціальних груп.

Ключові слова: фізкультурно-оздоровчі, заходи, спортивно-масові, здоров'я.

Постановка проблеми. Здійснення принципів в спортивно-масовій роботі вимагає реалістичного підходу до своїх виконавських можливостей, об'єктивного обліку наявних ресурсів, рівня підготовки кадрів, реальності термінів виконання.

Актуальність. Спортивно-масові заходи реалізуються у спортивно-масовій роботі навчальних і поза-шкільних закладів, підприємств, організацій, установ, а також є частиною програм та проектів на місцевому, регіональному та державному рівні.

Мета дослідження Створити у населення чітку уяву про важливість спортивно-масової роботи і проводиться вона винятково для людей і з людьми. Вона містить такі напрямки діяльності, як пропаганда, виховання, матеріально-технічне забезпечення, організація фізкультурних і спортивних колективів, проведення різноманітних заходів.

Методи: теоретичні методи дослідження використовувались під час аналізу, синтезу і узагальнення наукової, науково методичної інформації за можливими літературними джерелами.

Виклад основного матеріалу. У визначенні поняття «спортивно-масова робота» більшість фахівців сходяться на тому, що це використання засобів фізичної культури з метою підвищення масовості спортивних заходів не професійного рівня для зростання майстерності їх учасників через участь у змаганнях.

До спортивно-масової роботи відносяться:

1. Види секцій: а) з обраного виду спорту; б) спеціальної фізичної підготовки.
2. Види спортивних змагань: а) в межах організації (першості, кубки, спартакіади); б) поза межами організації (районні, міські, обласні, регіональні, всеукраїнські).
3. Види спортивних свят: а) олімпіади; б) ігрові свята; в) марафони; г) тематичні спортивні вечори; д) зустрічі; е) зльоти; є) конференції.

4. Види спортивного туризму: а) пішого; б) велосипедного; в) лижного; г) водного; д) гірського.

5. Комплексні види: а) спортивні табори; б) туристичні табори; в) спортивні клуби; г) туристичні клуби. [2].

До змісту спортивно-масових заходів входить секційна робота та змагання з окремих або групи видів спорту для осіб різного віку, статі, підготовленості та професійної приналежності.

Мета спортивно-масових заходів – створення умов для реалізації права громадян на можливість вдосконалюватися з обраного виду спорту та демонстрації своїх досягнень суспільству.

Особливістю спортивно-масових заходів є те, що в них найбільше зацікавлені діти, молодь та люди середнього віку, хоча не виключається активність осіб старшого віку, у яких було тривале спортивне життя. Завданнями спортивно-масових заходів є: пропаганда фізичної культури; формування здорового способу життя; отримання певних знань з теорії і методики спортивного тренування; оволодіння технікою різноманітних рухів; підвищення рівня фізичної підготовленості громадян; розвиток та вдосконалення рухових здібностей; набуття навичок самостійних занять фізичним вправами; формування мотиваційних установок успішної людини.

Здоровий спосіб життя є передумовою для розвитку різних сторін життєдіяльності людини, досягнення ним активного довголіття і повноцінного виконання соціальних функцій, для активної участі у трудовій, суспільній, родинно-побутовій та інших формах життєдіяльності [1].

Усвідомлення потреб в активній діяльності, які мають біологічну і соціальну природу, формувалося у процесі адаптації, еволюції і природного добору протягом мільйонів років [2].

Рухова активність генетично закріплена у регуляторних системах організму – інстинктами, біологічними ритмами, тісно пов'язаними із ритмами природних процесів геокосмічної сфери [4].

З усіх засобів, які використовують у фізичному вихованні і спорті, можна виділити такі напрями: гігієнічний, оздоровчо-рекреативний (відновлювальний), загальнопідготовчий, спортивний, професійно-прикладний і лікувальний.

Гігієнічний. Ранкова гігієнічна гімнастика, загартовування (водою, повітрям), режим (праці, відпочинку і харчування), оздоровчі прогулянки (біг, плавання, ходьба на лижах та ін.).

Оздоровчо-рекреативний. Передбачає використання засобів фізичного виховання і спорту в колективній організації відпочинку з метою відновлення, зміцнення здоров'я після робочого дня.

Загальнопідготовчий. Це всебічна фізична підготовка та її підтримка протягом багатьох років. Використовуються різні вправи практично з усіх видів спорту. З цього напрямку можна організувати спеціальні секції і проводити спортивні змагання (поліатлон, триатлон та ін.).

Спортивний. Припускає систематизоване спеціалізоване заняття одним з видів спорту в навчальних групах спортивного вдосконалення. Участь у змаганнях, робота у спортивних секціях, клубах та індивідуальна спортивна діяльність.

Професійно-прикладний. Обумовлює використання засобів фізичного виховання і спорту для підготовки до роботи з обраною спеціальністю з урахуванням особливостей професії, що отримується, а також для якісної підготовки допризовників.

Лікувальний. Використовує фізичні вправи, загартовування, гігієнічні заходи, реабілітацію. Засобами вважаються раціональний режим життєдіяльності, природні чинники, загартовувальні процедури, лікувальний масаж, механотерапія (використання спеціальних тренажерів для відновлення рухової функції), а також велика кількість різноманітних вправ. Використання цих засобів повинно супроводжуватися лікувальним контролем з чітким урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто займаються.

Спортивно-масова робота з фізичної культури та спорту ґрунтується на наступних принципах:

1. Актуальність. Відповідно до даного принципу кожна справа може бути визнаною необхідною, доцільною або несуттєвою, що й визначає відношення до справи.

2. Законність. Будь-яка спортивно-масова робота повинна проводитися відповідно до норм державного права, принципів загальнолюдської моралі і не повинна суперечити нормативним актам.

3. Виконання. Здійснення цього принципу в спортивно-масовій роботі вимагає реалістичного підходу до своїх виконавських можливостей, об'єктивного обліку наявних ресурсів, рівня підготовки кадрів, реальності термінів виконання.

4. Оптимальність. Кваліфікована організаторська діяльність немислима без творчого підходу до справи, вибору оптимальних варіантів, забезпечення економічності, надійності, високої якості роботи.

5. Конкретність. Спортивно-масова робота з фізичної культури та спорту проводиться винятково для людей і з людьми. Вона містить такі напрями діяльності, як пропаганда, виховання, матеріально-технічне забезпечення, організація фізкультурних і спортивних колективів, проведення різнорівневих заходів.

Все це вимагає часу, певних кадрових, технічних, фінансових ресурсів і ін. Практична робота з розвитку фізичної культури та спорту не може бути ефективною без науково обґрунтованого планування, чіткого визначення завдань, цільових завдань та їхніх обсягів. Організатор повинен мати ясну уяву про послідовність опера-

цій, про систему управління всіма виконавськими ланками. Конкретність доручень, методів, показників – один з головних факторів успіху в організаційно-масовій роботі.

Висновки. Спортивно-масові заходи реалізуються у спортивно-масовій роботі навчальних і позашкільних закладів, підприємств, організацій, установ, а також є частиною програм та проєктів на місцевому, регіональному та державному рівні.

Спортивно-масова робота планується у відповідності до наявної бази, контингенту та фахівців. Спочатку розробляється концепція спортивно-масової діяльності відповідного закладу (установи, організації, підприємства) на 3-5 років, де прописуються проблемні моменти залучення контингенту до фізичної культури та напрями і відповідні заходи їх подолання.

На підставі концепції розробляються щорічні плани спортивно-масової роботи, в яких заходи плануються у довільному чи визначеному нормативними документами порядку з рівномірним щомісячним завантаженням. Затверджена керівництвом закладу (установи, організації, підприємства) концепція та плани роботи повинні розміщуватися на інформаційних стендах. Щорічно також затверджується бюджет витрат на реалізацію планів.

Спортивно-масова робота з фізичної культури та спорту, як правило, є плановою. Для планування використовуються різні методичні прийоми: розробка програми, яка визначає зміст діяльності, терміни і виконавців (план роботи оргкомітету, ради колективу фізкультури і ін.); складання моделі діяльності (функціональна модель управління, модель науково дослідної роботи і ін.); розробка сценарію (парад, фізкультурне свято, спортивний вечір і ін.); регламентування дій (положення про конкурс, змагання і ін.); цільове комплексне планування (план розвитку фізичної культури та спорту у місті, у закладі, на виробництві тощо).

Список використаних джерел:

1. Гуска М. Б., Гуска М. В., Зубаль М. В., Стасюк І. І. Перша долікарська допомога та критичні ситуації під час подорожей: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 264 с.
2. Гуска М. Б., Райтаровська І. В., Мазур В. Й., Авінов В. Л. Спортивний туризм: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2022. 214 с.
3. Дегтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму. Київ: Науковий Світ, 2003. 203 с.
4. Сергієнко В. М., Полтавцева Т. І. Технології організації спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої роботи: навчальний посібник для студентів спеціальності «Фізична культура». 2-е вид., перероб. і доп. Суми СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 164 с.

Mass physical culture and sports events occupy an important place in the system of organizing a healthy lifestyle of the population of Ukraine.

They are a method of attracting the general public to physical culture and sports, rehabilitation of the body, improving physical fitness, education of the necessary motor skills and abilities, increase motivation to engage in physical culture and sports.

Sports and mass events are competitive gaming activities, the participants of which, taking into account their age, gender, training, have approximately equal opportunities to win in the exercises available to them. This availability is created by a special selection of competitive exercises, the complexity and length of distances, the weight of the shells used, as well as the duration and intensity of motor actions. In addition, to compete with a different contingent of participants in order to equalize their physical capabilities handicaps, odds, comparative coefficients and incentives are used points.

Physical culture and health mass events do not combine in their content only sports competitions in order to test the skills and abilities acquired in the process of physi-

cal exercises, but also in order to organize active health recreation, relaxation and rehabilitation. This leads to the expansion and diversification of programs, the use of new technologies, replenishment of technical and tactical arsenal, increases the requirements for the peculiarities of preparation and conduct of mass physical culture and

health activities with people of different ages and social groups.

Key words: physical culture and health, events, sports and mass, health.

Отримано: 20.02.2022

УДК 796.41

С. М. Бабюк, кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ГІМНАСТИЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ПІДВІДНИХ ВПРАВ

У статті запропоновано методика використання спеціально розроблених підвідних вправ для удосконалення найбільш значимих компонентів професійної підготовки студентів до викладання гімнастики. Доведено, що використання підвідних вправ на заняттях дозволить студентам якісно виконувати гімнастичні вправи та уникнути типових помилок під час їх виконання.

Ключові слова: студенти, гімнастичні навички, підвідні вправи, типові помилки.

Одним із завдань навчальної дисципліни «Теорія і методика викладання гімнастики» в університеті є професійно-педагогічна підготовка студентів до майбутньої діяльності в закладах загальної середньої освіти. На сьогодні рівень знань з методики навчання гімнастичним вправам, завдань виконуваних вправ, їх призначення є недостатнім. Студенти, які проходять практику у ЗЗСО, недостатньо володіють методикою підбору підвідних вправ, організацією та проведенням окремих частин уроку і, що особливо важливо, методом наочно-показу гімнастичних вправ на приладах, який безпосередньо залежить від рухових умінь та гімнастичних навичок, набутих на практичних заняттях.

Сутність проблеми професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в останні роки вивчали Д. Балашов, В. Зубченко, С. Карасевич, А. Леоненко, Г. Олефір та ін. Різні аспекти організації і проведення занять з гімнастики розглядали в своїх працях Д. Балашов, М. Купрієнко, С. Мехоношин, О. Нешпа, В. Сорока, О. Сорока, П. Рибалко, В. Ушаков, О. Худолій та інші.

Фахівці вказують, що юнацький вік є надзвичайно сприятливим періодом для спрямованого впливу на функціональний розвиток та рухову підготовленість [1; 4; 5]. Однак, мало вивченими залишаються питання формування технічної підготовленості студентів та пов'язаних з нею теоретичних знань з методики підбору спеціальних підвідних вправ, що являється одним із компонентів професійної підготовки, які допомагають формувати гімнастичні навички.

Мета дослідження – розробка спеціальних підвідних вправ для удосконалення найбільш значимих компонентів професійної підготовки студентів до викладання гімнастики.

Існує багато різних методик, які застосовуються під час навчання студентів гімнастичним вправам, однак не визначено найбільш ефективних спеціальних навичок, які спрямовані на удосконалення рівня професійної підготовленості майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту. Наприклад, найбільшу складність у студентів викликає виконання підйому розгином на брусах із розмахування в упорі на руках. Головне у техніці виконання підйому розгином – правильний напрям ніг під час розгинання, швидкість та уміння включати м'язи, які блокують кульшовий суглоб, що дозволяє перерозподілити кількість руху з ніг на інші частини тіла. Цей елемент поєднує в собі уміння та навички, отримані під час засвоєння більш простих вправ (табл. 1), які спрямовані на утримання в напрузі м'язів тулуба, виконання швидкого згинання – розгинання тіла в кульшових суглобах, утримання голови у положенні нахилу вперед.

Таблиця 1

Помилки, які здійснюють студенти під час виконання підйому розгином із розмахування в упорі на плечах

Характерні помилки під час виконання	Навички багатоборства
В упорі зігнувшись, тіло опущене нижче жердин	Утримання в напрузі м'язів тулуба, не допускати провисання в плечах
Високе положення тазу в упорі зігнувшись	Утримання голови в положенні нахилу на груди, виконання швидкого згинання тіла в кульшових суглобах
Повільне розгинання ногами вперед-вгору під час виходу в сід ноги нарізно	Виконання швидкого розгинання тіла в кульшових суглобах
Низький напрям розгинання (перекат)	Виконання розгинання тіла вперед-вгору з положення упор на руках зігнувшись
Згинання ніг під час дотику до жердин	Утримання в напруженні частин тіла, контроль швидкості розгинання
Відкидання голови назад під час розгинання ногами	Утримання голови в положенні нахилу на груди

Як свідчать дослідження ряду авторів, формування спеціальних умінь і навичок під час опанування більш простих вправ, дозволить уникнути суттєвих помилок під час виконання більш складних елементів. Аналіз типових помилок, які здійснюють студенти під час виконання залікових комбінацій дозволив нам виявити певні навички, які необхідні для їх виправлення та розробити серії спеціальних вправ. Під спеціальними вправами ми розуміємо прості вправи, частини рухової дії, які направлені на підготовку студентів до виконання більш складних вправ, які можна використовувати у підготовчій частині заняття. Розроблені нами серії підвідних вправ були впорядковані за способом проведення відповідно до навчального плану.

Розглянемо одну з типових помилок, яку здійснюють студенти під час виконання гімнастичних вправ – прогнуте положення в поперековому відділі хребта і «відкидання голови назад. Ця помилка зустрічається в усіх видах гімнастичного багатоборства, тому важливо уникнути чи запобігти її появі ще до початку ознайомлення з гімнастичними вправами на приладах.

Спеціальні підвідні вправи розподілені на серії. Перша серія – вправи на створення у студентів уявлення про утримання округлої спини, особливо в поперековому відділі хребта і уміння нахилити голову до грудей. Ці уміння необхідні під час виконання акробатичних вправ (перекати і перекиди), під час виконання вправ на брусах і перекладині (підйом розгином, оберт назад). Під

час виконання вправ наступної серії, студенти продовжували формувати навички, знайомі раніше, але з використанням м'яча, який одночасно може слугувати як обтяження і додаткова опора. У вправах з гімнастичною палицею, студенти опановували навичку утримання округлої спини під час розгинання тулуба або, намагаючись під час виконання прижимати попереk до підлоги. Виконання вправ з палицею дозволяє, повільно розгинаючись, акцентувати увагу на згинання хребта в поперековому відділі. Вправи біля гімнастичної стінки закріплюють сформовану навичку утримання округлої спини, особливо в поперековому відділі хребта і уміння нахилити голову до грудей.

В першому семестрі студенти опановували акробатичні вправи і опорний стрибок, а в другому – вправи на перекладині і на брусах. До початку експерименту показники загальної фізичної та технічної підготовленості в обох групах не мали достовірної відмінності ($P < 0,05$). Під час експерименту відзначалися терміни опанування елементів залікових комбінацій у студентів КГ і ЕГ. Середні показники на початку навчального року в обох групах свідчать про низьку технічну підготовленість.

Через два місяці занять із застосуванням підвідних вправ середні значення показників виконання елементів залікових комбінацій в ЕГ достовірно підвищилися ($P < 0,05$) до залікової оцінки (7,5 балів) при виконанні акробатичних вправ ($x \pm \sigma = 7,56 \pm 0,98$) і через три місяці при виконанні опорного стрибка ($x \pm \sigma = 7,82 \pm 0,98$). В КГ більшість студентів виконали елементи залікової комбінації лише наприкінці четвертого місяця занять. В другому семестрі середні значення показників виконання елементів залікових комбінацій в студентів ЕГ достовірно підвищилися ($P < 0,05$) при виконанні вправ на брусах ($x \pm \sigma = 7,3 \pm 0,95$) та на перекладині ($x \pm \sigma = 7,6 \pm 0,94$), через два місяці занять, тоді як в КГ середні значення показників виконання елементів залікових комбінацій на залікову оцінку було можливе лише до кінця семестру ($x \pm \sigma = 7,54 \pm 1,09$). Не дивлячись на достовірне збільшення показників технічної підготовленості під час виконання гімнастичних вправ в усіх видах багатоборства в обох групах наприкінці експерименту середні значення показників виконання елементів залікових комбінацій у студентів ЕГ достовірно ($P < 0,05$) переважають показники КГ (табл. 2).

Отже, обрана нами послідовність виконання серій підвідних вправ, направлена на перенос спеціальних навичок з однієї вправи на іншу, від предмета до предмета, а у подальшому від приладу до приладу, дозволила студентам якісно виконувати гімнастичні вправи та уникнути типових помилок. Достовірність виявлених

розбіжностей свідчить про значний вплив запропонованих підвідних вправ на показники технічної підготовленості студентів факультету фізичної культури. Студенти ЕГ на один місяць швидше опанували вправи на гімнастичних приладах, ніж студенти КГ. Це, у свою чергу, дозволило більше уваги приділити удосконаленню професійно-педагогічних умінь та навичок під час вивчення вправ гімнастичного багатоборства.

Таблиця 2

Рівень технічної підготовленості студентів після експерименту

Залікові вправи	Контрольна група ($x \pm \sigma$)	Експериментальна група ($x \pm \sigma$)	P
Акробатика	8,1±1,08	8,9±0,74	<0,05
Опорний стрибок	7,8±1,14	8,5±0,58	<0,05
Бруса	7,9±0,87	8,6±0,56	<0,05
Перекладина	8,1±1,07	8,7±0,62	<0,05

Список використаних джерел:

1. Балашов Д. І. Аналіз сучасного стану підготовки студентів інституту фізичної культури (на прикладі нормативної дисципліни «Гімнастика та методика її викладання»). *Сучасні технології формування особистості фахівця фізичного виховання, спорту та основ здоров'я*. 2012. № 2. С. 18-23.
2. Мехоношин С. О. Технологічне моделювання навчання вправам на заняттях гімнастики. *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів і студентів України*. 2011. № 2. С. 107-113.
3. Худолій О. М. Основи методики викладання гімнастики: навч. посіб. У 2-х томах. Харків: ОСВ, 2008. Т. 1. 406 с.
4. Рибалко П. Ф. Особливості професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до подальшої фахової діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 9 (93). С. 235-245.
5. Хоменко С., Рибалко П., Гудим М., Гудим С. Особливості методики розвитку фізичних якостей студентів неспортивних спеціальностей на заняттях фізичною культурою. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 6 (90). С. 174-185.

The article proposes a method of using specially designed submarine exercises to improve the most important components of professional training of students to teach gymnastics. It is proved that the use of leaning exercises in the classroom will allow students to perform high-quality gymnastic exercises and avoid common mistakes during their performance.

Key words: students, gymnastic skills, diving exercises, typical mistakes.

Отримано: 18.02.2022

УДК 796.011

*А. О. Боднар, кандидат педагогічних наук, старший викладач;
В. А. Медведюк, студент 2 курсу СВО магістр*

ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ГРУП

У статті розкрито зміст педагогічного контролю та самоконтролю у фізичного виховання студентів спеціальних медичних груп. Представлено функціональні проби з визначення функціонального стану організму.

Ключові слова: педагогічний контроль, медико-біологічний контроль, зміст, студенти фізичне виховання.

Фізичне виховання студентів спеціальних медичних груп набуває все більшого державного, наукового та практичного значення [9; 11; 10 та ін.].

Дослідженнями багатьох науковців доведено, що із загальної кількості життєвих пріоритетів серед студентства переважна більшість із них на перше місце ставить

здоров'я [1; 2; 3 та ін.]. На науково-педагогічних працівників кафедр фізичного виховання закладів вищої освіти покладається велике і відповідальне завдання – допомогти студентській молоді за період навчання у навчальному закладі сформувати, зберегти і зміцнити здоров'я кожного студента, на який приходить «плік» фу-

нкціонального дозрівання організму, стабілізації усіх його систем. У цьому полягає найважливіше завдання закладів вищої освіти. І саме це завдання визначене у Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту в Україні [12].

Пластичність функціональних систем здорової молоді людини сприяє швидкій її адаптації до різноманітних впливів зовнішнього середовища. У той же час незначні відхилення у стані здоров'я підлітків у період статевого дозрівання й гормональної перебудови призводять до того, що їхній організм не завжди адекватно реагує на навчальні навантаження [5; 7]. Недостатня рухова активність зумовлює функціональні розлади, які в подальшому переходять у хронічні захворювання [4; 8 та ін.].

Вітчизняні науковці свідчать, що 94% дітей, учнів і студентів мають відхилення у стані здоров'я (Р. Сафіуллін, 2013), а понад 50% – незадовільну фізичну підготовленість [6]. Вельми інформативним показником здоров'я молоді є їхній біологічний вік, за яким можна робити висновок про темпи старіння досліджуваного. За даними комп'ютерної діагностики БВ студентів на 10-15 років випереджує календарний, при цьому у переважної більшості досліджуваних відмічається прискорений темп старіння.

Мета дослідження полягає у визначенні змісту педагогічного контролю та самоконтролю у фізичного виховання студентів спеціальних медичних груп

Виклад основного матеріалу. Педагогічний контроль посідає чільне місце під час використання здоров'язбережувальних технологій в процесі фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи. Він починається на початку навчального року (семестру) і є важливою передумовою ефективної організації навчально-виховного процесу. Педагогічний контроль передбачає розподіл студентів на групи за нозологією захворювання, рівня фізичного розвитку, фізичної підготовленості, мотивації і установок, що у свою чергу сприяє відповідного відношення студентів до майбутніх занять з фізичного виховання.

Контроль чинників, що впливають на студентів при використанні здоров'язбережувальних технологій в процесі фізичного виховання, може охоплювати не менше трьох видів впливів, що:

- надходять безпосередньо від викладача,
- чинять умови зовнішнього середовища,
- впливають із спільної взаємодіяльності студентів.

Здійснюючи контроль першої групи впливів, викладач повинен здійснювати педагогічний самоконтроль, шляхом самоспостереження та інших методів контролюючи власні дії, вчинки, вказівки, повідомлення тощо, спрямовані відносно студентів.

Контроль чинників зовнішнього середовища передбачає оцінку метеоумов, дотримання санітарно-гігієнічних умов місць занять, обладнання, одягу. Педагогічний аспект контролю полягає у співставленні наявних умов і можливостей досягнення бажаного ефекту.

Важливе місце у контролі специфічних чинників фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи є контроль рухової діяльності. Оцінюючи рухову діяльність як чинник впливу на студентів, слід враховувати обсяг фізичного навантаження, режим чергування роботи і відпочинку. Для ефективного контролю стану організму недостатньо лише педагогічних методів. Педагогічний контроль у фізичному вихованні студентів спеціальної медичної групи повинен бути тісно пов'язаний з медико-біологічним контролем.

Документальний облік даних, що підлягають контролю у фізичному вихованні, уніфікований згідно вимог до облікової документації (журнал обліку практичних занять, залікових відомостей, протоколів прийому тестів

змістового модуля). Отримані дані необхідно аналізувати, зіставляти з плановими показниками і вносити, за необхідності, корективи у навчальні

Важливе значення у педагогічному контролі є самоконтроль студентів за допомогою щоденника фізичного самовдосконалення. Основними завданнями самоконтролю є визначення адекватності оздоровчо-тренувальних навантажень та їхньої оздоровчої ефективності. Поточний самоконтроль передбачає самостійні спостереження за станом свого здоров'я, працездатністю, функціональним станом серцево-судинної і м'язової систем, що випробують найбільше навантаження в процесі занять і в проміжках між ними, по суб'єктивних і об'єктивних показниках із занесенням даних спостереження до щоденника фізичного самовдосконалення.

До інформативних суб'єктивних показників відносяться самопочуття, апетит, сон, бажання займатися фізичними вправами, працездатність, болі в м'язах. Інформативними об'єктивними показниками є: частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, показники системи дихання, кистьова динамометрія, маса тіла, показники фізичної підготовленості тощо. Для перевірки реакції серцево-судинної системи на навантаження існує декілька простих методик, які можна використати для самоконтролю:

1. Показники ЧСС до і після фізичного навантаження (20 присідань). Підрахувати пульс до і після фізичного навантаження. Різниця кількості серцевих скорочень дає уяву про функцію серця і його реакцію на фізичне навантаження. Різниця показників ЧСС на 10-15 уд./хв. свідчить про нормальну збудливість серця; різниця до 30 уд./хв. свідчить про підвищену збудливість. Якщо протягом 10 хв. ЧСС не відновлюється до норми, слід звернутися до лікаря.

2. За показниками ЧСС увечері і вранці сидячи на ліжку. Якщо вранці одразу ж після сну (сидячи в ліжку) показник ЧСС менший, ніж до відходу до сну ввечері, то це означає, що серце за ніч відпочило, а фізичне навантаження минулого дня не було надмірним.

3. Ступінь стійкості організму до кисневої недостатності залежить, здебільшого, від поліпшення функціональної діяльності серцево-судинної та дихальної систем і визначається таким чином: спочатку слід підрахувати пульс протягом однієї хвилини, потім після вдиху видихнути і затримати дихання (апное). Дихання затримувати максимально можливий час, при цьому затиснути ніс пальцями. Потім показник ЧСС розділити на показник апное (в секундах). Чим менший отриманий результат, тим вища стійкість організму до кисневої недостатності, що свідчить про поліпшення функціональної діяльності серцево-судинної системи.

З метою визначення ступеня тренуваності можна використати наступну методику. Протягом 5 хв. спокійно полежати на спині, потім підрахувати пульс у цьому ж положенні за 1 хв. Потім встати і спокійно постояти 1 хв. і знову підрахувати пульс. Із значення ЧСС у положенні стоячи відняти значення ЧСС у положенні лежачи. Різниця до 12 ударів на 1 хвилину свідчить про хорошу фізичну тренуваність. У здорового нетренованого студента різниця становить 13-15 уд./хв.; 18-25 уд./хв. свідчить про відсутність фізичної тренуваності, а понад 25 уд./хв. свідчить про перевтому або захворювання. Показником оптимального визначення оздоровчо-тренувальних навантажень є зменшення різниці між ЧСС у положенні лежачи і у положенні стоячи. Тенденція до зниження ЧСС або до її стабілізації (до і після оздоровчого тренування за однакового фізичного навантаження) також свідчить про правильне визначення фізичного навантаження.

Для поточного самоконтролю може використовуватися аналіз змін маси тіла, що є об'єктивним показником

фізичного розвитку, стану здоров'я і правильності тренувального режиму. Звичайно на початку регулярних занять ОТ (перші 2–3 тижня) маса тіла, особливо в людей з перевищенням її, трохи знижується (на 1,5–2 кг) за рахунок витрачання води і зменшення жирового прошарку. У майбутньому при правильно обраному режимі тренування вона стабілізується. Якщо маса тіла при звичайному харчуванні продовжує знижуватися, варто зменшити тренувальні навантаження і проконсультуватися з лікарем.

Для самоконтролю інтенсивності навантажень можуть використовуватися й інші показники. При виконанні аеробних вправ дуже інформативним є "розмовний тест". Якщо ви можете вільно розмовляти, співати під час виконання вправи – це свідчить про навантаження низької інтенсивності, підключення ротового дихання чи утруднення його під час розмови є ознакою навантаження, що перевищує ваші аеробні можливості. Поява під час виконання вправ загроудинного болу, шуму і пульсації у вухах, відчуття важкості в потилиці є ознакою надмірного навантаження і служить сигналом для його зниження.

Список використаних джерел:

1. Агаджанян Н. А. Полатайко Ю. А. Экология, здоровье, спорт Ивано-Франковск–Москва: Плай, 2002. 308 с.
2. Адирхасва Л., Адирхасв С. Шляхи підвищення якості фізичного виховання студентів з особливими потребами в умовах сучасного вищого навчального закладу. *Молода спортивна наука України*: збірник наук. праць. Львів: ЛДІФК, 2006. Вип. 10. Т. 3. С. 147-152.
3. Амосов Н. М., Бендет Я. А. Физическая активность и сердце. Киев: Здоровье, 1984. 232 с.
4. Белкина Н. Структура учебно-тренировочных занятий по физической культуре в годичном вузовском образовательном цикле. *Wychowanie fizyczne i sport / Wydawnictwo naukowe PWN. VI Międzynarodowy Kongres Naukowy Współczesny Sport Olimpijski I Sport dla Wszystkich. Warszawa, 6–9 czerwca 2002. Tom. XLVI. Supplement Nr1. Część 2. Czerwiec, 2002. P. 221–222.*

5. Бельх О. С. Проблемы физического здоровья, экономики, интеллектуальные системы. *Теорія і методика фізичного виховання*. Донецьк: ДНУ, 2009. № 2. С. 92-98.
6. Блавт О. З. Використання аналогових безконтактних оптичних сенсорів для удосконалення тестування силової здібності студентів спеціальних медичних груп. *Теорія і методика фізичного виховання*. Донецьк: ДНУ, 2009. № 2. С. 139-146.
7. Валецька Р. О. Основи валеології: підручник. Луцьк: Волинська книга, 2007. 348 с.
8. Наскальний В., Костенко О., Бочарова В. Проблеми фізичної працездатності студентів вищих навчальних закладів. *Молода спортивна наука України*: збірник наук. праць. Львів: ЛДІФК, 2006. Вип. 10. Т. 1. С. 243-246.
9. Приймаков А. А., Ящанин Я. Н. Резервные возможности системы управления локальными движениями при занятиях физической культурой и спортом. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 5 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 14. С. 181-185.
10. Приймаков О. О., Доценко Є. М. Вплив занять шейпінгом на підвищення координаційних та рухових можливостей моторної системи студенток спеціальних медичних груп у ВНЗ. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів, 2008. С. 215-222.
11. Раевский Р. Т., Канишевский С. М. Здоровье, здоровый и оздоровительный образ жизни студентов. Одесса: Наука и техника, 2008. 556 с.

The article reveals the content of pedagogical control and self-control in physical education of students of special medical groups. Functional tests to determine the functional state of the organism are presented.

Key words: pedagogical control, medical and biological control, content, students of physical education.

Отримано: 18.02.2022

УДК 378.879

*А. О. Боднар, кандидат педагогічних наук, старший викладач;
В. О. Остапов, студент 2 курсу СВО магістр*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті здійснене теоретичне узагальнення й висвітлена актуальної проблема підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту готовності до впровадження технології спортивного менеджменту.

Ключові слова: підготовка, технологія, спортивний менеджмент, студенти

Постановка проблеми. Сьогодні принципово змінюються вимоги до підготовки фахівців у галузі фізичного виховання та спорту під час переходу економіки України від адміністративно-командної розподільної системи до ринкових економічних відносин. Мова повинна йти не про традиційну підготовку фахівця, а про саморозвиток індивіда в «обрії особистості», коли для майбутнього фахівця власна особистість буде усвідомлюватися як ядро індивідуально-професійного становлення (Л.М. Кулікова) [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів проблеми готовності майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до професійної діяльності присвятили свої праці такі учені, як О.П. Аніщенко [1], В.І. Бабич [2], М.Я. Віленський [5], М.Т. Данилко [9] та ін.

Н. Ткаченко зазначає, що «фундаментальне обґрунтування підготовки студентів вузів фізичної культури для роботи менеджерами фізкультурно-спортивних ор-

ганізацій має пряме відношення для розвитку галузі фізичної культури і спорту» [15].

В.І. Жолдак, С.Г. Сейранов стверджують, що для раціонального розуміння тенденцій, оцінки стану і регулювання фізичної культури та спорту в країні, корисним є використання знань і технологій менеджменту [10].

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до впровадження технології спортивного менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Спорт слугує виробництву шляхом підготовки людей до праці, а виробництво спортивних товарів, їх продаж та використання – слугують розвитку спорту і вирішенню інших соціальних завдань, у тому числі забезпеченню спортивним інвентарем тренерів та спортсменів.

Поняття «готовність до виконання діяльності», не звертаючи уваги на його поширеність, має неоднозначну психолого-педагогічну інтерпретацію. З одного боку,

«готовність» визначають як умову успішного виконання діяльності, як виборчу активність, що налаштовує організм особистості на майбутню професійну діяльність, як активний стан особистості, що забезпечує її самореалізацію у підготовці та вирішенні певних завдань на підставі власного досвіду; вважають її не тільки передумовою, а й регулятором діяльності. З іншого, «готовність» визначають як якості і властивості особистості.

У науковій літературі мають місце різні спроби визначення поняття «формування». Його визначають як процес цілеспрямованого і організованого оволодіння соціальними суб'єктами цілісними, стійкими рисами та якостями, необхідними для успішної життєдіяльності (О.В. Морозов) [13].

На нашу думку, особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження М.М. Галицької, присвячене питанням формування готовності студентів вищих навчальних закладів сфери туризму до іншомовного спілкування, у якому дослідниця розглядає поняття «готовність до діяльності» з одного боку, як цілісну, багатоступеневу систему, складне особистісне утворення, що має свої закони існування і розвитку, а з іншого, як необхідну умову передумову діяльності, що передбачає наявність складних структурних елементів (особистісні якості людини, суспільні умови тощо), які у своїй сукупності створюють необхідні умови для майбутньої діяльності [7]. Учена визначає поняття «формування готовності до діяльності» як важливий етап становлення та професійного розвитку особистості щодо її здатності до професійної діяльності та передбачає формування системи моральних якостей, професійних здібностей, критичності в оцінці результатів власної діяльності, а також відповідної суми професійних знань, умінь і навичок [7].

Зміст поняття «готовність», на нашу думку, більш повно розкриває К.К. Платонов, який визначає його як результат трудового виховання з раннього дитинства, що полягає у бажанні працювати, усвідомленні необхідності брати участь у спільній трудовій діяльності; як потребу у праці, що конкретизується у готовності до певної праці, що стала професією, як результат професійного навчання й виховання та підсумок не тільки професійного розвитку, але й соціальної зрілості особистості; у найбільш конкретному – готовність до праці [14].

Дослідження готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності з точки зору акмеології дозволяє розглядати психологічну готовність як особливий стан фахівця-професіонала, що визначається мірою розбіжності між реальними та шуканими результатами діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо визначення структури готовності засвідчив існування різноманітних думок. Так, у структурі готовності науковці виокремлюють такі компоненти: мотиваційно-вольовий, інтелектуально-операційний, оцінювально-рефлексивний (Л.В. Бродська) [3]; комунікативно-мотиваційний, змістовий, процесуальний, самооцінний (М.М. Галицька) [8].

Останнім часом питання якості підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти привертають увагу багатьох учених. Теоретичний аналіз засвідчує, що якість підготовки майбутніх фахівців учені розглядають як сукупність властивостей і характеристик, що визначають готовність фахівця до ефективної діяльності та включають здатність до швидкої адаптації в умовах науково-технічного прогресу, володіння професійними вміннями і навичками, вміння використовувати одержані знання у вирішенні професійних завдань (В.А. Магін) [12]. Функціонування галузі фізичної культури та спорту в умовах ринкової економіки пред'являє підвищені вимоги до планування управлінської підготовки майбутніх фахівців, а саме: оптимальне поєднання фундаментальності освіти й управлінської компетентності [3].

Для цілей нашого дослідження суттєвим видається визначення В.І. Жолдаком, С.Г. Сейрановим двох загальних підходів до підвищення якості освіти з курсу менеджменту у фізкультурній освіті: екстенсивний – збільшення обсягу часів і інформації, додаткове та наростаюче інформаційне перенавантаження курсу; інтенсивний – модифікація і вдосконалення педагогічної технології навчального процесу [10].

Принципове значення для процесу формування готовності майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до впровадження технології спортивного менеджменту має активне залучення студентів до навчально-пізнавальної діяльності. Під активним навчанням ми розуміємо таке навчання, в якому майбутній фахівець виступає як суб'єкт пізнавальної діяльності, що в процесі самостійного набуття знань, умінь, практичних навичок та професійного самовизначення є активною особистістю.

Необхідною умовою стимулювання самоосвіти майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту є вимога збільшення вільного доступу до навчальної, наукової та іншої інформації.

При добірї та формуванні матеріалу для закладів вищої освіти необхідно прогнозувати і враховувати ті особливості технології управління персоналом та його розвитком в організації, з якими зустрінуться випускники у професійній діяльності.

Для досягнення мети формування фахівця у вищому навчальному закладі А.А. Вербицький пропонує організувати «таке навчання, яке б забезпечило перехід, трансформацію одного типу діяльності (пізнавального) в інший (професійний) з відповідною зміною потреб і мотивів, мети, дій (вчинків), засобів, предметів і результатів» [4].

Інтегруючим чинником системи професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах є навчально-виховна діяльність. Логіка освітнього процесу будується за схемою – від практики, суб'єктивного досвіду до теоретичних узагальнень.

Самостійний творчий пошук сприяє становленню професійних умінь і навичок студентів, формує їх інтелектуальну сферу, самостійність мислення, здатність ухвалювати обдумані, зважені рішення, прогнозувати майбутнє, будувати адекватний образ «я» – іншими словами, все те, що сьогодні пов'язують з поняттям «професіоналізм» [6].

В основу формування майбутнього фахівця та оцінювання ефективності застосовуваних технологій навчання та педагогічних технік мають класти основні особистісні характеристики студентів: здатності, від яких залежить якість засвоєваних знань і умінь; виучуваність, показники якої свідчать про рівні результативності навчальної діяльності; мотиви, що стимулюють внутрішні механізми індивідуального розвитку і професійного зростання студента як майбутнього фахівця; рефлексія – усвідомлення студентом того, яким він є насправді, якими він сприймає інших, яким він бачиться іншими партнерами по спілкуванню, сумісній діяльності, що особливо активізується в умовах рейтингового оцінювання академічних та особистісних досягнень студента.

До особистісних властивостей та якостей майбутнього фахівця фізичного виховання та спорту належать повноцінна моральність і здатність до творчого мислення і творчого підходу до самої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Анищенко А. П. Сочетание педагогического контроля и самоконтроля в обучающих играх при профессиональной подготовке студентов институтов физической культуры: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Москва, 2000. 22 с.
2. Бабич В. І. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів:

- автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 20 с.
3. Бродська Л. В. Формування готовності майбутніх учителів іноземної мови до виховної роботи в школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2006. 20 с.
  4. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва: Высш. шк., 1991. 204 с.
  5. Виленский М. Я. Формирование физической культуры личности учителя в процессе его профессиональной подготовки: автореф. дис. ... докт. пед. наук в форме науч. докл.: 13.00.01 / Моск. пед. гос. ун-т. Москва, 1990. 84 с.
  6. Воробьева Е. В., Григорьев А. А. Технология проектов – инновационное направление в подготовке специалистов среднего звена. *Теория и практика физической культуры*. 2003. № 9. С. 6-8.
  7. Галицька М. М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 286 с.
  8. Галицька М. М. Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 20 с.
  9. Данилко М. Т. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури: дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту: 24.00.02 / Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ін-т ім. Г. С. Сковороди. Луцьк, 2000. 190 с.
  10. Жолдак В. И., Сейранов С. Г. Социология менеджмента физической культуры и спорта. Москва: Советский спорт, 2003. 380 с.
  11. Куликова Л. Н. Проблемы саморазвития личности как основа методологии воспитания и образования. *Сборник научных трудов*. Комсомольск-на-Амуре, 1994. С. 8-12.
  12. Магин В. А. Контекст модернизации высшего профессионального физкультурного образования. *Теория и практика физической культуры*. 2005. № 4. С. 39-41.
  13. Морозов А. В. Деловая психология: курс лекций: учебн. для высших и средних специальных учебных заведений. Санкт-Петербург: Союз, 2000. 571 с.
  14. Платонов К. К. Структура и развитие личности / отв. ред. А. Д. Глоточкин; АН СССР, Ин-т психологии. Москва: Наука, 1986. 254 с.
  15. Ткаченко Н. Моделювання змісту професійної підготовки спеціаліста з менеджменту фізичного виховання і спорту за нових умов розвитку фізкультурного руху. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2001. № 4. С. 98-101. URL: http://uni-sport.edu.ua/uk/library/search/page_lib.php

The article summarizes the theoretical generalization and highlights the current problem of training future specialists in physical education and sports readiness for the introduction of sports management technology.

Key words: training, technology, sports management, students

Отримано: 18.02.2022

УДК 615.8-051

Р. С. Бутів, старший викладач

ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНОГО ТЕРАПЕВТА, ЩО БАЗУЄТЬСЯ НА ДОКАЗАХ

У статті розкривається принципи та особливості практичної діяльності фізичного терапевта заснованої на доказах.

Ключові слова: засоби, методи, фізична терапія.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Класичне визначення практичної діяльності, що базується на доказах сформулював Девід Саккетт (David Lawrence Sackett) ще у 1996 році і воно звучить так – «Сумлінне, явне та обґрунтоване використання найкращих доказів у прийнятті рішень по здійсненню догляду за конкретним пацієнтом. Це означає інтеграцію індивідуального клінічного досвіду з використанням найкращими доступних із зовні клінічних доказів систематичних досліджень» [2].

Практична діяльність заснована на доказах постійно розвивається та інтегрує:

- найкращі докази отримані у дослідженнях;
- клінічний досвід;
- індивідуальні цінності та очікування пацієнта;
- особливості умов провадження практики, у якій працює фізичний терапевт [5].

Практична діяльність заснована на доказах інтегрує у себе інформацію отриману з чотирьох джерел, а не лише інформацію з наявних найкращих наукових доказів. Практична діяльність заснована на доказах, крім наявних найкращих наукових доказів включає також власний досвід, навички якими володіє фізичний терапевт, ситуацію і цінності пацієнта (наприклад такі як, наявність соціальної підтримки чи фінансова спроможність пацієнта) та умови в яких клінічний фахівець провадить свою практичну діяльність (наприклад, обмеження часу доступу до пацієнта або ресурсів реабілітаційного центру). Процес інтеграції інформації отриманої з цих чотирьох компонентів у

практичну діяльність називається клінічним мисленням. Таким чином, лише за умови коли фізичний терапевт для прийняття клінічного рішення бере до уваги інформацію отриману від вище перелічених чотирьох джерел можна стверджувати, що він діє згідно практичної діяльності заснованої на доказах [1].

Мета роботи – на основі аналізу наукових джерел визначити особливості практичної роботи фізичних терапевтів що базується на доказах.

Виклад основного матеріалу. Практична діяльність заснована на доказах відіграє важливу роль, оскільки вона забезпечує фахівця інформацією про існування найбільш ефективної та доступної допомоги пацієнтам, що покращує клінічні результати. Вона стимулює фізичних терапевтів думати та ставити запитання, наприклад:

- Чому я роблю це таким чином?
- Чи існують докази, які допоможуть мені зробити це більш ефективно?
- Як можуть фізичні терапевти знайти підтвердження того, що їх клінічна практика забезпечена найкращими наявними доказами?

Пацієнти завжди будуть сподіватися отримати найефективніший результат від проведеного втручання згідно їх цілей чи запиту. Фізичний терапевт, як клінічний фахівець, який провадить свою діяльність засновану на доказах, повинен пацієнту надати об'єктивну та неупереджену інформацію про останні наявні докази пов'язані з його проблемою. Після того, як пацієнт

отримає усю необхідну інформацію про його проблему, фізичний терапевт та пацієнт повинні разом поставити досяжну та вимірювальну ціль, що буде відображати результати втручання [2].

Пацієнти не завжди знають про наявні ефективні способи реалізації своїх цілей. Існують ситуації, коли згідно до цінностей пацієнта (тобто те, що для нього є суттєвим та важливим), умов ведення практичної діяльності клінічного фахівця (напр. можливість у реабілітаційному центрі проведення ін'єкції ботулотоксину), клінічного досвіду фізичного терапевта та наявності найкращих доказів існує можливість постановки двох різних реабілітаційних цілей у двох різних пацієнтів з одним і тим самим руховим порушенням. Наприклад, одне і те саме рухове порушення у верхній кінцівці, яке пов'язано із надмірним проявом спастички буде потребувати від фізичного терапевта та пацієнта обговорення можливості реалізації досяжних цілей на основі наявних доказів [5].

Для одного пацієнта може бути суттєвим та важливим уміти виконувати будь яку мінімальну діяльність слабкою кінцівкою, такою як утримання хліба для нарізання, а для іншого пацієнта суттєвим та важливим може бути уміти самостійно доглядати та виконувати пасивні вправи, які є необхідними для виконання щоденних гігієнічних процедур. Таким чином, така модель провадження практичної діяльності застерігає фізичного терапевта від сліпого копіювання шаблонних процедур/ методик втручання при одних і тих самих рухових порушеннях, і орієнтує його на інтеграцію усіх чотирьох компонентів практичної діяльності заснованої на доказах [3].

У різних виданнях постійно публікують інформацію про нові дослідження у медицині, що висвітлюють покращення або відкриття нових методів лікування чи реабілітації, і практикуючий фахівець може завдяки цьому бути в курсі останніх змін, що стосуються його практичної діяльності. Але через велику кількість такої інформації фізичний терапевт не завжди може бути спроможним слідкувати за останніми змінами у галузі. Наприклад, за результатами досліджень для того, щоб фахівець завжди був достатньо поінформований, йому необхідно читати 7 827 відповідних статей, що публі-

куються щомісяця у фахових виданнях зі спеціальності «сімейна медицина» у Сполучених Штатах Америки, це означає, що людина повинна присвятити 627,5 годин щомісяця на читання медичної літератури [5].

Інші результати досліджень повідомляють, що впровадження у клінічну практику результатів передових досліджень часто затримуються і у середньому складають 17 років. Також медичні фахівці повідомляють, що під час кожної взаємодії лікаря і пацієнта формуються три питання. Як правило, тільки на 30% з цих питань можуть відповісти лікарі, це пов'язано в основному з браком часу, відсутністю доступу до інформаційних ресурсів та слабкими навичками пошуку [5].

Висновки. Модель практичної діяльності заснованої на доказах дозволить фізичному терапевту зосереджувати свою увагу на пошуку фільтрованої інформації (систематичні огляди та клінічні настанови), яка буде удосконалювати та постійно тримати його у курсі останніх змін і менше витратити час та зусилля на пошук не фільтрованої інформації.

Список використаних джерел:

1. Бурі Рейсі (Bury Tracy). Науково-доказова практика (огляд). *Бюлетень Української Асоціації фахівців фізичної реабілітації*. 2010. № 3. С. 10-12.
2. Романишин М. Я. Використання науково-доказової практики фізичної реабілітації в неврології. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: зб. наук. праць. 2013. № 1 (21). С. 219-224.
3. Charrois T. L. Systematic reviews: what do you need to know to get started? *Can J. Hosp. Pharm.* 2015. 68(2). P. 144–148. DOI: 10.4212/cjhp.v68i2.1440.
4. Kendall S. Evidence-based resources simplified. *Canadian Family Physician*. 2008. 54. P. 241-243.
5. URL: <https://physrehab.org.ua/uk/articles/ebp/>

In the article opens up principles and features of practical activity of physical internist of based on proofs.

Key words: means, methods, physical therapy.

Отримано: 20.02.2022

УДК796.093(100):378.4-057.87(477.43-21)

В. Б. Воронецький, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач;

І. І. Стасюк, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент;

Л. Д. Гурман, кандидат педагогічних наук, професор

XI ВСЕСВІТНІ ІГРИ, АНАЛІЗ ЗДОБУТИХ ЛІЦЕНЗІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВА УЧАСТІ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано та узагальнено кількість здобутих ліцензій на XI Всесвітні ігри студентами та випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ключові слова: Всесвітні Ігри, студент, змагання

Актуальність. Всесвітні ігри – це змагання планетарного масштабу, де представлені неолімпійські види спорту. За аналогією Всесвітні ігри, як і Олімпійські ігри, проводяться один раз на чотири роки, починаючи з 1981 року. Організатором Всесвітніх ігор є Міжнародна асоціація Всесвітніх ігор (IWGA). З початком нового тисячоліття Всесвітні ігри перейшли під патронат Міжнародного олімпійського комітету. Від початку проведення змагань, кількість видів спорту збільшилась удвічі. Загальномаштабне усвідомлення значимості Всесвітніх ігор відбулось після прийняття рішення МОК від 2004 року, яким було затверджено можливість включення до олімпійського турніру видів спорту, що попередньо заявлені до програми Всесвітніх ігор, прикладом таких видів спортивних дисциплін, які отримали статус олімпійських

є: тхеквондо, триатлон, бадмінтон, карате, скелелазіння, гольф, бейсбол, пляжний волейбол, важка атлетика (жіноча). Також, до програми Всесвітніх ігор входять види спорту, які представлені і в програмі Олімпійських ігор: художня гімнастика, стрибки на батуті.

Перші Всесвітні ігри пройшли в 1981 році в місті Санта-Клар (США), в яких взяло участь 1265 спортсменів у 18 видах спорту. З того часу програма та учасники Всесвітніх ігор розширилася майже у двічі (див. *табл. 1*).

Мета дослідження полягає в систематизації даних щодо здобутих ліцензій на XI Всесвітні ігри студентами та випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також в аналізі перспективи їх участі в даних змаганнях.

Таблиця 1

Хронологія Всесвітніх ігор

№ п/п	Термін проведення	Місце проведення	Число учасників спортсменів	Число учасників країн	Число учасників видів спорту
1.	29-31.07.1981	Санта-Клара (США)	1265		18
2.	03-04.08.1985	Лондон (Англія)	1550		19
3.	20-30.07.1989	Карлсруе (ФРН)	1965		19
4.	22.07.-01.08.1993	Гаага (Нідерланди)	2275	69	22
5.	07-17.08.1997	Лахті (Фінляндія)	2600	78	25
6.	16-26.08.2001	Акіта (Японія)	3200	93	26
7.	14-24.07.2005	Дуйсбург (Німеччина)	3400	89	34
8.	16-26.07.2009	Гаюсон (Тайвань)	4737	103	32
9.	27.07-04.08.2013	Калі (Колумбія)	2870	98	31
10.	20-30.07.2017	Вроцлав (Польща)	3168	102	27

Результати дослідження. Унаслідок перенесення Олімпійських ігор, в зв'язку з пандемією COVID-19 у Токіо на липень 2021 року, про що стало відомо від Міжнародного олімпійського комітету, IWGA згуртувалися разом з МОК визначилося з новою датою проведення XI Всесвітніх ігор, які пройдуть з 07 по 17 липня 2022 року в місті Бірмінгемі (США).

Спортсмени з видів спорту, які входять до програми Всесвітніх ігор, так як і спортсмени, які представляють олімпійські види спорту, здобувають іменні або командні ліцензії на міжнародних змаганнях, які визнає МОК та IWGA (табл. 2).

Таблиця 2

Склад спортсменів – кандидатів національної збірної України по видам спорту до участі у XI Всесвітніх іграх 2022 року

№ п/п	Вид спорту	Ліцензії здобуті чоловіками	Ліцензії здобуті жінками
1.	Більярдний спорт	4	2
2.	Боулінг	4	5
3.	Воднолижний спорт	3	2
4.	Джиу-джитсу	4	2
5.	Кікбоксинг ВАКО	6	5
6.	Пауерліфтинг	8	6
7.	Підводний спорт	8	6
8.	Спортивна аеробіка	3	9
9.	Спортивна акробатика	9	6
10.	Спортивне орієнтування	1	1
11.	Сумо	5	5
12.	Таїландський бокс	9	4
13.	Танцювальний спорт	4	4
14.	Ушу	4	3
15.	Художня гімнастика	-	5
16.	Стрибки на батуті	-	2
17.	Карате	5	5
18.	Скелелазіння	2	-

Кандидатами на участь у XI Всесвітніх іграх від Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка серед видів спорту є наступні: пауерліфтинг, сумо, стрибки на батуті та спортивна акробатика.

Пауерліфтинг. До програми змагань з пауерліфтингу входять три окремі вправи: присідання зі штангою на плечах, жим лежачи на горизонтальній лаві та тяга штанги з помосту. Переможець визначається за кращою сумою піднятою у трьох вправах.

У період з 08 по 13 листопада в норвезькому місті Ставангер відбувся чемпіонат світу з пауерліфтингу. У зазначених міжнародних змаганнях взяли участь студенти та випускники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка виборовши ліцензії на XI Всесвітні ігри. Серед них: магістрант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Тетяна Шлопко та дві випускниці нашого ЗВО, Тетяна Мельник і Валентина Загоруйко. Умовою отримання ліцензії у пауерліфтингу є – зайняте призове місце у обраній ваговій категорії, або найвищий показник коефіцієнту IPF, що визначає десятку кращих спортсменів обраної змагальної групи.

Першою на норвезький поміст вийшла змагатися МСУМК Тетяна Шлопко, яка стала бронзовою призеркою чемпіонату світу у ваговій категорії до 47 кг, тим самим здобувши першу ліцензію для національної збірної команди України і нашого вишу. Ці Всесвітні ігри стануть дебютними для Тетяни.

У ваговій категорії до 84 кг серед жінок срібну медаль світового форуму здобула одна з найдосвідченіших у збірній команді України, ЗМСУ Тетяна Мельник, випускниця Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, тим самим додавши до скарбниці університету ще одну ліцензію. Варто зазначити, що Тетяна вже двічі піднімалась на п'єдестал пошани Всесвітніх ігор, виборюючи срібні нагороди: IX ВІ у Калі (Колумбія) та X ВІ у Вроцлаві (Польща). Отже, ми з впевненістю розраховуємо на здобуття ще однієї нагороди.

Валентина Загоруйко – випускниця Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на чемпіонаті світу посіла п'яте місце. Але, незважаючи на відсутність медалі, коефіцієнт IPF, що продемонструвала наша спортсменка у сумі триборства дозволяє їй претендувати на поїздку до Бірмінгема. Для Валентини це також будуть дебютні Ігри.

Сумо – це вид єдиноборства, що походить з Японії в якому два борці виявляють сильнішого на круглому полі, що називається – дохьо. За правилами, переможцем вважають того, хто перший виштовхає суперника за коло або торкнеться полу.

Студенти нашого університету, які здобули ліцензії на XI Всесвітні ігри, одні з найпочесніших учасників, адже кожному з них присвоєно спортивне звання Заслужений майстер спорту України.

Сумоїстам для здобуття ліцензії потрібно набрати певну кількість балів, що нараховуються за призові місця на чемпіонатах та кубках континентів і рейтингових змаганнях. Всі троє наших ліцензіатів від сумо займали призові, або перші місця міжнародних змагань.

ЗМСУ Світлана Ярємка вже має у своєму активі призові місця та досвід участі у Всесвітніх Іграх. Для здобуття ліцензії на XI Всесвітні Ігри, Світлана виборола: титул чемпіонки світу 2019 року (Осака, Японія), срібну нагороду чемпіонату Європи 2021 року (Казань, Росія) та золото Кубка Європи 2021 року (Кротонин, Польща).

Даіаурі Важа у 2018 році здобув бронзу чемпіонату Європи та посів сьоме місце на чемпіонаті світу, у 2019 році виборов три перемоги на міжнародних рейтингових турнірах та посів третє місце на чемпіонаті світу, продублювавши свій результат знову на чемпіонаті Європи, а у 2020 році здобув бронзову нагороду чемпіонату Європи та виграв міжнародний рейтинговий турнір.

Станіслав Семикрас для здобуття ліцензії на Всесвітні ігри виборов: перемогу на чемпіонаті світу 2019 року (Осака Японія), золото Кубка Європи у 2020 році (Будапешт, Угорщина) та неодноразово почесний титул переможця міжнародних рейтингових турнірів у 2019, 2020 та 2021 роках.

Стрибки на батуті – вид спорту, що входить, як до програми Олімпійських ігор, так і до програми Всес-

вітніх ігор, в якому гімнасти демонструють акробатичні трюки у процесі виконання стрибків на батуті.

Спортсмени національної збірної команди України зі стрибків на батуті здобували медалі на Олімпійських іграх та Всесвітніх іграх. Передумовою здобуття ліцензії на XI Всесвітні ігри – є потрапляння до десятки найкращих на чемпіонаті світу. МСУ Дарина Козарська виконала ці ліцензійні умови на чемпіонаті світу, що відбувся у листопаді 2019 року у столиці Японії – місто Токіо, посівши дев'яте місце. Дарина вперше буде брати участь у змаганнях такого рівня.

Спортивна акробатика – парногруповий вид спорту в якому акробатичні вправи виконуються поодиночі, з партнером, або групою осіб. Спортсменам, що змагаються у дисципліні спортивна акробатика для здобуття ліцензії на Всесвітні ігри необхідно зайняти з першого по десяте місце на чемпіонаті світу.

Студент факультету фізичної культури МСУ Микола Земляний у чоловічій парі посів четверте місце на чемпіонаті світу, що відбувся з 01 по 04 липня 2021 року в місті Женева (Швейцарія), цим самим здобув ще одну ліцензію

для нашого університету. Важливо зазначити, що XI Всесвітні ігри теж стануть дебютними для Миколи.

Висновок: у липні 2022 року в місті Бірмінгем (США) пройдуть XI Всесвітні Ігри. На цих безумовно планетарних змаганнях візьмуть участь вісім студентів та випускників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Безперечно, ми очікуємо і бажаємо нашим спортсменам здобуття медалей різного гатунку.

Список використаних джерел:

1. URL: <https://ukrpowerlifting.com>
2. URL: <https://www.sumo.net.ua>
3. URL: <https://ugf.org.ua>

The article analyses and summarizes the number of licenses received by students and graduates of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko to participate in the XI World Games.

Key words: World Games, student, competitions

Отримано: 23.02.2022

УДК 378.011.3-052:316.46

*М. Б. Гуска, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;
В. Й. Мазур, викладач*

ЗАСТОСУВАННЯ ТІМБІЛДИНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МЕТОДІВ ЛІДЕРСТВА ТА КОМАНДОУТВОРЕННЯ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМАНДНОГО УПРАВЛІННЯ

Результативність діяльності будь-якої організації визначається не стільки зусиллями конкретних працівників, скільки успіхами командної роботи. Кожен керівник замислюється про злагоджену команду, а будь-який співробітник мріє про дружній колектив. Все це можливо реалізувати за допомогою тимбілдингу. У статті розглядається сутність тимбілдингу як методу ефективного управління студентським колективом. Використання тимбілдингу дає змогу налагодити відносини всередині організації, організувати гармонійну взаємодію всіх студентів; збільшує результативність та продуктивність навчання.

Ключові слова: тимбілдинг, колектив, командна робота, лідерство, управління студентським колективом.

Постановка проблеми. Останнім часом все частіше досвідчені керівники прагнуть не просто сформувати колектив, а побудувати команду, яка є чимось більшим, ніж просто група спільно працюючих людей. У зв'язку з цим стають актуальними питання, що стосуються особливостей команди, які відрізняють її від звичайного закладу вищої освіти, а також питання розроблення стратегії тимбілдингу.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. М. Андрушків Т. Литвиненко та І. Андреева у своїй статті «Тимбілдинг в організації» стверджують, що у сучасних умовах тимбілдинг являє собою одну із перспективних моделей корпоративного менеджменту [3, с.1531-1534]. Питання особливості роботи в команді та важливості згуртування колективу досліджували такі вчені, як П.Ф. Друкер, Т.Ю. Литвиненко, П.В. Журавльова, О.В. Мороз. Також велика увага приділяється дослідження позитивних та негативних аспектів тимбілдингу, ці питання висвітлені у працях М. Комарцова, А. Саусь, К. Комафорда.

Мета дослідження. Обґрунтувати теоретичні аспекти застосування тимбілдингу, визначити переваги та недоліки цього методу та основні помилки його застосування. З'ясувати доцільність використання тимбілдингу в сучасних умовах зі студентською молоддю.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел та джерел мережі Інтернет, соціологічні методи (бесіди, опитування, анкетування), методи дослідження рухової активності, метод систематизації наукової інформації.

Результати дослідження та їх обговорення. Психологічний клімат – це важлива складова частина кож-

ного колективу. У колективі, де панує дружна атмосфера, і проблем менше, та студенти більш лояльні та змотивовані. Тож не дивно, що кожен керівник намагається вплинути на згуртування колективу та поліпшення мікроклімату в організації. Одним із ефективних методів покращення взаємодії колективу є тимбілдинг. Team building з англійської перекладається як «побудова команди». Авторство цього методу належить військовим.

Тимбілдинг – це заходи, спрямовані на створення певної атмосфери в колективі, яка буде сприяти досягненню загальних цілей і згуртуванню персоналу (М. Істакова) [2, с.9].

Team building – спеціально розроблені заходи, які мають спрямування на згуртування єдиної, сильної та ефективної команди, члени якої спрямовані на досягнення єдиної мети, на взаємодію, взаємодоповнення один одного, підтримку, поважне ставлення та гармонійну взаємодію (В. Авдієв) [1, с.56]. Особливого значення тимбілдинг набуває на стадіях становлення та нормування, оскільки досвід українських і зарубіжних закладів, які домоглися значних успіхів у організаційній та інноваційній діяльності, підтверджує, що основну роль у них відіграють не особистості, а групи студентів, вищою формою прояву яких є команди [4, с.144]. За даними соціологічних опитувань, найважливішою професійною якістю лідера і керівника є вміння формувати команду, злагоджений, згуртований колектив [6, с.186], а методи тимбілдингу якраз і допомагають згуртувати команду, виявити потенційних лідерів.

Основним завданням тимбілдингу є об'єднання кожного окремого студента в єдину систему – колектив для налагодження відносин всередині організації та успішної роботи кожної її ланки. Так з'явилось безліч

видів тимблдингу: активний, сюжетний, інтелектуальний, творчий.

Активний вид тимблдингу є найпопулярнішим та найбільше підходить для теплої пори року, оскільки найчастіше проводиться на свіжому повітрі. Налагодження відносин проходить швидко, учасники активно проводять та отримують задоволення від різних спортивних ігор, квестів, естафет. Сценаріїв такої діяльності є безліч. Найцікавіші варіанти включають в себе різний спортивний інвентар – від класичного міні-футболу до канатних доріг і квадроциклів.

Тимблдинг-програми стають винахідливішими і пропонують різні сюжети. Сюжетний вид тимблдингу приймає форми квесту, бізнес-гри, змагальних заходів. Цікава історія захоплює учасників, відбувається глибоке занурення в процес. Учасникам цікаво рухатися за сюжетом, і створення команди проходить непомітно. Учасники пробують нові ролі, наприклад, роль детектива. До сюжетного тимблдингу також відносять історичні рольові ігри. У процесі такої діяльності колектив відтворює різні історичні події, грають ролі відомих історичних персон.

Останнім часом набувають популярності інтелектуальні види тимблдингу. Цей вид згуртованості команди сприяє не тільки всебічному розвитку студентів, а й утворенню у кожного вміння швидко приймати рішення. Спільне вирішення складних завдань – хороша основа для створення команди. Проведення такого виду тимблдингу не вимагає великого простору та залучення будь-якого інвентаря. Досить буде лише знайти цікаві завдання для їх вирішення в команді.

Творчий тимблдинг також набуває популярності, адже креативність високо цінується в сучасному світі. Наприклад, малювання загальної картини. Учасники командами малюють частини картини, в кінці заходу картина з'єднується в єдине ціле.

Кожен із видів тимблдингу є надзвичайно дієвим, адже будь-яка спільна діяльність колективу, яка безпосередньо не стосується роботи, має позитивний вплив на відносини між кожною його частиною. Подібні заходи, дозволяють виявити та вирішити приховані та реальні конфлікти, визначити ролі та оцінити сильні та слабкі сторони колективу.

Функції тимблдингу:

- навчання студентів вмінню працювати в команді, а саме навчання роботі в групі, розділення ролей у команді, колективне рішення спірних питань, розвиток вміння використання ресурсів кожного учасника команди, вміння налагоджувати взаємодії та знаходити спільну мову;
- створення і підтримка дружніх відносин в колективі;
- адаптація нових учасників до колективу;
- зняття психологічної напруги та зменшення конфліктних ситуацій;
- збільшення рівня довіри і взаємодопомоги в колективі;
- збільшення рівня особистої відповідальності за результат;
- перехід мислення учасників з стану конкуренції до стану співробітництва;
- підвищення командного духу;
- підвищення бажання ділитись досвідом, відкрито обговорювати проблеми і шляхи їх вирішення, аналізувати минулий досвід, робити висновки, враховувати помилки;
- підвищення рівня ініціативності молоді [5, с.23].

Потрібно враховувати, що всі люди різні і по-різному сприймають те, що з ними відбувається. Отже,

наведемо основні плюси та мінуси використання такого методу, як тимблдинг (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки використання тимблдингу

Плюси	Мінуси
Отримання учасниками психологічного розвантаження	Занадто тривале, бурхливе і супроводжується конфліктами обговорення негативних моментів, які сталися на заході
Досягнення згуртованості колективом факультету, університету	Зниження самооцінки у деяких членів колективу
Між студентами виникає атмосфера взаємної підтримки та допомоги	Тимблдинг проводиться в ненавчальний час, тому учасники не завжди охоче погоджуються і приходять на захід
Налагоджується психологічний клімат в колективі, що позитивно впливає на роботу кожного студента	Не всі студенти розуміють значення командних змагань, тому відносяться до змагань «з прохолодою» і не націлені на результат
Підвищується ефективність навчання	Якщо студентів примушувати до такого роду заходів, то можуть виникнути конфліктні ситуації з керівництвом

Майже всі недоліки під час використання тимблдингу виникають від неправильного трактування терміну і неправильного проведення таких заходів згуртування колективу. Часто керівники дотримуються однакових помилок під час здійснення такої діяльності.

Висновки. Тимблдинг є одним із найбільш ефективних методів управління колективом. Він дозволяє об'єднати кожного окремого студента в єдину систему – колектив – для налагодження відносин всередині організації та успішної роботи кожної її ланки. У разі об'єднання колективу підвищується працездатність, персонал більш мотивований та зацікавлений в успішному навчанні. Тимблдинг є не просто методом згуртування колективу, він виконує дуже важливу навчальну функцію, а саме навчання роботі в команді.

Список використаних джерел:

1. Авдеев В. В. Управление персоналом: технология формирования команды: учеб. пособие. Москва: Финансы и статистика, 2002. С. 544.
2. Исхакова М. Г. Тимбилдинг: раскрытие ресурсов организации и личности. Санкт-Петербург: Речь, 2010. С. 257.
3. Литвиненко Т., Андреева И. Тимбилдинг в организации. *Научный альманах*. 2015. № 8. С. 1531–1534.
4. Соціально-психологічні чинники мотивування працівників приладобудівних підприємств: монографія / О. В. Мороз та інші. Вінниця: ВНТУ, 2011. 252 с.
5. Сарган Г. Н. Тренинг командообразования. Санкт-Петербург: Речь, 2015. С. 187.
6. Тидор С. Н. Психология управления: от личности к команде. Петрозаводск: Периодика, 1997. 256 с.

The effectiveness of any organization is determined not so much by the efforts of individual employees, as the success of teamwork. Every leader thinks about a well-coordinated team, and every employee dreams of a friendly team. All this can be realized with the help of team building. The article considers the essence of team building as a method of effective management of the student body. The use of team building allows to establish relations within the organization, to organize harmonious interaction of all students; increases the effectiveness and productivity of training.

Key words: team building, team, team work, leadership, student team management.

Отримано: 21.02.2022

Г. А. Єдинак, доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ДЛЯ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Проведеним дослідженням визначали структуру фізичного стану дівчаток і хлопчиків 13-14 років. Необхідність була зумовлена недостатньою кількістю емпіричних даних про їхній фізичний стан. Це унеможливило формування адекватної моделі належних показників фізичного стану учнів, що є важливим для вирішення завдань фізичного виховання в основній школі. У дослідженні взяло участь 100 підлітків (по 25 дівчаток і хлопчиків віку 13 років та 14 років). Встановлено, що структура фізичного стану відзначається статевію і віковою особливостями. Це необхідно враховувати при моделюванні параметрів фізичного стану таких підлітків.

Ключові слова: фізичний стан, моделювання, підлітки.

Вступ. У структурі загальної середньої освіти важливе місце на сучасному етапі посідає фізична культура. Це зумовлює необхідність перегляду відповідної шкільної програми у напрямі максимально можливого врахування передових, прогресивних ідей, підходів, концепцій. При цьому, одним із провідних тут є напрям, пов'язаний із визначенням завдань навчальної дисципліни «Фізична культура», а саме що потребує орієнтування фізичного стану учня або класу (паралелі класів) на обґрунтовані модельні характеристики [4, с.9].

Такі характеристики мають безпосередній зв'язок із точним прогнозуванням фактичних результатів, що повинні бути досягнутими дітьми при використанні ними визначеного змісту фізичної культури [1, с.4]. Визначальним у такому прогнозуванні є моделі найкращого фізичного стану дітей та адекватна система контролю, у тому числі уточнення кількісних і якісних параметрів уже наявних моделей [2, с.32].

Ураховуючи зазначене відзначили необхідність пошукової діяльності в означеному науковому напрямі.

Роботу виконано згідно плану науково-дослідної роботи на 2020-2024 роки науково-дослідної лабораторії «Гендерні профілактично-оздоровчі технології фізичного виховання та реабілітації» Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за темою «Створення оздоровчих і розвивальних технологій фізичної активності дітей та студентської молоді».

Матеріал та методи дослідження. Мета дослідження полягала у визначенні структури фізичного стану дівчаток і хлопчиків 13-14 років при використанні чинного змісту фізичного виховання. Досягнення такої мети забезпечувалося використанням комплексу адекватних методів дослідження. Так, для опрацювання джерел інформації, кількість яких налічувана понад 50, було використано загальнонаукові методи, а саме аналіз, синтез, систематизацію.

Для одержання емпіричних даних було використано комплекс адекватних методів, а саме які дозволяли визначати показники фізичного розвитку, функціональні показники, фізичну підготовленість. Зокрема, такими були: педагогічне тестування з використанням комплексу рухових завдань, що дозволяли оцінити різні рухові якості; антропометрія (для визначення показників фізичного розвитку – довжини, маси тіла, обвідних розмірів грудної клітки (ОГК)); соматометрія (для визначення товщини шкірно-жирових складок у рекомендованих дослідниками ділянках); динамометрія спірометрія, сфигмоманометрія, пульсометрія – для одержання індексів, що описують стан соматичного здоров'я за методикою Г. Апанасенка [5-7].

Статистичне опрацювання емпіричних даних відбувалося за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS Version 21. Основним був факторний аналіз, що передбачав визначення головних компонент і використання варімакс-обертання для нормалізації даних [8]. При цьому, враховували тільки статистично значущі значення (на рівні $\alpha = 0,05$). Щодо організації дослідження, то тут відзначає таке: у дослідженні взяли

участь по 25 дівчаток і хлопчиків, вік яких становив 13 та 14 років. Під час їхнього залучення до дослідження враховували положення Гельсінської декларації WMA-2013 про етичні засади медичних досліджень за участі людей; протокол дослідження було затверджено комісією з етики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Результати дослідження. У вибірці 13-річних хлопчиків виявили, що їхній фізичний стан характеризували чотири фактори. Фактор I (31,9% від загальної дисперсії) відзначався позитивним статистичним зв'язком показників фізичного розвитку (масою тіла, ОГК, середнім значенням усіх досліджуваних шкірно-жирових складок) та силової витривалості (підйом тулуба з положення лежачи на спині впродовж 30 с). У зв'язку з цим фактор інтерпретували як динамічну силову витривалість і фізичний розвиток. На факторі II (27,15% від загальної дисперсії) найбільшим факторним навантаженням відзначалася динамічна силова витривалість (підтягування на перекладині) та швидко-силові якості (стрибок у довжину з місця). Ураховуючи наявність на попередньому факторі силової витривалості, цей фактор розглядали як «швидко-силові якості». На факторі III (17,52% від загальної дисперсії) відповідали визначенням вимогам декілька показників, але поміж них найбільший коефіцієнт мала кистьова динамометрія. У зв'язку з цим фактор розглядали як «м'язову силу». Фактор IV (9,1% від загальної дисперсії) виокремлював тільки одну перемінну, а саме нахил уперед сидячи. Це дозволяло інтерпретувати фактор як «гнучкість».

У вибірці 14-річних хлопчиків факторна структура фізичного стану відзначалася певними особливостями. Так фактор I (28,16% загальної дисперсії) містив показник швидкісних якостей, що дозволяло саме так визначити цей фактор. Фактор II (18,49% від загальної дисперсії) був представлений показниками м'язової сили та фізичної працездатності, адже їхні коефіцієнти множинної кореляції були найбільшими, – становили відповідно 0,750 та 0,822. Водночас відзначили наявність статистичного зв'язку між морфологічними показниками (довжина, маса тіла) та м'язовою силою, між першими та фізичною працездатністю. Ураховуючи зазначену інформацію, фізичний розвиток. Фактор III (становить 15,84% від загальної дисперсії) відзначався тим, що найбільше факторне навантаження було у показників гнучкості та м'язової сили. Оскільки остання вже була представлена на одному з виокремлених раніше факторів, тому цей фактор інтерпретували як «гнучкість». Фактор IV (7,52%) відображав швидкісні якості, оскільки найбільше факторне навантаження становило (-0,712). Тому фактор інтерпретували саме як «швидкісні якості».

Факторна структура фізичного стану у 13-річних дівчаток відзначалася п'ятьма статистично незалежними факторами, що описували її на 77,42%. При цьому, на факторі I (25,68% від загальної дисперсії) найвищим факторним навантаженням відзначалися морфологічні показники (довжина, маса тіла, ОГК, середні значення всіх шкірно-жирових складок) та показник абсолютної

м'язової сили. Розглядали такий результат із позиції того, що зі збільшенням зазначених параметрів тіла зростає м'язова сила. Тому правомірно розглядати цей фактор як «фізичний розвиток». Фактор II (21,55%) відзначався тим, що найбільше факторне навантаження демонстрували підтягування на перекладині, човниковий біг 10×5 м, біг на 60 м. Ці показники пов'язані з координацією, що дозволяло саме так інтерпретувати цей фактор. Фактори III і IV (відповідно 11,41% і 9,78%) найбільшими факторними навантаженнями відзначалися біг 100 м та м'язової сили. Ураховуючи, що остання вже була виокремлена раніше, цей фактор інтерпретували як «швидкісна витривалість». Фактор V (9%) була представлена, передусім статичною та динамічною силовою витривалістю (відповідно вис на зігнутих руках хватом зверху та з положення лежачи на спині піднімання тулуба в сід за 30 с). Ураховуючи зазначене, фактор розглядали як «спеціальна витривалість».

У 14-річних дівчаток було виокремлено три фактори, що на 96,34% визначали структуру їхнього фізичного стану. Конкретизуючи такий результат відзначили, що фактор I (43,12% від загальної дисперсії) містив морфологічні показники (маса тіла, ОГК, середнє всіх досліджуваних шкірно-жирових складок), піднімання тулуба в сід за 30 с, човниковий біг 105 м. Ці показники відображають швидкісну витривалість та координацію в циклічних локомоціях. Із урахуванням зазначеного фактор інтерпретували як «фізичний розвиток і координацію». Фактор II (28,37%) був представлений нахилом уперед із положення сидячи та результатом подолання дистанції 1000 м. Ураховуючи зазначене, фактор інтерпретували як «гнучкість». Самий цей вибір був зумовлений тим, що на факторі III (24,85% від загальної дисперсії) було виокремлено подолання дистанції 1000 м. Тому фактор розглядали як «аеробна витривалість».

Висновки. 1. На сучасному етапі недостатньо емпіричних даних про фізичний стан учнів основної школи, що унеможливило формування адекватної моделі належних показників цього стану, що є одним із провідних завдань шкільного фізичного виховання.

2. Структура фізичного стану 13- та 14-річних дівчаток, а також хлопчиків, відзначаються статевою і віковою особливостями, які необхідно враховувати при моделюванні для цих дітей параметрів такого стану.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на вирішення розглянутої наукової проблеми, але в напрямі отримання емпіричних даних про структуру фізичного стану учнів основної школи віку 10-12 років.

Список використаних джерел:

1. Єдинак Г. А., Галаманжук Л. Л., Мисів В. М., Зубаль М. В., Ключ О. А. Соматотипи та фізичний стан дітей і молоді: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Видавництво «Оіюм», 2021. 408 с.
2. Іващенко О. В. Теоретико-методичні основи моделювання процесу навчання та розвитку рухових здібностей у дітей: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Чернігівський національний педагогічний ун-т імені Т. Г. Шевченка. Чернівці, 2017. 40 с.
3. Іващенко Л. Я., Благий А. Л., Усачев Ю. А. Программирування занять оздоровительним фітнесом. Київ: Наук. світ, 2008. 198 с.
4. Круцевич Т. Ю. Управление физическим состоянием подростков в системе физического воспитания: дис... д-ра наук по физ. восп. и спорту: 24.00.02 / Нац. ун-т физ. восп. и спорта Украины. Київ, 2000. 510 с.
5. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня М. М. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навч. посібник. Київ: Олімп. л-ра, 2011. 224 с.
6. Сергієнко Л. П. Тестування рухових здібностей школярів. Київ: Олімп. л-ра, 2001. 439 с.
7. Шиян Б. М., Єдинак Г. А., Петришин Ю. В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ПП Видавництво «Оіюм», 2012. 280 с.
8. Vincent W. J. (2005). *Statistic in kinesiology*. 3rd ed. Champaign, IL: Human kinetics.

The study determined the structure of the physical condition of girls and boys 13-14 years. The need was due to insufficient empirical data on their physical condition. This makes it impossible to form an adequate model of appropriate indicators of the physical condition of students, which is important for solving the problems of physical education in primary school. The study involved 100 adolescents (25 girls and boys aged 13 and 14 years). It is established that the structure of physical condition is marked by gender and age. This must be taken into account when modelling the physical condition of such adolescents.

Key words: physical condition, modelling, adolescents.

Отримано: 23.02.2022

УДК 613.6

*Е. О. Жигульова, кандидат біологічних наук, доцент;
А. В. Заїкін, кандидат педагогічних наук, доцент*

ПОЛІПШЕННЯ УМОВ І ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ ФІЗИЧНОГО ТЕРАПЕВТА

Акцентовано увагу на охорону праці фізичних терапевтів під час виконання професійних обов'язків. Розглянуто шкідливі виробничі чинники, що впливають на організм фізичного терапевта, а також інтенсивність цього впливу.

Ключові слова: охорона праці, фізичний терапевт, професійні обов'язки.

Актуальність теми. Професіонали галузі охорони здоров'я роблять значний внесок у збереження здоров'я населення, а, отже, і в підвищення ефективності трудового потенціалу держави і добробуту її громадян [1].

У процесі виконання трудових обов'язків фізичним терапевтам доводиться контактувати з багатьма професійними шкідливостями, і не завжди можна врахувати всі виробничі чинники, що впливають на організм фахівця, а також інтенсивність цього впливу [3; 4]. Різні захворювання фахівців цієї сфери є досить високими, до того ж, існують також «приховані» захворювання. Саме тому сьогодні набуває актуальності питання щодо професійних шкідливих чинників, особливості

їх дії на організм фізичних терапевтів та шляхи запобігання їх негативного впливу.

Мета роботи – проаналізувати відомості науково-методичної літератури щодо шкідливих і небезпечних чинників виробничого середовища, що діють на професіоналів галузі охорони здоров'я під час виконання ними професійних обов'язків.

Результати і дискусія. Охороною праці фізичних терапевтів під час виконання професійних обов'язків є система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збережен-

ня здоров'я і працездатності професіоналів галузі охорони здоров'я в процесі праці [3; 5]. Серед основних принципів, на яких базується державна політика в галузі охорони праці можна виокремити:

- ✓ Пріоритет життя і здоров'я працівників, повна відповідальність роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці;
- ✓ Підвищення рівня промислової безпеки шляхом гарантування постійного технічного контролю за станом виробництва, технологій та продукції, а також сприяння підприємствам у створенні безпечних і нешкідливих умов праці;
- ✓ Комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі загальнодержавної, галузевих, регіональних програм з цього питання та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень у галузі науки і техніки та охорони довкілля;
- ✓ Соціальний захист працівників, повне відшкодування збитків особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;
- ✓ Встановлення єдиних вимог з охорони праці для всіх підприємств і суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності;
- ✓ Адаптація трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану;
- ✓ Використання економічних методів управління охороною праці, участь держави у фінансуванні заходів з охорони праці, залучення добровільних внесків та інших надходжень для таких цілей, отримання яких не суперечить законодавству;
- ✓ Інформування населення, проведення навчання, професійної підготовки і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;
- ✓ Забезпечення координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, які розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями і працівниками (їхніми представниками), між усіма соціальними групами під час прийняття рішень з охорони праці на місцевому і державному рівнях;
- ✓ Використання світового досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва [5].

Гігієна праці це галузь практичної і наукової діяльності, що вивчає стан здоров'я працівників залежно від умов праці і на цій основі обґрунтовує заходи і засоби збереження і зміцнення здоров'я працівників, профілактики несприятливого впливу умов праці (сукупності чинників виробничого середовища і трудового процесу, які впливають на здоров'я і працездатність людини під час виконання нею трудових обов'язків) [3; 4].

Шкідливі чинники, як чинники середовища і трудового процесу, які мають негативний вплив на фізичного терапевта можна класифікувати за природою дії на хімічні, фізичні, біологічні, психофізичні [5].

Серед фізичних небезпечних і шкідливих виробничих чинників виділяють такі: підвищений рівень вібрації, підвищена яскравість світла, недостатня освітленість робочої зони, підвищена або знижена вологість, іонізація повітря.

Хімічні небезпечні і шкідливі виробничі чинники підрозділяють за характером дії на організм фізичного терапевта і за шляхом проникнення в нього.

За характером дії виділяють наступні: токсичні, подразні, сенсibilізуючі, канцерогенні, мутагенні і такі, що впливають на репродуктивну функцію. За шляхом проникнення в організм є: ті, що проникають через органи дихання, через травний тракт, через шкірні покриви і слизові оболонки.

Біологічні небезпечні і шкідливі виробничі чинники включають біологічні об'єкти, а саме, патогенні мікроорганізми і продукти їх життєдіяльності.

Психофізичні небезпечні і шкідливі виробничі чинники за характером дії поділяються на фізичні перевантаження (статичні та динамічні) та нервово-психічні перевантаження (перенапруження аналізаторів, розумове перенапруження, монотонність праці, емоційні перевантаження [3; 5].

Фізіологічною особливістю трудової діяльності фізичного терапевта є вимушена робота поза стоячи зі статичним напруженням м'язової системи. Велику частину часу тулуб фізичного терапевта нахилений вперед під кутом 45°, окрім того працівник часто повернутий в один чи інший бік. Статичне м'язове напруження супроводжується тонічним і тетанічним скороченням м'язів плечового поясу, спини, нижніх кінцівок, таза, рук, появою втоми, яка прямо залежить від тривалості робочого процесу. Кров'яний тиск підвищується у два рази, в ділянці таза – на 50% [5].

В контексті охорони праці професіоналів галузі охорони здоров'я, принагідно навести ергономічні і фізіологічні показники важкості та напруженості праці фізичного терапевта. Ергономічними ознаками важкості праці є наступні показники фізичного навантаження: фізичне динамічне навантаження, маса вантажу, що підіймається і переміщується, стереотипні робочі рухи, статичне навантаження, робоча поза, нахили корпусу понад 30 градусів, переміщення у просторі. Ергономічними показниками напруженості праці є показники нервово-психічного навантаження, монотонність навантажень, режим праці [3; 5].

Ергономічні показники важкості і напруженості праці та їх оцінювання недостатньо враховують фізіологічну вартість виконуваних робіт, не враховують фізіологічних особливостей працівників (вік, стать, стан здоров'я). Тому в разі потреби використовують фізіологічні показники і критерії оцінювання важкості й напруженості праці.

Фізіологічними показниками важкості і напруженості праці є показники фізіологічної вартості роботи (функціонального напруження організму), які визначають ступінь напруженості (I, II, III, IV) фізіологічних функцій [5].

Згідно зі шкалою ДУ «Інститут медицини праці НАМН України», напруженість фізіологічних функцій під час трудового процесу оцінюється за показниками середньої величини енерговитрат і середньої частоти

Таблиця 1

Оцінювання напруженості фізіологічних функцій під час фізичної роботи за шкалою ДУ «Інститут медицини праці НАМН України»

(Взято з О.П. Яворовський, М.І. Веремей, В.І. Зенкіна, Ю.О. Паустовський, В.Г. Сук, Г.А. Шкурко, Л.О. Куюн, К.С. Мурланова. Охорона праці в медичній галузі, 2017.)

Ступінь напруженості фізіологічних функцій	Середнє значення енерговитрат, Дж/с	Середня частота пульсу за 1 хв протягом робочої зміни	Зміна функцій по завершенні робочого дня (зміни),%				
			зменшення		збільшення		
			М'язової витривалості	Обсягу операційно-пам'яті	Латентного періоду ПЗМР	Латентного періоду СЗМР	Часу розірвання (концентрація уваги)
I	До 174	До 80	До 10	До 5	Немає збільшення	До 5	До 5
II	175-290	81-95	11-30	6-25	1-25	6-30	6-25
III	291-406	96-110	31-50	26-50	26-50	31-60	26-50
IV	407 i >	111 i >	51 i >	51 i >	51 i >	61 i >	51 i >

пульсу за 1 хв. за зміну (робочий день), зміни функцій після завершення робочого дня (робочої зміни) – м'язова витривалість, обсяг оперативної пам'яті, латентний період простої зорово-моторної реакції (ПЗМР), латентний складної зорово-моторної реакції (СЗМР), час розрізнення (концентрація уваги). Залежно від змін досліджуваних функцій наприкінці робочого дня, визначення у відсотках, та стану показників частоти пульсу й енерговитрат, виражених абсолютними величинами, визначають ступінь напруженості фізіологічних функцій під час такої роботи (див. *табл. 1*).

Висновки. Вимоги з охорони праці поширюються на всі підприємства, установи й організації, незалежно від форм їх власності та видів діяльності, а також усіх громадян, які працюють. За порушення організації охорони праці однаковою мірою несуть відповідальність перед законом як роботодавець (власник), так і працівник (виконавець).

Список використаних джерел:

1. Вакуленко Л. О., Вакуленко Д. В., Клапчук В. В. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії. Тернопіль. 2018. 372 с.

2. Волошина С. В. Сутність системи професійної безпеки і здоров'я та її роль у забезпеченні розвитку людського капіталу підприємства. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*: науковий збірник. Кривий Ріг, 2011. № 4. С. 19-26.
3. Гігієна у фізичній реабілітації: підручник / К. О. Пашко, Д. В. Попович, О. В. Лотоцька, О. В. Сопель, В. А. Кондратюк, Г. А. Крицька. Тернопіль: ТДМУ, 2019. 360 с.
4. Дуло О. А., Товт В. А., Мелега К. П. Гігієна в системі підготовки спеціалістів з фізичної реабілітації: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Ужгород: Графіка, 2011. 256 с.
5. Охорона праці в медичній галузі / Яворовський О. П., Веремей М. І., Зенкіна В. І., Паустовський Ю. О., Сук В. Г., Шкурко Г. А., Куяно Л. О., Мурланова К. С. 2-е видання. 2017. 208 с.

Emphasis is placed on the occupational safety of physical therapists in the performance of their professional duties. Harmful production factors affecting the body of a physical therapist, as well as the intensity of this impact are considered.

Key words: labour protection, physical therapist, professional responsibilities.

Отримано: 19.02.2022

УДК 37.011.3-051:796]:159.923.33

*М. В. Зубаль, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;
І. В. Райтаровська, старший викладач;
В. Л. Авінов, викладач*

АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

У фізичному вихованні та спорті спілкування досліджено достатньо поверхнево. Залишаються невизначеними соціально-психологічні характеристики, які дозволяють конкретно описати та оцінити спілкування представників галузі. Саме цей аспект проблеми викликає особливий інтерес у науковців, бо безпосередньо пов'язаний із формуванням конструктивних взаємин між суб'єктами навчально-виховного процесу, з комплектуванням команд, розвитком взаємин між гравцями, а також з опануванням арсеналу тактичних і технічних прийомів та ефективним їх використанням у змаганнях.

Ключові слова: спілкування, вчитель фізичної культури, спорт, культура.

Постановка проблеми. Серед головних напрямків вивчення спілкування можна зазначити: інформаційно-комунікативний, у якому спілкування розглядається як комунікація, завдяки якій здійснюється обмін інформацією; інтерактивний, у межах якого спілкування постає як взаємодія індивідів у процесі їх спільної діяльності; гносеологічний, у якому спілкування людини виступає як суб'єкт і об'єкт соціального пізнання; аксіологічний, у якому спілкування вивчається як процес обміну цінностями, нормативний, у якому досліджується роль спілкування у процесі нормативного регулювання поведінки індивідів, закріплення цих норм у свідомості людей, функціонування стереотипів поведінки; семіотичний, де спілкування розглядається як специфічна система знаків і як посередник у процесі взаємодії різних знакових систем; соціально-практичний, у якому процес спілкування розглядається як обмін діяльністю, здатністю, уміннями та навичками.

У психологічній та педагогічній літературі проблемі спілкування досліджували представники комунікативного напрямку [5].

В межах загальнофілософської концепції аналіз різних поглядів на сутність спілкування дозволяє виділити три основні наукові течії: у першій спілкування розглядається як комунікація [3]; у другій – як форма та засіб прояву суспільних відносин [6]; у третій – як діяльність [2].

Мета дослідження полягає в розробці програми формування культури спілкування майбутніх фахівців з

фізичного виховання і спорту та технології її практичної реалізації.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу науково-методичної літератури обґрунтувати теоретичні засади формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту.
2. Дослідити практичний стан і виявити особливості організації професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту.
3. Розробити програму культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту, визначити критерії, показники та рівні її сформованості.

Об'єкт дослідження – культура спілкування фахівців з фізичного виховання та спорту.

Предмет дослідження – програма формування культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту та технології її практичної реалізації.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження**, адекватних завданням роботи: теоретичні – аналіз науково-методичної літератури, синтез, порівняння і узагальнення отриманих даних; практичні – спостереження, бесіда, констатувальний і формувальний експерименти, тестування, опитування; методи математичної статистики.

Для предмету нашого дослідження одним із найбільш суттєвих є підхід до цієї проблеми, запропонований Л.В. Денісовою [4]. Вона розглядає спілкування як взаємодію, учасники якої відносяться один до одного як до цілей, а не як до засобів. Він також зазначає, що існують і інші види соціальної взаємодії, у яких ціллю є тільки один із партнерів, а інший виступає засобом задоволення його потреб. Таким чином автор виділяє такі види соціальної взаємодії, як спілкування, обслуговування, управління та комунікація.

Конструктивним є також підхід до проблеми спілкування Г.М. Андреевої [1]. Психологічний аналіз сутності і структури поняття спілкування дозволяє зробити такі висновки:

1. Спілкування за своєю природою є діяльним, оскільки його внутрішнім змістом (його сутністю) є людська діяльність у її загальному, абстрактному вигляді.

2. Специфіка спілкування як спільної діяльності людей полягає у тому, що в основі такої діяльності лежить особливий вид зв'язку між її учасниками – міжсуб'єктний. Спілкування, будучи цілісним, має все ж таки визначену структуру, до якої входять суб'єкти, взаємодія, що виникає та існує з приводу визначеного предмета спілкування, а також предмет – явище, яке фокусує соціальну взаємодію і таким чином пов'язує суб'єктів.

3. Оскільки детермінанти активності суб'єктів у спілкуванні породжуються в них самих, то критерієм розподілу спілкування на типи повинна бути мотиваційна спрямованість учасників процесу спілкування. Тому можна говорити про три основні типи спілкування:

а) продуктивне, у якому мотивація суб'єктів однаковою мірою спрямована на предмет спілкування, партнера та процес їхньої взаємодії;

б) дружнє, у якому мотивація спрямована на партнера, а процес взаємодії та партнер відіграють лише інструментальну роль;

в) ігрове, у якому мотивація здебільшого спрямована на сам процес взаємодії, партнер при цьому відіграє менш значну роль, а предмет – другорядну.

4. Аналіз сутності, специфіки та типології спілкування дає змогу визначити, що його основною функцією є інтегративна, яка дозволяє досягнути консенсусної форми соціальної інтеграції.

Професійне спілкування фахівця фізичного виховання і спорту можна визначити, як процес взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу міжмовної комунікації, змістом якого є обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікації для встановлення взаємостосунків між ними з метою створення певного продукту праці.

У процесі професійного спілкування одним із ключових завдань вчителя фізичної культури є вибір найбільш ефективних шляхів та способів спілкування, виникають проблеми, пов'язані з аналізом ситуації спілкування, визначенням мети та засобів його досягнення, раціональних способів поведінки. Ситуаційний контекст визначає поведінку спеціаліста не повністю, оскільки відбувається узгодження впливів навколишнього середовища з його індивідуальними особливостями, що справляє значний вплив на характер індивідуальних

проявів у спілкуванні. У зв'язку з цим проблема формування індивідуального стилю культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту набуває особливої актуальності.

Висновки. В умовах нової освітньої парадигми, підготовка фахівців фізичного виховання і спорту нового типу стає найважливішою умовою відродження не тільки освіти, але і всієї вітчизняної культури, її інтеграції в загальнолюдське та європейське співтовариство.

Сучасне суспільство потребує не вузьких спеціалістів – носіїв окремих виробничих функцій, а у всебічно розвинених соціально активних особистостях, які мають фундаментальну наукову освіту, багату внутрішню культуру. Не дивлячись на те, що для будь-якого кваліфікованого спеціаліста необхідні глибокі знання, для педагогічної діяльності вчителя особливо важливі професійно значущі особистісні якості. Становлення вчителя – це в першу чергу формування його як особистості і лише потім – як професійного працівника, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 416 с.
2. Бакіко І. Порівняльний аналіз нормативних вимог оцінювання фізичної підготовленості у шкільних програмах з фізичного виховання. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: зб. наук. пр. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк, 2002. С. 202-205.
3. Благій О. Л., Чернявський М. В. Інноваційні підходи до організації фізичного виховання школярів. *Олімпійський спорт і спорт для всіх*: IX Міжнар. наук. конгрес. Київ, 2005. С. 546.
4. Денісова Л. В. Використання локальних і глобальних інформаційних мереж у фізкультурній освіті. *Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури в Україні*: матеріали 2-ї Всеукр. наук.-практ. конф. Київ-Луцьк, 1996. С. 31-35.
5. Зубаль М. В., Зубаль С. С. Соціальна психологія міжгрупових відносин. *Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка*. 2011. Вип. 14. С. 292-300.
6. Синиця А. В. Професійна культура майбутніх вчителів фізичного виховання: науково-емпіричний ракурс. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. Чернігів, 2012. С. 133-135.

In physical education and sports, communication has been studied rather superficially. Socio-psychological characteristics that would allow to specifically describe and evaluate the communication of industry representatives remain unclear. This aspect of the problem is of particular interest to scientists, because it is directly related to the formation of constructive relationships between the subjects of the educational process, staffing, development of relationships between players, as well as mastering the arsenal of tactics and techniques and their effective use in competitions.

Key words: communication, physical education teacher, sports, culture.

Отримано: 20.02.2022

О. А. Ключ, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач;

О. П. Скавронський, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОФІЗИЧНОГО СТАНУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті визначено поняття комплексної характеристики психофізичного стану та особливості його поліпшення, розкрито практичне питання реалізації диференційованого підходу у процесі фізичного виховання.

Ключові слова: психофізичний стан, фізичне виховання, студенти.

Постановка проблеми. У закладах загальної середньої освіти фізичне виховання вирішує різні за змістом завдання. Практично всі вони так чи інакше передбачають забезпечення позитивної зміни в показниках фізичного стану, а саме щоб наприкінці навчання він у кожного випускника відповідав запитам суспільства, тобто знаходився на належному рівні. Такі запиту, як відомо, відображені у шкільній програмі з навчального предмету «Фізична культура». У зв'язку з цим особливої актуальності набуває інформація про реальний стан ситуації, пов'язаної із виконанням школою означеного запиту суспільства. Одним із критеріїв досягнення такої мети є характеристика психофізичного стану випускників закладів загальної середньої освіти.

Мета дослідження на теоретичному рівні науково обґрунтувати основні шляхи оптимізації психофізичного стану здобувачів вищої освіти в процесі фізичного виховання

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців використовують фізичний стан як комплексну характеристику особистості людини, що містить інформацію про стан здоров'я, її статуру і конституцію, функціональні можливості організму, фізичну працездатність і підготовленість [6].

У дослідженнях з фізичного виховання різних груп населення фізичний стан пропонують визначати разом із психічними характеристиками, що передбачає поєднання двох комплексних характеристик – психічного та фізичного станів. Важливим тут на думку професора Б. Нікітюка [4] є чітке розуміння цих вихідних понять. Проведенням у зв'язку з цим аналізом встановлено, що в найбільш загальному вигляді склад психіки та різноманіття виявів психічного життя людини формуються завдяки єдності психічних процесів, якостей і станів, тобто вони є формами існування психіки.

Аналіз спеціальної літератури [3] на сучасному етапі розвитку теорії і методики фізичного виховання як галузі наукового пізнання ще не сформувала єдиної позиції у питанні такої комплексної характеристики особистості людини як «психофізичний стан». У дослідженнях з фізичного виховання здійснюється вивчення тільки деяких характеристик, зазвичай пов'язаних з однією із зазначених складових психіки людини, що зумовлено іншими метою і завданнями цих досліджень [3]. При цьому найчастіше використовуються показники, які відображають емоційні та пізнавальні процеси, оскільки є визначальними у вирішенні завдань фізичного виховання і певною мірою, спортивної діяльності [1; 2].

Останньою складовою комплексної характеристики індивіда «фізичний стан» є будова тіла і конституція. Тут, насамперед необхідне термінологічне уточнення сутності поняття. Вчення про конституцію людини існує дуже давно. Результати останніх досліджень в означеному напрямі засвідчують існування загальної та парціальних конституцій людини. Основою першої є генотип, основою других – фенотипічні ознаки у межах одного з таких структурно-функціональних рівнів: морфофізіологічного (містить також біохімічний і нейродинамічний рівні); психодинамічного (одним з виявів є тип темпераменту);

процесуально-психологічного (особливості сприйняття, інтелекту, пам'яті); особистісного (відношення, мотиви, рішення, ціннісні орієнтири); соціально-психологічного (соціальний статус у колективі, особливості міжособистісних взаємовідносин, відношення до соціальної і духовної дійсності). При цьому необхідно зазначити, що базовою ознакою морфофізіологічного рівня є соматичний тип конституції (соматотип), діагностика якого передбачає врахування пропорцій тіла, кількості підшкірного жиру, тонуусу скелетних м'язів та деяких інших морфологічних показників. Виходячи з цього «тип будови тіла» є лише частиною більш загальної характеристики, якою відзначається соматотип людини [3].

Отже, всі складові фізичного стану індивіда є комплексними, а значить при формуванні батареї тестів і функціональних проб для його оцінки необхідно врахувати вимоги теорії тестів, але передусім – про мінімальну кількість тестів і проб при максимально повному вивченні з їх допомогою якнайбільшої кількості сторін комплексної характеристики індивіда, якою є психофізичний стан.

Враховуючи вищезазначене провели аналіз наявної у спеціальній літературі інформації щодо психофізичного стану студентської молоді різних за спеціалізацією ЗВО на сучасному етапі.

Одержані дані засвідчили наступне. Хронічні захворювання має 72% у здобувачів вищої закладу освіти першого року навчання, рівень захворюваності на 100 здобувачів становить 112,5±6,2 випадків, у дівчат цей рівень вищий ніж у хлопців, а провідне місце в структурі захворювань посідають хвороби нервової системи й органів чуття (37,8±2,7%), ендокринної системи, органів травлення, порушення обміну речовин (35,3±2,6%).

За іншими даними кількість пропущених унаслідок хвороби днів навчального року становить, у середньому, 10–18; за даними В. Романової у дівчат цей показник коливається у межах від 3 до 8 днів. Водночас усі ці дослідники роблять висновок, що соматичне здоров'я студентів першого року навчання знаходиться на нижчому від середнього рівні, а високий рівень практично відсутній.

За іншим показником фізичного стану, а саме функціональними можливостями організму, здобувачів вищої освіти в перший рік навчання демонструють такі результати. За індексом подвійного добутку і коефіцієнтом економізації кровообігу можливості функціонування серцево-судинної системи 35% хлопців і 25,5% дівчат відзначаються напруженням адаптаційного потенціалу системи кровообігу, що кількісно характеризує пристосувальні реакції організму; 58–75% із них відзначаються низькою оцінкою.

Варіабельність серцевого ритму, що відображає стан балансу у діяльності вегетативної нервової системи, протягом першого року навчання в переважній більшості здобувачів вищої освіти відзначається тенденцією до дисбалансу.

Суттєво нижчими від норми є також показники функціонування дихальної та м'язової систем студентів першого року навчання, причому як на початку, так і наприкінці навчального року.

Фізична підготовленість, як інша складова фізичного стану, загалом у таких студентів відзначається аналогічним вищезазначеному рівнем.

Що стосується загальної фізичної працездатності, то тут виявлено такі результати: за PWC170 на початку навчального року показник дівчат складає $520 \pm 13,3$ кгм/хв при нормі щонайменше $690 \pm 14,8$, хлопців – відповідно $690 \pm 13,7$ та $850 \pm 16,3$ кгм/хв ($p < 0,001$). Значення пікових фізичних навантажень дівчат становлять $720 \pm 11,8$, хлопців – $810 \pm 11,8$ кгм/хв при нормі щонайменше $740 \pm 13,9$ та $880 \pm 11,8$ кгм/хв ($p < 0,05$) [3].

Аналіз деяких показників психічного стану студентів першого року навчання свідчить, що їхні пізнавальні процеси, а саме розумова працездатність за показником швидкості переробки зорової інформації є найвищою у вересні, але при нормі щонайменше $3,85 \pm 0,07$ біт/с насправді становить тільки $3,13 \pm 0,04$ біт/с ($p < 0,05$). Протягом навчального року значення цього показника погіршується і наприкінці становить $2,57 \pm 0,03$ біт/с, що значно менше ($p < 0,001$) норми [3].

Негативну тенденцію виявлено також у емоційно-поведінкових реакціях: 69,6% студентів першого року навчання відзначається іпохондрією, 63,1% – депресією, 54,4% – психастенією, у 52,2% виявлено істеричні, у 73,9% – шизоїдні реакції. Водночас усі з них демонструють підвищений рівень соціальної фрустрації, що є також значно вищим ніж у студентів старших курсів, а також суттєве зниження показників настрою: за «енергійністю-активністю» — у студентів першого року навчання на початку значення становить $47,8 \pm 6,3$, у період сесії – лише $19,3 \pm 2,9$ ($p < 0,001$), що певною мірою зумовлено збільшенням показника «втома-інертність» [3].

Отже, протягом першого року навчання здобувачі вищої освіти відзначаються нижчими від необхідних показниками психофізичного стану, а також негативною тенденцією, а у деяких показниках – суттєве погіршення протягом означеного періоду. Це не сприяє належному вирішенню завдань, які до здобувачів вищої освіти висуває процес навчання у ЗВО, а значить засвідчує необхідність зміни наявного стану в напрямі покращення їхнього психофізичного стану [3].

Аналізуючи з такої позиції дані наукової літератури встановили, що провідним засобом розв'язання виявленої наукової проблеми є фізична активність. Проте така активність здобувачів вищої освіти (у тому числі першого року навчання) на сучасному етапі значно нижча від належної, — тільки 22–36% дівчат використовують її у позанавчальний час, але рідко і несистемно, а 38–50% фізичну активність взагалі не здійснюють у позанавчальний час [3].

За іншими даними [3] у першому випадку кількість таких становить по 25% дівчат і хлопців; у 80–85% здобувачів вищої освіти немає установки на систематичні заняття фізичними вправами і дотримання здорового способу життя [3].

Зазначене свідчить про складність вирішення поставленого завдання у зв'язку із недостатніми інтересом і

потребами здобувачів вищої освіти до фізичної активності. Водночас зазначається [5], що в їхньому посиленні важливе місце належить мотивам уникнення невдачі та досягнення успіху, а саме наявність останнього забезпечує виразніший позитивний вплив на якість діяльності ніж наявність першого, а також менші витрати психофізіологічних ресурсів, підтримання на вихідному рівні якості діяльності під час втоми та є одним із стимулів до повторної реалізації такої діяльності. Тому наголошується, що однією з найважливіших умов посилення мотивації молодого людини взагалі та мотиву досягнення успіху, зокрема, є врахування її індивідуальних особливостей і розроблення на цій основі домінуючих характеристик програми (індивідуальної, групової), спрямованої на досягнення поставленої мети.

Висновки. Визначили, що основою дієвого підходу в процесі фізичного виховання є врахування комплексної характеристики «психофізичного стану» здобувачів вищої освіти та особливості їх соматотипу. Іншими словами, покращити психофізичний стан здобувачів вищої освіти неможливо без систематичних занять фізичними вправами, що реалізуються за виконанням вимог такого загального принципу фізичного виховання як «диференціації й індивідуалізації»

Список використаних джерел:

1. Герасімова Н. Є. Внутрішньо особистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 24 с.
2. Захаріна Є. А. Формування мотивації до рухової активності у процесі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту: 24.00.02 / Національний ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2008. 21 с.
3. Мисів В. М., Єдинак Г. А., Галаманжук Л. Л., Зубаль М. В., Ключ О. А. Соматотипи та фізичний стан дітей і молоді: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня-Рута», 2021. 408 с.
4. Никитюк Б. А. Интеграция знаний в науках о человеке (интегративная анатомическая антропология): монография. Москва: Спорт Академ Пресс, 2000. 440 с.
5. Юрчишин Ю. В. Технологія залучення студентів до рухової активності оздоровчої спрямованості у процесі фізичного виховання: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 24.00.02. Київ, 2012. 20 с.
6. Malina R, Katzmarzyk P., Song T., Theriault G. Somatotype and cardiovascular risk factors in healthy adults. *American Journal of Human Biology: The Official Journal of the Human Biology Association*, 1997. 9(1), P. 11-19.

The article defines the concepts of complex characterization of the psychophysical condition and features of its improvement, discloses practical issues of implementation of differentiated approach in the process of physical education.

Key words. psychophysical condition, physical education, students.

Отримано: 20.02.2022

Г. П. Ковальчук, кандидат педагогічних наук, старший викладач

ЗМІСТ І ФОРМИ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ В УКРАЇНІ (1920-1930 рр.)

У статті на основі аналізу історико-педагогічної літератури визначено основні принципи, зміст та форми фізкультурно-спортивного руху в Україні у 1917-1930 роках та актуалізовано творчі надбання з фізичного виховання молоді у досліджуваній період в сучасних умовах.

Ключові слова : фізична культура, спортивно-масова робота, спортивні клуби, фізкультурні організації, спортивний гурток, спортивні товариства.

Фізична культура як складова загальної культури, суспільними проявами якої є фізичне виховання та масовий спорт виступає важливим чинником здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля, формування гуманістичних цінностей та створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, тощо. Розв'язання даної проблеми в Україні здійснюється шляхом правових основ удосконалення системи фізичного виховання, що відображені у Законі України «Про освіту» (Україна XXI століття), Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року, Цільовій комплексній програмі «Фізичне виховання – здоров'я нації», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.».

При цьому творчий науковий пошук нових шляхів і вирішення цієї проблеми неможливі без знання і переосмислення та об'єктивної оцінки історичного досвіду минулого, у якому можна знайти відповіді на багато питань перед сучасною національною школою.

Актуальність обраної нами теми статті зумовлена тим, що незважаючи на значну кількість робіт педагогічного, психологічного, методичного характеру, присвячених удосконаленню теорії та практики фізичного виховання, вони в основному стосуються становлення і розвитку системи фізичної культури та олімпійського руху в радянський період взагалі, і не висвітлюють усього комплексу необхідних даних про його вплив на соціально-економічний та суспільний розвиток держави. Тому практична значущість узагальнених історико-педагогічних досліджень з даної проблеми зумовили вибір теми статті «Зміст і форми фізкультурно-спортивної роботи з молоддю в Україні (1920-1930 рр.)».

Характер і значення фізичного виховання особистості, теоретичні, методологічні, психологічні засади фізичного виховання для розумового, трудового і духовного зростання, розкриття взаємозв'язку фізичної культури, здоров'я з виробничою діяльністю, шляхи запобігання захворювань досліджували: В.І. Агєєв, П.О. Арістов, М.М. Бака, В.С. Бойко, П.В. Воронцов, С.С. Гурвич, В.А. Головін, А.І. Крячко, Л.П. Матвєєв, В.Г. Папуша, В.М. Платонов, М.І. Пономарьов, Б.М. Шиян та ін. Авторами доведено, що система занять фізичною культурою і спортом сприяє розвитку в молоді впевненості у своїх силах, підвищенню загального життєвого тону, витримки, емоційної стійкості, становленню активної життєвої позиції.

Наукові роботи історико-педагогічного спрямування, у яких представлено розвиток ідеї фізичного виховання особистості даного періоду досліджували: В.В. Кулик; Л. Кун, А.П. Корольова, А.О. Кухтій, В.В. Столбов, В.В. Столбов, Г.Д. Харабуга, Н.І. Пономарьова, Ю.М. Тепера, І.Г. Чудінов та ін. У них розкриваються основні етапи розвитку фізичної культури і спорту в СРСР, описується становлення фізичної культури та спорту як явища суспільного життя, дається характеристика офіційних документів, постанов у галузі фізичної культури і спорту, які й зумовили характер фізкультурного руху в країні, створення спортивних клубів, підкреслено значення фізичного виховання учнівської молоді.

Дану проблема розглядалась у навчальних посібниках і монографіях сучасних дослідників у незалежній Україні: «Золоті сторінки олімпійського спорту України»; М.С. Солопчук «Історія фізичної культури і спорту»; М.О. Олійник, Ю.І. Грот «Історія фізичної культури Харківщини»; С.М. Філь, О.М. Худолій, Г.В. Малка «Історія фізичної культури» та ін. Але період 1920-1930 років розкрито недостатньо широко і він представлений дослідниками фрагментарно.

Таким чином, питання розвитку фізичного виховання молоді в Україні та аналіз джерел і літератури дає підстави стверджувати, що дана проблема потребує подальшого вивчення і висвітлення. Тому практична значущість узагальнених історико-педагогічних досліджень з даної проблеми зумовили вибір теми статті «Зміст і форми фізкультурно-спортивної роботи з молоддю в Україні (1920-1930 рр.)».

Мета статті – систематизувати теоретичні ідеї організаційних основ й узагальнити практику фізичного виховання молоді, актуалізувати творчі здобутки з фізичного виховання молоді у досліджуваній період в сучасних умовах досліджуваного періоду.

Разом з піднесенням економіки і культури в Україні у 20-30 роках ХХ ст. швидко розвивалася фізична культура, яка в перші дні встановлення радянської влади була включена в загальний план культурного будівництва. Органи всеобучу взяли під контроль діяльність усіх старих спортивних організацій, проводилися «Тижні спорту», «Дні всеобучу», «Дні червоної казарми», спортивні свята і паради та створення нових типів фізкультурних організацій, а саме: військово – спортивних клубів і гуртків фізичної культури у Києві, Одесі, Луганську, Миколаєві, Херсоні, Умані і Вінниці [13, с.5].

В цей період спостерігається пошкваллення спортивно-масової роботи в республіці. У ряді міст провадяться змагання з легкої і важкої атлетики, футболу, боротьби, веслування, баскетболу, боксу та інших видів спорту. Зокрема, проведення першості з футболу серед команд Харкова, Одеси, Києва, Миколаєва, Севастополя, Катеринослава, Полтави і Таганрогу з легкої атлетики і велосипедних гонок [8, с.6] показали зростання масового молодіжного спорту. З легкої атлетики пройшли змагання в Овручі, Старокостянтиніві і Народичах [13, с.7-8] та ін.

Український олімпійський комітет провів 12 серпня 1922 році в Харкові першу Всеукраїнську олімпіаду. У цій олімпіаді змагалося 150 фізкультурників з Києва, Харкова, Одеси, Волині, Чернігова, Полтави, Олександрійська (Запоріжжя), Херсона і Криму. До її програми входили легка атлетика, футбол, боротьба, підняття ваги, велоспорт. Незважаючи на невелику кількість учасників, малу кількість видів спорту, з яких проходили змагання і невисокі спортивні результати у порівнянні із світовими, перша олімпіада відкрила літопис рекордів України [3, с.15].

Політика радянських органів влади щодо розгортання спортивної роботи в той час будувалася на чіткій ідеологічній основі і зміцненні диктатури однієї партії, знищенні політичних та ідеологічних противників. Про це свідчать багаточисленні факти, зокрема таємний

циркуляр ЦК КСМУ від 5 квітня 1922 року з вказівкою про необхідність закрити всі спортклуби «Маккабі» і не допускати їх виникнення. Замість них рекомендувалось організувати спортклуби «Молот», «Факел» [12, с.13] і вже в серпні їх кількість становила 171 із 36 спортивними секціями в них [5, с.5]. Під кінець, 1922 року їх кількість зросла понад 200 [4, с.4-5]. Спортивні товариства, клуби і гуртки молоді в цей час організовувалися в різних містах України.

Декретом уряду в 1923 році організовуються ради фізичної культури при ЦВК УСРР та губвиконкомах, а в 1924 році – при райвиконкомах. Почала формуватися певна система республіканських змагань та фізкультурно-спортивних заходів, найпомітнішими з яких були всеукраїнські спартакіади, естафети врожая, масові пробіги і тощо. У 1924 році у всіх губерніях України пройшли спартакіади. Вони були більш масовими, краще організованими, більш результативними, ніж у попередньому році.

Для усунення існуючих розбіжностей у той час і визначення шляхів подальшого розвитку радянської системи фізичного виховання ЦК РКП(б) 13 червня 1925 року прийняв постанову «Про завдання партії в галузі фізичної культури». У ній вказувалося, що перед партією стоять такі основні завдання:

- забезпечити політичне керівництво фізкультурним рухом, не допустити відриву його від масових професійних і політичних організацій;
- надати цьому рухові масовий характер із залученням до нього молоді, селян, дорослих робітників і робітниць [6].

Поряд із зміцненням фізкультурних організацій розвивалися міжнародні спортивні зв'язки України. 12-13 липня 1924 року відбулася перша міжнародна зустріч спортсменів УСРР. Тоді спортсмени Харкова приймали легкоатлетів фінського робітничого союзу. Українці перемогли майже в усіх видах програми, а збірна футбольна команда Харкова перемогла фінських футболістів із рахунком 3 : 0 та багато інших змагань у 1926-1927 рр. Німеччині, Австрії, Данії, Туреччині [5, с.13].

Уперше 19-20 лютого 1927 року в Харкові відбулася зимова спартакіада. У ній взяли участь 125 спортсменів із 10 міст республіки. Першість без зусиль вибороли харківські спортсмени, які посіли першість з усіх видів змагань [2, с.24].

Найбільшим спортивним святом цього періоду стала I Всесоюзна спартакіада, що відбулася в 1928 році в Москві. У змаганнях взяло участь 7228 осіб, з них – 612 представляли 14 зарубіжних країн: Францію, Норвегію, США, Німеччину, Англію, Уругвай, Фінляндію, Чехословаччину, Польщу тощо. Збірна України складалась із 400 спортсменів, що представляли 29 округів і посіла на спартакіаді перші місця в змаганнях з футболу, гандболу, гімнастики, мотоспорту, стрільби, а також з волейболу серед чоловіків. У загальнокомандному заліку українські спортсмени посіли друге місце, встановивши 13 республіканських та 2 всесоюзних рекорди, поступившись тільки команді РРФСР. Радянські спортсмени встановили 80 нових всесоюзних рекордів [7, с.12; с.15-24].

У 20-х роках спортивно-масова робота на селі розгорталася надзвичайно повільно. У 1925 році тут створено лише 197 гуртків фізкультури, лише 42 з них мали примітивні спортивні майданчики та інвентар. На кінець 1928 року їх існувало 207. До 1925 року не було проведено жодної окружної спартакіади за участю сільських фізкультурників. Лише в 1925 році відбулося 7 окружних спартакіад сільської молоді [1, с.35-36]. У ці роки для розгортання фізкультурної роботи на селі спільно з комсомольськими і профспілковими організаціями починали проводити масові заходи такі, як естафети і дні

врожая. При цьому комсомол став першим організатором фізкультурних гуртків при хатах-читальнях, народних будинках, клубах тощо.

Починаючи з 1927 року, суттєві зміни у фізкультурно-масовій і навчально-виховній роботі значною мірою були спричинені «воєнізацією» фізичної культури. Про це свідчить директивний лист Президії ВРФК від 13 грудня 1927 року «Про завдання фізкультури у зв'язку з обороною країни». У ньому вказувалося на необхідність ввести елементи воєнізації занять у спортивні гуртки, незалежно від їх видів. Усі їх учасники обов'язково повинні вміти плавати, стріляти, ходити на лижах [9, с.28]. Ці заходи розраховувалися на підготовку призовників до служби в армії і захисту країни. В Україні на той час у практику діяльності фізкультурних гуртків входила організація туристичних і військових походів до історичних місць та військових частин [11, с.28-29].

Іншою характерною рисою досліджуваного періоду стали масові кроси, лижні переходи, естафети та агітпробіги фізкультурників, що ставали пропагандою підсумків розвитку фізичної культури та спорту і засвідчували досягнуті успіхи. Так, на Білоцерківщині в 1929 році фізкультурники брали участь у перевиборках сільських та міської рад, для чого було організовано походи на лижах у села, лижні пробіги з гаслами тощо [10, с.71].

Отже, ці роки були часом інтенсивних пошуків, створення молодіжних організацій «Спартак», «Динамо»; комсомольські організації виступали ініціаторами масової фізкультурної і спортивної роботи серед молоді, які у своїй сукупності склали міцну основу для подальшого розвитку фізкультури і спорту. Основними формами фізкультурної і спортивної роботи були багатоденні естафети, масові переходи, кроси, пробіги, туризм, які в більшості проводилися з метою агітації і мали показовий характер, а також гуртки з легкої атлетики, футболу, стрілкового спорту, гімнастики, лижного та ковзанярського спорту. Тому аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що в досліджуваній період склалися характерні риси радянської фізичної культури: комуністична ідейність, народність, доступність, масовість. При цьому були визначені і провідні принципи системи фізичного виховання: всебічний розвиток особистості, зв'язок фізичного виховання з оборонною практикою, оздоровче спрямування фізичної культури. Цей період характеризувався початком активного залучення молоді до спортивно-масового руху і подальшим його розвитком.

Список використаних джерел :

1. Блях В. А., Привіс С. Л. Десятиріччя радянської фізкультури на Україні. Київ: Радянське будівництво і право, 1935. 111 с.
2. Вестник физической культуры. 1927. № 3. С. 24.
3. Известия спорта. 1922. № 10. С. 5.
4. Ландар Г. За ленинским планом. *Спорт*. 1978. № 4. С. 4-6.
5. Развитие физической культуры и спорта на Харьковщине за годы Советской власти. Харьков: Знание, 1979. 43 с.
6. Столбов В. В. История и организация физической культуры и спорта: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Москва: Просвещение, 1982. 284 с.
7. Теппер Ю.М. Україна на спартакіадах. Київ: Здоров'я, 1972. 128 с.
8. ЦДАВОВУ, ф.1, оп.2, спр.93. Протоколи засідань Маллої Президії ВУЦВК №18 від 8 липня 1921 року. 7 арк.
9. ЦДАВОВУ, ф.342, оп.2, спр.2644. Матеріали про організацію фізкультурного руху на Україні 1927–1928 рр. 45 арк.
10. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.191. Протоколи, доповідні записки, резолюції про роботу і стан фізкультурних товариств молоді. 231 арк.

11. ЦДАГОУ, ф.7, оп.12, спр.155. Циркуляр, резолюції і положення ЦК ЛКСМУ об итогах летних военных походов. Арк. 28-29.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України м. Київ (ЦДАГОУ) ЦДАГОУ, ф.1, оп.1, спр.21. Про участь КСМУ в органах ЧОП і всеобучу. 18 арк.
13. Чернова Є. М. Розвиток фізичної культури і спорту в Українській РСР. Київ: 1959. 45 с.

The article based on the analysis of historical and pedagogical literature identifies the basic principles, content and forms of physical culture and sports movement in Ukraine in 1917-1930 and updated the creative achievements in physical education of youth in the study period in modern conditions.

Key words: physical culture, sports and mass work, sports clubs, sports organizations, sports clubs, sports clubs.

Отримано: 22.02.2022

УДК 796.325.015.26

*Є. П. Козак, кандидат педагогічних наук, доцент;
П. Д. Плахтій, кандидат біологічних наук, доцент*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІН СПЕЦІАЛЬНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ ПІСЛЯ ТРЕНУВАЛЬНИХ МІКРОЦИКЛІВ З РІЗНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ

Проблеми підготовки волейболістів високого рівня кваліфікації пов'язані з великою кількістю найрізноманітніших змагань, які проводяться практично впродовж усього року. Тренерам потрібно постійно вести пошук нових шляхів побудови тренувального процесу, щоб забезпечити перебування спортсменів у високій спортивній формі тривалий проміжок часу.

Ключові слова: волейболісти високої кваліфікації, фізичні навантаження, мікроцикли, втома.

Актуальність. Якість побудови програм мікроциклів у тренувальному процесі волейболістів визначається передусім обліком впливу тренувальних занять на організм спортсменів. У кожному конкретному випадку знання особливостей перебігу процесів втоми в результаті виконаної роботи, характеру і тривалості перебігу процесів відновлення забезпечує таке співвідношення занять у мікроциклі, при якому найбільш ефективно використовуються функційні можливості організму, досягаються оптимальні показники працездатності.

Постановка проблеми. Спрямованість занять значною мірою зумовлена особливостями втоми спортсменів і тривалістю протікання відновлювальних процесів. Деякі заняття чинять локальний вплив на організм спортсмена, пред'являють високі вимоги до окремих функційних систем, інші – достатньо широко забезпечують роботу низки функційних систем організму. Перебіг процесів втоми й відновлення після занять із великими навантаженнями різної спрямованості має чимало спільних ознак. У всіх випадках процеси відновлення характеризуються хвилеподібними змінами можливостей функційних систем, переважно визначають ефективність виконаної роботи. Чітко простежуються чергування фаз зниження працездатності, її відновлення і суперкомпенсації. Все це вимагає індивідуального планування тренувальних занять, створення умов, здатних стимулювати функційні системи організму до подальшої адаптації.

Таким чином, у підвищенні ефективності системи підготовки волейболістів є оптимізація організаційно-методичної структури підготовки спортсменів на всіх етапах багаторічного вдосконалювання.

Мета дослідження. Розробка методики побудови і специфіки тренувального впливу програм окремих спеціально-підготовчих мікроциклів з різною динамікою і переважною спрямованістю навантажень на фізіологічні системи організму кваліфікованих волейболістів.

Методи та організація дослідження. Теоретичний аналіз і узагальнення (вивчення й аналіз спеціальної літератури; вивчення документів планування і звітності тренерів; аналіз протоколу змагань волейболістів). Педагогічні спостереження.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати проведених досліджень свідчать, що тижневі мікроцикли з ідентичними кількісними показниками і якісними параметрами тренувальної роботи (з розподілом навантажень, що відрізняються характером за кожним

днем тижня), викликали різний тренувальний ефект. Зокрема, встановлено, що тижневий цикл тренування, спланований за принципом поступового збільшення і наступного зниження навантажень (мікроцикл 1), обумовив більш виразний вплив на організм волейболістів порівняно з мікроциклом, що передбачав триразове зростання і зниження величини навантажень (мікроцикл 2).

Висока ефективність мікроциклу 1 зумовлена тим, що заняття з великими і значними навантаженнями концентрувалися в ньому в середині тижня, що забезпечувало формування кумулятивного тренувального ефекту цих занять. Дослідження окремих етапів відновного періоду після виконання програми мікроциклу 1 дозволило визначити, що на 12-годинному етапі після дії працездатність різко знижена. Зниження працездатності носило достовірний характер за більшістю досліджуваних показників. І тільки через 72 години після сумарного навантаження мікроциклу рівень спеціальної працездатності волейболістів досягав вихідного рівня.

У процесі виконання програми мікроциклу 2 (що включає три заняття з великим навантаженням) з триразовим зростанням і зниженням навантажень в організмі спортсменів не відбувалося значної кумуляції ефектів втоми. Всі заняття з великими навантаженнями впродовж циклу виконувалися при відносно високому рівні функційного стану організму волейболістів. Цьому сприяло періодичне введення до мікроциклу саме «розвантажувальних» днів, де використовувалися заняття з малими і середніми навантаженнями, що забезпечують інтенсифікацію перебігу процесу відновлення. Наслідком сумарного впливу всього комплексу занять, що складають програму мікроциклу 2, є зрушення, викликані виконаною роботою, які зникли вже через 48 годин після навантаження.

Згідно з результатами проведених досліджень у процесі виконання програми мікроциклу, побудованого за принципом послідовного зниження навантажень від першого до останнього дня тижня, в організмі спортсменів не спостерігалось значного зросту втоми. Внаслідок цього і загальний обсяг тренувальної роботи, запланованої в межах малого циклу тренування, не спричиняв істотного впливу на організм спортсмена. Безпосередньо після заключного заняття програми мікроциклу 1 спеціальної працездатності має недостовірний ($p < 0,05$) характер. Зміна досліджуваних сторін спеціальної працездатності коливалася в межах від $0,36 \pm 0,30$ до $2,32 \pm 1,13\%$ щодо вихідних даних.

Через 24 години після сумарного навантаження мікроциклу і за добу до першого заняття наступного малого циклу тренування всі зрушення, викликані роботою, практично зникли. Така реакція організму спортсмена на навантаження тижневого мікроциклу обумовлена тим, що основний обсяг напруженої тренувальної роботи був запланований на першу половину тижня, а заключні заняття з малою і середньою величиною навантажень сприяли активізації перебігу відновлювальних процесів. Отже, нормалізація функційного стану організму волейболістів завершувалася практично вже через добу після виконання програми мікроциклу. Встановлені особливості впливу на організм спортсменів програм цих тижневих циклів тренування необхідно враховувати при визначенні оптимальних варіантів чергування мікроциклів у мезоциклі.

Виконувані волейболістами програми мікроциклу з переважною швидкісною спрямованістю з сумарним обсягом навантаження призвели до значного зниження ефективності перебігу відновлювальних процесів. Працездатність волейболістів під час роботи швидкісного характеру залишалася вірогідно зниженою як через 12, так і через 24 години після заключного заняття мікроциклу і поверталася до робочого рівня лише через три доби після навантаження. Щодо здатності виконання волейболістами роботи, в основі якої лежать переважно аеробні механізми енергообміну, то вона знижувалася меншою мірою, і вже через 24 години після заключного заняття мікроциклу всі зрушення, викликані роботою, зникали. Витривалість же під час роботи аеробного характеру досягла вихідного значення через дві доби після закінчення програми мікроциклу.

Висновки:

1. Вивчення особливостей впливу на організм волейболістів занять різної спрямованості та характеру структурних елементів тренувального заняття й окремих мікроциклів може бути основою для аналізу методики побудови і специфіки тренувального впливу про-

грам окремих мікроциклів з різною динамікою і переважною спрямованістю навантажень.

2. Характер розподілу занять з різними за величиною навантаженнями в малому циклі тренування виявляє спеціальний вплив на функційний стан організму волейболістів як у процесі виконання програми мікроциклу, так і після нього. Встановлено, що програма малого циклу тренування, побудованого за принципом поступового збільшення з наступним поступовим зниженням навантажень, спричиняє більш глибокі зміни в організмі волейболістів порівняно з програмою, що передбачає триразове зростання і зниження навантажень. Це виражається більш значними поетапними змінами показників спеціальної працездатності волейболістів.

Список використаних джерел:

1. Гуска М. Б., Дорош В. У., Козак Є. П., Стасюк І. І. Рухливі та рекреаційні ігри і спеціальні вправи у навчально-тренувальному процесі юних волейболістів. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 216 с.
2. Єдинак Г. А., Шиян Б. М., Петришин Ю. В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. 272 с.
3. Плахтій П. Д., Козак Є. П. Функціональні ефекти адаптації у фізичному вихованні і спорті: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 152 с.
4. Плахтій П. Д. Фізіологія людини. Обмін речовин і енергозабезпечення м'язової діяльності: навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 464 с.

The problem of training highly qualified volleyball players is associated with a large number of different competitions, which are held almost all year round. Coaches need to constantly look for new ways to build a training process in order to ensure that athletes are in high athletic shape for a long period of time.

Key words: volleyball players qualification, physical loading, microcycles, fatigue.

Отримано: 21.02.2022

УДК 796.8.015+796.8.012

В. Й. Мазур, викладач;

М. Б. Гуска, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РУХОВИХ ЯКОСТЕЙ ЮНИХ БОРЦІВ У ТРЕНУВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються методичні особливості удосконалення рухових якостей юних борців у тренувальному процесі. Аналіз літературних джерел свідчить, що одним із якісних шляхів удосконалення тренувального процесу юних спортсменів є правильно розроблена програма всебічної фізичної підготовки. Особлива увага приділяється тим руховим якимостям, які мають важливе значення для успішної тренувальної та змагальної діяльності. Ефективність розробленого педагогічного експерименту оцінювалась за зміною результатів фізичної та функціональної підготовки на початку та закінченні навчального року.

Ключові слова: юні борці, рухові якості, тренувальний процес, фізична підготовленість.

Постановка проблеми. Головна мета спеціальної фізичної підготовки юних борців у тренувальному процесі – вдосконалення тих рухових якостей, які потрібні їм для успішного проведення навчальних поєдинків. Тренер повинен дбати насамперед про гармонійний розвиток кожного спортсмена, а він можливий лише завдяки загальній фізичній підготовці, яка передбачає розвиток швидкості, сили, спритності, гнучкості, витривалості й багатьох інших життєво необхідних рухових якостей всіма можливими засобами фізичної культури і спорту [2, с.32-38].

Підвищуючи рівень загальної та спеціальної фізичної підготовки юних борців в тренувальному процесі слід пам'ятати, що людський організм – єдине ціле, і всі властиві йому фізичні якості взаємно пов'язані, де розвиток однієї позитивно впливає на вдосконалення ін-

ших. Рівень розвитку рухових якостей значною мірою визначає тактико-технічну підготовку борця, стиль і характер перебігу борцівського поєдинку [3, с.73-96].

Засобами виховання спеціальних якостей борця треба вважати вправи, що сприяють формуванню і вдосконаленню навичок у виконанні тих елементів боротьби, які потрібно опанувати на етапі спеціалізованої базової підготовки. Здебільшого це – окремі елементи техніки або цілі прийоми, які борець виконує самостійно, (імітуючи боротьбу) або з партнером, навчальні та змагальні сутички різної спрямованості, рухливі ігри з елементами боротьби тощо.

Мета дослідження: визначити шляхи удосконалення рухових якостей юних борців у тренувальному процесі.

Результати досліджень та їх обговорення. В дослідженні брали участь 20 борців вільного стилю віком від 15 до 17 років, які тренуються в ДЮСШ № 2 м. Кам'янець-Подільського. У групі було 14 спортсменів I-го розряду, та 6 спортсменів – II-го розряду. Усі борці були підібрані відносно вагової категорії. Організація дослідження здійснювалася у три етапи: попередньому, формуючому і підсумковому.

На попередньому етапі було розроблено стратегію дослідження, вивчалась та аналізувалась науково-методична література, визначалась мета, предмет та об'єкт дослідження, конкретизувалися завдання. Розроблені зміст і програма дослідження передбачали його основні етапи, порядок і організацію, які сприяли реалізації поставленої мети, тобто удосконаленню рухових якостей. Розроблена та скорегована методика дослідження, відбувались обстеження експериментальної групи. Вибір методів визначався поставленими завданнями та існуючими вимогами до проведення такого роду досліджень.

Основні дослідження проводились у три етапи:

На першому етапі (вересень-жовтень 2020 року) досліджувались вихідні показники рівня розвитку рухових якостей спортсменів, підбирався контингент досліджуванних, корегувалась методика проведення дослідження.

На *другому етапі* (жовтень 2020 року – квітень 2021 року) – відбувся формуючий експеримент. Розроблена програма педагогічного дослідження передбачала етапи експерименту, його зміст і порядок які спрямовані на реалізацію поставленої мети – розвитку рухових якостей борців.

Всі дослідження проводились в умовах тренувального процесу на етапах передзмагальної підготовки і виконувались як відкритий експеримент.

Третій етап (травень 2021 року) – був присвячений аналізу результатів дослідження.

Для досягнення високих стабільних результатів необхідно бути різнобічно фізично розвиненим спортсменом. Важко виділити певну фізичну якість, як основну у заняттях боротьбою. Будь-яка з них може виявитись вирішальною, адже необхідність проявити ті чи інші якості, які визначаються не лише умовами ведення сутички, технічної і тактичної підготовленості борця, але й у значній мірі діями дуже різних за своїми індивідуальними особливостями суперників.

Використовуючи широкий спектр засобів загально-розвиваючих вправ, одночасно потрібно мати на увазі, що не всі вони будуть ефективно і повноцінно впливати на розвиток рухових якостей потрібних борцеві. Через це із всієї різноманітності засобів підготовки потрібно використовувати лише ті, які найбільше забезпечують необхідні для боротьби рухові якості. Лише за умов правильного співвідношення спеціальних і допоміжних засобів фізичної підготовки з основними вправами боротьби (сутичками) можна домогтись потрібних результатів у розвитку фізичних можливостей [4, с.236-248].

Вправи для розвитку фізичних кондицій борців мають регулюватись в залежності від вікових та природних даних спортсменів. Різкі фізичні перенавантаження можуть привести до негативних результатів (травматичних ушкоджень, гриж, порушень діяльності серцево-судинної системи).

Для успіху у поєдинках з вільної боротьби необхідно розвивати фізичні можливості м'язів тих частин тіла, які беруть найбільш активну участь у рухових діях. При цьому необхідно притримуватись наступної методики:

1) використовувати такі фізичні вправи, структура яких близька до техніки виконання рухів обраного виду спорту;

2) велику увагу приділяти розвитку м'язів живота і спини;

3) поєднувати розвиток сили з удосконаленням техніки окремих деталей та обраного виду спорту в цілому, а також з розвитком швидкості, спритності, здібності до розслаблення м'язів;

4) чергувати вправи, яка сприяє розвитку різних груп м'язів.

5) регулювати навантаження, міняючи вагу обтяження, величину спротиву, амплітуду і швидкість рухів, кількість і темп повторень, вихідне положення, час відпочинку в процесі виконання вправ;

6) для розвитку динамічної сили застосовують обтяження, рівне 40–80% максимальних можливостей спортсмена;

7) для розвитку «вибухової» сили використовують фізичні вправи в основному балістичного характеру, наприклад стрибки без обтяжень і з обтяженнями. Вправи з набивними м'ячами, мішками з піском та інше;

8) суб'єктивною оцінкою достатності повторень кожної фізичної вправи є відчуття місцевої (м'язової) втоми;

9) вправи з максимальним обтяженням повторюються 1–2 рази;

10) відпочивати між окремими серіями повторень необхідно стільки часу, щоб спортсмен міг виконати кожную наступну вправу достатньо інтенсивно і успішно. Звичайно інтервали відпочинку складають 1–4 хв. Для відпочинку невеликих груп м'язів необхідно менше часу. Між серіями повторень тривалість відпочинку має бути 5–7 хв.;

11) відпочивати в перервах між виснажливими вправами потрібно за допомогою повільної ходи;

12) сила м'язів розвивається в значній мірі, якщо вправи виконуються в першій частині занять (безпосередньо після розминки). При цьому спочатку необхідно використовувати вправи з великими обтяженнями, а потім поступово зменшувати їх.

На перших тренувальних заняттях, направлених на фізичний розвиток, необхідно використовувати методи, які призводять до збільшення м'язової маси. При цьому вага обтяження або величина опору повинні бути такими, щоб спортсмен міг виконати рух певною частиною тіла до появи відчуття місцевої втоми 8–10 кратним повторенням в кожній серії, з короткими перервами для відпочинку між серіями. Для кожної частини тіла рекомендується використовувати 3–4 різні фізичні вправи. Отже, загальне число повторень для м'язів однієї частини тіла буде дорівнювати 10–15.

Виконання вправ за описаною методикою спонукають припливу крові до працюючих м'язів і швидкому росту їх поперечника.

Традиційно в тижневому циклі кожен день тренування має свою основну спрямованість у вирішенні завдань фізичної підготовки. При цьому ця спрямованість чергується так, щоб день удосконалення швидкісних якостей йшов після дня активного відпочинку і дня роботи з малими або середніми навантаженнями [6, с.125-142].

Цілеспрямована фізична підготовка борця проходить упродовж цілого року. Засоби розвитку рухових якостей розподіляються по-різному, в залежності від періодів і етапів тренування. Загально-розвиваючі вправи переважають у перехідному і у підготовчому періодах тренування. В основному періоді з часом наближення дати змагань їх використання зменшується, а кількість спеціальних і основних вправ збільшується.

У той же час потрібно мати на увазі, що повне включення загально-розвиваючих вправ на етапі безпосередньої підготовки до змагань веде до зниження рівня фізичної підготовленості борців і негативно впливає на їх спортивний результат [5, с.112-123].

Отже, юним борцям необхідно постійно намагатись розвивати всі рухові якості, підвищувати функціональні можливості організму, приділяти у процесі тренування особливу увагу тим якостям, які недостатньо розвинені.

Удосконалення фізичних можливостей повинно здійснюватися у чітко визначеній спрямованості та обсязі.

У системі тренування юних борців вільного стилю з кожним роком велике місце приділяється коловому тренуванню – це система спеціально підібраних фізичних вправ, методичних прийомів для зміцнення здоров'я, гармонійного фізичного розвитку й удосконалення рухових здібностей спортсменів. На заняттях застосування цієї форми дає можливість використовувати максимальну кількість різноманітного інвентарю та обладнання.

З метою вдосконалення техніки окремих рухових дій, покращення рівня фізичної підготовленості розробляються спеціальні комплекси вправ. Загальний перелік вправ залишається сталим упродовж всього періоду тренувань, змінюється лише величина навантаження. Такі комплекси можна використовувати на будь-якому занятті у вигляді індивідуальних завдань або «колової естафети», що сприяє успішному засвоєнню спортсменами всіх вправ загальної і спеціальної фізичної підготовки [1, с.84-90].

Головним завданням використання методу колового тренування на заняттях є ефективний розвиток рухових якостей в умовах обмеженого ліміту часу, суворої регламентації і індивідуалізації фізичного навантаження, при цьому розвиток рухових якостей повинен мати тісний зв'язок із засвоєнням спеціальних вправ. Тому у комплекси колового тренування включають фізичні вправи, які за своєю структурою найбільш відповідають умінням і навичкам того чи іншого розділу програми тренування. Простота і доступність вправ дозволяє виконувати їх багаторазово й комплексно.

Висновки. Таким чином, результати експериментального дослідження підтверджують доцільність використання запропонованого комплексу вправ у тренувальній практиці юних спортсменів 14–17 років. Всі якості спортсмена взаємопов'язані між собою – вдосконалення одних сприяє покращенню інших. Цілеспрямована фізична підготовка борця проходить упродовж цілого року, де її направленість залежить від періодів і етапів тренування. Кожен день тижневого мікроциклу повинен мати свою основну спрямованість у вирішенні завдань фізичної підготовки. Удосконалення фізичних можли-

востей повинно здійснюватися у чітко визначеній спрямованості та обсязі.

Запропонований метод колового тренування ефективний у використанні для розвитку рухових якостей в умовах обмеженого ліміту часу, суворої регламентації і індивідуалізації фізичного навантаження, при цьому розвиток фізичних якостей повинен мати тісний зв'язок із засвоєнням спеціальних вправ з арсеналу вільної боротьби.

Список використаних джерел:

1. Бойко В. Ф., Данько Г. В. Физическая подготовка борцов. Київ: Олімп. л-ра, 2004. 223 с.
2. Закорко І. П., Журавель О. В., Логвиненко Ю. В., Сверділ Є. В., Каліфський А. М. Спеціальна фізична підготовка: навч.-метод. комплекс. Київ: Знання України, 2010. 51 с.
3. Мазур В. Й., Гуска М. Б. Спортивна боротьба. Методичні рекомендації до виконання практичних і самостійних занять з дисципліни «Спортивна боротьба з методикою викладання» (для студентів факультету фізичної культури). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. 148 с.
4. Платонов В. Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Київ: Олімп. л-ра, 2017. 656 с.
5. Шиян Б. М., Єдинак Г. А., Петришин Ю. В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ПП Видавництво «Оіюм», 2012. 280 с.
6. Шахмурадов Ю. А. Вольная борьба: научно-методические основы многолетней подготовки борцов. 2-е изд., дополн. Махачкала: ИД «Эпоха», 2011. 368 с.

The article considers the methodological features of improving the motor skills of young wrestlers in the training process. The analysis of literature sources shows that one of the qualitative ways to improve the training process of young athletes is a properly designed program of comprehensive physical training. Particular attention is paid to those motor skills that are important for successful training and competitive activities. The effectiveness of the developed pedagogical experiment was assessed by changing the results of physical and functional training at the beginning and end of the school year.

Key words: young wrestlers, motor skills, training process, physical fitness.

Отримано: 19.02.2022

УДК 796.8.015

*Д. В. Марчук, асистент;
В. М. Марчук, старший викладач*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ОЗДОРОВЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ГІМНАСТИЧНИХ ВПРАВ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається значимість занять гімнастичними вправами для здоров'я учнів початкової школи. Аналізується ефективність розвитку навички вміння використання фізичних вправ для запобігання порушення постави та зняття втоми учнів. Дано рекомендації щодо реалізації навчальної, розвивальної, оздоровчої, пізнавальної та виховної цілі.

Ключові слова: учні, навчання, початкова школа, гімнастичні вправи, оздоровчі технології.

Основна мета впровадження оздоровчих технологій під час навчання гімнастичним вправам учнів початкової школи це збереження й зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, соціальних, психічних, духовних якостей та рухових здібностей особистості, підвищення рівня фізичної підготовленості учнів до повноцінного життя у постійно змінюваному навколишньому середовищі.

У процесі впровадження оздоровчих технологій враховуються найсприятливіші вікові та анатомо-фізіологічні періоди розвитку організму молодших школярів; розкривається значення занять фізичними вправами для здоров'я учнів; розвиваються основні фізичні якості та рухові здібності; формуються вміння і навички здорового

способу життя, проведення корисного дозвілля та активного відпочинку; формуються знання, вміння і навички дотримання особистої гігієни, загартування організму, профілактики захворювань, запобігання травматизму, дотримання правил техніки безпеки; розвиваються вміння і навички використання фізичних вправ для запобігання порушення постави та зняття втоми учнів.

Під час впровадження оздоровчих технологій та навчання гімнастичним вправам учнів початкової школи реалізуються навчальні, розвивальні, оздоровчі, пізнавальні та виховні цілі.

Навчальні цілі полягають у вивченні учнями рухових і народних ігор; елементів спортивних ігор, окре-

мих видів спорту, основ техніки виконання організовуючих, загальнорозвивальних, стройових, гімнастичних, акробатичних, легкоатлетичних, в отриманні елементарних знань, умінь і навичок дотримання режиму дня, правил техніки безпеки, особистої гігієни, загартування організму, ведення здорового способу життя та підвищення працездатності.

Заняття гімнастикою в початкових класах спрямовані на розвиток і зміцнення організму, оволодіння основними руховими навичками, формування правильної постави, виховання в учнів моральних та вольових якостей.

Для вирішення зазначених вище завдань необхідно застосовувати вправи, побудовані на природних рухах, які зустрічаються в житті дітей. Такими вправами повинні бути: ходьба, біг, стрибки, лазіння, переповзання, кидки і ловля м'яча, метання малих м'ячів в ціль, рухливі ігри, вправи в рівновазі, перенесення предметів.

Враховуючи те, що процес окостеніння різних частин скелету ще не закінчився і що кістки містять велику кількість хряща, не можна використовувати рухи, пов'язані з тривалим статичним напруженням. Вправи в лазінні в цьому віці необхідно виконувати на похило поставлених лаві і драбинках, вертикальних драбинках і гімнастичній стінці, а перелазіння – через перешкоду і стрибкові гімнастичні прилади висотою до 100–130 см. Під час проведення вправ в лазінні і перелазінні не можна допускати тривалих напружень із затримкою дихання. Не варто проводити стрибки з великої висоти на тверду поверхню, оскільки вони можуть стати причиною неправильного зростання кісток тазу і викривлення хребта. Необхідно навчити дітей правильному м'якому приземленню при стрибках і зіскоках, домагатись від них стійкого приземлення. Діти цього віку можуть стрибати від 60 до 90 см. Для розвитку стрибучості і оволодіння правильним приземленням доцільно включати в урок стрибки зі скалкою.

М'язи дітей відрізняються від м'язів дорослого тим, що вони еластичніші, ніжніші, збагачені водою, бідніші на білки і неорганічні речовини. Внаслідок великої еластичності м'язів і зв'язок необхідно обережно проводити вправи на гнучкість. Розвиток гнучкості тіла повинен здійснюватися у відповідності до розвитку сили м'язів. Надмірне захоплення вправами на гнучкість веде до ослаблення м'язів і зв'язок і може бути причиною порушення правильної постави дітей.

Враховуючи особливості центральної нервової, серцево-судинної та дихальної систем, необхідно пам'ятати, що втома у дітей настає швидко і також швидко (після короткого відпочинку) відновлюється здатність до нових дій. Відповідно, не можна дітям цього віку пропонувати біг на довгі дистанції, тривалу ходьбу, тривалі ігри; необхідно чергувати виконання вправ з короткими паузами між ними.

В цьому віці необхідно познайомити дітей з простими рухами для рук, ніг, тулуба, які виконуються для гармонійного розвитку і оволодіння необхідними рухами.

При навчанні дітей різним руховим навикам необхідно виходити з особливостей протікання процесів збудження і гальмування та характеру утворення тимчасових зв'язків у дітей. Потрібно пам'ятати, що у дітей різного віку тимчасові зв'язки утворюються по-різному. Чим молодша дитина, тим швидше виникають умовно-рефлекторні зв'язки, причому ці зв'язки не стабільні і швидко згасають, для їх закріплення необхідні часті повторення. Для того, щоб часті повторення одних і тих самих рухів не набридли дітям, необхідно застосовувати різноманітні варіанти цих рухів.

Наприклад, вправляючись в лазінні, діти повинні одні і ті ж прийоми лазіння вивчати на різних приладах – похило поставленій лаві, драбинці, вертикально поставленій драбинці і гімнастичній стінці. Вправляю-

чись у ходьбі і бігу, дітям необхідно пересуватись у різних напрямках, змінюючи темп і величину кроку та способи руху – на носках, приставним кроком, стрибками, в незвичних напрямках (в сторону, назад).

Оскільки в цьому віці діти схильні до наслідування, доцільно використовувати метод імітації та показу рухів. Поряд з цим необхідно привчати дітей аналізувати свої дії і вимагати виконувати рухи за описом. При цьому доцільно давати конкретні завдання – сісти і встати, кинути м'яч в ціль, кинути м'яч якомога далі, стрибнути якомога далі і вище і т.д. Для досягнення добрих результатів необхідно використовувати додаткові зорові подразники у вигляді орієнтирів:

- накреслити крейдою лінію, за яку необхідно кинути м'яч або стрибнути;
- натягнути мотузку, через яку необхідно кинути м'яч або перестрибнути;
- підвісити м'яч, який необхідно дістати рукою при стрибку та ін.

Необхідно пам'ятати, що діти люблять гратись, що їм легше виконувати різні дії під час гри, – треба значну кількість вправ за своїм змістом наблизити до ігор.

В ігри включаються ходьба, біг, метання, рівновага, стрибки, лазіння та інше. В ігровій діяльності діти краще і найбільш повно проявляють свої фізичні і розумові здібності, тому ігри повинні займати важливе місце на уроках з основної гімнастики.

Ігри з дітьми молодшого шкільного віку носять характер взаємних дій, учні не поділяються на команди, і лише в третій-четвертій класах в уроки включаються командні ігри.

Уроки гімнастики в школі організовуються на основі загальних принципів теорії методики фізичного виховання.

Враховуючи те, що діти цього віку не можуть довго знаходитись у бездіяльному стані, необхідно організувати заняття так, щоби всі учні (або групи по 5–10 осіб) одночасно виконували вправи, намічені планом уроку.

Для одночасного виконання вправ, окрім групового методу, використовується і потоковий метод. Наприклад, виконуючи вправу в рівновазі, учні можуть один за одним (на відстані 2 м) проходити по гімнастичних лавах, колодах, поставлених в певному порядку; також потоково (на відстані 5–6 м) можна виконувати раніше вивчені стрибки або стрибки, які не вимагають спеціального навчання. При повторенні чи удосконаленні вправ в лазінні, перелазінні, рівновазі, стрибках доцільно використовувати поточний метод і проводити всі ці рухи в комплексі, тобто послідовно виконувати ці вправи – учні один за одним, зберігаючи необхідну дистанцію.

В тих випадках, коли умови не дозволяють проводити заняття груповим або потоковим способами необхідно групу ділити на дрібніші підгрупи, щоб кожна з них займалась вправами за вказівкою вчителя.

Так, наприклад, перша і друга підгрупи на початку заняття займаються метанням, а третя і четверта – вправами в лазінні, після чого (через 15 хв.) групи міняються місцями.

При організації занять дрібними підгрупами доцільно після розподілу на підгрупи на місця занять всієї групі показати ті вправи, які вони будуть вивчати на даному уроці, а лише після цього приступити до роботи по вивченню продемонстрованих вправ.

При одночасній роботі підгруп вчитель повинен мати в кожній підгрупі учнів, які займаються в секціях, і вести з ними спеціальні інструкторські заняття.

Результати в таких випадках будуть більш високими, ніж тоді, коли в підгрупі виділяються старші із числа учнів, які не пройшли спеціальної інструкторської підготовки.

Інструкторські заняття повинні носити характер спеціального заняття, спрямованого на роз'яснення, як навчити тому або іншому конкретному руху. Особливу увагу слід звернути на вміння надавати допомогу і страхування товаришем.

У віці 7–11 років необхідно виховувати в учнів корисні звички. Необхідно, щоб вони систематично загартовували організм, робили ранкову гімнастику і приймали водні процедури. Важливо привчити учнів завжди зберігати правильну поставу. Необхідно слідкувати за тим, щоб діти виконували розпорядок дня, були уважні, дотримувались дисципліни і займались фізичними вправами у спортивній формі. Всі ці звички необхідно виховувати у дітей в процесі навчальних занять, до речі, особливу увагу необхідно приділити правильній поставі.

Вікові особливості хлопчиків і дівчаток до 11 років слабо виражені, тому суттєвої різниці в методиці і змісті фізичних вправ немає. Але необхідно враховувати схильність дівчат до танцювальних рухів. Використовуючи прості танцювальні рухи і танці, можна вирішувати завдання по зміцненню м'язів рук, ніг, тулуба, серцево-судинної та дихальних систем, розвитку сили і гнучкості.

Висновки. Специфіка виховання молодших школярів зумовлена їх анатомо-фізіологічними і психологічними особливостями. У молодшому шкільному віці провідний вид діяльності – це гра, тому уроки з фізичного виховання необхідно планувати з урахуванням цієї дуже важливої особливості. Тому основними видами фізичного виховання учнів початкової школи є гімнастичні, легкоатлетичні вправи, спортивні та рухливі ігри.

Заняття гімнастикою в початкових класах спрямовані на розвиток і зміцнення організму, оволодіння основними руховими навичками, формування правильної постави, виховання в учнів моральних та вольових якостей.

Для вирішення зазначених вище завдань необхідно застосовувати вправи, побудовані на природних рухах,

які зустрічаються в житті дітей. Такими вправами повинні бути: ходьба, біг, стрибки, лазіння, переповзання, кидки і ловля м'яча, метання малих м'ячів в ціль, вправи в рівновазі, перенесення предметів.

Список використаних джерел:

1. Кругляк О. Я., Кругляк Н. П. Від гри до здоров'я нації. Рухливі ігри, естафети на уроках фізичної культури: методичний посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. 80 с.
2. Леськів А. Д., Дзюбановський А. Б. Рухливі ігри на місцевості для школярів молодшого та середнього віку. Тернопіль: СМП «Астон», 2000. 132 с.
3. Лящук Р. П., Огнистий А. В. Гімнастика: навчальний посібник: у двох частинах. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Ч. 1. 164 с.
4. Лящук Р. П., Огнистий А. В. Гімнастика: навчальний посібник: у двох частинах. Тернопіль: ТДПУ, 2001. Ч. 2. 214 с.
5. Огнистий А. В. Теоретико-методичні основи фізичного виховання учнів молодшого шкільного віку: опорні конспекти лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2001. 60 с.
6. Папуша В. Г. Фізичне виховання школярів: форми, зміст, організація. Тернопіль: Збруч, 2000. 248 с.
7. Педагогічна практика з фізичного виховання: методичні рекомендації для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів / за ред. А. В. Огнистого. Тернопіль: ТДПУ, 2001. 20 с.

The article considers the importance of gymnastic exercises for the health of primary school students. The effectiveness of the development of the skill of the ability to use physical exercises to prevent postural disorders and relieve student fatigue is analyzed. Recommendations for the implementation of educational, developmental, health, cognitive and educational goals are given.

Key words: students, education, primary school, gymnastic exercises, health technologies.

Отримано: 20.02.2022

УДК 159.9

Ю. А. Михальська, кандидат психологічних наук, старший викладач

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Здоров'я людини в сучасних умовах є складним, але важливим елементом процвітання нації. Визначено, що на здоров'я людини впливає безліч факторів, головні з яких умовно можна розділити на чотири групи: спосіб життя, спадковість, стан навколишнього середовища, якість і доступність медичної допомоги. Вивчення чинників ризику необхідне для вироблення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання їхньому негативному впливу на організм.

Ключові слова: фактори впливу, здоров'я, сучасні умови, чинники ризику, організм людини, спосіб життя.

Проблема здоров'я людини – одна з найбільш складних комплексних проблем сучасної науки. В одних працях обговорюється саме поняття «здоров'я», в інших досліджуються клінічні аспекти порушень здоров'я або присвячені дослідженню факторів, що визначають здоров'я, самостійну групу становлять праці, що розглядають шляхи й засоби відновлення, збереження і розвитку здоров'я. Сучасною тенденцією в пізнанні здоров'я є міждисциплінарні дослідження, що підвищує їхню теоретичну й практичну ефективність. Значну роль у вивченні проблем збереження здоров'я здорової людини відіграли такі науковці, як Г. Апанасенко, Ю. Бойчук, І. Брехман, Е. Вайнер, М. Гончаренко, В. Горашук, М. Гриньова, Е. Казін, В. Казначєв, В. Колбанов, В. Кулініченко, Г. Кураєв, І. Муравов, В. Петленко, С. Страшко та ін. [1, с.5-15].

Здоров'я людини залежить від багатьох факторів. Що ж до ролі і значення основних факторів, які беруть участь у формуванні здоров'я, то багаторічні дослідження наукової школи фахівців з громадської охорони

здоров'я, очолюваної академіком Ю.П. Лісциним, дозволили розподілити їх таким чином:

1. Спосіб життя людини – він на 50-55% визначає стан його здоров'я.
2. Екологічні чинники – на 20-25% впливають на здоров'я людини.
3. Біологічні чинники – на 15-20% визначають стан здоров'я.
4. Медичні чинники – на 8-10% впливають на здоров'я людини [3, с.17-21].

Серед основних факторів впливу на здоров'я людини є спосіб життя, який є сукупністю умов, соціальних установок та природних чинників, які всі разом зумовлюють поведінку особистості, а також її зворотній вплив на ці фактори. Серед факторів ризику в сучасних умовах можна визначити такі: забруднення навколишнього середовища, малорухливий спосіб життя, незбалансоване харчування, психоемоційні навантаження, шкідливі звички. Серед них основне місце займають

психоемоційні переживання, які є найбільш значимими у виникненні багатьох хвороб. Вплив шкідливих звичок є також надзвичайно негативним [1, с.60-65].

Враховуючи важливість питання збереження здоров'я здорової людини, чинники, які формують здоров'я населення, повинні вивчатися комплексом суспільних та природничих наук. Для того, щоб зміцнювати та зберігати здоров'я людей, необхідна інформація як про умови його формування (характер та реалізація генофонду, стан навколишнього середовища, спосіб життя та ін.) так і про кінцевий результат процесів, їх відображення (конкретні показники стану здоров'я індивіда).

М. Абрамов, А. Рибалко зупиняються на соціально-економічних чинниках, які негативно впливають на стан здоров'я дітей і підлітків, підкреслюючи, що провідними серед них є гіпокінезія, неправильне харчування, перевантаження школярів у школі, довготривале перебування за комп'ютером та телевізором, недотримання режиму сну, недостатній час перебування на свіжому повітрі, відсутність загартовування організму, шкідливі звички. Вчені зазначають, що визначені чинники ризику можуть діяти як індивідуально, так і в сукупності [1, с.60-65].

На думку В. Куценко, стан здоров'я населення формується під впливом таких основних чинників: спадковість і генетичний фонд; рівень розвитку системи охорони здоров'я; спосіб та рівень життя населення; рівень розвитку продуктивних сил; стан навколишнього середовища; політичні рішення щодо розвитку охорони здоров'я. Найважливішими чинниками середовища, які впливають на стан здоров'я населення регіону є просторова неоднорідність і нерівномірність розвитку медико-просторових явищ і процесів, їх територіальне вирівнювання та територіальна поляризація, зональність та азональність передумов і проявів, наявність детермінуючих зв'язків медико-просторових явищ і процесів [2].

Р. Молікевич вважає, що на стан здоров'я населення впливають різні групи факторів (природні, демографічні, соціально-економічні, соціокультурні, екологічні), акцентує увагу на тому, що окремі чинники «поєднуються» у своєму впливі на здоров'я населення, підсилюючи або послаблюючи один одного [4].

Кожна група чинників може мати різний ступінь прояву позитивних і негативних ознак в певних регіонах. Важливу роль у справі збереження здоров'я населення повинна визначити інформація про небезпеку чинників ризику навколишнього середовища. Наявність

такої інформації дасть змогу людині обирати місця для проживання, діяльності, використовувати засоби захисту від небезпек.

Таким чином, на здоров'я людини впливає безліч факторів, головні з яких умовно можна розділити на чотири групи: спосіб життя, спадковість, стан навколишнього середовища, якість і доступність медичної допомоги. Вивчення чинників ризику необхідне не лише для оцінювання їхнього впливу, але й для вироблення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання їхньому негативному впливу на організм.

З цього випливає, що одним з ефективних напрямків поліпшення здоров'я населення є формування такого способу життя, який дозволив би кожній людині зберегти і поліпшити стан власного здоров'я.

Враховуючи наведені дані, участь у цьому процесі, який в даний час нерідко називають "формуванням здоров'язберігаючих поведінки населення", повинні приймати не тільки медичні працівники, але й педагоги, психологи, а також соціальні працівники.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
2. Куценко В. І., Трілленберт Г. І. Сфера охорони здоров'я: соціально-економічні та регіональні аспекти: монографія. Київ: РВПС України НАН України, 2005. 366 с.
3. Михальський А. В., Жигульова Е. О., Михальська Ю. А. Здоров'язберігаючі технології при роботі з дітьми із особливими освітніми потребами: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2020. 228 с.
4. Молікевич Р. С. Стан здоров'я населення Херсонської області: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 – економічна та соціальна географія. Київ, 2016. 20 с.

Human health in modern conditions is a complex but important element of the nation's prosperity. It is determined that human health is affected by many factors, the main of which can be divided into four groups: lifestyle, heredity, environment, quality and availability of health care. The study of risk factors is necessary to develop preventive measures aimed at preventing their negative impact on the body.

Key words: influencing factors, health, current conditions, risk factors, human body, lifestyle.

Отримано: 23.02.2022

УДК 615.825:616.727.3

В. П. Молев, кандидат медичних наук, доцент

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПРИ ОСТЕОХОНДРОЗІ ХРЕБТА

Розглянуто сучасні погляди на етіологію і патогенез остеохондрозу, причини помилок при діагностиці остеохондрозу, наведено вторинні неврологічні синдроми – рефлекторні, компресійні, рефлекторно-компресійні. Причому рефлекторні синдроми стають причиною помилок при діагностиці остеохондрозу. Наведено труднощі при діагностиці остеохондрозу в поєднанні з ішемічною хворобою серця. Розглянуто причини високої захворюваності людей на остеохондроз, пов'язаної з гіпокінезією людини. Наведено засоби фізичної реабілітації, які застосовуються при остеохондрозі хребта.

Ключові слова: остеохондроз, етіологія, патогенез, вторинні неврологічні синдроми, засоби фізичної реабілітації.

Остеохондроз – це мультифакторне захворювання, при якому виникають різні неврологічні синдроми: рефлекторні, компресійні, рефлекторно-компресійні, компресійно-рефлекторні [2, 7]. Наявністю вторинних неврологічних синдромів у хворих на остеохондроз хребта з різними клінічними проявами пояснюють високий відсоток захворюваності – до 80-85% [5, 8]. Цих хворих часто госпіталізують у неврологічні відділення, тому кількість днів непрацездатності у хворих на остеохондроз знаходиться

на одному з перших місць серед інших захворювань. Морфофункціональні зміни у хребті у хворих на остеохондроз стають причиною виникнення порушень постави. Враховуючи поліетиологічність остеохондрозу, реабілітація таких хворих складна та тривала [4, 11].

Аналіз літературних даних щодо проблеми остеохондрозу показує, що це захворювання розвивається тривало і без виражених клінічних проявів. В процесі патогенезу відбуваються морфофункціональні зміни в

хребцях, міжхребцевих суглобах, у зв'язках, внаслідок чого у хворих вдруге виникають неврологічні синдроми, що стає причиною діагностичних помилок, особливо у хворих, які страждають на ішемічну хворобу серця [7]. Це зумовлено тим, що клінічні прояви ІХС найчастіше виявляються у вигляді больового синдрому у хворих у віці 45-50 років. У цей час в основному і починають проявлятися і клінічні ознаки остеохондрозу [8], своєчасну діагностику якого ускладнює часте поєднання остеохондрозу та ІХС в одного хворого.

Скарги на біль у серці відзначаються у 85% хворих, які страждають на остеохондроз. Тому для своєчасної діагностики потрібно виходити з того, що болі при стенокардії виникають як при фізичній нарузі (стенокардія напруженні), так і у спокої (стенокардія спокою), а біль припиняється або при зупинці руху, або після прийому нітрогліцерину. Для остеохондрозу характерна поява болю під час руху і нітрогліцерин при цій патології не допомагає [6, 8]. Клінічні прояви остеохондрозу залежать від того, на якому рівні пошкоджуються нервові корінці спинного мозку. Саме рівень ураження корінців спинного мозку є причиною багатьох помилок при діагностиці остеохондрозу [1, 3].

У зв'язку з розвитком високих технологій та комп'ютеризацією сучасна людина змушена перебувати протягом 8-12 годин на добу у стані гіпокінезії. Комп'ютер проник у всі сфери життя суспільства – на виробництво, державні установи, навчальні заклади, школи, сім'ї. Багато молодих людей використовують Інтернет у нічний час протягом 3-5 годин. Тому остеохондроз як наслідок гіпокінезії дедалі частіше діагностується у працівників "сидячих" професій, а також у молодих людей.

Остеохондроз може розвиватися у спортсменів деяких видів спорту, для яких характерні великі навантаження на хребет: у штангістів, лижників-стрибунів з трампліну, гімнастів в опорних стрибках, акробатів. Часто при цьому відбуваються травми хребта, розвиваються запальні процеси з порушенням кровообігу, що призводить до морфофункціональних змін у хребцях [4, 6].

Враховуючи складність морфофункціональних змін при остеохондрозі хребта реабілітація таких хворих має бути комплексною та тривалою. Засобами фізичної реабілітації є процедури лікувальної гімнастики, фізіотерапія, масаж, витяг, стретчинг, лікувальне плавання [6, 9].

У початковому періоді хороший знеболюючий ефект мають фізіотерапевтичні процедури: ультрафіолетове опромінення, електрофорез із новокаїном, лідокаїном, ультразвук, магнітотерапія. Ефективну безбездіяльність має масаж. Деякі фахівці головний акцент при реабілітації роблять саме на масаж і досягають позитивних результатів [2, 4].

Після стихання больового синдрому доцільними є процедури лікувальної гімнастики, які проводять у різних вихідних положеннях хворого: на спині, на животі, на боці, що сприяє зниженню навантаження на м'язи спини. Основна мета лікувальної гімнастики полягає в покращенні кровообігу в хребті, зміцненні м'язового корсету, поліпшенні загального фізичного та психоемоційного стану хворих. Позитивні результати отримані також за використання постізометричної релаксації [1, 4].

Невід'ємною частиною процесу реабілітації хворих на остеохондроз хребта є витягування хребта власною масою тіла хворого на похилій площині (наприклад, на профілакторі Євмінова) з фіксацією лямками через пахові западини.

При остеохондрозі в грудному відділі хребта з порушенням постави ефективними засобами реабілітації вважаються гідрокінезотерапія та лікувальне плавання [11].

Враховуючи, що при порушеннях постави виникає м'язовий дисбаланс, лікувальний ефект має стретчинг –

статичні розтягування, при яких підвищується еластичність «сильних» м'язів та збільшується сила «слабких» м'язів. Цей принцип стретчингу в даний час – дуже ефективний засіб відновлення при остеохондрозі хребта з порушенням постави [9, 10].

Висновки. Питання сучасної діагностики остеохондрозу ще не вирішені, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї патології. Є помилки в діагностиці остеохондрозу при виражених вторинних неврологічних синдромах, мало публікацій з питань реабілітації остеохондрозу хребта з порушенням постави та висловлено думку про збільшення у найближчі десятиліття кількості хворих на остеохондроз серед молоді.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О. М. Механотерапія у відновному лікуванні хворих на остеохондроз попереково-крижового відділу хребта. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. № 5. С. 16-18.
2. Голяченко А. О., Рогова Х. Т. Комплексна фізична реабілітація пацієнтів із остеохондрозом поперекового відділу хребта. *Медсестринство*. 2020. №1. С. 22-24.
3. Дмитришин О. І., Рябуха О. І. Застосування фітотерапії на тлі фізичної реабілітації при остеохондрозі хребта (випадок із практики). *Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст.* Львів, 2010. Вип. 47. С. 13–18.
4. Епифанов В. А., Ролик І. С. Остеохондроз позвоночника (діагностика, клініка, лікування). Москва: Медицина, 2002. 345 с.
5. Лазарева Е. Б. Физическая реабилитация при хирургическом лечении вертеброгенных пояснично-крестцовых синдромов. Киев: Экспресс, 2012. 328 с.
6. Пешкова О. В., Камель Жензи. Комплексная физическая реабилитация больных остеохондрозом позвоночника. *Слобожанський науковий вісник*. 2004. № 7. С. 168-170.
7. Пустовойт Б. Сучасні принципи фізичної реабілітації хворих на остеохондроз шийно-грудного відділу хребта. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2018. № 2. С. 50-53.
8. Попович Д. В., Коваль В. Б., Салайда І. М., Вайда О. В., Рущка А. В. Реабілітація хворих на остеохондроз хребта. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2017. № 4. С. 74-77.
9. Eichhorn-Kissel J., Dassen T., Lohrmann C. Responsiveness of the care dependency scale for rehabilitation (CDS-R). *Scand. J. Caring Sci.* 2012. № 25. P. 194-202.
10. Robinson R., Robinson H.S., Bjorke G., Kvale A. Reliability and validity of a palpation technique for identifying the spinous processes of C7 and L5. *Man. Ther.* 2009. № 14 (4). P. 409-414.
11. Randomized controlled trial of exercise for low back pain: clinical outcomes, costs, and preferences / [K. J. Moffet, D. Torgerson, S. Bell-Syer et al.]. *BMJ*. 1999. Vol. 319. P. 279-283.

The modern views on etiology and pathogenesis of osteochondritis as well as causes of errors in the diagnosis of osteochondritis are examined. The secondary neurological syndromes are presented such as reflectory, compression, reflectory-compression. Moreover reflex syndromes cause errors in the diagnosis of osteochondritis. The difficulties in the diagnosis of osteochondritis in conjunction with coronary heart disease are discussed. The reasons of high prevalence of osteochondritis caused by physical inactivity are determined. The means of physical rehabilitation used in osteochondritis with a violation of his posture are presented.

Key words: osteochondritis, etiology, pathogenesis, secondary neurological syndromes, means of physical rehabilitation.

Отримано: 21.02.2022

А. О. Петров, кандидат педагогічних наук, викладач;

В. А. Стасюк, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач

ВПЛИВ СТЕП-АЕРОБІКИ НА ПІДВИЩЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ТЕХНІЧНИХ ДІЙ ФУТБОЛІСТІВ ДЮСШ

У час бурхливого розвитку футболу, чоловіча збірна України займає низькі позиції в світовому рейтингу. Аналізуючи ситуацію, що склалася, провідні тренери дійшли висновків, що потрібно шукати нові технології підготовки починаючи з початкових груп підготовки ДЮСШ. Нами представлено експериментальні результати технічної підготовленості юних футболістів, які дозволять степ-аеробіці увійти в різносторонній процес підготовки футболіста.

Ключові слова. Тестування, технічна підготовленість, юний футболіст, індивідуальний показник, степ-аеробіка.

Постановка проблеми. Із підвищенням вимог до технічної підготовленості футболістів, внаслідок відставання індивідуальних показників технічних дій, постала проблема підвищення ефективності їх використання. Провідні тренери та фахівці у вітчизняному футболі виділяють безліч чинників, які впливають на ситуацію що склалася.

Степ-аеробіка довела свою ефективність і набула широкого поширення, як ефективний засіб розвитку витривалості і координаційних здібностей.

Мета дослідження – визначення ефективності степ-аеробіки у структурі технічної підготовленості футболіста.

Методи дослідження. Для вирішення проблеми використані:

- метод хронометрії, за допомогою якого вивчалися показники координаційних здібностей; гнучкості
- метод наочності, в ході якого виконувались вправи із степ-аеробіки;
- тестування, для визначення динаміки зросту індивідуальних показників технічних прийомів футболіста.

Організація дослідження. Дослідження проведені з футболістами Кам'янець-Подільської ДЮСШ №2 протягом двох місяців у період проходження тренерської практики. Вік юних футболістів 15-17 років. Експериментальна частина здійснювалась згідно із мезоциклом тренувальних занять. Тестування проводилось на початку та в кінці експерименту, а між ними тренувальні заняття, з використанням запропонованої нами системи вправ на степ-платформі, які проводились на базі ДЮСШ № 2 під музичний супровід.

Тестуванню передувало стандартна 20-ти хвилинна розминка, в яку окрім загально розвиваючих та бігових вправ були включені вправи на розтягування та рухливі ігри. Для вирішення проблем нами було складено батарею тестів для оцінки і регуляції просторово-часових та динамічних параметрів рухів футболіста.

I. Біг зі зміною способу пересування. Обладнання. 6 стоек, розставлених на трикутній дистанції бігу; секундомір.

Проведення тесту [1]. Учасник тестування починає біг з високого старту приставними кроками правим (або лівим) боком уперед від стойка А. Максимально швидко долає 15 м і після оббігання стойка Б починає біг обличчям уперед. На дистанції Б-В оббігає послідовно три стойки, починаючи оббігати перший стоек зліва. Добігши до стойка В повертається і біжить останні 15 м (ділянка дистанції В-А) спиною вперед.

Результат. Час, зафіксований з точністю до 0,1 с, від моменту подачі команди «Марш!» до перетину лінії фінішу.

Загальні вказівки та зауваження.

1. При падінні стойка спроба повторюється.

2. Учаснику даються три спроби; реєструється кращий результат.

II. Жонгливання м'ячом [3] під час ходьби і бігу підтюпцем. Виконується вправа ногою або головою. Якщо зроблено менше 4 дотиків, спроба рахується такою, що не відбулася і може бути повтореною. На кожну вправу дається по три спроби. Виконується вправа прямим підйомом правої і лівої ноги, обома ногами по чергово, головою. Загальна мета жонгливання: «задовільно» – 16,5 м, «добре» – 35 м, «відмінно» – 50 м.

III. Удар внутрішньою стороною стопи. Виконується з косою розбігу у ворота шириною 1 метр та з відстані 10 м до воріт. Виконується вправа з 5 спроб на праву та ліву ногу. Загальна кількість попадань: «задовільно» – 4, «добре» – 6, «відмінно» – 8.

IV. Удар прямим підйомом. Ведення м'яча будь-яким способом до 10 м від лінії штрафного майданчика з наступним ударом правої ноги в лівий кут і лівою ногою в правий кут воріт. На вправу дається по 5 спроб. Загальна кількість попадань: «задовільно» – 4, «добре» – 6, «відмінно» – 8.

V. Удар головою. Виконується вправ з середньої лінії площі воріт. Розбіг виконується з лінії штрафного майданчика. На оцінку «задовільно» враховується, виконаний з місця, на оцінку «добре» і «відмінно» – у стрибку після розбігу. М'яч підкидається спереду – збоку, удар наносить головою в дальній кут воріт. На вправу дається по 5 спроб у кожен сторону воріт. Загальна кількість попадань: «задовільно» – 4, «добре» – 6, «відмінно» – 8.

VI. Ведення м'яча. Виконується ведення м'яча будь-яким способом з обвідкою 10 стійок, розставлених одна від одної на відстані 2 метри. Ведення м'яча виконується вперед та назад. Дається дві спроби. На оцінку «задовільно» потрібно виконати ведіння м'яча за 25 с, на оцінку «добре» – 21, на «відмінно» – 19 с.

VII. Вкидання м'яча. Вправа виконується з будь-якого положення (ноги нарізно, з положення кроку, з розбігу) [5]. На вправу дається дві спроби. На «задовільно» дальність вкидання – 16 м, «добре» – 18 м, «відмінно» – 20.

Результати дослідження. Аналіз отриманих результатів дозволив виявити динаміку зросту індивідуальних показників технічної підготовленості футболістів (див. таблицю 1).

Проведені дослідження дозволяють відзначити, що в усіх тестах технічної підготовленості спритність та гнучкість відіграли важливу роль у структурі підготовки футболіста ДЮСШ. Цьому передувало заняття степ-аеробікою.

Напрямок подальших досліджень. У подальшому функціонування даного підходу здійснюватиметься щорічно і це дозволить складати високий рівень технічної підготовленості, розвивати спритність та гнучкість спортсменів ДЮСШ.

Експериментальні дані технічної підготовленості футболістів ДЮСШ

Досліджувані, (n)	Тести															
	Біг зі зміною способу пересування, (с)		Жонгливання м'ячем, (м)		Удар внутр. ст. ст.		Удар прямим підйомом		Удар головою		Ведення м'яча, (с)		Вкидання м'яча, (м)			
	На початку	В кінці	На початку	В кінці	На початку	В кінці	На початку	В кінці	На початку	В кінці	На початку	В кінці	На початку	В кінці		
															Кількість попадань	
1	13,52	13,12	31	44	5	8	6	7	6	7	6	7	21,56	19,35	17	18
2	13,41	13,22	39	52	6	8	6	8	5	8	5	8	22,15	20,21	18	18
3	13,46	13,02	45	54	6	8	5	6	5	8	5	8	20,65	19,68	18	19
4	13,54	13,44	44	56	5	7	6	6	4	5	5	8	19,21	19,20	16	18
5	13,77	13,23	36	48	9	9	8	9	6	6	6	6	18,38	18,34	19	20
6	13,63	13,21	48	58	6	7	7	8	5	8	5	8	18,65	18,35	21	22
7	13,14	12,59	51	65	8	9	5	8	5	6	6	6	17,39	17,38	22	22
8	13,22	12,85	44	49	7	8	6	8	7	8	7	8	20,74	20,12	18	19
9	14,09	13,47	40	44	8	9	6	7	6	8	6	8	21,45	20,45	19	20
10	13,69	13,01	36	41	6	6	8	8	7	8	7	8	17,13	17,12	17	20
11	14,11	14,03	38	49	9	10	7	9	5	7	7	7	18,02	17,78	20	22
12	13,25	12,46	38	52	7	8	7	9	6	6	6	6	19,32	18,67	23	25
13	13,08	12,63	39	56	6	6	8	8	7	8	7	8	19,64	19,45	20	21
14	14,18	13,42	42	60	5	6	6	7	7	7	7	7	22,28	20,68	20	22

Список використаних джерел:

- Белоцерковский З. Б. Эргометрические и кардиологические критерии физической работоспособности у спортсменов. Москва: Советский спорт, 2005. С. 243-244.
- Костюкевич В. М. Теоретико-методичні аспекти програмування тренувального процесу спортсменів. *Актуальні проблеми фізичного виховання та методики спортивного тренування*: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Ландо ЛТД», 2016. С. 138-139.
- Лисенчук Г. А. Управление подготовкой футболистов. Киев: Олимпийская литература, 2003. С. 26-27.
- Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. Київ: Олімпійська література, 2005. С. 117-118.
- Мулик В'ячеслав. Сучасні вимоги до рівня підготовленості тренера. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. Київ, 2002. Вип. 4. С. 11-12.

By us is submitted experimental results technical preparation of the football players, what's will allow aerobic by step enter in versatile process of preparation of the sportsmen.

Key words. Testing, technical training, young football player, individual parameter, aerobic by step.

Отримано: 22.02.2022

УДК 796.8.015+796.8.012

С. М. Потанчук, асистент

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ОДНОБОРСТВ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті проаналізовано і узагальнено застосування елементів одноборств у фізичному вихованні студентської молоді.

Ключові слова: фізичне виховання, студентська молодь, одноборства.

Фізичне виховання у ЗВО, в якості невід'ємної частини процесу навчання та професійно прикладної підготовки, забезпечує фізичну готовність майбутніх фахівців до високопродуктивної професійної діяльності та сприяє їх всебічному і гармонійному розвитку. В наш час, під впливом науково-технічного прогресу та широкого впровадження інформаційних технологій навчання, процес підготовки спеціаліста поєднується зі значними розумовими та психологічними навантаженнями на організм студентів. Значно підвищуються вимоги до рівня здоров'я фахівців у різних галузях, рівня розвитку їх фізичних і психічних якостей, а саме професійно важливих, таких, як здатність до швидкої адаптації, працездатність, витривалість тощо.

За час навчання у ЗВО у студентів має сформуватися впевненість у необхідності постійно працювати над собою, вивчаючи особливості свого організму; вміння раціонально використовувати свій фізичний потенціал, впроваджуючи здоровий спосіб життя, постійно засвоювати цінності фізичної культури.

Саме тому, пошук нових ефективних форм організації навчального процесу з фізичного виховання у ЗВО

є важливим завданням викладачів кафедр фізичного виховання. Адже для більшості студентів заняття фізичною культурою та спортом у ЗВО є єдиним засобом збільшення рухової активності що має велике значення для зміцнення і збереження їх здоров'я.

Мета особливості організації спортивного дозвілля студентів шляхом включення елементів одноборств до секційних занять (на прикладі тхеквондо).

Об'єкт дослідження – фізіологічний та психологічний стан студентів що займаються на секційних заняттях.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні основи впливу секційних занять на функціональну готовність до виконання специфічного навантаження студентів в умовах ЗВО.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи: вивчення та аналіз науково-методичної літератури; вивчення передового досвіду роботи тренерів і викладачів.

Рівень фізичної підготовленості студентів в значній мірі залежить від направленості навчального проце-

су, його побудови, змісту, методів та засобів здійснення. Обираючи один чи інший вид спорту для секційних занять у ЗВО, студенти хочуть задовольнити власні потреби в рухах. Підвищення ефективності процесу фізичного виховання студентів можливе за рахунок збільшення рухової активності, залучення їх до систематичних занять спортом, у тому числі одноборствами, використання сучасних технологій спортивної підготовки та оздоровчих занять [10]. Впродовж останніх років багато дослідників зверталися до проблеми удосконалення організації фізкультурно-оздоровчих занять зі студентською молоддю з пріоритетним використанням різних видів одноборств (дзюдо, ушу, тхеквондо, греко-римської боротьби, карате-до, сумо, боксу тощо).

Аналіз науково-методичної літератури показує, що на сьогоднішній день проведено ряд досліджень, в яких розглядається ефективність пріоритетного застосування різних видів одноборств у процесі фізичного виховання в ЗВО.

Основною формою процесу фізичного виховання є навчальні заняття, які проводяться в технічних вузах в основному до третього, а в деяких вузах до другого курсу. Такі заняття, що забезпечують не більше 20-25% необхідної рухової активності студентів, не в змозі вирішити завдання зміцнення здоров'я і освоєння рухових навичок. Тому необхідно використовувати різноманітні форми проведення занять, впроваджувати в процес фізичного виховання спеціалізації з новими видами спорту, здатні вирішувати поставлені завдання. Адаптація студентів, що приходять на перший курс ЗВО, до нових для них умов навчально-трудової діяльності в значній мірі визначається фізичним станом на момент вступу. Із загальної кількості абітурієнтів багато хто має різні відхилення в стані здоров'я і недостатню фізичну підготовленість.

Важливе значення має і зацікавленість студентів на заняттях, для виявлення цього існують різноманітні варіанти опитувань і анкети.

Недолік навчальних занять з фізичного виховання повинен компенсуватися додатковими поза навчальними формами рухової активності. Велике значення в підвищенні рухової активності студентів мають заняття оздоровчим бігом, ритмічною гімнастикою, футболом, одноборствами, ранковою гімнастикою. Таким чином, активний руховий режим студентів повинен бути розширений за рахунок застосування під час занять найцікавіших, доступних і ефективних фізичних вправ. Такими вправами можуть стати вправи, розроблені в одноборствах (на прикладі тхеквондо).

Тхеквондо є відносно молодим видом спорту, до того ж в нашій країні воно стало активно розвиватися недавно. В даний час наукової літератури з цього виду східних одноборств існує недостатньо. В основному, науково-методичні розробки стосуються підготовки висококваліфікованих спортсменів. Тхеквондо, як засіб фізичного виховання і гармонійного розвитку особистості, дозволяє значно підвищити свої можливості. Даним видом спорту дозволено займатися особисто або в групах, не використовуючи обтяжень та спеціального устаткування. В результаті занять м'язи не робляться виразними – відбувається трансформація жирової тканини у м'язову. Здебільшого удари в тхеквондо пов'язані

з високими підйомами ніг, за рахунок чого йде розвиток бічних м'язів тулубу та внутрішньої поверхні стегон.

Вчений-практик В. Тверських розробив та реалізував на практиці модель секційних занять студентів на засадах оздоровчого потенціалу тхеквондо.

Ця модель складається з: проектно-цільового складника, змістовно- процесуального елементу та критеріально-оцінювального порядку. Результати дослідно-експериментальної роботи показують ефективність вжитку методики оздоровчих занять тхеквондо, які ґрунтуються на принципах індивідуалізації і диференціації навчання, на об'єднанні засобів тхеквондо, що направлені на зміцнення і збереження здоров'я студентів. В.Ю. Головановим підготовлено методику організації занять тхеквондо зі студентською молоддю неспеціалізованих вузів у навчальний і поза навчальний час.

Висновок. Автором доведено доцільність застосування засобів тхеквондо під час навчально-тренувальних занять зі студентами; підготовлено і випробувано зміст академічної програми і навчально-тренувальних занять, які мають сприяти покращенню фізичної підготовленості та цікавості студентів технічного ВНЗ до занять з фізичної культури. Система вправ тхеквондо, що застосовується у фізичному вихованні студентства технічного вузу, посилює ефективність навчального процесу, покращує фізичну підготовленість студентів та їхнє зацікавлення до занять фізичною культурою і спортом.

Список використаних джерел:

1. Алексеев А. Ф. Совершенствования методики обучения техническим приемам в тхэквондо на основе анализа соревновательной деятельности квалифицированных спортсменов. *Слобожанський науково-спортивний вісник: зб. наук. праць*. Харків: ХДАФК, 2004. № 9. С. 92–94.
2. Безугла Л. І. Організація самостійної роботи з формування культури здоров'я студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореферат. Луганськ; 2009. 19 с.
3. Бондаренко І. Г. Засоби професійно-прикладної підготовки у фізичному вихованні студентів-екологів: автореферат. Дніпропетровськ, 2009. 17 с.
4. Воробьев В. Тхэквондо: О включении нового вида спорта в официальную программу XXVII Олимпийских игр 2000 года в Сиднее. *Физическая культура в школе*. 1988. № 2. С. 48–50.
5. Вовченко І. І., Стаднік Т. В. Фізична підготовленість студентів медичного коледжу. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6655/2/555.pdf>
6. Губа В. П. Резервные возможности спортсменов: монография. Москва: Физическая культура, 2008. 146 с.
7. Гладощук О. Г., Тонконог В. М. Развитие рухових якостей студентів за напрямком професійно-прикладної фізичної підготовки у вищому технічному навчальному закладі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2015. 3. С. 78–81.

The article analyses and summarizes the application of martial arts elements in physical education of student youth.

Key words: physical education, student youth, martial arts.

Отримано: 22.02.2022

*М. В. Прозар, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;
А. Л. Жогел, магістрантка групи FKS1-M21*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «СПОРТИВНА МЕТРОЛОГІЯ»

У статті проаналізовано особливості формування та розвитку загальних та спеціальних (фахових) компетентностей у здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура) упродовж вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Спортивна метрологія».

Ключові слова: компетентності, програмні результати навчання, робоча програма, фахові вміння, освітньо-професійна програма, вимірювання, фізичний стан.

Постановка проблеми. Упровадження компетентнісного підходу в систему організації професійної освіти є однією з найбільш досліджуваних наразі проблем освітньої політики. Обґрунтовано та доведено, що зміст освітньо-професійної програми підготовки фахівців повинен бути спрямований на потреби ринку праці та сучасні економічні виклики, тому модернізація та удосконалення системи освіти завжди будуть актуальними темами для дослідження.

Зокрема це стосується освітніх компонентів, які є основою формування компетентностей майбутніх спеціалістів та забезпечують реалізацію програмних результатів навчання. Такий підхід акцентує увагу на результатах освіти, причому як результат освіти розглядається не кількість засвоєної інформації, а готовність фахівця відразу приступити до виконання своїх професійних обов'язків та діяти у різних проблемних ситуаціях.

Питанням щодо вдосконалення системи освіти шляхом впровадження компетентнісного підходу присвячені дослідження Гребенькова Г. [1], Шаповалова І. [3], Шиян О. [5] та ін.

Для прикладу, розглянемо формування загальних та спеціальних (фахових) компетентностей майбутніх учителів фізичної культури під час вивчення вибіркового компоненту професійної підготовки «Спортивна метрологія».

Мета та завдання дослідження: здійснити аналіз формування загальних та фахових компетентностей майбутніх вчителів фізичної культури під час вивчення навчальної дисципліни «Спортивна метрологія» за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Фізична культура)».

Методи дослідження: під час дослідження використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння. Опрацьовували фахові літературні джерела.

Обговорення результатів дослідження. Компетентнісний підхід у підготовці фахівців став основним критерієм якісної підготовки спеціалістів будь-якої сфери діяльності. Під час організації освітнього процесу, зокрема створення освітніх програм, навчальних планів, каталогів вибірових дисциплін, розробники звертають основну увагу на можливість освітніх компонентів забезпечити формування загальних та спеціальних (фахових) компетентностей у майбутніх фахівців.

За освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Фізична культура)» здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура) майбутні фахівці повинні успішно виконувати свої професійні обов'язки за обраною спеціальністю, здійснювати виробничі функції, вирішувати завдання професійної та спеціальної діяльності, розв'язувати складні спеціалізовані задачі і вирішувати практичні проблеми у галузі фізичної культури тощо. Акцент також робиться на забезпеченні здатності випускника здійснювати професійну діяльність на первинній посаді одразу після закінчення терміну навчання [2, с.5].

Тобто йде мова про готовність вчителя фізичної культури якісно організувати навчальний процес та дозувати навантаження відповідно до фізичних можливостей та підготовки учнів.

У циклі вибірових компонентів професійної підготовки освітньо-професійної програми «Середня освіта (Фізична культура)» здобувачів рівня вищої освіти «бакалавр» пропонується для вивчення у 7 семестрі навчальна дисципліна «Спортивна метрологія», під час вивчення якої студенти вчать вирішувати вищезазначені проблеми.

Концепція цієї дисципліни полягає у тому, що здобувачі вищої освіти опановують знання про сучасні методи математичної статистики та методи метрологічного вимірювання, вчать здійснювати оцінювання рівня та стану фізичного здоров'я учнів, що впливає на правильний підхід до побудови навчального процесу у закладі загальної середньої освіти [4, с.6].

Ми продемонструємо формування загальних та спеціальних (фахових) компетентностей, які передбачені освітньо-професійною програмою, майбутнього вчителя фізичної культури на прикладі вивчення дисципліни «Спортивна метрологія».

Загальні компетентності

Здатність до пошуку інформації, її аналізу та критичного оцінювання. Упродовж та після завершення вивчення освітнього компонента здобувачі вищої освіти мають використовувати різноманітні пошукові системи, бібліотечні електронні каталоги, репозитарії, електронні бібліотеки, здійснювати пошук необхідної інформації, аналізувати її, виділяти основне та критично опрацьовувати отриманий матеріал. Учитель фізичної культури повинен уміти правильно провести аналіз досліджень певної проблеми в сфері, зокрема, маючи результати власних метрологічних досліджень, зможе в результаті пошуку інформації підібрати ефективні методи реалізації освітніх цілей на уроках фізичної культури у закладі загальної середньої освіти.

Здатність застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях. Уміння використовувати теоретичні знання зі спортивної метрології при проведенні вимірів і тестів є показником готовності вчителя фізичної культури до виконання своїх професійних обов'язків. А вже одним із перших завдань перед початком безпосередньої роботи вчителя з учнями є оцінка їх фізичного розвитку та можливостей. Застосування цих знань у практичній діяльності допоможе правильно підійти до організації навчального процесу та уникнути негативних наслідків неправильного фізичного навантаження учнів.

Оволодіння вибіровим освітнім компонентом на відповідному рівні надасть здобувачу вищої освіти змогу використовувати не лише теоретичні аспекти освітнього компоненту, але й забезпечити його відповідну практичну підготовку.

Спеціальні (фахові) компетентності

Здатність здійснювати об'єктивний контроль і оцінювання рівня навчальних досягнень учнів з фізичного вихо-

вання. Контроль та оцінювання учнівської молоді з дисципліни «Фізична культура» останнім часом постійно вдосконалювалось і це, у першу чергу, відображено в навчальних програмах з фізичної культури. Здобувачі вищої освіти оволодівши освітнім компонентом не лише повинні здійснювати метрологічні виміри, але й аналізувати отримані дані та робити відповідні дії: використовувати результати тестувань під час складання планів-конспектів, використовувати фізіологічні показники рівня здоров'я учнів при дозуванні фізичних навантажень тощо.

Здатність оцінювати фізичні здібності і функціональний стан учнів, адекватно вибирати засоби і методи рухової діяльності для корекції стану учнів з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Сучасне навчання вже декілька років орієнтується на диференціацію навчального матеріалу та врахування індивідуальних можливостей здобувачів освіти. Враховуюче те, що від вчителя фізичної культури залежить стан здоров'я підростаючого покоління, він повинен особливо ретельно підбирати методи та засоби рухової діяльності учнів. Такий підхід забезпечить правильну корекцію фізичного стану дітей відповідно до їх індивідуальних можливостей.

Висновок. Після вивчення навчальної дисципліни «Спортивна метрологія» майбутній фахівець володіє актуальними технологіями педагогічного контролю і корекції, засобами і методами управління фізичним станом учнів закладу загальної середньої освіти. До початку самостійної роботи у школі майбутнього педагога необхідно озброїти не лише теоретичними знаннями, але і виробити в ньому практичне застосування цих знань. Для цього на кожному практичному занятті проводяться різноманітні вимірювання та їх детальний аналіз, застосовуються різні методи обчислювання та обро-

бки інформації, демонструються наочні матеріали, використовується система навчання обміну ролями, що значно покращує засвоєння професійних компетентностей здобувачами вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Гребенькова Г. Формування професійних компетентностей здобувачів професійної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2018. Червень. С. 89-92.
2. Освітньо-професійна програма здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» «Середня освіта (Фізична культура)» (редакція 2019 року). URL: <https://drive.google.com/file/d/15qHwZzAkL74S2wMuXDc9gSHYBuN0upA5/view>
3. Шаповалова І. Формування фахової компетентності майбутніх учителів фізичної культури в контексті підготовки до професійного самовдосконалення. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 204-208.
4. Щепотіна Н. Ю. Спортивна метрологія: методичні рекомендації. Вінниця: ВДПУ, 2019. 64 с.
5. Шиян О., Афанасьєв Д. Особливості формування професійної компетентності вчителів фізичної культури. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Костюкевич, 2017. С. 307-311.

The article analyses the peculiarities of the formation and development of general and special (professional) competencies in applicants for the degree of "bachelor" specialty 014 Secondary Education (Physical Culture) during the study of the elective discipline "Sports Metrology".

Key words: competencies, program learning outcomes, work program, professional skills, educational-professional program, measurements, physical condition.

Отримано: 18.02.2022

УДК 797.2.015

І. В. Райтаровська, старший викладач;

М. В. Зубаль, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;

В. Л. Авінов, викладач

СПОРТИВНИЙ ВІДБІР ЮНИХ ПЛАВЦІВ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Прогнозування придатності на початковому етапі відбору юних плавців стикається з об'єктивними труднощами трактування результатів, отриманих при застосуванні різних методів відбору. Принцип комплексного підходу під час вирішення питання вибір спортивної спеціалізації дозволяє отримати широкую інформацію, яка відкриває можливість формування спеціальних здібностей.

Ключові слова: плавання; комплексний підхід; критерії оцінювання; початковий, спортивний відбір; тестування.

Постановка проблеми. На момент відбору в повному обсязі здібності дітей однаково виражені, що пов'язано, насамперед із відмінністю їх рухового режиму, темпів дозрівання, соціальних та інших чинників. Таке становище неминуче знижує ефективність діагностики [8]. Для діагностики обдарованості молодих плавців найбільш значимим вважається цілий ряд критеріїв, що істотно впливають на досягнення спортивного результату. До критеріїв відносять якісно-кількісні характеристики спеціальних здібностей. Однак збір максимальної повної інформації утруднений технічно, тому актуальним завданням та нашою науковою метою є визначення мінімуму комплексної оцінки обдарованості у процесі початкового відбору.

Мета дослідження: оцінювання критеріїв фізичного стану юних плавців для початкового спортивного відбору.

Завдання дослідження: вивчити доступні методи дослідження фізичного розвитку; виявити найбільш доступні та інформативні критерії для юних плавців;

розробити практичні рекомендації щодо первинного і поточного відбору для занять спортом.

Методи дослідження включали оцінку фізичного розвитку та функціонального стану спортсменів на базі фітнес-клубу «Sport Life» на етапі попередньої спортивної підготовки; проведення опитування батьків дітей віком 7–9 років; вивчення спеціальної літератури.

Облік даних про стан здоров'я та функціональний стан різних органів та систем організму дітей дозволяє своєчасно виявити наявність відхилень, які (без лікарського втручання) можуть погіршитися при великих фізичних навантаженнях під час тренування.

У першому етапі визначення спортивної придатності проводиться медична експертиза стану здоров'я дітей. До абсолютних протипоказань слід віднести вроджені та набуті вади серця, гіпертонічну хворобу, багато форм ЛОР-патології та інші захворювання. Важливим компонентом моделі сильнішого спортсмена є морфологічні ознаки [7]. Тому як критерії при відборі використовуються такі показники, як довжина та маса тіла, до-

вжина ноги, руки, обхват стегна, гомілки, розміри грудної клітки та інші характеристики будови тіла. Для повнішої оцінки придатності до занять спортом рекомендують також враховувати такі функціональні показники, як сила окремих груп м'язів, рухливість у суглобах. Щоб повніше враховувати особливості статури, пов'язані з впливом генетичних чинників, рекомендують визначати звані соматичні типи.

Педагогічні контрольні випробування (тести) дозволяють судити про наявність необхідних фізичних якостей та здібності індивіда для успішної спеціалізації в тому чи іншому виді спорту [1]. Серед фізичних якостей і здібностей є консервативні, генетично зумовлені якості та здібності, які з великими труднощами піддаються розвитку та вдосконаленню у процесі тренування. До них слід віднести швидкість, відносну силу, деякі антропометричні показники (будову та пропорції тіла), здатність до максимального споживання кисню, економічність функціонування вегетативних систем організму, деякі психічні особливості особистості. Ці фізичні якості та здібності мають важливе прогностичне значення при відборі дітей та підлітків до навчально-тренувальних груп.

Методика початкового відбору та прогнозування обдарованості юних плавців включала кілька пунктів:

- етап початкової спеціалізації;
- початок удосконалення силової витривалості; початок розвитку швидкісних та швидкісно-силових якостей; становлення техніки спортивного плавання відповідно до загальноприйнятих стандартів;
- вдосконалення гнучкості; початок психологічної та тактичної підготовки [8].

Підготовка молодих плавців характеризується різноманітністю засобів і методів широким використанням вправ та застосуванням ігрового методу. На етапі початкової підготовки не повинні плануватися тренувальні заняття із значними психічними навантаженнями. Так, на етапі початкової підготовки у плавців закладається різнобічна технічна основа для подальшого технічного вдосконалення. Це становище поширюється і наступні два етапи багаторічної підготовки [6].

Однією з прийнятних форм оцінки обдарованості дітей у практиці відбору є тестування, які доцільні через достатню надійність результатів, простоту застосування та швидкість одержуваної інформації. На початкових стадіях відбору придатні одноразові тестові випробування виявлення рівня розвитку спеціальних якостей юних плавців.

Проведена оцінка фізичної підготовленості за допомогою контрольних вправ:

а) вертикальний стрибок (тест оцінює максимальну стрибучість дитини і є загальноприйнятим та широко поширеним);

в) тест Георгеску – визначення максимальної анаеробної працездатності. Тест полягає у виконанні 10 вертикальних стрибків з максимально можливою швидкістю та висотою [5].

Дані антропометричних обстежень мають велике практичне значення в оцінці фізичного розвитку. На особливості фізичного розвитку та статури впливає ряд факторів: спадковість, навколишнє середовище, ступінь та характер рухової активності, стан здоров'я. Для проведення функціонального дослідження спортсменам-новачкам (що не мають розрядів) рекомендовані та проведені проби Штанге, Генчі (затримка дихання на вдиху та видиху), що є простим та доступним критерієм відбору у водні види спорту.

Як підтвердили наші дослідження, для першого ступеня багаторічного відбору плавців є істотним доповненням вимір незначно схильних до вікових змін морфологічних ознак: крім звичайного вимірювання довжини тіла, необхідне і співвідношення верхніх і нижніх кінцівок; довжина тулуба, плеча та передпліччя; ширина плечей та таза; коло шиї, плеча, передпліччя, стегна, гомілки і, особливо інформативно, об'єм грудної клітини на вдиху.

На підставі проведених досліджень спортсменів на етапі попередньої спортивної підготовки зроблено спроби виробити критерії відбору юних плавців дітей віком 7-9 років. Як підтвердили наші дослідження, для першого ступеня багаторічного відбору плавців є істотним доповненням вимір незначного розвитку загальної витривалості. Широке використання його для цієї мети у молодших вікових групах у зв'язку з одноманітністю рухів не дозволяє вирішити задачу набуття різнобічних рухових навичок, необхідних надалі [4]. В основу відбору здібних та обдарованих дітей у спортивній практиці покладено морфофункціональні передумови, які є недостатньо інформативними навіть на етапі початкової спортивної підготовки та вимагають більш детального вивчення функціональними пробами та динамічного спостереження електрокардіографічним та ультразвуковим методом з первинних обстежень.

Під час здійснення спортивного відбору слід забезпечити комплексність оцінки перспективності з використанням морфо-функціональних, соціально-психологічних та інших критеріїв.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко І. Г. Спортивна метрологія: метод. рекомендації. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. С. 88-94.
2. Григор'єва Л. І., Томілін Ю. А. Основи біофізики і біомеханіки: навч. посібник. Миколаїв: 2011. 297с.
3. Козубенко О. С., Тупєєв Ю. В. Біомеханіка фізичних вправ: навч. посібник. Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. 215 с.
4. Кравченко Л. М., Кушнірюк С. Г. Метрологічний контроль у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. 2-е вид. Бердянськ: БДПУ, 2020. 76 с.
5. Кравченко Л. М., Кушнірюк С. Г. Метрологічний контроль у фізичному вихованні: навчально-методичний посібник. Бердянськ: БДПУ, 2013. 66 с.
6. Личковський Е. І., Тіманюк В. О., Чалий О. В. Біофізика. Фізичні методи аналізу та метрологія: підручник. Вінниця: Нова книга, 2014. 463 с.
7. Олійник Р. В. Морфологічні критерії відбору: автореферат дис.: 24.00.01 / Чернігівський нац. пед. університет ім. Т. Г. Шевченка. Харків, 2013. 20 с.
8. Сергієнко Л. П. Спортивний відбір: теорія та практика: підручник для студ. вищ. навч. закладів фізичного виховання та спорту: у 2 кн. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2009. Кн. 2: Відбір у різні види спорту. С. 58-61.
9. Сергієнко Л. П. Спортивна метрологія: теорія і практичні аспекти: підручник. Київ: КНТ, 2010. 776 с.

Predicting suitability at the initial stage of selection of young swimmers is faced with objective difficulties in interpreting the results obtained using different selection methods. The principle of an integrated approach to the choice of sports specialization allows to obtain a wide range of information, which opens up opportunities for the formation of special abilities.

Key words: swimming; integrated approach; evaluation criteria; initial, sports selection; testing.

Отримано: 17.02.2022

Д. Д. Совтисік, кандидат біологічних наук, доцент

ТРАДИЦІЙНІ ТА НЕТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Практична відсутність регламентованої документації і слабка нормативна база роблять роботу з аналізу світових тенденцій розвитку медичного СПА особливо актуальною. На основі аналізу наукової літератури з сучасних тенденцій в розвитку санаторно-курортної реабілітації і відновлюваної медицини розглядається новий вид лікувально-оздоровчих центрів – медичні СПА. Визначені основні характерні особливості цих центрів як лікувально-профілактичного, так і організаційного плану, проводиться аналіз світового досвіду і тенденцій в розвитку таких центрів у світовій європейській практиці.

Ключові слова: санаторно-курортна реабілітація, СПА, традиційні і нетрадиційні методи, бальнеотерапія, гідротерапія, ароматерапія, теплові процедури, ускладнення.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Розвиток нових технологій в профілактичній і відновлювальній медицині та санаторно-курортній реабілітації як у світовій практиці так і в нашій країні привело до виникнення сучасних форм та методів оздоровчого впливу на людину. Однією із таких форм сьогодні є СПА (SPA), як індустрія оздоровлення. Саме вона активно використовує в санаторно-курортній реабілітації відомі класичні методи бальнео- і гідротерапії, курортології, таласотерапії, доповнюючи їх методами нетрадиційної медицини східних країн.

Синтез різноманітних оздоровчих практик, а саме використання нетрадиційних методів поряд з традиційними, природних і преформованих фізичних факторів, дієтотерапія, збільшення інтенсивності рухів у різних варіантах (танці, аква-аеробіка і ін.) з метою підвищення фізичної активності, вплив на психоемоційну сферу з включенням різноманітних психотренінгів (йога, даосизм тощо), активно асимілюється, інтегрується і використовується сьогодні в СПА для підтримання повноцінного здоров'я людини.

Про сучасну популярність СПА говорять ряд досліджень, проведених в розвинених країнах, також кількість видань і друківаних статей про нетрадиційні та традиційні методи оздоровлення людини [1, 8] підтверджують актуальність нашого теми дослідження.

Мета роботи. На основі дослідження літературних джерел вивчити можливості поєднання традиційних та нетрадиційних методів оздоровлення в сучасній санаторно-курортній реабілітації та їх показання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток індустрії СПА вимагав введення класифікації і ознак, що характеризують ті чи інші центри, які сьогодні їх називають як СПА. Спочатку було виділено декілька типів центрів, що відрізнялись один від одного кількома базовими ознаками: локалізацією, цілями та завданнями, оснащенням і ін.

Аналізуючи дані літератури та інших джерел, можна виділити дві основні тенденції або моделі СПА – американську і європейську.

Американська модель – медичні СПА, які займаються послугами імплантаційної і мікроімплантаційної косметології, ін'єкціями ботокса, хімічними пілінгами, лазерною і мікрокристалічною дермаабразією. Методи догляду за обличчям доповнені методами догляду за тілом. Серед цих методів переважають різні форми масажу, а також такі процедури, які важко віднести до власне медичних: догляд за нігтями і волоссям, візаж, в тому числі і маскуючий, тобто який усуває дефекти шкіри, і ряд інших.

Європейська модель СПА, за даними літератури [5], представляє собою інший варіант. Тут у зв'язку з давніми традиціями курортного лікування, термалізму і таласотерапії, а також великого числа різноманітних санаторно-курортних зон медичні СПА розвивались як форма вдосконалення і перетворення на базі відомих класичних курортів. Можна сказати, що «хворобочент-

рична» парадигма була доповнена і орієнтована на «здоров'яцентричну» [2]. Поряд з цим в класичних курортних центрах активніше стали впроваджуватись методи косметичного догляду за шкірою обличчя і тіла, компоненти естетичної медицини, різні елементи і комплекси нетрадиційних медицин різних регіонів світу (індійської, китайської, в'єтнамської, японської і ін.). Треба відмітити, що сучасні медичні СПА спрямовані на принципи підвищеної комфортності, мультисенсорного впливу (ароматерапія, лікування квітковими запахами, музикотерапія). Спостерігається більше залучення пацієнта в активні форми реабілітації або підтримання здоров'я (йога, цигун, модифіковані форми ЛФК, акваабілітація і ін.). Велике значення надається пропагандистським заходам і практиці навчання людини здорового способу життя. Серед них: відмова від тютюнопаління, регулярна рухова активність або заняття спортом, впровадження принципів здорового харчування, боротьба зі стресами і продовження активного життя у людей старшої вікової групи.

Аналізуючи ті кліматичні і курортні фактори, які сьогодні входять в арсенал медичних СПА європейського спрямування, можна сказати, що вертаються в практику раніше забуті класичні, впроваджуються нові або вдосконалені і модифіковані старі нетрадиційні та традиційні методи. Велику увагу спеціалістів привертає комплексне використання різних природних і преформованих факторів реабілітації. Накопичений великий досвід санаторно-курортної реабілітації і наукових досліджень успішного використання методів бальнеотерапії при дегенеративних захворюваннях суглобів і хребта, захворювання периферичних судин, синдром фіброміалгії, цукровий діабет, синдром хронічної втоми і ін. [4, 6]. В основі позитивної дії бальнеогідротерапевтичних процедур при цих захворюваннях лежать антіангінальний ефект, покращення функціонального стану кістково-м'язової системи, адаптивні перебудови регуляторних систем і вегетативної та імунної, а також вплив на психоемоційну сферу із зменшенням тривожності і депресії [3, 7]. Таким чином, використання вивчених і апробованих традиційних і нетрадиційних методів в СПА має наукову основу.

Аналіз літератури показує, що в теперішній час в медичних СПА особлива увага надається питанням безпеки. Широке використання різноманітних гідро- і бальнеотерапевтичних процедур диктує необхідність урахування можливих ускладнень, які формуються при проведенні подібних процедур в так званих здорових осіб. Описані побічні реакції частіше мають загальний характер: зниження працездатності, погіршення самопочуття, сонливість, втома. Нами проаналізовано ускладнення, пов'язані з впливом температурного фактора, які зустрічаються рідше, але небезпечніші. Гіпертермія, що є діючим фактором багатьох процедур у санаторно-курортній реабілітації, може викликати зміни гемодинаміки і вегетативної іннервації. Спостерігаються випадки розвитку теплового шоку, опіків у сауні. Також

описані епізоди появи різних шкірних реакцій при контакті з ефірними оліями.

При призначенні ароматерапевтичних процедур (ванни, масаж, інгаляції), враховуючи подразливий ефект ефірних олій, їх здатність викликати алергічні реакції, дії повинні проводитися з урахуванням показань і протипоказань для їх використання спеціально підготовленим персоналом.

Висновок. Виходячи із багаточисельних даних літератури і враховуючи стан здоров'я сучасного суспільства, слід сказати, що медичні СПА є затребуваним напрямком оздоровлення і санаторно-курортної реабілітації. На наш погляд, вони представляють собою лікувально-профілактичний заклад підвищеного комфорту, автономного типу, розміщений в курортній місцевості, або в позакурортних умовах, діяльність якого спрямована на профілактику (первинну і вторинну) захворювань, зміцнення здоров'я, санаторно-курортну реабілітацію і покращення зовнішнього виду пацієнтів. В своїй діяльності медичні СПА переважно використовують природні курортні фактори або штучні їх аналоги (мінеральні води, лікувальні грязі, океанічні або морські продукти, кліматичні фактори і ін.), маючи інфраструктуру для їх використання, спеціалістів відповідного профілю, керуючись дозволеними до використання традиційними і нетрадиційними методами та інформованою згодою пацієнта. Такі заклади можуть використовувати і альтернативні методи впливу, не включені, поки що, в стандарти медичної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Барашков Г. Н., Львова Н. В. Мировые тенденции в развитии медицинских СПА. *Вопросы курортологии*,

физиотерапии и лечебной физической культуры. 2012. № 1. С. 34-37.

2. Качуровский И.А., Филипченкова С.И. Медико-психологические практики реабилитации: рефлексивные технологии. *Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры*. 2011. № 2. С. 43-47.
3. Bologh Z., Ordogh J., Gasz A. Forsh. *Komplementarmed. Klass. Naturheilkd.* 2005. Bd 12. № 4. S. 196-201.
4. Bialoszewski., Wasiluk K. *Orthop. Traumatol. Rehabil.* 2010. Vol. 12. № 2. P. 109-119.
5. Crebbin-Bailey J., Harcup J. W., Harrington J. *The spa book: The official guide to spa therapy*. 2005.
6. Fiorovanti A., Cantarini L., Bacarelli M. R. *Rheumatol. Int.* 2011. Vol. 31. № 7. P. 879-882.
7. Gall J., Varga J., Shekanecz Z. *Israel. Med. Assoc. J.* 2008. Vol. 10. № 5. P. 365-369.
8. Sadick N. S., Dinkes A., Oskin L. *Dermatol. Clin. Dermatol. Clin.* 2008. Vol. 26. № 3. P. 391-401.

The legal framework and the regulatory documents on which to base the development and activity of the medical spa in this country are practically absent which accounts for the necessity to analyse the global tendencies in this sphere. The authors review the literature data concerning the current trends in the development of sanatorium rehabilitation and rehabilitative medicine and consider a new type of therapeutic and health-improving facilities known as «medical spa». The main aspects of the work of these centres with special referents to their therapeutic/preventive and organizational activities are discussed with due regard for the global experience and international practices in these fields.

Key words: sanatorium rehabilitation, spa, non-traditional and traditional methods, balneotherapy, aromatherapy, thermal procedures, complications.

Отримано: 16.02.2022

УДК 61615.8:616.711-007.5-053.45.82

Д. Д. Совтисік, кандидат біологічних наук, доцент;
В. В. Зданюк, кандидат педагогічних наук, доцент

КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ СКОЛІОЗІ В ДІТЕЙ 8-10 РОКІВ В АМБУЛАТОРНИХ УМОВАХ

У роботі представлені результати експериментальних досліджень з обґрунтування ефективності методики фізичної терапії, профілактики і консервативного функціонально-відновлювального комплексного лікування сколіозу I-II ступеня у дітей 8-10 років в амбулаторних умовах.

Ключові слова: фізична терапія, профілактика і лікування сколіозу I-II ступеня, лікувальна гімнастика, коректор постави, діти 8-10 років, силова витривалість м'язів спини і живота.

Постановка проблеми. Проблема дитячого ортопедичного захворювання актуальна у всьому світі, тому напрямок фізичної терапії в дитячій травматології і ортопедії признаний Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) одним із основних в наукових дослідженнях за останнє десятиріччя.

Виконавчий комітет ВООЗ прийняв рішення вважати це десятиріччя, присвячене вивченню, лікуванню і попередженню захворювань і травм кістково-м'язової системи у дітей [4].

Сколіоз – найчастіше ортопедичне захворювання і, як правило, має доброякісне протікання, зупиняючись у своєму розвитку на деформації хребта I-II ступеня. Сколіоз погіршує якість життя, знижує працездатність і веде до порушення функцій внутрішніх органів. В 20-30% випадків захворювання прогресує і викликає інвалідність. Не дивлячись на тривале і всебічне вивчення сколіотичної хвороби в людини, до тепер у більшості випадків залишаються невідомими безпосередні причини і патологічні механізми, які призводять до виникнення і розвитку сколіотичної деформації хребта. Проаналізувавши ряд

думок авторів [2, 3, 4, 5], ми прийшли до висновку, що їх погляди в багатьох випадках розходяться. Одні [5] вважають, що лікувальною фізичною культурою при сколіозах I-II ступеня можна займатися в поліклінічних умовах, інші [4] говорять про те, що дітям необхідне стаціонарне лікування. Все це ускладнює розробку ефективних заходів профілактики і лікування хворих.

Мета дослідження: розробити і експериментально обґрунтувати комплексну методику фізичної терапії, профілактики та лікування сколіозу I-II ступеня у дітей 8-10 років.

Методика дослідження. З метою встановлення ефективності використання засобів рухової реабілітації в процесі лікування сколіозу і фізичному розвитку дітей 8-10 років в річному циклі нами були організовані дві відносно однорідні групи за віком, статтю, фізичним розвитком і вираженістю сколіозу. З дітьми контрольної групи (24 чол.) проводились типові заходи лікувально-профілактичного характеру, основу яких склали комплекси фізичних вправ, масаж і фізіопроцедури. В лікувальній роботі з дітьми експериментальної групи

(23 чол.), окрім вказаних вище засобів, використовувались коректори постави. Це – регресуючий засіб за нашою рекомендацією діти використовували не менше 3-4 годин щоденно. При призначенні дітям коректора ми виходили із цього, що його використання направлено на усунення виявлених дефектів постави і сприятливо відбивається на результатах лікування сколіозу. Діти виконують вправи лікувальної гімнастики, масаж і носіння коректора проводилось тільки в амбулаторних умовах.

В основу нашої методики консервативного функціонально-відновлювального лікування покладено декілька напрямів:

- вироблення індивідуального статодинамічного режиму (виключення шкідливих поз, дотримання оптимальної рухової активності, функціональне виправлення деформації хребта і грудної клітки лікувальною гімнастикою, масажем);
- дотримання загального ортопедичного режиму (режим статичного розвантаження хребта – проведення домашніх занять в положенні лежачи на ліжку, використання спеціальних ортопедичних укладок, строго за показанням; носіння коректора постави);
- медикаментозна терапія;
- загальнозміцнюючі заходи;
- фізіотерапевтичні процедури;
- формування у дитини свідомого підходу до проблеми;
- навчальні бесіди з батьками.

Обговорення результатів. Нами встановлено, що показники фізичного розвитку (маса, зріст) в обстежуваних дітей в річному циклі не зазнають суттєвих змін ($p > 0,05$).

Так, якщо при першому обстеженні у дітей експериментальної групи маса тіла складала $32,5 \pm 1,9$ кг, то при повторному обстеженні вона складала $36,4 \pm 2,0$ кг ($t = 1,4$; $p > 0,05$). У дітей контрольної групи ці показники, відповідно, складала $35,7 \pm 2,0$ кг, і $37,8 \pm 2,3$ кг ($t = 0,7$; $p > 0,05$). Подібна картина спостерігалась при аналізі показників росту. До початку експерименту у дітей контрольної групи він складав $138,9 \pm 1,9$ см, а в кінці експерименту – $142,1 \pm 1,8$ см ($t = 1,2$; $p > 0,05$). У дітей експериментальної групи дані показники, відповідно, складала $137,8 \pm 1,9$ см і $140,6 \pm 1,9$ см ($t = 0,8$; $p > 0,05$).

Дещо інша картина була виявлена нами при дослідженні динаміки сили м'язів спини та живота. Власне, за рік регулярних занять з використанням коректора постави у дітей експериментальної групи статистично ймовірно покращились показники силової витривалості м'язів живота (кількість разів) з $15,0 \pm 0,2$ до $19,4 \pm 0,3$ ($t = 27,4$; $p < 0,01$), а показники силової витривалості м'язів спини підвищились з $90,6 \pm 0,2$ с до $118,3 \pm 1,0$ с ($t = 27,4$; $p < 0,01$). Наші дослідження не виявили достовірних відмінностей між початковими і кінцевими результатами спостережень в показниках силової витривалості м'язів живота (кількість разів) у дітей контрольної групи – $15,1 \pm 0,2$ і $16,5 \pm 0,6$ ($t = 2,0$; $p > 0,05$). Разом з тим, виявилось, що у

дітей даної групи за цей же часовий період статистично суттєво підвищилась силова витривалість м'язів спини: з $90,1 \pm 0,2$ с до $98,6 \pm 0,7$ с ($t = 12,1$; $p < 0,01$).

Нами також встановлено, що кут викривлення хребта, який характеризує його деформацію, має досить виражену тенденцію до зменшення. Так, якщо на початку експерименту цей кут складав $10,6 \pm 1,0$ градуса, то до кінця експерименту він зменшився до $8,2 \pm 0,7$ градуса ($t = 2,0$; $p > 0,05$). За цей же період часу у дітей контрольної групи не було помітно ніяких позитивних змін ($11,5 \pm 1,2$ градуси, як на початку, так і в кінці експерименту).

Висновки:

1. Комплексне і систематичне використання засобів фізичної терапії і коректора постави в профілактиці і лікувальній практиці виявляє сприятливий вплив на розвиток силової витривалості м'язових груп, які забезпечують нормальне функціонування хребта.

2. За результатами досліджень не виявлено статистично вірогідних змін показників фізичного розвитку і кута викривлення хребта у дітей експериментальної групи, що зумовлено відносною стійкістю антропометричних даних, будовою тіла і неможливістю змінити їх у відносно короткий проміжок часу.

Список використаних джерел:

1. Михайленко Г. В. Огляд сучасних підходів до застосування засобів фізичної реабілітації при сколіотичній хворобі. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. № 3. С. 154-157.
2. Момот О. П. Сколіоз, профілактика сколіозу засобами фізичної культури. *Магістр медсестринства*. 2015. № 1(13). С. 92-95.
3. Тягун Т. Р. Проблема сколіозу в сучасній ортопедії. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2014. № 3. С. 106-109.
4. Ульяницька Н., Ткачик О. Особливості фізичної терапії підлітків зі сколіозом I-II ступеня. *Сучасні оздоровчо-реабілітаційні технології: матеріали II регіональної наук.-практ. конференції молодих учених. ВНУ ім. Лесі Українки, редкол.: О. Я. Андрійчук [та ін.]. Луцьк. 2021. Вип. 11. С. 28-30.*
5. Weinstein S.L. Adolescent idiopathic scoliosis. *The Lancet*. Vol. 371 (9623). 2008. P. 1527.

The results of experimental researches upon effectiveness of methods of physical therapy, prevention and conservative functional restoration complex treatment of the I st and II nd degree scoliosis among 8-10 years old children in out-patient conditions have been presented in the work.

Key words: physical therapy, prevention and treatment of scoliosis of the I st and II nd degree; remedial gymnastics; bearing correction device; 8-10 years old children; strength endurance of muscles of back and stomach.

Отримано: 16.02.2022

УДК 796.015:612.1

*Р. Б. Чаплінський, кандидат медичних наук, доцент;
Л. В. Чаплінська, лікар*

КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ХВОРИХ З ІНФАРКТМ МІОКАРДА

У статті проаналізовано принципи реабілітації хворих, які перенесли інфаркт міокарда, охарактеризовано фактори, що визначають ефективність реабілітаційних заходів, визначено важливі риси системи реабілітації, проаналізовано фази реабілітації.

Ключові слова: інфаркт міокарда, фактори, реабілітаційні заходи, фази реабілітації.

Постановка проблеми. Серцево-судинні захворювання вже впродовж тривалого часу посідають перше місце в структурі захворюваності суспільства. Велика

кількість хворих при цьому буде потребувати різних форм та засобів фізичної терапії. Найбільш повно завдання реабілітації у хворих, які перенесли інфаркт міо-

карда (ІМ), можуть бути вирішені в тому випадку, якщо буде здійснюватися єдина стратегія й тактика реабілітаційних заходів [2, с.657-661].

Метою статті є аналіз комплексної системи реабілітації хворих, які перенесли ІМ, оцінка факторів, що визначають ефективність реабілітаційних заходів, визначення важливих рис системи реабілітації, аналіз та оцінка фаз реабілітації.

Обговорення результатів дослідження. Важливий фактор, що визначає ефективність реабілітаційних заходів у хворих, які перенесли ІМ є раннє проведення їх. З моменту поступлення хворого під спостереження лікаря, іноді ще в домашніх умовах і в машині швидкої допомоги, починає реалізуватися медикаментозний аспект реабілітації – призначення лікуючих препаратів, антикоагулянтів, медикаментів для обмеження зони некрозу, покращення функції позайнфарктних ділянок серцевого м'язу, попередження ускладнень.

Після ліквідації ангінозного статусу й важких ускладнень гострого періоду (кардіогенний шок, набряк легень, важкі форми порушень ритму) ще в період перебування хворого в блоці інтенсивного спостереження (на 2-3-й день хвороби) призначають лікувальну гімнастику. З перших годин перебування хворого в стаціонарі здійснюються психотерапевтичні заходи.

Важливою рисою системи реабілітації є комплексне використання різних її видів у всіх фазах. У першій (лікарняній) фазі реабілітації основна увага приділяється медичному, фізичному й психологічному її видам, причому здійснюються вони в комплексі, залежно від реакції хворого на заходи кожного із зазначених вище видів реабілітації. У тому або іншому обсязі вже в цій фазі торкаються проблем соціально-економічного й професійного аспектів [1, с.23-27; 3, с.314-318].

У другій і третій фазах реабілітації всі її види реалізуються цілком, але з урахуванням специфіки фази.

Для поетапної системи реабілітації характерні безперервність і наступність між фазами. Хворого ІМ зі стаціонару безпосередньо направляють у відділення відновлюючого лікування кардіологічного санаторію, а із санаторію – під нагляд кардіолога або дільничного терапевта. Таким чином, хворий перебуває під постійним спостереженням лікарів, що здійснюють усі реабілітаційні заходи в комплексі з урахуванням реакції хворого на попередній реабілітаційний етап.

Відповідно до рекомендацій ВООЗ процес реабілітації підрозділяють на 3 фази: лікарняну, видужування й підтримуючу. У рамках кожної із цих фаз вирішуються в тому або іншому обсязі завдання кожного виду реабілітації. Ефективність всієї системи реабілітації хворого, що переніс ІМ, визначається тим, наскільки успішно будуть вирішуватися завдання кожної із фаз реабілітації. Від того, які завдання ставляться перед кожною з фаз реабілітації, залежатиме тривалість фази і її організаційна структура [4, с.118-221; 5, с.103-109].

Лікарняна (стаціонарна) фаза реабілітації. У багатьох країнах перед лікарняною (першою) фазою реабілітації стоїть завдання лише усунення ускладнень і стабілізації стану хворого. Це пов'язано з високою вартістю перебування хворого в спеціалізованому кардіологічному відділенні (тим більше в блоці інтенсивного спостереження) і прагненням до максимального скорочення перебування хворого в стаціонарі. Нерідко цей термін обмежується 5-8 днями.

Метою лікарняної фази реабілітації в наших умовах є відновлення фізичного й психологічного стану хворого настільки, щоб він був підготовлений до проведення другої фази реабілітації в санаторії або при наяв-

ності протипоказань – у домашніх умовах. Завдання лікарняної фази реабілітації, реалізованої в умовах кардіологічного або терапевтичного відділення стаціонару, вирішуються в рамках кожного з видів реабілітації.

Санаторна (друга) фаза реабілітації. По завершенню лікарняної фази реабілітації хворий є підготовленим до виконання програми фази видужування, яка здійснюється в спеціалізованих реабілітаційних відділеннях місцевих кардіологічних санаторіїв. Направляють хворих у ці відділення по безкоштовних путівках на 24 дні з оплатою листка непрацездатності. Ця фаза реабілітації є по суті рубежем між періодом, коли людина перебуває в статусі хворого й поверненням його в родину, до активної діяльності, до тих, іноді, життєвих безладів і складностей, які могли бути однією із причин ІМ.

Однак певні категорії хворих, що перенесли ІМ, не можуть бути направлені в реабілітаційне відділення санаторію у зв'язку з важкістю стану, тому розроблені протипоказання, які необхідно враховувати при здійсненні другої фази реабілітації.

Основна мета цієї фази реабілітації – підготувати хворого до активного життя – повернення в родину, до раціональної перебудови життєвого укладу, зміни деяких звичок, до систематичного проведення профілактичних заходів, включаючи вторинну профілактику. Завдання фізичного, психологічного й інших аспектів реабілітації вирішуються в цій фазі на новому в порівнянні з лікарняним етапом рівні.

Підтримуюча (третья) фаза реабілітації. По завершенню фази видужання хворий вступає в третю фазу реабілітації, метою якої є підтримка досягнутого в санаторії рівня фізичної працездатності з деяким її збільшенням у деяких хворих, завершення психологічної реабілітації хворих уже в умовах відновлення їх соціального життя й попередження прогресування ішемічної хвороби серця, розвитку повторного ІМ шляхом здійснення заходів щодо вторинної профілактики.

Висновки. Таким чином, детермінантами комплексної системи фізичної терапії хворих, які перенесли ІМ являються: ранній початок реабілітаційних заходів, використання всіх видів реабілітації, безперервність та послідовний взаємозв'язок між фазами реабілітації.

Список використаних джерел:

1. Нові аспекти лікування та реабілітації хворих на інфаркт міокарда. Київ: Укр. НДІ кардіології ім. акад. М. Д. Стражеска, 1997. 34 с.
2. Основы кардиологии: Принципы и практика. 2-е изд. / [под ред. проф. Клива Розендорфа]. Львов: Медицина світу, 2007. 1064 с., ил.
3. Руководство по кардиологии / [под ред. В. Н. Коваленко]. Киев: Моррион, 2008. 1424 с.
4. Серцево-судинні захворювання / [за ред. чл.-кор. АМН України, проф. В. М. Коваленка та проф. М. І. Лутая]. Довідник «VADEMECUM info ДОКТОР «Кардіолог». Київ: ТОВ «ГІРА «Здоров'я України», 2005. 542 с. (Серія «Бібліотека «Здоров'я України»).
5. Van Camp S. P. Peterson R. A. Identification of the high-risk cardiac rehabilitation patient. *J. Cardiopul. Rehabil.* 1989. 9. P. 103-109.

The article analyses the principles of rehabilitation of patients who have suffered a myocardial infarction, describes the factors that determine the effectiveness of rehabilitation measures, identifies important features of the rehabilitation system, analyses the phases of rehabilitation.

Key words: myocardial infarction, factors, rehabilitation, rehabilitation phase.

Отримано: 17.02.2022

М. О. Чистякова, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті на основі аналізу організації видів рухової діяльності у закладах загальної середньої освіти досліджуються пошуки щодо впровадження в практику інновацій. Використання інноваційних технологій допомагає вчителю працювати творчо, використовуючи нетрадиційні методики.

Ключові слова: фізична культура, спортивно-масова робота, форми рухової діяльності.

Постановка проблеми. Історія розвитку людства завжди була пов'язана із пошуком можливостей збільшення різних форм проведення рухової діяльності, що дозволяють розширити фізичні можливості людини, покращити її фізичне здоров'я. Рухова діяльність є однією з основних детермінант здоров'я, що належить до способу життя. В багатьох наукових дослідженнях [1; 3] переконливо доказано, що вона має позитивний ефект стосовно патогенезу всіх важливих та специфічних за синдромом порушень обміну речовин, серцево-судинних захворювань та остеопорозу.

В Рекомендаціях щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки серед учнівської молоді на період до 2025 року [8] вказано, що потрібно забезпечити рухову активність серед учнівської молоді на рівні не нижчому, ніж визначено Глобальними рекомендаціями щодо фізичної активності для здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я. Для цього необхідно розроблення нової моделі мотивації учнівської молоді до здорового способу життя, занять фізичною культурою та спортом, відповідно до реалій сучасного українського суспільства, залучення до участі у заходах з популяризації фізичного виховання та спорту популярних діячів спорту, шоу-бізнесу, політичних та громадських діячів, інших зацікавлених осіб, забезпечення участі учнів у спортивних та спортивно-масових заходах різних рівнів. У Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року наголошується [6], що потрібно проводити заходи з інноваційними підходами:

- з використанням естафет, рухливих та спортивних ігор;
- з використанням популярних серед учнів видів активностей (Всеукраїнський спортивно-масовий ігровий фестиваль-челендж зі складання кубика Рубика, бейблейду, паркуру, воркауту, кросфіту, скейтингу, роликів тощо);
- флешмобів, челенджів, фестивалів та інших спортивно-масових заходів;
- туристичних походів та інших заходів популяризації здорового способу життя.

Результати дослідження. Кожен заклад загальної середньої освіти повинен проводити різноманітні заходи, спрямовані на профілактику, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів, формування у них здорового, активного способу життя. Заходи в закладах загальної середньої освіти проводяться згідно плану проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів відповідно до Системи організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів [3]. Але, враховуючи матеріально-технічні умови школи, певні традиції та інтереси дітей, можна планувати проведення й додаткових заходів, що не включені до наказу МОН.

Під системою занять у фізичному вихованні розуміють всю їх чисельність, об'єднану таким взаємозв'язком між собою, який дозволяє досягти поставленої мети. Одиницею системи занять є тижневий режим. Для прикладу, у загальноосвітній школі система занять

об'єднує 3 обов'язкові уроки в тиждень, а також інші форми занять [3].

До *обов'язкових* фізкультурно-оздоровчих заходів у закладах загальної середньої освіти належать: урок (заняття) з фізичної культури; заняття з дітьми, записаними за станом здоров'я до спеціальної медичної групи; заняття з плавання, якщо навчальні заклади мають відповідні умови; «години фізичної культури» в групах продовженого дня; «години фізичної культури» в групах продовженого дня; фізкультурні хвилини, фізкультурні паузи під час навчального процесу, дні здоров'я і фізичної культури [5].

Нині заняття урочного типу більш варіативні. Їхня основна мета давати учням знання, уміння та навички, які можна застосовувати у повсякденному житті. Урочні форми занять розробляються відповідно до програми, яка містить понад 35 варіативних модулів із різних видів спорту і спрямована на розвиток фізичних якостей учнів. У навчальних закладах, що мають відповідні умови проводяться *заняття з плавання*. Головна мета занять оздоровчим плаванням полягає в адаптації школярів до незвичних умов водного середовища і навчанню їх рухам в воді.

В групах продовженого дня відповідно до Порядку створення груп продовженого дня у державних і комунальних закладах загальної середньої освіти (наказ МОН від 25.06.2018 р. за № 677) організовуються і проводяться *спортивно-оздоровчі заняття на менше години*. Також організовуються прогулянки на відкритому повітрі тривалістю не менш як одна година 30 хвилин для учнів перших-четвертих класів та кожні 15 хвилин фізкультурні хвилини, гімнастика для очей.

Неурочні форми відіграють допоміжну роль у вирішенні завдань фізичного виховання і доповнюють уроки. До них відносять *фізкультурні хвилини, фізкультурні паузи під час навчального процесу*. Під час організації та проведення даних форм важливо дотримуватись певних методичних умов, а саме: належної їх тривалості (2-3 хв.), включення 3-4 вправ із 6-8-разовим повторенням. Комплекс передбачає виконання вправ для м'язів рук, спини, ніг, які здатні зняти статичне напруження, активізувати дихання, посилити кровообіг.

З метою формування комплексу знань та навичок щодо ведення здорового способу життя в загальноосвітніх навчальних закладах проводяться *Дні здоров'я і фізичної культури*. Програмою цих свят передбачено різні форми роботи з фізичного виховання: ранкова гімнастика, фізкультурні заняття, фізкультурні розваги, свята, туристичні походи, різноманітні рухливі ігри та ігрові вправи. самостійна рухова діяльність [5].

До *спортивно-масових заходів відносяться*: Всеукраїнські спортивні ігри школярів «Старти надій»; Всеукраїнський фізкультурно-патріотичний фестиваль школярів України «Козацький гарт»; Всеукраїнські змагання з футболу на призи клубу «Шкіряний м'яч»; спортивні змагання з видів спорту навчальної програми; товариські зустрічі з видів навчальної програми; оцінювання фізичної підготовленості. З 2018 року в Україні Комітетом з фізичного виховання та спорту, Міністерством освіти і науки України та Українською федерацією

учнівського спорту започатковано проведення інноваційного українського проєкту – «Cool Games» [2].

Програма проєкту складається зі змагальної та культурної частин. Змагальна частина включає естафети, які не потребують спеціальної підготовки. Культурна частина дає можливість учасникам презентувати свої регіони, поспілкуватися між собою, встановити дружні стосунки, ознайомитися з різноманітними видами рухової активності поза змаганнями. Так, до програми спортивно-масового заходу серед учнів у 2020 році було включено 20 активностей Cool Games. Поряд зі змагальною частиною, в програмі Cool Games були забезпечені заходи популяризації рухової активності та активного відпочинку серед учнівської молоді: презентація своїх регіонів; участь у рухових активностях за вподобаннями (тематичні квести, відвідування басейну, гра в флорбол, змагання з настільного футболу, аерохокею та бейбейдлу, гра в настільний теніс); участь у бесіді з представниками Корпусу миру на тему «Healthy lifestyle».

У змаганнях беруть участь збірні всіх областей України. Кожна збірна складається з команд трьох вікових дивізіонів: 9-10, 11-13 і 14-16 років і представлена порівну 10 учнями та 10 ученицями. Загальна кількість учасників – 500 дівчат і хлопців. Переможці старшого вікового дивізіону представляють Україну на Всесвітніх «ISF World Cool Games. Дівчата – срібні призерки старшого вікового дивізіону представляють Україну на «ISF She Runs – Active Girls'Lead».

Спортивні заходи: Всеукраїнська спартакиада школярів [7].

Висновок. Аналіз проведення видів рухової діяльності у закладах загальної середньої освіти показав, що потрібно проводити заходи з використанням сучасних видів рухових активностей, зокрема естафет, рухливих та спортивних ігор в онлайн форматі (флешмобів, челенджів фестивалів, подолання смуг штучних перешкод тощо), а також тих, що поєднують рухову активність з комп'ютерними іграми.

УДК 796.013.4:615.2

*Ю. В. Юрчишин, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;
В. М. Мисів, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент;
К. Л. Михасик, студентка 2 курсу факультету фізичної культури*

СТАН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Період шкільного життя є одним із найважливіших у становленні людини. Саме в цей час закладаються основи особистості людини, формуються і закріплюються практично всі властивості та якості її характеру, ставлення до суспільства і самої себе. На це й націлені всі шкільні предмети, зокрема фізична культура. Проте, незважаючи на значні можливості, процес фізичного виховання у школі акцентований переважно на розвиток рухових якостей учнів, завдання ж морального й духовного виховання, по суті, ігноруються. Від учителя насамперед вимагають високої фізичної підготовленості підопічних, виконання ними встановлених нормативів. До того ж ідеологія фізичного виховання школярів здебільшого перенесена із спортивної практики з її спрямованістю на вольові аспекти, дух боротьби, суперництва. Все це, звісно, важливо, але неможливо виховати всебічно розвинену особистість поза загальнолюдськими моральними цінностями.

Ключові слова: педагогічні умови, молодші школярі, учителі фізичної культури.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті щодо необхідності виховання людини демократичного світогляду, гуманістичної культури особистості, здатної протистояти бездуховності, з повагою ставитися до традицій народів світу, їхніх культурних надбань. На жаль, сьогодні має місце знецінення моральних принципів, зміщення цінностей, однобічна соціальна орієнтація підростаючого покоління на споживання, а не на духовні цінності, недостатня гуманізація навчально-вихов-

Список використаних джерел:

1. Глобальные рекомендации по физической активности для здоровья. URL: <https://www.gnicpm.ru/UserFiles/Rekomendacii%20voz.pdf>
2. Естафети «Cool Games» – як правильно грати. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NPfYA-74tw&t=2s>
3. Круцевич Т. Ю. Теория и методика физического воспитания: учебник. В 2-х т. Киев: Олимпийская литература, 2003. Т. 2: Методика физического воспитания различных групп населения. 391 с.
4. Міжнародна федерація шкільного спорту. URL: <http://www.isfsports.org>
5. Наказ МОН України № 486 від 21.07.2003 р. «Про систему організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0903-03>
6. Постанова Кабінету Міністрів України. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. 2020. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-p>
7. Пріоритетні міжнародні і всеукраїнські спортивні та спортивно-масові заходи серед учнівської молоді. URL: http://schoolsport.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/Prioritetni_Zahodi_UCHNI.pdf
8. Про затвердження Рекомендацій щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спорту серед студентської молоді на період до 2025 року. 2021. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0194729-21#Text>

In the article on the basis of the analysis of the organization of kinds of motor activity in establishments of general secondary education researches on introduction in practice of innovations are investigated. The use of innovative technologies helps teachers to work creatively, using non-traditional methods.

Key words: physical culture, sports and mass work, forms of motor activity.

Отримано: 18.02.2022

ного процесу підготовки вчителів до морального виховання учнів [1, с.44-45].

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування педагогічних умов підготовки майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей молодших школярів.

Об’єкт дослідження – професійно-педагогічна підготовка вчителя фізичного виховання.

Предмет дослідження – процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати педагогічну сутність і структуру феномена «готовність майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів».

2. Розкрити вікові особливості формування моральних якостей у молодших школярів.

3. Виявити критерії, показники їх прояву, охарактеризувати рівні сформованості готовності майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей в учнів молодших класів.

Методи дослідження. Загальнонаукові методи теоретичного рівня: вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури вітчизняних авторів з проблеми формування моральних якостей; узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних для побудови моделі та з'ясування умов підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Результати дослідження. Аналіз філософської, психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури дозволив встановити, що питанню підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності достатньо уваги приділяли багато вчених, педагогів, психологів та ін. Натомість, проблема формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів майже не розглядалася.

Під готовністю майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розуміємо інтегровану професійну якість особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, настанови та морально-ціннісні орієнтації, які дозволяють продуктивно здійснювати моральне виховання дітей під час занять фізичною культурою. Зауважимо, що підготовку майбутніх учителів до формування моральних якостей молодших школярів ми розглядаємо в динаміці, а готовність – як результат цієї підготовки.

Моральна вихованість особистості, за нашим визначенням, – це наявність сукупності сформованих моральних якостей особистості, що обумовлюють її поведінку. Моральними якостями виступають усталені риси характеру особистості, що визначають її відносини з людьми, характеризують ставлення до себе й довкілля, а також є усвідомленими і внутрішньо прийнятими нею правилами поведінки в суспільному житті.

У структурі загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів нами було виокремлено мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативно-організаційний, когнітивний та контрольний-оцінний компоненти

Зауважимо, що всі виокремлені нами компоненти готовності є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Неможливо провести чітку межу їх впливу на формування у студентів факультетів фізичного виховання готовності до формування моральних якостей молодших школярів, тому що кожний з цих компонентів є важли-

вим для вчителя, сприяє розвитку як його професійних, так і особистісних якостей. Тому, на нашу думку, процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів під час навчання у вищому навчальному закладі повинен відбуватися комплексно, з урахуванням зазначених компонентів готовності.

Для здійснення такого процесу необхідне впровадження відповідних педагогічних умов.

Під педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розуміємо обставину, що сприяє формуванню і розвитку відповідної готовності у студентів.

Висновки. На підставі теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури, ми дійшли висновку, що педагогічними умовами під час підготовки у вищому навчальному закладі, є: забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності, сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання, використання активних методів навчання під час підготовки майбутніх учителів фізичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Ігнатенко С. О. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту: 13.00.04 / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2007. 286 с.
2. Коробко С. Л. Заняття з морального орієнтування молодших школярів. Київ: Техніка, 2003. 96 с.
3. Шевченко О. С. Професійний спорт як об'єкт кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. С. 62.

One of the separate in the formation of man is the period of school life. It is at this time that the foundations of the individual are laid, practically all the properties and qualities of his character, attitude to society and himself are formed and consolidated. This is what all school subjects are aimed at, especially physical education. However, despite the significant opportunities, the process of physical education in school is focused on the development of students' motor skills, the task of chewing moral and spiritual education, in fact, ignored. First of all, the teacher is required to have high physical fitness of the wards, which is fulfilled by the established norms. In addition, the ideology of physical education of schoolchildren is mostly transferred from sports practice with its focus on volitional aspects, the spirit of struggle, rivalry. All this, of course, is important, but it is impossible to educate a fully developed personality outside of universal moral values.

Key words: pedagogical conditions, junior schoolchildren, physical education teachers.

Отримано: 19.02.2022

ЗМІСТ

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

<i>Адамовський В. І.</i> Исторична ретроспектива забезпечення захисту прав людини в Україні та Європі	3
<i>Бабюк Д. С.</i> Стереоскопічні фотографічні знімки як феномен міської культури Кам'янця-Подільського другої половини XIX – початку XX ст.	6
<i>Боровець І. І.</i> Документи збірки «Міжнародні відносини в епоху імперіалізму» про сербське питання у політиці Великої Британії (1914-1916 рр.)	7
<i>Верстюк В. В.</i> Вплив викладачів Харківського університету на формування канонів історіописання М. Костомарова	10
<i>Віннічук О. В.</i> Роль соціальних мереж в українській політиці: як уберегтися від маніпуляції?	11
<i>Вонсович С. Г.</i> Теоретико-методологічний аспект концепту «Політичний процес»	13
<i>Газін В. В.</i> Радноцька система і Україна.....	14
<i>Галецька Я. С.</i> Історія України в дослідженнях польського історика Яна Потоцького (кінець XVIII – поч. XIX ст.).....	16
<i>Глушковицький А. Л.</i> Депутат Державної Думи другого скликання Вікентій Лісовський про можливі вектори польської політики в III думі (за матеріалами депутатського звіту).....	18
<i>Грачов А. Я.</i> Сербія у зовнішній політиці Великої Британії на завершальному етапі Першої світової війни (1917-1918 рр.).....	19
<i>Григор'єв Р. В.</i> Театральне мистецтво Поділля на шпальтах українських часописів другої половини XIX – початку XX століть.....	20
<i>Завальнюк О. М.</i> Осмислення Іваном Огієнком на еміграції подій Української революції 1917-1921 рр.	23
<i>Задороженюк А. Б.</i> Ідеї масонства та їх проникнення на Поділля у другій половині XVIII ст.	25
<i>Кліщинський П. В.</i> Особливості російської пропаганди початкового етапу Першої світової війни на сторінках правобережної преси	27
<i>Комарницький О. Б.</i> Журнал «Студент революції» про допомогу студентів ЗВО УСРР колгоспникам під час посівних і збиральних кампаній.....	28
<i>Ляшкович Т. В.</i> УНР-Бельгія: спроба налагодження військової співпраці (літо-осінь 1920 р.).....	31
<i>Найчук А. В.</i> Парадигмальні основи освіти стародавньої Греції та Риму.....	32
<i>Олійник С. В.</i> Спогади В. Льобковіца як джерело з історії Української Галицької армії на Поділлі.....	34
<i>Опря І. А.</i> Шляхи формування та специфічні риси латиноамериканської цивілізації.....	36
<i>Підгірна Л. М.</i> Дипломатично-розвідувальна діяльність Марії Пчелінської у Стамбулі у 1930-х рр.....	37
<i>Плахтій М. П.</i> Проблема відповідальності у концепції К.-О. Апеля.....	39
<i>Семенюк-Прибатьєв А. В.</i> Академічна доброчесність як гарантія високої якості освіти.....	40
<i>Сидорук С. А.</i> До проблеми впливу рекрутчини на життя єврейських громад Правобережної України.....	42
<i>Стецюк В. Б.</i> Magic lantern and imperial soldiers: from the life of the provincial garrisons of the Russian army in later imperial time.....	44
<i>Сулятицька Т. В.</i> Мультикультурна освіта	45
<i>Трубчанінов С. В.</i> Окреслення «Карпатського простору» в посібниках з географії та статистики К. Арсеньєва (перша половина XIX ст.)	47
<i>Філінюк А. Г.</i> Російська земельна власність у Правобережній Україні напередодні і в період між поділами Речі Посполитої	49
<i>Шолк О. М.</i> Інонаціональний склад військово-морських сил Української Держави П. Скоропадського	51
<i>Юга О. А.</i> Королівська «вдячність» Війську Запорозькому за допомогу у Хотинській кампанії 1621 р.	53
<i>Яблонська Д. Р.</i> Наукова та навчально-методична діяльність професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського ІНО (1921-1930 рр.)	55
<i>Заводовський А. А.</i> Вплив М. Максимовича та М. Юзефовича на становлення молодого Пантелеймона Куліша (кінець 30-х – перша половина 40-х рр. XIX ст.).....	58

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>Барбанюк О. О.</i> Лінгвокультурні коди як сукупність знань про культуру мовної спільноти	61
<i>Білоусова Т. П.</i> Роль риторичних дисциплін у формуванні мовленнєвих і комунікативних компетентностей здобувачів вищої освіти.....	62
<i>Боднарчук Т. В.</i> Sprachliche Besonderheiten des Wissenschaftlichen Schreibens.....	64
<i>Галайбіда О. В.</i> Ускладнені структури синтаксису прозових творів Ф. С. Фіцджеральда	65
<i>Главацька О. І.</i> Номінації особи складносурфіксальної структури сучасної англійської мови	66
<i>Глушковицька Н. А.</i> Contribution of Uriel Weinreich to the study of phonetic interference	68
<i>Голубішко І. Ю.</i> Жанрова своєрідність романів Дена Брауна.....	69
<i>Дворницька Н. І.</i> Вплив церковнослов'янської мови на формування слів'янських літературних лінгвосистем	70
<i>Добринчук О. О.</i> Фразеологічний компонент у структурі лексико-семантичного поля «Geräusch/шум»	72
<i>Dubinska A. V.</i> The ways of implementation of songs in the English class.....	73
<i>Казимір І. С.</i> Контекстуальні синоніми як засоби оцінки в політичному дискурсі.....	75

<i>Кеба О. В.</i> Дискурс фікційного й наукового в романістичі Ієна Мак'юєна.....	76
<i>Кришталюк Г. А.</i> Англійська медіакомунікація: становлення та перспективи.....	77
<i>Крук А.</i> Modern communicative methods of teaching ESP	78
<i>Кульбанська Р. В.</i> Les principales formes de travaux écrits en contexte universitaire fle.....	79
<i>Литвинюк О. М.</i> Learning styles and strategies-based instruction	80
<i>Матковська М. В.</i> Комунікативні ситуації англійського міжкультурного писемного спілкування	81
<i>Мельник І. В.</i> Особливості конфліктних комунікативних ситуацій провокаційного мовлення	82
<i>Мітроусова Т. В.</i> Специфіка етнонімії як відображення національно-культурного стереотипу в англійській фразеології	83
<i>Нещута О. В.</i> Творчість А. П. Чехова в рецепції Ернеста Гемінґвея	84
<i>Никитюк С. І.</i> Ідіоми на позначення національного характеру американців.....	86
<i>Петрова Т. М.</i> Національний образ кельтів в англійських прислів'ях.....	87
<i>Попадинець О. О.</i> Проблема інтерактивності під час дистанційного навчання англійської мови професійного спрямування.....	88
<i>Свідер І. А.</i> Лінгво-інформаційні методи створення електронних словників.....	89
<i>Стахнюк Н. О.</i> Топоніми у «Сазі про відьмака» Анджея Сапковського	91
<i>Трофименко А. О.</i> Міжкультурне спілкування як явище відмінне від комунікації	92
<i>Федькова І. А.</i> Використання есе як способу розвитку професійно-орієнтованих комунікативних мовленнєвих компетенцій у студентів немовних спеціальностей на заняттях з іноземної мови (за професійним спрямуванням).....	93
<i>Фрасинюк Н. І.</i> Blended learning strategies in English teaching	94
<i>Чорноконь В. В.</i> Категорія невизначеності в поетології Умберто Еко	95
<i>Шатовал О. Г.</i> Ненадійна нарація в романі В. Голдінга «Паперові люди»	96
<i>Штурко О.</i> Sprachreflexion im DaF/E-Unterricht	98
<i>Dr. Januszkiewicz Barbara.</i> «Mala ojczyzna» w procesie nauczania języka polskiego jako obcego.....	99
<i>Яремчук І. М.</i> Особливості мовного стилю Г. К. Пфєфєля.....	100

Секція ПРИРОДНИЧО-ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

<i>Андрейцева І. А.</i> Джерела задоволення потреб у персоналі: переваги та недоліки.....	102
<i>Боднарчук Т. Л.</i> Дизайнерське мислення як інноваційний підхід до розробки бізнес-проектів	104
<i>Ковтуник І. І.</i> Міжнародний туризм у світовій економіці, міжнародна співпраця.....	105
<i>Корсун О. С.</i> Морфолого-біологічні особливості <i>Heracleum sosnowskyi</i> manden. у флорі Кам'янецьчини	107
<i>Лаврук О. С.</i> Готовність персоналу до проведення організаційних змін	109
<i>Лисак В. Ю.</i> Методичні підходи до формування організаційної поведінки персоналу.....	110
<i>Марусей Т. В.</i> Розвиток туризму в умовах пандемії COVID-19.....	111
<i>Матуз О. В.</i> Лісогосподарська діяльність в Хмельницькій області.....	113
<i>Олійник Н. Ю.</i> Фактори впливу на організаційну поведінку персоналу	114
<i>Олійник О. С.</i> Тенденції розвитку сфери гостинності на Поділлі.....	116
<i>Семендяк В. М.</i> Методичні підходи щодо оцінки трудових ресурсів підприємства	118
<i>Семерня О. М., Семерня А. О.</i> Моделювання та прогнозування стану довкілля: формування бакалавра екології.....	119
<i>Славина Н. А.</i> Особливості управління підприємствами в умовах ризику та невизначеності ситуацій	121
<i>Чернюк Г. В., Касіяник І. П., Матвійчук Б. В.</i> Закономірності розподілу опадів і зволоження на території Вінницької області	123
<i>Яцишина І. В.</i> Цифрова трансформація бізнесу: суть та напрями реалізації	125
<i>Любинський О. І., Тимчук С. С., Любинська І. Б.</i> Екологізація аграрного виробництва на Поділлі	127

Секція ПЕДАГОГІКИ, ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ, МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

<i>Аліксійчук О. С.</i> Педагогічні умови розвитку креативності учнів початкової школи на уроках мистецтва.....	129
<i>Бабюк Т. Й.</i> Формування екологічної культури дошкільників на основі взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї.....	130
<i>Бахмат Н. В., Довгань О. С.</i> Інновації у системі початкової освіти: STREAM-технологія у навчанні молодших школярів.....	131
<i>Борисова Т. В.</i> Формування у майбутніх вчителів музичного мистецтва умінь і навичок художньо-аналітичного мислення на заняттях з «Світової художньої культури».....	133
<i>Ватаманюк Г. П.</i> Мейкер-простір як спосіб реалізації STEAM-освіти у сучасному дошкільлі	134
<i>Вішчатченко В. А.</i> Жіночий костюм епохи класицизму на парадних портретах XIX століття.....	136
<i>Воевідко Л. М.</i> Підготовка здобувачів до проведення уроків музичного мистецтва в Новій українській школі	138
<i>Газіна І. О.</i> Палички Кюїзенера як засіб навчання основ математики дітей дошкільного віку	139
<i>Галаманжук Л. Л.</i> Диференціація в розвитку рухової функції дошкільників засобами фізичного виховання.....	140
<i>Горбатюк О. В.</i> Інтегроване навчання в сучасній школі.....	144
<i>Гордійчук М. С.</i> Використання комп'ютерних технологій як інструментів пошуково-дослідницької діяльності дошкільника.....	145
<i>Гуцул І. А.</i> Організація сакрального простору молитовного будинку релігійної громади ЄХБ с. Недобоївці.....	147
<i>Демчик К. І.</i> Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з творами живопису за допомогою презентації Power Point.....	148
<i>Дутко О. М.</i> Основні напрями роботи куратора академічної групи в системі підготовки вчителя сучасної школи.....	150
<i>Каньоса Н. Г.</i> Інтеграційний підхід до розвитку, виховання й навчання дітей шляхом реалізації STREAM-освіти.....	151

<i>Карташова Ж. Ю.</i> Структурні особливості готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до виконавсько-інтерпретаційної діяльності в процесі інструментального навчання.....	153
<i>Кліщ О. А.</i> Специфіка виконання дипломних проєктів за спеціальністю 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація.....	154
<i>Ковальчук Г. П.</i> Трудове навчання і виховання у загальноосвітніх школах України в 1920-1930 роках XX ст.	156
<i>Ковальчук О. В.</i> Педагогічні умови формування творчих здібностей молодших школярів.....	157
<i>Кучинська І. О.</i> Пріоритетні ціннісні орієнтири вищої школи в умовах реформування сучасної освіти.....	159
<i>Кучма Н. І.</i> Формування навичок копіювання у студентів творчих спеціальностей.....	161
<i>Лабунець В. М.</i> Специфіка педагогічної та інструментально-виконавської діяльності вчителя музичного мистецтва	162
<i>Лашко І. В.</i> Реновація джинсів у арт-текстилі.....	163
<i>Лебідь І. Ю.</i> Характеристика професійної діяльності вчителів у школах Поділля в першій половині XIX століття.....	165
<i>Луць С. В.</i> Особливості сучасного ювелірного арт-ринку України	166
<i>Мартинюк Л. В.</i> Інноваційні проєкти розвитку сучасної початкової мистецької освіти.....	167
<i>Мелекесцева Н. В., Гудима Н. В.</i> Інтегрований підхід до навчання англійської мови в початковій школі.....	169
<i>Мендерецька Н. В.</i> Техніки та технології художньої обробки скла	170
<i>Паур І. В.</i> Види Поділля на поштових листівках Польського товариства красзнавчого (1907–1913).....	171
<i>Підгурний І. С.</i> Відповідність цифрових компетентностей майбутнього художника освітнім компонентам освітньої програми	173
<i>Поліщук С. В.</i> Організаційні основи трудового виховання в контексті вчень зарубіжних педагогів реформаторів (кінець XIX – початок XX ст.).....	175
<i>Прядко О. М.</i> Діяльнісно-інтелектуальний компонент фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	176
<i>Пукас І. Л.</i> STEM-освіта як засіб активізації творчого потенціалу особистості.....	177
<i>Пухальський Т. Д.</i> Застосування дистанційних освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва.....	179
<i>Совік Т. В.</i> Естетичне виховання учнів молодшого шкільного віку в спеціалізованих навчальних закладах	180
<i>Такіров Т. Н.</i> Технологія виготовлення позолочених елементів на творах мистецтва.....	181
<i>Урсу Н. О.</i> Педагогічна та видавнича діяльність викладача художньої школи Кам’янецьчини Володимира Шавріна.....	183
<i>Федорчук В. В.</i> Проєктні технології у підготовці майбутніх педагогів	184
<i>Франчук Т. Й.</i> Інтерактивні моделі розвитку фінансової грамотності школярів	185
<i>Чабан-Чайка С. В.</i> Естетико-педагогічне значення української дитячої народної музичної творчості у вихованні молодших школярів.....	187

Секція СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>Бугера Ю. Ю.</i> Зміст та значення особистісного самовдосконалення здобувачів вищої освіти в галузі спеціальної освіти	189
<i>Буйняк М. Г.</i> Зміст корекційної роботи з дітьми раннього віку з інтелектуальними порушеннями.....	190
<i>Валько Т. І.</i> Ставлення до сімейного життя підлітків з інтелектуальними порушеннями, які виховуються в неблагополучних родинях	191
<i>Вержиковська О. М.</i> Особливості формування навичок конструювання у дошкільників з порушеннями інтелекту	192
<i>Ворох В. І.</i> Теоретичні засади формування сутності економічного виховання як психолого-педагогічної категорії.....	194
<i>Галецька Ю. В.</i> Використання казок в розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку	195
<i>Гевчук Н. С.</i> Особливості реалізації Smart проєктів розвитку громад.....	197
<i>Гоцуляк Н. Є.</i> Особливості індивідуальної наукової діяльності в умовах карантинних обмежень.....	198
<i>Гончарук Н. М.</i> Психологічний аналіз конкурентоспроможності як компоненту соціального розвитку особистості	200
<i>Гудима О. В.</i> Психологічні засади розвитку міжкультурної компетентності учнів при вивченні іноземних мов	201
<i>Данилюк О. І.</i> Фінансове забезпечення соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення	203
<i>Данчук Ю. П.</i> Теоретико-методологічні засади психологічного тренінгу	204
<i>Дідик Н. М.</i> Діагностика готовності до ведення переговорів та розв’язання конфліктів у майбутніх соціальних працівників	205
<i>Дмитрієва О. І.</i> Організація комунікативного простору у сім’ї, що виховує дитину з порушенням слуху	206
<i>Докучина Т. О.</i> Підготовка майбутніх фахівців спеціальності 016 Спеціальна освіта до роботи з дітьми з ООП в різних типах освітніх закладів.....	208
<i>Дорофей С. В.</i> Творчий потенціал як внутрішня передумова творчої діяльності школяра.....	209
<i>Дуткевич Т. В.</i> Формування професійного мислення студентів у процесі вивчення дитячої психології.....	210
<i>Зан О. М.</i> Організаційна діяльність молодших школярів як передумова прогностичних дій.....	211
<i>Косовська А. О.</i> Особливість командної роботи в професійній діяльності корекційного педагога в різних типах закладів	213
<i>Куриця А. І.</i> Чинники формування особистості лідера	215
<i>Куриця Д. І.</i> Психологічні особливості професійного вигорання.....	216
<i>Левицький В. Е.</i> Окремі психолого-педагогічні аспекти розвитку осіб зі складними порушеннями	217
<i>Логвіна О. А.</i> Раціональна психотерапія як метод зменшення емоційного стресу	219
<i>Лукачович Г. О.</i> Корекційні можливості природничо-екологічного виховання у логопедичній роботі з дошкільниками з загальним недорозвиненням мовлення	220
<i>Мельник Ж. В.</i> Соціальні технології сучасного менеджменту.....	221
<i>Мельник Л. П.</i> Маркетинг соціальних послуг: теоретичний аспект.....	223

<i>Матвійчук І. І.</i> Роль географічної карти у вивченні географії учнями з інтелектуальними порушеннями.....	224
<i>Мишеніна А. В.</i> Формування уявлень про себе у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.....	225
<i>Миронова С. П.</i> Науково-педагогічна практика як складова підготовки докторів філософії.....	227
<i>Михальська С. А.</i> Особливості емоційного вигорання у батьків дітей з ООП.....	228
<i>Михальська Ю. А.</i> Клініко-психологічна характеристика дітей з ДЦП.....	230
<i>Opufriieva L. A.</i> Criteria of emotional manurity of future specialist in socionomic professions.....	231
<i>Опалюк О. М.</i> Особливості стану емоційного вигорання корекційного педагога.....	233
<i>Опалюк Т. Л.</i> Конфліктологічна культура як складова загальної культури особистості.....	234
<i>Панчук Н. П.</i> Зорієнтовано-ціннісний підхід в процесі професійної підготовки студента.....	236
<i>Рудзевич І. Л.</i> Особливості засвоєння історичного матеріалу дітьми з інтелектуальними порушеннями.....	237
<i>Савицька О. В.</i> Психологічні умови формування суб'єкта наукової діяльності в освітньому просторі закладу вищої освіти.....	239
<i>Сербалюк Ю. В.</i> Формування принципу адресності надання соціальної допомоги.....	240
<i>Сімко А. В.</i> Теоретико-методологічні засади розробки програм корекції психомоторних можливостей дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.....	241
<i>Славіна Н. С.</i> Роль емоцій та почуттів у житті дитини дошкільного віку.....	243
<i>Співак В. І.</i> Особливості соціально-психологічної адаптації і реабілітації мігрантів.....	244
<i>Столяренко О. Б.</i> Розвиток позитивних міжособистісних взаємин у різновіковій групі ЗДО.....	246
<i>Ткач О. М.</i> Особливості використання кінезіотерапії в логопедичній практиці.....	247
<i>Франчук Т. Й.</i> Проектна діяльність у сфері освіти: групові та персоналізовані формати.....	248
<i>Чайковська О. М.</i> Особливості профілактики девіантної поведінки підлітків.....	250
<i>Чопік О. В.</i> Готовність здобувачів вищої освіти до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивних закладах.....	251

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>Беркеицук І. С.</i> Лінгвокультурний аспект роману Марії Дзюби «Укриті небом».....	253
<i>Волковинська І. В.</i> Солілоківій як різновид автокомунікації в сучасній українській літературі.....	254
<i>Волковинський О. С.</i> Вивчення аналітичних жанрів журналістики в прагматичних аспектах.....	255
<i>Гнатенко С. О.</i> Рецептивна трансформація сонету в збірці Джен Бервін.....	257
<i>Громик Л. І.</i> Інтермедіальні аспекти новели Богдана Лепкого «Шумка».....	258
<i>Джурбій Т. О. М.</i> Мачківський як автор біографічної прози.....	259
<i>Дзюбак Н. М.</i> Парцельовані речення як маркери розмовного мовлення.....	261
<i>Журенко Я. В.</i> Якісні та кількісні відмінності в структурі лексико-семантичних полів назв чоловічої/жіночої статі в сучасній українській мові.....	262
<i>Загоруйко Н. А.</i> Тенденції розвитку сучасного медіакричного дискурсу в Україні.....	264
<i>Коваленко Б. О.</i> Відбиття говіркових рис у байках Степана Руданського.....	265
<i>Коваленко Н. Д.</i> Виявлення мовного простору у фразеології.....	266
<i>Козярук А.</i> Проблема дискурсивних слів як підтекстових елементів у текстах сучасної української прози.....	268
<i>Марчук Л. М.</i> Індивідуальний стиль письменника як цілісна система експресивно-мовленнєвих засобів відображення дійсності.....	269
<i>Монастирська Р. І.</i> Сучасний релігійний вокабуляр: термінний аспект.....	271
<i>Насмінчук І. А.</i> Проблема національної самоідентифікації у публіцистиці М. Рябчука.....	273
<i>Попович А. С.</i> Інтегративні можливості лінгвостилістичного аналізу тексту.....	274
<i>Прокопів Л.</i> Імпліцитність авторських сентенцій в сучасному художньому дискурсі.....	276
<i>Шевчук З. С.</i> Активні лексико-семантичні процеси в мові прози Лариси Денисенко.....	277
<i>Шеремета Н. П.</i> Діалектизми як стилістичний засіб у сучасних пісенних текстах.....	279

Секція ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

<i>Білик Р. М.</i> Особливості викладання астрономії в сучасній школі.....	281
<i>Гнатюк В. О., Чікуркова Я. В.</i> Співвідношення двоїстості для задачі мінімізації кусково-лінійної функції при обмеженнях, заданих системою лінійних рівнянь, та додатковому обмеженню на норми допустимих розв'язків.....	283
<i>Гудима У. В., Кучерин Д. І.</i> Чисельний метод розв'язування деякої задачі дробово-кусково-афінного програмування з додатковим обмеженням на норми її допустимих розв'язків.....	285
<i>Думанська Т. В.</i> Шляхи активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти на практичних заняттях з елементарної математики в Google Meet.....	287
<i>Ковальська І. Б., Радзієвська О. І.</i> Найкращі наближення узагальненої похідної в банахових просторах.....	288
<i>Кух А. М., Кух О. М.</i> Педагогічні тенденції STEM-освіти в підготовці магістрів-фізиків.....	290
<i>Кух О. М., Кух А. М.</i> Формування критичного мислення у боротьбі з негативним контентом інтернет-мережі.....	293
<i>Оптасюк С. В., Поведа Р. А.</i> Розрахунок енергетичного спектра електронів в квантових ямах, в центрі яких є додаткова заглибина.....	296
<i>Панчук О. П.</i> Формування природничо-наукової компетентності майбутнього вчителя фізики.....	298

<i>Пилипук Т. М., Розумовська О. Б.</i> Кваліметричне моделювання в дослідженні освітнього процесу.....	300
<i>Пищаль А. О., Кух А. М., Кух О. М.</i> Цифрові технології в навчанні фізики в школі.....	302
<i>Поведа Р. А., Поведа Т. П.</i> Синтез спектрів молекулярних структур методом Гартрі-Фока.....	304
<i>Поведа Т. П., Поведа Р. А.</i> Застосування прийому спрощення та особливості усного розв'язування задач з фізики.....	307
<i>Рачковський О. М., Чорна О. Г.</i> Особливості формування готовності до науково-дослідницької діяльності у здобувачів вищої освіти фізико-математичного факультету.....	309
<i>Смалько О. А.</i> Сучасні тенденції у вебдизайні.....	310
<i>Сморжевський Ю. Л.</i> Про методику використання наочних посібників при вивченні теми «Додавання і віднімання дробів» в курсі математики 6 класі.....	311
<i>Сорич В. А., Сорич Н. М.</i> Інтерференція найкращих наближень.....	313
<i>Федорчук В. А.</i> Проектування структури процесора при вивченні дисципліни «Архітектура обчислювальних систем».....	315
<i>Щирба В. С.</i> Оптимізація обчислень у великих масивах.....	319

Секція ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

<i>Авінов В. Л., Зубаль М. В., Райтаровська І. В.</i> Принципи використання спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої роботи.....	321
<i>Бабюк С. М.</i> Формування гімнастичних навичок у студентів факультету фізичної культури шляхом використання підвідних вправ.....	323
<i>Боднар А. О., Медведюк В. А.</i> Зміст педагогічного контролю та самоконтролю у процесі фізичного виховання студентів спеціальних медичних груп.....	324
<i>Боднар А. О., Остапов В. О.</i> Підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до впровадження технології спортивного менеджменту.....	326
<i>Бутов Р. С.</i> Практична діяльність фізичного терапевта, що базується на доказах.....	328
<i>Воронецький В. Б., Стасюк І. І., Гурман Л. Д.</i> XI Всесвітні ігри, аналіз здобутих ліцензій та перспектива участі студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.....	329
<i>Гуска М. Б., Мазур В. Й.</i> Застосування тимблдингу як інструменту методів лідерства та командоутворення студентів для ефективності командного управління.....	331
<i>Єдинак Г. А.</i> Моделювання показників фізичного стану для учнів основної школи.....	333
<i>Жигульова Е. О., Зайкін А. В.</i> Поліпшення умов і підвищення безпеки праці фізичного терапевта.....	334
<i>Зубаль М. В., Райтаровська І. В., Авінов В. Л.</i> Аналіз стану дослідження проблеми спілкування вчителя фізичної культури та основні напрямки її вирішення.....	336
<i>Клюс О. А., Скавронський О. П.</i> Оптимізація психофізичного стану здобувачів вищої освіти в процесі фізичного виховання.....	338
<i>Ковальчук Г. П.</i> Зміст і форми фізкультурно-спортивної роботи з молоддю в Україні (1920-1930 рр.).....	340
<i>Козак Є. П., Плахтій П. Д.</i> Порівняльна характеристика змін спеціальної працездатності волейболістів після тренувальних мікроциклів з різною спрямованістю.....	342
<i>Мазур В. Й., Гуска М. Б.</i> Шляхи удосконалення рухових якостей юних борців у тренувальному процесі.....	343
<i>Марчук Д. В., Марчук В. М.</i> Особливості впровадження оздоровчих технологій під час навчання гімнастичних вправ учнів початкової школи.....	345
<i>Михальська Ю. А.</i> Фактори впливу на здоров'я людини в сучасних умовах.....	347
<i>Молев В. П.</i> Фізична терапія при остеохондрозі хребта.....	348
<i>Петров А. О., Стасюк В. А.</i> Вплив степ-аеробіки на підвищення індивідуальних показників технічних дій футболістів ДЮСШ.....	350
<i>Потапчук С. М.</i> Застосування елементів одноборств у фізичному вихованні студентської молоді.....	351
<i>Прозар М. В., Жогел А. Л.</i> Формування професійної компетентності у здобувачів вищої освіти під час вивчення освітнього компонента «Спортивна метрологія».....	353
<i>Райтаровська І. В., Зубаль М. В., Авінов В. Л.</i> Спортивний відбір юних плавців на етапі початкової підготовки.....	354
<i>Совтисік Д. Д.</i> Традиційні та нетрадиційні методи санаторно-курортної реабілітації.....	356
<i>Совтисік Д. Д., Зданюк В. В.</i> Комплексна методика фізичної терапії при сколіозі в дітей 8-10 років в амбулаторних умовах.....	357
<i>Чаплінський Р. Б., Чаплінська Л. В.</i> Комплексна система фізичної терапії хворих з інфарктом міокарда.....	358
<i>Чистякова М. О.</i> Особливості організації рухової діяльності у закладах загальної середньої освіти.....	360
<i>Юрчишин Ю. В., Мисів В. М., Михасик К. Л.</i> Стан готовності майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей молодших школярів.....	361

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів**

1-2 березня 2022 року

Випуск 21

Електронне видання

Підписано 5.05.2022. Формат 60 x 90 1/8. Гарнітура "Таймс".
Об'єм даних 10,6 Мб. Обл.-вид. арк. 55,9. Зам. № 974.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.